De Tijdspiegel. Jaargang 71

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 71. L.J. Veen, Amsterdam 1914

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008191401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

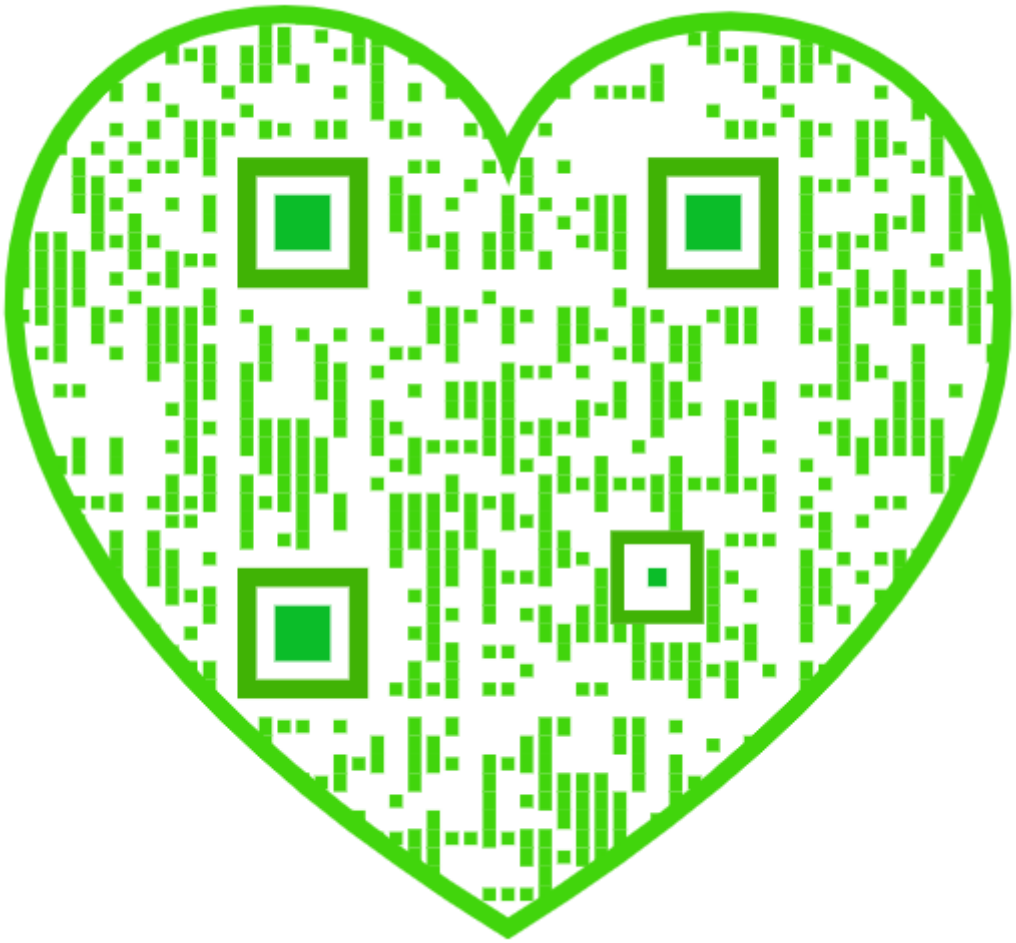

[Eerste deel]

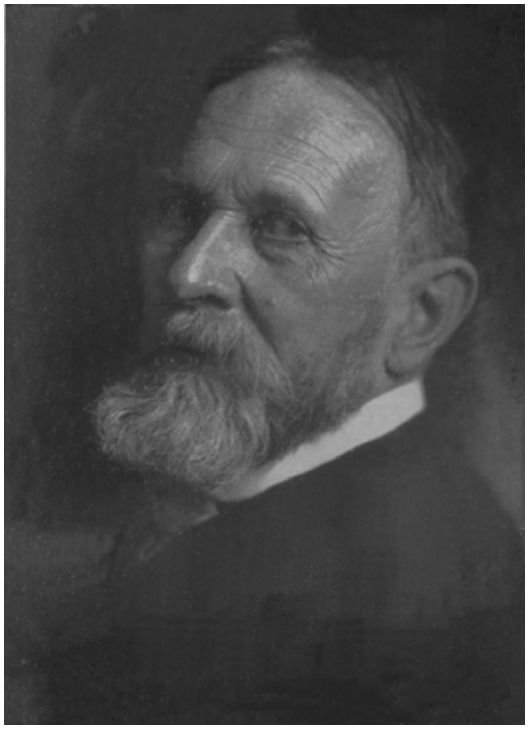

CARL SPITTELER
(FOTO DER FIRMA RUDOLF UND MINYA DÜHRKOOP, HAMBURG.)

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

III.

VOOR acht ure reeds was er ongewone drukte en liep de uiterste zijdskaai der Zuidstatie vol bedevaarders die deel zouden nemen aan den vaderlandschen tocht of karavaan, naar Lourdes.

Vreemdelingen, zwaar beladen met reisgoed, kwamen nog altijd toe, groetten dezen die er reeds stonden met bescheiden en minzamen glimlach gelijk menschen doen die elkaar niet kennen maar weten dat zij met 't zelfde doel en 't zelfde gedacht uitzetten en langen tijd samen zullen moeten omgaan. Men begon met rond te kijken naar kennissen en wachtte naar de aankomst van den ‘Train Bleu’ die hier op het spoor moest gevormd worden. De kapelaan stond er ook al onder de menigte en nu hij zich vergewist had de eerste te zijn, bleef hij naar den ingang gekeerd om te zien effenaan wie er aankwam. Hij was gister in den namiddag naar Brussel gekomen; hij met een vroegeren trein en zijn zuster met juffer Elvire, met den volgenden. Zij hadden het zoo geschikt om alle opspraak te vermijden en niet voor 't aanschijn van heel de parochie samen te moeten vertrekken. Hij had haar logies besteld in een hôtel; was de juffers dan gaan vinden aan 't station; samen hadden zij wat gewandeld en naar de uitstallingen gekeken, waren in eene restauratie gaan eten en dan nog in een der groote koffiehuizen, waar een Weenensche kapel aan 't vedelen was, blijven zitten tot laat in den avond. Hij had de juffers dan naar 't hôtel gebracht en was zelf gaan slapen in een klooster waar een gewezen studiemakker nu pater was.

Volgens afspraak zouden zij hier malkaar vinden op de kaai, voor acht ure. En 't was reeds zoo ver over acht!

De kapelaan begon ongeduldig te worden en kreeg het voorgevoel dat die dames wel wat last en moeite zouden meebrengen op reis! Hij die altijd alleen uitging en gewend was niets dan zijn zin te doen, zou er nu wel wat meê af zien!?

Maar de stemming zag hij bij alleman opgefleurd en bij hem ook was er vooral de vreugdige verwachting.

Alle kommernissen van 't gewone leven moest men hier afleggen en aan niets dan aan de genoegens van de reis denken. Het was te zien dat iedereen er op gesteld was, zijn hart eens terdege deugd te doen.

't Weer beloofde prachtig te worden en de indruk van dien zonnigen uchtend hielp er al iets toe om met opgewekt gemoed, de beste verwachtingen te koesteren voor 't geen volgen zou.

- Als die twee nu maar niet te lang uitblijven, anders ware heel de opzet ineens voor den bliksem - al de schikkingen, al de verlangens! Het hing maar van enkele minuten af! Als ze nu eens te laat kwamen!? Maar kom, er was nog meer dan een half uur. In zijn zuster had de kapelaan wel vertrouwen; maar met die wispelturige Elvire voor wie de stad iets heel vreemds was, waar zij zich door alles liet aantrekken - hij herinnerde zich hoe 't meisje er gister reeds van genoten had! - 't was in alle geval te voorzien dat ze zich langs de straten zouden ophouden...

Hij verlangde haar te zien afkomen zuiveruit om van de onrust ontdaan te zijn en hij durfde van den ingang niet meer wegkijken. Maar terwijl hij te wachten stond en altijd andere bedevaarders zag bijkomen, roesde de vreugd door zijn gemoed. Hij voelde zich als een schooljongen in verlof, die iets heerlijks te verwachten heeft! Hij was gewend al zijne aandoeningen te laten gaan en uit te leven; en nu gelijk vroeger, liet hij zich evengoed opwinden door vreugd als door droefheid, alzoo hevig in de opgetogenheid telkens hem iets goed meêviel, als dat hij zich overgaf en geweldig neerslachtig werd als er hem een ongeluk gebeurde.

Hoe gauw een zaak toch keeren kan! Nog maar enkele maanden was de kapelaan als verwende en keurige stadsjonker, uit 't seminarie, met de benoeming als een banbevel op zak, naar dat afgelegene dorp gekomen. Moedeloos, zonder lust,

ontgoocheld in zijne verwachting. Hij die gerekend had als professor in een college of in stad, ergens in beschaafden omgang, aan zijn kunstliefhebberij te mogen blijven, zat hier nu verwezen op een buitendorp, ver van alle aansluiting, zonder vrienden, met niets dan onbeschaafde en vooral onbeduidende lieden, die hem in niets waardeeren zouden.

't Eenige wat hem toen had recht gehouden, was zijn strenge godsvrucht en 't geweld van zijn jongen, bezielden ijver om 't goed te doen en stiptelijk zijn nieuwe ambt uit te oefenen. Zijne ontgoocheling had hij uitwendig verborgen gehouden en zijn gemoed had hij volkomen de onderwerping opgedrongen. Daardoor had hij zich dan ook gauw beloond gezien en vroeger getroost in den toestand dan hij 't had verwacht. Met 't opsommen der voordeelen, trachtte hij de nadeelen van het buitenleven weg te denken en te vergeten.

't Was er alevenwel nog ver van af dat de rust en de schoonheid der seizoenen bij hem kon opwegen tegen 't geen hij als eene passende omgeving voor zijn persoon had gewenscht. Maar hier had hij toch de vrijheid van omgang, den eenvoud der landsche zeden, de genoegens eener ruime woning, schoonen tuin en de gezonde, opene lucht. De poëzie van den morgen en den avond en de natuurpracht over de landschappen bracht hem ook een heel nieuw behagen. En moest hij zich bij stonden geweld aandoen om de oploopendheid van zijn aard te bedwingen en een vriendelijk uitzicht toonen, als zijne welwillende voorkomenheid door een bot gebaar of een stomme klucht van een boerenlummel beantwoord werd, toch had hij al menschen ontmoet waarmede hij kon omgaan en die zijne talenten naar waarde wisten te schatten. Maar er was altijd nog het aanmatigende optreden der rijke boeren, en hun norsche koppigheid waarmede hij geen weg kon; en van een anderen kant: de lage toegevendheid en makke vleierij der plaatsenaars die er maar op gesteld waren hunne schijnheilige braafheid uit te stallen om alzoo zijne gunst te winnen. En 't ergste van al - 't geen hem doen schrikken had, 't was de slappe houding van den pastor; die lauwe gerustheid en goedzakkige, welgedane zelfgenoegzaamheid van den ouden geestelijke, die in zijn vormelijkheid vergroeid is en zich niet alleen tevreden stelt met alles in zijn kalme rust te laten verloopen, maar die daarenboven met leede oogen en wantrouwen het werk van een ander aanzag als eene dreiging

voor zijn eigen zalige rust! De levensregel van dien gedaagden, braven man streed regelrecht tegen de opvatting die de jonge seminarist uit Brugge had medegebracht, die vol werklust, gereed stond het kwaad te bevechten en de menschen in te lichten en te sterken tegen de gevaren en de verleiding die langs alle kanten de kristene samenleving binnendrongen.

Maar eens dat het veld der werkzaamheden verkend was, had hij als jonge onderpastor, zijn stand genomen, zich om niets gestoord en was vrij zijn eigen wegen gegaan. Alles had zich ten slotte goed geschikt, de toestand was zuiver geworden en de bezigheid bracht medeen de gemoedsrust en de levensvreugde.

Hoe weinig is er toch vandoen - een kleinigheid in 't dagelijks leven, iets maar dat ons belang wekt en de aandacht vestigt, om zoo gauw allen weerzin, verveling en verzuchtingen te doen vergeten en 't leven al den schoonen kant te toonen.

De nieuwe kapelaan meende dat hij het te danken had aan zijn natuurlijk talent - om met den schat zijner beschaving en zijn minzamen omgang, de gunsten te veroveren. In 't begin had hij er al een behagen in gevonden om hier en daar iets van dat ‘hoogere’ te laten merken waarmede hij bedeeld was, en 't was hem een genot tezelfder tijde om zich klein te houden met de kleinen terwijl hij 't bewustzijn besloten hield van er hoog boven te staan en klaar te zien door heel die argelooze en eenvoudige doening der buitenmenschen, die ontzag voor hem voelden en vereering, meer dan voor hun pastor. Het verschafte hem altijd nieuwe voldoening, de lichtste zielsbewegingen en de verborgenste inzichten der parochianen te doorvorschen. De stadsmensch, die in hem leefde, had nooit kunnen vermoeden dat er in een onbehouwen geweten zulke diepten waren en zulke verwikkelingen van hartstochten konden ontstaan. En de aantrekkelijkheid daarvan was: dat de dorpsmenschen zich gaven gelijk zij waren. Zelfs als zij trachtten te liegen of te verduiken kwam het echte toch boven en men werd het gewaar aan een woord, of zelfs aan den klank of de buiging van hun stem, aan een gebaar of aan een trek om hun mond of een glimp onder de wenkbrauwen, en dan moest men maar het tegenovergestelde gelooven van 't geen ze wilden bekend maken.

Hij was in zoover hun meerdere, dat het geestelijk bestuur der parochianen hem eene kleinigheid leek. Zijn meesterschap hield hij als eene macht en de kansen onder beide partijen waren te ongelijk opdat er hem iemand zou kunnen of durven

wederstaan. Onder zulke voorwaarden was het een genot kapelaan te zijn. Maar buiten dat genot, in de eigenlijke bediening van het ambt kwam er nog iets bij van anderen aard. Zijn voorgenomene afzondering en zijn besluit om het beneden zijne waardigheid te houden, met iemand nauwere betrekkingen aan te knoopen, scheen ook al eene misopvatting. Zekerlijk: veel water had hij moeten in zijn wijn doen, maar eindelijk had hij ingezien de waarheid van het spreekwoord: ‘quand on n'a pas ce qu'on aime, on aime ce qu'on a!’ Onder de menschen die hij eerst in blok, als onverschillig, nietszeggend, banaal, dom had beoordeeld, waren er toch die eene eigenaardige manier van denken hadden en die, nader beschouwd, belangrijk genoeg schenen om er mede om te gaan. Bij de mannelijke parochianen was het 't geval niet geweest en daar had hij niemand gevonden om vertrouwen in te stellen of vriendschappelijk meê den tijd over te brengen. Bij dokter Blondeel had de nieuwe kapelaan van eerstenaf iets bemerkt, als kwalijk verdoken spotlust, een gemis aan eerbied en waardeering, den twijfel van iemand die zich niet gemeenzaam geven wil en uit de hoogte neerziet op een priester van de eerste broek. Dit had een soort wrevel verwekt en de onderpastor had er uit opgemaakt dat de dokter het liefst met den pastor hield, om met hem pijpen te rooken, bier te drinken en den avond gezellig over te brengen - en hij vermoedde wel dat die twee in den jongen kapelaan met zijne voortvarendheid, iemand zagen die met hun schoone gemakzucht niet gediend was. Daarbij had de houding van mevrouw Blondeel hem in 't geheel niet bevallen. Zij was opgetreden als eene douairière, om hem te doen verstaan dat zij zelf ook twee zonen had die priester waren en hij daarom alleen al niet rekenen moest op buitengewoon aanzien. Maar de bijzonderste reden van het voorbehoud en waarom de kapelaan op een afstand met de Blondeels wenschte te blijven, was de weerzin waarmede hij de terugkomst van dien jongen dokter te gemoet zag - een vermoeden om door hem zijne beweging hier onder de parochianen belemmerd te zien.

De notaris was een babbelaar, niet op te rekenen en niets mede uit te richten; zijne vrouw eene verwaande opkomelinge, dom en trotsch; de dochters ijdel en wereldsch, niet te winnen voor de godsvrucht, tenzij uitwendig.

Koornaert, de rentenier, deed wel vriendelijk maar met

zekere terughouding, alsof hij 't enkel door zijn zuster was opgelegd - een banaal figuur met een ondergrond vol twijfel en onberadenheid, verslaafd aan vorm, gewoonten en nesterijen met een geest zonder evenwicht of vastheid.

De boeren over 't algemeen waren te barsch en te gesloten om er uitstaans meê te hebben; en de boerenzonen kon men enkel winnen door dikke vriendelijkheid te toonen en veel toe te geven, en dan nog bleken zij, bij de minste poging tot dwang, weerbarstig en onhandelbaar.

Bij de vrouwen echter had de nieuwe kapelaan bij zijn eerste verschijnen veel bijval genoten. Hij was er onverschillig aan gebleven, want het waren eenvoudige zielen die in haren eerbied voor den priester de bewondering wilden verduiken voor zijn persoon en de aantrekkelijkheid van zijn voorkomen. Naderhand had hij dien bijval trachten te gebruiken om zijn invloed uit te oefenen en het godsdienstig gevoel te verinnigen. Was de beweegreden niet heel zuiver, er zou toch altijd eenig goed uit voortkomen. Hij ontloochende bij zich zelf de behagelijkheid van dien bijval om maar enkel aan het doel te denken en het goed dat hij er door stichten kon. Buiten zijn werking in de kerk had hij ook algauw de andere bezigheden aangevat en zette zijne bedrijvigheid uit over de parochie, met maatschappelijke inrichtingen tot stand te brengen. Daarvoor had hij hulp noodig en eene eerste ijveraarster had hij ontdekt in juffer Koornaert. In een wenk had de onderpastor de flauwe kanten van de oude rentenierster geraden en wist hoe zij te pakken was. In korten tijd had zij hem in alles ten dienste gestaan en heur huis was zijn eerste zoete toeval geworden, waar alles afgehandeld en beraamd werd 't geen hij voor had uit te werken, en waar hij voortaan al de geheime inlichtingen verkrijgen kon, die hij over de parochianen diende in te winnen.

Van langerhand, door veel bij de oude juffer ten huize te gaan, had hij eindelijk het jonge nichtje opgemerkt en was begonnen belang te stellen in dat tenger kostschoolmeisje dat, met haar melkbleek gelaat en blauwen blik, als het siersel eener reine en kinderlijke ziel, bescheiden in haar hoekje gescholen bleef. Zij geleek hem een nuchter plantje dat te zwak van stengel, naar een steun zoekt en in eigen mijmering afgezonderd, schuchter uitkijkt waar het dien steun gaat vinden. Toen had hij het niet noodig geacht dat brave kind eenige

opmerkzaamheid te betoonen en was het als onbeduidend voorbij gegaan; maar in plaats had hij al dadelijk belang gesteld in den omgang met een paar zusters van 't klooster. Zuster Celeste vooral, was voor hem eene veropenbaring: een gouden gemoed, een open verstand, waar de blijheid en levenslust weerspiegelde op haar jeugdig schoon gelaat en wakkere beweging.

Twee, drie personen waren er alzoo, waar de kapelaan toch meê praten kon en belang in stellen en die hem de eenzaamheid van het eentonige dorpsleven wat hielpen opfleuren. En hij smaakte dan ook het genoegen: bij die enkele menschen het volle vertrouwen te genieten en zijn talenten gewaardeerd te zien. Zij alleen beloonden hem voor 't geen hij over heel het dorp aan inspanning, aan nutteloos pogen en onbegrepen inzicht van zijn werkkracht verspillen moest. Het bleef hem nog altijd eene verrassing te zien hoe er in zulk onbeschaafd midden, onder dien uitwendigen eenvoud, iets ontluiken kon dat zoo verfijnd, zoo gewillig van overgave en zoo openhartig zuiver was. Bij heel jonge meisjes waren er enkele die de uitdrukking van ongerepte schoonheid met een beminnelijke schuchterheid, over heel het wezen droegen, gelijk men ze alleen bewonderen kan bij bloemen die half ontloken nog, de belofte der algeheele pracht raden laten. Schoonheid die heel en al onbewust is, die bloeit in haar jeugd zonder dat de kinders er aan denken ermede te pronken - alsof het haar als eene genade geschonken werd zonder dat zij er verdienste of aandeel aan hadden. En met wat prachtig vertrouwen en heiligen eerbied gaven zij zich van binnen tot buiten, zonder dat er iets in de plooien van hert of ziel verscholen bleef. Want zij hadden voor haar zielenbestuurder niets te verduiken, omdat ze niet vermoedden aleens dat het een mensch was die in haar binnenste keek.

Bij enkele van die godvruchtige meisjes deed het hem den indruk alsof zij op iemand gewacht hadden die haar begrijpen kon en haar helpen zou met raad en sterkende woorden. Er waren er die heel verdwaald en ontredderd, door twijfel geplaagd, zich in haar deemoedigheid neerwierpen en den bijstand afsmeekten als eene tusschenkomst van den hemel. Haar vertrouwen was zoo vast en haar inzicht zoo zuiver dat zij geen de minste aarzeling gevoelden of dachten aleens dat hare bedoeling kon kwalijk uitgelegd worden - het was een dadelijk toegeven aan den nood om haar innerlijk leven uit te zetten en in de godsvrucht een uitweg te laten aan de macht van toeneiging die in haar hart opgepropt zat.

Het was hem een genoegen de eene na de andere alzoo op den goeden weg te helpen, hier wat stevigheid bij te zetten en daar een verloste ziel te zien opstijgen in haar element van heiligheid.

Hoe was alles toch zooveel anders dan 't geen hij zich eerst als seminarist had voorgesteld en hoe beschouwde hij nu zijn weerzin en kleinmoedigheid als van een onwetenden leviet die geminacht heeft 't geen hij niet kent! Wat een vreugd en genot gaf hem 't uitoefenen van het ambt! hoe verzonk heel die gewaande misplaatsing nu weg en om wat nietigheden had hij al zwarigheid gemaakt! Alle dagen nog zag hij de sfeer van zijn invloed uitzetten en kreeg hij vaster stand in dat midden, waar zijn blik over 't innerlijk zielenleven altijd wijder openging.

Met het nichtje van Koornaert was het vertrouwen maar geleidelijk en langs omwegen tot stand gekomen. Hij aanzag het meisje eerst als eene onbenullige dauwkoole, die wat ijdele grilletjes uit de kostschool heeft meêgebracht en zich niet benaderen liet. Achter dat tengere gelaat met de onveranderlijke uitdrukking van kalme welgezindheid, vermoedde de kapelaan geen dieper, innerlijke bewogenheid. Hier ontbrak, volgens hem, het zedelijke evenwicht in een wankelen tusschen geven en houden, geplaagd door een gevoel van bedeesdheid, twijfel, eigenliefde en wantrouwen. De eerste toenadering was geschied uit wellevendheid, om de tante te voldoen die haar nichtje altijd vooruitbracht en in de aandacht van den onderpastor kwam stellen. En door haren omgang met zijn eigen zuster eerst, werd hem de ondergrond van dat gesloten gemoed veropenbaard. Het bleek hier, gelijk bij de andere, die zelfde nood om zich uit te storten, de onweerstaanbare drang om iets of iemand te hebben die de ijlte kan vullen van een hart dat doelloos rondsnakt naar teederheid en overdaan is door de begeerte om belang te wekken bij dien jongen geestelijke waartoe zij zich getrokken voelde door een geheimen eerbied en achter wiens verschijning een wereld van geheimzinnigheid school, waarin zij smachtte om binnen te dringen.

Bij dat meisje had hij het eerst ondervonden welk een schat van innige genegenheid zulk een gemoed eerst kan loslaten, eens dat de korst verbroken is en met welk een rijkdom van gevoelens zulk een reine ziel is begaafd waarvan er, in ongunstige omstandigheden misschien nooit iets naar buiten zou stralen.

Het verheugde hem dat het zoo uitgevallen was met hunne schikkingen en van die reis nu verwachtte hij, bij 't behagelijk gevoel van haar gezelschap, eene gelegenheid om dat gemoed eens dieper te peilen en haar, door zijn invloed, te sterken in haar roeping. De last die zij hem dreigde aan te doen zou hij wel op andere wijze vergoed krijgen.

Als ze nu maar kwamen! Mijn god, hoe nemen ze 't toch lichtzinnig op, alsof er niets misvallen kon! En hoe is 't mogelijk dat zij zich nu zoo onbedacht ophouden in zulk een omstandigheid?! Maar er was nog tijd. Er kwamen er nog al maar nieuwe bij en de trein was er nog niet eens. Nu begon hij zijn eigen gejaagdheid bespottelijk te vinden en 't gedacht om hier zoo veel te vroeg op die kaai te staan ronddraaien. Maar na het ontbijt had hij toch niets beters weten te doen dan hierheen te komen, ook nog in 't gedacht dat zij misschien zoo vroeg op hem wachten zouden. 't Was er wel meê! Hij waagde het aan de poort te gaan zien, maar keerde weer naar de kaai, om aanstonds plaats te kunnen nemen als de trein aankwam. Hij dacht nog aan den indruk en wat er op 't dorp al zou gepraat worden over die reis!

Hij glimlachte bij de herinnering aan het uitwerksel dat de mededeeling van het nieuws gemaakt had op de kloosterzusters. Hoe de belangstelling bij die eenvoudige nonnen was gaande gemaakt alsof 't eene wereldzaak betrof. En 't gevoel van verwondering, treurnis en ingehouden spijt te zien op haar blanke gelaat en groote oogen, toen ze vernamen dat Irma en Elvire de reis zouden meêdoen! Zuster Celeste had een gebaar om hare vriendin op te vliegen en een lichten kreet kon zij niet weerhouden, waarin zij de verrassing liet ontsnappen en de aandoening bij dat groote nieuws. Het had echter maar een oogenblik geduurd. Aanstonds had de wil de begeerte neergestreken, die opgesprongen was naar iets dat haar in een stonde van onbedachtheid voorgeschenen had met haar zelf te kunnen gebeuren. Er volgde niet eens de minste gewaarwording van spijt of treurnis op dat gelaat. Medeen werd de vlucht gestuit en suisden de woorden nu van deelneming in 't geluk, dat hare vriendinnen zoo onverwachts te beurt viel. De verzoeking was geweerd en al 't geen zij van den kapelaan vroeg als opperste gunst 't was: dat hij haar ginder in het heiligdom, bij de Onbevlekte Maagd gedenken zou. 't Was niets dan eene ootmoedige bede die zij uitbracht, als 't eenig

mogelijk aandeel in de gunsten en genoegens, die hare vriendinnen samen zouden smaken op de lange reis.

Hoe heel en al verschillend was het uitwerksel, toen hij aan juffer Agatha verklaard had: dat 't nieuws nu mocht bekend gemaakt worden, dat de reis besloten was! Bij haar had hij iets gemerkt als de ontlasting bij 't verbreken van een zegel. Den tijd die verloopen was tusschen 't eerste voorstel en 't eigenlijke besluit was haar een pijniging geweest omdat zij zich ontzeggen moest het uitwerksel te zien en ermede te pralen over 't dorp: dat haar nichtje de reis deed in gezelschap van den onderpastor! Heel haar doening gaf het genoeg uit, dat zij met dat nieuws verwachtte de bevestiging van haar zegepraal, een verhooging van aanzien en de bekrooning van haar goed recht tegenover den dokter en den pastor.

Koornaert was er schijnbaar koel bij gebleven maar hij had niet geaarzeld zijn toestemming te geven daar hij zijn nichtje in goed gezelschap eene reis kon laten doen die haar zooveel plezier moest verschaffen. Hij trok zich verder niets van de zaak aan, want in den laatsten tijd scheen hij al meer teruggetrokken en onverschillig aan al 't geen zijn eigen doening niet betrof.

Bij Elvire zelf echter had de kapelaan de blijdschap in al hare kinderlijke pracht te bewonderen gekregen. Het meisje had niet eens gedacht aan afgunst of opspraak die zij op 't dorp verwekken kon. Zij liet zich maar gaan en gaf zich over aan 't geluk dat haar zoo onverwachts bedeeld werd. Zij deed als de vogel die zijn eerste vlucht gaat nemen door de ruimte. Zij was er ineens door wakker geschud, had er een soort meesterschap en vastberadenheid bij gekregen en bij elk woord dat er over gesproken werd, keek zij ongeloovig op, alsof het zooveel nieuwe geluiden waren die hare ziel moesten wekken uit den sluimer. Zij kreeg van die spontane invallen die zij dadelijk uitte en waarover zij dan aanstonds te blozen stond en beschaamd werd omdat zij iets gezegd had van 't geen zij alleen maar had moeten denken en bijhouden. Maar dan schudde zij de schaamte weer af en kregen hare groote, blauwe oogen die verrukkelijke uitdrukking van overmoed terwijl de glimlach om haren mond verschooning scheen te vragen om 't geen zij tegen de wellevendheid misdaan had. Zij wist of veronderstelde niet te weten, dat er bij den jongen geestelijke iets van den jongen man aanwezig was, en

ze kon soms op hem af komen alsof hij een engel ware geweest in priesterkleeren, met wien zij kon omgaan als met een ouderen broer. Al dadelijk na 't besluit was de drukte en 't geloop begonnen, weg en weer naar de naaister, af en toe naar zijn zuster en naar hem zelf om inlichtingen en ook maar eenvoudig om 't genot van 't vooruitzicht en om over de zaak maar wat te praten.

Was er wel iets schooner ter wereld dan het stralend geluk en de verrukking op 't gelaat, in de stem en in de opgewekte, veerkrachtige gebaren van een meisje in de vervoering eener vreugdige verwachting?!

Haar blik was als een zachte vlam waar een heviger glinster uit straalde telkens zij den blik ontmoette van iemand die haar geluk begreep. Nu verhoogde een blos de blankheid van wangen en hals, hare stem had van die heldere buigingen die wat boven de hoogte gaan van 't gesproken woord en dreigen in zingen uit te jubelen 't geen ze maar eenvoudig zeggen wilde. Waar ze liep in haar lichte gewaad, was het alsof haar voet geen grond genaakte en zweven ging over den vloer.

Vreugde in zulke zieleschoonheid geuit had hij zich nooit kunnen voorstellen en 't beloofde hem een eigenaardige voldoening te worden, die opgetogenheid en die verrukking te mogen nagaan binst de reis en te zien stijgen bij al het schoone en wonderbare dat ze zouden tegenkomen, die dagen. Het zou voor haar eene echte veropenbaring worden, omdat zij nooit gereisd had en te kostelijker daar zij zich zoo kinderlijk overgaf en opging bij 't minste wat haar gemoed beroerde.

Ja, het was een gelukkig toeval om met zulk gezelschap te mogen uitzetten! Op 't dorp, in de verte ginder, achterwaards, waren ze er nu over bezig; het zou eene heele opschudding verwekken en de tongen zouden wel haar werk doen. Daar zou juffer Agatha van den eenen kant en 's pastors meid van den anderen, haar deel toe bijdragen! Hij dacht er nog even aan wat moeite 't hem had gekost om het nieuws aan den pastor mede te deelen, aan wien hij, voor den vorm, de toelating moest vragen. Hij had gevreesd dat de sceptische pastor het hem zou aanrekenen als het toegeven aan een genoegen of wereldsch vermaak dat de kapelaan, met zijn aanstellerige strengheid, waar 't een ander betrof, de eerste moest zijn om zooiets bij zich zelf af te keuren. Hij had gevreesd dat er hem aanmerkingen zouden gemaakt worden en de pastor er iets onwel-

voegelijks zou in zien omdat hij in gezelschap reisde van Koornaerts nichtje. Hij had daarom zijn antwoord gereed. Maar het was heel anders uitgevallen! De pastor scheen integendeel aangenaam verrast; hij had zelfs van geen plaatsvervanger gewild en zich bereid verklaard het werk zelf te doen, zonder vreemde hulp.

Ha! daar waren ze eindelijk! En hoe zagen zij er uit! Beladen met pakken, gejaagd, angstig rondkijkend met de vrees dat ze te laat kwamen. Hij was blij, maar wilde zich mistevreden houden om haar lichtzinnigheid te straffen. 't Sloeg hem hoe die twee juffers die hij zoo goed kende, hem hier onder den koepel van de spoorhalle, in die drukte, heel anders voorkwamen als dat hij haar gewend was te zien thuis in haar gewone omgeving. Was 't met die nieuwe reiskleederen waarin hij haar voor 't eerst zag, of was er werkelijk iets onbeholpens aan de uitdrukking van haar wezen, omdat hij bij Elvire, nu meer dan anders, iets van het dorpsmeisje zag doorschemeren? Zoogauw zij den kapelaan ontdekt hadden lieten zij weeral, zonder weerhouden, hare vreugde los en waren heel verwonderd dat hij haar zoo koel ontving.

- Moeten we heel dat gevaarte met ons meeslepen? vroeg hij op het reisgoed doelend dat een pakjesdrager aanbracht.

Ze verklaarden dat ze enkel 't hoognoodige meêdroegen en op zijn vraag: waar zij zich zoo lang hadden opgehouden? bezagen zij elkaar en schoten in een lach bij de herinnering aan 't geen haar moest voorgevallen zijn en niet wilden vertellen.

- De trein is er nog niet eens! waar is onze trein? merkte Elvire glunder.

- Als de trein er was zoudt ge te laat gekomen zijn! antwoordde hij kort. Maar geen gevaar dat zij zich lieten beroeren: de reisstemming was er. 't Heette voor haar de gelukkige inzet, de plechtige stonde. Ze zouden 't zich door niets laten bederven; ze waren 't al ontvlogen; 't huis en 't dorp en de menschen; geen gevaar meer voor opspraak, geen weerhouden meer of vormelijkheid. Iedereen was hier met zijn eigen zaken bezig en er was niemand van kennis onder heel die menigte heeren, dames, juffrouwen, priesters en priestersmeiden....

Daar kwam eindelijk de lange trein achterwaards aangeslierd. Maar dat was eene ontgoocheling voor Elvire, die gemeend had in een hemelsch blauwen trein te zullen rijden, als ze nu gewaar werd dat het blauw van den vermaarden ‘Train Bleu’

enkel bestond in de kleur der bordjes die met de volgnummers aan de vensters uithingen!

Nu was 't de groote bezorgdheid bij alle drie, te weten wien zij in de afdeeling van hunnen wagen als gezelschap zouden krijgen, heel dien langen tocht. Want daar was alles aan gelegen! Nog liever een doodvreemde dan een ongegeerde kennis! was hun meening. Zij voelden zich goed zoo gedrieën samen, ontslagen van de onrust om afgekeken te worden, vrij gelijk iedereen hier vrij was.

In een schoffeling zocht elk zijn aangewezen nummer en men bestormde de wagens om ter zeerst zijn plaats in te nemen. De onderpastor stapte ook in, hielp met Irma het reisgoed schikken en men legde de bank die zij verkozen hadden, vol met mantels en doeken.

Nu konden zij gerust nog wat rondwandelen. Zij gingen tot bij het stoomtuig zien, waar de pompstang in den cylinder te stampen stond als ware 't van ongeduld om te vertrekken. Heel het machtig gevaarte scheen zijn krachten gebonden te houden om ze straks los te laten en met razende snelheid heel dien afstand af te leggen. Elvire viel het nu te binnen dat zij vergeten had de prentkaarten te posten die zij geschreven had voor tante, voor zuster Celeste en voor hare naaister en andere harer kennissen. Want in hare opgetogenheid wilde zij dat iedereneen het weten zou: dat ze nu uit Brussel vertrokken en een laatsten groet zonden eer het vaderland te verlaten.

Irma, die den weg kende in 't station, gelastte zich ermede de kaarten in de bus te brengen.

Bij 't instappen vonden zij de openstaande plaatsen van hun wagen bezet door een jongen heer en eene jonge dame.

- Als 't maar vlamingen zijn! fluisterde Irma.
- Te beter, dan mogen we al tateren wat we willen; ze verstaan ons niet!
- Ja, maar dat kunnen we geen twee dagen volhouden!

De jonge heer groette in 't fransch en stelde zijne dame voor aan 't gezelschap. De twee juffers mieken eene buiging terwijl de dame van hoofde tot de voete, haar reisgoed, haar kleederen, haar juweelen gemonsterd werd.... De kapelaan was nog met den vreemden heer bezig en Elvire had reeds een verstandelijken blik met Irma gewisseld.

- Broer en zuster? waagde ze met den hoek van den mond.
- Jonggehuwden op huwelijksreis! beweerde Irma.

Nu de trein eindelijk wegreed en gerucht miek, hielden de twee vriendinnen zich niet meer in: zij moesten malkaar hare opgewektheid lucht geven en ze begonnen ondereen te praten over al 't geen ze zagen.

- Maar de juffrouwen spreken vlaamsch! wij ook zijn vlamingen! Ik dacht dat gij walen waart! riep de jonge heer verrast.

- En ik meende dat gij walen waart! loech de kapelaan, daar 't meerendeel van de bedevaarders walen zijn...

- Wel dat treft!

Van weerskanten voelde men zich voortaan veel eigener, zoodat men in eene onbedachte beweging weer opstond en malkaar de hand drukte om de kennismaking, die zooeven koel en vormelijk was, nu in 't vlaamsch, en hartelijker te hernieuwen. De jonge dame, die nog niet gesproken had, kwam nu ook los en glimlachte heel anders hare reisgezellen toe. 't Vooruitzicht om met z'n vijven, zonder dat er nog iemand bij kwam, hier gezellig bijeen te blijven, stemde al tot welgezindheid. Zij waren niet langer vreemden meer voor elkaar en zouden maar beginnen zoeken om nader aanknooping te vinden.

De jonge heer verklaarde een advokaat te zijn uit een klein stadje van Oost-Vlaanderen.

- En deze hier, is gister mijne vrouw geworden, voor wet en kerk!

De jonge dame boog lichtjes en, glimlachend van geluk, keek zij haren man dankelijk in de oogen.

De onderpastor, op zijne buurt, zegde dat hij van Brugge was en onlangs eerst op een dorp in 't zuiden der provincie geplaatst werd.

- Deze is mijne zuster, en die daar... een nichtje! zegde hij terwijl zijn ondeugende glimlach op Elvire doelde.

Nu waren de wegen geopend voor de samenspraak zoowel tusschen den onderpastor en den advokaat als tusschen de juffrouwen met de jonge dame.

Elvire had er al haar bekijken in en voelde iets als schroom tegenover die vrouw, die er jonger uit zag dan zij zelf en sedert gister nog maar haar meisjes-titel verloren had.

De trein stoomde door de zonnevelden, over de eentonigheid der belgische koolstreek, het zuiden in.

't Gerucht der wielen en 't geklop over de dwarsliggers ver-

doofde voor 't gezelschap al 't geen er bachten 't beschot of in de andere wagens gebeurde. Met 't instappen was heel die menigte van elkaar gescheiden, ingedeeld ieder in zijn hokje, op goed geluk, en meegeslingerd in de zelfde richting, zonder dat men nog gewaar werd tot een menigte te behooren.

Nadat de eerste mededeelingen gedaan waren en de bijzonderste aanknooping was afgeloopen, kwam de stilte. Elvire ging met Irma in afzonderlijk gesprek. De advokaat prutste met zijn vrouw in een koffertje en de kapelaan bad zijn brevier.

Maar nu begon er iets waar de twee meisjes met alle belangstelling bleven op kijken. De advokaat had een groot pak tabak uitgehaald en de jonge vrouw, onbevangen alsof ze thuis op hare slaapkamer ware geweest, opende hare bloeze en ondergoed, verdeelde den tabak en stopte al weerskanten haar keurslijf vol. Als 't afgeloopen was, bezag zij Irma en Elvire met een fieren glimlach, om de fijne vondst. Maar als de advokaat er nog een pak te voorschijn haalde, sloeg zij haar rokken op, miek de kousbanden los en stopte den tabak over de ronding harer kuiten.

- Dat is ook al een manier om schoone beenen te krijgen! zegde zij lachend.

De twee meisjes konden ook niet anders dan hartelijk lachen en Elvire miek er gebruik van om haar vriendin te plagen.

- Vraag eens of gij niets moet wegstoppen! fluisterde zij, op den onderpastor wijzend die nog altijd aan zijn brevier bezig was en niets had gezien.

Een handsvol cigaren werden dan nog weggemoffeld in den hoed der jonge dame en zóó beladen bekeek zij haar persoon.

- Laat ze nu maar zoeken! loech zij.

Te Feignies, waar Elvire en Irma met meer angst en bevreesdheid waren voorbijgegaan dan de vrouw van den advokaat, liep alles goed af met de beambten van den toldienst. Een oud nonnetje alleen werd met haar rieten korf vol cigaren bevonden, en onder algemeen gelach der menigte als eene kwaaddoenster naar 't kantoor gebracht.

De reis werd nu voortgezet en in één vaart stoomde de trein naar Parijs toe.

Alhoewel het landschap in niets verschilde van 't geen men gewoon was te zien, werd het belang tòch verhoogd door de bewetenheid van in een vreemd land te reizen.

Maar nu begon het uitzicht te verrijken. Daar was de Oise met hare vlakke oevers en kronkelend bedde en de bosschen met de witte kasteelen over de zachte golving der streek die in heerlijken zonneschijn uitspreidde. Nu en dan reed men voorbij eene stad waar men juist den tijd had om in de vlucht den naam te lezen boven de spoorhalle: Compiègne,.... Tergnier,... Creil.... Die naam herinnerde de reizigers aan de duivenstad omdat zij dat woord soms op de plakbrieven der prijsvluchten hadden gelezen.

't Werd onverdragelijk warm in dien trein, die aanhoudend door de zon gestookt werd en waar geen windeke door de opene vensters woei. De juffers voelden voor 't eerst die sterke behoefte aan lafenis, - water en frischheid! Zij waren bezweet, bestoven, met vuile handschoenen en 't gedacht aan een kom en waschgerief wekte bij haar het grootste verlangen.

't Was de advokaat, die 't eerst den verlossingskreet uitwierp. Tegen den mistigen einder wees hij iets als de stompe schim van een toren met een donkere streep over heel den omtrek.

- Parijs! Montmartre en de Eiffeltoren!

Nu kwamen er uit die streep een haksel van hooge en lage pinnen, spitsen en naalden en daken te voorschijn. Weldra werd men gewaar welke reusachtige warboel men binnenreed, met huizen, straten, kerken, gebouwen; met treinen boven, treinen onder en treinen die vlakvloers kruisten in alle richtingen met mist, rook, roet, assche, steengruis, stof, zwarte holen van tunnels en viaducten. En de trein rotste maar door, zeker van de aangewezen richting, alsof alles effenaan uit den weg week waar hij voorbij moest.

Onder de groote glazen halle, waar hij eindelijk stilhield, kreeg het geruchte een heel anderen aard en 't gedruisch der wielen, dat nu ophield, werd vervangen door 't geroep en getier eener druk dooreenwemelende menigte.

De nieuw aangeknoopte kennissen scheidden weer van elkaar met de zekerheid malkaar aanstonds terug te vinden.

Elk zocht naar een rijtuig of een auto om naar 't aangewezen hôtel te rijden.

Sneeuwmorgen.
Jan Klaarenbeek.

Toen ik van morgen wakker werd
En door de ruiten keek,
Lag witgesneeuwd de wijde vert'
En zwart daarin de beek.

Boomtakken waren ruig gekuifd
Hun' sprieten bogen neer;
Een molenkap was overhuifd,
Blank als een zwaneveer.

De hofsteê dook zijn lage dak
Diep in de wollen vacht
Die om zijn rug geduffeld was
In den doorsneeuwden nacht.

En popels stonden daaromheen
Als wachters, oudbedaagd;
Zij hielden recht hun' stijve leên
En waren witgekraagd.

't Was àlles wit. De stilte woog
Zwaar onder grijze lucht,
Waardoor zijn wieken sloom bewoog
Een kraai in trage vlucht.

De zigeuner.
Balthazar Verhagen.

Mijn vedel, hoe ligt ge in het stof en vergeten,
Zooals mij de wereld in eenzaamheid liet?
Uw snaren zijn hulpeloos slap en versleten:
Zóó zat ik verstomd voor mijn somber verschiet!

Kom hier! Want een schaduw van streelende handen
Omzweeft nog mijn hoofd, dat lang dof was en loom:
Ontwaak uit uw starre verdooving, want branden
Zult ge in den alouden, hartstocht'lijken droom!

Ik tooi u met lenige, zilveren snaren,
De stem in mijn hart is herboren en trilt,
De zomer is machtig in 't bloed mij gevaren,
Een Muze weêr maakt mijn verbeeldingen wild!

Mijn oude, verwaarloosde vriend, in mijn armen!
Uw triestige broeder, mijn alt, ligt ter zij! -
Kwam mij de verrukking der liefde verwarmen,
Zoo deel gij mijn juichkreet: mijn klacht is voorbij!

Kom, dicht aan mijn hart, drink de bruisende zangen,
Van dronkene vreugde, bedwelmenden gloed:
Zóó zijn wij van ééne bezieling bevangen,
Die tot in de sterren ons duizelen doet!

Vlieg op, phantaisie, vlieg langs eind'looze banen,
Geboren - verloren in 't eeuwig verschiet,
In warr'lende dansen, in marschen, sziganen -
Nog ken ik het eind mijner liefdejeugd niet!

O, godd'lijke zomer, o levende weelde,
Maak mij dan zóó rijk aan extase, dat ik,
Ook wen ik mijn vedel ten doode bespeelde,
Toch nimmer de volheid mijns harten uitsnik!

Sirenen.
Jules Schürmann.

Hoor het roepen der sirenen,
Die verscholen achter klippen
Uit en in de golven glippen,
Door blauw licht der maan beschenen;

Zie de zeilen blank, van booten,
Die verzilverd nader komen
Uit het verre land der droomen,
Koel door maanschijn overvloten;

Hoor den zang der zee nu zingen
En het loklied der sirenen....
Maar de maan is al verdwenen
Met het wonder van de dingen.

O vogel, vogel van den blanken nacht...
Herman Middendorp.

... et l' oiseau qui pleure...
VERLAINE.

O vogel, vogel van den blanken nacht,
die uit het nevelwitomdauwde woud
zilvert omhoog uw smachtend-zachte klacht;
droef lijk een lied, waarin de weemoed rouwt

om felle vreugden, als de hemel lacht;
week als de weelde van een schoon en oud
mijmrend erinnren, dat de ziel verwacht
bij matten glans van stervend avondgoud.

Ik hoor uw stem en weet het wonder niet;
diep in mijn harte doolt een vreemde drang,
een groot verlangen, ééns 't waarom te hooren
dat weent en jubelt in uw liefdelied.
O, welk mysterie hult uw zilvren zang
in tooverwade van zóó zoet bekoren?...

Wetenschap, wijsbegeerte, geloof.
Mr. L.J. Godefroy.

DE algemeene wijsbegeerte met hare hoofdbestanddeelen: natuurphilosophie en geestesphilosophie, wortelend in de ervaringswetenschappen: natuurleer als wetenschap der objectieve- en phychologie als wetenschap der subjectieve ervaring - beiden hoofdgebieden van de ervaringswetenschap - kan alléén ons leiden tot een waar Godsgeloof, zoover het voor ons mogelijk is. Want het Godsgeloof moet, evenals alle gelooven, op weten gegrond zijn, zal het een *redelijk* d.i. door de *rede erkend* geloof zijn. Die erkenning is noodig en de rede daartoe bevoegd, omdat zij alleen gevoel en verstand binnen hunne grenzen weet te houden. En tot een waarlijk weten komt men alleen door de ervaring en de ervaringswetenschappen; want de mensch is aan zijn ervaring gebonden om tot waarheid te komen. 'Nur in der Erfahrung ist Wahrheit' heeft Kant reeds gezegd. Hoe krijgen wij nu ervaring? Door waarneming. De gegevens der zinnelijke waarneming, behoorlijk onder toezicht van het verstand, zijn de primaire grondslagen van al onze wetenschap, van onze kennis der voor ons toegankelijke werkelijkheid. Maar die waarneming moeten wij niet alleen doen door middel van onze vijf zinnen, maar ook door middel van onzen inwendigen zin[1.] waarmede wij ons denken, willen, in één woord al onze psychische verschijnselen waarnemen.

Doch, hoe komen wij aan kennis aangaande het weten, m.a.w. dat hetgeen wij weten of meenen te weten inderdaad *waar* is? 'Die kennis verkrijgen wij, volgens Comte, in de beschouwing der waarheden, waarvan iedereen beweert, dat zij werkelijk geweten worden, en omtrent welke de ondervinding telkens bewijst, dat dit beweren geen grootspraak is, namelijk, bij de waarheden der wetenschappen,' - dit alles

1. Hierin school de groote fout van Auguste Comte, dat hij den inwendigen zin geheel miskende.

echter onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de naar aanleiding daarvan gemaakte hypothesen en theoriën door middel van proefnemingen telkens, zooveel mogelijk, getoetst worden aan de zinlijk waarneembare wereld, waarmede onze wetenschap voortdurend voeling moet blijven houden.

De bijzondere wetenschappen, waarvan wij de resultaten eerst na zóódanige toetsing als waar mogen aannemen, moeten dan ook alléén den grondslag vormen van een wijsbegeerte; want terecht zegt Comte in zijn 'Philosophie positive', 'dat elke philosophie dient tot het brengen van éénheid in onze denkbeelden, elke wetenschap tot het brengen van éénheid in zekere klassen van onze denkbeelden, daarom moet iedere philosophie met de wetenschap een aanvang nemen.'

Ook Max Frischeisen Kohler schrijft in zijn stuk 'Die historische Anarchie der philosophischen Systeme und das Problem der Philosophie als Wissenschaft'[1.] het volgende: 'Der Ausgang aller wahren Philosophie liegt in den Ergebnissen der Wissenschaft, und aus dieser Einsicht sind allerdings alle Versuche eines Weltverständnisses, die diese Resultate irgend wie zu vernachlässigen oder gar zu verachten wagen, von vornherein gerichtet. Nur wenn man von der Tatsache dieser Wissenschaft ausgeht, können die Aufgaben der Philosophie in die präzise Fassung gebracht werden, die allein eine fruchtbare Behandeling ermöglicht. Wo immer das philosophische Denken von den festen Bahnen der forschenden Wissenschaft abweicht, verliert es den Boden unter den Füssen und wird haltlose Spekulation.'

Juist, want Kant heeft ons reeds geleerd:

'Ohne Sinnlichkeit würde uns kein Gegenstand gegeben, und ohne Verstand keiner gedacht werden. Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind.'[2.]

Wij moeten dan ook niet louter denken, doch waarnemen en het waargeno*m*ene denkend verwerken.

Aan zoodanige waarneming met denkende verwerking dankt de ervaringswetenschap haar ontstaan, en een wijsbegeerte, daarop berustend, kan niet anders heeten dan de wijsbegeerte der ervaring. Critisch moet zij tevens zijn, daar zij hare leerstellingen niet als voor eeuwig vastgesteld mag beschouwen.

De bijzondere wetenschappen, welke naar aanleiding van

1. Zeitschrift fur Philosophie und philosophische kritiek. Band 132. Heft. 1.
2. Kritlk der reinen Vernumft. Elementarlehre 1.

het vorenstaande beschouwd moeten worden als de grondwetenschappen der wijsbegeerte, zijn:

in de astronomische anorganische en in de aardsche anorganische en organische wereld:

de wiskunde.	(Helmholtz zegt in zijn Vorträge und Reden:
de mechanica.	‘Alle Veränderung in der Natur besteht darin,
de physica.	dass die Arbeitskraft ihre Form und ihren Ort
de chemie.	wechselt ohne dass ihre Quantität verändert wird).

in de organische wereld:

algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ biologie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ anatomie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ physiologie hersenphysiologie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ psychologie (experimenteele).
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ physiologische psychologie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ phychologische physiologie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ anthropologie.
algemeene en vergelijkende met genetische verklaring.	{ sociologie (met Comte's Physique sociale en sociaal-psychologie als leiddraad).

Doch met het in onderlinge verband en samenhang brengen van de door die wetenschappen verkregene resultaten heeft de algemeene wijsbegeerte haar taak nog niet ten einde gebracht. Op haar rust nog als taak: ‘de beschouwing van de grondbegrippen der bijzondere wetenschappen in verband met de leer van het menschelijk kenvermogen’ volgens Prof. Spruijt, die dat werkdadige deel der wijsbegeerte vervolgens op de volgende wijze kenmerkt: ‘Zoo vormen de logica in

den engeren zin en de leer van het kenvermogen of de logica in den ruimeren zin den band, die al de ongelijksoortige bijzondere wetenschappen vereenigt.'[1]

Het doel van de algemeene wijsbegeerte is: éénheid te brengen in onze kennis van alle stoffelijke en geestelijke gebeurlijkheid, van de gansche natuur, welke wij in de vormen van ruimte, tijd en causaliteit ervaren als *onze* werkelijkheid, waaruit wij onze wereld- en levensbeschouwing opbouwen. Het wereldbeeld, hetwelk wij alsdan ons vormen, is een gewrocht van objectieve en subjectieve factoren - althans het komt ons zóó voor, maar inderdaad is het zóó niet, want die zoogenaamde objectieve factoren zijn eveneens subjectieve. Dit leeren ons de hersenphysiologie en de physiologische psy-

1. De verhouding van de wijsbegeerte tot de bijzondere wetenschappen. Utrecht, Beijers, 1877.

chologie. De ethertrillingen, die van buiten (naar het schijnt) in onze zintuigen dringen, brengen de zintuigelijke zenuwen in beweging, wier zenuwbanen verder de trilling overbrengen naar de verschillende hersencentra, alwaar de verschillende gewaarwordingen ontstaan. Door een synthetische werking dier hersencentra, die, door een netwerk van zenuwdraden met elkander verbonden, het associatiegebied vormen, worden aldaar de gewaarwordingen ook geassocieerd, en uit deze laatste associatie ontstaan onze voorstellingen, van welke sommigen in het zoogenaamde projectiegebied geraken; en hierdoor verkrijgen wij, op eene ons nog onverklaarbare wijze, de voorstelling van een 'buitenwereld'. Tot die buitenwereld behooren ook ons lichaam met zintuigen, zenuwen en hersenen, zoodat wij niet kunnen spreken van een buiten ons lichaam, maar slechts van een buiten onzen geest - hetgeen echter de zaak nog niet duidelijk maakt. Doch, hoe het ook zij, wij zien toch uit het bovenstaande, dat onze geheele ervaringswereld niet anders is, dan een wereld van voorstellingen.[1.]

Reeds Kant heeft in zijn Erkenntnisstheorie te kennen gegeven, dat wij slechts een phaenomenale wereld waarnemen, en had dus toen reeds duidelijk ingezien hetgeen later door de wetenschap is bevestigd.

De latere wetenschap leert ons ook - zooals ik boven heb getracht aan te toonen, dat alle stoffelijke en geestelijke verschijnselen van de phaenomenale wereld in een onverbreekbaar verband met elkaar staan.

Die samenhang, in het geheele planten- en dierenrijk, van het miscroscopisch ééncellig wezentje[2.] af tot den mensch dóórloopende, is alleen bespeurbaar voor den mensch door middel van zijn langs dien weg van evolutie volkomen gewordene bewustzijn.

Langs den weg van evolutie. Want, hoewel van een zelfbewustzijn bij de lagere organismen moeilijk sprake kan zijn, is het niet te ontkennen, dat onder de bij die miscroscopisch

1. De voorstellingen van voorwerpen vertoonen dit merkwaardige, dat die voorstellingen niet alle even sterk zijn; de eene verdringt, spaart, verduistert de andere, en wel in eene verhouding van evenwicht, dat zich wiskunstig laat berekenen.
2. Een treffend bewijs van samenhang en van genetische ontwikkeling heeft Prof. A.A.W. Hubrecht gegeven in zijn uitstekend betoog 'Embryologische uitzichtspunten' (Gids, Mei 1911) waarvan ik slechts de volgende woorden kan aanhalen: 'dat de reeks zoo snel op elkaar volgende gedaante-verwisselingen, die daar liggen tusschen het ei en het ter wereld gekomen dier, een zoo onverandelijk vast karakter bezitten en zich in een voor wijzigingen zoo geheel onvatbare volgreeks afspelen' e.v.

kleine protoplasmadroppels waargenomen levensverschijnselen de psychische eigenschap van met overleg handelen[1] te bespeuren is, waardoor zekere mate van bewustzijn - zij het ook van nog zeer geringen aard - wel aangenomen moet worden. - Zóó heb ik in al het bovenstaande, zooveel in mijn vermogen was, in groote trekken de lijn aangegeven, welke al de wetenschappen verbindt tot haar laatsten grenspaal toe, liever nog, haar weder voert tot het eerste begin van alle wetenschap, van al ons weten, denken, gevoelen, willen en handelen. Die groote beteekenis van ons bewustzijn heeft Descartes het eerst ingezien en uitgedrukt in zijn stelregel: 'cogito ergo sum', waarmede hij - zooals uit zijne geschriften[2] blijkt - bedoelde: 'ik ben er mij bewust van, dus ben ik,' onder zijn 'cogito' alzoo niet alleen het denken, maar de bewuste ziels- of geestestoestanden in het algemeen bedoelende. Het bewustzijn derhalve de ondergrond van al ons weten. Daarom kan ook de wetenschap ons niets leeren omtrent zijn wezen en herkomst. Dat het bewustzijn echter in kiem in ons (en ook in de dieren) aanwezig is als een *onder*bewustzijn is wel aan te nemen, zooals Prof. Dr. Arthur Drews schrijft[3] in zijn werk 'Die Psychologie des Unbewussten': 'Die unbewusste psychische Tätigkeit, die der Träger der Empfindungen und damit der psychischen Phänomene ist, äussert sich in der Weise, dass sie uns den Elementarphänomenen der Unterbewusstseine durch schöpferische Synthesen die psychischen Phänomene immer höherer Bewusstseinsstufen formiert und diese Leistung innerhalb des höchsten Bewusstseins fortsetzt.' Ook Th. Kappstein schrijft in zijn 'Eduard von Hartmann. Einfuhrung in seine Gedankenwelt'[4]: 'Was wir Bewusstsein nennen, unser oberstes Zentral-

1. Voorbeelden hiervan zijn o.a. de Vampyrella, Spyrogyrae en de Arcellen, waarvan de eerste uit de vele andere Algen altijd de Spirogyra tot voeding kiest (zooals Cienskowki vermeldt) en de tweede, de Arcellen, die op hun schaal of rug vallende, door aan den eenen kant van de schaal gasblaasjes uit te brengen zich weder op hun pseudopodiën weten te brengen en op die wijze zich weder om te keeren (Prof. Engelman).
   Beide gevallen heb ik nader medegedeeld in mijn stuk 'De levenskracht in de hedendaagsche wetenschap'. (Theologisch Tijdschrift 1912, 46e jaargang. Nieuwe Reeks. Vierde jaargang. Afd. V.).
2. Voornamelijk in de 'Principia' Pars I. II.
3. Zeitschrift fur Philosophie und philosophische Kritik. Band 133. Heft 1.
4. Vierteljahrsschrift fur wissenschaftliche Philosophie und Sociologie. IV Heft. XXXIII Jahrgang.

bewusstsein, resultiert aus einer Synthese des relativ unbewussten Inhalts unserer Unterbewusstseine, die das phychische Correlat untergeordneter nervöser Zentren (Hirnteile, Ganglien und Nervenzellen) sind, und ist letzten Endes nur Erscheinung eines uber alle Grenzen des Bewusstseins hinausliegenden allein wahrhaft Seienden, das das Wissende ist in allem Wissen, das Wirkende in allem Wirken. Was hinter der Materie, hinter dem Organismus und hinter dem Bewusstsein liegt, das ist das Metaphysische, eine sie alle drei produzierende Tätigkeit, die objectiv in der Natur uns als Kraft, subjectiv im Bewusstsein als Wille erscheint.'

Zeer belangrijk is ook en aanpassend aan bovenstaande verklaringen hetgeen Med. Dr. G. Ritter von Rittershain, K.K.A.O. Prof. an der Universität in Prag, schrijft in zijn werk: 'Geistesleben. Betrachtungen über die geistige Tatigkeit des menschlichen Gehirnes und ihre Entwicklung.' Na eerst van het denken de volgende verklaring gegeven te hebben: 'Den ganzen Act, das Combiniren, das Distinguiren und das Urtheilen fassen wir in dem Ausdrucke: "*Denken*" zusammen, und nennen das Product einen Gedanken,' gaat hij aldus voort: 'Man geräth zwar in einen ziemlichen Widerspruch mit dem gewöhnlichen Sprachgebrauche, wenn man ein unbewusstes Denken annimmt und dem bewussten entgegensetzt. Nichtdestoweniger lehrt die einfache Beobachtung, dass es eine Art Denken gebe, welche nicht zum Bewusstsein gelangt, und das, was man den Instinct der Thiere höherer und niederer Entwicklung nennt, dürfte mit einem solchen Denken zu vergleichen sein. Sie combiniren, sie distinguiren und sie urtheilen, ohne sich dessen bewusst zu sein. Der Gedanke an sich ist nicht mehr als ein Reales zu erfassen, er unterliegt als solcher vorerst nicht dem Willen und kommt somit auch, so wie der Traum, nicht immer zu unserem Bewustsein. Wir mussen Z.B. bei der allmäligen Entwicklung des geistigen Lebens des Kindes ebenfalls die Entstehung von Gedanken als nothwendig voraus setzen, welcke so lange nicht zum Bewusstsein gelangen können, als sie nicht mit bestimmten festhaftenden Eindrucken in Verbinding gebracht und mit ihnen reproduciert werden können. Selbst dem Erwachsenen wird der Gedanke erst dann erkennbar, wenn durch die Erinnerung zugleich das Symbol reproducirt wird, durch welches er ausdruckbar und für uns fassbar d.h. zur *Vorstellung* wird.

Damit sind wir nun bei Unserem Ausgangspunkte angelangt: der Gedanke kann nicht zu unserem Bewusstsein gelangen, nicht zur Vorstellung werden, so lange wir ihn nicht in irgend einer Weise auszudrücken vermögen' u.s.w.

Al het vorengaande resumeerend, komen wij tot dit resultaat: al onze uit wetenschap en wijsbegeerte geputte kennis, waaruit wij ons een wereldbeeld en wereldbeschouwing vormen, is niet anders, dan kennis van een wereld van voorstellingen, voorstellingen, welke, ontstaan uit het bewustzijn en in al hare gedaantewisselingen steeds gedragen door het bewustzijn, derhalve bewustzijnsverschijnselen en bewustzijns*inhouden* zijn.

Het bewustzijn, eerst in latenten staat in alle organische wezens, ook bij den mensch, nog de onbewuste achtergrond van ons denken, gevoelen en verbeelden, dus van onzen geest en van ons geheele wezen, maar later door 'schöpferische Synthesen' (zooals Drews zegt) zich ontwikkelend tot actief hooger bewustzijn, moet noodzakelijk zijn oorsprong hebben in een groot, algemeen Bewustzijn, waarvan alle individueele bewustzijnen en bewustzijnsinhouden als zoovele uitstralingen en als de verwerkelijking van eene allesomvattende Godsgedachte te beschouwen zijn.

Dit is nu nog wel slechts een punt van gelooven, maar dan toch een *zeker* geloof op weten gegrond, door wetenschap en wijsbegeerte op overtuigende wijze aangetoond, en daarom dan ook door onze rede en verstand erkend moetende worden.

Zoo kunnen dus alleen wetenschap en critische ervaringswijsbegeerte ons tot een voor allen aannemelijk Godsgeloof leiden.

Carl Spitteler, ter inleiding.
A. Zelling.
I.

> *Seltene Feste* - Körnige Gedrängtheit, Ruhe und Reife - wo du diese Eigenschaften bei einem Autor findest, da mache Halt und feiere ein langes Fest mitten in der Wüste; es wird dir lange nicht wieder so wohl werden.
>
> (NIETZSCHE.)

SPINOZA spreekt in zijn ‘Ethica’ (Aanhangsel tot Boek I) van ‘de menschen’ en van ‘den fieren eenzamen denker’. De eersten zoeken hun heil bij den wil van God, d.i. de toevlucht der onwetendheid, de laatste verwerpt de begrippen van goed en kwaad als zielige aandoeningen en geenszins de voornaamste eigenschap der dingen.

Tot het geven van een kort begrip van het wezen der hier in te leiden dichterfiguur is deze Spinoziaansche onderscheiding wel zeer kenschetsend. Carl Spitteler - tegenwoordig dr. phil. honoris causa, maar niettemin buiten en ook nog grootendeels binnen zijn land: Zwitserland en zijn taalgebied: het Duitsche vrij onbekend - heeft alles van den fieren eenzamen denker, en zijne uitdrukking ‘Markt der Begriffe’ toont aan, dat de afstand tusschen hem en ‘de menschen’ aanzienlijk is, als van mededoogen tot herkennend bewonderen.

Populair kan hij dus niet worden; zijn boeken zijn ‘voor iedereen en niemand’, evenals die van Friedrich Nietzsche heetten te zijn. Doch Nietzsche heeft nog school gemaakt - zij het, dat zijn leer te overladen was en te oneenvoudig om evangelie te worden[1] - wat Spitteler niet kan doen. Er is gelijkenis overigens tusschen deze twee; beiden zijn uit Schopenhauer's wijsbegeerte voortgekomen en verder gegaan, de een als prediker, de ander als vormkunstenaar; het oppermensche-

1. Deze treffend-juiste opmerking moet men zich noteeren. Zij is van *Alois Riehl* uit diens ‘Fr. Nietzsche’.

lijke is een gedachte van beiden, (zoo opmerkelijk eender en toevallig zelfs, dat ‘de menschen’ van plagiaat gewauweld hebben), en toch - Spitteler wil in geen enkel opzicht aan Nietzsche gemeten zijn. Zij tweeën met nog Wagner en Widmann hebben een cultuur-periode gemarkeerd, welke door Schopenhauer is ingeluid. Nietzsche en Wagner, de Sternenfreunde, staan in deze periode ter eene zijde, Spitteler en Widmann, ook vrienden maar voor de eeuwigheid, ter andere. Dit laatst genoemde paar is minder voor de openbare meening gerukt, en nu hun beteekenis stilaan groeit tot monumentale afmetingen, genieten zij het voordeel van geen vòòrgeschiedenis te hebben, waarom zij nooit zullen kunnen vallen onder den snijdenden scheldnaam van *Houston Stewart Chamberlain*, die een massa figuren uit het einde der vorige eeuw heette: ‘Hofnarren eines frivolen, skandalsüchtigen fin de siècle’...

‘Da nun in Gedichten, unter der Hülle des Metrums und Reims, der Mensch sein subjectives Inneres freier zu zeigen wagt als in der Prosa, und sich überhaupt auf eine mehr rein menschliche, mehr persönliche, jedenfalls ganz anderartige Weise mittheilt, als in Philosophemen...’ met die toelichting schonk Schopenhauer ons zijn jeugdverzen, en zouden we den dichtader, welke na die jeugduitingen onder zijn philosophie wegdook, willen navolgen en naspeuren, dan vinden we dien terug aan de rijke bloeisels, welke uit de zwarte aarde van zijn wijsbegeerte zijn ontsproten. Teekenend is eens Schopenhauer's philosophie het eenige commentaar op den Hamlet genoemd[1], en verklaren doet het wel, waarom zooveel dichters door dezen wijsgeer, die zelf dichter was, zijn geïnspireerd. Dat zijn o.m. Wagner geweest en Nietzsche, Widmann en Spitteler. Wij moeten ons tot dezen laatste bepalen, en zien hem evenals de anderen door de pessimistische levensaanschouwing der wereld als wil en voorstelling heentijgen om zichzelf te worden, maar het zou een afzonderlijke studie waard zijn om te bewijzen, hoe Spitteler het eerst en het sterkst zichzelf vond, straffer dan Nietzsche, die in zijn denken Helleen bleef, ook na zijne Überwinding der Hellenen, dan Widmann die tot buddhistisch determinisme geraakte, dan Wagner die van Schopenhauer den weg tot het Avondmaal nam.

1. ‘Schopenhauer has analysed the pessimism that characterises modern thought, but Hamlet invented it.’ (Wilde's Intentions).

Op 38 jarigen leeftijd kwam Spitteler ineens met zijn epos ‘Prometheus und Epimetheus’ voor den dag. In Liesthal (Kanton Baselland) geboren den 24 April 1845, studeerde hij rechtswetenschap in Basel, daarna theologie aldaar en in Zürich en Heidelberg, werd toen gouverneur in Rusland en Finland, toefde eenigen tijd in Zweden, waarna hij een leeraarsbetrekking in Bern en Neuveville aannam, toen een geruimen tijd werkte aan de Baseler Grenzpost als redacteur en als feuilletonist aan de Neue Züricher Zeitung. Uit zijn ‘Meine Beziehungen zu Nietzsche’ raden we een kommervolle Werdezeit, welke bij de verschijning van zijn eerstelingswerk onder den schuilnaam *Felix Tandem*[1] niet ophield.

In zijn voorrede tot den tweeden druk zegt hij kort maar krachtig, dat het eerste verschijnen geen bespreking waard werd geacht. ‘Es war nämlich nicht ratsam jung zu sein unter den “Alten”, und es wurde einem nicht verziehen von den “Idealisten”, ein Idealist wahrhaft zu sein. Eine Tatsache, die ich der Literaturgeschichte zur Notiz empfehle.’

Helaas, die notitie is wat blijven slingeren, en zelfs de geestdriftige getuigenissen van *Gottfried Keller*, *C.J. Meyer*, *Fr. Nietzsche*, *J.D. Widmann*, *F. Avenarius*, *Felix Weingartner*, *H.F. Hofmann*, *dr. Jonas Fränkel* hebben niet vermocht, dat Adolf Bartel in zijn tweedeelige literatuurgeschiedenis meer dan een nullig entrefiletje van 10 regels aan dezen modernen Dante wijdde. Dante, ja met niet meer of minder dan dien Onsterfelijke valt Spitteler in één adem te noemen; ‘zijn hoofdwerk - *Olympischer Frühling* - zal in de toekomst geteld worden onder de allergrootste scheppingen der wereldliteratuur’ getuigden Keller en Weingartner, en in onze waardeering rangschikken wij geheel zijn verder oeuvre daaronder, óók op het eerste plan der wereldliteratuur.

Daar is om te beginnen dan zijn epos ‘Prometheus und Epimetheus’. Een Gelijkenis - in den Spinoziaanschen zin als hiervoren afgedrukt. Prometheus is er de fiere eenzame denker, Epimetheus verruilt zijn ziel voor een geweten dat hem ‘heit und keit lehrt’, anders gezegd: dat hem van de dingen als voornaamste eigenschap leert dat ze kwaad of goed zijn. Prometheus lijdt het lijden van den Geest, Epime-

1. ‘Der Glückliche Trotzdem’ d.w.z. gelukkig ondanks tegenspoed en miskenning.

theus laat zich door zijn lafheid ten troon heffen en neemt in welvaren toe. Maar als De Groote Daad verricht moet worden, is Prometheus de Verlosser...

Het epos moet symphonisch worden opgevat; niet moet men deze gelijkenis al te veel willen omsluipen met program-verklaringen - men late er de klankbekoring van in zich doorzingen. Wie van Nietzsche eenigermate den Uebermensch heeft leeren begrijpen, heeft feitelijk commentaar genoeg op dit werk, dat 15 jaren te voren werd opgezet, vele jaren vòòr Nietzsche's ‘Also sprach Zarathustra’ werd voltooid en twee jaren te voren uitgegeven.

Laat de bonte tafreelen als een wondere droom voorbijtijgen. Het boek is van een bijbelsche grootheid en pracht, ja, het woord is gerechtigd, dat met Spitteler een oer-oud profeet de wereldliteratuur is ingetreden. De woorden- en beeldenrijkdom van dezen dichter grenst aan het wonderbaarlijke, en zijn allegoriën zijn van een kosmische grootte, die in de Grieksche dichtkunst heur weergâ zoeken.

Deze gelijkenis speelt op klassieken bodem. Dus is Spitteler op de Grieken geïnspireerd? In geenen deele! Dat is juist zijn volstrekt eenige en onvreemdbare beteekenis: dat hij zich een eigen klassieke wereld heeft gebouwd, geschapen. Zijn verbeelding is zoo alvaderlijk groot, dat hij een gansch eigene mythologie heeft samengesteld, welke de Olympische verdiept zooals Shakespeare's ziening het de kronieken van Saxo Grammaticus en Plutarchus deed. Zoo ge u tot de lezing van zijn openbaringen zet, onthoudt dat dan wel, en denkt bij Prometheus niet aanstonds aan ‘Prometheus’, bij Pandora niet immer aan ‘Pandora’; de dichter heeft de namen omgeschapen naar zijne rijkere phantasiën. Losgekneld heeft hij de boeien, die de traditie maar al te zeer ter eere van de klassieken smeedde, en getoond dat er een mythologie te schrijven is, bij, en over, maar tevens *buiten* de Grieken, en een allegorische voorstelling te dichten zonder oude modellen. In een verhandeling over Grieksche figuren in moderne poezie past Spitteler niet; wie zijn klassieke opvoeding aan dit epos of ‘Olympischer Frühling’ wil opfrisschen, verdort met zijn opvoeding, of slaapt in met het woord ‘interessant’ op de lippen.

Met de Helleensche renaissance van Goethe of die der modernen als Moreas, Hofmannsthal, Schnitzler, Beer Hofmann en Wasserman of zelfs Louis Couperus, den suikeren Herakles,

heeft hij niets te maken. Spittelers danteske gestalte staat en gaat alleen. Hij deelt het rijk van zijn absoluut idealisme met niemand, en wat hij daaruit tot gevoelvolle voorstelling brengt en omtoovert tot beelden, is gehuld in een schitterend woord-brocaat van verblindendste schoonheid.

Hier volge de hoog-gedragen Einleitung:

> Es war in seiner Jugendzeit - Gesundheit rötete sein Blut und täglich wuchsen seine Kräfte -. Da sprach Prometheus Uebermutes voll zu Epimetheus seinem Freund und Bruder:
> 'Auf! lasst uns anders werden als die Vielen, die da wimmeln in dem allgemeinen Haufen!
> Denn so wir nach gemeinen Beispiel richten unsern Brauch, so werden wir gemeinen Lohnes sein und werden nimmer spüren adeliges Glück und seelenvolle Schmerzen!'
> Und in dem Andern zündete das Wort, und also machten sie sich auf, und wo am stilisten war ein Tal, und wo am lauschigsten sich fügeten die Berge, da wählten sie ihr Heim und baueten ein Jeglicher sein Haus von hüben und von drüben an dem klaren Brunnen.
> Und allda lebten sie getrennt von allem Volk und gingen nicht zu opfern bei der Brüder Göttern, und gingen nicht zu Markte kaufen von den richtigen Begriffen, und wenn die Andern sangen, sangen sie nicht mit. -
>
> - Und legten einen Balken vor den Weg und sperreten mit Schloss und Riegel wohl das Tal und nahmen kein Gesetz und keine Sitte an, und war ihr einziges Gebot der eignen Seele Flüstern, wenn sie sinnend wandelten in Wald und Hain und an des Berges duft'gen blumigen Geländen.
> Und über alle dem, so ward besonders ihre Art und anders ihre Sprache, also dass sie sagten 'r' wo Alle sprachen 'l', und dass sie rücklings sieh verneigten, wo die Andern sich bekreuzigten in ihres Herzens andachtvoller, staunender Verehrung.
> Und ward daraus ein gegenseit'ges Missverhältniss hin und her, und es geschah, wenn ab und zu ein Zufall oder auch geselliges Verlangen sie verführte in der Brüder Kreis, so stockte allsofort das Spiel und wurde stumm das trauliche Gespräch - und fanden keinen Platz und passten nirgends hin und *waren allerorten fremde unwilkommne Gäste.* -
> Und Abends, wenn sie gleich den Andern auf der grossen Strasse sich erlabten an der sommerlichen Luft, da sassen vor dem Tor die Ältesten des Volks im Sonnenschein und flüsterten und sprachen Einer zu dem Andern mit Behagen:
> 'Von wannen kommen Die? und nicht gemein ist ihre Art, jedoch es fehlt darin ein Etwas, das ich sehr vermisse.'
> Und gleichgestimmten Muts ergänzete und sprach der Andre:
> 'Und auch ein Etwas ist darin zu viel, das mir missfällt auf eine jede Weise'.
> Und Niemand, der nicht Anstoss nahm an ihrer Art, ein Jeglicher von einer andern Seite.

Als de inleiding tot een symphonisch gedicht klinkt dat, een inleiding vol edele zwelling, door een meesterhand gedempt in een fonkelkleurige registriek. Met de mantram-woorden ‘adliges Glück und seelenvolle Schmerzen’ is het episch motief entzündet - daar in een paar klanken is der gelijkenis wezen en inhoud geopenbaard - het adeliges Glück zwirrelt op goudlichte pennen het poëem binnen, de zielvolle smarten breiden den cello-donkeren grondtoon uit, de orchestrale dichting is ingezet en de zieleharp siddert diep in heur roerselen van de volle, stoute grepen. Merkt intusschen, hoe de dichter bij zijn universeele gelijkenis nog Zwitser is, en er in zijn aanduiding en kenschetsing van ‘de menschen’ een zeker koloriet is, dat aan den bondsstaat de verbeelding bindt. Hij voert zijn nationaliteit, zijn ras in al zijn scheppingen mee, zooals Grieg en Strindberg dat typisch voor hunne afkomst deden.

Na de Einleitung komt onmiddelijk de Entscheidung. Het eenverweven pad van Prometheus en Epimetheus vertwijgt zich - de Engel Gods, belichaming van der menschen begrippen van Goed en Kwaad, concrete voorstelling van het ondenkbaar abstracte Godsbegrip, komt een stedehouder op aarde aanstellen en wendt zich eerst tot Prometheus. Hij moet dan zijn ziel afgeven tegen een geweten dat goed en kwaad kent. Dan antwoordt Prometheus het mysterieuze Woord: ‘Bei mir steht es nicht zu richten über meiner Seele Angesicht, denn *siehe, meine Herrin ist 's und ist mein Gott in Freud und Leid*, *und was ich immer bin, von ihr hab ich 's zu eigen.*’

Hier wordt de raadselnatuur op haar schoonst en helderst in haar sfinxachtige elementen verklaard. De mirakuleuze allegoriën der middeleeuwen (men denke aan Elckerlyc) gaven het menschelijk leven gesplitst in primitief opgevatte elementen. Een man, die naast zich had wat feitelijk in hem zelf huisde: de dwaasheid, de jeugd, de gierigheid, de dood, het geloof enz. Een primitieve deductieve psychologie. Doch merkt wat Spitteler vermag. Hij gaat met ‘de strenge meesteres der ziel’ geen begrip allegorizeeren, maar is reëel en laat de ziel van Prometheus uit vele wezens bestaan, waarvan hij mystisch de eenheid voelt. Den mensch toont hij als microkosmos, de ziel schenkt hij kosmische wijdte. Hamlet's ziel is koning in een notendop over onbegrensde ruimten, Spitteler geeft in Prometheus onbegrensde ruimten bewoond met allerlei wonderlijke creaturen. De strenge meesteres is daar God, Koning, niet een

symbool van het Hooger Zelf, maar dat Zelf in Zijn eigen Goddelijke gedaante. In Prometheus' ziel doet Spitteler ons binnentreden als in een wonderwereld. ‘Het Koninkrijk Gods is binnen in u’ wordt hier een in kosmische schildering gebrachte waarheid, en het woord van Paulus: ‘heel de schepping wacht op de bevrijding der menschheid’ belevendigt zich hier in Prometheus, wiens zielevolk, wiens arke Noach's der ziel (gelijk het heet in ‘Imago’ zijn roman, welke een soortgelijke psychologie geeft) ook wacht op het verlossend woord.

Alzoo: Prometheus wil niet afstand doen van zijn gehoorzaamheid aan zijn Strenge Meesteres. Haar influisteringen zijn hem even dierbaar als de daimonen aan Socrates. En hij weigert als deze voor aardsche wetten te buigen. Maar Epimetheus laat den geest van het verstand op zich inwerken, en als hij aan den Engel Gods zijn ziel heeft afgegeven voor een geweten, is hij zekerder. Verneemt hier den zin der gelijkenis: hij heeft zijn schreden gericht tot de toevlucht der onwetenden, en afstand gedaan van de ziel, die hem langs eenzame afgronden dreef!

Hij moet dan de verontwaardiging van Prometheus duchten en de Engel Gods verdoemt met een spreekwoord ieder die niet buigt voor zijn wetten. Epimetheus handelt terstond met een laag karakter en huichelt nederigheid als het volk hem tot Koning komt uitroepen. Hij houdt zich als Mozes, die zich te gering acht voor Goddelijke zending. ‘Da siegete aber in ihm die Pflicht’...

Denk intusschen niet te gering van Epimetheus. Hij is een Pharizeër in de meest rechtzinnige beteekenis des woords - hij is de rechtzinnigheid zelve, een man met tabbaard en gesteven begrippen, die buiten zijn geweten geen oogenblik leven kan en met diepste gehoorzaamheid tegen zijn meerdere opziet. Men vindt ze bij hoopen zoo, menschen met een verzekerd geloof. Hun horizont is een muur met voorschriften, die te ontmantelen ontraadt hun de rustige rust. Deftig pauwen ze door het leven, en voelen zich de uitverkorenen in het menschenpark.

Spitteler gunt zijn Epimetheus diens waardige, koninklijke verzekerdheid, diens knechtenmoraal in goudornaat, en slechts tweemaal geeft hij hem een echt Spittlerschen trap in de lenden. De eerste maal is, als het volk hem als Koning komt inhuldigen. Van louter geestdrift raakt meneer te loor in de hem overgolvende volksmenigte, en lang moeten de menschen

zoeken, voor ze hun een-oog-koning terug hebben. Die zoekrakerij is een geniepige pret van den auteur, en komisch zegt hij er ons iets mee. De tweede maal staat Koning Epimetheus een leiboompje te binden, als de Engel Gods komt optreden en opeischen, wat hij met het geschenk van Pandora gedaan heeft. Daar staat Zijne Majesteit dan, pietluttig op kamermuiltjes aan een struikje te knoeien, terwijl hij een gave der eeuwen heeft laten voorbijgaan. Daar wordt een smaad op den Epimetheus-mensch geworpen, welke door de bijzondere toediening nog feller striemt dan Christus' aandreigend: 'Gij adderengebroedsel'. Een adder beteekent nog karakter, maar op kamermuilen rondrentenieren door zijn knollentuin - die verzekerdheid des geloofs is wel van een lage vlakte.

Welk een afstand dus tusschen Prometheus en Epimetheus. Zij laten zich naar Schopenhauer vergelijken als het onvruchtbaar Zwitserland met het vruchtbare kleiland Pommeren, als het genie tot het gemeen. In Epimetheus overwint de plicht, hij is werkzaam en braaf (al erkent hij zelf ergens prachtig zijn zielegemis, dus zijn gebrek aan onsterfelijkheid), Prometheus daarentegen is voortdurend in sombere droefenis schrijdend langs de steile afgronden waarheen zijn geestelijke natuur hem drijft.

Dit epos is het heroïsch-tragisch gedicht van den mensch, die zich vereenigen gaat met zijn hoogst geestelijk beginsel, die Chreestos wordt. Met den Overste dezer wereld heeft hij niet meer van doen, en moet daarom diens vernederingen over zich laten komen. De lijdensgang der verheven ziel, de kruiziging in den Geest is de inhoud der Gelijkenis, en deze is uitgebeeld op waarlijk danteske wijze. Welk een mystiek in het spreken van de wolk met haar schaduw, het wachten van Prometheus op de strenge meesteres, een nachtelijk ontmoeten in den geest als van Christus en Nicodemus.

Het merkwaardige is, dat het epos geen spreuken of wijsheid geeft - de gedacht is verhuld in de gelijkenis. Vaak dorst men bij de lezing naar een eeuwigheids*woord*, doch men heeft het in de *gestalten* te verstaan. Met Oostersch woordbrocaat is de gedachte over den hoogsten mensch omkleed, uitplooiend in lijnen van een eigendommelijke klassiek. En ook in zijn beddingen is hij zoo vrij als een schilder. Zelfs is hij bezig, zijn gansche Prometheus-sage nog eens om te dichten, met geheel andere groep- en lichtverdeeling en gansch

andere allegoriën. In de Kunstwart van 16 Oct. 1912 gaf hij alreeds een proeve van illustratie uit zijn nieuwe epische bewerking in dichtvorm. En daaruit blijkt dat wij ons niet vermoeien moeten met te zoeken naar wat de Godskinderen Messias, Hiero en Mythos wel beteekenen moeten, want het zijn er hier drie waar het elders er èèn is, en omgekeerd is de gave der gelukzaligheid door Pandora aan de Aarde geschonken, in het hier besproken epos een onaangeduid kleinood (appel of beeld) terwijl hij vroeger er drie kostbaarheden voor stelde, en in zijn nieuwe bewerking het een kameel laat inslikken, in tegendeel met de hier geschilderde voorstelling dat een Jood er mede van door gaat.

Zoo hebbe men dus het epos op zich in te laten werken als een orchestraal meesterwerk, een vertroostende opvatting bij de vele duisterheden uit het boek. Want die zijn, en Spitteler heeft ze!

Zijn dichtwerken hebben een oer-woud-vegetatie, welke een veelkleurige fonkeling uitschatert in de helle stralen van zijn zon, die als bazuinstooten smetteren over bergen en afgronden. Maar er zijn ook donkere oorden met ondoordringbaar struweel afgesloten en waarover een sombere regenboog tegen duistere wolkenbanken vermanend afsteekt. Deze dichter zet een kosmos uit zich uit, alleen door een ontleding, een bewuste onderscheiding van het Ik te maken.

Wie lang zijn werk bestudeerd heeft - het woord van Hofmann is waar:

‘Van goeden en sterken wil moet hij zijn die tot Spitteler omhoog wil; niet licht en niet aan iedereen geeft hij zich; - maar wie hem gevonden heeft, dien schenkt hij uit een onuitputtelijken rijkdom onuitputtelijke gaven’ - komt intusschen langzaam tot herkenning van al zijne bedoelingen. De schijnbare wanorde van zijn tropischen sterrenhemel verklaart tot een verheven harmonie in sereene straling.

De leeuw en het hondje in het verhaal verkrijgen allengs de beteekenis, die de dieren in het begin der ‘Goddelijke Komedie’ hebben, en naar Swedenborg's uitlegging zouden we mogen zeggen dat de leeuw in de Hemelsche taal beteekent de trots, het hondje het menschenhart.

Hoe grandioos zijn deze dieren der ziel beschreven, met welk een bijbelsche plastiek en treffende karakteristiek! De leeuw staat in Prometheus' ziel als de wachter op den drempel

van den tempel, en de met harteleed gezegende geestesgroote heeft van zijn woeste oogdreigingen tot in den slaap te lijden. Toch weet hij zijn trots te breken, en de leeuw verkommert even jammerlijk als het hondje, dat het voedsel zijner hunkeringen wordt onthouden. Prometheus is de groote zelfkweller in den geest, de Philoktetes der zelfopgelegde ballingschap. En Epimetheus - is een kritiek op het Griekendom, een Überwindung daarvan, als waartoe Nietzsche later ook kwam. ‘In Epimetheus dacht ik mij vaak Pericles,’ bekende de dichter in een onderhoud met Hofmann. Prometheus is immer ‘in der Zeit der grossen Wüste’, offert de dieren van het lager zelf - zoo zult ge hem te begrijpen hebben: Epimetheus de kleine mensch aan het groote gebonden, Prometheus het groote aan het kleine ten offer gegeven. Aan Epimetheus is geen persoonssplitsing; zijn ziel stond hij af, en draagt het aapje van het geweten op den arm, maar Prometheus weet dat de strenge meesteres hem op den top der bergen wacht, tot hij uit het levenswoud het lichtpad gevonden heeft.

Ik kan me niet verder in het werk verdiepen, er wachten nog zoo vele op aanstipping. Slechts wil ik nog wijzen op de straffe droomintensiteit waarmede alle zijn schilderingen zijn gegeven. Over een geweldig sterk indrukkend beeldingsvermogen beschikt deze dichter, die allerlei abstracte begrippen spelenderwijs een treffend typeerende gestalte verleent. Een domheid is een vieze slak, de ontevredenheid een worm, de boomen spreken (als bij Holzschuher), wij worden herinnerd aan Daniël in de leeuwenkuil - het is, wat men zoo schoon in het Duitsch noemt: ‘eine viel verschlungene künstlerische Erzählung’. Daarin door te dringen is moeilijk, vaak flakkert het kaarsje der verbeelding uit, doch zoo men slechts dapper voortschrijdt in de wondergrot, ziet men Aladin's wonderlamp schijnselen en onthult de fantastische sagewereld zich van haar maja-kleed, en straalt het geestelijk vuur te allen kanten uit.

‘Menschen-Glück und -Freude soll Dir nicht geschehn, doch was da heisst “Herzeleid” im Menschenland, das werde reichlich Dir zuteil: Entbehrung, Kränkung und die ungelöschte Gier und das erstickte Würgen in den stummen Nächten.’

Dit epos is een Chreestos-evangelie. Ik kom er hoe langer hoe meer toe het zoo te gaan bezien, een Chreestos-verhaal,

maar meer in Buddhistischen geest nog. Wij weten hoe Widmann met zijn ‘Heilige und die Tiere’ sterk door Spitteler is beïnvloed geweest, en genoemd werk is van zuiver buddhistischen aard. Hier heeft het, in dit epos zijn oorsprong. Want in deze Gleichniss is van Godmensch tot mensch met zeker gebaar een afstand geschapen zoo ontzaggelijk groot als een determinist dien maar stellen kan, en dien afstand, pessimistisch, Schopenhauersch genomen, heeft Widmann ook aanvaard.

Wat intusschen zoo vreemd is bij Spitteler, en wel eens tot bedenkingen voert, is de grillige beelding hier en daar. Reeds het feit der omwerking, een vrijwel geheel andere gelijkenis-inkleeding doet reeds iets denken. De dichter verontschuldigt in een merkwaardig opstel in de Kunstwart deze omwerking min of meer met op schilders te wijzen, die ook herhaaldelijk hetzelfde onderwerp uitbeelden. In een Lachende Waarheid zou ik deze opvatting willen weerleggen. Zijn gelijkenis heeft maar niet zoo een fabeltje te zijn, maar duidt reeds in vele mystische attributen, (de strenge meesteres, de leeuw, het hondje, de gedachten als bijen enz. enz.) op een ‘mystische Tatsache’, een voldongen geestelijk gebeuren. En dat is slechts op ééne wijze uit te beelden. Zeker, de grootste schilders hebben een massa Madonna's geschilderd, maar is dat juist geen bewijs, dat *de* Madonna, *de* Moeder Gods niet uit te beelden is? Spitteler, alzoo is mijn aanmerking, beeldt vaak willekeurig uit, d.w.z. niet de geest alleen, maar soms ook het verstand leidt zijn inspiratie. Een typisch bewijs daarvoor leveren mij de gansch onparallelische Prometheus-bewerkingen, waardoor zelfs stijlfouten ontstaan. Wie de prachtige passage las van hoe de zeven boeren den appel van Pandora naar de stad brachten om haar den Koning aan te bieden, en zich laafde aan de beschrijving dier prachtig verweerde mensch-stronken, valt uit den zevenden hemel in een zonderling naturalisme, wanneer hij - in rhythme en rijm nog wel, en, tusschen haakjes, met welk een meesterlijke techniek - in de omwerking leest:

's ist Freitag heute, glaub ich, wenn ich richtig bin.
Da fährt ja unser Botenfuhrmann ohnehin
Heut nach dem Königshof zur Küche. Was verschlägt,
Dass er das kleine Weissnicht, das nicht wichtig wägt,
Beiläufig mitnimmt? Unwahrscheinlich ist es nicht,
Dass ihm gelingt, dass er den König selber spricht.
Der ist nicht stolz; sein Zugang steht dem Volke offen.

Taugt's etwas, dürfen wir auf Gegenlöhnung hoffen.'
Man mängelte ein wenig, mäkelte daran,
Schliesslich, da niemand Bessres wusste, nahm man's an.
Nun ward das Fundstück, säuberlich wie sich's gebührt,
In eine Zeitung eingewickelt, zugeschnürt,
Hernach mit aller art Gemüs und Grün daneben
Dem Botenfuhrmann zur Bestellung übergeben.
Doch dass er's, falls nur immer möglich, wenn's gelinge,
Dem König selber eigenhändig überbringe.
Der stopft es in den Wagen, hob die Geissel dann
Und hauderte davon mit seinem Zweigespann.
'Hü! hott' mit Peitschenklatsch und Klingelschellen,
Umschnurrt von Bremsen und verfolgt von Hundebellen,
Kein Wirtshaus oder Dorf, wo er vorüber kam,
Dass er nicht irgendeinen Auftrag übernahm.
Hier wurden Krebse, dort ein Ferkel aufgepackt,
Bald in den Lederbeutel Briefe eingesackt.
Bald eine Bauernmagd zum Reisekameraden
Und Schwatzgesellen auf den Fuhrmanssitz geladen.
'Wie geht's in Hagedingen?' 'Alles stets im Alten.'
'Schön Wetter heute.' 'Pöh! ich fürcht, es wird nicht halten.'
Und also fort mit läufigen Redensarten viel...

In Hamerling's satyrisch epos 'Homunkulus' kan ik zulk een realistische vermeiïng plaatsen, maar zonder nog het alleen vreeselijk ernstige te willen eischen, verwacht men in een gelijkenis als die der Prometheus-stof zoo een naturalistischen uitschieter niet.[1.]

En de dichter, die zoo bijbel-grootsch weet te getuigen van de 'zwei Tiere welche wohnen Dir in deinem Haus und viele Kleine - und jene Tiere kennen nicht mein Angesicht, und jene Kleinen wollen Dich verführen', hoe moeten wij hem begrijpen als hij een vogel en een walvisch op een stang zet, om er de volken van den Engel Gods en die van den duisteren Behemoth omheen te laten dansen?

Verbeelden zij op caricaturale wijze de psychologie der massa, of hebben zij een concrete voorstelling te geven van dogmatische wanbegrippen, voorwerpen van domheidsmacht? Dan toch heel vreemde beelden, waarop Keller's voorzichtig in aanmerking

1. Intusschen, over den Prometheus sprekend, zeide Spitteler eens tot Dr. H.F. Hofmann: 'In dieses Werk ist eine Fülle van selbsterlebtem Pathos hineingewoben worden, die ursprünglich nicht in den Plan hineingehörte, die *uns* zwar gerade das Werk so lieb und heilig macht, aber dem Dichter die künstlerische Einheit und Reinheit stört.' En over de nieuwe bewerking sprekend, zeide hij met een wondervollen blik en toon: 'ich weiss dass im alten Prometheus an vielen Stellen mehr "Poesie" ist, als im neuen, aber das ist etwas leichtes; sie ist veilleicht an Nebendingen verschwendet. Aber ich werde Ihnen die Abschiedsscene des Prometheus von seiner Seele zu lesen geben - das ist Ernst, mein Herr!'

gegeven uitspraak, dat er ‘Dunkelheiten’ in dit epos voorkomen, zeer wel past. Ik zou bij zulke moeilijk-vreemde passages, waaraan terug te denken is als aan een zonderlinge ‘malle’ droom, willen spreken van een dichtergril, een cerebralen sprong, op zich zelf geniaal, maar in het geheel afbreuk doende door de onverklaarbare stijlverandering. Prometheus' leeuw en hondje zijn mystische waarneembaarheden,[1] maar die vogel en walvisch komen daar niet aan toe - het zijn beelden die de begrippen niet dekken. Niet geboren maar gemaakt. Een willekeurige trek in dezen zoo rustig-zekeren, naar hoogste wetten luisterenden dichtergeest. Hij is soms zòò groot in zijn intuïtie, dat hij tot het Evangelische komt. Als zijn Führer Prometheus voert tot de menschen - wij verstaan daaruit dat het *lot* hem, den trotsche, in de samenleving leidt - komen zij ‘zum vielbewohnten Gau und zu *der Menschen müdet*, *schlafender Gemeinde*..... Dat slapen is in den zin gebezigd, zooals Christus verwijtend zijne discipelen toeroept: ‘Kunt ge niet één oogenblik met mij waken?’ Doch ziet, bij Spitteler is alle wijsheid en geestelijke waarneming in de beelding gedrongen, daarin weggehuld, zoodat ge er de rijkdommen eerst van hun schoonen schaal ontpellen moet, om ze in het licht der zuivere bedoeling te beschouwen. Dat maakt het boek bovenmatig rijk en... bovenmate raadselachtig, duister bijwijlen, maar schoon altoos, door de weergaloos schitterende metaforen, gestoken in een woord-brocaat van Oosterschen gloed.

Zijn natuurbeschrijvingen zijn fenomenen van geweldige grootte, iets dergelijks is nog nooit geweest. Een Naturkraft is in deze zeldzaam verheven taal werkzaam, een dichterlijke kracht van vergeestelijkte natuur.

Zijn tweede werk dat wij hierop direct zouden willen aanwijzen is ‘*Imago*’. *Dr. W.G.C. Byvanck* is de eerste geweest, die hierover in Nederland heeft geschreven (in ‘*De Boekzaal*’ Jaargang IV afl. 11, bldz. 475). In een paarwoorden legt hij ons daar het wezen van die ‘Erlebnis’ open:

> Een verhaal in gedempten toon. Met een reinen rijpen basklank bromt het stil voort. Natuurlijk, want het is een zielsgeschiedenis, de historie van Herakles, goddelijk van afkomst en goddelijk van bestemming,

1. Vergel. dit met dr. Rudolph Steiner's resultaten van occulte onderzoekingen omtrent menschheidsontwikkeling in ‘De geestel. leiding van mensch en menschheid.’

> maar gedrukt en verstooten, en toch, hoezeer in vernedering door zijn liefdeswaan, zijn afkomst niet beschamend. Ik bedoel de ‘Vorgestalt’ van Herakles; van mythologie of van een sprookje namenlijk heeft het verhaal niets: 't is een modern avontuur in een beschaafde Zwitsersche stad, maar iets nieuws en een wonder, een levende schepping.

Daar staat in het kort het wezen van dezen roman beschreven, en wanneer ik mij verder in de details ga verdiepen - om er de verwantschap met het Prometheus-epos uit te bewijzen - dan blijft steeds deze kort-krachtige uitspraak het middelpunt.

Zijn ‘Imago’ dan is wel de scherpste voorstelling zijner afzonderlijke levensopvatting. Immers - eine erlebte Geschichte des Dichters is deze roman. In dien roman - gemakshalve zoo genoemd, - heeft de held voor zijn beroep ‘een zuivere’ ziel noodig. En dat beroep is: leven. En dat leven is: de overeenstemming vinden en dan bewaren tusschen de zuivere inspraken der ziel en de uiterlijke wereld. Het is een boek van strenge zielsontleding, een staâg op onderkennen uit zijn dat de wereld niet anders doet dan bedriegen en de instuïtie der ziel begoochelen. Dan is Carl Spitteler wrang, herb en derb vaak, en een ruige strijdlust kan in hem woeden, de verdrukking te zoeken om er tegenin te groeien. In dien veel op zelfkwelling gelijkenden levensmoed heeft hij alweer veel van Nietzsche, ook wel iets van Strindberg, maar het ontwricht hem niet, en hij blijft de baas over zichzelf. *Imago* geeft op eene andere wijze een lijdens- en beproevingsgelijkenis dan die van Prometheus, maar het is of onze bewondering voor dit werk nog grooter is, tot zulk een grandioze kunstschepping heeft Spitteler hier een erlebte Geschichte opgeheven. Het is de zonnevlecht van 's dichter's persoonlijkheid, de zonnevlecht van zijn oeuvre.

De Viktor van het boek geeft een omvatting van gansch des dichters gedachtewereld. De held van Imago is ook alweer de fiere eenzame denker, daarbij een dichter-zwerver, met min of meer een Peter Hille-postuur, omheen wien de werkelijkheid soms tot een droom doorzichtig opklaart, en daar ligt de hooge suggestiviteit van dezen roman in: in die eigenaardige samenweving van realiteit met idealisme.

Waar Viktor, die vreemde IJsbrand, loopt, is de alledagsstof weggeblazen en komen de wonderparels. waarmede het leven gevloerd is, bloot. In dezen strengen asceet, zoo schuw en hooghartig, is ook al den Chreestos in voorbereiding, maar

de levenswoestijn kan hem nog met een fata morgana tarten. Ook hier een strenge meesteres, maar die hij nog niet weifeloos volgen kan. Imago, zijn Genius, zijn Daimon, zijn Alhoogste Ik laat zich voor hem nog verdoezelen en omruilen met een stoffelijker Herrin. Maar Theuda blijkt alras de Strenge Herrin niet te zijn, en hij gaat haar Pseuda noemen, en het verhaal begint met zijn gang naar haar om haar in verhoor te nemen. Zij weet natuurlijk niet, hoe hij de korte uren van een vroeger, doodonschuldig en doodgewoon samenzijn goddelijke beteekenis heeft toegewaand, en ze nu samenvat in het woord 'parusie', een paradijs-illuzie, welke niet beantwoordde aan de realiteit van zijn 'Wahrtraumdeuterei'. Een waan armer, een troost rijker - daar gaat het boek om, met een moedigen blijden lach, zij het uit veel smartverwringing geboren. Er is een beproeving in beleefd, zoo zwaar en diep vorenend als alleen maar de sterksten kunnen verdragen.

Evenals bij Strindberg doet Spittel er ons bewonderd opmerken: 'wat een taaie kracht, welk een innerlijke sterkte, om niet moegekweld neer te zijgen bij zooveel levensstrijd'. Ja, er komen passages in deze kruiziging van den zoeten waan voor, waar de dichter het Shakespeariaansche recept, uit 'Koning Richard II' volgde: '*Spot met zichzelve doet de ellende goed*'.

Viktor's wederwaardigheden bij Pseuda en haar familie, in haar stad, haar gezelschapskring, waarmede hij de een na de ander verzoenen moet om haar te vinden en ten slotte weer kwijt te worden voor Imago, zijn beschreven met een wondere mengeling van diepen ernst en fijnen humor, zachtmoedige, dartele ironie, als behandelde de dichter een of andere onbelangrijkheid van ernst. Zoo minutieus als de schrijver hier alle phasen in het zielsproces van zijn Imago-adept behandelt, gaf hij een psychischen feitengang die volstrekt eenig mag heeten in de wereldliteratuur. Eene mutatie onder de variatie. De dankteske dichter der epi heeft hier wel van gewaad verwisseld, maar de Zwitser - in alles is hij Zwitser - verraadt toch aanstonds zijn mystisch diepzinnige raadselnatuur, welke zijn prachtig beheerscht cerebraal bewustzijn lenig omspeelt met phosphoresceerende lichten.

'Er hatte sein Leib Conrad genannt'... daar hebt ge zulk een vreemde zin, waarvan ge er meerdere tegenkomt, niet om maar zoo over heen te loopen met de gedachte: 'een dichterlijkheid zeker, de een of andere overdrachtelijkheìd'. Om den

dood niet! Wat hier Spitteler zoo kalm-weg doet, is het geven van een zuiver quiëtistische bespiegeling, het geven van fijne zielsonderscheidingen waarvan wij desgelijken slechts kunnen vinden bij de grootsten der Spaansche school der middeleeuwsche mystieken. En zooals hij Viktor met zijn lichaam spreken laat, geeft hij het boek, ook door den zacht eenvoudigen verteltrant, iets heiligs, iets van San Franciscus die immers ook die onderscheiding maakte, toen hij op zijn sterfbed 'broeder lichaam' vergeving vroeg om de te weinig aan hem besteede zorg en aandacht. (En ook, sprak *Christus* niet steeds ook één enkelen persoon aan met 'Gijlieden', dus mèèrvoudig).

Het woord van Keller, dat Spitteler onder ons verschenen is als een oer-oud profeet, bewijst zich uit deze bewust in het subliminale gedane grepen wel zeer eigenaardig.

Er ligt over 'Imago' een raadselachtig licht, een weerschijnsel van een andere, mystische realiteit, waardoor Viktor's pad voert, en hem een zonderling voor de gansche wereld doet schijnen, wanneer hij daarin als Prometheus moet verkeeren, op gevaar af in de hel der gemoedelijkheid te moeten blijven.

En die andere realiteit is er maar niet zoo een uit de phantasie, doch er eene uit het heiligdom van het Kasteel der Ziel. Als Viktor met 'die Stimme der Strengen Herrin' spreekt, laat hij den vollen, ongedempten orgeltoon uit zijn diepste zelf stroomen. Bij anderen zijn de pijpen verstopt door proppen van egoisme en domheid, maar zijn zieleïnstrument is glanzend schoon, vandaar gevoelig en licht aansprekend, overgevoelig zelfs en correspondeerend op iederen 'Anhauch'. Ik ben er dicht aan toe, om deze novelle tot het allergrootste werk te rekenen dat er in dit genre, of het meest nabijkomende, in de moderne Duitsche literatuur is verschenen.

Als alle niet-epische werken van Spitteler, is ook dit kort gedrongen en krachtig gebouwd als een karbouw. 'Het staat!' zooals men dat zegt, en bij een half reëele, half mystische persoonsvoorstelling ('allegorische' zal men verkeerdelijk wel blijven zeggen) wil dat wat beteekenen voor het kunnen van den schrijver. Ik laat hier eenige markante woorden volgen, waarin de stem klinkt van een schoonheidsprofeet à la Peter Hille:

> Ich denke, es gibt Stunden, die schwerer wiegen als dreissig Jahre der Gewöhnlichkeit; Stunden die ewig leben, so gewiss wie irgend ein Kunstwerk; gewisser sogar; denn der Künstler, der sie schuf, ist der heilige Weltgeist der Schönheit!'

Es giebt keine realistischen Zeitalter.
Was soll Wahnsinn sein? Dass ich innere Erlebnisse so hoch werte wie äussere? oder vielmehr unendlich höher?
'Ich tue keinem Menschen etwas zuleide als höchstens mir selber.'
Die Muse, verjährten Angedenkens; die alte abgeschmackte Allegoriëntante, die Patin der Leblosigkeit, die Schutzpatronin des Nichtkönnens.
Dein ist der Zweifel, dein ist die Wahl!
Der weg zum Altar führt bei den Frauen meistens über das Grab des Herzen.
Eine Frau über Frauen: 'Ich weiss nicht ob Frauen überhaupt der Grösse fähig sind - wir haben andere Eigenschaften.'
Ein Wunsch: 'möchten Sie Ihr hohes Lebensziel nicht mit allzu grausamen Wunden erkaufen müssen!'
Eure 'Gemüthlichkeit?' Egoismus in Herdenformat, schafwollene Oberhautanwärmung; wettert ein Unglück, hilft keins dem andern.
Für meinen Lebensberuf habe ich eine saubere Seele nötig.

Dit zijn er zoo maar enkele uitlatingen, maar ik voel hetzelfde als Hofmann bij het citeeren: 't kost een zelfoverwinning, niet *àlles* aan te halen, triomfantelijk regel voor regel, als het de critiek niet oververzadigde. Geen moment verlaat de schrijver zijn hoofdpersoon, den geestes-zigeuner Viktor - overeenkomstig de bijzondere stijlwetten welke hij zich stelt bij den Darstellungs-kunstvorm, om zoo innig mogelijk de handeling mee te beleven. Vandaar: eenheid van persoon, van perspectieven, gelijkmatigheid in den tijdsvoortgang. De hoofdpersoon wordt direct met den eersten regel ingeleid en niet meer verlaten. De handeling beslaat dus van zelf een korte spanne tijds. Maar zie hoe de dichter dien benutte, en hoe al die stijlbeperkingen zijn kunnen op de spits drijft.

Dr. Jonas Fraenkel heeft er in '*Die Zukunft*' (van Maximilian Harden, 7 Maart 1908) op gewezen dat Spitteler's groote verdienste is: de verduidelijking van onbewuste zielsberoeringen. Ik ga nog verder en beschouw dergelijke 'verduidelijkingen' als *mystische waarden*, die zich intuïtief aan den dichter openbaarden, want Spitteler is geen zich in mystificaties verdiepende natuur. Maar als de stem der stilte in hem zich vernemen doet, openen zich de poorten zijner intuïtie en geeft hij het kosmisch groote. De Victor in '*Imago*' geeft hij ons als een zielvol geslepen glas, dat de stralen des licht evenwijdig

uitzendt. Uit het zuivere Ik van dien persoon treden vele gestalten uit, maar niet als allegoriën, doch als occulte waarneembaarheden. Een allegorie is een verzichtbaard grondelement des levens in een primitieve wereldbeschouwing (men denke aan de middeleeuwsche moraliteiten), maar Imago, Verstand, Phantasie, Hart, Strenge Vrouw, de Ridder en de leeuw, de dierenark, en lichaam Konrad... hebben dieper beteekenis. Alle orakelsche schoonheden uit het epos 'Prometheus und Epimetheus' vindt ge in 'Imago' terug, waardoor dit ook een 'Evangelie van den trouw' is, zooals dr. Fränkel het noemt. Maar 'Imago' is van een fijn-geestigen humor, tragisch sceptisch.

Viktor is vaak kegelkoning onder zijn veel-eenheden, en met een komisch vermaak ondanks alle pijn zijn de kwasi-gewichtige zelfkwellingen van Viktor beschreven: zijn wraakoefeningen op de verraadster Pseuda der heilige Parusie werden met een tintelende levendigheid van geest geschilderd. En toch, welk een diep ademende ernst staat achter deze fijnzinnige komedie der zelfoverwinning, om soms naar voren te treden en de leiding eigenhandig verder te leiden.

Men bepeinze eens de hier volgende passage waarin Victor, bij de ontdekking door zijn verstand dat hij gevaar loopt, Pseuda lief te krijgen, zijn beheersching (heer te zijn over eigen zielevolk) verscherpt:

> 'Der stolze Ritter' soll kommen, befahl er in seine Seele hinein,
> Er erschien, waffenklirrend, ein Löwe hinter ihm.
> 'Hier bin ich; was steht zu Befehl?'
> 'Gefahr! Ein Überläufer ist unter uns; ein Elender, der, Imago's heiligen Dienst verratend, mit einer Unwürdigen liebäugelt, einem gewöhnlichen Menschenweib. Halt scharfe Wacht, und den ersten, den du darüber ertappst, dass er sich unterfängt, eine gewisse sogenannte Pseuda, alias Frau Director Wyss anzuliebeln, den bringt mir.'
> 'Gehört, gehorcht,' rief der stolze Ritter und entstampfte klirrend mit dem Löwen. Gleich darauf erschien der Löwe, ein ohnmächtiges Kaninchen in der Schnauze. 'Da ist der Sünder,' knurrte er, warf das Kaninchen auf den Boden, kehrte sich und ging.
> 'Dacht ich's doch,' zürnte Viktor, 'natürlich wieder das Herz, das alberne Kaninchen, das mir alles Unheil anrichtet.' Und das Kaninchen an den Ohren aufhebend, hielt er ihm eine Strafpredigt: 'Siehst du denn nicht ein, du einfältiges hirnloses Geschöpf, dass du dir selber eine Hölle heizest...'

Zijn dit niet - om een lievelingsuitdrukking van Nietzsche te gebruiken - zijn dit niet 'da Vinci'sche Fremdheiten?'

Maar dit hier heeft veel dieper zin dan de *bestiari*-parabels van Leonardo. Kortom, deze roman van pijnlijkst doorgedreven zelfinkeer openbaart quiëtistische schoonheden, welke met de Spaansche mystieken mogen worden vergeleken. En toch is dit boek zoo oer-germaansch, door-en-door Zwitsersch.

Spitteler heeft den weg doorheen de cultuur tot de natuur gevonden, en zijn dichterschap zuigt met alle poriën het gouden licht zijner nieuwe wereld in, een gànsch goddelijke, tot hij zelf een zuil van licht en muziek is, die zangend aantrilt op de zachte zuchtingen van den wind. Het bijbelsche proza zijner epi ontvloeit hem als de klankenstroom uit een weidsch Domorgel, 't is of de muziek der taal dòòr hem heen komt, niet vàn hem. En in zijn romans is ook dat sfinx-achtige - Hofmann noemt hem ‘der einzige idealistische Dichter im Zeitalter des Naturalismus’, wat zijn wanslagen verklaren moet, maar ook onder de idealistische dichters is hij door èèn eigendommelijkheid te onderscheiden en alhoogst te stellen: zijn mystische dichterdenkingen.

Zijn mysteries zijn niet maar zoo te ‘raden,’ hij wendt zich af van het lectuur-publiek, en nog meer van de literaire beschaving.

> ‘Jelui literaire beschaving? Als men je bij twee deuren zette, waarvan de eene ingang gaf tot het paradijs en de tweede tot een lezing over het paradijs - jelui gingen subiet de laatste binnen. ‘Interessant! Interessant!...’

Die tractatie in ‘Imago’ geldt een gezelschap, waaronder er ach zoo velen onder ons behooren. De literaire pedanten zullen zijn koninkrijken niet beërven, maar ‘der reine Thor’ vindt spoedig den weg tot zijn verborgen schatten, die opgetast liggen in de stille namiddagkameren des gemoeds (waarvan Reimond Kimpe zoo schoon spreekt). En die ziet alras, hier niet te doen te hebben met mystificaties, maar met echte, rechte mystiek.

‘Imago’ is een werk van den grooten geestelijken influx[1]. Nog eene aanhaling uit dit boek zij mij veroorloofd, zijnde een van de schilderachtigste en meest visionaire zielsbeschrijvingen. Viktor is door de teederheid van Pseuda vermurwd en is zinnens haar te beminnen op zijn ernst-innigste wijze. Aldus omlaait hem de vreugde om dit besluit:

1 Zonderling uitvloeisel daarvan is wat ik nog verneem: De Weener ‘*Freudianer*’ hebben in bewuste aanknooping aan den Spittlerischen roman een psychologisch tijdschrift ‘Imago’ opgericht. Hij mocht nog wel schelden: ‘Die Psychologen - die schlechtesten aller Psychologen!’

> Dann, in sein Zimmer stürmend, versammelte er alle Völker seiner Seele. Kinder! eine köstliche Nachricht. Ihr dürft lieben, lieben ohne Bedingung, noch Vorbehalt, ohne Mass und ohne Schranken, je stärker, je inniger, desto besser. Denn sie ist edel und sie ist gut.'
> Ein tosender Freudenjubel jauchzte der Erlaubnis Dank; die ganze Arche Noah umtanzte ihn. Und immer neue Scharen, von deren Dasein er gar nichts gewusst hatte, jauchzten aus dem Hintergrunde herbei; Fackeln schwangen sie in den Händen und Kränze trugen sie auf den Scheitel. Lächelnd schaute er dem Feste zu, selber selig ob seiner Erlaubnis; gleich einem König, der nach jahrelangem heftigem Wiederstreben endlich eine Verfassung gewährt hat, und den des Volkes ungeahnter Dank überwältigt...
>
> In seiner Liebe schlürfte jeder Atemzug Offenbarungsodem... eine Krähe auf dem Zaun wirkte wie ein kosmisches Gedicht...

Dat Spitteler den proza-arbeid 'ein sauren Schraubstock' noemde, laat hij in zijn Darstellungs-novellen niet merken. Ze zijn integendeel van een fleurige verkwiktheid en al worden zijn verhalen doorsneden van diepe levensvoren, zij dragen allen het kenmerk van een onverletbare energie. 'Fliehen ist nicht in meiner Art' heet het in *Konrad der Leutnant*, en daar zien we den dichter in nationaal-dracht, sterk, hardhandig en karaktergroot.

In deze hevig werkende weergave van uiterste levensomstandigheden verlaat hem de rustige evenwichtigheid nooit; zijn oog blijft open voor humor en poëzie. Strindberg zou alle luiken dicht-trekken bij het vertellen, neen, bij het chirùrgen van een geval, dat een zoon zijn treiterigen vader opeens van zich afstoot, maar Spitteler vergeet intusschen niet dat het Mei is, dat de koekoek het azuren uitspansel nòg blauwer wil zingen. Schönherr zou zoo'n hartstochten-uitbarsting een en al boersche pootigheid hebben gegeven; verzet beschrijven de Zwitsersche dichters graag, hun onafhankelijkheidsgevoel doet er hun altijd naar jeuken. Maar geen enkele, die het zòò zou kunnen doen als Spitteler, zoo gemengd *heimatskünstlerisch* en universeel tegelijk, universeel door den breeden, ronden humor van een alles verdragenden levensblijmoed. Wilt ge Spitteler in zijn meest echte eigenschappen? Denkt u dan, wat hij Konrad laat opmerken, als deze te paard het opgaan der spoorboomen afwacht, om naar huis te rijden, waar hij zijn stiefvaderlijk hardvochtigen vader, het type van een koningkraaienden herbergier, in fellen toorn wegens zijn meerderjarig optreden, achterliet:

> Nicht nach Hause zuruckkehren? Was ein rechter Mann ist, schiebt die Schwierigkeiten nicht in die Zukunft und weicht dem Kampf nicht aus, sondern stellt ihn. Er kehrte um, so dass er in wenige Minuten abermals den Bahnübergang erreichte. Diesmal war soeben ein Zug eingefahren, ein zweiter van unübersehbarer Länge hielt auf der Talseite vor der Signalstange, auf das Zeichen zur Einfahrt harrend. Da schöpfte er einen ansehnliche Vorrat Geduld, verlängerte die Zügel und wartete vor dem Schlagbaum, wobei die Lissi (het paard) mit schmunzelnden Nüstern neugierig nach dem Wagenfenster schnupperte, als wollte sie sagen: 'Kann mir vielleicht einer von euch ein Schnupftuch leihen?' Es war ein Wagen zweiter klasse. Gelangweilte Gesichter stierten ihn daraus entgegen, stumm und mürrisch, als ob sie nächstens bellen wollten. Nein, ganz unparteiisch, die Lissi hatte entschieden ein menschlicheres Gesicht. Nebenan aus der dritten Klasse lärmte Fussstampfen, Gejohl, und Blechmusik. Köpfe boekten durch die Fenster aus und ein, mit heftigen, überschüssigen, unzweckmässigen Bewegungen; verdutzte Rudel schossen die Treppen auf und nieder, wobei sich Zusammenstösse ergaben. Allmählich aber hefteten sich alle Blicken auf ihn, den einsam ragenden Reiter, um die zehntausendjährige Neuigkeit zu bestaunen, dass ein Zweibein auf ein Vierbein sitzt. Da er jedoch nicht aufgelegt war, sich van dem müssigen Reisevolk wie ein Jahrmarktswunder anglotzen zu lassen, drehte er sein Pferd um, das Hinterteil dem Wagen zugekehrt.

Wat een zeldzaam karakter in dit kleine stukje, en ook, wat is dit proza pittig, puntig de humor, de onvervaarde humor, ingedrukt in dit nerveuze momentje. Daarin laat de schrijver zich kennen. Bij al wat hij geeft houdt hij over, en van de hem altijd restende, onuitputtelijke levensblijmoedige reserve stort hij een toegift op zijn gave, welke hij daarmede kruidig saust.

De fijne kenners weten die sauce van Spitteler's levensgastmalen te waardeeren, wat Otto Hauser bewees, die in zijn verhandeling over 'Japanische Dichtung' (uit Brandes' Literatuur-serie) den humor in oud-japansche jachtliederen vergelijkt bij een 'ergötzliche Stelle' in Spitteler's Olympischer Frühling.[1.]

Ergötzlich, dat is Spitteler in zijn diepste, ernstheiligste wezen. En - dat kan alleen van de grootsten gezegd worden. Shakespeare heeft dat in hoogsten aanleg, en van Schiller is terecht eens beweerd, dat ware hij ouder geworden, hij den grootmeester van den humor zou zijn geweest. Nu, bij Spitteler vinden wij dien grootmeesterlijken trek. Wie dien niet vindt, blijft asthmatisch tegen zijn werk aanzuchten: hij dringt niet tot den geest door. Algeheel te omvatten valt Spitteler's wereld

1. Men vind haar in het derde deel, bldz. 80.

niet, maar langs het morgenroode pad van den humor kunt ge tot zijn hoogste hoogte opstijgen. Dan ook zult ge zijn ernst verstaan, en van zijn raadselachtige duisterheden niet meer onwillig wezen.

Ge zaagt het uit bovenstaand citaat, dat zelfs in zijn heimatskunst Spitteler een eenzameling is, een massa-verachter, maar - in de wijze waarop - is hij mensch met menschen. En dat is zoo subliem aan hem.

Voor onze karakteriseerende inleiding bieden zijn Darstellungen de zekerste gelegenheid tot het geven van zijn wezen, dat zich daarin openbaart met een breed deinende gelijkmatigheid, forsch, ruig, met ongekend temperamentsstormige krachtszwellingen, en doortrokken van een oer-gezonden humor.

En zie eens hoe knap hij den Darstellungs-kunstvorm beheerscht. Welk een Wucht in deze vertelling van een paar uur handeling, met na den dood van den titelheld nog een ‘Anhang’, om zooals hij zegt ‘die Handlung von allen Seiten ausklingelen zu lassen’.

Er is een atmosfeer om deze Zwitsersche dorpsvertelling geademd, die veel meer doet waarnemen dan er wel heelemaal in deze tranche de vie gegeven wordt. Die herberg ‘De Pauw’ met al den herrieachtigen rompslomp, den isegrim van een waard, zijn zenuwzieke vrouw met haar drukte-phobie, de staf kellnerinnen, de kloppartijen... het leven bonst met onstuimigen klop uit dit boek.

Terecht mag de opmerking gemaakt worden dat de spanning wat al te zeer saamgenepen is; nog één druk verder en de vertelling kon zoo als drama gespeeld worden. Toch is geen detail onverantwoord, ab ovo is het gansche conflict in de eerste bladzijde al gegeven, en de dood van Conrad, die de tirannie van zijn vader brak, volgt als van zelf uit de onweerszware atmosfeer.

In *Die Mädchenfeinde* bereikt de Heimats-künstler een bewonderswaardige hoogte met zijn forsch en stoer gebouwd proza. ‘Gerold und Hansli’ eine Kindergeschichte is de ondertitel van het geestig verhaal, waarin aan twee kleine jongentjes een onverwachte na-vacantie te beurt valt, vol avonturen en zwerftochten, maar vergald door de tegenwoòrdigheid van een meisje dat ze geducht plagen willen. Maar in het kind is het

karakter van den man van straks te vinden - Gerold en Hansli moeten tot de slotsom komen, dat het meisje heel wat kraniger is dan zijzelf, en... Mulier Victrix... Gerold wordt er toe gebracht harentwege dat te doen waar zijn trots tegen stribbelde: een buiging maken en bekennen ‘ik heb er spijt van’.

Het is alweer een juweeltje van prozakunst. Met welk een bedachtzaamheid is er een draad geleit in het onbelangrijke gegeven, onbelangrijk in iedere andere hand dan die van Spitteler die schijnt het van alles wel een voorwerp van schoonheid vermag te maken.

Massief is zijn verteltrant, massief als de bergen van zijn land, en als die bergen vol kleurwisseling en vaak vergeestelijkt in avondlijke verpurpering.

De schrijver van dit kostelijk, boertig kleurrijk, croquante proza moet veel houden van Carl Larsson. De drie kinderen aan de ontbijttafel in de Friedlismühle dwingen, aan de zonnige Larsson-huisgenootjes te denken. Maar ook hier weer een wereld op zich zelf, een landschappelijke wijdte, een godbegenadigde natuur en een diep Germaansche geest. Ge leest de scènes tusschen Gerold en den narrenstudent in de woudhut met een stille verwondering; na al het zondagsch zonnige der vorige gebeurtenissen is deze passage als door hooge oer-oude boomen overschâuwd. We zijn hier aan de keerzijde der daglichte wereld, zonnig voor Gerold en Hansli met hun levenslust en kinderlijke droomerijen, conflictzwanger voor de volwassenen.

De narrenstudent, hij is een broer, een incarnatie van Viktor uit Imago; de zoogenaamde realistiek van den Zwitserschen volksverteller ontspoort hier in eens in vizioenair bespiegelen. Er is iets van onzen dichter Frederik van Eeden in de wijze lessen van den narrenstudent...

> Ein Sonntagskind bedeutet einen solchen, der über die grauen Werktage hinweg schliesslich an einen roten Heiligen gelangt, einerlei wann und wie. In der Zwisschenzeit geht es mitunter dunkelbraun und schwarz zu. Tut weh, aber schadet nichts...

Aangrijpend aandoenlijk deze woorden, gesproken tegen een verwonderd grootoogig kind, dat niets begrijpt daarvan. Maar welke diepe groeven trekken deze woorden voor ons op het gelaat van den spreker, en hoe heiligen zij dat met een aureool van lijden!

En zie eens hoe fijn hij het jongenszieltje inleeft. De Narren-

student breekt het harde koppetje dat tenslotte graag wil leeren te zeggen: het doet me leed. Maar hoe?

Zie het antwoord:

> Das kommt dir plötzlich ganz von selber, wenn du einmal einen Menschen so recht von Herzen gern haben wirst. Die vier Wörtlein kommen dir dann so willig und lustig mit allen vier Beinen zwischen den Zähnen herausgesprungen, wie ein Rösslein über einen Zaun.

Hij zegt het dan later ook, in een wat kinderlijk phantastisch opgepoetste scène - het slot, dat de twee jongens die het meisje zoo geplaagd hebben, van haar vader nog een week vacantie toekrijgen, is wat te primitief eindvignetje, en heeft den echten kinderboekentoon. Tot op de twee laatste bladzijden na, is dit een kleurig, levendig verhaal, sappig van realistiek, fijn van poëzie en scherp van karakteristiek. Het gefantaseer van Gerold, een heel epos, waarin hij zelf de held is, en een schoonen held overwint, is prachtig beschreven, een verrassend staaltje van paedologischen kijk, daar Spitteler zich overigens niet verplaatst in de kinderen, maar ze van zijn standpunt, zijn waarneming uit teekent.

Als verdere proza-werken gaf hij nog *Gustav*, een idylle, en *Friedli der Kolderi*, vertellingen, benevens een bundel essays onder den Juvenalis'schen titel *Lachende Wahrheiten.*

Gustav is precies wat het zeggen wil: een idylle. De novelle heeft weinig diepgang. Ze vertegenwoordigt ook een stukje Selbsterlebniss, maar heel in het gemoedelijk, haast de peine niet waard en daarom weer verwonderlijk Spitteler's kunnen aan het licht stellend, onder wiens hand de wereld voor ons een allerbekoorlijkst uiterlijk hier krijgt. 't Is of Rosegger hier aan het gekken is in dat geval van een gesjeesde student uit een klein Zwitsersch dorpje, een narrenstudent als in ‘Mädchenfeinde’, maar nog niet zoo ver heen. Tot model in dit werk staan allemaal herinneringsfiguren uit des schrijvers jeugd. Levensecht is dus deze dorpsarcaderie van den muzikalen student, die bij een massa lieve meisjes uit de pastorie zijn energie terugkrijgt, en eens naar een bestaan begint om te kijken.

Friedli der Kolderi zijn prachtige schetsen met een sterk locaal coloriet, wat ze voor den niet-Zwitser maar een vage

begrijpelijkheid doet geven, echter niet minder bekoren daarom. De titelschets is heel suggestief, en sterk komt hierin uit de machtig picturale beschrijvingskracht van Spitteler. Alles wat hij schrijft is diep ‘eingeprägt’, men ziet het hèl voor zich en bewaart het in straffe, nimmer verwazende contouren. De vier schetsen doen zien, dat Spitteler als feuilletonist zich kranig wist te beheerschen. Ik moet zeggen, dat Lisseli, Xaver Z'Gilgen, Ulysse und Jeanne, Der Salutist, nòch de sprookjes over de vier jaargetijden en den zingenden kapitein of de studie Friedli der Kolderi mij buitengemeen bekoorden, maar een intensief beeldingsvermogen moeten wij er stellig in prijzen. Ze doen wat cerebraal aan, wat als technische Stichprobe.

Lachende Wahrheiten geeft Spitteler in een richtgestoelte, en daar zit hij graag, zijn geestige vernuftsflitsen schichtend naar al wat kleinzielig is onder het mom van eerwaardigheid. Hetgeen hij over Kunstfron und Kunstgenuss, Dichter und Pharisäer, Vom Ruhm, Altersjubiläen und Datenjubiläen Copuli-Copula, Alt und jung, Der Entrüstungs-literatur und ihrer Mache, Uber die Ballade, Die ‘Don Juan-Idee’ e.d. bijdraagt, zijn allemaal glasscherpe splitters, die zijn prachtig sterke verstandsmachine uitmaalt, om er de al te gemeene ideeënkost mede te bederven. Een kunst-philosoof is hij met heel rationeel-causale beschouwingen, en het is typisch voor den dichter van de heerlijke spreuk ‘es gibt kein realistisches Zeitalter’, dat hij zoo - bijna Shawesk - verstàndig voor den dag kan komen, en zijn ‘Lachende Wahrheiten’ over kunst doet men het best te lezen als beschouwingen achter het kunsttooneel, over de techniek van hetzelve.

Een modern beeld zou zijn: de aviateur in zijn hangar. Aan den uitdagenden toon der stukken proeft men het zelfverweer, merkt men den dichter in een uitval, en Spitteler moet eens het ontstaan van dit boekje facet-scherpe essays zoo onder woorden gebracht hebben: ‘Während ich arbeite, geschieht im Korridor von fremden Leuten Lärm und Unfug. Dann öffne ich die Tür etwas, und rufe schnell einige gebührende Worte in den Korridor.’ Echt Spitteler!

Hetgeen hij over stijl en muziek, kritiek en epiek te zeggen heeft, staat in fijnzinnigheid en diepzinnigheid niet naast de aesthetica van Oscar Wilde's ‘Intentions’, te zwaar Duitsch als het is, maar het blijft niettemin zeer belangrijk.

Thans zijn we genaderd tot zijn lyrische en kosmische poezie en het epos ‘Olympischer Frühling.’ De wordingsgeschiedenis zijner dichtwerken gaat anders dan de hier genomen volgorde, doch het leek ons beter bij het beeldontwerp des dichters de meest sprekende partijen het eerst op te zetten. En die liggen in zijn oerkrachtig prozaïsch merg, want wie dat dapper aanvaarden kan, heeft het vermogen op zijn sterke arendvleugels mede de lucht in te gaan. Met het proza en den proza-arbeid heeft de dichter zijn poëzie-macht groot gemaakt, en vele der vorig genoemde novellen waren hem slechts ‘Lernwerke’, waarmede hij naar verfijning en verdieping zijner dichterlijke vermogens streeft om ze des te treffelijker in de poëtische hoogten toe te passen!

Zijn poëzie is evenals zijn proza uit den Landschaftsbilderbibel; in haar verduikt zich zijne strakke persoonlijkheid tot een dionysische vervoering. In zijn poëzie is hij vol midzomernachtsgedroom, is hij woudgeest, saterlijke faun, die elfen weet te lokken met zijn zoet-weemoedig rietgefluit, dat samenvloeit met de sereene snarenbevingen der manestralen.

Zijn *Schmetterlinge* is oogenlyriek, zooals de *Glockenlieder* oorlyriek zijn. Men meene niet, maar zoo aanstonds in deze lyriek thuis te zijn, haar onmiddelijk tot den grond toe te verstaan. Nog niet lang geleden moest ik zelf na herhaalde lezing den bundel vlinderverzen sluiten met de opmerking: ‘te verstandelijk.’ Eerst nà de lezing van ‘Olympischer Frühling’ was mijn opnemingsvermogen geaccomodeerd aan deze gedichten, en thans ken ik er geen schoonere. Ja, deze oogen- en oorlyriek vergen accomodatie, opdat men de miniatuur-fijne kleur-, lijn- en toonnuances zuiver leert onderscheiden. Aanvankelijk is deze poëzie zwaar, overladen, bont, onverstaanbaar door schijnbaar cerebrale wendingen in warrelende reflecties.

‘Nämlich die Schmetterlinge heissen beim Volk Sommervögel, bei mir Sonnenvögel; dem Geschenk ihrer stillen Schönheit erwiderte die anspruchslose Sammlung den leisen Herzensdank’ - daarmede leidde de dichter deze eerste versproeven in, en deze coup d'essai was een coup de maître.

Zoo smijdig van taal, zoo vlinderlicht van bewegen en vol kleurenfonkel al dadelijk deze verzen zijn. De Schmetterling is Spitteler het symbool van al wat schoon is, de teêre ziel der schoonheid, en haar gracielijk bewegen is hem de openbaring der eeuwige schoonheidsvreugde. De kosmische dich-

ter, die zich straks door het heelal een heirbaan breken zal, staat hier in vrome aanbidding verzonken voor den microkosmos. Hij is hier op de aarde verliefd, ademt in een verrukten zwijmel den Schönheitshauch, die om haar henen beeft. En wat hij zoo in oppersten geluks-roes droomt, leeft in zijn teekenstiftige pen na; zijn gedichten zijn kleurbedropen en klankdoordruischt. Door de strofen heen ademt de suprême mystiek van de in het rijk der schoonheid tot vlinder omgetooverde dichterziel. Deze lyriek is uit de oogen geweld, drachtig van de kleuren en schemerige wemeling der schoonheden, ingedronken in de wondergrot van het Zijn, waaruit alle schoonheid geboortig is.

> Der Schmetterling wird nicht geprüft mit wagewiegen,
> Das leichte Ding bedeutet ohne Fragen fliegen.

Dit geeft de dichter in een literaire parabel als voorwoord ter waarschuwing, en men heeft deze waarschuwing noodig. Tot wat moet immers elke natuurpoëzie verschrompelen als zij het lijdend voorwerp wordt van pedanten uit- en inleg.

Terecht schreef Carl Meissner (in de ‘Propyläen’):

> Einstellen, zur Beschäftigung mit dem Dichter anregen, ist heute noch immer die natürliche kritische Aufgabe gegenüber Spitteler. Nicht der Versuch einer kritischen Grenzenbestimmung seiner Bedeutung, nein, nur das Streben, die Grenzen seiner unmittelbaren Wirkung zu erweitern, hat Sinn. Und Stimmungskritik, die nicht etwa den ‘Gedankengehalt’ heraus ‘schält’, nein, die ein wenig im Ton des Werkes selbst spricht, ist eines der Mittel dazu...

Inderdaad, op die wijze moet zijn poëzie ook behandeld worden, om ze tot wijder verbreiding te brengen.

Want hoeveel zou men nog niet over deze vlinderverzen kunnen schrijven, die, in zes groepen verdeeld, een ongekende schoonheid over het papier uitgestort hebben. Het begint met C. Album, aan den avond van den scheppingsdag, toen de natuur verrukt de jonge wereld aanzag, waarin de geboorte van de vlinder met epische verve in miniatuur geschilderd wordt, bijna grotesk werkend door de spontaneïteit waarmede de kleuren gemengd en aangebracht zijn. Een onnoemelijk fijne muur-, haast een azuurschildering.

Pfauenauge is ook een extramundane vertelling; als de zon haar zuiveren gouden emmer over de aarde geleegd heeft, is een lichtend bloemendier in de zeef achtergebleven, een donker pauwenoog, een fluweelen glanspapier, dat nu wegdwarrelt.

Als schoonheidsmoment, het eene ondeelbare oogenblik des geluks en van den bergenhoogsten vrede leert deze vlinder aan een schoone vrouw:

> ‘Du edle Menschentochter, Hochzeit und Schmuck der Welt,
> Was dir die Zukunft gerne bewahrt und vorbehält,
> Lass liegen in der Ferne. Der heut'ge Tag ist dein,
> Geizig geniess' und halt' ihn, den seltnen Freudenschein;
> Viel Ströme Leid bedarf es zu einem Tröpfchen Glück
> Und Schmerzen liegen diesseits und Schmerzen sind zurück.
> Die Welt ist Gott entlaufen, sie rollt im Uebergang;
> Des Menschen Glück und Liebe ist innig, doch nicht lang.’

In Hera (Hexe) is hij Böcklinsch phantast, en om weer eens met vreugde een Hollandschen naam te noemen, Spitteler doet in zijn poëzie vaak dezelfde wonderen als onze Van Hoytema, die ook uit de wereld der kleine dieren op miniatuurlijke kalender- en albumplaatjes kosmische dingen weet te vertellen en met een onroeringsfelheid, die diep ontzag inboezemt.

En in al deze verzen is het den verlossingsdorstenden dichter te doen om bevrijding van den buddhistisch somber gezienen dwingenden dwang, welke de aarde in wreede ijzeren banden geklampt houdt. Heel de schepping laat hij naar bevrijdenis snakken, maar, *felix tandem*:

> ... Und heisst es lassen bluten in männlicher Geduld.
> Was tun wir mit dem Reste des Lebens und der Kraft?
> Komm, lass uns täglich segnen, was blüht, was liebt, was schafft.

Wat hij in zijne verzen ook doet, met ontroerende innigte en in zeldzame gelijkenissen. Bijzonder in dit opzicht is het gedicht ‘Seidenspinner,’ waarin de dichterziel de cocon des lichaams verlaat om als vlinder den hoogen berg te verwinnen. Welk een ooglyrische idylle verder die ‘Lucille,’ ‘Proserpina,’ ‘Kamille’ en andere, nog een zwerm zomervogels meer. En alles van eene van schoonheid oververzadigde poëzie.

De *Glockenlieder* - oorlyriek - zijn al even belangwekkend; met dit thema:

> Glocke mit dem Silbermund
> Tu mir das Geheimnis kund:
> Wohnst mit Kauz und Fledermaus
> Einsam in dem Moderhaus
> Sag', woher dein Feierklang?
> Und wer lehrte dich Gesang?

‘Als ich lag im finstern Schacht,
Blickt' ich in die Höllennacht.
Hier, im hohen, lichten Turm
Schau ich durch der Lüfte Sturm
Menschenweh, van Geist verschönt,
Und dich wundert's, dass es tönt?’

Hoe vol en rijp is dit moll-donker vers. En zoo zijn ze alle in dezen bundel, geboren uit de volheid des gemoeds, dat zich begeven heeft in weemoedige mijmerij. In het bimbam van deze gedichten schreit een heet verlangen naar eindelijke bevrijding. Een prachtige zielsopenbaring geven zij van den fieren dichter, die inwendig vervroomd blijkt in schroomvollen deemoed. Maar ook, als in ‘Hertha’ gaat zijn onstilbare verheugenis uit naar schildering, naar epische verve, en als hij in het Bilderbuch der Dinge malen kan, dat is hij met feu sacré op dreef. Ik las nooit zooiets subliems als ‘Puber’, van den herdersknaap, die door voorname dames gekust wordt, of zulk een schalk schetsje in blauw en groen: ‘Der verräterische Kirchturm.’ Wat een keest, wat een perzikdonzige fleurigheid! En welk een heerlijk rhythme-getoover. Het rhythme is zijn witte paard, waarop hij vastgegroeid lijkt. Hij rijdt er hoogeschool mede, en kan het alle tempi laten doormaken zonder een hapering in de evolutiën. En alles aan dat rhythme beeft van ingehouden kracht, van strak betoomde vurigheid, die het rijm spierig zwellen doet en er den bloedklop doorheen jaagt van het onstuimige leven. En wat een beeldingrijkdom. ‘Een klok zendt een zangvloed uit, die den koning als tapijt onder de voeten zich spreidt’ heet het in een gedicht, en elders moet meester Ewald zoo zielvolle klokken gieten, dat men meende hij bakte nachtegalenhartjes in het erts. Maar als het volk er niet naar luisteren wil, laat hij de levers van wilde beesten in de klokkenspijs roeren. Dan luistert de massa wèl.

Hij kan ook van een Heine'sche scherpte wezen, en ‘Das Brückengespenst’ is er een geestig specimen van. Daar klaagt een lichaamlooze ziel haar leed, dat er tegenwoordig, behalve bij spiritisten, weinig belangwekkends meer valt uit te halen. Geestig klaagt het spook daar, zijn levensonderhoud te moeten vinden in te verschijnen als klopgeest of Gabriël. Dat doet aan Hamerling's *Homunculus*-epos denken. Zijn scherzo-lieder komen Heine's liederen nabij. Dit ten bewijze:

Drohung.

Wenn du dich noch einmal unterstehst
Und mir im Kopf herumgehst,
Hol' ich gleich nebenbei
Die Stadtpolizei.
Die hängt dir jedenfalls
Einen Schandbrief um den Hals,
Damit jeder es liest,
Was für ein Spitzbub' du bist.

Wenn du mir das noch einmal machst
Und mir im Traum anlachst,
Juckt aus der Münstertür
Der Kapuziner herfür.
Der malefizt dich mit seinem Latein
Von Schwarzkunst so rein,
Dass von dir Hexenweib
Bloss das Apfelhäuschen bleibt.

Wenn du mir noch einmal kommst
Und nicht gleich zu mir kommst,
Hetz' ich mein Hündlein nach dir.
Das beisst dich zu mir.
Dann sperr' ich dich, Gott sei Dank,
In einen gläsernen Schrank.
Ein Schlüssel hängt dran.
Dass ich auch hineinkann.

Langzaam en zeker begint nu in den dichter voor den tweeden maal de epische zangdrift naar boven te stijgen. *Extramundana* zijn er de voorboden van, buitenwereldsche gedichten, vol godenschemering, hoogliederen op het oer-beginsel, wuchtig-groteske voorstellingen van genesis, van de oerkracht, de natuur, de goddelijkheid en den kosmos, quasi klassiek maar zoo door en door Zwitsersch toch als de trotsch omhoogreikende bergtoppen, zwaar en massaal gebeeldhouwd, en tevens ijl vergeestelijkt wanneer de avondzon de sneeuwen kruinen gesmolten kleuren omleit.

De dichter heeft dezen dichtbundel met harde woorden verdoemend van zich gestooten, uitgegeven wordt het nog, maar zonder vaderlijke zegen. Om vele van de extramundana, die er in voor komen, is dat jammer. Als voorproeven van de dichterlijke divagatiën, welke den lezer bij den ‘Olympischer Frühling’ wachten, zijn zij meesterlijk gestaltende gedichten waarin curven worden gesneden die nooit gemaakt zijn.

De *Literarische Gleichnisse* zijn dadelijk meer verstaanbaar. Ze werden met geharnaste vuist geschreven, en laten publiek op kritiek rijmen.

Een literaire roskam. Maar hoe vormvoleindigd zijn deze verzen alweer, met welk een brandspiegel-scherp vernuft tot fijne filigraanwerkjes gevijld.

Hij zet ze in dur, enharmonisch en chromatisch, en in moll.

Elke gelijkenis is een volledig miniatuurtje, nu eens een bestiarium, dan een voorstelling in Grieksch, fabelachtig en ook wel eens in lekker plat naturalistisch gewaad. Gêneeren doet hij zich niet, en uit pure verachting voor kudde en voorzangers kan hij soms zoo ordinair jolen als *Möricke*.

Een paar beelden geef ik u weer. In 'Die Fliege Tsetse' ontmoeten een leeuw en luipaard elkander. Ze grommen elkander staartzwiepend toe, tot de leeuw ineens uitbarst: alles de schuld der vliegen (de kritiek). Zij verweten mij dat ik jouw huid en staart niet had. En het luipaard antwoordt: 'Ja, en mij nam men het kwalijk dat ik geen manen had en geeuwen kon als jij.' Nu ze elkander goed in de oogen zien, is er geen wrok. Die is er immers niet als twee grooten tegenover elkander staan!

'Der Adler in der Tanzstunde' vertelt van een adelaar, die gedwongen door de viervoeters, moet aannemen dat het genie te voet zweeft, waarom hij zich door het hoen de menuet laat leeren en door de eend de wiggl-waggl. Dat hij er den brui van geeft, spreekt van zelf.

'Die Ballade vom lyrischen Wolf' eindigt zoo:

> Aller schönen Künste weit und breit
> Grundbedingung ist Gutherzigkeit.

Door deze striemende waarheden heen loopen ook wel eens bekentenissen, en van den epiker Spitteler verwondert ons dit Morgensprüchlein niets:

> Der Wahrheit Ziel und Ende ist der schöne Schein.
> Des Himmels Bläue blinkt am klaren Tag allein,
> In jedem Werk der Kunst will Glück und Sonne sein.

Dan zijn er vele gelijkenissen, waarvan de titel al genoeg zegt: 'Die Sonne im Examen', 'Die Zwerge Salomo', 'Der Dichterfürst', 'Das neue Jahrhundert', allemaal hoonlachen, zuur en wrang, maar juist ìn hun scherpte flikkerend van belesprit. Daar tusschen al die bloeddorstige doornen bloeit

echter ook menige roos, rozen van zuidelijke mildheid, stralend in levensvorstelijk kleurlicht. ‘Weihestunde’ kan naast de schoonste verzen van Goethe gesteld worden, ‘Der Quell’ eveneens en meerdere zoo.

Voor den gourmand nog deze fijne krabbel, waarin men den klauw des meesters voelt:

Der Katzenraphael.

‘Wie sind die Katzen dir so meisterlich gelungen?’
- ‘Ich hatt' um Löwen vormals heiss gerungen.’

Met de *Balladen* zijn we de voorhof der derde periode genaderd, die van zijn tweede epos. Wij vinden hier mythologische, epische en heroïsche, patriotsche en andere balladen, bij grooten rijkdom. ‘Kronos und der Greis’ is een duister-grootsche godenschildering, met verre doorzichten, waarin verhaald wordt hoe Kronos van den Olympus naar Hades terug reist en een grijsaard ontmoet, die de zoete sage der verdwenen tijden verlangt te hooren.

Dan bloeit in de ballade een verrukkelijk lied van weemoed op, op een rhythme wiekend en zwevend dat den tijd verwonderd stil doet staan. Met een wrange schreeuw eindigt deze geheimzinnige ballade: de grijsaard wil meer hooren, maar Kronos geeft zijn paard de zweep en stoot hem van den wagen.

Hoe Van-Gogh-groot is ook het Stervensfeest, ‘toen nog Saturnus heer der aarde was, en het sterven een plechtige volkrendood was, dat elk jaar geschiedde,’ waarin deze spreuk:

Kein Schicksal ist auf Erden noch so graus
Die Liebe schöpft ein Körnchen Glûck daraus.

Het kosmisch-bizarre ‘Weltpost’ stelt in goed vijftig regels de visioenaire voorstellingen van Poe of Hofmann in de schaduw. Dit is het eerst gevonden motief wel van het Eisenriesenross in Ananke's automaat (Olympischer Frühling) en van een bange spanning. En hoe mooi ‘Die tote Erde’. De engelen brengen juichend in den hemel de boodschap, dat de aarde dood is. In feestelijken stoet komt men zich overtuigen:

Doch als sie im glitzernden Sternenreich
Gewahrten die traurige Weltenleich'
Verkohlt in den Wolken schwimmen
Da ging den Pfeifern der Atem aus,
Und mancher wischt sich ein Tränlein aus
Und tät ein Greinen anstimmen.

Vindt ge zooiets niet grandioos schoon. En wat een beelding! Ze begraven haar in een reuzengraf en zingen er een requiem aeternam bij.

En wat moet het er duistergroot bijwijlen in des dichters wereld uitzien, om zulk een epische balade als Anaïta te zingen, een ode van zwanenwitte pauwen aan Airanas dochters, waarop Anaïta uitrijdt, haar krijgers tegemoet, met een gevangen trotschaard, die uit liefde haar ombrengt. Even grandioos van schildering is 'De Titanen'. 'Der Venus Rundgang', durft hij zelf al een 'Gemälde' te noemen, en in waarheid is hier alles kleur en diepte en dòòrzichtigheid aan een dichterlijke gestalting zonder weerga.

Doch wat baat het, prijswoord op prijswoord te kantelen tot een pyramide van lof, zoo de inleiding niet tot ingaan opwekt? Angstvallig hoeden wij ons voor critische waardebepaling en aesthetische omschrijving, om niet te lang en niet te vermoeiend te werken. Daarom zij in het kort gezegd: wie Spitteler's kunst op haar schoonst, in haar alzuiverste en alinnigste essence wil genieten, leze deze ballades, die tot het fijnste behooren wat ooit in ballade-vorm geschreven is. Er juicht een dionysische vervoering doorheen, die tot muziek wordt. Zulk een ballade als 'der Wanderer' vraagt naar *Schubert* die het betooverend zou hebben kunnen toonzetten, dat lied van den reiziger, die door de sneeuwvrouw den dood vindt. Ook dat eêle 'Der Flösser'. Fijngeestig als de besten, dat is als Goethe, Schiller, Rückert, Hamerling of Heine, kan hij balladeeren, 'Die Mittagsfrau' en 'Das Postmaidlein' zijn er onder vele het bewijs van. Spitteler werkt met een fabelachtigen rijkdom, zijn ballade-boek is een verrijking der Duitsche literatuur van eerste rangs beteekenis.

Midderwijl is de epische zon in volle glorie opgegaan, en voor het dichtwerk, dat nu volgt, is zijn kunnen tot volheid van bloei gekomen. Want voor zijn *gevoel* was ieder dicht- en prozawerk een religie, een heilige zaak, maar voor zijn *verstand* waren het 'Lernwerke', dienstig tot zelfvervolmaking. Heeft hij eerst in al zijne genres het beste en fijnste voortgebracht, thans vereenigt hij al deze vaardigheden in ééne vuist, bestijgt den zonnewagen der Intuitie, en wat dan volgt is *hêt* groote scheppingswerk zijner dagen: *Der Olympische Frühling.*

(Slot volgt.)

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Woelinkjes in den Elzas.

NAAR aanleiding van de gebeurtenissen te Zabern is heel wat stof opgeworpen, waardoor het aan vele menschen, die geen gelegenheid hebben de zaak aandachtig te beschouwen, onmogelijk is gemaakt het gebeurde in het juiste licht te zien.

Kort saamgevat komt het geval hierop neer: Het onvoorzichtig woord van een jong officier gaf aanleiding tot anti-militaire demonstraties, die op eene niet regelmatige wijze - met voorbijgaan van de burgerlijke politie - door den commandant van het garnizoen in de kiem werden verstikt. Dientengevolge wrijving tusschen de civiele en militaire autoriteiten in den Elzas en explicaties van den rijkskanselier in den rijksdag, welke, dewijl zij niet in den meest gelukkigen vorm vervat waren, de voorstanders van het burgerlijk gezag onbevredigd lieten en aanleiding gaven tot een motie van wantrouwen in 's keizers plaatsbekleeder. Van de bestaande wrijving hadden socialisten een handig gebruik gemaakt om tegen de militairen te agiteeren. Zoo geschiedde het, dat eene op zichzelf hoogst onbeduidende kwestie een oogenblik scheen te zullen ontaarden in een strijd tusschen het civiel gezag en de militaire macht in den Elzas, waarin de groote meerderheid van de volksvertegenwoordiging zich met het eerste partij stelde. Hierdoor dreigde het prestige van het leger in het Rijksland ernstig schade te kunnen lijden.

Ook - haast zeiden we, vooral - in Nederland is naar aanleiding van deze zaak lichtvaardig heel wat kwaad gezegd over Duitsche officieren; werd von Bethmann Hollweg beschuldigd den Elzas onder een militaire dictatuur te willen plaatsen; en is zelfs de Keizer in het geding betrokken, wien in een onzer organen verweten werd, dat hij, jachtfeest vierende, den rijksbestuurder een dagreis liet maken om overleg te plegen, in stede van zelf naar Berlijn te ijlen.... - alsof niet juist daardoor de zaak een ongewenscht onrustwekkend aanzien zou krijgen. Het mag wel eens ronduit gezegd worden, dat het eene onbeminnelijke vrijmoedigheid was, waarmede sommige Nederlandsche couranten zich in den huiselijken twist der Duitschers hebben gemengd. Daarbij ook eene onverstandige. Zonder het te willen, heeft men, onder leiding van de 'Vorwärts', in Nederland weer voedsel gegeven aan het anti-militarisme. De bescheidenheid en de hoffelijkheid, welke elkeen past bij de beoordeeling van de aangelegenheden van een vreemde natie, werd door sommige schrijvers geheel uit het oog verloren.

Wat nu de quaestie zelve betreft, diene het volgende.

In zichzelf geheel onbeduidend, ligt aan het Zabern-incident een zeer ernstige oorzaak ten grondslag - te weten, de van Fransche en Fransch gezinde zijde gevoerde anti-Duitsche campagne. Deze en deze alleen heeft het mogelijk gemaakt, dat de ietwat ruwe terechtwijzing aan een recruut

aanleiding gaf tot samenscholingen. Reeds werd in dit tijdschrift aandacht gevestigd op de agitatorische redevoering van President Poincaré te Bar le Duc. Een klein teeken van dat woelen gaf dezer dagen de Academie te Nancy, die den prix de devouement aan den voorzitter van de 'Souvenir Francais' Jean toekende, den bekenden agitator te Metz, die vorig jaar reeds een conflict met de gendarmerie uitlokte en deswege tot gevangenisstraf veroordeeld werd. Sedert Poincaré bezoek bracht aan Lorraine en er met de herinnering aan 1870 het wraakgevoel opwekte, zijn dergelijke kleine teekenen van oppositie tegen de Duitsche staatsorde door ernstiger verschijnselen gevolgd. Een Fransch blad te Straatsburg 'Le Journal d' Alsace Lorraine', heeft het grof bericht durven publiceeren, dat een Duitsch generaal had voorgesteld de Elzasser troepen niet volgens de gewone eischen van militair beleid te gebruiken doch hen (als zijnde minder betrouwbaar) in een oorlog (met Frankrijk) als chair à cannon op-te-offeren. Reeds voor het Zabern-incident openbaarde zich van de anti-Duitsche propaganda een zorgwekkend resultaat. Herhaaldelijk werden soldaten tot desertie verleid. Op Fransch gebied aangekomen worden ze feestelijk ingehaald en al naar gelang het Fransch of Duitschsprekenden zijn in Lothringen aan een bestaan geholpen of naar het Vreemdelingen Legioen geexpediëerd. - Wanneer men met deze omstandigheden rekening houdt kan men zich lichtelijk voorstellen, dat een jong Duitsch officier, zijn soldaten waarschuwend, zich ongunstig uitlaat over het Fransche legioen, dat niet alleen deserteurs maar stelselmatig zelfs misdadigers opneemt[1]. Dan ook begrijpt men, dat de militairen op hun qui vive zijn en tot snel en krachtig optreden geneigd. - Zoo de algemeene toestand in casu al niet ten volle getoonde bruskheid rechtvaardigt, dan toch geeft hij een alleszins redelijke verklaring en verschooning. We hebben hier minder met eene afdwaling te doen van dien overigens zoo uitmuntenden Pruissischen militairen geest (waarvan we in ons land zoo goed iets konden gebruiken!), dan wel met het groote feit, dat de Fransche agitatie een gestreng optreden heeft uitgelokt. Vandaar, dat de luitenant von Forstner zich voor zijne handelingen kon beroepen op de instructies van den regimentschef en deze weder gesteund werd door den commandeerenden generaal van Deimler - overigens een erkend humaan en bezadigd man. Ook al zal het moeten worden toegestemd, dat eene overijling heeft plaats gehad, zoo wordt het gebeurde toch geheel beheerscht door de anti-Duitsche, anti-militaire stemming, die reeds eenigen tijd broeit. Het incident kwam *niet* ter oorzake, doch naar welkome aanleiding van de onvoorzichtige opmerkingen van een officier, die natuurlijk zal hebben te boeten, hoezeer het geen tegenspraak duldt, dat het Vreemden Legioen niet alleen een schande is voor de Fransche vlag maar tevens eene beleediging van alle Staten, die er in moeten berusten, dat hunne misdadige nationalen een vrijplaats vinden in Algiers. Hij wordt het slachtoffer van de omstandigheden. Duitsche otficieren zullen geen kwaad meer spreken van de verachtelijke middeneeuwsche werving voor het Vreemden Legioen; recruten - hoezeer het recalitrante kerels mogen zijn - zullen nu met een zekere consideratie behandeld worden; maar bij herhaling van onlusten zal, zorgzaam binnen de termen der wet, nu wellicht met veel grooter gestrengheid moeten worden opgetreden. - Een man, die uitnemend tot het

1. Papieren worden van vreemdelingen die zich voor het vreemdelingen-legioen aanmelden, niet gevraagd en het onderzoek naar iemands herkomst en waren naam wordt aan de justitie niet toegelaten.

geven van een oordeel bevoegd is, de heer von Jägow, oud-officier, jurist en hoofd der Berlijnsche politie, heeft bereids gepleit, dat de militairen - ook al zijn ze niet overgegaan tot den krassen maatregel van den staat van beleg - in dienst het recht moeten hebben zich door de burgerij te doen gehoorzamen. Voor deze opvatting is in het algemeen zeer veel te zeggen en met betrekking tot grenslanden, waar de eerbied voor het gezag niet diepgeworteld is, schijnt hare juistheid onaantastbaar.

Wat de houding van den rijkskanselier betreft - hij weet beter dan iemand, dat een sterk garnizoen in de grensprovincie onmisbaar moet worden genoemd; maar hij is overigens wel de laatste man om in militaire macht den voornaamsten steun te zoeken voor het gezag in het Rijksland. *Hij* schonk het zijn grondwet. In de Duitsche cultuur zoekt hij zijn sterkte. Naar aanleiding van de van socialistische zijde gemaakte propaganda tegen het leger en den rijksbestuurder, die het, terecht, hooghield - heeft de geschiedschrijver prof. Lamprecht in de 'Vossische Zeitung' een merkwaardigen brief van von Bethmann Hollweg van 21 Juni 1913 openbaar gemaakt, waarin deze zegt:

> Ik ben met u van de belangrijkheid, ja van de noodzakelijkheid van eene buitenlandsche cultuur-politiek overtuigd. Ik erken het nut, hetwelk Frankrijk in politiek en economisch opzicht uit zijn cultuur-propaganda trekt en ook de (groote) rol, welke de Britsche cultuurpolitiek voor den samenhang van het wereldrijk speelt. Ook Duitschland moet dien weg uit, als het wereldpolitiek drijven wil.... Ik geloof met u, dat het belang van wat door onze cultuur bereikt kan worden bij ons alsnog niet algemeen genoeg wordt erkend. Wij zijn een jong volk en hebben wellicht nog al te zeer het naïve geloof in het geweld; onderschatten te veel de fijnere middelen; en weten nog niet, dat wat door geweld verworven wordt, nooit door het geweld alleen kan worden behouden....

Vervolgens maakt von Bethmann Hollweg, die in dezen brief zoo niet als regeerder dan toch als leider van zijn volk spreekt, het woord van Rostand tot het zijne: 'C'est au moment qu'on veut redoubler de force, qu'il faut redoubler de grace'.... En verder zegt hij:

> Zullen wij, gelijk de Franschen, in de toekomst in grooten stijl cultuur-politiek drijven, dan komt het mij voor, dat naast verdieping en versterking onzer cultuur en cultuur-bewustzijn nog noodig is. dat ons volk er toe opgewekt worde hierin zijn kracht te zoeken.... De geestelijke leiders van het moderne Duitschland kunnen het meest de ontwikkelde kringen onzer bevolking voor deze idee wakker maken en voor alles wat gij in deze aansporend, en bezielend, verricht, zal ons Volk in de toekomst u dankbaar zijn.

Het behoeft na bovenstaande aanhalingen wel geen betoog, dat de verantwoordelijke leider van de Duitsche staatkunde niet verdiende als een met zijn sabel rinkelenden reserve-generaal te worden gehoond. Inderdaad is de rijkskanselier er in geslaagd buitengewoon snel den vrede tusschen de militaire en burgerlijke autoriteiten in den Elzas te herstellen en het geruchtmakend incident van Zabern tot zijne ware proporties

terug te brengen. Een korte bijeenkomst van den stadhouder graaf von Wedel en den bevelhebber generaal von Deimler was daartoe voldoende. Maar zij werd dan

ook gehouden vóór den rijkskanselier en in tegenwoordigheid van den Keizer, die volkomen de door zijn bestuurder voorgeslagen maatregelen goedkeurde. De luitenant, die zich een paar bruske uitdrukkingen liet ontvallen werd gestraft, en de gàrnizoenscommandant, die meende, dat een krachtig ingrijpen op eigen verantwoordelijkheid reeds noodzakelijk was, zal wel worden opgeofferd. De brutale schoenmaker, die een snede over den neus opliep, heeft opgehouden een martelaar te zijn. De burgerlijke autoriteiten te Zabern hebben voldoening. Doch de bevolking van Zabern, dat zijn garnizoen verliest, *vraagt* nu om de soldaten terug te krijgen. Zij maakt alzoo Duitsche socialisten en Nederlandsche courantiers te schande, die het in woord en beeld hebben voorgesteld, alsof de inwoners van het kleine grensstadje zwaar leden onder Pruissisch soldaten-geweld.[1.] En de Rijksdag, die, hangende de oplossing der kwestie, een votum van wantrouwen uitsprak? Zij toonde zich - de socialistische fractie natuurlijk uitgenomen - volmaakt tevreden en deed, zonder zichzelf te blameeren, daarvan blijken door, twee dagen nadat de motie van wantrouwen was aangenomen, van volle instemming te doen blijken met het algemeen beleid van von Bethmann Hollweg.

Wanneer de ondergrond van het Zabern-incident niet bezorgdheid wekte, zou men er een vermakelijk komediestukje van kunnen maken. Thans kan men de wijsheid van de getroffen regeling erkennen en het beste hopen; en zich toch op nieuwe woelinkjes voorbereid houden[2.]. Zoo noodig zullen zij met ijzeren hand worden onderdrukt.

De internationale situatie.

De verantwoordelijke leiders van de buitenlandsche staatkunde der mogendheden van het Drievoudig Verbond hebben zich bijna gelijktijdig over de internationale situatie in verband met de Balkan-crisis uitgelaten. Als om strijd hebben zij getuigd, dat de Bond onder de spanning in het Zuid-Oosten niet leed, doch integendeel hecht gebleken is, en zoowel aan hunne bijzondere belangen, als aan den algemeen Europeeschen vrede bevorderlijk was. De Oostenrijksche minister legde evenals zijn Italiaansche collega geheel bijzonderen nadruk op de vast gerichte samenwerking tusschen hunne landen in den Balkanaangelegenheden. Buiten het Verbond noemde Berchtold geen vrienden, Gioletti daarentegen prees zijn land gelukkig in de vriendschap, welke het ook van Frankrijk ondervindt. De Duitsche rijkskanselier gewaagde echter van heel Europa omvattende vriendschappelijke verbintenissen en relaties. Meer dan een der anderen roemde hij het nut van het oude Verbond. Hij zeide, dat het in de Balkan-crisis zoo sterk was, als misschien nog nooit te voren; en legde daarop zooveel klem, dat hij niet schroomde deze aanzegging, welke als eene waarschuwing kan klinken aan het adres der ententemogendheden, te herhalen en daaraan toe te voegen: dat het Verbond met Oostenrijk voor de beide landen eene *levens*behoefte is. Gelijk op het moment van hoogste spanning in de Bosnische crisis

1. In verband met de Pruissen-Hetze is het misschien niet ondienstig even te memoreeren, dat von Forstner van moederszijde een Elzasser, van vaderszijde een Badener is en de generaal von Deimling een Sakser!
2. Sedert heeft inderdaad weer, te Deutsch-Oth, een kleine vechtpartij plaats gehad; terwijl ook te Straatsburg eene gebeurtenis plaats had, welke kwaden indruk maakt.

de Keizer deed, met dichterlijk woord, zoo getuigde thans de rijksbestuurder, in sobere taal, maar met niet minder duidelijkheid, dat de

Germaansche Landen gemeenschappelijk zullen strijden tegen wie van een hunner de levensbelangen aanrandt. Uit de woorden van den rijkskanselier sprak krachtsbewustzijn. Maar van een politiek, welke uit die kracht direct voordeel zoekt, is geen spoor te ontdekken. Het Duitsche volk is voor de oorlog gereed, maar brengt offers aan den vrede.

De handhaving van de rust op den Balkan; samenwerking aan de versterking van het verzwakte Turkije; handhaving van den status quo onder de groote mogendheden, met betrekking tot hunne onderlinge verhouding in het Zuid-Oosten, waardoor de vrede tusschen hen verzekerd moet worden - ziedaar in enkele woorden het begin en einde van Duitschland's politiek program, als omlijst in de rede van den kanselier en bij voorbaat reeds in de daad waargemaakt,

Met woorden, waaraan onmogelijk groote beteekenis kan worden ontzegd, heeft von Bethmann Hollweg vertrouwen uitgesproken, dat dit hooge doel zal worden bereikt. Hij beriep zich voor zijne goede verwachting niet slechts op de trouw en de kracht van de bondgenooten, maar mede op de vriendschap met Rusland, waarop Duitschland had gesteund; en, wel zeer tegemoetkomend, ook op de ‘verblijdend correcte’ houding van Frankrijk. Meest gewichtig was echter wel, hetgeen hij over de betrekking tot Engeland zeide. Hij sprak van een ‘heuchelijke verstandhouding’ met dit Rijk, waardoor het mogelijk was geworden onderhandelingen over de Duitsche belangen in Klein Azië en overeenstemming in koloniaal-politieke en economische kwesties, ook met betrekking tot Afrika, bij volle eerbiediging van de rechten van derden, voor te bereiden. Hij waagde de verwachting uit te spreken, dat mogelijke tegenstellingen zouden worden opgelost en de betrekkingen tusschen de beide Staten in de kalme banen zouden worden geleid, welke ze dreigden te verlaten. Besluitend gebruikte hij de gedenkwaardige woorden:

> ‘Laat ons dus het verleden vergeten en arbeiden!’

‘Onze ligging in het hart van Europa - zoo eindigde hij dan weer met klank van waakzaamheid - zal ons steeds nopen alle physieke en moreele krachten in te spannen voor het behoud van Duitschland's positie als continentale mogendheid’.

Het is niet te miskennen, dat de rede rust, een zeker optimisme ademt.

Of het ten volle gemeend is en degelijk gegrond?

Oppervlakkig beschouwd schijnt het feitelijk gebeuren veeleer onheil dan vrede te voorspellen. - De eene Servische kwestie is nauwelijks geregeld of weer een nieuw komt op, waarbij de regeering te Belgrado steeds op Rusland steunt. Binnen den tijd van acht dagen ongeveer, nadat de rijkskanselier geruststellend oordeeld had, is tweemaal feitelijk een ultimatum gesteld. Eerst door Oostenrijk aan Servië, hetwelk het spoorwegtractaat van 1883, voor wat het op Turkijë veroverd gebied betreft, schond; en vervolgens door de regeeringen van Rome en Weenen gemeenschappelijk aan Griekenland: de ontruiming eischende van Albaneesch gebied - sedert op Engeland's voorstel in zooverre gewijzigd, dat de ontruimingstermijn met 14 dagen werd verlengd. De bedenkingen door St. Petersburg en Parijs ingebracht tegen de benoeming van den Duitschen generaal Liman von Sanders, als bevelhebber van het eerste Turksche legercorps, dragen niet het karakter van die vriendschappelijkheid, waarvan in de rede Bethmann-Hollweg zoo vertrouwend melding is; zij kunnen nauwelijks nog met correctheid worden

overeengebracht. Het Russische denkbeeld - dat ter waarborging tegen eene te sterke machtspositie, welke Duitschland in Turkije zou verkrijgen, *indien* een generaal van die nationaliteit het bevel kreeg over de forten aan de Dardenellen - Turkije zich thans verbinden zal bestaande versterkingen niet te herbouwen, noch nieuwe aan te leggen, bedreigt de levensbelangen van alle Staten, die bij een sterk Turkije belang hebben. De kwestie van de Aegeïsche eilanden nu door Griekenland geoccupeerd, is eene ernstige, waarover nog geenszins begin van overeenstemming bestaat. Frankrijk heeft bereids op bijna heel Syrië als economische invloedssfeer beslag gelegd, onder, in ruil voor de 50 miljoen francs leening, van Turkije afgedrongen concessies - welke echter niet door alle andere mogendheden zullen worden erkend, tenzij zij zijn gecompenseerd. Rusland zette reeds de grens van Noord-Perzië uit, en maakt aanspraak op spoorwegconcessies in Anatolië; Oostenrijk kondigde zijn voornemen aan ook een invloedssfeer in Klein Azië te verwerven. Italië wil dit eveneens en daarbij de tijdelijk geoceupeerde Turksche eilanden behouden - altemaal daden en wenschen welke niet in harmonie zijn met het algemeen beleden principe van de handhaving van de integriteit van Turkije... Allerwege ligt brandstof opgestapeld. En straks, als het voorjaar is, komt de grensregeling van Noord-Albanië aan de orde. Deze kwestie werd uitgesteld tot het jaargetijde, wanneer soldaten uit den winterslaap, die de natuur hun oplegt, zullen zijn ontwaakt... De tegenstelling van belangen in en om den Balkan is zoo algemeen, en die belangen zijn van zulken aard, dat een groote oorlog haast onvermijdelijk schijnt.

Wat beteekenen, naast eene veelheid van dreigende feiten, de geruststellende woorden van een man - zoo is men geneigd te vragen - zelfs al is die man de kanselier van het Duitsche Rijk en de leider van het Drievoudig Verbond?

En toch - misschien is er reden tot vertrouwen.

Mogelijk leidt de samenwerking tusschen Engeland en Duitschland over spoorweg en diamantregie aangelegenheden eene verstandhouding betreffende de groote politiek in.

Zelf in deze *niet* optimist - geven we gaarne het woord aan iemand, die dàt wel is, aan Dr. Freiherr von Mackay, die in de 'Österreichische Rundschau' van 13 December een belangrijke beschouwing over de internationale situatie geleverd heeft.

Von Mackay hangt dezelfde politieke leer aan, als welke schrijver dezes in meerdere 'Tijdspiegel'-artikelen voorgedragen en, naar hij meent, met overvloed van feiten en argumenten gesteund heeft. Hij ziet in Engeland den grooten Störnfried in West Europa, die in den aanvang der eeuw een reeks ententes sloot, met het directe oogmerk de kracht van Rusland in Azië te breken en vervolgens Duitschland te isoleeren, het als zeemogendheid te onderdrukken of te vernietigen, opdat Engeland, gesteund door de Dominions en Kolonien, in verbond met de Vereenigde Staten van Noord Amerika, een wereldheerschappij zou kunnen vestigen, althans zijn hegemonie in Europa. - Von Mackay meent, dat de koene gedachte onmogelijk in groote mate verwerkelijkt kan worden - en zulks in Engeland thans wordt erkend - omdat in het Britsche Rijk het Oostersch element sterk is, Canada, Australie en de Vereenigde Staten daarentegen van samenvloeiing met kleurlingen niet willen weten en afgescheiden daarvan tegenstelde belangen hebben. Deze beschouwing is o.i. zeer aanvechtbaar. Maar weer volkomen stemmen de denkbeelden in de Oostenrijksche revue

voorgedragen overeen met die, welke in de ‘Tijdspiegel’ een plaats mochten vinden, waar er nadruk op wordt gelegd, dat de entente met Rusland onnatuurlijk is en niet lang stand kan houden. De heer von Mackay belicht dan scherp, dat het groote doel der ententes geenszins is bereikt, doch integendeel Duitschland meer dan vóór tien jaar op bondgenootschap rekenen kan en ter zee niet verzwakt maar kolossaal versterkt werd; terwijl Engeland inmiddels voor hare vriendschapsbanden een enormen prijs heeft betaald. Frankrijk en Spanje toch kregen Marokko. Italië, dat men vergeefs zocht van Duitschland en Oostenrijk te vervreemden, verwierf Tripoli. Rusland, de groote mededinger, heeft vasten voet gezet in Buiten-Mongolië, Noord Perzië en Afghanistan; de czar staat als voor de poorten van Britsch Indië en beschikt over prachtige lijnen om snel en veilig groote troepenmassa's daarbinnen te voeren - als wanneer geen vloot, hoe sterk ook, iets noemenswaard zou vermogen te doen om ze er weer buiten te drijven. Daarbij komt dat Japan, met de wapens, die het van Engeland verkreeg, Rusland niet ernstig schaadde, doch nu, wel toegerust, met het czarenrijk verbonden, eene combinitatie vormt, waartegen Engeland in Oost Azië niet wel is opgewasschen.

Al had Engeland de grootere overmacht ter zee gewonnen, welke het doel der e*n*tente-politiek was, dan zou zijn wereldpositie toch ernstig zijn verzwakt; nu dit niet het geval is, doch integendeel, naast een machtig geworden Duitsche vloot ook beteekenisvolle Oostenrijksche en Italiaansche maritieme-strijdmachten in opkomst zijn (waardoor Engeland's positie in de Middellandsche Zee bedreigd wordt), ontstond voor de Britsche regeerders - aldus de Oostenrijksche schrijver - een noodzaak hun politiek te herzien. Zijne beschouwing komt hierop neer, dat Engeland door de omstandigheden gedwongen wordt de vriendschap te zoeken van de Middellandsche Zee Staten en van Duitschland. Naar zijne opvatting is hun aller gemeenschappelijke inspanning noodig, om aan den gevaarlijken Russischen druk, welke zich zoowel in het Oosten als in het Westen en Zuiden openbaart, te ontgaan; en begint in Engeland het denkbeeld reeds te overheerschen: dat zijn bedreiging van Duitschland, waaraan heel Europa nu tien jaar van onrust dankt, eene grove dwaling is geweest, waaronder niemand meer dan Engeland zelf geleden heeft....

Het is een onmiskenbaar gewichtig feit, dat de Britsche diplomatie in de laatste tien jaar enorme offers moest brengen aan de entente-genooten, maar geen stap nader is gekomen tot het aanvangsdoel: de verzwakking van Rusland en Duitschland, zijn groote mededingers, al heeft het overigens laatstgenoemd Rijk eenigszins hier en daar uit een markt gedrongen en verplicht tot drukkende oorlogstoerusting. Men kan echter geen groote resultaten bereiken in één dag, en zonder offers te brengen en risico's te aanvaarden. Alsnog kan men onzes inziens niet spreken van eene mislukking der Edwardsche politiek, al dreigde die voortdurend.

Zou Engeland er in slagen te elfder ure een Europeeschen oorlog uit te lokken, dan ware mogelijk zeer veel te bereiken. Als gevolg van een grooten oorlog toch zouden de continentale mogendheden, overwinnaars en overwonnenen, verzwakt, doch Engeland's relatieve machtspositie onder omstandigheden buitengewoon versterkt zijn. Dan kon een goede kans geboren worden om het door Rusland behaalde avans te herwinnen. Er is echter reden te hopen, dat Engeland het spel, dat steeds meer vordert en voortdurend meerdere kwade kansen biedt, opgeeft; de nederlaag aanvaardt, welke het dan goeddeels aan de bezadigheid der Duitsche staatkunde zou kunnen danken.

Literaire kroniek.

Herman Middendorp, *Via Dolorosa.* - Apeldoorn, C.M.B. Dixon & Co.

Het is opmerkelijk hoe deze tijd zich voorbereidt tot de ontvangenis der zuivere mystiek, en in eene bekroning van Rabindranath Tagore is met eenige goede wil een Europeesche onderscheiding aan een mystische levensbeschouwing uit het Oosten te zien. (Of wij in eigen werelddeel niet eenen gelijkwaardigen mysticus zouden hebben kunnen vinden is een tweede.)

De dichter Middendorp is op zijne wijze ook bereid, en zijn 'Via Dolorosa' getuigt van eene geestelijke bewogenheid, waaraan blanke passie-bloemen ontstijgen. In een zuiveren drieslag wil hij het mysterie van het leven zien, als de aanbiddende Pater Seraphicus. Deze jonge, haast nog onbekende dichter, bekent hier de wording van zijn zeker levensinzicht in die subtiele woordkunst, welke het zelfbestendigend voordeel van dezen modernen tijd is. Aan de almeer zich verlenigende verwoording der begrippen heeft Middendorp zijn gulden deel:

> Zwevend, met luchtige schreden getreden,
> naadren de woorden zijn wonder gebied;
> goud-licht hun blinkende leden omgleden
> wieken zij heen met den galm van zijn Lied.

Zijn Lied is het lied van de eeuwige evolutie tot God, een evolutie gaande door veel stervens tot al meer vergoddelijkend leven, indachtig de wijsheid, door Goethe zoo treffend bevestigd in de tot motto gekozen regelen:

> *Das Ew'ge regt sich fort in allen;*
> *Denn alles muss in Nichts zerfallen,*
> *Wenn es im Sein beharren will.*

Er is een stadig stuwen in dezen mysterie-zang, een steeds hooger-òp zingen van het zelf naar het onreikbare Eène, dat met onverzadigbaren honger vervult, wijl - naar een schoon mystiek beeld - de geschapen vaas het Ongeschapene nimmer zal omvatten.

> Zóó, als in hoog-immense kathedraal,
> waar elk gerucht in 't wijde zwijgen sterft,
> roerlooze bogen bidden, en gedwaal
> van blauwen schemer om de zuilen zwerft, -
>
> hoog boven 't outer siddert, nooit-gebluscht,
> het roodend-zwakke lampje sprankelend
> geschijn in de al-door ongebroken rust
> en vrede, uit vrome lijnen schemerend, -

zoo straalt mijn Liefde in hooger Liefde sfeer
haar niet te blusschen, star-licht schijnsel uit;
op gouden lied een gouder tegenkeer,
een bloem van trouw; een toegewijde bruid.

d' Alliefde, die in tijdlooze eeuwigheid
der sferen hoog en heilig evenwicht
bevestigt, die de wankle zielen leidt
de banen langs naar 't meer dan menschelijk Licht,

die, spijt der duistre krachten schandaleus
bedrijf, al 't zwarte kwaad ten goede keert, -
die Liefde heeft zich hoog-mysterieus
in mijne Liefde schoonst geïncarneerd.

Wat zal de kritische bezinning hier*over*, hier*omheen* schrijven anders dan dat het goed is en innig en zuiver? Deze dichter is een (wellicht in zichzelf nog onbewuste) discipel van Meester Ruusbroec, die al zingend zichzelf van ‘beeld tot God’ nader brengt aan zijn ‘beeld in God’. In redelijke termen gezegd: zijn objectief leven tot het ééne Subject opheft.

Welk een schoone gang van de ‘Landen des Lichts’ door de ‘valleien des Doods’ tot de ‘Verrijzenis’. Dat gaat naar kosmische ervaring, allerkatholiekste mystiek toe, waarvan gezegd is dat zij de zuivere Rede beheerscht en transfigureert. De ‘Doodsvallei’-gezangen zijn een zuivere bevestiging van de geestelijke ervaring der bloedzweeting, door alle eeuwen heen in kruissmarten geleden - het Eli Eli Sabachthani! in anderen trant.

Want ik heb niets meer dan dit doods-droef Zelf,
geboren tot ellende, om glorieloos
den Dood te kussen, onder 't laag gewelf
der wereld-zonden; - ach, dit arm en broos,

ééns zoo verheerlijkt menschbestaan,.... hoe lang
moet ik nog dragen, wat gelaten droeg
mijn ziel, met niets dan 't ruischen van mijn zang?
Laat mij nu sterven Heer, het is genoeg....

Maar waar de moe-gepijnde zwerver smeekt
zijn matten wrok te dooven, en het wrang
gepeinzen zijner ziel, dat al-door leekt
uit diep-geslagen wonden, - in zijn zang

als bittre droppen in albasten vaas
gevat - voor altijd in de groote rust
des Doods te vagen, wijst de Vader 't dwaas,
want menschelijk vermeten af; - Hem lust

volstandige vervulling van den plicht
der kinderen; 't volbrengen van den tocht
door de vallei der Smart; - zal eenmaal 't Licht
rijzen voor wie gestâeg het Eeuwge zocht?....

Laat mij nu sterven Heer, het is genoeg.
Zie, ik ben als een stuk-geslagen wrak,
dat hulploos drijft op gramme golven; vroeg
ik ooit te sterven, eer uw noodlot brak

mijn blijde wenschen en mijn hoogen trots,
Laag zinkt de nacht, en 't ongesproken Leed
van heel een wereld drukt als looden last
op mijne ziel, een gramme zee van wreed-
wondende woorden, die nog al-door wast.

Al de Geleiders, die mij eenmaal trouw
beloofden, vloden toen de dag vergleê;
zij sluimeren, en mij, gebukt in rouw,
beiden de Smarten van Gethsémané....

En de 'Herrijzenis' is het lied van den Pater Seraphicus, de Chorus Mysticus, waarvan te citeeren de hand niet moede wierd zoo ruimte het gedoogde. Genoeg zij nog dit:

Dwaalt geen verborgen vreugde in 't droefste lied? -
o toovermacht van weenende violen!

Maar wie dit hoog en heerlijk wil verstaan,
moet zonder rust zijn sombren plicht volbrengen;
der felste smarten bloed-gedorend pad

volstandig volgen, - moet zijn schoonsten schat,
zijn liefsten droom als smetloos offer plengen,
en arm en eenzaam tot den Vader gaan.

Men mag dit al geen kritiek noemen. Het is meer dan dat: oordeel. Oordeel dat door het oer-deel is ontroerd. De kritiek zal Middendorp zelf beter dan eenig ander geven kunnen: in wat hij hierna scheppen zal, zichzelf ter verdere verdieping en overtreffing.

Zoo schreef ik mijn dankbaarheid neer daarover dat deze dichter zulk een rijke bevestiging schonk en ik haar mocht herkennen.

A. ZELLING.

Henriette Roland Holst - Van der Schalk. Sonnetten en verzen in terzinen geschreven. Tweede druk. - Rotterdam, MCMXIII. W.L. en J. Brusse.

Een verheugend nieuws in de letterkundige wereld, deze herdruk der eerste verzen van mevrouw Roland - Holst.

Dit is geen jeugdwerk, dat de schrijfster op lateren leeftijd behoefde te verwerpen als minderwaardig, zooals men dat nog al eens in de ontwikkelingsgeschiedenis van een dichter gebeuren ziet. Het is waar - men vindt in deze verzen nog niet den veel-zijdigen rhythmischen rijkdom van De nieuwe Geboort, den stijgend lyrischen gloed van De Opstandelingen, de smartelijk-wijze ervaring van het wonder-mooie Thomas More. Hier is de eenzame bespiegeling eener vrouw, die door Dante de verschieten van het geestelijk leven leerde beschouwen:

Ik leefde, en wijsheid was voor mij een woord;
toen werd ik genoodigd haar gast te wezen
door *Dante's* princelijk en machtig woord.
Rijkelijk at mijn ziel van wat hij bood
en zoo is al mijn kennis van haar wezen
van hem afkomstig, als van koren brood.

Wij zien in deze verzen eene dichteres gebogen over hare ziel, luisterend naar de stemmen van vreugde en twijfel; vreugde der ontwakende ziel ‘over gevondene verwantheden en 't ontstaan in haar eener Begeerte naar iets onwankelbelbaarder dan van menschen komt’; vreugde om de openbaring van verklaarde verborgenheden, om het langzaam-aan bewustworden van intuïtieve kennis. Twijfel en smart om het eenzaam-, het verenkeldvoelen, om het onzekere van ziele-kentering, het moeitevolle van den innerlijken groei. Maar ook reeds de wijsheid van het verzuiverde wéten; de droefheid der ziel om de pijn, waarmede het zich-losscheuren uit lagere sferen gepaard moet gaan, duurt slechts:

Totdat, gekomen waar zij vrijer ziet,
ze erkent hoezeer haar kracht is toegenomen
en de onnoodigheid van haar verdriet;
want alles wat tot steun dient van haar aard
is menigvuldiger in haar gekomen;
en wat terugbleef, was geen hartzeer waard.

Er is een hartstochtelijk zoeken naar waarheid in deze verzen, maar ook het vinden van heerlijke ervaring, het opengaan van de blanke bloemen eener onvermoede levens-doorkenning. Daar klinken stemmen op uit dit boek, als de vroom-wijze waarschuwingen van Augustinus en Thomas à Kempis, en Hadewijch, de extatische, zoekende vrouw van zes eeuwen geleden, reikt haar de handen door de floersen van den tijd.

In deze verzen breekt de wijsheid door van den geest, die de dingen doorziet bij de bewustwording dat hun beeld altijd in hem heeft geleefd; een levens-vergeestelijking die sterkt en troost bij het ontmoedigend bestaan tusschen de realiteiten van het aardsche:

Dat is die mystiek, waar veel hoog-gezinden
van alle tijden hun droeve en bewogen
harten heenbrachten om ze rust te geven:
die ligt boven het tijd'lijke verheven
waar 't eeuwige aanvangt en hemelsche winden
met zachte streeling aardsche tranen drogen.

Ontstaan onder den invloed der Nieuwe-Gids-beweging, zijn in dit boek zoowel de goede als de minder-aannemelijke consequentiën van de richting der tachtigers aanvaard. Er komen onder deze verzen eigenaardigheden van zegging voor, die men in het latere werk der schrijfster niet terugvindt - en het heeft er niet bij verloren.

Maar ondanks dat, een boek waar veel wijze en veel schoone dingen in staan - en vóór alles een boek van de innigste menschelijkheid.

HERMAN MIDDENDORP.

Maurits Uyldert, De Tuinen van Liefde en Dood. - Amsternam, W. Vetsluys, 1913.

De heer Uyldert is een dichter, wien het aan diepte van sentiment zeker niet ontbreekt. Eenige zeer goede verzen in dezen bundel bewijzen het. Maar als een dichter begint met zijne stemmingen te ontleden, en de onderdeden weer ontleedt, en met zijn verstand gaat beredeneeren, hoe zijne aandoeningen zich ten opzichte van hem-zelven of tegenover de buitenwereld voordoen - dan raakt de kunst der zuivere ontroering zoek.

Zoo is het dezen dichter maar al te dikwijls gegaan, en het onmiddellijk gevolg hiervan is, dat er veel verstandswerk, en veel, op het oog er wel aardig uitziende rhetorica in zijn boek staat, maar betrekkelijk weinig heusche poëzie.

Tot dit goede reken ik in de eerste plaats Het Spinstertje van Schoorl, het gedicht dat mij van de gansche verzameling het diepst getroffen heeft. Het is een mijmerij van liefde, een gedicht als een droom, dat het kunnen van den heer Uyldert van de zonnigste zijde belicht. In dit gedicht treft men, behalve de deining van dichtergevoel dat zich laat gaan op zachte golven van verbeelding, ook schoonheid aan van visie; ik wijs bijv. op de beschrijving van het tafreel, waar de dichter het kleine spinstertje beschrijft, gebogen over het snorrende spinnewiel; dat is een schilderij van dichterlijk aanschouwen.

Meerdere gedichten geven in dezen geest iets te genieten; zoo het gedicht Het Beeld, waaruit ik de volgende door-voelde regels citeer:

> De verre heide, dalend in de verte,
> Verblekend in den nevel van de verte,
> Lag stil - zij bloeide. - Tussen hei en woud
> Strekte zich langs de boskant groene baan
> Van zomergras waar kleurge bloemen bogen
> Aan slanke, tengre stengels, flauw bewogen
> Door koele luwte, stervend over 't woud.

Maar in hetzelfde gedicht komt de volgende banaliteit voor, een vraag tot een ziel, die den dichter eenmaal gemeenzaam was:

> Hebt gij me uw onverdampbaar vocht doen drinken?

Een regel als deze kan volgens mijn besliste overtuiging niet gevoeld, niet door zuivere ontroering ingegeven zijn; dat is bedacht met het nuchtere verstand, en dan getuigt het nog van weinig fijnheid van geest.

Ditzelfde kan gezegd worden van een vers als het volgende, waarin ik enkele woorden cursiveer als een sprekend bewijs, dat hier niet de fijne intuïtie aanwezig is die een dichter den veiligen weg behoort te wijzen:

> Zijt gij gegaan? *Van bij mij weg*?
> Zijt gij geweken uit uw tuin?
> Ik zag den schemer door de heg:
> Uw witte kleed van *bleek katoen.*
> Ik zag van zon een glans op 't schuin
> Terzij met goud omschoofde hoofd -
> *O pijn van uw verwijdering!*
> O hart dat *ruggedeinsde* toen

Uw laatste lust verzonk! O ooft
Van leed dat mij *te beiden hing!*

Ook op andere wijze blijkt, dat het dezen dichter te dikwijls aan distinctie, aan fijnheid van onderscheiding ontbreekt. Lees eens een couplet als het volgende:

> Iedren avond, kwart na negen,
> Brengt mijn huisjuffrouw de krant
> En vertelt, terwijl 'k niet luister,
> 't Laatste nieuws van stad en buurt,
> Moord en doodslag, roof en brand.
> Tot 'k weer eenzaam zit in duister,
> 't Duister dat den nacht lang duurt.

Nog gezwegen van de nuchtere opmerking in den laatsten regel - lijkt dit niet weer niet veel op de slappe gemoedelijkheid van het Hollandsche Binnenhuisje, of het bekende:

> Poëzie schuilt overal
> Overal, mijn vrinden!

van den beminnelijken predikant, die de tering idealiseerde, maar zijn eigen verzen niet voor die ziekte behoeden kon?

Intusschen - om den heer Uyldert recht te doen, moet worden opgemerkt, dat het wezen der verwante poëzie niet geheel hetzelfde is. Geeft De Genestet de gemoedelijkheid als norm zijner dichterlijke aandoening, als uiting op zichszelve, de heer Uyldert bezigt ze als tegenstelling tegenover eene smartelijke eenzaamheid, die hij in goede verzen bezingt.

Een bevestiging aangaande de besnaardheid dezer dichterziel vind ik nog in het beeld-gebruik.

Zoo lees ik op pag. 77:

> Als de nacht haar zwarte rozen
> Op uw blanke voorhoofd strooit.

Twee regels, die door welluidende, vloeyende zegging niet zonder bekoorlijkheid zijn; maar bij beter bezien is het een beeld, dat nergens naar lijkt. Weer een ‘gemaakt’, niet een ‘ontstaan’ vers.

Maar daar tegenover mag ik niet nalaten, nog een citaat te geven als het volgende (uit Vioolconcert):

> Dan streek ik zacht het eerst geluid
> Dat als een wonderbloem ontlook,
> Een witte leliekelk waaruit
> Een zilver sprookjes-meisje dook
> Een blanke en blonde dromenbruid
> Als zilvre vlam in rosse rook.

Twee tooneelspelen besluiten den bundel.

Het laatste, Judith, schijnt mij een vrijwel onafgebroken stroom van rhetorica, doorgaans vlot vloeyend in glijdenden gang, maar zonder veel inhoud.

Het andere, Een Marionettenspel, is beter werk. De variatie op het bekende thema van de jonge koningin en de schoone page, het weemoedige

> Sie mussten beide sterben
> Sie hatten sich viel zu lieb

is hierin uitgewerkt met zangerig rhythme van fijne taalmuziek, waar de echtheid van psychisch beleven uit opsprankelt.

De auteur schakelt in een voorbericht, door het aangeven van verband, de verzen uit zijn bundel te zamen tot eenheid van innerlijk gebeuren: zij verpersoonlijken den drang naar de diepere mystiek van het hart.

Intusschen heb ik van de werkelijke mystiek van leven en ziel in deze verzen niet veel kunnen bespeuren. En als geheel kan het boek moeilijk bekoren: het goede is al te zeer verborgen onder ondichterlijk bedenksel van nuchter vernuft, en schijn-schoone zegging die bij dieper doordringen tot loutere materie van woorden uiteenvalt.

HERMAN MIDDENDORP.

J.G. van der Haar (W. van Weide). Droomland. 's-Gravenhage, 1913. Van der Haar en Van Ketel.

De heer Van der Haar is zonder twijfel een groot kunstenaar. Ik bedoel niet dat hij een groot dichter is, maar hij is een onnavolgbare toovenaar. Merlijn, de magician uit de Engelsche volksverhalen, is, bij hem vergeleken, een kwajongen, en de wonderlamp in de handen van Aladdin uit de Duizend-en-één-nacht, wordt een waardeloos prul naast de poëzie onder den tooverstaf van den heer Van der Haar.

Eenige verbluffende staaltjes wil ik mededeelen:

Deze dichter raakt de sterren aan, en doet ze druppelen van *wijdende vochten, die 't menschendom vergaart.*

Hij bezit het wonderbare vermogen, in één druppel een ruischend geluid op te wekken:

> Dagen, als ik u gedenk,
> Ruischt een dauw-traan mij
> Om de bloemen, welker wenk
> In schijndood spreekt tot mij.

Hij kan een hoofd doen *omkransen* met geluid:

> .... merellied, omkrans het hoofd
> Met uw' zil'vren droomen-zangen.

Hij bezit een mysterieuze kroon, die kan ruischen en breien

> Hoor, er ruischt door geur-gekuste
> avondlucht een kroon van licht;
> Breiend zich om sluimer-zielen,
> onbewusten van het licht!

Het smeltbaar-maken van de maan is hem een kleinigheid:

> Druppel, druppel, manebloemkelk
> uwe lichtenmedicijn!

Hij is in het bezit van geheimzinnige banden, die geluid kunnen geven als het luiden van een klok:

> Dat niet verbreken moog' der tweedracht dorre handen,
> Den stillen klokkenklank der heil'ge liefdebanden.

Hij spreekt één woord, en de sterren jubelen:

> Nu juicht der sterren blauwe-doorvloeide wereld.

Hij weet ergens in een vreemd land een betooverden stoel staan, die wordt toegewuifd door een mystieken wimpel:

> Der liefde bloemensrijk gestoelte
> Zal wuiven der herinn'ring vaan.

Hij heft de hand op, en de wolken veranderen in bloemen:

> O, veder-teedre wolkjes rein!
> Wit-bloemen op de weiden
> Des hemels....

Hij lacht Jozua, die de zon kon laten stilstaan, wat uit; deze magiër murmelt een tooverspreuk, en:

> Diamant en kristal-geest stroomt uit de zon.

Hij kan zelfs een *straal* van de zon *leenen*, en, o wonder! dien omzetten in vogelgezang:

> Vogel, heeft de goede moeder
> Zonne u haar straal geleend?

Zeldzaam zijn ook de experimenten, die hier worden verricht met vuur. Deze toovenaar heeft wonderbare vonken, die een wond kunnen verzachten:

> Laat vonken vloên, en grijp de toomeloozen,
> Plant ze daar diep, zij betten uwe wond!

Hij vertoont een curieus boek dat eigenschappen bezit, die doen huiveren van angst voor dezen meester in de zwarte kunst:

> Wil steeds in volheid der Nature lezen,
> Het Boek ligt open: er spiegelt vlam in weêr.

Alleen met een beetje geur kan hij leeuweriken gloeyend maken:

> Geuren, zie, uw nektar doet leeuwriken gloeien
> Omhoog in paleize der lucht, rustend op wolken!

Hij kan de aarde zoo dorstig maken, dat zij geheele lokalen leegdrinkt:

> Zie, d' aarde drinkt uit breekloos-bloemlokalen,
> Uit sterrenbloem' een drank in overvloed.

(Ik durf althans, in verband met de rest van het boek, niet te veronderstellen, dat dit *lokalen* een drukfout is voor *bokalen*; en bij de errata achterin wordt het woord ook niet genoemd.)

Al de geheimen der natuur liggen voor hem open; de bladeren der boomen kan hij verstaan:

Ik groet u, trillend blaadje!
Wat knikt gij liefelijk mij toe!

Hij bezit geheimzinnige rozen, Al-vuurs rozen genaamd, waarmede hij ieder verstomd doet staan:

> Het licht, dat d' aard in vlammen zet
> Van jonggeboren kracht en haar omzoomt.
> Met Al-vuurs rozen, die d' aard besproeien
> Met nectar, met zieleskruiden zoet.

Het is wondervol. Voor de eerste maal in Nederland! Gaat dit zien!

Zonder moeite zou ik nog bladzijden kunnen vullen met het opsommen van de mysteriën, waarin deze auteur thuis is. Doch waartoe dit onsterflijke boek nog aan te prijzen; de lezer heeft reeds begrepen, dat de heer J.G. van der Haar, alias W. van Weide, elk onderdeel van het occultisme om zijn dichterlijken vinger windt.

HERMAN MIDDENDORP.

C.S. Adama van Scheltema. Uit Stilte en Strijd. Derde druk (3e en 4e duizendtal). - Rotterdam, W.L. en J. Brusse, 1913.

'Adama van Scheltema moeten wij beschouwen als des Hemels gerechte straf voor de zonden der Nieuwe-Gidsbeweging', heeft Frederik van Eeden gezegd in de rede, die hij dezen zomer op de Wereldtentoonstelling te Gent uitsprak.

Vleiend is het oordeel niet bepaald, maar het is toch minder hyperbolisch uitgedrukt, dan men op het eerste gezicht allicht zou denken.

De heer Adama van Scheltema zou, met het kleine beetje sentiment dat hij bezit, misschien nu en dan een niet onverdienstelijk vers kunnen schrijven, als hij drie eigenschappen bezat, die hem, ook blijkens dit boekje, ten eenen male ontbreken: fijnheid van geest, goeden smaak en onderscheidingsvermogen. Een trilogie van hoedanigheden die voor een dichter toch wel onontbeerlijk zijn.

Een voorbeeld van volkomen gemis aan de drie genoemde eigenschappen? Ziehier:

> Ik heb een vogeltje gezien: -
> De gele pronkkanarie
> Van tante Bim Bombarie;
> Zij stond op 't guéridonnetje
> Van tante's lief salonnetje,
> En 's avonds mocht ze mede
> Naar tante's legerstede, -
> Daar hing ze in haar hoekje,
> Bedekt door tante's doekje;
> Het beestje heette Grietje -
> Doch 'Grietje' had geen 'Pietje'
> En Grietje, 't gele guitje,
> Zat nooit in 't huwlijksschuitje,
> Maar tante zei: dat dee ze
> Voor het fatsoen - dat zee ze;

Enzoovoort. Commentaar is bij dergelijke geestigheden overbodig; ik heb opzettelijk een van de 'fatsoenlijkste' stukken uit de betrokken serie aangehaald, omdat ik niet gaarne obscene dingen citeer.

Geheel in den geest van dit epische fragment is het beeld-gebruik van dezen man.

Zoo lees ik op pag. 16:

> Als 't avond is, avond aan 't strand en de zee,
> En de nacht *weekt mij af* van de schamele aarde.[1.]

Dat noem ik een vieze vergelijking, die bovendien absoluut uit het kader van het gedicht valt.

En op pag. 35 wordt van een beukenhaag gezegd, dat zij ‘vol puisten aan haar arme stammen’ zit.

‘Wij zoeken 't ver,’ verzekert de auteur op blz. 17, maar het ware te wenschen, dat hij-zelf zijn poëzie nog iets verder ging zoeken...

Het valt niet te ontkennen, dat de heer Adama van Scheltema zich een zeker soort van populariteit heeft eigen weten te maken; ook in dit bundeltje vindt men nu en dan versjes die voor den oppervlakkigen of niet-onderscheidenden lezer aantrekkelijk zijn. Maar o, als men de diepere hoedanigheden van zoo'n gedicht naspeurt.

Laten wij in 't kort een van de minst slechte verzen beschouwen; ik kies het gedicht: De sprakelooze rust (pag. 53).

> Gelukkig, die de stilte kent,
> Die, als de avond zinkt,
> Den beker van vergeten drinkt
> En zich van 't leven wendt.

Dat begint heel aardig; de herhaling van ‘die’ in regel 2 doet wel stootend aan, maar het kan er mee door.

> Die mede met het licht bezwijkt
> In 't kleureloos verschiet,
> En kleurelooze dingen ziet
> Waarin de wereld wijkt.

Het woord ‘bezwijkt’ is hier veel te sterk; ik vermoed, dat het ter wille van het rijm is ingevoegd. De herhaling van het, op zich-zelve reeds on-schoone en slappe ‘kleureloos’ is een leelijke misgreep, en bovendien is de expressie in de beide laatste regels vaag en te weinig suggestief. Deze regels moeten toon-aangevend zijn voor al wat volgt.

> Gelukkig, die geen luid gebed
> Meer op de lippen heeft,
> Die niet meer mee dit leven leeft,
> Doch, als een beeld op bed,
>
> Zijn vingers om zijn vingers vouwt
> En zich het harte bluscht,
> Waarop de eindelooze rust
> Haar pyramide bouwt.

De regel ‘die niet meer mee dit leven leeft’ is gewrongen en onwelluidend; men vergelijke eens Perk's woord-herhaling:

> Mijn ziel wiekt als een leeuwriksdied naar boven,

1. Ik cursiveer. H.M.

Tot, boven 't licht, haar lichter licht gemoet[2].

2. Uit het sonnet Hemelvaart.

met die van den heer Adama van Scheltema! De uitdrukking ‘op bed’ in regel 4 is een platte banaliteit; het woord ‘bluscht’ in regel 6 is verkeerd omdat het een beeld geeft dat totaal niet overeenkomt met den aard van de aandoening. De beide laatste regels geven tout simplement een doorloopend idiotisme; ten eerste het dwaze van den pyramide-bouw op het uitgebluschte hart; dan de malligheid om de rust bij een pyramide te vergelijken, en ten slotte de onnavolgbare betrekking tusschen de pyramide en het eindelooze van de rust... inderdaad, dit couplet is een poëtische tour de force, waarin de auteur het record slaat van alle mislukte Nieuwe Gids-reminiscentiën.

Het slot-couplet:

> Gelukkig, die geen licht of lied
> Of leven meer verbeidt,
> Die luistert naar de Eeuwigheid
> En in den hemel ziet.

bevestigt de ondiepe wijsbegeerte van het geheel.

Iemand wien zooveel ontbreekt, moet wel tot allerlei kunstmiddelen zijn toevlucht nemen, wil hij een boekje vol rijmen. In de keuze hiervan is de heer Adama van Scheltema evenwel ook minder gelukkig. Aanstellerigheden als op pag. 50 (een herinnering bij het hooren van een draaiorgel):

> Verduveld hoor
> Dat ouwe lied -!
> Dat gaat je niet
> Meer uit je kop -
> Dat vreet je op
> En overal - -
> Ach ben je mal! -
> Wat fiedelt - fiedelt -
> fiedelt dat -!

zijn wat al te doorzichtig, en klank-expressies als

> Lorretje kaporretje kapoe,
> Het was geen kakatoe

kunnen ook moeilijk bekoren, evenals de min of meer scabreuze geestigheden over slaapkamer-stillevens en paradijs-menschen.

Eén ding is gelukkig. De auteur verzekert op pag. 38:

> Curieus is 't toch, dat de natuur
> Al wat de menschen hier bederven
> Met hare vriendelijke verven
> Wel weer terecht brengt - op den duur!

Van die meening ben ik ook. En daarom geloof ik ook dit: de heer Adama van Scheltema moge nu een op buitenissigheden belust publiek min of meer aantrekken, ten slotte zal de natuur wel weer de overhand krijgen op de leer van wansmaak en déraison, die als een kwalijk-riekende atmosfeer uit deze productie opstijgt.

HERMAN MIDDENDORP.

Louis Couperus, Herakles, roman in twee deelen. - Amsterdam, L.J. Veen.

In waardeering voor Louis Couperus' kunstenaarsgave weet ik mij warm; vaak genoeg heb ik daarvan in dit tijdschrift getuigd. Mij doet het daarom wellicht meer pijn dan een ander, dat ik over dezen ‘roman’ niet met waardeering kan spreken.

Misschien ligt dit wel in de eerste plaats daaraan, dat Couperus voor deze verafgelegen stof den *roman*vorm koos. Roman, zeker, is epische kunst; maar het epos in uitwendige gestalte iets anders dan roman of novelle. In den roman ligt de helderheid van wat *nabij* voor onze oogen gebeurt; over het epos het waas van wat *verre* in het verleden geschiedde. Had episch waas, epische *atmosfeer* deze mythologische stof niet beter gedaan? Zoo, dat de fantasie kon aanvullen wat wazig in verschieten vervloeide?

De romanvorm eischt verdeeling in tafreelen. Hier glijdt een snoer van heel korte, scherp omlijnde tafreelen voorbij. Had epische aaneenschakeling, met nauw merkbare rustpoozen tusschen ‘boeken’ die eigenlijk in elkander doorloopen, niet rustiger grootheid gegeven?

De hard-kleurige romanvorm haalt den held zoo dichtbij. Het decor is goden-apotheose; de held is niets van een halfgod: hij is een dom-goed-hartige, dom-driftig-razende, domsterke reus, een menschelijke reus, een beroepsworstelaar met kroezig haar over laag voorhoofd, zware schouders en spieren in hoog-relief, naïef als een kind, en zacht biddend en weenend als een kind wanneer hij in bewustelooze razernij blind om zich heen heeft geslagen. Gaat zijn taak boven zijn verstand uit, dan wordt hij geholpen door goden en godinnen ‘ex machina’. Athene vooraan.

Zoo'n gemoedelijk goedige, domme sterke menschenreus, op een tooneel, door mythologieschilders als Preller of Italiaansche klassieken geschilderd, doet daar vreemd. De achtergrond maakt geen halfgod van hem. Hij vervloeit niet met het landschap, als een menschgevaarte dat uit de rotsen of wolken of boomen tot half-menschelijke, half bovenmenschelijke vormen groeit, zooals bijvoorbeeld William Turner's Polyphemus. Hij blijft een worstelaarkampioen, met wien wij eenige menschelijke deernis voelen, door zijn impresario ter meerdere reclame - zouden wij modernen denken - met een leeuwenvel omhangen.

Dit doet alweer de ‘roman’. De auteur wil psychologie geven en sympathie opwekken bij moderne lezers. Dat procédé haalt de mythische personificatie, - zonnegod of volksgod - uit zijn ontzagwekkende nevelgestalte scherp naar het focus van ons gezicht: - en het ontzagwekkende is weg, absoluut weg. Mythisch-ijl gehouden, met herhaalden toets dat wat hij deed niet twaalf menschen doen zouden zooals nu menschen zijn, zou hij prestige, en daarbij *meer* sympathie kunnen hebben verwekt.

't Is eigenlijk óók niet een roman. 't Is een aaneensckakeling van kleine novellen of tableaux-vivants, elk met een zeer verzorgd achterdoek. De totaalachtergrond van een cultuurperiode, zooals bij Homeros, bij Manzoni, ja zelfs bij Alexandre Dumas père - ontbreekt. En de opeenvolging van de vele, elk voor zich fijnverzorgde, maar alle van hetzelfde penceel afkomstige détail-tafreeltjes vermoeit ook nog: vermoeit zeer. Van aanvang tot einde hetzelfde procéde in eene lange rij van losse stukjes: het is wat veel.

En 't is dáárom ook niet een roman, omdat de auteur niet verbergt, niet kòn verbergen, dat hij bijna louter naar fantasie schiep. In Herakles

zelf zijn er hier en daar trekjes, die een model doen vermoeden de apotheose van een model, welks menschelijke persoonlijkheid bewaard bleef waar ze beter weggewerkt ware geworden. Maar overigens: schepping uit het brein. Nu heeft Couperus door zijn verblijf in Italië, door zijn richting als kunstenaar, door zijn rijke aanschouwing van de klassieke schilders der Renaissance, ongetwijfeld de beschikking over een schat van mythologische landschappen in zijn geheugen. Maar toch - of het nu de vermoeienis is der uitgebreide taak, dan wel het gemis der directe aanschouwing: het boek maakt op mij den indruk van 'manier'. Couperus heeft nu eenmaal een buitengewone virtuositeit in de beschrijving van het Zuidelijk landschap: ik vind van aanvang tot einde zijn toets, zijn techniek, zijn penseelvoering of woordschildering; maar ik voor mij ben nergens onder den indruk geraakt van het onmiddelbare.

In zijn Blanke steden, zijn Antieke verhalen, zijn Schimmen van Schoonheid, heeft hij direct naar de natuur gewerkt: óók als het historische of mythologische travestieën gold, heeft hij blijkbaar het tafreel gecomponeerd uit elementen die hij voor oogen had of uit aanschouwing bij- of omgewerkt. Dáár maakt de dichter den lezer tot ziener. Hier worden vandaar bekende effecten en woordschikkingen gebruikt, zonder dat ik voor mij er door tot aanschouwing kwam. Dat is passim. I. bl. 25: 'het eikenwoud, dat van een waaienden wind *te ruischen aanving*, van een *blijden* storm' - 'een lange, bleeke streep licht *zich trok*' - II blz. 192: 'En als verluchtte het hem van den koker zich te ontdoen, haalde diep Herakles adem en sprak:' - bl. 201: 'De rossen schoten vooruit, in hun angstige vaart gestremd tot bedachtzame mate.'

Ligt het aan mij, dat ik wèl den kunstmatigen cadans hoor, maar niet zie het beeld, dat ik zou moeten zien? En deze paar voorbeelden zijn gegrepen waar het boek openviel. Zij zijn overal, waarlijk overal.

O, ook in dit werk is en blijft Couperus kunstenaar. Wonderforsch is het tooneel van den jongen eik, die Herakles' knots wordt, waar hij, gelijk het Farnesische beeld den nàdichter voor oogen stond, in de linkerokselholte op leunt, - zoo het tooneel van den Nemeischen leeuw, het verhaal van Iolaos hoe Herakles biddend stond in het woud, in de antieke houding des gebeds, over het moeras tusschen rotsen, waar de Hydra in phosphoresceerenden walm gekronkeld lag en *vulde* het moeras met zijn kronkels - - en roerend en plastisch-klaar is de versiering van het kleed, het kleed van een vlammenden *zonsondergang* door Deianeira. En tusschen deze liggen meerdere, liggen *vele* tafreelen van gelijke waarde. Een kunstenaar is Louis Couperus ook in dit werk.

Herlees ik deze bladzijden van schoonheid, haast rouwt het mij, mijn bedenkingen te hebben uitgesproken. Maar waarom? Geeft ook een in geheele compositie misschien niet feilloos werk van een groot kunstenaar niet toch, juist omdat het immers zijn werk blijft, genieting?

J. SPEELMAN.

Stijn Streuvels, De landsche woning in Vlaanderen. - Amsterdam, L.J. Veen.

Een klein, pretentie-loos boekje, verlucht met eenvoudige plaatjes naar photographieën. Men zou het bijna aardrijkskunde van Vlaanderen kunnen noemen. Maar doordat Stijn Streuvels, de Vlaamsche schilder-met-de-pen

de groote psycholoog, het boekje heeft geschreven, kreeg het iets eigens, iets zeer bijzonders, iets intiems en iets heerlijks, dit simpele boekje.

Reeds op de eerste bladzijde wordt men verrast door een schoone plastiek-van-schemering - de schemering van de dagen die onmiddellijk volgen op den geganen zomer:

'De stille tooverstonde waarop alle dingen verinnigen in een onwerkelijken schijn van zachte schoonheid - de avondmijmering wordt in eens gestoord door loodzware duisternis die neervalt als een donkere voorhang. De teederheid der kleuren verwelkt, met derfheid overveegd; de verten verdwijnen onder een vracht van grim-zwarte stof en, al te vroeg wordt de wereld geborgen onder 't nachtfloers en heeft de duisternis de schemering gedood.'

Wat mij echter in dit boekje het diepst heeft getroffen, is de eigenaardige, diepe psychologie. Streuvels kent zijn Vlaanderenland door en door; hij kent den Vlaamschen landman met zijn doen en denken, met zijn gansche ondergaan van tot ouderdom saam-rijende dagen en jaren.

Dit nu is het mooie van het boekje: dat de eenheid, de samenhang van huis en bewoner er zoo klaar en treffend in wordt aangetoond. Het landsche huis in Vlaanderen heeft een eigen, een bijzonder bestaan; het wordt eigenlijk niet gebouwd; het groeit! Van binnen naar buiten ontstaat het, met tegemoetkoming aan eigen - bijna zou ik zeggen: persoonlijke - eischen, volgens de bestaans-noodwendigheid van den bewoner.

Daarin ligt de verborgen schoonheid van de Vlaamsche landwoning, Streuvels schrijft er van:

'Met alle gegroeide dingen hebben de landsche woningen ook de goede eigenschappen gemeen. Het zuivere streven naar eenvoud - de beperking om enkel te voldoen aan de uiterste noodwendigheid, brengt in uiterlijke en innerlijke vormen van die huizen noodzakelijk schoonheid te weeg; eene schoonheid die eeuwig en onvergankelijk is, evenals alle natuurschoon - die nooit mishaagt of verveelt en die niet veroudert omdat ze van alle tijden is.'

In prettig proza toont de schrijver dan aan, dat heel de omgeving van de woning, de kleuren van het geverfde steen- en houtwerk, de aanleg van bloemen en planten, ten nauwste met de geaardheid van den landschen Vlaming samenhangt. Waar de nijverheid een streek binnendringt, gaat ook de lust verloren, de woning een lachend aanzien te geven. 'Daar heeft heel die streek en het landschap een ander uitzicht - iets als de kleurlooze verlatenheid van onbewoonde huizen, grauw, vaal als een achterbuurt en 't geheel heeft het aanzien van armoede en lustelooze slordigheid.'

Aan het slot zijner dichterlijke beschrijving gekomen, wordt de schrijver weemoedig gestemd om de schoonheid van het landsche huis. Want hij weet het - die schoonheid is gedoemd tot ondergang. De moderne woningbouw, 'koffers gelijk, met een dak als een dubbele haverkist,' zal de innigheid van de Vlaamsche hofstede verdrijven.

'Nu komt men de dingen *maken* waar ze voortijds gr*oeiden*,' zegt Streuvels, en hij besluit met den uitroep:

'Adieu de schoonheid als de vakmannen er zich mede bemoeien!'

Ja, zoo gaat het. De mutaties van onzen tijd zullen ook het tamelijkgeïsoleerde Vlaanderen niet met rust kunnen laten. Doch laten wij hopen, dat véél van het landsche

schoon, mèt den heerlijken Vlaamschen volksaard, nog langen tijd in Vlaanderen bewaard moge blijven!

HERMAN MIDDENDORP.

Arthur van Schendel, De Berg van Droomen. - Amsterdam, W. Versluys, 1913.

Bij de lezing van dit boek zal het menigeen gaan als de schouwburgbezoeker, die om zich te amuseeren een stuk van Ibsen gaan zien, en in plaats van verlicht en verkwikt, dood-moe thuiskomt.

Want de Berg van Droomen is geen reis- of strandlectuur; wel wordt er veel in gesproken over vlinders, bloemen, feeën en kabouters, maar de gecompliceerde, overladene allegorie maakt de lezing doodelijk afmattend, terwijl men, als men de driehonderd vier en veertig pagina's dóór is, en bekomen van de duizeligheid, die het beklimmen van een zóó steilen droomen-berg meebrengt, nog maar vagelijk weet, wat men eigenlijk heeft meegemaakt.

Ziehier eenige van de gestalten en verschijningen, die de knaap Reinbern op zijn tocht over den Berg van Droomen, waar hij de Prinses Eva Beata zoekt, ontmoet:

Daar zijn Tobias, de voortvarende haan, en Denkmar, de verstandige ezel; de hond Kaka en de geit Gilles; Puikebest en Alfrade, die Reinbern's verstand is wanneer hij droomt; Peter, de werker en Regel, de schout; de koning en de koningin; de grijze Ahasverus en de werkzame Leperkoen, die het schoentje afmaakt voor Elflicht Zilvervoetje; de zeeroover die het wondere spiegeltje heeft; de lichtzinnige Baron en de Bitsan, het spottende spook; de vreemdeling op het witte paard en de geheimzinnige schaduw; Amon-Ra, de god van de zon van Egypte; Apollo, de Grieksche god; Baldur, de blonde god van het noorden; en Serenus de Pelikaan, en Almon de uil, en Peregrijn de eend; en de oostersche vorst Iman Hassan Ben Sabbah; en de toovenaar Merlijn; en de ijle Psyche; en de menigte van elven en spoken en geesten, alle met namen en beteekenissen; en de Spillewiddel, en de Klopper, en de broertjes Mallabron en Zabulon, en Budde, en Ruppel, en Robbe, en Bivar en Bavor - oeff!!!

Het is waarlijk te erg. De Berg van Droomen is een rijstebrijberg van eindelooze allegorie geworden, waardoor men zich slechts met de grootste moeite heen kan eten, om in het lichtende luilekkerland een schim van de schoone Eva Beata, die door allen gezocht wordt, te ontdekken.

En dat is zeer jammer. De schrijver van ‘Een zwerver verliefd’ en ‘Een zwerver verdwaald’ beschikt over taal-capaciteiten, diepte van sentiment en schoonheid van beeld-gebruik, die hem tot beter resultaat zouden hebben geleid, als zijn verbeelding niet geheel en al op hol geslagen was.

Als voorbeeld van Van Schendel's eigenaardige taal-schoonheid schrijf ik een fragmentje van het verhaal van Daphnis en Chloë af:

‘Toen de koeien, de schapen opstonden en naar het westen keken waar de lucht gloeide, moest ik ook opstaan, want zij verlangden naar huis. Maar voor ik ging heb ik Daphnis' handen op mijn schouders gevoeld. En voor ik thuis kwam, voor de zon van dien dag was ondergegaan, heb ik ieder lam, ieder schaap, iedere koe zachtjes gekust. Ik kon mijn tranen niet houden, maar ik was zoo blij en zoo groot.’

‘Zij was het die opstond, zij was het die heen ging, anders had ik nooit kunnen gaan. Voor ik thuis kwam wist ik wat schoon is en had ik geweend om de schoonheid die ik zag. Ik wist niet meer wie ik was. Alleen dat de wereld schoon is zag ik, hemel,

aarde, alles dat bestaat. O dat is geluk, niets meer te zien van wat je zelf bent geweest, te weenen om de

schoonheid van alles. Dien nacht kon ik mijn oogen niet sluiten, mijn gedachten zochten in donker Chloë die naar huis was gegaan.'

Ik vind in deze taal een accent van vreemde plechtigheid; zonder dat het ergens overslaat in vertoon van deftigheid of stijfheid, is er overal een besliste nadruk van zeggingskracht. Het geheele boek door is de taal bekoorlijk, zingend van kalme, rhythmische muziek.

Ontroerend-schoone en treffende beelden ontbreken niet. Ik wijs op de vergelijking op pag. 202, waar Reinbern een nimf aantreft, die hare vingers koelt in het water. Zijne geleidster Cisa verklaart hem:

'Ondine treurt. De nimfen mogen iets menschelijks niet beroeren. Eens heeft zij een ridder gezien, zoo schoon, zoo lief dat zij met haar vingers even zijn hand vasthield. Nu branden haar vingers, nu moet zij ze altijd koelen.'

Maar ondanks deze fragmentarische schoonheden, schijnt mij De Berg van Droomen na het vorige werk van dezen auteur een besliste terugval.

HERMAN MIDDENDORP.

Levenswoorden.

De rede kan niet scheppen, maar omlijnt en voegt wat leeft en is uit eigen reden en wordt een leeg ding waar het leven kwijnt.
V. EEDEN.

O, zij een mensch onwankelbaar indachtig elke seconde en bij elke gril zijns geestes, dat zijner gedachten pracht zich betoont in worden, niet in zijn.
V. EEDEN.

Door ons handelen, ons intellect en ons gevoel ontstaat er een drukking in de richting van het altruïsme, een even machtige, expansieve kracht als die de sterren doet wentelen; het is die kracht, bewust van haar kunnen, die zichzelve dan den naam van 'plicht' geeft.
GUIJAU.

Goddelijk oogenblik, wanneer het in de meest stormachtige ziel klinkt: 'Er zij licht.'
CARLYLE.

Begrijpt gij wel hoeveel gemakkelijker het is te droomen dan goed te handelen en hoe gaarne de zwakste mensch dweept, omdat hij het niet waagt goed te handelen.
LESSING.

Onze leestafel.

Inleiding tot de beoefening der statistiek, door Dr. C.A. Verrijn Stuart, Hoogleeraar aan de Rijks-Universeit te Groningen. Tweede Deel: de toepassing der statistische methode op de zedelijke en verstandelijke eigenschappen van den mensch. Haarlem, de Erven F. Bohn, 1913.

Reeds kort na de voltooiing van het eerste deel, waarin, na de behandeling der statistische methode als zoodanig, hare toepassingen op het gebied der demographie werden verklaard, doet het eerbiedwekkende arbeidvermogen van den schrijver het tweede lijvige deel zijner 'Inleiding' het licht zien, waarin de uitkomsten, die langs statistischen weg verkrijgbaar zijn op het gebied van de kerkgenoorschappen, het huwelijk, den cultuurtoestand, de criminaliteit, de intellectueele en de politieke ontwikkeling, op heldere en belangwekkende wijze ontvouwd worden.

De stof, in het tweede deel verwerkt, is heel wat weerbarstiger dan die welke het materiaal voor het eerste uitmaakte. Is het bij de demographische statistiek soms moeilijk, uit het overvloedig beschikbare materiaal de goede keuze te doen, op het gebied der 'moraalstatistiek' is het integendeel dikwijls bezwaarlijk, genoegzaam omvangrijk en betrouwbaar materiaal te vinden. De aard der verschijnselen maakt soms scherpe waarneming onmogelijk. En bij het maken van gevolgtrekkingen ontstaat het bezwaar, dat, wanneer uit de beschikbare feiten, verschijnselen, gedragingen, tot menschelijke eigenschappen moet worden geconcludeerd, eenig subjectief of hypohetisch element bij de interpretatie niet altijd kan worden uitgeschakeld. Intusschen mag worden getuigd, dat de schrijver met de grootste behoedzaamheid en voorzichtigheid is te werk gegaan en nooit verzuimde punt voor punt de feitelijke basis aan te wijzen, waarop zijn uitkomsten steunen.

Binnen kort bestek een reproductie te geven van het beeld, dat de schrijver van onzen cultuurtoestand, door vergelijking van verschillende factoren samenstelt, is niet wel doenlijk. Vermeld zij slechts, dat Prof. Verrijn Stuart ook in dit boek terugkomt op een aangelegenheid, reeds meermalen door hem behandeld: de beweging van ons nationaal inkomen en ons nationaal vermogen. Meent hij op grond van de toenemende opbrengst der belastingen, in welker samenstel de verzwaring en ontheffing van lasten in de periode 1880-1909 naar zijn oordeel elkander vrijwel compenseeren, tot eene stijging van het nationaal inkomen te kunnen concludeeren, - zoo blijkt uit de opbrengsten der succesiebelasting, dat het nationaal vermogen sedert minstens 23 jaar ongeveer stationnair bleef. Door vergelijking der uitkomsten van de bedrijfs- en de vermogensbelasting wordt dit verschijnsel nader bevestigd. Het bedrijfsinkomen steeg van *f* 420.9 millioen in 1902-1903 tot *f*623.1 millioen in 1910-1911, dus per hoofd der bevolking van *f*79.33 tot *f*105.56. Het belaste vermogen daarentegen klom in dat tijdvak slechts van *f*6028 millioen tot *f*7124 millioen, dus per hoofd der bevolking van *f*1136 tot *f*1210.

Op dit bedenkelijke verschijsel werd in dit tijdschrift reeds eerder door den heer H.W.E. Struve gewezen, al stemmen overigens beide schrijvers in hun algemeene waardeering van onzen occonomischen toestand niet overeen.

V.K.

Neêrland's Onafhankelijkheid hersteld door Dr. J.R. Callenbach. - Nijkerk, Callenhach, 7e, 8e, 9e en 10e aflevering.

Deze laatste vier afleveringen behandelen het eigenlijke bevrijdingstijdperk, aanvangende na den slag bij Leipzig, het tijdperk waarin volksbewegingen, eerlang gevolgd door het optreden van Pruisische en Russische troepen de Fransche autoriteiten doen terugtreden.

Vrij uitvoerig wordt het omwentelingsprocès in Amsterdam en andere groote steden beschreven, waarbij wij voor de duidelijkheid der voorstelling wel gaarne een paar datums méér zouden hebben aangetroffen, daar de gebeurtenissen zich over meerdere dagen verdeeld hebben.

De auteur heeft zich gewacht voor onbepaalde toejuiching van de wijze waarop de omwenteling in haar werk ging; meermalen toont hij aan, dat het ijzeren juk niet, zooals het heet, met kracht van de schouders werd geworpen, maar er zeer langzaam afgleed, dikwijls onder tegenstribbeling van den belanghebbende zelf. Naast het moedig optreden der bekende mannen van 1813, moest menigmalen vermeld worden hoe vele notabelen slechts rust bewaarden waar naar vrijheid gestreefd had moeten worden, hoe eene 'tot angstige benauwdheid uitgegroeide voorzichtigheid' het onderscheid tusschen *piekeniers* en *pinkeniers* deed ontstaan en hoe nog maar even bij tijds voorkomen werd dat Nederlands gebied door de bondgenooten als veroverd land beschouwd werd.

De 'note comique' komt hier en daar tot haar recht in een paar aardige kozakken-incidenten, die als type hadden kunnen dienen voor het in onze dagen bekende geval van den Köpenick-kapitein; de schrik voor de kozakken zat er na 1812 overal in, maar men overschatte schromelijk hunne militaire waarde.

In zijne slotbeschouwing spreekt schrijver een bemoedigend woord, naar aanleiding van de eeuw die sedert 1813 verliep; wij beamen dat gaarne. Een woord van waardeering is hier op zijne plaats, dat de schrijver, tot de kerkelijk-rechtzinnige richting behoorende, niet ontkent dat ook van andere zijde licht komen kan.

Ten slotte wenschen wij het werk van den Heer Callenbach in zijn geheel - ook om den bescheiden prijs - in veler handen.

B.

Wereldbibliotheek.

De W.B. deed er goed aan, prof. Henri Hauvette's *Dante-studie* in een vertaling van William Davids uit te geven. Onder de Dante-anthologiën neemt zij een eerste plaats in, en de fijnzinnige geleerde stelde zich allerminst te vreden met Hilty's pathetische opmerking dat Dante's dichting een sterrenhemel was, die men maar rustig moest

beschouwen zonder meer. Hauvette is niet bij de beschouwing alleen gebleven, en heeft Hilty verre overtroffen in astrologische aanschouwing van dien ‘sterrenhemel.’

Over sterrenkunde sprekend, kunnen wij tevens met voldoening noteeren J. van der Bilt's boekje over '*Sterrenkunde*', dat de beste vorm van populaire wetenschap in zich verwezenlijkt. Het werkje is helder en overzichtig geschreven.

Prof. Theobald Ziegler's. 'Geestelijke stroomingen der 19e eeuw' deel II is door Leo Palak vertaald. In hoeverre latere historie-schrijvers alle beschouwingen van Ziegler zullen laten gelden, zij hier niet uitgemaakt. Aanvechtbare ideeën komen er stellig bij massa's in voor, doch een sympathieke persoonlijkheid ligt bovenal in dit werk en een individueelen kijk als de zijne spitst de belangstelling.

De Vondel's spelen-uitgave ts thans vermeerderd met Joseph in Egypte, Salomon, Lucifer, Salmoneus - Jefta en Samson. Wij zouden met onze prijswoorden in herhaling vervallen door nader over dit reuzenwerk van Simons en de Klerk uit te wijden. De verrichtingen van het nieuwe Vondeltooneel zullen de verdienste van dit werk genoeg in het licht stellen.

De Tooneelbibliotheek geeft ook weer een massa te noteeren: Schaikjer's *Rika van den Dominee*, Roervink's *Freuleken*, Sowerbij's *Rutherfort en Zoon*, Dumas en Gaillardet's *De Toren van Nesle* en Sophocles - Hofmannsthal's *Oedipus* - alle het vorige seizoen opgevoerde stukken, vinden we hier terug in zijn reeds elders genoegzaam in bespreking genomen om nog veel toelichting en critiek te verlangen. Verder kwam er Hauptmann's '*De Wevers*' uit, J.A. Simons - Mees' '*Van Hoogten en Vlakten*' en H. van der Wal's '*Het Zegefeest.*' De kritiek op het voorlaatste werk vindt men in het boekje zelf, en wat het laatstgenoemde betreft, heeft Albert Vogel's voordracht daarvan reeds eerder van de dichterlijke kracht van den Nero-dichter getuigd.

In vierden druk is verschenen bij Martinus Nijhoff Mr. C. Vosmaer's 'Nanno', de bekende stijlvol Grieksche idylle, welke echter in onze dagen niet meer zoo voldoen kan, omdat de woordwending en de beelding er zoo stram en weinig elegant is. Na Spitteler is de Grieksche dichting feitelijk onmogelijk geworden.

A.Z.

Twee moeders, een ware gebeurtenis, naverteld door Johanna. - G.F. Callenbach, Nijkerk.

In de serie 'Groene Boekjes' zal dit kunsteloos verhaaltje een aangename afwisseling zijn tusschen tractaatjes en dergelijke stichtelijke lectuur. De Schr. zoekt, bij het verwijzen naar berusting in Gods wil, toch naar eenigen aardschen troost, daar zij een tweede zwaar beproefde moeder laat beloven, naast het graf van haar eenig kind, ook dat van den jongen zeeman te verzorgen, die op zijn eerste reis in een storm omkwam. Zoo zal dan de arme visschersvrouw weten, dat in het verre land, waar haar eeniggeborene rust, een liefderijke hand op dat eenzame graf bloemen zal strooien.

E.S.

Van Hollandsche jongens in den Franschen tijd, door W.G. van de Hulst. - Utrecht, G.J.A. Ruys.

Een frisch, gezond jongensboek!

In warmen, levendigen verteltrant wordt hier aan de Nederlandsche jeugd van 1913 duidelijk gemaakt, wat die van 1813 persoonlijk heeft bijgewoond, of minstens met eigen ooren, als dagelijks voorkomende gebeurtenissen, heeft hooren bespreken. Met veel tact, en zonder groote onwaarschijnlijkheid, wordt in de ondervindingen van eene enkele familie het voornaamste saamgevat, wat hier te lande in dat merkwaardige jaar, nu juist een eeuw geleden, te beleven viel. De hoofdpersonen zijn: een oude Utrechtsche onderwijzer en diens twee kleinzoons. De oudste dezer twee heeft reeds als zeer jong loteling den Russischen veldtocht meegemaakt en komt juist thuis in dien zonderlingen kenteringstijd, waarin niemand recht weet hoe hij over het al of niet waagbare van Oranje-gezindheid te denken heeft. Hij en zijn veertigjarige broer komen hierdoor in allerhande moeilijkheden en gevaren, maar slaan zich daar flink doorheen, gedragen door hun eerlijk karakter en hartelijke liefde voor hun moeder en grootvader. Met historischen zin worden verschillende zijden van de toenmalige toestanden in het licht gesteld. Zoowel de eigenschuld-oorzaken, als de horizonverruimende voorrechten van de Fransche overheersching worden even aangeroerd; en de te waardeeren trouw van een Franschman voor zijn keizer is verpersoonlijkt in den veteraan Jean Larousse.

Kortom, het boek kan niet anders dan goede gevoelens wekken, en is daarom in alle opzichten aanbevelingwaardig. Ook uit een oogpunt van taal. Alleen zou men den schrijver in bedenking kunnen geven, te breken met enkele germanismen, als: het gebruik van het woord ‘blikken’ in den zin van ‘kijken’ of ‘staren’, en zinwendingen, als; ‘zoolang zij te wachten zat’ of: ‘dat Holland weer te leven begon.’

G.C.

Laat geluk. Oorspronkelijke Roman, door Mr. van Eysten. Rotterdam, D. Bolle.

Het is wat veel gevergd dit liefdesgeschiedenisje van Maurits van Gantelen, waarin zoo weinig merkwaardigs voorvalt, een roman te noemen. Ellenlange beschrijvingen in eentonigen stijl vullen de meeste bladzijden. Wat gebeurt er eigenlijk in dit boek? Een autoreisje.... maar niet geestig verteld, zooals Cyriel Buysse daar het geheim van bezit.... een klein avontuur door een verschrikt paardje; een zelfmoord, (welke geschiedenis eigenlijk geheel op zich zelf staat) verder een paar engagementen van oude en jonge heeren. Onder dit alles blijft de held, Maurits, moe en mat, lusteloos en landerig, saai in een woord. Naar Indië gegaan met geen edeler doel dan geld te verdienen, zooveel en zoo gauw mogelijk, keert hij naar het vaderland terug, als dit hem vrij snel gelukt is, en zonder energie slentert hij het leven door, tot zijn wagentje, door een ander voortgeduwd, langzaam aan weer te rollen begint, maar of er ooit veel fut in zal komen en waarom zoo iemand in onze Tweede Kamer moet gekozen worden, is een onopgelost raadsel. Enfin, einde goed, al goed. Mogelijk werd dit werkje als stijloefening bedoeld, dan valt er echter op dit punt nog vrij wat te

verbeteren. Duitsche wendingen, als ‘in de twintiger jaren’, p. 206: herhalingen van hetzelfde woord in denzelfden zin zijn schering en inslag. Geen zweempje humor of pit; geen streven naar schoonheid of naar iets meer dan het zeer alledaagsche, valt hier waar te nemen.

E.S.

Sancta Musica, door F. de Sinclair. Uitgave van Holkema en Warendorf, Amsterdam, 1913.

Het gegeven, ditmaal door den in het humoristisch genre zoo gunstig bekenden auteur gekozen, speelt weder in kleinsteedsche omgeving. Het is de kleingeestige naijver van twee muziekgezelschappen, eigenlijk twee meer of minder muzikale kringen, op elkander.

Een orkestdirecteur - muziekleeraar, wiens karakter wordt aangeduid door de Mephistoachtige figuur op den omslag, heerscht en beheerscht zijn leerlingen, vereerders en aanbidsters even onbeschaamd als listig. ‘La note gaie’ komt in deze vertelling minder tot haar recht dan in andere van dezen schrijver. Wel grappig maar aan het onmogelijke grenzend, zijn de avonturen van freule Mia op haar spionnentocht bij allerakeligst regenweer. Deze dame in een ton terecht gekomen, voelde zich daar blijkbaar minder thuis dan Diogenes in zijn vat, want ‘de kille regen stroomde op haar neer, - ijskoude stralen, die haar kleeren en kousen doorweekten. Op haar handen voelde Mia plotseling ook warme druppels vallen. Zij huilde.’ p. 175.

De rol, die deze freule speelt in het boek, is zoo onaardig, dat zelfs hare benarde positie in deze ton ons medelijden niet kan opwekken. Tragisch is het lot van Bertha Zijlmans, wier werkelijk talent vermoord wordt door den naijverigen muziekdirecteur; immers, zij was een leerling van een buitenlandsche beroemdheid. Tot allen prijs moest voorkomen worden, dat zoo iemand door fraai, gevoelvol, ja schitterend spel zijn naam, den naam van Schüler te na kwam.

In het begin is dit boek een beetje gerekt; ook het kinderengedoe bij den fanatisch muzikalen notaris boeit niet. Het geheel is echter een aardige bijdrage tot de kennis van zoogenaamd kunstminnende kringen in het goede Nederland.

ELISE SOER.

Van Hoog en Laag. Het eerste Levensboek door Cyriël Buysse, uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck, te Bussum, in het jaar 1913.

Ditmaal neemt Schr. ons niet mede op een vroolijken autotocht; maar brengt ons in Meulegem, het kleine dorp, met zijn eenvoudige bevolking, die vol eerbied opziet naar de beide kasteelen, ‘de twee regeerende kasteelen, zij heerschten, men zag ze voelbaar heerschen over 't gansche land....’ p. 93,

De bewoners dezer adellijke verblijven zijn de hoogen; de koewachtertjes, ‘die den ganschen dag met hun beesten in de vrije weiden waren’ p. 8, de laaggeplaatsten van wie hier verteld wordt. En deze laatsten, Fonske, anders dan zijn makkertjes,

krabbelt teekeningetjes, waarover de jongens lachen, tot zij elkaar herkennen in de potloodlijnen en nu om strijd hun portret willen laten maken. Wie onzer lezers zich *Lis Doris*, van Maarten Maartens, herinnert, maakt bij dit werkje onwillekeurig vergelijkingen,

Even als daar, ook hier een talent, zich ontwikkelend bij een eenvoudigen knaap, gesteund en geleid door de hulp eener jonge dame, voor wie de jonge artist in liefde ontvlamt. Maar Cyriel Buysse's verhaal is een eenvoudige, frissche dorpsvertelling gebleven, kan voor het overige niet gesteld worden naast den doorwrochten, ingewikkelden, meesterlijken roman van Maartens. Zonder het Vlaamsche dialect dat een eigenaardige bekoring aan de gesprekken verleent, zou het ontluiken van den boerschen artist in Meulegem wel eens wat heel naïf en nuchter lijken.

Dit is het eerste levensboek, denkelijk wacht ons dus een vervolg, waarin Fonske's verder leven wordt beschreven.

E.S.

Res non Verba. Leo Verberne, door A.L. Terégo. - Amsterdam, L.J. Veen.

'Quod scripsi, scripsi'. Met deze woorden van Pontius Pilatus, als motto, bedoelt Schr. van de ernstige levensbiecht, ons hier geboden, dat hij geen woord wenscht terug te nemen van hetgeen hij neerschreef. Ook hierdoor draagt dit werk een zeer intiem karakter.

In het begin wemelt het van fijne, humoristische trekjes. Aardige invallen, geestige gezegden doorvlechten het gemoedelijk gekeuvel. Hoe verder men door leest hoe meer de ernst op den voorgrond treedt. Kinderspel en lach worden vervangen door strijd, moeiten; door zorgen en ontgoochelingen, die elk volwassen mensch meer of minder ondervindt. In ruime mate worden zij het deel van A.L. Terégo (Alter Ego). De teleurgestelde Catholiek is hier aan het woord, de man, die geen vrede, geen rust, geen levenstaak kon vinden binnen de schaduw der moederkerk; die als geleerde en menschenvriend meer dan als priester optreedt; door zijn omgang met andersdenkenden aanstoot geeft aan zijn supérieuren wiens geweten in het gedrang raakt bij de uitoefening zijner plichten. Hoe hij ten slotte aan heengaan de voorkeur geeft, trots de laatste waarschuwing van zijn hooggeschatten Deken Wellaert, en zijn 'Sturm und Drangperiode' als 'apostaat', in Parijs doorleefd, tot nijpend geldgebrek hem allen arbeid ook zeer minderwaardigen arbeid doet zegenen, leze men in de vaak fijn gestyleerde blz. van het 2de deel, die evengoed het kenmerk van 'Wahrheit und Dichtung' dragen, als de lichter getinte, die van een onbezorgde jeugd vertellen. Er valt niet aan te twijfelen, dit boek zal velen een doorn in het oog zijn, maar doodgezwegen kan het niet worden. De gebeurtenissen aan het slot bevestigen eenigszins naïf dat monseigneur het nog zoo slecht niet inzag, toen hij in Leo Verberne het hout miste, waaruit de R.C. priester wordt gesneden. Maar een priester in het rijk der letteren school er stellig in dezen ernstigen denker en werker. Te bejammeren is het, dat er kerkgenootschappen bestaan die zoo iemand geen eervolle plaats in hun midden kunnen aanwijzen, maar liever in een hoekje verstoppen of uitstooten.

E.S.

Historische Karakters. Hortense de Beauharnais, Koningin van Holland, door Melati van Java, met een portret. Uitgave van de Hollandia-Drukkerij te Baarn.

Historische karakters kunnen in 't algemeen op belangstelling rekenen, te meer waar het ditmaal eene schoone, geestige, talentvolle prinses geldt, die Hollands eerste koningin is geweest. Al verspreidt deze beschrijving niet veel

nieuw licht over tallooze bekende gebeurtenissen en personen uit het veel bewogen Napoleontische tijdperk; toch door lossen prettigen verhaaltrant gelukt het Schr. onze aandacht geboeid te houden tot het einde.

Auteur tracht bovendien onpartijdig te zijn. Velerlei meening en oordeel wordt door haar aangehaald. Een zuiver beeld vermag zij echter niet te geven. Wij staan steeds aan den drempel van een anders gedachten en roerselen, als die ander onze gelijke is, hoeveel te meer wordt dit bewaarheid, waar het personen geldt, voortgekomen uit een ander volk, anderen tijd, andere kringen. Er blijven vele vraagteekens en duistere punten in het leven van Hortense de Beauharnais, wier weergalooze lieftalligheid en gratie gebreken bedekten, zeer vrouwelijke gebreken, die in haar tijd wellicht nog meer althans niet minder voortkwamen dan tegenwoordig. Durocs weigering haar te trouwen - een onopgelost raadsel, daar zij elkaar liefhadden - heeft mogelijk bij Hortense veel goeds verstikt, haar tot een huwelijk met Louis uit ‘dépit’ bewogen.

Wie Vincent Loosjes uitnemende studie over Hollands eersten Koning kent, wie de mémoires van mad^{e} de Rémusat enz. heeft gelezen, kan medelijden met de gemalin van dien ziekelijken egoïst echter niet onderdrukken. In onze dagen had een vrouw van Hortense's karakter stellig minder verdragen van haar huistyran. Wat zich niet openlijk kan of durft uiten, zoekt zijwegen, bijpaadjes waarop men zoo licht struikelt. Hoe het zij, een diepe zielkundige studie werd hier niet gegeven, wel een aangename causerie, die ons de omgeving van Frankrijks grooten Keizer weer eens levendig onder de oogen brengt. Hortense de Beauharnais is trots haar koninginnetitel slechts een uit de velen, wier felbewogen levens, in 't begin der negentiende eeuw, op een tragedie uitliepen. Stellig heeft zij haar stiefvader liefgehad met een genegenheid, waarvan slechts vrouwen als zij het geheim bezitten en vond zij daardoor den weg naar het zoo moeilijk te winnen hart van ‘madame mère’. Waarschijnlijk steekt achter de gedragingen der voormalige koningin op haar pelgrimstocht door Frankrijk - Zie p. 205 - meer politiek dan Schr. vermoedt of wil toegeven. Hortense was eerzuchtig voor haar eenig overgebleven wettigen zoon en... zeer handig. De aandacht op hem vestigen, belangstelling voor hem opwekken, voorzichtig het terrein verkennen, dat was haar toevertrouwd; al keurde vader Louis zulke machinaties streng af. Zijn meening telde niet; dit kan men van de beleedigde verbitterde vrouw begrijpen. Maar Louis werd in het gelijk gesteld. Hortense beleefde slechts haar zoons échec.

Toen Napoleon den keizerstroon in Frankrijk beklom, door zijn ‘Coup d' état’, zoo snijdend beschreven in ‘l'Histoire d'un Crime’ van Victor Hugo, rustte zijn moeder onder de zerken in de kerk van Rueil. ‘Sic transit gloria mundi’.

E.S.

Naast den Troon. Historische Roman, uit den tijd van den Stadhouder Willem III, door Mr. J. van Eysten. - Uitgave van H. Honig, te Utrecht, 1913.

In stijl en zeggingskracht staat dit werk vrij wat hooger dan ‘Laat geluk’, al zal het menigeen niet veel nieuws vertellen. Het is een heele durf, na den bekenden cyclus

van Marjorie Bowen, over het tijdvak van den stadhouder-Koning, Willem III, een roman te schrijven, die in denzelfden tijd

speelt, personen behandelt, die ook bij haar voorkomen. Toch, waar zooveel vreemdelingen, met meer of minder talent, de laatste helft onzer 17de eeuw tot bron van studie nemen, er werken over dichten, is het aangenaam een landgenoot te ontmoeten op denzelfden weg. Mr. van Eystens boek staat *Naast den Troon.* Zijn held is van geheel ander maaksel dan de geestkrachtige figuur van Willem III; het is de ongelukkige bastaardzoon van Engelands koning: Karel II, James, hertog van Monmouth. Diens geschiedenis is goed in elkaar gezet; veel diepte is er niet in, maar de intrigues uit die dagen, het geharrewar en de samenzweringen zijn niet van de lucht. Ik verbeeld mij, dat een geoefend schrijver in het hedendaagsch Portugal een dergelijken roman zou kunnen laten spelen. Als mr. van Eystens boek iets bewijst is het wel dit, dat er naast den troon nog haast ergerlijker dingen gebeuren dan op dien verheven zetel. P. 56 toont dat schr.: zich aan het teekenen van een karakter als dat van Willem III niet moet wagen; minderwaardigen gelukken hem beter.

Tweedehandsmenschen - om het zoo eens uit te drukken - hebben hier dus het hoogste woord. Aan lage hartstochten, obscure liefdesavonturen, een eeuwig gedraai om het eigen ik, vuig winstbejag, foutieve berekeningen geen gebrek. Halfgoden in eigen oog en niet eens heele menschen zijn. Monmouth en zijn gezellen, levende als geboren spelers, tot zij, door nood gedrongen, alles plotseling op één kaart zetten en.... verliezen. Overbekend hoe de rampzalige Monmouth eindigt, misschien dat auteur het hierom noodig achtte, zijn lezers geen wreede bijzonderheid te besparen.

Mooi, maar niet geheel tot haar recht komend, is de alles vergevende, alles verdragende, noodlottige liefde van lady Henrietta Wentworth voor den lichtzinnigen hertog. Maar ook deze liefde is een moerasbloem, geen gezonde geuren uitademend maar doodelijke miasmen verspreidend, in verpeste omgeving.

Wat was er van het Engeland uit Cromwells dagen geworden? Dit was het rijk, waarover kort daarna Willem III koning zou zijn; geen wonder, dat hij er miskend werd, en op zijn beurt het degelijke Holland boven ‘old merry England’ stelde. Ons het minderwaardige van zoovele hoogen laaggeplaatsten uit dien tijd diep te hebben doen gevoelen, is een verdienste van Mr. van Eysten boek. Het moge ook daarom een gunstig onthaal vinden.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De December-aflevering wordt geöpend met een nabetrachting over 1813 door Prof. P.J. Blok. Louis Carbin geeft eene novelle, ‘de onzekerheid’. Mr. F.E. Posthumus Meyjes behandelt de quaestie der onderwijs-hervorming. Dr. H.M.R. Leopold beëindigt de godsdienstige ontwikkeling van Rome. Dr. J. de Jong schrijft nog eens over Giuseppe Verdi.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C. Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de December-aflevering besluiten de heer en mevrouw Scharten Antink den levensroman van Bakhuizen van den Brink. Prof. Dr. R.C. Boer geeft fragmenten uit het journaal zijner reis op IJsland. De heer M.H. van Campen handelt over het historisch-materialisme in de litteraire critiek. Dr. P.C. Boutens componeert vijf liederen van Isouda en Dr. Julius de Boer bespreekt Prof. Van der Wijck's Gestalten en Gedachten. ‘Het nuttelooze wonder’ is een Vlaamsche novelle van den heer Herman Baccaart getiteld. Na een critiek van den heer R.P.J. Tutein Nolthenius op ‘Friesland en de Woningwet’ door v. Welderen Rengers en Faber, volgt van den heer Johan Wesselink een schets ‘het bad’. Verzen zegt dan de heer J. Toot.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In het Decembernummer geeft de heer Felix Timmermans weder twee Vlaamsche natuurtafreelen, waarna de heer Frits van Raalte een verhaal doet van het roofriddertje en de witte rozen. De heer Johan de Zeeuw geeft een studie over San Marino, de kleinste republiek der wereld. De heer T. Landré handelt over dans, rhytmische gymnastiek en tooneel, de heer C. Pekelharing over het verband tusschen Darwinisme en Scepticisme. De heer F. Erens kondigt met warmte een boek over Lourdes aan door Grillot de Givry, de heer J.R. van Stuwe Hzn. leert ons Rabindranath Tagore kennen. Dr. A. Aletrino doet ons Napoleon's zorg voor de oeconomische ontwikkeling

zijner landen bewonderen en verhaalt verder van het verblijf op St. Helena. De heer Frans Bastiaanse geeft gedichten.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het Decembernummer zet de heer Jacob Israël De Haan zijne beschrijving van Russische gevangenissen voort. Dr. C.G.N. de Vooys geeft een bijdrage

tot de kennis van de Nederlandsche letterkundige critiek vóór den Gids-tijd. De heer H.P. Berlage Nzn. brengt een studie over het boerenhuis van het Berner Oberland. Else Bukowsky zingt stemmingsvolle gedichten.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J. Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In het nummer van December besluit Dr. W.J. Aalders zijn indrukken van Palestina. Dr. D. Snoeck Henckemans behandelt het zg. 'Nieuw-Malthusianisme'. Oud-minister Talma bespreekt Mr. H.P.G. Quack's herinneringen. 'De herwonnen vrede' is de titel van een novelle door Q.A. de Ridder. Verzen zijn er van Heinrich Petermeyer, Elise Berends en Joh. van Hulzen.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

Het nummer van 15 December wordt geöpend met mededeelingen van Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman uit Groen's jeugd. Krachtige verzen zingen J.H. Tollig en Willem de Mérode. De analyse onzer Indische onderwijspolitiek wordt voortgezet. H. Armin geeft een gevoelige novelle: 'de begrafenis van het kindje.' De heer C. Gerretson hervat eene 'sociale kroniek' en belangrijk als steeds is de 'Terugblik.'

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactiecommissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.**

Het Decembernummer brengt de laatste schatten der Nationale Tentoonstelling van Oude Kerkelijke kunst te 's-Hertogenbosch, beschreven door Frans Vermeulen. Een prachtige band van het Evangeliarium van den H. Lebuinus te Utrecht prijkt er tusschen een marmeren madonna uit het begin der 14e eeuw, een kunstvol gesneden triptiek, een prachtig realistisch zilveren Reliekhoofd van den H. Eusebius uit Arnhem, een kruisafneming en een kruisdraging en andere merkwaardige stukken. Corn. van der Sluijs verkondigt gezonde gedachten over hedendaagsche vormen voor lampen;

wij staan thans voor het probleem om waarheid in idee en materiaal ook langs machinalen weg te moeten verwezenlijken. Iets goeds in die richting vertoonen de afgebeelde electrische lampen reeds, terwijl de staande lamp op trapbaluster van Jan Eisenloeffel een in constructie en vormenspraak volkomen gerijpt werk mag heeten. Een kroon daarentegen, waarin drie lichten opgesloten worden in ouderwetsche theebussen met deksels (Van den Bosch) -, een andere, waarin een naar idee en constructie nuttelooze à-jour-bal dient om drie lampjes met hun staart aan vast te plakken (Berlage) -, muurlichten, die hun licht pal naar beneden werpen (Van der Sluijs) -, toonen wel een zoeken, maar een nog slechts gebrekkig tasten.

De Revue der Uitvindingen en Ontdekkingen.

N°. 6 van den 10^{en} jaargang bevat een overzicht van den levensloop van Prof. Dr. Hugo de Vries.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 15 December bevat een studie over waterfietsen door de redactie en het besluit van die van den heer D.J. van der Ven over vogeleieren. Mimosa vertelt iets over kapok en het gebruik daarvan. Dr. H.J.C. Snijders zet zijn studie over de tegenwoordige hoogoven-industrie voort. Dr. W. Schut handelt over de rol, die uiterst kleine hoeveelheden van chemische verbindingen spelen in het landbouwbedrijf. De heer J. Daalder behandelt de eendenkooi.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 December handelt de heer E. Heimans over het verzamelen van versteeningen. De heer J. Metzelaar vertelt wat er al zoo bij het trawlervisschen gevonden wordt. De heer J. Scholten geeft een lijst van de verspreiding onzer land- en zoetwaterslakken. De heer Jac. P. Thijsse komt nog eens terug op het roode kroos azolla. Iets over pothoofdterreinen en een abnormalen vorm van koolzaad wordt door den heer L. Dorsman Czn. medegedeeld. De heer J.J. Poortman handelt over de vogels in de Scheveningsche Boschjes en de heer J.H. Wiskerke over den torenvalk.

In het nummer van 15 December besluit de heer E. Heimans zijn artikel over het verzamelen van versteeningen. Onze huisspinnen worden door den heer M. Pinkhof beschreven. Over eene mycologische excursie in de omstreken van Oisterwijk brengt de heer Meulemeester verslag uit en de heer K. Boedyn beschrijft een winterwandeling. De heer H.A. Kuyper deelt nog iets over een paar in Deli gevangen slangen mede.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste blz. van 25 Nov. staat het portret van den heer H. Polak, sociaal-demokratisch lid der Eerste Kamer.

Ontvangen boeken.

Willem Kloos, *Verzen.* III. W. Versluijs, Amsterdam.
Nederlandsche Bibliotheek, 255, Nico van Suchtelen, De tuin der droomen, Comedie der liefde, in 5 bedrijven.
Nederl. Bibl., 257. Henri Borel, Een droom. Nieuwe uitgave.
Nederl. Bibl., 252-54. Vondelsspelen. III. 1.

Louis Couperus, *Uit blanke steden onder blauwe lucht.* Tweede bundel. L.J. Veen, Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Gelukkige Menschen.* Zijden en Keerzijden, dl. 9. L.J. Veen, Amsterdam.
Anna van Gogh Kaulbach, *De Sterkste*, (Roman). L.J. Veen, Amsterdam.
A. de Savornin - Lohman, *Ik zeg de waarheid.* L.J. Veen. Amsterdam.
J.G. van der Haar, *Droomland*, Gedichten. Van der Haar en V. Ketel, den Haag.
Brieven van A.L.G. Bosboom-Toussaint aan E.J. Potgieter, bewerkt en toegelicht door J. Bosboom Nz. D. Bolle, Rotterdam.
Wereldbibliotheek. Xenophon, De geschiedenis van Abradatas en Panthea.
Tooneelbibliotheek, III. 9. F. Hebbel, Judith. Treurspel in 5 bedrijven. Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur, A'dam.
J.H. Wolfson, *Maarten Luther.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Daniël Harkink. *Een oude* '*Dageraad*'*-schuld vereffend met Professor Bolland.* Chr. W. Souffrée, Gouda.
Le Palais de la Paix. Mémoire publié par la rédaction de 'Vrede door recht'. Gebr. Belinfante, den Haag.
Johan W.A. Naber, *Van de Revolutie tot de Restauratie.* Derde druk. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
W. Wynandts Francken - Dyserinck, *Drie maanden in de West.* Reisbrieven. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Onze Koloniën, I. 4. Gerungan S.S.J. Ratu-Langie, Serikat Islam. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Generaal J. van Dam van Isselt, *De waarde en de beteekenis der Openluchtspelen tegenover de Toestellenoefeningen der Gymnastiek.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, VI. 6. Dr. S.D. van Veen, Inrichting en Bestuur der Roomsch-Katholieke kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VII. 3. Dr. A.G. Honig. De Religie. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Oude Joodsche gelijkenissen. Bijeengebracht door Edwin Collins. Naar het Engelsch bewerkt door Dr. J. Herderschee. H.P. ter Braak, Deventer.
Oude Egyptische legenden, door M.A. Murray. Naar het Engelsch bewerkt door H.F. Johs. J.C. van der Burgh, Deventer.
Dr. H. Thoden van Velzen, *Geneeskracht.* Meyer en Schaafsma, Leeuwarden.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III. 3. Dr. L. Leignes Bakhoven. Verstand en Spraak. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van rechts en links, II. 2. Dr. A.C.A. Hoffman, Het Bizonder Onderwijs en de weg tot zijne gelijkstelling met het Openbaar Onderwijs vanwege de Overheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De geschiedenis van het Romeinsche volk. Bewerkt naar het Engelsch van E.M. Tappan, door Dr. B.C. Goudsmit. W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
M.A.C. Poelhekke, *Taalbloei.* I. Letterkundig leesboek. Tweede druk. J.B. Wolters, Groningen.
J. van Gelderen, *Duitsch Woordenboek* I/II, derde druk. J.B. Wolters, Groningen.
K. ten Bruggencate's *Engelsch Woordenboek* I/II, zesde druk. J.B. Wolters, Groningen.
Dr. P.V. Sormani en Dr. P. Versmeeten, *Grieksch Themaboek*, met vocabilarium, woordenlijsten en regels. Tweede Druk. P. Noordhoff, Groningen.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

III.

ELVIRE drukte al dadelijk hare verwondering uit: omdat ze hier gewone straten zag, zonder iets van het eigenaardige of grootsche dat ze zich van eene stad als Parijs had voorgesteld.

- Wacht maar, verzekerde de kapelaan. Gij zult wel anders spreken.

In het ‘Hôtel du bon Lafontaine’ werden Elvire met Irma samen eene kamer aangewezen en de geestelijke kreeg er de aanpalende.

Iedereen sloot zich haastig op en welhaast hoorde de kapelaan 't water plassen en 't zotte giechelen der meisjes die ergens om een kleinigheid aan den zottelach gerocht waren. Nu zij zich voor 't eerst op haar eigen domein, afgesloten en veilig wisten, nadat zij zich heel dien tijd gespannen gehouden hadden, wilden zij zich ongestoord overgeven nu aan haar eigen zottigheid.

Buiten het onbedaarlijk uitproesten, kon de kapelaan niets duidelijk vernemen, maar hij veronderstelde wel dat het de advokaat was en zijn vrouw die het bij die zothoofden ontgelden moesten.

In 't uitgaan klopte hij eens op haar deur en vermaande dat zij zich te spoeden hadden en hij beneden wachten zou.

De bedevaarders die gereed waren, vertrokken in groepjes naar den jardin du Luxembourg waar men bijeen moest komen om van daar uit een wandeltoertje te maken met gidsen, door de stad.

- Moet het nu al beginnen? dacht de onderpastor, die moe werd van over en weer te loopen in de gang. Hij had wel

eens hooren beweren dat dames zulk lastig gezelschap en zooveel omslag meebrachten. Hij verkorzelde zich naarmate het langer duurde en miek zich gereed haar eens bondig te zeggen hoe hij het begeerde en welke voorwaarden hij te stellen had.

Maar zijn voornemen veranderde als de juffers nu langs de trap beneden geflodderd kwamen, lustig, frisch van gelaat en opgeschikt, versch uit het bad

Hij bekende haar niet meer!

Elvire vooral; zij had haar bruine tailleur afgelegd en verscheen nu in een écru kleedje met witte, crêpe blouse, smalsluitend en vlottend als dundoek om haar ranke gestalte. En zijn zuster van 't zelfde, in een beige complet die haar wondergoed stond.

De meisjes merkten niet eens dat er iemand zijn ongeduld had verbeten, terwijl zij in zotte pret, ‘à grande eau’ zich het stof van 't lijf hadden gespoeld, en zich dan met uiterste zorg hadden opgeschikt en aangekleed om Parijs te gaan bewonderen.

- Gauw nu! maar we zijn de laatsten! riep Elvire.

't Mankeerde er nog aan dat zij zich zelf nu verhaast zouden aanstellen!

In de hoving, waar zij bijeen kwamen, ontmoette men reeds eenige bekende wezens onder 't gezelschap - 't was al iets anders als op de kaai te Brussel in 't station - men voelde zich reeds meer samenhoorend.

In dat warme namiddaguur en met die zuidersche lucht, lag er iets onwezenlijks over 't uitzicht van dien hof - iets als de herinnering aan een schilderij.

- Ik moet mij zelf gedurig herhalen dat het echt is; dat het nu gebeurt! zegde Elvire, anders komt het me voor alsof ik het effen uit een boek aan 't lezen ben!

- Als het nu reeds begint, loech de onderpastor, houd dan maar goed de oogen open; want gij krijgt nog eenige capitteltjes te lezen, nu is 't nog maar de inzet!

- En onze eerste dag is al bijkans voorbij en we kregen nog niets te zien! riep Irma plagend.

- De dag van gister - Brussel! schijnt mij in 't verschiet alsof 't al maanden geleden ware...

- Dat komt, juffer, omdat elk oogenblik, op reis, zijn eigen verrassing medebrengt en de dag zoo zeer vervuld is dat men

hem, achteraf beschouwd, als een grootere tijdruimte gevoelt. Thuis integendeel brengt de gewone dag niets nieuws en de eene achter de andere gaat er voorbij zonder beteekenis of zonder wij op 't verloop acht geven.

Nu waren de twaalfhonderd bedevaarders in een twintigtal groepen verdeeld en liepen als zooveel kudden achter den gids, die hun de bijzonderste merkweerdigheden van de stad zou laten zien en den noodigen uitleg ervan geven. Het Panthéon met het graf van Napoleon en de muurschilderingen van Puvis de Chavannes; Notre Dame; la sainte Chapelle; le Châtelet; de Hallen; de Tuilleriën.... Doodmoe van draven, van kijken en van luisteren, kwamen de wandelaars tegen avond weer aan waar zij uitgezet waren. Gelukkig wachtte hen 't middagmaal in 't hotel en de vrijheid voor 't overige van den avond.

Er heerschte al meer gezelligheid aan tafel; men verkende al iemand waarmede men reeds gesproken had en men begon al met de geburen vertrouwelijk om te gaan. De kapelaan zat tusschen zijn twee juffers en in hunne nabijheid waren juist een groep lustige gezellen met onder ander een gezette pastor, echte ‘beau parleur’ die heel zijne omgeving beheerschte door zijne geestigheid. Iedereen voelde zich aangedaan door iets als eene feeststemming, men verkende 't op malkaars gelaat. Er was een geest van broederlijke gemeenschap; men wist dat men een geheel vormde en samen 't vaderlandsch bewustzijn meedroeg door den vreemde, en de genoegens deelen zou van een verre reis. Men viel samen, scheidde van malkaar en vond in die gedurige afwisseling, de gekende wezens terug, al volgens het toeval wilde, den dag door. Zoogauw men iemand uit de karavaan twee maal ontmoet had, kreeg men 't gevoel iets te moeten zeggen en 't herkenningsteeken - de nationale cocarde, was genoeg om een groet en een vriendelijken glimlach uit te lokken, naar den onbekende die op een afstand voorbijging. Men kreeg niet eens de gewaarwording in een vreemde stad te zijn, zoo veilig voelde men zich omgeven door landgenooten die van de zelfde geaardheid waren.

- 't Is nu de veertiende keer dat ik de reis meêmaak, verklaarde de vroolijke pastor en telkens heb ik maar een reden waarom 't me spijt dat 't afgeloopen is: als we uit elkaar gaan met 't gedacht nooit meer dezelfde kennissen te ontmoeten. Ik zou de reis telkens met hetzelfde volk willen terug maken -

't zijn er telkens andere die ik ontmoet en de nieuwe kennissen zijn me ook altijd even kostelijk!

De kapelaan moest ermede instemmen: dat hij nergens, in geen gezelschap, zulken goeden geest had gevonden en zooveel opene welgezindheid. Waarlijk, 't was alsof al die menschen sedert jaren met elkaar bevriend waren en door een grootschen oproep nu ineens samen gekomen waren om van die vriendschap te genieten in de gemeenschap.

Dat uurtje aan tafel had Elvire bijzonder wel bevallen; men had geluisterd en gelachen, rechts en links gepraat en overal de blijde bewonderende blikken ontmoet. 't Bedeed haar als een lichte roes om zoo druk in de weer en zoo in aanmerking te komen, zij die gewend was aan de stille eenzaamheid. De kapelaan had er zelf zijn deugd en behagen in, te zien dat zijn gezelschap zulken goeden indruk miek. Hij zag hoe die twee zich gaan lieten zonder achterdocht of weerhouden. Aan zijn linkerhand was zijn zuster bezig met een deftigen ouden heer, die haar bijzonder vriendelijkheid betuigde. En Elvire hing met oogen en mond aan den gezelligen pastor die, recht tegenover haar gezeten, er een kneep van weg had om het argelooze meisje met pittige uitvallen te plagen en op de lustigste wijze te ergeren.

- Ik heb nog nooit een feestmaal bijgewoond waar 'k me beter heb verzet! verklaarde zij aan den kapelaan die haar tot de orde riep omdat 't tijd was op te staan.

- 't Is omdat gij uitgehongerd waart en vermoeid.

- Ik ben uitgerust! heelegansch! riep zij en haar blinkende oogen wilden ervan getuigen dat zij nog geen trek had om het op te geven.

- Wij moeten er gebruik van maken; we zullen tijd genoeg hebben om te slapen als we thuis komen, nietwaar, Irma?

Er werd besloten onder hun drie een toertje te rijden over de boulevards om Parijs te zien bij avondlicht.

Het wekte een ontzaglijke verbazing, die overvloed van klaarte over de breede banen, - die weelde aan de toogramen en die drukte aan de koffiehuizen. Het geflikker der lichtende reclame-borden hoog boven de gevels en de kleurschittering der kostelijke kleederdracht en ongehoorde weeldevertoog beneden, bracht hen altijd in heviger verbazing, maar te zelfdertijde was er in dat zicht over die strooming van menschen, iets dat hen ontstemde en angstig miek - 't gevoel dat

ze hier niet op hun plaats waren als bedevaarders. Parijs vertoonde zich aan hun als de groote zondestad, waar 't verderf onder vorm van uitdagende weelde en onbeschroomde wulpscheid wordt uitgestald - waar de duivel onder duizend vormen de verleiding en de aanloksels gebruikt en 't kwaad meester is.

- Wat verschil als ge denkt aan den avond op ons dorp! mijmerde Irma en de kapelaan wist niet wat gedaan om de aandacht en de nieuwsgierigheid der meisjes af te houden van al 't geen onder hare oogen onbetamelijk, pervers en vlakaf walgelijk was en haar schuchter gemoed zou verontrusten.

- We zijn hier in een voorgeborchte der hel, zegde hij.

Elvire voelde 't ongemak van den geestelijke, die misschien zelf verlegen was omdat hij haar langs hier had gebracht en uit opzicht voor hem durfde zij niet gebaren hoe dat vreemde schouwspel haar aanzette met een jagende nieuwsgierigheid om er meer van te weten en alles te zien. Het speet haar dat hij in priesterkleeren was en alzoo last kon aangedaan worden door die menigte, die hier voorzeker nooit priesters of geestelijken gezien had. Zij drong zich dicht tegen haar vriendin aan en fluisterde met gemaakte vrees 't geen haar nu als een opperste verleiding bekoren kwam:

- Als wij hier eens heel alleen moesten rondloopen en verdoold waren, Irma?

- Gij gerocht er niet uit gelijk gij er in kwaamt, merkte de kapelaan. Hier loopen meer wolven dan lammeren en alle onschuld moet hier vergaan!

Elvire huiverde er bij. De kapelaan zag het en hij meende dat een heilige schrik haar bevangen had, maar dat het zicht van den wolf op het lam zulk een geheime aantrekkelijkheid uitoefende en de zonde haar verbijsterde van genot, zou hij bij zulk een meisje nooit durven onderstellen. Zij durfden eerst de stem weer verheffen en elkaar bezien als het rijtuig hen aan den overkant der Seine, in de stille wijk had terug gebracht.

En nu verlangden zij naar de rust. De meisjes lagen nog eenigen tijd hare bevindingen te bespreken en toen Irma reeds ingeslapen was kwam Elvire te denken... hoe Albert nu al jaren in zulk eene groote stad, aan 't bederf was blootgesteld! En met haar onervaren verbeelding trachtte zij te raden wat er hem gebeurde ginder te Weenen. Zij betreurde 't, dat hij niet op 't dorp gebleven was waar hij in haar bijzijn de deugd

ware getrouw gebleven. Zij vergeleek hem nu met den onderpastor tot de gedaante en het uitzicht van die twee zoodanig vermengelde dat zij droomde met Albert op reis te zijn...

Het werd een gekke droom vol narigheden die haar geheel ontstelde en 's morgens bij 't ontwaken durfde zij er niets van vertellen en 't stelde haar gerust te weten dat Irma er niets van scheen te merken.

In de vroegte verlieten zij 't hôtel en begaven zich met den metro naar Montmartre, waar er in de basiliek eene plechtige mis gedaan werd voor de bedevaarders. De onderpastor stond in verrukking voor dien prachtigen tempel, maar Irma en Elvire verklaarden dat ze er niet konden bidden in die ontzaglijke halle!

- 't Is er te wijd en te hoog! merkte de eene.

- En ik heb gedurig aan afgoderij gedacht! zegde de andere.

Maar hij deed haar uiteen dat die kerk zoo ontzaglijk groot werd aangelegd om uit te steken als een symbool van den godsdienst, den zegepraal verkondend der katholieke kerk, boven die heidensche wereldstad.

- Ik heb toch liever ons dorpskerkje! meende Elvire. Hier loopen de menschen als over eene markt.

- Ja, daar ben ik mede 't accoord, maar dat gevoel en die noodwendigheid aan iets innigs om er te kunnen bidden, is slechts eene kwestie van gewoonte - gij zoudt u evenzeer verloren voelen in Sint Pieterskerk te Rome. Voor de groote betoogingen echter en den indruk der plechtigheden in eene stad als Parijs is er zulk eene kerk noodig! Maar ze bleven genieten van het heerlijke uitzicht, waar heel de uitgestrekte stad onder de morgenzon voor hun blik uitspreidde. Beneden gekomen stonden, in onafzienbare rij, de prachtige rijtuigen die de bedevaarders nu door de stad zouden voeren.

Het geleek eene inhuldiging of een feeststoet, waar de voorbijgangers vreemd naar opkeken.

In hun landeau, gemakkelijk uitgestrekt, kregen zij gedrieën, nu bij klaarlichten dag, de heerlijkheden van Parijs te zien. En de stemming was nu ook heel anders als gisteravond. Het zondige en de verleiding schenen gescholen voor de zon en alles was weer in zijn deftigheid gekeerd. Niets dan rijkdom nu langs de prachtig breede lanen en opene pleinen: Magenta, Lafayette, Place de l'Etoile, Avenue du Bois, Passy, Trocadero, Invalides....

Men viel van de eene verrukking in de andere en de kapelaan had er zijn lust in den uitroep van Elvire te herinneren bij hare aankomst gister en haar minachting voor die ‘gewone straten’! Ja, nu kon ze 't niet gelooven dat het al een en dezelfde stad was waar zij door reden! De triomftocht eindigde aan de ‘Pont d'Alexandre’ juist op 't uur voor het tweede ontbijt. Aan tafel, onder de algemeene opgewektheid kwam het eigenlijke doel der reis weer op den voorgrond. Parijs had het schier doen vergeten dat ze op weg naar Lourdes waren! Het goeds moest weer ingepakt en beneden gehaald en nu op weg naar de ‘Gare d'Austerlitz!

't Gedacht aan den trein en aan het gezelschap schemerde als een nieuwe aantrekkelijkheid en de drie verlangden al naar den advokaat en zijn vrouw als naar oude vrienden.

Op de kaai was er weeral het schilderachtig vertoog van de bonte wemeling en 't drukke geloop der karavaan waar een ieder, beladen met zijn reisgoed dat verzwaard was met den mondvoorraad voor anderhalven dag, aankwam en zijn weg zocht.

In een uithoek van dat groot station stond daar nog de eigenste ‘Train Bleu’ die nu door 't heetste van den dag en zonder ophouden, den nacht door tot 's anderdaags tegen den noen, de lange reis zou aanvatten. 't Was om al wie er lust in had ineens te verzadigen en een blik op de kaart van Frankrijk langs heel die streep, gaf er reeds een voorsmaak van 't geen het worden zou? En met zulk een weer! Er werd gelachen, geklaagd bij 't zien van al die ontvlamde, bezweette wezens, waar de haast, de zorg en de gejaagdheid de zweetdruppels nog geweldiger perelen deed. Maar elk zocht zijn zelfde plaats te bemachtigen, blij met de verwachting van de onbekende streek waar men naartoe reed.

Elvire nestelde zich in haar zelfde hoekje bij 't venster, Irma te midden en de onderpastor aan den anderen kant. De advokaat en zijn vrouw die met hun tweeën over een heele bank beschikten, mieken het zich van eersten af gemakkelijk. 't Vooruitzicht om hier nu anderhalven dag te verblijven in het zelfde hokje, gaf de reizigers 't gevoel alsof zij in eigen kamer waren, die zij ten hunnen gerieve mochten inrichten. De advokaat had al zijn jas uit en bleef in zijn zijden hemd. Hij trok daarbij nog de schoenen uit en haalde zijn sliffers voor den dag. Hij hing zijn uurwerk aan de wand, spelde eene kaart van Frankrijk open waar een blauwe streep de

richting van den tocht moest aanwijzen. En als er niets meer te doen viel, stopte hij een pijp en strekte zich genoegelijk uit.

- Een beetje vroeger of wat later, merkte hij, ik heb er liever aanstonds de deugd van,... want gij doet het me wel na! Denk maar dat we hier op 't onze zijn en opgesloten tot morgen middag... en 't geen waarop we nu zitten, moet dezen nacht ons bed worden!

Aan zijne onbevangen houding bleek het wel dat hij nog meer gereisd had en wist hoe hij het doen moest.

Elvire dacht er niet aan dat de bemerking van den advokaat haar zelf of eene der dames betrof en zij bleef rechtop zitten alsof de hitte haar niets deed. Irma wisselde met de jonge dame nu en dan een blik alsof ze 't van elkaar weten wilden wie er 't eerst den stoot zou geven om de vormelijkheid op te zeggen. De onderpastor herinnerde 't gezelschap dat er gemeenzame gebeden voorgeschreven en aan de dagorde waren en hij wilde er maar dadelijk mede beginnen. Daarmede viel de stilte in terwijl de trein door de blakende landschappen heen snorde. Uren aan een stuk ging het nu door de vlakten van ‘la Beauce’ - groene vruchtvelden, te baden in de namiddagrust, verlaten, zonder huis of dorp tenzij heel zelden en heel ver dat men een kerkje ontwaarde, eigenaardig van vorm en heel afgezonderd, op grooten afstand eene hoeve soms...

Terwijl men in eentonige reeks den paternoster bad, bleven de oogen op 't geen in regelmatigen draai voorbij schijverde en op maat van 't geronk en gestomp der wagens over de schenen, samen begon te werken en te versmelten tot één ding waar men geen gerucht meer onderscheidde van 't geen men te zien kreeg tot de oogen eindelijk zwaar werden en toevielen en 't bewustzijn wegslierde en alles ongemerkt liet voortrotteren in 't oneindige.

Een korte schok bracht echter de bezinning weder.

- Les Aubrais!

Men was in een groote statie en daar waren de reizigers al bij de waterkraantjes, zottigheid aan 't plegen met malkander den waterstraal in 't gelaat te speiten. Men dronk, men waschte zich de handen, overspoelde 't gelaat of men ging bij 't buffet iets gebruiken.

Elvire miek er Irma opmerkzaam, hoe iedereen zich ontdaan had van de overtollige kleederen en op de sliffers en in de

hemdsmouwen liep of met een linnen jas aan... de meisjes zelfs zonder keurslijf, achteloos en zonder opzicht voor 't gezelschap. Zij bespraken er het onwelvoegelijke van, maar belegden ondereen hoe zij het zelf zouden aangaan, en zij riepen er de vrouw van den advokaat bij om raad te vinden.

- Want ik word ziek van de hitte! verklaarde Elvire.
- Als 't nu maar in tegenwoordigheid van die heeren niet moest gebeuren!
- Maar nu hebben wij juist de kans! kom, we zijn alleen!

En als schuwe hinden vluchtten zij den wagen op, trokken de deur dicht en 't gordijntje neer. Toen de heeren opkwamen was alles in orde. Elvire hield zich gesloten, de armen gekruist over de borst en ze glimlachten inzichtig naar elkaar omdat de advokaat het nu eerst te merken scheen en deed alsof men hem iets weggemoffeld had. En de onderpastor, bewonderde zonder spreken hoe zij door haar schuchterheid gedwongen, de ingeving gekregen hadden om zich op kiesche wijze en zonder iemand te ontstichten, verlost hadden van 't geen haar ongemakkelijk miek. Hij rolde zelf zijn singel op, ontknoopte 't bovenste van zijn toga en haalde ook een paar sliffers uit.

- Ge moet het warm hebben in dat zwarte goeds? informeerde de advokaat, met gemaakte deelneming.
- Ja, maar ik zou te veel beziens krijgen als ik nu ook dat moest uitspelen! loech hij.

Ze zaten er nu precies gereed om slapen te gaan en de juffrouwen bijzonder, die zich zoo streng vormelijk gehouden hadden, voelden het vreemde en den schroom om op den trein, tegenover gezelschap, nu zonder tooisel of opschik, in haar lichte goeds, zonder iets dat de vormen van haar fatsoen nog omsloten hield, te moeten zitten als op haar slaapkamer en gelijk ze nooit voor iemand te voorschijn waren gekomen. De onderpastor wilde haar 't minst ongemak aandoen en bleef met inzicht door 't venster zien, maar de advokaat stelde er blijkbaar behagen in haar te plagen met zijn onderzoekenden blik.

Welhaast echter was de vrouwelijke schuchterheid overwonnen door 't gedacht dat zij drie waren tegen twee en dat de noodzakelijkheid het zoo vereischte, aangezien iedereen deed gelijk zij.

Opeens liet Elvire een kreet van bewondering en riep de aandacht langs haren kant om een zonsondergang te zien

gelijk zij er thuis nooit een te zien kreeg! Heel de lucht was als een toovertooneel, vol gouden sluiers behangen en oranje dundoek over een uitspansel van 't teederste blauw. Met die stilte over het wijde landschap er om heen en het heerlijke zicht over de Loire die statig over haar vlak bedde van keien en rotsblokken met breeden zwaai hare omschrijving miek door de uitgestrektheid van 't landschap, - dat alles samen met de rust erover van het dageinde, gaf aan het geheel iets van de onwezenlijke schoonheid uit een droomland. Alle vijf stonden zij tegen 't venster gedrumd, de hoofden door of tegen de raamopening in stilzwijgende verbazing. Toen gebeurde 't dat Elvire het hoofd wat terzijde neeg om uit eene lastige houding te geraken en merkte te zelfdertijde in den zwong dat de advokaat in 't gedrang zijn vrouw met de hand over 't lijf streelde en de gelegenheid niet weerstaan had om haar ongemerkt in den hals te kussen. In een onbedachten nood om zich te vergewissen, zocht Elvire den blik van den onderpastor en hare verlegenheid verdubbelde nu 't haar duidelijk werd dat hij ook gezien had 't geen er gebeurd was... De tooverij en de verrukking van den zonsondergang was er door verbroken, maar Elvire bleef er voort naar kijken tot 't laatste tikje oranje aan den hemel verdwenen was om alzoo haar ontroering te verduiken en haar schaamtegevoel niet te laten merken. Nu de kapelaan wist dat zij het gezien had, was 't alsof zij zelf op eene oneerlijke daad betrapt werd en 't koste haar de grootste moeite zich weer opgewekt te gebaren; den advokaat echter durfde zij niet meer bezien uit vrees nog eens iets te merken dat haar verschrikken zou. En nu kreeg Elvire het voorgevoel dat er tusschen die jonggehuwden iets gebeuren ging terwijl zij hier samen den nacht zouden overbrengen! Dat gedacht wekte bij het jonge meisje eene ontroerende nieuwsgierigheid en een strijd tusschen begeerte en vrees; - de begeerte was in haar de natuurlijke aandrang naar voorlichting in 't geen haar als een mysterie was geborgen gebleven en waarvan zij wel veel vermoedde maar niets met zekerheid wist; - en de vrees kwam voort uit het ongemak omdat het in tegenwoordigheid van den onderpastor gebeuren zou - een dubbel ongemak: eerstens omdat hij zelf er niet bij hoorde, waar iets van dien aard gebeurde en meest nog omdat hij in hare tegenwoordigheid het geval zooveel te erger zou vinden.

En het daglicht verging altijd voort aan den hemel en werd

vervangen door den ernst van den avond. Maar het voorstel om het avondeten te gebruiken bracht afwisseling en nieuwe opgewektheid. De koffers en pakken werden geopend en den voorraad er uitgehaald, rondgedeeld. Elders moest men ook bezig zijn aan den maaltijd, want er was meer gerucht dan vroeger en men hoorde nu en dan den korten knal eener flesch die buiten gegooid, tegen de steenen in stukken spatte.

Over banken en op hun schoot lag het al vol en Elvire was juist een groote meloen aan 't opsnijden, als de deur open ging en de groote gestalte van een geestelijke binnentrad. De juffrouwen schormden op maar zagen geen middel om aan 't bezoek te ontgaan - zij moesten zich vertoonen gelijk zij waren.

't Was de geestelijke bestuurder die als opzichter de ronde deed en naging of alles in orde was, niemand eenige hulp of inlichting behoefde. Hij verontschuldigde zich bij de dames om zijn onbescheiden inval, en met zijn waalsch talent wist hij er een compliment van te maken en haar gerust te stellen.

Hij liet het gezelschap aan de bezigheid, om verder zijn bezoek door den trein voort te zetten.

Met 't ontsteken der elektrische lamp was er de avondstemming heelegansch. Te Poitiers liep men nog eens voor de aardigheid over de kaai, om er een prentkaart te schrijven en daarna sloot iedereen zich op; men trok de gordijntjes dicht en nu kon de trein gerust doorrijden heel den nacht - men voelde zich lekker ondereen en gereed om te slapen.

Buiten was 't donker en van het heerlijke Touraine-landschap kon men niets meer onderscheiden.

Er was alleen nog het geraas der wielen, dat aanhield als een geruisch van geweldig water, in eenbaarlijken maatgang, doorklopt met de stooten over de dwarsliggers en onderbroken soms door een schravend geluid telkens er geremd werd of een hol gedonder over de viaducten en dof gebrom door de tunnels om weer te hernemen waar 't was onderbroken, in 't zelfde geraas dat men gewend was en niet meer hoorde.

Maar de reizigers voelden nog geen vaak, integendeel, er kwam eene nieuwe opgewektheid, die uitgegalmd werd in kreten en gelach over heel den trein en, hier in den wagen waar men zich zoo gezellig voelde, haalde de advokaat altijd nieuwe geestige vertelsels uit, met opzet de juffers en zijn vrouw te behagen. Ondertusschen hield hij zich ook met den geestelijke bezig over hun studiejaren of over de politieke toestanden van het land of een ander ernstig onderwerp.

Te Angoulème was er niemand van de vijf die nog lust had uit te stappen. 't Gesprek was stil gevallen en men kwam tot 't besluit om te trachten in slaap te geraken. Irma had het avondgebed opgezegd en nu zou iedereen zich inrichten om een gemakkelijke houding te zoeken.

De onderpastor kruiste de armen, strekte de beenen vóór zich uit en bleef zijn paternoster bidden - hij zou de anderen maar laten begaan. De advokaat haalde de teederste zorgen uit voor zijn vrouw; plooide zijn overjas tot een kussen om haar hoofd op te rusten en hield zich in den uitersten hoek om haar veel plaats te laten zoodat ze de beenen op de bank kon leggen als in een bed. Hij trok het lichtscherm voor de lamp en nam ook eindelijk zijn plaats in.

De wagen was nu in 't halfduister zoodat men nauwelijks de klaarte der wezens en der handen op het donker getoonde goeds onderscheiden kon. Het was zelfs niet duidelijk te merken wie er de oogen open hield of reeds ingeslapen was. Een geruimen tijd roerde er niets of niemand en achter de wand of uit de verdere wagens steeg er ook geen geruchte van stemmen meer, - het was de algemeene rust gelijk zij aangegeven en beschreven was op het prospectus dat de bedevaarders met hun verkenningsteeken hadden ontvangen: ‘La nuit est venue, le calme règne dans les compartiments endormis et l'on roule tranquille sous la protection des bons Anges!’

Te Bordeaux bleef iedereen stil en de trein hernam zijne vaart door 't donker met 't eentonig rommelslaan der raderen dat nu dienen moest om de reizigers in te sluimeren.

Elvire lag in haar hoekje, gebarens te slapen maar vast besloten alles af te loeren wat er gebeuren zou. Zij boog zich een weinig voorover om te zien naar den kapelaan. Irma lag met 't hoofd achterover en de regelmatige ademhaling getuigde genoeg dat deze vast was ingeslapen.

Nu bleef Elvire stil door haar wimpers heen gluren naar het koppel op de bank vóór haar.

De jonge vrouw roerde zich 't eerst; zij hief het hoofd, keek rond en in de overtuiging dat iedereen sliep, liet zij de beenen van de bank, en legde de hand op den arm van haren man. Deze had maar gebaard te slapen, want op het teeken zette hij zich ook overeind. Ze keken elkaar langen tijd in de oogen en door de schemering merkte Elvire iets in de uitdrukking van hun gelaat dat ze er nog niet in gezien had - zij

schenen elkaar te bekennen 't geen ze heel den dag door 't bijzijn der anderen hadden gedoken gehouden. Hij nam hare hand op en overstreelde ze met teederheid. Ze bekeken elkaar nog altijd en nu was er de vraag tusschen hen: wat ze zouden aanvangen? Dan liet hij omzichtig zijn arm gaan om haar lijf, haalde haar wezen tegen 't zijne en kuste haar stil. Zij wendde zich nu ook naar hem toe en kuste hem lang en innig op den mond. Zoo bleven ze liggen in elkanders armen.

Elvire was maar bang dat 't kloppen van haar hart zou gehoord worden. Zij hield den adem in en durfde geen lid verroeren. Gelukkig dat men niet merken kon hoe doodsbleek zij daar zat, want zij voelde haar bloed stilstaan en haar wangen koud worden door de ontroering. Zij was bang dat er iets ergers gebeuren zou en de onderpastor kon wakker worden! Zij miek het voornemen de oogen te sluiten, want 't geen ze deed was zondigen... maar ze kon hare nieuwsgierigheid niet overwinnen en bleef zitten luikoogen.

Zij dacht aan Albert, aan hunne bijeenkomsten vroeger in den tuin - dat hij haar toen nooit had aangeraakt, - dat het haar ontroerd had zelfs telkens hij wat te dicht genaderd was en haar kleed tegen hem had voelen wrijven... aan iets verders had zij toen nooit gedacht, of nooit was de begeerte in haar ontstaan... Maar, was het dan wel liefde geweest tusschen hen? Zou de begeerte ook nooit bij hem ontstaan zijn haar te omhelzen of maar de hand te streelen? 't Geen de advokaat daar even gedaan had, scheen haar nu het heel eenvoudige toegeven aan een natuurlijken drang, misschien wel een plicht. Dat toehalen en ineenstrengelen, was het niet het eenige mogelijke gebaar waarmede men 't gevoel der liefde kon mededeelen? Dat het zonde was en verboden, ja, maar het bleek zoo verleidelijk schoon, zoo rustig, zoo volmaakt en gewettigd: de volledige bevrediging van het opperste geluk. 't Was het voldoen aan 't geen zij altijd als eene dringende behoefte gevoeld had zonder het te kunnen bepalen of uitspreken: het zwakke, het teedere dat ze in zich had, te steunen, zich neer te vleien in de armen van den flinken kloeken man. Iets als de slingerplant die zich opwerkt en den stevigen eik omknelt als 't eenige middel om met hem de lucht in te gaan.

Maar als zoo iets nu met haar gebeuren moest?! Van de liefde kende zij alleen de reine toeneiging, het smachtend gevoel om te beminnen en bemind te worden zonder meer -

't geen er achter school ontstelde haar. Die twee lagen nog altijd tegen elkaar aan en waren misschien ingesluimerd. Elvire zocht haar gemak in 't veranderen van houding en bij toeval ontwaarde zij dat Irma, nevens haar, de oogen open hield. De twee meisjes doelden tegelijkertijd op het koppel en met een glimlach trachtten zij zich voor elkaar te verontschuldigen omdat zij iets ongeoorloofds bekeken hadden. Dan fluisterde Elvire haar vriendin iets in het oor en daarop verwisselden zij van plaats en Irma ging nu het hoekje innemen terwijl Elvire te midden kwam zitten.

De lundering van den trein hield altijd aan en in 't diepste van den nacht ging dat gerucht als eene bezetenheid, zoodat men 't gevoel kreeg dat de trein ter plaats bleef stampen en maar gebaarde voort te rijden.

De gewaarwording om nu zoo dicht in de nabijheid en in zulke omstandigheid bij den onderpastor te zijn, hield Elvire voortaan bezig.

Zij kon haren jubel niet betoomen om 't geluk van al die dagen naareen in zijn gezelschap te mogen overbrengen. Hij kwam haar voor gelijk altijd, met zijn nette kleeding die haar zoo behaagde, zijn donkere, weelderige haren, zijn fijne handen en scherpe gelaatstrekken en zijn blik die haar telkens tot in 't diepste der ziel ontroerde. Zij achtte zich fier en bevoorrecht om door hem opgemerkt te worden en in zijne gunst te staan en ze wilde nu ook al die dagen goed oppassen om die achting en gunst nog te verhoogen door zich vriendelijk, voorkomend en ondergeschikt te toonen en alles te doen wat hem kon aangenaam zijn. God, wat zouden die dagen haar brengen?! Lourdes en al 't geen er achter kwam, lag nog in ongekende verte; want 't geen haar nu op den stond met behagelijkheid en ontroering vervulde was reeds genoeg en te veel om heel het eentonige leven bij nonkel en tante te doen vergeten. Zij blikte met medelijden op haar eigen bestaan ginder, hoe zij zich tevreden stellen moest met een zeldzaam bezoek waar alles nog heel vormelijk en in de puntjes ging en zij maar wat praten mochten, zonder hem te durven aankijken. Al 't andere waren ijle gapingen, vervuld met verlangen en ingebeelde gebeurtenissen. Hier echter was 't de volheid; het schijverde langs haar heen zonder dat zij het bijhouden kon. En nu reeds stelde zij zich voor hoe alles, tot in de kleinigheden haar later dienen zou om hare verbeelding te verweeldigen eens dat ze

weer in 't onverroerbare bestaan zou zijn teruggekeerd. Albert kwam er ook weer tusschen en de verhouding van haren oom met zijn vader en hoe het zou afloopen bij zijne thuiskomst,... maar van hier uit gezien scheen haar heel die toestand zoo gering, zou klein en onbelangrijk, alsof zij zelf er niet in gemengd was...

Van hier voort gingen de gedachten hun vrijen loop zonder zij er toezicht over houden kon, en nu hadden de verhoudingen ook hunne onderlinge weerde en beteekenis verloren: Albert was ergens weg en nu zou de onderpastor zoo lang zijne plaats innemen - maar de onderpastor was nog geen priester, hij studeerde nog en was gekleed gelijk Albert - en zij wandelde nu met hem in den tuin; hij hield den arm om hare leden en zij vleide voor 't eerst haar hoofd tegen zijn schouder - 't scheen haar dat zij beiden geen grond genaakten en voortzweefden.

De onderpastor echter was lang reeds ingeslapen en had niet gemerkt dat zijn zuster van plaats verwisseld had. Hij droomde dat hij de Minnezanger was, die, met een toovervloek beladen, ronddolen moest om het noodlot te ontgaan dat hem oplegde zijn vader en moeder te vermoorden... Hij was nu op Rotsburg aangekomen waar hij de jonge gravin Basilissa ontmoette. Hij speelde op de harp en zong haar zijn schoonste liederen tot zij hem hare liefde bekende en zich tegen hem aanvleien kwam. Hij wist dat het zoo gebeuren moest, maar 't gewicht van haar hoofd drukte zwaar op zijn schouder zoodat het hem pijn deed; toch durfde hij zich niet roeren om den toover niet te breken. Hare haarkroezeling kittelde hem in den hals, haar warme adem blies langs zijne wang en de hitte van haar mollig lijf voelde hij door de dunne kleeding branden als een vuur. Hij werd halveling bewust van zijn gekken droom; maar 't ongemak en de gewaarwording der hitte tegen zijn schouder bleef er als iets wezenlijks waaraan hij zich niet onttrekken mocht om de behagelijkheid niet te doen ophouden. Hij soesde zoo voort tusschen slapen en waken, tot de rateling van den trein hem te binnen bracht waar hij was. Toen hij de oogen opende, blikte hij met verrassing den klaarlichten dag aan en den advokaat en zijn vrouw die daar al kip-wakker, hem glunder glimlachend zaten aan te zien alsof zij aan hem iets te bewonderen hadden.

- Zij slaapt zoo schoon! fluisterde 't jonge dametje met

meewarigheid en bang dat hij 't onschuldige nichtje storen zou door een bruske beweging.

Dan eerst werd hij zijn toestand gewaar, maar kon nog niet achterhalen hoe dat gebeurd was. In 't verschot behield hij de beradenheid om zich uitwendig goed te houden en te kunnen glimlachen; maar de beroering overweldigde zijn binnenste bij 't gedacht aan 't vreemde behagen dat hem bezeten had als eene kwade verzoeking. Gelukkiglijk opende Elvire nu ook de oogen. Zij snapte zich recht met een schok; maar toen zij daar den advokaat en zijn vrouw zoo ordentelijk in hun deftig fatsoen neveneen zag zitten, die haar met meedoogend bewonderenden blik bezagen, en Irma ook al;.... toen zij gewaar werd hoe zij ten aanschijn van hen allen in 't klare daglicht daar gelegen had! O, zij durfde den onderpastor en niemand meer bezien; zij voelde zich zoo schamel, beklagenswaardig, hulpeloos en kinderachtig om alzoo toegegeven te hebben in hare argeloosheid, aan haar kinderlijk gevoel; - zoo troosteloos weemoedig en zoo ellendig met die zweetdroppels op het hoogroode schaamtegelaat... en de haren verward, bij 't ontwaken in de werkelijkheid waar 't zooeven nog de smachtende volheid van alle geneuchten was... Eene onbedaarlijke droefheid steeg in haar op; zij kon niet meer huichelen of verduiken, - zij moest bekennen, haar overvol gevoel loslaten en de eindeloosheid van haar wee. Ze zat daar, de handen op de bank gesteund, zonder moed om de oneerbaarheid harer kleedij te verduiken, dom te staren, al een verongelijkt schepsel dat bespot wordt om zijn vertrouwen in de goedheid der menschen. Er rolden twee dikke tranen uit hare groote blauwe oogen en dan sloeg zij opeens de handen voor 't gelaat en barst in geweldig snikken uit. Iedereen sprong toe, men schrikte, zocht naar eau-de-cologne... maar Elvire stootte alle hulp weg.

- Laat mij gerust! Ik heb akelig gedroomd! Ik moet alleen zijn! Zij lieten haar gaan, gerust gesteld met 't gedacht aan een zenuwaanval die wel aanstonds zou beteren.

Het was als eene verlossing, toen zij aan 't eerste station er uit konden springen om zich het zweet en 't stof af te spoelen aan de fontein. Nog nooit had het koele water zulken indruk gegeven van reiniging; want zij waren er op 't einde misselijk van geworden. En terwijl de anderen nu aan 't buffet hun warme koffie dronken, haastte Elvire zich met Irma om mal-

kaar de verwarde haren in orde te brengen en zich weer fatsoenlijk in de kleederen te steken.

Heel dien verleden nacht, waar zij in dat nauwe omhein met 't ongemak om zich niet te kunnen uitstrekken, als geradbraakt waren uitgekomen, scheen haar nu als een nare droom waar zij al om 't even dwaas dooreen gemarteld en alle vormelijkheid verloren hadden. Elvire mocht er niet aan denken of de schaamtevlam sloeg haar over 't gelaat tot in den hals. Van uit de helderheid beschouwd werd het nog vreeselijker en zij voelde een razernij en een ongekende spijt in haar opkomen bij 't gedacht hoe de advokaat daar nu zat in zijn beminnelijken ernst en zijn vrouw die zoo onschuldig glimlachen kon omdat niemand gezien had of wist 't geen zij binst den nacht bedreven hadden, en dat zij zelf, die het had afgespied bij de anderen, nu in de wezenlijkheid van den klaren dag, zich met hare innigste gevoelens had bloot gegeven voor de oogen van iedereen. 't Was of de duivel onder eene bank gescholen, de reis had meêgemaakt en de geest van 't kwaad heel dien akeligen nacht over hen allen had geheerd, zoodat zij bewust of onbewust hadden toegegeven aan 't geen zij anders niet met gedachten benaderen durfden. Met het zonnelicht van den morgen, nu zij allen weer opgefrischt en aangekleed waren, moest alles weer zijn gewoon uitzicht hernemen. Elvire zag dat men er over heen praatte, - dat men met een goedwilligen glimlach haar vergrijp trachtte goed te maken, maar inwendig kon zij 't verwijt niet los geraken: hoe zij misdaan had en de onderpastor alle achting voor haar zou verloren hebben. Zij durfde 't niet wagen hem aan te zien en wist evenmin hoe zij hare schuld bekennen moest en verschooning vragen, want eerder zou zij geen rust hebben.

De advokaat vertelde van de uitgestrekte Landes en de resinebosschen die zij den nacht waren doorgereden zonder ze te zien en hij wees in de verte de eerste wijngaardvelden die onder 't blekkerende licht, het hevig groen der vruchten deed uitkomen op het witte zand. Maar voorbij Tarbes en Vic-Bigorre deed hij haar iets bekijken tegen den einder. Het scheen zoo onwezenlijk - blauw, tegen 't blauw van de lucht nauwelijks te onderscheiden - iets zoo ontzaglijk, zoo boven alle denkelijke afmetingen hoog, dat men aan wolken dacht of aan eene lichtspiegeling der lucht en alwie het nooit gezien had, aan geen bergen wilde gelooven, gelijk de advokaat

het beweerde en hield staan. Maar heel den einder rondom stond er vol van! Een vreemde ontroering beving iedereen, men keek door 't raam om het wonder te zien dat alle verwachting overtrof. Want die onwezenlijke luchtdroom kreeg al duidelijker vorm; de wolken scheidden zich af van de schuin oploopende lijnen die de bergen uitteekenden en op de vlakke wanden werd men al onderscheidelijk de diepten en uitsprongen gewaar met de kleur der rots of groen gewas. De gang van den trein voldeed niet aan het ongeduld der reizigers - men wilde er bij zijn en het duurde te lang! Nu kwam er een van die ontzaglijke reuzengevaarten bloot, die, met een donkerpaarsche massa, zijn spits tot in de wolken opstak, waar de kruinholten met glinsterend wit waren geblest. Een andere kwam te voorschijn als een Golgotha, met drie overgroote kruisen op den top. Heel de omgeving kreeg een streng en grootsch uitzicht, somber, dreigend met ongekende heerlijkheid zoodat er telken stonde door al de raampjes van den trein, kreten van bewondering opgingen.

Maar als de advokaat nu beweerde dat hetgeen daar zoo glinsterde, ginder hooge, wel echte sneeuw was, begonnen de meisjes luidop en vol ongeloof te lachen. De onderpastor moest het helpen bevestigen en die beloofde er dan nog bij: dat hij haar brengen zou waar zij elkaar met sneeuwballen konden bestormen!

- Neen, maar met zulke hitte van sneeuw spreken, dat was te sterk!

- Dat willen we zien! riepen zij tegelijk.

Nu was er iets anders dat er weer de plechtigheid en den ernst in bracht:

- Lourdes! Men was op de heilige plaats. Dat gevoel verdween echter gauw voor eene andere stemming bij de aankomst in de nieuwe stad. Eene wemeling van volk, uitstalling van opene winkels - het geleek eene wereldsche foore. De juffrouwen werden er al dadelijk door aangetrokken en wilden zich altijd bezighouden zoo dat de kapelaan gedurig moest aandringen om naar 't hôtel te komen.

De ‘Villa Ste Rose’, die hun was aangewezen, viel best in den smaak. Niets van een hôtel, een echt lustverblijf - alle kamers vlakvloers in lage paviljoenen rond een open tuin, met ruime eetplaats en salons, wit gemeubeld en met groote ramen en uitzicht op de Gave en de machtige Pic-du-Jer. 't Was er

alles om 't even aantrekkelijk, lief en lustig! Zij kregen er hun kamers neveneen, de onderpastor de zijne en de twee juffers eene groote voor haar twee. In het zelfde paviljoen was de advokaat gelogeerd en overal zag men nog andere bekende wezens zoodat men zich verwachten mocht aan een gezellig en lustig gemeenschap.

Dien eersten middag reeds, aan tafel, heerschte er in heel de zaal die gemoedelijke welgezindheid als aan een talrijk vriendenmaal. De dames en juffers vooral die, ontdaan nu van haar reiskostuum, in licht gewaad en pertig opgeschikt in 't gezelschap verschenen, zagen er opgewekt en gelukkig uit. En daar er dien eersten dag voor de belgische bedevaarders geene vaste oefeningen voorgeschreven waren, flodderde iedereen op goed geluk door de stad om er de uitstallingen te bekijken en om 't genot der drukte en 't behagen van al die vreemde wezens uit alle natieën te zien dooreenwemelen. Elvire en Irma voelden zich hier niet beangst gelijk in de straten van Parijs, integendeel, er was hier een stemming van vertrouwelijke vriendschap waardoor men zich tot elkaar aangetrokken voelde als onder bekenden die van den zelfden aard zijn. Hier zagen de vlaamsche juffers voor den eersten keer die donkeroogige meisjes met den uitdrukkelijk smachtenden blik, het rond-volle ranke lijf en den veerkrachtigen stap waar het leven in bruischte tot in de minste vezels!

- Dàt zijn nu de spaansche Dona's, meende Elvire, die in haar romantische verbeelding 't ideaal vormden van het avontuurlijke en het driftige in het liefdeleven. En weerom moest ze 't herhalen: hoe het kwam, of wat er hier in de lucht hing dat iedereen zoo opgewekt en welgezind stemde?

- Ik denk niet eens aan ons dorp of aan thuis; - we zijn hier nog maar pas en 't is alsof ik er altijd geweest ben en nooit meer weg moest! We gaan er ons genoegen van doen binst we hier zijn!

De onderpastor had zich rechtstreeks naar de Grotte begeven, blij om nu eens op vrije voeten en ontslegen te zijn van het gezelschap, dat hem toch te licht viel en niet ernstig genoeg om hem geheel te kunnen bevredigen. Zijn groot en innig verlangen nu was naar het heiligdom, het middenpunt waar al de godsvrucht der Christene wereld samenstroomde.

Bij dat eerste bezoek wilde hij alleen zijn, ongestoord om er ten volle den grooten ontroerenden indruk van te onder-

gaan. Hoe meer hij naderde, hoe meer de drukte van volk toenam; geloop en gerij van karretjes, auto's met zieken die men er heen voerde. En eindelijk, op het groote opene plein, stond de menigte al opeengetast voor de sacraments-processie en hij had alle moeite om er door te geraken.

Bij de badplaats was er geen middel ergens bij te komen - het volk stond er tegeneengepakt, op de teenen te reiken met den angst en de vervoering en de nieuwsgierigheid op al de wezens, in de verwachting om een wonder te zien gebeuren. De zieken werden er effenaan in 't omhein gebracht en andere weer uitgedragen terwijl eene stem in 't midden van de afgesloten plaats aan 't roepen was op aanmatigenden toon en altijd den zelfden smeekkreet herhaalde die 't mirakel afdwingen moest:

- Seigneur, guerissez nos malades!

- Seigneur, vous pouvez les guerir!

Een, twee, drie, vier keeren naareen en telkens op den zelfden toon uitgeworpen als een striemende zweepslag en herhaald als een dreigend gebrom door de ingetogen, ontroerde bende. Er was iets sarrends in om den hemel alzoo geweld aan te doen, iets dat het bloed deed krijzelen, 't gemoed opwekte en beangstigde van al wie 't voor den eersten keer bijwoonde. De onderpastor dacht aan niets meer of aan niemand, hij wilde er bij, hij moest het zien en hij wrong en drumde tot hij de karretjes zag en de ongelukkigen die er half-bewusteloos werden opgepakt en in de badplaats gedragen. Telkens de gordijn weer open ging was 't een nieuwe angst en benieuwdheid met eene rilling om 't gelaat te zien van de zieken die men er uit bracht waar zij in 't mirakuleus water hunne genezing hadden beproefd. Het was een vertoog waarvan men nooit moe werd, altijd afgewisseld en altijd met de zelfde spannende verwachting naar den jubelkreet die 't wonder moest verkondigen. En al maar door stond die priester te roepen op de zelfde maat en den zelfden toon, zoodat 't zweet hem van 't voorhoofd en wangen liep. De kapelaan, zonder hij het zelf wist, riep mede met al de omstaanders om het wonder, om hulp voor de ongelukkigen die in hun lichaam, door de natuur gestraft waren met ziekten of kwalen.

- Ayez pitié, Seigneur! Exaucez-nous!

Eindelijk werd hij verder weggedrumd en moest plaats maken voor den doortocht. En zoo gerocht hij verderop, tus-

schen de Gave en de rots waar het beeld der Heilige Maagd boven een vloed van waslicht, ten toon stond. Hier was het de plotse overgang van 't gedruisch in de stilte. 't Kalme geklots en gekabbel van den waterstroom, het gesuis in de hooge boomen en eene enkele stem die bedaard en ingetogen den wees-gegroet voorlas. De menigte zat hier geknield op banken, op den grond, het hoofd gebogen in stille aanbidding. De anderen volgden in opeengedrongen stoet elkaar op in den doortocht binnen het ijzeren hek, onder de rotsholte die zwartgerookt was door het kaarslicht. De kapelaan liet zich meedrijven en toen hij aan de beurt kwam, kustte hij vol eerbied den gladden granietblok aan den wand, hield den adem op en bad inwendig mede met de stem die in eeuwig herhalen den wees-gegroet opzegde; stortte zijn aalmoes gelijk de anderen en buiten gekomen wierp hij zich op de knieën en bleef er neergebogen zitten bidden, gelijk hij nooit in zijn leven gebeden had. Het was een plotse vervoering der ziel, een opschieten langs de steile rots de hoogte in, waarbij al het aardsche verdween als weggevaagd door eene geestelijke dronkenheid.

Toen hij weer tot zichzelf kwam, wist hij niet van duur of tijd - eene andere priester had den eerste vervangen om 't gebed voor te lezen en de wees-gegroet ging al maar door in zijn kalm vasten gang alsof hij afhing en samen hoorde met 't geklots der Gave, 't geruisch der bladeren en 't gespokker der waskaarsen die opgingen in de stilte zonder ze te beroeren of te storen. Nu wilde hij weer bij de badplaats, want hij was nu reeds overtuigd dat de natuurwetten hier opgeheven waren en alles hier mogelijk was.

De zieken lagen er in vierdubbele rei gerangschikt om binnengedragen te worden; sommigen hielden de oogen dicht en hun wasbleek gelaat had het uitzicht van een lijk, anderen lagen met het koortszweet en draaiden de oogen akelig rond als zochten zij te vergeefs naar hulp en verzachting; maar allen behielden dezelfde kalme gelatenheid, de berusting in hun lijden, de volle overgave aan hun ellendig lot, met iets als een straal van hoop die glinsterde in een traanperel bij 't aanhooren hoe de omstaande menigte hunne genezing onophoudend afsmeekte. Dat zicht alleen wekte 't medegevoel en de vervoering; het kropte den kapelaan in de keel, 't joeg hem als een vloed van begeestering door de ziel, hij schreeuwde mee zoo

luid het kon terwijl hij vrijen loop liet aan de tranen die hem uit de oogen bolden. Hij wilde langs een anderen kant nader geraken en opeens zag hij vlak vóór zich zijn zuster neffens Elvire, alle twee met spannende aandacht en verslonden in 't geen er gebeurde. Zij ook hadden de verrukking op het gelaat en de oogen vol tranen.

Zonder spreken leidde hij haar bij de Grotte, deed met haar samen nog eens den doorgang onder de rots en neveneen bleven zij langen tijd geknield en verslonden in gebed. Daarna keerden zij terug, voelden zich door alles aangetrokken, bleven overal haperen en gerochten eindelijk los uit de woelende menigte en gingen beurtelings de Crypte, de Rosaire-kerk en de Basiliek bezichtigen.

Er was iets als een nieuw gevoel in hen gekomen; de aandoening was te geweldig geweest en toen ze op eene bank in de Esplanade wat neerzaten om uit te rusten, zagen zij het in elkanders wezen - er moest eene ontspanning volgen. 't Was alsof ze nu nog dichter en inniger samen hielden en deel uitmieken met al die vreemdelingen van eene groote familie die bezield door de zelfde gevoelens, samen gekomen waren en de wereld en 't gewone leven voor een tijd verlaten hadden om buiten alle aangenomene verhoudingen, vrij en los van alles, openlijk de godsvrucht te komen oefenen en zich verder op aangename wijze, vriendschappelijk te verzetten. Elk met zijn volk en gezelschap vormde er een groep in die groote gemeenschap waar men zich omsloten voelde. Juffers en jonge heeren flodderden er rond, priesters met meisjes, geestelijken van allen staat en orde liepen er vrij in 't bewustzijn van hun eerlijk inzicht, met de zekerheid dat er nergens eenig kwaad vermoeden of dubbelzinnigheid zou ontstaan. Van alle conventie en afgepaste vormelijkheid, opzicht en preutschheid voelde men zich hier ontheven en iedereen kon er zijn vrije wegen gaan zonder iets te moeten verduiken of bewimpelen.

Elvire voelde die ongedwongenheid in haar gemoed als een nieuwe behagelijkheid waarvan zij nu eerst voluit en zonder schroom genieten kon. Zij zat op dezelfde bank, aan de zijde van den onderpastor, die zijn bewondering uitsprak over haar helderkleurige bloese in lichtdoek die haar zoo goed stond en haar onkennelijk had gemaakt toen zij er te middag mede voor den dag kwam.

- Als gij dat op 't dorp dragen moest! plaagde hij.

- Ik heb er voor elken dag eene andere meêgebracht! plaagde zij weer. Wij zijn hier ver van 't dorp af, dat ziet gij wel! Als we thuis zoo neveneen moesten over straat loopen zou er al gebabbeld worden.

- O, 't is maar best dat we 't dorp ginder gelaten hebben en al het konkelfoes der venijnige kwatongen! Hier is er een andere geest en daaraan ziet ge dat alles maar een gewoonte is!

En de kapelaan wees over de wegen der Esplanade waar bijna al de pristers in gezelschap waren van juffrouwen waaronder er enkele zeer wereldsch en opzichtelijk gekleed, die zich heel ongedwongen gedroegen.

- Maar dat is hier ook de uitgelezene plaats en alleen in zulke omstandigheid is 't te begrijpen omdat de lucht hier doordrongen is van godsvrucht en de menschen die er komen om 't even goed gesteld zijn en met goede inzichten bezield.

Terwijl zij verder door de stadsdrukte medesleept werden waar een blijde uitgelatenheid en een feestroes scheen te bruischen samen met den zaligen wellust, sloeg de jubel weer door Elvire's gemoed omdat zij er nu volop meedoen mocht in de geneugten van wellust, zonder angst of onrust haar geweten te bezwaren. De veerkracht spande haar zenuwen zoodat heel haar lijf opging bij elken stap en haar oogen de weelde dronken van den zonneschijn, 't kleurgeschater op 't tooverachtige omhein der hooge bergen die er nog altijd stonden om haar te herinneren dat zij in een wonderland verbleef, waar men van de eene openbaring in de andere zou vallen en altijd nieuwe ontroeringen opdoen en nooit geziene schoonheid ontdekken. Zij moest zich gedurig inkeeren om 't niet als eene zinsbegoocheling op te nemen en zich wel te vergewissen dat het werkelijk met haar gebeurde, dat zij het wakend en in levenden lijve medemaakte! Zij moest voortdurig aan haar geluk denken en het de anderen mededeelen en herhalen: hoe zij 't betreurde dat er menschen waren ginder in het afgelegene dorp van Vlaanderen, die van dat alles niets wisten; die niet vermoedden dat er zoo iets bestond en die maar voortleefden tevreden met 't kalme, eentonig verloop van den dag.... En waar zij een stonde ingekeerd bleef, kreeg Elvire heel haar eigen levensloop in één greep te omvademen en zij overschouwde haar bestaan waar het uitgestrekt lag in zijn geruste evenheid, afgebleekt, zonder deining of beroering, waar de stilte en reine gemoedsrust al het geluk van uitmaken

moesten - omdat zij nooit iets anders verlangd of gekend had. Van hieruit beschouwd, lag dat verre afgelegen, vergeten bijkans en 't was met minachting en medelijden dat zij neerzag over de omgeving waarin zij ginder in zulk benepen kringetje, geaard had met de bewustheid dat de wereld niet verder strekte dan de enge grenzen der gemeente. Haar eigenlijke leven was hier eerst begonnen; hier was haar blik verruimd en opengedeind voor gewaarwordingen van grootscheren aard - er was afwisseling en bewogenheid en alzijdige voldoening. Men viel er van 't eene in 't andere. Samen met de behagelijkheid van het wereldsch vertoog en een zorgeloos weeldeleven in vroolijk gezelschap, was er de opperste vervoering der godsvrucht waar de ziel in opging tot ongekende, duizelingwekkende hoogte. En zoo om de beurt wisselden hier die twee gevoelens en vormden er samen die nooit ondervonden volledigheid van geluk dat men alleen in een droom kan ondervinden: waar alle begeerte ophoudt omdat men te baden ligt in de opperste geneuchte.

- Ik moet het mij goed inprenten, zegde zij, en er nu op den stond van genieten.... en denken dat het eens voorbij zal zijn en 't gewone leven herbeginnen van waar ik dan naar ‘dit hier’ alleen met de herinnering zal terugkeeren als naar een schoonen droom die heel mijn verder leven zal bijblijven omdat ik dan toch eens het geluk tastelijk heb aangeraakt en het aan mij voorbij is gegaan en ik het gegrepen heb tot het door mijne vingers is heen gegleden. Nu wist zij het reeds, zonder dat het zich in woorden verduidelijkte: dat, 't geen zij hier nu beleefde, een hoogtepunt zou vormen in haar bestaan, waar zij nooit meer aan reiken zou maar enkel met een mengeling van treurnis en behagen, altijd zou blijven aan denken als aan iets dat te schoon, te goed en te volledig was om het te kunnen bestendigen.

Wat had die eerste dag haar al een bruischenden rijkdom van behagen en weeldegevoel geschonken en wat zou het worden al die dagen die zij nog te goed had?!

- Wat nu? vroeg zij, terwijl de vervoering haar in de oogen blonk. En de kapelaan die haar trouwe leidsman was en raadgever, schikte effenaan en regelde alles volgens eigen inzicht; - de meisjes vroegen maar om te doen 't geen hij wilde. Uit de wereldsche drukte keerden zij weer door de Esplanade en kwamen met veel moeite in het omhein der arcaden, vóór de

basiliek waar de menigte volgepropt stond, gereed te wachten voor de sacraments-processie. De zieken waren geschaard in een ruimen kring waar zij den zegen van het Allerheiligste zouden ontvangen.

- Dit nu is eene der roerendste plechtigheden die we zien zullen! beweerde de kapelaan, - de opperste vervoering waarin de zieken gebracht worden en 't is hier dat 't meerendeel de mirakels gebeuren. Zij kregen gedrieën stand waar men een groot deel van den kring en de middenruimte overzien kon. Hier tegeneen moesten zij zich vasthouden om níet weggedreven te worden. Zulk een menigte had niemand ooit gezien! Heel die wijde omheining was vlakvol als gestampt; de breede dobbele wenteltrap boven de arcaden tot op de borstwering en balustrade, de gaanderij over heel het plein boven aan de basiliek en achterwaards over heel de Esplanade - 't zag overal zwart en bont van volk en over heel dien zwerm menschen ging geen ander geruchte dan een dof gezoem, een ingehouden geruisch waar het leven en 't gewoel der stemmen door eerbied en spannende verwachting was onderdrukt en ingetoomd. Eindelijk hoorde men uit de richting der Grotte het gezang opgaan - daar kwam de processie. Het Allerheiligste werd gedragen door een Hongaarschen bisschop onder een baldakijn waarvan 't goudweefsel schitterde in de zon, tusschen twee Indische waaiers, omgeven door hoogere geestelijken en een langen stoet geloovigen met brandend waslicht.

Zoogauw de stoet het omhein binnentrad, hief eene luide stem den smeekkreet aan, die door duizenden met vervoering herhaald werd:

- Seigneur, faites que je voie!
- Seigneur, faites que je marche!

En gedurende heel den tijd dat de bisschop de ronde deed en de zieken één voor één met de remonstrans zegende, werd die kreet de lucht ingeslingerd als een uiterste smeeking die klonk als een eisch, die de genezing moest afdwingen van den hemel. Maar 't roerendste was om telkens de bisschop voor een ander ligbed stilhield en het plechtige teeken miek dat zegent - 't bewustzijn der dadelijke tegenwoordigheid van den almachtigen God, zoo nabij, wezen tegen wezen met die ellende die vroeg en smachtte naar redding - om het gelaat en de oogen en de vervoering te zien bij den zieke in de onmiddelijke verwachting van 't geen hem kon geschonken

worden - de genezing! Men voelde zich opgaan, ontheven, den adem stilhouden, de keel toegewrongen, ijlen van geestelijke verrukking; - het was iets als een laaiende vuur dat over de menigte voer en er de dronkenheid inbracht.

Daar klonk het als 't bevel over een leger:

- A genoux! Les bras en croix!

En als voor een rukwind vielen de scharen neder en reikten de armen op.

- Seigneur! Sauvez-nous, nous périssons!

- Hossanah! au Fils de David!

Men weende, men was verheugd, men raasde en vergat dat er een wonder verwacht werd - omdat de samenhang der dingen niet meer bestond en men geen wonder noodig achtte om nog iets aan de vervoering te verhoogen. En de processie vervolgde haren gang en na den kring omschreven te hebben, vertrok de stoet weer onder jubelend gezang met den goudglanzenden baldakijn en de vederbossen en het kaarslicht en de menigte ging open om den doortocht vrij te laten aan de brancadiers die de zieken terug naar 't gasthuis voerden.

Als de onderpastor en zijn gezelschap elkaar in de oogen keken, verkenden zij welke ontroering er in hun binnenste ontstaan was, maar zij waagden het niet er over te spreken - het was te geweldig geweest en na die schokkende gemoedsbeweging snakten zij naar rust en om buiten 't gewoel te komen en alleen te zijn. Al die menschelijke ellende en die bovenmenschelijke poging om al die ellende te weren - die eenbaarlijke roepstem en het aandoenlijke van die hoop op verlossing had hun ontzenuwd en 't gemoed overspannen. Daarom stelde de kapelaan voor om nu met den Funiculair naar boven te klimmen en op den ‘Pic-du-Jer’ in de stilte zich te gaan afzonderen en de kalmte van het dageinde in te ademen.

Hier boven was het eene nieuwe verrukking, maar van heel anderen aard. Het bergland - de grootsche oneindigheid der kruinen had iets bovenmenschelijks dat nooit gezien was of ooit iemand had kunnen verbeelden - een schrikkelijke schoonheid, die sidderen deed door hare aangrijpende, wreede woestheid en ontroerende pracht. Voor 't eerst kreeg men hier het besef van eene andere verhouding tegenover het geweldige der afmetingen. Er was iets gedrochtelijks in die bergreuzen, die zoo onversaagd en machtig tegen den hemel overeind stonden met diepten er tusschen, die duizelen deden. Zoo onverroerbaar kalm, zoo

doodsch hing de lucht hier over eene schepping waar de mensch en het menschelijke niet bij hoorde en waar geen sterveling de hand had aan gestoken - het leven was er te grootsch en van eene verhouding die zich om ons bestaan niet bekreunde - iets dat zijn eigen statigen gang ging, steenvast, onverroerbaar, zonder dat zon of maan, licht of donker er eenigen invloed op hadden - een leven op zijn eigen dat stand hield en het ander wankelbare en wisselende levendje dat maar van toevalligheden afhing, aan zich liet voorbijgaan zonder dat de starheid van het uitzicht een rimpel verroerde. Zie maar in de diepten ginder, hoe veilig, gescholen in de plooien van het bergkleed de dorpjes er liggen, als vogelnestjes zijn het! En de verkeerwegen die kronkelend de hellingen af- en oploopen schijnen voorgetrokken lijntjes waar onzichtbare mieren over kruipen moeten. De kudden bergkoeien die de zoden afgrazen schijnen tikkelingen - iets van de onderdeeltjes die verloren gingen uit eene speelgoeddoos!

- En wij hier! zegde de onderpastor, wat nietelingen zijn we in die grootschheid.

Maar zijne bemerking bleef onbeantwoord, men was verslonden aan 't staren over dat vastgesteven, steenen wonder dat tot de gekende wereld niet scheen te hooren.

De zon tooverde er een feestelijke pracht over de rotswanden die ofwel naakt, blauwendig en perelgrijs beglansd werden of begroeid, met de vriendelijkste tonen van groen schakeersel, in ongelooflijken rijkdom opgloeiden.

En toch wekte die schoonheid alleen stille verbazing, geen jubel of luidruchtige bewondering kwam er bij te pas - men bleef bevangen door een geheime vrees en een vreemden weemoed. Men stond hier uitheemsch, voor 't onbekende, met een gruw voor de schrikwekkende tegenwoordigheid der reuzen die dreigden met dood en vernieling. Het naderende dageinde gaf reeds een voorgevoel van het vereende schouwspel dat zich hier ging voordoen, eens dat het vriendelijke licht zich moest terugtrekken en de gruwbare duisternis uit de afgronden zou oprijzen om het al te overdekken.

Men voelde zich hier te hoog boven 't leven, men overheerschte te veel het gewone. De stad met haar drukte die ginder beneden te raden lag, had al hare aantrekkelijkheid verloren en kon van hier uit gezien, geen indruk maken. En ginder verder, waar dat groepje menschen rond die driedubbele

kerk - verpletterd als een nietig ding - hunne godsvrucht oefenden, dat scheen allemaal niet ernstig meer: heel het menschelijke bedrijf ging te loor in die ontzagwekkende omgeving en miek alles klein en belachelijk. Daar beneden bleef slechts een ding grootsch en zijn statigheid houden. De schoone stroom, die in een omhaal, als een machtig gebaar de berghoogten omschreef en zonder zich om iets te storen, door het stadje en voorbij de Grotte voer, plechtstatig zijn voorgeschreven wegen vorderde naar ongekende verten, vast maar zonder overhaasting als een noodwendig onderdeel en bijhoorte, maar zelfstandig ook als stroom en onafhankelijk, even groot en machtig als al het overmachtige dat hij op zijn wegen tegenkwam.

Verzen.
Herman Middendorp.

Forever.

Elk uur, dat van de kimmen klom,
elk uur, dat in den nacht verglom,
heb ik van verre heerlijkheid
één lichtsprank in uw woord gebeid.

Maar altijd lag op uw gelaat
de glimlach van uw kalmen haat;
en lachend bij uw kouden spot
wist ik voor alle tijd mijn lot.

Toen stierven eenzaam in mijn hart
mijn droom en traan en lied en smart;
en zelfs de erinnring van uw schoon
vergrijsde in al der tijden woon.

Doch zoo gij nu nog komen zoudt
- mijn leege ziel werd arm en oud; -
ik vroeg nòg, voor ik sterven ging,
uw'r zachte handen zegening.

Vrede.

Vrede, die als goud-glans uit uw klare,
lachende oogen licht, voor alle tijd
in verholen zielekaamren te bewaren
schat van zonnige bezonkenheid; -

- vrede, met den val der doode jaren
door een stil-gedragen smart gewijd,
die u 't eindlijk milde lot in zwaren
schrijn besloot van tijdlooze eeuwigheid....

Dat uw ziel mij zeegnend meê kon deelen
dat stil-blijde en schoone ziels-gemis
van wat mij, - valsch goud en beursche vruchten, -
al-door dor en droef behoeven is.
Poover kleed van schamele genuchten,
die voor u mijn zwakheid niet verhelen.

Heb ik niet al mijn vreugde weg-gedragen?..

Heb ik niet al mijn vreugde weg-gedragen,
heb ik niet al mijn wenschen staêg gebracht
- met stil vertrouwen op Uw hoog behagen -
in schrijnen van berusting, zwart van nacht?

En wilt Gij al mijn lijden nog vervagen
in purper-vlammen van Uw smarten-macht?
zal dan nog scheller leed-zon voor mij dagen?
Hebt Gij nog feller wee mij toegedacht?....

.... Vergeef, o God, Uw kind, dat niet bevroedt
waarom de rozen welken, - milde gloor
uit Liefstes lachende oogen gaat te loor,
daar eens de Dood de broze glansen breekt; -
waartoe uit dit verslagen hart het bloed
al-door in donker-trage droppen leekt....

Iets over den oorsprong van het gevederd geslacht.
Mr. J.A.H. Baron van Zuylen van Nyevelt.

WANNEER men in Londen, van Victoria station afkomend, de stad ingaat en Hydepark rechts laat liggen, dan komt men al spoedig links afslaande aan de breede straat, die naar Kensington voert; 't duurt niet lang of men krijgt aan de rechterhand twee naast elkander gelegen reusachtige paleizen of tempels in 't gezicht: het Victoria en Albert- en het Natural History museum. Tempels? Ja, dat zijn zij in den volsten zin des woords; tempels der kunst en der wetenschap. Men kan gerust zeggen dat zij, ieder op hun gebied, éénig zijn. Alles wat de mensch het schoonst op kunstgebied wrocht, alles wat zijn onderzoekende nimmer rustende geest in het rijk van dierkunde en biologie en palaeontologie naspeurde en ontdekte, is hier in de schitterendste exemplaren vertegenwoordigd, en wat niet minder verdienstelijk is, op de meest leerzame en duidelijke wijze tentoongesteld.

Wanneer wij het laatstbedoeld museum, dat van natuurlijke Historie, binnentreden, dan valt ons oog onmiddelijk op twee meer dan levensgroote beelden. Recht vóór ons, op een verhevenheid, verrijst de eerwaardige gestalte van den grooten hervormer, den schepper der moderne biologie, Charles Darwin; aan onze rechterhand treft ons de afbeelding van zijn grooten medestrijder en kampioen voor de evolutieleer, Thomas Huxley. Met laatstbedoelden zullen wij ons een oogenblik hebben bezig te houden.

Men schreef 1886; de strijd over het ontwikkelingsbeginsel in tegenstelling met het vroegere geloof aan de onveranderlijkheid der soort woedde nog hevig. Réville had zijn ‘Prolégomènes de L'Histoire des Religions’ doen verschijnen, waarin hij in 't licht stelde dat het scheppingsverhaal in Genesis geenszins in overeenstemming was met de jongste

ontdekkingen op anthropologisch, zoölogisch en palaeontologisch gebied. Dit haalde hem een scherpe berisping van ‘the grand old man’, W.E. Gladstone op den hals, die in de ‘19th Century’ de volgende ontboezeming ten beste gaf: ‘But the question is not here of a lofty poem, or a skilfully constructed narrative: it is whether natural science, in the patient exercise of its high calling to examine facts, finds that the works of God cry out against what we have fondly believed to be his word and tell another tale; or whether, in this nineteenth century of Christian progress, it substantially echoes back the majestic sound which, before it existed as a pursuit, went forth into all lands.

First, looking largely the latter portion of at the narrative, which describes the creation of living organisms, and waiving details, on some of which the Septuagint seems to vary from the Hebrew, there is a grand fourfold division, set forth in an orderly succession of times as follows: on the fifth day.

1o the waterpopulation;

2o the air-population;

and on the sixth day;

3o the land-population of aminals;

4o the land-population consummated in man.

Now this same fourfold order is understood te have been so affirmed in our time by natural science, that it may be taken as a demonstrated conclusion and established fact.’

Men ziet het, Gladstone houdt vast aan 't geen hij verkoos te noemen: ‘the impregnable rock of scripture,’ en wanneer nu, na dertig jaar, dergelijke opvatting slechts een glimlach kan ontlokken, was het geen wonder dat *toen* Huxley, in de volle glorie van zijn baanbrekende ontdekkingen op het gebied der vergelijkende ontleedkunde, vuur vatte en den grand old man te lijf ging, die zich onvoorzichtig op een gebied had gewaagd waarin hij niet thuis was.

Ter staving van zijn beweringen haalt Gladstone Cuvier aan; maar zag daarbij over 't hoofd dat sedert diens dood (1832) geheele werelden van oud organisch leven zijn ontdekt, en dat juist degenen die met den meesten ernst de onderzoekingen van den grondlegger der palaeontologie hebben voortgezet, het waren die er het meest toe hebben bijgedragen het geloof aan de oude overlevering wankel te maken.

Huxley nu begint in zijn ‘Genesis versus Nature’ eerst duidelijk te maken wat men in Genesis I, 21 heeft te verstaan onder de bovolking van lucht, water en land; en stelt daarna in 't licht dat de moderne natuurwetenschap zich in geenen deele kan vereenigen met de volgorde als door Gladstone opgesomd. Of de geologische getuigenis is volledig genoeg om ons in staat te stellen met juistheid de volgorde te determineren waarin organische wezens op aarde zijn verschenen, òf zij is dit niet. In 't eerste geval is het slechts een vraag van nauwkeurig waarnemen; in 't tweede geval ontkent of bevestigt de wetenschap niet, maar zwijgt.

De seriën van fossiele overblijfsels van dieren, die in lang vervlogen tijdperken op aarde voorkwamen en alléén voldoend bewijs voor hun vroeger bestaan opleveren, kunnen als volgt worden gerangschikt, de oudsten onderaan;

FORMATIËN:	**EERST BEKENDE VERSCHIJNING VAN:**
Quaternair.	Gewervelde luchtbevolking (Vleermuizen)
Plioceen.	Gewervelde luchtbevolking (Vogels en Pterodactylen)
Mioceen.	
Eoceen.	
Krijt.	
Jura.	
Trias	
Boven-palaeozoisch	
Midden-palaeozoisch	Gewervelde landbevolking (Amphibiën, Reptielen)
Lager-palaeozoisch	
Silurisch	Gewervelde waterbevolking (Visschen).
	Ongewervelde lucht- en landbevolking (vliegende insecten en schorpioenen).
Cambrisch	Ongewervelde waterbevolking.

Hieruit vloeit dus voort dat de wetenschap leert ten opzichte der consecutieve verschijning van organische wezens: water-, land- en luchtbevolking; en allerminst Gladstone in 't gelijk stelt, waar deze, zich beroepend op Genesis, meent te moeten aanvoeren: water-, lucht- en landbevolking.

Veronderstellen we nu dat de uitdrukking van Genesis ‘gevleugeld gevogelte’, pour le besoin de la cause, ook kan worden uitgestrekt tot vliegende insecten, dan moet de verschijning der luchtbevolking millioenen van jaren worden achteruitgeschoven, daar is kunnen vastgesteld worden dat zij, vlie-

gende insecten, reeds in Silurische rotsformatie voorkomen, en er zou nog eenige hoop zijn voor de ‘fourfold order of creation’ ware het niet dat overblijfselen van scorpioenen, dus wel kruipend gedierte par excellence, almede in die Silurische rotsen zijn te vinden; zoodat de volgorde der waargenomen overblijfselen

2. Land- en luchtbevolking
1. Waterbevolking

toch niet in overeenstemming is te brengen met Gladstone's

3. Landbevolking
2. Luchtbevolking
1. Waterbevolking

afgezien nog van het feit dat er toch werkelijk veel goede wil toe vereischt wordt om de uitdrukking ‘gevleugeld gevogelte’ ook uit te strekken tot insecten.

Gladstone's commentaar: ‘Pursuing that regular progression from the lower to the higher, from the simple to the complex, the text now gives us the work of the sixth “day” which supplies the land population, air and water having been already supplied’ is ook verre van gelukkig. Want het is onwaar dat de luchtbevolking in haar geheel genomen lager georganiseerd is dan de landbevolking. Integendeel, ieder die de morphologie der dieren heeft bestudeerd, weet dat de organisatie van een vleermuis, vogel of pterodactyl die van een viervoetig aardbewonend dier *veronderstelt*, en dat zij alléén begrijpelijk is als een uiterste wijziging van een zoodanig dier, 't zij dan zoogdier of reptiel. Geheel op dezelfde wijze zijn gevleugelde insecten, aangenomen dan dat ze tot de luchtbevolking konden worden gerekend, niet anders denkbaar dan als modificatie van een kruipend prototype, dat dan alweer tot de landbevolking zou moeten behooren. Theorie zoowel als waarneming verzetten zich dus tegen de opeenvolging van dierlijk leven, zooals Gladstone die meent in Genesis te ontdekken. Integendeel zouden vele waardige vertegenwoordigers der natuurwetenschappen bereid zijn te verklaren, alléén op theoretische gronden, dat het verschijnen der luchtbevolking vóór de landbevolking absoluut ongeloofelijk is, - en dat, indien zoodanige bewering in Genesis voorkomt, dìt alleen de wetenschappelijke onbetrouwbaarheid van een dergelijke bron bewijst. Zelfs kan niet worden volgehouden dat de waterbevolking in haar geheel vóór de landbevolking zou zijn ontstaan; ten bewijze mogen strekken de cetacea, bruinvisschen,

dugongs en andere echte zoogdieren die, oorspronkelijk landbewoners of althans daarvan afstammende, zich wederom tot het water hebben gekeerd en daarin nu hun natuurlijk element vinden.

Zooals ieder weet, werd vroeger als een der groote bezwaren tegen de evolutie-hypothese altijd weer op den voorgrond gesteld het gemis aan overgangsvormen waardoor de afstamming kon worden bewezen, althans aanschouwelijk gemaakt. Het zou mij te ver voeren hier uiteen te zetten waarom dat gemis volstrekt niet als argument tegen de ontwikkelingsidee kan gelden, en ik kan alleen constateeren dat dit gemis hoe langer hoe lichter te torschen valt doordien steeds nieuwe vondsten en feiten aan het licht komen. Om slechts één voorbeeld te noemen herinner ik u de vóór ettelijke jaren, in Centraal Afrika gevonden nieuwe diersoort de Okapi, een duidelijke tusschenvorm van giraffe en antilope.

Maar het stond geschreven dat de natuur ons althans één harer geheimen zou openbaren uit een millioenen jaren vervlogen tijdperk. Daartoe moet ik den lezer verzoeken zich met mij te verplaatsen naar het Museum für Naturkunde in de Invalidenstrasse te Berlijn. Dit is in de verste verte niet te vergelijken met het Londensche South Kensington Museum, ook niet met de rijke fossiliën-verzamelingen in Parijs en Brussel, want de paleeontologische afdeeling van de Berlijner verzameling bezit geen reusachtige ‘Zugstücke’, (zooals b.v. het twintigtal iguanodonskeletten, prachtig geconserveerd, in Brussel), men vindt er niets dan eenige geraamten van nijlpaarden (uitgestorven soort van Madagascar) voorts van moa's, (de reuzenvogel uit Nieuw-Zeeland, insgelijks uitgeroeid), en nog een en ander te hooi en te gras. Maar het bezit één schat, die tegen heel wat mastodonten, dinosauren en andere monsters opweegt; het bezit... den eersten vogel.

In een hoek bij het venster staat een onaanzienlijke tafel met glasbedekking, daaronder twee geelachtige steenen platen zonder eenig reclame-achtig opschrift: en toch betaamt het hier het hoofd te ontblooten, want men bevindt zich voor een reliquie, voor den natuurvorscher van onschatbare waarde. Voor den oningewijde is op deze steentafel aanvankelijk in 't geheel niets te zien; kijkt hij scherper toe, dan ontrolt zich het volgende beeld voor hem: Op een kleverigen bodem van slijk of leem is een kraai of andere soortgelijke vogel geplukt gewor-

den; enkele vederen hebben zich in het moeras afgedrukt en het kadaver schijnt op de plaats te zijn blijven liggen en daar tot ontbinding overgegaan, want enkele stukjes been ziet men nog in de versteende brij steken. En nu, deze steen is voor ons een hoeksteen. Op hem vertoonen zich de eerste sporen van het orgaan dat wij, twintigste-eeuwers, met alle macht pogen ons eigen te maken: het orgaan dat de lucht verovert; deze enkele veder-afdrukken, deze weinige beenderen zijn de schaduwachtige omtrekken van den oudsten vogel dien wij kennen, den oervogel Archaeopteryx; op deze vederen en beenderen begon het gewervelde dier, dat zich van visch tot sauriër had ontwikkeld, een nieuw leven - het leven in het heerlijke blauwe luchtruim, in den aether, het leven van den arend, de zwaluw, de albatros. Ook wij menschen zijn naar onzen bouw werveldieren, en onze vogelvlucht zal, hoe hij ook worde vervolmaakt, toch steeds de grenzen en wetten van onzen lichaamsbouw niet kunnen overschrijden, maar wij hebben nog iets voor boven de oude hagedis die ging vliegen; wij hebben het orgaan van 't werktuig-uitvinden - de hersens.

Dat ons nu nog deze hoeksteen, deze pijler der gansche vlucht-ontwikkeling van het werveldier voor oogen staat, dat danken wij aan een samenloop van gelukkige omstandigheden waarvoor wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn.

Vatten wij die kortelijk in 't oog.

We zijn in de groote periode van onze aarde die men met den naam van Jura-tijd pleegt te bestempelen; alzoo in den tijd dat er nog geen Alpen waren, en de Middellandsche zee zich tot midden in Duitschland uitstrekte; het toenmalig ‘home’ van den Ichthyosaurus. In het ruime sop regent onophoudelijk kalk omlaag, mikroskopisch kleine behuizingen van oerdiertjes, zooals die nog thans onze zeeën bevolken; de foraminiferen. Langzaam maar zeker wordt daardoor de bodem bedekt en verhoogd. Ook nog andere oorzaken, thans niet met zekerheid vast te stellen, werken er toe mede dat de zee zich langzamerhand naar het Zuiden terugtrok, totdat eindelijk de ondiepten, door de koraaldieren uit kalk opgebouwd, zich boven den waterspiegel verheffen... de Juratijd loopt ten einde. De geheele zeebodem komt bloot; wolken van kalkstof jaagt de wind voor zich uit, en brengt langzamerhand van noordelijker streken de zaden en kiemen, die de woestijn met een groen kleed overtrekken, en daarmee gelijken tred houdend

trokken er ook landdieren heen. Nu kwam er een wijziging in de atmospherische toestanden: wolken trokken zich om de nieuw geboren bergen saam, het begon te regenen. Het water drong in de rotspleten, de eene beek na de andere brak zich baan en stortte zich omlaag waar hun zoet water zich mengde met de langzaam uitdrogende inhammen en golven der terugtrekkende zee. Het zoetwater was rijkelijk met kalk uit de bergen bezwangerd, die aldus wederom den schoot bereikte waaruit zij was aangevoerd. Die kalk nu kreeg een eigenaardige rol te vervullen; zij werkte als lijkwade; als lijkwade voor al het organische afgestorvene, voor de tallooze dieren en planten die na kortstondig bestaan op den ondiepen zeeboezem zonken. Die kalk werkte als gipsafgietsel, zoodat zij den vorm van het wezen aannam en ook behield nadat de ontbinding van het organisme was ingetreden: In onze dagen zien wij iets dergelijks in Pompeji, waar de vormen van menschen en dieren zoo prachtig in de vulkanische asch zijn bewaard gebleven.

De tijd ging voorbij; de kalkbeeken droogden uit, het water verdampte en ten slotte bleef er niets over dan één reusachtige steenmassa die het dagboek der vervlogen eeuwen vast omsloot; terwijl een nieuw geslacht, de mensch, homo sapiens op het tooneel verscheen.

Nu was er een homo sapiens, een lepidum caput, Senevelder met name, die eene uitvinding deed, die het dorp Solnhofen in Oberfranken beroemd maakte. Aan 't eind der achttiende eeuw verzon hij een kunst, zooals wij zullen zien aan de natuur ontleend: de lithographie of steendrukkunst. En het was juist de kalksteen van Solnhofen, die daartoe het onmisbaar materiaal leverde; die steen toch liet zich kleuren en bewerken, zonder af te splinteren, haarscherp snijden, zonder te barsten, in de drukpers zwaar belasten; tot op onze dagen heeft hij zijn reputatie bewaard en ducht geen concurrentie. Tegelijkertijd werden in den omtrek de bosschen geveld en stortte men zich met alle macht op dit oude blok Jura-kalk, om het voor allerhande doeleinden uit te houwen.

Door een merkwaardigen samenloop der dingen liet ook thans de wetenschap zich gelden. Smith had in Engeland voor 't eerst een tabel opgesteld van de verschillende tijdsgewrichten der aard-geschiedenís; en Leopold von Buch had den Juratijd uit de verschillende steenbeddingen beschreven en ingedeeld,

terwijl de nieuw gevonden techniek er het hare toe bijbracht om afbeeldingen van wat men uitgroef alom te verbreiden. En ziet, ook ‘uit der kinderen mond hoorde men de waarheid.’ 't Duurde niet lang of de eenvoudige steenhouwers werden er attent op, dat de steenplaten die zij voor ‘illustraties’ opgroeven en loshakten, zelven ‘geïllustreerd’ te voorschijn kwamen, kreeften, visschen, allerhand gedierte was daarop duidelijk te onderkennen. Het was het oude dagboek der natuur, dat zich ontsloot! En toen de echte natuuronderzoekers dergelijke reliquieën in handen kregen, twijfelden zij geen oogenblik of men had hier met een vondst van den allereersten rang te doen. De roem van Solnhofen wies met den dag; ieder wilde wat van den rijken buit, de verschillende musea betwistten zich deze merkwaardige bladen uit het album der natuur; en, zooals 't altijd gaat, daar de vraag het aanbod overtrof, stegen de prijzen tot een hoogst eerbiedwaardig cijfer.

't Was in 1860. Men had zich nu, dank ijverige en onverdroten nasporingen, een vrijwel klaar beeld kunnen vormen van het oneindig lange Jura-tijdperk, en er zich rekenschap van kunnen geven dat het er toen heel anders uitzag dan thans; zoo zag men in, dat van het genus mensch toen nog geen sprake was geweest; wel vond men in overgrooten getale de afdrukken van reptiliën en sauriërs, zoodat men, terecht, dat tijdvak als den eigenlijken bloeitijd van dit geslacht leerde beschouwen. Daar nu zoogdier en vogel den mensch veel nader staan dan b.v. een schildpad of hagedis, zoo nam men aan dat toenmaals de geheele dierenwereld zich nog op een lageren trap van ontwikkeling moest hebben bevonden. Het geloof aan Darwin's evolutiewetten stond om dien tijd nog op zeer losse schroeven, de meeste natuurkundigen hielden nog vast aan de meening, dat, bij ontstaan zoowel als te niet gaan der verschillende diersoorten, bovennatuurlijke, buitenissige machten in 't spel waren. Hierover echter was men het eens: vogels zoowel als zoogdieren hadden, zoo zij al voorkwamen, niet dan eene zeer ondergeschikte rol te spelen gehad. Men had wel op andere plaatsen reusachtige, drie-teenige afdrukken gevonden, maar wist niet of die aan vogel- dan wel aan saurierpooten waren toe te schrijven; thans weten wij dat het laatste het geval was; 't zijn de voetsporen van den iguanodon. Maar daar op éénmaal stiet men op iets merkwaardigs: op een versch uitgehouwen lithographische plaat zag men den duide-

lijken afdruk van een... veertje. Het oude spreekwoord zegt: den vogel kent men aan zijn veeren; ergo, waar een veertje gevonden werd, daar moest ook een vogel zijn geweest.

Wij kunnen naar alle waarschijnlijkheid aannemen dat de vederdos een zich aan veranderde omstandigheden aangepast hebbende mutatie is van het oorspronkelijke schubbenpantser; maar een ander dier behalve den vogel, dat die mutatie zou hebben doorgemaakt, is ons niet bekend; en daarom rees twijfel of men hier met een echte veder dan wel met een daarop gelijkend plantaardig voortbrengsel te doen had, en die twist zou nog zoo spoedig niet zijn beslecht, als men niet het jaar daarop, dus in 1861, een andere vondst gedaan had, die de zaak voor goed uitmaakte; men trof den afdruk aan van een hoop dooreengeworpen beenderen, en daaromheen een gansche massa veeren!

Een arts te Solnhofen, Ernst Häberlein, werd de gelukkige bezitter der wonderplaat en verzuimde niet om zijne ontdekking wereldkundig te maken; maar hij bewaarde zijn schat zorgvuldig en wilde dien niet laten afbeelden of nateekenen. Maar de natuurvorscher Oppel, die het geval te zien kreeg, wist raad; gelijk Mozart het ‘miserere’ van Allegri, dat in de Sixtijnsche kapel werd gezongen maar niet mocht worden gepubliceerd, de auditu in zijn hoed schreef, zoo leerde Oppel den geheelen afdruk tot in de kleinste bijzonderheden van buiten, en teekende hem thuis na. Andreas Wagner in München gaf toen naar deze betrouwbare gegevens aan het nieuwe dier een Latijnschen naam (Archaeopteryx). Maar zoo grif ging het niet. De zoöloog Giebel verklaarde de heele historie voor een mystificatie, omdat de teekening sauriër-beenderen en vogelveeren saam vereend te zien gaf. Dat was immers onmogelijk, althans voor iemand die nog steeds vasthield aan de constantheid der soort. Deliberante senatu Saguntum periit. Op raad van zijn grooten adviseur Richard Owen, die wel zag hoe de vork in den steel zat, verkreeg het Museum te Londen de kostbare natuur-lithographie voor 14,000 mark, en de Duitsche geleerden mochten toezien. Zij is daar nog steeds, in Berlijn heeft men eene kopie in gips (rechts in de zaal).

De Duitschers ‘jurèrent, mais un peu tard, qu'on ne les y prendrait plus’; want de echtheid was nu boven twijfel verheven. Intusschen, wat nu voor Duitschland voor goed verloren ging, was toch maar een zeer geschonden reproductie van het

raadselachtige wezen; maar genoeg kon worden waargenomen om grenzenlooze verwarring in de geleerde hoofden te stichten. Als *dit* een vogel moest verbeelden, dan ging een heel systeem te gronde. Op de plaat toch lagen als bestanddeelen van eenzelfde dier: ruggewervels in zandlooper-vorm, die nooit of te nimmer bij vogels, maar wel bij hagedissen, b.v. den Ichthyosaurus, voorkomen; daaraan sloot zich een staart van twintig wervels, immer smaller wordend, en aan elken wervel zaten duidelijk en onmiskenbaar een paar veeren. Wat was ‘mit diesem Räthselwort gemeint’? 't Kon slechts een dier geweest zijn, een trap hooger dan de sauriër, warmbloedig en naar de overblijfselen van pooten en armen onmiskenbaar bij de vogels in te deelen.

Maar de staart? Die behoorde toch zeker aan een reptiel. En nog een tegenstrijdigheid: de vleugel was als die eens vogels behalve in één punt. Bij den echten vogelwiek zijn arm en hand saamgesmolten, geheel. Maar bij het Solnhofer raadsel kwam de hand nog uit den vleugel te voorschijn, want op het gewricht kwamen drie scherpe, goed onderscheiden klauwen te voorschijn. ‘Summa summarum’, het spook was òf een vliegende hagedis met vogelveeren, óf een vogel waaraan nog ettelijke kenteekenen kleefden der lagere orde, die der sauriërs.

Maar daarmee was de zaak niet uit. De geheele beroering was natuurlijk koren op den molen der evolutionisten, die juichten bij elke bres die in de oude systematiek werd geschoten; zoo bij den wonderlijken visch amphioxus, die door den een voor een visch, door den ander voor een ongewerveld dier werd uitgekreten; evenzoo bij den merkwaardigen salamander-visch uit Zuid-Amerika.

De oervogel archaeopteryx was voor de aanhangers van Darwin luce meridiana clarius de tusschen- of overgangsvorm van sauriër en vogel, eene opvatting waartegen de rechtzinnigen zich natuurlijk met hand en tand verzetten. Intusschen één wensch was den tegenstanders gemeen; dat het mocht gelukken nog een tweede, beter geconserveerd exemplaar machtig te worden. En ziet, die wensch zou verhoord worden. In 1877 werd op een paar uur afstands van de eerste vondst een nieuw exemplaar uitgehouwen; ditmaal in den meest volmaakten toestand dien men maar wenschen kon. Häberlein, dezelfde, die het eerste exemplaar was machtig geworden, verkreeg ook dit, en bood het te koop voor het bagatel van 36,000 mark. Nu

begon van alle kanten een loven en bieden; herhaalde malen was de schat op het punt naar het buitenland te verhuizen, maar ten slotte werd het ‘Berliner Museum für Naturkunde’ eigenaar voor 20,000 mark.

Een der grootste merkwaardigheden van het nieuwe exemplaar was de kop, dien men nu voor 't eerst te zien kreeg; want die kop had *tanden* in boven en onderkaak. Dit was nu in zooverre niet al te onbegrijpelijk of verrassend, want men had zeven jaar te voren in Noord-Amerika de overblijfselen van een *echten* vogel uit de krijtperiode gevonden, den Hesperornis regalis, die evenzeer in gleuven in boven- en onderkaak echte tanden had; maar de tanden van de archaeopteryx waren ontwijfelbaar sauriër-tanden.

In hoofdzaak was er nu geen ontkomen meer aan: op het oogenblik dat de natuur van de hagedis naar den vogel wou opklimmen, moest de archaeopteryx als sport van den ladder dienst doen. Maar welke? Dat was de vraag; want dat er nog meer sporten moesten zijn en de geheele ladder, die de geslachten verbond, compleet was, daaraan twijfelde niemand; en ook nu nog is niet met zekerheid uit te maken of de door ons gevonden sport dichter bij den vogelen- dan wel bij den reptilien-kant zich bevindt.

Hoe het ook zij: wij staan hier voor een der grootste problemen: dat van het vliegen. En hier moeten wij onderscheiden tusschen willekeurig en onwillekeurig, of, zoo men wil actief en passief vliegen. Het laatste deden ongetwijfeld de mikroskopische wezens, die wij bacteriën of bacillen noemen, wezens die in de oneindige keten van het organisch leven den meest eenvoudigen vorm vertegenwoordigen; aan een bepaling van het gewicht valt natuurlijk niet te denken, bij de minste aanleiding of beweging zweven zij door het luchtruim en oefenen hun deels zegenrijken deels vernielenden invloed. Maar naar gelang de natuur in haar onafgebroken ontwikkelingsgang voortschreed, werden de organismen, oorspronkelijk ééncellig, allengs gecompliceerder en dus ook zwaarder; met het zweven her- en derwaarts op den wind was het gedaan. Het water zou nu het milieu worden, waarin de evolutie verder ging; de visschen verschenen ten tooneele. Wat voor ons de ballon is, namelijk het middel om zich kunstmatig in het ons omgevende element, de lucht, te verheffen, dat was voor den visch de zwemblaas, oorspronkelijk niets dan een huidplooi aan den

darm waarin de door den visch ingeslikte lucht gepompt werd. Daarbij werden als stuur de vinnen ontwikkeld, zoodat wij in zekeren zin kunnen zeggen: de visch vliegt in het water. De bekende vliegende visschen hebben het zelfs klaargespeeld op hun vinnen een korte spanne tijds in het hun vreemde element, de lucht, te vertoeven; maar daarin zijn zij niet thuis, in de lucht kunnen zij niet leven, maar moeten verstikken; langs *dezen* weg is het met het vliegen niets gedaan.

Eerst moest de visch als salamander lucht-ademer worden, de zwemblaas af- en de longen aanschaffen. De vinnen gingen nu ook verloren, in hunne plaats traden beenen, die geschikt bleken voor springen, loopen, klimmen: het vlieg-probleem was tijdelijk op den achtergrond geraakt. Dit zou weer zijn rechten hernemen toen de vliegende hagedis, pterodactylus (vleugelvinger) verscheen; bij haar treffen wij een vlieshuid aan, die zich van één vinger der hand tot op het achterbeen spande; een groot onderscheid dus met de vleermuis, waarbij het vliegvlies is uitgespannen tusschen de verlengde vingers van de hand of voorarm.

Nu kwamen sauriërs, wier bloed van uit hun binnenste werd verwarmd, in plaats van alleen hun warmte aan de zonnestralen te ontleenen. Wat de oorzaak hiervan was, is niet met zekerheid na te gaan; wellicht eene aanpassing aan het kouder wordend klimaat; de huid zocht om den eenmaal verkregen innerlijken gloed tegen de koude buitenlucht te beschermen een slechter warmtegeleider als bedekking; het vederenkleed trad in de plaats der schubben.

Onder deze gevederden waren er van gering gewicht, die gemakkelijk op de takken der boomen rond konden springen; dit hadden zij reeds gedaan eer zich de mutatie van schubben tot vederen had voltrokken, gelijk wij nog kunnen waarnemen aan den tropischen kikvorsch Rhacophorus, die in de boomen leeft en zich metterdaad tot vliegenden vorsch heeft ontwikkeld; wil hij naar beneden, dan gebruikt hij zijn zeer ontwikkelde zwemvliezen als valscherm. Voeg hierbij nu nog, dat reeds bij den pterodactylus zich holle beenderen toonden waardoor het gewicht verminderd werd, eene verbetering die de vogels natuurlijk nog hebben onderstreept - en ik zou meenen dat wij een niet al te ongeloofwaardig of phantastisch beeld hebben van de wijze waarop het gevederd geslacht is ontstaan.

Eindelijk nog een woord over de naaste stamverwanten van

den archaeopteryx. Vogel-kenteekenen werden reeds vroeg bij verschillende dinosauren (schrikhagedissen) aangetroffen. Zoo in de eerste plaats bij eene orde van dat geslacht, die den naam van ornithopoda (vogelvoeters) heeft ontvangen. Deze is het naast verwant aan de groep der pachypoden en waarschijnlijk van een anderen tak, de chelidosauria, af te leiden. Beide orden worden ook wel eens onder den naam van Orthopoda (rechtvoeters) vereenigd, waarbij de overeenstemmende bouw van het open bekken en zijn lange paralel aan het ischium, post-pubes. Maar, en dit is van groot gewicht, de Ornithopoda onderscheiden zich van de pachypoda door de holle beenderen (een echt vogelteeken), de zeer verlengde metatarsen en den digitigraden voet, waarvan de teenen niet met hoeven maar met klauwen zijn voorzien. Steunende op den machtigen staart en de lange achterbeenen, stonden en sprongen deze vogelachtige schepselen recht op; de zwakkere voorste ledematen dienden slechts tot grijpen. Het aan de huid gehechte beenpantser der pachypoden hadden de ornithopoden niet; waarschijnlijk was hunne huid met vederen op haarachtige aanhangsels bezet. (Haeckel, Systematische Phylogonie III).

De aanzienlijkste en typisch-hoogst ontwikkelde groep onder de ornithopoden zijn zeker wel de Iguanodons, waarover ik boven reeds sprak. Reeds in 1824 werden de eerste overblijfselen in Engeland's krijtbodem aangetroffen, tegelijk met den carnivoren megalosaurus (de ornithopoda waren herbivoor). Eerst in 1882 werden echter volledige skeletten van twee reusachtige iguanodon-soorten in België bij Bernissaert gevonden; zij zijn 9-10 meter lang en 4-5 meter hoog. De zware achterpooten hebben slechts drie teenen, waarvan men overal in den krijt-zandsteen de sporen aantreft.

Aan beide handen is de duim tot een dolk geworden, de tweede en derde vinger hebben schup- of lepelvormige eindleden, vierde en vijfde vinger zijn zwak. De karakteristieke spatula-vormige tanden met scheeve kauwoppervlakte, hebben sterke overlangs-groeven met saamgedrukte zijvlakken, voor en achter met scherp ingekerfden rand.

Bij een ander type, den hadrosaurus, vinden wij een merkwaardig herbivoor gebit; boven- en onderkaak zijn sandaal of lepelvormig, vertoonen een merkwaardige overeenkomst met den snavel van onzen lepelaar (platalea leucerhodi).

Het meest bij den vogeltypus komen de veel kleinere nanosauria en ornithomidia (niet grooter dan 0,3-10,6 meter.) Hunne beenderen zijn pneumatisch, met dunne wanden en de achterpooten van ornithomismus vertoonen een lang loopbeen ontstaan door samensmelting der drie metatarsaliën (middel-voetsbeenderen).

Van nog grooter beteekenis voor de stamverwantschap is de familie der Pterosauriërs (Vlieg-hagedissen). Zij hebben een chiropteren habitus, d.w.z. hun karakter ligt voornamelijk in de tot een vliegwerktuig omgevormde hand. Tusschen den romp en den ongehoord langen vijfden vinger was een vliegvlies uitgespannen op de wijze van de vleermuis, die dit vlies echter, ik zeide het reeds, over drie vingers verdeelt. Het skelet, op de wijze der vogels, is pneumatisch. De kop toont ook overeenkomst met dien eens vogels, en staat met een rechten hoek op den hals. Nog verschillende andere anatomische gelijkenissen zijn hier te constateren, zoo de zeer ornithoïde schedel, met ineenloopende naden en spitsen snavel, die konische of haakvormige tanden bevat.

Deze pterosauriërs vormen een zeer merkwaardige groep van vliegende amnioten, speciaal in het secundaire tijdperk voorkomende. De meesten vinden wij in de Jura, eenige ouderen in de trias, jongeren in het krijt. Men wist aanvankelijk niet wat met hen te beginnen: Sommigen trachtten hen bij de vogels in te deelen, anderen bij de chiroptere zoogdieren; maar thans brengen de meeste zoölogen ze bij de reptiliën, als eene zelfstandige orde of onder-klasse. Haeckel meent, op grond van hun pneumatische skelet en nog andere bizonderheden hunner anatomische constructie, te moeten aannemen dat de pterosauriërs warmbloedige amnioten waren, met dubbelen bloedsomloop (venaal en arterieël), zooals dat bij vogels en zoogdieren het geval is; hun directe afstamming ligt nog in het duister.

De habitus van dit vreemd gebroed is zeer karakteristiek. De vogelachtige kop is met een langen, meest tanden bevattenden snavel gewapend, waartegen de romp eer klein schijnt, welke echter een goed ontwikkelde met den vogel overeenstemmende borstkas bezit. De staart is bij sommige soorten verschillend in lengte; het meest opvallend zijn wel de krachtige voorste ledematen, waarvan de buitengewoon lange pink tot draagster van het vleugelvlies is geworden.

Gewoonlijk wordt aangenomen dat de huid naakt was. Haeckel vindt het echter waarschijnlijk dat zij met vederen of haarachtige appendiculaar-organen was bedekt, ontstaan uit splijting der schubben van hun voorouders. Eenige aanduiding hiervan vindt men op afdrukken der vlieghuid, maar hoofdzakelijk is dit in overeenstemming met de veronderstelling dat deze dieren warmbloedig waren, en dat de verwarmde lucht, welke uit de longen in de abdominale luchtzakken en de kanalen der holle beenderen drong, het specifiek gewicht van het geheele lichaam verminderde, wat, zooals bij de vogels, aan de vlieg-prestatie moest ten goede komen. Vermoedelijk was het hart ook in twee onderscheiden helften gedeeld, en de bloedsomloop streng gescheiden.

De pterosauriërs waren carnivoor, leefden waarschijnlijk op boomen en rotsen en bedienden zich van hun vliegvlies als van een valscherm bij hun sprongen van een hooger gelegen naar een lager punt.

De oudste orde der pterosauriërs zijn de macrura (met langen staart); de jongere (brachyura) zijn al op weg om den staart af te schaffen; hij is korter dan de romp en bestaat slechts uit 5-15 kleine wervels. De orde der dracochiren welke eerst in de Jura-periode is ontstaan, bevat de jongere en hoogere vormen der klasse; men vindt ze in de boven-Jura (Solnhofen), in het Krijt van Europa, en voornamelijk in Noord-Amerika, waar de kolossale exemplaren zijn aangetroffen die eene span-wijdte van over de zes meter van hun vlieg-vliezen bezaten. De naaste verwanten van den vogel onder de sauropsiden zijn de Draconen, met name de dinosauriërs. Twee verschillende groepen toonen opvallend gelijkenis met de aves, en wel de comprognathida (carnivoren uit de orde der theropoden), en de herbivore Ornithomidia (ornithopoden). In tegenstelling met vele zoölogen, die de stamvormen der aves direct uit de hooger ontwikkelde, jongere dinosaur-soorten willen afleiden, meent Haeckel dat de werkelijke stamvogels (tocornithes) uit een oudere groep van triasreptielen zijn af te leiden, hetzij dit prodinosauriërs waren (orde der arctopoden) of nog hooger op, waar wij bij de tocosauriërs belanden, waaruit krokodillen en dinosauriërs zijn ontsproten.

Carl Spitteler, ter inleiding.
A. Zelling.
II. *(slot)*

> ‘Der kosmische Dichter ist der feinste.’
> (SCHILLER.)
> ‘Wie der Riese Antäus unbezwingbar stark blieb, wenn er mit dem Fusse die Mutter Erde berührte, und seine Kraft verlor, sobald ihn Hercules in die Höhe hob - so ist auch der Dichter stark und gewaltig, so lange er den Boden der Wirklichkeit nicht verlässt, und er wird ohnmächtig, sobald er schwärmerisch in der blauen Luft umherschwebt.
> (HEINE.)

Olympischer Frühling.

Op gevaar af, dat ik daarmede het karakter der inleiding forceer, wil ik mij bij het boven-over beschouwen van dit epos tevens vermeien aan het onderlangs, opdat de lezer eenigzins voorbereid zij op de oneindig kleurbonte en gestaltenrijke schoonheid, welke de lezing van dit eenige dichtwerk hem zal aandragen. Daar ontroert de aanblik in vogelvlucht evenzeer als het nabije bezien. Een oerwoud-vegetatie - wij gebruikten dit beeld al eerder - ontvouwt zich hier in een wonder verscheiden levens-openbaring. Het wemelt er van schitterkleurige wezens in een mystiek gedempt licht, en het oog wordt er niet verzaad van te zien de Oostersche pracht, fel van kleuren en beefzwaar van massief pathos, in een voortdurende levensvertrilling, in stâag levensontroerend gesidder als de overdadige praal van Oostersche sterrenhemels, grootmachtig van sferisch beweeg, mysterieus in zwijgend gewentel, doch tegelijk een menschelijke projectie om het levende, bevende, flakkerende en sidderende gekriel, waaruit ook de hijging van het leven spreekt.

Olympischer Frühling zou een goddelijk planetair epos kunnen heeten - Ananke hij die de sterrebanen voorschrijft en de sterren (de goden) eeuwig wederkeeren doet met den dwingenden dwang van zijn duister-sombere, wettische vuistenkracht.

Hades, de vorst des duisteren *Erebos* beveelt de geboeide goden te bevrijden en ze te verzamelen tot de hemelvaart naar den Olympus. Uit 'alpbeklommnen Schlafe' worden ze gewekt, en begroeten lachend de vroolijke wederkomst. Doch voor ze zich mogen opmaken, moeten zij nog eens noemen den naam van hem, die hen 'knechtisch untertan' leven doet. En met een ernstig en bang gemompel antwoorden ze;

> '*Sein Name heisst Ananke, der gezwungne Zwang.*'

Dan moeten zij het lotsbeschik der Goden vernemen, hetwelk uit het heelalsboek te lezen valt. De dochters der vóór-wereld openbaren het aan hen als de priesteressen van Delphi, in trance en op de wijze der gelijkenis. Grandioos zijn deze Sibylle-droomspraken, en men zal meer kunnen opmerken dat waar de Homerische dichter zich zet tot het geven van een sage, er een machtig beeldingsrijke mythe volgt, zoo alomvattend, alsof ze van een ver verleden kwam aangevaren, een voertuig van groote waarheden. 'Lies und sage wahr' gebiedt Hades ze bij de goddelijke wetstafel.

Uit hun orakel-spraak vernemen de goden dat zij naar gelukomstraalde tronen ten Olympus zullen opgaan. En hoort, met wat mengeling van ontzag en gemoedelijkheid, van goddelijkheid en menschelijke verwantschap deze goden worden behandeld: de berg Olympus staat op aarde, 'zum Himmel reicht sein Haupt, sein Fuss ins Menschenland, Umschrillt von Adlerpfiff, umdröhnt von Donnerblitz:

> Das ist der Götter Hochzeitsburg und *Sommersitz.*
> Die Erdenherrschaft ist ihr unbestritten Teil
> .....
> Bis dass sich wieder, wenn die Zeiten sich erfüllen
> Das Rad des Schicksals dreht. Die Zukunft mag 's verhullen!'

We begrijpen: na der sterren hoogste rijzing buigt de baan weer naar Erebos terug - eeuwige wisseling van vroolijke en catastrophale wederkomst. Hoe typisch doet hier het woord Sommersitz, dat we haast in 'Sommerfrische' zouden veranderd hebben.

De tweede Sibylle maakt met het beeld der bijenkoningin duidelijk, dat

> So hat auch Genesis, die nach Vollendung dürstet
> Dem Volk der Götter eine Königin gefürstet.
> Im Wettkampf sollen alle Götter um sie freien.

Hera is haar naam; maar ze is sterfelijk, wijl ze het bloed der Amazonen in zich heeft, die met haar tronen op den Olympus. Wee, heet het dan ook, ‘wee! hoe kan de sterfelijke met goden huizen en heil gedijen uit rood bloed!’ Wat een fatum-zwangere waarheid is er in het schoone gewaad dezer gelijkenis gehuld.

Deze Pythia-scène wordt afgebroken door Hades' kort en bondige mededeeling, dat Ananke het heilige rijk van Chronos op den Olympus heeft neergesmeten, en dat het nu der goden beurt is. Hij zal ze zelf vergezellen een eind weegs, om ze over de zeven nooden bij den Styx heen te helpen. Ze zijn: de lastervogels, de wels, de draken, de valsche hond, het Thaumasdal, de furiën, de profeten, alle erebinische gevaren, waarbij wij niet direct verlegen behoeven te zitten als ze ons wat duister voorkomen. Er zullen honderden uitleggingen van te geven zijn - hoe meer, des te grooter kunstwerk - doch wat men vóór alles in deze symfonische schilderingen te verstaan heeft dat is de gave, onvolprezen schoonheid der beelden. ‘Auserlesenste Schönheiten’ schrijft Keller, en men voelt dat de verrukking, waarmede hij dit zeggen en voelen kon, hem over alle ‘Dunkelheiten’ heenhielp.

Van welk een grandezza is de uittocht der Goden! Schoon ook de zegewensch van Persephone, Hades' vrouw. Aan de lotgevallen in verband met de Erebinische gevaren voelt men duidelijk den schilder, den schilder in den geest van Böcklin, wiens brein vol is van bizar-geestelijke visioenen. En echt Spitteler is zijn oubollige Zwitsersch-rondboersche humor daartusschendoor. Of ziet ge de goden ook niet met klein menschelijke trekken kostelijk gemaald, wanneer zij trots het gebod, niet links te kijken, en den mantel over hun hoofd te trekken, toch:

> Den Mantel sachte lüftend, wollten durch die Lucken
> Sie probehalber bloss ein wenig um sich gucken
> Ihr Bliek begegnete des Nachbars Augenrund
> Das nach dem Eiland (dem Linken) gaffte munter und gesund.
> Nun wagten gleichfalls sie verstohlen hinzuschielen.

Om ook eens uit den toon te vallen: Hades kent zijn Pappenheimers - hij zei wel links, maar expres, omdat het gevaar rechts dreigde en hij wist hoe de goden waren. Is dat geen klucht, die wel heel fijn gegeven moet wezen, om in deze diep-ernstige ouverture niet misplaatst te wezen? Waarlijk, deze dichter kan alles. De ervaringen met den hond, den 'pöbelhaften Köter' zijn al even.... goddelijk van comica, en als ik maar de overtuiging had, dat nog steeds genoeg lezers mij in deze inleiding vergezelden, gaf ik groote brokstukken ter staving en laving.

'Den Morgenberg hinan' is het tweede hoofdstuk, dat naar hemelhoogte de goden opvoert. Ze zien hier voor het eerst de zon. Ik ken geen ontroerender, grootscher hymne aan de dagvorstin dan deze van de uit donkere gevangenis vrij geworden goden.

> 'Mit welchen Gruss und Namen soll ich dir begegnen?
> Ich weiss es nicht, doch deine Werke lass mich segnen.'

Hoe eenvoudig is dit slotaccoord, maar hoe diep spreekt er de liefde en het ontzag uit! Deze beurtzang der godenkinderen is van een verhevenheid, die wel het dichterlijk Zenith bereikt in deze magnifieke regels:

> Und eine Stimme rief: 'Ich schaue wahr,
> Ein Traumgesieht, ein Sinnbild wird mir offenbar:
> Ein Blitzstrahl übersprang des Himmels Säulenhaus.
> Den Strahl zu jagen lief die junge Iris aus.
> Sie hüpft ihm hitzig nach mit Köcher, Pfeil und Bogen,
> Da kam ein Knab auf goldnem Wagen hergezogen,
> Hielt an die Rosse, fing den Blitz mit hurtiger Hand,
> Schwenkt ihn ums Haupt und schwang ihn lachend überland.
> Nun magst du deine Kunst erproben, feines Kind,
> Ob dir die Augen klar, die Pfeile trefflich sind.
> Der Pfeile sieben standen Iris zu Gebot,
> In lustigen Farben prangend, blau und grün und rot.
> Sie zielte, liess die klugen Augen ruhig walten,
> Und siebenmal vermochte sie den Strahl zu spalten,
> So dass ein wundersames Flammengarbenmeer
> Die rot und grünen Ahren spritzte rings umher.
> Da war des farbigen Weizens viel im Weltall feil,
> Und jeder kam und nahm und holte sich sein Teil.'

Met hellen glans overstraalt deze heerlijke Wahrtraumdeuterei de volgende Böcklinsche schilderingen van de goddelijke oorden die ze doorgaan, en waar het heimweeland des dichters in

opdoemt. Van profetische grootheid is, hoe het volk van zwervende goden op hun tochten steeds door een Stem voor onheil gewaarschuwd worden. Dat is alles meer dan phantasie-gespeel. Prachtig is de ontmoeting der andere goden, die van den Olympus stortten door Ananke's hand. Wanneer ze van dorst dreigen te verkommeren, komt hun Prometheus voorbij, die hen Brüder noemt en oproept het jammeren over te laten aan het vloekbeladen aarde-volk. Waarde, trots en zelfbewustzijn moet in hen wonen. Maar zij kunnen niet boven hun nooden zich verheffen, en daarom ontfermt zich Hebe over hen, die hen met een prachtige Vondeliaansche aartsengel-aankondiging tot den heer van het sterrengewemel, Uranos noodigt. Zij boeit hun aandacht met over de weide 'Wachs und Werden' te spreken, en de almoeder boom der Hesperiden, waar zij zich te rusten leggen en zich met manna verkwikken. Om dan 'den Blendungsglast der grellen Gegenwart mit der Dichtung Purpurbildern zu mildern' worden orakeldiepe sagen verteld, extramundana zooals Prometheus aan zijn hondje vertelde, maar deze zijn van veel en veel tragischer verve.

Dan maken zij zich op, om de grot van leven en dood te gaan zien. Deze beschrijving mag in omvang van visie naast Dante's beschrijving der hellekrochten gesteld worden, en zoo Christelijk Dante was, zoo Buddhistisch is hier Spitteler, die van een heilig medelijden vervuld, de goden eerst een murwe noot laat eten om niet van ontferming te zwijmen bij het zien van Ananke's wreed wereldplan. Een vreeselijken geestesmolen[1.]

1. Ik kan hier op een merkwaardige overeenkomst wijzen tusschen Spitteler's geestesmolen-idee en een plaats in den 'Herzog Theodor von Gothland' van Christian Dietrich Grabbe, die wel eens de eenig ware voorlooper van Nietzsche is genoemd.
Niet zoo episch groot als Spitteler, maar toch dezelfde gedachte rakend, roept Grabbe daar uit:

> Ihr himmelstürmenden Giganten!
> Zerstörend, unerbitterlich, Tod
> Und Leben, Glück und Unglûck an
> Einander kettend, herrscht
> Mit alles niederdrückender Gewalt
> Das ungeheure Schicksal.
> Allmächtige Bosheit ist es, die
> Den Weltkreis lenkt und ihn zerstört.
> Weil es
> Verderben soll, ist das Erschaffene
> Erschaffen! *Wie ein ries'ges Henkerrad*
> Kreist dort der sogenannte Himmelbogen;
> Die Tage und die Nächte, Sonne, Mond,
> Und Stirne sind
> Wie arme Delinquenten drauf geflochten, und
> Mit ausgesparten Gnadenstössen
> Zerrädert und zermalmt er sie!

zien zij, waardoor de aardenloop der vleesch geworden ziel wreedaardig geregeld wordt. Daar lijden de dieren ook, en van welk een ontroering is deze klacht:

> Und traurig sahn die Tiere zu den Göttern auf.
> Mit innigen Augen, die die ewige Sprache sprachen,
> Mit Bruderblicken, die den garstigen Leib durchbrachen:
> 'O sagt uns, welch Verbrechen haben wir verschuldet,
> Dass solch ein blutig Schicksal wird von uns erduldet?
> Auch ich bin Geist, mit eurem Fühlen fühlen wir,
> Weswegen sind wir Tiere, aber Götter ihr?'
> So sprachen ihre Augen, und zu gleicher Zeit
> Gab ihrem Spruch die Stimme weinend das Geleit.
> Doch von dem schnöden Leib, darinnen sie vertiert,
> Ward auch der Ton der Stimme schmählich parodiert,
> So dass der angsterfüllten Opfer Weggesang
> In Possenlauten ihnen aus der Kehle drang,
> Und statt des Schluchzens zwängte sich ein wildes Gröhlen
> Und Grunzen greulich aus den rauhen Rachenhöhlen.
> Ein tausendstimmger, schauerlicher Maskenchor
> Worin der Seele heiliger Psalter sich verlor.
> Und wie sie flehentlich die Hände streckten, boten
> Sie keine Hände, sondern Krallen, Tatzen, Pfoten.

Het is naar deze heilige plaats, dat Widmann zijn 'Der Heilige und die Tiere' heeft kunnen schrijven. 'Fluch deiner Grausamkeit, Ananke' dondert het na deze gruwelijke schildering, en ge moogt het zelf bedenken hoe groot de dichtergeest zijn moet, die uit zulk een straf aanvaarde diep pessimistische Buddhische levensbeschouwing weet door te breken met het verhelderende woord *in tristitia hilaris*[1]. In het epos zelf wordt al direct de drukkende plaats der vervloeking verlaten, om al weer door middel van een sage tot een andere stemming te komen. Daarop schrijden de Goden in Uranos' burcht binnen, waar ze feestelijk onthaald worden, als Koning Arthur's tafelronde. De groot-vorstelijke schilderingen, die wij hier te genieten krijgen, zijn bij hun bovenaardsche stofgroepeering toch typisch Germaansch, en de moderne graaldichter Edward Stucken zal zijn drama's verwant voelen aan den geest, die uit deze breede verzen over Uranos' paleis spreekt. Hoe zeldzaam fijn worden ons zijn zeven dochters beschreven, in welk een nimbus van zielezonnelicht verschijnen ze

1. Bijzondere woorden schreef mij eens hierover Wladimir von Hartlieb: 'Ich liebe Spitteler gerade deshalb, weil sich in seinen Poësien die beiden Tendenzen *in tristitia hilaris, in hilaritate tristis* so schmerzlich-süss durchdringen.'

Der Königstöchter sieben schlanke Wohlgestalten
Gleich dem Gedanken, der mit hohem Geistesschritt
Erhobenen Hauptes ruhig vor die Seele tritt,
Gleich einer Dichtung mutigem Heben oder Senken,
So schwebten sie herbei auf federnden Gelenken.

Hier mogen ze verpoozen, in Maja's reine hallen, en de goddelijke gasten laten het zich behagelijk welgevallen. Uranos is dan ook een kostelijk gastheer, en zelfs zoo gaaf en fijn van natuur en manieren, dat de goden als van zelf, in een bui van stoutmoedigheid, durven vragen of hij, Uranos, niet de gelukkigste van alle vorsten moet zijn. ‘Ho ho! wacht eens eventjes,’ antwoordde deze dan, en moet zich ook Ananke's onderdaan bekennen.

Heerlijk van comica is zijne mededeeling van den stier Minotaurus, de eeuwige os, die dag-in, dag-uit met nimmer moede horens het hemelfundament berent. En Uranos' baantje is het, dat beest dagelijks zes uur apart te nemen, om hem zijn domheid.... aan het verstand te brengen. Men ziet het loeder van een dier:

Endlich begreift ers, kratzt sich, reckt die Ohren, muht,
Worauf er ungesäumt den alten Unfug tut.
Genug.

Als ge dat ‘Genug’ leest, laat er zich nog een geheel tafereel achter om heen droomen. Als dauwdroppels zijn deze humoristische voorstellingen in het epos rondgesprankeld, dat er het werk met zijn droefzinnige slagschaduwen van een oneindige bekoring door is, nimmer mat of moe.

Ik wijdde er hier nog eens even over uit; want langs dit geestige kernpunt wendt het verhaal zich ineens en ongedacht een gruwweldige bocht in, van verbeelding zoo stout, dat het zout van den zooeven gesmaakten humor wij nog op den tong moeten voelen prikkelen, om te weten waar we zijn. Als de Goden namelijk van hun lijdensgang vertellen, vaart Uranos grimmig op en zegt den weg te weten tot Anankes' val. De Goden smeeken hem op dit per ongeluk ontvallen woord, hun dien weg te wijzen. En dan begint een nacht-merrie-helsche droomentocht. Langs vergane wenteltrappengangen dalen ze in de paleiskelders af, en komen voor een geheimzinnig glazen wagenhuis te staan, aan welks vensters groote vreemde vliegen hangen die een andere wereld verraden en verzwijgen.

Ze stappen in, èèn druk en de wonder-phantastische auto

rijdt met de goden door een labyrinth weg naar de ijzermannen, die runen walsen in het wereldklachtenboek. Wel mocht dr. J. Fraenckel (zie het aanhangsel) zeggen, dat het een onverschrokken koenheid van den dichter was, het fatum te mechaniseeren tot overste van Ananke, den gedwongen dwang, en de automaat tot attribuut der stomme noodwendigheid te stellen.

> 'Auf einem ungeschlachten Eisenriesenross
> Hoekte der Automat, ein eherner Koloss.
> Von Kiesel war die Maske seines Angesichts,
> Aus deren Löchern, statt belebten Augenlichts
> Und statt des Athems, während er das stahlbeschiente
> Geleis der Reitbahn, das dem Ross zur Strasze diente,
> In stössigem Holpertrabe stolperstocks durchstrauchte.
> Von Zeit zu Zeit ein Pfiff erscholl, ein Feuer rauchte.
> Des Rosses Hufe aber sprangen nicht; sie rollten,
> Auf Rädern laufend willenlos die ewigen Volten...'

Dan rijden ze verder in hun Reisewagenstuhl, tot ze aan een verweerd en verwebd poortje komen. Hier heeft Anankes macht een einde - Uranos stoot het deurtje open, en daar deint in Nebelfernen de grauwe zee Nirwana, waarachter het land Meon (*μ*□ □*ν*) ligt, van hetwelk een engel zal vertellen, die op de rots Eschaton ligt te slapen, zoo vredig en zoo schoon dat

> ... Wenn den Atem zieht der Engel aus und ein
> Erblaut die Luft von seines Hauches Sonnenschein.

De troostesengel ziet een morgenlicht aan de horizont en vertelt zijn gezicht: dat in het verre land Meon een *wereldheiland*, het lang verheden Godskind, opstaat, en den goden hulp en artsenij zal brengen, en Anankes moordwereld zal vernietigen.

De goden zouden nu wel op de rots Eschaton willen blijven, maar Uranos ontraadt dat met den nadruk van een die ervaren heeft wat het beteekent, dadenlooze verwachtingen te koesteren, en aldus even dom te zijn als de Minotauros. 'Drum heim!' - met dit kordate wachtwoord doet hij ze terugkeeren, en lang treuren ze niet, want de zeven dochters des konings zijn veel te gezellige speelnooten, zoo zelfs, dat Ananke giftspoortjes in hun bloed moet blazen om de goden ziek van verveling en onrust te maken, opdat ze niet zijn wil weerstreven en eindelijk er weer eens aan zullen gaan denken, dat het einddoel de Olympus is en de kamp om Hera, de koningin. Wat worden ons de zeven schoone Amaschpand verlokkend

schoon beschreven, en wat een geraffineerd scherp vrouwenpsycholoog is Spitteler, als hij de jongste dochter haren vader Uranos laat paaien om de goden nog langer in het paleis te houden. Dat doet ze zoo fijn berekenend, in zijn soort even modern en fijn ontleed als wij van Ibsen en Strindberg gewend zijn, en straks bij Hera, de koningin, zullen we nog meer gelegenheid hebben, de bewering van Meissner (zie aanhangsel) te beamen, dat Spitteler voor den wuchtigen Noorschen titaan, den woesten dichter van ‘Doodendans’ niet onder doet in vrouwenpsychologie.

Kort en goed, de goden worden door het scheerling-gift van Ananke blasé van Uranos' gastvrij huis, en laten de schoone Amaschpand treurend en pruilend achter. Met den drang van het onrustige, onbevredigde, tijgen ze voort.

Uranos geeft den goden vermanend een geschenk mede in den vorm van een beenen kastje, en als ze het later in twist openen, zal het een pelgrimssandaal inhouden, die hen droevig weemoedig herinnert aan de tijden van strijd en aan Erebos. Ze stappen in een luchtschip, en 't is alweer met een grandioze fantasie dat de reis beschreven wordt, naar het Amazonenland, waar Hera koningin is. Een ware Columbustocht naar een nieuw land, met oproer aan boord, tot de ontroering van ‘land! land!’ de vertwijfelde gemoederen rust geeft. Ze zeilen het hemelslandouw binnen, en worden door Theopomp - mogen alle ceremonie-meesters voortaan zoo genoemd worden! - tot het hooggebergte van den Olympus gebracht. De indruk, dien de goden van den verheven aanblik ontvangen, is zoo overmeesterend schoon beschreven, dat het den lezer tot toon, beeld en kleur samensmelt in een wonder-fijne associatie. Met veel heerlijke aan- en toespraken, zoo welluidend en stoer mannelijk als in Wagner's Meistersänger, worden zij dan tot Hera, de bruid gevoerd. Daarover spreekt dan het tweede boek verder.

Heimwee en Heeling is het eerste hoofdstuk waarin we de oude en vermoeide en verweesde goden het Ichorbad zien nemen, waaruit ze verjongd wee*r* keeren. Dat bad in de bron is zoo beschreven, dat wie het ook slechts eenmaal las, het voor altijd als een schilderij van schitterende kleuren-fonkeling voor oogen staat. Wij *zien* de goden er uit opleven, en onwillekeurig knikt men ja op deze slotregels.

> Da flüsterte das Volk bewunderend sich ins Ohr:
> ‘Das sind dieselben Götter nicht mehr wie zuvor.’

En dan kunnen ze de Koningin voorgesteld worden, een plechtigheid die door middel van den onmisbaren Theopomp geschiedt. Hier merkt men dat de dichter wel eens te snel te werk gaat. Gingen aanvankelijk de Godinnen als bräutliche Genossen uit Erebos mee naar den Olympos, ongemerkt zijn we ze kwijt geworden en de overblijvenden zijn nooit op het appèl geroepen, zoodat de dichter ons nu gemakkelijk maar vijf goden kan laten zien als de Freier der Königin. De rest, moeten we maar aannemen, is afgedropen op Theopomps waarschuwing, dat ze liever niet moesten wedkampen dan het gevaar loopen ten aanzien van het volk voor leelijkerd te staan. Dus vijf wagen er de hoogheidszonneschijn nabij te treden, te weten:

> Der dämonglanzumstrahlte herrliche Apoll,
> Hermes der Feine, schlau und heiligen Tiefsinns voll.
> Der heldenhafte Knabe Eros ohne Tadel
> Und des Poseidon selbstwusster Herrscheradel.
> Zeus aber, der geflohen war ein kleines Stück,
> Besann sich, zauderte und kehrte fest zurück.
> Das waren die getrosten fünf entschlossnen Helden,
> Gewillt, der Königin zum Brautkampf sich zu melden.
> Im Halbkreis steilten sie sich ehrerbietig auf
> Und sahn erwartungsbange zum Altan hinauf.

Hera wordt ons nu geschetst in een paar regels als een prachtvrouw, grimmig als een tijger, eigenzinnig als een grillig raspaardje, die nijdig mokt dat ze als een veil paaschos, een bekranst offerbeest voor het volk verloot moet worden. Natuurlijk, zooals altijd, steekt ook in deze vrouw das Urweib en dat wil niet man tegen man, maar man tegen vrouw veroverd worden. ‘Hernach will ich meine Kraft erproben’ lispelt ze haar vertrouwelingen toe - ja, ja, de heeren goden zullen maar zoo niet met haar klaar zijn. Tijdens het voorstellen kijkt ze dan ook een anderen kant uit: Son Altesse royale: la femme doet haar intrede in het epos, en hoe veel wuchtiger, bloedrijker, *wezenlijker* is deze figuur dan het zoetronde Venusbeeld van Hamerling's ‘Aspasia’. Daar ziet men het verschil in epische grootheid. Hamerling geeft klassiek relief, Spitteler kan mythologisch zijn en daarbij modern. Tot de verhandeling der erotiek in de poëzie draagt Spitteler hier een groot hoofdstuk bij, en Hera geeft hij een doortrapt geraffineerd trekje, door haar Apollo, den mooisten *man* van de vijf, van wien ze zeker is, dat hij het winnen zal, al bij voorbaat te doen haten, maar doodelijk verliefd

te laten zijn op Eros, den knaap met het nog gladde, onbehaarde lijf. Zij zal zich intusschen aan den wedstrijd-uitslag onderwerpen, en deze beslist voor Apollo, maar Ananke wijst haar Zeus toe, na een hoogst werkzame intrige, die alweer bewijst dat de dichter voor geen beschrijving terugdeinst, en als spelend de meest ingewikkelde scènes op het doek.... pardon, op het papier brengt. Om het in Duitsche geluiden te zeggen, *durchschreitet der Leser im Wonnetaumel eine überfüllte Bildergalerie*, 't is alles straf en helkleurig van omtrek, groep-verdeeling en belichting, wat Spitteler geeft.

Waar vindt men, anders dan bij Wagner, zulk een symfonischen Zangerkrijg, ondermengd met een meesterlijk beheerschte volksmassa-werking? Diep trof mij de beschrijving van Zeus als de nederlaag lijdende Meesterzanger, die dan wegsluipt en Moira en Ananke aanklaagt, en ze tevens aanroept, om Hera's hoovaardigheid te straffen door haar hem tòch toe te voegen. Men late dan het slot van het gezang eens in zich door-phantasmagoriseeren:

> So betete der Held im Schmerzensübermass.
> Einsam im schwarzverhängten Welttheater sass
> Moira, indem ihr Auge auf die nachtumgraute
> Geheimnisvolle Bühne ernsten Blickes schaute,
> Darauf der flüchtigen Lebensbilder Zitterschimmer
> Erregt vorüberzog in schwirrendem Geflimmer.
> Ein Diener überreicht ihr Zeus' Gebet. Sie blickte
> Nachlässig hin, verstand, bewilligt und benickte.

Zeus doet aan den wedloop niet meer mee; zijn sombere natuur zou trouwens ook niet passen bij de arcaderies, die de wedstrijders onder hun Marathon-loop zich veroorlooven met Amazones, en vooral in de lockengold-umsponnene Aphrodite met den knaap Eros in een morgenduftumschwommen woud vindt de dichter een gezond erotische verheugenis, aan welke hij in breede, fonkelkleurige streken uiting geeft. Hera spreekt schande van Aphrodite's oneerbaarheid, en smeekt de bekoorlijker Rhodos, Eros weg te lokken, den liefde-dorstigen knaap geen gehoor te geven, maar als eerste der vijf bij haar te brengen. Helaas - een heraut brengt Hera na een bangen tijd wachtens de sandaaltjes van Rhodos - subliem is deze alte Geschichte, deze oer-eeuwige Geschlechtskrieg zooals Heine den liefdetrek dat noemt, vermythologiseerd. Konden wij evenveel tijd voor het onderwerp nemen als de dichter het

met lust en fabelachtig gemak doet. Doch we moeten deze heerlijke schildering van het door Hera *verhasste Mannsgezänk* aan den lezer zelf overlaten. Vermelden we nog, dat Hera op al die haar grievende wederwaardigheden van den wedloopdag, met haar boezemvriendin, na moe geklaagd te zijn, insluimert: *von Lieb und Naschwerk süss und satt.* Het is niet te zeggen, hoe *kostelijk* dit 'Naschwerk' doet.

De wagenrennen beslissen eindelijk voor Apollo, doch alreeds staat Zeus op de tinnen van het paleis, en Hera loopt tot hem over, hoewel ze door Apollo ook seelisch was overwonnen in een zeldzaam spannenden, hoogloopenden redetwist.

Een Dunkelheit - zooals Keller het noemt - is weer de uitmoording der Amazonen door Hera, maar tegelijk zoo gruwelijk werkzaam, dat het aan de Elektra van Sophocles nabij komt. En als de moord geschied is, zegt Hera iets, dat zelfs de Lady Macbeth van Shakespeare nog feller zielsemotie zou gegeven hebben.

Vorbei! nun ist 's schort minder wahr!

Dan komt het rauwe Urweib in haar boven, en ketent ze Zeus aan haar lijfsschoon met de vurige woorden:

Es können Wolf und Wölfin minnig sich vertragen.

En wat dan volgt - hier neigt het eerste deel ten einde - breekt door de gelijkenis heen met een hel stralende, zinvolle beteekenis: Zeus berauscht zich aan harer schoonheid wonderbouw:[1]

Aus dessen tausend Reizen jauchzte Genesis:
Hie Wert! Und jeder andre Wert ist ungewiss!
Zeus schrie: 'Die ganze Welt ist eitel Truggefüge!
Willkommen Weib, du einzig lebenswerte Lüge!'

Zeus is dan der Weltenkönig, inplaats van Apollo, waarmede duidelijk de Kunst bedoeld is. Want De Kunst kan de wereld niet regeeren, de schoonheid kan niet de overste dezer wereld zijn, doch wel kan, ja moet de wereldkoning een verbond met haar aangaan, en Zeus sluit vriendschap met Apollo in deze peroratie, die men zich moet noteeren als een hymne aan de Schoonheid en de Kunst:

1. Daarbij laat zich alleen vergelijken wat Shakespeare Antonius doet zeggen in den geweldigen slot-climax van het drama: 'Antonius en Cleopatra':

,..... this grave charm,
Whose bosom was my crownet.....'

Zwar du bedarfst mich nicht, ich kann dir nichts gewähren,
Ich aber und mein Volk kann deiner nicht entbehren.
In dieser Welt, von Übeln krank, von Blute rot,
Tut Geist und Schönheit, tut ein Flecklein Himmel not,
Ein Glücklicher, der nichts vom Pfuhl des Jammers weiss,
Ein Edler rein von Schuld, ein Held, dess Helmbusch weiss.
Ich kann nieht dulden, dass du feindlich ferne weilest.
Ich fordre dich, dass du die Herrschaft mit mir teilest.
Zwar mir der Weltenlärm, der Völker Not und Streit,
Die strenge Rute, waltend der Notwendigkeit,
Doch dir im lichten Aetherglanz das Reich des Schönen,
Wo hoch im freien Raume die Gedanken tönen.
Ich setz dir im Gebirg ein unabhängig Schloss,
Darin als Fürst du schaltest mit Gesind und Tross:
Vor seiner Schwelle ende meines Scepters Fug.
Ich heische kein Entgelt. Dein Dasein gilt genug.
Nun lass durchs Ohr ins Herz dir meine Rede rinnen.'
Apoll erwiderte: 'Ich heische kein Besinnen.
Vom Bösen bist du, Unhold, aber gross und wahr.
Die Freundschaft schlag ich aus, das Bündnis nehm ich dar.'

Er sprachs. Mit diesem schieden friedlich und versöhnt
Er, der die Welt beherrscht, und der, der sie verschönt.

In het tweede deel gaat den lezer een sageboek open, nog gravuurlijker dan het eerste deel. Daar reit zich beschrijving aan beschrijving, zoo kleurig, contourscherp en weidsch van zin, als het beste wat er aan mythologische dichterlijkheden tot ons gekomen is. Ik zoude het woord 'onuitwischbaren indruk' nieuw omstempelen willen, om het hier nog eens duidelijk te maken, dat wat Spitteler schrijft, zòò gezien en doorzien is, dat het tot een onvergetelijk panorama in de voorstelling blijft wonen, zuiver en scherp-helder van omtrek en in de fonkelende kleuren van de Middeleeuwsche letterminiaturen. 'Erzähl uns - laat de dichter ergens Zeus zeggen (in de Dionysos-sage) - Ists denkenswert und fühlbar, hör ichs gläubig an.' Dat treft zijn eigen kunst, die waardevol van verzichtbaarde gedachten is en diep voelbaar.

'Die Hohe Zeit' - het derde deel - is wel in 's meesters zonnigsten tijd geschreven. Wat een gestaltenpracht, welk een rassen-scala, typen-menging!

We beginnen met kennis te maken met het knaapje Geluk, dat een wagentje trekt 'beladen mit Schein und Schemen,' en Moira's grimmig hart verteedert door zijn geneurie. Zij wil haar verteederde stemming het aardenvolk ten goede doen

komen, maar halverwege neemt ze een anderen weg: ‘Der Erde hilft kein Arzt, der Bresten ist zu gross,’ en treedt daarom den Olympus op, waar ze Hera haar huwelijksgeluk komt bestendigen door een geschenk en een raadgeving: ‘merk den Mann und führ ihn fein.’ Kostelijk te lezen, hoe Hera het zwak van Zeus weet te benutten, en hem als een braven huisvader aan zijn huis en huisraad laat rondknutselen. Alles ademt er rust en vrede. Moira gaat nu de aarde mooi maken, om er den Goden een aangename recreatie-gelegenheid te verschaffen, een attentie, die ze onstuimig aanvaarden. En met een dadendorst en brooddronkenheid zeilen ze uit de Olympus neer als de Edda-goden van hun Walhalla. ‘Boreas met den geesel’ schildert ons de neersuizing van de geweldigen naar de aardsche landouwen. Wat een wilde phantasie! Een schilder die naar mythologisch-groote tafereelen zoekt, kan zich hier tot in het oneindige vermeien, zich ‘wonnig berauschen’ aan deze Homerische beschrijvingen. Natuur-poëzie van de hoogste orde straalt uit deze godenvoorstellingen, die overmenschelijk zijn als die der Edda, maar grandiozer, niet zoo primitief, niet zoo kinderlijk-onbeholpen, kortom met grandezza en niet grotesk.

‘Ajax und die Giganten’ stip ik ook aan als een brok ruige epiek, evenzoo ‘Aktaion der wilde Jäger’, waar dit schoone kloostergebed in voorkomt:

> ‘Hier ist der Berg des Friedens, hier der Hain Asyl.
> *Du, der von Hasse heiss, von Leidenschaften schwül*,
> Mit zornigen Tritten nahst, halt ein, den Nacken bück!
> Bet an und wende reuig deinen Fuss zurück!
> Denn dieser heiligen Stätte Hoheit rein und keusch
> Verabscheut Waffenlärm und kriegerisch Geräusch.
> Doch du herbei, Bedrängter, wenn dir Feindes Not,
> Den Tod nach deinen flüchtigen Fersen schleudernd droht.
> Wirf ab des Herzens Unruh, hebe Blick und Hoffen!
> Denn Liebe lädt dich ein, Erbarmen steht dir offen.
> Ob unverdiente Rachsucht du von Bösen duldest,
> Ob du gerechte Sühne dem Verfolger schuldest,
> Ob schlecht, ob edel, ob dich holde Anmut ziert,
> Ob du mit eklem Felle garstig seist vertiert,
> Wir fragens nicht. Des Herzens Auffschrei ist dein Pass.
> Wer immer Drangsal leidet, findet hier Gelass,
> Gnade mit dir! Willkommen! Tritt durch unsre Pforte!
> Dies Haus dient dir zum Hut und zuverlässigen Horte.’

‘Apoll der Entdecker’ is weer een der stoutste phantasiën, die zich verbeelden laat.

Wat is de Icarus-sage bij deze goden-mythe van den held, die Helios' zonnewagen leent, en daarmede een Columbustocht doet door den eindeloozen aether, om achter dit heelal nog een ander te vinden. Hij doet den tocht met Artemis, en komt voor een grooten hemelwand te staan waarop hij een pijl moet africhten. Raakt deze een onzichtbaar doel, dan zullen de poorten zich voor hem ontsluiten en is hij Koning van zijn ontdekt hemelgewest. De laatste taak is dus de moeilijkste! Het laat zich eeuwig in het geheugen griffen, hoe Apollo zich hier gedraagt.

> Die Waffe legt er aus den Händen, fiel aufs Knie,
> Neigte das Haupt, verhüllte sich das Angesicht,
> Und eine Weile regt er sich und rührte nicht.
> Und als er wiederum die Stirn dem Tag vertraute,
> Da wars ein Mann, der aus dem Jünglingsanlitz schaute.
>
> Plötzlich ein Griff, ein Sprung. Und vom gespannten Bogen
> War Blick und Pfeil zugleich der tapfern Tat entflogen.
> 'Weh mir und Mitleid! Fehlt ich?' frug der Schütze bang.
> Doch sieh: da schwankte, teilte sich der Wolkenhang,
> Uud aus dem Schleier trat, gleich einer Jungfrau hold,
> Das Land der Oberwelt in Glück und Farbengold.

Hoe schoon is deze plaats, welk een ontroerende autobiografie is het tevens. Deze dichter stort wel zijn gansche wezen in zijn verzen uit. Is het niet, of des dichters eigen daimon, of Strenge Herrin hem deze woorden influisterde:

> Du hasts geglaubt, das zeugt, dass Adel in dir wohne.
> Du hasts gewollt, das spricht, dass Heldenmut dich stählt,
> Du hasts gekonnt: du bist aus Tausenden erwählt.

Deze Entdeckungsfahrt bewijst het. Overigens, hoe grappig veel gelijkt het ontdekte gewest 'Selig' op Eldorado in Hamerling's 'Homunculus'!

Poseidon mit dem Donner is weer een heerlijk snuivende geweldigheid à la Edda, en ook wel een beetje erg brutaal en derb, maar toch prachtig ruig en daarbij, hoe heerlijk is die Poseidon met het tempermes op het doek gesmeerd, die ongelikte godenbeer met zijn Icheinzigwahn.

Dionysos der Seher reikt de dichter weer met diepsten ernst aan de wereld over, en schenkt ons in deze sage, in een wonder stemmingsvolle ballade gegoten, de Prometheus-stof in knapengestalte. Er is iets van Imago in en van den Narrenstudent uit 'Mädchenfeinde'. De strenge meesteres is hier Astraia, en ze geeft Dionysos het wachtwoord van den hoogsten heilstaat:

'*Wenn du's erzwingst,*
Wenn du mit wachem Aug den Weltenkreis durchdringst,
Besiegend deines Leibes schimpflich Hindernis
Mit willenstarker Seele, dass dein Blick gewiss
Mein Wesen schaut, will ich in Liebe dir gehören.'

Tegen deze diep-tragische legende stelt Spitteler, echt naar epikers aard, terstond een lustige fabel: 'Hephaist de dwerg', een kostelijke schilderachtige figuur, waarmee Aphrodite en Pallas omspringen als Satanas en God met Job. En die fabelrijkdom blijkt maar onuitputtelijk, dat gaat zoo voort, en achter elke mythe laten er zich talloos vele andere denken. Hij brengt zijn sprookjes spelend voort, als Oscar Wilde, maar deze zijn profetischer, van hooger realiteit, van voller geestelijke bezinning.

Zoo is de Olympische lente een oneindig vermeien in de heerlijkste phantasiën - een 'Götterlandschaftsbilderbibel' zou men het in Spittlerischen zin kunnen heeten. Hoe schoon is ook niet III: IX: *Hylas und Kaleidusa über Berg und Tal,* een beeldschoone parabel. En *Hermes der Erlöser*, welk een Hercules-mythe! Maar hoeveel verhevener. Deze Hercules maakt geen stallen schoon: 'Das edle Werk dem Herrn, das Ruppige dem Knecht'. Veel uit de Literarische Gleichnisse klinkt hier door.

Een machtige ballade van innerlijken strijd. Ook alweer klassiek gaaf in zijn eenvoud, diepte en structuur.

De laatste twee gezangen van het derde Boek '*Die Hohe Zeit*' dragen een strijdkarakter. De verheven grootheid kampt er met het kleine, gemeene gespuis uit vleermuis-spelonken. Zang XI. 'Pallas und der Pelarg' doet weer sterk aan de middeleeuwsche graalsagen denken.

Hermes bindt er den strijd aan met den reus Olim, bewaker van den Pelarg, het schemerig dal des doods, waar de duizendjarige grijsaard 'Heraus' (Religie?) in leven wordt gehouden met het bloed van jonge maagden. Een dreunend strijdgezang is het, donker en somber, wijl het alweer het vervloekte aardenland is, dat den goden den dood wil aandoen, die lichthelden juist, die neder zouden willen dalen om den nood der menschen te lenigen. En terwijl de Engel der Hope aan de zee Nirwana droomt van den nieuwen Heiland uit het land Meon, zien wij hier de vorsten van de daad reeds de verlossing voorbereiden, strijdend met den 'moed', den 'dag' en het 'leven' - drie mysterie-woorden in dezen zang - hunner waarachtigheid. Sinds de mysterieuze, den dood tot

overwinning verslindende graalridder Gâwan van Stucken, is er niet zulk een held als Hermes beschreven, in zulk schroeiend vonkenvuur, uit paardenhoeven spattend, met mèèr zwelgende kracht- en dadendorst een strijd geschilderd, als deze tusschen God Hermes en Goliath, den reusachtigen Caliban van een stervend overste der wereld. Wat met deze kosmische gelijkenis gezegd wil zijn - men zal het den olympischen toonkleur-gedachte-dichter niet afvragen, zoomin als zin en strekking der Beethovensche symphoniën zich zoo maar laten betexten. Doch wien de ziel van dezen laaienden strijdzang voelbaar wordt, dekt zich voor het Licht van den gigantischen Fakkeldrager Hermes het gelaat, als eens gedaan is voor Mozes, afkomende van den berg Sinaï. Van mystischer vizie dan deze 'Feuerreiterreise' laat zich moeilijk een epische beschrijving vinden, het raakt het ongelooflijke. Men krijgt alles zichtbaar voor zich, den ganschen Titanenstrijd, met de Arabische verve van een Abou-Timman-Habib in gloedende kleuren gemaald.

'*Apoll der Held*' zouden wij bijna een gravure uit den bundel 'Literarische Gleichnisse' noemen, die *Swift* begeerd zou hebben ter illustratie zijner 'Gulliver's reizen' (zijn wederwaardigheden bij de dwergen.) De platvoetvolken kunnen Apollo's heldere zon niet uitstaan, en beramen middelen om het hooge licht van den trans te wateren. Een zwavel- en smookgeschiedenis, een fantastische luchtkrijg wordt ons afgeschilderd, door oneindige verachting geïnspireerd, en de opper-priester Kakokles draagt wel treffend het masker van den openbare-meeningen-kwakzalver en godsdienstmakelaar. Hoort hoe die prachtige Apollo, die maar niet begrijpt waarom men niet liever eenvoudigweg goed is, gesmaald wordt door de platvoetvolken, en iets van het gif der critiek-muskieten, waar Spitteler nooit tegen beschermd is geweest, kan men terugvinden in het gehoon der platvoeters, dat de Apollo-zon geen begrip heeft van den zin des modders en der vuilnis-poëzie, en niet in staat is, middernachts-dichterlijkheid te geven. Ge ziet hem hier in geworstel met de netten, touwen, pijlen en stekels der pygmeeëndrommen, maar die hij met èèn uitbarsting van zijn verontwaardigd gemoed smadelijk verjaagt. Prachtig is hier weer de dubbelgestalting van Apollo in den *daimon.* Wij weten uit overlevering dat Socrates geen besluit nam of zijn daimon moest daartoe het parool influisteren. Hier staat de daimon ook Apollo als genius terzij, en als

hem in den strijd de godenmoed begeeft, reikt hij hem den beker tot een levenskrachtigen dronk..... Zoo kan hij te strijden niet moede worden. Wij voelen hier weer sterk, hoe Spitteler zijn poëzie doorleefd, doorleden heeft!

Nog is de Olympische reis niet ten einde. Steeds nieuwe landschappen ontrollen zich, nu eens van trotschen bergenadel, dan weer van aanminnig zoet bekorende dalpoëzie.

Het vierde Boek '*Der hohen Zeit Ende*' zingt ons de heerlijke sage van Aphrodite voor, die avontuurlijk in de menschenwereld zwerft, zege-bewust van haar vrouwelijke macht, alom met ongeneeslijke liefde slaand, doch zelf arm en verdoold blijkend, daar de liefde-godin nog niet gezegend is met den milden deemoed van de vrouw, door de liefde gebroken. Haar overmoed in het liefde-wekken is met een geniale vrouwen-psychologie geschreven, en ook hoe zij buigt voor den heer des Geestes, Pan, hoewel deze zich af te wenden heeft van haar verlokkingen.

'*Anankes Halt!*', toovert ons een soort zondvloed voor waarmede de gedwongen dwang een einde stelt aan de Olympische lentevreugd. Dit hoofdstuk is nieuw ingevoegd, en wij meenen er iets geforceerds aan te bespeuren. Waar de dichter niet onder inspiratie staat, daar weet toch zijn prachtig intellect hem over het doode punt te drijven, en hier is zulk een plaats. Kenmerkend is, dat hij in die momenten realistisch is. Dit gansche hoofdstuk is een oerkomische maar zeer realistische registratie eener op zichzelf groote phantasie.

Het laatste deel is echter weer van verheven dichterlijkheid. Ananke verstoort den vrede tusschen Hera en Zeus, daar 'Liebesspeck den Nerv des Willens frisst', en Zeus naast zijn vrouw de plicht vergat. De voorzeggende droom van Hera over Ur- en Unweib is van een grooten invloed op het volgende gebeuren, om hetwelk te schilderen de dichter weer zijn extramundanen zetel inneemt welke in de sterren stoelt.

Het vijfde Boek bezingt Zeus, hoe hij na vergeefs pogen, den hoogloopenden twist met Hera bij te leggen, tot zijn staatsplicht terugkeert. Wij mogen er niet aan denken, hoeveel tooverachtige scènes wij hiermede zwijgend voorbij loopen, de epische rijkdom is te groot om in één snelle treinvlucht gansch in het oog te vatten en terugwaarts te laten kleuren

in de ziel. Kort en goed: Zeus roept de Goden terug. Een kosmisch appèl. Zij mogen niet naar de aarde terug, en ter verzoeting van straks te verrichten Sisyphusarbeid wordt voor hen een grandioos feestijn aangericht. Waarop ze verschijnen, half god, half dier, beide elementen in een grove oppermenschelijke gestalte, overlevensgroot. En als Zeus een avondwandeling maakt, komt een mismoedige ernst over hem, want door een spleet in het sterrenvoorhangsel zag hij Ananke's reuzenvoeten woest den werelmolentred loopen, sterrenwerelden stuk gruizelen dat het ijzerslakken regent. Dat herinnert hem er aan, dat het olympische leven slechts in schijn lustig is, in waarheid ook al onderworpen aan den heelaldwang, en die ernstige overweging doet hem besluiten, de hand aan het werk te slaan, en persoonlijk de wereld der menschen te gaan inspecteeren. 'Die Menschen' volgt dan, een gezang dat een verachtelijk aanklacht tegen de massa is. Veel hadden zij reeds van Spitteler's hoon te verduren, maar hier is de massa een requisitoir geschreven, waartegen geen pleidooi te houden is. Een aap laat Zeus als de Olympische Koning in het menschenland rondrijden, en waarlijk, de apenkreet 'Makak' leggen de feestredenaars onder de menschen zelfs uit als een samenvatting van de hoogste wijsheid. Zeus wil dit pygmeeën-geslacht uitroeien, doch in het droomtheater leert hij den door Ananke aan de schepping vloekzwaar opgelegden levenskrijg als de schuld van alle laagheid en gemeenheid zien. Ook hoe de mensch zijn gelijkenis draagt en een geest is in droeven ballingstaat waartegen de dieren eerbiedig opzien. Hij ziet: den heilige onder de dieren, zooals hij zelf de koning is over de menschen. En de schenker van hart, medelijden en erbarmen mag niet vernietigd worden. 'Heil Koning Mensch!' droomt hij, en laat af nu van de menschheid te verwoesten en den hond tot wachter der aarde te stellen.

Zóó durft deze dichter over het wel en wee der aarde te beschikken, en recht over haar als God in Genesis, waarbij zijn liefde Abraham is, die voor de eikenbosschen van Mamre geknield, zich onderwindt om genade af smeken.

Goed, het gebeurt niet, doch eerst moet 'des Blutes heilsam Wellenwogen die Leber reingeschwemmt, die Galle aufgesogen' hebben. (Wat een beeld weer!) Dikwerf nog zal zij Zeus berouwen, deze inwilliging, maar een nieuwe Koning op aarde moet er ten minste komen, een die waard is om op neer te

zien, dien hij vindt in Herakles, waarin hij zijn welbehagen heeft en het epos eindigt met deszelfs troonaanvaarding. Dan slaan wij 'Hera und der Tod' over, nog een zeldzaam suggestief gezang, waarin de sterfelijke Amazone-Koningin zich aan het leven vastklemt op een heftig ontroerende wijze, met een zielsemotie, welke om zoo te zeggen in het Strindbergsche verloopt.

Is het epos hiermede uit? Neen! Spitteler is geen man van slot-effecten. Heeft hij zich niet eens vòòr alles de dichter van *Herakles* genoemd, het epos dat alleen nog maar wacht om neergeschreven te worden? Daarin zouden de goden nog het land Meon moeten beërven en Herakles de apostel worden van den Heiland, die over de zee Nirwana komt om Ananke den dood toe te doen. Wel mogelijk ook is in deze door Spitteler niet uitgesproken, maar uit het epos als van zelf omhoog rijzende glansgedachte tòch de voltooiing en de volheid der bedoeling gegeven, gelijk onze schildermeester Jozef Israëls in zijn doek 'De Uitkijk' wèl de emotie van de nadering eener visscherspink op het gelaat eener aan zee uitziende vrouw doet beven, doch de boot zelf àchter de lijst laat.

En nu wij dien naam als toevallig noemen, volgt de vergelijking als van zelf: hetgeen Israëls was in zijn menschen-sujetten, dat is Spitteler in zijn godenmenschen. Ook hij schildert het abstracte, het begrip, het gebaar, de ontroering, doch het Oostersche vuur, dat Israëls blijmoedig prijs gaf, om naar zijn zeggen 'geen objecten van schoonheid, maar van waarheid te geven,' heeft Spitteler rembrandtiek in zich laten doorvlammen, en zoo is hij geworden tot dien onvergetelijken epicus, dien magistralen magiër, die alle kunsten in zijn woord vereenigd en opgeheven heeft tot bijbelsche grootheid.

De criticus is een kunstenaar in het quadraat. Zoo gevoel ik mij niet door deze inleiding. Wat ik slechts bespeuren zal in den straks weer terugkeerenden staat van nuchter bezinnen, moet stoutmoedigheid wezen, overmoedigheid allicht, mij tot zulk een groote dichterfiguur naderbij gewaagd te hebben. En ik ben mij sterk bewust, dezen *waarlijk eenzaam in zijn oorsprong staanden* dichter nog bij lange na niet volledig beoordeeld te hebben. Moge de vergoelijkende spreuk dat wie veel lief heeft veel vergeven zal worden tot dekschild

dienen tegen al te bitse berispingen over zóóveel onverheelde geestdrift. En behalve diep vereerende liefde voor den dichter, dreef mij de heilige overtuiging aan, dat het zaak en tijd is, Spitteler te geven wat hem toekomt: ROEM.

Spitteler mag zich felix tandem heeten, en als Mahler 'ich kann warten' zeggen, doch wij zouden het tot schande te rekenen hebben, hem niet gekend te hebben toen hij nog onder ons was. En hij is goddank nog onder ons, een krasse, stoere werker van 68 jaren, die ons behalve zijn biografie nog veel, veel schenken kan en zal.

Zal het met de waardeering zijner morgengaven zoo gaan, als in *Imago* barsch staat uitgedrukt:

> 'Nicht die Alten, die glaubens nicht; nicht die Zeitgenossen, die leidens nicht; nicht die Frauen, die folgen dem Erfolg; sondern einzig und allein die auserlesene Mannschaft eines nachkommenden Geschlechtes.'

Neen, laat ons dan te zijnen opzichte liever houden aan hetgeen Zeus voor zijn zoon Herakles door Moira laat neerschrijven:

> Zunächst begehr ich,' sprach er, 'ihm zum Eigentum
> Das, was dem Sohn des Zeus zu Recht gebührt: den Ruhm.
> Auf dass der Frechheit Schopf gezwungen sich verneige,
> Und wenn er seinen Mund erschliesst, der Schwätzer schweige.'
> .....
> 'Dein Wille weiter?' - 'Nichts mehr,' schloss er 'das genügt!'

Mogen anderen dien roem pralender en stralender uitdrukking en glans verleenen, dieper en verklaarder in wezen - en alvast op deze mijne aansporing tot de lezing van zijn werk overgaan! Zoo heb ik - o, onvermijdelijk cliché - 'meine Schuldigkeit getan'.

Aanhangsel.

Ter kennisgeving nog eenige feiten en bijzonderheden, den dichter betreffende.

In 1904 verscheen als deel twee der 'Münchner Brochüren' (van Georg Müller), een vlammend essay door *Felix Weingartner*, gedoopt: 'Carl Spitteler - Ein künstlerisches Erlebnis.'

Toenmaals - schoon al zijne scheppingsdaden reeds volbracht waren - was de dichter nog zòò onbekend, dat de beroemde dirigent beginnen moest met te zeggen in zijn brochure, dat het niet over een ontdekt wonderkind of een nieuwe componist zijn zou. Weingartner maakte met den dichter kennis - *die hem zeer beïnvloed heeft* - door een geestig artikel van J.V. Widmann in de 'Neue Freie Presse', waarin deze de 'Olympische Frühling' onder de aandacht bracht door het te laten voorkomen alsof er een anoniem gedicht uit het oude Griekenland was ontdekt. Widmann moest zoo geraffineerd liegen om attentie te trekken.

Hetgeen Weingartner over de 'Olympischer Frühling' schrijft, geeft, al noemt hij zijn brochure 'ein unlitterarisch Verfahren', een kort begrip van de machtige dichting, om de juist en helder omschreven grondgedachte, die der onverbiddelijke noodzakelijkheid, welke al het levende beheerscht en waarin de wereldaanschouwing des dichters zich dekt met die der Grieken, zonder van het pessimisme neer te dalen tot het hindoesche anachoretisme.

Ook Weingartner beklemtoont het landschappelijk element der dichtwerken en wijst uit, hoe Spitteler te noemen is 'der Epiker von Gottes Gnaden'. Ook heet hij hem een historisch noch een tendentieus dichter, een moderne noch een idealistische, maar een *naïeve dichter,* die al maar vertelt wat zijne verbeelding hem voorweeft.

Weingartner komt er ook toe, deze poëzie er eene te noemen die nooit tot allegoriën afdaalt, en dus niet umgedeutet mag worden, alleen getransponeerd in het psychische. In zijn gelijkenissen merkt Weingartner parallelen - echter nooit reminiscensen - met het Homerische epos op, en vindt den 'Olympischer Frühling' het schoonste, 'Prometheus' het diepste en grootste werk dat Spitteler geschreven heeft. Vergelijkende Nietzsche met Spitteler, duidt hij den eersten aan als een *schijnbaren* den laatsten als den *werkelijken dichter*, of anders gezegd verhouden zij zich als experimentator tot kunstenaar, als vernieler tot schepper. (Weingartner heeft nog een ballade van Spitteler gecomponeerd. Ook Brahms was een groot vereerder en warm vriend van den dichter. Onze Mengelberg kent hem persoonlijk ook zeer goed.)

Dr. Jonas Fränkel, privaat-docent aan de Hoogeschool te Bern, van wien wij een biografie des dichters te wachten zijn, en die diens werken in zijn college behandelt, schreef in het nummer van 7 Maart 1908 van 'Die Zukunft' (uitgever Maximilian Harden) een merkwaardig artikel over Spitteler.

Hij noemt hem een reus uit oeroude mystische tijden, als een tweede Prometheus door onze dagen schrijdend, werelden uit het niets scheppend en menschen vormend naar zijn beeld. Om hem is de stroeve, strenge atmosfeer van eenzame grootheid. Bij Spitteler zijn de visioenen geen sprookjes - zij worden hem tot symbolen voor *een dieper weten aangaande de dingen der wereld*, *teekenen*, *waarmede hij den zin van alle bestaan aanduidt.*

Jonas Fränkel wijst er op, hoe Spitteler's uit smart geboren wereldbeschouwing niet in ontkenning verloopt, maar de smart adelt en haar tevens metaphysisch recht heeft doen wedervaren. Zijn dichterlijke grootheid ligt in de koene vermeestering van het levende heden voor de mythe, waarmede een verlangen, voor honderd jaren al uitgesproken, in vervulling is getreden. Want Spitteler heeft door de daad van zijn 'Olympische Frühling' bewezen, dat het ook voor den nieuwen tijd mogelijk is, een mythologie te scheppen.

De eerste werkelijke 'Einführung' in Spittelers werk gaf dr. *Hermann F. Hofmann* uit Caub a/Rh. in zijn boek 'Carl Spitteler.' (Walter Serno, Wanderer-Verslag, Magdeburg.)

Een voortreffelijk gids is deze inleiding door Spitteler's oeuvre, beknopt, overzichtelijk en bij alle zakelijkheid in dien aangenamen, beminnelijken en sierlijken trant gesteld, waarin de Duitschers als essayisten zoo hoogelijk uitmunten. De lezing ervan is zeer aan te bevelen voor wien het ernst is met de studie van Spitteler.

En is deze inleiding naar des schrijvers eigen uitspraak 'für reine Toren bestimmt', de literair meer eischenden kan ik verwijzen naar het in November 1912 verschenen werk van Carl Meissner: 'Carl Spitteler: zur Einführung in sein Schaffen: mit einem Anhange: Eugenia, eine Dichtung Spitteler's.' (uitgave Eugen Diederichs, Jena), een eerbiedwekkende studie, waarvan mij den dichter zelf betuigde, dat zij 'sehr gut und gescheidt' geschreven is.

Het zij mij vergund ook hieruit eenige bijzonderheden weer te geven. En dan al terstond uit het voorwoord deze mededeeling, dat er alreeds Spitteler-gemeinden zijn, en een groeiend tal oordeelkundige aanhangers van zijn kunst valt op te merken.

Zijn jeugd besprekend, bepeinst Meissner dit toeval: als de teekenmeester kundig en de schilder begaafd, de vader goedgunstig was geweest, dan leefde heden een beroemd Zwitsersch schilder Carl Spitteler meer. En daarom: geen van de grootsten: Dante, Goethe, Keller, die van het teekenen en schilderen kwamen of zich er innig voor interesseerden, is als dichter zòò uitsluitend uitbeelder geworden als Spitteler, wien dichten beduidde: vormen, zichtbaar maken, overzetten van ook het schijnbaar meest abstracte in ademend bewegen. Als zeventienjarige dichtte hij reeds een drama 'Saul', maar geheel naar eigen richting was de hemel zijn papier, de gedachte de inkt, het oog de pen. Hij *bedacht* in de vrije natuur zijn drama, en deed daar drie jaar over, ongeacht de hindernissen van examens etc. Sisyphusarbeid noemt Meissner dat. En zoo zijn al zijn epische visioenen en kosmische zieningen eerst jaren vooruit in het brein verwerkt vooraleer zij linea recta zijn neergeschreven. Vandaar ook dat de dichter kan zeggen 'Herakles' is mijn best gecomponeerd epos, en ik voel mij meer nog als de dichter van 'Herakles' dan van 'Prometheus' of 'Olympischer Frühling' - terwijl hij Herakles *niet eens geschreven heeft.*

Zooals men weet, en uit zijn werk gissen kan, voelt de dichter veel voor Holland. Een macht van Hollandismen vindt men in zijn werken, en zeker heeft zijn echtgenoote, geboren Op den Hooff (er is eene Haagsche familie Van der Kemp - Op den Hooff) haar deel aan deze taalverrijking. Een verrijking die voor de Duitsche taal een uitbreiding en vermeerdering van

het scheppend vermogen medebracht. Ook zijn gewezen secretaresse, mejuffr. C. Verwey, dochter van wijlen den Nederlandschen consul in Zwitserland, is eene Nederlandsche, en beter dan de in Frankrijk verschenen vertaling der ‘Mädchenfeinde’ - een voor Galliërs onverstaanbaar Germaansch werk - is hare overzetting dier Kindergeschichte. Haar kennis van Zwitserland en den dichter zelf stelde haar in staat, het taaleigen zuiver in de vloeiende vertaling te bewaren, en de typisch Zwitsersche atmosfeer om de vroolijke en loupe-scherpe levensfiguren te bewaren. Jammer dat de Mij. v.g.e. gdk. Lectuur, toch aangewezen om het beste uit het buitenland tot haar leden te brengen, er nog niet toe kan besluiten van dezen dichter van wereldbeteekenis die boeiende vertelling op te nemen. Nog meer verraste het mij echter te vernemen, dat de vertaalster is te verstaan gegeven, dat zòò er al tot opname mocht beslist worden, de vertaling dan toch zou geleverd worden door iemand, voor wie het vertaalwerk gereserveerd blijft. De Wereldbibliotheek, die toch zoo bij monde van ‘De Ploeg’ den mond vol heeft van vertalen, diende toch te waken voor de opvatting dat vertalen een aangenomen werk is. Spitteler heeft dat beter ingezien, en aan haar het uitsluitend vertaalrecht van dat boek afgestaan.

Het oordeel van een Duitscher over de mogelijkheid van vertalen zijn wij nog zoo gelukkig te kunnen geven in een uitspraak van dr. H.F. Hofmann:

> Spitteler selbst zielte ja von vornherein auf Weltliteratur, und es sollte mir eine grosse Freude sein, wenn ich *unrecht* behielte mit meiner Behauptung, dass die Hauptwerke absolut unübersetzbar bleiben werden. Vielleicht eignet sich aber ein germanisches Idiom, wie das Niederländische, noch am besten und ehesten zur vollwertigen Wiedergabe.

Frederik van Eeden ten trots, die met Rabindra Nath Tagore de ‘Ster van 't Oosten’ meent te hebben ingehaald, verklaar ik mij nadrukkelijk èèn met het oordeel van den uitgever der Südd. Monatshefte (zie het Januari-nummer 1914 van dat tijdschrift), die de Gitanjali-dichter verre van een grootheid van den eersten rang noemt, maar een voor het Nobelprijs-comité ter elfder ure voorgeschoven verlegenheidscandidaat. Terecht vraag hij:

> ‘Kennt kein Mensch in Dänemark den Namen Spitteler? Wenn irgend einer, erfüllt der Dichter des Prometheus, des Oympischen Frühlings sogar die an sich fatale, weil jedem dilettantischen Missverständnis Vorschub leistende Förderung des Stifters “idealistisch” zu sein.’

Zij het ons vergund nog een oordeel aan te halen, dat wij eerder uit een particulieren brief van den Weener dichter *Wladimir Freiherr von Hartlieb* in het artistiek weekblad ‘De Hofstad’ afdrukten.

> Spitteler ist der einzige deutsche Poet der Gegenwart, den ich aus tiefstem Herzen liebe und verehre. Gedichte wie z. B. ‘Das bescheidene Wünschlein’ oder ‘Auf der Milch und Honigwiese’ sind von zeitloser, unsterblicher Schönheit.....

En ten slotte dit van Albert Soergel uit diens *Dichtung und Dichter der Zeit*:

‘An Sp. habe ich am starksten (unter den lebenden Dichtern) erfahren, dass Dichtung eine Vermehrung aller guten Kräfte, des Schauens und Fühlens bedeutet. Ich wüstte keinen lebenden Dichter von dem ich ein neues Werk so ersehnte, wie von Spitteler.’

Naschrift.

In de ‘Süddeutsche Monatsheften’ zijn juist (Jaargang XI, deel 1-4) Spittelers ‘Früheste Erlebnisse’ verschenen, het eerste werk na de ‘Olympische Frühling’. Hoe ongeloofelijk het klinkt - deze dichter weet zich (nu bijna 70 jaar) met rustig-zekere helderheid *niet alleen gebeurtenissen maar ook droomen uit zijn* **eerste twee levensjaren** te herinneren.

Dat verklaart, waarom de intensiteit van den droom aan zijn dichtwerk zoo in hooge mate eigen is. Ik was mij dat al sterk bewust voor ik met zijn jongste werk ‘*Meine früheste Erlebnisse*’ kennis maakte, waarin het, duidelijk bevestigend, heet: ‘Die Träume meiner zwei ersten Lebensjahre sind meine schönste Bildersammlung und mein liebstes Poesiebuch.’ Is er een meer verdroomd dichter denkbaar? En, anderzijds, een reëeler, een positiever droomer? Dàt inderdaad is hèt groote kenmerk van Spitteler: dat hij even boeiend waakt als droomt.

Als boek verschijnen deze herinneringen binnenkort bij Eugen Diederichs te Jena, bij wien zijn oeuvre grootendeels is uitgegeven.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

IN aansluiting met hetgeen vorige maand over de groote Engelsch-Russische tegenstelling in Azië is opgemerkt, verdient gememoreerd te worden, dat ter zake van de in China gezochte economische veroveringen, voortdurend nieuwe wrijving tusschen de entente-mogendheden ontstaat.

De Belgische concessionarissen van den Lanchofu-Haichow spoorweg, die onder leiding van Fransche bankiers en onder bescherming van Russische diplomten werken, hebben eene belangrijke wijziging van deze lijn voorgesteld, waarbij haar eindpunt van Haichow naar de haven van Haimentung aan de Yangtsze, 50 mijl van Shangai, wordt verlegd. De Chineesche regeering is gewillig in deze verandering toe te stemmen. Van Engelsche zijde wordt echter krachtig daartegen geageerd, - niet zoozeer omdat de voorgestelde lijn over een deel parallel loopt aan de Britsche sectie van den Tientsin-Pukow-spoorweg en de exploitatie daarvan nadeelig kan beînvloeden, dan wel om reden zij haar terminus vindt nabij Shangai, de groote stapelplaats van den Britschen handel, welke daarvan een hoogst ernstige concurrentie zou ondervinden, als eenmaal de plannen zullen zijn uitgevoerd om den spoorweg van Lanchofu naar Russisch Turkestan door te trekken. De Peking correspondent van de *Times* spreekt van eene bedreiging van Engeland's positie in het Yangtsze district, welke te meer bedenking uitlokt sedert Frankrijk onlangs ook in Pukow concessies verkregen heeft.

Ten overvloede hebben de Franschen nu concessie aangevraagd voor den aanleg van een spoorweg van Yunnanfu naar Chengtu, waardoor de Fransche Yunnan spoorweg verbonden zou worden met de reeds geconcessioneerde tweede Belgisch-Fransch-Russische lijn Chengtu-Tatungfu, welke moet aansluiten aan den Russischen trans-Mongolischen spoorweg. Te voorzien is dat, als de nieuwe concessie aan Belgen of Franschen verleend wordt, Rusland de contrôle zal krijgen over een spoorwegnet van enorme economische en strategische beteekenis. De *Times* correspondent, die ontwijfelbaar zijne beschouwing aan ambtelijke oordeel toetste, zegt naar aanleiding hiervan:

> Zonder het ietwat fantastisch standpunt in te nemen, dat Rusland onder dekking van Fransche en Belgische spoorweg-concessionarissen, voorbereidingen treft om zich van heel China meester te maken, moet het worden erkend, dat hunne ondernemingen inbreuk maken op de Britsche sfeer in de Yangtsze en van eene poging doen blijken om uitsluitende rechten in Yunnan en Szechuan te krijgen, ofschoon in de Engelsch - Fransche Overeenkomst is bepaald, dat beide nationaliteiten in deze streken gelijk zullen deelen.

> Niet onwaarschijnlijk zal de Duitsche industrie te vinden zijn, aan de Belgisch - Russische ondernemingen deel te nemen en de Duitsche diplomatie dan aan hare totstandkoming geen hinderpalen stellen. Zeer wel mogelijk wordt de naijver tusschen de entente-mogendheden in de Chineesche zaken een ontbindende factor van heteekenis in hun onnatuurlijk en voor den vrede van Europa gevaarlijk verband.

Het is nu ruim tien jaar geleden sedert de Engelsch-Fransche, in een reeks van Declaraties neergelegde Verstandhouding die langdurige periode van groote onrust in Europa inleidde, welke nog niet ten einde is. De handel is als een dier planten welke op bijna elken bodem kan groeien. Hij is al dien tijd sterk vooruitgegaan, niet juist het minst in het direet met oorlog bedreigde land. De politieke druk heeft den economischen expansie-drang allerminst overheerscht. Engeland's in- en uitvoer steeg van een groot totaal van (re-export van koloniale en vreemde producten inbegrepen) van 11670 millioen gulden in 1905 tot 17210 millioen in 1913 - d.i. met bijna 52%; Duitschland's buitenlandsche handel ging in dezelfde periode van 7900 tot 12465 millioen gulden, dus ong. 57% vooruit. Frankrijk maakt naast die *vermeerdering* van 4565 millioen gulden in acht jaren met een totaal omzet van ongeveer 6000 millioen gld. een bescheiden figuur. Toch ging ook in dit land de handel in het laatste jaar vooruit. Van 1912 tot 1913 was de stijging in Engeland 4½% Frankrijk 3½%, Duitschland 6½%. De kolossale vooruitgang van de handel van laattsgenoemd Rijk blijkt echter duidelijker als men weet dat tengevolge van de prachtige oogst de invoerhandel op het cijfer van 10690 millioen mark stationair was, doch de uitvoer van 8956 tot 10080 millioen mark, dus met ruim 12% steeg. Eenige jaren geleden heette het geld- en credietwezen in laatgenoemd land op een onsolieden grondslag te steunen. Voorspeld werd, dat de handel geruïneerd zou worden, als het vreemd kapitaal zich terugtrok. Vóór de Marokko-crisis van 1911 verwachtte men in Engeland en Frankrijk Duitschland economisch diep te zullen kunnen wonden nog eer het zich militair had te weer gesteld. Het buitenlandsch geld is sedert weggevloeid. Het land werkt nu praktisch alleen met eigen middelen, maar de financieele positie bleef in 1912 en 1913 gezond en handel en industrie hebben zich in de laatste twee jaar krachtiger ontwikkeld dan die van de tegenstanders. De Duitsche ijzer- en staalindustrie, voor eenige jaren nog verre bij die van Engeland ten achter, heeft deze in 1913, met een totaal productie van 19 miljoen ton, waarvan 5.820.000 ton uitvoer, reeds voorbijgestreefd. Ofschoon Duitschland, bedreigd als het werd, zijne uitgaven voor bewapening naar verhouding sterker uitbreidde dan Engeland en Frankrijk deden en meer geld moest leenen, ging de koers van zijn schuldbrieven in het afgeloopen jaar met slechts 2% achteruit, tegen eene daling van 3⅝ in Consols en 4% in Fransche rente. En terwijl in Frankrijk blijkens de spaarbankcijfers de welstand der bevolking achteruit gaat, en ook in Engeland daarover ernstig wordt geklaagd blijft Duitschland sparen...

In de ontwikkeling van handel en nijverheid ligt geen enkele aanwijzing, dat de Engelsche-Fransche toeleg om Duitschland economisch te kwetsen, tot dusverre veel succes heeft gehad.

Literaire kroniek.

Nico van Suchtelen. De tuin der droomen. Comedie der liefde in vijf bedrijven. Uitgegeven door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope lectuur. - Amsterdam, Nederl. Bibliotheek, No. 255.

Zonder twijfel een interessant onderwerp, dat aan Jhr. van Suchtelen de stof verschafte voor een tooneelwerk: de flirt.

En een onderwerp dat bijkans onuitputtelijk is in het verleenen van nieuwe intriges: de flirt, die meer te gissen dan te begrijpen geeft, die met een blik of een handdruk de fundamenten waarop wij het gebouw van onze rechtschapenheid optrokken, doet schudden; de flirt, waarvan de dichter Kloos even goed als van de zee had kunnen zingen dat zij zich uitdrukt in duizenderlei lijning; de flirt, die òf amusement is, òf levens voorwaarde, òf beide tegelijk, die den leugen drapeert met waarheidjes, en de waarheid met leugentjes, zóó dat ze niet meer van elkaar te onderscheiden zijn; de flirt, die twintig maal op een dag het licht doet wisselen, waarin wij het leven zien; de flirt, die voor ons, arme mannen, das Räthsel Weib àl maar raadselachtiger maakt...

Zulk een sphinx-achtig wezen is Olga Murray, de vrouw, die in deze comedie der liefde de gemoederen in beroering brengt. Zij komt als paying guest in de woning van den jongen kunstschilder Hans Balder, die met zijn noorschen naamgenoot uit Gorter's Mei min of meer gemeen heeft, dat hij blind is. Blind althans voor de ware natuur van zijn nieuwe huisgenoote; hij meent in haar iemand te zien, die zijn kunstenaars-droomen tot werkelijkheid kan maken, tot hij voor de zooveelste maal ontgoocheld wordt. Voor de zooveelste maal, want Dr. van Berlevoort, de huisvriend van de Balders, legt in een onderhoud met Balder's vrouw, den tragi-comischen zielstoestand van den schilder in enkele zinnen treffend bloot:

‘... Waar had je eerst die Beatrice... hoe heette ze ook weer, die van het dak gevallen musch met haar weeige vromigheid en mystiekerigheid... heelemaal niet in zijn lijn, godbewaarme... maar alleen om haar naam werd ze door hem al direct verhemeld... en omdat hij net zoo'n beetje in Dante en de praerafaëllieten ploeterde. Enfin, dat liep gelukkig al heel gauw mis. Toen kwam dat incident met die rustieke barones die een park met wilde varkens hield. In dien tijd leende hij Rousseau van me en las de Bucolica en Hooft. Een maand later ging z'n Amaryl d'r van door met haar palfrenier... wàt ze gelijk had... was een veel passender partij voor haar. Nou, wat was 't daarna? Die melancholieke burgemeestersvrouw met haar leege leven, dat hij, uit pure goedigheid en verkeerd begrepen romantiek, zoo'n beetje probeerde te vullen... Onzin! lukt nóóit... 'n vrouwenziel is je reinste danaïdenvat!... Of hadden we eerst nog die idylle met dat modelletje... dat lieve kind met die diepe, onschuldige oogen dat jelui zoo bestolen heeft?... Toen de typiste bij de kredietbank, óók al om haar oogen... (*weemoedig*) ja, oogen zijn gevaarlijk... òf de mannen òf

de vrouwen moesten blind zijn. Dat bleef geloof ik alleen maar bij verholen hunkerende blikken van achter de tralies van haar loketje... vrij platonisch. En nu eindelijk Olga... och, die is eigenlijk volstrekt niet de minste....'

En dan schiet het den dokter nog te binnen, dat hij bij het passeeren van de revue 'die hysterische typiste' vergeten heeft, die niet meer temperament bezat dan een pianola!...

Natuurlijk is Hans Balder niet de eenige, die de betoovering van Olga's oogen ondergaat, en er voor bezwijkt. Balder's zwager Oskar, een sportief jongmensch, uitstekend bokser en meester op alle wapenen, wordt tot over de ooren op haar verliefd; zij brengt hem zelfs zoover dat hij waant, haar verloofde te zijn - tot in het vierde bedrijf nòg een amant komt opdagen, een pianist, die ook met haar verloofd blijkt te zijn. Olga, die zich nu plotseling tegenover drie minnaars bevindt, geraakt in een moeilijk parket; doch slagvaardig weet zij hare houding te verdedigen, en den pianist gebruikt zij als middel om er zich geheel uit te redden, door overhaast met hem naar Ostende af te reizen.

Het is duidelijk, dat een gegeven als dit groote moeilijkheden medebrengt. Doet de auteur te veel concessies aan de flirt, dan gaat de fijne nuanceering verloren, waardoor èn de vrouw die haar bedrijft, èn de mannen die zich door onfijn vertoon van coquetterie laten boeyen, te weinig interessant zijn.

Is de auteur omgekeerd te scrupuleus, dan kan een zekere vaagheid van zegging, en daardoor eene onbevredigdheid om oppervlakkig woorden-spel, niet achterwege blijven.

Ik weet niet, of de schrijver deze moeilijkheden wel geheel en al heeft overwonnen. Hier en daar zou men misschien de scherts iets fijner, de flirt iets genuanceerder kunnen wenschen.

'Combien de raisonnement et de babil vertueux pour coucher enfin avec un homme!' zeide Madame de Pompadour naar aanleiding van de Nouvelle Heloïse. En zonder dat ik een dergelijke uitspraak - ten opzichte van Rousseau's hartstochtelijken liefdesroman was zij in den mond der vorstelijke courtisane zeker onwettig - naar lokale gesteldheid gewijzigd zou willen toepassen op den tooneel-arbeid van Jhr. Van Suchtelen, ik heb toch nu en dan een lichten twijfel niet kunnen onderdrukken, of een figuur als deze wel het gansche stuk door kan blijven boeyen.

Naarmate ik verder las, werd ik meer bevredigd; langzaam-aan completeert zich deze figuur, treedt zij duidelijker en levens-inniger uit het tragicomische fond van het stuk te voorschijn. Wij leeren deze Olga kennen als een vrouw, wie de flirt is geworden tot een onmisbare behoefte, min of meer zooals men het slachtoffer van morphine of cocaïne wordt.

Met fijnen tact en veel menschelijk-doorvoelde uitbeelding heeft nu de schrijver deze sfeer van spel en ernst, van amusement en levens-noodwendigheid zuiver gehouden, waardoor Olga van lieverlede de aandacht begint te spannen. Interesseeren doet zij van den aanvang af aan, doch er is méér noodig, speciaal voor deze figuur, omdat zij aan den eigenlijken hoofdpersoon zoo nauw verbonden is. En tot de drie andere mannen-figuren evenzeer.

De sportsman, de pianist en de schilder zijn natuurlijk bestemd tot ridders van de droevige figuur. Doordat wij hen evenwel niet geheel en al als slachtoffer van vrouwengrillen zien - immers, Olga-zelve wordt evengoed de dupe van hare

jongleur-oefeningen met mannenharten als de drie helden zelven - komen zij ons niet te sullig voor, en daardoor niet tè onbelangrijk om er ons vijf bedrijven lang mede te vermaken.

Speciaal de verhouding tusschen Olga en den kunstschilder trof mij door menig goed moment. In deze verhouding ligt de eigenlijke kern van het stuk, dat daardoor als geheel gered is: Balder wordt door zijn kunstenaarsziel gevoerd in den tuin der droomen, telkens wanneer hij de onbestemd in hem ronddolende liefde geconcentreerd meent te zien op een vrouw, ofschoon hij bij iedere nieuwe ontnuchtering ziet dat hij louter schimmen van onbereikbaarheid heeft nagejaagd.

Alleen in het vierde bedrijf, in de scène waar Olga zich tegenover de drie mannen bevindt, schijnt mij de situatie eenigszins te veel te naderen tot het kluchtspel-genre. Ik wil allerminst ontkennen dat ook op dit terrein ernstig kunstwerk kan worden opgericht. Maar als de auteur kluchtspel-effecten beoogt, komen er weer andere gedeelten in voor, die hiermede in één stuk moeilijk kunnen samenstemmen. Ik wijs dan op de figuur van Line, Balder's vrouw, die bijna tragisch wordt door haar te zwijgzaam, te passief optreden, en die op het einde bepaald zielig is, als zij haar man verzekert dat zij nu wèl in zijn kunst gelooft...

Toch wordt ook uit deze creatie duidelijk, vooral in het derde bedrijf, een gesprek tusschen Line en haar man, dat de auteur beschikt over diepte en juistheid van psychologische wedergave.

Enkele scènes konden iets meer voltooid zijn, iets breeder uitgesponnen; de dramatische beelding zou er bij gewonnen hebben. Misschien heeft de auteur dit zelf gevoeld en daarom veel, beslist tè veel aanwijzingen voor de mise-en-scène gegeven. Zoo op blz. 77, waar tusschen haakjes staat van den pianist Leo Crause, in gesprek met Balder:

half overtuigd dat er niets tusschen Hans en Olga is, maar voelend dat hij niet achteraf zijn komst als toevallig kan voorstellen.

Aanwijzingen als deze moeten feitelijk overbodig zijn. Die dienen uit het spel te blijken. Evenals op blz. 25:

Olga (*niet meer in staat het gesprek in dezen trant voort te zetten*).

Als het gesprek compleet en met psychologische juistheid is weergegeven, heeft men deze onmacht van Olga reeds begrepen!

Mijne bedenkingen betreffen slechts onderdeden. Als geheel, als eenheid van psychologisch weergeven is het een mooi stuk werk. Ik wijs nog op de sympathieke figuur van Frits van Berlevoort, den dokter, den eenigen man, die voor Olga's oogen gevoelloos blijkt te zijn. Een komisch hoogtepunt is bereikt in het tweede bedrijf, in een gesprek tusschen Olga en Frits. Olga doet kwijnend, om den dokter voor zich te winnen; deze houdt zich bezorgd, en stelt voor haar te onderzoeken, wat zij na eenig meesterlijk aarzelen toestaat. Dag en uur van het onderzoek worden vastgesteld, maar bij de deur keert de dokter zich nog even om, met de woorden:

'Apropos, da's waar, dat vergat ik heelemaal, het spijt me erg, maar ik ben Woensdag in stad en kan dus niet zelf bij het onderzoek tegenwoordig zijn... maar... e... laat u dat volstrekt niet afschrikken; mijn assistent is een uiterst bekwaam man,'

waarna hij nog met vermakelijke breedvoerigheid over de zonderlinge gewoonten van zijn assistent begint uit te weiden.

Resumeerende mag men gerust aannemen, dat de drievuldige psychologie: de kunstenaar, de vrouw, de cynicus, deze comedie der liefde vormde tot een belangwekkenden arbeid.

HERMAN MIDDENDORP.

Henri Borel. Een Droom. Nieuwe uitgaaf. Uitgegeven door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope lectuur. - Amsterdam, Nederl. Bibliotheek, No. 256-257.

Om twee oorzaken is het werk van den heer Henri Borel - een veelgesmaad auteur in onzen tijd, die nog altijd het uit-bloeyende materialisme der werkelijkheids-beschrijving wil vasthouden - mij bijzonder sympathiek.

Vooreerst hebben de personen, die hij ons in zijne boeken tegemoet voert, de wondere intuïtie der wijsheid. Een droom van exotische vroomheid droomt uit zijne werken op, verwant aan de sferen van het oosten, waarin de auteur een levensopvatting heeft gevonden, die men in elk zijner verhalen terugvindt.

Ten tweede treft mij altijd weer in zijne werken de subtiliteit van beschrijving, waardoor hij elke verschijning van natuur tot een openbaring van schoonheid maakt.

Beide eigenschappen zijn zeer aan elkander verwant; in beide gevallen zit er de sterke subjectiviteit van den schrijver achter.

Is dat dan geen nadeel, subjectief te zijn? Men heeft het wel eens als een levensgevaarlijke fout aangewezen in artistiek werk. Over dien tijd zijn we gelukkig al weer heen. Of subjectiviteit een nadeel is of niet, hangt geheel en al van den aard van den schrijver af. Van zijn fijnheid-van-ziel het meest. Is deze aanwezig, dan wijst de intuïtie wel den weg langs de wegen der schoonheid.

Sterke beelding, felle dramatiek, treffen van realiteit moet men in de werken van dezen schrijver niet zoeken.

Noem zijn kunst eenzijdig, ik zal het niet tegenspreken. Er is één thema, dat bij hem telkens terugkeert: het conflict van de schoonheid-zoekende ziel met de brute, niet-begrijpende werkelijkheid. Daarom is er veel wanhoop in zijne boeken: in Het jongetje, in Vlindertje, in Van de Engelen, in Leliane, in Leliënstad. Maar ook veel rust om door intuïtie gevondene verwantheden aan wat eeuwig en onvergankelijk is.

Een Droom, waarvan de Wereld-Bibliotheek thans een herdruk aanbiedt, is gehouden in deze zelfde sfeer. Eigenlijk is het weinig meer dan een rêverie over de bergen en wolken van Tosari, waar de verteedering voor eene vrouw met fijn-aangeduide nuanceering doorheen is gewerkt.

De eigenaardige dagboek-vorm is geheel in overeenstemming met het kader van het werk. In de inleiding schrijft de auteur naar aanleiding van het leven van den hoofdpersoon:

‘Want ik zeg u, hij is gelukkiger geweest met zijn verbeeldingen en fantasieën dan één van ons, verstandige menschen, en in stilte heb ik hem benijd om wat ik nooit zoo kon genieten in mijn grootere wijsheid.

Want gelukkig! o! gelukkig zijn zij, die niet het harde leven zien, maar veilig óprijzen in hun eigen, schoone droomen!...’

Het is waar - men zou de vraag kunnen stellen, of zij niet nòg gelukkiger zijn, die wèl het harde leven zien en toch, na door levens-smarten te zijn heengegroeid, oprijzen in hun eigen droomen van schoonheid, droomen, die dan het hoogere en lagere omvatten in één begrijpen van het leven.

Maar zoover komen zijne sujetten niet. Zij laven zich aan het schoone, dat zich, buiten levens-realiteit om, aanbiedt aan hunne ziel. In de sfeer van menschelijk doen en denken gaan zij onder.

Wat niet wegneemt, dat ook dit boek véél te genieten geeft, waarom ik den herdruk met blijdschap aankondig en de lezing met warmte aanbeveel.

HERMAN MIDDENDORP.

Levenswoorden.

De tempels hebben hun afgoden verloren; het geloof gaat nu schuil in het heiligdom van het geweten.
GUIJAU.

Hij, die zijn handelingen niet toetst aan zijn mooiste gedachten, is in strijd met zichzelven, wordt innerlijk verdeeld.
GUIJAU.

Wanneer men den maatschappelijken ladder afdaalt, ziet men dat de sfeer waarin een ieder zich beweegt zeer gesloten is; wanneer men daarentegen tot de superieure menschen stijgt, ziet men de wereld hunner handelingen wijd geopend en zich samensmelten met die hunner medemenschen.
GUIJAU.

Van het soberst grijs tot het sprekendst rood geven de geestelijke naturen zich bloot in de keuze der kleur; als de vorm het intellect aantoont, dan spreekt uit de kleur het temperament en het gevoel.
CARLIJLE.

Het leven zoowel als het vuur blijft slechts door verdeeling in stand. En dit is met het intellect niet minder het geval; het is onmogelijk het intellect in zich verborgen te houden, evenmin als dit met een vlam kan geschieden, zij is dáár om uit te stralen.
GUIJAU.

Onze leestafel.

Desiderius Erasmus. Een tweede twaalftal samenspraken. Vertaald en met aanteekeningen voorzien door Dr. N.J. Singels. - Wereldbibliotheek, 1913.

Aan dit ‘tweede twaalftal samenspraken’ (249-250) van de Wereldbibliotheek is een eerste twaalftal (38-39) voorafgegaan, dat intusschen reeds een tweeden druk heeft beleefd.

Ook aan dit nieuwe bundeltje mag men dat voorrecht toewenschen.

Wel ligt het voor de hand, dat de vertaler de eerste maal de ‘samenspraken’ uitzocht die hem het verkieslijkst voorkwamen, en dat hij begon met het beste portret van Erasmus te geven, zegge datgene waarop wij onzen grooten Rotterdammer op zijn krachtigst en voordeeligst zien. Bovendien kreeg men toen, op den koop toe, een ‘Inleiding’ van Cd. Busken Huet, n.l. een afdruk van hetgeen in diens ‘Land van Rembrand’ over Erasmus voorkomt.

In deze opzichten heeft dus de eerste bundel iets bij den tweeden vóór.

Maar omgekeerd: Wie ééns, aan de hand van dezen vertaler, en met behulp van diens tactvolle ‘aanteekeningen’-methode, zich ingewerkt heeft in de voor ons, twintigste-eeuwers, tamelijk vreemde wereld van de vijftiende en zestiende - zal gaarne, na de eerste groep samenspraken, er eenige volgende ter hand nemen.

Als motto worden, ter kenschetsing van wijlen den ouden geleerde, de versregels aangehaald:

> ‘*De wijde wereld mist Erasmus*, *tharis ter ruste*,
> *Aan wien 't geoorloofd was, te schrijven wat hem lustte.*’

't Is vooral uit dit oogpunt, dat hij ons hier in herinnering wordt gebracht.

Waarlijk, als men leest wat deze stoutmoedige pen mocht publiceeren aangaande de machten, die destijds het commandement hadden, dan verbaast men zich soms dat de pennevoerder zijn onverschrokkenheid niet met den brandstapel of iets dergelijks heeft moeten boeten.

Was het alleen zijn handigheid, die hem redde? Zijn geestigheid, die de mom der satire koos en zich daardoor buiten schot wist te houden?

Wie het precies weet, moge het zeggen.

Zeker is, dat hij een éénling is geweest, die op hoogst oorspronkelijke wijze aan zijn tijd wist te vertellen wat noodig was.

En aan ons land komt de eer toe, dien man te hebben voortgebracht.

Stelt ons land die eer op prijs? Weten wij die eer, en de nagedachtenis van dien man te waardeeren?

En op welke manier?

Toen ik, een heele poos geleden, tijdelijk te Rotterdam woonde, voerde mijn weg dagelijks over het verwulfde pleintje, waar Erasmus' bronzen beeld hoog boven het marktgewoel uitsteekt, alsof hij was aangesteld om daar toezicht over te houden.

Op een ochtend ontmoette ik daar een loopmeisje, dat met een hoededoos slingerend, vlak langs haar beroemden stadgenoot heendrentelde. Ik kreeg den inval, eens te willen onderzoeken, wat zoo'n Rotterdamsch kind wel van hem zou weten of denken, en vroeg haar, wat dat was voor een beeld.

'Wel, da's Rasmes,' antwoordde zij, op een toon, alsof ik gevraagd had wat er aan den hemel stond, en zij natuurlijk zou gevonden hebben, dat ik evengoed zelf kon zien dat het de zon was.

Een antwoord op mijn tweede vraag: 'Wat dat dan was voor een man,' viel haar blijkbaar minder gemakkelijk. Maar zij betoonde zich een vief ding, roerde eventjes in haar beste schoolherinneringen, greep daar, op goed goed geluk, een der mooiste titels uit, en zei: 'Dat was een stadhouder.'

'Goeien morgen.'

Van toen af kreeg ik er den smaak van beet, telkens dezelfde vragen te richten tot de menschen die ik daar ter plaatse toevallig ontmoette. En de informaties, die ik kreeg, stemden meest allen daarin overeen, dat men met 'Rasmes'' naam gauw genoeg klaar was, maar omtrent 's mans persoon zoo goed als volkomen onkundig. Eén Rotterdammer was zoo openhartig van ronduit te verklaren:

'Ja, nu woon ik al tien jaar hier vlak tegenover, en daar heb ik toch nog nooit over gedacht.'

Een schipper, bezig met zijn schuit aan den waterkant, maakte in zoover een uitzondering, dat hij er op zijn manier wèl eens over gedacht had.

'Als ik me niet vergis,' zei hij, 'dan was het vroeger een pastoor, maar toen is-ie, in den Hervormingstijd, tot ons overgekomen, en daarom houdt-ie nou nog altijd het volk de Schrift voor.'

Een klein beetje mocht hij zich vergissen, maar hij had in elk geval getracht zich rekenschap te geven van de zaak.

Na eenige dagen begon zich een marktvrouwtje voor mij te interesseeren. Zij ving mij op, en, met een schuinschen blik haar chinaasappel-etalage in het oog houdend, lichtte zij mij in, omtrent 'Rasmes,' in wien zij bemerkt had dat ik bijzonder belang stelde.

'De meeste menschen,' betoogde zij, 'weten der niks van. Je mot 'n echte Rotterdammer wezen om wat van 'm te wete, want dan ben-je trots op 'm. M'n man plaagt er me mee, want die is geen Rotterdammer, en die zeit dan dat Rasmes hier wel geboren is, maar dat z'n gebeentens iewers anders legge. Maar ik zeg: 't voornaamste is toch waar iemand geboren is, en dat is hier dicht bij in die nauwe straat, en dat huis mag nooit afgebroken worde. En dat mot ook allegaar op 't voetstuk staan: in 't Latijn, ziet-u, omdat 't zoo'n groote geleerde was.'

Ik dankte voor deze welwillende inlichtingen. Doch binnen het gezichtsveld van mijn vriendelijke zegsvrouw kon ik nu niet met schik het spelletje voortzetten, - 's Zondags echter bestond dat bezwaar niet. En juist op een Zondag kwam ik nabij den bronzen reus in aanraking met iemand, in wien ik een representant van Rotterdam's hooger ontwikkelde standen zag. Ter aanvulling van de verkregen ervaringen waagde ik het, ook hèm met mijn gevraag lastig te vallen.

Zeker, hij was een Rotterdammer.

'En dit beeld?'

Een onderscheid met zijn minderen-rangsche stadgenooten was, dat hij niet 'Rasmes' zei, maar voluit 'Erasmus.'

En toen verder... kreeg ik, in kleuren en geuren, het verhaal van Loevestein en de boekenkist, blijkbaar in eerlijke overtuiging dat dit avontuur dit beeld gold. -

Met deze feiten in gedachtenis, dunkt het mij een gelukkig gebeuren op letterkundig en historisch gebied, dat de Wereldbibliotheek, in haar verzameling van 'Goede en Goedkoope lektuur' deze twee deeltjes heeft opgenomen. Indien iets, dan zal allicht dit middel geschikt blijken, om aan ruime kringen een duidelijker voorstelling te bezorgen omtrent den ouden landgenoot, op wiens roem elk Nederlander, ook reeds bij zeer onvolledige kennis aangaande de oorzaak van dien roem, meent min of meer meêtrotsch te mogen zijn.

G.C.

Dr. P.L. Muller, Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848. - Voortgezet door Mr. W.H. de Beaufort, (IVe boek, 6e stuk) en Dr. Th. Bussemaker (Ve boek, 1e stuk).

Voor den zoogenaamden algemeenen lezer is deze in gemakkelijken, vlotten stijl geschreven geschiedenis een zeer aanbevelenswaardig handboek. Zoowel de eerste schrijver als zij, die op zich genomen hebben zijn arbeid tot den laatsten tijd bij te werken, zijn betrouwbare gidsen op het gebied der algemeene geschiedenis en, al gaat het den een gemakkelijker af dan den ander, bij allen is een streven merkbaar, om een zuiver persoonlijk oordeel zooveel mogelijk op den achtergrond te houden. De overzichten der zich in den loop der jaren voorgedaan hebbende vraagstukken en van de politieke ontwikkeling der staten zijn duidelijk en de groote invloed, welke economische en handelsbelangen op de gebeurtenissen hebben gehad, wordt goed in het licht gesteld. De inhoudsopgave aan de zijde der bladzijden is practisch; aan het einde van het werk mogen wij zeker wel een goed register tegemoet zien.

In één opzicht heeft het werk onder den laatsten bewerker geene verbetering ondergaan, namelijk in den stijl. Prof. Bussemaker, hoezeer er terecht van doordrongen, dat dit een populair boek moest zijn, heeft zich laten verleiden telkens uitdrukkingen te gebruiken, die, in een dagblad wellicht minder hinderlijk, in een werk als dit niet in het kader passen. Een 'beroerde toestand' (blz. 31), 'helden van de pen' (blz. 49), 'met hunne heerlijkheid gedaan' (van de Duitsch-liberalen in Oostenrijk) (blz. 53), 'dergelijke fraaie ondernemingen' (blz. 71), 'tingel-tangels (als vertaling van 'music-halls') (blz. 94), e.d. zijn eene woordkeuze, die het boek ontsiert. Hier en daar is het een en ander in de pen gebleven, dat ook in het meest beknopte overzicht niet ontbreken mocht; noch de vrede van Bucharest in 1885 (blz. 31) noch de slag bij Adua (blz. 44) zijn genoemd. Wanneer (op blz. 70) gezegd wordt, dat de stad Dorpat haar oud-Russischen naam herkreeg, was het niet overbodig dezen (Derpt) te noemen. Op blz. 54 wordt vermeld, dat in Oostenrijk in 1882 de census tot vijf gulden werd verlaagd; bedoeld zijn vijf florijnen, de achtelooze lezer zal echter aan Nederlandsche guldens denken.

De beschuldiging, aan de Oostenrijksche kabinetten van Carl (er staat verkeerdelijk: Carlos) en Adolf Auersperg gericht (blz. 52), dat zij 'bekrompen eerzucht' toonden, wordt niet gemotiveerd, zoodat dit krasse oordeel weinig objectief schijnt.

Wat Prof. Bussemaker op blz. 44 en 61 van het 'Kartell' in Duitschland mededeelt, is te weinig, om dezen bond van nationaal-liberalen en vrij-conservatieven (Rijkspartij) te begrijpen. De verbreking daarvan na de verkiezing te Halberstadt (Augustus 1889) was, dunkt ons, wel eene uiteenzetting waard geweest. Nu meenen wij zelfs te moeten vragen, of de beteekenis en den invloed van het 'Kartell' den schrijver wel helder voor den geest hebben gestaan.

Op één punt zijn de heeren De Beaufort en Bussemaker met elkander in tegenspraak. De eerste zegt, dat Cyprus aan Engeland werd afgestaan (blz. 605); de laatste, dat het door deze mogendheid werd bezet en bestuurd (blz. 120). In de practijk komt dit wel op hetzelfde neder, maar rechtens is er toch een onderscheid, dat de geschiedschrijver niet mag voorbijzien. In dit geval heeft Prof. Bussemaker gelijk. Zie den tekst der overeenkomst, o.a. bij F. Bamberg, Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens, 604 (W. Önckens Allgemeine Geschichte, IV 5).

v. V.

Dr. C. Snouck Hurgronje. De Islam in Nederlandsch-Indië (Groote godsdiensten, Ser. II, n°. 9.) - Hollandia-drukkerij, Baarn.

De bij uitstek deskundige schrijver stelt door deze in aangenamen en bevattelijken stijl en objectief geschreven brochure, welke tal van gegevens bevat, den lezer in staat zich een goed denkbeeld te vormen van het vraagstuk, hoe, zonder verloochening van eigen godsdienstig beginsel, Mohamedaansche onderdanen in rust en orde te doen leven; een vraagstuk, dat te gemakkelijker op te lossen is naarmate men het Mohamedanisme in zijne verschillende uitingen beter kent, dus begrijpt en soms in zeker opzicht leert waardeeren; iets dat voor betrekkelijk korten tijd in Regeeringskringen, zelfs in Nederlandsch-Indië, te wenschen overliet.

Schr. begint met uiteen te zetten, wanneer en hoe de Islam in Indië is begonnen door te dringen, en hoe de Mahomedanen de Hindoes en andere heidenen gingen overheerschen, waarbij de invloed van Voor-Indische Moslim, die geneigd waren punten van aanpassing aan het Hindoeïsme te zoeken, groot was. Het laatste blijkt uit veIe legenden, die vaak aanmerkelijk van de Arabische overlevering afwijken.

De vooropstelling van het bedehuis in Indië als middelpunt van den tegenwoordigen invloed leidt tot eene beschrijving der moskee en het daaraan verbonden personeel. De dwaling omtrent het 'priesterschap' van imams e.d. (de Islam kent geen geestelijken!) heeft gemaakt, dat men eene verkeerde opvatting kreeg van de 'geestelijke' rechtspraak en dientengevolge ook eene verkeerde regeling maakte ten opzichte der 'priesterraden', die zich hoofdzakelijk bezighouden met kwesties van huwelijks- en erfrecht. Het moskee-personeel geniet de opbrengst eener godsdienstige belasting, die in Atjeh ten deele werd gebruikt om den oorlog tegen het Nederlandsche gezag te bekostigen.

Naast het Mahomedaansche recht wordt ook veel de adat gevolgd, terwijl de meeste Moslim in Indië geen bezwaar hebben tegen het volgen van zeden en gebruiken van Europeeschen oorsprong, mits deze niet op eene bekeering tot een ander geloof gericht zijn. Want al worden godsdienst-

plichten door de groote massa verzuimd, aan het geloof zelf is men zeer gehecht.

Na er op gewezen te hebben, dat de hadji's, evenals de moskeebeambten, vaak ten onrechte als 'priesters' werden beschouwd, stelt de schr. de beteekenis van deze lieden, indien zij eenigen tijd te Mekka gestudeerd hebben, in het licht als bevorderaars der Mahomedaansche beschaving.

Heeft het Mahomedaansche godsdienstonderwijs over het algemeen weinig te beduiden, toch zijn er hier en daar scholen, weder vaak ten onrechte als 'priesterscholen' beschouwd, die door hun leerplan (wet, geloofsleer, mystiek, Arabisch, Qoeranexegese) wel eenigen invloed uitoefenen. De drang naar modern onderricht doet echter de waardeering dezer scholen dalen en de schr. acht dit een verblijdend verschijnsel, omdat het daar gegeven onderwijs op eene middeleeuwsche beschouwing der menschenwereld berust en allerminst de strekking heeft om het Inlandsche leven aan de beschaving van onzen tijd aan te passen en dus bevorderlijk *kan* zijn aan de aankweeking van onverdraagzame gevoelens, waarvoor de Inlanders overigens weinig vatbaar zijn.

Naast den dorpsgodsdienstbeamte staat de doekoen, de kwakzalver en waarzegger, die met den eerste soms mededingt naar invloed op de geloovigen, soms ook samenwerkt om den bril te verkoopen, waarvan zij als de spreekwoordelijke twee Joden den prijs weten.

De schr. wijdt voorts eenige bladzijden aan het geloof in heiligen, die den Mahomedaan door het leven heen helpen, aan de mystiek, hare beteekenis en hare bronnen, die mede er toe geleid heeft, dat men gekomen is tot eene pantheïstische eenheidsleer, die het gewone monotheïsme der menigte als een soort van heidendom beschouwt, en aan de verschillende Mahomedaansche broederschappen.

Hij eindigt met er op te wijzen, dat het den Indischen Moslim niet moeilijk valt zich aan de leiding van Westerlingen te onderwerpen, waar deze willen onderwijzen en opvoeden, mits niet als eisch worde gesteld om aan hunne oude heiligen den rug toe te keeren om andere te gaan vereeren. De schr. uit den wensch, dat in dit opzicht eene nationale synthese mogelijk moge zijn, met op zijde zetting van alle kerkelijke, onkerkelijke, politieke of andere bekrompenheid.

Het komt ons voor, dat de schr. zich op dit punt wat gemakkelijk van de moeilijkheden afmaakt. Indien het niet aan bekrompenheid te wijten was, dat het Mahomedanisme in Ned.-Indië het heidendom verdrong en er zijne hoogere zedeleer en grootere beschaving bracht, waarom is het dan wel eene uiting van bekrompenheid, wanneer door de Overheid den invloed van eene nog hoogere zedewet en nog grootere beschaving wordt bevorderd en dus de Zending, ook in de Moslimwereld, wordt gesteund?

v. V.

Van reizen en trekken. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam 1913. E.J. Banfield, Avonturen van een strandvonder. H. v.d. Mandere, Montenegro. W.J. van Balen, Door Amerika. A.B. Lloyd, Van Olganda naar Khartoem. Alex. Macdonald. Op zoek naar Eldorado.

Dit vijftal boekjes biedt ons de beschrijving van levenservaringen in vreemde landen en onder vreemde volken en wekt op menig punt des lezers belang-

stelling, het midden houdende tusschen eene causerie en eene ethnografische behandeling.

Ter aankondiging zij ons vergund hier en daar eene greep uit het vijftal te doen.

Den hierboven genoemden ‘Strandvonder’ is het allerminst te doen om schepen te doen verongelukken, maar hij beschouwt zijn Australisch eiland met de omliggende zee als een speciaal waarnemingsgebied op zoölogisch en botanisch gebied, waarbij het o.a. in zijn jachtavonturen dikwijls onnoodig ruw toegaat. Waarom toch moet door de z. g, natuurvrienden op alles wat loopt, vliegt, kruipt of zwemt, geschoten of geharpoeneerd worden? Daarentegen begrijpen wij volkomen den strijd van den kolonist tegen de milliarden mieren van allerlei soort, die in korten tijd zijn geheele have zouden vernielen. In eenige dichterlijke beschrijvingen over vlinders en kapellen werden wij herinnerd aan Bölsche, maar daarentegen vinden we - zonder commentaar - vermeld, hoe zekere beschaafde(?) Europeesche natie eens duizende inboorlingen van een Polynesisch eiland, die men kwijt wilde zijn, door vergif om 't leven heeft gebracht, natuurlijk onder de leuze ‘humanity to the natives.’

De gastronoom, die meent *hier* wel eens echte schildpadsoep gegeten te hebben, laat na de lectuur van dit boekje, deze illusie varen, maar doet wijs eens te gaan middagmalen bij de Australische negers (Papua's); die donkere broeders zullen hem, onder dien naam, heel wat anders voor zetten, en men moet aannemen dat zij er verstand van hebben.

Aan de kust der blauwe Adria broeit nog altijd wat en de vrede in Europa hing onlangs bijna geheel af van het kleine Montenegro.

Men moet erkennen dat volgens deze beschrijving in Montenegro niets alledaagsch, de bevolking niet banaal, de geschiedenis niet eentonig is; al het Montenegrijnsche draagt kleur en karakter. waarmede niet gezegd is dat wij dat alles bewonderen of benijden.

Naar westersche begrippen is de plaats, die de vrouw in de samenleving inneemt, een stellig beletsel om het land als ‘*ebenbürtig*’ te beschouwen; verdere middeneeuwsche gebruiken als de vendetta, de vlotte greep van den steeds gewapenden Montenegrijn naar dolk of revolver, het nog gebrekkige wegennet en de ontoegankelijkheid van menig gebied, zijn zoovele gronden waarop deze kleine broeder in de school van moeder Europa vooreerst nog als een echte wildebras gelden zal, die niet wennen kan aan verlakte schoenen, smoking en diplomatiek geknutsel.

De nationale vrijheidsstrijd, in de Montenegrijnsche geschiedenis ingeweven, riep dichterlijke talenten op en Koning Nikita schijnt niet de minste onder de vorstendichters; de beschrijving van den heer v.d. Mandere gaf ons den indruk, dat de Koning met zijne onmiddellijke omgeving het meest sympathieke element van het land vormen.

Wat zou menig lezer dankbaar geweest zijn voor een eenvoudig kaartje, waarop hij de namen van plaatsen, bergen en rivieren uit den tekst terugvond. Men neemt bij aanschouwing alles beter op en niet ieder heeft de atlas van Andrée of Stieler bij de hand.

Van Amerika en de Amerikanen weten wij uit velerlei gegevens dat alles is practisch, ingénieus, réalistisch en égoïstisch; na lezing van het werk van

Mr. van Balen weten we dat alles nog veel beter, toegelicht door concrete gevallen.

De ‘almighty dollar’ beheerscht de samenleving in zoo gruwelijke mate dat den rechten Amerikaan geen zweem van aesthetiek, humanisme of idealisme overbleef en alle levenskwestiën gemeten worden met de vraag: ‘wat heeft het gekost?’ Men moet Amerikaan zijn om zich op den duur in zoo'n samenleving behagelijk te gevoelen en al schettert de Yankee ook bij alle gelegenheden over *de Vrijheid*, waarvan hij meent het monopolie te bezitten, de heer v. B. toont met voorbeelden aan hoe die z.g. *Vrijheid* ontaard is in barre tirannie. 't Gezonde menschenverstand moge ons, achterlijke Europëers, bewaren voor een en ander wat men dáár vrijheid gelieft te noemen.

Met groote belangstelling volgden wij den schrijver in zijn uiteenzettingen omtrent spoorwegen, hotel- en clubleven in U.S., in zijne reis- en landschapsbeschrijvingen en de geboorteprocessen van steden, die, nauwelijks ontstaan, met fabelachtige snelheid tot monsters van reusachtige ongezelligheid opgroeien. De drang om in die snel ontwikkelende maatschappij eene actieve rol te spelen, zal menig jong en krachtig man helpen om zich over veel onaangenaams heen te zetten.

De heer van B. heeft er slag van zijn onderwerp te kiezen, het smakelijk te behandelen en belangstelling te wekken. Wat wil men meer?

Een vakman als reiziger kan het nadeel meêbrengen dat hij alles te veel uit één oogpunt ziet en de schrijver van de reis van Oeganda naar Khartoem is aan dit gevaar niet geheel ontsnapt; hij is en blijft *zendeling* en noemt bij voorkeur afwezigheid van kennis omtrent het Christendom ‘zwarte en diepe duisternis’, terwijl zijne waardeering der Negerstammen aan den Boven-Nyl grootelijks afhangt van de vraag of zij al dan niet een vruchtbaren bodem beloven voor zijn zendingswerk.

De zendeling is, in nood, tevens geneesheer, geeft hygiënischen raad, verbindt wonden en reikt geneesmiddelen uit, zoodat de grens tusschen den medicus en den theoloog vervloeit; de behandelde streek zou in de allerallereerste plaats behoefte hebben aan hygiënische hervorming; het moordend klimaat en de leefwijze der inboorlingen geven een hoogst ongunstigen gezondheidstoestand.

Erger is dat de reiziger-schrijver de grens uitwischt tusschen den Gods schepselen eerenden *zendeling* en den dierenverdelgenden *jager.* Deze dierenmoordenaar versmaadt zelfs geen vergif om allerlei dieren om hals te brengen en met hoogst onsympathieken trots verhaalt hij hoeveel olifanten, nijlpaarden, antilopen, vlinders en andere onschadelijke dieren hij wel gedood heeft; het komt ons voor dat deze Jurriaan daaraan ‘zeer kwalijk’ deed en niet verder behoeft te vertellen.

De z.g. ‘gekerstende’ negers zijn ruw en wreed tegen stamgenooten, die den ‘beteren weg’ nog niet vonden en behandelen hen met een laatdunkenden geestelijken hoogmoed, die in het missiehuis zijn oorsprong heeft.

De beschrijving geeft veel belangrijke ethnografische bijzonderheden; men zou kunnen wenschen dat niet iedereen zich geroepen achtte om dáár op zijn manier te gaan ‘beschaven’.

Het is er voor den goudzoeker niet gemakkelijker op geworden; voor eenige honderd jaren was Peru het typische goudland, eene halve eeuw

geleden meenden velen dat in Californië de klompen goud langs den weg lagen, thans trekt de goudzoeker naar Alaska, het beruchte land van Klondike en de Yukon, waar gemiddeld de schaal van Fahrenheit hetzelfde aantal graden aanwijst als de honderddeelige.

Bij dat grimmig klimaat, ons reeds door Nansen en Peary geschetst, springt de huid open, knapt het ijzer, brokkelt het bont en daar het sterk onduleerend terrein dikwijls boven de houtgrens voert, kan dan geen vuur aangemaakt, geen koffie noch spijs gekookt worden; droog meel en drooge koffie worden genuttigd. Geen wonder dat in eene streek, die dagreizen in den omtrek niets eetbaars oplevert, levensmiddelen in voorraad nog scherper bewaakt moeten worden dan goud; Europeanen dringen zelfs de ellendigste Indianenhutten binnen om leeftocht te rooven.

Wij zijn gewend bij het woord ‘hel’ aan vuur te denken, maar als de schrijver het woord ‘ijshel’ gebruikt verstaan wij hem dadelijk.

Ook de tropen hebben hun goudland en de onherbergzaamheid van het Australische binnenland ziet er heel anders uit dan die van Klondike. In de beschrijving der goudjacht in Nieuw-Holland wordt een denkbeeld gegeven van de werkwijze der goudzoekers, zoolang zij nog voor zich alleen zonder machines arbeiden - ook hier gelden geschreven maar nog meer ongeschreven wetten. Het zoeken naar de goudhoudende geulen schijnt niet eenvoudiger dan het zoeken der alchimisten naar den steen der wijzen en het moment der beslissing omtrent ‘goud’ of ‘geen goud’ spant de sterkste zenuwen. Blijkt soms maandenlange arbeid vruchteloos, elders wordt des gravers geduld beloond door een rijken oogst van *goud*, *robijn* en *opaal*, vlak bij elkaâr.

Voor treffende natuurtafereelen schijnt Australië niet het land; de bevolking is schaars en bleef, onder het afgrijselijkste bijgeloof, op den laagsten trap van ontwikkeling. De fauna is als verouderd en achterlijk; misschien komen die oude typen niet tot hooger ontwikkeling en worden zij verdrongen door meer ‘anpassungsfähige’ elementen. De gouddelver der toekomst kan hier nog veel belangrijks beleven.

B.

Decoratieve Tuinbeplanting, door A.J. van Laren, Hortulanus te Amsterdam. - Koog-Zaandijk, S. Bakker Jz. 1913.

Dit boek, dat ik met vreugde aankondig, representeert iets geheel nieuws in onze literatuur.

Zeker, er zijn tuinbouwboeken genoeg in omloop, - handleidingen voor moes-, ooft- en sierkunst.

Maar hoeveel nuttigs die mogen bevatten, zij zijn doorgaans geheel of gedeeltelijk aan den vreemde ontleend; en hoe bekwaam dan de hand zij geweest, die ze ‘bewerkte,’ zij missen daardoor den directen indruk van oorspronkelijk werk. Zij zijn niet, van den beginne af, op onze inheemsche toestanden berekend.

En dan, zij plegen wel, ook wat den bloemtuin betreft, veel nuttige wenken voor de kweektechniek te geven; maar wat de artistieke zijde van de zaak aangaat, leveren zij niets nieuws.

In deze beide opzichten nu is dit boek origineel.

Deze schrijver neemt zijn uitgangspunt in de hier te lande heerschende toestanden en tracht tegemoet te komen aan rondom ons merkbare behoeften.

Voor zoover het kweekkunde geldt, staat hij den lezer te woord met de ruime en degelijke zaakkennis, die zijn ambt als ‘hortulanus’ meebrengt. En zoodra hij het kunstterrein van zijn vak betreedt, komt hij ons tegemoet met allerhande mooie en gracelijke, kleur- en geur- en bloemrijke adviezen, geschikt om een stroom van nieuw leven te brengen in de conventioneele banaliteit op dit gebied.

Ter kenschetsing van het doel, dat hij zich stelt, citeer ik liefst hem zelven:

‘Dit boek wil een gids zijn bij de keus en het gebruik van bloemen en planten, als versieringsmateriaal voor den bloementuin.

De beplanting van den bloementuin toch, laat, wat betreft oorspronkelijkheid van opvatting en natuurlijkheid en afwisseling in de keuze der gewassen, over het algemeen veel te wenschen over. Al te vaak houdt men vast aan oude methoden en kiest men dezelfde planten, waardoor in de beplanting der tuinen groote eenvormigheid heerscht; alsof er niet een overstelpende rijkdom van de schoonste gewassen van allerlei soort ter beschikking stond.

Voor een deel moet die eenvormigheid worden toegeschreven aan onbekendheid met die groote verscheidenheid van materiaal, of aan zekere angstvalligheid om daaruit een keuze te doen; waardoor die bloemenarme tuintjes ontstaan, met blanke grintpaadjes, strakke grasrandjes en kortgesnoeide heesters als hoofdzaken, en, als haast eenige bloemen: een perkje Zonales, Fuchsia's en Knol-Begonia's.

En het moest juist andersom zijn! Een bloementuin moet zijn: een hof vol weelderig bloemenschoon. Vooral in kleine tuinen moet bovenal de leuze zijn: Bloemen in mijn Bloementuin! Maar ook op grootere terreinen is de beplanting veelal voor verbetering vatbaar en moet men streven naar natuurlijker groepeeringen en grootere afwisseling.

Dit te bevorderen is de strekking van dit boek.’ -

Wie den belangwekkenden inhoud der verschillende, met vele afbeeldingen en plannetjes toegelichte, hoofdstukken doorleest, zal erkennen dat de schrijver woord houdt met deze in zijn voorbericht gedane belofte.

Hij zegt, dat hij niet over tuinstijl wil schrijven, en adviseert zijn lezers, zich aan het begrip van ‘stijl’ niet al te zeer te storen. Met die uitspraken hangt het allicht samen, dat hij, bij al zijn geestdritt voor groepeeringen in harmonie met het karakter van het levend plantenmateriaal, nochtans een paar rechtlijnige teekeningen geeft, en enkele denkbeelden opneemt, die tegen dat karakter heelemaal indruischen.

Zonder twijfel zou zijn boek, uit een artistiek oogpunt, hooger staan, indien hij er, volkomen consequent, alles uit had verbannen, wat met bovengenoemd karakteristiek beginsel in tegenspraak is. Maar ondanks die inconsequentie kan het boek veel goed doen, juist in de richting van dat beginsel. Menigeen, die van stijl-verschillen niet wil weten, kan hier, zonder zich daarover het hoofd te breken, op gang gezet worden om allerhande mooie dingen te beproeven. En al naardat dan zijn eigen begrijpelijkheid strekt, zal hij daarna alllicht, van lieverlede, tot de bedoelde consequentie komen.

Eigenaars van buitens, aan wie hun bloementuin zooveel kost dat er nog wel eenige guldens voor een goed boek bij over kunnen schieten, zullen wijs doen zich dit aan te schaffen. - En waarom zou het ook niet een plaats kunnen vinden in leesgezelschap-portefeuilles, ter afwisseling van de nieuwste romans? Wie het een week in huis heeft, kan er al heel wat goeds uit putten!

G.C.

Brieven van A.L.G. Bosboom - Toussaint aan E.J. Potgieter, bewerkt en toegelicht door J. Bosboom Nz. - Rotterdam, D. Bolle.

Met een weemoedig gevoel doorblader ik, als jongere tijdgenoot van onze ‘eerste Romancière,’ dezen bundel vertrouwelijke mededeelingen, door haar als oprechte vriendin aan den trouwen vriend geschreven. Ware het niet dat zij zelve er anders over heeft gedacht - zie Inleiding en p. 226 - men zou zulk een uitgave haast heiligschennis achten. Zooveel kan men aan een vriend, zoo weinig aan het groote publiek toevertrouwen. De vriend begrijpt en vergeeft, waar publiek vaak zonder kennis van zaken oordeelt en veroordeelt. Een tweede bezwaar tegen het uitgeven van deze brieven is de eenzijdigheid, daar de antwoorden ontbreken; een derde is: dat er tout bien considéré - toch veel geschrapt moest worden en men steeds vermoedt, dat heel veel belangrijks daardoor werd weggelaten... Maar, aan de andere zijde, welke een onschatbare bron van kennis voor het karakter en hart der hoogstaande vrouw schuilt in deze brieven. De uitgever deed er een goed werk aan, ze het licht te doen zien. Misschien leest men deze brieven nog eer dan de lijvige, historische romans over Leicester c.s., waarvoor ons rusteloos jonger geslacht geen tijd meer heeft. Mogelijk ook dat er hier en daar iemand is, die den ‘Delftschen Wonderdokter,’ ‘Een Kroon voor Karel den Stouten,’ ‘Media Noche’ e.a. nog eens ter hand neemt, hetzij ter kennismaking, waarover hij zich niet zal hebben te beklagen, hetzij om oude herinneringen nog eens op te frisschen.

Ook Geertruida Toussaint heeft ondervonden wat het zeggen wil de se voir dépassé, en dat niet steeds door de besten; maar anders... zij kan een beetje een bedorven kind worden genoemd. In het rijk der letteren vond zij geen vrouwelijke evenknie. Een roman van hare hand was als het opgloren van een dag, waarnaar men reikhalzend had uitgezien. 't Was een gebeurtenis! En al deed het de stille vrouw soms pijn, zooals er over haar en haar arbeid werd geoordeeld; zij ondervond van andere zijden te veel sympathie, zij oogste genoeg lof, haar werd te zoet een beker geschonken, dan dat zij een droppel of wat alsem er in niet zou hebben kunnen verdragen.

En hoe nederig bleef zij ten einde toe, zij, eereburgeres van Alkmaar, op vriendschappelijken voet met de eelste geesten in den lande: een Groen van Prinsterer, Schimmel, Busken Huet e.a.

De lust om aan te halen uit deze brieven is mij haast te sterk; een uitgebreid artikel zou noodig zijn, om recht te doen aan deze belangrijke uitgave. Oude en jonge letterkundigen zullen wel doen dezen bundel een plaatsje te geven in hun boekerij. Menigeen zal er zijn eigen zielestrijd in weer vinden en de kloeke wapenen benijden, waarmede de Schr. zich verweerde. Maar ook haar karakter zal hij vaak bewonderen, de echt vrouwelijke vrouw waardeeren, (p. 83) wier talent haar te machtig was, zoodat zij mannenwerk verrichtte, met een dikwijls pijnlijk, steeds zwak, haast ziekelijk lichaam. Die kleine, teere Geertruida! Hoe heeft zij aan zich zelve getwijfeld, zie p. 6, 8, 16 en vele andere. Hare uren van moedeloosheid zijn niet weinig geweest. Maar fierheid van geest redde haar, beurde haar steeds weer op uit neergebogen houding, en vast, eenvoudig geloof deed haar het hoofd hoog houden.

Groen van Prinsterer bewonderend en toch geen Groeniaan, zegt zij p. 52: ‘Ik wil zoo vrij zijn als een wilde vogel, die uitvliegt in de rigting van zijn instinkt van 't oogenblik en niet als een afgerigte brievenduif, die

heen vliegt waar men hem zendt.' Zoo is zij gebleven en dit heeft haar den omgang mogelijk gemaakt en veraangenaamd met vele andersdenkenden. Wel bleef scherpe kritiek, die iets persoonlijks had, haar een gruwel. 'Naar mijn idee moet men alleen zien op het werk, en de persoon der Schr. à coté laten...' zegt zij, p. 33. Vrome wensch door velen gedeeld, te zelden vervuld.

Ook het naïf ouderwetsche en het verhaal 'du temps passé' in deze brieven mogen ze voor een tegenwoordig en toekomend geslacht aantrekkelijk maken. Hier en daar krijgt men zoo'n aardig kijkje op de zeden en gewoonten dier dagen, dagen zoo anders dan nu. Wie b.v. zal den Haag herkennen uit hare beschrijving, p, 67. Het zedige, waarvan onze Schr. spreekt, is er wel wat afgestoven, zou ik meenen.

Eigenaardig bij zoo hoogstaande persoonlijkheid is haar gegriefd zijn over de veronachtzaming van de zijde der 'Reine,' die wel Bosbooms atelier bezocht, maar haar schrijftafel geen blik waardig keurde. De korte schets van dit bezoek is echter kostelijke humor, p. 227.

Doch te veel reeds vergde ik van de ruimte, mij hier toegestaan. Belangrijker dan vele goed geschreven romans zijn de Brieven van G. Toussaint aan Potgieter. Zij vergunnen ons een diepen blik in het zieleleven eener vrouw, wier talent nog werd overtroffen door haar hart, dat gevoelig voor liefde, stellig niet minder teeder en trouw zich uitte in vriendschap.

E.S.

De Ondergang van het Dorp, door P.H. van Moerkerken. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Wie nog eens echt wil genieten van onze mooie, onvervalschte, Hollandsche taal, smijdig als gesmolten goud, leze bovengenoemd boek. Met een ziel, zoo gevoelig voor natuurschoon, als een espenblad, bewogen bij het minste koeltje, toovert ons schr. de oude Holtmarke voor den geest, het landschap, zooals het daar lag in den grijzen voortijd, met zijn ruwe bevolking, die er waarschijnlijk de altaren bouwde op den top van den St.-Thomasheuvel, onder de oude eiken van het woud. Hij vertelt ons in de sproke van den dichter, hoe eeuwen kwamen en gingen, alles wisselend, alles veranderend; hoe zware oorlogsweeën het land teisterden; hoe het Evangelie er zich baan brak, zachtere zeden poogde te brengen onder de stoere oerbevolking... Hoe er kloosters werden gebouwd, kapellekens gesticht, hoe er wonderen gebeurden, die de geloovigen lokten van heinde en ver... Maar ook van latere tijden schetst Schr. ons de dagen. Hoe de Spanjaarden kwamen, optrekkend tegen de mannen der hervorming. Tot ook deze voorbijgaan, plaats makend voor den nieuweren tijd, den allernieuwsten...

Een groote verdienste van dit werk is de sobere, ware voorstelling van den tragischen strijd tusschen het Oude en Nieuwe. Voor een deel is deze tragiek belichaamd in den geleerden edelman, Jhr. Bolaert van den Ravenhorst. Oneindig fijn van humor is het gesprek van dezen nobelen aristocraat met den groven plebejer Boersink, zie p. 102 e.d.v. De lust om af te schrijven is groot, maar de plaatsruimte...

Niet alleen Boersink vertegenwoordigt het allernieuwste; vele dragers daartoe treden op in deze bladzijden: Jonge kunstenaars, smalend neerziende op het oude, in mystiek alles zoekend; het teerinnige van het voorbij-

gegane begrijpend noch eerbiedigend. - Sanatoriumbezoekers op sandalen, in dunne gewaden, wandelend in de dorpen, tot ergernis der zedige boerinnen uit den omtrek. - Kunstenaressen en 'vrije vrouwtjes,' in alle nuancen van geëmancipeerdheid... 'In de morgenuren arbeidden zij; Leentje de Meeuw aan hare gedichten, zorgvuldig geproefde kleinoodieën; Rie Bolkers aan haar weefgetouw of nieuwe dansend instudeerend op de melodieën van Lientjes verzen. Beukel aan zijn mystieke triptieken; Caesar en Edward, te bed nog, voor hun pas verschenen tijdschrift "De Sinteze." In de late middaguren kwamen zij tennissen op den gazon van het Sanatorium; op warme zomeravonden, baadden zij gezamenlijk in de ondiepten der zee, westelijk van Merum,' p. 125. Welke laatste uitspanning kapelaan Everts verontwaardigd tot pastoor Hedel doet zeggen: 'Eerwaarde, de zeden van dit land zijn babylonisch!' p. 150.

Van al deze menschen en nog vele anderen: het doofstomme Marretje Nalis en haar onecht kind, Liesbeth, de laatste een poos door nauwe banden aan den Ravenhorst gehecht; van mevrouw de Priest met hare occulte leesboeken; van Hendrik Bolaert, den eenigen zoon op den Ravenhorst; van Dr. Sermans en Corry Lieflandt; van Sam Loeb en Mien Oldewey... van Protestanten en Catholieken, vrijdenkers en aanbidders van Oostersche leerstellingen, vertelt dit interessante boek.

Ook de veelbesproken meentquaestie is in deze bladzijden geweven op een wijze, dat men het recht der oude bezitters medevoelt, evenals de droeve geschiedenis van Jaap Bakker en zijn verloofde. Toch is dit boek niet overladen, niet druk. De bijzonder sobere wijze van vertellen, de dichterlijke taal, de ingehouden kracht, die uit het geheel tot ons spreekt; de waarheid, los omsluierd door het gewaad van de fabel, maar doorstralend in feiten en karakters... dit alles doet ons wenschen dat dit mooie werk, zoo in-Hollandsch, zich een plaats verovere in elke boekerij, in geen leeszaal ontbreke; dat elke man en vrouw, die belang stelt in de teekenen des tijds, het leze en herleze.

E.S.

Gelukkige menschen, door Jeanne Reyneke van Stuwe. Twee Deelen. - Amsterdam, L.J. Veen.

Wie zich *Een gelukkige Familie* van Robbers herinnert, en nu deze *Gelukkige menschen* leert kennen, zal één punt van overeenkomst niet kunnen loochenen. Allerminst bedoelt deze opmerking afbreuk te doen aan de zelfstandigheid van beide, zoozeer verschillende auteurs. De overeenkomst schuilt in den titel. Ironisch klinkt het woord *gelukkig* zoowel door Robbers' als door J. Reyneke van Stuwe's roman. Dit is het negende boek van haar cyclus: *Zijden en Keerzijden.* Met onvermoeide hand heeft Schr. weer een boek toegevoegd aan het groote aantal, dezelfde geslachten betreffend, door ons in de vorige ontmoet.

Een drietal jonge meisjes - zusters - van adellijken huize, zijn de hoofdpersonen. Scherp gescheiden staan hare karakters voor ons, evenals hare uiteenloopende wenschen en verlangens. De vader, baron van Reymerswaele - hoe zoetvloeiend en mooi zijn Schr.'s fictieve namen steeds - is een joviaal maar al te driftig man; de

moeder, vroom en voornaam bekrompen, oefent geen invloed uit. Papa keurt de wenschen zijner dochters niet

goed; maar toch, als zij in vervulling gaan, bespoedigt hij den afloop. Het 'hol-over-stol' trouwen der drie freules lijkt wel een beetje op een 'afdoener', en is voornamelijk zijn werk. De meisjes, of in verterend verlangen naar vrouw en moeder zijn of in opgeschroefden kunstenaarszin of vol dwepende inbeelding, kennen de réaliteit der dingen natuurlijk al heel slecht en.... boeiend beschrijft auteur hoe het haar vergaat.

Schitterend schoon schildert J.R.S. o.a. de hofkringen, het hofbal, het Casinobal, de Fancy-fair in Pulchri Studio.... b.v. p. 70, 1 dl.:

'Voor hen, als een volmaakte kinematograaf, bewoog zich golvend en levensvol, de majestatische pracht van het bal. Het dagklare licht deed de halzen en schouders der vrouwen glanzen als warm-wit ivoor, en liet aan de juweelen parures snel-gouden vonken en iriseerende stralen ontspatten. Gratie en schoonheid, in wisselende figuren en vormen en groepen, vierden een koninklijk feest. Tusschen de zwaar-groene planten, mild doorkleurd van witte en roode bloemen, over den spiegelenden parketvloer, gingen de paren, zacht en bevallig, in hoofsche élégance.... De geuren van bloemen en zoete parfums verzweefden in de lucht en elke ademhaling had iets dat fascineerde.... De waaiers, als vlinders wiekend op groote rozen, klapten zacht als door een wind bewogen.... en ruischend van het hoog orkest stortte een stroom van melodische klanken zich uit, welks tonen keerden en kwamen, lang aangehouden leken te zwellen, om zachtkens uit te smelten in fluisterend-fijn geluid. De oneindige reeks van nuancen der lichte damestoiletten....[1.] vloot ineen en wemelde uit elkander, als de binnenzijde van een groote, lichtbeschenen paarlemoeren schelp....'

Maar ook de zeer subtiele ontleding van smart en teleurstelling in drie jonge vrouwenlevens en dat van broeder Maurits, den jongen baron, met zijn vreemde, perverse vrouw, werd niet minder conscientieus geteekend. De gesprekken, vlot en natuurlijk, typeeren de karakters volkomen. Een echt Haagsche roman, van de hand dezer auteur, een verhaal, waarin zelfs onze Koningin en haar Gemaal optreden, zal velen hoogst welkom zijn.

ELISE SOER.

De Sterkste, door Anna van Gogh - Kaulbach. - Amsterdam, Uitgever L.J. Veen.

Ja, sterker dan hij 'die een stad inneemt' is de mensch, die zich zelf overwint; die diep in zijn eigen Ik iets van den eeuwigen vrede speurt, hoe het om hem woede en storme; die evenwichtig voelt, ook waar zijn gansche bestaan uit de voegen schijnt te worden gerukt; die bij alle uiterlijk en innerlijk leed toch 'het geluk' als een streng bewaakte schat in zijn geheimste binnenste bewaart, door niets te genaken of te ontheiligen, hem voor eeuwig toebehoorend...

Die mensch moge in de oogen van alledaagsche natuurgenooten een zonderling, een nietsdoener, een droomer schijnen; hij vergaarde zich in zijn zoogenaamd ledige uren een kracht, waarbij die der anderen zwakheid kan worden genoemd. Hij laafde zich aan een bron, wier wateren zij zelfs nooit hebben hooren ruischen. Hij heeft dingen gezien, waarvoor zij altijd blind zullen blijven. Zijn eenzame ziel is tot hoogten

1. Een vermoeiende opsomming van kleuren liet ik hier weg.

opgeklommen, voor gewone, aardsche stervelingen onbereikbaar. In supérieure voornaamheid voelt hij geen minachting maar slechts medelijden met anderer kleinheid en zwakheid. Hij klaagt noch vervloekt, maar zwijgt en vergeeft, en gaat de

stille beemden der eenzaamheid in, waar zijn smart zelve hem tot hooge schoonheid zal worden...

'Het leven lag voor hem uit, dat was niet veranderd, in zijn hart lag de oude schat... het geheim, dat hij had te kennen om gelukkig te zijn. In dezen nacht van leed en gepeins begon veel, wat te voren in hem onzeker golfde, te stollen tot vaster weten.'

Zoo zegt auteur in niet onberispelijke zinnen op blz. 245 van dit aangrijpend boek, waarin zooveel ons wordt gegeven ter overdenking. Want, och, wij leven zoo snel. Menigeen gunt zich geen tijd tot stilstaan en peinzen. Hij moet goud vergaren, beroemd worden, eer behalen, hard werken om er te komen; dat heet plicht...

Zoo dacht ook Herbert Hoevendaal, een der hoofdpersonen uit dezen roman, die door fijne karakterteekening ons klaar voor oogen stelt: Den realist, den idealist, en tusschen hen in de vrouw, die voor beiden voelt, maar o zoo verschillend...

Haar zwakke oogen kunnen het licht niet verdragen, haar voeten de verre landen niet bereiken, waarheen aanbiddende liefde haar wil leiden. Klein, huiselijk, stil, een beetje materieel genot is haar ideaal en toch... een glimp van de stralende eeuwige schoonheid bereikte ook Wies, maar te laat! Zij werd er door verblind; voortaan zou een zwarte vlek haar pad overschaduwen. 'Iets donkers scheen over haar heen te zijn gevallen,' p. 243.

Anna van Gogh - Kaulbach heeft in *De Sterkste* ons een mooi stuk leven afgebeeld, het onvergankelijke stellend boven het tijdelijke, iets, dat in onze materialistische dagen zeer noodig kan worden genoemd.

ELISE SOER.

Ik zeg de Waarheid, door Anna de Savornin Lohman. - Amsterdam, Uitgever L.J. Veen.

Dit boek wil beoordeeld worden naar zijn titel, en niemand zal tegenspreken, dat de onomwonden waarheid naakt is, zoo naakt als de godin, die op den omslag U haar spiegel voorhoudt. Met dit beeld voor oogen, van den inhoud kennis nemend, rijst de vraag bij mij op of de waarheid in het kleed van de fabel velen niet welgevalliger zou zijn. Bovendien *de waarheid!* Wat waarheid heet voor den een, is leugen voor den ander. Halve waarheden bestaan er ook nog.

Wat meent auteur te bereiken met dezen zweepslag in het aangezicht der maatschappij, deze zware aanklacht, dezen schreeuw uit een diepte van ellende, om verandering van toestanden, die, zie p. 210, volgens haar eigen meening, voor geen verbetering vatbaar zijn, integendeel, nog erger dreigen te worden?

Is 'mededoogen, onbepaald (onbegrensd?) mededoogen en gelijkheid voor allen,' p. 211, niet even groote utopie, als de zegenrijke gevolgen, die vele vrije-liefde-predikers verwachten?

Stellig, dit boek zal geoordeeld en veroordeeld worden door velen; gelezen, neen verslonden, vrees ik, door een massa onbevoegden.

Wij allen, stervelingen, gehuwden en ongehuwden, gaan door het leven met teleurgestelde verwachtingen, verijdelde hoop, bittere ervaringen. De een voelt zich onbegrepen door man en kroost; een andere moet erkennen, dat bevrediging harer liefste wenschen, harer vurigste begeerten, ontgooche-

ling na zich sleepte; een derde, door haar kinderen beleedigd in haar hoogste zelf, haar moederschap, wier afstammelingen vervielen tot misdaad en schande, benijdt de zuster, die, ongehuwd, zulk smartelijk leed bespaard bleef. ‘Hebt ge wel eens gelet op de gelaatsuitdrukking’ van vele *gehuwde* vrouwen? vraag ik op mijn beurt. Bestaat er waarachtige reden, om zoo den handschoen op te nemen voor haar, die 't zij vrijwillig, 't zij gedwongen, eenzaam door het leven gaan? Laat ons toch niet eenzijdig allen over één kam scheren. Geluk is een teere bloem, die voor weinigen bloeit; doch naar mijne meening te vinden is, zoowel in den tuin der ongehuwde als der gehuwde vrouw, die in zelfverloochening haar heil zoekt.

E.S.

Vriendinnetjes. Een verhaal voor Meisjes, door Clemence M.H. Bauer. - Zutphen, P. van Belkum Az.

Dit levendig geschreven verhaal, met zijn allerliefste kindertooneeltjes, waarin zoo ongemerkt een massa wetenswaardigs omtrent het leven in Indië wordt verteld, willen wij gaarne aanbevelen. De meisjes, die dit lezen, zullen Non lief krijgen; ondeugende Toetie moge haar niet te veel aantrekken; om Rosina zullen ze wel een beetje moeten lachen... heel het clubje - ‘hoogste Een’ - uit de Indische schoolwereld, kan niet anders dan haar belangstelling wekken, ook veel wat daarbuiten voorvalt. Schr. heeft luim en ernst door elkaar geweven, tot een zeer aantrekkelijk patroon, en gelukkig gezorgd dat het einde niet al te tragisch werd. Af en toe offert auteur iets te veel aan beschrijvingen van het eigenaardig natuurschoon der tropen; ik bedoel niet te veel voor groote maar voor kleine menschen. Wat er op p. 167 van de Ganeca gezegd wordt is wel wat heel zwaar voor de jonge hersenen, waarop overigens deze geschiedenis is berekend. ‘De Ganeca wist en zweeg omdat hij wist, en liet in onbewogenheid het leven aan zich voorbijgaan. Doch aan ieder, die hem naderde, deelde zich iets mee van die groote weldoende kalmte van ziel, en het arme, rustelooze, gejaagde menschenhart gevoelde zich gedurende eenige oogenblikken los van al het kleine, eindige, aardsche; - werd stil en verloor zich in gepeinzen...’

Mooi gezegd, nietwaar? maar niet voor kinderen van dertien à veertienjarigen leeftijd. Schr. houde mij deze opmerking ten goede. Meestal blijft *Vriendinnetjes* in den kindertoon, en is spannend genoeg geschreven, om in onze meisjeswereld gretig van hand tot hand te gaan. Schoolbibliotheken zullen wèl doen het zich aan te schaffen.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Januari-aflevering beschrijft Dr. G.F. Haspels eene visite in den Staringkoepel. Dr. E.B. Kielstra doet mededeelingen uit de geschiedenis der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij. De heer S.J. van Zuylen van Nijevelt doet de Anglicaansche kerk in het licht eener nationale kerk zien. Prof. Dr. J.D. van der Waals Jr. huldigt Prof. Kamerlingh Onnes als verkrijger van den Nobelprijs voor natuurkunde in 1913. Mevr. D. Logeman - Van der Willigen geeft een schets uit Hardanger. Jhr. Mr. H. Smissaert behandelt tien jaren praktijk der ongevallenwet. Frank Gericke draagt verzen bij.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen &. Zoon.

De Januari-aflevering wordt geöpend met een novelle van Marcellus Emants, ‘Onze hel.’ Hélène Swarth bezingt de liefde. De heer M.H. van Campen beoordeelt mevr. Roland Holsts ‘Rousseau.’ Dr. H.P.W. Muller beschrijft een reis naar Malakka. Prof. J.D. van der Waals huldigt Prof. Kamerlingh Onnes als bekroonde met den Nobelprijs. De heer Peter Spaan beschouwt de ‘verwikkeling der behandeling’ in de opera als een principieele fout, in strijd met den geest der muziek. De heer Karel van de Woestijne bezingt het gelaat des dichters.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Januari-aflevering geeft de heer Nico van Suchtelen een tragisch minnespel in één bedrijf onder den titel ‘Siegminne en Floriaan. Nieuwe Bijlagen worden bijgedragen door den heer Jac. van Looy, de heer Just Havelaar beschrijft de suggestie van Italië en de heer Marius Brinkgreve Horatius' levenswijsheid. De heer J.R. van Stuwe Hzn. behandelt den Engelschen dichter John Masefield. De heer J.C. Hol wijdt een herinneringswoord aan Friedrich Nietzsche. De heer A.E. Thierens behandelt het wezen der vrijmetselarij en hare taak in den komenden tijd. Gedichten volgen van A. Roland Holst en Hein Boeken.

***De Beweging*, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het Januarinummer behandelt Albert Verweij de herinneringen van Mr. H.P.G. Quack. Aert van der Leeuw zingt gedichten. In peëtisch proza zingen Herman Heijenbroek het lied van de aarde en Anastasta Ismailowna de muziek der Octobernacht. Maurits Uyldert heft twee gedichten aan. Prof. T.J. de Boer

schrijft tegen het Artsenmonopolie en Prof. I.P. de Vooys tegen kinderarbeid in de industrie. Jooske den Beer Poortugael en Nine van der Schaaf zingen mooie gedichten. De heer P.N. van Eyck behandelt Maeterlincks Marie Magdeleine.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Het Januarinummer wordt geöpend met een herinnering aan het voor vier eeuwen voor het eerst gedrukte Grieksche Nieuwe Testament. Mr. J. Domela Nieuwenhuis geeft herinneringen uit den tijd der Aprilbeweging van 1853. ‘Gebleven’ is de titel eener novelle door A. Wapenaar. Mr. B. de Gaay Fortman behandelt den oeconomischen en financieelen toestand der kolonie Curaçao, Dr. P.J. Molenaar Mevrouw Bosboom's brieven aan Potgieter. Verzen worden bijgedragen door Joh. van Hulzen en A. Wapenaar.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

De Januari-aflevering wordt geöpend met een schoon gedicht door Geerten Gossaert, getiteld ‘De Moeder’. Mr. H. Verkouteren wijdt een beschouwing aan Karel de Groote. Gerard 't Hooft schrijft een novelle: ‘de ontgoochelingen van Mijnheer Heuvelinck’. Willem de Mérode dicht stemmingsvolle gewijde poëzie. De heer J.M.J. Schepper verklaart art. 171 der Grondwet. De sociale kroniek van den heer C. Gerretson houdt zich met Minister Treub bezig, de Terugblik ziet ook uit naar ‘wat de toekomst verbergt.’

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.

Het Januarinummer bevat eene studie van den heer F. Schmidt - Degener over portretten door Rembrandt. De heer Maurits Sabbe behandelt den schilder Albert Gewdens, van wien vele intime gezichten op Oud-Mechelen en eenige vazig-mysterieus gehouden intérieurs worden gereproduceerd. De heer E. Siewertsz van Reesema prijst de opleving der Textiel-kunst.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het Januarinummer is in een nieuw kleed verschenen en ook tijdiger dan voorheen het geval placht te zijn. De symbolische omslagteekening is ontworpen en uitgevoerd door André Vlaanderen; het papier is van betere qualiteit dan vroeger en geglansd, zoodat illustraties en tekst er veel beter op uitkomen dan te voren. De tekst is in de niet onverdienstelijke Hollandsche Mediaeval van S.H. De Roos gedrukt.

Als bijlage is bij dit nummer door de Clichéfabriek 'Utrecht' eene vergrooting van een driekleurendruk-cliché gevoegd in geel, karmijn, geel en karmijn, indigo en alle drie deze kleuren, waardoor dit procédé voor hen, die er nog onbekend mee zijn, duidelijker wordt dan met een lange beschrijving mogelijk ware.

De volgorde (?) der artikelen is nog steeds even verward.

De heer Dr. D. van Gulik schrijft over de toepassing der draadlooze telegrafie. Het goudhaantje wordt ons door den heer H.E. Kuijlman voorgesteld, moderne toepassingen van samengeperste lucht door den heer M. v.d. Boon beschreven. Uit het Soerabajaasch Handelsblad wordt een artikel over den eetbaren cactus

overgenomen, met cliché's naar prachtige photografien, door den heer J.M. Maronier te Bandoeng ter beschikking van 'De Natuur' gesteld. Een nieuw middel om mijngasontploffingen te voorkomen, wordt door D.S.S. vermeld. Raillooze trammen worden beschreven door den heer E.K.L.A. Beijen, E. 1. De heer A. Slingervoet Ramondt zegt nog iets over reproductie-techniek in aansluiting aan de bijlage. De heer L. Dorsman Czn. beschrijft tulpenafwijkingen, de heer D. Stavorinus de machinale kunstmatige ademhalng bij verstikkingen, de heer Z.P. Bouwman een dam door de Mississippi.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Januari vertelt de heer B.E. Bouwman interessante bijzonderheden uit het leven van kakkerlakken en wespen, de heer M. Pinkhof een en ander over huisspinnen. Bij het trawler-visschen heeft de heer Metzelaar Eupagurus-kreeften gevonden, caprellen of spookkreeftjes, zeespinnen of pantopoden en nog een en ander, waarvan hij op boeiende wijze bijzonderheden mededeelt. Mej. Marie Gijsen doet een pakkend relaas van de faits et gestes van den jongen ekster Gerrit. De verzakking bij Hopster en het Zijen-Veen worden door W.H.D. verklaard.

In het nummer van 15 Januari verhaalt de heer Jac. P. Thijsse op boeiende wijze van den ransuil, de heer W.J.D. van 'kienhout' en andere natuurhistorische bijzonderheden der Waalhaven. Levensschetsen van eencellige dieren, Paulinella chromatophora, worden door den heer H.R. Hoogenraad gegeven. Mej. H.E. Heimans beschrijft een reis naar Bellagio en Lago di Como. De heer H.M. Kuyper hervat zijne nachtelijke excursies.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat een kijkje in een der bureaux waar op 9 December jl. aan zeventigjarigen de eerste uitkeering krachtens artikel 369 der Invaliditeitswet plaats had.

Ontvangen boeken.

Jan Terwey, *Mozaïk.* Verzen. J. v.d. Vliet, Blaricum.
L.H.A. Drabbe, *Het belangwekkend Geweten.* Een roman. A.W.M. van Hees, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. J.A. Simons - Mees, De Nimf. Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur, Amsterdam.

Tenhaeff, *Diplomatische Studiën over Utrechtsche Oorkonden der Xe tot XIIe eeuw.* A. Oosthoek, Utrecht.
Mr. N.G. Pierson, *Leerboek der Staathuishoudkunde*, II. Derde druk. De erven F. Bohn, Haarlem.
Friedrich Nietzsche, *De Blijde Wetenschap.* Vertaling door G.H. Priem. A.W.M. van Hees, Amsterdam.
Het Artsen-Monopolie en de Psychische Geneeswijzen van Arts Is. Zeehandelaar Jbzn. Open brief aan den Heer E.J. Abrahams, Arts. Cohen Zonen, Amsterdam.
Groote Godsdiensten, II, 10. Dr. R. van der Meulen, De godsdienst der heidensche balten en slaven. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit onzen Bloeitijd, III, 8. J.H. Rössing, Het tooneel in Nederland. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VII. 4. Dr. J. Rutgers, Is de Prostitutie een noodzakelijk kwaad? Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Het tranenkruiksken.[1.]
Franz de Backer.

MOEDER had Heimken zien sterven, stillekens aan.

De tooverkol van het huizeken in den diepen, groenen dag van het bosch, het vuile wijf met gele, hangende haarklessen rond heur beenig gezicht, had Heimken bekeken met heur doffe, pinkende oogen, terwijl hij zoetekens braambeziën aan 't plukken was. En Heimken was naar huis gekomen, met binnen hem een brand, die verteerde; hij snakte naar asem als een visselken, zijn wangen gloeiden als bolle rozeblaeren in zonnegedaver. En tegen den avond ontsnapte zijn zielken en 't lijk lag daar, als een roerloos, klein ding.

De tooverkol hadden de menschen van den kouter opgezocht en met de dorschvlegels morsdood geslagen, maar 't arme Heimken werd daarom niet minder in den grond gedolven en 't zou nooit meer lachen en zingen en dertel spelen.

Die tijden zat Moeder lange uren vóór zich uit te staren. Ze had niet geschreid, ze kon niet, daarvoor woog de smert te drukkend in heur binnenste. De dagen kropen eentonig voorbij en immer voort woog 't verdriet in heur borst gelijk een ruwe steen. De boerinnen van den omtrek hadden haar bezocht en eieren en boter en melk gebracht en ze wilden haar troosten, omdat men de heks had vermoord en omdat Heimken nu was bij zijn gestorven vader en de schoone goden. ‘Weeën komen te peerd afgedraafd en wandelen er te voet van onder’, zeiden ze nog. Maar moeder bekeek de wijven met starre oogen... ei, precies gelijk de oogen van de Zotte, die meid, die hier vroeger verdronken geraakte in het vuil-gele water van de Schelde!

En men liet Moeder alleen. Altijd even zwaar woog de steen op heur hert, en schreien deed ze niet. Ze zag de groote, blauwe oogen van Heimken: in elk schitterde een blij sterreken en iedere blik was een bedeesde streeling, die

1. Uit: ‘Bloeikens’, ter perse bij Victor Delille, Maldegem.

wonnig aandeed. En de wangen van Heimken waren zacht en rond en blozend, als een mooie perzik vol jeugd en sappigheid. Zijn voorhoofd was kalm-blank en klein, met fijne lokken blond-omkranst. Moeder zag Heimken met heele dagen wandelen en spelen vóór haar, maar, als ze hem wilde pakken om hem een smaksken te geven, was 't manneken opeens verdwenen: ze zag maar alleen meer de vuile muren van heur hut en dan voelde ze in heur binnenste een ruwen duw van smert.

't Zomerde in de Vlaandersche streek. Heel hoog over de eerde welfde de blauwige stolp van den hemel, hangende wonnig kleer beplekt met de jolige zonne. Blankend, met groene plekken wier en waterkers, droomden putten en plassen in den nattigen grond. Wat hooger, op den kouter, leefde een breede zee korenvelden, schreeuwend bestippeld met rood en blauw. Daar en ginder puntten er boven uit schepen van bevreemdend maaksel, de gebruinde daken der lompe boerenhutten. Verder trok het bosch een blauw-groene lijn van onder aan de locht. 't Was alles stil; blij schallend hing tegen de zonne het lied van een leeuwerksken.

En een morgen, onverwachts, kreeg Moeder de gedachte, uit heur kluis te gaan. De schelle kleerte van den zomerdag pijnde heur oogen, die sedert langen tijd immer-aan een enkel kinderkopken zagen, en de vruchtbare vreugde van de heerlijke streek deed in heur boezem den zwaren smerte-steen nog onmenschelijker drukken. Ze ging, voor de eerste maal sedert lang, naar den kouter. 't Koren asemde warm den bedwelmenden reuk van groeikracht uit. Aan de boerenhutten zaten de wijven te zingen, wijl ze wolle weefden. Kinderkens joelden wat verder; sommige torsten armvrachten korenblommen en papaver, andere hadden kroontjes gemaakt van sappig-groene heggerank en de groote, witte kelken bengelden om hun kop als fladderende vlinders. Eenzaam speelde een pagadderken met een dertel lam.

Moeder keek strak vóór zich. Ze ging voorbij en groette niemand. Ze zag Heimken komen afgeloopen, ze stak de armen uit en wilde hem kussen, maar ze neep heur armen op heur borst en kuste de locht om haar. Dan kreunde ze, want die steen op heur hert pijnde fel. De wijven keken heur bevreemd aan en een bloeiken riep: ‘De Zotte is daar!’

Moeder ging. En ze kwam in 't bosch. Een smal wegelken slingerde door de struiken. Hoog, hoog stonden de boomen te baden in klaterende zonnekleerte; plekken goud trilden op

de stammen en beneden lagen er te sidderen op de heesters lijk ronde beestjes. Rood en blauw-zwart spikkelden de vruchten der bramen: Heimken stapten gezapig langs den wegel, neerstig plukkend de sappige bessen. Purper kleurde zijn vingertoppen en zijn mondje. Moeder dorst nu de armen niet uitsteken, maar plots was Heimken toch verdwenen; ze speurde in de struiken en heur wanhopige stemme riep hem te allen kant. Een ekster schaterlachte.

Moeder snoof thans een afgrijselijken geur en, zie, daar lag, in een open plaats, een lijk. Een vrouw. De tooverkol, die den vloek had geworpen op Heimken. Zwart gedroogde plekken kleefden op den grond. Heur kleeren hingen vaneengescheurd en op dat blauw-groene, gezwollen lijk leefden dikke, witte wormen. Moeder keek lang, denkende over Heimkens dood, en hoe dat deel van heur eigen lichaam en heur eigen hert ook zoo afzichtelijk moest liggen in de eerde, achter het hutteken. En ze raapte wat blaeren op, bestrooide gansch het lijk van de oude heks. De zonne zoog rosse vonken uit den hoop. Dan beende Moeder gezapig verder, tot ze 't bosch uit was langs den anderen kant. Ook hier lagen bewierde watervlakken te blanken in zonnelicht; verder, op een helling, wiegelde koren, blauw en rood beklaterd. De Schelde maakte midden in een breed gebaar van zilverige kleerte. Moeder naderde den stroom en ging zitten, vóór het water, in de oneindige, alom suizende stilte van het zomeruur. En 't schoot heur te binnen, hoe de Zotte hier verdronk, en ze peinsde lang na, in heur eenzaamheid. En toen heeft ze zich zachtekens laten glijden, zonder één gerucht. Het water sloot weer toe boven haar en tintelde van zonneleute.

Moeder verdronk, in den stroom. De dood vloeide heur in mond en borst, kwam aan den smertelijken steen. En heur ziel steeg, licht en blank, uit den vloed, ging langs een beek die ginder verder liep, en wandelde, liefelijk. Maar 't verdriet was niet versmoord in de Schelde en de ziel werd zeer droevig: want zij droeg in de borst, onder 't lichtende omhulsel, den grauwen steen.

En, wijl ze zoo wandelde in droeve gepeinzen, daar zag Moeders ziel ineens een schoone vrouw afkomen, met kalmen tred en zoeten glimlach. Ze droeg in de hand een kluwen wolle en zeer simpel was ze aangedaan, maar boven heur hoofd blonk een verblindende sterre. Dan volgden schoone maagdekens

in lange, blanke mantels. De stoet stapte over de beek en ging naar de helling, waar midden in het koren, de hutten sliepen in den wegenden noen. Ze zag de wonderbare verschijning, omvloeid van zonne, langzaam verder gaan en langs een wegelken in 't koren verdwijnen. Ze dacht hoe, nu ze dood was, ze alle bovennatuurlijke dingen zien kon en niets, van wat de hemelschen aanging, heur nog verdoken zou blijven en ze voelde zoo een heimwee naar heur hertebloeiken, dat het voorwaar niet verwonderlijk mag heeten, zoo Heimken stond aan de beek, zachtekens kreunend. Ze liep, ze vloog, licht als een vlinder. Ze sprong over de beek en kuste 't manneken en ze zei ‘Heimken, Heimken’! zonder einde. Hij was wel wat veranderd. Hij droeg nu een groene, schubachtige plunje, zijn armen waren precies vleugels en zijn kop stond scherp vooruit: Heimken trok een beetje op een grooten krekel. Maar 't was toch Heimken, zie in elk oog schitterde een blij sterreken en zijn blik was een streeling, die wonnig aandeed. En de wangen van Heimken waren zacht en rond en blozend, als een perzik vol jeugd en sappigheid.

- Moeder, hebt ge daar de Godinne niet gezien, met haar gevolg? Ik kon niet meestappen, ik ben zoo kleintjes. Ze gaan bij de menschen, dat de menschen zouden blij zijn. Ook ik moest meegaan, maar mijn voeten doen zeer en onder mijn arm moet ik een kruik dragen, die zwaar is, heel zwaar.

- Gaat ge dan niet mee met mij, gaat ge dan niet mee met mij, Heimken!

Moeder weende. En, wonder! nu werd het wat lichter in heur borst, stillekensaan smolt de steen wat kleiner en Moeders tranen rolden, rolden, en door heur weenen heen zag ze Heimken aan, die haar niet volgen wou.

Maar 't manneken sprak haastig:

Schrei niet, moederken, schrei niet! Den dag, dat ik stierf, was ik zeer triestig en 'k ben koppig tegen de godinne geweest. Ik riep altijd: ‘Moeder, moeder!’ riep ik. En ik heb met de godinne gevochten. Dan zei ze, dat ge later bij haar zoudt komen, en ik u altijd zou zien. En 'k was blij en 'k heb gewacht. Maar schrei niet, want ik moet in mijn kruik al uw tranen zamelen.

En, inderdaad, Moeders geween vloeide erin, met dikke droppels.

En, als een moeder schreit, wegen de tranen toch zoo, toch

zoo, en mijn kruik is van nu af aan al te zwaar. Neem mij over de beek, Moeder, dan gaan wij bij de godinne.

Pijnlijk monkelend bedwong ze haar snikken, dat de kleine den last van heur tranen niet meer dragen zou. Maar nog altijd woog de steen in heur borst. En hinkende en hijgende stapte Heimken, met de wegende kruik onder den arm.

Zoo gingen ze, moeder en kind, elk met zijn vracht, zoo gingen ze 't gevolg van de goede Godinne vervoegen dat nauw zichtbaar was als helle plekskens van het biezende trillen der zomersche lucht, om voor hun luttel deelken geluk te brengen in de lage huttekens der Vlaandersche vlakte.

Verzen.
Jan Klaarenbeek.

Stout kindje.

Voor mijne Vrouw.

Wat lig je te druilen
Mijn kleine wicht;
Je mag niet zoo huilen,
Doe je oogjes dicht!

Der vogelen orgels
Zijn stilgezet;
Nu worden hun gorgels
Met dauw gebet.

Hou dicht toch je mondje
Dat rekt en gaapt;
Ik waak aan je spondje
Totdat je slaapt.

De nacht is gezegen,
Het land is wit;
De donkere hemel
Vol vonken zit.

Je woelende voetjes
Laat rusten nu... toe....
Ga slapen nu zoetjes
Je moesje is zoo moe.

De nachtegaal.

Daar zingt een vogel in den nacht,
Den schemerblauwen voorjaarsnacht,
Waarin de moegespeelde wind
Zacht ademt als een slapend kind.

De vogel zingt zijn minnelied
Dat driftig uit zijn keeltje schiet
Dan week'lijk wegsterft of hij dee
Een nooit-verhoorde liefdebeê.

De sterren bloeien aan de lucht,
Nu nergens levend wezen rucht;
Alleen de vogel klaagt en klaagt
Als een die zware weeën draagt.

Meiliedje.

Zie de Mei is in 't land!
Nu de zorgen aan kant
Nu de deuren weer wagenwijd open!
Nu naar buiten gegaan
Waar de boomen groen staan
En de lamm'ren in 't weideland loopen!

Zie de Mei is weerom!
Hoor het gonzend gebrom
Van de hommels die overal zwieren!
En de spreeuwen die mal
In ontelbaar getal
Zitten 's avonds in d'iepen te tieren!

Zie 't is Mei weer; 't is Mei!
Nu de winter voorbij,
Want de zon spreidt haar waaier van stralen
Geeft hartstocht'lijken zoen
Aan het dampende groen
Waar mijn gulzige oogen op dwalen.

Bij een huwelijk

Aan M. en W.

Zooals deez' wemellichten dag
De ros-gerijpte looverboomen
Hun' nieuwe schoonheid schouwen aan,
In heil'ge wijding roerloos staan:

Zoo staat Gij beiden in deez' dag
Verrukt en stil.
En als het loof der najaarsboomen
Zijn kleurig Uwe toekomstdroomen.

Droeve dagen.

Deez' dagen zijn vol droefenis
De nevels hangen zwaar
En in de bleeke duisternis,
Als schimmen om elkaar,

Gaan menschen met gebogen rug
En wankle schreden voort;
Hun' doove oogen staren stug -
Geen die den ander schoort.

Elk is zoo moe van eigen last,
Elk zoekt een eigen baan
In grijzen nevel, die steeds wast
En luideloos sluipt aan.

De nevel, waarvoor 't schamel licht,
Dat in de vert' hen wonk,
Verkwijnde en eind'lijk is gezwicht
Als uitgegloeide vonk.

De dagen zijn vol droefenis,
De nevels hangen zwaar
Voor veler menschen aangezicht,
Die schimmen om elkaar.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

IV.

Die eerste kennismaking met het bergwonder had diepen indruk gemaakt en de juffers vooral voelden zich eerst veilig als zij platvloers weer bij menschen kwamen en de gewone verhouding met 't omgevende terug hadden gekregen. Aan tafel eerst keerde de opgetogenheid terug en de gezelligheid. Maar daarna moest eenieder er gauw weer uit, om den lichtstoet te gaan bewonderen, die de apotheose zou uitmaken van dien eersten gloriedag. Morgen zouden de Belgen er aan deel nemen, maar vandaag moesten zij van de kans gebruik maken om als toeschouwers van 't prachtspel te genieten. De onderpastor had zich een plaats laten aanwijzen boven tegen de omheining der gaanderij, vóór de midden-kerk, waar zij heel het binnenplein tusschen de arcaden en verder de Esplanade beheerschten. Eenieder liep om op tijd te zijn en eene plaats in te nemen, terwijl de eigenlijke bedevaarders met hunne waskeers naar de Grotte gingen, van waar de lichtstoet moest uitgaan. Er was niet meer die plechtige aandoening onder de menigte gelijk bij dage, - de zieken waren geborgen en het scheen eerder een feest nu voor de levenden, - eene uitjubeling van geloof en geestelijke blijdschap - het echte '*gaudete*' van de christelijke gemeenschap die zich gereed miek, niet om te smeeken of in eerbied te aanbidden, maar om Maria te vereeren met gezang en licht - eene ontspanning na de hooge vervoering van den heelen dag.

Uit den donkeren grond, die openstrekte als een stuk zwarte vloer, begonnen enkele lichtjes te pinken, die dwaalden zonder vaste richting en weldra onstond uit het dof rumoer, dat eene menigte beneden enkel raden liet, schuchter nog en onzeker

in den aanvang het: - Ave! Ave! Ave Maria! dat opgevolgd werd door een vasteren inzet na het refrein van het eerste couplet. Maar men voelde reeds dat er gang in kwam, dat de stoet begon te bewegen. Nu klonk het ‘Ave’ veel duidelijker, klimmend op een toon die bleef hangen de eerste maal en met een slotval eindigde om weer met den eersten aanhef te herbeginnen; aangroeiend als een opkomend gerucht, altijd voller, met opschietende vrouwenstemmen, die perelden boven een zwaarderen ondergrond van bromgeronk dat opzwol als het geweld van een groot water door den wind vooruit gestuwd. Waar het gezang zich voordeed, werd de lijn aangegeven door vier reken lichtstippels, die altijd maar uitsponnen van bachten den arcadenmuur en openplooide in stoet, vooruitschoof met altijd nieuw bijkomende lichtjes. Eene slang van vuur werd het eindelijk, die haar bochten beschreef en voortwentelde over de verte van het uitgestrekte plein; - eene lichtbaan waar, tusschen de beblakerde keersjes, men menschen en fel beschongen roodbeglansde wezens verkende, die in dezelfde richting de kronkelwegen volgden door het plein. En daarboven klaterde aanhoudend de zang, die nu op verschillende plaatsen aangegeven en afgewisseld voortgezet werd in canonvorm zonder dat er over 't geheel verwarring ontstond, integendeel: die vermengeling geleek nu eerder in volledige overeenstemming met het beeld der vurige slang, waar de duizende lichtstippels het grootsche geheel vormden. Zoo ook wemelde en kruiste de zang met klimmende en dalende klanken, die men afzonderlijk hoorde, maar in hun geheel, de ruimte vulden met één grootsche ruisching, die de uiting was der blijde vervoering. De onderpastor met zijn zuster en Elvire lagen op de borstwering geleund, bleek van ontroering, het wezen beglansd door den valen schijn van het kaarslicht die opsteeg beneden als uit een ovenmond, met de oogen als zwarte schaduwholten, wijd open, sprakeloos.

Opeens ontplofte er ééne klaarte in de verte en daar stond het groote Maria-beeld in een krans van pinkelende lichtstippels omgeven. En bachten hen stond heel de basiliek nu tegen 't donker met al de neggen in vuurlijnen uitgeteekend als een illustratie uit een wondersprookje. Men wilde er al de mogelijke pracht aan verbruiken om de vervoering bij te werken en voor heel de wereld moest het verkondigd worden dat de heilige Maagd hier vereerd werd, want ginder hoog tegen de

lucht, zonder dat men den berg zag waarop ze stonden, teekenden de drie groote vurige kruisen als eene verschijning uit den hemel.

En de lichtende slang wijdde haar kronkels altijd maar verder uit; zij wentelde als een dikke vuurstreep en toen het einde in 't begin vermengeld was zoodat men niet meer wist langs waar de stroom voortliep, en alle de wentelingen volbracht waren, plooide de stoet open en legden de kronkels zich tegeneen om hier in 't omhein, tusschen den ringmuur, een vloed, een zee van licht te worden, waartusschen de hoofden en schouders waagden en dooreen krioelden als een donkere ondergrond, waarboven de lichtstippels opstaken. En dan, op een teeken, eindigde heel dat geweld, het sarrend bedwelmende van den zang die, nu opeengedrongen, iets geworden was als een bezetenheid die scheen nooit te zullen eindigen. En uit die stilte en na die verwarring rees op als een kalme waterstraal, helder en rustig: de statig plechtige Credo. Vastberaden kwam hij op als een geordend leger dat ter overwinning trekt en over de wereld de verkondiging brengt der Waarheid. De laatste galm er van bleef nog nadreunen in de stilte die verplechtigd werd door de zegening met het Allerheiligste. Daarna begon de algemeene aftocht. Uit de verwarring ontstonden weer groepjes die onder 't zingen van liederen naar de stad trokken, waar elk nu zijn verzet ging zoeken.

Maar wat was dat? Hoe hadden zij het alle drie om 't even verkend, geschrokken door de verrassing, maar zonder overleg, in plotsen aandrang om er bij te zijn, omdat zij er bij hoorden, waren zij de trappen af en door al het gewoel en gerucht, kwamen zij waar 't vlaamsche lied had opgeklonken in hun oor! Er was iets losgekomen in hen - iets als eene fierheid, een geluk om zich samen te voelen, menschen van den zelfden stam. Nog nooit had een ‘Vlaamsche Leeuw’ hun hart zoo aan 't jubelen gebracht gelijk hier zoo diep in Frankrijk en zonder overleg, toegevend aan den drang van 't oogenblik, snapten Irma en Elvire den onderpastor elk bij een arm - om malkaar niet te verliezen, meenden zij - maar ze hadden tranen gezien in elkanders oogen en dachten aan niets - ze droegen 't geluk als de vlam in 't gelaat en ze stapten gearmd op maat, gelijk de andere Vlamingen en zongen mee uit volle keel. 't Geleek een triomftocht, een bemachtigen, overweldigen van den vreemdeling, - een verkonden voor heel de wereld

der levenskracht bij de Vlamingen. Onder de tentzeilen op het voorhof van het Hôtel d'Espagne - 't eenige waar germaansch bier te krijgen was - werden banken en stoelen ingenomen en aan de lange tafels werden de zware potten Münchener geledigd.

Hier hadden de Vlamingen elkaar gevonden, hier zouden ze doen gelijk thuis en wat meer nog, omdat ze toonen moesten aan de vreemden: wat Vlaamsche leute was! Heeren en gezette dames, priesters, paters, congreganisten en bedeesde dorpsjuffers die nooit in rumoerig gezelschap gekomen waren, lieten hier geen schuchterheid zien en ze wilden ook eens meedoen en dezen zelfs die nooit geen bier geproefd hadden - 't zij uit weerzin, 't zij uit versterving - zaten hier nu met een halven liter uitgeschonken en waarachtig, zij vonden er smaak in den vaderlandschen drank te gebruiken zoo ver van huis. Ten aanhoore van de vreemdelingen die er belang schenen in te stellen, werden de schoonste liederen gezongen en de gezelligheid bleef duren tot tegen middernacht.

- 'k Geloof dat ik, voor den eersten keer van mijn leven, een beetje zat ben! fluisterde Elvire in 't naar huis gaan.

- De glazen waren ook zoo ontzaglijk groot! verontschuldigde Irma.

Heel den weg langs deden de twee zothoofden niets dan lachen en lang nog, als ze reeds te bed waren, hoorde de kapelaan de onbedaarlijke leute en omdat hij de onbetamelijkheid vermijden wilde, klopte hij op den muur om haar tot zwijgen te brengen.

De oefeningen van de Belgische Bedevaart werden geopend door eene plechtige communie en daarom zaten Elvire en Irma, heel vroeg in den morgen aan den biechtstoel in de kerk van den Rozenkrans. Elvire had nooit veel last om haar geweten te onderzoeken; daar zij niet naarnemend of scrupuleus was en haar rechtgeaard gemoed altijd in reinheid de zaken had opgevat om geen zonden te zoeken waar ze niet waren, moest zij veelal moeite doen ergens iets te vinden dat zij belijden kon aan den biechtvader - 't was haar meer te doen de raadgevingen te aanhooren. Dezen keer echter was haar geweten verontrust. Door de drukte van den verleden dag, had zij er niet veel acht op gegeven, maar nu zij hier ingekeerd zat,

kwam het haar voor als iets ernstigs, waarmede zij niet kon ter heilige Tafel naderen. En 't ergste: nu zij zich voorbereidde kon zij geen vorm vinden om het kwaad bekend te maken en wist eigenlijk niet hoe zij haar zonde belijden moest of op welke manier zij gezondigd had. Zij vreesde dat haar onbescheiden vragen zouden gesteld worden en zij zonk weg van schaamte bij 't gedacht heel haar hart te moeten openen. Als ze 't nu maar kon uitstellen tot den terugkeer van de reis,... maar dat ging niet! Haar vrouwelijke speurzin gaf haar echter spoedig een middel in om den toestand te redden. Irma zat in de voorste rei; het viel Elvire dus gemakkelijk, ongemerkt achteruit te schuiven en elders plaats te gaan nemen en te doen alsof zij reeds gebiecht was. Met de communie kon zij het evengoed doen zonder dat Irma er iets van gewaar werd. Verder was haar besluit genomen: vandaag de communie te verzuimen om eerst haar bezwaar te verklaren en eene biecht te spreken aan den onderpastor - daar hij alleen haar geval begrijpen zou zonder dingen te moeten uitspreken die zij aan zichzelf niet bekennen wilde. De gelegenheid zou zich wel voordoen om het gedaan te krijgen buiten 't weten van Irma. En 't duurde niet lang; bij 't ontbijt reeds kreeg Elvire de kans; terwijl hare vriendin de prentkaarten naar de postbus droeg, waagde zij het den kapelaan aan te spreken. Hij begreep haar bij 't eerste woord en met den ernst, dien zij in zulke gevallen zoo zeer in hem bewonderde, had hij eenvoudig weg geantwoord:

- Kom morgen vroeg in de benedenkerk. En zonder er verder belang aan te hechten begon hij het dagplan te bespreken en zijn voornemen om van heden af, dienst te doen als brancardier. De meisjes van haren kant zouden de oefeningen volgen en zich bij de Grotte trachten verdienstig te maken. Elvire en Irma bleven dus samen, keken rond, baden, gingen naar 't sermoen luisteren en zij zagen den kapelaan enkel nu en dan haastig voorbijgaan, met den lederen schouderriem of een karretje trekken, zieken dragen op eene berrie, of dienst doen bij de badplaats. Hij scheen heel op te gaan in de bezigheid, bad luidop mede met de zieken, terwijl het zweet hem van het wezen liep, - en hij zag naar niemand om. Maar bij een bezoek aan het gasthuis, waar de twee vriendinnen voor 't eerst al die weerzinwekkende ellende onder de oogen kregen, werd haar gevoel geschokt door medelijden.

Zij waren beschaamd over haar eigen geluk en wisten niet waar varen met haar lichtzinnig gemoed. 's Middags aan tafel reeds vroeg Elvire aan den kapelaan om ingeschreven te worden als ziekendienster en Irma wilde haar natuurlijk bijtreden. Het gaf haar eene nieuwe voldoening zich verdienstelijk te kunnen maken en zij vatten haar nieuwe taak aan met al den ijver van jeugdige novicen. Met haar witte voorschoot en witte overmouwen zagen zij er pertig uit, zij merkten het van elkaar en het werd haar ook al enkele keeren gezegd door de jonge brancardiers, die over en weer liepen om de zieken weg te halen. Hier werden de juffers al gauw gewaar dat er onder die flinke jongeheeren waren die de lederen schouderbanden en de blinkende slobkousen enkel droegen als een sportartikel, om er mede te pralen en die zich ondertusschen meer met de mooie ziekendiensters bezig hielden dan met de zieken. De vriendinnen gebaarden het echter niet te merken maar voelden haren ijver nog aangroeien onder 't minzaam gelonk en door een vleiend woord in 't voorbijgaan opgevangen, flodderden zij door de rangen en tusschen de bedden met het uitzicht van schuchtere liefdezusters. Naderhand groeide de kennis nog aan en werd er onder brancardiers en ziekediensters in de stille zalen soms eens gezellig gepraat als onder jongelieden die elkaar sedert maanden kennen en vertrouwelijk hebben omgegaan.

Elvire kon niet uitdrukken 't geen zij gevoelde.

- Hoe jammer dat we hier heel den zomer niet kunnen blijven! merkte zij. 'k Heb nog niet eens aan thuis gedacht!

Maar 't geen zij daarmede bedoelen wilde, 't was die opwinding die haar bezielde door de volheid van haar geluk - elke stonde van den dag, van de communie 's morgens tot na den lichtstoet 's avonds, - was haar even kostelijk. En 't geen bijzonderlijk opviel en bleef aanhouden, 't was die heerlijke stemming van onverstoorbare vriendelijkheid bij haar zoowel als bij de anderen - iets dat eigen was aan de plaats, dat er rondwaarde als een genadestroom en dat zij inademden met de sterke berglucht - die alle inzichten zuiverde en alle betrekkingen op een hooger plan stelde zoodat men iedereen vertrouwde en zich gaan liet zonder achterdenken of vrees dat er kwaad kon uit voortkomen of uit vermoed worden. 't Geen zij deed zag ze doen door iedereen en overal scheen de opperste godsvrucht samen te gaan met een greintje behaag-

zucht en coquetterie en inzichtig gelonk zelfs en met veel ridderlijke voorkomenheid vanwege de heeren voor de juffers. Elvire en Irma konden maar niet nalaten den toestand hier te vergelijken met 't geen zij op het dorp gewend waren, waar nooit iemand haar aansprak en waar elk gebaar afgemeten was en belegd uit vrees voor achterklap of opspraak... en dat hier alles zoo los en vrij ging en de priesters zelf onbedwongen waren in hun omgang als met familieleden.

In hare opgetogenheid lette Elvire er niet op dat Irma, of de advocaat of iemand anders, waar ze aan tafel zat of over straat loopend, het merken zouden hoe zij hare oogen liet gaan in die van den onderpastor, omdat zij den blik naar den zijne getrokken voelde als naar een magneet.

- Ik denk altijd aan den hemel! riep zij in verrukking, - daar ook moeten de zielen der gelukzaligen rondzweven in eenbaarlijke vreugde, ontheven door wellust en verlost zijn van 't onderscheid of 't bestaan van goed en kwaad.

Het zelfde gevoel scheen hier inderdaad aanstekelijk - de een deelde het mede aan den andere en waar men een onbekende tegenkwam die maar de belgische kleur op de borst droeg, ontstond de glimlach bij den groet en was men bereid malkaar dienst te bewijzen.

Het kon alzoo vrij voort aanhouden, al de dagen dat ze hier nog verblijven mochten, zonder dat iemand naar iets anders zoude gevraagd hebben. Maar te middag aan tafel, werden nog allerhande plannen besproken. 't Was de advokaat die er mede opkwam, en de dingen in al hunne bekoorlijkheid afschilderde. Iedereen stemde er mede in en de priesters zelf meenden dat men Lourdes niet verlaten mocht zonder eene reis in de bergen te doen!

Alles werd dus gereed gemaakt voor den volgenden dag. Inkoopen moesten gedaan, mondvoorraad besteld en 's morgens in de vroegte stonden een tiental auto's op 't voorhof der Villa Ste Rose. De juffers kwamen uit met den witten béret op en den gaze sluier, met bergstokken, reiszakken en al het gerief om een dag tourisme uit te staan. Elvire had zich zelfs een kort spannend sportkleedje in pijlaken aangeschaft en zeemlederen slobkousen, waarover zij verrukt was en aangedaan door de kinderlijke ijdelheid om die dingen later thuis te kunnen toonen. De kapelaan met den advokaat en de drie dames kregen hun plaats in een opene auto.

- Zonder iemand vreemds er bij! gewenscht! gelijk in den trein!

- En de mooiste auto; daarmede houden we 't zicht vrij! beweerde de advokaat die eer wilde halen van 't geen hij besteld had. Het geleek een wedren of een feesttocht, die stoet toetende auto's die langs de Gave slierden over den vlakken grintweg. Overal heerschte de blijde stemming en de juffers, beveiligd, door haar gaze sluiers die als kleurige zijdevanen achteraan wapperden, kreten haar vreugd en wellust uit bij elke bocht die telkens een nieuw uitzicht openbaarde van dat tooverland. Rechts of links, omhoog of omlaag - men wist niet waar 't eerst kijken - het tafereel wisselde voor de oogen met eene snelheid van den caleidoscoop! Zij reden door eene enge vallei, tusschen twee hoogopschietende rotswanden - de eene door de zon met al de schitterende kleuren getooid en de andere somber beschaduwd met dreigende diepten. Te midden, in een afgrond bruischte 't water van den stroom en in de verte doken de andere bergen op in eene onwezenlijk teedere mengeling van azuur en zilverwit... Roef! eene zwenking - een viaduct over en nu kreeg men 't uitzicht te bewonderen langs een anderen kant: een granietblok uit één stuk die in ijzingwekkende macht overeind stond en heel de blauwe lucht afsneed als een reuzenscherm.

Maar plots, als bij 't opgaan van een gordijn, lag er een ander verschiet in ongelooflijke pracht weer open, zoodat er een algemeene kreet van bewondering opging. Zie! hoe dat straalke zilverwit ginder hooge neerspruit, openstraalt en door de reten afdaalt als vloeiend metaal, tusschen 't mollig groen der struiken en de fijngetinte oneffenheid van 't verglaasde graniet! En niet een, maar verder nog altijd andere... zoodat men in de vliegende haast, de schoonheid niet omvatten kon - zoo gauw werd 't eene altijd door nieuwe schoonheid voorgetooverd. Maar te Cauterêts mocht men uitstappen en nu eerst konden de verrukte reizigers zich vergewissen of het wel wezenlijk bestond 't geen zij in die slingerende vlucht meenden te zijn eene zinsbegoocheling.

Onder 't wandelen, daar zij bij toeval wat afgezonderd waren van 't gezelschap, fluisterde de kapelaan Elvire op een plaagtoon:

- Met dat nauwe kleedje en zoo kort gerokt, ziet gij er uit als een meisje van zeventien!

Zij las zijne goedkeuring op de uitdrukking van zijn glim-

lach en met een helderen blik harer blauwe kijkers, zond zij hem hare blijde dankbaarheid terug.

- Zijt ge tevreden? vroeg hij.

Een nieuwe, inzichtige oogopslag en een glimlach moest hem beduiden 't geen zij met woorden niet zeggen durfde. Maar na een vluchtigen blik in 't ronde, wilde zij de goede gelegenheid waarnemen:

- Dat heb ik u alleen te danken! zegde zij zacht en sloeg de oogen neer.

- Ja, dat zoudt gij toch wel eens gedaan hebben... in andere omstandigheid, zonder mij!

Zij bezag hem vragend.

- Ja, op de huwelijksreis!

- Daar denk ik niet aan, klonk het beslist en om 't ongemak, door de stilte veroorzaakt, te verjagen, voegde zij er haastig bij:

- Nooit zal ik er deugd van hebben gelijk nu! dàt weet ik.

- Gij zijt nog jong; 't leven houdt nog veel schoone verrassingen voor u verborgen.

Zij naderden het gezelschap en nipte op 't laatste oogenblik zonder den onderpastor aan te zien:

- Dàt is mijn schoonste verrassing! en ik zal er u altijd dankbaar voor blijven.

Een stond later was Elvire lustig en opgewekt aan 't tateren bij een troepje juffers waarvan er twee uit West-Vlaanderen die ook met een priester meêgekomen waren, en die zij als tafelburen had leeren kennen.

Terwijl de auto in 't gelid voortgleed in eene andere richting en te Luz de baan opging naar Gavarnie, lag de onderpastor glimlachend voor zich uit te staren. 't Aangenaam gevoel om zacht gezeten, in rasse vaart vooruit te vliegen door dat altijd omgetooverd wonder van het bergland, vervulde hem met een mild behagen en terwijl eenieder nu zweeg en rondkeek, liet hij zijn gedachten drijven:... de zachte vriendelijkheid van een meisje te genieten en na te speuren wat er in een jong gemoed omgaat dat voor 't leven openbloeit zonder de ervaring te kennen der ontgoocheling; hoe verrukkelijk die flodderachtige toegenegenheid en 't vertrouwen, - dat zoeken om zich ergens neer te zetten en die drang om wederliefde op te doen - om zich gevangen te geven... Is het Albert niet, dan zal het een andere zijn - want alle bloem vraagt om eplukt te

worden eer ze verwelkt! Hoe jammer echter, dat het zoo niet blijven kan, met die volle reinheid van een bloemenknop waar geen zengende adem heeft overgeblazen! Eene ziel die nog sluimert en niet weet hoe zij ontwaken zal. Als een nietig en onbeduidend schoolmeisje was zij hem eerst voorgekomen, onbeholpen, links van houding en gebaren, schroomvol en bedeesd met niets dan 't bekoorlijke van een open en argeloos gemoed. Die zielszuiverheid stond haar nu nog soms als iets dat haar te lang was bijgebleven - als een kleedje dat haar ontgroeid is en overal te kort en te nauw geworden, haar volvormde lijf een tikje belachelijk maakt - en voor wie haar niet innig kende, zou doen doorgaan en 't voorkomen gaf van aanstellerij en gemaakte kinderachtigheid. Maar hij had haar van eersten af doorkeken, zoodat alles, zelfs 't geen zij verbergen wilde, door een onbedacht gebaar of een blik verraden werd en op haar gelaat weerspiegelde. 't Gedacht om haar eens door de wereld gegrepen te zien, die haar brooze kostelijkheid zou ontstelen, ergerde hem altijd als iets pijnlijks. Nu weer dacht hij aan de mogelijkheid om zulk een schoone ziel voor de vleeschelijke wellusten te vrijwaren en dien schat aan God te wijden om hare onschuld bestendigd te weten en beveiligd door een heilig leven. Maar de bijgedachte zijner voorstelling deed hem schrikken, - hij snapte zich op. Wat heb ik er aan? Wat gemeens is er tusschen ons? Hij plaatste zich op een afstand om zijn ware verhouding te verkennen, tegenover Koornaerts nichtje dat hoogstens maar eene vriendin was van zijn zuster, - waaraan hij zelf eenig behagen had om haar schoonen eenvoud. En de reden waarom het meisje zijne belangstelling gewekt had, legde hij er nog bij: omdat zij hem verkozen had als raadsman en geestelijken leider - omdat hij haar behoeden wilde voor 't kwaad en de verzoeking waaraan zij door hare natuurlijke begaafdheden blootstond. Maar 't geen hem onweerstaanbaar aantrok, en 't eigenlijke genoegen der bekoring die hare vrouwelijkheid op hem uitoefende, duwde hij weg om met zekere kleinachting te denken aan de onbeduidendheid van haar verstand. En onder die kleinachting zelf dook weer, als een nieuwe verzoeking, 't verleidelijke van haar vrijen oogopslag en de heldere klank harer stem, met de behagelijkheid om 't vertrouwen dat zij in hem stelde en het gezag dat hij op haar uitoefende. Zou de sentimenteele jongeling dan waarachtig in mij nog niet vergaan zijn? vroeg hij, met min-

achting voor zich zelf. Ben ik waarlijk al zoover tot dorpsmensch vergroeid dat mijn gemoed kan verstoord worden en mijn belang gaande gemaakt door een meisje? Zijn eigengevoel zette zich schrap om te weerstaan aan de neiging - hij aanzag het gevoel dat in hem wakker was geworden, als eene vernedering, waar hij zich als priester moest boven houden en onaanraakbaar blijven en ongevoelig. Maar wie achterhaalt er de tegenstrijdigheden en de wederspraak, die een streng beheerschenden wil en een gevormd gemoed toch wetens en willens toelaat en tracht goed te praten? Terwijl hij zich zelf uit de hoogte bezag en den stadsjonker in hem door den kapelaan werd begekt, zocht hij al naar verzachtende omstandigheden om zijn geval te verschoonen en eene reden om toe te geven in 't behagen om het vertrouwen dat hij genieten mocht. Toen weer kwam de spijt onvrijwillig in hem op, bij 't gedacht: hoe dat vertrouwen eens op een anderen persoon zou overgaan, - hoe iemand eens den beloofden schat uit zijne handen zou komen opeischen en haar als zijne bruid in volle bezit nemen. Hij voorzag het als een verlies voor hem op het dorp - iets waar zijn bezigheden een deel hunner aantrekkelijkheid gingen door verliezen en hem voor al het andere onverschillig zouden laten. Hij stelde het zich voor gelijk het gebeuren zou, eens dat Elvire de jonge vrouw van den dokter zou geworden zijn en hij haar als onderpastor met vormelijke beleefdheid groeten zou zonder nog verder in de innigheid van haar zieleleven toegelaten te worden. En nu zat zij hier aan zijn zijde in de auto, ver van huis, zonder iemand die aanspraak miek of zijne rechten op haar gelden deed!

Hij glimlachte over zijn eigen redeneering. En nu blikte de seminarist minachtend op den kapelaan van dat kleine verlatene nest, die zich heeft vastgemetseld in zijne omgeving en de verhouding der toestanden en de waarde ervan verloren heeft. Hij die gewend was over zijn hart en genegenheden te gebieden als een vorst, die er principen op nahield en elke gedachte placht na te gaan en te toetsen om te weten waar 't hem brengen zou of van waar het kwam - hij die elken opgedanen indruk in een eigen laadje klaste om de waarde ervan met een volgnummer aan te geven, ging zich nu opwinden voor een dauwkoole van een meisje en belang stellen in eene sentimenteele kloosternon! Hij beschouwde zich als een knaap die zich heeft laten meedrijven en zich, bij gemis aan ernstige bezigheid,

met onweerdig gepruts heeft opgehouden en nu beschaamd staat te blozen onder den verwijtenden blik van den geestelijken opzichter, die zijn geweten kwam wakkerschudden, om hem zijn rechten stand en zijn eigen strengheid weer te doen aannemen.

De auto gleed door, voorbij de kleine verlatene dorpjes, tusschen de bergengten verscholen, door een landschap van altijd even verrukkelijke schoonheid; - en in dit paradijs voelde de kapelaan zich als een prins, gezeten tusschen zijn zuster en dat nichtje... hij kon niet nalaten te genieten van hare vreugde en opgewekte bewondering alsof hij het was die het haar met milde hand toedeelde. Die advokaat en zijn jonge vrouw waren hem 't eenige beletsel om nu op 't oogenblik volkomen te genieten van het goudene geluk. Heel bewust moest hij toegeven aan die tegenstrijdigheden en zijn geest duldde die tegenspraken in de redeneering omdat de natuurlijke neiging hem dwong en hij de verleiding niet weerstaan wilde - of kon? Alle vermaan uit de richting der levenswijsheid of godsdienstige verplichting, werd verduwd en tot zwijgen gebracht door 't overheerschende gevoel van het oogenblik en de omstandigheden waarin hij zich nu had vastgezet. Elk woord en gebaar waarmede men in zijne omgeving een toestand of verhouding geschapen heeft, is als een band die ons belet den sprong achteruit te doen en onzen vrijen stand tegenover die omgeving weer te heroveren. Wij hebben door duizend kleine oplettendheden onzen invloed opgedrongen en dat juist kunnen wij niet afschudden of terugtrekken, 't geen onder vorm van sympathie is vastgegroeid en ons gebonden houdt als iets dat wij onbewust hebben uitgelokt en tot stand gebracht.

Nu eerst verstond hij hoe er dingen aannemelijk zijn die hij vroeger zoo zeer had afgekeurd bij anderen, omdat hij er toen niets dan wellustige neiging in had gezien en verzoekingen van den duivel. Een blik van het onbevangene meisje betuigde hem nu, hoe die eerbiedige schroom uit den seminarietijd was weggevallen voor de behoefte aan vriendschappelijk vertrouwen en meer losheid in den omgang. Het was zoo geleidelijk gegaan, onmerkelijk was het tusschen hen iets geworden als: nicht en kozijn die de toeneiging veroorloofde van jongen tot meisje... en wat kwaad was er in gelegen of waarom zou hij de vriendin van zijn zuster niet mogen bezien?

Maar de aandacht werd nu ingeroepen door iets grootsch, waar alle gedachten aan persoonlijke toestanden bij ophielden.

Naarmate zij verder kwamen werd de aanblik der rotsgebergten eentoniger en woest, zonder groen gewas of kleurige schakeering. Heel in 't verre verschiet, tegen de blauwe lucht, afgelegen en onwezenlijk als in een sprookje, kwamen de andere bergen te voorschijn met de glinsterende sneeuwtoppen. En daar moest men heen!

- De sneeuw! juichte men ten allen kante. En in eene opwelling sprong Elvire in eens recht zoodat de kapelaan haar vasthield uit vrees voor ongelukken.

De plaats, waar zij door reden, heette de ‘Chaos’ en de ravijn met die reusachtige rotsklompen, die van weerskanten den bergwand in wanorde waren neergerrold en boven den weg bleven hangen, miek, zelfs met het heldere, blijde zonnelicht, een machtigen indruk van verschrikking. Het geleek hier den eindpaal der wereld, in een wreeden cataclysme of natuurberoerte uiteengeschud tot een onbewoonbaar oord dat niets meer van de menschen herinnerde.

En inderdaad, na een tijd hielden de auto's stil en het eind der bereden wegen was bereikt. Het overige zou men te voet of met een ezel afleggen.

Het gezelschap schaarde zich hier op eene vriendelijke graszode neder om er het middagmaal te gebruiken. Pakken en manden werden bij gesleurd en elk met zijn kenissen ging men de genoegens smaken van een picknick.

Daarna werd het teeken gegeven voor den optocht. Vrij, door elkaar nu en elk volgens 't hem lustte, vormden zich de groepjes om door 't lastige middaguur den steilen weg te beklimmen. In 't begin toonden de juffers 't meest moed en ze stormden met geweld voorop om het onbekende te veroveren. Maar welhaast zakte de vervoering, werden er zuchten geslaakt, en de bonkige steenen over den weg deed er menige struikelen zoodat er algauw hier en daar een brancardier bij te pas kwam om de gevallenen op te rapen en verder te ondersteunen. Elvire stapte nog opgewekt en licht in haar sportjurkje, stekkend met den puntstok en zij weigerde voor 't oogenblik alle mannelijke hulp. Bij een kristalhelder beekje echter hielden allen stil om er van 't heerlijke water te drinken dat zij schepten met de hand en waarmede zij zienling den keelput bemorsden om 't genot van 't ijskoude vocht te voelen over 't lijf. Na

nog een eind van den lastigen gang en het harde klimmen stond Elvire eindelijk heel bezweet en tenden adem en voelde zich gedwongen het hoffelijke aanbod in te willigen van den jongen heer die haar vroeger in 't gasthuis zoo dikwijls zijne vriendelijkheid had betuigd. En heel opgelicht stapte zij nu aan zijn arm en er rilde eene aandoening en eene blijde verrukking door heel haar lijf telkens zij naar hem opkeek en zijn blik ontmoette. Haar oogen bleven haperen in zijn blonden kroesbaard en ze voelde zich als een pluimke opheffen tegen zijn flinke gestalte - zonder dat haar fijne laarsjes met hooge hakken nog ergens aanstootten.

Ei! ginder had de andere brancardier hare vriendin ook te pakken en die twee trokken ook gearmd op gelijk iedereen!

Elvire was opgetogen door dien onverwachten inval om op die wijze den bergtocht te doen! Het stille dorpsmeisje, zij die niets anders gewend was dan het alledaagsche, kalme bestaan, waar alles afgepast en naar den vorm, in deftigheid afloopt - zij geloofde haar eigen zinnen niet - of dat zoo iets mogelijk was of behoorlijk. Maar nu moest zij het wel aannemen, gezien de omstandigheden en 't gezelschap. Zij voelde geen vermoeienis meer en dacht enkel aan 't genot van al die aanminnigheid waarmede zij omringd werd en waar zij met de andere juffers het middenpunt uitmiek van de vereering en met haar vertroeteld en bewonderd werd door zulke voorname en galante jonge heeren.

Tegen haar aan ronkte gedurig die stem halfluide als een geneuriede zang, waar zij den zin van opsnoof zonder naar de woorden te luisteren! En 't geen de brancardier haar als heel gewone dingen toefluisterde, scheen iets te zijn dat in verband was met de zonneschittering, met de bergen en met 't onbekende en ontroerende der heele omgeving - die het groote tooverwonder uitmieken; iets als de opschik van het droomlandschap waar zij wakend doorliepen. Hij vroeg haar hoe zij toch niet eerder malkaar hadden ontmoet, - dat hij haar gezelschap zoo hoog op prijs stelde en belangrijk vond; - zij moest hem vertellen waar zij woonde, hoe zij leefde, wie die voorname geestelijke was en die juffer die met haar reisden... En zij vernam van hem: dat hij student was en dat zij hem 't genoegen moest doen hem maar kortweg Willem te heeten. Zijn makker die met juffer Irma optrad, heette Herman.

Maar nu ineens merkten zij aangekomen te zijn! De bergen

stonden met hun steilen rand in een ontzaglijken kring, die den vermaarden ‘Cirque de Garvanie’ uitmiek! Iets ongelooflijks, dat schrik en begeestering wekte, en verhoogd werd door den bruischenden waterstraal die in één sprong honderden meters neerstort en in een wolk van waterdamp weer opspat met een geloei, sterker dan de felste wind. En de sneeuw, de sneeuw overal, de echte sneeuw! Men voelde het; daar straks was men bezweken door de danige hitte en hier dreef de koude lucht door het lichte dundoek der kleederen, eene rilling op het lijf.

Wie niet te vermoeid was en den moed bezat, mocht nog een half uur verder om den waterval van nabij te bezichtigen en er zich laten bespeiten door het opstuivende vocht en verdooven door 't geraas om er zot van zinnen en verdwaasd weer uit te komen. Bij den ‘Pont-de-neige’ was een andere groep bezig zottigheid te bedrijven in een razernij aan 't vechten met sneeuwballen. Elvire en de andere juffers voelden zich 't bloed door 't lijf jagen met de opgetogenheid waaraan niemand iets trachtte in te toomen. Haar ranke gestalte boog en hief gestadig en als jongens kneedden zij de sneeuw met haar fije handen; en met een gelaat waar de oogen in straalden en de hevige blos van den overmoed op kleurde, stonden zij met verwarde haren, één been vooruit, in de houding van heldinnen die haar goed verdedigen willen. De jonge heeren die men nog maar pas leeren kennen had, schenen haar al zoo zielseigen dat men ze reeds als mikpunt voor de sneeuwballen nam. 't Geleek Elvire iets als de speelbeurten uit haar eerste jeugd, toen zij in den hof van dokter Blondeel met de studenten aan 't ravotten was; met dit verschil toch, dat de lust nu gewild en met meer besef genoten werd en er de aantrekkelijkheid bij kwam om zich bewonderd en gevierd te weten in een hoffelijk verkeer met die heeren waarvan zij niets anders kende tenzij de voornaamheid hunner manieren.

Middelerwijl had de onderpastor zich aangesteld om het goeds te bewaken dat de juffers hadden afgelegd. Nadat hij alleen gebleven, zijn bevrier gebeden had en terwijl de kleine oorlog nog altijd voortduurde, hield hij zich bezig met de voorwerpen te onderzoeken die hem waren toevertrouwd. Onder een reismantel vond hij het lederen handtaschje van Elvire en zonder inzicht, uit achtelooze nieuwsgierigheid, opende hij het. Tusschen een aantal snuisterijen - reukwerk

en zoogenaamde reisbenoodigdheden, werd zijne aandacht getrokken op een fijn, langwerpig notaboekje in crocodillenleder - iets dat hij bij haar nooit had opgemerkt. De nieuwsgierigheid werd nu nog meer gewekt als hij zag dat er op geschreven was en hij dacht niet eens dat het onbescheiden kon zijn er in te kijken - integendeel het gaf iets als eene ontroering om hier zoo onverwachts iets te ontdekken waar het meisje misschien haar innigste gevoelens had toevertrouwd en gedachten had vastgezet voor eigen gebruik.

Ze waren ginder zoo druk aan 't spel dat de onderpastor niet eens werd opgemerkt en hij alle gelegenheid had vrij zijne nieuwsgierigheid te voldoen. En toch was hij niet gerust, door 't gedacht om het boekje niet heel te kunnen doorzien Een eerste inval zette hem aan, het ding eenvoudig weg te nemen alsof het verloren of gestolen was - want nu reeds kreeg hij de begeerte het voor zich te behouden om op alle gemak, later elke reek nader te onderzoeken en ook omdat hij niet weerstond aan den drang dat kostbare kleinood in 't geheim weg te smokkelen om 't genot alleen van het te bezitten en om de aandoening bij Elvire te kunnen nagaan als 't uit zou komen dat 't verloren was. In der haast overliep hij 't fijne schrift terwijl een wufte reseda-geur uit het rose velijn opsteeg. Het was een soort birthday-book met citaten, meest van godsdienstigen aard, uittreksels van schrijvers, aphorismen, gedachten en impressies met potlood, al dooreen opgeteekend - een verzameling van meisjes-teederheid, waar alles wat haar hart ooit had doen trillen en haar gemoed beroeren kon, met zorg bewaard bleef als een kostelijkheid. In 't doorbladeren ontdekte de onderpastor eindelijk eene spreuk die met een X^{o}-naam onderteekend was en die hij voor iets van 't zijne verkende. Bij 't verder zoeken vond hij dat X^{o}-teeken nog meermaals terug en kwam alzoo tot de ontdekking dat al 't geen hij ooit tegen haar gezegd had onder vorm van raadgeving, hier zorgvuldig geboekt stond - dat hij dus een diepen indruk op haar gemoed had uitgeoefend; - want verder stonden er zelfs beschouwingen over X^{o}, impressies bij ontmoetingen, beoordeelingen over zijn voorkomen met de aanduiding der datums van bezoeken.... Die verrassing ontroerde hem eenigszins om bij dat schijnbaar onbeduidend kinderhoofd zulke oplettende verkleefdheid te ontdekken. Zijne eerste aandrang was om het boekje gauw weer weg

te stoppen - neen, zij mocht niet gewaar worden dat hij het gezien had! Maar hoe onvoorzichtig toch om zoo'n ding overal met zich te slepen, en de ‘geheimen des harten’ alzoo bloot te stellen aan onbescheiden blikken! Argeloos kind, mompelde hij met bewonderend medegevoel. En terwijl hij te staren bleef en 't behagen smaakte bij 't gedacht hoe hij 't volle vertrouwen van dat kind bezat en eene grenzenlooze vereering, zag hij haar nu aan 't spel der sneeuwballen, met dien jongen student aan gang; hij merkte daarbij hoe zij zich met een spontanen inval aan dien vreemden kerel gegeven had en gereed was hem evenzeer haar vertrouwen te schenken! Die indruk bracht den onderpastor iets als eene ontgoocheling om zich te zien ontnemen en aan anderen te bedeelen 't geen hij als een bevoorrechte alleen meende te bezitten. Het vertrouwen, dat zij hem geschonken had, verloor er ineens al zijne waarde door. Ja, het was toch maar een wispelturig kind, dat de bekoorlijkheden van zijn gemoed rondstrooit over den weg, overal waar het komt en aan al wie maar grijpen wil - zonder te beseffen zelfs dat er iets kostelijks aan was of dat men haar den schat ontrooven kon!

Hij haalde het boekje weer uit de tasch, nam het fijne potlood uit de schede, en schreef er in met een trek aan de letters om zijn schrift niet te verraden:

‘Het hart van een bakvischje is een liefdebrief zonder adres!’

Nu kon zij er op zweeten, maar verstandig genoeg zou zij wel zijn te raden dat het een verwijt was over haar lichtzinnig gedrag en omgang met onbekende lieden.

Opgewonden door het spel en de hevige beweging, kwamen de juffers de haren en kleeding wat in orde brengen omdat het teeken voor den aftocht gegeven was. 't Kostte haar echter zienlijk moeite die plaats te verlaten waar men dien ontzaglijken indruk had opgedaan.

Elvire bekende het den jongen heer die haar geleidde en zij moest herhaaldelijk stilhouden om nog een allerlaatsten keer het natuurwonder op te nemen en dieper in 't geheugen te prenten voor later. Zij had het voorgevoel, dat haar gedachten van uit het stille dorp met een wellustigen weemoed nog dikwijls die plaats hier zouden opzoeken om er de vreugde van te herdenken! Maar nu babbelde zij er maar op los, toegevend aan de vervoering van 't oogenblik en de kapelaan zag hoe zij zich aan den arm leunde van den jongen student, alsof 't haar eigen broer was.

Zij liepen ver genoeg van 't gezelschap verwijderd om ondereen te kunnen kouten, zonder door de anderen gehoord te worden en met hun stap op denzelfden rhytme en sprekend met denzelfden ingehouden fluistertoon, wandelden zij als in een droom door dat fantastische landschap. Zijne woorden en de hare smolten ineen tot een onwezenlijke tweezang waarin zij haar eigen stem niet meer verkende uit de zijne. Eerst toen zij aangekomen waren en hij haar voorstelde om bij hem in de auto te komen, schrikte Elvire op tot 't besef der werkelijkheid en werd zij gewaar dat Irma er was en de onderpastor, die hare handeling onwelvoegelijk zouden vinden. Bij 't instappen werd haar nog een voorstel medegedeeld om morgen elkaar weer te vinden, maar Willem moest zich haasten om zelf zijn plaats te gaan innemen bij zijn gezelschap. Bij 't neerzitten voelde Elvire eerst die lamheid over heel het lijf, die ontspanning der zenuwen die haar beenen deden klibberen - een lust om te slapen of stil uit te staren en voort te glijden - zonder te moeten spreken vooral.

De terugtocht ging door een zacht neervloeiende decrescendo van licht in de ademstille atmosfeer en een feërie van altijd omwendende tafereelen die opdoken en wegkantelden als tooneelschermen. Het gezang dat opsteeg uit enkele auto's herinnerde alleen nog aan de uitbundige lustigheid van daareven, maar alle gerucht klonk storend en ontstemde de zaligheid van dien tooverschoonen avond.

De reizigers lagen met groote oogen roerloos uit te staren. De advokaat hield zijne vrouw omarmd en hun hoofd tegen elkaar aangeleund, schenen zij heel en al vergeten dat ze niet alleen waren in de auto. En er schafte inderdaad niemand op 't geen zij deden: de kapelaan was zijn brevier aan 't lezen, Irma hield zich stil en gebaarde te sluimeren terwijl Elvire al over hun hoofd bleef uitkijken alsof er niets op de wereld meer bestond. De poëzie van het dageinde in het woeste bergland was overweldigend van grootschheid. 't Geen bij 't hevig zonnelicht als een vertoog van brallenden praal ter bewondering stond uitgestald, kreeg nu zijn wezenlijke weerde waarachter 't leven te raden was der dingen op zichzelf, met de deemstering, die uit de diepten opsteeg en dreigde de reusachtige bergmassas te beweldigen. De herders klauterden de steile hoogten op en de kudden werden bijeen gedreven op 't getoeter van den hoorn. De bellen aan den hals der

koeien strooiden een vreemden klank door de ruimte. En nu kwam het ronde wezen der maan de begoocheling voltrekken, en het laatste gevoel der werkelijkheid wegvegen. De blauwe wasems dreven door elk dal waar het kerkje met enkele hutten eene gewaarwording van innigheid wekten. De bergbronnen stroelden onvermoeid door en het gerucht versmolt zich telkens met 't soezend geronk van den motor waaraan 't gehoor gewend was geworden.

Bij de aankomst te Lourdes, waar de reizigers plots in 't licht en 't gewoel der straatdrukte gedompeld werden, moest de stemming van dien droomschoonen avond onaangenaam afbreken. De juffers vooral verlangden naar niets meer tenzij naar bed om er voort te soezen en nog wat na te genieten van 't geen haar zoo had verrukt. Op haar kamer verklaarde Elvire aan Irma: dat 't de schoonste dag van haar leven was - dat ze nooit zoo iets heerlijks zelfs in geen boek had gelezen gelijk 't geen zij nu ondergaan en gezien had. Om de verteedering harer ziel lucht te geven, moest zij hare vriendin driftig omhelzen en in elkanders armen vielen de twee vriendinnen aanstonds in zwaren slaap.

Den volgenden morgen kwamen de bedevaarders bij de Grotte weer onder die eigenaardige bekoring der ontheffende godsvrucht. 't Waslicht had er den nacht door gebrand en de gebeden hadden niet opgehouden; nu weer hieven de smeekkreten om genezing, gelijk gister en waren er menschen die in vervoering den grond kusten. Men werd er op den stond weer gereinigd van allen aardschen wellust en wereldsche ijdelheid, gedrongen door dat ééne en overheerschende gevoel van toewijding en barmhartigheid - als in een voorgeborchte van den hemel. Men groette er de kennissen van gister in 't voorbijgaan, met een inzichtigen blik, terwijl de lippen niet ophielden gebeden te prevelen. In de gasthuizen heerschte de zelfde vriendelijke uitdrukking en ijverige bezorgdheid onder de juffers en de ridderlijke opoffering onder de flinke brancardiers.

- De heerschende geest van broederlijkheid is al een eerste en groot mirakel te Lourdes! beweerde de onderpastor, die zich zelf weer gelukkig voelde aan den arbeid en heel die vrome, welgezinde offerveerdigheid die eenieder bezielde niet genoeg bewonderen kon. Hier worden de werken van barmhartigheid op een ideale manier geoefend: de karretjes

worden getrokken door jonge edellieden en de arme zieken worden verzorgd door juffers, die er vroeger nooit aan denken zouden eenig weerzinwekkend bedrijf te verrichten. Eenieder moest zich hier verdienstelijk en beminnelijk maken, zijn goeden wil toonen of hij zou zich niet weerdig achten den gewijden grond te betreden, waar de heilige Maagd zoo rijkelijk hare genaden uitdeelt. Men was er doordrongen van het zelfde gevoel: dat men zich hier aan de grenzen bevond van de materieele wereld - dat hier een deur openstond die uitgaf op het boven-natuurlijke; men leefde er in de gedurige verwachting van het goddelijk gebaar dat wonderen verwekt zoo dat die wonderen als ze gebeuren moesten, noch verbazing noch schrik zouden teweeg brengen. Hier rond de badplaats bijzonderlijk ondergingen al de omstaanders dat voorgevoel om een mirakel in hunne nabijheid te zien gebeuren en de geloovigen hielden zich altijd gereed om de eischende smeekbede in jubelenden lofzang en dank te veranderen. Irma en Elvire hadden daarom gevraagd en door tusschenkomst van den kapelaan bekomen, dat zij de zieken konden helpen aan de badplaats, want 't was bij 't neerlaten in 't water dat 't meerendeel der genezingen gebeurden. De twee meisjes beijverden zich, ten aanschijn van de menigte, met alle zachtheid de zieken op te nemen en neer te leggen, maar zij waren ontheven en gejaagd door die ontzettende verwachting: dat het mirakel onder hare handen gebeuren kon.

Verschillende keeren had de jonge heer van gister haar getracht te naderen, maar geen gelegenheid gevonden eene der twee juffers aan te spreken op die heilige plaats; op weg naar 't hôtel ontmoetten zij hem waarachtig weer, dat hij haar met zijn makkers, stond af te wachten! Hij vroeg hoe ze 't maakten na de reis van gister en of ze zich voor den namiddag vrij hielden om met hen te gaan varen op het ‘Lac de Lourdes’.

- De advokaat en zijn vrouw hebben reeds ingestemd en zij hopen dat gij met ons meêkomt! zegde er een.

- Ja, natuurlijk!... als menheer Kapelaan toestemt, want zonder hem mogen we niet, newaar Irma!

Elvire was er bijzonder op gesteld weer eens in dat nieuwe gezelschap te komen; die flinke, jolige heeren die zoo'n schoon en voornaam vlaamsch spraken - dat 't een muziek leek! - hadden op haar een goeden indruk gemaakt, en die juffers

ook - over heel de reis reeds was dat groepje door al de bedevaarders opgemerkt om de eenbaarlijke, uitgelatene welgezindheid die onder hen heerschte. En aan tafel in 't hôtel, waar zij zaten, werkte hunne onbedaarde leute aanstekelijk over heel de zaal.

Elvire en Irma mieken alle soorten onderstellingen om te raden hoe die twee juffers uit Veurne in verhouding stonden met den jongen geestelijke die haar nooit verliet - en hoe deze drie samen in 't gezelschap waren gezocht van die groep Antwerpenaren? Maar het was er ver af dat zij voor malkaar of voor zich zelf bekennen zouden dat zij er op gesteld waren nevens die twee meisjes, bij die heeren in aanmerking te komen. En Elvire plaagde haar vriendin maar een beetje met den heer die gister aan haren arm had geloopen om op hare beurt geplaagd te worden met den blondgebaarden student die haar had begeleid en haar nu weer zoo veel opmerkzaamheid had betoond en zoo stralend had bekeken. De twee meisjes verdoken wederzijds hare schaamte en welgezindheid onder een proestenden schaterlach.

Het voorstel van het watertochtje werd aan tafel besproken, maar de kapelaan vond er geen lust in - hij verkoos hier te blijven om deel te nemen aan de sacraments-processie.

- Ga gerust, ge kunt het zonder mij wel klaar spelen! zegde hij met een halfverdoken spotpuntje, op Elvire doelend.

Maar dan ging het niet! Zonder haar broer wilde Irma niet uitzetten en voor Elvire was het zonder hare vriendin niet aan te nemen! Daarbij wist zij maar al te wel dat de kapelaan het haar t'avond verwijten zou als ze 't wagen moest met die vreemde heeren uit te gaan! Zij had het al ondervonden te morgen toen hij haar ondervraagd had over alles wat die jonge student haar gister had gezegd!

De onderpastor zag wel hoe zij er op gesteld was en hoe 't haar spijten zou niet te kunnen toegeven aan die drift om van alles te genieten wat haar werd aangeboden. Lourdes zelf voldeed haar niet meer; zij was gelijk de kinderen die zoogauw vergeten hebben 't geen hen blijde miek om naar iets anders te grijpen dat hen weeral opnieuw bekoort. Ziedaar, zij zette zich te pruilen, sprak geen woord meer in 't gemeen en hield zich met opzet bezig met haar buurman aan de rechterzijde. Toen ze buiten op 't terras aan de koffietafeltjes zaten, daagde de galante ridder op, die als afgevaardigde van

't gezelschap, de dames kwam opeischen. Dan kon de kapelaan niet langer weigeren zonder onhoffelijk te worden en daarom besloot hij maar meê te komen! Elvire zond hem verstolen een langen, diepen blik waarmede hare slechte luim ophield en zij hare dankbaarheid betuigde, omdat hij haar niet verder wou plagen. Zij deden de wandeling te voet en vaarden heel den namiddag op het heerlijke meer. Vier, vijf bootjes doorkruisten in alle richtingen het effene watervlak en de jonge heeren wrochten geducht met de riemen, terwijl de dames genieten konden van het schoone uitzicht. Er werd gezongen ook - meest gelegenheidsliedjes, die gingen op maatslag met den val der riemen. Het watervlak weerspiegelde de diepe blauwe hemel en dat zachte glijden bracht het gezelschap in eene verteederende stemming boven alle werkelijkheid ontheven.

Le jour s'enfuit, la nuit commence,
l'Etoile brille au firmament,
Tout bruit s'éteint, c'est le silence...

klonk het met krachtige stem uit eene verwijderde boot; en uit eene andere richting, als het verkondigen van hoogere geneuchte:

Au bruit de la rame en cadence,
Ainsi qu'au murmure des flots,
Le chant tout rempli d'éloquence
Se mêlait à tous les échos!...

De dag vergleed naar den avond in heviger pracht nog dan gister en op 't oogenblik dat 't zonnebeeld het watervlak raakte ontschoot als een vuurwerk de tooverschijn over heel het meer.

De advokaat merkte dat Elvire's starende blik op zijn jonge vrouw rustte, die hij als een schat in de armen hield en om het arme kind te troosten, fluisterde hij:

- Juffrouw, nu gij er van genoten hebt, zult gij wel gauw dat watertochtje komen herdoen?

Zij bloosde en in plaats op die plagernij te antwoorden, wierp zij een blik in de richting van den kapelaan, die beduiden moest: gij weet wel beter!

Die avondval op het water had iets weemoedigs in. Men legde de oorzaak op de mistsluiers, maar een der juffers beweerde dat het niets anders was dan de spijt om den dag die weer aftelde naar het einde!... Er ontstond alevenwel geen luidruchtigheid en de bootjes slierden naar de aanlegplaats

zonder dat er iemand de stilte stoorde. 't Rumoer kwam er eerst in na het souper, onder 't zingen van het ‘Ave Maria’ in den lichtstoet en later als men met groote potten Münchener ‘A la Réunion des Flamands’ de gezelschapsliederen aanhief.

De volgende dagen werden op de zelfde manier verdaan: 's morgens oefende men de godsvrucht bij de Grotte en in de kerk; men hielp de zieken bij de badplaats en 's namiddags deed men gezamenlijk tochtjes in den omtrek. Elvire en Irma met den kapelaan en den advokaat en zijn vrouw waren nu ingelijfd bij 't gezelschap der Antwerpenaren en men verzette zich uitstekend. De jonge heeren deden al het mogelijke om de dames te behagen, waren vol hoffelijkheid en dienstveerdig in alles. Zij schenen er op gesteld om ter meest in de gunst te komen en hechtten zich elk in 't bijzonder in den dienst van eene juffer die zij getrouw bijbleven. Elvire noch Irma hadden zich nooit zoo vereerd gevoeld of zoo goed geëscorteerd gezien. De bevalligheden en zoete woordjes regenden rond haar en zij wisten niet waar eerst al die vriendelijkheid beantwoorden.

De onderpastor liep er tusschen heen, deed er aan meê of hield zich op met de andere geestelijken uit 't gezelschap, die ook allen van lustigen aard waren en de leute goed verdragen konden. Maar opeens stond men voor den uitersten dag, eer het al iemand voorzien had. Met groote plechtigheid werden de laatste oefeningen gedaan en gesloten in den namiddag door een ommegang over den kruisweg, waar al de Belgen aan deel namen en over den berg galmde de opgetogen nationale zang, waarvan 't refrein door al de bedevaarders werd herhaald:

> Sur la Belgique étends ta main benie.
> Pour son bonheur nos voeux montent vers toi.
> Que sous ta garde elle reste, ô Marie
> Fidèle au Christ, a l'Eglise, à la Foi!

's Avonds bleef men doorbidden tot middernacht en om twaalf ure werd er voor de Belgen afzonderlijk eene plechtige mis gezongen, waarin de bedevaarders ter heilige Tafel naderden.

Den volgenden morgen was eenieder zijn pakken aan 't maken en inkoopen aan 't doen in bereiding voor de afreis. 't Gedacht dat het eens uit zou zijn, had men altijd achteruitgeschoven om 't genoegen niet te bederven en nu het er onvermijdelijk was, bezag men malkaar in 't gelaat - gelijk kinderen het doen, die hun volle spel moeten laten om slapen te

gaan. Er was iets waaraan men zich hier vast voelde en bij menigeen werd 't voornemen uitgesproken: om in 't korte terug te keeren, alleen maar om eene afleiding te vinden voor de zwaarmoedigheid die eenieder te machtig werd. Een geluk was er aan: dat men niet afzonderlijk vertrekken moest en dat men gezelschap meekreeg op den trein.

Hoe heel verschillend nu was de stemming bij de terugreis. Men voelde zich, gelijk in 't komen, gezellig ingesloten en goed ingericht, beladen met inkoopen, zoodat de wagen geleek en rook als een fruitwinkeltje. Maar nu was 't belang niet meer zoo ingekeerd en beperkt tot dezen die hier afgezonderd samen zaten; nu had men kennissen over heel den trein, men wist van elkaar in welken wagen de vrienden zaten en bij elk oponthoud wipte men er uit om samen wat te praten op het perron.

't Was al even warm en weerom stond er hun een nacht in den trein over te brengen. Maar nu had Elvire het geval voorzien om niet meer onwelvoegelijk te voorschijn te komen.

Want nu meer dan dien anderen keer, was zij er op gesteld een goeden indruk te maken. Heel haar voorraad bloeses was verbruikt - zij had er elken dag eene andere gedragen en nu, om op den trein had zij zich een lichten peignoir gekocht die haar onaangekleed heel goed zou staan. De advokaat en zijn vrouw zagen er nu zoo nauw niet naar om zelfs eer het lamplicht door het scherm was gedoofd, elkaar te kussen en te omarmen. De onderpastor merkte er toch niets van, daar hij zijn brevier aan 't lezen was en Elvire en Irma hielden zich zoo druk mogelijk met elkaar bezig om door haar bijzijn dat jonge koppel niet te verongemakken. Zij zelf hielden veel meer haren zin op het reisboekje en de uurtabel, met verlangen telkens om er nog eens uit te komen en de kennissen weer te vinden, en de weinige stonden te gebruiken om wat te praten, elkaar op te zoeken en door de heeren weer elk naar zijne plaats gebracht te worden.

De onderpastor was heel dat geflirt een beetje beu en hij zocht naar eene gepaste gelegenheid om zijn zuster eens goed hare lichtzinnigheid te verwijten. De meisjes waren echter zoo vervoerd door den lust, dat zij niets van zijne ontstemming merkten; zij vroegen hem telkens of hij niet meêkwam, maar in hare onbesuisdheid lieten zij genoeg zien dat ze het zonder den kapelaan best gedaan kregen. Hij bleef gesloten zonder lust zelfs haar te plagen als er telkens bij 't instappen door

de jongelingen afscheid genomen werd en handen gereikt alsof zij malkaar in eene eeuwigheid niet meer weerzien zouden. Het ontstemde hem en die ontstemming juist verwekte zijne korzelheid. Hij verweet het zichzelf dat hij met dat meisje zoo ingenomen was geweest en er nu niets anders aan ondervond tenzij onbezonnenheid en wispelturige, ijlhoofdige opwinding. Hij onderging het tegen zijn wil: iets als medelijden en treurnis om de onbestendigheid waarmede een jong meisje hare genegenheid rondstrooit. Hij had zich te zeer op haar verlaten, er iets ernstigs gemeend van te maken; maar was het niet zijn eigen drang om eene toegenegenheid vast te zetten ergens? om zijn gemoed uit te storten, om het vleiende gevoel van indruk te maken en te weten dat er iemand naar hem verlangde, waar zijn woord en verschijning iets als een zieletroost zou uitmaken!?

Onwillekeurig ging zijne verbeelding nu in eene andere richting - waar, op dat eenzame dorp, in dat schamel kloostertje een fijn beschaafde jonge geestelijke, met een ruimen, ontwikkelden zin en onverstoorbare, gelatene gemoedsrust, op dezen stond, na het lamme werk met de schoolkinderen, nu te waken zat bij het ziekebed van die stokoude medezuster. Al de goede hoedanigheden van Koornaerts nichtje verzwonden in het niet, vergeleken bij de pracht van dokter Blondeels dochter! En wie weet hoe deze nu hare begeerten en gevoelens niet bedwongen hield tot de onderpastor terug keerde van de reis met 't verlangen om hem te hooren vertellen wat er zijn gezelschap was overgekomen! Hij mocht zich de eenige noemen die wetend was en beseffen kon wat eene heilige ziel en wat vurig gemoed er onder die nonnekleeren school. Hij alleen kon weten hoe zwaar het offer woog en wat strijd er gevoerd moest worden in 't hart van zulk een meisje om haar bloeiende jeugd, haar verwachtingen en rijke, warme natuur te bedwingen en vrijwillig den dood in te gaan; - want tusschen die muren moest het voor zulk een gemoed erger zijn dan de dood! Te leven in al die kleinzieligheid met de ergernissen en zure bitsigheden van die verouderde, bekrompene nonnen, die voor geen ruime inzichten vatbaar zijn en de heiligheid meten met haar eigen enge opvatting en de jongere zusters hare eigene onvoldaanheid doen boeten onder voorwendsel haar in de verdraagzaamheid te oefenen als zijnde eene goddelijke deugd die recht naar de zaligheid leidt!

't Gedacht aan 't geen hem daar bij 't weerzien aan gulle genegenheid te wachten stond, vervulde den onderpastor met verlangen en 't geen hij hier nu rond zich gebeuren zag, wekte zijn weerzin en ongeduld om het te zien eindigen.

De trein stoomde zonder ophouden door de oneindigheid der Landes waarover de avond neerviel en de nacht dreigde. Er werden reeds toebereidselen gemaakt bij de reizigers om hun gemak te zoeken en de onderpastor merkte hoe Elvire - dat groot kinderhoofd, in hare verrukkelijke argeloosheid, al haar meisjesschuchterheid van den vorigen keer had afgelegd en de vrees voor onwelvoegelijkheid nu door de coquetterie werd gered. Ze was zich vrij en onbeschroomd aan 't verkleeden zonder naar iemand om te zien en met een behagen dat ze niet 't minst trachtte te verduiken, toonde zij zich in het licht-vlottend gewaad dat, ongekleed, toch zoo voordeelig de schoonheid harer gestalte deed uitkomen. In hare oogen zag hij 't verlangen om zich bij 't eerste oponthoud te laten bewonderen. Wat was er toch voor verleidelijks in de teedere gelaatskleur en ranken lichaamsbouw - in dat doorzichtige van heel hare verschijning dat haar nu vooral, met dat vlottende der losse plooien van haar flanellen kleed, waar de lijnen van haar lijf bij elke beweging anders afteekenden? En hoe werd het bekoorlijke van die langoereuze teederheid dan weer ineens verwisseld door een blik van hare oogen, die als eene uitdaging den bloei eener driftvolle en overmoedige jeugd blootlegde! En toch was die ijdelheid zoo onschuldig en wat een bekoring ging er van haar uit en hoe verrukkelijk was het kinderlijke vertrouwen dat voor 't eerst de wereld inkijkt en vervoerd wordt door al het blijde dat haar zoo onverwachts overweldigt!

'Je porte le bouquet de ma jeunesse en fleur' had hij in haar motto-album gelezen. Ja, dat deed zij, maar zonder het zelf te weten en zonder te vermoeden vooral, hoe broos die bloei was en hoe gauw gekrookt die bloemekes! Gedurende heel de reis had zij geen enkelen keer aan thuis gedacht of maar gedoeld op 't geen haar bekommerde voor de toekomst. Die reis nu, zou haar gemoed wat wakker hebben geschud, maar ginder wachtte haar 't leven als een stilstaand water, waar zij weer insluimeren zou en de herinnering aan 't genotene haar knagen moest en vervullen misschien met een slepende treurnis om 't geen voorbij is en niet meer te bereiken. Hij

voorzag dat het meisje nog veel verdriet zou maken omdat hare opleiding haar niet gebracht had in aanraking met de werkelijkheid, integendeel, dat men haar gemoed al dien kant gesloten had gehouden en enkel opengezet voor nevelachtige idealen waar vorm noch vastheid aan is.

De anderen waren al weggesoesd of ingesluimerd en de onderpastor ook liet zich wegdrijven en trachte niet meer den gedachtengang te leiden over een bepaald onderwerp. Er kwam eene moeheid over hem en eene gewaarwording dat alle strekking nutteloos was en alle dingen zonder doel. Dat koppel jonggehuwden hinderde hem, niet om zich zelf maar om zijn zuster en Elvire die om hem zouden verongemakt zijn omdat hij in hare tegenwoordigheid die wellustige handeling moest zien gebeuren.

De algemeene indruk van de reis was wel bevredigend; er waren prachtige momenten geweest - niets was tegengevallen; de indruk bij de Grotte en de godsvrucht bij de plechtigheden was overweldigend - het deed deugd aan de ziel zulk schouwspel bij te wonen - hij had zich in de heiligheid voelen dompelen en in de vervoering had hij zichzelf en de heele wereld vergeten! Hij zou het meêdragen door zijn heele leven. Maar nu men den terugtocht aangevangen had, ontwaakte er een ongeduld... en die reis in één trek door, altijd maar rijden, vierentwintig uren aan een stuk, dat werkte ontzenuwend. Altijd diezelfde wezens te zien, dezelfde stemmen te hooren, te moeten praten, 't ongewone der levenswijze, deed het verlangen ontstaan om weer rustig thuis te zijn in den dagelijkschen gang. Te Bordeaux was hij alleen koppig blijven zitten - hij wilde door zijn bijzijn de gezelligheid der jonge lieden niet storen - hij zou nog wat geduld hebben - nog enkele uren en iedereen moest zijn eigen wegen gaan en daarna nooit van malkaar meer hooren... Hij gebaarde te slapen toen de anderen weer binnen kwamen, maar hij luisterde hoe de twee meisjes druk bezig waren onder elkaar en met geheimzinnigheid vezelden over niets dan afspraken, adressen verwisselen, souvenirs, waarmede zij zichzelf de illusie willen opdringen: dat de aangeknoopte vriendschap onverbreekbaar zou blijven na het afscheid.

En ze dachten niet dat eenieder weer zijn gewone bezigheden zou aanvangen - dat er na wat gemijmer, na wat treurnis, niets meer dan eene herinnering zou bijblijven die meer pijn moest veroorzaken dan vreugd.... De inmenging van dit op-

dringerige Antwerpsche gezelschap, miek hem wrevelig, - ja, sedert zij er bijgekomen waren, was de eerste stemmige welgezindheid verbroken en nu verlangde hij om van hen af te zijn - de gluiperige vleierij op hun gelaat en het aanstellerige van hun voorkomen wekten zijn weerzin - hij wilde er niet meer bijkomen - en die twee jonge geestelijken en hun losheid in den omgang met die twee lachtaarten van meisjes, ergerde hem.

Het gedrag van zijn zuster en van Elvire, dien laatsten tijd, ergerde hem nog meer. Heel die opgetogene verbazing, waarmede zij al het wondere beschouwd hadden, scheen bij haar vergaan en vergeten voor wat banale vrijerij met pas opgedane kennissen. De indruk van de reis had haar niet diep beroerd en hij merkte nu bij de twee meisjes iets van het '*Nil admirari*' die loshoofden en vooral landsche menschen eigen is.

't Gedacht belette den kapelaan nog langen tijd in te slapen. Hij verlangde naar de stilte en de innigheid zijner studiekamer, en om zijn parochie weer te zien en de kerk en de huizen - om er alles terug te vinden gelijk hij het gelaten had, - om bekende wezens te groeten en er ontstond in hem een onweerstaanbaren drang en eene bekoorlijkheid bij 't voorgevoel ginder zijne plaats weer in te nemen en te werken aan 't geen hij er als zijn plicht en roeping aanzag. 't Scheen hem dat die afwezigheid en die reis hem meer aanzien zou geven bij de parochianen, nu hij hun over al die vreemde en grootsche dingen zou kunnen vertellen die de verbazing moest verwekken in hun bekrompen geest.

Die nacht vorderde zoo traag en de afstand scheen nu in 't oneindige uit te rekken! Eindelijk kwam de slaap den tijd korten met de begoocheling van een snellen tocht, want toen hij weer ontwaakte, was het daglicht er reeds en de trein stopte in Juvisy.

Het schromelijkste was dan toch door! - nu kon men zich opfrisschen en moed scheppen om 't overige uit te staan. In één vaart nu zou men doorrijden tot aan de grens en verder over vaderlandschen bodem, waar de karavaan gauw zou ontbonden worden. Te Mons begon het reeds, - enkele bedevaarders moesten er in andere richting uit en namen afscheid. Voortaan verkende men de streek en iedereen verwachtte met ongeduld het einde. Rond den middag kwam de trein in Brussel aan en de vijftienhonderd menschen, die door het lange samenzijn door een band van vriendschap schenen samen te

hooren, liepen hier op de onverwachtste wijze uiteen. 't Was alsof de lucht der eigen streek het gevoel van samenhang weer ineens ontbonden had en elk gejaagd was om ter gauwst naar zijn nauwere bekenden en eigener bloedverwanten weer te keeren. Geen enkele die nog naar den trein omzag, men vluchtte er uit, sleurde het reisgoed mede - in der haast werden nog afscheidsgroeten gewisseld, met een verholen zucht hier en daar en een smachtenden blik, - eene hand gedrukt, aan beloften herinnerd, afspraken hernieuwd, - maar dat alles gebeurde in 't geharrewar en de koorts der drukke beweging. Er was iets als een wind die heel de kudde uit elkaar warrelde. Men praaide koetsiers, auto's, men ijlde naar den tram en waar men bij groepjes in 't voorbijrijden elkaar verkende, werd er nog gewuifd en gegroet, maar niet meer zoo uitbundig omdat men zich in de bekende stad wist en er zijn fatsoen moest houden. Evengauw liep men verloren, gemengd in de gewone menigte en aan het klein verkenningsteeken met de belgische kleuren, zag men het de reizigers niet aan dat zij van tegen de Spaansche grens, zooeven hier aangeland waren!

De onderpastor wilde met zijn gezelschap nog wat in Brussel blijven om niet voor den avond in 't dorp aan te komen en geen beziens te krijgen. Zij gingen zich gedrieën verfrisschen en eten in een gasthuis, - maar 't overige van den tijd wisten zij niet hoe over te brengen. Men voelde zich lusteloos en te vermoeid om ergens naar te zien en 't was te warm om te wandelen. Zij bleven maar sprakeloos, elk bij zijn gedachten zitten staren op de voorbijgangers en trokken veel te vroeg naar 't station.

Op dien gewonen reizigerstrein nu, zaten zij eindelijk gedrieën weer samen en medeen was 't gevoel bij hen ontstaan dat zij respectievelijk hunne plaats zouden innemen gelijk vroeger. Zij voorvoelden den afstand tusschen hen weer zijn gewone ruimte innemen en wisten van elkaar, dat, na dien laatsten rit de innigheid weer zou opgelost zijn en nog enkel als iets uit 't verleden in hunne herinnering zou bestaan - een ding dat men verloochenen kan of behouden ten opzichte van elkander al naar men het geradig vindt.

De lustigheid was uitgedoofd, 't gemoed was te vol met tegenstrijdige gewaarwordingen; de indrukken waren nog niet bezonken om er orde in te vinden, en men kon er nog niet toe besluiten het genotene te beschouwen als iets dat voorbij

is en vergaan. En de weemoed werd nu nog weggeduwd door de voorspiegeling der vreugde van het wederzien en 't genot van te mogen mededeelen al 't geen men ondervonden had.

't Was donker toen zij aan het eindstation kwamen. Xander uit de 'Kroon' wachtte er de bedevaarders en het reisgoed met zijn groote, ouderwetsche huurkoets.

Nu zij gedrieën in 't donker, dicht bij elkaar en met de beenen in 't nauwe zaten, voelden zij 't ongemak der vormelijkheid dat zich weer opdrong en de lastige houding om stilzwijgend in 't donker te zitten zonder een woord te vinden om te zeggen: hoe heel anders zij morgen weer tegenover elkaar zouden staan en hun gewone houding weer aannemen moesten, en dat zij in hunne omgeving alleen met den oogopslag en een inzichtig woord, een verre toespeling zouden wagen over de innigheid van hun samenzijn. Tusschen Irma en Elvire zou het voortaan volledige vriendschap blijven, maar met den onderpastor mocht de gewone afstand niet overschreden worden... Er bleef enkel nog de verwachting met die nieuwe kennissen... mijnheer Willem, de student en zijn makkers... Zij werden alle drie in hunne bedenkingen gestoord door den uitroep van Xander, die achteloos al over zijn schouder, de mededeeling door 't open raam gooide:

- Er is nieuws op 't dorp, meneer kapelaan.

Menheer Albert is thuis gekomen van Duitschland... en de grooten Turk is gestorven en begraven!

Dat bracht eene heele opschudding in de gemoederen, zonder dat er één van de drie iets van zijne gewaarwordingen dorst naar buiten brengen.

Op den slag had de kapelaan zich ontstemd en wrevelig gevoeld bij de mededeeling van Alberts terugkomst. 't Geen hij altijd met een tegenzin verwacht had, was dan toch gebeurd! Een ongewettigd of onberedend voorgevoel gaf hem in, dat hij den jongen dokter als een mededinger en tegenstrever op 't dorp zou te bekampen hebben. En Elvire? 't nieuws was haar voorzeker als een steen op 't gemoed gevallen, nu juist na al die opgedane indrukken - zij sprak echter geen woord en om de blijdschap of ontroering op haar wezen na te gaan was 't te donker.

Maar de opwekkende verrassing, die een wereld van gewaarwordingen en een nieuwe ruimte opende en al 't andere als van minder belang, kapot sloeg, was de dood van den grooten Turk. De kapelaan kon het nog niet gelooven! Hoe, wanneer

en in welke omstandigheden, zou hij later wel vernemen. 't Bijzonderste was: dat die Antechrist van 't dorp verdween! Nu eerst zou de parochie van uitzicht veranderen en van morgen af zou hij het werk aanvatten!

Daarmede waren alle gemoedsaangelegenheden, verteedering en flauwe gevoelerigheid in één trek uitgewischt.

- Tot morgen, Elvire; ik moet uw nonkel komen spreken, want we gaan den grooten kuisch beginnen in dat Gangske!

Bij 't uitstappen, in zijne gejaagdheid, had hij vergeten de juffrouw de hand te drukken en hij dacht er in 't geheel niet aan dat het meisje bij 't uiterste afscheid, na die lange reis, iets bijzonders van hem verwacht had en dat ze van aandoening en spijt, overdaan door allerhande gewaarwordingen en vooral bij dat bange gevoel van verlatenheid, alleen in dat donkere rijtuig, door dien plotsen overgang, van de opgetogenheid naar 't neerslachtige, in een zenuwachtig snikken moest uitbarsten en weenend bij nonkel en tante hare intrede zou doen.

Verzen.
Herman Middendorp.
Liederen eener verdoolde vrouw.

I.

Ave Maria, smettelooze maagd;
gebukt in schaûw
van schaamlen rouw
speur ik den trouw
die zielen schraagt, Maria...

Uw zoete troost beschijn' genadiglijk
mijn bleek gebed;
uw steun belett'
mijn droef verzet
gestadiglijk, Maria...

Gij, die toch uit Uw meer dan sterren-ver
hemelsch gebied
mijn arm verdriet
vertwijflen ziet;
o Morgenster, Maria...

O, dat een schim van 't gulden liefdelicht
dat U omspreidt,
te droever tijd
tot troost omglijd'
mijn aangezicht, Maria....

II.

Gij, die zoo zware smarten
gedragen hebt op aard;
o koningin des harten,
gij, die de schoone gaard
der zondelooze bloemen
daarginds ontsluiten wilt;
gij-zelf het schoonst te roemen,
o bloem, Maria mild...

Ik hef mijn bange handen
tot Uw aanminnigheid,
nu op de duistre landen
mijn trots gebroken leit.
Hoe zal mijn ziel verwerven
Uw troost, mijn hoogste goed;
laat mij niet eenzaam sterven,
o bloem, Maria zoet...

III.

Heeft niet mijn stervensbang geklaag
al nacht op droever nacht
gestaêg
een dag van dieper vree verwacht,
met welk gevlei en wild gevraag?...

O ga mijn radeloos geschrei
niet zonder éénen blik
voorbij;
hoor naar dit dof-verstild gesnik;
Moeder der smarten, bid voor mij...

Hoe zal ik tot den Vader gaan,
met donker kwaad zóó zwaar
belaên;
Behoudenis waar ik op staar,
Maria, neem Uw kind weer aan...

IV.

Zal de dag zijn grijze
wijzen
neuren door mijn droef bestaan;
zal de nacht met zachte
klachten
aan mijn eenzaam leger staan;

zal mijn zondig lijden
beiden
vruchteloos de late rust,
nu mijn moede mond de
wonde
weeën niet meer sluimer-kust?

Zullen nog de-droomen
komen
van den troost-vervulden vreê,
eer de laatste klagen
vagen
in verstilde stervensbeê?

Moeder van des harten
smarten,
Licht, dat zondes glansen blindt;
laat mij niet in 't smeeken
breken;
zie Uw neergebogen kind...

Kerkzang.
P.H. Veen.

I.

GIJ zult, lezer, waarschijnlijk met verwonderde oogen opzien wanneer ik dadelijk bij het begin van dit artikel de wel op een paradox gelijkende mededeeling doe, dat Nederland het land is, beroemd door zijn kerkzang.

Het lijkt er oogenschijnlijk niet veel op. En het is het ook - niet meer. Wij teren op den roem van ons voorgeslacht. Aan het Protestantisme in Nederland kan nog de twijfelachtige roem worden toegekend dat het ten minste niet roekeloos den kerkzang bedorven heeft, maar dat het argeloos zonder opzet, ja zelfs met onwil de oude pracht heeft gehandhaafd en nooit iets gedaan heeft om op dien schitterenden weg voort te gaan. Het is nu zelfs zoover gekomen door de algeheele onkunde der kerkbezoekers dat aan den eenen, aan den vrijzinnigen kant een - ik zou haast zeggen - zondige weerzin tegen de Psalmen zich openbaart, en aan den anderen, den confessioneelen kant een gehechtheid aan Psalmen, die helaas niet voortspruit uit ernstige waardeering der muziek, (want van die verheven schoonheid er van hebben ze niet het minste besef), maar uit taaie ongemotiveerde behoudzucht.

We zijn nu zelfs genoodzaakt die malle behoudzucht nog te prijzen. Kostbare stukken van Rembrandt zijn behouden gebleven, niet omdat de bezitters ze waardeerden, want ze hadden evenveel verstand van schilderkunst als een Maartsche kat van het contrapunt. De ‘Nachtwacht van Rembrandt’ is indertijd geweigerd door de pas rijk geworden parvenu's van Amsterdam omdat ze het niet mooi genoeg vonden. Doch bewaard zijn smerige, onder een laag donker vernis verborgen, slecht geëncadreerde stukken omdat de dingen nu eenmaal hingen en men er aan gehecht was ze daar te zien hangen,

totdat een kunstkenner ze vond en er een reuzensom voor bood. Zoo zingt men de Psalmen, hoewel men ze leelijk vindt, alleen omdat men er aan gehecht is, niet wetende dat diezelfde Psalmen eens opwekten de bewondering van de gansche muzikale wereld in een tijd toen Nederland het land was van den Kerkzang.

Ik heb mij zelven meermalen een ezel gescholden, maar ik ben gelukkig toch nog niet zulk een groote ezel als er velen zijn, want ik heb ten minste nog nooit in 't openbaar tegen de Psalmen geschreven. Ik heb evenals de meeste kerkgangers geen opleiding in muziek of in muziekgeschiedenis ontvangen en het is dus mijn schuld niet indien ik in de eerste drie decenniën van mijn leven over de Psalmen slecht was te spreken. Trouwens, wie hoort ook ooit een Psalm zingen door een geoefend koor? Wij hooren ze zingen in de kerk, en dat gezang in de protestantsche kerken heeft velen wel eens doen denken aan dat woord, dat in dezen zin nog al eens wordt aangehaald, dat Samuel zeide tot Saul: ‘Wat is dit dan voor een stem der schapen in mijne ooren, en een geloei van runderen, dat ik hoor?’ En het lijkt velen toe te zijn wat Luther noemde: Ezelsgebalk.

Ik ben dus te verontschuldigen, want ik zondigde uit onwetendheid en niet zwaar; maar wat te denken van beschaafde mannen, mannen van het vak, die blijkbaar de geschiedenis en de waarde van hun eigen kerklied niet kennen en daartegen schrijven in 't openbaar? Daarvan kan ik u frappante staaltjes mededeelen. Dr. J. Herderschee schreef indertijd in de Hervorming, dus in 't publiek, uitte zijn verwondering over een collega, die Psalm 106 had laten zingen en zeide: ‘men moet al een verstokt Psalmzinger zijn om dat lied te laten zingen.’ Ieder die er iets van weet, weet ook dat Psalm 106 een der heerlijkste melodiën heeft van den geheelen bundel, en dat bovendien de woorden van het lied ook nog spreken tot ons hart. Ziedaar nu een Ned. Herv. predikant van naam, die openlijk zijn onkunde doet blijken met den beroemden bundel Psalmen zijner eigene kerk, die waarschijnlijk met tranen in de oogen luistert naar de koralen uit Bach's Matthaeus-passion, omdat ze in de mode zijn, en een Psalm van Goudimel, die minstens even hoog staat, zoo niet hooger, minacht en verwerpt als oud vuil.

Prof. Daubanton, die de Pastorale Onderonsjes van Gronemeijer critiseerde, verhaalt een zonderling staaltje van twee oude emeriti-predikanten, die toevallig Psalm 27 hoorden zingen en zich verbaasden over de pracht en de kracht van melodie en woord. Zij zelven hadden hem hun gansche leven lang niet laten zingen; zij durfden niet omdat zij van Professor een lijstje hadden meegekregen, toen zij als proponent vertrokken naar hun gemeente en daarop ontbrak Psalm 27. Men krijgt al een zonderling denkbeeld over zoodanig een theologisch hoogleeraar in de Practische Theologie, die den Psalmbundel moet doceeren en hem niet kent. Deze professor doet Daubanton denken aan een blinden mol op een Rembrandttentoonstelling, of een dooven kwartel bij een orgelconcert.

Zelfs heeft het zonderlinge denkbeeld wortel geschoten onder de menigte en - het is naar om het te zeggen - bij predikanten, dat wie alleen psalmen zingt, orthodox is en zuiver calvinistisch uitverkoren kind van God; dat wie Psalmen en Gezangen laat zingen ethisch-orthodox is; dat wie de Psalmen van Datheen zingt, het allereenigste ware geloof bezit en dat wie liederen uit den bundel van den Ned. Prot. Bond zingt voor eeuwig verdoemd is. Voor hem bestaat geen hoop meer, hij is meer dan ultra modern, een Godloochenaar, een spinozist, een libertijn.

Maar aan den anderen kant geeft het vrijzinnige kerkpubliek aan zijn orthodoxe partijgangers weinig toe aan onkunde en aan huldiging van genoemd zonderling denkbeeld, daar iemand, die met lof spreekt van de Psalmen, door dit meer beschaafde publiek, dat dweept met Bach en Wagner, met een glimlach van medelijden wordt begroet. Bij de weder in gebruik stelling van die Psalmen in de Ned. Herv. berijming in onze Doopsgezinde Gemeente openbaarde zich daartegen een hardnekkig verzet van een groot aantal lieden, die vrij spottend spraken van achteruitgang, omdat deze vorm van zuivere kerkelijke toonkunst werd voorgetrokken boven (het vrij onzuivere en verwarde van) den bundel van den Ned. Prot. bond. De Psalmen- en Gezangenstrijd, die de Ned. Herv. kerk teistert, ontstond nu ook bij ons, maar in omgekeerde volgorde, daar tegenstanders der Psalmen uit de kerk wegbleven, niet wetende dat zij daardoor de groote Meesters der Nederlandsche toonkunst van de 16de eeuw in een hoekje zetten.

Deze onberedeneerde weerzin wordt echter in de hand gewerkt en is ook ontstaan door de weerzinwekkende wijze van

onzen kerkzang. Daubanton moge dan zeggen dat wie op een Zondagmorgen in een der groote steden van Nederland voorbij een Hervormde Kathedraal gaat en dan den statigen, machtigen klank van de gemeente, gesteund door het orgel, hoort opstijgen, aan alles denkt behalve aan het loeien van ossen en geblaat van schapen; maar wie nu die kathedraal binnentreedt en zich nederzet in het midden der gemeente, wordt wel een weinig van zijn zoo even gedroomde illusie genezen. In de verte, op een afstand klinkt 't vrij goed. Ik ben zelf in Rotterdam in de groote St. Jacobskerk geweest en hoorde de gemeente zingen in de stampvolle kerk; maar daar ik mij had opgesteld bij het zoogenaamde koorhek, op een afstand van de zingende schare, klonk werkelijk de klank vol en harmonisch. Evenzoo in Haarlem. Maar toen ik nader bij kwam en mij mengde onder de menschen, was het werkelijk oorverscheurend.

Door zulk een koor van louter dissonanten, van krakende, loeiende, valsche, schoone, brullende, kraaiende, piepende knarsende stemmen probeert men nu de wondermooie muziek van Goudimel, een toonkunstenaar bij de genade Gods, een man van hoog muzikaal gevoel, doorkneed in den ouden zuiveren christelijken kerkstijl, zoo juist passende bij den gothischen stijl der kerken, weer te geven. Of liever men tracht het niet, omdat men zelfs geen besef heeft van het bijzondere van dien stijl. En men zingt altijd dezelfde liederen, die een weinig in 't gehoor vallen van een ongeoefende menigte en men laat de andere, ware kunstschatten voor wie ze weet te waardeeren, links liggen. Men zingt Psalm 1, 25, 42, 65, 66, 72, 68 vs. 10, 84, 103, 118, 119 en nog enkele andere, de meest eenvoudige melodiën, die de jongens nafluiten op de straten, en als soms iemand ps. 106 laat zingen, is hij een verstokt psalmzinger. Inderdaad, voor ons kerkpubliek is het veel beter te zingen prutsige melodietjes als: Op bergen en in dalen, of, van U zijn alle dingen, of de Heer is mijn herder, dan den statigen zuiveren reinen zang van den klassieken Gregoriaanschen kerktoon.

Als we nu spreken van kerkzang, dan moeten we wel onderscheiden tusschen kerkzang en gemeentegezang. En dan kunnen we niet anders zeggen, dan dat in de Protestantsche kerken sedert de Hervorming de kerkzang, die in de 16de eeuw het tijdperk van den hoogsten bloei had bereikt, is stop gezet

en totaal verwaarloosd werd, maar het gemeentegezang is opgekomen. Dat is eensdeels een schromelijke achteruitgang en anderdeels een soort van vooruitgang, waarop we evenwel uit het oogpunt van kunst niet zoo trotsch behoeven te zijn, hoewel we wat betreft den zang van het volk daardoor op eenige verbetering mogen wijzen. Ik hoorde eens in een trein in een naburige coupé eenige lieden te zamen zingen: de Heer is mijn herder en dergelijke liederen, waaronder geen enkelen Psalm, en dat is toch altijd heerlijker te hooren dan een joelen van ‘o mijn Susanna’ of dergelijke geestelooze liederen. Ik moet er echter bijvoegen dat ik dit maar eens in mijn leven heb gehoord, maar geestelooze liederen nog honderdmaal mijne ooren verlustigen.

Om nu te beter te kunnen oordeelen over wezen, oorsprong en doel van ons kerkgezang en tevens over de toekomst er van, ga een klein schema van de geschiedenis en de ontwikkeling van den zang in de christelijke kerk vooraf.

't Spreekt van zelf dat in de eerste christengemeenten niet anders gezongen werden dan de Psalmen Davids. Als men voor geschiedkundig waar houdt dat de eerste gemeenten in Palestina zijn ontstaan, dan zongen deze joden, die zich slechts van de andere joden onderscheidden hierin dat zij Jezus voor den Messias hielden en de anderen niet, hun eigen nationale Psalmen en Hallels. Deze hebben ze natuurlijk overgebracht in de Grieksche en Italiaansche gemeenten. Zij werden eerst in het Hebreeuwsch, later natuurlijk in het Grieksch gezongen.

Met dezen overgang in de Grieksche taal ging natuurlijk gepaard de overgang van de Hebreeuwsche muziek in de Grieksche toonaarden. Hoe ontwikkeld nu evenwel ook de Grieksche toonkunst was, zij was in den tijd van de christelijke kerk reeds op den weg der ontaarding gekomen, een ontaarding waarvan zij de kiem altijd had in zich gehad. Zij was namelijk de slavin van het geschreven woord. Zij was in alle hare nuancen en bij al hare ontwikkeling, zelfs op het toppunt harer schoonheid, gebonden aan de maat van den Griekschen versbouw; zij was feitelijk een recitatief, zij het ook coloratuurrecitatief van de Grieksche jamben, trochaeën, disticha, enz. een vrij eentonige rhytme van kort-lang, kort-lang, kort-kort-lang, lang-kort-kort enz. en de beroemde Grieksche fluitspeelsters werden toegejuicht vooral omdat zij door verbazende virtuositeit en vlugheid deze klanken in volkomen zuiverheid

wisten te doen neerregenen als een coloratuurzangeres van den tegenwoordigen tijd. Deze uitspattingen eerder van het menschelijk vernuft dan van den schoonheidszin deden vooral in de christelijke kerk de nadeelen er van ernstig gevoelen; maar toch handhaafde zich deze zang vooral door den kunstzin van den Bisschop Ambrosius van Milaan, die hem voor kerkgebruik op een zoo volkomene hoogte bracht, dat de Heilige Augustinus, die haar te Milaan in de kerk hoorde uitvoeren, uitriep vol vervoering: 'Hoe weende ik over de tot u gerichte liederen en lofzangen, o mijn God, toen ik door de stem der liefelijk zingende gemeente hevig werd bewogen. Deze stemmen vloeiden in mijne ooren, en uwe waarheid werd mij in het harte gegoten. Mijn gemoed ontvlamde in heilige stichting, mijne tranen stroomden en een zalig gevoel kwam over mij.'

Ambrosius was in 386 na Christus bisschop te Milaan en nog ongeveer tweehonderd jaar bleef het zoogenaamde Ambrosiaansche, kerkgezang in eere; maar de ernst en de waardigheid, die Ambrosius er in had gelegd, leed al spoedig door de lust der gemeente om den zang, die eigenlijk niet was vastgelegd in melodiën, doch slechts een soort van muzikale voordracht van het woord was, naar eigen smaak te wijzigen en voor te dragen, zoodat in verschillende landen en volkeren en steden de liturgie op verschillende wijze werd gezongen. Dit kwam omdat het woord heerschte over de muziek en de toonkunst dus de slavin was van het woord.

Eerst in 590 kwam de groote Bevrijder, Paus Gregorius de Groote. Vooreerst de wensch om voor de gansche kerk één liturgie vast te stellen en dus bepaalde melodiën te maken, die voor de geheele christenheid bindende waren, deed hem zoeken naar een cantus firmus of canonicus, zoodat op denzelfden Zondagmorgen de mis op dezelfde melodie gezongen werd te Rome en te Parijs, te Constantinopel en te Alexandrië, in Spanje en zelfs in Ierland of in de Germaansche landen. De melodie werd dus vrij gemaakt van het woord en kon zich nu verder vrij ontwikkelen op eigen zelf gekozen banen. Van hare boeien ontslagen, kan zij voortaan zelf zich vormen kiezen, gedachten in tonen uitdrukken; de musicus behoefde niet meer aan den dichter te vragen om een tekst van een gedicht, maar de muziek dichtte zelf, zij werd zelf poëzie, zij beeldde gedachten uit in klanken en wij kunnen bijna zeggen dat wanneer Gregorius niet geleefd had en haar bevrijder

was geworden, Mendelssohn nooit zijn Lieder ohne Worte had kunnen componeeren.

Dit is de groote beteekenis geweest van Gregorius den Bevrijder. Wie nu met eenige minachting nederziet op den eenvoudigen Gregoriaanschen kerkzang en wijst op de groote toonwerken, die in lateren tijd zijn gecomponeerd, op een Missa Solemnis en een Matthaeuspassion, hij vergeet dat Gregorius de grondlegger is geweest, dat die groote werken in den grond dus Gregoriaansch zijn. Het gaat met de muziek als met de bouwkunst. Vergelijk eens de schitterende rijzige kathedralen, die wonderen van Gothiek, te Parijs, Brussel en Milaan, met de eenvoudige basiliek van den Romeinschen keizertijd, vier muren, een plat dak en een ronde achterwand, en toch heeft de heerlijkste Gothieke kerk nog steeds den vorm van een basiliek. Maar toen de gemeente grooter werd, werd de basiliek grooter, het platte dak werd te zwak en werd voor de meerdere stevigheid rond gebouwd; de gemeente werd nog grooter en het ronde dak werd voor de meerdere stevigheid een spitsboog; die spitsboog bracht den mensch op nieuwe gedachten, nieuwe denkbeelden, het groote denkbeeld van het Excelsior, het omhoogstrevende christendom, als overwinnaar van het Goddelijk licht over de machten der duisternis, maar de grondvorm van al die stijlen van bouwkunst is nog altijd de eenvoudige vierkante basiliek, de rechtszaal, de markt, wij zouden zeggen de botermarkt van de Romeinen, die verving de plaats van de tempels der oude Goden.

Zoo is het ook gegaan met de muziek, die sedert Gregorius den Grooten als een zelfstandige vrije kunst wordt beoefend. Het is vrij natuurlijk, dat Gregorius die bedoeling niet heeft gehad. Wij menschen kennen niet de gevolgen onzer daden en zien niet vooruit in de toekomst de verwonderlijke wegen waarlangs de menschheid gevoerd wordt omdat één mensch zonder plan of bedoeling een soms zelfs onbewuste daad heeft verricht. Wat denkt gij dat Luther plan had om een hervorming in 't leven te roepen! Hij daagde slechts de geleerden der wereld uit om met hem te debatteeren over een stelling en even daarna stond hij zelf verbaasd over de verwonderlijke gevolgen. Het is als een kind, dat een lucifer aansteekt, onbewust lachende en even daarna met schrik ziet afbranden een half dorp.

Mijn vergelijking gaat mank, want de daad van Gregorius had gezegende gevolgen. Maar wat zou hij zeggen, wanneer hij nu eens, terugkeerende op aarde, hoorde de Missa Solemnis van Beethoven en deze vergeleek bij de eenvoudige mis, die hij zelf liet uitvoeren in de kerk te Rome in 590? Welk een verwonderlijk verschil en toch welk een eenvoudige ontwikkeling van Gregorius naar Beethoven, terwijl de eerste toch niets anders deed dan de melodie, vrij van het bindende woord, vast te stellen voor de geheele kerk.

Niets anders. Het is dus bijna niets. Gregorius gebruikt dezelfde Grieksche toonsoorten als die in gebruik zijn: de Jonische, Dorische, Lydische en Mixolydische. Alleen voegt hij er vier andere aan toe, die evenwel geen hervorming beoogen, alleen voor vergemakkelijking. Die melodie was hoogst eenvoudig, ernstig, gelijkelijk voortschrijdend, van daar de naam cantus planus, een zang van verheven klank en niets dan klank, die zich niet stoort aan de lengte of kortheid van de lettergreep; maar het is als profetie, als een uitstorten der ziel in klanken en niet in woorden, een jubileerende ziel, die in klanken wil vertolken de Grootheid en de Majesteit en de Verhevenheid van God en daarbij geen woorden, maar slechts klanken behoeft, zoo zuiver en schoon en harmonisch als zij kan voortbrengen. Wie b.v. het Albertuslied leest en hoort zingen, ziet dat de lettergrepen b.v. van het woord Domine nu eens lang dan weer kort worden gezongen, met algeheele minachting van den metrischen versbouw. Sedert heeft de toonkunst een eigenen bouw, een eigen stijl.

Om nu zijn doel, de mis in de geheele kerk op dezelfde melodie te doen zingen, te beter te bereiken, paste Gregorius een middel toe, dat hoe eenvoudig ook, in deze omstandigheid gebiedend was. Hij liet de Psalmen uitvoeren door een koor, en liet de gemeente slechts herhalen de halleluja's en het Kyrie Eleeison. Deze koren zongen slechts één stem. De voornaamste eigenschap van het Gregoriaansche gezang is dus niet, gelijk veelal gemeend wordt, dat het slechts door één stem gezongen wordt, terwijl de moderne toonkunst harmoniën heeft gevormd van verwonderlijke schoonheid. Men zong in dien tijd slechts één stem, de harmonie was zelfs in den bloeitijd der Grieken bijna onbekend. Ook schreef mij een musicus dat de Gregoriaansche muziek zonder maat was. Hieruit blijkt wel de onbekendheid van velen met deze materie,

daar het juist Gregorius' verdienste en groote beteekenis was, dat hij de muziek haar eigen maat gaf, haar eigen rhytme, onafhankelijk en vrij van den rhytme van den versbouw.

En nu gebeurt precies hetzelfde in de toonkunst als in de bouwkunst. Een kleine onbewuste verandering brengt een verwonderlijke hervorming.

Terwijl het koor den cantus choralis zingt, allen met dezelfde stem, is er een enkele onder de zangers, die niet tevreden is met dien schralen eenvoud en wil wat versieringen aanbrengen. Terwijl de anderen den toon vasthouden, van daar het woord tenor, d.w.z. de man die de melodie vasthoudt, gaat deze ontevredene figuurtjes maken, maakt op zijn eigen houtje uitstapjes en keert straks weer tot de anderen terug, die rustig de melodie hadden vastgehouden. Dat klonk wezenlijk goed, omdat de zanger muzikaal was en, als van nature begaafd met goed gehoor, de verhouding van zijn eigen tonen tot de tonen van het lied niet uit het oog verloor zoodat er geen dissonant ontstond, wel een diskant, d.w.z. een zang naast de oorspronkelijke melodie en daarmede in harmonie.

Deze diskant werd nu beter beoefend, de verhouding van den diskant tot den tenor berekend en vastgesteld en ziedaar de eenvoudige, bijna onnoozele geschiedenis van het ontstaan van het zooveel geprezene en zoo geheimzinnige contrapunt.

Dit geschiedde in Parijs in de 10^{den} eeuw en nu ontstaat de zoogenaamde Fransche school der mensuraal-muziek, de moeder der moderne stijlen, die, zooals gij ziet, niet anders is dan gewijzigde Gregoriaansche, maar die door de nu ontstaande studie van het contrapunt en van de maat een geheel nieuwe schijnt, doch het niet is. Zij lijdt echter evenals de kerk in die eeuwen een kwijnend bestaan; eerst vierhonderd jaar later, in den tijd van de moderne devotie van de Orde der broeders des Gemeenen Levens, wordt zij in Nederland beoefend, bereikt haar hoogste standpunt en sticht de beroemde Nederlandsche school van den kerkzang. Een van de laatste beoefenaars er van is in de 16de eeuw Goudimel, die eerst Roomsch 78 Psalmen heeft getoonzet en, later Calvinist geworden, nog eens de Psalmen onder handen neemt en met Le Jeune en Bourgeois den beroemden bundel heeft geleverd, die nog in de Ned. Herv. kerk wordt gezongen en nog in den ouden kerktoon is gecomponeerd[1].

1. Zie over dit alles o.a. De Muziekgeschiedenis van Naumann, bew. door Boers en Prof. W. Moll. Berichten aang. den staat van het Kerkgezang in Nederland.

Daar deze Psalmen gemaakt zijn op het voorbeeld van die voor de koren van de R.K. mis, zijn ze natuurlijk voor den zang der gemeente totaal ongeschikt. Zij staan veel te hoog voor de kleine luyden, die gewoonlijk de massa der kerkgangers uitmaakten. Zij zijn ook oorspronkelijk niet op deze wijze gezongen. Maar daar hier in Nederland alle leiding in den tijd der Hervorming ontbrak bij de groote godsdienstige beweging, is hier niet geschied wat in Duitschland gebeurde, waar onder de leiding van den musicalen en clericalen Luther de *volks*zang in het lied der kerk is opgenomen en burgerrecht heeft verkregen.

Dat was hier aanvankelijk ook het geval. De zoogenaamde Souterliedekens, vertalingen der Psalmen, meerendeels zeer vrije vertolkingen, werden gezongen door de Evangelischen op de wijze der gewone volksliedjes; volstrekt geen lichtzinnige liederen, maar die welke nu b.v. bij A.A. Noske te Middelburg worden uitgegeven door Röntgen. Maar gij begrijpt dat deze melodietjes niet pasten bij de Psalmen, die van eeuwen her bij de plechtige Mis werden opgezonden ten hemel. Het gaat niet aan om Ps. 103: Looft Looft den Heer mijn ziel, te zingen op de wijze van: Daar was een molenarinne, of Psalm 100 op de wijze van O mijn Angenietje; of Psalm 42 op de bekende vooys van: mijn liefken ziet mij euvel aan, of Ik weet een vrouwken amoureus, of Rosina hoe is u gestalt, of De Mey staat nu in zinen tijt, gelijk Prof. Knappert in de Ned. Spectator van 1905 herinnert bij de beoordeeling van het oudste Martelaarsboek, het offer des Heeren der Doopsgezinden, opnieuw uitgegeven door Prof. Dr. S. Cramer.

Het waren heel aardige wijsjes: de Psalmen werden daardoor lievelingsdeuntjes, gelijk de Fransche Psalmen van Marot en Beza, die zoo prettig waren dat Roomsch en Onroomsch ze zongen. De koning van Frankrijk neuriede zijn eigen lievelingspsalm en de koningin had de hare en de geheele wereld zong Psalmen, de martelaren beklommen den brandstapel een Psalm zingend op de vroolijke wijze van O mijn Angenietje, en later trokken de Geuzen ten strijde onder het aanheffen van een Psalm, maar het was geen deftige Gregoriaansche muziek, die ze zongen, maar de vroolijke wijs van: Ik weet een vrouwken amoureus, dat wat maat betreft beter paste bij een vlug marschtempo; indien zij een Calvinistischen Psalm

hadden gezongen, zou het marschtempo wel wat heel statig zijn geweest.

Luther heeft zooals gij weet precies hetzelfde gedaan; maar de Duitsche volkszang is heel wat anders dan de Nederlandsche en Luther was muzikaler aangelegd dan een Doopsgezinde martelaar. En toen dan ook de Gereformeerde kerken in de Nederlanden gesticht werden, zag men uit naar passender melodiën, en daar er geen andere waren dan de oude Roomsche kerkelijke toonzettingen en de componisten onder de Calvinisten niet vele waren, koos men de wijzen van Goudimel, van Le Jeune en Bourgeois, die gebruikt werden door Datheen, door Marnix van St. Aldegonde, door de Brune in Middelburg, door allen, die een vertaling hetzij van de Fransche psalmen van Marot en Beza, hetzij van de Hebreeuwsche Psalmen gemaakt hebben ten gebruike bij de godsdienstoefeningen in de Gereformeerde kerken.

Musikaal schijnt de Hollander nu eenmaal niet te zijn, wel theoloog en letterkundige. Hij twist over woorden, over de leer, over de kwestie of een orgel in de kerk het gezang mag begeleiden en of er voor- en naspel mag gespeeld worden, maar de melodiën neemt hij er maar op den koop toe bij. Als in 1773 de bundel Psalmen van Datheen vervangen wordt door de tegenwoordige berijming, dan laat men de melodiën gelijk ze zijn, maar er ontstaat oproer, omdat de woorden van het lied worden veranderd. Dr. Schotel in zijn werk: de Openbare Eeredienst der Ned. Herv. kerk zegt: ‘Gelijk te duchten was, was die dag niet overal een blijde dag. Niet overal heerschte plechtigheid en orde. Hier werd de nieuwe berijming met weerzin en gemor ontvangen, daar verklaarde men met weerbarstigheid, dat men zich aan dat stoute bevel niet wilde onderwerpen, ginds hief de gemeente de oude psalmen aan en overschreeuwde men den voorzanger en het orgel, wederom elders ontstond verwarring, daar men in stede van den korteren zangtrant de oude zangwijze bleef volgen, waarnaar men de noten als bij de el uitrekte; of schreeuwde men tegen den nieuwen zangtoon in. Vele lieden op Walcheren verstoorden de openbare rust. Te Vlaardingen en Maassluis raasde, tierde, vloekte men tegen de regeering, predikanten, kerkeraad, sloeg men aan het plunderen en dreigde met moord en doodslag. Het was niet mogelijk de woede der oproerigen

te bedwingen, dan door de aanvoerders bij den kop te grijpen en in boeien te sluiten.'

Het is niet mogelijk iets smaakvols te vinden in deze beweging. Smakeloos is de geheele geschiedenis van den kerkzang in het Protestantsche Nederland. Huygens klaagde reeds over het jammerlijke gezang in onze kerken en Brakel zeide: 'dat de Godzaligen in Nederland zoo weinig lust in 't zingen hadden, en het ook zoo weinig deden ofschoon God het in de natuur der menschen had ingeschapen.'

II.

Sedert de dagen van Goudimel heeft de kerkzang in Nederland tot in het laatst der 18de eeuw volstrekt stilgestaan en is hij in Duitschland een gansch andere richting ingeslagen. Het machtige genie van Luther, een Duitsche vrije kerk organiseerende, heeft den kerkzang op andere banen gestuurd; het koorgezang maakte weer plaats voor het gemeentegezang. Daarmede was de invloed van Gregorius gebroken, zijn werk vernietigd, zijn geniale gedachte machteloos gemaakt. Luther, die den democratischen geest der Hervorming onmiddellijk temde en in de banden der kerk zoo stevig knevelde, dat nu nog de Keulsche Predikant Jatho tevergeefs getracht heeft ze te verbreken, Luther heeft in één ding die democratie moeten den teugel vieren, door het gemeentegezang in zijn kerk toe te laten. Dat er nu toch nog iets van terecht is gekomen, is te danken aan den muzikalen zin der Duitschers en aan de groote figuren van Gerhard, Bach en anderen, en aan den ouden volkszang.

Duitschland is het eenige land, waar de gemeentezang dragelijk kan worden; van slagen is natuurlijk geen sprake. Met den bloei van den kerkzang was het voor goed uit. Als een uiting van kunst is hij in een woord erbarmelijk en zal hij het ook altijd blijven. De menigte is op hare wijze muzikaal, maar die wijze deugt niet. Als gij het bekende koraal van Bach: 'Was mein Gott will das gescheh' allzeit' hoort zingen door een geoefend koor, en daarna door een gemeente van kerkzangers, krijgt ge de tranen in de oogen. Terecht heeft Luther daarom den volkszang in de kerk gebracht. Gelijk men in Engeland Home sweet home in de kerk zingt, zoo

zingt men in Duitschland: O Tannenbaum, zoodat men in de kerk vond wat men in de huiskamer reeds eeuwen had gezongen.

Velen hebben dat een vooruitgang geacht en Nederland is zelfs in 1805 nagevolgd. En als men iets van het kerkgezang terecht wil brengen, dan dient men dien weg uit te gaan. Maar ik moet altijd lachen over de wanhopige pogingen der musici om er iets van terecht te brengen.

In 1882 is als een geweldige verbetering van het kerkgezang ingevoerd de Bundel van den Ned. Prot. bond. Het was een prijzenswaardige uiting van de reactie, die zich openbaarde tegen dat wanhopige zingen van de Psalmen en Gezangen in de Ned. Herv. kerk, alles gezongen op heele, wel wat al te heele noten. En nu verscheen de bundel van den Bond met heele, halve, ja zelfs schrikwekkende korte kwartnootjes. Men moest rhytmisch zingen, men moest vlugger zingen, men moest rusten bij de komma's en punten. Men wees met gebaren van afschuw naar dien beruchten regel van den 25sten Psalm, waar iedereen maar kalm zong: ‘Leid mij in uw waarheid, Leer, ijverig mij uw wet betrachten.’ Neen, men moest zingen: ‘Leid mij in uw waarheid.’ En dan, met een groote rust er tusschen: ‘Leer...’ Het gevolg was dat de organist rustte, enkele stemmen uit de gemeente in de stilte: ‘Leer,’ schreeuwden, en eenige schuldbewuste gezichten rood werden. Het is inderdaad iets beter geworden, er wordt vlugger gezongen; de organisten weten met een soort van handigheid de massa mee te krijgen, maar kunst is het niet. Op mij maakt het altijd een kriebeligen indruk, dien jachtenden organist te zien rennen op zijn instrument, met de gemeente een heel eind achteraan op sleeptouw. De beste organist heeft het, gelijk ik het in Rotterdam hoorde, nog niet verder gebracht dan dat de gemeente ten minste niet meer dan een heele noot bij hem ten achter is. En als de gemeente met de laatste lettergreep begint, werpt de organist met een zucht van ‘oeff’ de touwen los en zoekt vroolijk en blijde het ruime sop van het naspel, terwijl de gemeente met een langzaam gangetje nog voortgaat en ten slotte stilhoudt.

Dat is geen kunst en dat wordt nooit kunst. Componisten van kerkelijke kunst zijn er ook niet meer. Ze weten wel dat zij nooit gewaardeerd zullen worden. Als wij een nieuwen bundel maken, spelen we leentjebuur bij Duitschland. Nieuwe

melodiën komen er niet meer bij. In 1882 heeft bij de vervaardiging van den bundel van den Prot. bond Frans Coenen nog een heel mooie melodie geschreven bij dat bekende, of eigenlijk meer beruchte lied: ‘Daar ruischt door alle hemelstreken, een zucht, een klacht, een beed', een lied’; een zeer schoon kerklied, maar hebt ge het wel eens hooren zingen in een kerk? Ik heb 't eens gehoord in Amsterdam in de Remonstrantsche kerk, waar een buitenleeraar den moed had het te laten zingen. Ik verzeker u dat velen toen onder het zingen onrustig werden en erg verlegen door de ramen keken alsof er daar buiten iets heel erg interessants was, om zich een houding te geven. Een geoefend koor kan het zingen, een gemeente niet.

Daarom geraakt het godsdienstig lied ten eenemale ten achter bij de wereldlijke toonkunst, die steeds voorwaarts streeft om het hoogste te bereiken. Vergelijk de liederen van Brahms eens bij het meer dan eenvoudige: Op bergen en in dalen, dat wel een van de mooiste onder de moderne kerkliederen wordt geacht. Er worden eenige wanhopige pogingen aangewend om er toch nog iets van te maken. Ik heb zoo even al genoemd de poging van den Prot. bond om een rhytmischen zang in te voeren, een loffelijke poging, die evenwel mislukt is, daar in enkele kleine kringen als de Vrije Gemeente en eenige Doopsgezinde en Remonstrantsche gemeenten er nog iets van terecht komt; maar in de groote kerken van ons vaderland is de massa niet in staat deze rhytme te verwerken. Trouwens, de psalmen zijn oorspronkelijk ook rhytmisch getoonzet in de 16de eeuw, maar zij zijn nooit als zoodanig gezongen. Ik noem voorts het streven van Van Millingen, die eenige lezingen heeft gehouden in Amsterdam over kerkzang en een lans breekt voor de rhytmische methode, maar er nooit resultaten van zal zien, die zijn musicalen zin zullen voldoen.

Ik noem vervolgens het oprichten van koren. Dat is inderdaad de juiste weg. Maar dan moet de gemeente zwijgen. Zoodra het koor vertolkt de stemming van het godsdienstig hart en in al zuiverder klanken den lof Gods verkondigt, zal de beoefening van de kerkmuziek weer ernstig aan vangen. Er zullen weer componisten komen, of liever de verheven toonwerken van de groote meesters zullen hun intrede doen in de kerken; het hoogste zal misschien bereikt worden en

wie is het hoogste meer waard dan de Hooge Almachtige God?

Maar is dat wel zoo? Zou God zelf dit het hoogste achten, dat men zijn lof verkondigde door de geoefende stemmen van een koor, waarvan de leden misschien straks onder de preek grappen zitten te maken, of zou Hij niet liever hooren de bevende, trillerige versleten stem van een oud moedertje, dat gekomen is om zelf in haar eigene klanken uit te spreken haar dankbaarheid jegens den hoogen God, waarvan haar gemoed vol is?

Indien er koren worden gesticht, dan moeten het allen menschen zijn met hooggestemde harten, met waarachtigen godsdienstzin, met vurige devotie. Daarnaar vraagt God; maar daarnaar vraagt zeer terecht niet de directeur, die met harten niets te maken heeft, maar met zuivere zangstemmen. Het vrij natuurlijk gevolg is dan ook dat die koren, vooral in kleine kringetjes, verschijnen en weer verdwijnen, de wanhoop zijn van den predikant en hun korte leven eindigen in een eindeloos gekibbel onder de leden, die niet met heilig vuur maar door heel gewone menschelijke ijdelheid waren vervuld.

Gij moet dus van den kerkzang maar niet al te veel verwachten. Hij wordt trouwens ook niet voor onze gemeente gezongen, maar voor God en Hij heeft ieder vogeltje geschapen en laat het zingen gelijkt het gebekt is. We moeten niet muzikaal, maar godsdienstig zijn. Wie hoog kunstgenot wil smaken, moet maar naar de concertzaal gaan; wie met en te midden van zijn volk Gode lof wil zingen, vindt in de kerk zijn stichting wel, waar de wildzang even mooi klinkt als op een zomermorgen in de vrije natuur.

Het klinkt misschien wat dwaas als ik zeg dat de kerkbesturen veel te veel moeite doen om als organisten te nemen den meest musicalen sollicitant. Zij moesten vragen naar den meest godsdienstigen musicus. Ik ken een Doopsgezinde gemeente, die een groot musicus vroeg of hij bereid was voor een bepaald salaris haar organist te zijn. Hij wilde het wel aannemen, maar onder voorwaarde dat hij dan een kamertje kreeg waar hij zich kon afzonderen, daar hij volstrekt niet van plan was al die vervelende preeken aan te hooren. Die gemeente is zoo dom geweest toch den man tot organist aan te stellen. Ik heb eens vernomen van een organist in een der groote Hervormde kerken van ons vaderland, een bekend

musicus, die, als de preek begon, naar het café aan den overkant ging. Een organist, waarin musicale zin en godsdienstzin samengaan, is natuurlijk bestaanbaar, maar hij mag toch ook weer niet te musikaal zijn. Ik heb eens een godsdienstoefening bijgewoond in de Hervormde kerk van mijn geboortestad, waar men het geluk had een voortreffelijk musicus te bezitten. Hij speelde het: 'de Heer is mijn Herder,' zoo mooi als ik het slechts zelden heb gehoord op een der voortreffelijkste instrumenten van ons land. Toch speelde hij het niettemin fout. Want hij speelde pianissimo, en de gemeente zong natuurlijk fortissimo (verbeeld u een gemeente die de gelegenheid liet voorbijgaan om dat lied aus Leibeskräfte te zingen) en gij begrijpt dat het afschuwelijk klonk. Zoodra de menigte à capella zingt, zingt ze valsch en zakt, en de gemeente zong hier natuurlijk à capella, daar zij het orgel ganschelijk overstemde.

Maar ik ken kunstenaars, die voor het orgel zittende zelf bezield worden van den Heiligen Geest, die het koraal eenvoudig spelen aansluitende aan de kracht van het gezang der gemeente, maar die hun eigen godsdienstig gevoel en hun geheele goddelijke kunst leggen in hun voorspelen. Ik heb menigmaal kunstgenot gesmaakt in de kerk; de wijze b.v. waarop Tierie in de Vrije Gemeente, om een enkele te noemen, dat voorname gedeelte van de godsdienstoefening verzorgt, waar de organist de priester van de kunst is, die in naam van de gemeente, van den mensch dus, hij, als Godgezalfde kunstenaar, den lofpsalm ten hemel doet stijgen, is bewonderenswaardig. Ieder heeft zijn taak in de godsdienstoefening; de predikant, de organist en de gemeente en ieder vervulle die taak naar zijn beste krachten, dan werken kunst en hart samen om onzen eeredienst hoog te doen staan.

Ik heb nog niet genoemd de Muze, die de Roomsche kerk niet kent, maar die in den Protestantschen Eeredienst meer op den voorgrond treedt. Het is de dichtkunst.

Deze is vlijtig beoefend, al te vlijtig hier en daar. De dichtlievende Genootschappen in de 17de en 18de eeuw zijn waarlijk berucht. De Psalmen van Datheen niet minder. Hoe heeft ons volk, dat toen een Vondel, een Starter, een Hooft heeft gekend, zich eeuwen lang kunnen tevreden stellen in de Kerk met dat erbarmelijk woordengeknutsel? Twee

eeuwen lang heeft men Datheen gezongen en let eens op wat een wonderlijk verschil er bestaat tusschen die rijmelarij van Datheen en den rijkdom van taal die schittert in den bundel, die in 1773 verving dien rommel en die nog in de Ned. Herv. Kerk met eer in gebruik is. Neem eens den 68sten Psalm, die heerlijke hymne van het Geloofd zij God met diepst ontzag, hij overlaadt ons dag aan dag met zijne gunstbewijzen, en lees dan wat Datheen er van maakt, die leutert: Gij hebt uw vijanden verjaagd, om bij uw volk zeer onversaagd, te wonen vroeg en spade. Geloofd zij God, die ons met een, onderhoudt en zegent gemeen, door zijn kracht en genade. God de Heer is onze zaligheid, Hij toont ons zijn goedgunstigheid door verlossingen machtig. Het is God die zijn volk vrijstelt en maakt dat het blijft ongekweld van 's doods geweld zoo krachtig.

Voor de curiositeit wil ik u nog even voorlezen datzelfde vers uit den bundel van de Brune, Secretaris van Hoogmogende Staten van Zeeland, uitgegeven in Middelburg in 1644, die in allen ernst voorstelde een prozavertaling, en ook een prozaische vertaling van de Psalmen te zingen in de Kerk op de gebruikelijke wijzen, en die nu op die prachtige wijs wil laten zingen Ps. 68. Die God is ons een God gewis van volkomene zaligheid, en bij den Heere, den Heere zijn uitkomsten tegen den dood. Voorzekerlijk. God zal den kop zijner vijanden verslaan, den harigen schedel desgenen, die in zijne schulden wandelt. De Heere, die heeft gezeid: Ik zal uit Basan weerbrengen, ik zal gewis uit de diepten van de zee wederbrengen.

En de dichtkunst van Marnix van St. Aldegonde staat, geloof me, niet veel hooger, al is zij voor dien tijd beter dan die van Datheen.

Deze predikantsdichter is een klinkend bewijs welk een ramp de Hervorming is geweest voor den Kerkzang. Wie kent de onsterfelijke liederen, gezongen in de Roomsche Kerk, het: Stabat Mater Dolorosa, of Dies irae, dies illa, of de Ave Maria's in zoo verschillende toonzettingen, die nog de bewondering van onze eeuw opwekken, die hoore eens wat men zong in de 16de, 17de en 18de eeuw in Nederland waar Datheen in Ps. 29 de gemeente laat zingen: want over alle gaer, ben ik met angst een Vaer; of in Ps. 55. En wist bovendien mijn secreet, wij wandelen fijn met bescheet, of in Ps. 60

Edom acht ik met zijn volk koen, niet beter dan mijn oude schoen. In Ps. 3 vs. 3 zingt de gemeente: Ik zal des morgens klaar, ontwaken zonder Vaër; men denkt onwillekeurig aan de voorkeur die meisjes voor uniformen hebben, wanneer men zingt in Ps 34: O Heer uw regiment, den dochteren bekend van Juda uitgelezen. En ik zal maar niet vragen wat men denkt als men in Ps 48 zingt: En sloeg het achterdeel der vijanden quaet.

Toch is Nederland eens verdeeld geweest in twee partijen, die elkaar fel bestreden, voor en tegen Datheen, zoodat een zekere Theophilos in de 18de eeuw guitig dichtte: Het is het oudste kind, een ieder is er zot na, dus is het al te vreën op God na. En een zekere Glaustomastix neemt een loopje met Datheen en dicht: 'O Koene Pofhans van Parnas wiens Kunst ons lang zoo dierbaar was.'

Nu weet gij dat in 1773 de nieuwe Hervormde berijming der Psalmen is ingevoerd. Dit was de eerste stap tot verbetering van het kerkgezang, en inderdaad een reusachtige vooruitgang; maar toen men eenmaal aan den gang was, wist men van geen ophouden en nu wordt ons vaderland sedert dien tijd overstelpt met een ware overstrooming van gezangbundels, een stroom die niet meer te keeren is. Het is een ware hartstocht geworden.

Zoolang als ik bewustheid heb van de loopende zaken in de Kerkelijke wereld in Nederland, is er een onophoudelijke strijd over bestaande en te maken Gezangbundels ten gebruike bij de godsdienstoefeningen in de Protestantsche Gemeenten en voor zoover ik weet, is er omtrent het nut en de beteekenis en ook de waarde dezer Gezangbundels nooit overeenstemming verkregen. Voor zoover ik weet, was er wel overeenstemming over den bundel der berijmde Psalmen bij de Ned. Herv. Kerk in gebruik, totdat ten langen leste, uit welke oorzaak ook, zelfs deze bij een groot deel, vooral vrijzinnige kerkgangers in discrediet geraakte. Zoodat wij nu zitten met een aanmerkelijk aantal verzamelingen van liederen, die geen van allen deugen.

Aanvankelijk was ik van meening dat de oorzaak hiervan lag in het tijdelijke, het moderne van iederen bundel, die na een bepaalden tijd van gebruik weer verouderd voor een nieuwen moest plaats maken. De geschiedenis was een sprekende getuigenis voor deze meening. Want de Evangelische Gezangen

in 1805 in de Ned. Hervormde Kerk in gebruik genomen waren inderdaad in 1866 verouderd, toen de vervolgbundel kwam. In de Doopsgezinde Gemeenten werden de Remontrantsche, Amsterdamsche, Haarlemsche en Groote Bundel, na verouderd te zijn, vermeerderd met een tweeden en een Kleinen Bundel, en deze allen hebben weer bijna overal plaats moeten maken voor een nieuwen Haarlemschen en Leidschen en den Bundel van den Nederlandschen Protestantenbond, welke laatste reeds weer, na nauwelijks 20 jaar te hebben bestaan, dringend een vervolgbundel eischt. Als dit zoo doorgaat, hebben we over een kleine vijftig jaar een wolk van bundels, waarmee we meer verlegen zitten, dan dat we er om verlegen zijn. Zoodat we zeer waarschijnlijk als variant op een zeker spreekwoord kunnen zeggen: ieder Kerkje zingt gelijk het gebekt is; en men misschien nog eens als in de Joodsche synagoge in de Kerk ieder uit zijn eigen geliefd bundeltje zingt op wat al te veelstemmige wijze.

De oorzaak van deze overstrooming is ook inderdaad gelegen in het tijdelijke en moderne karakter, maar het behoorde en het behoefde volstrekt niet zoo te zijn. Er is met vrij geringe moeite een verzameling bijeen te brengen die den storm der tijden kan weerstaan, indien men slechts zorgde klassieke liederen op te nemen, die den storm der tijden reeds op glansrijke wijze hadden doorstaan. En dergelijke klassieke liederen zijn er genoeg, die het godsdienstig hart van Jood en Heiden, Voetiaan en Coccejaan, Kuiperiaan en Doopsgezinde, Remonstrant en Vrijzinnig-Hervormde zoowel als Confessioneel, weten te treffen en te doen trillen. Indien dit niet gedaan wordt en men op den ouden voet doorgaat, wordt het langzamerhand een zoo onweerstaanbaar-komische warboel, dat men ten slotte genoodzaakt zal zijn, den gemeenteleden het recht om te mogen zingen te ontzeggen en het uitsluitend Koorgezang als in de Roomsch-Katholieke Kerk in te voeren.

Nu lees ik zelfs in de Stemmen voor Waarheid en Vrede, het bekende Tijdschrift van Dr. Bronsveld, een meewarige klacht van dezen laatste, waarin hij zich beklaagt dat de Synode een prachtigen bundel, door hem met eenige anderen, als een door de Synode benoemde Commissie, samengesteld, had verworpen. Ik wist niet dat er zulk een plan bij de Synode bestond om de Kerk een nieuwen bundel Gezangen te geven

in plaats van den verouderden van 1805, maar ik bemerkte tot mijn blijdschap dat althans deze bundel van Bronsveld verworpen is. Dat is inderdaad een groot gevaar afgewend. Want deze bundel was een prachtig mooie zuiver ethisch orthodoxe Gezangbundel, 20 zuiver ethisch orthodoxe kerstliederen, 13 ethisch orthodoxe Paaschliederen. ‘Deze bundel,’ zegt dr. Bronsveld, ‘is wat de opvatting betreft van ons Christelijke geloof, eer positiever dan de Evangelische Gezangen’, maar de Synode heeft terecht begrepen dat er geen gezangbundel noodig was voor de ethisch orthodoxen - maar voor de geheele Kerk.

Dat zou een ramp zijn geweest voor de Kerk. De glans der ethische-orthodoxe richting is reeds eenigen tijd aan 't tanen. Zij sterft aan innerlijke verdeeldheid, aan weifelzieke besluiteloosheid. Zij weet niet of ze rechts of links zal gaan, confesssioneel of modern zal worden. Zij staat als een poes in de open deur en weet niet of zij naar binnen of naar buiten zal gaan en ondertusschen wordt de kamer koud. Zij is op 't punt om opgelost te worden en nu wil ze nog als laatste verweer der Kerk een bundel cadeau doen, waarmee de Kerk honderd jaar verlegen zou zitten.

Men moet niet aan uitsluitend theologen opdragen een Gezangbundel te maken. Men neme daarvoor letterkundigen, die geen verstand van theologie hebben, of theologen, die meer letterkundig dan theologisch zijn aangelegd. Een gezang is geen leerdicht, maar het moet zijn een uitstorting der ziel. Men moet liederen verzamelen, die over alle eeuwen den toon van het godsdienstig hart in zuivere eenvoudige ware klanken uitdrukken, die geen nuttige wenken bevatten, of neuswijze zedelessen of lorrige praatjes over 't weer, of wijsgeerige beschouwingen over een of andere leer. Men moet steeds bedenken, dat zij in een godsdienstoefening gezongen moeten worden en niet op een naaikamer, of bewaarschool, of vergadering van Nut of Prot. Bond, maar in een godsdienstoefening waar de ziel gemeenschap heeft met God en met Hem spreekt, tot Hem bidt, haar smart, rouw, blijdschap, zondegevoel openbaart. De liederen, aan Jezus gericht, moeten herzien of veranderd worden. Het is de onsterfelijke eer der Psalmen, dat zij nooit over Jezus spreken, maar, in hun klassieken toon voor ieder die het eischt, den eeuwigen Christusgeest geven te zien.

Er openbaart zich overal een sterke ontevredenheid over de bestaande Gezangenbundels, men zoekt naarstig naar nieuwe. In de Hervormde Kerk, zooals we gezien hebben, is hij al in voorbereiding; de Prot. bond maakt een vervolgbundel, de Rem. Broederschap heeft in een vrij uitvoerig rapport de gebreken van den bestaanden bundel aangetoond, maar waar zijn de liederen die aan de behoefte zullen voldoen?

Vele van de bestaande zullen nooit verloren gaan; zij zijn ingeburgerd, klassiek geworden, geen kerkganger wil ze meer missen. Maar welke liederen zullen we nu kiezen ter vervanging van zoo vele onbruikbare, die de zuivere taal van het godsdienstig hart vertolken en niet van een grimmigen Calvinist of een al te optimistisch vrijzinnige? Stemmingsliederen zijn te teer voor de menigte, die graag een keel opzet. Wat zou het heerlijk zijn als daar de liederen b.v. van Van Eyck vertolkt werden op echt musicale wijze, een lied als dit b.v., dat weergeeft de stemming van een godsdienstig hart klagende over de droefheid van het sterven bij het vallen van den avond in een straat waar een violoncel uit de verte droeve tonen doet weerklinken: ‘De geele vlam gaat bleek en roerloos weenen, een verre cel klaagt huiver-flets verdriet. En de oude bloem, door 't venster vaal beschenen, geurt broos-verflenst een antwoord op haar lied. - Een trage dood, bekommerd en verlaten, O 't sterven van deez' avond is zoo droef? Het duister vult de grauwe geul der straten, als 't somber zand, dat neerzinkt in de groef... Mijn God, mijn God, moet alles dan verzinken, Laat nooit uw wrok één leven onberooid, zal ik dan nooit den zuiveren beker drinken, waarin uw vloek zijn asch niet heeft gestrooid? Mijn hand ligt stil in 't grijs verwijdend duister, mijn hart bepeinst de wrangheid van zijn klacht. En langzaam druppen kwijnend-vergefluister, en zieke geur, en tranen door den nacht.’ Zou ooit de droom verwezenlijkt kunnen worden, dat dergelijke poezie door de gemeente begrepen en gevoelvol gezongen zou kunnen worden? Maar is het een bezwaar om zulke waarachtige poezie in den bundel op te nemen, waarin wat teerder besnaarde zielen kunnen lezen, thuis, of zich kunnen stichten door ze te spelen en te zingen in hooge en heilige uren van hun leven? Waarom zouden we het beroemde Roomsche kerklied, het ‘Te Deum’, niet opnemen? Omdat het Roomsch is? Het is het lied, dat door alle eeuwen heen vertolkt de blijdschap en den dank en

den triumf van een hart dat uit lijden gekomen is tot verblijden.

Waarom zou men niet opnemen een lied van Gezelle, al is hij een Roomsch priester? Hij was een van God gewijd man, die tot aller Christenen hart sprak als b.v. in deze krachtvolle verzen, uitnemend geschikt voor kerkzang: ‘Het leven is een krijgsbanier, door goede en kwade dagen, gescheurd, gevlekt, ontvallen schier, kloekmoedig voorwaarts dragen. Men tuimelt wel en wonden krijgt men dikwijls, dichte en diepe... 't en vlucht geen weerbaar man, die (strijdt) krijgt, of hem de dood beliepe! Het leven is... geen vrede alhier, geen wapenstilstand dragen, het leven is de kruisbanier tot in Gods handen dragen.’

Daar hebt ge die gevoelvolle liederen van Woesten-raad en daaronder het volgende van een angstige, twijfelmoedige ziel, die klaagt: ‘Daar vaarde, daar wiegde een schuitje heel kleen, daar op een waterplas; het vaarde, het wiegde 't en wist niet waarheen, 't en wist niet waar het was! Het schuitje dat vaarde, het wiegde maar voort, daar langs den breeden wal; het vaart nog en wiegt en nog 't water doorboort, God weet waar 't landen zal! - Ik ben, ik, dat schuitje, dat schuitje heel kleen daar langs den breeden wal - ik vare en ik wiege 'k en weet niet waarheen; God weet waar 'k landen zal.’

Niet alles kan helaas! gezongen worden. Maar ik wijs op deze liederen vooreerst om te doen zien hoe onder de jongere hedendaagsche dichters godsdienstzin de zielen beroert en hoe zij reeds hun hart uitstorten in heerlijke geloovige verzen, die spreken van honger en dorst naar de ware gerechtigheid. Bij het samenstellen van nieuwe bundels plundert men de oude bestaande of steelt uit Duitschland. Helder van Zierikzee wees naar Engeland, naar den liederenbundel der Anglikaansche Kerk, een wenk, die gretig werd gevolgd. Ware het niet beter in eigen bodem te zoeken bij de jonge dichters van eigen Nederlandschen stam? Bij zoekende dichterzielen als die van Helene-Lapidoth-Swarth die zong: ‘De stille boomen staan en peinzen bij mijn dolen, maar wijzen mij geen weg en wijden mij geen zucht. Ik zoek mijn Vroeger-Ik - waar houdt ge u verscholen, o lieve schim van mij, die voor mij zelve vlucht? - Nu dropp'len traag en zwaar, als warme tranenregen de bronzen klanken neer van vrome klokkenspel. - Mijn God! mijn ziel is moe van 't wandlen mijner wegen

Mijn ziel is dor van dorst, die brandt als vuur der hel. Mijn God, die mij verliet, nu laaf met liefde-zegen 't verdwaalde lam, dat blaat naar uw genade-wel.'

Welk een bijna woest verlangen naar licht voor de in duisternis wandelende ziel, die hoopt op den morgen, ligt er in dit lied van Boutens. Het is als het gebed uit de diepte, dat roept: Wachter, wat is er van den nacht. 'Morgen *moet* gij zeker komen, morgen wordt een dag der dagen, morgen worden duizend oogen, schijn en schaduw weggenomen, morgen *moet* gij zeker komen. - Door de schemerrijke wanden van het ondiep zomerduister tasten oogen, tasten handen naar den morgenlijken luister, achter schemerrijke wanden.

'Maar met kille schaduwstrooken, heeft de heem'len overtogen, dat aan aardes peel gedoken onze zielen rusten mogen in den diepen slaap gedoken. Morgen wordt een dag der dagen, morgen moet gij zeker komen, schijn en schauw van duízend vragen worden morgen weggenomen, morgen wordt een dag der dagen. Elke zon stijgt vroeger, lichter, boven glans van dauw en wazem. Iedere avond haalt ons dichter in zijn sterren vol verbazen lichten achter lichten lichten.'

Hier laat ik nog volgen een

Kerstlied van Prosper van Langendonck:

De nacht was zwijgend,
De nacht was donker,
in 't veld van Bethlehem.
Geen stemme ruischte er
geen sterre blonk er
op 't veld van Bethlehem
Doch eensklaps trilden vreugdepsalmen
en hemelsch zongen de Englenkoren
Daar is een Kindeken, een Kindeken geboren.

En herders zochten
vol blij verwachten
den stal van Bethlehem
Ze aanbaden Jezus
met diep betrachten
- ten stal van Bethlehem
Hun hart sprong op van loutre vreugde,
Heil den Messias uitverkoren
Daar is een Kindeken, een Kindeken geboren.

Drie wijzen kwamen
toen hergetogen
en zochten Bethlehem
helblinkend rees er
een ster ten hoogen
en wees hem Bethlehem.
Zij knielden daar in stille aanbidding
en boden ruikwerk en tresoren
Daar is een Kindeken, een Kindeken geboren.

Wij hooren immer
die psalmen klinken
om 't heilig Bethlehem.
Wij zien nog immer
die sterre blinken
op 't heilig Bethlehem.
Nog heel ons ziele streeft daarhenen;
Daar is ons 't eeuwig heil beschoren
Daar is een Kindeken, een Kindeken geboren.

Zullen deze dingen door ieder worden verstaan? Want ik heb op deze liederen ook gewezen omdat er een proef is genomen in den laatsten tijd wat de beste vorm is voor een kerklied. Men gevoelde den onweerstaanbaren lust om het heerlijke Engelsche lied, dat in het Britsche Koninkrijk zoo geliefd is, op te nemen in een vervolgbundel van den Ned. Prot. bond. Het was het lied: Nearer, o God, to Thee, Nader, o God tot u, en nu hebben twee gewone menschen het vertaald en de dichteres Lapidoth-Swarth. De proef is totaal mislukt. De twee gewone menschen, predikanten, hebben er iets verwonderlijk-banaals van gemaakt, en de dichteres is te verheven, of te teer, of te gewrongen in haar stijl om door de menschen begrepen te worden. Toch heeft zij de ziel van het lied doen trillen in hare woorden.

Maar waarom moet het lied zich aanpassen aan burgerlijkvoelende menschen? Is het niet beter dat burgerlijk-gevoelende menschen worden opgeheven tot op de hoogte van het lied? Er is zooveel banale dichtkunst in de Kerk, laat de kunst er haar intrede doen; want alles gaat ten slotte om Gode eer te bewijzen in de meest verhevene klanken en om de stemmingen des harten te vertolken op de schoonste wijze.

Want al is de toonkunst, de muziek, een afgesloten en onbekend terrein, waarop niemand thuis kan komen zonder grondige kennis, zoodat de ongeoefende menigte er voor altijd buiten moet blijven, de taal opent hare schatten voor iedereen.

De waarachtige schoonheid van een gedicht wordt door ieder gevoeld, omdat er eenvoud en waarheid, maar ook hartstocht en kracht in ligt. Het kan zijn dat sentimenteele liederen of bundels verzen een tijdlang onder een soort van suggestie bekoring kunnen uitoefenen op de menigte, er openbaart zich toch steeds eene onvoldaanheid; maar er zijn liederen, die al honderden jaren bestaan en altijd weer de oude bekoring uitoefenen op ieder menschenhart.

Deze gezangen treden allengs op den voorgrond, de andere vallen onmerkbaar af. Als we nu in onzen tijd, nu er weer zulk een sterke behoefte zich openbaart naar een beteren gezangenbundel, naar verbetering van den kerkzang, deze oude klassieke liederen verzamelen, maar daarbij omzien naar waarachtige dichters, en niet naar rijmelende predikanten, en we vragen van hen de heerlijke voortbrengselen van hun genie, dan kan Nederland weer worden wat het eens was, het land van den Kerkzang.

Een historische roman over keizer Tiberius.
J. Speelman.

Als Goden liefhebben. Verhaal uit den tijd van Tiberius, door Richard Voss. Geautoriseerde uitgave. - Amsterdam, L.J. Veen.

Het merkwaardige boek van Richard Voss over Tiberius rechtvaardigt een uitzondering op den regel, dat het als onbegonnen werk moet worden beschouwd den golfstroom van vertaalde romans, die over Hollands weiden vloeien, te peilen.

Als kunstenaar is de onlangs overleden Richard Voss het naast aan onzen Louis Couperus verwant. De uiterlijke overeenkomst, dat beiden het zonneland Italië zochten als het eigenlijke vaderland hunner ziel en bij voorkeur hun scheppingen uit dien gezegenden bodem laten ontspruiten, is een gevolg van de innerlijke verwantschap, die beiden tot priesterdienst van hoogste schoonheid dreef.

In epische kracht, die Richard Voss in niet geringe intensiteit weet aan te wenden, is wellicht Louis Couperus met zijn fijn en vast en breed geciseleerde plastiek de meerdere. In laaienden gloed van hartstocht is Richard Voss de sterkere en vooral in de dramatische spanning zijner compositie, - Couperus' zwakke punt.

Het is een reeks van tafreelen van schoonheid, die in onafgebroken rij, met overweldigende pracht, in dit boek langs ons oog trekt. De rozen en irissen, het marmer en albast eener Romeinsche villa, - het duister-sombere bergwoud van steeneiken om den Dianatempel, - de tuinen van Tusculum met het uitzicht op de Eeuwige Stad, - het herfstpurper op den berg Albanus, - de met leeuwen bespannen wagen van Tiberius op de Via Sacra, - alle heerlijkheid der Romeinsche Gouden Eeuw schittert in de diepste en de helderste kleuren. De indruk is door grover middelen bereikt, dan Couperus aanwendt: meer substantiva dan adjectiva, meer feiten dan qualificatie,

meer optasting dan analyse, meer fresco dan camee; maar, zoo of zoo, de indruk is er.

Doch deze roman lijdt aan het bezwaar van de meeste historische romans: wij merken te gauw, dat de schrijver bezig is, ons wat wijs te maken.

Lees Felix Dahn's 'Kampf um Rom'. Nu ja, de kleur is te zoet; maar als wij daaraan gewend zijn, pakt hij en sleept hij mee. Lees dan echter het *historische* werk van Felix Dahn zelven over de Gothische koningen. Hoeveel meer dramatische kracht, hoeveel meer spanning en beweging, hoeveel meer (ja, natuurlijk) echtheid, waarheid, leven is er in die onopgesmukte, ruwe werkelijkheid met al haar hartstochten en feilen!

Lees Sophus Michaëlis' '1812'. Duitsche critiek heeft beweerd dat dit nu pas de eerste werkelijke psychologie van Napoleon was -; aan het eind sleept de auteur er namelijk een menschelijk avontuur van den heros bij en laat ons ook zijn oogenblikken van natuurlijke gemoedsdepressie zien, zooals zij uit Dresden en Fontainebleau historisch al bekend waren; Tolstoï in 'Oorlog en Vrede' heeft deze psychologie, in de paar tooneelen waarin hij Napoleon doet spreken, misschien beter benaderd. Doch lees nu De Ségur 'la Campagne de 1812', waaruit Michaëlis heele stukken met weglating der meest teekenende détails vertaald heeft. Wederom is het werkelijkheidsrelaas van ongelijk grooter spanning en ontroering, omdat daarin, zonder omwerking, alle reëele en psychologische momenten in hun veelvuldigheid onmiddelbaar op ons inwerken.

Klassiek model voor den historischen roman blijven Manzoni's 'Promessi Sposi'. Daarin heeft de auteur zich de reeds zeer moeilijke taak gesteld, en in zijn zeldzaam geval ook volbracht, het historische *milieu* van toestanden en zeden te teekenen. Historische feiten en personen, die men als vaststaande eerbiedigen moet, komen er bij mijn herinnering in het geheel niet in voor; hoogstens zouden zij, zooals Spielhagen zegt, als een standbeeld 'mit geschlossenen Füssen', op den achtergrond mogen defileeren. Goethe wist wel, waarom hij Manzoni prees.

Nu trof Richard Voss het in zoo verre als de historie-schrijvers ons wel feiten en bijzonderheden omtrent Tiberius en zijn regeering hebben medegedeeld, maar geen portret van hem geven ten voeten uit.

In deze leemte heeft de dichter met zijn talent voorzien. Het hoofdmotief zijner Tiberiusfiguur is menschelijk waarachtig en in zooverre blijkt weder, dat de critische synthese van den dichter bereiken kan, wat aan de critische analyse van den geleerde, zelfs aan een Mommsen ten opzichte van zijn Caesar, ontzegd is.

Wij kennen Tiberius als een ernstig, onvermoeid en plichtmatig werker, een getrouw en nauwlettend administrateur, een rechtschapen en rechtvaardig regent, een bekwaam en talentvol staatsman. Aan het wereldsche hof van Augustus was deze nuchtere, sobere, deze ernstige, droge, weinig minzame Romein van den ouden, degelijken stempel geen persona grata en werd maar al te vaak met lastige opdrachten als militair commandant en civiel gouverneur aan de grenzen vereerd. Wij kennen ook het Romeinsche volk sedert den laatsten tijd der republiek als een gedegenereerde massa, waarvoor H. St. Chamberlain het woord 'Völker-chaos' heeft gevonden, een karakterloos proletariaat en een niet minder karakterlooze bourgeoisie of patriciaat.

En nu is de mooie en menschelijke greep van Richard Voss, dat hij de abjecte vleierij en niet minder abjecte onbetrouwbaarheid van het Romeinsche volk tegenover den heerscher, die zich weldra als den eenigen *man* onder de eindelooze massa dezer slijmerige en giftige mollusken moest voelen, als *oorzaak* aanwijst van de met de jaren in toenemende mate den keizer kwellende zwarte melancholie, zijn achterdocht en menschenverachting. Als niet alleen het plebs voor hem knielt, gereed hem te kruisigen, niet alleen de senatoren voor hem kruipen en tegen hem kuipen, maar zelfs zijn vertrouwde vriend en gevolmachtigde eerste minister Sejanus hem verraadt, waar is dan een *mensch* te vinden onder die bende? Moet dan de heerscher zich te midden van al zijn dienaren en onderdanen niet verlaten gevoelen als een balling in een woestenij?

Alleen als een jongeling komt, om, opgehitst door den volkswaan, hem te vermoorden; als deze zijn voornemen belijdt en openhartig zijn gemoed uitspreekt, alleen dan vindt de keizer een *karakter* en dezen blijft hij tot het laatste genegen.

Deze psychologie treft door haar inwendige, hare noodzakelijke waarschijnlijkheid. Al staat deze verklaring van Tiberius' persoonlijkheid nergens positief in de bronnen omschreven,

onze redeneering en ons gemoed zeggen ons, dat zij zóó moet geweest zijn.

Doch waarom moest de schrijver dezen waren kern van zijn epos nu gaan bederven door valsche toevoegsels?

Gelukkig spaart hij ons ten minste het verhaal van Suetonius omtrent sexueele uitspattingen des heerschers. Dat een man, die altijd bekend stond om zijn sober en ingetogen leven, die als keizer nog steeds op een hard soldatenveldbed sliep, die diep in de zestig jaar aan de regeering kwam, na zijn zeventigste plotseling een woesteling zou zijn geworden, is onaannemelijk en wordt door geen geschiedschrijver meer aangenomen.

Maar onze auteur laat wel Tiberius' wreedheid en bloeddorst doorschemeren en die hebben evenmin bestaan. Steeds wanneer hij in processen ingreep, is het geweest om matiging en rechtvaardigheid te gelasten; dat hij de majesteitsbeleedigingsprocessen voor een keizerlijke rechtbank wees, was noodzakelijk omdat de bestaande rechtbanken zich bij haar uitspraken meer door den onderlingen nijd der aristocratische families dan door recht en goede bewijsgronden lieten leiden. Waar hij kon, ging hij de intriges der aanbrengers van beroep te keer en strafte deze chanteurs zwaar.

Hij was streng en strict rechtvaardig, maar absoluut niet minzaam en dus impopulair. Keizer Wilhelm I en Bismarck zijn twintig jaar lang, van voor 1848 tot 1866 toe, impopulair en gehaat geweest. Onze Koning Willem I was zoo impopulair en miskend, dat hij afdankte; en is het nog. Staatslieden van beteekenis staan in tijden van degeneratie voortdurend aan haat, laster en kletspraat bloot. Wij weten er tegenwoordig van mee te spreken. Ook tegenover Tiberius scheen alles geoorloofd; maar het is een ernstige fout in een episch dichter, die deze figuur reconstrueeren wil, als hij niet beter laat voelen dat deze impopulariteit niet ten laste van den vorst, maar ten laste van de publieke opinie komt.

Richard Voss maakt het nog erger: hij begiftigt zijn Tiberius-figuur met den Caesaren-waanzin van den onbeteekenenden jongeling Caligula. Volkomen onjuist; Tiberius leed aan toenemende lichamelijke ouderdomszwakte en ernstigen graad van melancholie; hij stierf doordat hij, na een ernstige en langdurige op schijndood gelijkende flauwte, weer boven ieders verwachting bijgekomen, door den Commandant der Garde en Chef van zijn militair Kabinet, Macro, in de kussens van

zijn draagstoel verstikt werd. Waartoe den lezer nu ook nog Caesarenwaanzin voor te spiegelen? De epische figuur wordt er allerminst belangwekkender door.

Te laken valt ook de overdrijving van den auteur in de milieu-schildering. Zeker was de luxe in den Romeinschen keizertijd groot, maar niet grooter dan tegenwoordig. De satire van Petronius over het diner van den parvenu Trimalchio is een gewilde charge; maar Apicius Caelius heeft ons recepten en menu's (deze ook elders, bijv. bij Cicero) medegedeeld; welnu, dat is alles ‘tout comme chez nous’, niet meer en niet minder. Vijvers werden gegraven, heuvels opgeworpen, galerijen gebouwd, vogelparken en vischkweekerijen aangelegd, precies als heden. Terecht noemt Voss zelf Lucullus een ‘Lebenskünstler’, een aestheticus, een bekwaam generaal die tevens man van fijnen smaak was. Enkelingen hebben zeker wel luxe-excessen begaan; doen hedendaagsche Amerikaansche milliardairs dat niet? geeft mevrouw Van der Bildt geen honden-diners en honden-bruiloften en onderhouden Parijsche mondaines geen weelderige hondengarderobes? Daarom is het onhistorisch, de luxe uit Tiberius' tijd als iets onbereikbaars, iets bovenmenschelijks voor te stellen. Wij weten tegenwooordig beter.

Geheel onhistorisch is ook het christelijk motief, dat door het verhaal is gevlochten, zoowel wat de feiten als wat de strekking betreft. De kruisiging kan in Romeinsche oogen niets zijn geweest dan de terechtstelling van een persoon, die ergens in een grensprovincie aanleiding tot volkstroebelen was. Zulk een feit zal wel - aangenomen de juistheid van tijd en plaats - door den gouverneur aan de keizerlijke regeering zijn gerapporteerd; maar even zeker is het, dat de keizer, onder de tallooze inkomende rapporten, aan dit eene geen bijzondere aandacht zal hebben gewijd. Te dier zake een specialen koerier, nog wel een slaaf, af te zenden, zooals de auteur fantaseert, ware met het oog op den reeds door Augustus georganiseerden officieelen regeeringskoerierdienst volmaakt overbodig.

Wat de tendenz betreft, valt dit motief nog meer buiten het kader. Van het Christendom, zooals de schrijver het voorstelt, zou geen Romein iets hebben begrepen. Nieuwe wijsgeerige en godsdienstige stroomingen waren er tijdens het verval van den klassieken eeredienst genoeg: het gemoedelijke stoïcisme van Seneca c.s., leerende de onwezenlijkheid van het aardsche en de Voorbeschikking; de Isismysteriën, leerende

de Drieëenheid der Godheid, de Mithrasmysteriën, leerende de Verlossing. Deze verschillende hier vluchtig aangeduide diensten waren, naast omwerkingen, voortzettingen en overleveringen der klassieke Helleensche wijsbegeerte onder de intellectueelen, onder de bevolking van het geheele Rijk sterk verbreid: op dien bodem groeide het Christendom. De voorstelling van het Christendom als uitsluitend godsdienst van liefde en medelijden is afkomstig van moderne theologie. En ten slotte is de fantasie om, als tegenstelling, Tiberius een eeredienst van een onbekenden god der wraak en vergelding te laten instellen, het toppunt van dwaasheid.

Al deze onhistorische fantasieën storen; de lezer merkt dat de schrijver hem wat wijs maakt, volgt dus niet gewillig en wordt derhalve niet geboeid. Het beeld van Tiberius, in zijn hoofdlijnen zoo fijn menschkundig door den schrijver opgezet, en van wien de schrijver door zijn daden, en zulks historisch juist, doet zien, 'dat deze keizer tevens was een verheven mensch', wordt er door bedorven.

Ook de tweede persoon van den roman, de jonge Attalus, is niet gaaf gelukt; doch ditmaal om een andere reden, doordien namelijk de dichter zich *te veel* aan zijn model hield.

Op een heuvel nabij de Villa Falconieri, zijne woonplaats, het landschap genietend, rustte, blijkens de voorrede, op een voorjaarsdag de dichter daar niet alleen. 'Er bevond zich bij mij de jongeling, die vurig verlangde, omringd door het schoone te leven en een goed mensch te zijn. Maar de Goden hadden hem te lief en de Goden laten hem, dien zij liefhebben, jong sterven. Toen ik hem ten grave droeg, herleefde hij voor mij en mijn verhaal van het heimwee van keizer Tiberius had zijn held gevonden.'

Maar deze held is in den roman enkel vlekkelooze volmaaktheid. Naar het klassieke ideaal der *mens sana in corpore sano*, paart hij volkomene lichamelijke schoonheid aan volkomene schoonheid van ziel. Moed, voortvarendheid, trouw, oprechtheid, goedhartigheid, alle hoogste karaktereigenschappen, gepaard aan geniale intelligentie en hoogste kunstenaarsvermogen, worden door geen enkelijke menschelijke zwakheid getemperd. 'Hij paart de reinheid van een kind aan den moed van een man, die een held is.' Zoo mag de dichter zijn vriend hebben gewaardeerd; maar de lezer ziet in den romanheld een jongen god, wiens bovenmenschelijke volkomenheid hem boven menschelijke belangstelling verheft.

En daar nu deze jonge godheid, als de jeugdige beeldhouwer die er model voor stond, jong moet sterven, zoo valt aan keizer Tiberius de weinig aangename taak ten deel, hem, na hem eerst als raadsman, vertrouwde en gevolmachtigde aan zijn zijde te hebben gehad, na in hem alleen den mensch te hebben gevonden die 's keizers genegenheid waardig is en waardig beantwoordt, aan hem dien dienst te bewijzen, hem te verwijzen van deze onzalige aarde naar de andere goden in den hemel. Deze opoffering is wel bovenmenschelijk - en nu wordt duidelijk waarom Tiberius door den dichter met Caesarenwaanzin moest worden aangedaan; met betrekking tot den jongeling zelven missen wij in dezen offerdood elk zweem van poëtische of tragische rechtvaardigheid.

De liefde tot een jeugdige Diana-priesteres is toch voor ons geen dwingend motief genoeg; tenzij dan wij misschien voelen, dat nu de priesteres door hare liefde des doods schuldig werd[1], de waardigste ontknooping van het bruidsbed der beide gelieven

1. Werden aan de Diana van Aricia menschenoffers gebracht?
Richard Voss moet daar bronnen voor hebben gehad, die mij niet bekend zijn.
Dat de portier van het heiligdom te Aricia een weggeloopen slaaf was, die zich zijn ambt door het dooden van zijn voorganger moest veroveren, vinden wij bij Lübker, 'Reallexicon des classischen Alterthums' in voce Artemis (bl. 139) terug. Een weggeloopen slaaf kon natuurlijk nooit, zooals Lübker gedachteloos schrijft, 'priester' worden; terecht vat Voss hem als portier op.
Dat priesteressen, die de gelofte van kuischheid schonden, levend werden begraven, is van de *Vestaalsche Maagden* algemeen bekend: een 12-tal gevallen zijn ons overgeleverd. Van Dianapriesteressen wordt dit echter nergens getuigd en voor de Vestaalsche Maagden bestaat voor dezen vorm van straf een bijzondere reden: een Vestaalsche Maagd was, als priesteres van het Heilige Vuur van den Romeinschen Staat, onschendbaar; dus kon zij niet door menschenhand gedood worden; daarom meest men haar, was zij schuldig geworden, haar eigen dood laten sterven in haar graf.
Voss vermeldt echter ook jaarlijksche bloedige offers eener priesteres. Deze schijnen inderdaad, blijkens de legende van Iphigeneia, in voorhistorischen tijd in het heiligdom op Tauros in Klein-Azië te hebben plaats gehad; voor een Aziatische godin niets vreemds, vgl. Abraham en Izaak. Dezelfde legende wil, dat Iphigeneia en Orestes dezen Aziatischen ritus naar Hellas zouden hebben overgebracht: althans wordt overgeleverd, dat in voorhistorische tijden bloedige menschenoffers zouden gebracht zijn aan een Artemis-godin te Brauron in Attika en te Sparta; laatstgemelde offers zouden de oorsprong zijn van de geeseling, die nog in historischan tijd jaarlijks te Sparta aan het Artemis-altaar plaats had. In historischen tijd waren dus menschenoffers in Hellas lang afgeschaft: hoe zouden zij dan nog onder Tiberius in Rome in stand zijn gebleven? Zij zouden ook in het geheel niet overeenstemmen met het *karakter* der godin, die te Aricia werd vereerd.
De naam Diana toch is afgeleid van den Indogermaanschen stam DI, welke lichtgeven beteekent: zooals *meridies* (middag) staat tot *hora meridiana* (middaguur), zoo staat *dies* (dag) tot *Diana*, de lichtbrengende: en daar het licht zegen en vruchtbaarheid geeft, zoo is Diana ook de natuurgodin, vooral de godin van het woud, dat zonder 's menschen toedoen groeit en van de dieren in het woud, en de beschermster der geboorte, waarbij immers het licht voor het eerst wordt aanschouwd.
Bij W.H. Roscher e.a. 'Ausführliches Lexicon der Griechischen und Römischen Mythologie', Ier Band, in voce Diana, bl. 1002-1011, vinden wij bovendien omtrent de Diana van Aricia aangeteekend, dat het meer, hetwelk zich in het woud bevindt, *speculum Dianae,* dat is spiegel van Diana, dat is licht, of hemelspiegel werd genoemd; brandende fakkels of liever kaarsen werden haar gewijd en het hoofdfeest, 13 Augustus, werd tegen zonsopgang - niet met bloedige menschenoffers! - maar met een fakkeloptocht rondom het meer, zoodat het meer in lichtglans baadde, gevierd.
De gewijde kaarsen vinden wij ook bij Ovidius, Fasti III, 263, onder een poëtische beschrijving van het heiligdom vermeld.

een doodsbed maakt, waarop zij in zaligen glimlach en kus hun leven met de hoogste vervulling hunner jeugd besluiten.

De legendarische stichter van den tempel werd *Manius* genoemd in verband met *mane* = 's morgens vroeg. Vandaar gebruikt Voss den naam Mania.
Maar waarom dischт hij ons onder waarheid zooveel dwaasheid op?

Hoe dit zij, de jeugdige Attalus heeft zeer zeker den dichter geïnspireerd tot een reeks der schoonste, meer Böcklin nog dan Alma Tadema herinnerende tafereelen. Hoe Attalus, den stam van een pijnboom omklemmend, de jeugdige Mania in den stoet der Diana-priesteressen met clematis omrankt; - hoe Attalus en Mania als Adonis en Aphrodite in sierlijke en plechtige bewegingen dansen in het maanlicht op het witte narcissenveld; - hoe Attalus naast den draagstoel des keizers gaat als deze de villa der ouders van den jeugdigen gunsteling bezoekt: - hoe Tiberius zijn jeugdigen vertrouwde de laagheid van het Romeinsche publiek doet aanschouwen; - deze en nog vele meer zijn schilderijen van schoonheid, die onuitwischbaar bezit onzer herinnering blijven.

Bewondering verdient ook, hoe de dichter ons, zonder een enkele directe beschrijving, de schoonheid en reinheid der liefelijke Mania, trouwens ook die van Attalus, weet te doen aanschouwen. Het zijn toetsen van fijne kunst, die hem deze werking op 's lezers voorstellingsvermogen doen bereiken.

Fijn en gevoelig, misschien het best in den geheelen roman, is het beeld der oude Tarquinia door den dichter geteekend: de hooge, ongenaakbare Romeinsche edelvrouwe met het trotsche en toch zoo gevoelige hart en haar oneindige moederlijke teederheid.

En met enkele trekken ten slotte weet hij ook de bijfiguren te doen leven.

Waardeerend moet eindelijk geboekstaafd, hoe na slechts negen bladzijden der naar het schijnt onvermijdelijke inleidende kroniek, verder het geheele werk onverbrekelijk in handeling en aanschouwing is gehouden.

Het zijn vele momenten van hooge schoonheid, die de dichter te genieten heeft gegeven en wij kunnen deze bewonderen en indrinken, niettegenstaande de erkentenis dat het kunstwerk als geheel den vorm niet gaaf verliet.

Van de vertaling moet de vloeiende stijl, de zuivere Nederlandsche taal, de aan het onderwerp adaequate helderheid en fijnheid worden geroemd. Jammer alleen dat zij door ettelijke vluchtigheidsfouten ontsierd wordt. Bij een herdruk ware o.m. op de volgende te letten:

> 'Erts' staat er in plaats van *brons* op blz. 14 en verder geregeld; hoe is het mogelijk van *erts* deuren te maken? op blz. 101 wordt ons zelfs 'glad gemaakt erts' (!) voor *gepolijst brons* voorgespiegeld. Evenzoo is 'Strasse' geregeld met 'straat' in plaats van *straatweg* vertaald - zoo nog blz. 250 'heilige straat' in plaats van den waren naam *Via Sacra*; als een weg tusschen heuvels, boomen en grafmonumenten loopt, moet men toch begrijpen, dat het geen straat kan wezen. De *Collis Palatinus* wordt op blz. 95 correct als 'Palatijnsche heuvel' vertaald; maar op blz. 83 staat 'den palatin' en op blz. 97 'het Palatin' in plaats van *de Palatijn*, zooals de Hollandsche afkorting luidt. Het paleis op dien heuvel is niet (blz. 96) 'het Palatum', maar het *Palatium.* Op blz. 97 is 'Belabrum' in de Duitsche letter verkeerdelijk gelezen voor *Velabrum.* Op blz. 98 wordt de *Divus Julius*, d.i. de goddelijke of de god of desnoods de heilige Julius, als 'heerlijke Julius' aangediend. Op blz. 100 zou 'krachend' beter met *bonzend*, dan met 'krakend' weergegeven zijn. Op blz. 106 is door den auteur niet Syracuse, 'het land van Dionysius', maar Italië als heerlijk weelderig sprookjes- of wijnland, een *land van Dionysos* bedoeld.
> Wat zijn (blz. 108) 'zomerachtige' zonnestralen? Zouden dat geen 'sommerliche' d.i. *zomersche* zonnestralen zijn? Op blz. 150 brengt keizer Tiberius een bezoek aan Attalus' ouders en beveelt dat diens vader hem 'een perzik zal laten geven opdat hij uit diens huis zal scheiden als een gast, die den gastheer voor de genoten gave dankbaar is.' De perziken, geschild, in tweeën gespleten en met geurigen wijn besprenkeld, worden op een schaal van onyx den imperator aangeboden en deze 'genoss ein wenig davon', d.w.z. de oude en lijdende monarch, sinds lang onverschillig voor spijs of drank, *nam* er iets van, *gebruikte* er iets van, of *proefde* er even van, voor den vorm, om uiting te geven aan zijn bedoeling van hoffelijke minzaamheid. En wat schrijft nu de vertaalster?: 'Tiberius genoot een weinig', alsof deze grijsaard het genieten niet reeds lang had verleerd!
> Nog fraaier is het op blz. 212, waar de keizer 'spijsde' in een vertrek, waarvan de wanden uit het goudkleurig barnsteen der noordelijke zeeën 'gemaakt' neen, natuurlijk met barnsteen *ingelegd* waren.
> Zulke gedachteloosheden hadden vermeden kunnen en moeten worden.

Uit den aard der zaak kost het meer ruimte en tijd om de gebreken in een kunstwerk aan te toonen, dan de voortreffelijkheden ervan te prijzen. Instemming, waardeering, bewondering zijn gevoelens van algemeen karakter, die, uitgesponnen,

slechts langdradig kunnen worden; critiek eischt documenteerend détail. Daardoor ontstaat een schijnbare disproportie in de wedergave van het beoordeelde. Houdt men echter deze omstandigheid in het oog, dan zal men toch ook uit deze bespreking wel een denkbeeld hebben verkregen van de buitengemeene, zij het dan ongelijke of fragmentarische waarde van Richard Voss' epos.

In het oudheidkundige museum te Berlijn staat een bronzen jongelingsstandbeeld, opgedolven uit de Aegaeische zee, een repliek op den beroemden ‘Adorante’, maar sterk geoxydeerd en ingevreten door het zeewater en zonder hoofd. En toch overtreft de teerheid van lijn, de harmonie der vormen in edele, reine en slanke schoonheid het andere, gave beeld. Op deze wijze biedt ook het werk van Richard Voss fragmenten van blijvende schoonheidswaarde voor alle tijden.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Partitie van Aziatisch Turkijë.

HET treffen van een Ausgleich tusschen de Duitsche en de Ottomaansche Bank ter zake van Duitsche en Fransche belangen in Aziatisch Turkijë is eene gebeurtenis van groote beteekenis, in zooverre mag worden aangenomen, dat de betrokken gouvernementen er hunne sanctie aan zullen hechten - wat bijna zeker zal geschieden als in Frankrijk een niet-chauvinistisch ministerie blijft, waarin Caillaux, die een paar jaar geleden ook in de Marokko-kwestie een vergelijk tot stand bracht, eene voorname rol speelt. Wanneer op de door de haute finance aangegeven grondslagen de regeeringen definitief zullen hebben gecontracteerd, zal Duitschland eerlang met alle de entente-mogendheden aangaande wederzijdsche invloedsferen in Klein-Azië, Perzië en Mesopotamië, tot verstandhouding komen, hetgeen groote ontspanning in de internationale situatie belooft te veroorzaken.

Oogenschijnlijk gaat Duitschland's positie in Zuïdwest-Azië in economisch en politiek opzicht relatief enorm en ook in volstrekten zin achteruit. De entente-mogendheden hebben belangrijke invloedssferen veroverd - Frankrijk wordt overheerschend in Syrië; Frankrijk en Rusland te zamen zullen de landstreken aan de Zwarte Zee ‘occupeeren’; Rusland verwierf het meesterschap in Noord-Perzië en ten Zuiden van de Kaukasische grens (Armenië); Engeland zal zich definitief aan de noordkust van de Perzische golf vestigen; - Duitschland daarentegen heeft nagenoeg niets verkregen, doch wel verloren. Oorspronkelijk toch kon gezegd worden, dat door den spoorweg van den Bosporus naar de Perzische Golf heel Klein-Azië en Mesopotamië binnen de Duitsche economische invloedsfeer gebracht waren. En nu wordt deze niet alleen door de Fransche en Russische ‘veroveringen’ belangrijk ingekrompen, maar is tevens door Engeland beslag gelegd op het sluitstuk van den grooten spoorweg, in dien zin, dat Engeland feitelijk eenige medezeggingschap krijgt over aanleg en exploitatie van de sectie van Bagdad naar de Golf, waar zijn invloed thans formeel en vast gevestigd wordt. De voorheen onbegrensde Duitsche invloedssfeer wordt nu beperkt tot de onmiddellijke omgeving van den Bagdad-spoorweg. Als de kaart oppervlakkig geraadpleegd wordt, kan men zich zelfs wel de illusie maken, dat Duitschland ‘has been hemmed in’ in Klein-Azië. Maar indien de zaak eenigszins nader wordt onderzocht, blijkt wat oogenschijnlijk op eene nederlaag wijst, wezenlijk eene overwinning van beteekenis te kunnen zijn - zij het dan eene, welke de Duitsche diplomatie niet bevochten

heeft zonder er groote offers voor te brengen. Dit wordt duidelijk als men achtereenvolgens de veranderingen, welke in de economische en politieke verhoudingen der grootmachten met betrekking tot Zuidwest-Azië plaats grijpen, in beschouwing neemt.

De economische quaestie. - Toen in 1899 het bezoek van Keizer Wilhelm aan Sultan Abdoel Hamid resulteerde in eene aan de Deutsche Bank overgedragen concessie voor den aanleg en de 99-jarige exploitatie van den grooten spoorweg van den Bosporus via Bagdad naar Bassorah nabij de Perzische Golf, had Duitschland een tegenover alle andere mogendheden kolossaal bevoorrechte positie in Aziatisch Turkije veroverd. Twee duizend kilometer spoor zouden worden gebouwd, waarvoor Turkije ondernam in den vorm van 4% schuldbrieven (Bagdad-spoorweg-obligaties), een zeer ruimen prijs te betalen (± 700 millioen mark), onafhankelijk van eene subsidie van frs 4500 per K.M. (frs 7.000.000 per annum op het geheel der lijn). De exploitatie beloofde winst. De mijnrechten, welke een stille subsidie en reserve vormen, werden (en worden) van waarde geacht. Steunend op deze groote onderneming, scheen Duitsch kapitaal een schier ongelimiteerd emplooi te kunnen vinden, Duitsche nijverheid een bijna onmetelijk afzetgebied; want ook Perzië zou economisch door taklijnen van den Bagdad-spoorweg kunnen worden beheerscht. In het wezen der dingen was de zaak echter niet zóó mooi, als zij op het eerste gezicht mocht gelijken. Het Turksche crediet toch was niet van dien aard, dat het eene eenvoudige zaak kon heeten eenige honderden millioenen francs aan schuldbrieven te plaatsen, zonder eene zoo groote depreciatie te veroorzaken, als waardoor de opbrengst onvoldoende zou worden, om de bouwkosten van de lijn eruit te bekostigen; en de toestanden in Aziatisch Turkije waren te ongeregeld dan dat financiers hun geld in de zaak zouden steken als het niet door het crediet van den Turkschen Staat gedekt werd. Dat crediet hoog te houden, te verheffen, was een eerste voorwaarde, zou het groote werk kunnen worden uitgevoerd en zoo nu de economische ontwikkeling, welke de spoorwegaanleg veroorzaken kon, tot zulke opheffing strekte, zij zou toch enorm veel tijd en zorg vorderen, indien de grootmachten, die zichzelf als voogden van het Ottomaansche Rijk hadden gesteld, niet wilden medewerken.

Men zegt hier te lande wel eens, dat de Duitschers in zaken hebzuchtig zijn. Aan beschuldigingen, welke kooplieden van verschillende nationaliteit elkaar naar het hoofd werpen, kan niet veel gewicht gehecht worden. Maar *indien* het waar zou zijn, dat de Duitsche handelsmannen in het algemeen de kunst niet verstaan om door veel te geven meer te behouden, dan hebben zij toch ter zake van hunne belangen in Aziatisch Turkije, onder leiding hunner regeering, wel degelijk breede en liberale opvattingen gehuldigd.

In 1903 - ten tijde dat Turkijë betrekkelijk nog zeer sterk was en de internationale situatie in Europa geenszins voor Duitschland reeds noodzakelijkheid schiep om voor zijne belangen in Klein Azië steun te zoeken bij andere mogendheden - heeft de Deutsche Bank onderhandelingen met Fransche, Engelsche en Russische financiers geopend ten einde hen te laten participeeren in de Bagdad-spoorwegonderneming. Mocht Turkijë met den aanleg van den grooten verkeersweg aan Duitschland niet onsympathiek strategisch doel nastreven (gelegenheid voor sneller vervoer van troepen uit Azië), Duitschland beoogde slechts economisch succes en huldigde in zijn politiek meer en meer de opvatting, dat dit het best verzekerd werd niet door concurrentie doch door internationale samenwerking.

De proposities van de Berlijnsche haute finance werden zeer gunstig ontvangen en zoude tot eene voor gemeenschappelijke rekening ondernomen snelle zuiver economische verovering of internationalisatie van Aziatisch Turkijë hebben kunnen leiden - waardoor de politieke verhoudingen bestendigd en meer bevestigd konden worden - ware het niet, dat de Kabinetten van Londen, Parijs en St. Petersburg hun veto over het plan hadden uitgesproken: Rusland had zich naar de wenschen van Frankrijk gericht, welks minister Delcassé zich had laten vinden voor eene entente met Engeland, waardoor Duitschland teruggedrongen moest worden.

De Bagdad-Spoorwegobligaties hebben plaatsing gevonden in Duitschland, Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland, doch werden te Londen en Parijs geboycott. Slechts weinige tientallen millioenen francs konden worden geplaatst. De Fransche regeering weigerde standvastig het fonds tot de officiëele noteering toe te laten en Engelsche ministers, die aan hunne nationalen belet hadden op ruime schaal in de zaak te participeeren, maakten er geen geheim van de uitvoering van Bagdad-concessie strijdig te achten met Engelsche belangen - m.a.w. te beoogen haar te vernietigen. Het resultaat van de Engelsch-Fransche actie is geweest, dat de markt voor de Bagdad-spoorwegobligaties beperkt bleef; de koers gedrukt werd; in 1911 nog slechts een tiende deel van den grooten verkeersweg was voltooid. Wel zijn de Duitschers er in geslaagd eene al te sterke depreciatie van het fonds te voorkomen, doordien zij groote bedragen ervan in handen speelden aan Fransche banken; maar sedert Abdul Hamid werd onttroond en op revolutie oorlogen volgden, die het Ottomaansche Rijk tot in zijn grondvesten deden schudden en met een algeheele verbrokkeling bedreigden, werd het uitzicht zeer verdonkerd, dat het reusachtige spoorwegwerk in afzienbaren tijd zou worden voltooid, tenzij te elfder ure de Duitsche voorstellen van 1903, *die steeds* '*open*' bleven, door de mogendheden werden aanvaard, die het ten allen tijde in hun vereenigde macht hadden de orde in het eenig deel en in het geheel van het Turksche Rijk te verzekeren. In Frankrijk - welks belangen in deze kwestie evenals die van Duitschland van economischen aard zijn - bleek herhaaldelijk van een sterke neiging tot samenwerking; maar onder leiding van Londen, werd zij door de regeering standvastig geweigerd, tenzij de meerderheid der aandeelen, de contrôle der onderneming, in Duitsch-Turksche handen, aan de entente mogendheden werd afgestaan - iets waaraan niet kon worden gedacht. De zaak kwam op een dood punt te staan. De diplomaten te Londen en Parijs oordeelden, dat door de toenemende verzwakking van Turkijë eenerzijds en den stijgenden invloed der entente-mogendheden anderzijds de Duitschers gedwongen zouden worden zich geheel aan hun wil te onderwerpen. Maar zij hebben zich misrekend.

Omstreeks 1910 heeft Duitschland onder den invloed der toenemend gevaarlijke spanning in Europa zijn standpunt eenigzins gewijzigd. Had Engeland, toen het in 1907 eene Verstandhouding trof over Perzie, met Rusland gecoquetteerd, Duitschland sloeg een ver strekkend Vergelijk voor. Het werd te Potsdam gesloten. In Nov. 1911 heeft Duitschland beloofd een welwillende houding tegenover Russische aspiraties in eenig deel van Azië te zullen innemen en met name Noord-Perzië en het westelijk daarvan gelegen Oost-Armenië aan Russischen invloed overgelaten - in ruil waarvoor Rusland zich verbond niet langer de Fransch-Engelsche oppositie tegen den door Duitschland te bouwen spoorweg van den Bosporus naar de Perzische Golf te zullen steunen. Hiermede was - nadat in 1912 de

pogingen om door den Balkan-krijg ook den grooten oorlog in Europa te veroorzaken, mislukt waren - de kracht der entente in zooverre gebroken, dat zij voor wat de Turksch-Aziatische aangelegenheden betrof a thing of the past geworden was. Zeer zeker kon niet gezegd worden, dat Berlijn en St. Petersburg in Klein-Azië volmaakt overeenstemden, maar wel was groot gemeenschappelijk belang ontstaan als waardoor een band gelegd wordt, welke niet gemakkelijk verbroken kan worden. Het door Rusland ontworpen spoorwegnet (hetwelk zich gaandeweg over Noord-Perzië, Koerdistan en Armenië heeft uitgestrekt zal aan den Bagdad-spoorweg worden aangesloten (door een lijn Bagdad-Khaniken-Teheran). Deze verbindingslijn moet een groote voedster van den 'Duitschen' spoorweg worden en zal gelegenheid geven de nabij de Perzische grens gelegen petroleumvelden voor gezamenlijke rekening te ontginnen. Zij heeft daarbij - naar blijken zal - van Russisch-Duitsch standpunt gunstige politieke beteekenis.

Na Potsdam - na 1912, toen de hoop om door een Russisch-Oostenrijkschen oorlog de pas verkregen Duitsch-Russische samenwerking in Azië te verstoren vervlogen was - heeft Londen een geest van toenadering tegenover Berlijn getoond. Engeland wenschte toen de Bagdad spoorwegkwestie op te lossen. Het vroeg erkenning van zijn 'rechten' in Koweit, van eene machtspositie in het noordelijk deel van den Perzischen Golf, welke het een levensbelang acht voor het Britsch-Indische Rijk. Het toenemend verzwakt Turkije heeft toegestemd zich met een nominal suzereiniteit over Koweit tevreden te stellen, hetwelk door een Engelschen spoorweg met Bassorah het eindpunt van den Bagdadspoorweg aan de Perzische Golf verbonden zal worden. In verband met Engeland's positie in Koweit is feitelijk eenig medezeggingschap aan dat Land (misschien ook toegekend over aanleg en exploitatie van het sluitstuk van den Duitschen spoorweg - door aan een paar Engelschen zitting te geven in het bestuur, eventueel door het oprichten van een Engelsch-Duitsche maatschappij welke aan niet differentiëele tarieven gebonden wordt) Engeland zijnerzijds verleent daartegenover medewerking om gunstige voorwaarden te scheppen voor den aanleg van een taklijn van den Bagdadspoorweg naar de Middellandsche zee via Alexandrette en de exploitatie van die haven.

De met de Duitsch - Russische verstandhouding krachtig ingeleide en door de Engelsch - Duitsche besprekingen verder bevorderde partitie van Aziatisch Turkijë, heeft Frankrijk natuurlijk reden gegeven een deel voor zich te vorderen. Het legde, middels een reeks van spoorweg-concessies, beslag op Syrië, met verbindingslijnen naar en exploitatierechten van twee havens aan de Zwarte zee. In hoeverre al deze concessies ten volle zullen worden erkend en - zoo ja - of en welke compensaties Duitschland mag weten te bedingen, kan eerst blijken als de thans tusschen de financiers getroffen overeenkomsten, al of niet geamendeerd, publiek worden. Naar alle aanwijzingen zal Duitschland Syrië in hoofdzaak aan de Franschen overlaten, doch moeten Engeland en Duitschland zich verzetten tegen een al te groote uitbreiding van den Fransch - Russischen invloed aan de Zwarte zee.

De wenschen van Italië naar spoorwegconcessies in concurrentie met de Engelsche lijn Smyrna - Aiden, schijnen door Duitschland gesteund. - In hoeverre Oostenrijk, onafhankelijk van Duitschland, zich een speciale invloedssfeer zal weten te verzekeren, moet nog blijken.

Op dit oogenblik, nu de onderhandelingen over de Fransche en Duitsche invloedssferen nog niet beëindigd zijn, is het niet mogelijk te zeggen

hoe de kaart worden zal; maar toch wel blijkt dat de grondgedachte van de Duitsche politiek van 1903 verwerkelijkt wordt. Men deelt wel niet de aandeelen van den Bagdad-spoorweg, maar het land hetwelk er economisch door werd beheerscht. Instede van de internationaliseering, van exploitatie voor gemeenschappelijke rekening, gaat men echter tot eene partitie over. Wie meer, wie minder krijgt, dan het geval zou zijn geweest onder de voorstellen van vóór tien jaar? Duitschland, hetwelk de hoofdader van het verkeer geheel in eigen handen houdt, en op kosten van anderen voedsterlijnen krijgt, behoeft zeker niet slechter te varen. Of de Franschen, die rekenen in tien jaar tijds 700 millioen francs te zullen verbouwen er onverdeeld plezier van zouden hebben mag betwijfeld. Vermoedelijk zal de zaak nog wel eens in studie genomen worden voor zij wordt uitgevoerd. Hetzelfde geldt, voor zooverre het geen strategische lijnen betreft, van de Russische ontwerpen in den Kaukasus en Noord Perzië waarmede ook eenige honderden millioenen francs zijn gemoeid. Er is nu echter groote mate van overeenstemming van economisch belang ontstaan. Engeland uitgenomen hebben alle betrokken Staten goede reden den vrede te bewaren en de ontwikkeling van de hulpbronnen van Klein-Azië en Mesopotamië te bevorderen.

In het vooruitzicht van de Vergelijkingen, welke thans staan getroffen te worden, hebben de Duitschers de werken aan den Bagdad-spoorweg weer energiek aangevat. Men rekent spoedig met de groote kunstwerken in het Taurus-gebergte gereed te zijn en het geheel van de lijn van den Bosporus tot aan de Perzische Golf in drie jaar reeds te voltooien.

De politieke beteekenis der partitie. - Zoolang de toestanden op de Balkan niet tot rust komen, ware het lichtvaardig opinies uit te spreken over de toekomstige ontwikkeling der internationale verhoudingen. Strijd op den Balkan toch doet het ernstigste gevaar ontstaan voor een oorlog tusschen Europeesche grootmachten en zulk een oorlog zou waarschijnlijk de feitelijke annuleering beteekenen van alle tot nu toe met betrekking tot Aziatisch Turkije getroffen Verstandhoudingen. Blijft echter de vrede op den Balkan en in Europa bewaard, *dàn* kan verwacht worden, dat de partitie van Aziatisch Turkije - welke Duitschland gedwongen was te leiden, toen eene deeling van de Bagdad-spoorweg-aandeelen geweigerd werd - eene groote verandering in de internationale sitiatie zullen te weeg brengen. Rusland's positie is op eene voor Engeland hoogst gevaarlijke wijze versterkt geworden. Het is absoluut meester in Noord-Perzië. Niet slechts via Turkestan kan het troepen in Afghanistan werpen; zoodra de nu ontworpen spoorwegen zullen zijn voltooid, kan het binnen tweemaal vier-en-twintlg uur uit den Kaukasus troepen op de Afghaansche grens brengen - van waar het, bij de in dit land bestaande Russophile gezindheid, Britsch Indië kan invallen. Militaire experts in Engeland zijn vrijwel eenstemmig van oordeel, dat de Russische druk hoogst gevaarlijk is toegenomen.

Wat Engeland's nieuw verworven machtspositie aan de Perzische Golf betreft - deze is eene zeer bedreigde. Langs de Russisch-Duitsche verbindingslijn Khanikin-Bagdad kunnen binnen een paar dagen van uit den Kaukasus Russische troepen derwaarts geëxpediëerd worden. Ook al bestaat er voor zulk oogmerk geen samenwerking tusschen Russen en Duitschers, leveren de nieuwe spoorwegen een ernstig gevaar voor Koweit op.

Het Britsche oogmerk om eene veilige overlandsche verbinding te verkrijgen tusschen Egypte en Indië - hetgeen van enorm militair belang kan zijn -

wordt door de Fransche vestiging over Syrië zoo niet vernietigd dan toch zeer verduisterd. Onder de ontworpen regelingen krijgt Frankrijk aansluiting aan het eindpunt van de Bagdad-lijn bij Bassorah. Onder omstandigheden aan Engelsche belangen dienstbaar te maken, zal deze route toch in overzienbaren tijd niet benut worden voor het doel waarvoor zij juist noodig is: versterking van Engeland tegen den bondgenoot Rusland.

De ontwikkeling der gebeurtenissen met betrekking tot Klein Azië en Mesopotamië moet in Engeland de behoefte aan eene goede verstandhouding met Duitschland sterk voeden. De anti-Duitsche staatkunde van het laatste decennium draagt echter haar bittere vruchten. Na de ernstige gevaren, welke Duitschland hebben bedreigd, denkt geen ernstig staatsman in dat Rijk eraan op Britsche vriendschap te bouwen; in zorg voor de weermacht te verslappen. Met de meeste energie wordt de vlootbouw voortgezet. Indien het de Britsche diplomatie niet gelukt alsnog spoedig een oorlog in Europa te veroorzaken, door welke alle de continentale grootmachten zouden worden verzwakt, zal Engeland gedwongen kunnen worden Duitschland als zijn meerdere te lande en als ebenbürtig, als gelijkwaardig, ter zee te erkennen.

Levenswoorden.

Het verschil van wilsverlangen wordt eerst duidelijk, wanneer er sprake is de wegen en de middelen te moeten kiezen om gelukkig te worden; enkele menschen gelooven hun geluk onvereenigbaar met dat van anderen; ziehier wat de goede van de kwade onderscheidt.

GUIJAU.

De mensch heeft behoefte om zich groot te gevoelen, om bij tijden overtuigd te zijn van de voortreffelijkheid van zijn wil. Deze overtuiging verkrijgt hij door strijd: strijd tusschen zichzelven en materieelen of intellectueelen tegenstand.

GUIJAU.

De zedelijke vorming der menschen moet niet beginnen met de verbetering der zeden, maar wel met de verandering van het denken en met de hervorming van het karakter.

KANT.

De volbrachte daad ziet er heel anders uit dan zij ons toescheen. De wraak kwam ons voor als iets grootsch en moedigs, maar eenmaal bedreven staart zij ons aan met bleeke wangen.

SCHILLER.

De plicht vindt haar oorsprong in het geweten, door een zekere innerlijke macht, een macht van natuur, superieur aan alle andere machten. In zijn binnenste te gevoelen tot iets grootsch in staat te zijn, is bewust zijn een plicht te moeten vervullen.

GUIJAU.

Onze leestafel.

René de Clercq. Harmen Riels. - Amsterdam, 1913. S.L. van Looy.

Toen ik dit boek gelezen had, dacht ik, dankbaar jegens de goede geesten, die om mijne wieg hebben gestaan: ik ben blij dat ik niet te veel idealisme mee gekregen heb. Men kan er in onze dagen niet zooveel meer mee doen, als in den goeden tijd van de romantiek, toen het kwaad gestraft, en de deugd naar behooren beloond werd, toen de menschen òf schurken, òf engelen waren, en er naar complete menschen, die van *beide* eigenschappen iets in zich hadden, niet werd gevraagd.

Zulk een braaf idealist is Harmen Riels, de hoofdpersoon van dit doodeerlijke en door-en-door goed-bedoelde boek. Hij is de degelijkste boerenzoon, die ooit op deze wereld een droevig figuur heeft geslagen. Hij heeft artistieke aspiraties, leert de natuur zien met een kunstenaars-oog en wordt schilder. Het gelukt hem zelfs om, wat nog nooit iemand gelukt is, in zijn jeugd reeds van zijn kunst te leven; ja, hij kan reeds bij zijn huwelijk - natuurlijk met het braafste meisje dat de contreye tooit en de arcadische jongelingschap verrukt - met een gerust geweten aan zijne moeder eene schuldbekentenis van zesduizend - waarschijnlijk franken, het is in Vlaanderen - overhandigen, te voldoen in tien gelijke termijnen, ieder van een jaar. Harmen en zijne vrouw vestigen zich in de stad, waar hun geluk evenwel niet van langen duur is: de kunstenaar geraakt in de besmeurde handen der politiek; bewogen door de nooden van het volk, treedt hij op als spreker voor het verdrukte proletariaat, en verbaast alle menschen door zijn ongeschoold en spontaan redenaars-talent. Helaas - de volksmenners, die den rechtschapenen Harmen slechts gekozen hadden als middel tot het volvoeren hunner baatzuchtige bedoelingen, wenden door list en verraad de volksgunst van hem af, als hij hen ziedend van verontwaardiging ontmaskert; Harmen, ontmoedigd en gebroken, ontvliedt de stad en 't straatgeschil, en op hetzelfde oogenblik sterft zijne vrouw bij de geboorte van haar derde kind. De kapotte Harmen gaat nu op staanden voet op reis; hij is zoo wanhopig, dat hij zich 's nachts op de hoogste bergen rondwentelt in het slijk, en zich voedt met wilde aardbeien. Na dit oer-menschelijk intermezzo komt hij bij edele bergbewoners terecht, waar hij den tijd doodt met jagen en visschen, dezen Nimrods-arbeid afwisselend met een vluchtige verliefdheid op Noirette, de dochter der bergen. Na eene afwezigheid van meer dan twee jaren roept hem de vriend met ijz'ren hand en koel gebiedend oog terug naar de lage velden; hij ontvangt van Noirette, uit dankbaarheid voor de aangename oogenblikken, haar verschaft, een spiksplinternieuw costuum, een fijnen hoed en een paar spiegelende schoenen, en vertrekt, zoo uitgedoscht, welgemoed naar zijn geboorteland, waar hij zijne kinderen in blakenden welstand wedervindt, ten huize van zijne schoonouders. Hij maakt zich nu het boerenbedrijf eigen, werkt als een ploegpaard, en oogst de dankbaarheid van al de huisgenooten. Als de

politiek weer haar sirenen-stem verheft, en hem roept omdat de trouweloosheid der egoïstische volksmenners reeds gebleken is, antwoordt hij in een pittig artikeltje, dat hij zich niet voor de tweede maal in de luren laat leggen. Inmiddels komt zijn genialiteit, bij den dood zijner vrouw zoek geraakt, plotseling weer terug als hem de lust bekruipt, het portret van zijne schoonmoeder te schilderen. Nu is hij weer geheel op den goeden weg; langs deze baan voortgaande, overweegt hij de wenschelijkheid, aan zijne kinderen een tweede moeder te schenken. Hij behoeft niet ver te zoeken; zijne schoonouders hebben nog twee dochters, waarvan Elga hem het meest bekoort. Hij gaat daarom naar de keuken, en verklaart haar door een blik en een woord zijne gevoelens. Zij stelt zijn voorkeur op hoogen prijs, doch kan tot haar leedwezen niet met kinderen omgaan en moet hem daarom afwijzen; zij raadt hem echter aan, zich te wenden tot hare zuster Friede, en verzekert hem reeds bij voorbaat den goeden uitslag. Harmen gaat op dit voorstel in, en weinige weken later zijn zijne onschuldige kinderen niet moederloos meer. Elga vertrekt over zee, om in het verre Westen een onzekere toekomst tegemoet te treden.

Ziehier in grove trekken den gang van dit naïeve boek. Naïeveteit is iets, dat buiten de bewuste levens-praktijk omgaat. Zij bestaat in twee soorten: in de eene wordt de menschelijke bestaans-praktijk genegeerd omdat zij van zich-zelve inhoud genoeg heeft, in de andere omdat zij er niet bij kan. De eene is te wijs voor het leven, de andere te onnoozel.

Deze slechte naïeveteit nu is een der voornaamste eigenschappen van den goeden Harmen Riels. Vergeefs heeft de auteur zich ingespannen, hem voor te stellen als een ferm en levens-krachtig man; deze figuur heeft iets stumperigs, iets zieligs, dat de sympathie van den lezer op een afstand houdt.

Met dezen slappen hoofpersoon is het boek - een compres gedrukt werk van over de driehonderd pagin*a*'s - als geheel mislukt.

En de zaak wordt nog verergerd door grove compositioneele fouten. Ten eerste wordt het verhaal voortdurend onderbroken door, min of meer komisch aandoende, lyrische ontboezemingen van den schrijver, die in hooge mate storend werken op den epischen gang. Men spreke hier niet van een wet, een conventie, waaraan een schrijver zich niet behoeft te houden. Want de epiek is niet een door menschelijke wetten vastgestelde kunstvorm; hare rechten liggen dieper, rusten op psychologische gronden, en wie den uiterlijken verbeeldingsbouw stoort door het geven van eigen opinie, of eigen oordeel over karakters, verhoudingen of toestanden, vergrijpt zich niet aan door menschelijk verstand saamgedachte regels, maar aan de natuur-zelve, aan de uit volkeren-drang gegroeide eenheid van leven en kunst.

Een derde levens-gevaarlijke fout van het boek is, dat er te veel verteld wordt, terwijl men te weinig te aanschouwen, te hooren, te voelen, te proeven krijgt. Een dramatisch-bedoeld werk als dit moet men kunnen lezen met alle zintuigen. De plastiek verloopt in een vaag vermelden, de visie is te kleurloos. Deze fout, in het begin vermeden, wordt allengs overheerschend, waardoor het verhaal ophoudt te boeyen; het kost moeite, tot het einde toe door te lezen.

Ik wijs, om maar een voorbeeld te noemen, op het verlies van Harmen's aanzien bij het volk, door het werken van de verbitterde leiders. Wij zouden willen zien, hoe dit gebeurde, wat er gedaan werd; door de eenvoudige

mededeeling aanvaardt men dezen plotselingen ommekeer van het: hosanna! in het: kruist hem! niet.

Van pag. 159-162 hoort men Harmen aan één stuk door mijmeren, en nog liefst in een opgezwollen taaltje, dat men hem gaarne cadeau doet; de verhouding tusschen Harmen en Noirette, het bergmeisje, is grootendeels weergegeven in een soort van telegramstijl, die de psychologie buitensluit; Harmen's mariage de raison aan het slot gaat, zooals men hierboven reeds heeft opgemerkt, buiten de grenzen van de mildste aannemelijkheid; de wijze waarop Harmen tot zijn kunst terugkeert, 'uit liefdeplicht' jegens zijne schoonmoeder, geeft ons niet een zeer hoog denkbeeld van het diepinnerlijke zijner roeping als artist. En eene uitlating als die op pag. 207-208:

'Van dien tijd af speelde de gedachte aan een mogelijke zwangerschap Noirette en haren geliefde standvastig in het hoofd.'

is een vijgeblad, dat onaangenaam-fatsoenlijk aandoet.

Bij al deze bedenkingen voeg ik nog het opgesmukt-romantische van den gesprek-toon. Zoo op pag. 271, waar de auteur Elga, het eenvoudige boerenmeisje, laat zeggen:

'Gijlie mannen zijt machtig en stout en spreekt met sterkte van woorden. Wij vrouwen zijn stiller. In de kunst zie ik een eenvoudige bloem die bloeit om te bloeien, gelijk weken te vóor de bloesems hier in de eerste groenigheid.'

Zonder twijfel zou het boek niet de moeite waard zijn er zooveel over te zeggen als ik hierboven reeds deed, wanneer het bij het vele slechte ook niet veel goeds bevatte.

Ik wijs op een paar bij-figuren, en noem dan in de eerste plaats Fontje Soete, Harmen's jeugdmakker. Dit vroeg-wijze ventje, dat, in zijn jeugd al bleek en ziekelijk, later verschrompelt aan de schoenmakers-tafel van zijn vader, en ten slotte stilletjes in den vreemde verdwijnt, is met de wonderverhalen zijner overprikkelde fantasie uitstekend gezien en met liefde weergegeven. Het moge blijken uit een fragmentje als het volgende:

'Op een baksteenen voetstuk stond een groote witte bal.

- Daar woont Colomba in, maakte Fontje geheimzinnig zichzelf en zijn vriendje wijs.

- Wie is dat, Colomba?

Dat is een geest, Harmen, de meester van den hof.

Boven nonkel, tante en alleman. Hij ziet alles wat hier gebeurt. Niemand kan door de poort of hij voelt het, hij weet het. Hij is kwaad op de menschen die hij niet kent. Moest er iemand vreemds binnen komen, hij zou niet levend buitengeraken.

- Heeft Colomba al menschen vermoord? vroeg Harmen, bevend van deugddoenden angst.

- Al vele, vele, zei Fontje. Hij kraakt hun den nek, alzoo zie, met zijn eene hand. En begraaft ze in den grond. Maar gansch dood zijn ze niet. Hij laat ze weer uitgroeien als boomen en planten. In alles wat ge hier ziet leven er zielkens. Ziet ge dien struik onder den kriekappelboom? daar roert er weer een..... Hoort ge? ei!...

De kleine Riels dorst schier geen voet te verzetten; want hij geloofde het half, geloofde het gaarn.

- Zal hij ons niet pakken, Fontje?

- Neen, hij kent mij, en u kent hij ook al. Ge moet niet schuw zijn.'

Dit fragment neem ik vóóraan uit het boek; achteraan vindt men nergens een zoo goed gedeelte. Alleen de figuur van Theus, de norsche oude landman, is tot het einde toe volgehouden, sober en waarachtig, herinnerend de stoere landlieden van Streuvels.

In de eerste hoofdstukken vindt men, behalve de zuivere beelding van Eontje Soete, hier en daar ook schoonheid van aanschouwing, en het gansche werk door beschikt de auteur over een sterken, beheerschten stijl, die een beter resultaat waardig ware geweest.

Als de heer De Clercq, in plaats van tot de compositie van een zoo lijvigen roman, zich eens had gezet tot de gepreciseerde productie van kleiner werk?

HERMAN MIDDENDORP.

Het Geluk van Thea Wencke, door Fenna de Meyier. Twee Deelen. - Amsterdam, P.W. van Kampen en Zoon.

Alweder van het Geluk! 'Wat is eigenlijk het geluk? Het duurzame bedoel ik? Is dat niet in de liefde, waarmee je de dingen van het leven bekijkt? Liefde, die bewondering is voor al wat schoon en erbarmen voor al wat triest en leelijk is.' Zoo spreekt de oude mevrouw Smit, p. 169 2de Deel.

Thea heeft het geluk op andere wegen gezocht. p. 117 2de Deel, getuigt zij van zich zelve: dat zij heeft een zwakke gecompliceerde natuur, ongelijk van stemming, droomerig-apathisch.... Nu, met dezen aanleg zal iemand moeilijk geluk vinden. Zij bouwde het bovendien op een verboden liefde voor een vroegeren speelkameraad, in alles natuurlijk het tegenovergestelde van haar man, den zwakken, veel e*i*schenden, humeurigen Anton. Thea, teleurgesteld in haar huwelijk - gelukkige huwelijken schijnen geheel uit de mode tegenwoordig, ten minste in de litteratuur - Thea gaat zoo ver in haar verhouding tot Frank, als een op uiterlijk fatsoen gestelde vrouw gaan kan: p. 61, p. 91, 2de Deel. Toch is het slechts spelen met vuur. Van diepe, alles vergetende, alles overwinnende *p*assie, die de zonde doet begrijpen ten minste, geen spoor. Frank en Anton zijn ten slotte beiden slachtoffers van vrouwenluim en vrouwengril; van apathisch gefleem, willoos zich-laten-gaan en terugnemen in dezelfde minuut; van egoist snakken naar mooie (?) émoties, zonder er zich rekenschap van te geven welke gevolgen dit kan hebben. En Thea gaat toch ook weer zoo naïf doordacht te werk; want, op den Dool, het buiten haars vaders, onder diens oogen, in het ouderlijk huis; met een zuster tot gezelschap, die het alles laconiek aanziet, beleeft zij haar liefdegeluk met Frank, al welke comedie zij vooraf zoo'n beetje bij zich zelve had vastgesteld.

Op p. 50, 2de Deel, wordt de lezer niet weinig ongeduldig over haar innige dankbaarheid (sic) voor Anton's kiesche terughouding. Thea Wencke's geluk is niets dan valsch, sentimenteel gedoe. Zij ontleedt, verrafelt, verpluist alle mogelijke gewaarwordingen en gevoelens; zij maakt van het leven een dot watten. Dit heet gecompliceerdheid. Met een variant zou ik wel hier de Génèstets leekedichtje willen nafluisteren:

'Verlos ons van zulke complicaties, Heer,
Geef ons natuur en waarheid weer;'

In vele opzichten is Thea's zuster Betty sympathieker; alleen van Thea te hooren zou men trouwens niet uithouden. Ook de tooneeltjes met de kinderen zijn waar en aardig beschreven. Kitty's leed kan men zeer goed begrijpen en Thea's liefde voor dit kind redt haar van algeheele minachting.

Schr. maakt nog al eens misbruik van Franschen zinbouw, b.v. p. 36, 1ste Deel. 'Aan tafel was Betty van een dolle vroolijkheid.... van een nuchtere komiekigheid. - In 't zacht-warme licht van de lamp was de lichtbehangen slaapkamer van een lieve vertrouwelijkheid, p. 77, 1ste Deel. - 'De laatste dagen voor haar vertrek naar den Dool waren van een rustige gezelligheid,' p. 49, 2de Deel enz. Ook acht ik *zwelde* een leelijken vorm. 'Een verraderlijk zoete, zwoele émotie, die zwelde in haar lichaam....' p. 156, 1ste Deel.

Behoudens deze en dergelijke fouten, ook onvolledige punctuatie, is het boek vlot geschreven. Een mooie voor het overige welverzorgde uitgave.

E.S.

Van Rood tot Zwart, Roman van een socialistischen Jongen, door Multavidi. Uitgave van C.L.G. Veldt. 's-Gravenhage, 1913.

Het vervolg op van *Zwart tot Rood*, met den nu omgezetten titel, deed ons aanvankelijk verwachten, dat de held van het verhaal gelukkiger, fermer zou worden dan in zijn prilste levensjaren het geval was geweest. Edoch, hij blijft een tobbend wonderkind. Trots koopmansgeest - zich onverwacht vertoonend - welbespraaktheid, vlagen van gezond verstand, wordt hij een sukkelaar, weifelend in zijn besluiten, twijfelend aan alles. Een pluizer! Maar de omstandigheden.... alles loopt hem tegen.... Waar blijft in dit boek de waarheid van het spreekwoord: 'Ieder is de smid van zijn eigen fortuin?' Niet op de manier van een Rammel, die een onnoozelen halz als van Einde slim geld weet af te troggelen; maar door, na elk ongeval niet dadelijk het hoofd te laten hangen. Hulp te zoeken, waar die voor het grijpen ligt. Liever alles te wagen dan berooid terug te keeren tot ouders, die hem half dood getrapt en gek gezanikt hadden. Evenwel, Nolletje is geen knaap van vleesch en bloed, hij is niet veel meer dan een kapstok, waaraan allerlei redenaties over maatschappelijke en kerkelijke toestanden moeten worden opgehangen, Geen wonder, dat Nol bezwijkt onder zoo'n vracht, en teruggevonden door zijn goeden pastoor, weer tot de kerk terugkeert, waarvan hij voorheen geen kwaad genoeg wist te zeggen en te hooren. Heelemaal zuiver in de leer blijkt Nol lang niet, zie o.a. p. 304, al heelt hij berouwvol gebicht en vader en moeder om vergiffenis gebeden. De broodvraag speelde een rolletje mee in deze bekeeringsgeschiedenis. Nol liet zich inpalmen door den man, wien hij dankbaarheid is verschuldigd; meesleepen door weeke stemmingen, jeugdherinneringen, verlangens naar rust en vrede, vooral begeerte verlost te worden uit de hel, die zijn slop en ouderlijk huis vormden. Naakt realisme en sentimenteele lievigheden wisselen elkaar af in dit zonderling boek, dat. volkomen op de hoogte van vele toestanden in de Catholieke kerk, telkens aan den pamphletachtigen *Kapelaan van Liestermonde* doet denken. De geestelijke heeren, die er in voorkomen, zijn goed geteekend en hunne karakters flinker volgehouden dan dat van Nol. Geen wonder, dit zijn werkelijke menschen.

Eigenaardig spitsvondig zijn sommige namen in dezen roman, b.v. Rammel, typeerend een praatjesmaker; Hazevel, een bontwerker; Baalman, een grossier, enz. Frederik van Einde, met zijn ‘productieve associatie,’ moet mogelijk doorzichtige spotternij verbeelden, al verloopt die in het groteske, met de mislukte onderneming van een bekend tijdgenoot. En dan vader Brum te hooren over de militairen, dat is bepaald hartverheffend, p. 180-182.

Zulk dwaas marktgeschreeuw dient alleen een zeker gedeelte van het publiek. Schr. bedenkt niet dat velen zich vol walging zullen afkeeren van vader Brum en consorten, al zien zij verbaasd toe, wanneer Nol met looden schoenen het fratershuis binnenstrompelt.

Zal het derde boek, dat ons over Nol te wachten staat, mogelijk tot titel krijgen: *Van Zwart tot Wit?* De verfpot is geduldig.

E.V.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Februari-aflevering wordt geöpend met een novelle 'Sancta Simplicitas', door Esjee. De heer A.W. Stellwagen behandelt Bismarck's dagen van strijd met zijn Koning. Dr. J.E. Enklaar verklaart den bouw der stof. Dr. Theodoor Metz geeft eene inleiding tot het begrip der spoorwegpolitiek. Verzen worden gezongen door I.I. Brants en Jacqueline E. van der Waals.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Februari-aflevering vervolgt Prof. R.C. Boer zijn reisdagboek uit IJsland. Aangrijpend schildert de heer J. Rietema de tragedie van een ouden man, wegens de woningwet uit zijn eigendom gezet. Prof. G. Kalff behandelt schilderkunst en tooneelvertooningen op het einde van de Middeleeuwen. Hélène Swarth vertaalt Portugeesche sonnetten uit het Engelsch. Dr. A.S. van Oven zegt in de wetsvoorstellen uit het rapport der Aaneenschakelingscommissie gemaakt, reactie op onderwijsgebied te bespeuren. Dr. Jan Kalf beoordeelt de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst, beschreven door den heer A.W. Weismann. Dr. Jan Veth houdt eene beschouwing over Rembrandt's Lucretia, Prof. H. Kern over de Hollanders op Formosa, Dr. A. Hulshof over den ontdekten biograaf van Jacoba van Beieren. Dr. Ch.M. van Deventer beoordeelt de verrichtingen van het Genootschap voor Zuivere Rede. *D*r. Jan Veth dicht twee gloedvolle sonnetten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Februari-aflevering begint met een berijmd verhaal door Jac. van Looy, getiteld 'de Ar'. De heer Felix Timmermans betitelt zijn Vlaamsche zomerzonneschets den 'Horen van Overvloed'. Herman Poort beschrijft novellistisch een gang naar Arosa. Dr. Nelly Geerts beoordeelt het proza van Isolde Kurtz. De heer Kees Meyer brengt een zeer belangwekkend verband tusschen Kant's ruimteleer en ons leven na den dood. De heer Victor E. van Vriesland toont het nationale of rassige in de Joodsche

Kunst. De heer Cornelis Veth beschrijft Londensche Musea. Gedichten van wijlen J.Ph. van Goethem worden voorafgegaan door een wijgedicht tot hem van Agnes Ortt.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

Met een gedicht, Nieuwjaarsmorgen, opent Albert Verwey de Februari-aflevering. De heer Eug. de Bock geeft een novelle, ‘Een Huis in het Veld’. De heeren Jacob Israël De Haan en Maurits Uyldert geven gedichten en Albert Verwey vertaalt eenige van Wordsworth.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

Het eerste artikel der Februari-aflevering wordt door Dr. J.Th. De Visser gewijd aan Carmen Sylva. De heer Joh. A. Nederbragt houdt eenige beschouwingen over onze Grondwet. Dr. J. de Zwaan geeft Oostersche legenden en verhalen weer. Mr. B. de Gaay Fortman besluit zijne beschouwingen over den oeconomischen en den financieelen toestand der kolonie Curaçao.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

De Februari-aflevering bevat het eerste gedeelte van een artikel door Dr. N. Beets over de Tentoonstelling van Noord-Nederlandsche Schilder- en Beeldhouwkunst voor 1575, benevens een studie van den heer Sander Pierron over den Belgischen schilder Edouard Huberti.

***De Natuur*, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.**

Het nummer van 15 Februari bevat een woord ter nagedachtenis aan den grooten botanicus Paul Ascherson. De heer E.K.L.A. Beyen geeft een beschrijving der ontwikkeling van raillooze trammen. Dr. A.J.C. Snijders beschrijft een nieuwe inrichting ter bestrijding van rook en schadelijke gassen, de heer W.M. Micras het onderzoek van goud en zilver. De beschrijving van den stuwdam in de Mississippi wordt door Dr. Z.P. Bouwman beëindigd. Dr. J.G. van Deventer bepleit slaapkamerverwarming. De heer C. Vreedenburgh Jr. handelt over lijkverbranding, de heer G. Feenstra Kuiper over Amerikaansche sterrenwachten en de heer J.M. Burgers Jr. over het polarisatie-microscoop.

***De Levende Natuur,* onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 Februari besluit de heer Jac. P. Thijsse zijn pakkend verhaal over den ransuil. De heer H.R. Hoogenraad vervolgt zijn levensschetsen van eencellige

dieren. Mej. H.E. Heimans besluit hare beschrijving van Bellagio en Lago di Como. De heer H.F.D. Monné bezingt den winter. De heer C.A. van der Gen geeft wenken voor het kweeken van vlinders. Pestvogels worden door den heer H.E. Kuylman beschreven.

In het nummer van 15 Februari waarschuwt de heer E. Heimans tegen gevaarlijke parasieten, die door mosselen in het aquarium kunnen worden gebracht. De heer M. Pinkhof besluit zijn prettige studie over de huisspinnen. De heer Leon. A. Springer beschrijft een reisje in den Vulkanischen Eifel. De heer D.L. Uyttenboogaart doet verslag van de tien smaragd-hagedissen, die door hem in zijn tuin werden losgelaten en allengs vriendschap sloten met des schrijvers Echtgenoote en hem zelven. De heer H.A. Kuyper vertelt nog iets over slangen en tijgers in Deli.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Januari wordt een essay gewijd aan Eduard Verkade. Eene mooie, in den Gevaart-wedstrijd bekroonde photographie siert het begin van den tekst.

Ontvangen boeken.

Keurboekjes. Nico van Suchtelen, Liefde's dool. Sonnettenkrans in vier boeken. Uit Vondel's Dramatische Lyriek. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
De levensroman van R.C. Bakhuizen van den Brink. Uit brieven en bescheiden samengesteld door C. en M. Scharten - Antink. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
A.L.G. Bosboom - Toussaint, *Het huis Lauernesse.* Nederl. Bibl. 259-61. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Moderne Bibliotheek, IX. Louise B.B. Janneke de Pionierster. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Nederl. Bibl. 8/10. Gerard Brandt, *Uit het leven en bedrijf van den Heere Michel de Ruyter.* 2de druk. Wereldbibiotheek, Amsterdam.
G.W. Lovendaal, *Kindergedichten.* P. Noordhoff, Groningen.
Dr. R.A. Kollewijn, *Vereenvoudigers-arsenaal.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze groote mannen, I. 1. G.F. Haspels, Vondel. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën, I. 5. Dr. H.L. Prinsen Geerligs, De suikernijverheid in Nederlandsch-Indië. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links, II, 3. Een voorstel van evenredige vertegenwoordiging door iemand. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Alice Birkhead, *Geschiedenis der Fransche Revolutie.* Bewerkt door Mevr. Goudsmit - Polano. W.J. Thieme &. Cie., Zutphen.
A. Klaver, *De Vrijmetselarij en Prof. Bolland.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III, 4. Dr. A. Rypperda Wierdsma, Moeielijkheden bij het beoordeelen van Nerveuse Toestanden. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Tj. Kielstra, *Het godsdienstig leven*, vierde druk. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Redelijke Godsdienst, III, 5. Dr. J.M.J. Hoog. De voornaamste Rechtsche- en Middenrichtingen in het Nederlandsch Protestantisme van onzen tijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VII. 5. Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga, De zin van het leerstuk in verband met den oorsprong van het Christendom. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Een zaaier ging uit... Reproducties van werken van bekende meesters, uit het leven van Jezus, met bijschriften van Ds. L. de Baan. J. Waltman, Maassluis.
G.D. Heuver, *Jezus' onderricht over privaat bezit.* Uit het Engelsch vertaald door J.E.v.d.P.G.F. Callenbach, Nijkerk.
Huldrich Zwingli's 67 artikelen en zijn korte christelijke inleiding. G.F. Callenbach, Nijkerk.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 57e deel, 4e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

IV.

DE jonge heelmeester werd in zijne bezigheid te Weenen gestoord door dringende brieven uit zijn dorp. Mevrouw Blondeel schreef dat papa in zeer moeilijken toestand verkeerde - dat hij oud werd en veel last had met zijne praktijk - dat het tijd was voor hem, aan de rust te denken en Albert er nu wel toe besluiten zou, zijn vader op te volgen?... De dokter, van zijnen kant, beweerde dat mama zeer ernstig aangedaan was door eene hartziekte - dat haar toestand heel gevaarlijk was en zij hoogstdringend verlangde haren zoon bij zich te hebben.

'Ik kan niet voorzien wat er gebeuren zal,' schreef de dokter, 'Mama treurt en heeft allen lust in 't leven verloren; het is hoogst-noodig dat zij wat opgebeurd worde en ik denk dat zij die opbeuring verwacht bij de terugkomst van haren lieven Albert. Zij voelt zich zoo eenzaam sedert Celeste vertrokken is. Vergeet niet dat uwe goede moeder oud wordt en dat gij meer voor haar kunt doen dan ik; - zij verwacht alles van u, en wat jong leven en gerucht in huis zal op haar het uitwerksel doen van eene nieuwe jeugd en eene nieuwe lente!'

- Zij worden oud... had Albert gemijmerd, maar kan ik het helpen? Mama verlustigen en papa opvolgen! Van ginder uit was dat misschien de natuurlijke 'cri du coeur,' maar wisten of dachten ze thuis wel hoe zulks een heelen opzet omver gooide en de loopbaan van den jongen heelmeester kwam verstoren?! Die hartziekte van mama kon de knapste beroemdheid der wereld niet genezen en een aspirant professor van Weenen komen vragen zijn vader te gaan opvolgen als

dorpsgeneesheer!... wat dachten die eenvoudige, brave menschen wel?

Eindelijk moest hij er toch toe besluiten hun oproep te beantwoorden. Wat was er ten andere aan gelegen eens naar huis te gaan? Na vier jaren duchtig werk, zou een ontspanning hem terdege goed doen en eenige maanden verlof waren er wel aan verdiend. Daarna kon hij altijd in eene andere richting uit en een bekwame positie waarnemen. Parijs lokte hem aan als een opperste brandpunt waar hij zich in de nieuwste wetenschap zou gaan oefenen.

Albert nam dus afscheid van de professoren en de studiemakkers, vergastte nog eens al zijne vrienden en verklaarde haltschertsend in den afscheids-speech: dat hij de zaak van zijn vader overgenomen had, om er dorpsgeneesheer te worden! Op ernstigeren toon echter, sprak hij verder zijn spijt uit om al 't geen hij hier verlaten moest; over de gulle vriendschap die hij er als vreemdeling genoten had en hij drukte daarbij de hoop uit en 't voorgevoelen: later nog wel malkaar weer te vinden en beloofde voor altijd de beste herinnering mede te dragen aan zijn verblijf hier onder het corps geleerden en studiematen.

Albert liet zich alevenwel niet door gevoeligheid overmeesteren; hij aanzag het afscheid als een tijdperk uit zijn leven dat afgeloopen was, iets wat noodlottig eens moest eindigen - een overgang tot iets anders - een stap in eene nieuwe richting waar breedere wegen hem leiden zouden tot de volle evolutie van zijn wezen.

Hij miek ineens het kranig besluit en tegen den middag nam hij den Oostende-Wien-Express die in één vaart doorrijdt en hem den volgenden morgen in Brussel bracht.

Heel dien langen nacht had Albert in den slaapwagen liggen soezen, met zichzelf in 't onzekere, misnoegd om zoo onverwacht uit zijn gewone doening getrokken te worden, zich vervelend in de eenzaamheid heel dien eindeloozen rit, met 't voorgevoel geplaagd, ginder op dat buitendorp, een boel onaangename dingen te moeten ondergaan. Zijne gedachten dommelden in tusschen de treurnis om 't geen hem in de groote stad was lief geworden en waaraan hij zich gehecht had en den tegenzin om terug te keeren in het leven dat hem, van hier uit beschouwd, voorkwam als iets waar hij heel en al was uitgegroeid en vervreemd. In de drukte

van het grootsteedsche bedrijf had hij er nooit aan gedacht dat het eens moest gebeuren en daarom onderging hij het nu als een noodlot dat hem door zijn afkomst en bloedverwantschap was opgelegd.

Zoo lang nog had hij altijd gegronde redenen gevonden om de terugreis achteruit te schuiven, maar nu was de moedeloosheid in den roep van zijn vader zoo duidelijk dat hij er gehoor moest aan geven.

't Bewustzijn dat men op het kruispunt van 't leven staat, waar men uit zijn gewonen loop gerukt, een nieuwe keus moet doen, brengt altijd een onbehagelijk en onlekker gevoel mede. Enfin, 't eene was voorbij, 't andere zou beginnen - 't was maar zaak: flink op de pooten te blijven om niet te verzanden.

- Ik heb een periode lastig werk achter den rug, meende hij, ik zal nu maar een welverdiende rust nemen - een villégiature op 't geboortedorp. Wij zullen zien hoelang ik het er uithoud - den tijd in alle geval om mij te beraden wat er verder te doen staat. Het was hem nooit zoo duidelijk opgevallen gelijk nu: de gewaarwording dat men over eene lijn stapt waar, langs den eenen kant de jongelingsjaren eindigen, en langs den anderen, de mannelijke leeftijd begint. Men kan het verledene betreuren, maar men wordt er onverbiddelijk over heen gesleept met den tijd, in weerwil van de begeerte die liever de jeugd-jaren nog wat uitlangen zou. Albert herinnerde zich 't geen men hem in 't college geleerd had: zich over te geven aan den wil van eene hoogere macht en te volgen 't geen men noemt eene ‘roeping’; maar met zijn tegenwoordig inzicht was hij overtuigd dat men zelf de maker van zijn eigen leven en bestaan moet zijn - dat men het krijgt gelijk men het gewild heeft en dat 't gevoel der verantwoordelijkheid in die zaak een niet te verwaarloozen factor blijkt!

Terwijl de trein zich met razende vaart altijd maar verder 't donker inschoot, geleek het Albert iets als een ‘Slapelooze Nacht’ uit Vader Cats. Hij kreeg hier gelegenheid te veel en afleiding te weinig om al de gedachten die zich opdrongen, te herkauwen; en te morgen eindelijk was hij er uitgekomen, rillerig, slecht gestemd, met dien naren kijk op menschen en dingen die u zelf het voorkomen geven een zonderling te zijn die weerzin wekt bij de menschen die men ontmoet; - eene van die zielstoestanden waarin men uit alle slag onderdeelen

en bijzonderheden die zich onwillens aan den blik opdringen - een versleten frak, een naakten schedel, een straatlantaarn, een verfrommelde courant - den gezamenlijken indruk geven van het leven als geheel, het leven in zijn onverbiddelijken kringloop met de zotte en doellooze jacht der stervelingen in wedren tusschen twee lijnen - begin en einde - die twee afgronden verduiken waar àlles noodlottig in verdompelen moet, en waar men kennis nemen zal van het groote mysterie.... Iedere mensch dien hij ontmoette droeg er den grijns van op het wezen en de aanstellerige ernst dekte maar halveling het macabere gebarenspel dat men door conventie aanveerd heeft en beschouwt als de vormelijke, deftige voornaamheid. Albert was anders niet zeer onderhevig aan misantropische buien; hij schreef het toe aan een deel gevoelerigheid die hij uit zijn jeugd nog bewaard had en nu weer boven kwam, opgeschud door eene onaangename en ongewone gebeurtenis die den effenen en gerusten gang van zijn bestaan kwam beroeren. De dorpsjongen leefde er nog altijd in hem - de gevolgen van zijne bezorgde omgeving te huis en de voorzichtige behandeling van zijne vroegste opvoeders; het sensitieve kinderzieltje dat zich vastklampt aan regelmaat en gewoonten, dat schroomt en schrikt voor de minste beroering die dan ook ongesteldheid te weeg brengt in het fijne samenstel van receptakels die gewend zijn aan het lieve leventje, waarbuiten niets de aangenomene gezelligheid en warmte kan vervangen....

Hij zou wel zorgen er gauw bovenop te komen en den avorton in hem tot zwijgen te brengen. Maar die dompige spoorhalle, met haar carbollucht en roetdamp en de jachtende reizigers die in hun egoïsme verkrompen, door de morgenkilte, zonder opkijken, hun wegen zochten; - heel het ongezellige der verlatene stad die nog sluimert in den morgen, waar niets of niemand u verwelkomt of opwacht - dat alles werkte er aan mede om de sarrende soezing te doen aanhouden en cynisch te blijven doordenken met 't genot in de zelftreitering.

Toch hing de belofte van een schoonen dag reeds in de lucht. De straatsteenen waren droog en het stationsplein was reeds vol zon.

Albert voelde zich niet gehaast, na dien langen rit, nu aanstonds naar huis te reizen. Op een paar dagen kwam het nu toch niet aan. Liever eerst naar Leuven eenige oude makkers

gaan opzoeken - er 't studentenleven nog eens meêproeven en samen wat boemelen en rollen! Dàt was een beste gedacht. Die ‘zijsprong’ zou dienen als overgang tot het ‘landelijke leven’! Maar bij 't verder doordenken kwam hem 't gekke van zijn voornemen in den geest. Wie zou hij daar nu vinden na vier jaar? en in verloftijd? En toch wilde hij 't onmogelijke beproeven, zichzelf begoochelen met eene verwachting. Op zijn eentje in Brussel dolen gaf hem geene aardigheid en in Leuven kon hij ten minste oude indrukken van 't studentenleven opdoen - de gekende plaatsen weerzien waar hij de kommerlooze lustigheid meegemaakt had. Die dingen trokken hem nu onweerstaanbaar aan en al ware 't maar om die gril te voldoen - om te weten wat er van de meisjes geworden was die indertijd gevierd werden als herbergprinsessen. In den trein ondervond Albert weer het ongemak gezichten te moeten aanstaren die hem onverschillig bleken maar waarbij hij, tegen zijn wil, gedwongen werd achter hun koude gelaatsmasker te staren om er de levensbeschouwingen uit op te maken en algemeene gevolgtrekkingen te bemijmeren over den socialen toestand, over pathologe verschijnselen der menigte...

Hij dook zich in den hoek met 't besluit zijn norschheid bedwongen te houden en niets meer te bezien tenzij het landschap. 't Verlangen om een bevriend wezen te ontmoeten, om te praten, werkte als eene obsessie en zijn ongeduld stookte om te Leuven aan te komen. Daar ten minste zou hij iets vernemen van 't geen hem dierbaar gebleven was en toehoorders vinden aan wie hij de gevaarten uit den vreemde zou kunnen vertellen.

Weenen met al wat er in was, lag nu reeds in oneindige verte achterwaards en door een verleden afgescheiden zonder eenig aanrakingspunt. Albert kreeg het besef dat hij weer tot zijn vaderland getrokken werd - er weer als inboorling thuis hoorde - dat hij zich voortaan behelpen moest in zijne omgeving en voor lief nemen 't geen het hem geven kon.

- Het vaderland der kleine, zelfgenoegzame burgerluidjes! Het wekte bij hem een schamperen glimlach als hij dacht aan al het enge, het onbeholpene van hun bestaan; het was eerder schaamte en medelijden dat hij voelde in plaats van trotsch en fierheid bij 't betreden van den vaderlandschen bodem.

De lange statiestraat lag nog doodsch en stil in den laten voormiddag, maar hier toch hing er al eene vriendelijker

stemming en kwamen de gewaarwordingen milder op. De eenzaamheid waarin hij nog rondliep had er zelfs eene geheime bekoring en 't wandelen was hem een lust zoodat hij besloot de tegenkomsten aan het toeval over te laten.

Maar Leuven is men gauw rond, bijzonderlijk als men in Berlijn en Weenen geleefd heeft. En hoe pieterig schijnen nu al de dingen als men de groote verhoudingen gewend is! Nu zou hij het maar beproeven bij enkele oudgekende makkers te gaan aankloppen en dan eens naar den Salvator loopen. Hij was benieuwd te weten welken indruk zijne verschijning zou maken; hij moest hier wel als eene halve beroemdheid bekend zijn? Plichtpleging echter en omslag zou hij niet zoeken, - met een breed gebaar wilde hij de oude vriendschap en vertrouwelijkheid weer toehalen. De heelmeester was in Weenen gebleven - zij zouden enkel den student te zien krijgen! Als er nu maar iemand opdaagde om mee te gaan ontbijten?...

Hij zocht de huizen op, ging aan de kamers kloppen waar de makkers woonden - indertijd! - maar hij vond alles gesloten of door ongekende schachten ingenomen.

In den Salvator liep hij de trap op om de oude vergaarzaal van Kerlinga te zien waar er zoo menig breed gelag gehouden werd. 't Was er ledig. Aan de wanden hingen de portretten der hoofdmannen en gildedekenen - met de joligheid verstard op hun behaarde gezichten. Hij deed de ronde langs de muren als eene kwezel, die vol ingetogenheid den kruisweg gaat, en bleef bij ieder portret wat stilhouden om den kerel aan te spreken die op hem neerzag. Het wekte hem een wereld vol herinneringen maar hij moest alles terugduwen en niets dan een weemoedige glimlach brak er door.

- Wat heb ik hier te verrichten? Wat kom ik hier zoeken bij al die afwezigen? zegde hij. De lust beving hem om er fut en leven in te stampen en de stilte te breken die hij hier in die zaal voor 't eerst ontwaarde. Een inval om al die portretten van den muur te nemen, ze elk volgens rang en weerdigheid, op een stoel bij tafel te plaatsen, hun steenen bierpotten te doen vullen, op de piano te kloppen, te zingen te bulderen, en zotte speechen uit te kramen...

- God, waar zitten de mannen allemaal: Piket, Lammens, Libbrecht, Brakels en gij Prost Vantomme, gij groote loeder? Bestaat er geen middel om u op te roepen en u wakker en levend te doen opdagen?

Hij bleef maar zitten en richtte geen zottigheden uit, om de kellners niet te ergeren die hem voor zat of zot zouden aanzien. Hij moest buiten, hier weg uit die spokige zaal waar hij niets te doen had en 't gevoel kreeg er te laat te komen. Hij liep zijn inval te verwenschen die hem er toe gedreven had, hier als een melancholieke Karl Heinrich, Erbprinz von Sachsen-Karlsburg, rond te loopen en naar oud-Heidelberg, dingen terug gaat zoeken die voorbij en verdwenen zijn! Waar den ouden Kellerman zelfs niet meer te vinden is!!! - Albert trachtte dien aanval van sehnsucht te overmeesteren en de belachelijkheid van zijn geval aan te praten. Toen juist, gebeurde er een wonder waaraan hij niet gelooven durfde - hij zag iemand opdagen die danig wel op Prosten geleek. Hij durfde nog niet wenken, hield zich in, tot hij eindelijk met zekerheid uitriep:

- Prosten!?

- Berten!!!

De kerel had zoowaar zijn onafscheidbaren dikken knuppel en zijn studentenpet gezwaaid - hij had hem verkend!

Geen uitleg, geen verwondering, ze wilden nu maar doen alsof 't zoo afgesproken was en uitvallen moest - iets gelijk in de vertelsels. Gauw 't eerste cantientje binnen om de ontmoeting te bezegelen met een jack-op! Vandaar op een ander - al de gekende gelegenheden opzoeken waar zij vroeger samen hun verzet gezocht en den overmoed hunner jeugd hadden bot gevierd.

Maar niettemin stak de ware toestand hier en daar door de scheuren en gaten van onder het kleed waarmede zij zich aan 't begoochelen waren. Rosa was niet meer in de Belle-Vue; Carolientje uit de Klok, was getrouwd; Philomène, Hélène vertrokken en Clara en Rosamonde waren vreeselijk verouderd. Maar Prosten scheen van dat alles niets te merken, hij leefde er in als vroeger. In de vier jaar was hij door een paar examens gevallen en sedert dien had hij zich geen moeite meer gegeven naar den cursus om te zien. Hij bleef hier alleen, beweerde hij, om het gildeleven in zwang te houden; daar de huidige mannen te slap en te tam waren om hun Vereenigingen op te helpen. Hij was er noodig om er den geest in te blazen omdat zonder hem, de boel ineen viel!

- Want de mannen van voorheen zijn er niet meer, zuchtte hij, de Rodenbach's, de Blauwvoeten, de Klauwaerts, de

Zannekins, de Moerlanders, veranderd in... waterlanders! Maar zijn weemoed veranderde evengauw in verontwaardiging. Met den kroes in de hand stak Prosten een geweldigen speech af over de ontaarding van het studentenleven, over de lamme braafheid der schachten die uit de colleges kwamen als kostschoolmeisjes, met hun certificaat van goed gedrag en hun diploma van geheel-onthouder! Met opgezette gedachten over sociologie, met wereld-wijsheid en pretentie van maatschappij-hervormers; bewust van hun invloed op de proletariërs en vooral bekommerd met 't geen hunne brave ouders van hen verwachtten en aangepredikt hebben onder vorm van utilariteitsgevoel: studeeren? - neen - blokken! om zoo gauw mogelijk hun diploma of dokterstitel te krijgen en als nuttige leden der maatschappij, hun rang in te nemen!

- Hun examen en daarmeê amen! gilde Prosten. Geen een die nog denkt om den schoonsten tijd van 't leven een beetje genot bij te zetten!

Na de algemeenheid trad hij in bijzonderheden die Berten moesten overtuigen dat: de goede tijd om zeep was!

- De eenige goeie kerel hier, dat ben ik, al de anderen zijn weg en ik blijf er om de eer hoog te houden! 'k Vond het in de wereld zoo banaal burgerlijk en de ontgoochelingen die de kameraden mij hebben aangedaan, ontnemen me allen lust mijn intrede in de wereld te doen - waarmede al de anderen zoo haastig zijn. Ik ben besloten... student te blijven! Ik zie ze komen en gaan en hier voel ik me niet als een leeraar zonder cursus maar als de eeuwige student, die altijd even jong blijft en gedurig mijn jaren herga, terwijl de anderen deftig worden... en oud, vooral oud!

Albert vond schik in den kerel - de eenige die hem de gewenschte illusie verschaffen kon om zich hier eigen te voelen en terug te denken in de vervlogen jaren. Zij bleven samen ontbijten; Prosten vertelde nu in de bijzonderheden de gevaarten der makkers die hier het ideaal bestreefd hadden en nu in de politiek, in 't conservatisme, in de finanties of in 't franschillonisme verdompeld waren nadat ze - om het smeer - aan de voeten eener rijke, fransche schoonmoeder hun geloof, hun principepen, hun jeugd en hun idealen hadden afgezworen, om verstandige burgermenschen te worden.

Albert moest er niet aan denken hier in Leuven nog één makker van den ouden eed terug te vinden - ze waren allen,

als zielen uit het vagevuur, weggevlogen en nooit meer teruggekeerd. Tegen den avond vertrokken zij dus getweeën naar Brussel, om daar eens degelijk den bak omver te stampen!

Zij hielden het er drie dagen en nachten vol en bleven dan nog een halven dag slapen om weer op hun positieve te komen. Na die boemeling voelde Prosten Vantomme zich bereid om zijn studentenleven te gaan hernemen naar Leuven en Albert had het zijne nu afgesloten en kon zijn intrek doen in het ouderlijke huis. Bij het scheiden werd er overeen gekomen dat Prosten al de makkers opzoeken zou en er een dag zou gesteld worden om Alberts terugkeer te komen vieren op zijn dorp.

Nu voelde hij zich opgebeurd en verlicht als iemand die aan de onweerstaanbare behoefte heeft voldaan om den beer eens los te laten vooraleer de deftige houding aan te nemen die bij zijne nieuwe omgeving passen zou. Het dorp en het ouderlijke huis trokken hem niet aan; hij voorzag er de saaie eentonigheid van, die hij niet meer zou gewend worden.

- Wat ga ik er eigenlijk uitrichten? vroeg hij zich af; maar zoo aanstonds schudde hij alle bedenking weg. Na vier jaar afwezigheid mocht hij toch wel eens gaan zien hoe zijn ouders het stelden en hun een tijdje 't genot van zijne tegenwoordigheid gunnen. Op eens kwam de ernstige bedenking bij hem op, naar aanleiding van mama's hartziekte en hij stelde zich de vraag: wat moet er van papa geworden als hij eens alleen komt te staan? Door het raam van den trein begon de streek verkennelijk te worden en dat bracht hem weer indrukken uit het verleden en daarmede ontwaakte een eerste verlangen bij 't voorgevoel om met al die gekende dingen, de indrukken zijner vroegste jeugd te ondergaan. 't Behagen om de plaats weer te zien waar al de herinneringen zijner kindsheid aan vast waren, deed hem zijn laboratorium, zijn cliniek, zijne opératies, en proefnemingen vergeten.

't Was half namiddag toen hij aan het eindstation kwam waar hij den weg op moest, te voet, naar het ouderlijke dorp. 't Was maar best dat hij niemand van zijne komst verwittigd had, want nu voelde hij er schik in den weg in eenzaamheid af te leggen en alzoo zonder opzien te wekken, in 't dorp aan te komen.

Schooner weer kon men niet uitdenken. 't Was eene van die late zomerdagen waarop de warmte aandoet als een laatste

afscheid en de aankomst voorvoelen doet van het wankelbare en gure jaargetijde. 't Was het uur dat de zonne naar den einder neigt en met heviger goudglans de groene velden tooit en een waas van innigheid weeft in de atmosfeer waaruit den avond groeien moet.

Albert verkoos de kronkelende binnenwegels, door de hooge koornvelden, langs de weiden waar het beekje en de elshagen en kopwilgen de bochten uitteekenen. Het stond alles nog gelijk jaren geleden, onveranderd bij den tijd dat hij hier met de dorpsjongens in 't wilde ravotten kwam. Geen gerzeken was er verkrookt, geen vore gedempt; de boomen alleen wat grooter geworden - maar die schenen hem indertijd grooter dan nu en het beekje vooral dat hem vroeger voorgekomen was als een waterloop van belang, leek nu amper een grachtje dat men met gemak overschrijden kon. Hoe alles toch eene verhouding aanneemt naar het inzicht van ons eigen wezen. Hier, op die zelfde plaats was het, dat ik de eerste blikken sloeg in ‘Het Boek der Natuur’. Evenals de leergierige jongen die met den wijzen grijsaard zijn eerste lessen opdeed, heb ik hier met papa gewandeld. Hier heb ik voor 't eerst de natuur tot mij hooren spreken met die duizende verwarde stemmen die in mijn oor bromden door de lucht, die mij een heelal scheen waarin millioenen onzichtbare wezens dooreen wentelden. Hier hield ik samenspraken met het madeliefje en aanzag ik boomen en planten als bewuste wezens die voor blijdschap, droefheid, liefde of vijandschap vatbaar waren.

Tot in de bijzonderheden kwamen de oude herinneringen bij Albert opstormen, uit den tijd toen hij in alles de schoonheid en het wijs beleid van den Schepper loven moest, die alles zoo verbazend goed had ingericht om het ons hier aangenaam te maken op dat aardsch paradijs. Hier langs die aardbarmen had hij zitten praten met de bijen en de mieren; had hunne zeden en gebruiken nagegaan. Wat al droomerij en door wat eene atmosfeer van stille zaligheid was het dorp hier indertijd omgeven? hoe was zijn verbeelding alsdan samengehouden in de grenzen van 't bekende en hoe lag dat bekende als eene oase vergeten te midden der vage oneindigheid van het onbekende? Later eerst was de kring altijd wijder opengegaan, in 't kostschoolleven, de studie-jaren. En toen was geleidelijk de naijver ontstaan, de weetgierigheid, de aansporing om alles te omvatten, alles te

begrijpen - de drang om iets te worden en de makkers te overvleugelen.

Ginder, langs den steenweg, waar de boomen zooveel zegekoepels vormden, was de stoet eens doorgereden die Albert als laureaat, triomphantelijk naar het dorp voerde. Dien dag waren al de huizen bevlagd, er was muziek, kanongeschot, klokkengeluid en 's avonds was er vuurwerk geweest en gerucht tot laat in den nacht. Als jonge ‘primus’ had Albert den eersten vreugderoes genoten bij het huldigen van zijn roemrijk talent. Hij herinnerde zich nog de stralende vreugde van mama en de fierheid van papa. Langen tijd had hij heele brokstukken van buiten gekend uit de feestrede van den burgemeester die met een profetisch gebaar, eene groote, glorierijke toekomst voorzegd had aan den jongen student, waarover niet alleen de gemeente, maar het heele Vlaamsche land, later fier zou zijn. Albert glimlachte medelijdend om 't geen hem toen met diepe ontroering had geslagen en hij moest bekennen: hoe die schijnbaar nietige oorzaak hem indertijd had aangezet en met een ernst vervuld die bij zijne jaren niet paste. Hij had immers voorgenomen dat de verwachting die men van hem koesterde op de letter zou verwezenlijkt worden! Zoodanig had het hem aangespoord dat hij in 't werk en de studie zijn eigen jeugd vergeten was en de jaren voorbij gingen zonder dat hij aan de genoegens had gedacht, om altijd maar te jagen naar dat hoogtepunt ginder in de verte - waar de absolute wetenschap te veroveren viel! Een tweede triomf had hij gekend bij 't eindigen van zijn doktoraat. Daardoor had hij den gezichtskring zien verbreeden om stand te nemen onder de geleerden in plaats van de loopbaan als gewoon dorpsdoktertje te moeten aanveerden. Maar bij dien laatsten zegepraal had hij niet meer gedacht aan de woorden van den burgemeester, noch aan zijn geboortedorp; hij was ongevoelig geworden aan de bewondering van die brave menschen en de uitgesprokene verwachting kon op hem het uitwerksel niet meer te weeg brengen van een stimulant.

In Berlijn reeds voelde hij zich het dorp en de dorpslucht ontgroeid, veerdig en bekwaam om de wereld te veroveren. Van hieruit beschouwd, leken de tijdstippen van zijn leven over eene lijn te gaan langs altijd stijgende heuveling, waarvan hij elke helling bestormd had met de meening op den top het einddoel te bereiken; maar het was telkens maar een

rustpoos gebleken omdat er altijd nieuwe hoogtepunten opdaagden die hij weer beklimmen moest. Op 't einde had hij zich door zooveel bergen omringd gezien dat hij zich in een laagvlakte wanen kon... en dan eerst was hij tot de overtuiging gekomen van het ‘Ars langa, vita brevis’ - dat één menschenleven te kort is en het voor een verstand niet te doen valt, alles te begrijpen en te omvatten - hij werd zich bewust dat hij nog niets of zeer weinig wist; dat de materie onomvatbaar is en de takken ervan zoo ingewikkeld en menigvuldig dooreen en uiteen sprietelen, zoodat men zich ten hoogste specialiseeren kan om met een klein deeltje tevreden te blijven. De wetenschap in hare volheid te omvatten bleek eene utopie; met Horatius kon men het aangrijpen: als een levensdoel waar men op voorhand weet nooit het einde te kunnen bereiken; waar men alleen een eindje wegs van kan afleggen en te trachten wat verder te geraken dan zijn voorganger om dan weer het overige eind voor zijn nakomer toegankelijk te maken.

- Wat is er al veranderd sedert ik hier het dorpsleven verlaten heb! dacht hij. Is er nog wel iets van den ouden mensch in mij aanwezig? De menschen in de wereld leven allen op betrekkelijke hoogtepunten van waaruit zij een nauwer of breeder vergezigt beheerschen, - maar hier leven de dorpelingen werkelijk in een put en erger: zij worden zelfs de hoogtepunten niet gewaar die hun gezichteinder belemmeren - zij weten niet dat er opene vergezichten bestaan.

Nog nooit was het hem opgevallen gelijk nu, met de stilte van dien nakenden nazomeravond, hoe die lage, enge huizetjes hier aaneengereekt, nog altijd hun zelfde driehoekige ruimte vormden, waar de bakker, de beenhouwer, de herbergier en de kwezeltjes hun schamel bestaan sleten en waar alles, altijd onverroerbaar 't zelfde moest blijven alsof de menschen er waren om de dingen en niet, de dingen om de menschen. De wijzers op de uurplaat aan den kerktoren, teekenden vijf ure en Albert vatte zoo goed de stemming weer op van eene dier oude, vervelende namiddagen, gelijk hij er zooveel gekend had, dat hij de illusie kreeg dat die wijzers aan de uurplaat niet verroerd en blijven staan waren en er een soort honderdjarige slaap over de dorpsplaats geheerscht had, en hij nu door zijn komst, alles weer zijn tragen gang zou zien hernemen. Weer miek hij eene van die beschouwingen

die hem 't leven van al die gekende menschen afzonderlijk, tot een samenhoorend geheel, in beeld brachten, met den weemoed om het nuttelooze van zulk een achterlijk bestaan, om de tevredene gelatenheid dier dorpsmenschen die hier poenderen bleven in hun nietigheid en gewichtigheden toekenden en een ernstig gelaat zetten durven op dingen waarbij men de gekheid had moeten uitlachen of de triestigheid beweenen. Dezelfde bloempjes stonden nog aan de vensters met dezelfde gordijntjes en het zelfde belletje rinkelde nog aan de deur van het winkeltje op den hoek. Hoe heette het oude wijveke ook weer waar hij zijn eerste zondagscent had verteerd? Namen kon hij zich niet meer herinneren - dat ontschiet het eerst, maar de wezens stonden hem nog duidelijk voor met al hunne typische bijzonderheden. Dat vormde in al zijne onderdeelen, iets als een geheel, waar niets uit wegvallen of niemand bijkomen kon zonder het beeld te misvormen. Daarom viel het Albert niet op dat hier iemand gestorven of verhuisd was of dat er iemand vreemds eene van die oude plaatsen had ingenomen. Maar nu toch herinnerde hij zich uit brieven van thuis: dat de burgemeester gestorven was! De oude meid moest hier dus heel alleen dit groote huis openhouden? Voorbij de woning van den onderpastor gekomen, viel het Albert te binnen, uit een brief van Celeste, dat Gust Vandorpe, zijn oude studiemaat - die hier in 't verlof dikwijls komen spelen was - nu op de gemeente stond als onderpastor!

- Wonder toeval! nu vind ik dien kerel hier weer! Celeste had er hem alle goed over geschreven en 't stond Albert voor: toch iemand te vinden om mede te praten.

Drie jonge meisjes gingen door de dorpsstraat. Zij liepen gearmd en schenen lustig gezind want nu en dan keek er eene van de drie schichtig en aanhalig uit naar den vreemden, jongen heer waarop de andere twee dan in een lach schoten.

Zij waren piepjong nog, maar de verende stap en het heupwiegelen gaf iets uitdagends aan haar wezen alsof ze al entwat van 't leven wisten en prat gingen op haar vrouwelijke aantrekkelijkheid eer aan de vormen van haar lijf zelfs iets vrouwelijks was uitgegroeid. Al haar zorg hadden zij blijkbaar besteed aan haar kapsel dat met kammen waar te veel en te groote glazen brillanten in schitterden, was opgesmukt.

Zulke verschijning had Albert vroeger nooit gezien hier op 't dorp.

De drie modepopjes trokken binnen in den winkel der naaister, waar een aantal meisjes reikhalzend door 't opene venster uitkeken om den vreemden heer te zien voorbijgaan.

In heel zijn jeugdtijd had Albert geen enkel dorpsmeisje ontmoet waarin hij eenig belang kon stellen.

- Ha! tenzij de geburin, het nuffige nichtje van Koornaert, met haar droomoogen. God, ja, nu viel hem die toeneiging te binnen en de wandelingen in den hof - werkelijk iets teeders was 't geweest waarvoor hij zich een tijd opgewonden had gevoeld.

Was 't de herinnering aan dat verre verleden die er een waas van bekoring over spreidde? Of was er werkelijk iets aardigs geweest aan dat meisje?

Het kwam hem voor als eene romatische dorpsidylle - iets dat niet met hem zelf, maar met een ander kon gebeurd zijn. Celeste had er hem naderhand nog over geschreven, maar hij had er geen belang aan gehecht; telkens hij aan dien potsierlijken oom had gedacht en aan die arrogante kwezel, kwam 't geval hem zoo belachelijk voor, zoodat hij nu geen den minsten lust voelde of verlangen om dat spelletje te herbeginnen.

- Enfin, wij zullen zien, besloot Albert. Den dorpskom had hij nu achter den rug en 't veld lag weer voor hem open. 't Zicht van die zware boomenmassa die 't ouderlijke huis omgaf, bracht Albert toch iets als ontroering - een gevoel dat hij in zich doodwaande en vergaan. Hij dacht aan de verrassing die zijne aankomst wekken zou en heel de stille ruimte van het huis opschudden moest. Het mishaagde hem eenigszins er door heen te moeten en de plichtpleging van het weerzien niet te kunnen ontgaan. Hij trachtte zich in te beelden, hoe hij alles vinden zou op dit uur van den dag, - wat hij zeggen moest.... Heel ongevraagd verscheen voor zijn geest 't figuur der oude meid. Was 't een voorgevoel dat hij haar 't eerst in huis ontmoeten zou en aanspreken? Die goede ziel, wat al kwâ-jongensstreken had zij te verduren gehad?!

De dubbele poort aan het witgeschilderd ijzeren hek stond open. Het net geharkte, breede gaanpad dat in dubbelen haal het groote massif rododendroms omslingerde gaf aan het voorhof iets van de voornaamheid als de ingang van een oud kasteel. Boven de drie trappen stond de witte voordeur open en liet in de breede gang van op straat, de Louis XV

trapleuning zien. Al die dingen vielen den zoon van 't huis nu op alsof hij ze van overouds kende maar ze nu voor 't eerst in hun ware gedaante en wezenlijkheid te aanschouwen kreeg. Zoolang hij niets anders gezien had, was dat ouderlijke huis, in zijne meening, het toonbeeld geweest van pracht en weelde, - op 't dorp was er niets dat er mede kon vergeleken worden. Nu echter deed het op hem den indruk van iets braaf ouderwetsch, goed onderhouden, maar burgerlijk pompeus - iets dat afgekeken en nagemaakt was van een XVIII^{de} eeuwsche heerenhuis, met niets echter waar de stevige weelde en fijne distinctie gepaard gaat met den schoonen eenvoud die aan echt stijlwerk eigen is.

Maar de ruimte was er: de breede gang, de groote kamers, beneden en boven, en er was vooral de prachtige tuin die de warande van menig kasteel wel waard was.

Albert liep de gang in zonder aan te bellen, zenuwachtig, met gemaakte luchtigheid, zich aanstellend alsof hij hier gewoon binnen gekomen was na eene afwezigheid van enkele dagen. Zijn inzicht was: alle aandoening en verteedering vermijden die hij vreesde met een soort valsche schaamte.

Maar het huis was ledig, de achterdeur die op den hof uitgaf stond insgelijks open en in salon of eetplaats was niemand te vinden. Albert begon te roepen en waarachtig, de oude meid kwam uit haar keuken gesloft met den voorschoot vol fruit. Zij viel niet omver bij 't zien van den jongenheer; maar was er wel ooit iets bij machte geweest haar te doen schrikken of hare impassibiliteit te doen verliezen?

Haar oogen gingen alleen maar wat wijder open en dan neep zij ze weer dicht om te turen op den vreemdeling dien zij zocht te verkennen.

- Zei, om den blinder! riep zij eindelijk, wat is dat? onze jongeheer! en dat zonder zeggen of spreken of zonder er iets gereed is gemaakt? Wat zal dat nu zijn?

- Marie-anne, is hier niemand thuis? Zijt gij hier alleen? Waar is mama?

- Ja, 'k denk er aan hoe gij zult slapen van den nacht! deed de oude, doove meid, die geern van de werke weg liep; hoe meent gij dat we hier uw kamer gereed houd en als gij zoo lang weg zijt? We zitten in 't opleggen van 't fruit en we zouden nu alles laten vallen! Gij blinder toch, hoe gij zoo gelijk de zonnesching binnen valt zonder juw of how te zeggen.

Albert toeterde door zijn handpalmen zoo hard hij kon, tegen haar oor:

- Waar is ma-ma?! En hij liet haar staan razen om de gang door, recht den hof in te loopen. Hij zou zijn moeder verrassen waar zij gewoon was te zitten rond dat uur, in de lovie van de averessche. Hij bezag niets om zich heen, dacht maar aan 't mishagelijk gevoel, hoe hij 't doen zou om haar niet te doen schrikken en 't minst verteedering te moeten onderstaan. Zoo kreeg hij den inval om van hier uit te beginnen roepen, met de handen als een hoorn aan den mond, gelijk hij 't als jongen meer gedaan had:

- Mama! Ma-ma!

Dat zou zij wel verstaan van wien het kwam. Ginder was zij al! Hij zwaaide den hoed, wuifde met de hand en liep de helling neer over 't grasperk van waar zij op hem toekwam loopen. Na een lange en herhaalde omhelzing konden zij de eerste banale, vreugdewoorden wisselen. Hij zag echter hoe 't haar geschokt had, want terwijl hij zijn moeder bij den arm, terug in de schaduw, onder de lovie bracht, en zij naar hem opkeek, merkte hij hoe haar oogen vol tranen stonden. Hij vond zijn moeder fel verouderd, afgevallen, verengd, verminderd van gestalte en zij had iets om den mond dat haar gelaat eene uitdrukking gaf die hij bij haar niet kende. Heel haar voorkomen boezemde hem medelijden in en nu op 't oogenblik voelde hij hoe zeer hij aan dat wezen gehecht was en hoe de band van het bloed - waaraan hij niet geloofd had - een werkelijkheid was, iets dat men onderging als eene natuurwet. Hij beminde zijn moeder en zij was voor 't oogenblik wel 't eenigste wat hij te beminnen had. Maar dat was hem niet duidelijk onder vorm te brengen, er kwam geen enkel woord bij te pas om het gevoel uit te drukken - zoo natuurlijk was 't, zooals men zichzelf bemint zonder ooit te denken dat het anders kan.

't Geen er tusschen hen gesproken werd had klank noch zin, 't was maar praat om 't gerucht van hun stem te hooren, om te voldoen aan de noodwendigheid van 't gebruik - omdat men spreken moet, bijzonderlijk na eene langdurige afwezigheid.

Mevrouw Blondeel deed haren zoon vertellen, stelde hem vragen over zijn leven ginder, wilde alles ineens weten en liet hem nooit uitspreken om hem zelf bekend te maken met

al 't geen in zijne afwezigheid was gebeurd. Over Armand als professor aan 't college, over Henri als novice te Algiërs, over Celeste en over papa, al dooreen. En ineens hield zij den vloed weer in om hare ontevredenheid te uiten omdat de terugkomst niet voorbereid was en zonder de noodige plechtigheid gebeurde.

- Wij dachten er een feest van te maken! zegde zij. Maar gij ziet er vermoeid uit Albert, gij zijt vermagerd, gij moet nu eerst een heelen tijd rusten, ik zal het papa goed wijs maken dat hij u niet aan 't werk zette! Wij hebben u nu eindelijk voor goed thuis en dàt is 't bezonderste. Wat zal papa staan zien!

Hij wil het niet geweten hebben, maar hij is zoo gesteld op het feest en zijn jubileum!

In een aanloop van vertrouwelijkheid lag het haar op de lippen om toe te geven aan den drang en nu maar aanstonds haar gemoed te luchten en alles te vertellen wat er met hem gebeurd was en hoe zij gesteld waren tegenover 't dorp. Maar zij bemeesterde zich nog juist bij tijds om weer over de andere kinderen te beginnen. Zij haalde haar hart op en had er deugd in, den schoonen jongen te bewonderen waarnaar zij zoo zeer verlangd had. Het leven van morgen en overmorgen, 't vooruitzicht om hem al de volgende dagen in haar dagelijksche omgeving te hebben, vervulde haar met jubelende blijdschap. Zij kon het niet gelooven; het zette haar telkens aan, hem op te vliegen en weer in de armen te sluiten. Haar statige natuur verzette zich daartegen en zulke uitstortingen waren de kinderen van haar niet gewend. Terwijl zij met gedempte stem bezig waren in de algeheele stilte van den tuin, hoorden zij ineens den helderen lach in het huis weergalmen en korts daarop, de gekende, opgewekte stem van den dokter die op het pas vernomen nieuws aan kwam geloopen en van ver al zijn welgezindheid hooren liet.

De ontmoeting tusschen vader en zoon was gulhartig en vriendelijk. De dokter vond het een mislukte intrede, maar gezien de omstandigheden op de gemeente, was het nog best zoo, daar er toch van geen openbare betooging of aan een feest op 't dorp kon gedacht worden. Men zou nu de blijde inkomst maar in familie vieren, en de plannen werden ter plaats ontworpen en uitgevoerd.

- Jammer dat Celeste er niet kan bij zijn, zuchtte mevrouw, het kind zou er zoo gelukkig mede zijn!

- Ja zeker, maar had die kwâjongen ons nu maar met een woord verwittigd, dan konden wij Armand hier hebben - dàt was dan toch een feestgenoot die er bij pastte! En nu is hij juist met eenige kameraden uit! - Want die kerels hebben meer drukte in 't verlof, dan binst hun schooljaar - wij hebben hem nog geen acht dagen thuis gehad binst heel de vacantie! Justine, zorg gij nu maar dat we gauw iets bijzonders krijgen en zeg aan Marie-anna dat 't feest is vandaag!

De dokter beschouwde het als eene gebeurtenis van belang en wilde er eenige plechtigheid om heen, daar die thuiskomst van zijn zoon zooveel beteekende als het officieel ontslag nemen van zijn ambt en het aanstellen van zijn opvolger als geneesheer der gemeente. Hij nam het heel ernstig op en voelde den weemoed door zijn vreugde nu het er op aankwam afstand te doen en zijne weerdigheid neer te leggen in de handen van zijn zoon. Hij doelde daarop, toen hij na het souper den roemer champagne ophief en den heildronk voorstelde. Hij wenschte zijn zoon geluk op de nieuwe loopbaan en koesterde de verwachting dat hij 't voorbeeld van zijn vader zou navolgen, het ambt met eere zou waarnemen - met de noodige zelfverloochening en gewetensvollen ernst en met liefde. De dokter liet zich meeslepen door zijn gevoel en moest zijne rede eindelijk in den vroolijken kant keeren om er bovenop te blijven.

Albert dankte met een paar woorden en hij klonk met zijn glas zonder op te staan. Hij beschouwde de toost van papa, blijkbaar als een grapje en vond het daarom overbodig op den zelfden toon in te gaan. Hij nam het met een tevreden glimlachje aan en verklaarde maar liever een cigaar op te steken in plaats van een speech.

Mevrouw Blondeel vergenoegde zich met eene beschouwing: hoe zij hier gedrieën samen aan tafel te genieten zaten van hun geluk, zonder dat iemand van 't dorp of van de heele omgevende wereld er iets van wist. Dat gevoel verinnigde voor haar nog op heel bijzondere wijze het genot van den avond.

De dokter en zijn vrouw nog minder, waren geen van beiden voornemens de feestelijke stemming te storen door iets op te halen van hun eigen kommernissen of de oneenigheden op het dorp. Dat zouden zij houden voor later. Maar gelijk het gewoonlijk gaat als men iets op het hart heeft dat er te zwaar weegt, gerochten zij over al 't andere vroeger uitgepraat dan

ze 't verwacht hadden; Albert zelf wist zoo weinig te vertellen en met 't late uur verinnigde de stemming, groeide de drang tot verteederende vertrouwelijkheid die de hartsaangelegenheden naar boven haalt, en zoo kwam het dat Albert, eer hij te bed ging, dien eigensten avond nog, het breedvoerig relaas te aanhooren kreeg over de historie van den tabak, het proces en de veroordeeling, de handeling van Koornaert en den gemeenteraad. Alleen het allerergste: de houding der dorpelingen die de partij van Koornaert gekozen hadden tegen den dokter en hem openlijk aanzagen als den dader van het misdrijf, werd verzwegen, omdat de dokter er zelf beschaamd over was en omdat hij vreesde dat het op Albert een slechten indruk zou maken en ook omdat hij de daadzaak voor zich zelf en voor Justine geloochend en bedekt gehouden had, in de hoop dat de meening der menigte gauw kan keeren...

Dien avond, alevenwel werd den naam van Elvire niet uitgesproken.

- Poeah! wat nest en wat zwarigheden, zuchtte Albert toen hij zich in bed uitstrekte. Blij dat hij eindelijk zijn weerzin kon loslaten na zoo lang, uit toegevenheid voor zijn ouders, eenige belangstelling geveinsd te hebben. Hij wist niet of hij in onbedaarlijk lachen moest uitbarsten, of wel met verachting heel den boel aan zijn laarzen lappen. Hij voelde de deernis om zijne ouders die er in vergroeid waren - zijne moeder in wie hij nooit eenige enge kleinzieligheid verondersteld had en zijn vader in wien hij altijd den absoluut ‘goeden man’ gezien had - iemand die den kop en de schouders boven al de parochianen uitsteekt, in wien hij altijd een onbegrensd vertrouwen had gesteld om zijne eerbaarheid en breed begrip en die er dan nog zijn onverstoorbaren lust op den koop bij heeft!

- God! zie ik nu eerst mijne ouders gelijk ze zijn? Waarom kunnen zij zich niet op een afstand plaatsen om perspectief te krijgen in heel dat kleuterspel! Hoe kunnen zij daar in opgaan, er gewicht aan hechten en zwarigheden maken om die Jan-Klaassenboel!? Wat belachelijke kluchtenaars die alleen den ernst op hun bakkes kunnen houden omdat ze allen van het zelfde caliber zijn! En ik zou hier mijn leven komen slijten op 't uiterste einde van de wereld, hier bij dien baas Ganzendonck en zijne precieuse nicht! God, God van den hoogen hemel!

Bij 't gedacht dat zijn collega's en leeraren hem hier konden zien en zijn toestand raden, schoot Albert plots in zulk een onbedaarlijken lach dat hij 't hoofd onder de dekens duiken moest om de stilte van dat groote huis niet te storen. Naderhand bedaarde 't weer in hem en terwijl hij wakker te staren lag door die gekende kamer, waar elk ding hem zijne jeugd en 't vroeger leven hier herinnerde, gingen zijne gedachten waar 't verleden weer opdook en beeldelijk herhaalde alsof het nu gebeurde. Zijn geest ging door heel het huis, door den hof en warande waar alles weer zijne groote aantrekkelijkheid kreeg. Maar hoe was zijn inzicht over alle zaken nu veranderd! Hoe stond hij er anders voor! Tusschen hem en den jongen die hier eens geleefd had, was er zooveel niet meer als 't betrek van eenen ouderen broer ten opzichte van een jongeren. Hij wist er alles van hoe 't eens gebeurde maar 't was hem alsof hij het had van hooren vertellen.

Dokter Blondeel was er bijzonder op gesteld dien eersten dag reeds met zijn zoon voor de dorpelingen te verschijnen. Aan de ontbijttafel werden de schikkingen genomen en vastgesteld om nadat 't werk in de pharmacie gedaan was, een eerste bezoek te brengen bij den pastor, daarna in 't klooster, van daar bij den notaris....

- Het wordt een ommegang van belang! merkte Albert, neem er ook maar den koster bij, den schoolmeester, den secretaris....

Maar er viel niets mede te spotten: dokter Blondeel wilde zijn zoon voorstellen als de nieuwe geneesheer op de gemeente. Albert had goed te vragen:

- Wat hebben de menschen die niet ziek zijn, daarmede te maken?

- Alles moet in orde geschieden en volgens den eisch der gebruiken, antwoordde de dokter. Onthoud het, mijn zoon, gij gaat nu uw proeftijd in, en ik zeg het u: 't is niet alleen met medicijnen dat een dokter zijn zieken geneest. Al de lessen die gij van uw vader ontvangt komen voort uit ondervinding in de praktijk opgedaan - zij zullen u evengoed, of beter, van pas komen dan veel theorieën die men u te Weenen en te Berlijn heeft voorgehouden!

Albert gaf er gereedelijk in toe, maar vooreerst wilde hij den hof terug zien met de morgenzon om er iets weer te

vinden van 't geen hem in zijn droom als een fantasmagorie was voorgeschenen. En terwijl hij fluitend door de lanen liep, verwenschte hij 't om zijn verlof met zulk een stomme comedie op 't dorp te moeten aanvangen!

- Gelukkig dat ik nog mijn kleeren niet hier heb, mompelde hij, toen zijn vader uitkwam met den lakenen frak en hoogen hoed op. Wat scheen hem al die plichtpleging hier misplaatst en kleingeestig. Hij beschouwde zich bij 't uitzetten als een jongen die met zijn vader meegaat om Peter een nieuwjaar te wenschen - of iets van dien aard. Hij merkte niet hoe zijn vaders gemoed opging bij die gebeurtenis, nu het oogenblik gekomen was waar hij heel de gemeente trotseeren zou en zeggen: hier is mijn zoon, durf hem nu eens minachten - hij is eene beroemdheid geworden - gij zijt hem niet waardig!

Maar de oude dokter hield dat gevoel geborgen onder zijn gewoon voorkomen van minnelijken en tevreden ouderling die maar alleen druk in de weer is met den opvolger dien hij rondleidde.

Hij was schijnbaar verslonden in de samenspraak, zoodat hij de menschen die hij tegenkwam, vergat te groeten. En toch hadden zijne oogen in den zwong uitschietend, wel gezien: hoe de gordijntjes gelicht werden, aan de vensters, bij den notaris, bij den schoolmeester, - hoe de meisjes bij de naaister rechtgesprongen waren en de hoofden boven de kijkweere opstaken.

De pastor ontving de twee dokters met zijn gewone, gemeende hartelijkheid en om te toonen dat hij zich door 't bezoek vereerd gevoelde en er iets plechtigs wilde van maken, ontving hij hen in den salon - tot groote verbazing van Colete die haastig de luiken moest open gooien. Hij deed cigaren brengen en porto. De gasten hield hij opgewekt aan den praat vooreerst met vragen te stellen aan Albert over zijn verblijf in Duitschland en daarna deelde hij al zijne vooruitzichten mede nopens de parochianen. Hij zag er een voorwendsel in om zijne inzichten en voorstellen uiteen te doen die de algemeene verzoening en de welvaart zouden bewerken op de gemeente.

Met 't optreden van Albert moest men nu eens ernstig beginnen denken aan het ontworpene jubelfeest waarbij de dokter tegelijk als jubilares en als burgemeester op de gemeente zou ingehuldigd worden! De pastor draafde maar door alsof de zaak reeds vast stond en men enkel nog aan de uitvoering

te denken had. Terwijl zat de dokter in zijn baard te glimlachen en Albert zocht slechts naar een goede gelegenheid om ongemerkt de afschuwelijke cigaar weg te gooien, waaraan hij tegen wil het vuur had moeten aansteken.

Toen zij afscheid genomen hadden en in 't voorhof nog wat te praten stonden, kwam men den dokter halen voor eenen zieke. Daarmede moesten de verdere bezoeken uitgesteld worden, maar Albert besloot nu toch alleen naar 't klooster te gaan om zijn zuster goemdag te zeggen, terwijl papa zijn zieke bezocht.

Wat scheen hem heel dat klooster nu een schamel doeningsje vergeleken bij den indruk dien hij er als schooljongen van behouden had! Hij kon zich niet goed voorstellen hoe zijn zuster hier in dit nauwe omhein - dat eerder aan een gewoon burgershuis deed denken dan aan een klooster - hoe zij zich hier bij die nonnen had ingelijfd om er 't leven te verslijten - 't leven waarvan hij zelf, nu pas in de laatste jaren, de kostelijkheid van begon te beseffen.

De bloempjes in het enge voorhovetje, de gordijntjes aan de vensters, de klank van het petieterige winkelbelletje, dat hij veel te hard had doen rinkelen, dat alles miek op Albert een slechten indruk; het wekte minachting bij hem en medelijden voor 't geen er achter gescholen leefde. Zuster Stephanie kwam openen en daar de oude, bijziende non in den jongen heer, haar gewezen leerling niet meer verkende, bracht zij hem in de spreekplaats met de vraag: wat hij verlangde? Op zijn wensch om zuster Celeste te spreken, bekeek de non hem wantrouwend en slofte hoofdschuddend de gang in. Hij bleef er lang alleen, te wachten en toen er eindelijk iemand opdaagde was 't moeder Gertrude in plaats van zijn zuster! Zij schoof den bril op het voorhoofd en juist toen zij gevraagd had wat hij van zuster Celeste verlangde, sloeg zij de handen ineen, deed een stap achterwaards en riep uit:

- Maar zie nu toch! 't Is geen waar zeker? Maar dat is Albert, mijnheer Albert! Zoo op 't onverwachts. Op den zelfden stond helderde ook het wezen van zuster Stephanie die terug gekeerd was om te zien wat er met den vreemden heer gebeuren zou.

- Ik meende dat het weer zoo'n soort opziener was, die ons onverwachts op 't lijf kwam vallen om de scholen te onderzoeken, zegde zij.

- Wel, wel, dàt is nu toch eene verrassing, haast u, zuster, ga aanstonds zuster Celeste roepen.

- Zij is nog bij de kinders, maar 't zal welhaast tijd zijn - ik verwittig haar. In één vloed begon de oude overste nu hare verwondering en vreugde los te laten: omdat Albert zoo groot, zoo kloek en een volslegen ‘heer’ geworden was en ‘dokter’ nu nog daarbij. In één adem ging zij voort met de beschouwingen over de verloopen jaren, toen hij hier nog naar school kwam als kleine jongen; over den toestand en de zusters van toen; hoe het nu gesteld was en over zuster Celeste die hier zoo tevreden was en gelukkig. Albert zag er nog het einde niet aan komen en hij was voornemens te zeggen: dat hij hier enkel was om ‘zijn’ zuster te zien, maar juist hoorde hij de opgetogen stem door het huis, het schuiven van een haastigen tred met de floddering van kleeren en de droge rutteling der houtene beieren van den rozenkrans. Daar was zij!

In een zwaai sloeg zij haar broer de armen om den hals en omhelsde hem met eene drift gelijk hij nooit door een vrouw was omhelsd geworden. Zij liet hem los, snapte hem bij de handen en stond daar met een gelaat rood van opgetogenheid en met de tranen in de oogen waar de lach der vreugde en de aandoening in doorstraalden. Maar nu zij die vreugde uiten wilde, vond zij geen woorden; nu eerst merkte zij dat de andere nonnen er te veel waren - dat zij met hem alleen had moeten zijn om zich te laten gaan. De vloed werd er door gestremd en naar binnen geduwd en na eenige banale vragen over de reis en de aankomst, stokte de samenspraak reeds. 't Was te onverwachts gebeurd, - 't geen waar zij zoo hopeloos naar verlangd had als naar de groote gebeurtenis, pakte haar nu ineens heel anders dan ze 't zich had voorgesteld. Hier in dat spreekkamertje, in tegenwoordigheid van de medezusters kon Celeste haar familie-gevoel geen lucht geven, zij schaamde er zich voor als voor eene zwakheid.

Albert wist evenmin hoe zijn zuster aan te pakken; hij verkende haar moeilijk onder al die wimpels en losse plooien waar haar ranke gestalte in versmoordde en teloor ging.

De andere kloosterzusters, integendeel, dachten niet het minst dat er iets aan haperde, zij hoorden er bij. In Albert zagen zij niets anders dan den grootgeworden schooljongen die zich nog altijd onder zijne oude leermeesteressen thuis

voelt. Zij hielpen de samenspraak vlotten, haalden al de oude gebeurtenissen op en zoo kwamen zij gezamenlijk op 't gedacht: dat de jonge dokter zuster Charlotte nog niet gezien had die ziek te bed lag.

Albert werd aanstonds in het aanpalend kamertje gebracht waar eene stokoude non, ontdaan van kap en wimpel, met een witte slaapmuts en een gebloemd katoenen borstdoek, rechtop in haar bed zat te glimlachen van geluk omdat men haar niet alleen liet liggen en zij in de algemeene vreugde deelen mocht. Het was de bedoeling van al de nonnen dat Albert hier als dokter zou optreden - de non onderzoeken en raad geven. Hij kreeg het relaas te aanhooren der ziekte die al maanden lang aansleepte en zooveel last bijbracht omdat er dag en nacht bij het ziekbed moest gewaakt worden en men personeel te kort kwam in 't klooster - zoodat zuster Godelieve, de postulante, na de klas, de zieke moest bezorgen, en zuster Celeste 's nachts hare beurt kreeg....

- Is dat niet te lastig voor u? vroeg hij zijn zuster. Maar moeder overste kwam ertusschen met haar zalvende redens en verklaarde dat zuster Celeste er voor geschapen scheen - zoo goed en met zooveel toewijding haar werk deed, dat zuster Charlotte van niemand anders weten wilde.

Toen zij Albert zijn meening vroegen, wist hij een uitweg te vinden en zegde glimlachend: dat hij den pratikeerenden dokter alleen in eene consultatie mocht bijstaan en hem alleen vervangen kon als zij den ouden dokter formeel afgedankt en zijne rekening betaald hadden!!!

Celeste tikte den plaaggeest op de wang en bleef aan zijn arm hangen omdat hij reeds teeken deed te vertrekken.

Nu het klokje half twaalf geluid had en de schoolkinderen vertrokken waren, kwam zuster Monika ook voorzichtjes bijgetreden om te zien wat al dat gerucht beteekende in de ziekenkamer. Bij 't zicht van den vreemden heer, hield zij in, miek eene eerbiedige buiging en met de oogen neergeslagen bleef het jonge nonnetje beteuterd staan, daar zij zich aan een heel anderen bezoeker verwacht had. In de gang ontmoette Albert ook nog de jonge postulante die onverwachts gepakt, haastig wegvluchtte zoodat hij niets dan een gewimpel der witte kap gezien had. Bij 't afscheid kon Celeste haar broer's hand niet loslaten, zij drukte ze herhaaldelijk harder om hem te doen beloven dat hij gauw terugkomen zou, want dat zij

hem nog veel te zeggen en te vragen had! En den blik dien hij opving bij 't heengaan scheen hem zoo vol ingehouden droefheid die hij toeschreef aan de spijt en het worstelen tegen de begeerte om met haar broer mede te gaan noenmalen en wandelen in den hof van het ouderlijke huis. Hij begreep niet hoe zulk een heerlijke meid er toe had kunnen besluiten haar weelderige lokken te laten afsnijden om er een kap voor in de plaats te zetten. Gelijk hij haar kende, was 't hem niet te verklaren dat zij in 't gezelschap van die oude subbedutten en roestige nonnen, kon gelukkig zijn en dat de godsvrucht en geestelijke vervoering in staat waren heel dat jonge gemoed te vervullen. Hij wilde het niet aannemen - hij stelde zich de verveling voor, de ijlte der lange, gelijke dagen met 't wederkeeren van weerzinwekkende, verlammende bezigheden - schoolhouden en bidden! Hij hield zoo zielsveel van zijn zuster en 't deed hem leed haar hier levend begraven te zien en verloren voor de weelde der wereld.

De spreuk van Carl Spitteler kwam hem te binnen, die zegt: Der weg zum Altar führt bei den Frauen meistens über das Grab des Herzen!

Mama had hem er niets over gezegd en hij kende geen enkele liefdebetrekking bij zijn zuster, maar hij veronderstelde dat de onderpastor er misschien meer van weten zou - dààr zou hij de ware reden van dat besluit wel achterhalen!

's Middags uitte Albert zijn mistevredenheid over de wijze waarop de nonnen hem ontvangen hadden daar ze hem de gelegenheid niet gegeven hadden Celeste een oogenblik alleen te spreken.

- Zij kan daar niet gelukkig zijn en als ik haar een half uur alleen te spreken krijg, doe ik haar 't klooster verlaten! beweerde hij. Maar tezelfdertijde voelde hij te ver gesproken te hebben. Mama bezag haar jongen met verbazing en de dokter schudde misnoegd het hoofd.

- Wat zouden wij met eene weggeloopen non aanvangen? zegde hij.

Neen, op dat punt mochten zij nu niet voortgaan. Albert werd gewaar dat hunne overtuiging in zulke zaken zoo wijd uiteen liep, dat zij malkander niet begrijpen zouden. Hij liet daarom zijn moeder ongestoord doorpraten over den eenvoud van die brave zielen die niets meer van de wereld weten en alleen op haar kinderlijk gevoel voortgaan...

De dokter sprak er niet verder in mede, maar deed Albert het voorstel samen een paar omliggende dorpen af te rijden waar hij zieken te bezoeken had. Met zulk weer zou 't een aangenaam toertje zijn.

Maar zijn vrouw verzette er zich tegen: Albert was nog te vermoeid van de reis, beweerde zij en het was nu nog geen tijd om reeds visieten te maken - zij wilde haar jongen eerst wat voor zich alleen houden!

- Later zal ik hem genoeg moeten missen! zegde zij.

De dokter drong niet verder aan, te meer daar hij merkte dat Albert zelf er niet op gesteld was en liever wat luieren bleef rond moeders rok. Hij wilde dus maar haastig het werk afleggen om vroeg gedaan te krijgen en samen den avond door te brengen.

Die eerste dagen bleef Albert meestal in den hof waar hij rondliep en niets deed dan pijpen rooken. 's Avonds strekte hij zich uit in een ligstoel en rookte nog pijpen. Aan kaartspel of domino wilde hij niet meêdoen en hij liet papa en mama met Marie-anne en Poliet, in de keuken hun partijtje spelen. Den donderdagavond verklaarde hij ook, liever thuis te blijven en liet papa alleen naar de pastorie gaan.

's Nuchtens terwijl de menschen in de vestibule te wachten zaten naar hun medicijnen, waagde Albert zich uit nieuwsgierigheid eens in de pharmacie. Maar toen hij zijn vader met de sereniteit op 't gelaat, zonder aarzelen of dubben, de portieën had zien meten en de voorschriften opstellen, gelijk een drogist het doen zou die zeker is van zijn stuk, kwam er in hem iets op dat hij met schrik bestadigde als een gevoel van misprijzen en medelijden en hij besloot hier nooit den voet meer te zetten. Nu eerst was het hem opgevallen hoe het ambt van dokter hier te lande werd geoefend als eene onschuldige comedie waar de wetenschap niet eens bij te pas komt! De pharmacie diende hier nog altijd als vertoog, - om de zaak een uitzicht van geheimzinnigheid te geven - een overblijfsel van de dokters-toovenaars uit de middeneeuwen. Hij herinnerde zich nog welken indruk en wat ontzag het op hem, als kind gemaakt had: al die flesschen en pottekens met latijnsche opschriften in krulletters geschreven, waar 't kwaadste gift zoo goed als de krachtigste wonderzalf in geborgen was, waarmede alle ziekten en kwalen te genezen waren. Zij stonden er nu nog gelijk toen, op hun zelfde plaats, in reien en op

orde geplaatst over de schap tot tegen de zoldering en op de werktafel ook was 't nog dezelfde rommel waar de zalf in de mortieren gestampt en gewreven werd en een beroeste microscoop nevens een stel vreemde werktuigen, gedroogde looveren wortelen en kruiden, papieren, boeken, weegschalen en allerhande gereedschappen dooreen stond. Met den eersten oogslag had Albert gevoeld wat hier gebeurde.

't Grootste deel der potten en flesschen waren ledig of hun inhoud vervluchtigd of verstorven. Bij den aanvang van het ambt had zijn vader zich ingericht volgens den eisch met al de benoodigheden der pharmacopoea, maar in de praktijk was het gauw gebleken wat er al overtolligs was in heel dien geleerden rommel en met de jaren werd het gebruik der geneeskundige producten dan ook tot een uiterste minimum gebracht zoodat er niets meer voorhanden bleef tenzij enkele specifieken die voor elk voorkomend geval dienst moesten doen. Albert merkte wel dat de synthesis der geneesmethode hier nog bestond in het: Clysterium donare, Postea seignare, Ensuita purgare! Dat de Kalii Iodati er aangesproken werd om verkoudheid en aanverwante kwalen te genezen; Extractum Thebaïcum als pijnstillend en verdoovend middel; dat 't Engelsch zout er eene groote rol speelde en de zalf voor een deel uit kwik bestond; Laudanum de buikpijn stillen moest en crême de tartre met goed gevolg 't braken verwekte. Naarvolgens den aard van den persoon die 't geneesmiddel gebruiken moest, werd de dosis vastgesteld en de werking ervan verwacht alsof het eene chemische reactie gold onder ‘corps simples’. Elk pathologisch geval werd hier met den naam eener ziekte bestempeld en elken patient het overeenkomend geneesmiddel ingegeven om de genezing te verwekken die er van verwacht werd, gelijk de uitkomst die kloppen moet als eene proef op de som.

Die ondervinding bracht Albert tot zware gedachten. Als kind had hij in zijn vader altijd een onbegrensd vertrouwen gehad, hij beschouwde hem als de geïncarneerde wetenschap, de gewentensvolle werker die nooit faalt. Naderhand, als student, had Albert nog dien zelfden eerbied voor zijn vader behouden; hij kende in hem den man met het breed inzicht, den bedaarden geest, waar de ondervinding een tweede wijsheid heeft tot stand gebracht. Nu eerst had het hem pijnlijk getroffen te zien hoe de sleur en de afzondering van alle wetenschappelijk

verkeer, zijn vader in het enge der doctrinaire opvatting gebracht had, waar men twijfel en onrust als onwetendheid aanziet en er op los gaat alsof de heelkunst eene vaste wetenschap geworden ware die volgens onroerbare wetten te beoefenen is en waarin geen geheimen meer te ontdekken vallen.

't Gedacht om een leven lang zoo te moeten huichelen, met vastberadenheid dingen te doen waartoe de goedgeloovige patient zich geeft met al zijn vertrouwen en zijn genezing toeschrijft aan de wijsheid van den dokter en aan de kracht van 't geneesmiddel - zulk een leven gruwde hem. De grootste geleerden, de beroemste professors had hij zien zoeken als dolende kinderen die rondtasten in 't donker en zonder de minste aanmatiging hunne onwetendheid bekennen; - heel de geschiedenis der geneeskunst had hij zien onderwijzen als eene evolutie waar men van de eene veropenbaring in de andere viel om altijd verder te schrijden tot op den huidigen tijd waar de eerste wetenschappelijke theoriëen nu nog maar vastgesteld zijn - iets als eene kennis waar men nu eerst de lijnen eener methode in optrekt en waar men enkele jaren geleden nog in 't volledigste empirisme versmoord zat. - En hier zag hij zijn vader aan 't werk alsof het laatste woord in die zaken lang reeds gesproken was, zoodat 't de moeite niet meer waard is nog om te zien naar 't geen de geleerden in 't licht brachten! Die indruk ontnam Albrecht den moed om de handeling van den dorpsdokter in de verdere praktijk na te gaan. Wat al moorden waren hier niet gebeurd?! Maar wat was er aan gelegen ook? Ja, als het dan nog maar de wetenschap of iets anders tot nut strekte? Hij begon nu na te denken hoe het eens tusschen hem en zijn vader tot eene verklaring zou komen en Albert had er spijt in den ouden man eenige illusie te moeten ontnemen; hij achtte zijn vader te zeer om hem 't feit brutaal voor oogen te leggen en zijn eigene zienswijze in die zaak op te dringen. God, loonde 't wel de moeite? Die veroordeeld was door de ziekte zou sterven door de ziekte - het was nu al duizenden jaren zoo, - 't spel maar laten draaien en doen alsof men niets merkte - hij was hier enkel: de student in verlof en zou er op bekwamen tijd wel eene oplossing voor vinden. Maar... hoe moest hij hier zijn tijd dooden? wat aan te vangen hier op dat dorp om niet te vergaan van verveling? Studeren? Geen gedacht van! Voor iemand die in laboratoriums en clinieken gewerkt heeft en professoren en bibliotheken aan

de hand heeft gehad, valt op een buitendorp niet aan werken te denken. Uitrusten, verzet zoeken. Maar met wie? waar?

Eenige keeren was 't Albert ingevallen om den gebuur te gaan bezoeken.

Die ruzie moest hij zich niet aantrekken; hij zou er den rentenier maar wat mede plagen en hem in 't nauw brengen, maar dan vernam hij dat juffer Elvire op reis was en daarom had hij maar besloten te wachten tot het nichtje terug zou gekeerd zijn. 't Gezelschap van die twee paprentenieren, zonder het meisje, trok hem niet zeer aan. Hij zou maar wat luieren in de velden en elken Zondag naar Brussel de vrienden gaan opzoeken. Maar eer hij anderen toevlucht had moeten nemen, waren de bedevaarders van Lourdes terug gekeerd en nu besloot Albert maar zonder uitstel den onderpastor een bezoek te brengen. Met Gusten Vandorpe was hij in 't college nog al bevriend geweest en 't belangde Albert te weten hoe hij den kerel na zooveel jaren, terugvinden zou. Het was een echt toeval den jongen hier op 't dorp weer aan te treffen en hij wilde maar aanstonds de kennis hernieuwen. 't Geen hij hier op 't dorp over den onderpastor gehoord en vernomen had, daar was niet veel staat op te maken en die parochie-kwesties moesten zij geen van beiden zich aantrekken.

Het was geen meid maar wel eene pronte juffrouw die Albert binnenleidde, beleefd, deftig en aanminnig, een meisje met opvoeding, dat was al met den eersten oogopslag te merken. Geen wonder dat zoo iemand de afgunst verwekte in de vrouwenwereld hier op 't dorp.

- Mijnheer kapelaan was op bezoek, maar hij zou alle oogenblikken binnen komen, zegde zij en bracht Albert in de studeerkamer.

- Jammer dat ze maar geen gezelschap blijft houden, dacht Albert, met zulk een juffrouw wat te praten ware toch gezelliger dan hier alleen te zitten.

Zij kwam vragen of hij iets gebruiken wilde, bracht cigaren en haastte zich weer aan haar eigen bezigheid.

Albert begon met alles na te zien in de kamer. Ja, 't bleek wel dat Gust nog altijd de zelfde estheet was van vroeger. De gotieke eiken meubelen waren weliswaar fabriekwerk en meer voor den ‘gewonen’ onderpastor. - De schrijftafel, de bibliotheek met opene banderollen op de paneelen die al den bovenkant in spitsbogen uitliepen met kruisramen uit venster-

motieven en kanteelen aan den opperrand en een relekwiekastje in vorm van tabernakel als middenstuk. De stoelen, de zetel, het pijpenrek, tot de achtkantige tabakpot die eene cathedraal in miniatuur verbeeldde met schaliedaken op het deksel; - dat alles was in dien welgekenden clericalen stijl die men bij alle jonge college-leeraren en onderpastors aantreft. Maar hier eindigde 't banale en het bleef enkel bij de meubelen. Het overige betuigde van een eigenaardigen smaak en ontwikkeld gevoel. Eene reproductie van de Madonna del Granduca van Raphäel; de Madonna della Stella met de musizierende engelen van Angelico; een beeldje van Luca della Robbia, twee gotische koperen kandelaars op de schouw en de Christus van Grünewald; benevens de Honderd-guldenplaat van Rembrandt, de Vierge de Nürenberg en een aantal dingen van dien aard gaven aan het geheel een aangenaam uitzicht. De strengheid der meubelen sloeg minder op door de aanwezigheid van een turkschen ligstoel, eene sofa en het stemmige tapijt en donkere behangsel die met al het kleinood op schouw, tafel en étagères - vaasjes, potten, beelden en portretten, een echte gezellige lucht aan de kamer gaven.

Albert bezag de bibliotheek waar de boeken over theologie, dogmatiek, moraal en kerkelijke geschiedenis in strenge zwart basane banden gereekt stonden, maar ernevens nog andere bandjes prijkten in heviger en scheller afwisseling van toon - dat waren de duitsche, engelsche moderne en classieke auteurs benevens een heele serie gele omslagen die de fransche letterkunde vertegenwoordigden.

- Ghm! ghm! merkte Albert, 't is goed te weten, want er zijn hier dingen waar een jonge heelmeester in verlof, ook aan snoepen kan. Ik zal die boeken wel eens aanspreken. Zoo juist ging de voordeur open. Er werd gefluisterd in de gang - de kapelaan kon alle oogenblikken binnen komen. Albert nam eene houding. Het weerzien van een makker, iemand met wien men als knaap heeft omgegaan en nu volgroeid en man geworden, gaat ontmoeten, dat brengt altijd eenige onzekerheid mede - een vermoeden dat er aan voorkomen en karakter verandering gebeurd is en een twijfel ook al: of men in den huidigen stand, op de zelfde verhouding zal mogen rekenen voor malkaar...

Bij Albert was 't niets dan eene bloote nieuwsgierigheid: te weten hoe Gust er zou uitzien in de priesterkleeren. Hij

kon zich den modieusen stadsknaap maar niet voorstellen in de strenge toga en den driebek.

Maar met 't opengaan der deur, liet hij ook die bedenking varen om maar met losgelaten gulheid den ouden makker vast te pakken.

- Wel, Gust, jongen! en zeggen dat ik u hier op mijn geboortedorp weervinden moet! Hoe maakt ge 't?

De onderpastor scheen op dien uitval niet voorbereid; hij hief het hoofd wat achterover om zich te vergewissen wien hij voorhad. Op dien eigensten stond had hij gezocht welken toon hij moest aanslaan en dan stak hij bedaard de hand uit en groette beleefd, maar zonder opgewonden vreugde of verrassing te laten blijken:

- O, mijnheer Blondeel - of liever dokter? nietwaar? Welkom. Ik wist niet dat ge teruggekeerd waart.

Het scheen Albert dat Gust zich drie stappen achteruit trok om op gepasten afstand, den onderpastor te laten vooruitkomen. Als van zelfs verlaagde hij nu ook den eigen toon zijner stem en bracht ze op den diapason van zijn vormelijken vriend. Op den stond voelde Albert dat Gustje-met-de-toga, een ander wezen had aangenomen. Mijnheer de kapelaan was blijkbaar met geen vertrouwelijken omgang meer gediend. De twee oude makkers zaten tegenover malkaar gelijk twee menschen die niet weten hoe ze den een den andere moeten aanpakken, bewust dat de eerste inzet moet beslissen over de latere verhouding. Ze praatten wat over en weer, maar de onderpastor vermeed alles wat betrek had op hun vroegeren studententijd. Hij bleef liever bij 't tegenwoordige en trachtte de opvatting van zijn ambt hier op 't dorp zooveel mogelijk belang bij te zetten. Hij sprak een categorisch oordeel uit over sommige parochianen en verkondigde zijne werkwijze als iets dat volgens een vastgesteld plan is opgemaakt, waar hij geen duimbreed van afwijken zou.

De juffer kwam even binnen en vroeg heel bescheiden of de heeren iets gebruiken zouden. Albert zocht den blik van het meisje op te vangen, maar zij scheen hem geen bijzondere aandacht te wijden. De kapelaan verklaarde zelf nooit iets te gebruiken buiten 't eetmaal en de jonge dokter dankte met de zelfde reden waarop de onderpastor teeken deed aan zijn zuster dat zij mocht heengaan.

Albert voelde dat hij niets meer te zeggen had; de samen-

spraak stokte en de woorden die zij wisselden vlogen al over hun hoofd heen. Hij stond op en drukte de hoop uit: dat zij malkaar wel meer zouden terug zien.

De onderpastor stemde er mede in. Hij was overtuigd dat hij den gewenschten indruk gemaakt had en de jonge heer genoeg had kunnen merken hoe hij als onderpastor op zijn stuk stond; dat hij er maar vrede mede hebben moest: hem aan te nemen als vriend of als vijand, om 't even! Hij verontschuldigde zich niet te kunnen aandringen hem langer op te houden omdat hij pas thuis gekomen van de reis, versmoord zat in 't werk en de bezigheid.

Bij 't buitenkomen had Albert lust er een fermen vloek uit te lappen. Dat was nu een ontgoocheling. Onderpastor op end op en van de nieuwste soort! Aan de hoogeschool had hij al van die jonge abbés gekend die met hun toga ook de verwaandheid en de pretentie aantrekken. Gustje Vandorpe! Hoe was 't toch gods-mogelijk? Wat kwam die aanstellerij nu te pas tegenover een ouden makker?

- Of rekent hij mij ook al onder zijne brave parochianen bij wie hij zijn prestige heeft op te houden? Neen, manneke, ik laat u links liggen, gij zult wel de wereld hervormen zonder mij! Toch was 't een teleurstelling; hij had iets anders verwacht. Albert vergat zijne misnoegdheid om aan de juffer te denken die hier met haar broer in dat doode dorpsnest moest aarden. Zij hoort in eene andere omgeving thuis, was zijn meening.

Hij vond het geraadzaam niets van zijne ondervindingen mede te deelen aan zijne ouders. Papa had dus gelijk in zijne beoordeeling over dat ‘ruziemakertje’ dat hier den ‘illuminé’ kwam spelen?!

Zijn beste tijdverdrijf vond Albert nog met te wandelen in den hof. Die laatste zomerdagen tooverden er een innigheid over alle dingen. Het scheen hem een stuk zijner jeugd die hij er weervond onder altijd andere gedaanten. Het behaagde hem de dingen schooner te maken dan ze waren, met de bewustheid althans dat die schoonheid uit zich zelf kwam, - dat het zijn eigen gemoed was waaruit de tooverglans ontstond die de weemoed als een teederheid, met de zonneschijn over 't groen der boomen en in 't water van 't beekje vermengelde tot iets heel kostelijks dat hij vroeger bezeten had, maar nu niet meer terugvinden kon.

Dat heimwee was wel niets anders dan 't betreuren van

een tijd die heen is en daardoor al die eigenaardige aantrekkelijkheid krijgt in onze herinnering. Maar toch bleef hij zoeken naar 't geen dat geluk hier volmaken moest - naar 't geen hij verloren was.

Zekeren keer dat hij er rondliep over de paden, vernam hij een licht geruisch dat hem opeens ontroerde. Hij keek uit van waar hij 't gehoord had en ontwaarde, door de dubbele haag, eene witte gedaante - ha! 't was Elvire die er wandelde in Koornaerts tuin. Zijn eerste ingeving was om haar toe te roepen, maar omdat zij zoo rechtop voortstapte zonder opkijken, bedacht hij zich en besloot te wachten tot zij op het heuveltje geklommen was vanwaar zij gewoonlijk uitzag om te weten of zij haar ridder niet ontwaarde. Op dien stond ontwaakte bij Albert het behagelijke gevoel hunner vroegere betrekking - het onschuldige minnekoozen in den dubbelen tuin - het sprookjesspel van den jongen prins met zijn prinses. Er was hem iets van bijgebleven, als de herinnering aan een onschuldig tijdverdrijf; het had hem maanden lang achtervolgd als een zachte heimwee waar hij met wellust aan terugdacht omdat het vereenzelvigd scheen en vergroeid met zijn jeugd waar de zonneschijn, de boomen, het spel onder jonkheden, alles samen een geheel uitmiek en waar dat laatste dan, - het morbide meisjesfiguur - de tooverschoonheid verteederd had tot iets etherisch dat te verwazen scheen, zoo doorschijnend was 't als een nevelsluier in de feërie van een meimorgen. De grasperken, de bloemen, het beekje, en het nietigste kruideke schenen er toe meegeholpen te hebben en er van bewetend te zijn, want er scheen aan al die dingen iets te blijven hangen van 't geen er toen in de atmosfeer, als met balsem beladen was. Te midden heel die romantische praal was Elvire geweest het onmisbare middenpunt - het witte gewaad om het tengere beeld waar alle belang naar toestraalt en alle bekoring van uitgaat -; iets dat hij te dien einde met al de kracht van zijn jonge fantasie vervormd en vermooid had tot een ideaal om er zijn droombegeerten naartoe op te jagen. Nu eens was zij de tooverfee, dan weer de boschnymf of de nixe, om later de freule te worden die hij als ridder zijn diensten wijden moest. Heel bewust had hij zichzelf ermede weten te begoochelen zonder dat 't buurmeisje, in hare argelooze onschuld, ooit geweten had waartoe zij zich leende omdat zij in heel hun omgang niets zag dan het geleidelijk voorzetten

van 't geen als kinderspel begonnen was en in vriendschap kon blijven duren.

Waren ze dat laatste nu ook ontgroeid en zouden zij zich nu tegenover elkaar stellen als gedaagde menschen die de vormelijkheid in acht nemen en partij kiezen in de naarnemendheid van kleinzielige rentenieren? Neen toch?

- Van mijnen kant, dacht Albert, kunnen we samen nog wat plezier maken al ware 't maar om den tijd te korten. De omgang met zulk een vriendinnetje was niet te versmaden. Het meisje was niet onaardig voortijds. Hij herinnerde zich iets uit haren blik dat hem soms werkelijk naar 't hart was gegaan als een glimp van opperste goedheid, zoodat het hem ontroerd had. Wat zij ondereen behandelden in dien tijd was niet veel zaaks, maar haar naïve inborst, hare onbevangen openhartigheid waren wel bekoorlijk. Zij was als een tortel, met een woord te verleiden want zij stelde in iedereen 't volste betrouwen en liet zich gaan op elke ingeving van haar onberoerde natuur. Nu herinnerde hij zich hoe zijn vriendinnetje in den verloftijd den jongen student de woorden uit den mond luisterde en vol eerbied was en bewondering voor zijn verbazende geleerdheid, toen hij haar al de wonderen der schepping openbaarde! Hij glimlachte om zijne eigene pedante onnoozelheid van toen. Het was werkelijk schoon geweest als een geurige lente, heerlijk als een morgenstond; - hij vroeg zich af: zou dat nu allemaal uit zijn? niet meer te herdoen? 't Beeld dat hij in zijn geest gevormd had, was nooit meer dan eene schim geweest en tusschen die prinses en Koornaerts nichtje was er zelfs geen vergelijking te maken - zij was er alleen als aanleiding. Maar die aanleiding zelf werd hem nu kostelijk omdat, naar hij meende, iets toch van hem zelf in haar moest overgegaan zijn - waar wij den bezielenden adem hebben over geblazen, kunnen we de dingen soms krijgen gelijk wij ze hebben willen.

Zie nu toch hoe de omgeving op ons inwerkt, hoe de atmosfeer waarin wij eens geademd hebben, op de dingen kleven blijft; hoe 't licht dat over onze jeugdjaren geschenen heeft, bij machte is gevoelens te wekken die wij dood en vergaan waanden. Albert wilde er zich objectief tegenover plaatsen - er op neerzien met het noodig medegevoel, als een geleerde die door zijn wetenschap de genesis van 't gevoel ontleedt, van oorzaak tot gevolg.

- Al die namiddagen, gelijk nu, met de zelfde zon, in de zelfde stilte, onder die zelfde boomen, heb ik toen met dat gevoel in het hart hier rondgeloopen en nu wekt de verschijning van dat zelfde witte vrouwenfiguur ineens heel die samengestrikte gevoelswereld weer wakker met de begeerte om er in terug te keeren en er opnieuw van te genieten. Maar 't geen hij gevreesd had en voorzien, gebeurde. Elvire, in plaats het heuveltje op te klimmen en naar Albert uit te zien, wandelde bedaard een dwarspad op en keerde langs den middenweg terug,... alsof er nooit een Albert bestaan had! Zij stapte als eene heilige in de processie, rechtop, zeegbaar met de manieren eener postulante die zich in den kloostertuin waant en verslonden blijft in geestelijke meditatie. Hij wilde althans de zekerheid hebben en weten of zij nog naar hem verlangde of met zijn gezelschap gediend was. Om haar zijne aanwezigheid duidelijk te doen kennen, stapte hij gebarens achteloos vooruit en floot het zelfde deuntje dat hij haar weleer op de piano als een gelegenheidsgedicht had voorgespeeld en eindelijk zong hij met volle stem, op smachtenden toon, het lied van Schumann:

Wenn ich früh in den Garten geh',
in meinem grünen Hut,
ist mein erster Gedanke,
was nun mein Liebster thut.

Am Himmel steht kein Stern,
den ich dem Freund nicht gönnte,
mein Herz gäb' ich ihm gern,
wenn ich's heraus thun könnte.

De woorden klonken hem zelf toe als een echo uit 't verleden, toen de merels en de vinken zijn eigen stem doorschetterden en hij trachtte den zang van den nachtegaal na te doen.... die avonden in de mei! God! wat een lust was dat eens geweest! Hij gebaarde niet te weten dat iemand hem hooren kon; maar nadat de laatste galm van het slotvers uitgeruischt was, keerde hij voorzichtig op de teenen terug en loerde door de bladeren van den struik waarbachten hij zich gescholen hield. Elvire had haar wandelgang niet gestaakt om te luisteren; zij keerde niet terug naar het heuveltje, zij deed alsof er niets gebeurd was.

Wat wilde zij van hem? Verwachtte zij dat hij als een Don Quichotte zou optreden of werd hij onwillens betrokken

in de ruzie die onder de twee gezinnen heerschte? Had zij misschien verbod gekregen en was alle omgang met den gebuur opgeheven? Was zij verwachtend dat hij haar verschooning zou vragen, een geheime onderhandeling aangaan, minnebriefjes over de haag gooien en een complot op touw zetten om haar te schaken? Neen, maar die onverstoorde wandelgang ontstemde Albert; dat kon hij niet van haar vermoeden. Die prinsesse-houding wekte zijn weerzin.

- Als gij denkt, meisje, dat ik hier de rol van den deemoedigen ridder ga spelen en me om die domme tabak-historie ga bekommeren.... neen, dan maar zonder minnekoozen! 't Bewustzijn van zijne meerderheid kwam in hem op - de begoocheling was op den slag gebroken; hij nam zijn stand weer in en voor 't meisje dat ginder wandelde, voelde hij niets meer dan minachting - hij werd er onverschillig aan. Haren eenvoud werkte geen bekoring meer uit - integendeel: voortaan was zij alleen nog het dorpsmeisje waarmede hij geen uitstaans had - het nuffige nichtje van Koornaert, opgebracht onder de leiding van hare kleinzielige en verkwezelde tante - iets zonder karakter, zonder eigen inzicht, vlakvloers....

Gelijk hij haar nu wandelen zag, voelde hij lust zich zelf uit te treiteren met 't geen hem eens als eene schoonheid was voorgekomen en dat hij nu eerst in zijn werkelijkheid beschouwde. De anatomist kon er geen gratie meer in vinden; zijn vroegere voorliefde voor 't etherische van hare gestalte was hij vergeten. Haar wit flanellen gewaad met de losse plooien, diende enkel om 't gebrek aan vrouwelijk fatsoen te verduiken en het vlottende kleed gaf nergens aan waar de lijnen van haar lijf begonnen of eindigden.

In de snijkamer en in de cliniek, met de makkers in de heelkunst had Albert de structuur en de vormen van het vrouwenlijf leeren kennen en medeen was zijn inzicht over de schoonheid ervan ontwikkeld en open gegaan. Nu kon hij dingen waardeeren en bewonderen die hij vroeger nooit had opgemerkt. Anders kon hij zich de begoocheling voor dat buurmeisje niet verklaren.

Als collegie-jongen was zijne aandacht alleen getrokken door een blik uit heldere meisjes-oogen, 't reine gelaat was hem als eene bloem in de lente;... nu echter omvatte zijn blik het heele lijf, en zocht hij in de onderdeelen, de algemeene lijn, die onderling in hunne verhouding, met de gratie

in de beweging die trilde van hoofde tot de voete, in armen en beenen, dat harmonisch organisme vormt van waar de bedwelmende en onweerstaanbare bekoring bij elke vrouwelijke schoonheid uitgaat. Hij bracht er beschouwingen bij te pas over afkomst en ras en 't geen hem vroeger in de vervoering stelde, kon hij nu met zijn kennersblik als nietigheid afkeuren.

Koornaerts nichtje! hare beenen waren te rank, de heupen en het bekken niet ontwikkeld, de schouders afgezakt en de rondheid van den rug liet al iets raden van het poitrinaire waarmede tante Agatha belast was. Waar zij nu stond, kon hij haar gelaat niet zien, hij merkte alleen dat zij een prachtig, zwaren haarbundel droeg, maar de hals was niet rond en de armen te mager. Als figuur, alleen goed genoeg om op een afstand te bewonderen gelijk nu, in eene omgeving van bloemen, op een achtergrond van groen - in een salon echter, of in de straten der stad zou zij 't effect doen van een lymphatieke kwijnplant, zonder sap of geest, zonder drift of begeerte, suf!

- Heb ik me daarvoor ooit kunnen opwinden? vroeg hij zich zelf; maar dan kon hij zich te goeder trouw weerspreken met de bewering: dat 't nooit erg gemeend was van zijnen kant, dat het ten hoogste iets als kalverliefde kon heeten. Hij had er alleen aan medegedaan omdat de omstandigheden het zoo meêbrachten - omdat Elvire de vriendin was van Celeste en dat zij gebuurskinderen waren.

En toch wekte die gewaarwording eenigen spijt bij Albert, dat meisje had toch zijn jeugd verdichterlijkt en als men zooiets voelt wegvallen wekt het een onbehagelijk gevoel. Hij aanzag het als het beste uit zijn leven - toen hij nog heel rein was en kinderlijk.... al het andere had hem naderhand een wrangen smaak nagelaten.

Alles gaat voorbij! zuchtte hij met gemaakte zwarigheid, gelukkiglijk dat wij zelf, ook voorbij gaan. Wij zijn ten minste evoluëerende schepsels, wij kennen iets van de gedaante-verandering ‘à rebours’: wij beginnen als libellule om als kruipdier en pop te eindigen.

Waar hij opkeek was de lichtschijn getaand. De jonge heelmeester stond met 't besef zijner meerderheid, zijn kracht en zijn kunde, op de kleinheid van zijne omgeving te staren - er was geen betrek of aanknooping meer tusschen hem en de dingen uit zijn jeugd. Hij was er van afgescheiden door

zijne kennis zelf en dat afscheid voelde hij nu als een verlies waarom hij had kunnen treuren.

Hij dacht aan 't geen hij meegemaakt had in de groote steden, aan de avondfeesten, het schitterlicht, de pracht, de weelde, de beroeschende muziek, den bedwelmenden dans, waar de kunst alle elementen samenvat om haar kleurige lichtbogen uit te spannen en tijd en ruimte te overbruggen en gezichteinders te openen op onbekende verten.... waar men hier op 't dorp zelfs geen besef van heeft.

Hij was den geboortegrond ontgroeid - het ouderlijke huis kon hem niets meer geven - de wetenschap, het stadsleven had hem opgeslokt, de wervelende maalstroom had hem gegrepen, eischte hem terug.

Het zou hem iets kosten zich heelemaal los te rukken - er waren dingen in 't verleden waar zijn ziel aan vastkleefde, maar nu kwam hij eerst tot de vaste overtuiging: dat hij hier niet aarden kon, dat de eenvoud der omgeving hem uitstootte en hij daar lag als een ontwortelde....

Medeen stond zijn besluit vast om met de eerste gelegenheid hier weg te komen. De rust zelf kon hem hier geen genoegen geven.

Gedichten.
Mevr. A. Cardinaal-Ledeboer.

Dood en leven.

Luid roept ons 't leven met zijn vele nooden...
Maar vaak, terwijl de rappe hand zich weert,
Gaan stil gedachten uit, als liefde-boden,
Naar 't verre land, van waar geen dierb're keert.

O, 'k wil niet weenen op de weeke zoden,
Die dekken 't hulsel, reeds tot stof verteerd!
Ik volg het spoor van 't leven mijner dooden
En 'k vind het weder, door geen dood gedeerd.

Ik kus hun beeldt'nis, mij tot troost gebleven,
'k Herdenk hun liefd' en hoop, hun moed, hun strijd,
En 'k weet: ze zijn gegaan tot hooger leven,
Tot reiner vreugd, tot eed'ler werkzaamheid.
Ja, 'k hoor een fluistren uit onzichtb're dreven:
Hier is ons hooger samenzijn bereid!

Troost.

Is uw hart zoo groot als de groote zee,
O, laat mij dan komen vrij,
En storten den stroom van mijn brandend wee
In die diepe, koele, machtige zee,
En ademen hoog als zij!

Zijn uw armen wijd als de wijde zee,
O, breid ze dan om mij heen,
En deel mij het vast vertrouwen mee:
Al zijn wel vaak onze wegen twee,
Toch is onze richting één!

Is uw stem zoo diep als de stem der zee,
O, laat mij dan luisteren stil
Naar het rijzend ruischen van ziele-vreê,
Hoog boven de branding van wereld-wee,
Die breekt op des Eeuwigen wil!

Juni-avond.

Open u, wereld, gij wondre, gij wijde!
Hemel en Aarde omarmen zich zacht;
Zie hoe de lijnen hun grens overschrijden,
Zie hoe het zonlicht zelfs aarzelt bij 't scheiden,
Avondrood wijlt bij het zilver der nacht.

Lieflijk de slapen met rozen omwonden
Vleit zich de zomerdag langzaam ter rust;
Geuren en zangen omzweven zijn sponde,
Weven den weemoed der stervende stonde
Saâm met des dageraads juublende lust.

Zóó rust de Dichter, terwijl van zijn zangen
Diep in zijn ziel zich 't mysterie ontspint,
En hij in groot en profetisch verlangen,
't Oor nog door klanken van d'aarde gevangen,
't Eindig bestaan aan het Eeuwige bindt.

Jong en oud.

Daar ligt een klove tusschen jong en oud
En in de diepte bruist een wilde stroom:
De levens-stroom, die hen gescheiden houdt,
De grijzaard roept, de jongling hoort... in droom!

Eerst mijlen, mijlen verder ligt een brug.
Als hij, die eenmaal jong was, z'overschrijdt
Dan denkt hij, laat, aan d'oude stem terug
En woord op woord wordt thans tot werklijkheid.

Nu volgt hij zelf zijn weg langs d'overzij
En roept zijn manend woord...
en gaat voorbij!

Stemmingen.
Elise Soer.

[Is elk menschenhart een verzegeld boek?]

Is elk menschenhart een verzegeld boek?
En wie heeft de bladen beschreven?
Staan onze woorden en daden er ook,
Los rag, in 't verleden geweven?

Is elk menschenhart als een eenzaam meer;
Op den bodem bezwaard met steenen,
Door baldadige hand er neergegooid,
Waarover de ziel moest weenen?

Is elk menschenhart een stille kluis,
En toeven wij slechts aan zijn drempel,
En zullen wij nooit het heiligste zien
In dien eeuwig gesloten tempel?

In mijn jonge jaren,
Was mijn woud zoo dicht.
Eedle, hooge stammen
Streefden er naar 't licht.

Laagre plantenweelde
Tierde aan hun voet;
Lieve, mooie bloemen
Brachten mij haar groet.

Zonnestralen speelden,
Dansten door het woud;
Op bemoste paden
Vloeide zonnegoud.

Als een vlinder dartel,
Zwierf ik door mijn bosch;
Rustte er in de schaduw,
Op een bed van mos.

't Leven enkel blijheid,
Vol van zonneglans;
Reine lentezoetheid....
Ach, zoo schijnt het thans.

Zware wolken kwamen.
't Werd in 't woud zoo stil.
Nevelen slopen nader,
Als een lijkwa kil.

't Ruischte door de takken,
Lange, bange zucht....
Groote tranen leekten
Door de grijze lucht.

Harde slagen dreunden....
In mijn lustwarand
Was de dood geslopen,
Met zijn sterke hand

Velde hij de boomen,
De eelste, jong en oud;
Brak de schoonste bloemen,
In 't ontluisterd woud.

Eenzaam dwaal ik omme,
Door de leege zaal....
Maar een stemme fluistert:
'Ook gij valt eenmaal.'

Voorjaarsavond.

Het licht beschijnt de akkers,
Alsof zij met sneeuw zijn bestrooid;
Het late licht van den avond
Heeft de aarde met zilver getooid.

Maar daar, in 't verre Westen,
Laait sombere, bloedroode gloed
Van vreemde, felle branden,
Ons dreigend, droef tegemoet.

Wat spellen zij? Storm of vrede?
IJdele vraag! Zie, in rijen geschaard,
Staan zwijgend en wachtend de boomen,
Tot de roode hemel weer klaart.

Dan ritselen de naakte takken,
Als fluisteren zij tegen elkaar:
‘Laat de Westerstorm maar komen;
Hij brengt ons het bloeiende jaar.’

Molière en zijn vijanden.
Fenna de Meyier.

IEDER groot man - om 't simpele feit al dat hij groot is - heeft zijn vijanden, kleine, afgunstige menschen die niet bewonderen kunnen of hun eigen minderheid erkennen tegenover het alles overschaduwend genie.

Maar over dat soort vijanden wilde ik nu niet spreken. Ik bedoel onder Molières vijanden vooral de menschen die zijn satire heeft geraakt en heeft *willen* raken, en aangezien Molière een zuiver-natuurlijk, oprecht en edel mensch was, zijn 't de opgeschroefde, onnatuurlijke wezens, de huichelaars en de bedriegers geweest, die vooral zijn ergernis hebben opgewekt.

Vooraf zullen enkele bizonderheden uit zijn leven, al is dat den meesten ook nog zoo bekend, misschien niet ondienstig zijn.

Jean Baptiste Poquelin, die later pas den naam aannam van Molière, werd den 15^{den} Januari 1622 te Parijs in de Rue St. Honoré geboren in een heel oud, merkwaardig huis waarvan Ed. Fournier ons de volgende bizonderheden meedeelt: Gelegen op den hoek van de Rue St. Honoré en de Rue des Vieilles Etuves had het in den gevel een herinnering aan heel oude tijden bewaard; nl. een soort van langen paal die van beneden tot boven op den hoek van die twee straten tegen het huis aan stond en waarin, zooals vroeger gebruikelijk was, allerlei figuren en voorstellingen waren uitgesneden, o.a. dit: Op een hoogen appelboom, waar tallooze vruchten aan hingen, klauterden jonge aapjes heen en weer om de appels te plukken.

Maar de rijpe vruchten vielen door dat beweeg op den grond, zonder dat ze die op konden vangen. Een oude aap, het leek wel de patriarch van de bende, zat aan den voet van den boom en ving, zonder zelf moeite te doen, de appels op, spottend de jonge dwazen bekijkend, die met hun drukte zoo weinig voordeel trokken van den appelboom. Fournier voegt er een anecdote bij dat Molière, in gezelschap gewoonlijk een stil, maar opmerkzaam man, eens deze fabel vertelde en zich

zelven vergeleek bij dien ouden aap die zijn voordeel deed met wat de anderen lieten schitteren van hun geest. Menige zotte inval en menige geestigheid zal Molière zoodoende uit het dagelijksch leven in zijn comedies hebben overgebracht.

Toen hij elf jaar was, verloor hij zijn moeder, Marie Cressé, die, naar men beweert, een charmante, begaafde vrouw geweest moet zijn[1]. De ouders van Jean Baptiste waren welgestelde burgers en leefden er goed van. Zijn vader had den titel van 'tapissier du roi' - zoo iets als hofleverancier van kleeden en tapijten, gobelins enz. Bij den dood van Marie Cressé werd natuurlijk een lijst opgemaakt (die bewaard is gebleven) van de bezittingen der familie en daarop stonden de kostbaarste juweelen, prachtig tafelzilver en verscheidene kunstvoorwerpen van waarde vermeld. - Molière leerde dus al van zijn vroegste jeugd smaak krijgen in mooie luxe-voorwerpen, iets wat hij later, toen zijn troep in goeden doen kwam, ook wel getoond heeft, - maar na den dood van zijn moeder veranderde het vroolijke, gezellige interieur van de Poqelins geheel en al. Zijn vader werd somber en gaf meer en meer toe aan zijn telkens sterker wordende gierigheid. Misschien dat Molière bij hem al de eerste trekken vond en onthield voor zijn type van Harpagon? Ruim een jaar na den dood van zijn vrouw hertrouwde Poquelin, waarschijnlijk om een mooien bruidschat. Het geld bleef altijd het gevoelige punt bij hem. Welk een verdiet moet het hem dus gekost hebben dat zijn oudste zoon op éénentwintigjarigen leeftijd zijn erfdeel van hem op kwam eischen. Dat ondankbare kind, dat hem al zooveel geld aan studie gekost had - Molière haalde den graad van advocaat in Orleans - en dat allerlei weelderige neigingen toonde, die jongen zou hem nu zulk een groote som afpersen en waarvoor? - het was om voor een eerzamen burger grijze haren van te krijgen - om tooneelspeler te worden! Hij gaf eindelijk toe - 630 pond stond hij hem af, maar op voorwaarde dat Jean-Baptiste nooit meer aanspraak maken zou op den erfelijken titel van 'tapissier du roi' die hem als oudsten zoon, rechtens toekwam.

Dit gebeurde in 1643. Ik vermoed dat de geheime ambitie van den vader was geweest om zijn oudsten zoon voor priester

1. Zij las de 'Plutarque' van Amyot, het boek dat toen, als bij ons Cats, populair was onder de gegoede burgerij, maar waarvoor men toch een zekere mate van ontwikkeling moest hebben om 't te begrijpen.

te laten opleiden, maar de gezond-levenslustige, naar 't vrije en ongebonden leven hakende natuur van Jean-Baptiste was daar allerminst voor geschikt. Toen hij nog op school ging bij de Jezuïten, nam grootvader Cressé hem dikwijls mee naar de comedie. Wat de jongen dan genoot! Ze gingen òf naar 't Hôtel de Bourgogne, waar tragedies en comedies gegeven werden, òf naar de Italianen met hun kluchten en grappen, òf naar de Pont Neuf waar 't nog vroolijker en ongegeneerder toeging.

Als er op school comedie gespeeld werd bij 't uitreiken van de prijzen, dan was hij de beste en toonde er meer aanleg en ijver dan in de gewone school. En dat bleef zoo, ook toen hij als jongeling in de rechten studeerde. Veel meer dan voor de wetten, voelde hij voor het tooneel, het gezelschap van vroolijke en ongebonden vrienden; en *als* hij ernstig studeerde, dan was 't nog eerder in de natuurwetenschappen, onder invloed van den wijsgeer Gassendi, die op Molières levensinzicht zoo'n grooten invloed heeft gehad.

Heel veel lust om priester, advocaat of koopman te worden, zat er dus bij hem niet in. Het besluit om zich uitsluitend aan het tooneel te wijden werd versterkt door een jeugdige verliefdheid. Hij ontmoette n.l. Madeleine Béjart, een actrice van naam, die een grooten indruk op hem maakte en die hem overhaalde om met haar en haar familieleden een nieuw tooneelgezelschap te vormen. Jean-Baptiste was er wel voor te vinden en zoo werd 't ‘Illustre Théâtre’, zooals men 't heel bescheiden noemde - door hen opgericht. Wij zullen hier niet in alle bizonderheden nagaan hoe de troep met duizenderlei moeilijkheden en concurrentie van allerlei aard te kampen had - hoe zij telkens van zaal moesten veranderen, ja zelfs een danser en goochelaar aan zich moest verbinden om vooral toch publiek te trekken; genoeg is 't te vermelden dat het te Parijs niet vol te houden was - Molière moest zelfs voor schulden in 't Châtelet gevangen zitten en werd daaruit met moeite door familie en vrienden verlost, - en de troep besloot om de provincie op te gaan waar nog niet zooveel concurrentie te duchten was.

Gedurende twaalf jaren heeft Molière in de provincie rondgezworven, maar die jaren zijn vruchtbaar geweest voor zijn genie. Nooit misschien was hij zoo groot geworden als hij niet zooveel had doorgemaakt, geleden en geworsteld had en vooral - als hij niet zoo'n wijd veld gekend had van waar-

neming zooals het platteland hem dat bood. De gebreken en belachelijkheden van mode en tijdgeest zijn nergens zoo duidelijk zichtbaar als in de provincie. De provincie aapt Parijs na - en dikt de dwaasheden aan om toch vooral maar 'mee te doen'! Wat een Parijsche precieuse zegt en doet, is te Narbonne of te Lyon iets caricaturaals geworden en een prachtige prooi voor den satiricus!

In 1652 vestigt de troep zich te Lyon, waar Molière onder den invloed van de Italianen zijn 'Etourdi' opvoert. Eerst beschermd door den prins van Conti (nog een schoolkameraad) en waarin Molière misschien wel het type vond van zijn later geschreven 'Don Juan', en dan door Monsieur, broeder des konings, geraakt de troep eindelijk uit de nijpendste zorgen. Nu de moeilijkste jaren voorbij zijn en Molière - inmiddels een ervaren theater-directeur geworden - zich gerugsteund weet door eenige groote heeren, vat hij het plan op om weer eens zijn geluk in Parijs te beproeven. In 1658 ziet Parijs hem terug en den 24sten October van dat jaar speelt hij voor 't eerst voor den koning in 't Louvre (de 'Nicomède' van Corneille.)

De troep, voortaan 'la Troupe de Monsieur' genaamd, geeft nu geregeld zijn voorstellingen in 't 'Petit Bourbon', d.i. 't gebouw waar ook de Italianen spelen. Molière geeft er 't heele repertoire van Corneille, dus nog altijd tragedies, tot op een dag 'l'Etourdi' van hemzelf zulk een succes heeft bij 't publiek, dat hij besluit voortaan uitsluitend comédies te geven.

Zoo kwam in September 1659 de eerste voorstelling van Molières meest bekende klucht: 'Les Précieuses ridicules.'

Dit was voor dien tijd een heel bizonder stuk. In plaats van een conventionneel gegeven of een klassiek motief te gebruiken, had Molière geput uit zijn eigen ervaring, menschen typeerend uit zijn omgeving en een zedemisbruik voor 't voetlicht gebracht, dat nog nooit het onderwerp was geweest van zijn voorgangers. Daarmede creëerde hij het Fransche zedenspel of de maatschappelijke satire op 't tooneel en is daardoor de groote voorlooper van Dancourt, Lesage, Beaumarchais en in onzen tijd van Henri Becque, Lavedan en Brieux.

Molière is een nieuwe phase van zijn artistieke loopbaan ingetreden. Voortaan zal hij steeds - al moet hij dat soms afwisselen met farces, lichtere tooneelgrapjes met of zonder ballet - voortaan zal hij steeds doorgaan met satires te geven

in den vorm van de echte ‘comédie de moeurs’, waarvan de ouden reeds zeiden dat zij ‘lachende kastijden wil.’

Doch alvorens den ontwikkelingsgang van zijn talent verder aan te duiden, moeten wij even een blik slaan op den tijd en de maatschappij waarin Molière leefde. Het is zeker van belang na te gaan welke invloeden gewerkt hebben op 't talent van een schrijver, invloeden van tijdgeest, opvoeding, studie, omgeving en levensomstandigheden, al kan men de beteekenis van zulk een systeem overschatten. ‘La théorie du milieu’ waarmee Taine ernstig begonnen is de artiesten te benaderen om een juister critischen blik op hun werk te krijgen, is in zeker opzicht voortreffelijk te noemen; maar misschien is 't eveneens een belangrijke waarheid dat het meesterwerk van een kunstenaar door ons als 't ware onttrokken moet worden aan zijn omgeving en beschouwd als een *spontane creatie* van het genie. Elke echte artiest is origineel; d.i. hij vindt zijne bronnen in zich zelven en is dus *vrij*, zelfs onder den schijnbaren invloed van zijn tijdgenooten. Al is er in zijn *vorm* veel dat aandoet als speciaal van zijn tijd en dat men dus conventioneel zou kunnen noemen, hij geeft toch zijn ‘note personnelle’ en dit is vooral met Molière het geval. Ik zou geen beter voorbeeld kunnen noemen dan hem, om te bewijzen hoe de geest van een kunstenaar soms geheel tegenstrijdig is aan dien van zijn tijd en omgeving.

De 17de eeuw in Frankrijk is - men heeft het herhaaldelijk gezegd - de eeuw van den *regel* en van de *orde*, van de ingetoomde kracht, van de discipline in één woord. Na de onrust- en onheilbrengende oorlogen en de verwarde staatstoestanden, had men behoefte aan een ordelijk regelmatig bestuur. Zelfbeheersching, plichtbesef en gehoorzaamheid aan den koning in de maatschappij en aan den vader in 't huisgezin, waren de karakteristieke deugden die men vereerde.

Leest men nu Molières stukken, dan is gehoorzaamheid aan 't vaderlijk gezag (hij gaf uitsluitend familie-verwikkelingen) juist iets waar hij zelf het eerst den draak mee steekt. Bij hem heeft de jeugd altijd gelijk tegenover de ouders; hetzij de meisjes opstaan tegen de keuze van hun vader, of de jongelui zich bitter beklagen over de strengheid van hun ouders, het eindigt er altijd mee dat een - zij 't ook vaak geforceerd slot - den armen kinderen hun zin geeft, - was dit in den geest van de 17de eeuwsche ouders?

Verder wordt die eeuw gekenmerkt door een opbloei van 't christelijk godsdienstig gevoel, dat men echter vergeefs in Molières werk zal zoeken. De lessen van Gassendi hebben hem een natuur-philosophische levensleer gegeven, die denken doet aan Rabelais. Molière heeft den christelijken godsdienst nooit begrepen. Waar hij in de 'Tartufe' door Cléante den waren Christen laat teekenen, karakteriseert hij alleen den eerlijken, natuurlijken mensch. *Natuurlijk*, dat was hij vóór alles en daardoor zou hij meer in den Renaissance-tijd thuis hooren dan in de telkens strenger en stijver wordende 17de eeuw.

Men noemt die eeuw gewoonlijk 'le siècle de Louis XIV.' De koning was inderdaad, vooral in de 2e helft dier eeuw, het punt waar alle blikken zich naar richtten. Of hij evenwel zulk een grooten invloed op de kunst en de litteratuur in 't bizonder heeft uitgeoefend als zijn vleiers hem wilden beduiden, is minstens twijfelachtig. In de eerste plaats was de intelligentie van Lodewijk XIV, misschien van huis uit helder genoeg, toch bitter weinig ontwikkeld.

Mazarin, de groote staatsman-intrigant die tijdens de minderjarigheid des konings het roer in handen had, was om politieke redenen er steeds op bedacht geweest den jongen prins niet al te verstandig te maken. Hij gaf hem vroolijke vrienden, amusementen van allerlei aard, waaronder niet altijd de edelste - en het mag een wonder heeten dat, niettegenstaande zulk een opvoeding het kind nog opgroeide tot een redelijk man. Wat den koning gered heeft, was de onuitroeibare en in later jaren tot een bijna krankzinnige idée-fixe vergroeide overtuiging dat hij van God gezonden was om over de menschen te heerschen. Dat was zijn kracht - dat fiere gevoel van verantwoordelijkheid - al verliep dat later ook in naïve zelfverheerlijking en 't rotsvaste gevoel dat alles van hem - ook zijn misgrepen en zonden - een heilig karakter droeg.

Met zulke ideeën moest hij wel de meest tyrannieke vorst van Frankrijk worden. En eerder zou ik geneigd zijn te gelooven dat die verpletterende machtsuitoefening verstikkend gewerkt heeft op verscheidene talenten - denk hierbij aan Racine - en op 't gebied van schilderkunst en sculptuur er dikwijls dat koude, al te correcte, statig-pronkerige karakter heeft ingebracht. De koning gaf aan; en de kunst op commando miste daardoor de naïve spontane bekoorlijkheid.

Voltaire is, meen ik, de eerste geweest die van een 'siècle

de Louis XIV' gesproken heeft en het ook heeft doen voorkomen alsof alleen 's konings invloed de genieën heeft doen ontstaan, die de 17de eeuw groot hebben gemaakt. Corneille, de eerwaardige vader van 't Fransche tooneel, Pascal, die diepe denker en vurige enthousiast, Descartes, de uitnemende philosoof, zij hebben hun meesterwerken geschreven vóór 1661, dus vóór Lodewijk XIV eenigen invloed op hen zou *kunnen* uitoefenen; Molière, La Fontaine, Bossuet, waren in de volle kracht van hun leven, gevormd en ontwikkeld onder 't voorgaande régime. De hoogopgevijzelde bescherming die de koning Molière bewezen heeft - (er gaan daarvan de bespottelijkste anecdotes rond, die niets met de werkelijkheid te maken hebben) - was een bescherming 'uit de hoogte', bijna minachtend, als voor een goeden lakei of een hofnar.

Molière amuseerde den koning - moest hem wel amuseeren om zeker te zijn van het succes van zijn troep - maar het dient gezegd dat het juist niet zijn meesterwerken waren, die aan 't hof het meest behaagden. De koddige klucht, met ballet en muziek (waarvoor de beroemde Lulli moest zorgen) was 't geliefde vermaak, waar de koning verzot op was.

Het ballet - de voorlooper, zooals men weet, van de Fransche opera - werd onder zijn regeering met ongekende pracht vertoond. Molière moest - of hij wilde of niet - ook meehelpen om de balletten in elkaar te zetten en er een grappigen tekst bij schrijven.

De protectie des konings richtte echter wel veel uit op materieel gebied en had daardoor indirect wel eenigen invloed op de ontwikkeling van het genie. Sedert 1661 had Colbert den in ongenade gevallen Minister van Financiën Fouquet vervangen. Colbert was een practisch, doortastend man, die een reeks van hervormingen teweegbracht in het meer dan slordige staatsbestuur. Hij was 't die de 'Académie des Beaux-Arts' oprichtte met den grooten Le Brun als directeur. (Le Brun was ook directeur van de 'Manufacture des Gobelins' en maakte verscheidene schilderijen die in tapisserieën werden omgezet.)

Een periode van intense productiviteit op 't gebied van architectuur en beeldhouwkunst trad in. De koningsglorie eischte meesterwerken. Duizenden werden uitgegeven om de pracht van zijn paleizen en tuinen tot stand te brengen. Het Louvre werd voltooid, maar bleek weldra te klein.

Alleen Versailles was grootsch genoeg om een waardige omgeving voor dien halfgod te scheppen. Een wonderlijk contrast met al die pracht en rijkdom vormt de eigenlijke ruwheid en vuilheid van 't gros der hovelingen. Men leze de ‘Mémoires’ van St. Simon om een denkbeeld te krijgen van 't onbeschaafde, grove, onhygienische leven dat onder dat dunne lakwerk van uiterlijke etiquette en verfijning verborgen lag. Wreed was de ellende van 't volk, vooral ten platten lande, waar zware, vergulde karossen der naar 't hof rijdende edelen vaak langs de van honger gestorven wezens scheerden, op den heirweg uitgestrekt met het gras nog in den mond, hun laatste voedsel.

In zulk een maatschappij was Molière, die hoog en laag gekend had - ook in socialen zin - wel in staat om menschenkennis op te doen. De diepe verontwaardiging, die uit enkele van zijn stukken spreekt, toont wel hoe hij zijn vijanden (die ook de vijanden waren van het beste deel van zijn volk) veracht heeft en gehaat. Wie die vijanden zijn, wil ik in enkele woorden duidelijk maken, om in 't oeuvre van Molière te kunnen aantoonen waar en hoe hij ze aanviel.

Daar waren vooreerst *de markiezen.*

‘Petit Marquis’ was een titel waarmee verscheidene adellijke jongelui van dien tijd zich sierden, omdat die nu eenmaal in de mode was. Langzamerhand werd hij in 't Fransch toegepast op ieder die de allures van een ‘grand seigneur’ aannam zonder het te zijn. Het waren de echte saletjonkers die Molière bedoelde, fattig, onbeduidend, brutaal en aanmatigend tegen ieder die zijn brood moest verdienen en een ware plaag voor den tooneelschrijver, daar ze onbarmhartig critiek uitoefenden en den auteurs vaak een hindernis waren in 't spel. Want het is algemeen bekend dat toentertijd een gedeelte van het tooneel, dat toch al heel weinig ruimte bood, ook nog zitplaatsen moest bevatten voor enkele bevoorrechte theaterbezoekers, waaronder de ‘petits marquis’, die met hun onverschillige of spottende conversatie dikwijls den indruk van het beste stuk bedierven. Voltaire heeft pas in de 18de eeuw dit hinderlijke gebruik weten af te schaffen.

In de ‘Précieuses ridicules’ komen al steken voor op de markiezen, ofschoon dit stuk in het begin van zijn Parijsche loopbaan geschreven is. Hij hekelt er n.l. de verwaandheid van die jongelieden, die zich verbeeldden dat het succes van

een stuk afhing van hun goed- of afkeuring. Wij lezen er b.v. dat Mascarille zegt:

'Mais je vous demande d'applaudir comme il faut, quand nous serons là; car je me suis engagé de faire valoir la pièce, et l'auteur m'en est venu prier encor ce matin. C'est la coutume ici, qu'à nous autres gens de condition, les auteurs viennent lire leurs pièces nouvelles, pour nous engager á les trouver belles & leur donner de la réputation! et je vous laisse à penser si, quand nous disons quelque chose, le parterre ose nous contredire! Pour moi, j'y suis fort exact, et, quand j'ai promis à quelque poète, je crie toujours: Voilà que est beau! devant que les chandelles soient allumées.' - Dit klinkt natuurlijk nog zotter uit den mond van Mascarille die een eenvoudige verkleede knecht is en de rol moet spelen van 'petit marquis' om de 'précieuses' te straffen.

In een ander stuk 'Les Fâcheux' leest men ook een vermakelijke tirade op die kwasten:

'Tu n'as point vu ceci, marquis? Ah, Dieu me damne,
Je le trouve assez drôle & je n'y suis point âne;
Je sais par quelles lois un ouvrage est parfait,
Et Corneille me vient lire tout ce qu'il fait.'

Maar 't is vooral in zijn 'Critique de l'Ecole des Femmes,' een stuk dat hij, zooals men weet, geschreven heeft om zijn 'Ecole des Femmes' te verdedigen tegen de aanvallen van 't publiek, dat hij de markiezen bespottelijk maakt, tegelijk met de précieuses, waarop ik later terugkom.

Wij zijn in 't salon van Uranie, de Parijsche 'grande dame,' waar 't stuk van Molière besproken wordt, en waar zoo'n petit marquis zijn entrée doet.

'Sur quoi en ètiez-vous, mesdames,' vraagt hij, 'lorsque je vous ai interrompues?'

Uranie	'Sur la comédie de l'Ecole des Femmes.
L.M.	Je ne fais que d'en sortir.
Climène.	Eh bien, monsieur, comment la trouvez-vous s'il vous plaît?
Le M.	Tout à fait impertinente.
Climène.	Ah! que j'en suis ravie!
Le M.	C'est la plus méchante chose du monde. Comment diable! â peine ai-je pu trouver place. J'ai pensé, être étouffé á la porte, et jamais on ne m'a tant

marché sur les pieds. Voyez comme mes canons et rubans en sont ajustés, de grâce.

Elise. Il est vrai que cela crie vengeance contre l'Ecole des Femmes, et que vous la condamnez avec justice.'

Het ironische antwoord van Elise gaat echter voor den verwaanden jongen verloren.

In het volgend tooneel zal Dorante, die hier het gezonde verstand en den goeden smaak vertegenwoordigt, den markies eens flink onder handen nemen.

'Tu es donc marquis,' zegt hij, 'de ces messieurs du bel air, que ne veulent pas que le parterre ait du sens commun, et qui seraient fâchés d'avoir ri avec lui, fût-ce de la meilleure chose du monde? Je vis l'autre jour sur le théâtre un de nos amis qui se rendit ridicule par là. Il écouta toute la piece avec un sérieux le plus sombre du monde! et tout ce qui égayait les autres, ridait son front. A tous les éclats de risée, il haussait les épaules et regardait le parterre en pitié; et quelquefois aussi, le regardant avec dépit, il lui disait tout haut: "Ris donc, parterre, ris donc!" Ce fut une seconde comédie que le chagrin de notre ami... Apprends, marquis, je te prie, et les autres aussi, que le bon sens n'a point de place déterminée á la comédie; que la différence du demi-louis d'or et de la pièce de quinze sols ne fait rien du tout au bon goût; que, debout ou assis[1] l'on peut donner un mauvais jugement; et qu'enfin, a le prendre en général, je me fiérais assez á l'approbation du parterre, par la raison qu'entre ceux qui le composent, il y en a plusieurs que sont capables de juger d'une pièce selon les règles,' etc.

Dit stuk is in een ander opzicht ook zoo belangrijk, omdat het 't eenige is, waarin Molière zijn theorieën over een kunstwerk op 't tooneel heeft neergelegd. (Alweer bij monde van Dorante, den verstandigen homme du monde). Dit gedeelte o.a. is karakteristiek: 'je trouve qu'il est bien plus aisé de se guinder sur de grands sentiments, de braver en vers la fortune, accuser les destins, et dire des injures aux dieux, que d'entrer comme il faut dans le ridicule des hommes, et de rendre agréablement sur le théâtre les défauts de tout le monde. Lorsque vous peignez des héros, vous faites ce que vous voulez. Ce sont des portraits à plaisir, où l'on ne cherche point de ressemblance; et vous n'avez qu' à suivre les traits d'une

1. In het parterre stond men.

imagination qui se donne l'essor, et qui souvent laisse le vrai pour attraper le merveilleux. Mais lorsque vous peignez les hommes, il faut peindre *d'après nature.*'

Vindt men hierin niet het geheim van Molières kunst?

Behalve om hun domme, eigenwijze verwaandheid, was er nog een andere reden waarom hij de markiezen haatte, en dat was dat zij 't hof maakten aan zijn jonge vrouw, de coquette Armande, die lang niet ongevoelig bleek voor hun bewondering.

Wij raken hier aan een pijnlijke en delicaat te behandelen plek in zijn leven: nl. zijn huwelijk met de zooveel jongere Armande Béjart, de zuster (sommigen beweren de dochter) van Madeleine Béjart, waarmee Molière indertijd het 'Illustre Théâtre' oprichtte en die inderdaad zijn maitresse geweest is. Nog anderen - doch dit is door de Moliéristen beslist tegengesproken - beweren dat Armande de vrucht was van hun verbintenis, maar de koning zelf, door een kind van Molière en Armande ten doop te houden, heeft willen medewerken om dien laster te ontzenuwen.

Armande was jong en lichtzinnig en maakte het leven van haar armen, door allerlei zorgen en verdrietelijkheden toch al zoo beproefden echtgenoot nag zwaarder. Wie een aardig - misschien niet overal natuurgetrouw, maar toch typisch beeld wil krijgen van Molières huwelijksleven, trachte het tooneelspel te gaan zien dat Maurice Donnay dit jaar in het Théâtre français heeft doen opvoeren: 'Le ménage de Molière.'

In de tweede plaats noem ik onder Molières vijanden de *doctoren.* Heel vermakelijk zijn de uitvallen in zijn comedies tegen de doktoren van zijn tijd, die, als men hem gelooven wil, er ook al heel zonderlinge manieren en geneeswijzen op nahielden. Hij heeft het hun altijd kwalijk genomen, dat zij door hun schijngeleerdheid en hun hocuspocusmanieren hun onkunde trachtten te verbergen. Molière zelf leed aan een ongeneeslijke borstkwaal (tegenwoordig zou men misschien van tuberculose spreken), maar heeft nooit van hun hulp of medicamenten willen weten. Priesters en doktoren stonden bij hem al even weinig in aanzien. Daarvan ook dat hij in zijn laatste ure door geen van beiden is bijgestaan. Karakteristiek is wat hij hierover in den 'Malade imaginaire' Argan laat zeggen: 'C'est un bon impertinent que votre Molière, avec ses comédies! et je le trouve bien plaisant d'aller jouer d'honnêtes gens comme les médecins!' En verder op: 'C'est

bien à lui à faire, de se mêler de contrôler la médecine! Voilá un bon nigaud, un bon impertinent, de se moquer des consultations et des ordonnances, de s'attaquer au corps des médecins et d'aller mettre sur son théâtre des personnes vénérables comme ces messieurs-là! Par la mort nom de diable! si j'étais que des médecins, je me vengerais de son impertinence; et quand il sera malade, je le laisserais mourir sans secours. Il aurait beau faire et beau dire, je ne lui ordonnerais pas la moindre petite saignée, le moindre petit lavement; et je lui dirais: Crève, crève; cela t'apprendra une autre fois à te jouer à la Faculté!' - Men weet dat de 'Malade imaginaire' in 1673 voor 't eerst werd opgevoerd, en dat Molière er de hoofdrol in speelde, al voelde hij zich ziek en ellendig. (Dat hij dit tot het laatst toe deed, was niet strikt noodig, want de troep verdiende nu genoeg; maar hij wilde zijn makkers niet loslaten en misschien liet ook hem 't métier niet los!) Bij de vierde opvoering in datzelfde jaar kreeg Molière op 't tooneel een hevigen aanval van zijn kwaal. Hij werd naar huis gebracht en stierf daar alleen. Noch zijn vrouw, noch zijn vrienden stonden hem in de laatste ure bij. Twee liefdezusters, in de haast geroepen, verzachtten zijn doodsstrijd. Ook is 't een bekend feit, dat zijn vijanden, die hem zijn 'Don Juan' en zijn 'Tartufe' nooit konden vergeven, eerst belet hebben dat Molière in gewijden grond begraven werd, hetgeen echter later op last van den koning toch gebeurd is.

De voornaamste stukken, waarin de doktoren belachlijk gemaakt worden, zijn: 'l'Amour médecin', 'Le médecin malgré lui' en 'Le malade imaginaire.'

Doch ook in zijn andere comedies vindt men telkens steken en hatelijkheden op de z.g. heelmeesters, o.a. in zijn 'Don Juan', een van de merkwaardigste stukken van Molière en dat eigenlijk geheel afwijkt van wat hij gewoonlijk gaf. Vooral de *geest*, die uit dat stuk voor ons opstijgt, is zoo geheel verschillend van den algemeenen tijdgeest uit zijn eeuw en 't is dus een goed voorbeeld van wat ik hier boven heb willen duidelijk maken over Molières originaliteit.

Als in de 3e acte Don Juan en zijn knecht Sganarelle opkomen, is deze verkleed als dokter en voelt zich heel gewichtig in dat pakje. Hij zou wel lust hebben om eens in functie te treden en eenige patienten te behandelen. 'Waarom niet?' zegt Don Juan.

‘Pourquoi non? Par quelle raison n'aurais-tu pas les mêmes privilèges qu'ont tous les autres médecins? Ils n'ont pas plus de part que toi aux guérisons des malades, et tout leur art est pure grimace. Ils ne font rien que recevoir la gloire des heureux succès; et tu peux profiter, comme eux, du bonheur du malade, et voir attribuer á tes remèdes tout ce qui peut venir des faveurs du hasard et des forces de la nature.’

‘Comment, monsieur,’ zegt Sganarelle, ‘vous êtes aussi impie en médecine?’

‘C'est une des grandes erreurs qui soient parmi les hommes,’ verklaart Don Juan.

Om zijn meester te overtuigen van de onmisbare hulp der heelmeesters en de kracht van sommige medicamenten, vertelt Sganarelle hem van een armen drommel die al zes dagen op den dood lag en die door geen dokter meer genezen kon worden.

‘On 's avisa,’ zegt hij, ‘à la fin de lui donner de l'émétique.’

Don Juan.	‘Et il réchappa?’
Sganarelle.	‘Non, il mourut.’
Don Juan.	‘L'effet est admirable.’
Sganarelle.	‘Comment! il y avait six jours entiers qu'il ne pouvait mourir, et cela le fit mourir tout d'un coup. Voulez-vous rien de plus efficace?’
Don Juan.	‘Tu as raison.’

In *l'Amour médecin*, dat eigenlijk een comédie-ballet is en waarvoor Lulli de muziek geleverd heeft, vindt men Molières eerste oorlogsverklaring tegen de doktoren.

In den mond van Lisette, de verstandige kamenier van 't zieke jonge meisje, doet hij zijn volle sarcastische minachting voor die gewichtige personnages kond: Lisette is als alle ‘servantes’ van Molière een bijdehandte, volstrekt niet eerbiedige dienstbode, die haar meester flink de waarheid zegt, nu en dan.

‘Que voulez-vous donc faire monsieur,’ zegt zij tegen Sganarelle, die haar vertelt dat hij vier doktoren in consult heeft geroepen om zijn dochter te genezen; ‘que voulez-vous faire de quatre médecins? N'est-ce pas assez d'un pour tuer une personne? Est-ce que votre fille ne peut pas bien mourir sans le secours de ces messieurs-là?’

Sganarelle wordt boos en legt haar het zwijgen op. ‘Prenez

garde,' zegt Lisette nog eens, 'vous allez être bien édifié. Ils vous diront en latin que votre fille est malade.'

Het tweede stuk waarin de doktoren belachelijk gemaakt worden, is *Le Médecin malgré lui.* Dit gegeven vindt men in een oude, middeleeuwsche vertelling, 'Le Vilain Mire' genoemd. Hij nam vaak zijn onderwerpen uit oude schrijvers. Rabelais, Boccaccio, Scarron, Cyrano de Bergerac leverden hem dikwijls een gegeven, dat hij op zijn manier heeft behandeld.

'Je prends mon bien où je le trouve,' heeft hij gezegd. Verre van hem dit aan te rekenen als een fout of een onmacht, moet men bewondering voelen voor de wijze waarop hij die oude onderwerpen in geheel nieuwe omzet door zijn oorspronkelijk genie. Hij levert het beste bewijs van de stelling dat in de echte kunst het onderwerp van ondergeschikt belang is. - Martine, een eenvoudige boerenvrouw, wordt door haar man te veel afgerost en wil zich wreken. Zij ontmoet een paar menschen die over een rijk meisje spreken, dat plotseling stom geworden is en dat geen dokter kan genezen. Martine zegt dat zij een wonderdokter kent die de onmogelijkste kwalen genezen heeft, maar, voegt zij er bij, hij moet eerst flink afgerost worden voor hij iets verstandigs zegt, want hij is een zonderling en wil eigenlijk niet voor zijn professie uitkomen.' - Het belachelijke van de comedie ligt nu hierin, dat den wonderdokter (die een boerenpummel is) allerlei eer bewezen wordt zonder dat men merkt dat hij totaal onwetend is. De onzin die Sganarelle uitslaat, zonder ontdekt te worden, bewijst hoe weinig men, zelfs onder de doktoren, op de hoogte was van 't vak. 'Donnez-moi votre bras,' zegt hij tegen 't zieke meisje; en tot den vader: 'Voilà un pouls qui marque que votre fille est muette.'

Geestig is heel de dialoog die volgt. Sganarelle praat latijn alsof hij 't op school geleerd heeft en geeft als recept: brood in wijn gedoopt 'parce qu'il y a dans le vin et le pain, mêlés ensemble, une vertu sympathique qui fait parler. Ne voyez-vous pas bien qu'on ne donne autre chose aux perroquets, et qu'ils apprennent à parler en mangeant de cela?'

'Cela est vrai!' roept de vader uit, 'Ah, le grand homme! Vite, quantité de pain et de vin.'

In de 3e acte komt 't jongemensch Valère, die van 't stomme meisje houdt en haar niet mocht trouwen, op als apotheker

vermomd en vermakelijk is de wijze raad, die de wonderdokter hem geeft.

'Allez, allez,' zegt hij hem, 'tout cela n'est pas nécessaire; il suffit de l'habit; et je n'en sais pas plus que vous.'

Iets verder: Je trouve que c'est le métier le meilleur de tous: car, soit qu'on fasse bien, ou soit qu'on fasse mal, *on est toujours paye de même sorte.* La méchante besogne ne retombe jamais sur notre dos; et nous taillons comme il nous plaît sur l'étoffe où nous travaillons... Les bévues ne sont point pour nous, et c'est toujours la faute de celui qui meurt. Enfin le bon de cette profession est qu'il y a parmi les morts une honnêteté, une discrétion la plus grande du monde; et jamais on n'en voit se plaindre du médecin qui l'a tué.'

In de 'Malade imaginaire,' dat ik hierboven reeds aanhaalde, geeft Molière ook een satire op de menschen die zich verbeelden altijd ziek te zijn en aldus een heerlijke prooi worden voor domme, gewetenlooze doktoren, die hun z.g. kwalen juist in 't leven houden met allerlei middeltjes en kuren.

Het is triest te bedenken dat Molière, die zelf echt ziek was, hier een klucht gaf van een ingebeelde ziekte en de menschen liet lachen om iets wat voor hem de grootste ernst zou worden. Een van de aardigste scènes is wel die waarin Toinette, de meid, die natuurlijk weer 't gezond verstand vertegenwoordigt, zooals altijd in zijn stukken, verkleed als dokter optreedt om haar z.g. zieken meester te onderzoeken. (Even zij hier herinnerd het feit dat Molière al zijn comédies, vóór ze opgevoerd worden, voorlas aan zijn dienstbode, 'la bonne Laforêt,' om den indruk na te gaan die ze op 't publiek zouden maken. Het was om te onderkennen of het ware, natuurlijke element in zijn werk *zuiver* was, dat hij die contrôle gebruikte.)

'Je suis médecin passager,' zegt Toinette, 'qui vais de ville, en ville, de province en province, de royaume en royaume, pour chercher d'illustres matières à ma capacité, pour trouver des malades dignes de m'occuper, capables d'exercer les grands et beaux secrets que j'ai trouvés dans la médecine. Je dédaigne de m'amuser à ce menu fatras de maladies ordinaires, á ces bagatelles de rhumatismes et de fluxions, à ces fiévrotes, à ces vapeurs et à ces migraines. Je veux des maladies d'importance, de bonnes fièvres continues, avec des transports au cerveau, de bonnes fièvres pourprées, de bonnes pestes, de

bonnes hydropisies formées, de bonnes pleurésies avec des inflammations de poitrine; c'est là que je me plais, c'est là que je triomphe; et je voudrais, monsieur, que vous eussiez toutes les maladies que je viens de dire, que vous fussiez abandonné de tous les médecins, désespéré, à l'agonie, pour vous montrer l'excellence de mes remèdes et l'envie que j'aurais de vous rendre service.'

'Je vous suis obligé monsieur,' antwoordt de zieke, 'des bontés que vous avez pour moi.' men voelt de snijdende satire onder den luchtigen spot. Geen wonder dat de doktoren zich beleedigd achtten.

Een andere categorie van zijn vijanden waren de 'vleiers' en vooral de 'huichelaars.'

Naar aanleiding hiervan zou ik eerst de 'Misanthrope' uitvoerig willen behandelen, een van de nobelste, menschelijkste stukken van Molière en waarin hij zich misschien 't meeste gegeven heeft. Doch dat zou ons te ver voeren. Genoeg zij 't even aan te stippen dat Alceste, de menschenhater, het vooral op de onware vleiers begrepen heeft. Als Oronte, een dichter die nogal met zich zelven is ingenomen, hem zijn sonnet komt voorlezen en hem vraagt om een eerlijke kritiek, geeft Alceste hem onbewimpeld zijn opinie te kennen, waarop de dichter natuurlijk woedend wordt. De menschen willen de waarheid niet hooren, zegt Alceste; zij luisteren alleen naar de vleiers en die veroorzaken juist zooveel kwaad. Daar is b.v. Celimène, 't jonge, coquette vrouwtje, dat door Alceste wanhopig bemind wordt. De vleiers bederven haar voor goed en verergeren het leed van den armen Alceste. Hij roept uit:

'Non morbleu! c'est à vous; et vos ris complaisants
Tirent de son esprit tous ces traits médisants.
Son humeur satirique est sans cesse nourrie
Par le coupable encens de votre flatterie;
Et son coeur à railler trouverait moins d'appas
S'il avait observé qu'on ne l'applaudit pas,
C'est ainsi qu' *aux flatteurs* on doit partout se prendre
Des vices où l'on voit les humains se répandre.'

Me dunkt, Molière geeft hier ook een lesje aan de hovelingen, die hij in zijn Parijsche carrière wel goed heeft leeren kennen. Hij leefde met zijn troep van de gunsten des konings en zou dus niet openlijk durven verklaren dat het karakter van

Lodewijk XIV bedorven was; maar het is zeer waarschijnlijk dat hij dat wèl vond en daarvan de schuld gaf aan zijn gewetenlooze vleiers.

De ‘Misanthrope’ is een comedie die hier en daar aan het tragische grenst. Waar Alceste zich laat gaan in zijn hartstochtelijke jaloerschheid, heeft het stuk een dramatische bewogenheid, een intieme tragiek, die te schrijnender aandoet, als men bedenkt dat daar een stuk van Molières eigen leven in trilt. Molière wist zijn eigen vrouw even charmant, even lichtzinnig en even behaagziek als de bekoorlijke Célimène, maar hij kon evemin als Alceste beletten dat zij hem bedroog en dat... hij toch altijd weer tot haar terugkwam! In enkele passages barst zijn leed uit, en zijn bitterheid om eigen onmacht:

‘Morbleu! faut-il que je vous aime!
Ah, que si de vos mains je rattrape mon coeur,
Je bénirai le ciel de ce rare bonheur!
Je ne le cèle pas, je fais tout mon possible
A rompre de ce coeur l'attachement terrible;
Mais mes plus grands efforts n'ont rien fait jusqu' ici.
Et c'est pour mes péchés que je vous aime ainsi.’

Toen Molière de ‘Misanthrope’ schreef, was zijn levensleed misschien het bitterst: als echtgenoot bedrogen, als dichter vervolgd (de Tartufe was juist als speelstuk verboden), en als vriend verraden. (Racine verliet hem met zijn tragedie ‘Alexandre,’ die hij eerst aan Molière had afgestaan en nu aan 't Hôtel de Bourgogne gaf en dat terwijl hij Molière zooveel verplicht was!). Terzelfder tijd voelde hij de eerste aanvallen van zijn kwaal, die hem doodelijk zou zijn. Zoo iemand, had dus hij reden om bitterheid te voelen.

Maar meestal wist hij die om te zetten in kunst, beheerschte, glimlachende kunst, alsof hij de menschen wilde zeggen: Wij moeten ons zelven niet te belangrijk vinden en het leed ons aangedaan, objectief leeren beschouwen. De humane wijsheid van zijn lach verjaagt elk opstandig bitter-worden. Om een denkbeeld te krijgen van Molières echt-menschelijke en toch zoo grootsche natuur, moet men lezen wat zijn vriend Chapelle ons vertelt van een gesprek dat hij had met Molière en waarin deze hem zijn hart uitstortte. ‘Je suis né,’ zei hij o.a., ‘avec la dernière disposition à la tendresse, et comme tous mes efforts n'ont pu vaincre le penchant que j'avais à l'amour, j'ai cherché à me rendre heureux, c'est à dire autant qu'on

peut l'être avec un coeur sensible. J'étais persuadé qu'il y avait fort peu de femmes qui méritassent un attachement sincère; que l'intérêt, l'ambition, la vanité, font les noeuds de toutes leurs intrigues. J'ai voulu que l'innocence de mon choix me répondit de mon bonheur: j'ai pris ma femme, pour ainsi dire, dès le berceau. Je me suis mis en tète qui je pourrais lui inspirer, par habitude, des sentiments, que le temps ne pourrait détruire, et je n'ai rien oublié pour y parvenir... Le mariage ne ralentit point mes empressements, mais je lui trouvai dans la suite tant d'indifference que je commençai à m'apercevoir que toutes mes précautions avaient étè inutiles, et que ce qu'elle sentait pour moi était bien éloigné de ce que j'avais souhaité pour être heureux. Je me fis à moi-même des reproches sur une délicatesse qui me semblait ridicule, et j'attribuai à son humeur, ce qui était un effet de son peu de tendresse pour moi. Je n'eus que trop de moyens de me convaincre de mon erreur... Je pris dès lors la résolution de vivre avec elle comme un honnête homme qui a une femme coquette, et qui en est bien persuadé, quoiqu'il puisse dire que sa méchante conduite ne doive contribuer à lui ôter sa réputation.... Sa présence me fit oublier toutes mes resolutions, et les premières paroles qu'elle me dit pour sa défense me laissèrent si convaincu que mes soupçons étaient mal fondés, que je lui demandai pardon d'avoir été si crédule. Mes bontés ne l'ont point changée; je me suis donc déterminé à vivre avec elle comme si elle n'était pas ma femme; mais si vous saviez ce que je souffre, vous auriez pitié de moi. Ma passion est venue à un tel point qu'elle va jusque à entrer avec compassion dans ses intérèts; et quand je considère combien il m'est impossible de vaincre ce que je sens pour elle, je me dis, en même temps, qu'elle a peut-être la même difficulté à détruire le penchant qu'elle a d'être coquette, et je me trouve plus de disposition à la plaindre qu' à la blâmer. Vous me direz sans doute *qu'il faut être poète* pour aimer de cette manière; mais pour moi, je crois qu'il n'y a qu'une sorte d'amour, et que les gens qui n'ont point senti de semblables délicatesses, n'ont jamais aimé véritablement.'

Als het waar is, wat sommige critici beweren, n.l. dat deze passage een fragment zou zijn van een brief van Molière aan Chapelle, dan is dit fragment in mijn oogen het schoonste wat hij ooit geschreven heeft.

Nog erger dan de vleiers haatte Molière de huichelaars. Het type van den huichelaar is gebrandmerkt in zijn ‘Tartufe.’

Maar ook in den ‘Don Juan’ komt een satire voor op de gehuichelde vroomheid die slechts dient om lage hartstochten te verbergen en aan eerzucht te voldoen.

Met zijn ‘Ecole des Femmes’, dat alleraardigste en echt-menschelijke comediestuk, had hij al een massa preutsche en z.g. vrome menschen tegen zich ingenomen, maar nu werd het eerst recht een storm dien hij opwekte. Don Juan, die eerst een ongeloovige, schaamtelooze spotter geweest is, ziet eindelijk in, dat de ware manier om in de wereld vooruit te komen, bestaat in het meêhuilen met de wolven en besluit dus ook een huichelaar te worden. ‘L'hypocrisie est un vice à la mode,’ zegt hij tot zijn verschrikten knecht Sganarelle, ‘Il y en a tant d'autres comme moi, qui se mêlent de ce métier, et qui se servent du même masque pour abuser le monde.’

De knecht kan zijn ooren nauwlijks gelooven. Wat hem in zijn meester nog altijd aantrok, was diens moed en openhartigheid; ‘O ciel qu'entends-je!’ roept hij uit, ‘il ne vous manquait plus que d'ètre hypocrite, pour vous achever de tout point, et voilà le comble des abominations.’

Doch de ‘Tartufe’ is de meest directe aanval op de valsche vroomheid.

Hij schreef dit stuk in 1665 en speelde er slechts 3 actes van voor 't hof; want de inhoud mishaagde aan de toen nog levende koningin-moeder, die een devote vrouw was. Na haar dood in 1667 probeerde Molière het stuk nog eens op te voeren onder een anderen titel, maar pas in '69 gaf de koning zijn toestemming. De aartsbisschop van Parijs, Péréfixe, die vroeger de leermeester was van Lodewijk XIV en die algemeen door 't publiek voor het model van Tartufe werd gehouden, zal den koning wel bepraat hebben de opvoering zoo lang mogelijk tegen te houden. Anderen beweren dat Molière met Tartufe den abt Roquette bedoeld heeft, een vrome intrigant, leerling van Mazarin. Mijns inziens is Tartufe geen *portret*, maar een *type*; hetgeen toch uit een litterair oogpunt veel hooger staat. Molière heeft natuurlijk veel huichelaars gekend en van de verschillende individueele trekjes maakte hij één geheel. Zoo heeft hij met zijn ‘Avare’ gedaan, met zijn ‘Bourgeois Gentilhomme,’ ‘Femmes Savantes’ en zijn ‘Comtesse d'Escarbagnas.’ Het zijn geen personen meer, die hij

daarmee bedoelt, maar hij gaf de types van een gierigaard, een rijkgeworden dommen burgerman, enz. De ‘Tartufe’ is een der meest krachtige, forsch gepenseelde stukken van Molière. Er is een bittere en tegelijk hooge humor in. Evenals de ‘Malade imaginaire,’ is het een comedie die op veel plaatsen het tragische nadert. De verblindheid van Orgon voor de intriges van den vromen Tartufe zou de algeheele ondergang van zijn familie veroorzaken, als Molière niet tusschen beide was gekomen met een bijna kinderlijk aandoende ontknooping. Hij *mocht* geen tragedies schrijven - wie weet was hij daarvoor ook te veel een wijsgeer - daarom verzon hij maar een onwaarschijnlijk, blij-stemmend slot.

Dat Molière zich met zijn ‘Tartufe’ de bitterste vijanden maakte, laat zich begrijpen. De vrome huichelaars hebben alles gedaan om hem die ontmaskering betaald te zetten en veel van zijn tegenspoed is te wijten aan hun onvermoeiden haat. Zij werden in hun aanvallen op Molière bijgestaan door veel dames uit de aristocratie, die zich eveneens beleedigd voelden. Dat waren de z.g. *précieuses.* Ieder weet wie met dien naam bedoeld zijn: de dames, die door taal, manieren en leefwijze zich trachtten af te scheiden van 't groote publiek en die in haar heiligen afkeer van 't ruwe, gemeene en onbeschaafde, dikwijls vervielen in gemaaktheid, onnatuur en aanstellerij. Eigenlijk was de markiezin van Rambouillet de eerste ‘précieuse.’ Deze merkwaardige vrouw, die een Italiaansche moeder had en Catherine de Vivonne heette, was op haar 12e jaar al uitgehuwelijkt aan den markies van Rambouillet. Deze bracht haar aan 't hof van Hendrik den Vierden; maar weldra trok Catherine zich terug, daar de ruwe, soldateske manieren van den koning en van zijn hovelingen haar fijngevoeligheid kwetsten. Zij maakte zich een eigen hofkring en haar ‘hôtel’ werd de eerste *Salon* van Frankrijk waar de fijnste en artistiekste koppen hun aandeel brachten aan geestigheid en bezieling. In de ‘Blauwe Kamer’ van Arthénice (zooals zij onder haar vrienden genoemd werd), sprak men over allerlei onderwerpen, kunst, wetenschap, philosophie, op beschaafden en onpartijdigen toon. St. Simon schreef van 't Hôtel de Rambouillet: ‘L'hôtel de Rambouillet était dans Paris une espèce d'Académie de beaux esprits, de galanterie, de vertu, et de science, car toutes ces choses-là s'accomodaient alors merveilleusement ensemble.’

Vele kunstenaars hebben hun verfijnden smaak te danken

aan den invloed der markiezin. Het is mijn overtuiging dat Molière nooit haar heeft willen treffen met zijn satire, maar wel haar domme navolgsters, die door preutschheid en schijngeleerdheid zich verheffen wilden boven haar zusters en alleen maar belachelijk werden. Toen hij zijn 'Précieuses ridicules' schreef in 1659, was de markiezin van Ramboillet al 80 jaar; wel een bewijs dat hij haar zelve nooit bedoeld kan hebben. Misschien wèl haar dochter, de mooie Julie d'Angennes, voor wie een reeks van sonnetten en liederen gedicht werd door den markies van Montausier en zijn vrienden ('la guirlande de Julie!') en die na 14 jaar aarzelens eindelijk besloot mevrouw de Montausier te worden. Zij was al niet meer de delicate, maar echt-natuurlijke vrouw die haar moeder geweest was.

De glansperiode van dit salon, waar Voiture, Balzac, Chapelain, Godeau, Ménage, St. Evremond en later Mme de Sévigné tot de getrouwe bezoekers behoorden, ligt tusschen 1624 en '48. Op voorbeeld van de markiezin van Rambouillet openden ook andere groote dames een 'salon,' zooals Mme de Sablé, Mme de Longueville, Mme de Maure, enz. Maar al deze vrouwen overdreven de goede qualiteiten van haar voorgangster en brachten de geaffecteerde, prétentieuse taal in de mode, waar Molière zich vroolijk om maakte. In bijna alle geschriften van dien tijd vindt men dien 'précieusen' invloed terug. Zelfs groote schrijvers als Corneille en Racine ontkomen daaraan niet geheel.

De vrouwen werden het middelpunt van 't geestelijk leven en om haar te behagen moest de auteur zich geweld aandoen en kreeg menig werk iets oppervlakkig-beminnelijks. Zij zelven werden pedant en onnatuurlijk. Molière heeft dat eerst in zijn 'Précieuses ridicules,' en vooral in zijn 'Femmes Savantes' belachelijk gemaakt. Ook in zijn 'Ecole des Femmes' en zijn 'Critique de l'Ecole des Femmes' en daarna in zijn 'Impromptu de Versailles' komen hatelijkheden voor op vrouwen van dat soort.

Wat hem voornamelijk ergert is: 1o. de gezochtheid en 't overdreven zuiveren van de taal; 2o. de preutschheid; 3o. de litteraire en wetenschappelijke pretenties van die pedante vrouwen en 4o. haar voorkeur voor onbeduidende, waanwijze auteurs die in haar salons den toon aangaven. Men vindt in de 'Femmes Savantes', het best geschreven en kranigst gecom-

poneerde stuk van Molière, al die ergernissen terug en het is de krachtigste aanval tegen de ‘précieuses’ die wij kennen. Na de ‘Femmes Savantes’ raken zij in discrediet en neemt haar invloed merkbaar af.

In zoover heeft dus deze groote strijder voor natuur en waarheid wel een enkele overwinning behaald. En misschien dat het lezen en zien van zijn werk nog altijd goed zal doen - maar de menschelijke ondeugd is onuitroeibaar en hij zelf was er misschien nog 't meest van overtuigd... Misschien ook dacht hij niet eens zooveel aan de satire of aan 't verbeteren van den mensch, en gaf hij eenvoudig ‘la comédie humaine’ weer, zooals die zich voor hem afspeelde, evenals de schrijver Balzac zou doen, twee eeuwen na hem. In zijn gezond realisme, zijn grootsche opvatting en zijn glimlachende wijsgeerigheid blijft hij een reus, waartegen wij allen opzien. De vijanden, die hij bestreed, waren die van elk nobel mensch.

De nationale beweging in Zweden en de strijd tusschen koning en parlement.

A.J. Verbeek van der Sande Jr.

DE laatste twee à drie maanden heeft Zweden, dat sedert de dagen van spanning in 1805 bij de afscheiding van Noorwegen, bijna een land scheen zonder geschiedenis, plotseling in hooge mate de belangstelling van Europa en van de beschaafde wereld op zich gevestigd. Nadat in het jaar 1905 het gevaar voor een Noordschen Broederoorlog een oogenblik zeer groot was geweest, scheen het voor den oppervlakkigen beschouwer, dat Zweden nationaal was ingeslapen. Terwijl in de geheele wereld de laatste jaren niet alleen de groote mogendheden, maar zelfs vele kleine staten zich tot de tanden wapenden in verband met den steeds dreigenden wereldoorlog, scheen Zweden zich van de internationale gebeurtenissen en van het gevaar, dat ook dit land van Slavische zijde dreigde, niets aan te trekken. Althans zoo scheen het de overgroote meerderheid van het krantenlezend publiek, dat van het langzaam ontwaken van het Zweedsche volk, van het langzaam zich bewust worden van het gevaar, slechts eenige flauwe naklanken heeft vernomen.

Aan deze omstandigheid is het vermoedelijk toe te schrijven, dat de belangrijke gebeurtenissen, welke in den laatsten tijd in Zweden hebben plaats gegrepen, voor Europa eenigszins zijn gekomen als een verrassing, terwijl de nationaalgezinde Zweden daarentegen van meening waren, dat het zoo komen *moest*, wanneer niet nu, dan toch over een paar maanden, dat de bom eenmaal barsten *moest*, aangezien de toestand van verwaarloozing, waarin Zweden's landsverdediging verkeert, op den duur voor het fiere Zweedsche volk ondraaglijk werd.

Tot goed begrip van zaken, diene men in de eerste plaats met de juist genoemde karaktereigenschappen van het Zweedsche volk rekening te houden. Het Zweedsche volk is een volk, dat zich voelt. Terecht heeft men het dikwijls genoemd de aristocraten onder de volkeren van Scandinavië. Ook Denemarken en Noorwegen hebben eene geschiedenis, waarop zij trotsch kunnen zijn (zij het ook in mindere mate dan de Zweden), maar geen van deze beide volken voelt zich zoo de afstammeling van groote voorvaderen als dit het Zweedsche volk doet. De dagen van Gustaf Adolf en Carl XII leven voort in de herinnering der moderne Zweden en met trots wijst men U op het feit, dat Zweden behoort tot die weinige landen in de geschiedenis, die gedurende hun gedurende hun geheele bestaan nooit onder vreemde overheersching hebben gestaan.

Wanneer men deze karaktereigenschap der Zweden kent, dan begrijpt

men, dat men den nationaalgezinden Zweden niet moet aankomen met datgene, wat men hier zoo dikwijls hoort in verband met de landsverdediging, dat n.l. Zweden met z'n zes millioen inwoners te klein en te onbeduidend is, en dat het bij eenen internationalen oorlog toch ten doode is opgeschreven. Ik geef allen Nederlanders, die er over mochten denken, dezen zomer in Zweden te reizen, in overweging, althans den beteren Zweden niet met dergelijke beschouwingen aan boord te komen. Zulke opvattingen doen helaas opgeld in Nederland, maar in Zweden zou men u het luid verkondigen van dergelijke opinies zeer ten kwade duiden. Ter illustratie geef ik u hier eene aanhaling uit een artikel van den bekenden Zweedschen theoloog P.P. Waldenström, den man, die eene nieuwe van de Luthersche Staatskerk afwijkende secte gesticht heeft, welke ook in Amerika vele aanhangers telt. Ds. Waldenström vertelt, hoe men hem bij zijn laatste bezoek aan Amerika van verschillende zijden opmerkte, dat Zweden zich toch niet zoo ongerust behoefde te maken voor eenen eventueelen Russischen aanval, aangezien Duitschland toch nooit zou dulden, dat Rusland Zweden inpalmde. Waarop Waldenström antwoordde: Wat, Duitschland niet dulden! wat hebben wij met Duitschland te maken! Wij zullen zelf niet dulden! Dit is teekenend, niet waar. Dat Waldenström in deze opvattingen bovendien niet alleen staat, bewijst wel de wijze, waarop de aankondiging eener extra belasting der groote vermogens en der groote inkomens ten behoeve der landsverdediging door de betrokkenen zelf is opgenomen. In geheel Zweden is tegen deze belasting geen oppositie vernomen en ik heb persoonlijk velen gesproken, die door de nieuwe belasting zwaar zullen worden getroffen, die echter allen gaarne bereid zijn dit geld bij te dragen voor de verdediging des vaderlands, op voorwaarde althans, dat het inderdaad daarvoor besteed wordt en niet voor andere doeleinden, op welk punt men onder het vorig ministerie niet geheel gerust was.

Wanneer men aanneemt dat de tegenwoordige nationale herleving in Zweden in hoofdzaak te danken is aan het onvermoeide werken van den grooten ontdekkingsreiziger Dr. Sven Hedin, dan moet men als eersten datum in de geschiedenis der tegenwoordige beweging noemen het jaar 1909. Het was toen, dat Dr. Hedin, teruggekeerd van zijn beroemde ontdekkingsreis naar Tibet en overal in Europa gehuldigd als een prins der wetenschap, langen tijd in Rusland verwijlde, waar hij zoowel door de officiëele als de wetenschappelijke wereld allerbeminnelijkst werd ontvangen. Het was echter ook in in dezen tijd, dat bij Sven Hedin door vele gesprekken met Rusland's eerste mannen de vaste overtuiging post vatte, dat men in de leidende kringen in Rusland de verovering van Zweden en Noorwegen, de beheersching der Oostzee en de bezetting der ijsvrije havens aan den Oceaan voor het Russische rijk als een levenseisch beschouwde.

Het jaar 1911 gaf ons het begin te zien: als het ware de voorpostengevechten van den parlementairen strijd om de defensie, die thans geheel Zweden in twee vijandelijke kampen verdeelt. Het schijnt, dat het toenmalige conservatieve ministerie-Lindman, dat zich overigens voor de landsverdediging ook geen bijzondere lauweren heeft verdiend, op dat oogenblik begon in te zien, dat bij de algemeene bewapeningskoorts, die zich toen van Europa begon meester te maken, ook Zweden moest overgaan zich te versterken, wilde het zijne nationale onafhankelijkheid niet op het spel zetten. Van twee voorstellen, door het ministerie gedaan, tot verlenging van den diensttijd bij het leger en den bouw van een nieuw pantserschip, werd

het eerste voorstel den 29en Maart 1911 door de Tweede Kamer verworpen, het tweede echter in Mei van hetzelfde jaar in eene vereenigde zitting der Kamers aangenomen.

Hiermede was de strijd over de defensie in Zweden ontketend; met dien verstande echter, dat op dat oogenblik de noodzakelijkheid eener krachtige landsverdediging door de groote meerderheid van Zweden's bevolking niet werd ingezien. Toen dan ook bij de daaropvolgende rijksdagsverkiezingen de liberaal-socialistische coalitie den verkiezingskreet aanhief: Vermindering van den oefentijd en van de militaire lasten, verkreeg deze coalitie eene groote meerderheid.

In Zweden stemmen bij belangrijke onderwerpen Eerste en Tweede Kamer samen. Tot nu toe was het ministerie-Lindman wel reeds altijd in de minderheid geweest in de Tweede Kamer, maar had het zoo'n belangrijke meerderheid gehad in de Eerste, dat het bij vereenigde stemming toch in den regel de majoriteit met zich had. De verkiezingen van September 1911 echter brachten het aantal conservatieve zetels in de Tweede Kamer terug tot 64 tegen 166 van de coalitie, terwijl ook de conservatieve meerderheid in de Eerste Kamer een geduchten knak kreeg. Den 30en September trad daarop het ministerie-Lindman af om den 7en October daaropvolgende te worden vervangen door het liberale kabinet-Staaff.

Het ministerie-Staaff, dat slechts de meerderheid bezat met de hulp der socialisten en slechts door ‘vruchtbare samenwerking’ met dezen bestaan kon, gaf al aanstonds blijk deze ‘vruchtbare samenwerking’ op hoogen prijs te stellen. In de in Januari van het jaar 1912 gehouden troonrede werd door den minister-president medegedeeld, dat, in verband met den uitslag der verkiezingen, het ministerie zich niet gebonden achtte tot den bouw van het pantserschip, waartoe in Mei van het vorige jaar besloten was, over te gaan.

Van af dit oogenblik dateert het optreden van Dr. Sven Hedin. In eene vlammende brochure, getiteld ‘Varningsord’ (waarschuwingswoord) werd het Zweedsche volk gewaarschuwd voor de gevolgen van de verwaarloozing der defensie in deze ernstige tijden, wees Sven Hedin, aan de hand van de door hem in Rusland opgedane indrukken, op den landhonger van den Russischen beer; en dat deze, daar het oosten voor hem gesloten is, de bevrediging van dien honger thans moet zoeken in het westen. Ten laatste riep Hedin het Zweedsche volk op, om, daar de regeering bleek haar taak niet te begrijpen, zelf het geld bijeen te brengen, voor den bouw van een pantserschip vereischt. Deze brochure werkte als trompetgeschal in een slapende legerplaats, als een bliksemschicht bij helderen hemel. In een minimum van tijd werden tienduizenden exemplaren verkocht en binnen twee maanden waren de 12 millioen, voor den bouw van het pantserschip vereischt, bijeen gebracht. Feestelijk werd deze som der regeering ter hand gesteld, die nu wel genoodzaakt was, buigende voor den zoo tot uiting gekomen volkswil, tot bouwen over te gaan.

Sedert heeft Sven Hedin den ontwaakten nationalen geest van het Zweedsche volk geen gelegenheid gegeven weer in te slapen. Rusteloos trok hij van stad naar stad, van dorp naar dorp, overal het volk wijzende op het Russische gevaar en op de noodzakelijkheid, door een krachtige landsverdediging den Slavischen beer van zijne veroveringsplannen af te schrikken.

Toch is het zeer twijfelachtig, of Sven Hedin de meerderheid van het

Zweedsche volk van de noodzakelijkheid der vloot- en legerversterking had kunnen overtuigen, wanneer niet eene andere omstandigheid daartoe krachtig had meegewerkt.

De omstandigheid, welke ik hier op het oog heb, is de ontdekking van een spionnagesysteem op groote schaal, waarmede Rusland den weg voor zijne invallende troepen bereidt. In het laatste jaar zijn de Russische spionnen in Zweden als het ware bij bosjes gearresteerd, de bemoeiingen der politie leidden tot de ontdekking eener spionneriecentrale in Kopenhagen met vertakkingen in geheel Zweden en Noorwegen. De Russische gezant en de militaire attaché werden teruggeroepen, daar de onderzoekingen der politie uitwezen, dat ook zij direct in de spionnage betrokken waren, ja zelfs hoort men serieuse Zweden openlijk verkondigen, dat de grootvorstin Maria van Rusland, die thans bezig is van haar echtgenoot prins Wilhelm van Zweden te scheiden, in hooge mate gecompromitteerd was. De ontdekking dezer Russische spionnage heeft meer nog dan de redevoeringen van Sven Hedin, er toe bijgedragen de oogen van het Zweedsche volk te openen voor het gevaar, dat hun land bedreigt.

In verband met Sven Hedin's tournée door Zweden vond ook de eerste botsing plaats tusschen het liberale kabinet en de al-oude koningsmacht, op dat oogenblik vertegenwoordigd door den kroonprins, die voor zijn ongestelden vader het regentschap voerde. Reeds tijdens het kabinet-Lindman hadden de liberalen hun koningstrouw bewezen door een voorstel, toenmaals in den rijksdag verworpen, den koning te berooven van zijne rechten tot het verklaren van oorlog en het verkenen van adeldom.

In September l.l. nu werd Sven Hedin na een diner bij een vriend te Falm in Midden-Zweden, waaraan onder meer ook de kolonel van het daar in garnizoen liggend regiment aanzat, uitgenoodigd met de andere heeren de gast van den kolonel te zijn in de officiers-sociëteit. Daar werd de geziene gast, te wiens eere men de regimentsmuziek mede snel had laten aanrukken, door den kolonel in een kleinen speech welkom geheeten, waarop Dr. Hedin met eene warme vaderlandslievende rede antwoordde. Naar later bleek, had een der muzikanten in den tusschentijd snel notities gemaakt, met het resultaat, dat den volgenden dag beide redevoeringen zeer verdraaid in het plaatselijke radicale blad verscheen. In de redevoering van Sven Hedin kwamen verschillende uitdrukkingen voor, welke vijandig klonken tegen de aangrenzende Staten, Denemarken en Noorwegen, zoowel als tegen de regeering, uitdrukkingen, welke Hedin echter ten sterkste ontkende gebezigd te hebben, terwijl ook de aanwezige officieren en civiele personen verklaarden hiervan niets gehoord te hebben. Naar aanleiding van deze onthullingen stak er tegen Hedin en de betrokken officieren een storm op in de Zweedsche radicale en socialistische pers, een storm, die dusdanige afmetingen aannam, dat in enkele socialistische bladen werd geëischt alle officieren, die zich tegen de regeering hadden uitgelaten, te ontslaan en te vervangen door bekwame onderofficieren. Aan den anderen kant betoogde de conservatieve en nationale pers in de eerste plaats, dat alle betrokkenen ten stelligste ontkenden de geïncrimineerde uitdrukkingen gehoord te hebben en in de tweede plaats, dat een officieren-sociëteit een besloten gezelschap is, zoodat wat daar besproken wordt, niet voor publiciteit bestemd is.

Niet weinig ontstemming wekte het dan ook in deze kringen, toen den volgenden dag de kolonel in quaestie door den minister van oorlog naar Stockholm werd opgeroepen om zich te verantwoorden en met verbazing

nam men er nota van, dat deze oproeping geteekend was: ‘op hoog bevel,’ d.w.z. dat de koning (in dit geval de kroonprins-regent) den minister bevel had gegeven tot dit ingrijpen. Reeds den volgenden dag echter verscheen een officiëel communiqué in de bladen, waarin de kroonprins meedeelde, niet alleen een dergelijk bevel niet te hebben gegeven, maar zelfs van de heele zaak onkundig te zijn gelaten. De minister van oorlog had het dus oirbaar geacht in naam van den kroonprins een maatregel te nemen, die rechtstreeks indruischte tegen het rechtsgevoel van een groot deel der bevolking, zonder zelfs den kroonprins in de zaak te kennen. Reeds toen ter tijde liepen er hardnekkige geruchten omtrent een ministeriële crisis. Aan den eenen kant stak er van koningsgezinde zijde een storm van verontwaardiging op over deze ministeriële onbeschaamdheid, aan den anderen kant eischte men van liberale en socialistische zijde, dat de koning, die de teugels van het bewind weer had overgenomen, het optreden van zijn zoon openlijk zou afkeuren.

Naar ik van betrouwbare zijde vernomen heb, schijnt het ministerie inderdaad den koning den eisch gesteld te hebben te désavoueeren, maar moet Gustaaf V reeds toen geweigerd hebben het Zweedsche koningschap in de handen van partijleiders te doen afdalen.

Intusschen had het kabaal rond de zgn. Falm-quaestie ten minste dit goede gehad, dat de aandacht er meer dan ooit door werd gevestigd op het brandende vraagstuk der landsverdediging. Op uitnoodiging der Uppsala-studenten kwam Sven Hedin naar Zweden's oudste universiteitsstad, waar hij met fakkels van den trein werd gehaald en hem een geestdriftige ontvangst werd bereid. Drie dagen daarna vond te Stockholm een reuzenmeeting plaats, waar professoren der universiteiten van Uppsala en Stockholm spraken en waar ook Sven Hedin als eeregast aanwezig was. Onder groote geestdrift werd hier besloten overal in den lande propaganda te maken voor de verlenging van den oefentijd en de versterking van de vloot. De aanwezige studenten verklaarden zich zelf bereid een jaar te dienen in plaats van zooals tot nu toe zes maanden.

Intusschen zat men ook van de andere zijde niet stil. Terwijl de nationalisten de uitgave begonnen van een weekblad voor de defensie en de studenten overal het land introkken om in de dorpen te spreken en de boeren van het noodzakelijke van de verzwaring der militaire lasten te overtuigen, organiseerden de socialisten in de steden meetings om de industrie-arbeiders tot verzet tegen de nieuwe beweging op te wekken.

Inmiddels had de regeering onder dit alles een stilte als het graf bewaard. Van conservatieve, zoowel als van socialistische zijde had men zijn standpunt in het defensievraagstuk bepaald en vele liberalen, wien het niet mogelijk was geweest langer het stilzwijgen te bewaren, hadden hunne instemming geheel of gedeeltelijk met een van beide opvattingen betuigd. Het rapport der defensie-commissie werd bekend en bleek gunstig voor de versterking der weermiddelen. Zelfs scheidde zich een socialist van het standpunt zijner partijgenooten af en verklaarde eene vermindering van den oefentijd eene onmogelijkheid, weshalve hij gedwongen werd zijn mandaat als lid van den rijksdag neer te leggen. Het ministerie echter bleef bij voortduring zwijgen.

Intusschen was de toestand steeds meer gespannen geworden. Op de vloot had de chef van de marinestaf, de zeer geziene admiraal Ankarcrone, verklaard, niet met de plannen van den minister van marine te kunnen

instemmen en was derhalve tot aftreden gedwongen. Door een admiraal graaf Ehrensvärd werd hem daarop bij zijn afscheid namens het geheele officierscorps op demonstratieve wijze een huldeblijk aangeboden.

Aan den eenen kant vorderden de socialisten, dat de minister-president op positieve wijze tegen deze nationale uitingen zou stelling nemen: Aan den anderen kant verlangden de conservatieven en zelfs een gedeelte der liberale partij, dat de minister zich aan het hoofd zou stellen van de nationale beweging en ‘in vruchtbare samenwerking’ met de conservatieven het defensie-vraagstuk tot oplossing zou brengen.

In deze dagen van spanning hield minister Staaff zijn groote rede te Karlscrona. In deze rede poogde de minister zich als een aal tusschen de partijen door te slingeren. Aan den eenen kant werd betoogd, dat de beloften, door de liberale partij bij de verkiezingen afgegeven, het voor den minister onmogelijk maakten tot verlenging van den oefentijd van het leger over te gaan; aan den anderen kant werd aangekondigd, dat de verlenging bij artillerie en cavalerie en bij de vloot nog dit jaar zou worden voorgesteld. Aan den eenen kant werd eene weerbelasting voor de defensie, aan den anderen kant werd de bouw van spoorwegen in het noorden voor het geld, uit deze belasting voortkomende, aangekondigd, spoorwegen, waarvan het strategisch nut volstrekt niet vaststond. Wat ten slotte betrof de hoofdvraag: de verlenging van den diensttijd bij de infanterie, waren 's minister's verklaringen zoo onduidelijk, dat er met geen mogelijkheid was uit te maken, welk standpunt de minister hier tegenover innam. Zooveel was echter zeker, dat n.l. van eene oplossing van dit vraagstuk dit jaar niets meer komen kon, aangezien de minister zich daarvoor te zeer gebonden achtte tegenover de kiezers en dus eerst den uitslag der verkiezingen het volgend jaar September daarvoor wilde afwachten.

De heer Staaff had bedoeld met deze rede alle partijen te vriend te houden. Aan den eenen kant wilde hij de ‘vruchtbare samenwerking’ met de socialisten niet tot eene onmogelijkheid maken, aan den anderen kant wilde hij het nationale gedeelte der eigen partij niet voor het hoofd stooten. Het resultaat was echter geheel anders, dan de minister zich dit als handig advocaat gedacht had. Aan den eenen kant werd hij van socialistische zijde van verraad tegenover de kiezers beschuldigd, aan den anderen kant vond men van nationalistische zijde zijne toezeggingen beslist onvoldoende. Van beide zijden werd de campagne vóór of tegen de defensie dan ook met onverminderde kracht voortgezet.

Kort na 's minister's Karlscrona-rede drongen de eerste geruchten tot Stockholm door, dat onder de boeren eene sterke strooming was voor de verhooging der uitgaven voor de defensie. De Zweedsche boeren, waaronder niet weinig geslachten zijn, die reeds honderden jaren op dezelfde hofstee wonen en die dus gehecht zijn aan hun geboortegrond, gehecht zijn aan hun oude vrijheid, de Zweedsche boeren waren ongerust geworden voor het voortbestaan van die aloude vrijheid, en besloten volgens oud gebruik op te trekken naar de hoofdstad en hun koning hunne bezorgdheid over den toestand van leger en vloot uit te drukken. Aanvankelijk liet het zich niet aanzien, alsof deze betooging een grooten omvang zou aannemen. Toen dan ook de koning, die zich van den beginne af gaarne bereid verklaarde de boeren te ontvangen, den minister-president uitnoodigde, aan zijne zijde het adres der boeren in ontvangst te willen nemen, werd dit door den heer Staaff beslist geweigerd. Toen echter de stroom van deelnemers

met den dag aanzwol en het zich liet aanzien, dat het getal 30.000 zou worden overschreden, bleek de heer Staaff van meening te zijn veranderd en vroeg hij den koning alsnog bij de ontvangst der boeren te mogen tegenwoordig zijn. Ditmaal weigerde echter de koning en toen kort daarop de minister-president verzocht den speech van den koning te mogen schrijven, althans van den inhoud daarvan vooruit kennis te mogen nemen, weigerde de koning ook dit, zeggende, dat het hier geen politieke handeling gold en dat hij vrij wenschte te spreken tot zijn volk.

In verband met de houding, later door het ministerie aangenomen, was dit het oogenblik, waarop het, wanneer het werkelijk van meening was voor 's konings optreden in het openbaar verantwoordelijk te zijn, de kabinetsquaestie had moeten stellen. Wanneer het ministerie werkelijk van meening is, dat de koning er geene meening, afwijkende van die zijner verantwoordelijke raadslieden, op na mag houden, dan had het er aan moeten vasthouden van de openbare uitlatingen des konings te worden op de hoogte gesteld, alvorens deze gemeen goed werden, in plaats van, zooals thans geschied is, achteraf den koning te trachten te dwingen tot een stap, welke voor diens prestige vernietigend zou zijn geweest.

De redevoering, door den koning bij de ontvangst der boeren gehouden, kan ik aannemen bekend te zijn. Zij is, voor zoover ik na kan gaan, voor alle partijen een groote verrassing geweest. Slechts enkele ingewijden schijnen vooruit geweten te hebben, op welke wijze de koning in den gang van zaken wilde ingrijpen. Tot deze ingewijden moeten vermoedelijk gerekend worden, behalve de koningin, die in deze zaak een groote rol schijnt gespeeld te hebben, de hoogste hofdignitaris, rijksmaarschalk graaf Douglas en Zweden's grootste levende dichter Verner von Heidenstam, vermoedelijk ook baron Louis de Geer, de man, die later met de vorming van een ministerie belast werd. De bewering van ‘Het Vaderland,’ dat de koning het instrument was geweest van de conservatieve partij, is dan ook eenvoudig een verzinsel. Zelfs heb ik van verschillende zijden vernomen, dat men het wel volkomen eens was met de woorden des konings, maar deze woorden in de tegenwoordige omstandigheden onder de tegenwoordige politieke constellatie, voor onvoorzichtig hield. Vast staat het, dat de conservatieve partij in den rijksdag daarom de rede des konings niet meer in bescherming heeft genomen, omdat men Zijne Majesteit de gelegenheid niet wilde ontnemen, zijne woorden eventueel iets anders te duiden, eventueel de scherpte er van wat weg te nemen om met het ministerie en de heerschende partij tot een compromis te kunnen komen. Dat de koning ook niet ongeneigd was, een dergelijk compromis aan te gaan, al was hij ook niet geneigd zijne woorden in te slikken, hebben de onderhandelingen der volgende dagen bewezen. De woorden des konings lieten ruimte voor onderhandelingen en wanneer de liberale partij in het belang van de eenheid des lands maar een ietsje meer meegaandheid had getoond, dan ware het zeker mogelijk geweest tot een compromis te komen, waarop het koning en parlementsmeerderheid mogelijk was geweest samen te werken.

Persoonlijk gingen mijne sympathieën in het tijdperk der onderhandelingen veel meer naar den kant dergenen, die vonden, dat het ministerie nu maar dadelijk moest worden weggestuurd; maar de voorzichtigheid en de politieke constellatie geboden een compromis. Van gematigd conservatieve zoowel als van gematigd liberale zijde werd hier dan ook

sterk op aangedrongen, de koning bleek niet ongeneigd en ook het ministerie scheen aanvankelijk bereid wat water in zijn wijn te doen.

De man, die in deze crisis het beslissende woord gesproken heeft, is dan ook niet geweest de leider der liberale partij, minister-president Staaff, maar de leider van de radicale groep in die partij, graaf Raoul Hamilton. Het is de pressie geweest, door deze groep op den minister-president geoefend, die hem op het laatste oogenblik, toen het scheen, alsof een schikking getroffen was, deed aankomen met den eisch, dat de koning zich voor het vervolg zou verbinden, niet meer in het openbaar te spreken, alvorens zijne verantwoordelijke raadgevers van den inhoud zijner rede op de hoogte te brengen. Dezen eisch, welken, gelijk vroeger gezegd, het ministerie met meer recht voor de komst der boeren had kunnen stellen, heeft de koning met de meeste beslistheid van de hand gewezen. De handschoen, door de liberale parlementsmeerderheid den koning toegeworpen, is door dezen opgenomen. De komende verkiezingen zullen gestreden worden tusschen koning Gustaf V en zijn vroegeren minister Staaff, zich nog steeds noemend royalist, anders gezegd tusschen koningsgezinden en en republikeinen in meer of min verkapten vorm. Dat het koningschap daarbij de inzet zou zijn, is vermoedelijk de zaak eenigszins grootere proporties geven dan werkelijk het geval is, maar om het koningschap van Gustaf V gaat het hierbij wel. Dat, n.l., zooals men dit op liberale kiezersvergaderingen gezegd heeft, de koning zich zou laten dwingen het ministerie-Staaff terug te nemen, is wel niet aan te nemen. Koning Gustaf V heeft mijn lot gebonden aan dat der militaire hervormingen. Blijkt de meerderheid van het Zweedsche volk niet genoeg nationaliteitsgevoel te bezitten, om deze hervormingen met succes in het parlement te kunnen doorzetten, blijkt de meerderheid van het Zweedsche volk het eens te zijn met diegenen, die den koning van Zweden een muilkorf willen opzetten, die hem willen beletten als een vrij man te spreken tot zijn volk, dan zal Gustaf V er ongetwijfeld de voorkeur aan geven als een koning onder te gaan dan als een pop verder te regeeren.

Over den uitslag van den komenden verkiezingsstrijd is zeer weinig te zeggen. Zeer waar is, wat de ‘Nieuwe Courant’ onlangs half spottend opmerkte, dat in Zweden ‘alle fatsoenlijke menschen’ op de hand van den koning zijn. Ongeveer alle mannen, die in Zweden aanzien genieten, die op den voorgrond treden, die er populariteit genieten, hebben zich voor den koning verklaard. Behalve Sven Hedin, die onder het gejuich van duizenden in het cirkus te Stockholm, verklaarde, dat het parlementarisme niet deugde voor Zweden, kan de koning zeker zijn van den enthousiasten steun van alle officieren van leger en vloot. Zweden's grootste poëet Verner von Heidenstam, die anders altijd afgetrokken leeft in landelijke eenzaamheid, is in deze spannende dagen naar Stockholm gekomen en heeft overal gesproken en het volk aangemaand zich om den koning te scharen. Met den koning zijn Zweden's grootste schilders Anders Zorn, Carl Larsson en Bruno Liljefors, is Zweden's grootste tooneelspeler Anders de Wahl en is zelfs Zweden eerste operettezanger, de ontzaglijk populaire, warm nationale Axel Ringvall. Met den koning is alles, wat in Zweden nationaal voelt en denkt, is inderdaad het beste gedeelte der Zweden; maar aan den anderen kant staan de politieke slimmelingen, die werken met beloften en toezeggingen en de verheerlijking van Jan Rap en mijnheer den arbeider. De toekomst zal moeten uitwijzen, wie van die beide groepen den meesten invloed heeft op het Zweedsche volk.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

GEGEVEN, dat in Frankrijk een Ministerie aan het roer blijft, waarvan Caillaux de leidende kracht is - aldus werd vorige maand in dit tijdschrift betoogd - dan mag verwacht worden, dat eerlang Duitschland en Frankrijk een Ausgleich zullen treffen over hunne belangen in Aziatisch Turkije; en zulk Vergelijk schenkt, in verband met de Russisch-Duitsche Overeenstemming, waarvoor de grondslagen te Potsdam werden gelegd, uitzicht op eene groote ontspanning in de internationale situatie - al zal deze, zoolang de rust op den Balkan niet gevestigd is, ook nog wel gevaarlijk blijven.

Nauwelijks veertien dagen nadat deze regelen in druk verschenen, was Caillaux gevallen; bleek in de Duitsche en Russische pers van het bestaan van groot wantrouwen en verschil; en deed zich wederom een Oostenrijksch-Russisch (Montenegrijnsch) grensgeschil voor. Alle gronden, waarop eene optimistische zienswijze werd voorgedragen, schijnen vernietigd; en onze conclusie, als zoude Engeland Duitschland's vriendschap moeten zoeken en door de verbeterde relaties tusschen Berlijn, Parijs en St. Petersburg gedwongen kunnen worden laatstgenoemd Rijk als ebenbürtig ter zee te erkennen, klinkt ietwat vreemd naast de rede van den Britschen Minister van Marine, die eene belangrijk verhoogde begrooting indiende. - Onder het in vorig artikel gemaakte voorbehoud en *gegeven* wederom, dat de val van den persoon van Caillaux niet zulk eene verandering in de samenstelling van de Kamer veroorzaakt, als waardoor de linkerpartijen de regeermacht verliezen, blijft echter de grond voor hoop op eene internationale ontspanning onaangetast.

De uitbarsting van de ‘Kölnische Zeitung’ over Rusland's oorlogstoerustingen en het gevaar, hetwelk Duitschland daarvan dreigt, is nuttig, misschien zelfs noodig, ter volle rechtvaardiging van reeds genomen en eventueel nog te nemen maatregelen tot versterking van de weermacht; want al zal het cijfer van 1.700.000 soldaten op militaire experts - die weten hoezeer uitrusting en leiding veel te wenschen overlaat en een groot deel der troepen in verschillende deelen van het reusachtige Rijk is vastgelegd - niet een dadelijk schrikwekkenden indruk maken, toch wel kan het leeren, dat Duitschland in de zorg voor het leger niet mag verslappen: met de mogelijkheid toch, dat gelijktijdig met Rusland en Frankrijk oorlog gevoerd moet worden, had men zelfs lang vóór tusschen deze Staten een Verbond tot stand kwam te rekenen. Het zou o.i. echter verkeerd zijn uit het optreden der ‘Kölnische’ te concludeeren tot eenigszins gespannen of zelfs ook maar onaangename verhoudingen tusschen Berlijn en St. Petersburg. Veel minder nog kunnen de uitlatingen in de Duitsche pers

beschouwd worden, als het maken van stemming voor het voeren van een preventieven oorlog - waaraan niemand denkt; waarvoor de tijd, zoo hij er ooit rijp voor was, reeds is voorbijgegaan. Het doel van de redactie van het Keulsche dagblad is, als tastbaar, eene krachtige bestrijding van de standvastige pogingen, van Fransche zijde aangewend, om den bondgenoot tegen Duitschland uit te spelen. Het exposeeren van den toeleg der Fransche chauvinisten kan een domper zetten op de lichtzinnigheid van Russische politici; zoomede een zeer heilzamen invloed uitoefenen op de verkiezingen in Frankrijk, welke in deze maand April gehouden worden, en waarvan de uitslag van groote beteekenis kan zijn voor de internationale constellatie.

Het artikel 'Frankreich und die Russischen Rüstungen,' verschenen in de 'Kölnische Zeitung' van 10 Maart, verdient ook in ons land groote aandacht. Het mag onzen regeerders wel de overtuiging schenken, dat de vredeskansen in Europa het best gediend zullen worden als we zorgzaam vermijden iets te doen waardoor Duitschland's internationale positie bemoeielijkt en de oorlogspartij in Frankrijk aangemoedigd zou kunnen worden, *wat het geval zou zijn*, *indien we met België een arbitrage-tractaat sloten*, *waaronder de sluiting van de Schelde voor oorlogsdoeleinden niet langer degelijk gewaarborgd zou blijven.*

Oud-Minister Ribot, een der onderteekenaars van het Fransch-Russische Verbond, zijne wenschen openbarende, sprak er reeds in 1899 over, als te zijn: van de allerwijdste strekking, *voor welker verwerkelijking echter geduld moest worden geoefend*, *tot de tijden er rijp voor zouden zijn.* En op den 6en April 1911 (lang vóór Duitschland zijn leger uitbreidde) zeide hij in de Kamer:

> Het Verbond is defensief. Er bestaat geen Verbond van langen duur, dat niet defensief is. Een [Het] offensief Verbond sluit men pas aan den vooravond van een krijg..... *Sommige menschen veronderstellen dat het Fransch-Russische Verbond*, [alsnog] defensief zijnde, wezenlijk slechts ten nutte van Duitschland is; *waarborg geeft voor den territorialen status quo* [*in den Elzas*]. *Niets is echter onjuister*, *valscher.* Als twee groote Staten een Verbond van langen duur sluiten, dan verbinden zij hunne politiek, niet alleen voor het behoud van den vrede, maar ook met het oog op mogelijkheden, die men niet dadelijk voorzien kan.... Zij hebben recht hunne politiek te combineeren en daaruit wederzijds voordeel te halen. Dit is het karakter van ons Verbond met Rusland, [indien het zich naar mijn wensch ontwikkelen zal.]

In eene strategische studie getiteld 'La France Victorieuse dans la guerre de demain' schreef de luitenant-kolonel Boucher vervolgens, het chauvinisme zijner landsliederen aanwakkerend:

> De Duitschers kunnen zelfs met den bijstand van het Oostenrijksche leger en de aanwending van het grootsche deel der reserves niet met kans op succes gelijktijdig aanvallend optreden in Lotharingen en in Polen. Binnen 20 dagen na het uitbreken van den oorlog, zullen zij een steeds grooter deel van hun troepen uit Lotharingen moeten terugtrekken om den inval der Russen te keeren.

Nu is ondanks de groote spanning, welke de Balkan-moeilijkheden teweeg brachten door de Duitsche diplomatie het gevaar voor eene botsing met Rusland tot dusvere bezworen en uitzicht geschonken op eene goede

Verstandhouding van wijde strekking. De Fransche chauvinisten echter houden niet op te St. Petersburg aan-te-dringen op hulp tegen Duitschland, voor het geval oorlog met dat Rijk zou uitbreken. Drie maanden geleden (25 Dec. 1913) verscheen een zeer merkwaardig artikel in het tijdschrift 'Le Correspondent' in verband met de door Delcassé toegezegde leening van 2½ milliard francs - volgens hetwelk de voorwaarde is gesteld, dat Rusland strategische lijnen aan de Duitsche grens moet bouwen en de militaire verkeerswegen in Polen in het algemeen verbeteren, opdat Rusland in de gelegenheid zij krachtig op te treden, indien 'de tijden er rijp voor worden'. In dit artikel wordt onder meer aangevoerd:

> Wanneer Rusland ons werkelijk nuttig wil zijn, dan mag het leger geen ander doel hebben dan Berlijn.... Zonder een dag te verliezen moeten de voorbereidingen getroffen worden, om op zekere wijze, met Grodno als basis, op te rukken en de Pruissische armee in de linie Königsberg - Allenstein te vernietigen....
> Wij zijn gerechtigd van onzen bondgenoot te verlangen, dat geschieden zal wat in de eerst onlangs gehouden bijeenkomst van onzen generalen staf is aangegeven - de opstelling van een weermacht, welke, ondanks de Duitsche vestinglinie, beslist sterk genoeg is om offensief te ageeren.... In den zomer [van 1913] heeft eene Fransche missie hiervoor aanwijzingen gegeven. Onze officieren hebben het beginsel neergelegd, dat voor Frankrijk alleen belang heeft: hoe de positie aan de Pruissische grens is. Het is onvermijdelijk, dat Frankrijk zijn wil thans duidelijk aan Rusland kenbaar maakt. De omstandigheden zijn nooit gunstiger dan thans geweest om alles te bereiken wat we wens schen.... Tegenover elke leening voor een economischen spoorweg, moet geëischt worden, dat eene Russische staatsleening zal worden gesloten voor strategische spoorwegen en wegenverbetering in Polen. Zal het Verbond de milliarden waard zijn, welke wij geleend hebben, dan moet het ten einddoel hebben: eene militaire krachtsontwikkeling ten nutte van Frankrijk en wel onverwijld.

Daar door gezaghebbende personen in Frankrijk zoo gesproken en geschreven wordt (over uitlatingen van gelijke strekking in bladen als 'Matin', 'Figaro' enz. mag thans wel gezwegen worden) - Zoo is het optreden van de Duitsche pers volkomen verantwoord en zal het vermoedelijk van nut zijn voor de Duitsche diplomatie. - De regeering te Berlijn heeft recht te verlangen, dat in Rusland thans geen militaire maatregelen zullen worden genomen welke een dreigend karakter hebben, beschouwd in verband met eene mogelijke internationale situatie, ter welker vermijding Duitschland en Oostenrijk juist ten voordeele van Rusland reeds groote politieke offers gebracht hebben. De omstandigheid, dat een openbaar beklag noodig werd, mag zeker wel aangemerkt worden als een bewijs, dat in Rusland een oorlogzuchtige partij bestaat en de situatie in Europa nog vol geduchte possibiliteiten is; maar zij werpt toch geenszins de diplomatieke berekeningen omver, dat Rusland niet door een continentalen oorlog het enorme overwicht, hetwelk het, dank Duitschland's medewerking, in Azië, Engeland tegenover, verwierf in de waagschaal zal stellen. Er is reden te gelooven, dat de betrekkingen tusschen de gouvernementen beter zijn, dan de pers deed veronderstellen.

Het zwaartepunt van de internationale situatie ligt in Frankrijk. Daar zijn door de vorige regeering dreigende maatregelen genomen, waarbij de

garnizoenen op de Duitsche grens met 100.000 man zijn versterkt. Komt er eene chauvinistisch Ministerie, dan mag hier de oorlog beginnen, waarin, als door een maalstroom meegesleept, heel Europa betrokken wordt. We doorleven misschien thans een dier zeldzaam critische perioden in de wereldgeschiedenis, waarin kleine toevalligheden verstrekkende gevolgen kunnen hebben. Het zijn de Fransche kiezers, het is een betrekkelijk klein aantal van onbeduidende en onwetende menschen, die misschien zullen beslissen over de vraag of er oorlog dan vrede zal zijn in Europa. En dit klein aantal der 'veel te velen' is zich niet bewust van de geweldige beteekenis welke hunne 'keuze der volksvertegenwoordigers' hebben kan. Want Poincaré en Barthou getuigen, luider dan Doumerque en Caillaux durven doen, die vreezen van Duitschgezindheid te kunnen worden beschuldigd: dat de vrede hun lief is. Door de meest onbenullige invloeden worden kiezers beheerscht - althans, in zooverre zij niet tot de socialisten behooren, wier leiders veel kwaad deden doch ten minste nu begrijpen, waarom het in Frankrijk gaat. Alzoo kan de misdadige dwaasheid van mevrouw Caillaux eene groote politieke beteekenis krijgen. Het is echter niet te zeggen of haar daad ten gunste of ten nadeele van de regeeringspartij zal strekken.

Indien de niet-chauvinistische partijen in de Republiek de overhand behouden, zal waarschijnlijk het in vooruitzicht gestelde Vergelijk met Duitschland, betreffende de Aziatische aangelegenheden, tot stand komen en mag, op in vorig artikel aangegeven gronden, worden gehoopt, dat de Entente, welke sedert tien jaar den vrede in Europa bedreigt, tot ontbinding overgaat. De groote politiek zal dan misschien zeer spoedig in het teeken van de Russisch-Engelsche tegenstellingen komen te staan, welke in de laatste jaren zeer ten ongunste van Groot-Britannië zijn verscherpt. Groote veranderingen, als hier voorzien, voltrekken zich niet in één dag; zóó gevaarlijke wrijvingen, als welke hebben plaats gehad, maken niet op eenmaal plaats voor rustige verhoudingen. De kans dat, zelfs met eene vredelievende Regeering te Parijs, toch oorlog uitbreekt, is vooralsnog geenszins gering. Voor bezorgheid blijft onder alle omstandigheden voor afzienbaren tijd (die thans bij maanden, niet bij jaren berekend wordt) overvloed van reden. Maar dit alles doet niets af aan de contentie, dat het creëeren van goede betrekkingen tusschen Berlijn en Parijs, over de Aziatische aangelegenheden, de kansen op het behoud van den Europeeschen vrede enorm voeden zal.

Ter wille van het groote doel - een Europeeschen oorlog, waaruit de Continentale Machten allen verzwakt zouden te voorschijn komen - heeft Engeland aan de Entente-genooten kolossale offers gebracht. Zijne positie in de Middellandsche Zee is onzeker geworden en kan zelfs bedreigd heeten, nu Oostenrijk en Italië den vlootbouw krachtig ter hand nemen - want over vier jaar zal Italië over 10, Oostenrijk over minstens 8 eerste klasse slagschepen beschikken. Door Italiaansche vestiging in Cyranaïka en Frankrijks voortdringen in Syrië, kan Egypte niet langer alleen door eene sterke vloot - welke hiervoor thans ook nog niet beschikbaar is - beveiligd worden. In Azië is Rusland's machtspositie tegenover Engeland zeer versterkt. En het maritieme overwicht op Duitschland is, ondanks den energieken vlootbouw, in de laatste tien jaren niet toegenomen doch belangrijk achteruitgaan. De aanzienlijke verhooging van het marine-budget bereikt niets meer dan eene handhaving van de actueel bestaande verhouding,

welke zooveel ongunstiger is dan vroeger. Vooral sedert door den val van de democraten in de Vereenigde Staten, het uitzicht op samenwerking in de groote politiek met Washington vernietigd werd, is Engeland's internationale positie inderdaad eenigszins bedenkelijk. Zij, die aan de overzijde van het Kanaal de alarmklok luiden, hebben gelijk. Maar zij dwalen toch wel, als zij veiligheid zoeken in grooter aantal schepen of meer soldaten. De Edwardsche politiek behoort te worden herzien; het streven naar de wereldheerschappij zal moeten worden opgegeven - indien de toeleg om een verwoestenden oorlog op het Europeesche Continent te verwekken niet *nu* slaagt. En over deze kwestie kunnen niet meerdere Dreadnoughts beslissen. In eerste instantie zullen de Fransche kiezers, bakkers, slagers, kruideniersjongens, courantenloopers en andere heeren, uitspraak doen. Stemmen zij in hunne onwetenheid vóór mevrouw Joseph Caillaux, dan ageeren zij tegen den oorlog.... en zal misschien spoedig kunnen blijken, dat Engeland heil moet zoeken in matiging van aspiraties en vriendschappelijke verstandhouding met Duitschland. Moge het zoo zijn!

Literaire kroniek.

De Koning van een Vreugderijk, door A.S.C. Wallis. Drie deelen. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon. 1913.

> ‘Kan het zijn dat de lier, die sints lang niet meer ruischte,
> Die sints lang tot geen harten in dichtmuziek sprak,
> Weer op eens van verrukking en hemellust bruischte,
> En in stroomende galmen het stilzwijgen brak?...’

Bovenstaand woord van Da Costa schoot mij te binnen, toen ik den reuzenarbeid aanschouwde, waarmede ‘onze Wallis’ op zoo uitnemende wijze toont, dat de zon van haar talent in stede van ondergaan nabij te zijn, nog in volle middaghoogte praalt. Die zon verrees reeds jaren geleden aan een helderen lentemorgenhemel, zoo stralend, zoo majestueus, dat zij aller oog tot zich trok. Wie onzer ouderen herinnert zich niet: ‘Der Sturz des Hauses Alba?’ Naast veel waardeering werd algemeen bejammerd, dat dit onderwerp door Opzoomers dochter niet in onze moedertaal was geschreven.

Schitterend logenstrafte ‘In Dagen van Strijd’ de aantijging, dat Hollands taal dezer schrijfster niet welgevallig was. Wel fluisterde men van vele Germanismen, ook bij ‘Vorstengunst;’ men zal daar ook nu weer op kunnen wijzen in dezen omvangrijken roman, op nieuw als de voorgenoemde aan Zwedens geschiedenis ontleend. Laat ons liever bewonderen dat dit Hollandsch, trots vele oorzaken, o.a. een jarenlang verblijf in het buitenland, zoo zuiver is gebleven, zich zoo vloeiend laat lezen; ook de zon heeft haar donkere vlekken, niettemin overstraalt zij voor onze aarde alle andere hemellichten. Dit willen wij bedenken, als wij nederzitten aan den voet van dit monument, uit onze Hollandsche taal gebeiteld met de hand van een grootmeester.

Allen, die bekend zijn met de studie, vereischt tot het schrijven van een boek als *De Korting van een Vreugderijk*, zullen de bronnen, waaruit dit geheel is geput, zelven kunnen naderen, en zoo vaststellen waar waarheid en verdichting elkaar de hand reiken. Toch, men zij voorzichtig met een al te haastig beweren, als zou auteur in hare voorstelling der feiten meer phantazie dan waarheid gegeven hebben. Ook de beste geschiedkundige overleveringen zijn uit den aard der zaak eenzijdig. Hooft beweerde reeds dat men om geschiedenis te schrijven, ‘uit een zee van verscheidenheid de waarheid moest visschen.’ De strengste, meest nauwgezette onderzoeker van het verleden blijft mensch, en waar hij meent zoo getrouw mogelijk een beeld van dat verleden te schetsen, kan hij niet verhinderen dat zijn individueele kijk op de dingen hem parten speelt. Dagboeken, brieven, berichten van ooggetuigen, rapporten van ambtenaren en militairen, droge opsommigen van feiten zelfs, 't moet alles met zeker voorbehoud geraadpleegd en verschillende berichten aan elkaar getoetst worden. Ruimte voor

onderscheiden opvatting blijft er ook dan altijd nog bestaan. Van daar dat ik niet van plan ben op te komen tegen Wallis' beweren, als zou de moord op Gustaaf III gepleegd meer uitgelokt zijn, doordat men in hem den ontwerper van een nieuwe staatsinrichting wilde treffen dan den strijder voor het 'ancien régime'.

Bij een staatkundig complot zullen bovendien steeds vele beweegredenen, geheime zoowel als openbare medewerken, bij eenigen tot misdrijf vervoeren. Persoonlijke haat, nijd, afgunst, grof eigenbelang komen naast drijfveeren van hooger aard te staan. Een Brutus meende door tyrannenmoord zijn vaderland, zijn republiek te redden... Dacht hij daarbij aan eigen kortzichtigheid? Rees hem voor den geest, dat het gemakkelijker valt een weerlooze te treffen met dolk of degen dan een volk te leiden in een richting, waaraan het is ontwassen of waarvan het reeds afkeer heeft getoond? Immers neen. Dweepzucht verblindt even sterk als begeerte naar wraak en diens sombere gezellen doen. Mijns inziens heeft Wallis getracht de complotteerende edellieden in hun verschillend karakter, mèt hunne verschillende bedoelingen te schetsen. Bij een Lindenfelt is haar dit minder gelukt dan bij een Ribbing, een Horn. Pechlin is wel zeer zuiver geteekend in zijn cynisme en welbewuste wreedheid. Prachtig is ook diens straf. Zwak is, dunkt mij het moment, waarin de stervende koning aan zijn schuldigen 'vriend' zijn geheim openbaart: 'De nieuwe, vrije constitutie,' die hij aan Zweden wilde geven. Lindenfelt had zich zwaar bezondigd aan zijn meester. In plaats van zwijgend aan te hooren, nadat hij den moed had gehad aan dit sterfbed te verschijnen, had hij dadelijk moeten spreken; onmiddellijk zich zelf moeten aanklagen; alles bekennen; met de radeloosheid van den man, die half willens en wetens aan oneerlijk spel mededeed en nu te laat, met ontwaakt geweten inziet, waartoe eigen betweterij en anderer boosheid hem dreven. Dat hij in deze ure aan zijn slachtoffer nog als een rechter van instructie vraagt: 'En uw verbond met het Fransche hof?' werkt storend. Lindenfelts tijd van vragen was voor goed voorbij. 's Konings grootmoedigheid, zijn langademige verklaring heeft iets pijnlijks voor den lezer, die geen sympathie meer kan gevoelen voor den dienaar, hoe zwaar ook beproefd, wiens bekentenis hem te laat komt, even doelloos als Gustaafs oordeel: 'Gij zijt niet schuldig, noch wijl gij zweegt, noch wijl gij mij miskendet.' Lindenfelt *was* schuldig. Zelfs geen stervende kon hem vrij spreken.

Maar overigens... Welk een kracht van voorstelling; welke wijde horizonten het geheele verhaal door; welk een rijkdom aan beelden! *De Koning van een Vreugderijk* werd door een dichter geschreven, met echten poëtischen gloed. Geen angstig zoeken en vragen, geen wikken en wegen - schijnbaar ten minste - bij het te kiezen woord of beeldspraak. Als uit een onuitputtelijke wel, frisch en koel, stroomen de treffendste vergelijkingen u op elke bladzijde tegemoet. De dweper en de idealist, de cynicus en de spotter, de verfijnde vrouw en de ruwe krijger, allen worden de in hun karakter passende uitdrukkingen in den mond gelegd. Vurig, teer, honend of lichtzinnig, de sprekers bezigen steeds het juiste woord. En waar auteur beschrijft, ontwikkelt zij een talent van schilderen, van tooveren met kleuren en tinten, zoodat zij haar lezers medesleept, ver, ver weg, in het verleden, naar dat hooge Noorden, waar Gustaaf III regeerde als verlicht despoot; waar hij zijn *Haga* stichtte, het leven genietend met volle, te diepe teugen. - Maar ook waar hij, vervuld van grootsche plannen begonnen, deerlijk

teleurgesteld zou eindigen, trots veel goeds door hem tot stand gebracht. Als hij de vreugde van zijn rijk in droefheid zou zien verkeeren en de zon over Zweden zou zien lichten met stervenden gloed, aan een horizon, die storm voorspelde. Als innerlijke eenzaamheid hem het hart zou verkillen, wijl niet de dood maar het leven zelf hem diegenen nam, die hem het liefste waren geweest; zoodat hij alle vertrouwen in de menschen verloor...

Ja, in karakteruitbeelding staat dit boek zeer hoog. Schrijfster koos een moeilijk probleem om op te lossen; treffend heeft zij haar doel bereikt. Zulk een gecompliceerd karakter als dat van Gustaaf III begrijpelijk te maken aan lezers uit een anderen tijd, aan een ander volk, is een groote kunst.

Onze tijd heeft niet veel op met verlichte despoten. De groote Revolutie blies hunne stelsels omver; het leven had die reeds voor een goed deel ondermijnd. De uitkomst logenstrafte het ideale begin. Neen, dit had geen toekomst, kon dien niet hebben, want niet één mensch, hoe schrander ook, kan in de niet omschreven nooden eener natie voorzien. Zijn bedachte hervormingen, hoe goed gemeend, blijven vaak bedenksels, waaraan geen lang leven is beschoren. Ook Gustaaf was de vertegenwoordiger van een ten doode gedoemd systeem. Misschien heeft hij dit bevroed en werd hem geen tijd gelaten zijn verandering van ideeën te openbaren. Hij had verstand genoeg om in te zien, dat slechts een Jahve het manna kan doen regenen op Zijn volk. Zoodra vorsten, ook de besten en edelsten onder hen, iets dergelijks beproeven, komen zij bedrogen uit. Jozef II van Oostenrijk klaagde op zijn sterfbed, dat alles hem mislukt was. Gustaaf III zag het Zweden der Wasa's, dat hij had willen opheffen uit diepe vernedering, groot en gelukkig had willen maken als voorheen, langzaam ontzinken aan zijn hand en terugvallen in een poel van ongerechtigheid.

Maar toch, de zaden door die hand gestrooid, zouden niet alle in doornen verstikken, op steenen verdorren, door den wind worden weggevaagd. Eenige zouden opkomen en vrucht dragen. Hij had de rechtspleging verbeterd, aan de omkoopbaarheid der rechters een einde makend, de pijnbank afschaffend; hij had weeshuizen en hospitalen gesticht; nieuwe bronnen van welvaart voor zijn volk geopend. Veel van dit alles bleef, was uit den geest des tijds voortgekomen, kon niet vernietigd worden. Wat verdween, waren instellingen, die meer op een ridderlijk verleden dan op een nuchter heden wezen: b.v. steekspelen of een academie volgens Fransch model; een nationale (?) kleederdracht, die aan Spaansche modes deed denken; het verkrijgen van een uitgebreide vorstelijke macht, die gevaarlijk had kunnen worden voor de vrijheid van land en volk. Over het stoken van brandewijn door de boeren zelven wordt thans zoo geheel anders gedacht, dat men soms moeite heeft zich voor te stellen, hoe door een verbod hieromtrent Gustaaf zijn onderdanen van zich vervreemdde. Het is waar, dat het brandewijnmonopolie der regeering, door hem ingesteld, meer lasten en bezwaren met zich bracht dan b.v. het zoo drukkende zoutmonopolie in onze Oost-Indische bezittingen nog heden.

Stellig hebben de weinig voordeel aanbrengende oorlogen, door Gustaaf III tegen Rusland gevoerd, een schuldenlast op het arme land gestapeld, waaronder het dreigde te bezwijken, terwijl toch de koning voortging veel geld te verkwisten aan persoonlijke vermaken. Want genotziek was deze rijkdom- en schoonheidlievende vorst, nog meer zelfs dan auteur goed vond ons mede te deelen in haar boek.

Het is altijd bezwaarlijk, aan een klein land of een land met geringe draagkracht, groote verplichtingen op te leggen, wanneer het volk, de massa in haar geheel, niet overtuigd is, dat de hand, die om de middelen vraagt, deze ook goed zal besteden. Als Gustaaf den nationalen trots bij zijn Zweden had kunnen opwekken; hen met geestdrift had kunnen bezielen voor zijn idealen, in zijn goed recht het hunne verdedigend; wie weet wat hem ware gelukt; geen *Anjala* zou zijn deel zijn geworden.

Willem III van Oranje heeft oneindig grooter moeilijkheden overwonnen met geringer middelen. Maar... welk een verschil in karakter en persoonlijkheid: De diep-ernstige geniale Oranjevorst, die wist van wanken noch wijken, die nederlaag in zege en hoon in roem deed verkeeren, strijdend tegen den machtigsten vorst van Europa, of deze Gustaaf met zijn artisten-natuur; ijdel, genotzuchtig, spilziek; bij vlagen vol ernst en dan weer de lichtzinnigheid zelve, zoodat men hem niet 'au serieux' wilde nemen, ook waar hij het waarachtig goed meende, eigen leven en bestaan op het spel zettend, tegen Ruslands keizerin, Catharina.

Willem III! Stroef maar diep, streng maar trouw, zijn geheele leven wijdend aan één doel: Herstel van Europa's evenwicht. Gustaaf, vriendelijk maar wuft, beminnelijk maar oppervlakkig, ridderlijk maar onstandvastig... Wie, tusschen het dichten van twee opera's in, voor een groot staatsman wil spelen, wekt verbazing maar geen vertrouwen. Neen, zulk een vorst vindt geen gehoor bij zijn volk, wanneer hij het oproept tot het dragen der zwaarste lasten; het is niet één met hem; het begrijpt hem niet. Het staat klaar met een ongunstig oordeel over zijn levenswijze; wat het den jongeling vergaf, duldt het niet in den man. Op het spannendst oogenblik moest koning Gustaaf bespeuren, dat hij, die meende buigzaam staal te bezitten, krachtig losgierend uit zijn hand, slechts over verlamde drijfveeren beschikte, die slap, doelloos neervielen. De ontgoocheling was bitter, eigen schuld maakte ze niet lichter te dragen. Waar Wallis zulke oogenblikken schetst, doet zij zulks meesterlijk. De lezer voelt en lijdt deze teleurstellingen mede; diep medelijden met den man, die vast meende te staan, terwijl reeds de bodem zijn voet ontzonk, diep, echt menschelijk medelijden weet zij op te wekken en levendig te houden, trots veel dat haar koning ontsiert. Ook Gustaaf was ten slotte maar een mensch, geen heros, en niets menschelijks was hem vreemd.

Is dit nu de Gustaaf der geschiedenis? In haar voorbericht wijst Schr. op de vele verschillende oordeelvellingen omtrent het karakter van den vorst, die nog eenmaal een ras voorbijgaanden glans aan den Zweedschen naam verleende. P. 68 1e Deel, legt zij haar held volgende woorden in den mond, die mijns inziens haar eigen oordeel omtrent deze dingen bevatten: 'Men kan een geschiedenis vol kleine onjuistheden, zelfs vol vergissingen in data schrijven, die toch wat haar geest betreft, volkomen historisch is... Waarachtige historiekenners zijn geen kenners van feiten alleen, maar bovenal van volken en menschen. Zij moeten niet alleen het geraamte der gebeurtenissen zien, maar ook de harten voelen kloppen.'

Met deze opvatting zullen de meesten vrede hebben. De tijd is gelukkig voorbij, dat men à la Louise Mühlbach geschiedkundige romans het licht deed zien, die op louter phantazie berustten; maar alle phantazie te verbannen uit deze werken zou even belachelijk wezen. Met hart en ziel heeft Wallis zich ingewerkt in den tijd, dien zij beschrijft, heeft de personen door haar geschetst van alle kanten bezien, hunne woorden en daden zijn

door haar bestudeerd vele jaren lang. In Frankrijk, zoowel als in het Zweden der achttiende eeuw is zij thuis geraakt. De geestige gesprekken der Parijsche groote wereld gaan haar even goed uit de pen, als het schertsen, de kwinkslagen der Zweden en de grovere zinswendingen van een Pechlin c.s. In de zalen der diplomaten heeft zij hun taal beluisterd. Haga's kring heeft haar in zijn midden gezien. De poëtische verwachtingen van een Lindenfelt, het dwepend droomgespeel van een Septimanie van Egmont, vaag en on wezenlijk, heeft zij met gouden draden door hare geschiedenis geweven. Zij offerde niet meer aan de feiten der groote Revolutie dan strikt noodig was ter verklaring van 's konings gedrag. Soms beperkt zij zich haast te veel, b.v. waar het 's konings voorliefde geldt voor waarzeggerij, zijn bijgeloovig vasthouden aan voorteekens. Dat Lindenfelts zuster hierin betrokken wordt en hoe, is zeer sober verteld. Zij is als een verloren blad, dat even aandwarrelt en dan weer verdwijnt, zonder spoor achter te laten. Het lijden van haar broeder in de Bastille, waar hij, trots uitmuntende verzorging, levend begraven, haast tot waanzin vervalt; twintig jaren van zijn leven, zijn geheele jeugd tot werkeloosheid gedoemd, vervreemd van zijn eigen ik, vergeten door de wereld... dit alles is aangrijpend weergegeven in de enkele bladen van het ‘Dagboek;’ maar ook komt het telkens uit in zijn later optreden aan Gustaafs hof.

Slechts het meedoen aan het complot tegen den koning valt mijns inziens buiten het kader van deze persoonlijkheid.

Vele karakters, honderden namen komen voor in dit driedeelig werk, waarmede Schr. haar gelofte aan onze groote Romancière, Mevr. Bosboom - Toussaint, gestand deed. Een gelofte harer jeugd, zoo waardig vervuld. Maar Gustaafs persoon domineert steeds. Met hem nemen wij afscheid van de laatste gloriedagen der Zweedsche dynastie. Als hij heengaat, meent het volk de oude vaandels in de Ridderholmskerk te hebben hooren ruischen; en graaf Fersen hield in zijn korte, weemoedige opmerking een grafrede op Zweden zelf, toen hij zeide: ‘Wij zullen ze nooit opnieuw hooren ruischen.’

De Noorsche broedervolken (‘Freindliche Brüder’) zien nog niet in, dat zij een Germaansch bolwerk konden vormen tegen de groote Slavische macht in het Oosten. Dat gevoeld en er voor gestreden en geleden te hebben is de verdienste van Gustaaf III, door Wallis in een schitterend licht gesteld.

ELISE SOER.

Aphorismen.
J. Petri.

Aphorismen moeten zijn als diamanten of als kristallen, ondergronds ontstaan door drukking van aardlagen; de meeste zijn als turven, goed voor de kachel en dan ook nog wel nuttig.

De zang uit Mahlers achtste symphonie is geen verheven engelenzang, doch de hoogvliegende bizarre emotie van een aviateur boven de Alpen.

Veel historici zijn als dramaturgen, sjouwend hun poppenkast met historische helden, ze spelen altijd gelegenheidsstukken op eeuwfeesten.

Ware historici zoeken de geopenbaarde krachten voor een schoone oeconomie van het heden.

De echte criticus is het genie van de veelzijdige potentialiteit.

Kunst is leven in redelijke daad.

De menschen gaan door de ruimte over wegen met tollen, ze drijven door den tijd als wrakken naar het strand; daarom kennen zij niet het wijde en het zeilen op de koelte der eeuwen.

Invallen van mooie gedachten is als het ontdekken van een nevelvlek; later komen pas de sterren, die de proffen eerst ontdekken met hun kijkers; na eeuwen zitten de menschen pas in de zon en op laatst speelt de maan er mooi weer mee voor verliefden.

Onze leestafel.

Uren met Shakespeare. (Serie: Boeken van Wijsheid en Schoonheid). Een keus van stukken uit zijne werken, vertaald en ingeleid door Dr. Edw. B. Koster. Uitgegeven door de Hollandia-drukkerij te Baarn in het jaar MXMXIII.

In deze serie, waarin reeds bloemlezingen uit Schopenhauer en Spinoza verschenen, biedt de Hollandia-drukkerij thans een keurig verzorgden bundel fragmenten uit Shakespeare aan.

De naam van Dr. Koster, de uitnemende Shakespeareskenner, en -vertolker, waarborgt de qualiteit van de vertaling; aan het gebrek, dat eene bloemlezing als deze noodzakelijkerwijze *moet* aankleven, n.l. het onvermijdbare nadeel van de hiaten, is de bewerker zooveel doenlijk tegemoet gekomen door aan het begin van elk stuk, waaruit fragmenten genomen zijn, een kort overzicht van den inhoud te geven, en verder door verklaringen en toelichtingen onder den tekst.

De inleiding die aan de stukken voorafgaat, had ik gaarne iets uitvoeriger gezien; vooral de beschouwing van Shakespeare's werk had m.i. een paar pagina's meer mogen innemen. En dan verbaasde het mij eenigszins dat de opinie van sommige ‘moralistisch aangelegden’, als zou Romeo and Juliet enkel geschreven zijn om te waarschuwen tegen een overijld huwelijk, zonder commentaar is neergeschreven. Had zij dan niet beter weggelaten kunnen worden? Wie in deze heerlijke schepping niet meer ziet dan de bovengenoemde tendenz, heeft van dien schoonsten aller liefde-droomen niets begrepen. Shakespeare heeft minder gemoraliseerd dan men wel eens verondersteld heeft.

Maar overigens een boek, dat verdient met warmte te worden aanbevolen. Shakespeare wordt, ondanks de loffelijke pogingen van de Wereld-Bibliotheek om zijne werken bij ons ingang te doen vinden, nog te weinig gekend door wie zijne scheppingen niet in het oorspronkelijke lezen; een poging van zoo bevoegde zijde om zijn machtigen geest nader tot ons volk te brengen, moet met sympathie worden begroet.

Inderdaad, dit is een werk, dat in de serie Boeken van Wijsheid en Schoonheid thuis behoort; niemand minder dan Goethe was het, die van Shakespeare de volgende, door den bewerker in zijne inleiding terecht aangehaalde, treffende woorden uitsprak:

‘Liest man Shakespeare, so glaubt man vor den aufgeschlagenen ungeheuren Büchern des Schicksals zu stehen, in denen der Sturmwind des bewegtesten Lebens saust.’

Het is mijne overtuiging, dat vertaler en uitgeefster wèl zouden handelen, als zij dezen keurbundel door een tweeden lieten volgen. Dit boek geeft stukken uit Koning Jan, Koning Richard II, Koning Hendrik IV, Met gelijke maat gemeten (Measure for Measure), Coriolanus, Macbeth, Julius Caesar, De Koopman van Venetië en Anthonius en Cleopatra; dan

eens iets uit de Midsummer Night's Dream, Romeo and Juliet, As you like it, Hamlet, King Lear; is de rijkdom van Shakespeare's genialiteit niet bijkans onuitputtelijk?

HERMAN MIDDENDORP.

Onze groote mannen. Vondel, door G.F. Haspels. - Baarn, Hollandia-drukkerij 1914.

Dit is een boekje, dat binnen het bestek van 42 pagina's vrij wat meer geeft, dan deze kleine omvang allicht zou doen vermoeden. Een zakelijk geschrift, beknopt zonder te schetsmatig te worden, en geschreven met groote liefde voor Vondels kunst - trouwens, wie kan over Vondel schrijven zonder hem lief te hebben? Biographie en beschouwing der werken zijn in één aaneensluitend essay tezamen genomen, eene verhandeling, die evenzeer getuigt van kennis en belezenheid als van breedte van opvatting, en schoonheid van menschlijke gezindheid. Daardoor werd het - hoe objectief de auteur over Vondel trachtte te schrijven - een persoonlijk boekje. Maar alle subjectiviteit is immers goed, als de schrijver maar hoog genoeg staat?

In breede trekken zien wij hier het beeld van den grooten dichter ontworpen, zonder dat nochtans het minutieuze, voor zoover het binnen een bestek van twee en een half vel druks was aan te brengen, ontbreekt. Zijn leven is poëzie en wonen in ‘De Trouw’, zegt de heer Haspels met eene toespeling op den naam van Vondels winkel in de Warmoesstraat. En op deze stelling is het gansche werkje gebaseerd.

Inderdaad, de heer Haspels maakte van dit boekje, wat er van te maken was. Maar - misschien met bijna bovenmenschelijke inspanning. Voortdurend kreeg ik bij de lezing den indruk, dat de schrijver wel gaarne méér had verteld over de schoonheid van Vondels taal, méér over den groei en de volmaking van deze forsche dichter-natuur, méér over den tijd en de omstandigheden, waarin Vondel leefde. Het is jammer dat hij dit niet heeft kunnen doen. Want de heer Haspels, met zijn breeden en juisten kijk op den grooten dichter, met zijn gave gezindheid voor gezonde analyse, en bovenal met zijn kunstenaars-verwantschap aan de krachtige Hollandsche bloei-periode, waaraan wij ook Vondels gedichten danken, is er op aangewezen over Vondel te spreken - en het is te betreuren dat hij dit moest doen in een omvang, die uit den aard van de zaak ternauwernood iets meer kan geven dan een catalogus van 's dichters werken.

De Hollandia-drukkerij begint met deze brochure een nieuwe serie. De bestanddeelen waaruit deze reeks zal worden samengesteld, schijnen mij nog al heterogeen: er wachten ons beschouwingen over Jan Pietersz. Koen, Rembrandt, Voetius, Spinoza, Thorbecke, Huygens en anderen. Het begrip ‘groote mannen’ is rekbaar, zeker, maar het is toch wel wat erg gewaagd, om in deze qualificatie bijvoorbeeld Voetius en Rembrandt naast elkander te plaatsen.

Overigens verdient het toejuiching, nu de belangstelling in Vondels werk gaandeweg toeneemt, in beknopten vorm iets over 's dichters leven en arbeid mede te deelen. De schrijver teekent hem juist, als hij hem voorstelt als ‘niet slechts een groote, die er geweest is, maar dien we verlangend verwachten.’

Als we Vondel nu maar niet populair gaan maken. Dat is in Holland, het ergste een dichter overkomen kan.....

> ‘'t Is zoo deftig, 't Is zoo fijn,
> Bij Lucifer geweest te zijn’

heeft Speenhoff al gerijmd.

Voor het boekje op zich zelf heb ik niets dan lof, laat ik dit met groote beslistheid erkennen. Doch tegen de uitgave als verschijnsel mag eenige bedenking wel onder oogen worden gezien.

HERMAN MIDDENDORP.

Mozaïk. Verzen van Jan Terwey. Met portret van den schrijver. - Blaricum. J. van der Vliet. 1913.

Dit keurig-uitgegeven boekje schijnt mij belangrijker om wat het verwachten laat dan om wat het geeft: een reeks verzen, die meerendeels de kenmerken vertoonen van een nog onvoldragenen dichtgeest. Ik mis hier al te dikwijls de diep-innerlijke ontroering, de in waarheid geestelijke verdieping, de alleene bewogenheid, die de bron is van dichterschap. Het leven heeft in deze dichterziel nog te veel onberoerd gelaten, wat bij aanraking zou kunnen strekken tot het doen ontwaken zijner kunst. Want dat de goede elementen aanwezig zijn, geloof ik wel.

Het is inmiddels niet heel gemakkelijk, ze is deze verzen te herkennen; want ze zijn bedolven onder zooveel gezwollenheid, en zooveel bizarre zegging, dat het hier en daar bepaald ridicuul wordt.

Zoo het gedicht Waterval, waarin met hevige knaleffecten stemming wordt betracht, maar kwalijk bereikt:

> Daar ruisen en steunen, daar druisen en kreunen
> En dav'ren preludiën van barstende hoon:
> Hóór dáár dóór het donderen en donderend dreunen
> 't Ontstellend geluid van een godlik simfoon!
> En voel harmonieen uw oren doorklanken
> En zie in den chaos van kleur 't ornament!
> En bouw van dien bouwval een toren, een slanken,
> Een tempel voor God met gebeden sement!
> Geen disharmonie is der *dingen* te danken!

Nu ja, de tamelijk ondiepe filosofie van den laatsten regel gelooft men ook zonder de vooraf-gaande hoempa-poëzie.

Laten we hopen dat het accenten van jeugd zijn. Dan wordt meteen de pose begrijpelijk, waarmede de dichter zich als een dirigent voor het schetterend orkest zijner stemmingen opstelt. Bijvoorbeeld in het gedicht Der volk'ren vrijheid:

> Lichtend juich ik vrijheidszangen, heroiëk van zienerskracht,
> Hoor m'n echo in der volk'ren eenheidsdromen van den nacht!

Verder is er heel wat onzuiver beeld-gebruik en veel gezochte zegging - misschien overmaat van oorspronkelijkheid - in deze verzen. Zoo doet het mij vreemd aan als ik hoor spreken van *warme sterren* (pag. 35),

omdat de begrippen *warm* en *sterren* absoluut niet bij elkaar passen; ook de tranen op blz. 49, die 'langs uw wangen *bleken*'[1] komen mij wat raar voor, evenals de *polsgewrichten* van den landman op blz. 21, die het maaierswerk volbrengen.

Maar ondanks deze onvolkomenheden, ondanks al de hoogdravende onbeholpenheid, is het boekje mij toch sympathiek. Want dit is zeker, dat de dichter eerlijk is en goed-willend; en dat hij heusch wel iets kan, moge blijken uit het volgende versje:

De boschhommel.

Tusschen fijn getande varens
Schuilt de paarse akelei;
Licht gestoord gonst er een hommel,
Stoft zijn zwaar behaard kledij
Aan de gouden meeldraadklepels
Van de zacht bewogen klokken,
Staakt dan d' arbeid - lijk een mulder -
Kloppend zijn bemeelde sokken.

Vooral de laatste regel is een voortreflijke vondst. En het gedichtje in zijn geheel toont aan, waar voorshands de kracht van den heer Terwey ligt: in de doorvoelde weergave van natuur-visie. Zal hij voor de andere genres, waarvan dit bundeltje meerendeels de mislukkingen geeft, rijp worden, dan moeten er twee dingen gebeuren. Ten eerste moet de dichter zich wat minder gewichtig gaan gevoelen; dan zullen de slechte eigenschappen van zijn kunst, die ik hier-boven constateerde, vanzelf wel verdwijnen. En ten tweede zal de levens-verdieping moeten komen, die de zuivere ontroering brengt.

HERMAN MIDDENDORP.

De Standard-Oil-Trust.

Over de *Standard Oil Trust*, ook in Nederland bekend, is onlangs bij den heer L.J. Veen, uitgever te Amsterdam, een belangwekkend boek verschenen. Het heet: 'De groote olie-octopus, door Truth onderzocht' en is door den heer E. Thieme vertaald. De conclusie van dat boek is, dat de genoemde Trust de meest gewetenlooze handelscombinatie is, die er ooit heeft bestaan en wie de bijzonderheden leest, zal met die conclusie instemmen.

De *middelen*, door de Standard Oil Cy gebruikt, om haar doel te bereiken, waren velerlei, maar gewoonlijk niet eerlijk. Voor liegen voor den Rechter of voor enquête-commissiën, voor het verduisteren, of verzwijgen van de waarheid in eenigen anderen vorm, voor het omkoopen van de pers, van rechters en ministers, van invloedrijke kamerleden, experts, of ambtenaren, voor deloijale concurrentie en het plagen of benadeelen van concurrenten, voor het bewerken en vervalschen der openbare meening, voor laster en vreesaanjaging, voor spionage en schandaal-processen, voor het afkijken en nabootsen der uitvindingen van anderen,

1. Cursiveering van mij. H.M.

voor het verdringen van den tusschenhandel en de détailverkoopers, voor het verkoopen beneden de

markt, voor het optreden onder valsche namen en valsche leuzen, voor meineed, voor het in den handel brengen van gevaarlijke olie, het ontduiken van invoerrechten, het overtreden of ontduiken van de wet, en dergelijke streken, die in Amerika met den naam van *olieachtigheden* werden bestempeld, is de maatschappij nooit teruggedeinsd, maar zelf stelde zij het altijd zoo voor, alsof zij haar succes alleen te danken had aan een meer zuinig en meer beleidvol beheer, eene betere organisatie en exploitatie der nieuwe uitvindingen.

De heer Rockefeller zelf was ook altijd heel gul met zijne zedelessen. Hij was, voor den uiterlijken schijn, zeer vroom, sprak op meetings, bijbellezingen en Zondagsscholen, zeide dikwijls aan de kinderen, dat zij toch altijd eerlijk moesten zijn, als zij succes wilden hebben in het leven en gaf veel weg, om de openbare meening op zijn hand te krijgen. Het is hem dan ook meermalen gelukt, om zelfs den steun te verwerven van de Amerikaansche gezanten bij buitenlandsche regeeringen, hoewel hij en zijn maatschappij in tal van strafprocessen zijn gewikkeld geweest. Op dit oogenblik zegt men ook, dat de geheele politiek van de Vereenigde Staten tegenover Mexico geïnspireerd wordt door de Standard Oil, die niet wil, dat de rijke Mexicaansche petroleum-velden in handen vallen van Engelsche concurrenten.

Het *geheim* van al haar manoeuvres heeft de Standard Oil langen tijd goed weten te bewaren. Het heeft lang geduurd, voordat het bekend was, hoe de Standard Oil en de spoorwegmaatschappijen onder één deken lagen en hoe een bijzonder gunstig vrachttarief de oorsprong was geweest van het succes. Nòch processen, nòch enquêtes, hebben aanvankelijk het volle licht kunnen doen schijnen. Alles stuitte af op de listigheid der leiders van de Standard Oil, als Rogers Archbold en Wardwell, die, op aanraden van Rockefeller, eenvoudig bleven leven, terwijl zij schatten verdienden, die zelfs met hunne echtgenooten niet over de geheime zaken der Maatschappij mochten spreken, die geheime bondgenooten openlijk als tegenstanders deden optreden, ten einde het publiek op een dwaalspoor te brengen, die onder valsche namen handelden en correspondeerden en menige raffinaderij, die feitelijk onder hun leiding stond, voor den uiterlijken schijn zelfstandig lieten bestaan.

De *concurrenten* werden zoodoende langzamerhand doodgedrukt en hoe meer er bezweken, des te gemakkelijker was het, de anderen ten val te brengen.

De meeste raffinadeurs waren ten slotte blij op niet al te nadeelige voorwaarden te kunnen kapituleeren en toen zij ten onder waren gebracht, waren de eigenaars der petroleumbronnen, de eigenlijke producenten, aan de beurt.

Het ligt voor de hand, dat die *eigenaars* zich bedreigd achtten, toen de raffinadeurs langzamerhand geheel in de macht kwamen van Rockefeller en de zijnen. Want die raffinadeurs waren hun afnemers. Zij richtten dus een bond op van petroleum-producenten maar ten slotte deed Rockefeller; door zijn beleid dien bond uiteenvallen en toen was zijne overwinning volkomen.

De verkoop der *bijproducten*: vaseline, benzine en smeerolie, levert soms niet minder voordeel op, dan die van het hoofdproduct en ook voor die bijproducten heeft de Standard Oil zich een wereldmarkt weten te veroveren. Vooral in onzen tijd van luchtschepen en automobielen, is de verkoop van

benzine een groote factor geworden; maar het schijnt, dat er andere petroleum is, dan die van de Standard Oil, met een hooger benzine-gehalte en dat er daaruit voor de Standard Oil groote moeilijkheden voortvloeien.

In *Amerika* zelf heeft de Standard Oil dikwijls veel strijd te strijden gehad en de aanvallen op haar gaan nog steeds door. Meer dan eens hebben verschillende Staten van de Unie enquête-commissies benoemd, om naar de handelingen der Standard Oil onderzoek te doen en vooral naar hare verhouding tot de spoorwegmaatschappijen. In tal van processen heeft de maatschappij zich zien gewikkeld, maar steeds hield zij het hoofd boven water.

Zooals Macedonië te *klein* was voor Alexander den Groote, zoo was ook Amerika te klein voor het genie van Rockefeller. Heel de wereld moest zijn gebied zijn en hoe grooter de tegenstand was dien hij in zijn eigen land ondervond, met des te meer kracht wierp hij zich op Canada, Engeland, Nederland, Oostenrijk, Rusland, Rumenië en zelfs op Mexico, Mandchourije, China, Engelsch-Indië en Birma. Overal trachtte hij zich meester te maken van de productie of van den handel, en de olie, die hij in Amerika niet kon kwijt raken, omdat zij een te hoog vlampunt had, plaatste hij dikwijls met groot succes in het buitenland, waar de overheid minder waakzaam was of minder wantrouwend.

In *Nederlandsch-Indië* echter heeft de Standard Oil Company nooit vasten voet kunnen krijgen. Zij trachtte zich meester te maken van de bronnen op Sumatra en groote Nederlandsche Maatschappijen, die in Indië zaken deden, te koopen. Zij trachtte zich in Indië te nestelen, door zich te verschuilen achter Nederlandsche Maatschappijen, die feitelijk Amerikaansch waren, maar tot nu toe is alles afgestuit op de waakzaamheid onzer Regeering en den bloei van onze nationale petroleum-industrie.

De *organisatie* van de Standard Oil Company is zonder twijfel een meesterstuk. Zij is de grootste finantieële combinatie der wereld en de grondslag is ééne enkele centrale Naamlooze Vennootschap, die tal van van andere beheert.

Er is b.v. een afzonderlijke vennootschap voor het vervaardigen der blikken bussen, een andere voor de benzine, enz.

Rockefeller is dan ook zonder twijfel een buitengewoon man. Wie tot stand brengt, wat hij tot stand gebracht heeft, moet over bijzondere gaven beschikken, zeer werkzaam zijn en zeer energiek. Hij begon op een kantoor, waar hij vier dollars per week verdiende en is nu een der rijkste mannen der wereld. Men roemt hem ook als matig, liefdadig en spaarzaam en als een goed huisvader. Een groot talent van organiseeren kan hem niet worden ontzegd, maar zijn karakter is niet aan zijn talent geëvenredigd. Onverzadelijke geldzucht is bij hem de alles beheerschende hartstocht en daarbij is hij listig en sluw en in zaken absoluut onmeêdoogend. Dezelfde man, die bijbellezingen houdt en op Zondagsscholen zeer zalvend spreekt over eerlijkheid en deugd, is in zaken een echte haai en zielkundigen mogen uitmaken in hoeverre oprechte vroomheid huizen kan in een man, die in zaken nagenoeg alles geoorloofd acht.

'Geen christen jaagt naar geld', zong eens Bi*l*derdijk, maar Rockefeller is het type van een vromen duitendief, die altijd met mooie praatjes rondloopt en door rijke aalmoezen de openbare meening met zijn optreden tracht te verzoenen.

Na al het bovenstaande zal het niemand verwonderen, dat Rooseveldt en andere bekende mannen in America een strijd tegen de Trusts hebben aangebonden, maar wat kan hun streven baten, zoolang de oorzaak van het kwaad: de hoog invoerrechten, niet is weggenomen. Want de trust is een kind der protectie.

Gelukkig zijn er juist in de laatste jaren groote schreden in die richting gedaan. De overmacht en de tirannie van het groot-kapitaal kan nu met eenige kansen op succes worden bestreden.

Velen noemen de trust den bedrijfsvorm van de toekomst. Zij willen alle productie-middelen in handen hebben van den staat en stellen het zich nu zoo voor, dat de trusts den weg bereiden voor de staatsproductie. Eerst moeten de trusts het heele bedrijf in enkele handen concentreeren en dan neemt de staat het bedrijf van de Trusts over. De productie kan dan worden geregeld en de arbeiders krijgen een beter lot. Het is echter zeer de vraag, of zulke staatsbedrijven even goed en even goedkoop en zuinig zullen werken als particuliere trusts en ten slotte kon het wel eens blijken, dat de staat zijn afnemers niet minder drukt dan de trust-ondernemers.

Het is zeer de vraag, of de petroleum in Amerika wel goedkooper worden zou als de Standard-Oil door den Staat werd overgenomen en waar nu reeds, zooals wij zagen, in het conflict van de Vereenigde Staten met Mexico beweerd wordt, dat de materiëele en particuliere belangen van de Standard-Oil heel de Amerikaansche politiek beheerschen, kan men nagaan, wat het zijn zou als die particuliere belangen direct staatsbelangen waren. Heel de politiek zou dan in koopmanspolitiek opgaan.

De geschiedenis van de Standerd-Oil wijst op het groote gevaar van al te hooge invoerrechten. Een matig recht doet niet heel veel kwaad, maar wordt het recht zoo hoog, dat buitenlandsche mededinging feitelijk is uitgesloten, dan krijgen de binnenlandsche producten de handen vrij.

Hun landslieden zijn dan, als die producenten samen spannen, aan hunne genade overgeleverd, vooral in een land dat nagenoeg alles zelf voortbrengt, wat een groot volk noodig heeft en dus, zonder groot nadeel, buitenlandsche invoeren kan weren.

De *toekomst* van de Standard-Oil is niet zoo schitterend, als het verleden was. Het gebruik van petroleum vermindert en de lampenwinkels hebben tegenwoordig, in de groote steden ten minste, weinig keus meer in petroleumlampen.

Hoewel echter de rol van de petroleum voor de verlichting eenigszins schijnt uitgespeeld, is het best mogelijk, dat haar op het gebied der verwarming een nieuwe toekomst wordt geopend.

H. VERKOUTEREN.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Maart-aflevering wordt geöpend met eene novelle ‘Nonneke’ door P. Raëskin. Prof. Dr. Th. Bussemaker begint een studie over John Bright. Prof. J. de Zwaan behandelt het karakter der Grieksche Kerk en de toekomst van het Hellenisme. De heer C.R.C. Herckenrath toont de onbruikbaarheid van Esperanto aan en bepleit de invoering van het Italiaansch als wereldtaal. Mej. J.E. van der Waals dicht verzen.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen &. Zoon.

De Maart-aflevering vangt aan met een comedie, ‘een geval van tooneelbescheming,’ door J. de Meester. Dr. M.A. v. Herwerden beschrijft de vriendschap tusschen de physiologen Donders, Moleschott en Van Deen. Dr. P.C. Boutens dicht een rei van vrouwen in Jozef's hof. Prof R.C. Boer besluit zijn IJslandsch reisdagboek. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius beoordeelt een Belgisch boek over Hollandsche steden en Prof. N. van Dijk Dr. Jacob van Ginneken's handboek der Nederlandsche taal. Dr. Jan Veth wijdt een herinnerend woord aan Albert Neuhuys. Verzen en liederen dichten Marie Koenen en Jacob Israël de Haan.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De Maart-aflevering begint met een schets van Jac. van Looy, getiteld ‘Het Verhaal,’ gevolgd door een novelle van G. van Hulzen, ‘Aan 't lichtende Strand.’ De heer H.J. Schouten verhaalt eene episode uit den strijd om het ambtsgewaad der predikanten. De heer M.C. Stolk verhaalt Susan B. Anthony's strijd voor vrouwenkiesrecht. De heer Frans Erems handelt over Ronsard. Dr. J. de Jong kondigt een Hollandsche opera aan. De heer Frans Vink handelt over Prof. Dr. Hugo Riemann en de Toonkunstpraktijk. De heer J.R. van Stuwe Jzn. vervolgt zijn beschouwing over John Masefield.

***De Beweging*, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

De Maart-aflevering heft aan met een gedicht van Albert Verwey ter gedachtenis van Mevr. A.W.L. Versluys - Poelman. De heer H.P. Berlage Nzn. plaatst zijne eerste lezing over Stedebouw, te Delft in het genootschap Practische Studie gehouden. Na een epiloog van P.N. van Eyck behandelt Geertruida Carelsen

Bouwkunst en Tuinkunst. Albert Verwey vertaalt een gedicht van Wordsworth. P.N. van Eyck houdt eene avondmijmering over Gustave Flaubert. Na gedichten van W.L. Penning Jr. vertaalt Albert Verwey de novelle van E.T.A. Hoffmann ‘Ridder Gluck.’

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

De Maart-aflevering brengt indrukken van Egypte door Dr. W.J. Aalders. Dr. M. Visser behandelt Gladstone's geschriften. De heer O. Ruysch geeft eene novelle ‘Roeping.’ Dr. H.M. van Nes handelt over verdraagzaamheid.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

De Februari-aflevering bevat gedichten van P Minderaar en Willem de Mérode en novellen van G. Schrijver en E.M.F. Kleijn. Opgenomen wordt Jhr. Dr. C.G.S. Sandberg's rede: ‘Indië verloren, rampspoed geboren.’ Sympathiek als steeds is de Terugblik.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.

In de aflevering van Maart besluit Dr. N. Beets zijne beschouwing over de tentoonstelling van Noord-Nederlandsche Schilder- en Beeldhouwkunst voor 1575, gehouden te Utrecht 3 September - 3 October 1913 en de heer Sander Pierron de zijne over den Belgischen schilder Edouard Huberti.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 15 Maart brengt een beschrijving van het 228 Meter hooge Woolworth-building te New-York. De heer Dr. D. van Gulik beschrijft eenvoudige

ontvangtoestellen voor draadlooze telegrafie. Moderne toepassing van windkracht voor polderbemaling in Nederland wordt dan beschreven. De heer C. Vreedenburch Jr. besluit zijn opstel over lijkverbranding en het eerste Nederlandsche crematorium. Een bezoek aan een hydroelectrische installatie in aanbouw wordt door den heer F.E. Alsberg gebracht. De heer J. Vijverberg wandelt met ons in het duingebied van Schouwen. Dr. A.H. Borgesius beschrijft een nieuwen barometer. De heer Feickens geeft een korte beschrijving der veenlijken in het museum te Assen. De heer D. Stavorinus schrijt over natuurgas.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Maart wijden de heeren Heimans en Thijsse een In Memoriam aan Mevrouw Versluijs - Poelman. De heer C. Eykman vertoont ons kemphanen. De heer Leon. A. Springer besluit zijn schilderachtig kijkje in een deel van de vulkanische Eifel. De heeren Jansen en Wachter beschrijven het groene Naaldaargras. Een studie volgt over huidmondjes van bladeren. De heer F. Wiersma Jr. handelt over kievitseieren zoeken.

In het nummer van 15 Maart brengt de heer M. Pinkhof ons nog meer landvlakken. De heer Jac. P. Thijsse verdedigt den Jan van Gent. De heer G.A. Posthuma beschrijft de flora van Corngum: De heer H.K. vervolgt zijn studie der huidmondjes. De heer H.M. Touber Jr. beschrijft het voorkomen der meeuwen in de stad.

[Tweede deel]

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

V.

NU, dat Koornaert voorzag burgemeester te worden, vond hij het noodzakelijk, veel van zijn oude gewoonten af te leggen en Agatha bijzonderlijk was er op gesteld: dat de levenswijze moest in overeenstemming zijn met de waardigheid van het ambt, dat hij nu zou bekleeden.

Toen zij den boerenstiel vaarwel gezegd hadden om naar 't dorp te komen rentenieren, was hun voornemen en inzicht geweest, in alles stipt den levensregel van rijke lieden te volgen. Seraphien zou zijn zondagsche kleeren in de week dragen en zijn paaschbeste alle zondagen. Hij zou wandelen, op staminee gaan, cigaren rooken en nu en dan eens met den trein uitzetten.... Maar al te gauw had hij het nuttelooze en ondoelmatige van zulk een levenswijze ondervonden. Agatha kon het beter uithouden dan hij, maar zij stond er ook heel anders voor - zij had meer bezigheid. Seraphien echter verveelde zich om dood! Met wandelen kon hij zich niet verlustigen; hij vond iedereen aan 't werk binst de week en op staminee zat hij alleen. Met het gesteven boordje aan den hals was hij ongemakkelijk en met die beste kleeren mocht hij aan niets de handen steken uit vrees zich te bevuilen. Niets triestiger dan die gelijke dagen waar men geen bezigheid heeft en enkel verlangen kan naar noen en avond. Stilletjes aan was er wat van het opgeplakte decorum afgevallen en na de eerste maanden liep Koornaert weer op zijn kloefen, met een blauwen voorschot, in de hemdsmouwen of in 't onderlijf, te werken in den lochting. En daar bevond hij zich goed meê. Er was hier toch geen mensch in de nabijheid die er acht op gaf hoe iemand gekleed liep en 't gemak ging voor de eere! verklaarde hij.

Nu echter was het anders gesteld. Agatha had het hem goed voor oogen gelegd: dat hij als toekomende burgemeester ten minste fatsoenlijk in de kleeren moest komen omdat er alle oogenblikken mogelijkheid was dat hij iemand te woord moest staan. Voor 't geen er verder aan de huiselijke zaken moest heringericht worden, daar had zij zelf voor gezorgd. Voortaan kwamen de bezoekers niet meer langs het zijpoortje binnen, maar wel langs de groote voordeur waar zij aanbellen moesten. Dat nieuwe gebruik bracht meer moeite en omslag mede omdat er telkens iemand moest gaan opendoen en de gang werd vuil gemaakt; maar daar was de meid voor. Nu moesten alle vensterluiken aan den voorkant elken morgen geopend worden, - dat stond netter - want nu had men het kleine voorkamertje, dat vroeger niet gebruikt werd, ingericht als spreekplaats en de aanpalende kamer van schrijftafel, boekenrek en alle benoodigdheden voorzien en er den naam van ‘kantoor’ aan gegeven.

Koomaert liet zijn zuster in alles begaan, het was hem onverschillig, of liever: hij meende dat het zóó moest en dat het zóó goed was. Maar met dit alles was er iets anders dat hem meer bekommerde, iets dat hij inwendig met zich droeg als een last en waarover hij aan niemand eenigen raad of hulp vragen of verwachten kon.

Koornaert voelde zich nu als een man die vooreerst eene zwaar, gewichtige zaak moest afhandelen en uit de voeten doen, vooraleer te kunnen genieten van 't geen hij als zijn levensideaal beschouwde. Zijne verhouding met den dokter, de breuk met den pastor, 't mislukte huwelijk van zijn nichtje, dat alles liet hem onverschillig - die dingen zouden op hunnen tijd in orde komen - eens dat hij zijn benoeming had als burgemeester, zou hij met een breed gebaar de verzoening bewerken - juist gelijk een koning, die bij de troonbeklimming alle schuld vergeeft en eene algemeene vriendschap uitroept onder de menschen.

Maar er was iets anders! Daarbinnen was het bij Koornaert niet in orde.

- Mijn herte moet ontkommerd worden, beweerde hij; anders kan 't overige mij geen genoegen geven. Hij bedoelde den angst en de onrust, de vrees die hem overal vervolgde en hem dag en nacht bereed. De twee Koornaerts die hij in zijn binnenste zitten had, waren gedurig aan 't redetwisten,

wilden van elkaar gelijk halen en overvoerden den een den andere met redenen en bewijsgronden om die rust op te dringen. Maar 't was enkel ‘opdringen’; Koornaert doorzag hun spel en de onoprechtheid van hunne meening. Hij kende ze alle twee, hij zag ze beeldelijk gelijk hij zichzelf kende, in onderscheidene gedaante, met manieren en gebaren en hij verkende 't verschil van klankgalm hunner stem. De opperste, die de oudste leek, was strak van houding, met langen hals, de ooren ver achterwaards en een hoekig gelaat, met opgetrokken wenkbrauwen en iets wilds in den blik. Een soort Simon Turchi die 't kwaad inheeft als zijn erfdeel en er moedwillig in blijft omdat het zijn element is. Met zijn schravende stem, beet deze alle poging tot verzoenen of vermurwen kort af, deed zijne uitspraken met overtuiging, beslist en uit de hoogte zonder dat er eene spier aan zijn wezen verroerde. Hij leefde in hooge afzondering, voldaan met zichzelf en wilde nooit toegeven of bekennen dat het hem aan mildheid ontbrak en de vriendschap iets zoets of behagelijks inhield. Liever alles verzaken en 't geluk verloochenen om zijn aanzien te houden van strakke hoogdragendheid. De jongere Koornaert met zijn goedaardigen monkel, vreesachtigen blik, inschikkelijk van aard, met de onvaste gebaren, kon niets dan toeschouwen en vergoelijken 't geen zijn tweelingbroer, als een verwaande zonderling uitrichtte om zichzelf en den andere medeen te straffen en alle genot te bederven. 't Was maar heel schuchter en bedeesd dat die mindere een woord durfde wagen om het ongelijk te doen inzien. Maar nu had hij in zoover den hooghartige overhaald met redenen, dat hij toegeven moest en zich bereid verklaarde het noodige te doen om van dien angst ontdaan te zijn en den vrede des gemoeds terug te krijgen. Dàt was voorloopig ook het eenig noodige waar al het andere van afhing. Die ongelukkige aanslag, de angst en de onzekerheid dat er eene wraak dreigde en de stem van 't geweten die aanhoudend luidde al eene noodklok om hem 't geval te herinneren en herstelling af te dwingen, verbruide al zijne rust en gunde hem geen gezonden slaap meer. Neen, zoolang de boete niet volbracht was zou de dolende ziel van den vermoorde hem vervolgen en moest dat lijk op hem wegen als een smachtende last. Dag en nacht was Koornaert met en tegen zichzelf, zijne onschuld en plichtigheid aan 't bepleiten. Langs alle kanten had hij het bekeken, maar overal kwam zijn goed

recht te voorschijn. Hij had de vaste overtuiging dat hij binnen de palen der wet gebleven was en zich bijgevolg niets te verwijten had. Maar dan klonk dat ééne, akelige woord ‘moord’ hem weer als een gekkend verwijt dat hem sidderen deed. Toen dreef hij de reden zijner verontschuldiging nog verder met de veronderstelling dat hij het onvrijwillig had gedaan - dat 't schot bij toeval, door een zenuwschok van zijn vinger, was afgegaan - dat er nooit eenig inzicht was iemand te dooden. Maar dan kwam die zelfde spotspreuk hem weer voor 't onvermijdelijke te plaatsen:

- Met welk inzicht waart gij met een geladen geweer op den krielaar gekropen en waarom moest het een kogel zijn en was vogelzaad niet voldoende? Jongens en lochtingdieven schiet men wat zout in hun gat!!!

Koornaert moest bekennen dat hij de zaak te hoog en te ernstig had opgevat, dat de gramschap hem op den stond vervoerd had... hij voelde spijt, berouw. Wie berouw heeft bekent zijn misdaad en aanvaart de straf, galmde de onverzoenlijke stem van zijn geweten.

Neen, de tusschenkomst van zijn vrijen wil was bij de daad niet te loochenen; zijn geest was helder geweest op dien stond, zijn gemoed vastberaden en 't bevel om te schieten was uit zijn binnenste gekomen en hij had gehoorzaamd als een soldaat, bij eene terechtstelling, waar de overheid gebiedt. Dat alles stond duidelijk, was niet te herdoen of te bewimpelen... maar, was heel die wonderlijke geschiedenis niet buiten zich zelf omgegaan? was hij er niet bij als de toeschouwer, de getuige? Was het niet eene vreemde macht, een booze geest die hem dien nacht bereden had?

- Dien nacht? En de voorbereidselen dagen voordien? En de ijdelheid om als een held een proefstuk te doen, zich sterk en stout te wanen; de spitsvondigheid ten toon te spreiden... flauwe grapjes uit te halen die alleen passen in detectievenverhalen...?

Daarop rechtte de hooghartige Koornaert het hoofd:

Staat het iederen burger niet vrij een inbreker, een nachtdief te schieten in omsloten hof?

- Wel, en dan? Alles is in orde! Waarom die onrust, dat zagen en zoeken? Ga uw gang, gij hebt uw plicht gedaan?

- Plicht? - ja, daar begon telkens de tegenspraak; daar stond de muur van het onvermijdelijke waartegen Koornaert

met zijn redeneering den kop tegen stootte... Door 't geen hij gedaan had was hij in zijn recht, maar er bleefhem dat akelige lijk op 't geweten en daar wist hij geen weg mede. Van hier voort splitste de onrust en vrees zich in twee verschillende richtingen uit. Vooreerst was er een dof vermoeden: de dreiging der wraak. De bloedverwanten van den geschotene zou hij vroeg of laat op zijn wegen ontmoeten en zij zouden op hem hun haat koelen! 't Gedacht dat hij vervolgd werd, dat er iemand te loeren lag, hem afspiedde en naar eene gunstige gelegenheid zocht om een slag te slaan, joeg hem de ijzing in 't bloed en hij durfde zelfs bij klaren dag in den tuin niet meer gaan zonder voorzorgen te nemen, uit vrees dat er iemand bachten de tronken verscholen zat. Overal ontwaarde hij een vijand. De mogelijkheid om verraads een slag te krijgen en onvoorzien te sterven, bracht Koornaert eene vrees en onrust van anderen aard: om met een bezwaard geweten voor 't oordeel Gods te verschijnen en eeuwig in 't vuur der hel te moeten branden. Dat laatste was nog het ergste en vooruit en vooral moest de zonde van zijne ziel geweerd worden om ten minste gerust te kunnen de eeuwigheid ingaan.

Hier echter begon de moeilijkheid en geen van de twee Koornaerts die er raad mee wist hoe het besluit ten uitvoer te brengen. Aan den pastor gaan verklaren iemand vermoord te hebben? geen gedacht van! Bij den kapelaan te biecht gaan? Neen, in dien jongen geestelijke stelde Koornaert geen vertrouwen - hij was niet ervaren genoeg en bezat te weinig ondervinding om in zulk eene zaak degelijken raad te kunnen verschaffen. Want in 't onderhavige geval was er niet alleen kwestie van belijdenis en absolutie maar veel meer: diep inzicht en stevig oordeel met een vaste uitspraak over 't geen hem te doen stond. Koornaert kon voor zichzelf de zaken van zijn geweten wel eenigszins bewimpelen maar op 't einde kwam zijn godsdienstigen aard toch altijd boven die den toestand zuiver wilde en hem dwong de hardheid van zijn gemoed te vermorzelen om den vrede met God te verkrijgen.

De aard van zijn godsdienstgevoel en zijne godsvrucht steunde vooral op de vrees voor de straf hiernamaals. Daarom was Koornaert zoo nauwgezet in gewetenszaken, en die vrees had hem dan ook altijd afgehouden van allen vleeschelijken wellust, niet alleen in daden maar in gedachten. In zijn binnenste was de twijfelaar altijd wakker en bezig die beangst is om

zijn eigen zaligheid. Aan 't oppervlak van zijn wezen was er echter van zoo iets geen speur en hij liet er ook nooit aan iemand een woord over los. Hij was veeleer gekend als de rechtschapen christen die in rechtvaardigheid zijn wegen gaat en geen beroeringen, van gelijk welken aard, ooit gekend heeft, omdat hij begaafd was en voorzien van een onwrikbaar en streng geloof. In de pastorie, waar hij met den dokter, den notaris en Messiaen vroeger placht samen te komen en waar zij ondereen religie, politiek en alle hoogere levensvragen vrij bespraken, hield Koornaert zich altijd als de integrale katholiek. Tegenover de goedwillige inschikkelijkheid van den pastor die overal en in alles een besten kant zag, stelde hij zijn radicalisme en met den dokter die 't gezag der ‘wetenschap’ wilde doen gelden, kwam hij geregeld in ruzie. Koornaert hield zich aan den God van 't Oude Testament, den onverbiddelijken Jehova die straft met der daad en absoluut is op de letter. - Hij betreurde 't dat de houtrapers die den dag des Heeren ontheiligen niet meer gesteenigd worden en dat er geen ongelukken overvielen aan de treinen die reden 's zondags en de stoomschepen die de zee doorklieven,... als eene verzoeking voor den Heer! 't Geen de pastor als eene hoedanigheid der heilige Kerk voorhield - haar aanpassingsvermogen - het meêgaan in alles met den tijd, laakte Koornaert als een laffe toegeving aan de politieke macht der katholiek-liberalen. De moderne bijbelverklaring was hem een gruwel en, volgens zijn inzicht, de oorzaak van het stijgend ongeloof, iets om de heilige onfaalbaarheid in gevaar te brengen die zich maar om geen uitlating van de wetenschap bekommeren moest. Waar de pastor, met zijn gezonden, gerusten geest, den voortvarenden utopist tot bedaren wilde brengen met de meening: dat de verantwoordelijkheid van al die dingen aan de bevoegde overheid bleef, die met inzicht en rijp beraad te werke gaat en dat er als zienlijk hoofd der heilige Kerk nog altijd een paus stond die met behulp van den heiligen Geest de christene wereld bestuurt, dan schoot Koornaert voorgoed uit met de meening:

- Als ik paus was zou het zijn: Alles of niets, gelijk het woord Gods luidt: ‘Wie met mij niet en is, die is tegen mij’ - En wat zien we nu? Een paus die geen bisschop benoemen kan zonder de toestemming van den koning of de regeering; die den vasten afschaft omdat er toch vleesch gegeten wordt;... die katholieke staatsmannen goedkeurt die

in hun katholiek bestuur niet eens het opperste princiep kunnen handhaven: bovenal bemint éénen God! En die alleen bij 't bestuur des lands mogelijk zijn omdat zij de vijanden van God en Kerk beschermen op denzelfden voet gelijk de christenen! Zoover en zooveel, vervolgde hij, dat de priesters in de stad van ons katholieke land, hun ambt met de noodige waardigheid niet meer durven uitoefenen! Hier op den buiten bedient men de laatste sacramenten aan de stervenden vergezeld van waslicht en belleklank... en waarom gaat de priester in stad onopgemerkt en moet hij den God van hemel en aarde in den zak stoppen om 't huis van den stervende binnen te gaan? Aan wie de schuld dat het godsdienstig gevoel uit het leven verdwijnt?

Naar tegenspraak of bemiddeling wilde Koornaert nooit luisteren, zijne overtuiging stond vast als zijn geloof, onverwrikbaar en absoluut. Maar de consekwentie dreef hem dan ook die opvatting op zijne eigen gewetenszaken toe te passen - omdat hij verwachtte in het oordeel met dien zelfden, onverzoenlijken Jehova te doen te hebben.

Vroeger had de twijfel aan de vergiffenis voor eenige misdaad, hem altijd nauwkeurig op de rechte baan doen blijven en hem afgehouden van alle kwaad. Het ware berouw van den zondaar, volgens hem, was eene begeerte, niet naar de vergiffenis, maar naar boete en vergelding voor de verdiende straf. Daar stond hij dus met die vrees voor de onontkoombare vergelding en nu hij zelf in 't geval was en zich als zondaar beschuldigen moest, zag hij zich tegen zijn wil verplicht te moeten vastklampen aan 't gedacht der vergiffenis! Die wederspraak van zijn geweten trachtte hij nu ongemerkt en stilzwijgend te overschrijden om Gods barmhartigheid niet te ontgaan en de genade te verwerven die aan 't sacrament der penetentie vast is.

't Geen hij met den pastor of den kapelaan op de parochie niet kon afhandelen, zou hij op 't vreemde zoeken te doen. Hij kwam op 't gedacht naar stad te gaan biechten, in een patersklooster, waar men hem niet kende. Dat was te doen, maar eerst moest hij 't gedacht laten rijpen om het langzamerhand tot een besluit te zien komen. Nu hij een uitweg gevonden had en geene reden meer kon inbrengen om dat te ontgaan, voelde hij den weerzin voor 't onvermijdelijke. Hij ontzag het als 't bezoek bij een tandentrekker waar men zich waagt enkel als de pijne

genoeg nijpt. En de pijne neep inderdaad. Dus maar alle beschouwingen terzijde laten, er niet meer aan denken en 't voornemen uitvoeren. Hij spiegelde zich de rust voor en de tevredenheid eens dat hij de moeilijkheid zou overwonnen hebben. Hij trachtte 't zoo licht mogelijk te maken met 't gedacht: dat de paters meer zulke vreemde dingen te hooren krijgen in de biecht en... dat de kwade duw hoogstens vijf minuten duren zou - 's middags vertrekken en 's avonds ontlast weer keeren! Maar toen hij zich integendeel inbeeldde te moeten uitzetten, beving hem weer de vrees als iemand die eene gevaarlijke operatie moet onderstaan en de uitvoering zoolang mogelijk uitstelt.

Niemand zou er alevenwel eenig vermoeden in hebben. Als dienstdoende burgemeester kon hij gemakkelijk eene reden voorwenden om voor gemeentezaken bij den commissaris te moeten gaan. Er was maar de kwestie een dag vast te stellen, dan was hij voor zichzelf gebonden als door eene afspraak met een tweeden persoon.

Dus maar zoo gauw mogelijk om van den twijfel en de treuzeling verlost te zijn, meende hij. Na lang mikken, kwam de Zaterdag hem 't geschiktst voor, dan waren er voorzeker biechtvaders aan 't werk.

Nu 't besluit genomen was, miek hij een leugentje gereed voor Agatha die 't zonder den minsten argwaan aanvaardde maar onbewust, zoogoed als heel zijn plan in duigen gooide met haar voorstel om Elvire hem naar de stad te laten vergezellen, daar zij juist inkoopen te doen had. Hij rammelde maar eenige opperingen tegen zonder zin of samenhang en gelukkiglijk dat Elvire zelf hem uit de verlegenheid kwam redden met de mededeeling: dat zij reeds met Irma van den onderpastor afgesproken had om samen, den volgenden maandag naar stad te gaan. Zoo kon Seraphien toch eindelijk ongestoord uitzetten. De onverwachte moeilijkheid die hij nu te boven was, deed hem de andere vrees vergeten. Hij stapte te voet naar 't naburige dorp, en nam er den trein, zoo gerust als een boer, die met geld op zak, zijne huishuur gaat betalen aan den eigenaar. Onderweg stelde hij de keus vast op de jesuieten die bekend waren als de gemakkelijkste biechtvaders, en hij stapte er bijna luchthartig henen. 't Was maar toen hij in de paterskerk binnentrad, dat zijn gemoed onrustig werd en zijn hart begon te kloppen. Hij stond nu voor de keus van een biechtstoel.

Daar hij echter geen enkelen pater, zelfs niet bij naam kende, was 't hem om 't even - 't zou maar een lukslag zijn er een goeden te treffen. Koornaert waagde zich alevenwel nog zoo ver niet en bleef in de middenbeuk omdat het hem al medeens inviel nog niet te weten hoe hij zijn geval aan den biechtvader zou bekend maken of voorleggen. Hij bleef er geknield op een stoel gelijk iemand die maar binnen komt om wat te bidden. Hij had immers al den tijd om zich voor te bereiden. Er waren maar enkele menschen in de kerk waar 't akelig stil was en eene stemmige deemstering heerschte. Het roesde Koornaert door den kop en in plaats naar de gepaste woorden te zoeken voor de belijdenis, bleef hij verdwaasd rondkijken zonder aan iets te denken.

Eene vrouwelijke bediende wrikkelde onhoorbaar op haar vilten sliffers tusschen de reien stoelen en streek met een stofdoek en pluimborstel over de gladde voetstukken der beelden en offerblokken. Onvrijwillig vatte Koornaert in één omblik het heele bestaan en den zieletoestand van dat stilgeaarde meisje, gelijk het hier in die atmospheer van wierook en waslicht, zoo stil en ongestoord, haar bezigheid vond. Hij voelde dat heel eigenaardige genot om zich hier veilig te weten voor wind en kwaad weer en op de malsche sloffen over den effenen kerkvloer te glijden. Hij doorvoelde de stemming alsof hij zelf, hier in haar plaats, jaren lang reeds, die bediening had waargenomen.

Hij werd uit zijne mijmering getrokken door 't binnenkomen eener juffer die stil op de tippen tot bij een biechtstoel teende, en zonder aarzelen den knop der electrische schel duwde en zich neerknielde met de handen voor 't gelaat.

- Hoe lang zou 't wel duren eer de opgeschelde biechtvader verscheen? Koornaert stelde alle belang in die gebeurtenis. Nu wist hij 't geen hij doen moest om een biechtvader te roepen; maar ware 't niet beter nu van de kans gebruik maken en de juffer op te volgen? Neen, eerst nadenken hoe ik het zeggen zal.

Daar schrikte hij ineens bij 't gedacht dat de biechtvader hem opleggen kon zijn geval bij 't gerecht kenbaar te maken en het zijn rechterlijken loop te laten! En dan? Nu was het iets tusschen God en hem alleen; bij de menschen bestond het aleens niet. Zoolang het geluid mijner woorden in de oorbuis van een evenmensch niet fluistert, bestaat het niet, -

maar eens dat het medegedeeld is, krijgt het een vorm, wordt het eene daad waar de maatschappij zich het recht van ingrijpen toekent en waar ik, als dader, mij voegen moet naar hare uitspraak. Zoover had hij niet gedacht. Nu begon hij zich op te winden; zijn hoogmoed ging in strijd tegen zijn ootmoed, en waar hij gemeend had alleen te staan tegenover God van wien hij de straf of de vergiffenis te verwachten had, voorzag hij nu allerhande nieuwe verwikkelingen. Hij zocht naar middels om de vrees te ontgaan, wilde alleen nog denken aan de dood en 't leven hiernamaals... Maar hier op den stond, in de kerk, werd hij aangevallen door een allerschromelijkste verzoeking van den booze, die hem ingaf den twijfel zelf aan 't bestaan van de straffen der hel, aan de hemelsche glorie en 't genot van Gods aanschijn.

- Dat er iemand weten moest welke gedachten er in mijn hoofd ontstaan! merkte hij met schaamte. En terwijl hij zijn eigen verontwaardiging uitsprak, overmeesterde hem de twijfel en hij hoorde de stem 't verwijt uitbrengen: dat hij er enkel op gesteld was in de oogen zijner zuster en in de oogen zijner medeburgers door te gaan als een rechtvaardige christen - dat al 't andere in hem wankelde en op onvasten grond gebouwd was - dat hij de overtuiging maar blindelings vasthield en niet doordenken dorst uit vrees gevolgtrekkingen te moeten maken die rechtstreeks tegen zijn vanbuiten geleerde opvattingen indruischten en zijn gedragslijn belachelijk zou maken.

Daar verscheen de pater die ingetogen naar zijn biechtstoel stapte en 't deurtje bachten zich toesloeg. Het was een jonge geestelijke met streng gelaat, deze niet die op Koornaert paste; hij had het met den eersten blik ingezien. Hij zou er dus een anderen moeten roepen.

Nu hij op 't punt was eene beslissing te nemen, beving hem een felle tweestrijd en eene koortsrilling overliep zijn ruggemerg. Hij dacht aan de gevaren eener heiligschennende biecht, aan de dood, aan den ouderdom, aan de jaren die hij nog te leven had,... hoe hij eens aan de beurt zou komen gelijk al de anderen die reeds vertrokken waren.... En hoe hij nu, uit eene valsche schaamte, tegen die belijdenis opzag! Daar was de twijfel weer. Hij geloofde niet 't geen hij zichzelf wilde opdringen als eene dreiging: het oordeel voor den rechterstoel van God. En als er dàt niet was, dan bleek het te gek om over een moord te gaan spreken dien hij onvrijwillig bedreven

had! Neen, Koornaert voelde zich niet gesteld om te biechten. Hij was zijn gedachten niet meester. Een booze geest speelde er de baas. Er was hier ten andere, te weinig gerucht in de kerk - een fluisterwoord kon de stoeltjeszetster opvangen. Liever terugkeeren, 's morgens als er dienst is en 't orgel speelt...

De juffer had gedaan; de pater stak het hoofd buiten het deurtje, keek links en rechts en daar er niemand meer aanzat en Seraphien niet roerde, vertrok hij naar de sacristie.

De kans was dus voorbij en een anderen biechtvader roepen scheen Koornaert eene onmogelijke zaak.

- Komt er nog iemand binnen, die een pater roept, dan ga ik vast en zeker. Dat voornemen zou hij aanzien als een wenk van hoogerhand en daarnaar wilde hij zich schikken om te weten of hij hier biechten moest of niet. Nadat Koornaert zich alzoo een half uur aan den wil der Voorzienigheid had blootgesteld, meende hij aan den roep voldaan te hebben en welgezind haastte hij zich naar buiten. Inwendig was hij alevenwel noch voldaan noch gerust want hij moest zijne lafheid bekennen en hij voorvoelde reeds de spijt om t'huis te komen en zich neer te leggen te bed met 't verwijt niet gedurfd te hebben en de vrees te moeten ondergaan gelijk te voren, voor de mogelijkheid eener subiete dood.

Onderweg echter trachtte Koornaert zich al meer de overtuiging op te dringen dat zijn geval niet in den biechtstoel moest afgehandeld worden. Ineens stond hij voor die heldere gevolgtrekking: waar er schuld noch zonde is, moet er geene belijdenis zijn en geen berouw. Het geval kon hij kalm bepraten met een geestelijke - het onder anderen naam en omstandigheden voorleggen - iets dat hij zoo maar in 't gesprek kon brengen om raad te vernemen en eene meening te vestigen. Van een snuisteraar gelijk hij, zou men 't niet zonderling vinden dat hij met zooiets opkwam, - ja, ja, ja, ik zal het wel weten in te kleeden dat het een aangezicht krijgt! Zot ben ik geweest daarin al die zwarigheid te maken en naar stad te loopen als een boetende zondaar.

Als de betrekkingen met den pastor nu niet verbrod waren, daar zou er aanstonds bescheid en uitleg te bekomen zijn. Vroeger hadden zij samen meer allerhande moeilijke en betwiste toestanden en gevallen besproken, want de pastor deed niets liever dan zijne beslagenheid als theologant en casuïst uithalen

en op zijne uitspraak mocht men altijd staat maken dat zij volgens Kerk en wet de juiste was. Nu echter zou Koornaert zich met den kapelaan moeten tevreden stellen - die er toch ook iets van weten moest?! Met hem zou 't gemakkelijk gaan want hij kreeg hem bijna dagelijks op bezoek en nu, in den laatsten tijd hield de onderpastor zich niet meer zoo uitsluitend met 't vrouwvolk op en Koornaert zelf kwam er meer bij te pas, sedert de zaken in 't Gangske en veel andere bestuurlijke onderwerpen met hem moesten behandeld worden. Sommige aangelegenheden werden in de spreekkamer of in 't kantoor afgedaan in plaats van in de verandah. Miste de jonge geestelijke wat aan levenservaring, toch was hij een gestudeerd en verstandig man die 't geval wel kon opslaan uit de boeken en er den noodigen raad over nazoeken. Er bleef dus enkel eene goede gelegenheid af te wachten voor Koornaert om de volle rust van zijn geweten terug te krijgen.

Dat wachten wekte alevenwel zijn ongeduld, te meer daar hij bezeten bleef en vervolgd door de onzekerheid van een goeden uitval en ook omdat hij zichzelf niet meer bedriegen kon en alle afleiding hem ontbrak.

In den laatsten tijd ging hij maar heel zelden meer in den tuin - de groenten waren opgedaan en 't overige werk werd aan Diktus toevertrouwd. Het schuurtje waar Koornaert zoo geern placht te prutsen met zijn timmergereedschap, bleef voorgoed gesloten. De dagen waren alle gelijk met afgepaste uren die hij in verveling moest te niet doen. 's Morgens trok hij naar de mis en daarna moest hij een paar uur op 't kantoor blijven wachten om de mogelijke bezoeken te ontvangen. Tegen den middag wandelde hij naar de plaats en ging zien in 't gemeentehuis, bij den secretaris of er geen stukken te onderteekenen lagen. 's Achternoens was er soms iets te schrijven of moest hij ergens gaan zien waar er gemeentewerken werden uitgevoerd. En tegen avond kwam de veldwachter of de kapelaan of een raadslid om over zaken te spreken. Ja, de blauwe voorschot en de kloefen bleven voorgoed in den hoek en om Agatha niet te misnoegen moest hij alle bezigheid laten waarmede hij zijne kleeren zou kunnen vuil maken of verslijten. Seraphien trachtte de leegheid van zijn bestaan te verduiken en vond alleen zijn troost in 't gedacht dat hij een belangrijk ambt vervulde, dat er aan zijn uitspraak veel gelegen was en dat heel zijne handeling zware gevolgen kon hebben voor de

gemeente. Of hij zijn vroeger gerust bestaan met de poenderige bezigheden betreurde, kon niemand weten want hij dacht er niet aan het zichzelf te bekennen. Alleen verwachtte hij dat het hem goed zou doen meer naar buiten te leven, niet meer zoo ingekeerd en met eigen gedachten bezig te zijn. Nu was er alleen de illusie van uitwendige afwisseling en bedrijvigheid. De mogelijkheid dat er iets kon voorvallen waar hij als dienstdoende burgemeester zou moeten tusschen komen, was al oorzaak van een bestendige zenuwachtigheid die aan overlast en drukte geleek. Voor veel dingen werd hij geraadpleegd en aangesproken, zijn invloed en tusschenkomst ingeroepen, zoodat hij in den waan verkeerde 't welzijn en 't belang van al de inwoners op de hand te dragen. En toch kon hij er niet in opgaan; de drang kwam niet uit zijn binnenste - hij voelde 't maar al te wel en moest het zich zelf bekennen, telkens hij zich 's avonds neerlei en bedacht 't geen er gebeurd was binst den dag: dat hij van buitenaf werd voortgestooten en daar stond als een dwazerik die niet weet waar men hem hebben wil. Hij was overtuigd, geschapen te zijn om voor zichzelf te leven - daarbinnen was het al ingewikkeld genoeg en van 't geen er buiten zich omging had hij geen begrip. Maar dàt juist wilde hij zichzelf ontveinzen en zich aanstellen voor 't geen de menschen van hem verwachtten en begeerden. De onderpastor, Agatha, de raadsleden, de veldwachter, de secretaris, de herbergiers, iedereen kwam op hem af, iedereen drong hem de dingen op gelijk ze 't zelf wilden en ze hielden zich maar alsof hun eigen voorstel van hem uitging en door hem zelf ontworpen werd. Nergens vond hij gelegenheid om iets van 't zijne te plaatsen; overal kwam hij ongelegen of te laat, kende wetten noch gebruiken en waar hij iedereen tevreden wilde stellen, mislukte 't hem telkens en miek hij vijanden. Goed dus dat er mannen rond hem waren op wien hij rekenen kon om hulp en raad te schaffen. De onderpastor was onder al de anderen de knapste - een vooruitziende doorwerker die wist waar 't heen moest en hoe elk ding kon aangevat worden. Het plan om het Gangske te ontruimen, bij voorbeeld, kwam heelemaal van hem; het ontwerp om al dat uitschot te verspreiden en alzoo de macht van samenhang te breken - alles gebeurde door zijn toedoen. En waar de openbare meening het initiatief aan Koornaert toeschreef, moest de rentenier bij zichzelf bekennen: er voor niets tusschen te zijn; dat hij er nooit

zou aan gedacht hebben zooveel roering teweeg te brengen. Op 't stadhuis en in de bestuurszaken was 't zelfde, de secretaris moest hem alles wijzen, voorleggen, opgeven. De overige ambtelijke zaken werden den voorloopigen burgemeester uiteen gedaan door den veldwachter. Koornaert troostte zich met de meening: dat alle beginsel moeilijk is, dat hij er wel gewend zou aan worden, er klaar in zien en met de wetten vertrouwd geraken; - dat alles zichzelf zou wijzen en dat het dan eerst plezierig zou worden! - Maar andere keeren schudde hij bedenkelijk den kop en murmelde:

- Seraphien, wat hebben ze van u gemaakt, jongen? waar vaart gij naartoe, op uwe jaren? Als een gedurig ongemak, voelde hij 't gemis aan een eigen meening, gebrek aan vastberadenheid, doordrijvende kracht, zijne totale onwetenheid van 't geen goed of kwaad, wel of kwalijk heette. 't Geen hem daarbij vooral in elke poging, de daad verlamde, 't was zijn overdrevene vrees voor verantwoordelijkheid, de angst om iets te misdoen en de openbare meening tegen zich te krijgen.

- Ge zijt aleens niet in staat uw eigen zelf te besturen! Gekte de jongere, goedmoedige persoon in zijn binnenste, die er die opperste bekentenis uitflapte omdat deze met geen aanstellerij in zat. - Gij zijt er niet voor gemaakt, niet tegen bestand en het zal uw ruste, uw geluk, uw gezondheid,.... uw leven kosten! kruip liever weer in uw schelp gelijk vroeger en kweek tabak! Koornaert wilde het niet bekennen, alhoewel 't de waarheid was: de tijd ging aan hem voorbij al den buitenkant, zoodat er hem geen gelegenheid gelaten werd zich in te keeren en na te denken over 't geen hem altijd zoo zeer bekommerde: den gang van 't leven - 't eindetje dat inkort en de groote gebeurtenis die hem te wachten stond met de eeuwigheid als het opperste en éénig einddoel van alles!

Was het een uitwerksel van het keerende jaargetijde met de dreiging van koude en donkerte bij 't inkrimpen der dagen, dat er hem iets overviel als eene treurnis, een heimwee naar de stilte en rust van weleer? 't gedacht aan den zomertuin en de warande die nu verlaten lag vol gele bladeren en boomen die naakt stonden bijkans, zonder vogelzang en minnekoozerij... en de akelige herinnering aan dat lijk waarvan de geest waareerde als een dreigend spook dat vruchteloos zijn ruste zocht....

- Kon ik het maar ongedaan krijgen en alles weer herstellen gelijk het eens was! Een gewone namiddag uit dien gouden tijd, scheen hem nu, van hier uit beschouwd, iets als het opperste geluk, in een paradijs. En in die stemming had hij jaren naareen geleefd zonder te bevroeden de kostelijkheid van een gerust gemoed dat in harmonie was met de rust der omgeving. Die namiddag, na de begrafenis van den burgemeester stond Koornaert nu nog levendig voor den geest met al de bijzonderheden die hem die eigenaardige behagelijkheid voortooverden welke hij nu verloren had. Dat was ook de laatste, schoone dag geweest; dien dag juist was het begonnen en sedert was alles ingedruischt en kapot gevallen.

Kom, kom, flauwigheden allemaal, gevoelerigheid! 't Gedacht aan den dokter was al voldoende om Koornaert weer schrap te stellen in zijnen hoogmoed.

- Wat mankeert er nog aan? gromde hij. Nu ik tegen alle verwachting, gekomen ben waar ik wilde komen.

- Wilde komen? hertinselde er eene stem op zijn eigen uitroep.

- Nu ik mijn leven verdienstig kan maken....

- Verdienstig maken? ging de echo op vragenden toon.

Maar Koornaert gebaarde den spotvogel niet te hooren; hij duwde zijn gedachten in de aangewezen richting door:

- Zou ik gaan tobben over 't geen voorbij is? Vooruit, ik heb nog iets te verrichten eer ik doodga....

Een schaterlach weerklonk van achter den hoek; neen 't was in zijn eigen hoofd.

In den laatsten tijd had hij het meer ondervonden, maar durfde er niet op ingaan, dat er een werking van zijn geest buiten zich omging, - eene levende tegenspraak, een tergende spotvogel die in zijn hoofd woonde, die al zijn gedachten natinselde en met een vraagteeken elk slot van de redeneering open hield, om met een hoonenden schaterlach er de tegenspraak van te doen uitkomen. 't Ging Koornaert door merg en been. Telkens wilde hij het wegpraten als inbeelding, maar nu zat het er zoo duidelijk: er was iets als het heffen eener valklink die den slag van het uurwerk voorafgaat en hem aankondigde dat de eigenaardig, schravende stem van den spotvogel zou opzetten. 't Was iets als het geschetter eener ekster en de lach, neen, dat geleek op geen enkel gekend geluid van mensch of beest. Het verontrustte Koornaert meer dan hij 't wilde

toegeven. Hij had rondgezocht van waar het komen mocht en kon er geen andere reden voor vinden: het was de stem van den geest die om vergelding roept, die hem verwittigen kwam dat er iets te herstellen bleef, iets goed te maken eer hij de rust zou terug vinden.

En daar stond hij nu zoover als te voren; nadat zijne gedachten den kringloop gedaan hadden, kwam hij terecht voor dien zelfden muur die hem altijd den uitweg afsloot.

Vlak tegen zijn wezen grijnsde 't gelaat van den onbekenden kerel dien hij onvoorbereid in de eeuwigheid gestooten had en die geen rust kon vinden vooraleer het onrecht hersteld was. De burgerlijke en maatschappelijke wet kon Koornaert niet treffen, maar tusschen de regels door, las hij toch zijne eigen beschuldiging en hij voelde de wroeging om als een schijnheiligaard voor de oogen der menschen door te gaan, als een rechtveerdige die trotsch is op zijn ongerept geweten. In zijne eenigheid, tegenover zichzelf, stond de hoogdravende rentenier te beven als een blad en beschaamd als een schooljongen die op heeterdaad betrapt wordt en niet bekennen en niet loochenen durft.

- Phariseër! riep de spotvogel.

Omdat die aanvallen verergerden, had Koornaert meer dan eens 't besluit genomen een dokter te raadplegen - een specialist in zenuwziekten. Maar hij was bang om bij een onbekende te gaan, bang en beschaamd om den aard zijner ziekte uiteen te doen. Hij wilde 't niet bekennen, maar er was er maar één en wel zijn gewezen vriend en gebuur, dokter Blondeel. Aan hem zou hij durven spreken, en die alleen zou hem kunnen helpen! Een tweede, geestelijke geneesheer miste hij in den pastor. Want 't was geene lichaamlijke ziekte die met medicijnen te genezen was; 't stak hem veel dieper in de ziel, in 't geweten! Die twee, met hun gedaagd verstand en levensondervinding, zouden hem van de kwaal kunnen verlossen. Maar nu bevond hij zich afgezonderd, verlaten. En nu wilde hij het doen voorkomen alsof zij zelf hem verlaten hadden, om 't leedvermaak van zijn nood te vergrooten en dieper te dompelen als een verdwaasde ouderling, in het ongeluk. Maar al hadden die twee hem van zijn gewetens-kommernis verlost, dan bleef er hem nog altijd dat andere waar niemand hem van verlossen kon; de onrust met dat lijk en de vrees voor de wraak der dieven! Toen de onderpastor

hem den doodstrijd van Busschere verteld had, was er hem plots iets als eene klaarte opgegaan en 't vermoeden ontstond dat er verband te zoeken was tusschen 't geval met de tabakdiefte en de dood van Busschere.... Dan bleef er ten minste geen gevaar meer over eene ontdekking te doen in den tuin en hij was van het lijk ontslagen! Maar... 't verhaal en den uitslag van het onderzoek, bewezen naderhand dat Busschere bij 't bosch en door jachtwakers werd overvallen en het was niet aan te nemen dat een vent als Busschere tabak zou komen stelen!... Koornaert nam soms het hoofd in de handen om een leiddraad te vinden in die verwikkeling en altijd weer toch kwam het vermoeden dat hij iets te vreezen had uit dat Gangske, dat de wraak hem van daar overvallen zou.

't Eenige wat hem dus nog aanbelangde en waarvoor hij zich inspande als voor eene mogelijke uitkomst, was het ontwerp van den kapelaan om het Gangske te ontruimen.

Er was een geheime nood in hem al dien kant uit te kijken.

Hij vreesde het als de duivel en die vrees trok er hem heen met 't ziekelijke behagen om zich aan 't gevaar bloot te stellen, het te verzoeken. Het voorstel om heel die wijk te dempen, al die kaveeten en kabberdoeskes te sloopen en de bewoners verstrooid te zien, klampte hij vast als een uiterste redmiddel. Dat gespuis joeg hem den schrik op 't lijf en hij meende: eens dat zij verjaagd zijn en verstrooid uit hun hol, elk op hun eigen zouden staan, dat ze dan minder gevaarlijk zouden zijn en hij den aanval beter zou weerstaan.

Na de dood van den Grooten Turk, liep het gerucht, dat al de bewoners van 't Gangske elk hun woning in eigendom gekregen hadden. Dat ware eene leelijke zaak geweest en de onderpastor die er tegen ijverde, had er geen ander middel op gevonden dan de ambtelijke onteigening - om gezondheidsredenen heel het nest ten gronde afbreken! Maar dan stond de gemeente voor aanzienlijke kosten en Koornaert voorzag dat heel de verantwoordelijkheid op hem zou dragen - dat het niet zonder erge wanordelijkheden zou geschieden en hij heel de bevolking op den hals zou krijgen. Gelukkiglijk moest het heel anders uitvallen dan ze 't verwacht hadden.

Eenige dagen na de begrafenis, verscheen er een vreemde heer op 't dorp, uit Parijs naar hij zegde, en die bracht de wettige bewijzen mede dat hij de eenige zoon en algemeene erfgenaam was van den Grooten Turk. Door den vrederechter

werden de zegels gelicht en bij den notaris het testament afgelezen, waarbij die eenige zoon inderdaad onterfd werd in 't voordeel van de bewoners van 't Gangske. Nu was er kwestie dat testament - dat de zotste schikkingen bevatte - door 't gerecht te doen verbreken om den wettigen erfgenaam in zijne rechten te herstellen.

Ondertusschen werd er raad geslagen, de kansen gewikt en gewogen, meeningen vooruit gezet; maar gelijk de verhouding onder de ingezetenen alles behalve vriendschappelijk was, en er geen wederkeerig vertrouwen heerschte, hielden er veel hun eigen meening bij zich en werden nog geen besluiten genomen. De pastor bleef bij zijn princiep: dat men het kwaad in zijn natuurlijk omhein moest afgebakend houden en de vermenging beletten. De onderpastor's meening stond daar diametraal tegenover; hij beweerde dat die menschen zouden veranderen met in een gezonden luchtkring te komen en waar er aan de bende op haar geheel, niet te roeren viel, men wel iets kon bekomen als men ze per eenheid en afgezonderd te behandelen kreeg. Koornaert's zuster deelde in alles de meening van den onderpastor en zij stelde alles in 't werk om dit voorstel haar broer als de eenige oplossing voor te houden. Koornaert zelf was niet stout met zijne uitspraak; zijne innige overtuiging was: dat men met de uiterste voorzichtigheid handelen moest en vooral geen mistevredenheid verwekken en geen geweld gebruiken. Missiaen en de andere raadsleden waren meer gesteld op maatregelen van praktischen aard. Zij wilden eerst al de andere armhuizen van 't dorp die niet bewoond waren, afslaan en aan alle eigenaars verbieden een hunner huizen aan kwaad volk te verhuren, om, als 't zoover kwam dat het wespennest gesloopt werd, te beletten dat er zich één inwoner van het Gangske ergens anders op de gemeente kon neerzetten. Dàt was het eenige middel om disch en armkamer te ontlasten van gepatenteerde bedelaars en slecht volk, dat enkel goed was om de gemeente in schulden te brengen en de deftige inwoners last te veroorzaken.

Om aan dokter Blondeel zijn meening te vragen, dacht niemand en 't geen er tusschen hem en den pastor over de zaak gepraat werd, daar bekommerde zich geen levende ziel mede. De kapelaan liep ongeduldig omdat er geen schof in kwam en de zaak noch voor noch achter ging. Nu eens haperde het aan een advokaat, dan aan een rechter, dan weer aan de

laksheid van den notaris. Hij werd van Caïphas naar Pilatus gestuurd, moest brieven op brieven schrijven zonder dat de verloren eind te achterhalen was, en hij kon er maar niet toe besluiten te berusten en 't verloop af te wachten.

Maar ondertusschen gebeurde er iets onder de bewoners van 't Gangske waar geen enkele der deftige burgers of plaatsenaars zich had aan verwacht. Met de dood van Busschere was er al iets gelost van den band die de bevolking samenhield; en nu de Groote Turk er niet meer was - de ziel en de geheimzinnige geest, de reden en 't middenpunt waarrond die massa zwermde als de bijen rond hun koningin, - bevonden die menschen zich ineens zonder hoofd, zonder leider, zonder sterkte. Zij waren hunne stevigheid kwijt. Er ontstond ruzie en er was niemand om het pleit te slechten; er ontstond nood en er was niemand meer die hulpe bracht; er was geen lust of bradheid meer, geen gelagen....

De drie herbergen bleven leeg, de venten liepen doelloos en de wijven kwamen niet meer bijeen tenzij om te kijven en te vechten.

Baaske Stoop uit het ‘Nachtpitje’ was de eerste die 't opgaf. Hij was bang zijn gespaarde centjes geroofd te worden en zekeren uchtend laadde hij zijn boeltje en zijn winkeltje op de hondenkar en trok er uit naar een naburig dorp waar zijn vrouw gewoond had. 't Geen echter grootere opschudding verwekte, 't was het nieuws dat de weduwe van Sissen Busschere, uit eigen beweging, heur huis verliet om eene herberg te betrekken in den kom van 't dorp. Zij vertelde aan al wie 't hooren wilde: dat zij, sedert Sissens dood, geen gezonden dag meer beleefd had, dat zij 't niet verjagen of vergeten kon en heur man altijd voor oogen zag en zij daarom het huis ontvluchtte waar zijn geest bleef wonen. Maar dezen die 't fijner wilden weten, vertelden dat Rika tegenwoordig niemendal meer in te brengen had en de jongens meester speelden; dat Sara, sedert ze aantrek kreeg bij de jonkheden en mede telde als vrouwmensch, liever op de plaatse woonde waar er kanse was bijval te zoeken bij de boerenzoons en de heeren. - Busscher's bloed is er uit! riep Kabootere die zijn verontwaardiging niet inhouden kon. De andere toppers wachtten nog in armoede, naar den gunstigen uitval van 't geen hun door 't testament als eigendom kon toegewezen worden. Lukte 't niet, dan zouden zij maar zien

gebeuren 't geen niet anders kon en zich laten uitzetten om aan de gemeente tot last te blijven.

- Mij zullen zij er niet levend uit krijgen! riep Kabootere; al was ik er alleen, en als ik dood ben, kom ik er nog alle nachten spoken en leven houden!

Poortere zegde niets, maar hij hoopte dat die gebeurtenis hem eene kans zou meebrengen om eens of anders uit dat nest verlost te geraken.

Sedert Busscher's dood was het hem hier ondragelijk geworden; zijn wijf en jongens waren al meer van hem afgegroeid en hij vond niemand meer in wien hij belang of vertrouwen kon stellen. En nu de Grooten Turk dood was, zou de onderstand ook wegvallen en wist hij niet meer waarvan te leven. Er was geene geldwinning en 't geen hij nog verdienen kon, werd door de jongens verslonden of door Manse verdronken. Hij liep nog altijd met Busscher's geheim in den kop en had zich langen tijd gehouden om op 't gepaste oogenblik de veropenbaring te doen en met de wraak te beginnen. Maar hij had zoo lang gewacht tot hij met zijn geheim alleen stond als met een waardeloos bewijsstuk, waar niemand nog eenig belang aan hechtte. Medar, Busscher's oudste zoon, was allang vergeten 't geen Poortere hem beloofd had eens te zullen mededeelen; en hij was naar 't vreemde vertrokken zonder er nog naar te vragen. Geen van de andere zonen of dochters die nog eenig misbaar miek of wist dat Busschere ooit bestaan had of vermoedde dat hun vader, door de schuld van den rentenier, rampzalig aan zijn dood gekomen was. Ze dachten alleen maar aan zichzelf en om hun jeugd kommerloos en lustig uit te tamboeren. Rika was er nog wel, maar wat zou die vrouw er aan hebben de waarheid te kennen? Wat moest Poortere er zelf mede aanvangen? 't Geen waar hij zooveel van verwacht had, scheen nu na die enkele maanden reeds, vergaan en waardeloos als een blinde munt; want voor zichzelf was hij er niet op gesteld zich in nieuwe moeilijkheden te wagen en de wraak kon hem toch geen voordeel opleveren. Een dingen vreesde hij; 't was 't gevaar om nog eens zonder woning te vallen en zonder toevlucht, want nu had hij niemand meer die hem nog eenige hulp zou verleenen. Hij had gehoord dat Koornaert zinnens was al de huizen op te koopen en heel 't Gangske in lochtingschrooden te brengen om ze te verhuren aan de plaatsenaars. 't Gedacht om voor

de tweede maal door dien rentenier zijne woning ontzegd te zien, ontstak een doffen wrok in zijn gemoed en inwendig miek hij 't besluit alles te wagen om dat te voorkomen. In dien twijfel hitste hij zichzelf op om stout te worden, tot hij eindelijk besloot Koornaert erover aan te spreken. Wat hij hem zeggen of waarmede hij hem bedreigen zou, wist hij niet duidelijk, maar toch was er iets van 't bewustzijn in hem ontstaan dat hij over eene macht beschikte om Koornaert bang te maken en te dreigen.

Een middag wachtte hij hem af aan den draai van de straat en daar kreeg Koornaert den man onverwachts in 't zicht, toen hij bachten den gevel van Brakels schuur het zijpad opging naar 't gemeentehuis. Hij bleef staan, geslegen door een ongewettigd verschot en snapte zich achteruit gelijk iemand die 't gevaar in zijne nabijheid ziet.

- Is 't waar, vroeg Poortere, dat ik moet verhuizen? g'En zult mij toch geen twee keeren naareen op strate zetten? Ge weet wel dat ik met u nog iets af te handelen heb?!

Koornaert zag niets anders dan den kwaden blik, de gesloten lippen en de hoekige kaaksbeenderen van den mageren man; op den stond vatte hij dat die verschijning in verband stond met 't geen hij zoo lang reeds vreesde. Zijn vijand had hij vóór zich, iemand die hem rekenschap kwam vragen en geene verzachtende omstandigheden zou aanvaarden. Hij hoorde eene verwijtende stem die hem toeriep:

- Zie waar gij mij gebracht hebt! Door uwe schuld ben ik tot het uiterste gerocht; gij hebt mij mijne vrouw en kinderen ontnomen en wilt me nu weer op straat gooien!... Koornaert kon niet onderscheiden of 't de man was die zoo sprak of wel de spotvogel binnen in zijn hoofd, want op den stond had hij den plaaggeest voelen opspringen alsof zijne tusschenkomst nu hoogst noodig was en hij die kans om zijn slachtoffer te treiteren niet nalaten mocht. Er was niemand in 't ronde te zien, men kon hier een weerloozen man doodslaan zonder dat er iemand toespringen zou en Koornaert vreesde een stonde dat zijn laatste uur gekomen was. Wat hij zeggen moest of zeggen zou, wist hij niet; zijn kinnebekken klutste tegeneen, zijne lippen gingen aan 't schudderen gelijk de bladeren op een tak en hij kreeg geen geluid uit zijne keel. Eindelijk ging de vrees over; hij gebaarde zich te moeten bedenken en hakkelde onsamenhangende woorden:

- Weet niet; nog niet beslist, zullen zien, iets te vinden, moogt gerust zijn.. komen spreken....

Hij was bereid den man álles toe te staan wat hij maar begeeren kon, maar er moest hem den tijd gelaten worden te bekomen. Hij moest zich bedenken.

Poortere scheen gerustgesteld en voldaan over den uitslag van zijn onderneming:

- Dan is 't goed. 't Was maar om te weten.... zegde hij kort af, en keerde zich om.

Een geweldige schaterlach weerklonk bachten Koornaert en terwijl hij zich weghaastte, voelde hij de vrees branden over den rug. Hij durfde niet loopen, hield zich strak, maar duchtte een slag op den kop waarbij hij morsdood zou nedervallen. 't Geen waaraan hij zoo lang getwijfeld had, wist hij nu met zekerheid: die man.... God! 't was op heel zijn wezen te zien - die uitdrukking van de oogen en dien trek om den mond zou hij nooit vergeten! Dat zou hem heel zijn leven vervolgen. 't Geen hij gedekt en begraven meende met 't lijk van den dief, leefde dus nog?! Hij had het gevreesd en daar stond de straf nu vóór zich overeind, dreigend en onvermijdelijk! Een geluk nog dat hij een middel gevonden had om de wraak te keeren. Dien man moest hij door weldaden zien te bewilligen en vooral tot zwijgen te brengen. t' Huis gekomen vond Koornaert den onderpastor bij Agatha en Elvire. Hij was nog tenden asem en zijn zweet nog niet ingedroogd als zijn zuster hem toeriep:

- Ha, daar zijt ge toch eindelijk! menheer wacht al een thoelang op u; er is nieuws en nu zullen de zaken vooruitgaan!

Maar Seraphien nam den kapelaan mede naar 't kantoor, omdat men daar de papieren en al het gerief bij de hand had.

De heer uit Parijs had aan den notaris geschreven dat de rechtbank het testament verbroken had en nu wilde hij zich ten voordeeligste mogelijk van den eigendom ontmaken. Er was een plan opgesteld, dat de onderpastor op tafel openrolde, waar de eigendom in loten verdeeld was en waarbij elke eigenaar gelegenheid gelaten werd een perceel bij zijn aanpalende goed te koopen. Zoo werd de zaak ineens opgelost, zonder last voor de gemeente en zonder verantwoordelijkheid voor Koornaert of iemand el. 't Zou er nu van afhangen de noodige liefhebbers te vinden om den eigendom in openbare verkooping aan te besteden. Volgens de onderpastor

moest er bij den notaris op gedrukt worden spoed te maken en, tweedens, ware 't wenschelijk iemand te vinden die bereid zijn zou 't goed in blok te koopen want: - moesten er sommige perceelen niet verkocht geraken, dan blijven we zoo ver als te voor.

- 't Ware in elk geval eene voordeelige zaak omdat de kooper dan altijd nog, onderhands bij verdeeling verkoopen kan aan de belanghebbenden.

- Zeker, zeker, meumelde Koornaert die maar halveling geluisterd had en enkel naar eene gelegenheid wachtte om aan zijn eigene zaak te beginnen.

- Waar gaan we vooreerst varen met al die menschen? wendde hij voor. Ze kunnen toch op straat, onder den blooten hemel niet blijven!

Dat was echter 't minste der moeilijkheden, volgens de onderpastor.

- Van hier tot daar zal er wel middel mede gevonden worden. Dat slacht de vlooien, dat springt op en beet neer waar het toevalt.

Maar dan zou er nog iets moeten gezocht worden om de bewoners te bewilligen die hun huis in eigendom hebben - de drie herbergiers, bij voorbeeld.

Koornaert wilde er nog over nadenken, - er in den gemeenteraad over te spreken en verder gaf hij alles maar toe wat de kapelaan voorstelde om er zoo gauw mogelijk over uitgepraat te geraken. In eene tusschenruimte van 't gesprek, meende hij 't bekwame oogenblik gekomen en hij begon:

- Ik ben daar met iets bezig en zou uwen raad willen hooren....

De onderpastor luisterde reeds.

- 'k En kan het uit mijn hoofd niet krijgen.... Neem nu dat er iemand eene moord begaat - laat ons zeggen onvrijwillig...

't Was er uit! Zijn eigen stem had hij de woorden hooren uitbrengen en op het gelaaat van den geestelijke zag hij 't uitwerksel reeds der nieuwsgierigheid die gewekt was. Nu zou de daad die alleen nog maar in zijne verbeelding leefde, een tastelijk feit worden, het zou hier in de kamer, tusschen hen vorm krijgen en gestalte en volgens de onderpastor het zou opnemen en uitspreken, moest Koornaert zich voegen om de vergelding uit te voeren. Op dien eigensten stond sprak hij zichzelf het vermaan toe om voorzichtig te zijn en tegen-

over 't geval te blijven als enkele belangelooze buitenstaander die, als 't noodig is, alle verantwoordelijkheid van zich kan afwerpen.

De onderpastor wachtte maar naderen uitleg om zijn woord te zeggen.

- 't Is maar, - we hebben er onlangs over getwist onder kennissen - om te weten wat iemand doen moet in zulk geval?

- Welk geval dan?

- Als de dader nu onbekend is en de moord onvrijwillig geschiedde, of... als de dader 't recht had dien man omver te schieten..... moet zooiemand zich als dader bekend maken?

- Een mensch moet zich zelf nooit aanklagen tenzij in de biecht; ten ware de omstandigheden het vereischten, bij voorbeeld: als er iemand in de plaats van den dader verdacht werd en eene beschuldiging moest oploopen.

Koornaert was opgelicht,

- Ziet ge wel! riep hij, als 't ware om te bevestigen dat hij zelf in 't gelijk was. In zulk geval, voorzeker, dat spreekt vanzelf: dat men op niemand eenige verdenking mag laten, als men 't zelf begaan heeft. Maar... in geweten nu, voor God?

- In geval van wettige verdediging kan er geen sprake zijn van schuld; en, als de doodslag heel onvrijwillig - uit onvoorzichtigheid, of zoo, geschiedt, dan moet men zooveel mogelijk de gevolgen van het ongeluk trachten te herstellen. Die redeneering was klaar lijk de dag en toch vroeg Koornaert nadere toelichting.

- Neem nu, zegde de onderpastor, dat er eene weduwe overblijft en kinderen die in nood zijn of dat er andere menschen merkelijke schade door lijden of hinder, dát moet men voor zoover het kan, verhelpen. Maar wat is er eigenlijk? Wat bedoelt ge? vroeg de onderpastor die er niet wijs uitgerocht en Koornaerts ongemak merkte.

Saraphien kon niet antwoorden, zijn wimpers en 't toppetje van zijn kin begonnen te beven. Voor zichzelf wist hij genoeg, hij was gerustgesteld, maar nu stond hij voor de moeilijkheid om den kapelaan met eene schijnreden of een aanneembaar fabeltje af te schepen. Zijn geest was niet vlug genoeg om dadelijk iets te verzinnen en hij vreesde maar, als hij begon te liegen, in zijn eigen strikken te verwarren en argwaan te verwekken. 't Vooruitzicht dat hij nu van de onrust zou verlost zijn, 't bewustzijn dat 't kwade oogenblik nu voorbij was,

stemde hem milder en er ontstond een nood in hem aan vertrouwelijkheid, aan overgave - een drang om zich te ontlasten en heel zijn lijden mede te deelen. Maar 't geen hij zou mededeelen moest aannemelijk zijn en mocht zijn aanzien en achting niet verminderen - hij wilde er uit te voorschijn komen met een goed hart en medelijdend gemoed; gereed om onheilen te herstellen die hij niet veroorzaakt had.

- Och kom, zegde hij, 'k zou het liever gedekt laten, maar nu wij er toch over bezig zijn....

De onderpastor, die psychologie als wetenschap in de boeken gestudeerd had en beweerde al de geheime roerselen van het menschelijke hart te kennen, met oorzaak en gevolg, was al bedot en bedrogen aan Koornaert van eer het verhaal was aangevangen. Want de uitdrukking van Seraphien's gelaat was die van een schuchter, deemoedige christen, vol ingebeelde verlegenheid en gewetensbezwaren, die in zijn vreesachtigheid een priester in vertrouwen om raad vraagt. Er was geen greintje onoprechtheid te speuren in den rond-openenen blik en geen huicheling om den mond of in de stem van den man die zijn geval in den eenvoud des harten beleed.

- 't Is nog altijd met dat ongeluk van den wildstrooper, die zoo rampzalig zijn einde vond en die door mijne schuld misschien voor God verschenen is in staat van zonde. Ik kan het niet afwenden en denke dat die geest mij vervolgt en zijn ruste niet vindt!

De onderpastor herinnerde zich de ontsteltenis die 't verhaal van Busschere's dood op Koornaert gemaakt had, zonder hij er toen de reden had kunnen van raden.

- Hoe kunt gij daarvoor aansprakelijk zijn? vroeg hij verwonderd.

- Omdat het langs mijn bosch gebeurd is en dat ik de jachtwakers en gendarmen last gegeven had, streng te zijn. Hebben zij niet te haastig gehandeld of den aanval uitgelokt?.. De dood is toch 't laatste...

- Busschere was een gevaarlijke kerel, merkte de kapelaan, en door 't feit dat hij 's nachts, gewapend in 't bosch was...

- Zeker, zeker, maar de onvoorzichtigheden en de gevolgen,... die zou ik toch willen herstellen...

- Ik zie niet in wat ge zoudt kunnen herstellen - de weduwe en de kinders zijn beter dan te voren; 't is misschien hun geluk, nu zijn ze ten minste uit die krocht weg en er zal van stroopen geen spraak meer zijn.

- Ja, maar ik bedoel dien anderen sukkelaar die altijd en overal bij Busschere te zien was en door hem geholpen werd en nu die hulp verloren heeft en niet meer weet wat aan te vangen: Poortere.... hij heeft er mij voor aangesproken...

- Daar zal niet veel goeds meer van te maken zijn; sedert hij in 't gevang gezeten heeft, is hij ten onder en zijn wijf... dat is nog erger!

Koornaert voelde dat hij van de baan àf ging, dat zijne redenen grond misten en hun betrek verloren hadden en hij niet verder spreken mocht zonder zich te verbranden. Hij wilde enkel eene aanneembare reden voorwenden om zijn gedrag tegenover Poortere te verrechtvaardigen en den onderpastor wijs maken dat hij belangeloos en uit zuivere ingeving, eene goede daad wilde verrichten met het huisgezin van den verdwaalden strooper te trachten op te helpen.

Tot daar kon de geestelijke niet anders dan Koornaerts handelwijze onvoorwaardelijk goedkeuren, en bij Agatha werd het voorstel dan ook verder besproken en aangenomen.

Dat was juist 't geen Koornaert verlangd had. Nu was hij zichzelf aan 't overtuigen dat het eene gewetenszaak gold - dat hij, met de gevolgen zijner daad op die wijze te herstellen, bij God weer in genade kwam en zijne schuld vereffend had waarvoor hij anders hiernamaals had moeten branden. Zijn geweten was dus gerust - hij was verder gegaan dan de geestelijke 't hem geraden had. Nu moest hij er enkel bij zich zelf de overtuiging nog indrukken dat er geen dubbele beweegredenen waren bij zijne handeling - dat het niets was dan het vrijwillig volbrengen eener goede daad, met een zuiver inzicht.

Hij schuifelde van welgezindheid omdat het zoo voordeelig was afgeloopen. Geen onbescheiden vragen of noodelooze uitleg en niets van 't geen hij bijzonderlijk gevreesd had: om er 't gerecht te moeten in bemoeien of met Busschers familie te moeten onderhandelen, want die vrouw en haar wilde dochter vreesde hij als de duivel. Nu zouden zij onwetend blijven, - de zaak was toegedekt, vergeten en geen mensch meer die er nog iets in te zien had! Toen, op eens, dook die gruwzame kop van Poortere weer boven den grond, maar hier begon de fijne trek en het dubbel spel dat Koornaert voor het troebele van zijn inzicht plaatste, 't geen hem in tegenstrijdigheid bracht met zichzelf, want die ‘goede daad’ zou nu toch

maar geschieden, gedwongen en uit vrees om de wraak te ontgaan van iemand die ingelicht was en 't stilzwijgen moest opgelegd worden....

De rentenier wipte nog al gemakkelijk over de tegenspraken van zijn gemoed heen, om zich vast te houden aan 't geen meest dwong en onvermijdelijk was. Dat hij tezelfdertijde zijne schuld voor God aflegde en, uit boete, zijne ‘goede daad’ moest volbrengen aan den man wien hij door weldaden de wraakzucht bedaren zou, was een toeval en geen beletsel om met ééne daad een dubbel doel te bereiken. 't Eene zou hij voor zich alleen houden en 't andere zou hij onder vorm van liefdadigheid, voor de oogen der menschen, voltrekken - daarmede was alle twijfel weggepraat en de toestand had een aannemelijk voorkomen.

Gelijk altijd, als Koornaert iets wilde ten uitvoer brengen dat in zijn hoofd als gedacht ontstaan was, nam hij zijn toevlucht tot Agatha. Zoolang het gedacht als voornemen in zijn verbeelding onuitgesproken was, vreesde hij dat het weer wegdampen kon, gewijzigd worden of door iets anders vervangen eer het ten uitvoer komen zou; maar zoo gauw Agatha het kende was het daardoor tot iets wezenlijks geworden en - weder zij er mede instemde of het bestreed - om 't even hield hij het voortaan vast als iets dat den dag had gezien en... leefde. Door het feit dat het tusschen hen in woorden verklankt werd en gewend en gekeerd in hunne twistspraak, wortelde het vast in zijn hoofd tot hij er zich voor inspande om het door te voeren.

In het onderhavige geval had Koornaert geen de minste moeite om zijn zuster te overtuigen want 't geen hij voorstelde liep juist in de richting waar zij van overlang haar broer heen wilde. De openbare liefdadigheid beoefenen was voor haar het opperste goed en de schoonste der deugden; men haalt er dubbel verdienste bij, want men geeft het goede voorbeeld aan den evennaaste, was hare bewering.

Nog maar even had Seraphien - op de wijze die hij voor zijn doel geradig vond - de ontmoeting met Poortere verteld, en zijne meening geuit om den man met heel zijn gezin uit den ongezonden dampkring te verwijderen, of zij sprong hem bij en vond dat er onverwijld voor eene behoorlijke woning moest gezorgd worden. Koornaert kwam aarzelend met het voorstel aan om een voorwendsel te zoeken en het Kouterhuis

op den Schakeldriesch te doen ontruimen en den man zijne vroegere woning te laten betrekken. Maar om dit ten uitvoer te brengen vond hij nog voorbarig - hij wilde er eerst Poortere zelf over spreken om te weten of hij er op gesteld was.

Van nu af werd Koornaert bereden door eene geheime benieuwdheid om den man weer te zien, want hij vreesde dat zijne goede inzichten verkeerd konden uitgelegd worden en hij te laat zou komen. Zijne vrees joeg hem al dien kant uit, hij moest er iets meer over vernemen, zekerheid hebben over zijn vermoeden. Het was eene haast en gejaagdheid om het kwaad af te keeren dat hem langs dien kant bedreigde. Hij verbeeldde zich den man die op hem te loeren zat om een verraderlijken slag te wagen.

Sedert die eerste ontmoeting was er hem een onbedwingbare schrik bijgebleven voor de duisternis, een gruw om alleen nog - bij klaren dag zelfs, in den tuin of in de warande te gaan. Dat schrikbeeld kon hij niet meer los krijgen en waar hij ging langs de straat, moest hij gedurig over den schouder kijken om zich te vergewissen dat niemand hem achtervolgde. Hij hoorde overal geruchten, schuivende stappen... Hij worstelde om de vrees te overwinnen en de vrees trok hem aan met een behagelijk gevoel om zich in 't gevaar te wagen, het op te zoeken. Hij wist niet hoe het aan te gaan, of welke middelen te gebruiken om dien kwaden kerel te bewilligen. Voor zichzelf wilde hij geene lafheid bekennen en in zijne eergierigheid loochende hij dat er hem iets afgeperst werd. Het miek hem troosteloos en wanhopig te denken dat hij nu, op het punt gekomen om al zijne begeerten vervuld te zien, moest blijven haperen bij zulk eene bijkomstige kleinigheid die hem al 't veroverde kon doen ontvallen.

- Ziet gij me daar staan, als de volle waarheid mijner handeling moest aan den dag komen! En hij dacht aan 't geval van Blondeel, die door zulk eene kleinigheid heel zijn aanzien op de gemeente verloren had en door zijne beste vrienden verlaten en verloochend werd.

Koornaart voelde weer de behoefte aan steun. Er was maar één man die hem in 't geval, raad en hulp kon geven. En hoe betreurde hij 't nu dat de omstandigheden het zoo hadden medegebracht, hoe speet het hem nu in een besluit van overmoed, zijne bezoeken bij den pastor geschorst te hebben! Wat een zonderlinge samenloop van omstandigheden. Hoe

wonderlijk zaten die dingen ineen en hoe moeilijk was de groei der verwikkeling nog te ontwarren! De begeerte om burgemeester te worden had heel dien nasleep veroorzaakt, en... die begeerte was niet in zijn binnenste ontstaan, was niet van hem zelf - men had het hem opgedrongen en hij had zich laten gaan, uit eene onverklaarbare begeerte om tegen den stroom der loopende dingen op te komen, om zich te doen gelden, al was 't door eene domme daad. Het ongelooflijk behagen was in hem ontstaan om stoornis te verwekken, al moest hij er een besten vriend door verliezen en 't geluk en de verwachting van zijn nichtje door breken. Of werd er dat alles misschien bijgesleurd als schijnredenen en was het niet veeleer de vrees om den aanslag voor 't aanschijn der gemeente te verduiken en waren 't geen wanhoopsdaden om er zich bovenop te worstelen en zijne deftigheid te behouden nadat hij alles verbeurd had dien nacht van de tabaksdiefte?!

- Neen 't, neen 't, neen 't! gromde Koornaert. Dàt nu is effen en hersteld en waarom moet ik me voor de duizenste maal overtuigen dat ik in mijn recht ben en niets meer te vreezen heb? En terwijl hij zich die overtuiging opdrong kwam de tegenspraak weer boven die niet toegeven wilde dat er dingen zijn waarvan men de waarheid wegcijferen kan - dat het innerlijke eergevoel zich door geen spitsvondigheid bedriegen laat en er altijd dat onzalige ‘verwijt’ overblijft dat door alle redeneering heenblaft.

Kon hij dan de verantwoordelijkheid niet aan het toeval der omstandigheden overlaten? De gebeurtenissen zaten zoo dicht ineengeschakeld dat Koornaert liever te twijfelen begon en gevolg en oorzaak uiteen niet meer scheiden wilde. In elk geval mocht hij aannemen dat de samenloop der gebeurtenissen hem voor onverwachte toestanden had geplaatst waar een mensch zijne handeling niet meer meester blijft en men niet voorzien kan welke gevolgen er uit voortkomen zullen. 't Eene had het andere voor onmiddelijk gevolg en hij was er slechts in tusschen gekomen als een slaapwandelaar die bij 't ontwaken verbaasd staat voor 't geen een booze geest hem heeft ingegeven en doen uitvoeren.

Aan zichzelf overgelaten, door den nood gejaagd, gaan de gedachten van een mensch aan 't rondzoeken en grijpen in 't onmogelijke hun toevlucht tot dingen die anders niet aannemelijk zouden schijnen. Meer dan eens miek Koornaert alzoo

het besluit naar 't Gangske te gaan. Hij zocht naar eene reden om Poortere in zijn huis op te zoeken. In der daad waagde hij het langs dien kant van de plaats uit te draaien, bleef er rond treuzelen en vertrok dan eindelijk omdat hij het niet over zijn hart kon krijgen een besluit te nemen. De vrees joeg er hem heen en de vrees joeg er hem van weg. Een stonde had alles hem zoo gemakkelijk geschenen; het lag voor de hand: met één en 't zelfde gebaar zou hij zijn geweten gerust stellen en zich bevrijden van den onbekenden vijand die hem altijd en overal dat gruwzame lijk voor de voeten wierp. Maar nu hij er aan beginnen moest om zijn ontwerp ten uitvoer te brengen, vielen hem de armen slap langs het lijf en hij zag de onnuttigheid in van 't geen hij moest begaan. Want bij beurten kwam de twijfel al zijn opgestapelde redeneering omver gooien. Waarop was dat alles nu gesteund? Op dat woord van Poortere? Maar wie zou er beweren dat de man niet doelde op dat andere geval, toen hij zijne woonst ontzegd werd omdat hij in 't kot moest? Wat was er eigenlijk bepaald in die dreiging? Waarom zou Poortere zoolang gewacht hebben? En waarom sprak hij nu juist? Wel, omdat hij vreesde voor de tweede maal zonder woning te geraken! Al 't andere was inbeelding en daarmede wist men waaraan zich te houden. En als deze man nu niets eischte of afdwong, was 't dan niet gewaagd en onvoorzichtig met liefdadigheid af te komen waardoor Koornaert zich bij hem in schuld bekennen zou en zich bloot kon stellen aan de willekeur van een topper die ineens het wapen in de hand voelt waarmede hij alles afpersen kan en mij levenlang vervolgen met altijd nieuwe dreigementen? Neen, nog liever streng en koppig blijven loochenen en hardnekkig standhouden!

Maar toen hief de gewetensrechter weer het hoofd aan den mageren hals, zette strenge oogen en met de stem van een profeet, sprak hij, gelijk Nathan tot David, na de zonde: Gij hebt den heer uwen God vergramd, gij hebt u vergrepen aan een menschenleven, gij hebt uwe misdaad goed te maken!

Het was eene jacht in kringloop en t' einden kwam Koornaert weer op 't eenige en zelfde besluit: den pastor aanspreken als de opperste middelaar, hem alles kenbaar maken en zijn raad volgen.

Zijn trotsche aard verzette zich tegen de tegemoetkoming, maar onderduims zocht hij naar een middel om het doel te bereiken zonder zijn hoogmoed te kwetsen. Hij was wetens

en willens zichzelf aan 't bedriegen met aan de reden zijner handelwijze eene andere oorzaak voor te schuiven. En wat was er dan toch eigenlijk dat hen van elkaar scheidde? Geen onverschil, geen twist. Koornaert zelf was achter gebleven omdat hij ondervonden had dat de pastor hem tegenwrocht - of liever: omdat hij tegenover den pastor niet bekennen wilde gesteld te zijn op het ambt van burgemeester. Maar nu had de pastor toch zijn pleit verloren - het hing nog enkel van de benoeming af die eerstdaags van 't ministerie moest komen; en nu zou de pastor zich tegen eene afgedane zaak niet verzetten, te meer, dat het met den dokter sedertdien onmogelijk geworden was. Verder moest het er toch eens van komen want als burgemeester kon Koornaert met den pastor niet in oneenigheid leven. Was het niet geraadzaam liever nu reeds den stap te doen en niet te wachten tot na de benoeming? Het was eene uitstekende gelegenheid om zijn goeden wil te laten zien.

Koornaert was zelfs van meening, dat alle veete nu eigenlijk moest ophouden - dat er geen reden meer bestond om vijanden te hebben en dat het tijd werd te denken hoe het met Elvire en den jongen dokter zou afloopen. Want hoorde hij niet hoe al de juffers van de gemeente er op gesteld waren en de moeders er aan meêhielpen om den flinken bruidegom in te palmen? Door zijn schuld of koppigheid wilde hij niet dat de jongelieden gescheiden bleven! en 't speet hem dat Albert zich iets van die ruzie had aangetrokken en naar Elvire niet meer omzag. Zie, nu dacht hij aan iets - een inval - waaruit er eene aannemelijke reden te halen was en heel de opzet voor een bezoek bij den pastor kon verwezenlijkt worden. Agatha had er met hem onlangs nog over gesproken: dat Elvire zoo veranderd was in den laatsten tijd; dat zij zoo stil en ingekeerd werd, zoo overdreven godvruchtig, dat 't waarachtig niet te verwonderen ware als het kind op een schoonen dag haar voornemen te kennen gaf om te doen gelijk Blondeels dochter - naar 't klooster gaan! Koornaert was opgeschrikt bij die mededeeling van zijn zuster. Ja, er haperde iets aan. Hij had het lang reeds gemerkt en hij schreef de oorzaak toe aan het drukke verkeer met den onderpastor en diens zuster. Dat was overdreven en hij wilde er tegen opkomen, maar Agatha was daarover niet aan te spreken: dat kon niets verkeerds teweeg brengen! Goed, maar volgens hem werd er te

veel gekonkelfoesd en gevezeld; waarom moest er al die geheimzinnigheid rond zijn, en waarom moest hij haar altijd alleen hebben? wat had hij haar te vertellen dat anderen niet hooren mochten? Koornaert zag daar precies geen erg in, hij wilde zich die zaken niet aantrekken, maar 't gedacht dat Elvire zou naar 't klooster gaan en dat de onderpastor er onder makelde om haar weg te krijgen, verstoorde heel zijne verwachting en daartegen wilde hij voorzichtig te werk gaan, eer het te laat was.

- Daarvoor zou ik al vooreerst den pastor eens moeten spreken, dacht hij bij zichzelf. En die reden gaf den doorslag om zijn besluit ten uitvoer te brengen. Alhoewel het nu vast stond dat hij het doen zou, moest er nog veel gewikt en gewogen worden eer hij 't zoover kreeg zijne koppigheid te overwinnen; want hij aanzag het bezoek altijd nog als eene vernedering ofwel als eene laagheid en 't eene lijk het andere streed tegen zijn gemoed. Toch stond de mogelijkheid vast en hij verwachtte er zijn heil van; maar de onrust begon hem te kwellen bij 't gedacht hoe 't er zou afloopen en hoe de pastor hem ontvangen zou - de veronderstelling om met hooghartigheid bejegend te worden sloeg zijne beste voornemens plat. Nu zocht hij de eenzaamheid, wandelde met gekruiste armen en den kin op de borst om na te denken over 't geval; 's nachts lag hij er zoo lang mogelijk mede bezig, miek zijne woorden gereed en hield zich bereid om op alle mogelijke opwerpingen een antwoord te vinden. Bij de voorstelling hoe hij daar staan zou bij den pastor, begonnen zijne zenuwen te werken en binnensmonds ging hij aan 't opzeggen van 't geen hij gereed had als eene pleitrede. Het werd gelijk altijd, eene bezetenheid, en om er van verlost te worden, besloot hij het niet langer meer uit te stellen. Nu stond er echter nog eene andere groote moeilijkheid weg te ruimen: dat bezoek kon niet geschieden buiten de wete van Agatha en hoe zou hij het aanleggen of welk eene reden zou hij uitzoeken om zijne inzichten te bewimpelen? Het moest iets zijn waarop zij kon ingaan, hem bijtreden en opstoken, anders keerde zij hem nog van zijn voornemen af en verbrodde heel den opzet. Met de reden om over 't geval van Poortere te spreken, kon hij niet af komen, geen denken aan! Dat hij aan den pastor zijn verlegenheid zou gaan mededeelen over Elvire, dat!? nog veel minder! Daartegen zou Agatha zich stellig verzetten. En ten langen

laatste gebeurde het gelijk altijd wanneer Koornaert den nood voelde dwingen: zonder nog verder na te denken hoe ze 't zou opnemen, waagde hij zich onvoorbereid, met den kop voorover en liet de uitkomst aan het toeval. Een achtermiddag dat Elvire met de zuster van den onderpastor uit wandelen was, zegde hij botsbollig aan Agatha:

- Agatha, 'k moet bij den pastor gaan.

't Geen hij verwacht had gebeurde: zijn zuster bleef hem met vragenden blik bezien zonder een woord uit te brengen. Maar, met de bedenkelijkheid op het wezen, met de noodige omzichtigheid, naar omwegen zoekend, snapte Koornaert de woorden gelijk ze in zijn gepijnd gemoed voorkwamen. Hij opperde zijn meening: dat er nu geen gevaar meer bestond om tegengewerkt te worden en dus ook geen reden meer om koppig te blijven.

- Nu 't zoover is, zegde hij, hebben wij er alle kans bij onze betrekking weer aan te knoop en; en als burgemeester moet ik toch zien den pastor met mij te hebben, anders kan hij tegen de naaste verkiezing met eene andere partij en eene tweede lijst opkomen.

Agatha wist daar niets tegen in te brengen en ze bekende in der daad:

- Dat er eigenlijk nooit ware reden tot ruzie geweest was, niets anders dan een misverstand dat beter ware effen gepraat geweest...

- 't Is toch veel gemakkelijker waar alles in vrede en vriendschap gaat.

Dat zegde Koornaert maar om zijn zuster te polsen over de oneenigheid met den dokter; zij gebaarde echter de toespeling niet te begrijpen en in plaats daarop te antwoorden, stelde zij onverwachts de vraag:

- Maar hoe ge nu zoo opeens dien inval krijgt, Seraphien?

- Omdat het beter is nù dan later, omdat hij een oud man is en in zijn waardigheid van pastor, dat ik nu als aankomende burgemeester behoorlijk den eersten stap doe... en ik heb daar nu juist eene reden met die zaak van 't armbestuur en den kerkeraad...

Dat laatste had Koornaert in de vlucht gegrepen - 't eerste 't gereedste, om iets te hebben. Maar, had Agatha moeten vragen wàt hij met dat armbestuur bij den pastor te doen had, hij zou bot gestaan hebben als een schooljongen die zijne les

niet kent! Gelukkig was zijn zuster te zeer bezig met de gebeurtenis zelf en ze miek er zich van af met een gemaakten zucht en op hare beurt nu slaakte zij de bedenking: dat het toch best was maar alles in vrede te zien keeren.

- Voor de jaren die we nog te leven hebben en voor 't geluk van...

Seraphien keek haar verbaasd aan en wachtte naar 't woord dat er nog uitkomen moest.

- Ja, 'k wil zeggen: we leven hier elk in zijn huis als menschen die malkaar nooit gekend hebben. Ge ziet wel dat Albert ook niet meer uitkijkt en Elvire gaat al meer den anderen kant uit - 't is alsof die twee ook al, door onze schuld, hun vriendschap moeten breken. Gij ziet toch dat het kind verdriet heeft; en al die godsvrucht komt van niets anders tenzij om dat *andere* ermede te vergeten! Als zij den onderpastor niet had en zijn zuster, zou zij wegkwijnen van verdriet...

Seraphien jubelde doch mocht het niet gebaren. Zijne instemming liet hij enkel blijken door een ernstigen hoofdknik. Maar inwendig was hij nu overtuigd dat er hem eene zending was opgelegd bij den pastor. 't Geen uit eigen beweging in zijn hoofd ontstaan was, bleek dus wel gegrond. - Daarmede was zijn twijfel verdwenen en welgezind trok hij op. Onderweg kwam de zenuwachtigheid hem nog wel plagen, maar hij hield zich stevig met 't gedacht dat Agatha zijn meening deelde en hij eene goede en christelijke daad van onderwerping zou begaan en medeen raad en hulp krijgen om uit de verlegenheid verlost te worden.

- Als ik hier op die zelfde plaats terugkeer, straks is 't al afgeloopen, zegde hij in zichzelf. Als de pastor nu maar thuis is en ik niet onverrichter zake moet terugkeeren? Terwijl hij aan de bel trok en bij de buitenpoort stond te wachten, - terwijl Colete kwam aangesloft over 't middenpad van den voorhof, gerocht hij nog in tweestrijd om 't geen hij liefst hebben zou: dat de pastor thuis was of niet?

Maar de pastor was thuis en Seraphien werd binnen gelaten.

Colete noch de pastor gebaarden zich in 't geheel niet verrast over dat onverwachte bezoek. De ontmoeting gebeurde alsof er nooit iets gehaperd had en zij malkaar niet langer dan gister hadden gezien.

In dien uitersten stond, als een plotse inval, greep Koornaert

die zelfde uitvlucht vast die hij Agatha had voorgehouden, om hier ook de reden van zijn bezoek te verklaren. Maar nu had hij er iets stevigers op gevonden en hij zegde gekomen te zijn om den pastor de rekeningen van den kerkraad voor te leggen. Dat fabeltje was echter in minder tijd afgehandeld dan Koornaert 't verwacht had en hij vond het niet geschikt om nu al zoo dapper met die andere gelegenheden uit te pakken. De pastor zette Koornaert van eerstenaf vriendelijk neer, haalde zijn pijp en deed bier bovenbrengen. 't Gesprek liep over onverschillig parochienieuws en daarbinst onderging de rentenier het behagelijke gevoel om hier weer de beenen uit te strekken in de gezelligheid dier gekende omgeving waar elk ding hem de gemoedelijke tevredenheid uit het verleden, herinnerde. Hij snoof den eigenaardigen geur van 's pastors tabak dien hij schier vergeten was en het bier dat zoo smakelijk uit het steenen kruikske in de glazen stroelde, had hij nergens gelust gelijk hier in de stille pastorie. Maar terwijl Koornaert van dat alles te genieten zat, en hij zijn best deed om de vriendelijkheid van den pastor door gedwongene gespraakzaamheid te beantwoorden, speculeerde hij alsaan op de kans dat de pastor zelf het netelige onderwerp zou aanraken. Eindelijk zag hij in dat er niets zou van komen, dat hij zelf moest ingrijpen; en de kans om die schoone gelegenheid hier te laten ontglippen deed hem zijn lafheid bemeesteren.

Hij zou met Elvire beginnen om van daaruit het andere onderwerp te bereiken.

- Hebt ge niet gemerkt dat er iets hapert aan ons nichtje, meneer pastor? vroeg hij ineens.

De pastor hield de lippen gesloten met een fijnen glimlach en wachtte naar 't geen er komen zou.

Koornaert gaf het af alsof Agatha er hem opmerkzaam had gemaakt en verklaarde: daar zelf niet veel van te kennen, maar dat er iets mede haperde - dat ze beiden verlegen waren dat Elvire zou naar 't klooster gaan, dat ze te overdreven godvruchtig werd...

- Ware dat zoo kwalijk? vroeg de pastor. De godsvrucht, als ze wel en met een zuiver inzicht geoefend wordt, is toch eene schoone deugd...

- Ja, maar zie, ik vreeze dat Elvire, (als 't hare roeping is, zeker, en ik noch Agatha zouden haar niet beletten dien staat aan te gaan,) - maar wij vreezen dat het voorkomt uit...

dat zij iets zou aangaan omdat het nu zoo gelegen komt,... iets waarvan ze later spijt zou hebben, want Elvire had vroeger geen gedacht om non te worden... en we denken dat zij zichzelf gedachten opdringt....

De pastor zag dat Koornaert er zich pijplijk doorworstelde, omdat hij de zaak haar waren naam niet dorst geven - en er den onderpastor niet in mengen wilde.

- Zend ze eens bij mij, zegde hij, 'k zal ne keer hooren hoe 't kind gesteld is.

Seraphien werd nu nog meer verlegen en dom lachend hakkelde hij:

- 'k Geloof dat ze een beetje bang is voor u, meneer pastor. Gij moet heur eens iets gezegd hebben - de jonge meisjes zijn zoo naarnemend!

- Ja, zoe, zool iets gezegd? Zou 't dat zijn? Ja, ik heb haar gezeid dat 't onbetamelijk was om alzoo gekleed te gaan met die spannende rokken en lijvetjes waar 't bloot vel doorschemert - voor iemand die 't voorbeeld zou moeten geven. Dat 't niet staat om in de kerk te komen met kleeren die al onder en al boven te kort zijn en te nauwe! Dat godvruchtige meisjes beter doen een kapmantel te dragen. 't Is Vandale's dochter die dat alles naar hier medebrengt uit stad en de zedigheid bederft op de parochie.

- Ja, merkte Koornaert schuchter, Elvire is daar heel spijtig om geweest - ze heeft er om gekreeschen...

- Maar ze heeft het niet gelaten!

- Ja, ze zegde de mode toch te moeten volgen; dat ze met geen wijden rok kon uitkomen en een hoogen halsboord als het in stad anders gedragen werd...

- Ja, de ijdelheid moet haar recht hebben, ook bij die godvruchtige meisjes!

- Agatha schikt al die dingen - ze moeten toch gekleed gaan volgens hunnen staat... IJdelheid is er niet bij en ik vrees dat het ineens uit zal zijn door een zot besluit...

- Die zotte besluiten, dat komt uit overdrevenheid van gevoel - gebrek aan bezigheid, te veel prutserijen, te veel tijd om alles te bepraten en te overpeinzen; waar een mensch geen zwarigheden heeft, beeldt hij er zich in - men speelt met het leven; de droomen en de flauwe verzinsels brengen den geest in verwarring; men gaat de werkelijkheid zoeken in verhalen en boeken die de verbeelding opstoken; men schept behagen

in voorgewend verdriet in ontmoedigd, zwak en ontgoocheld langs de wereld te loopen als een plante die vergaat van dorst als het water aan haren voet staat. De boeken doen al het kwaad en 'k en begrijpe niet hoe iemand met zijne gezetene zinnen kan toegeven om die flauwe thee te laten slikken en niet moe en wordt van water-en-melk als er zooveel stevige kost bestaat.

Koornaert zat instemmend te knikken, maar dacht binst dewijle: hoe het hem vorderen zou. De pastor had er blijkbaar behagen in, geheel zijn meening uit te spreken als iets dat hij lang had ingehouden:

- Met een meisje is het aan die jaren slechter gesteld dan met een jongen, merkte hij. Zij hebben niets te doen, geen ambt, geene bezigheid - haar staat vereischt dat ze niets doen tenzij pronken en na de kostschool waar ze al genoeg verweekt uitkomen, vinden zij niets tenzij liflaf, snuisterijen, vertelsels en zoeten meidauw! En dan komt de man - een man van vleesch en beenderen, niet deze waarvan ze gedroomd hebben - en met hem springen ze ineens de werkelijkheid in waarover haar nooit iemand - ouders of meesteressen, - een woord gesproken heeft. En dan ziet ge iets gebeuren! De pastor weidde verder uit in algemeenheden en kloeg over het systeem der opvoeding, dat enkel dient om modepoppen te maken in plaats van menschen die in de wereld en door 't leven moeten gaan. Eindelijk kwam hij weer op zijn onderwerp en verzoette den toon.

- 't Ware spijtig, zegde hij, moest er iets tegenslaan met Elvire, ze is te braaf, ze mag heur geluk niet wegsmijten - en daar moet gij en juffer Agatha uw best voor doen en alles uit den weg ruimen wat haar geluk zou kunnen beletten!

- Dat is voor die 't vatten wil, dacht Koornaert en nu zal 't andere afkomen.... Hij voelde zich mild gestemd en heel bereid om zich verwonnen te geven en de verzoening in te willigen. 't Ware eigenlijk eene beste gelegenheid geweest had de pastor hem iets in dien zin voorgesteld. Maar 't geen hij verwachtte gebeurde niet; de pastor stopte en begon over een ander onderwerp. Nu wilde Koornaert echter uithalen 't geen hij nog zitten had en voor 't laatste punt had voorbehouden.

- Ik heb iets op mijn geweten, begon hij heel openhartig, iets waarover ik u raad zou willen vragen. Nu was 't de

pastor die meende dat er iets komen ging over de brandende kwestie en hij verwachtte den naam van den kapelaan of dien van den dokter te hooren uitspreken.

- Zeg maar op, Seraphien, en hij plaatste zich gemakkelijker in zijn zetel om Koornaert moed te geven. In zijn verlangen en nieuwsgierigheid werd de pastor echter deerlijk bedrogen en hij meende dat er Koornaert iets haperde in het hoofd toen hij dien onverwachten uitval hoorde:

- Een christen mensch heeft onvrijwillig iemand doodgeschoten, wat moet hij doen?

- Doen? vroeg de pastor die tijd trachtte te winnen en Koornaert onderzoekend bezag om te weten hoe hij 't meende.

- Ja, volgens conscientie?

- Eene onvrijwillige daad kan nooit iemand als kwaad aangerekend worden, maar men is gehouden zooveel mogelijk de kwade gevolgen zijner daad te herstellen.

- Dat is juist dezelfde uitspraak als die van den onderpastor, een teeken dat 't 'geschreven' staat en dus algemeene leering is, dacht Koornaert en dat stelde hem gerust.

De pastor echter kon dat zóó niet laten:

- Gij zijt toch in 't geval niet? Hebt gij iemand doodgeschoten? vroeg hij half spottend.

Koornaert ontplooide geen spier. Hij vertelde zijne onrust en zijn twijfel over dien aanval, aan den rand van het bosch, waar Busschere het slachtoffer geweest was. Terwijl hij bezig was, merkte hij niet eens dat 't leugens waren 't geen hij vertelde en dat hij 't geval aan 't bewimpelen was.

Zijn voornemen om openhartig te zijn en de mogelijkheid om de zaak in haar ware toedracht te verkondigen lag zoover buiten zijn gedacht dat hij over de leugen lichtzinnig heenstapte alsof 't eene onbeduidende variante geweest was, in 't verhaal, die geen merkbaar verschil aan de besluitselen teweeg bracht. Hier echter vond hij het noodig een stap verder te gaan en hij vertelde met zekerheid te weten: hoe Poortere daarbij zijn eigen leven gewaagd had en er nu de gevolgen van dragen moest. Koornaert zag zelf het ongerijmde niet in van 't geen hij uitbracht - zoo vast was het in zijne verbeelding gegroeid alsof het iets geworden was dat hij in waarheid had meegeleefd. Te zelfdertijde onderging hij 't behagelijk gevoel om op 't randje af het geheim zelf te beroeren, errond te schipperen, er een zierken

van op te lichten door de reden te laten doorschemeren. Eene vertrouwelijke vraag ware hier voldoende geweest om álles te openbaren.

De pastor alevenwel scheen er niet op in te gaan; hij zat nog met de ontgoocheling, omdat hij zich aan heel iets anders had verwacht. Hij vergenoegde zich met goed te keuren 't geen Koornaert voorhad om Poortere bij te staan. Voor 't overige was er volgens hem geen kwestie van gewetensbezwaar in heel de zaak.

Koornaert van zijnen kant had verwacht dat de pastor 't verhaal niet op de letter zou aannemen, en er de ware toedracht van doorschouwen zou; 't geval van den wildstrooper tot 't geval van de tabakdiefte had hij den pastor willen doen overbruggen om hem op die wijze op dokter Blondeel te brengen. Van weerskanten zaten zij hier met de begeerte om vertrouwelijk hunne hartsaangelegenheden uit te spreken, maar ze konden het aanknoopingspunt niet vinden of den toon niet treffen. Ze bleven weerhouden, elk op zijn stuk, wantrouwig om zich te ver te wagen uit vrees dat er een wanklank in 't gesprek zou komen. Ze draaiden er rond, lazen het in malkanders oogen, praatten er over heen en ondergingen den dwang van malkanders dubbelzinnigheid. De pastor achtte zich te hoog om nu nog aan iets te beginnen dat hij meermaals te vergeefs beproefd had en wilde 't niet meer wagen om de strakheid van dat berdelen aanzicht te breken. Koornaert was bang dat de pastor zijne inzichten doorschouwen zou en het belang zou raden dat hij in 't spel hield om nu weer goed te maken 't geen hij moedwillig had teweeggebracht. Het burgemeesterschap werd met geen woord vernoemd, den onderpastor evenmin en de oneenigheid met den dokter en de verhouding van Albert tot Elvire ook niet. Al die dingen stonden daar als zooveel gebergten tegen de lucht overeind, die moesten omver gehaald worden om de helderheid in het uitspansel weer rein te krijgen. Met eenige woorden was het te doen, om alles in rook te doen opdampen en vergaan, maar die woorden werden niet uitgesproken en Koornaert en de pastor scheidden van elkaar, onvoldaan over hunne eigen onrechtzinnigheid omdat 't bijzonderste waarover zij het hebben moesten niet aangeraakt werd en zij zich daarop de hand hadden gegeven!

Onderweg trachtte Koornaert zich te begoochelen met de

overtuiging dat hij bekomen had 't geen hij wenschtte; dat zijn geweten nu gerust gesteld was door de dubbele uitspraak van twee geestelijken en hij nog enkel zijn huis aan Poortere te verhuren had om met God en de menschen in vrede te staan. Al 't andere zou wel van zelfs volgen. De eerste stap was nu gedaan, de betrekking weer aangeknoopt. Aan Agatha vertelde hij wat de pastor hem geraden had te doen en zijn voornemen had goedgekeurd om Poortere te helpen; dat er verder niets bijzonders besproken werd en alles vriendschappelijk werd afgehandeld.

't Geen hem nu vooreerst te doen stond, was Poortere te spreken en hem het voorstel mededeelen. Zoover was de zaak in orde dat er geen moeilijkheden meer te duchten waren en Koornaert stelde zich reeds voor hoe die wildstrooper zijn wrokkigen aard afleggen zou om zijn weldoener eeuwige dankbaarheid te zweren. Eens dat hij het voorgenomen en besloten had, kon Koornaert geen rust meer vinden voordat het voltrokken was. Zijne gedachten waren er gestadig mede bezig, hij joeg zich de ingewikkeldste onderstellingen op en de vrees plaagde hem dat hij te laat kon komen... Hij moest Poortere zien te ontmoeten en daarom zocht hij allerhande redenen uit om tot de plaats te gaan of maar langs de baan te zijn. Hij trachtte zich te herinneren de dagen en de uren dat hij hem had zien uitzetten met de hondenkar en waar hij ergens een bekend gerucht hoorde, bleef hij staan wachten tot hij zag wat het was. Om de buitensporigheid te wagen zelf in 't Gangske Poortere te gaan opzoeken, daar kon hij niet toe besluiten. En toch, als toekomende burgemeester moest hij daar ook toezicht over houden. Niemand zou het vreemd vinden als hij daar eens ging zien, nu bijzonderlijk dat er huizen moesten onteigend en verkocht worden. Maar dan kwamen er opnieuw fantastische schrikbeelden in zijnen geest. Wellicht wachtte men hem daar om eene wraak uit te voeren die al lang beraamd was? Hij stelde zich voor dat er verdoken gangen waren en bedriegputten, donkere holen waar nooit iemand kon weergevonden worden. Neen, 't was zijne verbeelding die een vlucht nam en de zaken inzag gelijk ze gebeurden in de middeneeuwen en beschreven staan in de romans. Valdeuren, strikken, klemzetels, gift, dolken en hongerkrochten zou men daar wel niet aantreffen, maar voor een kwaden slag was dat volk wel in staat. Eene andere

reden echter weerhield hem; als hij het wagen wilde daar binnen te treden, liep hij alle kans Poortere niet thuis te vinden en wat erger bleek en 't geen hij bovenal vreesde, 't was om met Poorters vrouw in aanraking te komen. Hij had haar eens ontmoet en de blik, haar verweerd gezicht was hem zoo onheilspellend dat hij er eene koude davering bij gekregen had die telkens terugkeerde als hij er nu nog aan dacht.

Koornaert liep als eene ziel in 't vagevuur die naar verlossing smacht. Hij werd lastig, doolde rond, en begon te gelooven aan de tusschenkomst van een kwaden geest die hem alle kansen afsneed om zijn voornemen uit te voeren, en Poortere voor hem onzichtbaar miek. In zijnen nood ging hij met voorzichtige woorden zijn zuster te rade en nam zijne toevlucht tot hare tusschenkomst.

- Hoe moet ik er aan geraken? vroeg hij.

- Agatha had dadelijk een middel bij de hand.

- Wel, dat is geen doening voor u; ge moet er den kapelaan mede belasten. Ik zal hem de zaak voorleggen en morgen hebt ge al nieuws! Hij vraagt niets beter dan in zulke zaken tusschen te komen. Ze bespraken verder: wat er aan het Kouterhuis te herstellen was en ze zochten waar ze de twee oudjes zouden bergen, die er nu woonden. Koornaert jubelde inwendig om de fijne vondst van zijn zuster en omdat de zaak zou geregeld worden zonder hij met den gevreesden kerel hoefde in aanraking te komen.

Tegen den avond van den volgenden dag, bracht de onderpastor het relaas zijner bemoeiing. Hij was Poortere gaan vinden in 't Gangske en had hem ontmoet in de kweeke van den Grooten Turk, waar iedereen nu, naar willekeur, de groenten uit den lochting plunderde.

De man had het voorstel goed opgenomen, het had hem blijkbaar verrast; want, vertelde de onderpastor: hij was bleek geworden, begon te beven en scheen het niet te gelooven 't geen men hem voorstelde.

- Ik heb hem gezegd dat gij zijne oude woning weer beschikbaar steldet was 't dat hij voornemens was een geregeld leven aan te gaan en braaf te zijn gelijk vroeger.

- En wat antwoordde hij? vroeg Koornaert.

- Wel, hij sprong op, blij om uit dat nest verlost te zijn waar, zoo hij zegde, hij tegen zijn goesting en gedwongen was ingekomen en nooit een dag tevreden geweest was.

- Goed! Agatha, we gaan er morgen mede voortdoen, besloot hij.

Toen hij zich dien avond neerstrekte, zuchtte Koornaert van ontlasting.

- Nu eindelijk is de steen van mijn herte, nu ben ik van de vrees verlost! mijn geweten is gerust - ik heb voldaan en de gevolgen van die vreeselijke daad zijn effen. Nu ga ik weer leven!

Door die ontlasting voelde hij zich zoo mild gestemd tegenover heel de wereld dat alle vijandschap uit zijn hart gebannen was en hij de hooveerdij gebroken voelde en bereid was met een breed gebaar àlles weer op den ouden plooi te brengen en zich te verzoenen. Nu zou hij stilletjes als rentenier en als burgemeester 't overige zijner levensdagen in genot en welgezindheid slijten en, eens dat 't geluk van zijn nichtje voltrokken was, zou er hem niets meer te wenschen overblijven. Op welke manier die verzoening zou tot stand komen wist Koornaert niet te zeggen maar hij had een vast betrouwen in de goedheid zijner omgeving waar Agatha, Elvire, de pastor, de kapelaan, de dokter en zijn vrouw, als zooveel goede geesten, bereid waren alles in 't beste te keeren als hij zelf niet meer tegenwerkte en toegeven wilde. Nu voelde hij behoefte aan vriendschap en genegenheid; nu eerst zag hij in dat de gerustheid des harten de eerste vereischte is om gelukkig te zijn. Hij herinnerde zich hoe bij 't ontstaan van het kwaad - toen het nog tijd was - zijn nichtje in hare argelooze onschuld dat sublieme woord had uitgesproken: Nonkel, ga er heen en spreek met den dokter! 't scheen inderdaad zoo doodeenvoudig, de eenige en de simpele oplossing en het middel om al de kwade gevolgen te vermijden. Waarom had hij niet gedaan 't geen het kind als eene spontane opwelling van haar zuiver gemoed, had aangeraden? Ja, waarom had hij het niet gedaan? Waarom komt dat greintje hoogmoed de beste voornemens bederven?... Nu echter moest hij het aan de tusschenkomst van anderen overlaten en wachten tot de tijd zou aanbreken om de zaak te voltrekken.

- Na de mis ga ik eens zien naar den Schakeldriesch, zegde hij een uchtend bij 't uitzetten naar de kerk. En dan gebeurde 't dat hij onverwachts Poortere ontmoette die met zijn oudsten jongen daar te naargange kwam. Terwijl Koornaert in 't naderen, met groeiende vervaardheid, gissingen miek over 't geen er

gebeuren ging en zich 't gedacht opdrong dat de man uit 't Gangske, hem zijne erkentelijkheid kwam betuigen, om zich alzoo de vrees uit den kop te praaten voor iets ergers, kon hij zich toch niet bedwingen; zijn beenen voelde hij lutteren, 't bloed schoot hem naar 't hart en eene zindering liep langs zijn ruggebeen en vermiek zich in de lenden waar 't hem een hevigen steek gaf en met lamheid sloeg. Poortere zag er in 't geheel niet deemoedig of welgezind uit. 't Was alsof hij de ontsteltenis gemerkt had op 't wezen van den rentenier en zich daardoor te stouter toonde. Zoogauw hij dicht genoeg genaderd was, zegde hij:

- Mijn wijf wil er niet van weten! ze zegt dat ze blijft waar ze is en met u niet meer wil te doen hebben! ze maken heur wijs dat we in Busscher's huis mogen gaan, als 't nood doet! Kan ik haar laten zitten en alleen naar den Schakeldriesch gaan wonen?

Koornaert wist niet of de spijt en de gramschap van den man op hem viel of op het wijf van Poortere. Hij zag hem staan met gesloten lippen en de knoken zijner kaaksbeenderen speelden onder 't dunne vel zijner wangen; zoo hard verbeet hij zijne gramschap dat de tanden kraakten.

In zijne ontsteltenis, had Koornaert al zijne koelbloedigheid verloren, hij meende dat men 't op hem gemunt hield, dat men hem treiteren kwam om zijne goede inzichten. Om de kwaadheid van den man te bedaren - terwijl de lafheid, de vrees en 't inzicht om iets goeds te verrichten als zooveel tegenstrijdige gevoelens dooreenwentelden - snapte hij al waar 't te grijpen was, naar redding.

- Kan ik u in iets anders van dienst zijn of helpen? vroeg hij.

- Dat kwam ik juist bespreken, of gij mij van dien opeter kunt verlossen? vroeg Poortere op den jongen doelend dien hij bij de hand hield. Hij heeft geen voeten gelijk gij en ik en 'k weet niet waarmede hem den kost doen verdienen. Kabootere kan nu geen weg meer, en 'k heb gepeisd als ge Polydoor dat postje kost aan de hand doen, voor den winter, om de lanteerns te ontsteken...

Nu eerst merkte Koornaert dat de jongen peerdspooten had en de knuisten in een soort stompe schoenen staken - iets gelijk twee moortelstampers. Op den slag stelde hij het medelijden in de plaats der vervaardheid en het kwam hem voor als eene uiterste toevlucht: al dien kant zijn schuld te

kunnen betalen aan den man dien hij ongelukkig gemaakt had en niet anders vermocht te helpen.

- Kan de jongen op eene ladder klimmen? vroeg hij.
- Beter dan de beste aap!
- Ik zal er voor zorgen, beloofde hij.
- Goed, nu heb ik bescheid, antwoordde Poortere en zonder een woord meer, keerde hij zich om, gevolgd door den hinkenden jongen.

Koornaert stond een tijdlang verbluft door 't zonderlinge van die ontmoeting en dien uchtend was 't wel de eerste maal zijns levens dat hij mis hoorde zonder dat hij de gedachten bij den priester had of bij God. In plaats te bidden zocht hij gedurig rond hoe dien tegenslag met Poortere weer goed te maken. Daaraan had hij zich niet verwacht en een geluk dat er hem nog de kans overbleef om zijne schuld te voldoen aan dien gebrekkelijken jongen! In de wentelkrinkels zijner verpijnde verbeelding, schoot er hem iets als een lichtstraal door den geest 't geen hij grijpen kon als de redding. Het werd hem louter door God ingegeven op het oogenblik der consacratie van de mis en daarom beschouwde Koornaert het als eene genade uit den hemel. Hij hield zijn voorstel gedoken, praatte er niet eens met zichzelf over, maar droeg het zorgvuldig als een schat waar niemand aan roeren mocht, uit vrees het te zien bederven. Hij wilde het op staanden voet ten uitvoer brengen en zonder iemand te raadplegen. Nog eer naar huis te keeren en koffie te drinken, sloeg Koornaert den weg in naar 't klooster, vroeg om moeder Overste te spreken en regelde met haar het achterstaande dagloon van Diktus.

In den laatsten tijd had hij den werkman maar weinig gebruikt omdat er niet veel te verrichten viel en hij in zijn binnenste nog altijd de geheime vrees droeg dat er in den tuin iets verborgen was - dat er iets vreeselijks kon aan den dag komen - het verrotte lijk van den dief! - en om die reden had Koornaert zooveel mogelijk belet dat er iemand in den tuin zou gaan of werken. Nu hij de schuld vereffend had, verklaarde hij moeder Overste: dat Diktus te oud werd en te sukkelachtig om al het werk te verrichten.

- Nu ik zelf geen tijd meer heb om aan mijn lief hebberij meê te helpen, zal ik een flinken werkman moeten inspannen, verklaarde hij. Moeder Overste wist daar weinig tegen in te brengen en ze dankte Koornaert.

- Neen, ik zelf danke. Diktus heeft altijd goed zijn best gedaan en 'k ga hem met nieuwjaar telkens indachtig blijven. Zoolang hij leeft moet gij hem zenden - ook op al de hoogdagen.

Koornaert twijfelde niet of Agatha zou zijn besluit goedkeuren. Hij dorst alevenwel niet wagen haar te stellen voor volbrachte feiten en vond het geraadzaam te gebaren dat hij hare zienswijze vroeg en haar het voorstel in overweging gaf. Maar eerst wilde hij, zonder nadenken of verleggen, blindelings het besluit uitvoeren om zeker te zijn dat het niet verkeerd zou loopen. t' Huis gekomen, zette hij zich aan zijn schrijftafel, miek een briefje gereed en zond er 't meisje mede naar Charel den veldwachter, waarbij er hem gemeld werd aanstonds Poortere te gaan verwittigen omdat hij hem te spreken had.

Aan de koffietafel vertelde Seraphien met de noodige wijzigingen, 't geen hem met Poortere wedervaren was en 't geen hij voorstelde te doen. Hij gaf als reden: dat Diktus niet meer te gebruiken was als hovenier en dat het maar best ware een jongen knaap aan te leeren.

Als we zoo'n loopjongen in huis nemen kan hij al den zwaren arbeid verrichten en we doen er een werk van bermhertigheid mede, want de menschen zijn dood-arm en overlast van kinderen.

Agatha zag er veeleer de verdienste van in om zoo'n jongen uit het verderf te redden en hem in goede omgeving, den rechten weg op te helpen. Maar... ze bleef bedenkelijk uitstaren - zoo'n vreemd wezen in huis nemen bracht toch een heele verandering in hunne levensgewoonten teweeg. Koornaert, zoogauw hij den toon van zijn zusters inzichten geraden had, drong aan.

- Als we den jongen niet geheel in huis nemen, doen we maar half werk; we moeten hem afzonderen uit de slechte omgeving willen wij hem in deugdzaamheid opbrengen.

Agatha bracht nog de bedenking vooruit: dat 't altijd een last gaf en er zeker gevaar bestond om een jongen en een dienstmeisje samen in huis te hebben.

- We zullen er moeten op letten dat er geen zondige betrekkingen ontstaan....

Maar nu moest Seraphien daar toch om lachen.

- Als 't nog met Pelagie ware, die al een volslagen meissen

geworden was, maar met zulk een schepsel gelijk we er nu eene hebben... en een jongen met peerdspooten! Dát ware grappig.

't Was al een tijd geleden dat Pelagie verhuisd was. Daar zij volgroeid bleek en Agatha geen volslagene meid in huis wilde, hadden zij haar een dienst bezorgd in de stad. Seraphien had er ook zijn best voor gedaan en er aan geholpen om haar weg te krijgen want ze kon hem zoo vreemd aankijken soms, meende hij, en 't was toch ook een getuige te minder die iets wist of bijdragen kon over 't geen er dien heugelijken nacht van zijn aanslag, gebeurd was. Beter zoo iemand maar te verwijderen. Nu had Agatha voor een ander weesmeisje gezorgd - een onbeduidend schepsel, dat nergens in aanmerking kwam, schuchter bloedjong ding, slummelig en wijdbeende, met hoogrood, ronde wezen, blond als eene koornauwe en oogen blauw als vlasbloemen; met een lijveke waar iets als twee bolronde appels in opgespannen waren die zij met geen middelen plat kon drukken of wegstoppen. Onbewust van 't geen in haar te volgroeien begon maar overdaan door eene onberedende schuchterheid die haar deed blozen van eer zij aangesproken of bekeken werd en bij de minste benadering uit den weg deed springen alsof hare deugd en onschuld in gevaar was. Koornaert zelf had in die Philotea nog nooit gemerkt dat er iets van een meisje of eenige vrouwelijke aantrekkelijkheid kon omtrent zijn en daarom moest hij lachen nu Agatha die bedenking opwierp.

Kom, voor heel de gemeente zou het hun als eene daad van opoffering aangerekend worden.

- Wij hebben geene eigen kinderen, daarom mogen wij wel iets doen voor wie er te veel heeft, besloot hij.

Dien zelfden voormiddag kwam Poortere zien wat men van hem hebben moest. Elvire bracht den man in nonkels spreekplaats waar hij half kwaad en wantrouwend rondkeek gelijk een kater die vermoeden krijgt dat men hem opsluiten zal. Koornaert verscheen echter met een stralend gelaat, deed den man neerzitten en riep naar de meid dat ze hem een pint bier zou brengen.

- Gij hebt mij daar gesproken van uwen zoon, begon hij, zoudt gij hem kunnen missen?

- Kunnen missen?

- Ja, ik heb er over nagedacht en gesproken met mijn

zuster; - de jongen is gebrekkelijk - wij zouden er iets willen voor doen: - als gij er in toestemt - zoo'n jongen kunnen we best gebruiken op 't hof - en 'k zitte hier nu juist zonder hovenier - kan hij...?

- Hij kan al wat ge wilt! verklaarde Poortere die nu eerst hoorde waar het naartoe ging.

- Als ge 't goedvindt zou hij hier inwonen; 't is toch altijd eene gerustheid, een mannenmensch te meer in huis - we wonen hier zoo afgezonderd en mijn zuster is altijd bang 's nachts. Wij zouden dan enkel moeten overeen komen over den prijs. Wat zou uw jongen moeten winnen?

- Al wat ge geeft is bate en voor ons is 't een balgvuller te minder aan tafel, want wat moet ik aanvangen met dien kreupelen duts?

- We zullen doen dat ge tevreden zijt en na eene maand maken we een accoord, besloot Koornaert. 't Is spijtig dat ge niet weer in uw oud huis kunt gaan, daar hadt ge toch een stuk land en een geruster leven...

- Wanneer wilt ge den jongen thuis hebben? vroeg Poortere die dit andere liever onbesproken liet.

- Ho, van morgen af, mag hij komen.

- Goed.

Poortere vertrok en Seraphien wribbelde welgezind de handen, preusch inwendig met de meening: dat hij nu toch iets op eigen hand bewerkt had en dat het goed uitgevallen was.

Daarmede bleek al zijne angst vervlogen, niets meer kon hem nog deren, - hij zou herleven! Zie toch eens wat een fijne, diplomatieke toer: een goedkoope knecht in huis en Poortere voor altijd het zwijgen opgelegd -; geen vrees meer voor wraak of vervolging, zijn geweten in orde en voor 't aanzien op de gemeente: iets dat hem als eene zuivere liefdadigheid zou aangerekend worden - iets dat hem zou doen klimmen in aanzien en de goede inborst en 't medelijdend gemoed van den toekomenden burgemeester moest vermaard maken!

Dorpsgeluiden.
Ariette van der Stok.

Bezige wiekenschaduw komt vegen
Over den zonnigen molendam
't Houtwerk kraakt er den windvlaag tegen
Waar die gierend in 't zeildoek kwam.

't Neigende ruischen van groen-gouden halmen
Neuriet ernevens z'n zomerzang;
Hoog van den toren de klokken galmen
't Lied van den tijd, dat na-siddert lang.

Ginds in de dorpsstraat 't gekling-klang der smeden
't Verlangend loeien in dompigen stal.
Klanken die kwamen - in wind weer vergleden
Opgenomen in 't zwijgende àl.

Zeilen.
Ariette van der Stok.

In 't woelig water tintlen duizend glansen
Van zonneschijn en kleurenspattend dansen
De golven tuimlend om den steven heen.

Dan, glijdend heen langs zonnewarme flanken
Plassen ze blanke spatten op de planken
Der boot, die veerend op de deining danst.

Het bruine zeil fel wappert soms, bij 't veeren
Op hoogen golftop of bij 't plotse keeren
Als 't roer den rietzoom ruischend wijken doet.

En 't bronzig-pluimend riet staat meê te wuiven
Als, brekend langs den kant, het klare golvenkruiven
Zich ritslend in het stengelbosch verliest.

Mei.
Jeanne Reyneke van Stuwe.

Geen maand is schooner dan de sterke Mei, -
Als uit heel de aard hartstochtlijk-wild komt breken
Het levend groen... de zon bruist in de beken...
Van blanke starren schitterblinkt de wei...

Als, - strepen vuurs aan 't groote vuur ontstreken, -
De gouden luchten glanzend gaan voorbij,
De jonge vooglen schallen hoog hun rei....
Lief, was 't een teeken, een voorspellend teeken

Van sterkte en schoonheid, dat gij 't licht ontvingt
In deze maand van prachtig, oersterk streven,
Juist déze maand van felst-gestuwden bloei?

Het is ook de al-kracht, die ú voorwaarts dringt,
Die tot één heerlijk stijgen maakt uw leven,
Uw Zelf doet zijn: één schoone, sterke groei!...

De Hervormde kerken in Zuid-Nederland in 1830, voornamelijk in Vlaanderen in de jaren der Belgische omwenteling, met enkele onuitgegeven stukken uit dat tijdperk.

Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard.

HET is een opvallend feit, dat allen, die over de Belgische omwenteling van 1830 geschreven hebben, geen gewag hebben gemaakt van de Hervormde Gemeenten in de Zuidelijke gewesten, met uitzondering van Rahlenbeck. Te meer is dat opmerkelijk, als men er zich rekenschap van geeft, dat het Protestantisme van den Koning en van de meeste Noord-Nederlandsche ambtenaren en officieren zeker een van de aanleidende oorzaken tot den opstand geweest is.

Zeker, Koning Willems opvolger, Leopold I was ook Protestant, maar welk een verschil tusschen die beide vorsten!

Willem I stichtte overal voor zijn ambtenaren en garnizoenen Hervormde gemeenten of wees de bestaande vaste tractementen en kerkgebouwen toe. In de citadellen en in de stadhuizen der verschillende steden der zuidelijke provinciën werd dienst gedaan totdat de geschikte kerkgebouwen aan den Protestantschen eeredienst afgestaan waren.

Koning Willem werd inderdaad de stichter of hersteller van de Protestantsche kerken in het Zuiden.

Toen de vereeniging van het Zuiden met het Noorden plaats had, was er feitelijk maar één enkele goed ingerichte Hervormde gemeente in Zuid-Nederland met één predikant[1].

Wel waren er Hervormde gemeenten of kringen te Antwerpen,

1. Die predikant was toentertijd Ds. Jean Pierre Charlier en de gemeente bestond uit buitenlanders.

Etikhove[1], Maria-Hoorebeke, Mater, Gent, Dour, Hodimont, Rongy, Estaimpuis met de naburige dorpen Rolleghem, Belleghem en Zweveghem, maar geen van die alle had toen een eigen predikant en haast alle misten ook een passend kerkgebouw.

Hoe anders wordt de toestand door 't optreden van den eersten Koning der Vereenigde Nederlanden! Volgens Koninklijk besluit van 4 Maart 1817 waren er garnizoenspredikanten te Brugge (met Yperen); Doornik (met Ath en Meenen); Bergen (met Charleroi en Binche); Namen (met Phillippeville en Mariënburg); Luik (met Hoei).

Verder predikanten der Ned. gemeenten van Brussel, tevens belast met de zorg voor Leuven en Vilvoorde:

een (Fransche)	predikant voor Verviers en Spa
een (Ned.)	predikant voor Stevenswaard met Roermonde
een (Ned.)	predikant voor Antwerpen met Mechelen
een (Ned.)	predikant voor Gent en Dendermonde (ook St. Nicolaas)
een (Ned.)	predikant voor Maria Hoorebeke met Oudenaarde
een (Ned.)	predikant voor Oostende met Nieuwpoort.

Ook te Rongy en Dour waren Fransche predikanten (zie Koninklijk besluit van 16 April 1816), evenals te Brussel.

Al die zuidelijke Gemeenten werden vereenigd onder het provinciaal kerkbestuur van Limburg en verdeeld in de klassen van Maastricht en Brussel.

Zij traden nu als een eigen provinciaal gebied in het verband van de Ned. Hervormde kerk, terwijl zij in de eeuwen van druk hadden gestaan onder de klassen van Walcheren en Z. Beveland of zoover het Franschsprekende gemeenten waren onder de Waalsche Synode van Holland.

Wij kunnen ons voorstellen hoe de Roomsche geestelijkheid dat herleven van het Protestantisme vond.

Wel had een koninklijk rondschrijven van 21 Oct. 1817 aan de Protestanten aanbevolen: ‘geen reden tot ergernis aan de R.K. landgenooten te geven, in goede verstandhouding met hen te leven,’ terwijl in dien omzendbrief tevens God gedankt wordt voor helderder licht, doch de feiten zelf ergerden

1. Te Etikhove staat nog het 6 meter lange en 5 meter breede Hervormde kerkje, dat in 1780 op kosten van de Edelmogende Staten gebouwd is. Nu werd het, helaas, in 1913 door de Kerkvoogdij te Maria-Hoorebeeke verkocht en zal wel gesloopt worden.

de Roomschen, en niet het minst, dat de Koning zelf de Protestantsche kerken bezocht, als hij te Brussel of ook in de provincie verbleef.

Reeds in 1814 bezocht Willem I de godsdienstoefening in de Protestantsche kerk te Brussel.

Telkens als hij een Zondag in een der provinciesteden doorbracht, ging hij naar de kerk. Ik geef hier een afschrift van het verslag van de kerkvergadering gehouden den 30 Mei 1829 te Gent.

'Artikel I.

'Wordt hier aangeteekend dat officieële kennisgeving aangekomen zijnde van Z.M. komst op gisteren den 29 Mei, als onmiddellijk na Hoogstdeszelfs aankomst audientie zullende geven, de Kerkeraad zich derwaarts heeft begeven om den Koning zijne hulde en die der Protestantsche Gemeente toe te brengen en bij de ontboezeming der zegewenschen der Gemeente der Hoogstdeszelfs edelmoedige beschaving aan te bevelen, hetwelk door Z.M. gunstig beantwoord werd met bijvoeging, dat hij het genoegen zou hebben de Godsdienstoefening op den 31 bij te wonen.

'Art. II.

'Daarop had heden eene samenkomst des Kerkeraads plaats, waaraan de predikant verhinderd was deel te nemen, zijnde door Z.M. genoodigd ten Hoogstdeszelven te dineeren, waarin de noodige schikkingen werden vastgesteld, zoo ter ontvangst van Z.M. bij het inkomen der kerk door den Kerkeraad als opzigtelijk het plaatsen van Hoogstdeszelfs gevolg, terwijl met dankbaarheid wordt aangeteekend, dat zoo van stedewege als van het Gentsch Departement tot hut van het algemeen, alsmede van wege eene loge der Vrijmetselaren nog een aantal van bij de 200 stoelen zijn verschaft geworden, welke bijna alle bezeten zijn.

'Art. III.

Er is bepaald dat van deze comparitie aanteekening in de acten des Kerkeraads zoude gedaan worden, terwijl tevens wordt bijgevoegd, dat het bijwonen van onze godsdienstoefening door Z.M. juist voorviel, dat de Predikant[1.] van zijn 25jarigen dienst in de Gemeenten Baarland, Zonnemeire en Gent en omliggende plaatsen gedurende de laatste 14 jaren gedacht.'

1. Ds. A. Goedkoop, zie Bijlage V hierachter.

Al de annalen[1] der Protest. kerken in onze provinciën zijn vol van dankbaarheid jegens de Regeering van Willem I. De Antwerpsche Gemeente schrijft: ‘Le premier acte de bienveillance du nouveau gouvernement envers l'Eglise protestante d'Anvers fut d'entamer des démarches auprès de la régence de cette ville pour la décider à octroyer à cette Eglise reconstitueé la jouissance d'un batiment public pour l'exercice de son culte’.

Van Gent staat:

Par décret du 4 mars 1815 Albert Goedkoop pasteur à Zonnemeere et Bommenede fut nommé pasteur de l'Eglise reformée de l'Olivier flamand. - Ds. Goedkoop bediende tevens de Protestanten van Hoorebeke en Etikhove als hun predikant - totdat er in 1817 een afzonderlijke predikant (J.W.H. Duessen) voor die gemeenten werd aangesteld en 31 Aug. 1817 als zoodanig en ook als garnizoenspredikant van Oudenaarde werd bevestigd.

De Gemeente te *Dour* bericht: ‘L'anneé 1817 vit s'ouvrir pour l'Eglise une situation bien différente de ce qu'elle avait été auparavant. La Belgique venait d'être réunie à la Hollande dont le gouvernement créa une place de pasteur à Dour.’

Doornik meldt: ‘Voici une autre époque, une époque vraiment réparatrice. De nouveau les Hollandais sont à Tournai et dans toutes les autres villes belges et ils y sont en vertu du traité de Vienne. Dès ce moment, l'existence des protestants est pleinement assurée. Ils jouissent de la protection des lois, ils ont la liberté de conscience, et la liberté de réunion. Ils n'ont plus à craindre d'être molestés pour leur religion.’

In het rapport van Rongy aan de Synode te Brussel in 1889 staat zelfs: ‘Nous ne saurions être assez reconnaissants envers la Hollande, nous protestants du Tournaisis. Sans elle, nous n'existerions plus.’

‘Elle a été dans les mains de Dieu un moyen de salut pour nos troupeaux, c'est grâce à ses soldats et à leurs zélés pasteurs que nous avons subsisté jusqu' à ce jour.’

Verviers - Hodimont schrijft in het verslag aan diezelfde Synode over ‘le retour à la Hollande en 1815’: ‘Cette fois l'ère fatale et si longue de l'intolérance était enfin close. Depuis cette date la communauté restaureé a poursuivi sa marche paisible avec des progrès lents mais soutenus.’

De Gemeente te Luik zegt: ‘Les origines de l'Eglise pro-

1. Zie: ‘Cinquantenaire du Synode’ bij Verhavert, Brussel 1890.

testante nationale actuelle de Liège ne remontent qu' à l'année 1817, date à laquelle se trouvait à Liège en garnison un régiment suisse, commandé par le colonel Ziegler et composé en bonne partie de soldats protestants. Sa majesté le roi, voulant qu'ils ne fussent pas privés de culte, en établit un, qui fut installé provisoirement dans une salle peu eloignée du Palais rue Saint-Séverin, et dirigé par un aumonier M. van der Bank.'

Brussel zegt: 'que les Protestants de Bruxelles se trouvaient heureux d'être dorénavant placés sous la direction de princes protestants. Ils ne tardèrent pas à en ressentir les effets.'

Een feit vol beteekenis was voor de Protestanten in het Zuiden de doop van den jonggeboren zoon[1] van den Kroonprins, den lateren Willem III in de Ned. Hervormde kerk (Augustijner kerk) te Brussel (27 Maart 1817) door Ds. L.W. Krieger, oud-hofprediker te 's Hage.

Bij de plundering van die kerk werden de boeken verbrand. Toen Koning Willem III bij gelegenheid van zijn tweede huwelijk geen geboortebewijs van den burgerlijken stand te Brussel kon krijgen en men in plaats daarvan een doopbewijs vroeg, kon hem dat niet gegeven worden. Ds. Nicolaas de Jonge wist toen een paar ooggetuigen van 's Konings doop op te sporen. Er werd een stuk opgemaakt, het werd gelegaliseerd en diende als bewijs.

Uit dankbaarheid werd Ds. de Jonge ridder van den Ned. Leeuw.

Te Gent werden ook telkens de kinderen van den bevelvoerenden generaal Bernhard van Saksen-Weimar[2] door Ds. Goedkoop gedoopt.

Het is hier ons doel niet, om de steeds klimmende verbittering in het Zuiden tegen het Noorden te beschrijven.

De Roomsche bisschoppen, vooral de Broglie van Gent, hadden geen vertrouwen in het regeeringsbeleid van een Protestanschen Koning, die overal Protestantsche gemeenten stichtte of herstichtte. Naar hun wensch moest alleen het Roomsch-Katholieke geloof in de Zuidelijke Nederlanden

1. Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk.
2. Karel Bernard Hertog v. Saksen-Weimar-Eisenach, geb. 30 Mei 1792, † 31 Juli 1862, provinciaal-commandant van Oost-Vlaanderen, later leger-commandant in Nederlandsch-Indië, gehuwd met Ida Hertogin v. Saksen-Weimar, woonde achtereenvolgens in het paleis op den hoek van den Zandberg (nu Ooglijdersgsticht) en in de oude heeringhuizinge op den Neerkouter (nu ten deele boekhandel Vijt). 's Zomers verbleef hij op zijn kasteel te Everghem.

beleden kunnen worden. Hun aanhangers wenschten dan ook dat men de 3 standen adel, geestelijkheid en 3e stand in de Kamer vertegenwoordigen zou. De meeste vertegenwoordigers van de zuidelijke gewesten waren echter vergevorderd vrijzinnig. Toen op 1 Mei 1815 de Grondwetscommissie te 's-Hage bijeenkwam, belette het Zuiden, dat op voorstel van den voorzitter de vergadering met gebed geopend werd.

Een der zuidelijke afgevaardigden zeide, dat zulk gezamenlijk bidden tegen zijn godsdienstige denkbeelden streed.

De besluiten omtrent onze taal verwekten veel weerzin. Reeds in 1813 en 1814 had Willem I bepalingen omtrent het gebruik der taal in het vrij geworden Holland gemaakt. Bij de Wet van 1 Dec. 1813 (Stbl. N°. 3) werd het gebruik der Fransche taal in alle gerechtszaken en akten verboden. Voor de zuidelijke provinciën werd bij besluit van 18 Juli 1814 (Journal off. No. 236) vastgesteld, dat de notarieele akten naar keuze in het Vlaamsch of in het Fransch konden worden opgesteld, mits er een Fransche vertaling bij was.

Deze laatste bepaling werd ingetrokken bij Besluit van 1 Oct. 1814 (Journal off. No. 69).

Hoewel nu zeer velen in Vlaanderen en zelfs te Brussel Vlaamsch-gezind waren en het Fransch bijv. aan den Gemeenteraad te Gent door de Fransche regeering was opgedrongen, en men zelfs te Brussel na den val van het Fransch' bewind aan Baron Vincent de herstelling van de Vlaamsche taal had gevraagd[1], wekten toch deze besluiten vijandschap, vooral omdat men niet wilde erkennen de eenheid van het Roomsche Vlaamsch en het Protestantsche Hollandsch.

15 Sept. 1819 verscheen er een nieuw Besluit, waarbij alle ingezetenen van Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen

1. Zie blz. 186. Dicht en Prozawerken van Jan Frans Willems, Gent Rogghé 1873, (1e deel 1812-1830). (Uitg. Willems Fonds).
   Aussi au commencement de 1814 avant quïl fût question de la réunion de la Belgique et de la Hollande alors que le Général autrichien baron de Vlncent était gouverneur général et que quelques-uns s'attendaient peut-être à repasser sous le sceptre de la maisond'Autriche le peuple réclama à Bruxelles l'usage de sa langue maternelle. Les soi-disants syndics des neuf nations et 144 anciens doyens de la ville de Bruxelles présentèrent aux puissances alliées au nom de l'ancièn tiers-état des Etats de Brabant une pétition pour obtenir l'ancien ordre des choses, signée par M.M. Ophalfens, Boeykens, de Puijt, Poot, Brisbaert, Jansens, Verheijlen, Wandelaer et van Cutsem q.q.
   Wij wijzen op den belangrijken zin, die in dit verzoekschrift voorkomt ‘Les peuples de l'Allemagne, ont rendu hommage à la langue de leur pays et nous avons à rougir de ne pouvoir employer notre langue nationale dans aucun acte public. Nous sommes encore sous le joug de la langue française..... la proscription de la langue flamande doit cesser.’

en Antwerpen bevoegd werden verklaard, om zich in alle stukken van de landstaal te bedienen, zonder dat de autoriteiten de bijvoeging van Fransche vertalingen zouden kunnen vorderen, zijnde de notarissen en andere ambtenaren verplicht, als het verlangd werd dezelfde taal te bezigen. Aan alle rechterlijke ambtenaren werd het vrijgelaten, om zich van de taal des lands te bedienen en zij werden daartoe zelfs uitgenoodigd.

Hetgeen vooral aanstoot gaf, was, dat vanaf 1823 in de genoemde Provinciën geen andere Taal zou gewettigd zijn voor de behandeling van openbare zaken, en de ambtenaren, die dan de noodige kennis der landstaal zouden missen, verplaatst zouden worden. In 1822 (26 Oct.) werd dit besluit uitgestrekt tot de arrondissementen Brussel en Leuven der provincie Zuid-Brabant. Het gevolg was, dat aan de rechterlijke ambtenaren en advocaten slechts drie jaren tijds werd gelaten om een taal machtig te worden, die wel door hen verstaan werd, maar waarin zij nièt konden stellen. Het waren inzonderheid de advocaten, die verontwaardigd waren. De tijd, dat zij hun redevoeringen in sierlijk Fransch, zóó geschikt voor knaleffecten, konden houden, was voorbij. Al die glorie was vernietigd. Inplaats van hun oratorisch Fransch kwam nu hun gebrekkig Vlaamsch.

Wat ook groote verbittering wekte, was de oprichting van het Collegium Philosophicum, waar alle geestelijken zouden moeten studeeren eer zij in de bisschoppelijke Seminariën zouden worden ingeschreven.

Door dit besluit stootte de Koning de geestelijkheid nog verder van zich, - en door later weer te wankelen en het bezoeken van dat Collegium facultatief te stellen en 50.000 gld. voor de St. Pieterskerk te geven, vervreemdde hij de talrijke liberalen in het Zuiden.

Steeds sterker werd de opgewondenheid in het Zuiden; had reeds in den beginne ‘l'Observateur Belge’ den nadrukkelijken wensch uitgesproken, dat Willem I het rijk tot een Belgisch Koninkrijk zou maken, het moest ‘Royaume Belgique’ heeten, alle staatsburgers moesten Belgen heeten, de Belgische (d.i. de Brabantsche) kleuren moesten de nationale zijn, het Fransch moest de uitsluitend officieele taal wezen, - nu werd die anti-Nederlandsche geest steeds sterker, ook door het verschil van meening over den accijns op het geslacht en

gemaal. Fransche uitwijkelingen hitsten de gemoederen tegen Holland op.

De Juli-revolutie in Frankrijk gaf het sein tot de omwenteling in Zuid-Nederland. De leiders van den Belgischen opstand en de Walen wilden zich bij Frankrijk aansluiten[1].

De Augustusdagen te Brussel vormden het begin van den opstand, 26 Augustus om 3 uur werd de vlag van Brabant, de rood-geel-zwarte uit een der vensters van het Brusselsche Stadhuis gestoken, nadat men eerst de Fransche driekleur ontplooid had[2]. - Te Luik heesch men hier en daar de Luiksche vlag. Aldaar en vooral te Verviers en zelfs, wat hoogst eigenaardig is, in het Duitsche Aken hadden ongeregeldheden, plunderingen en andere gewelddaden plaats. Ook te Framerie, Jemappes, Paturage heesch men de Fransche vlag.

Te Brugge begon de beweging met een plundering van het huis van het Lid van de Staten-Generaal A. Sandelin op den 28en Augustus. De Burgerwacht kwam onder de wapens en dreef de oproermakers uit elkaar. Twee van hen werden gedood en vijf gekwetst. Deze uitkomst schrikte nochtans het gepeupel niet af, om den volgenden dag de ongeregeldheden te herhalen. Sandelin's huis werd nu in brand gestoken en daarna ook de militaire gevangenis; - de Burgerwacht werd opnieuw genoodzaakt vuur te geven.

Een ander middel tot demping van oproer hielp beter.

Een Commissie van Notabelen verzocht de pastoors ‘om de

1. De geliefde naam, die Erasme Surlet de Chokier, regent van Belgie, zichzelf gaf was ‘citoyen français.’
   Lees het merkwaardig voorwoord van ‘Belges ou Français?’ van Alb. Dubois, Parijs 1903, bij Alph. Lemerre, een kreet van vurig verlangen van een Waalsche ziel om vereeniging met Frankrijk.
2. In den voormiddag was een Fransche vlag van den voorgevel van dat gebouw (Stadhuis) uitgestoken. Zie: Verhaal v.h. Oproer te Brussel door W. van Bylandt, provinciaal-commandant van Zuid-Brabant. (Den Haag, bij Vervloet en Swart, 1831), blz. 52 (2e druk).
   De eerste vlag, die men in 1830 in de Henegouwsche gemeenten uitstak, was de Fransche vlag, men had er nooit van de Brabantsche vlag hooren spreken. Het zijn de Henegouwers, Luikenaars en Namenaars, die de omwenteling van 1830 bewerkt hebben (uit Journal de Charleroi). Zie Josson's Frankrijk, blz. 416 (noot).
   (Zie Juste: Omwenteling Deel II, bl. 21.
   Maurits Josson: Belg. Omwenteling van 1830. Antwerpen 1903.
   Victor Fris: Belg. Omwenteling in Vlaamsch België sedert 1830, Gent, J. Vuylsteke 1905, bl. 153.
   Prof. P.J. Blok: Gesch. van Ned. volk. Deel VII. bl. 443.
   P.H. Witkamp en Craandijk: Vereeniging en Scheiding bl. 99.
   M. Josson, ‘Frankrijk, Vlaanderens eeuwenoude vijand’. Breda, 1913. Zie blz. 416.

wanorde te helpen keeren en het volk uit te noodigen naar huis te gaan.' - De rust keerde in West-Vlaanderens hoofdstad terug.

Te Doornik stak men de Fransche vlag uit. Ook te Antwerpen kwam het tot een botsing tusschen Burgerwacht en gepeupel, waardoor de gisting nog grooter werd. 31 Augustus stak Leuven de Brabantsche kleuren uit. Te Leuven stierf majoor Gaillard den marteldood omdat hij weigerde de wapenen aan de opstandelingen te leveren. Men knevelde hem, sloeg hem tot bloedens toe op 't hoofd, zoodat het bloed over zijn kleêren gutste. Men brandde hem de oogen uit, verschroeide hem de hersenen, om hem ten slotte aan een paal op te hangen.

(Zie Vereeniging en Scheiding door P.H. Craandijk en P.H. Witkamp, blz. 115, Doesburg 1881).

Uit het district van Jemappes, uit Gembloux, Namen, Dinant, Hesbaie en ook uit Frankrijk rukten scharen oproermakers Brussel binnen.

Wel waren er ook tegenbewegingen. Gent, de grootste fabrieksstad van het Zuiden, zond een protest tegen de scheiding met honderden handteekeningen aan den Koning; Antwerpen eveneens (4000). Zelfs te Brussel waren er velen, die genoeg hadden van het Bestuur van den Franschman Niellon, van Luitenant Rogier en Don Juan van Halen. 'Prins Frederik heeft zich slechts te vertoonen en Brussel's burgers zullen hemzelf de poorten openen', zóó bericht Cartwright, secretaris van de Engelsche ambassade aan den Koning.

In het Noorden was de begeerte naar scheiding algemeen.

De bekende Amsterdamsche advocaat S. Ph. Lipman[1.] en de Hollandsche afgevaardigde Mr. Jan Corver Hooft[2.] stonden aan 't hoofd dier beweging. De Groninger Sypkens[3.] wilde het oproer ten spoedigste doen dempen.

1. Mr. Samuel Phillippus Lipman, geb. 27 April 1802 te Londen, opgevoed in Holstein, studeerde te Leiden, bekend rechtsgeleerde en schrijver, † 7 Juli 1871, huize Wisseloord (Hilversum). Zijn ouders waren Israëlieten.
2. Mr. Jan Corver Hooft, geb. 14 Dec. 1779 te Amsterdam, Kamerheer van Koning Lodewijk en van Napoleon. Tusschen 1820-'30 voorzitter van de Tweede Kamer - later lid van de Eerste Kamer, † 25 Juli 1855 op zijn buitenverblijf te 's Graveland. Hij stamde langs vrouwelijke zijde van het oud-Amsterdamsche geslacht Corver af.
3. Mr. Tammo Sypkens, geb. 27 April 1780 te Groningen, president Gerechtshof te Groningen, president-curator van de Groninger Hoogeschool, lid en voorzitter van de Tweede Kamer, later van de Eerste Kamer, huwde Jkvrouwe Clara Helena Wichers. Hij † 12 Nov. 1842 op zijn buiten te Zuidbroek. Hij was een zoon van den bekenden Groninger professor en staatsman Henricus Sypkens uit Eexta en van Elisabeth Huber.

De gebeurtenissen van 23 tot 26 September te Brussel verergerden den toestand in het Zuiden.

Redenen van overwegenden aard deden Prins Frederik besluiten op 26 Sept. bevel tot den aftocht te geven.

Door dezen aftocht werd de naam van de regeering verduisterd; - de opstandelingen hadden zich voor goed de geestdrift van Europa verworven.

Op den avond van den 29en Sept. had de stemming vóór of tegen de scheiding in de 2e Kamer plaats. 50 stemden ervoor, 44 ertegen, 6 voor uitstel. In de eerste Kamer verklaarden zich 31 vóór en slechts 7 tegen de scheiding.

Uit het Zuiden stemden slechts 10 2e Kamerleden en 1 eerste Kamerlid tegen scheiding. Ook het benoemen van den Prins van Oranje tot Landvoogd van de opgestane gewesten kon den voortgang van de omwenteling, staande onder leiding van het ‘Gouvernement provisoire’ niet tegenhouden.

6 October trok de Hollandsche bezetting uit de citadel van Luik naar Maastricht.

Den dag te voren was de citadel te Namen verloren gegaan. Bergen, Dinant, Charleroi, Philippeville, Doornik en verder de eene sterkte na de ander gingen voor de Regeering verloren. Bij de eene capitulatie bedong de bevelhebber betere voorwaarden dan bij de andere, doch de uitslag was dezelfde. Bijna geheel Luxemburg[1] verklaarde zich voor het voorloopig Bewind. Een schat van materieel viel de nieuwe Regeering in handen.

Van de officieren en manschappen werden slechts weinigen voor 's Konings dienst behouden.

Zondag 25 September barstte 't oproer te Brugge weer uit, waarschijnlijk op het bericht, dat Brussel zich met vrucht tegen 's Konings troepen had verdedigd. Dr. R.H. van Altena, die 's ochtends in zijn bij-gemeente Yperen gepredikt had, en daar alles rustig gevonden had, kwam van het oproer niets wetende te Brugge terug. Aldaar kreeg hij een cocarde met de Brabantsche kleuren, ging gerust door de stad, doch kwam een troep oproermakers tegen, die hem zijn stok afnamen en zijn hoed vernielden. Gelukkig lieten zij hem toen gaan. Nog dienzelfden avond kwam hij met zijn zoon Robertus en 5 dochters te Sluis aan, een zijner dochters met 5 kinderen. (Zie bijlage 1 hierachter). 's Nachts verliet Generaal-majoor

1. De sreek rond de Luxemburgsche dorpen Hassel, Siren en Weiler bleef trouw aan Koning Willem.

Goethals, provinciaal-commandant, Brugge en richtte zich met zijn militaire macht naar Oostende.

De Ned. Hervormde kerk in de Ezelstraat te Brugge werd al spoedig door de Engelsche Gemeente ingenomen. Oostende zou misschien voorloopig behouden zijn gebleven, indien niet de zooeven genoemde Zuid-Nederlandsche Goethals de Hollandsche officieren en soldaten had gelast om per schip naar Vlissingen te vertrekken.

Majoor Frantzen gehoorzaamde eerst aan het derde bevel, nadat hij een schriftelijke verklaring van den Generaal geëischt had, - 35 officieren en 40 soldaten vertrokken toen naar Vlissingen. Daarmee was Oostende tot de Brabantsche partij overgegaan. Ds. A. van Deinse had een moeilijken tijd achter den rug. Zondag 26 Sept. preekte hij nog voor het Protestantsch gedeelte van het garnizoen en voor zijn overige gemeente. Onder den dienst in zijn kerk in de Wittenonnenstraat ontstond er een bedenkelijke oploop in de stad.

De soldaten werden dadelijk uit de kerk ontboden.

't Katholiek gedeelte van het garnizoen mocht evenwel geheel gewapend de mis bijwonen.

's Middags was 't oproerig in de stad: - de militairen werden beleedigd, zelfs werd er geschoten, een onderofficier werd gewond. De predikant meende, dat de toestand voor hem onhoudbaar werd na het binnenrukken van het garnizoen van Brugge en de verraderlijke houding door generaal-majoor Goethals aangenomen.

Hij vluchtte naar Sluis. Zijn vlucht is in enkele woorden in den hierbijgaanden brief van H.J. Janssen, zoon van den predikant van St. Anna ter Muiden beschreven. (Zie Bijlage n°. 1).

De aftocht van de Hollandsche officieren, gevolgd door die van den predikant en vele ambtenaren, werd noodlottig voor de gemeente.

Bij K.B. werd de kerk in de Wittenonnenstraat aan de Engelsch-Episcopale Gemeente toegewezen.

Ds. van Deinse bleef in Holland. De verstrooide gemeente werd aan zichzelf overgelaten; eerst 16 jaar later trachtte het Evangelisatie Comiteit van de Belg. Herv. Kerk er weer geregelde godsdienstoefeningen te doen houden. De stad wilde eerst een zaal van de Wacht op de Groote Markt daarvoor afstaan, doch ten slotte kwam er niets van. (Zie Hist. du Synode 1889, Etterbeek chez Verhavert) blz. 52, 186.

In 1855 benoemde bovengenoemd Comiteit Ds. Maurits Koettlitz te Oostende. Hij preekte in de oude Nederl. Kerk in de Wittenonnenstraat, die aan de Engelschen was toegewezen tot in 1861, toen de militaire Genie de Kerk in gebruik nam om er vervolgens een infirmerie van te maken.

De Noord-Nederlandsche officieren en manschappen van Nieuwpoort, Meenen en Yperen waren te gering in aantal om stand te kunnen houden. De Nieuwpoortsche rukten onder hun 3 officieren naar het Noorden (30 September).

Te Yperen was 27 September het oproer uitgebroken. De Kommandant De Mahieux sloot zich er weldra bij aan, de Hollandsche officieren trokken in verschillende richtingen weg, de meesten hunner werden echter te Kortrijk gevangen genomen.

Een aantal Hollandsche militairen trok langs de kust over Blankenberg en Knokke naar 't land van Cadzand.

In den molen van Knokke waren enkelen hunner ingekwartierd. Bij het haastig vertrek den volgenden ochtend vergat een hunner zijn Bijbel. Dit boek werd de vreugde van de molenaarsfamilie. In de lange winteravonden vereenigden zij zich rond den haard en hoorden naar de voorlezing van de oude molenaarsvrouw. Vele jaren gingen voorbij; een dier hoorders, een nichtje van den molenaar, een zekere Rosalie Cattoor was te Oostende getrouwd met een man, genaamd Pols.

Zij kwam onder het gehoor van den straks genoemden Koettlitz. Toen de pastoor van haar Kerspel te Oostende dat vernam, ging hij haar terstond waarschuwen tegen het bijwonen van die vergaderingen, waar uit een slecht boek gelezen werd.

Neen, mijnheer de pastoor zeide vrouw Pols, dat is geen slecht boek, dat is hetzelfde boek, waaruit mijn vrome moei te Knokke ons altijd voorlas, en zij was een goede Christin en de verhalen waren echt christelijk. - Vrouw Pols werd met haar man lid van de Hervormde Gemeente te Oostende en was, toen ik daar predikant was, het oudste en zeker ook het meest toegewijde en interessantste lid.

Te Gent wilde men niets met den opstand te maken hebben. Wel was de clericale adel tegen Oranje en stond het gepeupel onder den invloed van de geestelijkheid, maar het grootste deel van de bevolking, de gezeten burgerij, de machtige fabrikanten waren Orangist[1].

1. Journal de Gand 30 Sept. 1830.
   Notre ville est toujours tranquille grâce au zèle toujours soutenu de nos citoyens et des braves militaires composant la garnison. L'admirable accord entre la garde bourgeoise et les corps des differents armes, qui veillent avec elle au maintien de la tranquillité ne sera pas troublé.

   Ce n'est pas que nous n'ayons ici comme ailleurs des instigateurs, mais ils sont connus et surveillés. L'excellent esprit de la population continue à rendre veines tous leurs efforts.

Ook de arbeiders gevoelden, dat een revolutie tegen de Hollanders verlies en geenszins winst voor hen beteekende.

Omstreeks het midden van de woelige maand September werd Gent door het voorloopig bewind als een onvaderlandslievende stad in den ban gedaan.

De godsdienstoefeningen gingen geregeld door in de Hervormde kerk op den Brabantdam.

Eerst 28 September werd de toestand gevaarlijk.

Toen waren er barricaden op de Korenmarkt en het Recollettenplein opgeworpen en vielen er bij de verwoesting dier barricaden eenige dooden en gewonden.

30 September werd de staat van beleg afgekondigd.

Daar de Hertog van Saksen-Weimar te velde was en de Gouverneur van Doorn van Westkappelle vertrokken was, stond de luitenant Baron de Ghigny, bevelhebber van het 3e groot militair commando, aan het hoofd van alles. 31 September trok de bezetting der stad zich in de citadel terug. De toestand in de citadel werd echter hachelijk, daar de meeste soldaten uit de zuidelijke provinciën waren; velen deserteerden.

Eerst 2 Oct. stak men het Brabantsche vaandel op 't Belfort uit. Denzelfden dag vertrok een afvaardiging naar Brussel ‘bestaende uit M.M. De Rij, More, Graaf Chs. D'hane, G. Bossaert om in den naem van de stad het Gouvernement provisoire te erkennen (Callure bl. 185).’ In een brief van J. Fr. Willems van 6 Oct. 1830 (uit Antwerpen aan Mr. Jer. de Vries) schrijft deze groote Vlaming daarover:

‘De autoriteiten van Gent hadden de driekleurige vlaggen der muitelingen propter formam doen opsteken, meenende daardoor het gepeupel in rust te houden.

Nu verhaalt men van alle kanten en schijnt het mij genoegzaam zeker, dat het volk in die stad ‘par force’ het Oranje heeft doen ophalen, hetwelk nu weer van den toren wappert.’

5 October had er een treffen plaats tusschen de getrouwe Gentsche Burgerwacht en de heffe van het volk, waarbij echter de eerste meester van het terrein bleef. Sinds 7 October commandeerde Kolonel Des Tombe, daar de beide Generaals naar Antwerpen ontboden waren.

Drie dagen later rukte het Fransch-Belg. legioen der blauwkielen onder aanvoering van den Franschen Pontécoulant en Gregoire onder veel lawaai Gent binnen en de Holland genegene Burgerwacht werd door de Blauwkielen vervangen. Hier laat ik, vóór mijn verhaal voort te zetten, het eigenhandig geschreven stuk van Ds. A. Goedkoop volgen, overgeschreven uit ons Kerkeraadsverslagboek.

Aanteekening in het verslagboek van den Kerkeraad der Herv. Gemeente te Gent, geschreven door den predikant A. Goedkoop. Aan den kant schreef een andere hand een uittreksel, staande tusschen de notulen van de Kerkeraadsvergadering van 16 Mei 1830 en 11 Sept. 1831. 'Tengevolge der gebeurtenissen te Brussel in de maand Augustus, waarvan de gevolgen zich ook tot Gent uitstrekten, zoodat het garnizoen dag noch nacht rust had om het bestaande gezag en de rust te handhaven, werd besloten in de maand September geen Avondmaalsviering te houden, daar de opstand ook deze stad medesleepte was het onvermijdelijk gevolg dat alle militaire en eerste ambtenaren met derzelver familiën deze stad moesten verlaten, gelijk ook de familie des predikants zich noordwaarts begaf en geschapen stond het, alsof heel de Gemeente vernietigd zou worden[1].

De predikant met de omwenteling een schuilplaats gevonden hebbend in het tuchthuis, alwaar hij ongestoord de gevangenen kon leiden en ook vandaar uit zijn Gemeente besturen kon door den goeden geest waarmede de Gentenaars bezield waren, kon spoedig weder terugkeeren, weshalve de heer Scholtz, die als diaken eerst bedankt had zich nu de

Het gedurig verblijf des predikants die gedurende den schok der omwenteling zijne schuilplaats in het tuchthuis bekomen had, doch waarvan hij spoedig weer tot zijn huis terug kon keeren, daar de goede geest der Gentenaren zich niet verloochende ofschoon het niet mogelijk was den stroom der gebeurtenissen tegen te houden - en de vrijheid waarmede wij den eersten Zondag na de omwenteling onzen godsdienst openlijk konden vieren gaf de overgeblevenen, welke zich ter grooter getale bevonden, moed en sedert is bestendig de openbare godsdienstoefening ongestoord gehou-

1. Volgens de dagbladen van dien tijd zijn deze onlusten vrijdagnamiddag 15 Oct. om 4 uur gebeurd.
   Toen heeft men wapens geroofd uit het Spanjaardskasteel.

keuze van ouderling laten welgevallen. Alleen 16 en 23 Oktober geen godsdienstoefening gehouden.
Den eerstgenoemden Zondag werd des Zaterdags de kerk toevallig geplunderd na inbraak van hen die meenden in het belendend magazijn ammunitie-voorwerpen te zullen vinden, terwijl den 2en Zondag de Kerk nog in denzelfden berooiden staat gebleven was uithoofde de Predikant op den

den en ook in de gevangenis de predikant als naar gewoonte den dienst voor de gevangenen onverlet gelaten waarom dan ook de heer Scholtz afgetreden als diaken zich de keus tot ouderling liet welgevallen en zich als zoodanig liet bevestigen[1].
Alleen den 16 en 23 October heeft er geen godsdienstoefening plaats gehad[2].
Den eerstgenoemden Zondag, uithoofde Zaterdag de kerk toevallig geplunderd was; na inbraak van hen die meenden in het belendend magazijn munitie-voorwerpen te zullen vinden. Terwijl den 2en Zondag de kerk nog in denzelfden berooiden staat was,

1. 16 en 23 Oct. moeten onjuist zijn, 17 en 24 waren Zondagen.
2. Te Dendermonde brak men ook in onze Herv. Kerk, hetgeen o.a. ook blijkt uit den volgenden brief aan Koning Leopold, geschreven in 1832, bewaard in het archief der Herv. Kerk te Gent:
   'Sire.
   Les soussignés membres du consistore de l'Eglise protestante à Termonde depuis 1817 prennent la respectueuse liberté de soumettre à votre majesté le triste état de leur église. Cette Eglise, Sire, établie en 1817 avait pour pasteur le vénérable M. Goedkoop, chef du culte protestant à Gand, qui y venait à certaines époques, deux fois par mois précher l'Evangile et excercer tous les autres attributs relatifs à son saint ministère. Les ouailles, Sire ont eu le bonheur de jouir de ce bienfait, jusqu'en octobre 1830, lorsque des hommes incapables d'apprécier le bienfait de la tolérance réligieuse se mirent à détruire les objets consacrés à l'excercise de leur culte et à profaner le temple, qui lui était destiné; La fermeture du temple en fut la suite immédiate. Ces douloureux évènements attristaient tous les vrais amis de notre glorieuse révolution, ils ne purent que gémir sur ces tristes abus en attendant que le peuple Belge proclama dans sa constitution la liberté de cultes. Cette disposition aussi philosophique que sage fut le prélude de leur bonheur et de la tranquillité, de leur conscience. Bientôt la Patrie eut pour chef un Prince aussi éclairé qu'ami de la liberté religieuse. C'est avec le plus vif espoir que les soussignés tournent leurs regards vers le trône, persuadés qu'une décision favorable de votre Majesté leur rendra les bienfaits qu'ils ont perdus par suite des évènements de 1830.
   Privés, Sire depuis cette époque (18 October 1830) de leur église, de leur pasteur, et de l'excercice publique de leur culte, ils supplient très humblement votre Majesté de vouloir ordonner la réouverture de l'ancienne Eglise destineé à l'excercice de leur culte, en autorisant leur digne pasteur M. Goedkoop, actuellement à Gand de venir y prêcher tous les quinze jours l'évangile et d'y excercer tous les attributs de son ministère.
   Persuadés, Sire, que votre Majesté daignera prendre en considération une si juste demande, ils osent supplier votre Majesté etc (les signatures).
   20 Oct. werd Dendermonde op last van generaal Chassé door het garnizoen ontruimd.

19 verplicht was geworden, om intusschen de stad te verlaten, waarop hij de wijk nam naar Antwerpen, vanwaar hij echter teruggeroepen werd, doch te Gent des Zaterdagsavonds den 22 Oct. te laat aankwam om de Kerk weer in orde te kunnen brengen en de Gemeente van zijn terugkomst te verwittigen.
Beide Zondagen heb ik in de gevangenis gepreekt en op den 16 October was ook voor het garnizoen in de Citadel op verzoek onder den blooten hemel gepredikt, zoodat dien Zondag 5 maal godsdienstoefening gehouden is.
Alleen den 24 December scheen het geschapen of men ons de Kerk wilde ontnemen voor een kazerne, doch op vertoog van den Predikant, dat het gouvernement *fl* 200 huur voor de Kerk betaalde, het 3e kwartaal voldaan en het 4e nog niet verschenen was, zóó werd de slag afgewend en niet alleen het Kerstfeest den

uithoofde de Predikant op den 19 verpligt was geworden om in 't lesten de stad te verlaten, waarop hij naar Antwerpen de wijk nam, vanwaar hij echter terug geroepen werd, doch te laat Zaterdagsavonds den 22 October aankwam, om de kerk in orde te kunnen laten brengen en de Gemeente van zijn terugkomst te verwittigen. Beide Zondagen echter is in de gevangenis gepredikt en op den 10 October was ook voor het garnisoen in de citadel op verzoek onder den blooten hemel gepredikt, zoodat dien Zondag 5 malen godsdienstoefening gehouden is.
Alleen den 24 Dec. scheen het geschapen of men ons de kerk wilde afnemen voor een caserne doch op vertoog van den predikant, dat het Gouvernement *f* 200.00 huur voor de kerk betaalde, het 3de kwartaal voldaan en het vierde nog niet verschenen was, zoo werd de slag afgewend en niet alleen het Kerstfeest den 25, maar ook het H. Avondmaal den 26 gevierd, waaraan 14 communicanten deelnamen. - Overvloedige stof hebben wij dus den naam des Heeren te prijzen, wien alleen de eer toekomt van alles, wat wij zijn en genieten. Ook van den aanvang des jaars af mogt de godsdienstoefening op die Zondagen, als de predikant niet naar Maria Hoorebeke was, gelijk op den 1en Januarij, de godsdienstoefening ongestoord plaats vinden. Door de absentie van den broeder diaken Kreuser is de rekening en verantwoording van diakonie en kerk ontvang en uitgaven, ofschoon reeds kort na nieuw jaar in gereedheid door

25sten gevierd, maar ook het H. Avondmaal den 26sten, waaraan 14 communicanten deelnamen. Overvloedig stof tot danken hebben wij en tot verheerlijking van den naam des Heeren. Ook van den aanvang des jaars af mogt de godsdienstoefening op de Zondagen als de Predt. niet naar Maria Hoorebeke was, gelijk op den 1 en Januarij ongestoord plaats hebben.
Kerkrekening en die der armen, ofschoon gereed, nog niet ingediend.
Besloten op 5 April met Paaschfeest H. Avondmaal te vieren, waaraan 15 communianten deelnamen, niettegenstaande de Gemeente sedert Kersttijd nog vele leden door ziekte verloren had.
den predikant nog niet geschied, maar mogt het ons gebeuren op den 3 April, zijnde tevens het feest van Jezus opstanding weder in alle rust het H. Avondmaal des Heeren te vieren, waaraan 15 communicanten deelnamen niettegenstaande de Gemeente sedert Kersttijd nog verscheiden brave leden door vertrek verloren had, waaronder ook de heer Stuart, welke den voorzangers en voorlezers post bij de ongesteldheid van onzen grijzen en sukkelenden voorzanger waarnam en daardoor pred. in staat stelde om den voorzang met het orgel te begeleiden hetwelk sedert zijn vertrek onuitvoerlijk werd.
Alleen op het Pinksterfeest hadden wij dit genoegen, daar één der organisten van Maria Hoorebeke de goedheid had, om herwaarts te komen en de godsdienst bijwonende het orgel tot genoegen der aanwezenden te bespelen.
Intusschen zijn wij verblijd geworden met een berigt, dat men te Amsterdam onze diakonie wil gedenken en evenals aan de gemeente van Maria Hoorebeke eene somme wil geven van *f* 5143¾ Ned, dat ons bij den last van een bestedeling in Frederiksoord in de wel uitbetaling der interesten zoo welkom is.'

Na bovenvermelden intocht van de Fransch-Belg. Blauwkielen, ontstond er een algemeene wanorde in de stad. Zaterdag 15 October werd in de Herv. Kerk[1] op den Brabantdam ingebroken en alles kort en klein geslagen.

Wel zegt Ds. Goedkoop, dat het de bedoeling der plunderaars was om in het aan de kerk palend magazijn ammunitie te rooven, doch de kerk werd er niettemin het slachtoffer van. De toestand van het Hollandsch garnizoen werd nu door de houding hunner Belgische makkers onhoudbaar.

1. Zie Bijlage VI hierachter.

Op Pontécoulants eisch dat de heele bezetting zich overgeven zou, had men niet willen ingaan, doch de nieuwbenoemde militaire commandant Generaal Duvivier bood eervolle voorwaarden aan. De Hollanders trokken met wapens, bagage, een bespannen halve batterij en het vaandel der 16e afdeeling op 19 October af, op vriendelijke wijze begeleid door de Gentsche Burgerwacht.

Pontécoulant wilde hun nog met zijn blauwkielen te lijf gaan, doch liet zich weerhouden door het zien van een paar op hem en de zijnen gerichte vuurmonden.

Te St.-Nicolaas nam de Burgerwacht een hartelijk afscheid van de Hollanders.

Onder de medetrekkenden was ook Ds. A. Goedkoop, die op bevel van den commandant-generaal der muitelingen Gent moest verlaten. Reeds 22 October des Zaterdags keerde de predikant op verzoek van zijn gemeente weer terug naar Gent. Hij kon echter nog niet in de verwoeste kerk preeken, evenmin als den vorigen Zondag, toen hij echter voor het garnizoen onder den blooten hemel het Evangelie verkondigde.

Op 23 October predikte hij in de gevangeniskapel. 30 October kon de geregelde dienst in de herstelde kerk weer hervat worden, zoodat er gedurende de onlusten slechts 2 maal niet in de Kerk is gepredikt.

Indien Ds. Goedkoop evenals zijn collega's van Altena, uit Brugge; van Deinse, uit Oostende; Prins[1], uit Oudenaarde; Merle, uit Brussel en de andere predikanten van de zuidelijke gewesten voor goed gevlucht was, dan zou de Hervormde Gemeente te Gent wellicht alles verloren hebben, gelijk Brugge en Oostende, waar de kerken aan de Episcopalen ten deel vielen.

24 December wilde men de Kerk tot een caserne inrichten, doch de predikant wist zich te handhaven. Zeker werkte ten zijnen voordeele de Orangistische gezindheid van den Gentschen Gemeenteraad, die zelfs tot in 1839 op hereeniging met Holland bleef hopen. Zelfs wist de predikant te verkrijgen dat de nieuwe Koning bij Koninklijk Besluit van 1831 bepaalde, dat zijn traktement en dat van den koster op denzelfden voet zouden doorgaan.

1. Aangaande Ds. P.W. Prins wordt bericht dat hij met moeite en gevaar alléen door de bescherming van de goedgezinde burgerwacht aan de woede van het garnizoen van Oudenaerde uit laatstgemelde stad is ontkomen (2 Oct 1830).

Den 5en April 1832 werd aan den predikant bericht, dat men de kerk tot een chorerahospitaal wilde inrichten.

Tijdens de cholera-epidemie werd door de welwillendheid van het stadsbestuur een locaal in het stadhuis ter beschikking van de Hervormde Gemeente gesteld. Nauwelijks was de ziekte geweken, of men werd weer in het vrij bezit van de Kerk gesteld.

In één woord: door de energie van predikant en gemeente bleef Gent's Protestantsche Gemeente in denzelfden toestand als vóór de omwenteling. Gelukkig voor Gent deed Goedkoop niet zooals de predikanten W.F. Chr. van Laak, P.J.J. Mounier en P.J. Marcus, die de gemeente Antwerpen verlieten, par suite d'un arrêté du Roi des Paysbas (Zie Célébration du cinquantenaire du Synode, bl. 153, Brussel, 1890).

In de buurt van Gent vocht men ook op verschillende plaatsen. Een oude Gentsche Protestant, August Vercauteren, die voor 6 jaar te Maria-Hoorebeke overleden is, verhaalde mij hoe in zijn dorp de liberalen Hollanders, en de Katholieken Belgen genoemd werden, hoewel zij inderdaad allen noch het een noch het ander waren - immers zij waren Vlamingen. Hij herinnerde zich uit zijn jeugd straatgevechten gezien te hebben en kon met levendigheid vertellen, hoe zij op elkaar schoten - zelfs had hij een hunner gewond zien neervallen. Ook onder de Katholieken waren velen in 't geheel niet voor den opstand; een vrouw te Frijsbeke, gehucht in de buurten van Oudenaarde onder Hoorebeeke, wierp zelfs een ambtenaar, die haar broer[1] op kwam eischen om de wapenen tegen den Hollander aan te gorden een pot met kokende karnemelk naar 't hoofd; de gendarme schoot hem de kin af.

Edel is het gedicht van den grooten Vlaming Jan Frans Willems in 1830 aan den Koning opgedragen:

> Goede Willem, Neerlands vader
> Die mijn Koning waart en blijft.....
>
> 'k Noemde U eertijds Neerlands vader,
> Toen geen rampspoed trof als nu;
> 'k Werd geen muiter, geen verrader,
> Altijd klopt mijn hart voor U.

1. Hij heette onder het volk Carel z'n Deerus, (zoon van Deerus), zijn eigenlijke geslachtsnaam was Gelanck.

Doe o Vorst! uw recht beklijven;
Stel een einde aan onze smart;
Mocht gij in mijn land niet blijven,
Altijd blijft gij in mijn hart[1].

Bekend is, dat de vermaarde Gentsche vrijmetselaar Hippolijte Met-de-penningen zóó vurig Orangist was, dat hij als een gevaarlijk vriend van het Noorden overal werd opgespoord en zelfs zijn heil in kelders moest zoeken, o.a. bij den Gentschen bankier Albrecht.

De oude vrijmetselaarsloge[2] bleef na de scheiding bij de Hollandsche aangesloten en voert nog de Hollandsche kleuren.

In 1831 waren de Orangisten in Gent en Antwerpen, en zelfs in andere steden machtig; op de Antwerpsche beurs verkreeg een verzoekschrift ten gunste van den prins van Oranje talrijke handteekeningen. Een gewezen lid van het Congres zette in een Antwerpsch blad de meening uiteen, dat de hoop der eerlijke menschen en der ware patriotten berustte in de vernietiging van de gevolgen der omwenteling (Juste Congres II, bl. 114).

Na den aftocht van de Hollandsche troepen uit Gent, verschenen de Blauwkielen van Pontécoulant en Grégoire 27 October 1830 voor Sluis en namen eerst het oude St. Anna ter Muiden in.

28 October werd door een 120 van die deels Fransche, deels Vlaamsche benden de Brabantsche vlag te St. Anna geheschen.

Vrijdag 29 Oct. had er een gevecht tusschen deze muiters en de Hollandsche troepen uit Sluis plaats; de Belgen werden verdreven en de Brabantsche vlag werd buit gemaakt. Doch reeds den volgenden ochtend werd de vlag van den opstand opnieuw te St. Anna geheschen en trokken de Hollandsche soldaten zich naar Oostburg terug.

Algemeen werd nu de vlucht uit het 4e district over de Schelde. Ds. J.F. Henry (tusschen 1825-1849 predikant te Sluis) Ds. C. Schietekatte (1805-1834 Schoondyke), Ds. J.V.

1. La Belgique a son roi mais sans être royaume
Un trône est préparé
Bon Prince, y montes-tu pour remplacer Guillaume?
Ah! on remplace un roi, mais un père jamais.

Begin van een gedicht van J. Fr. Willems opgedragen aan Koning Leopold I.

2. 25 Febr. 1833. De vrijmetselaarsloges van Gent ‘Septentrion’, ‘de ware vrienden’ en ‘la Félicité bienfaisante’ weigeren zich van het Groot-Oosten van Noord-Nederland af te scheiden. Zie: Destanberg, Gent sedert 1831, druk Vuylsteke, Gent, 1903.

G. van Hoek (1825-1850) Aardenburg). Ds. G.G. Brugman (1827-1851 Groede) Ds. G.J. de Wit (1823-1831 Oostburg) en verschillende leden van de bekende familiën Hennequin, Callenfels, Stern, Janssen, Risseeuw vluchtten over de Schelde.

In den merkwaardigen brief (zie bijlage II hierachter) van den St. Anna ter Muidenschen predikant J.A. Janssen, waaraan ik al deze bijzonderheden ontleen, staat: 'De vlag n.l. (de Brabantsche) waait te Sluis, St. Anna, Aardenburg, Hulst, Axel, Neuzen, Sas van Gent, IJzendijke, Biervliet.

Die benden, waarvan Ds. Janssen spreekt, waren, gelijk geheel de beweging der revolutie, aangevoerd door Franschen en wel door de reeds bij Gent door mij vermelde Pontécoulant en Grégoire. Velen hunner waren Franschen, anderen dweepachtige boeren uit de omstreken van Eecloo, Maldeghem en 15 naburige dorpen, welke in den opstand, volgens de woorden van hun pastoor, een godsdienstoorlog tegen de ketters zagen[1].

In zijn brief van 7 April 1831 uit Eecloo aan E.J. Potgieter zegt Jan Frans Willems: De menschen zijn hier braaf, doch overdreven roomsch en nog overdrevener patriotsch. Meermalen zijn zij met de Bloezen (Blauwkielen) tegen de Hollandsche soldaten, anderhalf uur van hier opgetrokken.

De in Ds. Janssen's eerste schrijven vermelde benden hadden zich reeds 17 October op IJzendijke geworpen.

De burgemeester, voor plundering bevreesd, heesch de Brabantsche vlag.

In den gemeenteraad te Oostburg werd de vraag overwogen of Oostburg te verdedigen was; de meesten dachten dat dit onmogelijk ging. Heldhaftiger woorden werden echter door burgemeester Callenfels en door den advocaat Egbert Risseeuw gesproken.

'Je hebt gelijk, burgemeester,' riep de 80-jarige Pieter Jansen. 'De eerste muiter, die op mijn erf komt, steek ik een hooivork in het lijf.'

Kort daarop kwam luitenant-kolonel Ledel de stelling te Oostburg bezoeken en trokken een tweetal compagniën binnen,

1. Indien dat gij in d' Hollandsche velden,
Verslaet den Geus of Jan Calvien,
'k Zal U eeuwig mijn liefde melden
Adieu totdat ik U wederzien.

(Uit een rijmelarij, waarin een meisje haar beminde ten strijde opwekt).
Vele Roomsche notabelen, o.a. de pastoor van St. Gilles in Waas en andere plaatsen in Meetjesland riepen de burgers en boeren op om 'den oorlog voor den geleuve' te beginnen.

doch dezen werden op onverklaarbare wijze weer naar Breskens teruggeroepen.

22 October 1830 verscheen Gregoire op het Raadhuis te Oostburg, om zijn voorstellen te doen, doch tot de overgave werd niet besloten.

Veeleer werden hij en zijn mannen door de moedige Oostburgers met verlies van 4 dooden en een gevangene teruggeslagen (22 Oct.)

Nu verscheen de Burggraaf De Pontécoulant den 31 van dezelfde maand voor Oostburg.

Door zijn lang dralen waren zijn kansen veel ongunstiger geworden, want in dien tusschentijd waren er eenige compagniën van de 5e afdeeling binnen gerukt, terwijl de stad tevens verdedigd werd door de burgerwachten van Cadzand, Zuidzande, Retranchement en Oostburg.

Kapitein Groeneveld, bijgetaan door de luitenants Strater, Verburg, Kerekoirlé, Van den Heuvel, voerde het bevel. 't Getal weerbare mannen ging de 300 man niet te boven, terwijl de vijand toch zeker over een 4000 man ongeveer beschikte. Met mannenmoed werd de Fransche bende ontvangen.

Sergeant van Mechelen handhaafde den goeden naam van de Hollandsche artillerie. Zijn stuk, dat den toegang naar Oostburg bestreek, deed menigen vijand ter aarde vallen. Bij den strijd werden kapitein Groeneveld en sergeant van Mechelen gewond. Onversaagd werd echter de verdediging voortgezet. Gelukkig kwam nu ook Ledel met zijn troepen van een tocht naar 't Zuiden terug en weldra sloeg de horde van den Franschen avonturier-graaf in verwarring op de vlucht. Hoewel dit alles aan Ds. Jansen, volgens zijn brief van 5 Nov.[1] bekend was, schrijft hij pessimistisch: ‘Eindelijk vrees ik, indien wij geen versterking krijgen, dat ons geheele land zal ingenomen worden. Hoe treurig donker is de toekomst!’ Gelukkig loochenstraften de feiten deze voorspelling. Sluis, dat den 30en door een deel der vrijscharen bezet was, werd feitelijk door een springvloed, waardoor 't zeewater tot op de markt spoelde, bevrijd.

De Franschen en Belgen, door de groote verliezen bij Oostburg ontmoedigd, meenden, dat de onderwaterzetting tegen hen bewerkstelligd was en verlieten in 't nachtelijk duister (1 Nov.) de stad Sluis.

Weldra ontruimden de benden uit het Zuiden haast alle

1. Zie bijlage II.

steden en dorpen van het land van Axel, Hulst en Cadzand en werd overal in Zeeuwsch-Vlaanderen met dankbaarheid aan God de Nederl. vlag weer geheschen. Zie bijlage III. Alleen Aardenburg behield tot 21 November 1830 een vreemde bezetting. De Kapitalendam ten zuiden van den Braakman, de eenige verbindingsweg tusschen het 4e en het 5e district bleef tot in Augustus 1831 door Belgische troepen bezet[1].

Op het nationaal congres, dat 10 Nov. 1830 te Brussel was bijeengekomen, eischten de opstandelingen, na het huis Oranje-Nassau van den troon te hebben uitgesloten, Zeeuwsch-Vlaanderen, Limburg en Luxemburg op, zelfs berichtten zij aan de Conferentie te Londen, dat België onmogelijk een onafhankelijke staat kon zijn zonder het bezit van den Linker Scheldeoever, heel Limburg en Luxemburg.

De val van Venlo, waar de burgers de Brabantsche vlag op 't Stadhuis uitstaken, en de kleine troepenmacht onder Generaal-Majoor Van Schepern zich moest overgeven, had tengevolge dat heel Limburg met uitzondering van Maastricht, waar Dibbets zich handhaafde, Belgisch werd.

Hollandsch Limburg zond dan ook afgevaardigden naar Brussel tusschen 1830 en 1839.

In die negen jaren ontstond een hevige strijd tusschen het provinciaal Kerkbestuur van het met België vereenigde Limburg, dat al de Belgische Gemeenten als onder zijn ressort behoorende beschouwde, en de Kerkeraden van Brussel en Luik, die een eigen vrije Synode wilden inrichten.

Reeds in 1832 noemt de Brusselsche predikant Vent zich voorzitter der Belgische Synode, doch zijn bevoegdheid als zoodanig werd door den Kerkeraad van Gent, en door de meeste toenmalige Belgische Gemeenten ontkend. Luik is de leider van die beweging tot stichting van een Franschsprekend-Belgische Synode met hoofdzetel te Brussel, terwijl de Nederlandschsprekende Gemeenten van de ringen Venlo en Maastricht zich daartegen verzetten en de kerkelijke wetten van de Ned. Hervormde kerk willen handhaven, hoewel zij hun stukken aan de kerken in Vlaanderen ook in de Fransche taal stellen.

De Hervormde kerk van Gent houdt zich onzijdig en bewaart een afwachtende houding en schrijft in dien zin naar Luik en naar Venlo.

1. 10 Aug. 1831 werd er nog hevig gevochten tusschen Hollanders en muitelingen te Stroobrugge op den weg tusschen Aardenburg en Maldegem.
   Zie ook bijlage IV.

De Kerkeraad schrijft naar Luik o.a. dezen zin:

'Qu'il nous semble dangereux de créer un Comité central avant que les bases d'une organisation ecclésiastique sont posées et que les garanties sont prouvées, afin qu'une telle assemblée n'abuse pas de son pouvoir ce qui deviendrait dangereux pour le bien être spirituel et moral des l'Eglises confiées à nos soins respectifs et qu'elles ne soyent pas privées par majorité des voix, même d'une voix des droits qu'elles possèdent maintenant.'

Luik wilde o.a. ook: 'que tous les pasteurs une fois légalement consacrés et installés, auraient le droit d'imposer les mains à un frère qui produit des certificats d'aptitude au St. Ministère.'

Gent wil evenals Limburg en Antwerpen de wetten op de regelmatige predikantsberoeping handhaven.

Een heel eigenaardig conflict ontstaat te Sittard in den ring Venlo, waar de predikanten Vent van Brussel en Richard van Luik een jongen man met name Gunning inzegenen en bevestigen tegen de bestaande gebruiken in. Korten tijd daarna werd op wettige wijze P.J.G. Hoefer J.Hz. geb. 1806, cand. in Limburg in 1832 aldaar tot predikant bevestigd (6 November 1833).

De Kerkeraad van Gent geeft zijn afkeuring over eerstbedoelde onwettige bevestiging te kennen, waarvan Gunning het slachtoffer geworden is, doch weigert èn aan Luik om zich naar Brussel te begeven tot de vorming van een nieuwe Synode èn aan Limburg, om afgevaardigden derwaarts te zenden.

De Kerkeraad schrijft: 'L'époque propre (à reconstituer une direction des Eglises de Limbourg) est plus reculée que avancée par l'ordination de Mr. Gunning.

Nous formons les voeux les plus ardents que le traîté du 21 Mai dernier soit bientôt suivi d'un traîté définitif qui mettra fin à l'état incertain dans lequel les Eglises de la Belgique se trouvent.'

Eindelijk nam Koning Willem I de gewijzigde 24 artikelen aan, en werden deze den 19den April 1839 tot traktaat verheven. Zóó verloor het Zuidelijk Protestantisme den noorderring van Maastricht, den ring Venlo, en haast den geheelen

zuiderring van Maastricht met uitzondering van Luik en Hodimont - Verviers, en bovendien werd het zuiden teleurgesteld in de hoop van ook Zeeuwsch-Vlaanderen onder de Brabantsche kleuren te zien. Vooral op aandringen van den Kerkeraad van Luik en mede ten gevolge van den uitdrukkelijken wensch van het Gouvernement, vereenigden afgevaardigden van de Protestansche kerken in de zuidelijke gewesten zich te Brussel en vormden zich 23 April 1839 tot een eigen Synode der Hervormde Kerken in het afgescheiden Zuiden.

18 Mei daaraanvolgend bevestigde een Koninklijk besluit deze Synode als 'l'autorité suprème de l'Eglise, dont les décisions auraient force de loi[1].'

De Synode vereenigden zich opnieuw den laatsten Dinsdag van Juni 1839 en volgende dagen.

De eerste voorzitter was Ds. F. Roediger van Verviers-Hodimont, die 24 Dec. 1816 door Koning Willem als predikant aldaar was aangesteld.

De gemeenten, die zich bij deze Synode der oude Hervormde gemeenten uit de zuidelijke gewesten aansloten, waren uit het Vlaamsche land Antwerpen, Gent, Dendermonde, Maria-Hoorebeke, Brussel, en uit Walenland, Hodimont-Verviers, Olne Spa en Dalhem, Luik, Dour-Paturages Mons, Rongy, Doornik.

De andere Kerken van het provinciaal Kerkbestuur Limburg keerden tot de Nederl. Hervormde Synode terug en werden gesteld onder het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant met Limburg, zij bleven tezamen de classis van Maastricht vormen.

De classis van Maastricht was sinds dien verdeeld in drie ringen, die van Maastricht, Venlo en Sittard.

Met den vrede van 1839 eindigde het veelbewogen tijdvak 1815-39 voor de Kerken in Vlaanderen en Walenland. Nog altijd kunnen zij vol dankbaarheid terugzien op Koning Willem I, aan wien zij de meeste kerkgebouwen, de traktementen, ja hun heele positie verschuldigd zijn. Nog altijd staat boven de uitbetalingsmandaten der predikanten 'Nous Guillaume par la grâce de Dieu Roi des Pays-Bas,' etc.

Het Zuid-Nederlandsch Protestantisme was in de 16e eeuw de oorsprong van het Hollandsche, doch is nu alles aan het Noorden verschuldigd, de naam Oranje-Nassau prijkt met gulden letteren op de eerste bladzijden van ons herleefd Zuidelijk Protestantisme.

1. Zie: Cinquantenaire du Synode bl. 19 enz. bij Verhavert, Brussel 1890.
   Code Protestant, Recueil des lois etc., bij Verhavert, Brussel 1890.
   Histoire du Synode 1839-1889, bij Verhavert, Brussel 1889.

Aanteekeningen. Bijlage I.

St. Anna, den 2 October 1830.
Geliefde Broeder.

Dewijl vader tegenwoordig geen tijd heeft om U te schrijven, zoo wil ik U iets van de tegenwoordige omstandigheden melden. Toen Zondag het kindje gedoo*p*t werd en de heeren een boterhammetje zouden gaan eten, kwam onverwachts de familie Van Altena uit Brugge en zeiden, dat zij vluchtelingen waren, zij hadden bijna niets bij hen.

Zij waren met elf, een zoon Robertus, 5 dochters, waarvan eene met 5 kinderen, onder welke een kindje van 10 weken.

Gij kunt begrijpen welke droevige ontsteltenis het in ons huis was; al het plaisir was gedaan. Grootmoeder Callenfels heeft de zoon en 2 dochters, Dominé Henry eene dochter en wij hebben de overige 7 gehouden.

De vrouw van Altena was te Goes, doch de Dominé was te Yperen gaan preken en over de zaak nog niets wetende, kwam in Brugge wederom aan, zij gaven hem eene cocarde zwart, geel en rood en daarmede ging hij gerust door de stad, doch rond de vestingen om naar de Barge te gaan, kwam hij eene eerste bende 'brigands' tegen, die hem geen kwaad deden, doch eene tweede hem tegemoetkomende riep 'Hourt' Dominé 'Hourt', (gelijk men tegen de beesten roept) en toen dacht hij nu is het met mij gedaan, men nam zijn stok af, men sloeg hem op zijnen hoed in stukken, doch toen hebben zij hem gelukkig laten gaan en is dus hier ook aangekomen en is Woensdag naar Vlissingen vertrokken. Eergisteren kwam de Luitenant Smith hier om vrouw en kinders, hij was eerst van Brugge naar Oostende en eindelijk naar Vlissingen moeten gaan. Gisteren zijn zij van hier vertrokken met de boerewagen van baas (onleesbare naam) naar Breskens. De Dominé van Oostende is van de week ook vertrokken, hij heeft op het water met 3 moordenaars gezeten en heeft zijn been nog verzwikt, zoodat men hem te Breskens van het hotel in een koets naar de schuit heeft moeten brengen. Door die omstandigheden is Fien niet naar hier gekomen. Ieder Hollander moet dus uit de Vlaamsche steden vluchten. Er zijn 6 marechausseés in Sluis van Oostende ook gevlucht, zij blijven in Sluis en er komen er nog 10; zij zijn goed om de rust hier te helpen bewaren.

Er zijn zeer veel vluchtelingen in Sluis. Doch Broeder ik zou wel een vel papier noodig hebben, indien ik U alles wilde schrijven. Wij zijn hier nog allen gezond en na groete van allen noem ik mij uwen geliefden Broeder

H.J. Janssen.

Lieve kinderen. Ik wil dezen niet sluiten zonder bij het geschrevene nog een letter te voegen. Uit het vorenstaande ziet gij, dat de tegenwoordige staat van zaken akelig en de vooruitzigten in een treurig donker gehuld is.

Dagelijks komen hier rijtuigen geladen met vlugtenden van Brugge, Oostende, Yperen aan, mannen, vrouwen en kinderen vervullen de logementen en reeds een aantal huisgezinnen hebben bij particuliere burgers kamers gehuurd. Ook de Hollandsche militairen worden verjaagd en trekken door Sluis naar Vlissingen; zoo even is M. Bellendt hier geweest van Meenen komende en afscheid nemende naar Vlissingen. Dat wij hier onder dat alles hier niet zeer op ons gemak zitten, kunt gij

gemakkelijk begrijpen - wij hebben geene magt om eenen aanval te kunnen keeren.
Indien ik zoo

iets konde voorzien, dan vertrok ik met uwe moeder enz. naar Goes. Ik ben daarom steeds op mijne hoede. God geve dat er eene spoedige en gelukkige verandering kome. Wij allen bevinden ons overigens gezond naar het lichaam; de lieve Roosje groeit voorspoedig. Uwe lieve Moeder, Broeder en Zusters groeten U en zijn verlangend iets van U te vernemen. Weest ook hartelijk gegroet en in het hart omhelsd van uwen liefhebb. vader

J.A. Janssen.

Bijlage II.

Goes, den 5 Nov. 1830.

Zeer geliefde kinderen!

Uit de dagteekening hierboven ziet gij, dat wij eindelijk door den drang der omstandigheden genoodzaakt zijn geworden, onze stille woning en vreedzaam dorpje te verlaten, om elders een veilige schuilplaats te zoeken, welke wij dan ook in de gastvrije woning van uwen oom gevonden hebben. Lang hebben wij het uitgehouden en ons vertrek uitgesteld tot op het oogenblik, dat wij van de Sluissche wallen voor de tweede keer de oproervlag op den toren te St. Anna zagen planten. Zie hier hoe zich het een en ander heeft toegedragen. In den nacht tusschen de 27 en 28 Oct. ongeveer 3 ure s'ochtends werden wij door kloppen en stampen op de voordeur uit onzen slaap gewekt; weldra hoorde ik het roepen en schreeuwen der muitelingen in den stikdonkeren nacht onder hevigen wind en regen - uwe moeder vluchtte met Koosje in de wieg naar het achterkamertje; de deur geopend hebbende traden vier gewapende kerels binnen en namen plaats. Na een weinig van den schrik hersteld te zijn bood ik hun een glas jenever aan, daarna gaf ik hun boterhammen met wijn, van welke zij slechts anderhalve flesch dronken. Nu wierpen zij zich ten 4 ure op den grond neder en sliepen in, en nu kunt gij U eenigzins mijne positie verbeelden zittende, in diepe en treurige gedachten verzonken, onder deze vier snorkende bandieten. Met angst zag ik den morgen naderen, verwachtende, dat zij nu de Brabantsche vlag plantende, misschien zich aan allerhande losbandigheden zouden overgeven, - ten half zeven hoorde ik den trom en bij het openen der blinden, zag ik nu omtrent 120, allen verschillend gekleedde gewapende kerels, onder welke franschen, Bruggelingen, Gentenaars enz. enz. zich bevonden, vergaderd zijnde begon men om voorbereidselen te maken tot het opsteken der vlag, hetgeen onder een vreeselijk roepen plaats had. Ten half acht ure verliet ons de bende zich begevende naar Lapschure; in den namiddag keerden zij weder en nu verlieten wij ons huis en gingen naar Sluis - des anderen daags (Vrijdag 29) kwamen de Holl. troepen en verjaagden de Belgen, na een gevecht, hetwelk te St. Anna plaats had, van anderhalf uur en keerden te Sluis weder, met zich brengende de Belg. vlag. Zaturdagmorgen 9 ure kwamen de Belgen met versterking weder en de Holl. troepen keerden terug naar Oostburg. Ik hoorde nu te St. Anna de klok luiden en andermaal de vlag plaatsen en nu besloten wij Sluis te verlaten en naar Vlissingen te gaan.

Oogenblikkelijk kwam de boerenwagen met eenig stroo op denzelven van Fossé, want zijn rijtuig was vertrokken, voor en in dien toestand, zonder iets van onze

meubelen, boeken enz. gered te hebben, alleen voorzien van het hoogt noodige, zijn wij te Vlissingen aangekomen en vandaar laatstleden Dinsdag 2 Nov. hier te Goes, waar wij denken te blijven totdat de goede God eene uitkomst aan dezen akeligen stand van zaken zal gegeven hebben.

Talrijk is de menigte der vlugtenden, waaronder ook uw Grootmoeder Janssen en Callenfels, uw Oom Hennequin, Neef Stern, jufvr. Henrij, Ds. de Wit, Ds. Brugman, Ds. Schietekatte, Ds. van Hoek, uw Oom Toon Callenfels, Saartje Risseeuw en kinderen, uw Oom is gebleven enz. - Laatstleden Zondag 31 Oct. zijn de Belgen weder te Oostburg aan den gang geweest en met een groot verlies terug geslagen, zoodanige schermutselingen hebben bijna dagelijks plaats en eindelijk vrees ik, indien wij geene versterking krijgen, dat ons geheel land zal ingenomen worden. Hoe treurig donker is de toekomst! De vlag, namelijk de Brabantsche, waait te Sluis, St. Anna, Aardenburg, Hulst, Axel, Neuzen, Sas van Gent, IJzendijke, Biervliet en op dezen oogenblik reeds misschien op meer andere plaatsen.

Onder alle deze omstandigheden zijn wij, Gode zij dank, nog gezond gebleven. Huibert schrijft thans op het kantoor van den heer Soetebier en is gelogeerd bij Broeder Gerrit. Schrijf ons toch spoedig, want hartelijk verlangen wij iets van U te vernemen.

Ontvangt lieve kinderen de groete van uw moeder.

God zij met U en met ons, wees in het hart omhelsd van uwen liefhebbenden vader J.A. Janssen.

Aanteekening.

Deze brieven zijn geschreven door Ds. Johannes Anthonie Jansen, geb. 21 Nov. 1786 te Aardenburg uit den geneesheer Johannes Quirinus J. en Anne van Namen, na te Utrecht gestudeerd te hebben werd hij 4 Juli 1810 prop. bij de classis van Z. Beveland en 11 Aug. 1811 pred. te St. Anna ter Muiden, waar hij in 1855 overleed. Hij was gehuwd met Maria Francisca Callenfels.

De brieven zijn gericht tot Hendrik Quirinus Janssen (geb. 9 Nov. 1812) en W.J. Janssen (geb. 1813), de eerste studeerde in 1830 te Utrecht in de godgeleerdheid en werd later de bekende kerkhistoricus van Vlaanderen († 12 Mei 1881), de tweede studeerde aldaar in de medicijnen.

Het bericht omtrent de vlucht van Ds. R.H. van Altena van Brugge en Ds. Adr. van Deinse van Oostende is geschreven door den jongsten zoon H.J. Janssen (geb. 1816). Deze laatste werd kand. in Overijsel, 23 Febr. 1845 predikant te Kadzand, 12 Oct. 1851 te Groede, alwaar hij 18 Januari 1881 overleed[1].

Bijlage III.

St. Anna den 6 Dec. 1830.

Zeer geliefde kinderen!

Misschien zal uw Oom van Goes U reeds berigt hebben gegeven van ons vertrek van daar; althans ik heb hem dit verzocht en uit het bovenstaande ziet gij, dat wij weder

1. Zie levensberichten van afgest. medeleden van de Maatsch. v. Ned. lett. te Leiden 1881, levensbericht H.Q. Janssen, - St. Anna ter Muiden door H.Q. Janssen te Middelb. 1850 bl. 213 en de kerkelijke handboeken van Van Alphen.

hier zijn, hoewel nog provisioneel ons verblijf te Sluis houdende. Wij zijn op Maandag 29 November, uwen jaardag, van Goes vertrokken met een schuitje op Vlissingen; na eenen langen, hoogst vervelenden nacht, nabij Vlissingen op het water te hebben doorgebragt, want het werd ons verboden door het wachtschip verder te zeilen, daar de zon reeds onder was, terwijl uwe moeder, Huibert en Jetje in het midden van den nacht door zeeziekte hevig gefolterd werden, arriveerden wij Dinsdag ochtend van daar naar Oostburg, waar wij 's nachts gebleven zijn.

Die plaats voor weinige weken voor elken reiziger, zonder eenige moeite toegankelijk, heeft thans in alle opzigten een oorlogzuchtig aanzien; van alle zijden met batterijen, palissaden, doorsnedingen in de wegen, militaire bezetting, stukken geschut en wat verder daartoe behoort, voorzien, levert thans voor den vreedzamen burger een treurig schouwspel, hetgeen, gevoegd bij de omstandigheden des tijds en het gevoel onzer dierbare betrekkingen, die zich door den drang genoodzaakt hebben gevonden het zwaard aan te gorden, onze harten doet bloeden en ons onophoudelijk den Almagtige om uitkomst en redding doet bidden.

Donderdag voormiddag eindelijk gingen wij allen te voet op reis van Oostburg, want de menigvuldige doorsnijdingen van den steenweg en afbranden der draaibrug beletteden ons te rijden, terwijl de voetganger met vele zwarigheden te worstelen heeft. Het lieve Roosje werd beurtelings door ons op de armen gedragen. Te Sluis komend vonden wij alles geheel veranderd; de gewone dam aan de Zuidpoort doorgesneden, over welke eene brug, die des nachts wordt weggehaald, de stadsvesten, anders droog, thans vol water, wachten, die elken reiziger aanhouden; eene militaire bezetting, welke nog steeds versterkt wordt, aan de zijde van St. Anna insgelijks onderscheiden batterijen, doorsnijdingen, bruggen, poorten, palissaden, twee wachtposten. Dag en nagt zijn daar 250-300 mannen aan het werk welke uit de omliggende gemeenten St. Anna en Heille als van Sluis daartoe geprest worden, behalve paarden, karren en ander tuig. Na 5 ure des avonds is het niemand geoorloofd in of uit de stad te gaan; ten 9 luidt de klok en geen burger mag zich meer vertoonen, hoewel dit laatste niet ten strengste wordt geobserveerd. Een, die in of uit de stad wil gaan moet voorzien zijn van een briefje, men heeft er mij een gegeven voor den tijd van 14 dagen. - Het spreekt vanzelf, dat ik terstond mijne goede gemeente bezocht heb, waar ik door allen met tranen in de oogen ontvangen ben; gisteren heb ik onder vele aandoeningen hier gepredikt, ten tekst hebbende Ps. 39:10 tweede gedeelte: ‘Ik zal mijn mond niet openen,’ aanwijzende, hoe de mensch zich te gedragen hebbe onder het gevoel der wederwaardigheden des levens. Behalve de menigvuldige bewegingen door de militaire operatiën veroorzaakt, is hier thans alles rustig God geve dat de rust niet meer gestoord worde; doch de toestand is nog zeer donker. Met de voltrekking van uwen 18en jaardag wenschen wij allen U geluk! Reeds in uwe vroege jaren ziet en ondervindt gij het wisselvallige in de lotgevallen des menschenlijken levens. De Algoede sterke U en uwen broeder in uwe tegenwoordige betrekking! Houdt U in dezelve vast in het geloof aan God den beschikker onzer wegen en in de stipte betrachting der christelijke deugd, voor uw behoud en de gelukkige uitkomst van uwe ondernemingen rijst dagelijks onze bede ten hemel God verhoore dezelve en geve dat wij elkander spoedig in blijde dagen mogen ontmoeten. Uwe Grootmoeders Janssen en Callenfels zijn welvarend en hebben het voornemen, binnen korten tijd, misschien wel binnen acht of 14 dagen (naar huis) te keeren. Aan onze woning is door de Belgen niets beschadigd, zoodat wij alle redenen hebben om tevreden te zijn. De meesten van hen, die gevlucht waren, zijn teruggekeerd. Uwe lieve moeder is tengevolge der vermoeienissen ongesteld, ook Huibert en Jetje, evenwel zonder gevaar. Schrijf ons spoedig, elke brief is ons ten hoogste verblijdend. Groet onzen vriend Voorman, zijne vrouw en kinderen en deel hun den inhoud van dezen mede, dewijl mij den tijd ontbreekt om aan alle mijne vrienden te schrijven.

God zij met U lieve kinderen! Ontvangt onzer aller hartelijke groete en zijt in ons hart omhelsd van uwe liefhebbende ouders J.A. Janssen M.F. Callenfels.

(Informeer eens of de heer Adriaan van Deinse als schutter reeds te Bergen is.)

Bijlage IV.

Sluis, den 20 Aug. 1831.

Zeer geliefde kinderen.

Beide uwe vorige brieven gedagteekend uit Gheel en Diest, alsmede die van den 14 Aug. uit Thienen, hebben wij (den laatsten gisteren avond) in goeden welstand ontvangen. Ik behoef U wel niet te schrijven, dat wij, dat allen, die U kennen en op U eenige betrekking hebben bij het vernemen van uwen welstand onder zoo vele gevaren, hartelijk verblijd zijn, wij inzonderheid, daar wij dagelijks voor U bidden, danken ook God, dat wij het goede van U vernemen mogten; de Almagtige zij verder uw Leidsman en verhoore onzer aller bede, dat wij elkanderen spoedig in gezondheid en blijdschap mogen omhelzen. De tijdingen, welke gij ons mededeelt, voor zooverre zij op het Algemeen leger betrekking hebben, zijn ons gedeeltelijk uit de nieuwspapieren bekend. Onze armeé heeft zich in dien korten tijd met roem overladen; onze Hollandsche naam en eer is hersteld en de laffe en trotsche Belgen hebben nu gezien en tot hunne vernedering en schande ondervonden, wat de Hollander vermag. Ik dank God voor onze roemrijke overwinningen en bid den Algoede om eenen duurzamen en voor ons voordeeligen vrede. Ook wij hebben de tooneelen des oorlogs in onze nabijheid gehad en zonder den moed, de onverschrokkenheid van onzen commandant Van Hopbergen, die mij verzocht heeft U te groeten van zijnentwege, zou misschien St. Anna reeds in een puinhoop veranderd zijn, althans de 7 van deze maand is een hachelijke dag voor ons geweest, - thans is het hier stil. Op het Hazegras en de Nachtegaal hebben de Belgen batterijen opgeworpen, welke met eenige manschappen bezet zijn.

Wij maken ons zeer ongerust in het lot van Voskamp en zijnen zoon Johannes. Vrijdag den 12 dezer is Voskamp naar Westkapelle gegaan, om zich, zoo het schijnt aldaar te beklagen, omdat de Belgen zijn schapenperk aan stukken geslagen en verbrand hebben; men heeft hem aldaar gehouden; ook Johannes is derwaarts gegaan en hetzelfde is hem wedervaren. Men vermoedt, dat zij naar Brugge zijn vervoerd misschien beschuldigd te veel verstandhouding met de Hollanders gehouden te hebben, althans heden, nu reeds de negende dag, heeft men niets zekers van hen vernomen. Hier is overigens geen nieuws; meer belangrijks kunt gijl. ons melden. Schrijf dus zoo dikwijls gij daartoe gelegenheid hebt; uwe brieven zijn ons thans meer dan ooit welkom, zij verschaffen ons blijde oogenblikken. Nu lieve kinderen, houdt moed; God sterke uwe gezondheid en zijt in zijne Almachtige hoede en bescherming door ons in den gebede aanbevolen. Alle uwe vrienden en bekenden, als Stern, Oom Dirk en ook Vroste, Moeder enz. groeten U hartelijk.

Zijt inzonderheid in het hart omhelsd door uwe liefhebbende ouders

J.A. Janssen (M.F. Callenfels) in potlood bijgevoegd, (daaronder staat)

Geliefde vrienden! Daar ik nu tijd en gelegenheid heb, wil ik ook eens een lettertje schrijven. Gij weet door Huibert dat ik hier weder over[1].

1. De Vlamingen en ook vele Zeeuwen zeggen over, waar de Noord-Nederlanders *vóór* zetten.

eenige weken gekomen ben, om mijne letterkundige bezigheden voort te zetten. Aangenaam was het ook mij te vernemen, dat gij nog in den besten welstand verkeerdet, na zoovele gevaren doorstaan te hebben, aangenamer nog zoude het zijn U hier in vollen welstand te ontmoeten, waarop wij helaas nog niet rekenen kunnen.

God geve het, dat alles zich spoedig weder ten beste schikke en elk weder in zijnen ouden kring terugkeere. Nu waarde vrienden, vaartwel.

God behoede U verder voor alle ongelukken en blijve steeds met U, waarheen gij U ook wendt. Vaartwel en gelooft mij steeds

U. Ed. Liefhebbende Neef en Vriend L.H. Janssen.

Zeer geliefde Broeder.

Bij hetgeen Vader en Tien geschreven heeft, wil ik ook eenige weinige letteren voegen, welke vader vergeten heeft. Gij weet zooals ik U laatst geschreven heb, dat het Asegras[1.] door de Belgen met geschut bezet is. Ari van Gelderen voorleden week op zijne terugreis naar Sluis het gat binnenkomende, werdt door hen verschrikkelijk met het geschut op hem gevuurd, hetgeen veroorzaakt heeft, dat zijn roer door de bommen geschonden is.

Ander nieuws weet ik niet, waarmede ik dan ook eindig en mij noeme uwe Broeder H.J. Janssen.

Bijlage V.
Aanteekening aangaande Ds. Albert Goedkoop[2.].

27 Oct. 1803 werd Ds. A. Goedkoop predikant van den Vlaemschen Olijfberg om te bedienen de verspreide Hervormden te Dendermonde, Gent, Etikhove, Maeter, Maria Hoorebeke, Zweveghem, Belleghem, Rolleghem en andere.

Ds. Goedkoop ontvangt geen tractement omdat het Republiek weigert hem te bezoldigen, als zijnde de kerken van Vlaemschen Olijfberg geen Kruiskerken meer. Bovengenoemde gemeenten waren laatstelijk bediend door de predikanten Ds. J.B. van Raeij Viersens, J.D. de Lepelaere, S. de Koek en Abbema (1793).

(Uit het Kerkeraadsboek van 1815.)

27 Mei 1804 werd Ds. Goedkoop predikant te Baarland (Zuid-Beveland) en in 1807 te Zonnemeire en Bommenede. Bij K.B. van 4 Maart 1815 werd hij wederom predikant van den Vlaamschen Olijfberg met woonplaats te Gent.

(Zie besluit van 9 January 1815 n°. 20.)

23 April 1815 begon Ds. A. Goedkoop zijn dienst te Gent en bleef predikant te Gent tot 1843 (28 October.)

Hij stierf 5 Aug. 1852 te Antwerpen.

Van hem verschenen o.a.:

1. Sluissche uitspraak voor Hazegras.
2. Geb. 28 October 1778, gedoopt 1 Nov. 1778 te Amsterdam.

I. Feestrede geh. voor de Herv. Gem. te Gent, op het 3e Eeuwfeest der Hervorming 2 Nov. 1817 door Ds. A. Goedkoop pred. bij dezelve Gemeente bij S. de Visser 1817, 's Gravenhage, 24 blz., in gr. 8vo.

II. De voornaemste waerheden der Christelyke religie getrokken uyt en voorgesteld met de eygen woorden der Heylige Schriftuere, tweede druk, Gent 1832.

III. Korte grondstellingen betrekkelijk den aerd onzer ziel met opzigt tot de zedekunde en goddelijke openbaring, Brussel 1838.

IV. Bijbelsche beschouwing van den staatkundigen toestand des menschdoms, gedurende de onderscheidene tijdperken van deszelfs bestaen op aerde, Gent 1842.

V. Samenspraak over de Colportage der H. Schriften, Gent 1837.

VI. Aanmerkingen over Lukas XVI. Gent, 1846.

VII. De verzoeking van Jezus in de woestijn.

Bijlage VI.

De Hervormde Kerk, het Gentsch volk zegt de Geuzentempel, vertoont een mooie heel eigenaardige gevel. De bouworde is een mengeling van Gotischen stijl en Renaissance. De boogramen zijn in spitsboogstijl, doch de glooiende gevel geheel in nieuwen bouwtrant van de zeventiende eeuw. Deze oude kerk, waarvan de stichting tot in 't begin van de 14e eeuw opklimt, ligt aan 't eind van den Brabantdam, of gelijk men oudtijds zei, de ‘Overschelde’, dicht bij de vroegere Steenpoort. Oorspronkelijk deed deze kerk dienst, als kapel van 't H. Sacrament en van den H. Christoffel, - zij diende ook als Godshuis voor de Volders, die hun gasthuis er vlakbij in de Abeelstraat hadden. Keizer Karel V deed in 1540 de Volderskapel en goederen verbeurd verklaren en plaatste later al de bezittingen der Volders onder het beheer van 4 leden van de oudste geslachten van die gilde. In den jare 1589, kwamen hier de Capucijnen, aan wie de schepenen de kapel van den H. Christoffel afstonden. Deze Orde herbouwde de kerk in 1632 en stichtte op een aangrenzend grondgebied een klooster, dat zij tot hun opheffing in 1794 bezaten.

De gebouwen en hoven van dit klooster strekten zich uit vanaf de oevers der Nederschelde tot op de tegenwoordige Arteveldeplaats. Nog herinneren de namen Capucijnenhammeke, en Capucijnenstraat aan dit uitgestrekte kloostergoed tusschen de Visscherij en den Brabantdam. Het Fransch bewind gebruikte de kerk als magazijn en zelfs als gevangenis.

Bij K.B. van 14 Januari 1817 werd de Capucijnenkerk aan de Protestanten afgestaan, den 16en Maart van hetzelfde jaar predikte Ds. A. Goedkoop, die bij K.B. (4 Maart 1815) van Z.M. Koning Willem I, tot predikant van den Vlaamschen Olijfberg was benoemd, voor het eerst in de pas geopende Hervormde Kerk.

Voor de ingebruikneming dezer kerk preekte Ds. Goedkoop, gelijk hij den 4 Augustus 1816 meldt, ‘in hetzelfde lokaal van 't Stadhuis waar in zijn tijd P. Dathenus voor de bevolking van Gent de leer der waarheid had verkondigd.’

Zóó verkregen de Hervormden weer een eigen bedehuis binnen Gent, - als voortzetting van ‘den Tempel buiten de Brugsche Poorte of Roygem’, welke Nicasius van der Schuere 10 November 1566 had ingewijd en welke door de tegenstanders ‘de Schuere’ of ‘het Peerdenkerkhof’ genaamd werd en als voortzetting van de diensten der Gereformeerden in de St.-Baafskerk, waar Petrus Dathenus, ‘den minister met den rossen baard’ voor den 28en September 1578 predikte. Na den val van Gent had de ‘gemeente onder het kruis of van den Vlaamschen Olijfberg meestal in het geheim vergaderd, slechts nu en dan als er vreemde garnizoenen binnen de stad lagen op 't kasteel van Gent, in de Lakenhal, of in een voor hen

verordende kerke of huis[1.] door predikanten door de Hervormde klassen van Walcheren of Zuid-Beveland naar Gent en Maria-Hoorebeke gezonden, of door garnizoenspredikanten.

In 1815 begon er een nieuw tijdperk voor de Hervormden te Gent. De koning bezocht zelf tijdens zijn bezoeken aan onze stad de godsdienstoefeningen. Bernhard van Saksen-Weimar, die er achtereenvolgens verbleef, in het tegenwoordige Ooglijdersgesticht op den hoek van den Zandberg en in de huizinge nu bewoond door den boekhandelaar Vyt (Nederkouter), kwam ook ter kerk en liet zijn kinderen doopen.

Tijdens de omwenteling werd er door een bende heethoofden, den 15en October 1830, alles kort en klein geslagen, daarna wilde het Voorloopig Bewind de kerk tot kazerne inrichten, doch Ds. Goedkoop gesteund door het Orangistisch bestuur der stad wist haar voor den Hervormden godsdienst te behouden. Toch was de kerk gedurende de cholera een tijdlang ziekenhuis. Van dien tijd (1832) tot nu diende zij onafgebroken voor den Protestantschen eeredienst.[2.]

In de oude kerk van den Vlaamschen Olijfberg vindt men eenige merkwaardigheden, onder andere een ouden Statenbijbel uit het geslacht van Klenck-Reepmaker met mooi bewerkte geslachtwapens, twee avondmaal bekers, de ééne uit de tijden der vervolging, toen de gemeente onder het kruis in 't geheim saamvergaderde, aan haar vereerd door Jac Claesgens en versierd met de zinnebeelden van geloof, hoop en liefde - de tweede een geschenk van koning Willem van Oranje. Ten slotte ziet men er nog een lijst van de Gentsche Hervormde predikanten van af de 16e eeuw tot nu toe. In de consistorie achter de kerk hangen de namen van de Protestantsche martelaars van Gent en verder de portretten van de vijf laatste dominees: Ds. C.J. van Arkel, Ds. Wustenhoff, Ds. Blom, Ds. Koster Henke en Ds. Goedkoop. Ook een vijftal der eerste Evangeliedienaars der Gentsche kerk merkt men op: P. Datheen, den minister met den rossen baard, P. Moraeus, Junius, Trelcatius en Danaeus, hoogleeraar aan de Gentsche Gereformeerde hoogeschool. Het archief bevat enkele oude boeken, maar helaas de zeven deelen van het Memoriaal der heymelicke kerken in Vlaanderen, in 1867 aan den Brusselschen Dr. Vent geleend, op onbegrijpelijke wijze verloren gegaan.

1. Gentsche Gesch., 1:56-57.
2. Hist. Herv. kerk W. te Water, bl: 111-112 en archief der Herv. kerk Dendermonde - Gent.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Vereenigde Staten en Mexico.

TOEN in 1901 Engeland, onder den druk van zijn onveilige internationale positie, met het doel om den grondslag te leggen voor eene innige samenwerking der Angelsaksische Volken in de wereldpolitiek, aan de Vereenigde Staten toestond een kanaal door de landengte van Panama te bouwen - werd bedektelijk ook ingestemd, dat Midden-Amerika onder den invloed der groote Republiek werd gebracht. Het destijds geöpend vooruitzicht, waarvoor een 'rechtsgrond' gezocht wordt in de neo-Monroeleer, is sedert ten deele verwerkelijkt. Ofschoon onder het in 1903 met het nieuwe Panama gesloten Verdrag de souvereiniteit der Unie zich slechts uitstrekt over eene strook gronds vijf mijl breed weerzijds van het kanaal, is de regeering te Washington niet slechts in dat Staatje feitelijk meester, maar zijn ook de Republieken Dominica, Nicaragua, Honduras en Guatamala onder contrôle der Vereenigde Staten gesteld. Deze verhouding werd absoluut noodzakelijk geacht om zekerheid te geven, dat de oorlogsschepen der Unie ten allen tijde ongehinderde doortocht langs den interoccanischen verkeersweg zullen hebben. Naar de opvattingen van Presidenten Roosevelt en Taft kan de toestand echter niet onder alle omstandigheden veilig heeten, zoolang de Midden-Amerikaansche invloedssfeer door een zelfstandig Mexico van het eigen grondgebied gescheiden is. Zij zochten daarom hun invloed in Mexico supreem te maken.

In 1907 bracht Staatssecretaris Rooth een bezoek aan President Diaz ten einde met hem te onderhandelen over eene ver strekkende, met de onafhankelijkheid van zijn land nièt wel bestaanbare, verbintenis met de Unie. Hiervoor was de Mexicaan niet te vinden. Hij gaf echter wel zeer groot bewijs van zijne goede gezindheid tegenover Washington met een kolenstation aan de Magdalenabaai af te staan. De Unie was hiervoor dankbaar, noch voldaan.

Eene bijeenkomst van Presidenten Taft en Diaz op de grens, aan de Rio Grande del Norte, in 1909 voor hetzelfde doel, waarmede Rooth twee jaar vroeger derwaarts was gegaan, had niet het gewenschte resultaat; -

waarop aanvang 1910 in de aan de Unie grenzende Mexicaansche provincies een opstand werd georganiseerd onder leiding van Madero - waaraan de regeering te Washington ontwijfelbaar moreelen steun en Amerikaansche burgers, door levering van wapenen als anderszins, daadwerkelijk medewerking verleenden.

Toen aan vang 1911 duidelijk werd, dat Diaz dezen opstand, als zoovele anderen, die zich in zijne vijfendertigjarige regeering hadden voorgedaan,

zou onderdrukken, zijn de Vereenigde Staten tot militaire dreiging overgegaan: in Maart van dat jaar had eene zoogenaamde proef-mobilisatie aan de Rio Grande plaats, omtrent welker ware beteekenis men te Mexico City niet den minsten twijfel koesterde.

Eene maand later (April 1911) trad President Diaz vrijwillig af. Hij had zijn land tot groote mate van ontwikkeling gebracht. Vijftienduizend mijl spoorweg waren aangelegd; de buitenlandsche bereikte in 1907-1908 een groot totaal van zeshonderdenveertig millioen gulden. Op zijn ouden dag wilde hij niet door een verwoestenden oorlog zijn groote en schoone levenswerk vernietigd zien - de vrucht van een krachtig bestuur passend aan de heftige volksaard. Hij stelde den Minister van Buitenlandsche Zaken de la Barra tijdelijk in zijne plaats.

Eind 1901 werd daarop den onder Amerikaanschen invloed handelenden leider der opstandelingen, Madero, tot President verkozen verklaard; - met het resultaat, dat onmiddellijk een tegenrevolutie uitbrak.

De hulp hem door de Vereenigde Staten gebracht, die zorgden dat het hem niet aan geld en wapens mangelde en aan den anderen kant een embargo legden op de geweren door zijn tegenstanders besteld en betaald - mocht niet baten.

Aanvang 1913 werd Madero door generaal Huerta gevangen genomen. Hij is vervolgens gedood onder omstandigheden, die geheel onvoldoende bekend zijn dan dat er gegronde reden is om zijn overweldiger van moord te beschuldigen.

Terzelfder tijd trad in de Vereenigde Staten als gevolg der algemeene verkiezingen eene nieuwe regeering op - welke door de beginselen harer partij gehouden was om een niet-imperialistische staatkunde te volgen. Met bijna zekerheid werd voorzien dat de druk, door gouvernement van Roosevelt en Taft op Mexico uitgeoefend, zou worden opgeheven. Gevaar dat de op hunne onafhankelijkheid zeer naijverige Mexicanen onder invloed van een sterken vreemden Staat zouden kunnen komen - waardoor de positie der Vereenigde Staten in Midden-Amerika onzeker zou worden - kon uitgesloten worden geacht. En er bestond een bijzondere reden voor Washington om onrustkweekende bemoeiïngen te staken, omdat dientengevolge de handel enorme schade leed: terwijl de uitvoer stationair bleef, was de invoer van Mexico van 330 millioen gulden in 1907 in 1910 (het laatste jaar waarvan ik gegevens ter hand heb) reeds tot 230 milioen gedaald en sedert nog teruggaande. Niet alleen, dat de Vereenigde Staten die 4/7 deel van den invoer genoten hieruit groote schade leden, de politiek van Washington had ook andere gouvernementen reden tot ontstemming gegeven. President Wilson en vooral diens staatssecretaris Bryan wekten de beste verwachting, dat een einde was gesteld aan de aan Mexico en daarop handeldrijvende naties heillooze politiek van zijn voorgangers en de zeer goede betrekkingen met dat land zouden worden hersteld, welke eenige tientallen van jaren bestaan hadden, totdat de zending van staatssecretaris Rooth (die nota bene een paar jaar later den Nobelprijs voor den vrede verkregen heeft!) er een einde aan maakte - een bloedig einde, daar het a foregone conclusion was, dat men, eenmaal het imperialistische doel zoekende, geweld zou toepassen (of verraad, door het aankweeken van opstand), als het bleek, dat zachte drang niet baatte.

De regeering van President Wilson heeft diep teleurgesteld. Zijne fatsoenlijkheidsbegrippen lieten niet toe Huerta als staatshoofd te erkennen, omdat

diens gezag, naar 't heet, op misdaad steunt. De ‘North American Review’ - het voornaamste, althans een der allervoornaamste tijdschriften van de Unie - geeft van het optreden van den President deze en geen andere verklaring, als eene onbestredene en onbetwisbare, in een in het Maartnummer (1914) gepubliceerden open brief van de redactie, waarin hem geraden wordt om Huerta te erkennen en zijn ‘nobel standpunt’ prijs te geven, omdat dit nu eenmaal een verhindering voor het herstel van den vrede in Mexico blijkt en daarbij bevordelijk aan diplomatieke moeilijkheden voor de Unie, die onder de neo-Monroeleer voor rust in het sub-continent verantwoordelijk is. Men moet wel aannemen, dat de burgerlijke gevoelsmotieven van den heer Wilson de politiek van Washington uit den aangewezen nieuwen koers geleid hebben, terug in de oude banen van bedekte agressie. Het bewijst 1°, dat de opvolger van Roosevelt een naif moralist is, die echter onder den invloed der met anderer rechten geen rekening houdende imperialisten handelt en 2°, dat de invloed van den Eersten Burger der Republiek op de buitenlandsche staatkunde van zijn land grooter is dan die van eenigen gekroonden Koning of Keizer in Europa, zelfs den Russischen niet uitgezonderd, in het zijne; - waaruit en passant wel even de les mag worden in herinnering gebracht, dat het hoog tijd wordt voor de Amerikanen hunne feilenrijke constitutie eens degelijk te herzien.

Naar allen schijn zal Wilson zoo niet heden dan morgen, onder een of ander pretext oorlog maken; want de Mexicaansch-Amerikaansche verhoudingen zijn nu degelijk verstoord. De mogelijkheid, dat Mexico een gevaar kan opleveren voor de positie der Vereenigde Staten aan de landengte, (vóór 1907 uiterst gering en feitelijk door de Administraties van Rooseveld en Taft, toen zij Mexico onder het juk wilden brengen in het leven geroepen) had door de nieuwe regeering bezworen kunnen worden, indien zij Huerta, wiens titel op het presidentschap in elk geval beter was dan die van Madero, had erkend en de oude vriendschappelijke betrekkingen met zijn land hersteld. Instede van zulks te doen heeft zij eiken goeden Mexicaanschen President gedwongen bij andere naties steun te zoeken tegen Amerikaansche bemoeiïng. Want niet alleen dat Wilson door de niet-erkenning van generaal Heurta, diens positie ontzettend bemoeilijkte, zij heeft tevens de opstandelingen krachtig gesteund. Terwijl in 1912 den Amerikaanschen burgers werd verboden en belet om wapens aan de tegenstanders van Madero te leveren, zijn in 1913 de bestrijders van Heurta, die zich op de Amerikaansche grens organiseerden, als belligerenten erkenden, werden hunne generaals met aan hoogwaardigheidsbekleeders verschuldigde saluutschoten aan boord van Amerikaansche oorlogsschepen ontvangen. Daarop heeft President Huerta, om zijn land tegen de vijandschap der Unie te dekken, Japansche zeeofficieren ten zijnent ontvangen...

Het is zeer waarschijnlijk aan de bemoeiïngen der Britsche diplomatie te danken, dat niet reeds een Japansch-Mexicaansch verdrag van wijde strekking is tot stand gekomen - doch Wilson onlangs het voornemen accentueerde om de Philippijnen onafhankelijk te maken - waarvan de volle consequentie zal zijn, dat deze eilandengroep aan Japansche expansie wordt overgelaten. De heer Wilson is erin geslaagd in een jaar tijds de zaken zeer ernstig in de war te sturen. - Of de kwestie met Mexico zonder oorlog zal eindigen, moet op zijn gunstigst zeer twijfelachtig heeten; want de Europeesche Kabinetten, wier nationalen ontzettende schade lijden

als gevolg van het gevoerde wanbeleid, dringen ten ernstigste erop aan, dat Washington thans

de orde, die het heeft verstoord, zonder verwijl herstelle. De heerscher uit het Witte Huis zal òf Heurta (die sterk genoeg schijnt om de orde te herstellen, indien men hem slechts niet bemoeilijkt) moeten ingrijpen òf zelf de zaken in Mexico moeten regelen. Hoe de oorlogstaart smaken zal, indien zij op tafel komt, zal de toekomst moeten leeren. Door macht van oorlogsschepen zullen de nabij de kust gelegen hoofdsteden waarschijnlijk zonder veel moeite bezet worden. Doch dàn komt het zware werk: de occupatie van het land. Het leger der Vereenigde Staten is onbeduidend. Op papier telt de militie 115000 man, doch men berekent, dat hoogstens 50000 hiervan voor de groote taak beschikbaar zullen zijn om het door ruim vijftien millioen zielen bewoonde groote land te veroveren - en dat terwijl de militaire experts meenen, dat 300000 soldaten noodig zijn.

Ook al mag men aannemen dat onder de Mexicanen wel eenige duizenden ‘national scouts’ zullen gevonden worden, die zich tegen goede betaling in dienst van een veroveraar stellen willen, moet toch voorzien worden, dat bittere ervaringen te wachten staan en heel wat Amerikaansch bloed zal vloeien en millioenen dollars geofferd zullen moeten worden, voor geen beter oogmerk dan de bevrediging van Wilson's moraliteit, die kinderlijk is in zooverre zij in een staatshoofd niet misdadig moet heeten. Komt het tot den strijd dan zullen duizenden en duizenden in Europa, die zich weten te ontworstelen aan rasvooroordeel en belangzucht, instemmen met den kreet ‘Viva Huerta!’ waaronder het Mexicaansche volk zich moge vereenigen, opdat de Amerikanen zullen ervaren, dat ook zij niet straffeloos de hand kunnen uitstrekken naar eens anders goed.

Literaire kroniek.

Nico van Suchtelen. Liefde's Dool. Sonnettenkrans in vier bòeken. - Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1913.

Wie in dezen sonnettenkrans, die door de Wereld-bibliotheek in hare luxueus uitgevoerde serie keurboekjes wordt aangeboden, een geestelijken zielegroei, een wording van levens-inzicht zoekt, dat zich bevestigt door beminnen en lijden, vergist zich. De dichter is aan het begin van zijn cyclus even ver als aan het eind, en de regels, die in de inleidende verzen aan het eerste boek voorafgaan:

> Blij-wonderend zult ge 't spel aanschouwen,
> Totdat de glans dier tooverij
> In uw wijde oogen is verblonken;
>
> Dan, als mijn rijmen zijn verklonken,
> Zult ge stil mijmren: niet voor mij
> Zong zijn diepst hart, noch andere aardsche vrouwen,

zijn typeerend voor het geheele bundeltje, omdat zij het wezenlijke bestanddeel aangeven waaruit deze verzen ontsproten zijn: liefde tot schoonheid, die zich incarneert in liefde tot eene vrouw. Niet slechts krijgt men dezen indruk door het karakter der poëzie, doch ook doordat de dichter het zelf verzekert. Dit laatste geeft nu en dan iets kouds, iets onbevredigds; het is, of de dichter aanhoudend weet dat hij op dit oogenblik verzen schrijft over de gesteldheid zijner ziel; waar men de stemming eener algeheele overgave zou wenschen, vindt men hier en daar iets beredeneerds, iets verstandelijks, dat meer een delicaat en technisch-volkomen kunstenaarsschap verraadt dan de volkomene uitstorting van eene ziel die de smartelijke schoonheids-gewaarwording der liefde ondergaat.

Dat element-van-gereserveerdheid, dien onmacht of onwil om zijne stemmingen gansch-en-al in zijne poëzie uit te gieten, meen ik te vinden in een vers als het volgende:

> O bloemen bleek en schitter-bont,
> Blankwit en gouden en daartusschen
> Vlamrood - die stil als avond sussen
> Of stralen gloed en glanzen rond;
>
> Schoon zijt ge als zij die u mij zond
> Teer als haar woorde' en niet te blusschen
> Fel als de koorts-doorgloeide kussen
> Van waren warmen, wilden mond.

Die liefde die 't àl bloeien doet,
Houdt ook uw bont-verscheiden pracht
Tot eene schoonheid saamverbonden;
En zoo zijn in ùw ziel verwonden,
Schoon Lief, door zelfder liefde macht,
Uw zachte teerheid en uw wilde gloed.

Hier spreekt voor mijn gevoel meer de bewuste artiest dan de ontroerde mensch. Ik wordt hier geen afspiegeling eener aller-diepste menschelijkheid gewaar, en eerst wanneer deze in lijdens- of vreugd-ontroeren licht door een vers, zullen de woorden van den kunstenaar omspeeld zijn door een gloed, die het vreemde en schoone wezen is der werkelijke poëzie.

Ik stel tegenover dit tamelijk koud-schitterende vers een spontane uiting als de volgende:

Vloeken wilde ik de zoete logen
Der lente, die glorieënd straalt;
Vloeken de trotsche zon, die praalt
Hoog aan 's hemels fonklende bogen;

Vloeken der luwten weelg vermogen,
En regen die zacht-ruislend daalt;
Vloeken wat min-zwoel ademhaalt
En droomt uit donker-gloeiende oogen.

Ik borg voor alle schoonheid schuw
Mijn bangen blik... maar toch bleef branden
In mij haar zoete foltering;

Schoon Lief, en vloeken wilde ik ù...
Maar stil in mijn bevende handen
Schreide ik één woord: Lieveling, Lieveling!

Dit is een vers waar ziel in zit. Hier worden wij niet op een afstand gehouden door den bewusten artiest, die ons de sprankeling van zijn woorden-rijkdom toont; hier zien wij slechts de vertwijfeling van den in de wereld zijner liefde verdoolden mensch. Maar eerst uit die vertwijfeling wordt de kunstenaar geboren.

Diezelfde schoonheid straalt ook op uit het volgende vers, dat ik nog zal aanhalen om aan te toonen dat deze dichter wel degelijk een veel-vermogend en ontroerend-waar kunstenaar is. In dit vers is de felheid der smart getemperd tot weemoed, en de poëzie is er misschien te schooner om:

Eens heb 'k u liederen beloofd,
Als lichtgewiekte vlinders spelend,
Als zonneglinsteringen streelend
Rondom uw lentlijk blonde hoofd.

Ik heb u liederen beloofd,
Als zuivre vogelkelen kweelend,
Als zuivre woudlucht sterk en heelend,
Rondom uw jong en lieflijk hoofd.

Ach, zoo dan nu mijn liedren komen,
Bleek en gehavend, stervenszwak;
Vergeet dan wat mijn hoogmoed sprak,

Schoon Lief, maar luister, luister dan
Glimlachend naar het fluistren van
Den weemoed hunner eenzaam-droeve droomen.

In het bijzonder wijs ik op de terzinen. Zij zijn omschemerd door het teedere waas van schoonheid, dat men ontwaart op menige bladzijde. Een schoonheid die het boekje maakt tot een gewaardeerd bezit, omdat zij den lezer voert in een sfeer die beter is dan de druk onzer dagen.

HERMAN MIDDENDORP.

L. Simons. Uit Vondels dramatische lyriek. Eerste stuk. - Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1913.

'Niet slechts een groote, die er geweest is, maar dien we verlangend verwachten,' noemt Ds. Haspels Vondel in zijne brochure, die dezer dagen bij de Hollandia-drukkerij uitkwam. Het schijnt werkelijk, dat de groote dichter ons tegenwoordig weer meer en meer nabij komt. De heer Simons, die reeds zooveel voor de kennis en de waardeering van Vondel deed, geeft in dit keurboekje fragmenten uit tien van 's dichters drama's; niet alleen gedeelten uit de reizangen, doch ook uit de bedrijven zelf, waarin Vondel zoo dikwijls van de handeling der sprekende personen overgaat naar de lyrische ontboezeming, die enkel gemoedsgesteldheid weergeeft.

Korte inleidingen ondervangen het fragmentarische van de bloemlezing. Ook hier blijkt het ernstige streven van den heer Simons: de waardeering van Vondel - want in naam is de groote man altijd gewaardeerd - te ontdoen van de groote laag conventie, die haar sedert lange jaren overdekte, en ons de schoonheid van Vondels taal in haar zuiveren eenvoud en heerlijke bezieling voor te stellen.

HERMAN MIDDENDORP.

Aphorismen.
J. Petri.

De menschen spreken over alles en nog wat, maar dat ‘nog wat’ dat verraadt hen, ze spreken over ‘nog wat’; dat is alles.

De meesten leven hun dagen, als regen ze maar kralen aan een snoer, tot ze bij het slotje komen; dan merken ze pas den cirkel, waardoor het leven eeuwig is.

Men kan met alles zijn brood verdienen, behalve met aphorismen; een juwelier kan rijk worden, maar een fontein sprenkelt zijn parels... maar weer in het water.

Vele begrijpen niet dat een bezoek aan een bacteriologisch laboratorium evenzeer ontroert als het zijn op een sterrewacht; zoo is de mystiek van een godslamp niet minder dan die der zee of der Alpen.

De menschen maken nooit onderscheid tusschen pedante verwaandheid en zelfbewustheid; het eerste is een excentrieke uitbundigheid, het tweede een intens thuisgevoel.

Goede aphorismen zijn als wimpels op het monumentale feest der gedachten.

Kants philosophie is als een schutsluis, de snelste torpedo moet even wachten, daar liggen wherries, bommen, tjalken en jachten; alleen de pleizierboot vaart maar om.

Onze leestafel.

Het belangwekkend Geweten. Een roman, door L.H.A. Drabbe. Uitgever A.W.M. van Hees, Amsterdam.

Dit boek doet in de omschrijving eener obsessie niet onder bij een voorgaand van denzelfden auteur: *De Onzichtbare Leider.* Hier leeren wij in het eerste hoofdstuk reeds den 'Zonderling' kennen, den abnormalen mensch, lanterfantend door den nacht. Hij wandelt, slentert langs de nagenoeg verlaten straten, over de pleinen der slapende stad. Veel merkwaardigs ontmoet en denkt hij niet. Wel wordt een en ander schrikkelijk gewichtig verteld, als om den lezer voor te bereiden op de lugubre dingen, die hem wachten. Rusteloosheid kwelt den wandelaar; het eerste symptoom zijner ziekte?

Scipio - de naam is uitheemsch genoeg - wil zijn geweten leeren kennen. Hij haspelt daarbij zucht tot zelfkennis, waarneming van het eigen ik, 't doordringen in de raadselvolle diepten van zijn binnenste, met andere meer alledaagsche neigingen door elkander.

Al spoedig krijgt de lezer vat op den man: hij is moordzuchtig. Deze ziekte - laat ons het zoo noemen - beschouwt Scipio als een aandrift tot het leeren der macht, die men geweten noemt. Hij wordt meer en meer monomaan. Het grootste deel van het verhaal is aan 's mans gewaarwordingen, ondervindingen, overpeinzingen gewijd. Hij draait als de mug bij de kaarsvlam om de onzinnige begeerte heen, die nu eens wild bij hem opflikkert, dan als een ondier loerend ligt in zijn binnenste, gereed op de beste prooi af te gaan. Hij moet er zich over uiten in meer of minder duidelijke bewoordingen, angst zich te verraden drijft hem er toe zichzelf te verloochenen; hij is driekwart waanzinnig, maar het eene vierde deel verstand houdt hem nog in toom. Tot... de daad geschiedt en de gevolgen, ook al weer haarfijn uitgesponnen, voor een psychiatrisch aangelegd lezer belangwekkender zijn dan voor een van de gewone soort romanverslinders. Dit verhaal van een ziekteprocès roman te noemen, is dwaas. Maar wie op griezelige sensaties belust is, wie aan de berichten van dien aard in de courant, aan de bioscoopvertooningen niet genoeg heeft, leze de beschrijving van belangwekkend (?) geweten.

Eentonig echter zijn Scipio's ervaringen, trots het wonderlijk stel vrienden, dat hij er op nahoudt. Auteur streeft naar het buitengewone, het geheimzinnige, het onverklaarbare. Ook hem beheerschen duistere machten. Hij heeft geen oog voor schoone levensraadselen. Liever dan den blijden Ormuzd te volgen, schaart hij zich onder de adepten van Arihman, den god van het booze; en woelt in het slijk van weerzinwekkende hartstochten... Dat moet hij weten. Maar in de schepping staat het licht naast het duister. Bij al te diepe en te lange nacht is geen leven mogelijk, houdt 's menschen belangstelling op. Trouwens, wie te veel akeligheden moet slikken, krijgt indigestie. Is het ter voorkoming van dit laatste euvel, dat

auteur dikwijls uit zijn rol valt, en dan zeer laag bij den grond is, vooral in de gesprekken?

Maar meergemelde lezer krijgt toch waar voor zijn geld. Een moord en twee zelfmoorden... wat wil hij meer? Waar gaan wij heen met deze en dergelijke ongezond prikkelende, overspannen lectuur? Is wat in de ontleedkamer thuis behoort, wel geschikt voor de groote markt? Zullen oppervlakkig oordeelen, lichtzinnig meepraten over waarachtig psychiatrische raadselen in de maatschappij hier niet voedsel vinden? Want aan de andere zijde mist deze studie (?) de noodige fijnheid, de onontbeerlijke diepte, die haar waardevol zou kunnen maken. Wat hoort men o.a. van Scipio's vroeger leven? Niets dan eenige vage aanduidingen, zinspelingen op een ongelukkig huwelijksleven, een scheiding enz. worden ons verstrekt, tusschen allerlei dolhuispraat in. Èn Scipio èn zijne vrienden raken met grove vingren aan uiterst fijne weefsels, scheuren er groote gaten in, kijken er doorheen elkander aan, en zeggen dan parmantig: de stof deugt niet. Ja, zielkunde is gevaarlijke stof; zoo beschouwd en behandeld als hier, blijft er alleen de naam van over.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de April-aflevering vervolgt de heer P. Raëskin zijn novelle ‘Nonneke.’ Dr. Th. Bussemaker besluit zijn studie over John Bright. Prof. K. Kuiper schetst den ontwikkelingsgang der Grieksche tragedie. Jhr. Mr. H. Smissaert bespreekt wettelijke regeling van het levensverzekeringsbedrijf. Herman Middendorp zingt verzen. De heer C.K. Elout bezingt het ministerie-Cort-van-der-Linden.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen &. Zoon.

De April-aflevering heft aan met eene novelle van M. Scharten - Antink: de Vogelaars, gevolgd door een mythologisch gedicht van Karel van de Woestyne: de Stierendief. Dr. Ch.M. van Deventer haalt uit ‘de rommelkamer der wetenschap’ allerlei oude ontdekkingen te voorschijn. De heer Th.M. Roest van Limburg geeft sociologische fragmenten uit het leven der volksmassa. Mr. C.Th. van Deventer duidt een weg aan naar den Indischen schoolvrede. Hélène Swarth bezingt in negen sonnetten de liefde. De heer J.A. Loeber Jr. prijst den Duitschen Werkbond en Dr. H.T. Colenbrander den minister Cort van der Linden.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In het Aprilnummer vervolgt de heer G. van Hulzen zijne novelle ‘Aan 't lichtende strand.’ Van den roman ‘Het gevloekte geslacht’ van Jozef Cohen verschijnt een fragment. De heer Leo Polak plaatst zijn openbare les ter intrede als privaatdocent over ‘Het kritische probleem’. Josephine Giese bespreekt Ernest Hello; Frans Erens schrijft over de Odyssea. Dr. A. Aletrino vervolgt zijn studies rondom Napoleon. Jac. van Looy zingt een Lentelied, Joannes Reddingius bezingt het morgenrood, en Hein Boeken dicht een in memoriam voor Frederic Mistral.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het nummer van 1 April plaatst de heer Berlage de tweede zijner lezingen over Stedebouw. De heer E. van Maareyk geeft een treurspel in drie bedrijven, getiteld ‘De Zuster.’

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de April-aflevering wijdt Dr. P.J. Molenaar een studie aan Frederik den Groote. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine leidt de Fransche christelijk-sociale beweging voor de lezers in. De heer O. Ruysch besluit zijne novelle 'Roeping'. Dr. D. Plooy handelt over den Octavius van Minucius Felix en den overgangstijd tusschen de antieke wereld en het Christendom. Verzen volgen van P. Minderaa, Heinrich Petermeyer en v. G.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

In de Maart-aflevering geeft de heer Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman het IIe deel der geschiedenis van Groen's jeugd. Balthasar Verhagen geeft een krachtige, welgeslaagde proeve van epische poëzie in het verhaal van een gevecht tusschen Spanjaarden en Geuzen op het ijs van het IJ. Eene kindernovelle, 'Een van deze kleinen,' wordt door den heer J.L.F. de Liefde bijgedragen. De sociale kroniek van den heer C. Gerretson werpt een helder licht op minister Treubs zwakke positie, de Terugblik geeft ditmaal vooral een inzicht in politieke verhoudingen aan anti-revolutionaire zijde.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

In het Aprilnummer beschrijft de heer Jacques Mesnil het museum Jacquemart-André te Parijs, waarin in deze aflevering afgebeelde prachtige stukken voorkomen van oude Vlaamsche en Hollandsche meesters, van D. van Dijck, Rembrandt, Frans Hals, Jan de Bray e.a. De heer Sander Pierron besluit zijn studie over den Brusselschen meester Edouard Huberti, van wien eenige stemmingsvolle landschappen in afbeelding worden weergegeven.

***De Natuur,* populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.**

Het nummer van 25 Maart bevat de portretten van Dr. Frederik van Eeden, luit-gen. Van Daalen en Jan Ligthart, alsmede een karakterschets van den heer J.R.A. Schouten, redacteur van ‘Lux.’

In het nummer van 15 April beschrijft de heer P. Haverhorst merkwaardige insectenspinsels, de heer J.P. Bouwman de Nitralamp. De heer J. Vijverberg besluit de reeks zijner interessante vogelopnamen uit het duingebied van Schouwen. De heer G.M. Claus verhaalt iets over de vervoerbare stations voor draadlooze telegrafie en Dr. D. Knuttel een en ander over photoluminescantie. De heer B.J. Kerkhof behandelt de beweging van het water in rivieren en de berekening van den afvoer, de heer v. E. de wichelroede.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 April geeft de heer J. Vijverberg een paar opnamen van een ijsvogel, door hem met veel geduld verkregen, blijkens het bijschrift. De heer Jozef Bols, leeraar in 't St. Romboutscollege, heeft een woekerwesp op Nebria Brericollis F. bestudeerd. De heer P.E.W. Kok beschrijft sneeuwdagen op de heide en in het bosch. De heer H. Koperberg besluit zijn studie over huidmondjes. De heer J.B. Barnink bracht een geologisch bezoek aan Gronau.

In het nummer van 15 April verhaalt de heer Jac. P. Thijsse van de vogelfauna in het aan de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten behoorende gebied der Oisterwijksche Vennen. De heer A.F.J. Portielje verhaalt van de kamaeleons in Artis. De heer E. Heimans verklaart enkele mineralen voor dagelijksch gebruik. Dr. A.J.M. Garjeanne verklaart eene nabootsing van moenkraters in een regenton. De heer B. Stoffel handelt over Dieren- en Plantenbescherming. De heer J.B. Bernink besluit zijn verslag der geologische excursie naar Gronau. De heer J. Drijver doet mededeelingen omtrent nut en schade van telegraafdraden voor vogels.

Ontvangen boeken.

Stijn Streuvels, *Dorpslucht.* Boek I. L.J. Veen, Amsterdam.
Frederik van Eeden, Lirius & Siderius, II. *Het Kind.* W. Versluijs, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. F. Raimund, De Alpenkoning en de menschenhater. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Tooneelbibliotheek. J.L. Walch, Judas Ish-Karioth. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Wereldbibliotheek, 272. William Shakespeare, *Koning Lear.*
Wereldbibliotheek. Oscar Wilde, *Individualisme en socialisme.*
Wereldbibliotheek 264/67. Charlotte Brontë, *Jane Eyre* (De wees van Lowood), alle Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Handboekjes Elck 't Beste. Ernst Haeckel, Het Monisme.
Handboekjes Elck 't Beste. Prof. Dr. Th. Ziehen, Hersenen en Zieleleven. 3e druk.
Het Jaar des Dichters. Muzenalmanak voor 1914, samengesteld door J. Greshoff. S.L. van Looy, Amsterdam.
Karel van den Oever, *Kritische opstellen.* Boekhandel 'Veritas,' Antwerpen.
Dr. P.H. Ritter, *Verspreide Fragmenten*, 1e/2e bundel. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
E. d'Oliveira '*De jongere generatie*' vervolg op '*De mannen van '80.*' Geïllustreerd. Nederl. Bibl. 276/78. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Onze groote mannen, I. 2. Erasmus, door Dr. J.A.C. van Leeuwen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt, bewerkt door H. Bakels. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Levensvragen, VII. 6. A.H. Gerhard, Godsdienst en Vrije Gedachte. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
M. Beversluis, *Het confessioneele en het ethisch beginsel in verband met de kwestie der belijdenisvragen.* P. Noordhoff, Groningen.
M.A. Schwartz, *Voorbereidend Hooger Onderwijs.* Meijer en Schaafsma, Leeuwarden.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III. 5. Prof. Dr. Sigmund Freud, De sexueele beschavingsmoraal als oorzaak der moderne zenuwzwakte. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Pro en Contra, IX, 1. Nieuwe richtingen in de schilderkunst. Pro: E. Wichman, Contra: Prof. C.L. Dake. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, IX, 2. Plaatselijke Keuze. *Pro:* Joh. Land, *Contra:* Dr. B.W.Th. Nuijens. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links, II, 5. Joh. Land, Het roode gevaar. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links II, 4. D. Leiman, De kleurlooze middenstof. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

VI.

IN overleg met zijn moeder had Albert vastgesteld zijne vrienden te ontbieden met de dorpskermis die plaats had den eersten zondag van October. Prosten Vantomme werd gelast met de uitnoodigingen en van de twintig oud-studenten die hij had opgetrommeld, hadden er tien aanvaard hun gewezen studiemaat te komen vieren. 't Was niet veel, maar toch voldoende, schreef hij aan Albert, in aanmerking genomen dat er in de vier verloopen jaren, een heele ommekeer gebeurd was in de gemoederen - dat het voor de eenen te ver afgelegen was en de anderen door drukke bezigheden weerhouden waren; enkelen hadden zich zelfs niet gewaardigd teeken van leven te geven - dat waren dezulken die door het maatschappelijk raderwerk ontaard waren!...

Dokter Blondeel wilde het feestje voor zijn zoon een intiem karakter geven - het zou iets zijn uitsluitend voor de jeugd - waarbij andere familieleden of iemand van 't dorp niet te pas kwamen. Mevrouw Blondeel was voornemens haar uiterste best te doen om er alle eer van te halen, en dagen te voren bemoeide zij zich dan ook zelf met de toebereidselen. Om de bediening heel in orde te hebben, kreeg Marie-Anne voor de gelegenheid de hulp eener keukenmeid en een jong dienstmeisje. Heel het huis moest onder tot boven den grooten schoonmaak ondergaan en in den hof moest alles opgepoetst worden. Albert ook scheen er fel op gesteld en verwachtte veel genoegen van de bijeenkomst zijner oude makkers. Hij was vooral benieuwd al die kerels eens weer te zien, te vernemen welken weg ze waren opgegaan, te hooren hoe ze dachten over 't leven,

de toekomst, de wetenschap... En eindelijk om 't genot te hebben met mannen van zijn weerga, over 't vak te kunnen praten en over hunne wederzijdsche bevindingen. Door 't verlangen der voorgestelde bijeenkomst, pinkelde er bij hem een klein greintje zelfbehagen om de gelegenheid die hem daardoor geboden werd, te laten zien welken weg hij sedert hun samenzijn had afgelegd en waar hij nu gekomen was. Dat gold echter maar als bijzaak - een kinderachtige ijdelheid - want wat kon het hem schelen? - 't geen hem 't meest aanzette was: 't vooruitzicht van de luidruchtigheid, het breede gebaar van het onberekende vriendschapsgevoel, met de illusie om zich nog eens weer te wanen in het lustige verkeer waarvan de herinnering uit den goeden tijd te Leuven, hem als het heerlijkste wat het leven geven kan, was bijgebleven.

Den uchtend van dien heugelijken kermis-zondag ontwaakte Albert als een kind, met 't verlangen dat er hem heden het verwachte genoegen zal geschonken worden. De vreugd bij 't ontwaken gevoelde hij als iets heerlijks dat hij sedert jaren niet meer met zulke reinheid had gesmaakt. Bij 't ontwaken bijzonderlijk, ondergaat men altijd op zeer onderscheidelijke wijze 't gevoel van droefheid of ook de grijze, ijlte van 't leven.

Dagen en weken lang was zijn ontwaken zonder gevoel van verlangen; niets was er in 't verschiet dat hem den dag begroeten deed als eene schoone belofte. De lucht hier op 't dorp had zijn gemoed bezwaard met tobberij en lustelooze gedachten; hij plaagde zichzelf door twijfel en tegenspraak. Hij was mistevreden over zijne omgeving en gekweld door de ingewikkeldste levensvragen en in gedurigen strijd door eene natuurlijke neiging om toe te geven aan 't geen men hier van hem verlangde en 't geen de nieuwe mensch in zich voelde om hooger op, het geweldige leven der wereldsteden te gaan meemaken. Er was de genegenheid zijner ouders, de stem van 't bloed die hem aan de dingen hier vasthield, maar ook: de diepzinnige beschouwingen over zijne wetenschappelijke waarde die hier ontaarden zou, zijn geestdrift en werkkracht die hier te verlammen dreigde. Alle geleerdheid zweeg hier alsof ze niet bestond, hij staarde hier vlak in de natuur - de zachtaardige, die zelfs geen raadselen stelt en in haar eigen zelfgenoegzaamheid de menschen haar milde gaven schenkt, zoodat zij er in leven alsof alles zijn moet gelijk het is en niemand er nog aan denkt eene reden te vinden of uitleg te zoeken

van 't geen zij willoos ondergaan als de eenige groote noodzaak.

Ginder ver, in de afgelegen steden, leefde de wetenschap en de geleerdheid, daar waren de beroemdheden onvermoeid aan den arbeid om met spitsvondig betoog het ‘waarom’ der bestaande dingen uiteen te doen en het leven in wetten te leggen. Van hieruit gezien, waar de zon, de wind, de lucht als de eeuwige en onverroerbare elementen, in hunne onmetelijke oneindigheid heerschten, schenen al die geleerde hypothesen en ingewikkelde theoriëen iets als ijdel spel van schoolkinderen die zich op onschadelijke manier trachten belangrijk te toonen... Hier in den breeden buiten rolde het leven met den zwaren ernst en zijn grondeloos diepe geheimen besloten in schrikwekkenden eenvoud, waar de eerste oorzaak al voor 't hoogste menschenverstand ontoegankelijk blijft. Hier overviel Albert soms den algemeenen twijfel aan alle kennis en aan den ernst van 't geen den menschengeest had voortgebracht.... Vandaag echter was al die narigheid vervlogen. Het ding dat hij dood waande in zich, leefde nog - de makkers zouden er hem van overtuigen! Hij voelde zich kommerloos, jong en vol levenslust. Een ding alleen was nu voor hem van meer belang dan al het andere - welk weer was het?

Hij trok haastig de gordijnen weg en rukte 't venster open. Zìe! de zon was al in haar macht aan den hemel! Nog nooit was de natuur hem zoo mild, zoo stralend voorgekomen. Niets van het sfinxachtige waar elke vraag een ander raadsel voortbracht; niets dan de gulden glimlach en het jubelen waar elke gezonde mensch zich voelt in opgaan, zich uitspreiden kan en open zwellen tot een reus, met 't hoofd in de wolken en de armen reikend over de windstreken, stappend op de deining van den algemeenen, grootschen wereld-adem, die 't al in één bezielt en aanwakkert met uitbortelende krachten. Hier had de natuur hare eigene raadselen opgelost in 't zonnelicht en alle geruchten verdwenen voor dien schetterstoot waarmede het opwekkend bevel verkondigd werd: leeft! leeft en geniet van het leven!

Albert voelde zich als een prins. Hij schouwde de heerlijkheid van 't bestaan; als een veroveraar moest hij er op los, het beweldigen en er de vreugd uit bemachtigen. Als een wonder voor de oogen spreidde 't vergezicht open met den tooverschijn van den heerlijken najaarsmorgen. 't Geen nu nog in den gulden mistnevel omsluierd was, zou welhaast opklaren

om te worden het wonder van den dageraad waarrond de praal met kwistigheid van schittering ligt ten toon gespreid als voor een nieuw gloriefeest dat de verrukking brengt in alle wezen en een sprankel van dat bovenaardsche bevat welk op ons neerbliksemt en de duizeling in de ziel teweegbrengt waarbij alle ander genot verbleeken moet.

Albert bleef langen tijd nog uitstaren zonder iets afzonderlijk te bezien. Hij liet het in zich komen en wilde in één greep, heel de wijde verte omvademen. De boomen met hun zware, groene kruinen, versch van den dauw; de vlakke velden waar de zilveren nevelsluiers vernesteld hingen en aan den einder, de kerk en de huizen van het dorp, teerblauw tegen de gouden schitterlucht. Hij stond er tot het wonder eindelijk versmolt en verwierd hetgeen wij kennen onder vorm van gewone, dagduidelijke zonnelicht. De bekoring die een natuurtafereel op ons teweegbrengt, komt toch uit ons zelf; wij steken het er in en het kaatst op ons terug - onze ziel is ontvankelijk voor 't geen zij in zichzelf bezit aan waardeerenden schoonheidslust...

Hij sloeg het frissche water in 't gezicht, dompelde er in onder om 't genot der koelte te smaken.

... Maar 't genot, door de wisselwerking van uitwendige dingen in onze ziel te laten weerspiegelen is er niet te minder om - laat het nu eene illusie zijn - als wij 't maar als iets wezenlijks gevoelen en het ons aandoet alsof het bestond. Wie vraagt er naar de chemische ontleding van water en de physische wederwerking der natte koelte die de verhitting van het bloed komt temperen, als het mij eene sensatie verschaft van deugddoende frischheid? Wij kunnen van het leven enkel opnemen 't geen de gewaarwording onzer zinnen aan onzen geest overbrengt - gelijk de natuur het in haar eenvoudigen vorm aan ons wezen opdringt - anders geraken we uit de rechte baan. Want de geleerden vergeten soms dat zij blijven deel uitmaken van het groote geheel, dat zij zich op het randje en buiten het leven niet kunnen plaatsen om hunne bevindingen op te doen. Dus maar meêgaan in den algemeenen wentel en ons zelf overgeven aan de spiegelbeelden die langs alle kanten ons eigene gevoelens in ons gemoed weerkaatsen, met de begoocheling dat het dingen zijn op zichzelf, die buiten ons omgaan...

Terwijl hij zich verder aankleedde en af en toe, vóór

't venster, in gedachten bleef uitstaren, merkte hij dat de landenaars reeds afkwamen over de veldwegels. Mannetjes en wijvetjes op hun paaschbest, veel te vroeg uitgezet voor de hoogmis. Hij trachtte zich voor te stellen hoe de heerlijkheid van den kermismorgen in den geest dier eenvoudige lieden weerspiegelde; hoe zij in de illusie om telkens voor nieuwe dingen te staan, in 't herhaalde weerkeeren en ommewenden van den tijd, de berusting droegen van 't leven dat in hen, van geboorte tot dood, zijne vervulling zoekt; - iets gelijk de boomen en gewassen het keeren der jaargetijden ondergaan met de eeuwige wisseling van vreugde naar neerslachtigheid die het levens-rythme uitmaakt waarop de adem gaat der natuur. In 't stage voortschrijden van de geboorte tot de ontbinding, uit welker ontbinding nieuwe geboorte ontstaat - als de eeuwige wisseling tusschen leven en dood - in gelijke beurtgangen van licht en donker, koude en warmte, waar 't inzicht aan gevolg of oorzaak, princiep of negatie, aan ons denkvermogen ontsnapt...

Al die beschouwingen echter bleven aan 't oppervlak van Alberts gemoed, zonder rimpelingen te slaan in de serene kalmte die er binnen en buiten heerschte. Hij ten minste had de stellige zekerheid dat de afwisseling van 't eene naar 't andere, eene vereischte is van 't leven zelf, die met altijd nieuwe schoonheid, het vergezicht besluierd houdt dat ons den gang door 't leven afbakent. Het afgaan van elk jaargetijde bracht hem nog altijd het verlangen naar 't geen volgen moest, gelijk bij de kinders die nog de waarde van den tijd niet beseffen omdat de toekomst hun voorkomt als eene oneindigheid die nooit verleefd wordt.

Een blik in den spiegel waar zijn flinke gestalte ten voeten uitgebeeld stond, stelde hem tevreden en zijn welgezindheid loslatend in 't neuriën van van een lied, spoedde hij zich naar beneden.

Marie-Anne diende 't ontbijt op en vertelde dat de dokter in der haast uitgegaan was en al zijn werk wilde doen om tegen den middag vrij te zijn. Mevrouw was naar de eerste mis.

Albert voorzag welk eene drukte het geven zou in huis heel dien voormiddag en daarom besloot hij er maar gauw uit te trekken. Hij nam hoed en wandelstok en riep naar de meid dat hij de heeren afhalen ging naar het station.

Nu weer en telkens de jonge heelmeester in den vollen

buiten kwam en tusschen de velden liep, onderging hij het eigenaardige tweelingsgevoel van 't geen hij met zijn ontwikkeld verstand waarnam en 't geen er in hem van de geziene dingen uit vroeger tijd vastgegroeid bleef in zijne herinnering. 't Geen hij hier in die omgeving met zijne kinderlijke ontvankelijkheid had opgevangen, was er niet meer uit weg te krijgen - het had er beeld gevormd en, nu gelijk toen, was de natuur overgoten met een romantische lucht die hij in zijne jeugd-lectuur had opgedaan en hem de dingen deed zien gelijk ze er beschreven stonden in de verhalen. Hij verkende er zich nog altijd als in 't land van Conscience, waar alles verliefelijkt is en op zijn best ten toon gespreid; waar de vogeltjes 's morgens hun loflied aanheffen ter eere van den Schepper en alles in heel de natuur, van de almacht en goedheid getuigt van God die den mensch als koning gesteld heeft en alles te zijnen voordeele, doelmatig heeft ingericht. De gemoedelijke eenvoud spreidde nog altijd over 't aanschijn van den dag en nu weer lag alles verwaterd, vergevoeligd, verbraafd om 't zoeterige gemoed van den braven buitenmensch in zijn dankbaar tevredene stemming te brengen. Alles wat eenigszins het kwaad zou kunnen wekken of de tegenwoordigheid van het ‘beest’ kon doen vermoeden, was geweerd; het leven zelf was er gedempt omdat men het opbruischend geweld als buitensporigheid beschouwde.

't Geen mij nu onder vorm van herinnering nog bijblijft, heb ik hier meêgemaakt, en daar leven de menschen nog in zonder dat het hen ooit invalt dat men er zich uit opwerken kan, er buiten komen en andere, eigene levensopvattingen hebben. Albert hoorde er niet meer aan toe; hij stond er tegenover als een vreemdeling die in een onbekend land komt en hij wist dat het hem onmogelijk zou zijn zich die enge doening aan te passen - te gebaren, te gebaren, altijd maar te gebaren en den glimlach der onderdanige tevredenheid op 't gezicht te dragen als een brave onder de braven. Het wekte zoowel zijne bewondering als zijn medelijden, te zien hoe zijn eigen vader zich in dien toestand wist te schikken, er in vergroeid was zoodat hij het kwellende er van niet meer gevoelde en geloofde dat het waarlijk ernst was en gemeenstig 't geen hij als de geneesheer en man-der-wetenschap onder die vrome lieden oefende. Het vertrouwen der menigte had in hem het vertrouwen in zichzelf gewekt en hij diende er nu

al sedert jaren de genezing uit voor alle lichaamskwalen, gelijk de priester door de absolutie in de biecht de gezondheid der zielen teweeg brengt!

Een blik over de landstreek waar het dorp met de kerk en huizen vóór hem bloot lag, gaf Albert telkens, en nu ook, den indruk alsof hij uit eene hoogte neerzag over een nestje waar hij zelf eens als kind, met kinders gespeeld had en waar alles hem toch in andere verhouding was voorgekomen.

Nu moest hij den breeden straatweg af en het slingerpad op, door de weide waar de dauwperels op het gras, de tinteling verbeeldde der diamanten op het tapijt van amethyst; waar de kobbenetten als zilverzijde op den adem van zephyr gesponnen werd. Het land van Conscience waar de echte, de waarachtige natuurpracht nog altijd bestaat alhoewel zij bedorven scheen en uitgediend, door de vele, goede beschrijvingen die telkens te pas kwamen als omlijsting of achtergrond voor de hyper-romantische verhalen waarmede men onze jonge verbeelding opfleurde. Het heeft ons ontwend van de natuur en met de verzadiging van het weeke in de levensbeschouwing, hebben wij ons afgekeerd van 't geen ons als eeuwige schoonheid geboden werd en men door geene uitbeelding of namaaksel, bederven kan. Wij hadden de natuur als medeplichtig beschouwd in de verweeking die men haar wilde aandoen, maar nu bleek zij nog altijd dezelfde te zijn. Het was eene veropenbaring voor den jongen geleerde, bij eiken stap, in de werkelijkheid, altijd nieuwe schoonheid te ontdekken die nooit iemand beschreven of tot letterkunde versnipperd had - alles was onaangeroerd gebleven, men moest er enkel de gestereotypeerde beeldspraak van wegblazen en de dingen op zichzelf beschouwen als versch geschapen. Elk jaargetijde, elk uur van den dag had zijn eigene, onderscheidene schoonheid in, met die heel bijzondere stemming die uit ons eigen gemoed komt en een eigenaardige uitdrukking spreidt over de omgeving; de stemmige rust, het feestelijke dat men schijnt te ontwaren een zondagmorgen, zonder dat men ergens de oorzaak kan nagaan van 't geen waardoor dat gevoel in ons wordt gewekt.

Ja, 't was een heerlijke dag en Albert stelde zich voor hoe de vrienden, die nooit zoo iets meemaken konden, hier de oogen zouden opzetten en genieten van die buitenlucht.

Aan het kleine landsche station stapten de heeren uit.

Albert telde er zeven. Bij de ontmoeting ging het een beetje te vormelijk en ingehouden en 't was maar half gemeend als Pros Vantomme zoo plechtig de makkers voorstelde, en toch in 't geheel niet ongelegen, want onder de genoodigden waren er die Albert niet meer verkende, omdat zij hun baard gekregen hadden of een hoogen hoed droegen. Na eenige aarzeling kwam het toch gauw in orde en 't was wel te zien dat iedereen er op gesteld scheen een goeden indruk te maken en de stijfheid te breken.

Onder lustig gepraat sloeg men den weg in naar 't dorp. Men vond echter niet zoo gauw den juisten toon en het bleef nog bij losse beschouwingen over 't prachtige zomerweer, 't heerlijke uitzicht... Het was nog te vroeg om eigenlijke gesprekken aan te vatten, men moest zich wederzijds verkennen vooraleer het vrije woord gewaagd werd. Prosten deed er alevenwel zijn best toe en wendde zoo gauw de gewone luidruchtigheid aan die dan ook aanstekelijk werkte en de stemming wat verhoogde. Door de dorpsplaats ging het groepje jonge heeren zoo goed als ongemerkt voorbij omdat er binst de hoogmis weinig volk op straat was en in de huizen iedereen druk aan de bezigheid bleef. De kramen, de kermistenten, de peerdjesmolen, alles stond nog opgesloten in afwachting tot de menigte uit de kerk zou stroomen.

- t'Avond komen we hier een toertje rijden! riep Pros die met zijn dikken wandelstok zwaaide in 't vooruitzicht van 't genot om een boerenkermis te mogen medemaken. Waar er een gordijntje gelicht werd, deed men de veronderstelling: welke heeren het wel mochten zijn die menheer Albert opleidde, maar men lette er verder niet op waar zij verdwenen langs het kerkplein.

Het beste middel om in gang te komen onder gezelschap waar de verhouding nog wat gedwongen blijft, is de spotternij en de klucht. Prosten Vantomme en Piket namen de gelegenheid dan ook te baat en ze spraken den kwakzalver aan die bij 't kerkportaal gereed stond om zijn pottekens wonderzalf en zijn kruiden aan den man te brengen zoo gauw de hoogmis zou gedaan zijn. De twee studenten verklaarden zich ook van 't vak, boden hunne medehulp aan en daar er nu toch geen levende ziel over heel het kerkplein te zien was, sprong Vantomme op het tafeltje en geholpen door Piket lapte hij een boniment af zoodat geen enkele fooreprater het hem ver-

beteren zou. De twee waren er oprecht toe besloten zelf de waar uit te venten aan de dorpelingen, maar hunne berekening viel kwalijk uit toen zij in plaats van het volk, de misdienaars met vaandel en kruis zagen buiten komen, aan 't hoofd der processie. Terwijl de maagdetjes in 't wit, de congreganisten met de heiligenbeelden, in stoet vooruit kwamen, bleven de jonge heeren in hun lustigheid en 't was maar als Albert zijn vader verkende die met 't brandend waslicht in de hand, het Allerheiligste vergezelde, dat hij zich achteruit trok in de menigte en teeken deed om Pros en Piket van de tafel te doen komen, waar zij zich nog altijd gereed hielden hun waar aan te bieden. 't Was maar best dat ze vertrokken zonder spectakel te maken.

Mevrouw Blondeel ontving de vrienden van haar zoon met haar gewone, kalme voorkomendheid en stelde voor dat Albert hen leiden zou in de warande waar zij wat konden rusten in den lommer in afwachting dat Papa thuis kwam. Zij zelf hielp het dienstmeisje in het aanbieden van den morgenwijn en cigaren. De heeren namen er plaats op de witte tuinstoeltjes onder de treuresch waar zij met 't rooken en 't drinken, duchtig aan den kout gerochten. Nu liep het over hun studietijd, hunne tegenkomsten, hun lust en leute van voorheen. In den grond waren zij nog altijd dezelfde kerels gebleven, alleen was er wat veranderd aan hun uiterlijk. Maar 't geen Albert 't meest belangde, 't was iets te vernemen over hun huidigen stand in 't leven en hoe zij zich in hun vak gedroegen.

Piket was de eenige die geneesheer geworden was op eene groote gemeente en het was hem blijkbaar aan te zien dat hij als de minderwaardige gerekend werd onder de makkers. Maar hij troostte er zich in door eene onbedaarlijke pret en kluchtigheid. Lammens had zich geplaatst als oogmeester, in Gent; Janssens en Theunissen waren internen aan een sanatorium te Brussel - en heeren geworden met iets voornaams in hunne doening. Verschaeve was geneesheer in Antwerpen en de verwoede flamingant gebleven gelijk voorheen. Libbrecht had zich als specialist aangesteld in een gesticht voor zenuwlijders te Brugge. Er werd algemeen aangenomen dat men zich in 't vak der geneeskunde, aan eene bijzonderheid moest houden, al ware 't maar om 't vertrouwen der zieken te winnen. Er werd over en weer gevraagd en verteld hoe het andere makkers en kennissen vergaan was die hunne plaats in de maatschappij hadden ingenomen... En men miek de beschouwing: hoe er

in zoo korten tijd, uit heel die bende levenslustige studenten, zooveel ernstig-doende geneesheeren waren gegroeid die zich juist aanstelden gelijk hunne voorzaten die men vroeger als filisters en pedanten had uitgescholden. Heel het zooitje was verstrooid, elk zijn eigen weg gezocht met de eenige kommernis: zijn stand te houden en zijn bestaan te verzekeren. Verschillende kennissen waren reeds getrouwd en hadden hunne idealen openlijk opgegeven.

- Een geluk dat wij ten minste, nog te verwachten hebben! verklaarde Piket.

- Aan onze jaren mogen wij er ernstig beginnen aan te denken! merkte Pros die met alle aanstellerij den draak stak, en schamper ontdekte hij zich om 't naakte middenrif van zijn schedel te streelen. Gij allen ten minste die uwe ‘positie’ veroverd hebt! Voor mij is het anders gelegen; zoo gauw ik mijne benoeming krijg als professor aan de hoogeschool, vier ik mijne verloving en ik inviteer u allen op een monster-feest!

Op dien toon bleven zij er gezellig praten, rooken en drinken tot het dienstmeisje mijnheer Albert kwam verwittigen dat de dokter hen wachtte en het noenmaal zou opgediend worden

- We gaan? stelde Albert voor.

- Chut, nu het ernstige nummer van 't programma! riep de dikke Vantomme, en ik, als verste komer, mag wel de eere krijgen voorop te gaan! Een laatste bemerking: nu komen wij in gezelschap van de ouden, gunnen wij hun den eerbied die aan hunne jaren past en laten wij deftig blijven, al ware 't maar om te laten zien, dat wij van gegoede afkomst zijn en eene voortreffelijke opvoeding ontvangen hebben.

Altijd dezelfde sloeber! fluisterde Lammens.

De dokter wachtte de genoodigden in het salon en nadat Albert hen allen had voorgesteld, trok men rechtuit naar de groote eetzaal waar de tafel gedekt stond.

Albert duidde zelf de plaatsen aan en trachtte zooveel mogelijk met opgewekten toon, de plechtigheid van den inzet te verdrijven. Na 't eerste gerecht kwam men ook reeds op dreef en Pros Vantomme met Piket, rammelden er al wat zotte redens doorheen. Onvermijdelijk liep het gesprek over de gevaarten en gebeurtenissen van het studentenleven; de tegenkomsten met de Tamboers en de Petermannen en het onuitputtelijke onderwerp waarvan de professoren het slachtoffer waren.

Dokter Blondeel stelde er belang in die levenslustige kerels

te hooren uitpakken en hij glimlachte inzichtig naar zijne vrouw recht over hem. Telkens er een gewaagde zet gedaan werd die haar vreemd deed opkijken wilde hij Justine gerust stellen met een oogknipje. Hij had verzuimd haar te verwittigen dat er bij al die vermetelheid, veel aanstellerij is en grootspraak en alles wat aangedikt wordt als er studenten in gezelschap aan 't opsnijden gaan.

- Het is er niet beter op geworden, verklaarde hij; in onzen tijd hadden wij ook den opzet de wereld omver te keeren, maar er komt gelukkig niets van - juist als de tijd daar is, het plan of ontwerp uit te voeren, krijgt men een doktorstitel en dat werkt als een koud stortbad en brengt de bedaardheid mede; men neemt zijn stand in de maatschappij die men eerst wilde vergruizelen!

Dat zegde de dokter maar om Justine gerust te stellen want geen van die kerels bekommerde zich het minst om 't uitwerksel dat hunne stoute spraak miek op de stilgeaarde moeder van hunnen makker. Geen een die merkte hoe zij nu en dan uitkeek om iets van die vermetelheid te ontwaren op het wezen van haren zoon die zij tot zulke buitensporigheid niet in staat achtte. Maar hij zelf toonde zich niet het minst verongemakt of verergerd, hij ging er in op en vertelde op zijne beurt 't geen hij had medegemaakt.

- En terwijl dat alles gebeurde, zaten wij hier met gerust gemoed en zonder kwaad te duchten, in de vaste overtuiging dat gij neerstig aan 't werk waart, merkte zij.

Een algemeene schaterlach ging op, alsof er hun eene ongelooflijke naïviteit ware verkondigd.

- De studenten maken slechts hunne ouders wijs 't geen ze willen kwijt zijn, verklaarde er een.

- Ja, maar als er eens iets moest uit voortkomen, de gevolgen krijgen de ouders dan toch goed te maken!

- De ouders blijven daar best buiten en we betalen meestal zelf de gebroken potten! merkte Piket. Waar de ouders tusschen komen is het spel verbrod en 't is best als hun geruste slaap niet gestoord wordt.

Daarop haalde Lammens het geval aan van Minnaert die door zulk eene tusschenkomst voor altijd belachelijk gebleven was onder zijne makkers. Pros moest vertellen hoe hij bij toeval boer Minnaert ontmoette in de Naamsche straat die op zoek was naar 't kwartier van zijn zoon.

- In een wenk had ik het spel beredderd en de makkers per telefoon verwittigd van 't geen er op handen was. Den boer hield ik heel den namiddag bezig, leverde hem over aan een Waalschen student die hem hielp zoeken tot dat er bericht kwam dat het spectakel klaar was. Dan brachten wij den boer in eene zaal die als eene vrijmetselaarsloge was ingericht en waar men zijn zoon aan 't ontgroenen was! En 't geen er dan volgde tusschen vader en kind!!!

't Geen mevrouw Blondeel 't meest ergerde 't was den gemeenzamen toon waarop Albert's makkers spraken over vrouwen en 't pralen in hun omgang met herbergprincessen! Met hare ingeboren eerbaarheid had zij eene diepe verachting voor die bedrevene verleidsters die er maar op uit waren de baldadigheid en brooddronken lust aan te vuren bij de kinders van deftigen huize.

De dokter merkte wel hare ontstemming en om te beletten dat zij hare ergernis uiten zou, kwam hij er zelf tusschen en leidde 't gesprek op een ander onderwerp.

Men begon over 't flamingantisme waarbij Verschaeve aanstonds te paard sprong en zich opwond om zijn verontwaardiging te uiten en zijne eischen te stellen. Daar er echter geene tegenspraak kwam en allen van 't zelfde gedacht, dezelfde overtuiging deelden, schoot het vuur niet op.

Eindelijk werd Albert de gelegenheid gelaten iets te vertellen over het studentenleven in Duitschland. Vandaar gerocht men op de zeden, gewoonten, hoedanigheden aan de hoogescholen van Berlijn en Weenen en ook op de wetenschap en de waarde der verschillende leeraren, ginder. Men kwam er toe over het vak te handelen in 't algemeen en nu hielden de eenen het voor de zuivere wetenschap en de anderen voor de praktische uitoefening onder opzicht der winstgeving. Maar allen waren het even eens om het vak van dorpsgeneesheer te misprijzen en elk haalde 't zijne bij om de nadeelen op te sommen die er aan vast waren. Nu hadden zij iets aangeroerd waar dokter Blondeel zich rechtstreeks in betrokken voelde. Hij luisterde nog en wachtte, maar zijne verontwaardiging groeide inmiddelertijd. De een steunde zich op het feit dat men afgezonderd werd en verstoken van alle geestelijk verkeer, waar de ijver voor de wetenschap doodliep en veranderde in sleur, gemakzucht om eindelijk te verworden in de kleinzieligheid van het dorpsleven.

Een andere viel uit op de stompzinnigheid en ondankbaarheid der landlieden, waarbij een dokter zich doodwerken moet, zonder ruste bij dage noch bij nachte, om dan nog, slecht betaald, met wantrouwen bejegend te worden.

Nu was het mevrouw Blondeel die haren man moest weerhouden en teekenen deed opdat hij zich kalm en verdraagzaam zou gebaren. Want, nu men zijne heilige overtuiging had aangeraakt, dacht hij er geen oogenblik aan het lichtjes op te nemen; hij voelde zich gekrenkt in zijne waardigheid, te meer daar Albert nu voor 't eerst openlijk zijne meening in die zaak had laten kennen en zijne minachting betuigde voor 't ambt van zijn vader. Eerst was de dokter aangezet om zich te verdedigen, al de redenen aan te halen... maar hij achtte 't ongelegen. Hij liet hen maar uitpraten die mannen van de nieuwe generatie, de geleerden die de wetenschap beoefenen als een godsdienst en verder met aanmatigende hooghartigheid, aan niets denken tenzij aan hun verstandelijke ontwikkeling, hun gemeenschap met de intellectuëele geesten der gansche wereld en altijd maar spreken van hun ideaal waarmede zij de menschheid op ongehoorde hoogten zullen brengen en een ongekenden welstand bezorgen! Met hun diploma op zak moesten zulke geleerde babelbouwers stikken in de enge bekrompenheid der dorpslucht!

De oude dokter wilde de opgewekte stemming niet storen door een ongelegen uitval, maar op 't gepaste oogenblik, kalm en beraden, sprak hij zijn meening uit:

- Mijn beste knapen, zegde hij glimlachend in zijn baard, ik sta in bewondering voor uwe veerdigheid; de menschen worden altijd wijzer en er is al heel wat veranderd sedert ik de hoogeschool verlaten heb. In mijnen tijd nam men het waarlijk zoo hoog niet op; we kwamen zoo zwaar beladen niet terug met vrachten algemeene kennis en we stelden ook zulk geen groote eischen aan ons zelf en aan het leven... Toch moet ik u doen bemerken dat we met ons diploma en doktorstitel iets medebrachten wat gij en heel de jonge generatie schijnt te missen - iets dat men tegenwoordig verwaarloost u te onderwijzen en nochtans als de eerste hoedanigheid van den geneesheer moet aangerekend worden. Ik hoor u uitvallen tegen het ambt van dorpsgeneesheer, er al de nadeelen van opsommen, er uwe minachting voor betuigen;
- ik wil u verzoeken daarover te zwijgen want gij spreekt uw oordeel

uit over iets dat gij niet kent. Toen ik mij hier op dit dorp vestigde was 't om er mijn vader op te volgen die er een eerlijk maar lastig bestaan gevonden had. Ik had genoegzame kennissen en geleerdheid opgedaan en dat was mij voldoende - 't overige zou door ondervinding aangevuld worden. Ik dacht er geen oogenblik aan voor hoever de plaats hier winstgevend zou zijn, 't eenige wat mij aantrok was de ernst en de heilige waardigheid van het ambt, te weten: dat ik mij aanstellen zou als de trooster, de helper van veel menschelijk lijden, dat ik hier op het dorp eene zending zou vervullen, eene plaats innemen waar ik al mijne krachten aanwenden kon om mijn evennaaste de mezeries van 't leven wat te verzachten. Daaraan en daaraan alleen dacht ik en in de vijftig jaren dat ik hier het ambt heb uitgeoefend is dat bewustzijn altijd mijn groote troost en voldoening geweest - ik wist namelijk dat ik me verdienstelijk maakte...

- Gij zijt er werkelijk fel voor beloond geweest, liet Albert zich ontvallen.

- O, beste jongen, ge zult me toch voor zoo klein niet aanzien en denken dat ik de dankbaarheid van die buitenmenschen noodig heb om tevreden te zijn over 't geen ik gedaan heb - die voldoening heb ik voor me-zelf!

Er was een oogenblik van ongemakkelijke stilte. Daarna begon de eene na de andere iets als verzachtende omstandigheid in te brengen, maar Albert ontnam hen allen het woord en deed vlakaf zijn inzicht uiteen.

- De menschen van nu zijn de menschen niet van vroeger, verklaarde hij. Voor iemand die het hevige leven heeft meêgemaakt is de luchtstilte van een dorp niet meer verdragelijk. De nieuwere generatie stelt inderdaad andere eischen aan het leven, maar niemand van ons, denkt er aan het medelijden of de menschlievendheid er uit te bannen, integendeel, we stellen ons op een hooger plan - onze invloed en werkkring strekt wijder. Wat wilt gij dat iemand die in zich de bekwaamheid gevoelt om de wetenschap te oefenen, om de geneeskunst in haar geheel vooruit te helpen, zich ga versteken op een dorp waar hij een honderdtal boeren te behandelen krijgt, als hij in den gepasten werkkring er duizenden van de dood kan redden en uitvindingen en ondervindingen in staat is te doen, die voor de toekomst van onschatbare waarde zijn. Het

zijn toch de dorpsgeneesheeren niet die de geneeskunst gebracht hebben op de hoogte waar ze nu is?

- Laat me toe, beste jongen, dat ik uwe vakgeleerden een beetje mistrouw want aan de onfaalbaarheid van hunne nieuwbakken uitvindingen valt er soms wel wat door te strepen. Ik heb al veel gerucht weten stil vallen en veel geestdrift zien afkoelen. 't Geen een bedaarde dorpsgeneesheer uitwerkt schreeuwt hij niet uit als een wonder en hij tracht zijne zienswijze en opvatting niet aan heel de wereld op te dringen... In uwe geleerde wereld wordt er geraasd als onder de marskramers die hun eigen waar trachten aan den man te brengen.

Albert trok de schouders op en wilde niet verder antwoorden. Zoo kon men niet voortgaan, iedereen voelde dat het tot een uitval dreigde te komen en Prost trachtte dan ook den toestand te redden door eene verzoenende verklaring: dat er geleerden moesten zijn en dorpsgeneesheeren en als elk zijn eigen werk deed, de koetjes wel zouden gewacht worden.

- Ik stel voor te drinken, zegde hij, op de vijftig jaren deugdelijken dienst van dokter Blondeel en ook te drinken op den roem en den bijval van onzen jongen makker die 't zoover reeds gebracht heeft en het nog verder brengen zal als geleerde heelmeester: de zoon van dokter Blondeel. Leve Albert!

De glazen werden geklonken en er heerschte eene algemeene verademing waarna heel de woordentwist vergeten scheen en de lustigheid weer opflakkerde in geestige en fijne zetten.

Ondertusschen had mevrouw Blondeel bemerkt hoe Albert onder 't eten en in 't drukke der gesprekken de makkers had aangezet en zelf het voorbeeld gegeven duchtig mede te doen aan de bordeaux eerst en daarna aan de bourgogne en nu aan de champagne. Hij zal een beetje aangeschoten zijn, dacht zij en door zijne omgeving laat hij zich wat opwinden; onder die stemming zal hij uitspraken gedaan hebben die hij niet meent. Zij kon zich niet inbeelden dat haar zoon den dieperen zin, de hoogere en verhevene kant van het doktersambt zou ontkennen en er tegenzin voor voelen. Het verontrustte haar en om zekerheid te hebben in 't geen zij vreesde en niet gelooven durfde, waagde zij het er even op terug te komen met haar bedeesde meening.

- Een mensch moet vooral zien zijn geluk te vinden in

't ambt dat hij uitoefent, zegde zij; en gij Albert, hebt toch nooit kunnen merken dat er hier verveling heerschte in huis, dat we ons afgezonderd of verlaten voelden... en Papa, met al zijn last, was nog altijd 't meest opgeruimd en 't gelukkigste van al!

- 't Hangt er maar van af, wat gij als geluk beschouwt, mama, antwoordde Albert koel. De opvatting van een gelukkig leven verschilt volgens de omstandigheden...

- Ik bedoel de tevredenheid, een gerust gemoed, 't bewustzijn dat men zijn plicht doet en in vrede leeft, 't geluk...

- Geluk, geluk! snauwde hij haar nijdig af; wanneer zullen wij er eens van verlost zijn en wat moeten we uitrichten met geluk van zulke soort? Ik ben er niet tevreden mee! Wat wordt er al niet gewoekerd met dat woord ‘geluk’ waarbij men alle eischen, elke begeerte stop zet?! Vroeger bedoelde men daarmede: een stillen, kalmen levensgang, zonder hort of stoot, iets gelijk een vloeiend beekje onder 't gras, of wat was het weer dat als poëtisch toonbeeld dienst deed? En een bestaan beduidde, grijs-ga-voort: 's morgens opstaan, goed ontbijten - met een appel of eene peer er bij! - zijn gangetje gaan door de dagelijksche bezigheid, in vrede leven met God en den pastor; 's avonds in alle braafheid een pijpke rooken, op de sloffen bij 't vuur zitten en een spelletje kaarten tot negen uur en dan kalmpjes slapen gaan om er 's morgens vroeg weer bij te zijn! Ik dank er voor! Met geluk bedoelen de stille buitenmenschen altijd hun eigen heilige rust, - harterust, ziele-rust, gemoeds-rust, lichaams-rust... - Maar wij willen het juist omgekeerd! wij willen het leven voelen, het bewogene, het hevige leven, het leven dat bruischt en onze zintuigen trillen doet en ons bloed aan 't jagen brengt. Wij willen de drift, de bewogenheid, het op- en neergaan! Het leven is geen rust het is... leven, bewegen, van de diepte tot de hoogte opstuwen, jagen naar iets, streven naar hooger, iets bekomen, iets worden, zich aanspannen, vooruitgaan al ware 't naar 't onmogelijke, tot we neertuimelen en 't met ons uit is... dan herbeginnen onze nakomelingen. Maar dan hebben we toch iets verricht? Ik vraag niet waar het naartoe gaat, ik stel me ten dienste van een ideaal, ik wil iets ontzaglijks, hoe grooter, hoe moeilijker, hoe liever, omdat ik er mijn leven aan wijden wil, omdat ik, als 't hier afgeloopen is, weten zou waarom ik geleefd heb. 't Andere lacht mij niet toe - 't kan schoon zijn, heerlijk, vol opoffering, met momenten van geluk -

stil geluk - laat ons liever zeggen: genoegen, voldoening. Men kan er de vrouw van een boer redden in het kraambed en uit erkentelijkheid een haas of een koppel kiekens krijgen; men geniet de achting der dorpelingen of men ziet zich die achting ontnemen omdat men ze verbeurd heeft door eene nietigheid,... men kan burgemeester worden en in aanzien geraken... Maar dat alles is me te klein, te eng; het komt me gek voor, belachelijk, petieterig. Ik adem er niet in, ik stik, - voor mij wil ik den wijden horizont, een breeder uitzicht, ik wil de wereld!

Albert hield in. Hij had met een zijblik, op zijn vaders gelaat de ontzetting en den schrik gezien en de gloed zijner vervoering was er plots door gekoeld. Hij had het opgenomen als een uitval onder makkers en in de drift, had hij zich laten gaan om heel zijn meening uit te spreken, alles gelijk het hem sedert lang op het hart lag. Ik heb misdaan, te ver gesproken en vooral op een ongelegen stond, meende hij, maar nu weten ze het ermede en 't is uitgesproken!

Hij is bedronken, dacht mevrouw Blondeel. Nu had zij de zekerheid, nu wist zij 't, maar ze wilde 't nog niet gelooven. Wat was er echt en ernstig aan 't geen die jonge kerels uitspraken? Nu weer nam die andere het op als eene klucht en met overdreven gemaaktheid, stelde hij voor te drinken op: het nieuwe geluk der jongere generatie! Er werd geroepen, geschreeuwd, gefeliciteerd; zij verstond er zich niet aan, vatte den zin of de beteekenis der woorden niet meer en verliet het gezelschap om de koffie te laten zetten. Toen zij terugkeerde tikte Piket met ernstig gebaar het mes tegen zijn glas en vroeg de stilte. Hij stond op en sprak in vormelijke termen een gelegenheidstoost uit waarbij vooreerst dank gezegd werd voor de gulheid van den gastheer en zijne achtbare dame. Verder wenschte hij de ouders geluk met hun begaafden zoon die eene schitterende toekomst tegemoet ging en in naam der makkers, zegde hij, fier te zijn over zijne vriendschap. Met eene fijngekozen zijwending sprak hij eindelijk de hoop uit: dat Albert nog lang de vreugd en 't genoegen zijner ouders zou mogen uitmaken en voor zich zelf wenschte hij nog meermaals 't geluk te mogen smaken van zulk een gezellige bijeenkomst.

De dokter dankte met eenige hartelijke woorden zonder een enkele zinspeling of bitterheid over 't geen aan tafel voorgevallen was.

Daarna gingen zij buiten, op het terras, koffie drinken en daar hernam de samenspraak over allerhande verzettelijke onderwerpen.

Eindelijk dacht men aan vertrekken. Janssens en Theunissen moesten 's avonds nog in Brussel zijn.

Daarop stelde Vantomme voor de twee makkers uitgeleide te doen en vandaar de boerenkermis te gaan zien.

Het feestje was dus afgeloopen. De jonge heeren dankten menheer en mevrouw en namen afscheid.

- Mij ziet ge nog terug, er is gelukkiglijk niemand die mij in Leuven verwacht, verklaarde Pros.

Mevrouw Blondeel drong aan bij de anderen om ze te doen blijven, maar niemand die het vast toezeggen durfde. Eindelijk nam Piket het ook aan.

- In elk geval zijn er bedden gereed en we soupeeren om acht ure! daarmede wenschte ze de heeren veel verzet op 't dorp.

Zoo gauw ze vertrokken waren, viel de stilte weer in huis en de dokter stelde voor aan zijn vrouw wat in den hof te gaan wandelen. Daar genoten zij van den kalmen, schoonen najaarsavond en 't geen zij met halve stem, malkaar mededeelden ging niet verder dan de bladerstille struiken in de naaste omgeving.

De jonge heeren integendeel vorderden hun weg en mieken ondereen veel gerucht en lawaai. De buitenlucht deed hun deugd en ze voelden zich in hun schik nu ze weer alleen waren en vrij hun meening mochten uitspreken. Theunissen vroeg aan Albert wat hij nu voornemens was te doen.

- Te Berlijn heb ik bacteriologie gestudeerd en te Weenen physiologie en door voorspraak mijner professoren ga ik trachten eene plaats als docent te krijgen aan de faculteit van Parijs - daar wil ik me gaan volmaken in de chirurgie.

- En dan?...

- Ja, als ik kon bij dokter Carrel geraken als prosector bijvoorbeeld waar ik me kan oefenen in 't mecanisme der opératies; ik zou me willen toeleggen op de delicate bewerking van borst en hart, de suture der kanalen....

De wijn had zijn geest opgewekt en 't lustte hem nu zijn vermetele opzet mede te deelen om de makkers te verbazen; hij draafde maar door, sprak den lof uit der moderne ingerichte laboratoriums die 't wezen van de geneeskunst veranderd hadden; deed hun de groote voordeelen uiteen van het

wederzijds verkeer onder al de groote geleerden van Europa waarbij alle zoekers om elkaar gegroepeerd waren en daardoor in staat gesteld kennis te nemen van de verschillende uitkomsten op 't gebied der wetenschap, waar elke specialist zijn voordeel uit halen kon. Hij vertelde hun hoe hij hier eerst wat uitrusten wilde en zich intusschen oefende als eene naaister om het vezeldunne papier met een onzichtbaren naad aaneen te driegen, zonder dat de draad er door heen kwam....

- In ons vak is alles aan handigheid gelegen; bij de wetenschap komt er ook veerdigheid en verbazende koelbloedigheid te pas en daar moet ik mij vooreerst in bekwamen.

- En na Parijs? vroeg Theunissen weer.

- O, later wil ik naar Amerika! Dat is het land der toekomst voor de geleerden! In eene dier hoogescholen door millardairs gesticht waar de inrichting aan den laatsten eisch der wetenschap voldoet; waar men, niet gelijk hier, een mensch oordeelt naar zijne afkomst of officieele titels, maar waar alleen degelijke kennis geldt! En daar wil ik dan werken, werken, groote dingen verrichten en mij heel verdiepen in de wetenschap.

- Als er soms maar niet een heel klein voorvalletje u komt afleiden van dat strenge werk! filosofeerde Vantomme. Ik heb ook nog van die voornemens gemaakt en veel hooren maken.... en twee fonkelende oogen of een glazen sliffertje met een klein voetje er in, of wat mooi kroezelhaar, of de lijn, de goddelijk schoone lijn, waren al genoeg om de voorgetrokken wegen vaarwel te zeggen. Pros spotte maar wat, de anderen echter hadden alle betrouwen in de kennis en doordrijvende kracht van hun makker dien ze vroeger aan 't werk gezien hadden.

Ze waren intusschen aangekomen en de twee Brusselaars namen afscheid.

- Nu zijn we van de fijne soort verlost en de geleerdheid steken we nu op een stokje! gekte Piket.

Er werd nog wat over en weer gepraat en meeningen gewisseld op de rekening der twee internen uit het Brusselsch sanatorium, maar nu werd er besloten eens aan 't pleizier te denken.

- De oudjes zijn nu thuis, verklaarde Pros met gemaakten ernst, de twee stijve heeren zijn naar Brussel; wij hebben ons

deftig gedragen aan tafel, nu wordt het tijd den student eens boven te halen. Gij, Albert zult ons nu inlichten over al de soorten vermaak, plezieren, gelegenheden en bestaande aantrekkelijkheden die er op uw dorp te smaken zijn. Ik voel me gesteld: pour faire une étude de moeurs là où il n'y en a pas!

Albert moest er hartelijk om lachen.

- Denk toch niet dat we hier in Leuven zijn! Ik weet er niet meer van dan gij, beste kerel, en buiten den onderpastor en zijn zuster...

- Goed, da's één! onderbrak Piket.

- En de notaris en zijn twee dochters.

- Da's twee!

- Drie! verbeterde Verschaeve.

- Of gij er plezier zult aan hebben, betwijfel ik zeer, merkte Albert. Ik denk niet dat de eerste u te woord zal staan en de twee andere hebben lange tanden en groote oogen!

Als zij hoorden dat Gustje Van Dorpe hier onderpastor was - een oude kennis, wilden zij er aanstonds naartoe. Maar Albert vond het verkeerd; hij vertelde zijn bevindingen bij zijn eerste bezoek en gaf als reden dat Gustje geheelonthouder geworden was en den geur van droes-adem niet verdragen kon.

- Bij mijn gebuur is er ook nog een nichtje, stelde hij voor, maar nu kunnen we zoover niet terug keeren?

- Iets voor morgen! verklaarde Piket.

Bij den ingang van de dorpsplaats zagen zij in het voorhovetje van een heerenhuis een aantal personen zitten.

- Daar is 't, merkte Albert. Pros miek zich evengauw gereed om den aanval te wagen. Hij trok er werkelijk heen, groette beleefd en toen de anderen genaderd waren, kwam de notaris vooruit en ontbood Albert met zijn gezelschap, binnen te komen. 't Geen eerst als eene klucht bedoeld werd, kosten zij nu niet meer weigeren. De twee juffers, geheel in 't wit, hielden zich als beelden neveneen. Mevrouw opende den weg en leidde de heeren binnen waarna heel de familie volgde. De kermistafel was nog niet afgediend en aanstonds werd er champagne geschonken. Albert merkte wel hoe de vrouw van den notaris hare dochters aanzette en hoe zij zelf rond hem draaide om vriendelijkheid te toonen. Hij werd echter verlegen hoe 't hier zou afloopen want die Pros en Piket waren er enkel op uit om te zottebollen en hielden

geen rekenschap met de strenge deftigheid van mevrouw en hare dochters. Was 't de kermisstemming of wel de heimelijke welgezindheid omdat zij den beroemden jongen dokter op bezoek kregen? Maar van de gewone, geslotene deftigheid was er niets te merken. Toen Pros zich vóór de opene piano geplaatst had en de eerste maten van een two-step aansloeg, zag Albert tot zijne groote verbazing, hoe de juffers met de hulp van de meid, gauw tafel en stoelen uit het midden ruimden en gereedschap mieken voor den dans. Piket gaf Verschaeve een stomp in de lenden en om zich de kans niet te zien ontglippen, bood hij een der juffers den arm. Pros knikte over zijn schouder goedkeurend naar de andere dat ze op Albert zou afgaan. Waarom moest men zich nog inhouden? Die onverwachte inval had ineens de gemoederen opgewekt en de familie die in deftigheid gedineerd had, aanvaardde als een buitenkansje, de leute die hun geboden werd. Juffer Julie had alleen nog gewacht op een teeken van mama om met haar zoetsten glimlach en haar schuchterste gebaar den arm te reiken aan Albert en gelukkig als een vogel, was zij met hem mede op mate van den dans. Lammens had niets anders te doen dan het bloedjonge nichtje te inviteeren dat met de oogen ten hemel gericht stond, in afwachting wat er met haar gebeuren zou. Verschaeve wilde zich galant toonen en waagde het mevrouw den arm te bieden. Libbrecht alleen schoot over en stelde zich als slachtoffer, met den notaris het spel aan te zien.

Nog nooit werd onverwachter onderneming met schooneren uitslag bekroond. Na den dans wilde Albert zich verontschuldigen over hun stout optreden, maar hij werd integendeel gefeliciteerd om de eer die hij hun met 't bezoek verschaft had. Pros die even 't klavier verliet om eene cigaar op te steken en met de juffers te klinken, verklaarde zich alweer bereid.

- Vooruit, mannen! riep hij. 't Leven is te kort om tijd te verliezen! Kom, La Gitana!

Met de verbazende vingervlugheid van een virtuoos zette hij de wervelende wals in.

Albert dacht niet meer aan 't geen men er van denken of zeggen zou of hoe men het thuis en in 't dorp zou opnemen; hij liet zich maar gaan op den roes van het oogenblik, danste met Julie en met Ema om de beurt, fluisterde aan de eene zoowel als aan de andere, lieflijkheden in 't oor en was er

maar op uit zich beminnelijk te maken en een goeden indruk na te laten. Het meisjeslijf dat tegen hem aanleunde ontroerde hem niet, hij hield zich als een gentleman, voelde wellust noch begeerte omdat hij haar alle twee kende van vroeger, vormelijk, op haar fatsoen gesteld, vol burgerlijken trots, op één model geknipt als twee karikatuur-gansjes die er op bedacht zijn overal met de zelfde houding, de zelfde kleeding te verschijnen, als tweelingzusters die maar bestaan als ze elkaars tegenwoordigheid voelen. Drift of spontane genegenheid kon hij bij geen van de twee veronderstellen want zij waren er enkel op uit den gewenschten indruk te maken van notabele burgers die een schoone partij afwachten. Met al dat lustte 't Albert toch een zottigheid te begaan en gebruik te maken van den bijval dien hij hier verkreeg om zijn makkers te verlustigen.

Pros moest het echter geraden hebben dat er niet veel bij te halen was; na nog eenige dansen te hebben afgeklopt stond hij recht, veegde zijn zweet af, zocht hoed en wandelstok en zegde gelaten:

- Consummatum est! Ik heb mijn plicht volbracht!

De meisjes die nu eerst in gang waren, meenden heel den avond van de lustigheid te genieten; zij protesteerden uit al hare macht en stelden voor gezelschapspelen te beginnen.

Maar de jonge heeren wilden eene boerenkermis zien en ze namen afscheid.

- Jammer dat die juffers haar tanden zoo lang zijn, ze spreken anders niet slecht haar fransch, merkte Piket.

- Er scheelt iets aan haar fatsoen, te lang van beenen en te kort van lijf! zegde Libbrecht.

- Of omgekeerd?! beweerde Pros.

- Ik heb maar gevreesd dat we ze mee zouden krijgen, meende Albert; die jongste had verduiveld lust met ons een toertje op den peerdjesmolen te doen. Ze wilde dat ik het haar moeder vroeg en dan is ze 't waarachtig zelf gaan doen.

- En?

Mama troostte 't kind met te zeggen dat we elkaar zouden weervinden bij 't vuurwerk en ik heb moeten beloven dat wij haar dan terug naar huis zouden brengen.

- Eerst zien of er geen andere katten te knuppelen zijn! meende Pros.

Het begon reeds te deemsteren en over het kerkplein en de dorpsplaats kwamen de inwoners elk met hun overkomste

in groepjes tot bij de kiosk waar de fanfarenmaatschappij een concert gaf.

Bij den peerdjesmolen en de kramen vonden de kinderen hunne gading. Albert en zijne makkers hadden veel beziens en wekten de nieuwsgierigheid, vooral bij de meisjes.

Piket wilde nu op den peerdjesmolen. Verschaeve echter vond dat het nog te vroeg was om in 't openbaar zottigheid te bedrijven.

- We komen om te zien, niet om bezien te worden, zegde hij.

- Laat ons dan liever gaan waar er boeren dansen, stelde Pros voor en wees naar de herberg waar de tonen van een trekorgel door de opene vensters drensden.

- In de Dagsterre!

Albert wilde wel mee; wat kon het hem schelen, nu hij toch in gezelschap was en de lustigheid zocht? Het hinderde hem toch en 't was enkel voor de aardigheid dat hij toegaf, want als rijke burgersjongen vreesde hij de mogelijkheid iets onaangenaams te ondervinden in dat dompige nest.

't Propte er van volk in de herberg en in de gelagkamer was men elkaar aan 't verdringen om de dansers te zien. Dubbele jongens meestal en opgezette meiden, bezweet, met hoogroode wezens en de vlam in de oogen en den levenslust in stouten lach op de lippen. Men zag er niet door van den rook en 't was er ondragelijk van de hitte. Een zware bazin deed dienst achter den toog en een flinke meid droeg de pinten rond aan de klanten, voor zoover ze zich door de menigte werken kon. 't Verschijnen van die voorname heeren met hoeden op en wandelstokken in de hand, wekte een zekere opschudding en er werd plaats gemaakt om hen door te laten tot in de gelagkamer, waar zij zich in den hoek hielden bij den speelman.

- Zie toch wat prachtig jonk! fluisterde Verschaeve; wie zou dat hier komen zoeken?!

Piket was er al bij om haar een complimentje te maken terwijl hij 't meisje over den arm streelde.

- Zie maar dat ge geen twist krijgt, want de boeren zijn kittelachtig, verklaarde Lammens.

- Een vechtpartijtje om eene herbergprinces dat ontbreekt er nog aan!

Op 't zeggen van Verschaeve had Albert het meisje van onder tot boven bezien en hij moest bekennen dat zijn makker

inderdaad gelijk had. Hij kende die meid niet, had haar misschien vroeger nooit opgemerkt - ook: meisjes vooral, veranderen zoo zeer aan de jaren dat ze uit de korte rokken groeien.

- Ze is nog wat jong, maar dat zal eene prachtdeerne worden! verklaarde Verschaeve weer; er steekt ras in, zie maar heur moeder die in den toog staat!

- Hebt ge dat nu nog maar gezien, gekte Pros. Gebaar u niet onnoozel, kerel, ge wildet ze ons verduiken en voor u alleen houden! Een student in verlof kan zich hier de oogen komen klaren! Jammer dat er zooveel volk is en wat stank van al dat menschenvleesch.... in ontbinding of aan 't gisten!

In de wenteling der koppels die in den dans aan hen voorbijhuppelden op maat der crapuleuze polka, verkenden de makkers waarlijk Piket die de dochter al meegetroond had en met een inzichtig oogknipje beduiden wilde: dat men de kans moest snappen terwijl ze zich aanbood.

- Wat een soepelheid en wat harmonie in de lijnen van dat lijf, dweepte Verschaeve die in de dansbeweging eerst rechts de schoonheid van het meisje te waardeeren kreeg. En wat een oogen! en zie eens die fluweelige wimpers die de stoutheid van dien zwarten blik verzoeten! Jongen, jongen, 'k zeg u dat het iets buitengewoons is - te schoon voor een buitendorp -: als zoo'n bloem in de stad was, liep ze geen twee straten ver zonder gekaapt te worden!

- Ik vind iets gemeen in de uitdrukking van dat wezen, iets dat het andere bederft - iets pervers dat strijdt met de onschuld van haar jonge lijf; - ze kan pas achtien jaar oud zijn! wierp Albert op.

- Mijnheer zou er nog een greintje artistocratie bij willen, gekte Pros Vantomme. Maar dan wordt het eene princes, jongen! Voor mij is 't al goed zóó - ze mag met mij mee naar Leuven, daar zal er dat ‘gemeene’ gauw af zijn.

- Wat zegt gij van mijn Dagsterre? praalde Piket die nu de dans uit was, zijne dame aan 't gezelschap voorstelde met de woorden: Pleasant to see, to handle and to feel! Met den arm over haar schouder bracht hij haar nader en verklaarde plechtig: dit hier is Prosper Vantomme candidaat-professor aan de hoogeschool van Leuven; hier hebt ge dokter Lammens, flamingant en oogarts te Gent; Gust Verschaeve dokter-estheticus te Antwerpen en hier Louis Libbrecht, dokter in zenuwziekten en bruggeling en last not least, uw voorname dorpsgenoot

Albert Blondeel, dokter aan de hoogescholen van Leuven, Berlijn en Weenen, aspirant leeraar aan de faculteit van Parijs.... Gij ziet, allen dokters - uw dienaar inbegrepen! - bereid u de gezondheid weer te geven moest het u in iets mankeeren! Mijne heeren, ik heb de eer en het genoegen u voor te stellen, mejuffrouw Sara Busschere, de dagsterre van het dorp, de schoonste bloem der streek, de verheerlijkte jeugd, de geïncarneerde schoonheid die ik u allen te bewonderen geef, op verbod echter haar aan te raken!

Onder het spreken was er aandacht en stilte ontstaan rond het groepje waar Piket met gemaakte deftigheid zijn speech afstak; men verdrong zich om te zien wat er gebeurde en de boerenzoons en jongelingen luisterden toe in twijfel of ze lachen zouden of wel den pretmaker beschimpen. Gelukkig miek de orgelvent er een eind aan en met de nieuwe mazurka, snapte elke jongen weer zijn meid en ging aan den dans. Maar nu wisten ze reeds dat het voor hen bij Sara gedaan was en de bijval voor de steedsche heeren zou zijn.

Evengauw kreeg Albert en zijne makkers meer ruimte in de danszaal en zij mieken er volop gebruik van om te zottebollen. Andere dienstmeisjes droegen nu den drank rond, die of wel te jong of te onbeduidend waren, maar de groote zwartoogige deerne hielden zij als iets voor eigen gebruik en lieten haar niet meer los. De bazin gebaarde er niets van te merken en hield zich aan de drukke bezigheid met de andere klanten.

Terwijl de makkers aan den dans waren, bleef Albert staan zien en telkens die Sara aan hem voorbij wiegelde, wekte zij al meer zijne bewondering. Hij trachtte haren blik op te vangen, wilde zich doen opmerken, benieuwd om te weten welken indruk hij op haar maken zou. Maar ze hield zich in Piket's armen, bleef ingekeerd met de oogen neergeslagen en een monkel om den gesloten mond, het genoegen smaken om 't geen die guit haar in 't oor fluisterde. Er was iets voornaams aan dat schepsel, iets heerlijks in de beweging van haar lijf dat onweerstaanbaar den blik aantrok en den lust wekte om haar te omgrijpen; en tevens iets onverklaarbaar wilds, - een brutale trek op 't gelaat, - dat afstootte en weerzin wekte, hem bang miek voor de geheimzinnige bekoring van haar verschijning; iets als de afkeer bij 't eerste benaderen van 't kwaad en de zonde. En toen hij weer die weelde der prachtige haarvracht bewonderde die om haar

hoofd wolkte en de matte elpentoon van den volronden hals deed uitkomen, zag hij in, dat zoo iemand op 't dorp, voor hem gevaarlijk kon worden; hij dacht aan het vernederende om zich aan zulk een schepsel te verbinden of er betrekkingen mede aan te sluiten. Kom, 't was vandaag een buitengewone dag, morgen zou 't reeds vergeten zijn! Sedert lang had hij zich niet gevoeld gelijk nu, in zijn volle gezonde menschelijkheid, zonder bijgedachte, in 't genot van den lust, als in bloei. De makkers hadden hem vandaag aan 't pleizier van het leven herinnerd; er was in hem iets wakker geworden van den vermetelen overmoed der jeugd, die rond zich het oneindige vermoedt met de begeerte de ruimte in te palmen, - iets te brijzelen, zijn macht los te laten, om de voldoening alleen van opzien te verwekken en de bestaande kalme braafheid te storen. Het blijft niet duren, het gaat voorbij! ruischte 't gestadig door zijn hoofd; morgen is 't weer de effene stilte van den maandag en al de dagen die volgen, daarna komt weer het werk en de ernst.... Het ging als een verwijt zijner jeugd in zich, om al 't geen hij ongenoten had laten voorbij gaan, omdat hij de levenskracht zijner jonge jaren aan te veel ernstigs had verbruikt en de natuur haar recht niet had gegeven. Hij had verwaarloosd zijn leven in te richten als een poëm waar wij met bewusten wil de harmonie in aanbrengen door eene afwisseling van werk en lust die de schoonheid als een bloei tot uitkomst geeft.

Verschaeve bracht hem nu juist de danseres en in een onbedachte aandrift vroeg hij of ze met hem ook eens wilde dansen, 't geen zij met een onverschillig kopknikken toestond. Hij nam haar in de armen en nu eerst ondervond hij welken lust er van haar lijf uitging! het deed hem aan als eene malsche vrucht waarin men bijten wil. Rijp en rond, barstend van sap en gezondheid, als eene perzik bevluwd nog met den dons der eerste jeugd die er zulk een onweerstaanbare bekoring aan geeft. Terwijl hij met haar danste, keek hij uit de hoogte langs haar heen. Van de heupen af, waar het zwarte kleed haar midden omspande, liep de lijn nederwaards die hare dijen en beenen in rankheid uitteekenden. Onder haar witte bloeze stak haar bovenlijf als iets dat versch uit den vorm gegoten komt - hard als marmer en plooibaar als riet. Haar gelaat kreeg zijne distinctie door het mat blanke vel, met enkele donkere stippen over hals en wang en 't contrast der zwaar

zwarte wimpers en de wenkbrauwen waaruit de donkere blik stralend en befloersd tegelijk, de inwendige vlam scheen in te houden. De wellustige, roode mond bracht de zinnen van den jongeling in vuur en hij hield haar vaster tegen zich aangesloten omdat hij niet weerstaan kon aan 't genot dat schoone, jonge lijf te bezitten. Zij keek hem niet aan, scheen verstrooid of verdiept in eigen genot en hij kon maar niets vinden om haar met een vleiend woord te dwingen een verstandelijken blik uit haar heksenoogen met hem te wisselen. De glimlach om haren mond had iets van het geheimzinnige der Joconde en den perversen grijns eener moderne Salomé. Albert wist niet of hij haar behaagde of verveelde. Zoo haast echter de dans uit was, liep zij van hem weg om iets na te zien, met de uitvlucht dat men haar in de herberg noodig had.

De makkers bestelden weer bier, vingen de schoone schenkster op, hielden haar vast en vertelden zottepraat waarbij zij dan ook met vollen mond en glinsterende oogen aan 't lachen ging als eene bacchante. Albert wilde het zichzelf niet toegeven, maar het hinderde hem te zien dat Piket, die rosse cretin met zijn gebrild apengezicht, zooveel bijval kreeg en dat zij met den dikken Vantomme gemeenzaam omging, pruilmondjes miek en met langoereuzen blik keek of uitdaagde met haar stralende oogen, waar zij tegenover hem stug bleef en hem te ontwijken zocht alsof zij niets gaf om de voornaamheid van den rijken ingezetene.

Maar kom, hij kon het de makkers wel gunnen! En die lieten het zich niet verdrieten, ze verdeelden de kansen ondereen en leverden het meisje van hand tot hand over, zoodat er geen spraak meer was dat er nog één boerenjongen de pooten zou aan steken.

Op den eersten knal die 't vuurwerk aankondigde, viel 't orgel stil en stormden al de klanten naar buiten. Sara ook wilde gaan zien, maar de heeren namen haar onder den arm en wandelden er openlijk mede door 't volk. Pros kreeg daarop den inval den peerdjesmolen voor eigen gebruik te huren en ze namen er plaats met hunne dame en deden hem schijveren. Terwijl de vuurpijlen en lichtsterren de dorpelingen in verbazing brachten, zaten Albert en de heeren te zingen en te zottebollen en lieten hunne lange beenen onder de houten paardjes slungelen. Geen een van de zes die nog omzag of er aan dacht de dochters van den notaris te gaan opzoeken -

of dat er iemand zou verergerd zijn of kwaad spreken van 't geen zij doende waren.

- Vivre sa vie! riep er een boven het getier en de orgelmuziek uit. Na het vuurwerk vonden zij gelegenheid nog eenige meisjes te bemachtigen; ze gingen er mede op wandel in het maanlicht langs de nauwste wegeltjes eerst, en deden hunne gezellinnen giechelen door hun flauwen praat. Eindelijk keerde heel 't gezelschap naar de Dagsterre terug waar zij 't gelage voor zich alleen hadden en op hun gemak nu, begonnen zij met wijn te bestellen om er de zottigheid heel en al in te krijgen. Wat er verder gebeurde of gebeurd was, wisten zij niet goed om dat alles effenaan, als in een nevel scheen te verzwinden. Zij hadden gedanst, gedronken, getwist, verzen opgezegd, gezongen, in 't gedacht dat ze nog student en te Leuven aan 't rollen waren. Verschillende keeren waren zij opgestaan om te vertrekken, waren teruggekeerd om de meisjes eene liefdeverklaring te doen, sleurden haar mee naar buiten; Moeder Busschere was er echter telkens tusschen gekomen om hare dochters uit de handen der dronken heeren los te krijgen. Verschaeve en Lammens vonden eindelijk eene uitkomst en stelden voor, aangezien het nu toch dag begon te worden en zij toch vertrekken wilden, den eersten trein te gaan halen en al te samen tot aan 't naburig station te wandelen. Libbrecht wilde er ook liefst stil van onder trekken om geen getuige te zijn van 't geen er Albert bij zijne thuiskomst te wachten stond. Vantomme en Piket vonden het flauw, laf; ze wilden wel de wandeling doen maar beweerden dat zulk eene kermis een triduum moest worden! Eindelijk werd er besloten uit te zetten.

Al de meisjes lagen bezweken door den drank en waren afgebeuld door den dans; gehavend en bepooteld, lieten zij zich zonder weerstand, ten afscheid zoenen; Sara alleen stond nog recht als eene furie en bleef meester over haar lijf. Piket sprak met haar af dat hij morgen, of liever binst den dag terug zou komen. Albert beloofde het haar ook en hield hare hand om een antwoord te krijgen.

Hij voelde zich nog altijd te zeer vreemdeling op het dorp, er uit gegroeid, zoodat hij niet het minst bekommerd was om de oppraak bij de brave lieden die hij in zulken staat en op zulk uur ontmoette. Hij was daarbij door het lange verblijf in den vreemde, zoo zeer gewend zijn eigen meester te zijn en in

alles te handelen naar den inval van het oogenblik, dat hij zich zelf nu ook geen verwijt miek over die fuifpartij en niet het minst vermoedde dat er hem iemand zou over aanspreken. Met Piket en Vantomme keerde hij nog altijd vol lust, naar huis en toen hij aangebeld had en Marie-Anne met een lang gezicht kwam open doen, stapten de drie met zwaren stap door de gang.

- Marie-Anne, riep hij, 't gezelschap is fel verminderd - de goeie alleen zijn overgebleven! En nu, zegde hij, gaan we een poosje slapen, ons daarna onder water dompelen, een flink stuk eten en we zijn versch man, bereid om te herbeginnen.

Hij bracht de twee vrienden op hunne kamer en stak hen in bed. Hij zelf legde zich neer en sliep. Dan keerde alles weer in stilte door het groote huis.

Daarbinst de jonge heeren de wereld en alle bestaande dingen die met ‘der reinen Vernunft’ waargenomen worden, in diepen slaap vergeten waren, ging er iets aan 't roeren over 't dorp. Heimelijk en gedoken eerst werd er gefluisterd onder de kapmantels bij het kerkportaal; de menschen die vóór hun deur, op de plaats de eerste morgenkoelte opsnuiven, waren er al over bezig. Kwam er iemand te naargange, zoogauw werd hij uitgevraagd over de zaak. Hier en ginder schoof er een wijvetje voorzichtig op de sokjes over 't plankier en verdween in 't deurgat der gebuurvrouw. Men zette groote oogen, gebruikte den wijsvinger in 't betoog en elk beweerde dat er van 't vertelde geen woordje verzonnen was boven de loutere waarheid - dat 't op de publieke straat en in de herberg gebeurd was waar iedereen het zien kon. En 't gesprek sloot overal met de belangende vraag: wat zal er nu volgen? En hoe zal dat schandaal zijn uitwerksel hebben? In den winkel der naaister vergaarden de meisjes zuiveruit om er 't geval te bespreken en ingelicht te worden over de gewaagde bijzonderheden. Siska van den Champetter was er de eerste bij om 't aan juffer Agatha te vermonden en deze droeg het zoo haast naar Seraphien en Elvire van waar het dien zelfden uchtend nog naar den onderpastor ging en naar 't klooster. De stoeltjeszetster vertelde 't aan Colete die 't botsbollig den pastor voorwierp daar hij nog nuchtersmonds te wachten zat om 't jaargetijde der overleden parochianen te beginnen. Onder 't kerkportaal sprak de vrouw van den notaris er mevrouw Blondeel over aan; met een toon van deelneming

liet zij hare verontwaardiging los over de kwâ-tongen die in zulk geval altijd geneigd waren aan te dikken. Zij trachtte hare vriendin te troosten met de verzekering dat Albert met zijne makkers bij haar aan huis geweest waren en zich in alle eerlijkheid verlustigd hadden en dat Ema en Julie verrukt waren door hun charmante omgang. Mevrouw Blondeel hield zich streng gesloten en over hare onrust omdat haar zoon nog niet was thuis gekomen, vertelde zij geen woord - zij veronderstelde dat men bij den notaris en ook op 't dorp, 't ergste nog niet kende. Zij en de dokter namen hunne gewone plaats in, vooraan en gingen te offerande binst den dienst zonder te letten dat aller oogen op hen gericht waren, alsof er met hen zelf iets buitengewoons gebeurd was. Na het jaargetijde werd het schandaal openlijk vermond en besproken in al de herbergen waar de dorpelingen samen kwamen. Men begon met de goddeloosheid die de vreemde heeren bedreven hadden binst de processie en men had er bij opgemerkt dat Albert zelf niet geknield had of zijn hoed afgenomen voor 't Allerheiligste. Hier op 't dorp was men niet gewend eenige losbandigheid te zien plegen tenzij hoogstzelden door gemeene volk uit het Gangske, en nu waren het voorname heeren die heel de bevolking ontsticht hadden. Men stond er stom door geslagen en iedereen verwachtte zich aan iets buitengewoons vanwege den pastor of den kapelaan. En hoe zou de dokter zich nu aanstellen met zijn opvolger? Dat was eene nieuwe kans voor Koornaert en een geluk voor de dorpspolitiek, dat het nu juist zóó uitdraaide.

Tegen den noen kwam Albert met zijne twee invités naar beneden. Zij zagen er uit alsof er niets gebeurd was, groetten den dokter en zijne vrouw en onder 't middagmaal waagden zij het zelfs over de genoegens van den verleden dag te spreken. 't Onderwerp bracht hen op de vermaarde fuifpartijen te Leuven waar zij de strengheid der pandoers door listigheid te verschalken wisten en telkens bij den Vice ontboden werden om ‘koffie te drinken’! De dokter zelf, die zich in 't begin afgezonderd en stilzwijgend had gehouden, gerocht door de lustige vertelling weer op dreef en kon niet nalaten ook enkele gebeurtenissen uit zijn eigen studentenleven op te disschen. Mevrouw echter deed er niet aan mede; met stille vriendelijkheid lette zij op haren tafelgebuur en hield een oog op de bediening.

Na het eten gingen de jonge heeren wat wandelen in den hof en strekten zich dan uit in 't gras, waar Pros eene zedepreek opzette over de vergankelijkheid aller dingen.

- Ik voel soms iets van een Salomon in mij, beweerde de dikke student.

- Een Salomon zonder zijn vijfhonderd vrouwen?! gekte Albert.

- Ho! wat dát betreft, 't zal wel de reden geweest zijn waarom die Salomon van ‘ijdelheid’ gesproken heeft!

- Nadat hij er genoeg van had!

Piket deed daarop zijn beklag over de saaiheid van 't huidige bestaan en de engheid van de maatschappelijke zeden.

- Dàt waren andere tijden! En nu, met ons moderne beschaving en 't raffinement van den wellust, stuit men overal tegen de harde wanden der zedeleer, deftigheid, stand, voornaamheid, eer en stand! En zeggen dat er in die barbaarsche tijden koningen waren die paleizen bouwden van goud, et qui se payaient le luxe de cinq-cent femmes, - et quelles femmes, grand Dieu!? Ik geef er al ons moderne Aglavainetjes voor cadeau!

- Als men er hoogstzelden eene ontmoet met temperament, dan is 't nog een natuurkind op een dorp! verklaarde Piket.

- Daar is de wetenschap in alles de schuld van, beweerde Pros wijsgeerig; de menschen worden te geleerd, ze weten te veel, zijn te positief, hebben alle gevoel voor poëzie bij 't volk gedood. In den ouden tijd nam men al het geschapene als eene gave Gods: les bonnes choses pour les bonnes gens! Adam beet in den appel om zijn vrouw plezier te doen en omdat een appel een lekkere vrucht is die God geschapen had om opgegeten te worden. Maar nu hebben de menschen geleerd dat het andersom gaat - de wet der doelmatigheid in de natuur! - terwijl ze in den appel bijten bederven zij er den smaak van doordat zij denken aan het samenstel van acide malique, glucose, saccharose.... en dat het vleesch er van - bij toeval passend op onze smaakorganen - enkel dient om de kernen te bevrijden en door de natuur geschapen is: om de voortplanting der soort te bevorderen....

- Slaat die beschouwing op den specifieken appel of is het als symbool bedoeld: de verbodene vrucht? Mij om 't even: een appel zal er mij niet te minder om smaken!

Piket vond dat Pros begon te zeeveren, dat hij oud werd of vervaakt

was. Albert echter meende dat een beetje dialectiek geen kwaad kon om den slaaplust te verdrijven. 't Is maar te zien op wat standpunt gij u plaatst, zegde hij. Ik veronderstel dat die musch ginder, overtuigd is dat de takken der boomen enkel bestaan om haar nest op te maken en wij maar uitgescholden moeten worden als kreeften!... Maar om op uw vijfhonderd vrouwen terug te komen?

- Mijn principepen over de liefde zijn uiterst eenvoudig, hernam Pros. Ik ben de eeuwige student die per se de onstandvastigheid als een zinnebeeld in mijn wapen draag; ik pik alhier, aldaar een graantje waar het gestrooid ligt op mijne wegen. Men mag de schoone en goede dingen niet verwaarloozen, maar zien dat men er niet in ten onder gaat. Ik spiegel mij aan de bijen die alle bloemen bezoeken en hun honing opdoen waar zij hem vinden.

- En uw fatum nu? vroeg Piket.

- Er is een noodlot over alle dingen, maar vooral in de liefde kan niemand zijn noodlot ontgaan! Wie voor ons geschapen is, zullen wij ontmoeten op den gepasten stond en niet 't geen de menschen of wij zelf ons voorbeschikken. Wie er zich van afhouden kan, houde er zich van af, dat zegde Paulus reeds; want de vrouw brengt altijd het ongeluk in ons leven, de beroering, de stoornis; hare tusschenkomst is er in alle geval overtollig. De natuur van den man is niet gemaakt om te beminnen; bij hem is 't een voorbijgaande koorts, eene ziekte, iets abnormaals in 't bestaan, als 't verpluimen bij de hoenders! De liefde is iets voor ziekelijke gestellen, dweepers, dichters, droomers en wankelzinnigen; 't is 't bedrog eigen aan zwervers die 't kwaad stichten en vertrekken zonder er zelf door aangetast te worden. Het kwaad steekt niet in de zaak zelf maar wel in de wijze waarop het ingrijpt met onzen aard en natuur. Waar de liefde bij een man iets overtolligs is, iets als eene verweekelijkte luxe, vormt zij bij de vrouw de spil waarop haar doen en denken draait - eene vrouw leeft enkel om te beminnen. En waar wij met onzen lichtzinnigen, speelschen geest, uit tijdverdrijf de liefde huichelen en 't vuur aan de lont steken, bekommeren wij ons niet eens om den brand dien wij verwekt hebben, tenzij in 't geval wij ons zelf verbrand hebben en gedwongen zijn ons leven lang op de blaren te zitten!

De twee toehoorders schoten in luiden lach, en Albert riep uit:

- Gij zijt een beste zedepreeker, Pros; met uw buikske en uwen kop van doorleefde zwierbol, daags na een boerenkermis, waar gij de meisjes met uwe zware vuisten bepooteld hebt! Maar zijn lach viel ineens stil, daar hij aan den anderen kant, door de dubbele haag iets wits zag bewegen en verdwijnen bachten een palmtronk. Pros echter deed voort:

- Ja, let er maar op! want de samenleving is op de zelfde économische wetten gesteund als de natuur. Ze maakt u het zaakje zoo aantrekkelijk als 't maar kan; alles is er op berekend om er u naartoe te leiden, maar eens den stap gewaagd en 't contract gesloten, bestaan er alleen nog de boeken van den ‘état civil’ en die zijn er ook enkel op uit de voortplanting van het ras te bevorderen - van dan voort laat de wet niet meer toe dat men nog badineert met die zaken! Dan is 't het noodlot, met of zonder liefde!

Albert voelde zich niet meer gemakkelijk.

- Ik stel voor, zegde hij, onze theorieën verder te gaan ontwikkelen bij Gustje Van Dorpe, die kan ons zeker menigen goeden raad en praktischen wenk geven en Pros, nu moet uw vat geleerdheid toch leeg geloopen zijn!?

Ze stonden op, maar de dikke student was niet te stillen.

- De menschen denken niet, zegde hij, dat ze elk uur, iederen dag van hun leven, daden begaan en besluiten nemen die invloed uitoefenen op 't verloop en de richting van hun verder leven.

- Dat is eene aanspeling op uw bezoek bij den notaris, Albert, gekte Piket; of is het op mij dat gij doelt met de kennismaking van die heerlijke Gyptenmeid? - ik heb haar op bezoek gekregen in mijn droom, dezen morgen... zou die nu mijn planeet geworpen hebben?

- De zijlinge oogslag eener vrouw kan den stevigsten kerel uit de baan brengen, beweerde Pros. Uitgenomen mij! ik blijf er van bevrijd - je suis l'invulnérable Achille!

- Wie gaan we nu een bezoek brengen, den onderpastor, ofwel zijn zuster? vroeg Piket.

Albert gebaarde niets van 't geen hij in den hof van Koornaert gezien had en 't liet hem ook onverschillig dat Elvire hen had afgeluisterd.

Onder 't wandelen trachtte Pros nu al zijne stelsels van daareven door zoovele paradoxen met kwinkslagen te niet te

doen - ze waren nu in de opvatting van het ‘praktische Vernunft’ en gingen opnieuw 't plezier zoeken.

De kermisstemming heerschte nog over 't dorp en de verschijning der jonge heeren maakte geen bijzonderen ophef bij de plaatsenaars die in de hemdsmouwen vóór hun deur stonden.

- Hier is 't, zegde Albert, die naar 't poortje toetrad aan 't huis van den onderpastor en belde.

Zij wachtten, luisterden, trokken nog eens duchtig aan de bel maar zij vernamen geen menschelijk gerucht, niets tenzij dat een keffertje in de gang kwam toegeschormd en er nijdig bleef blaffen.

- Isola doma! verklaarde Pros. Gust is met zijn zuster op bezoek, et le chien fait les honneurs!

- Wat nu gedaan?

- Een beetje slenteren door de velden? Zij wisten wel wat ze 't liefst zouden doen maar geen van de drie wilde zijn begeerte bekennen. Zij trokken dus bachten de huizen weg en kwamen in de wijde meerschen. Hier in die algeheele stilte kreeg de toon hunner spotredenen een hollen klank - zij moesten zich geweld aandoen het vol te houden. Eindelijk stelde Albert voor langs een omweg terug naar 't dorp te keeren en nog eens aan te bellen bij den onderpastor.

- 't Zal hem toch genoegen doen drie oude studiemakkers terug te zien, hoop ik?

Zij hadden even gepraat over de harmonie der tonen die overal heerscht in de natuur en hoe de landbewoners zelf, zich onbewust door hunne kleeding aanpassen met de kleuren hunner omgeving. Albert doelde op een man die te spitten stond en verder op een meisje dat de koeien wachtte; hij deed zijne theorie uiteen toen er al medeens iets opdaagde dat het tegendeel bewees van 't geen hij beweerde. Ginder kwam er eene juffer aangestapt met een open zonnescherm waar 't bleekblauw en 't roze de heerschende kleuren van den opschik uitmieken.

- Ja, maar zooiets hoort hier ook niet thuis, zegde hij. Dàt schreeuwt in het landschap als een vloek en niet alleen de kleur maar ook de vorm, de lijn is een anachronisme. In de straten eener stad valt het niet op en hier doet het aan als een caricatuur, een vogelverschrikker! Nu eerst kunt ge merken hoever de mode afstaat van de natuur; hoe die twee dingen niets met elkaar gemeens hebben! Verbeeld u echter eens

zulk een meisje als verschijning, heel naakt of met een vlottenden sluier; denk maar aan de lijnen van zulk een figuurtje, de kadans van den stap, de veerkracht in den hals en heupen. De Grieken, die het peplum uitgevonden hebben, wisten die schoonheid op hare waarde te schatten! Nu is er totale disharmonie in de huidige kleederdracht. In stad, waar alles door de menschen gemaakt is en de menschen zelf het overheerschend spectakel vormen, daar mag de kleeding al gek zijn, het contrast bestaat niet. Maar sedert eenigen tijd, onderga ik het als een pathologische aandoening - ik kan mij de menschen en hunne kleeding niet meer als éénheid voorstellen - ik zie de twee dingen altijd afzonderlijk en daardoor ontstaan de gekste ondervindingen: de broekspijpen om de beenen van een mijnheer; een hooge hoed, een ceremonie-jas komt me voor als een vastenavondplunje en wat de vrouwenkleeding betreft, dat wordt eene echte obsessie! Hebt gij nog ooit een vrouwenhoed gezien die op zichzelf beschouwd, geen gruwel was? En bezie dan maar eens de vrouw die zooiets op het hoofd draagt - ik denk altijd aan de negers die onze modes parodieëren en met de heiligste overtuiging van den ernst, hun fatsoen willen houden. Als dat meisje nu maar eenvoudig een effen kleedje met voorschoot om de heupen droeg en blootshoofds liep, zou ze een veel beter figuur maken.

- Ja, maar we hebben onze hersenen om te abstraheeren, beweerde Pros. Ik kan me die juffrouw voorstellen buiten het landschap en dat lichte costuumpje met dien bergèrehoed staat haar donders wel; als er aan de détails van 't gelaat niets hapert, valt er er op de gestalte toch niets af te dingen?

- Hola! Nu eerst verkende Albert dat het Elvire was waarover hij zijne esthetische theoriëen had opgebouwd. Hij zweeg en wachtte hoe 't met de ontmoeting zou afloopen. De juffer werd blijkbaar ongemakkelijk door die tegenkomst; het was haar aan te zien dat ze bang scheen en verwachtte iets onaangenaams te ondervinden.

- Kent gij haar? vroeg Piket.

- Ja.... antwoordde Albert onverschillig. Hij vond het niet geradig Elvire aan de vrienden voor te stellen - het was hier ook geen beste gelegenheid. Hij zag hoe zij rood werd en haar gelaat trachtte te verbergen bachten den zonnescherm dien ze ophield. Piket en Pros groetten heusch, met een tikje te veel eerbied en Albert ook nam eenvoudig zijn hoed af en zegde:

- Dag juffrouw! Maar dat woordje klonk hem tegen als een verraad; hij verweet het zich als eene lafheid en voelde medelijden om de schuchtere onbeholpenheid van het meisje dat daar zonder zelfverweer, door de opdringende, stout onderzoekende blikken van drie jonge mannen, zich moest gekwetst voelen in hare maagdelijke eerbaarheid. Hoe nuffig toch zoo'n dorpsding hem hier voorkwam in haar overdreven eenhandigheid - altijd maar beducht voor 't gevaar, zoo gauw een jongen man haar benadert. De geest der kostschool ontworstelt men niet in zulk eene omgeving.

Piket en Pros bleven er over bezig. Spraken elk hun oordeel uit over de juffer; raadden wie ze wel zijn mocht, maar Albert liet hen maar in de gissing; hij bleef bij zijne eigene beschouwingen. Om een meisje te kennen moet men haar in alle mogelijke omstandigheden ontmoeten, dacht hij. Elvire had hij nooit anders gezien tenzij onbevangen, los in haar eigen doening, opgewekt, gerust en sterk in haar persoonlijk voorkomen. Nu echter was ze ontdaan van al die zelfbewuste stevigheid, gelijk iemand die onverwachts overvallen wordt op een ongelegen oogenblik, in een kleeding waarmede zij niet te voorschijn wenscht te komen of wil gezien zijn. Wederzijds hadden zij het ongemak gevoeld en daardoor niet geweten welken toon aanslaan of hoe zich te gedragen - het was eene ontmoeting die deerlijk mislukt bleek en hem pijnlijk aandeed. Gelukkig dat die twee er niets van gemerkt hadden en Albert alzoo de spotternij ontgaan kon.

Nu zij weer bij den onderpastor aanbelden, waren zij niet gelukkiger - de deur bleef gesloten.

- Zou mijnheer misschien met ons bezoek niet gediend zijn? veronderstelde Piket.

- Of is onze reputatie ons hier al voor geweest? merkte Pros. God weet of wij geen schandaal verwekt hebben hier op 't dorp met in slechte herbergen te gaan, in verdacht gezelschap op den peerdjesmolen te rijden, oneerlijke danspartijen bij te wonen, - dat allemaal is verboden op zware zonde en daar hebben wij ons plichtig aan gemaakt!

Zoo stonden zij in het voorhovetje nog wat te gekscheren tot Albert hen opmerkzaam miek dat er boven een venster openstond van waar men hen kon afluisteren. Maar daar gaven zij niets om, integendeel!

En nu? vroeg Piket.

- Ik... heb... dorst!! verklaarde Pros plechtig, en 'k geloof dat we alle drie om 't even goed weten waar we naartoe moeten en waar ons hart reeds voor is!

Zij schoten in luiden lach en:

- Vooruit dan maar, verklaarde Piket, onze ‘Fille Sauvage’ gaan groeten.

- Ik doe haar heden 't voorstel mij naar Leuven te vergezellen, meende Pros.

- Ze is in staat heel uwe Alma Mater te bederven! beweerde Piket.

- Ik ben maar benieuwd hoe er die meid bij klaren dag en na zulk een nacht zal uit zien, voegde Albert er aan toe; want ik vermoed dat ze blauwe plekken op haar lijf draagt; wat is dat jonk gesleurd geworden en dat bloezetje op haar blanke vel zal haar niet veel gebaat hebben!

- 't Zal wel de eerste maal niet zijn dat zij door ruwe handen gegaan is, verklaarde Piket; ten andere dat jonge vleesch weerstaat als gutta-percha, het knijpen bevordert den bloedomloop. Vandaag zal het wel niet zoo geweldig gaan... Maar zie! die daar zijn ons reeds voor! en hij doelde op een groepje jonkheden die met de meisjes stonden te zottebollen aan de deur der Dagsterre.

- Dat moet hier eene vermaardheid zijn op de streek?

- Ik weet het niet, beweerde Albert, vroeger woonde hier een zekere Ko Mulders. Waar die gevaren is heb ik nog niet gevraagd... en van waar die Gyptendochter komt? uit 't Gangske zeker?... in elk geval zal 't geen edele oorije zijn.

- Maar een gezonde plant, kerel, een pracht-lijf, die soort hebben geen adelspapieren vandoen, riep Piket.

Sara zag er inderdaad weer frisch uit als eene pas ontlokene roos en bij den eersten aanblik, had de macht van haar jong volvormde lijf met de bewustheid van haar vermetel, fiere kijkers, de jonge dokters meer te pakken dan ze 't malkaar bekennen wilden. Het weerzien der heeren behaagde 't meisje blijkbaar, want op den stond liet zij de boerenjongens aan haar jongere zusters over. Zij bracht 't voornaam gezelschap binnen en leidde ze in de gelagkamer waar op 't oogenblik niemand was. Het vertrek was opgeruimd en verlucht, en door de opene vensters waaide de koelte tegen.

Piket bracht het spel maar aanstonds aan gang en haalde

zijn vrijpostigheid uit als iemand die zeker is van zijn bijval en met een vertrouwelijke kennis omgaat. De jongere zusters die ook al opgezet waren en meê wilden doen in de leute, kwamen algauw binnen want 't gezelschap aan de voordeur was weggedrent. Sara luisterde nog wel soms naar eene aardigheid van den dikken student maar om de vleierij van Albert gaf zij geen zier en scheen er geen aandacht van te maken. Hij mocht zijn toevlucht nemen tot eene der zusters die hem kwam gezelschap houden, maar dat was nog een kind en hij wist niet hoe het aan te spreken, tenzij met wat onschuldige plagernij die voor hare oudste zuster bestemd was. Het kon hem niet schelen, maar hij wist geen reden te vinden om die grilligheid waarmede dat natuurkind in haren eersten jeugdroes, haar voorliefde stellen kon en toeneiging betoonde aan dien onbeduidenden krempeling met zijn sproeten en bokkebaardje en kalen schedel, waar hij zelf toch als ‘jeune premier’ met zijn mooi roode das en brillanten borstspeld, zijn gekleurd hemd en fantasie-gilet, toch meer indruk moest maken op een jong meisje!?

Doe maar op! dacht hij bij zichzelf, ik zal wel kans krijgen weerwraak te nemen. Hij was er reeds op gesteld later eens zijn macht te beproeven of ten minste, de reden te achterhalen waarom die Sara voor hem zoo onverschillig bleef.

De drie vrienden hergingen 't geen zij den verleden nacht gedaan hadden. Zij bestelden eerst bier, daarna wijn en champagne, koffie, likeur; zongen, dansten, gingen met de meiden uit wandelen en keerden terug, tot zij eindelijk niet meer wisten hoe het afgeloopen was.

Toen Albert het menschelijke bewustzijn terugkreeg, stond zijn moeder vóór zijn bed. Zijn eerste gedacht was aan die donkerharige deerne, waartegen hij in zijn droom aan 't worstelen was zonder haar te kunnen bemeesteren. De verschijning van zijn moeder bracht hem nu die uiterste tegenstrijdigheid van twee verschillende elementen - iets als helder en donker, goed en kwaad, zachtaardigheid en geweld, rust en drift...

Zij stond daar en miek hem geen verwijt; op haar gelaat was geen ergernis te lezen. Met zachte woorden kwam zij hem wekken en sprak hem aan alsof 't gewoonste dingen der wereld was:

- Mijn jongen ge zult u moeten gereed maken, ge weet, 't is vandaag het jaargetijde voor de overledene familie.

Hij had zich opgericht en nagedacht om 't verband te snappen tusschen die twee dingen: opstaan en de overledene familie?! Hij kon er 't inzicht niet aan vinden, maar zijn moeder bleef wachten en dat dwong hem meer dan alle overreding. Eerst toen hij zich bewegen ging om op te staan, verliet zij de kamer. Terwijl hij zich aankleedde, martelde hij zijn troebele hersenen om te weten wat er gebeurd was. Bij slierten kwam hem de herinnering die hij met moeite in 't verband bracht tot een aansluitend geheel. Hij wist dat Pros en Piket vertrokken waren maar in welke omstandigheden hij van hen afscheid genomen had, kon hij niet achterhalen.

- Ik zal het wel vinden, mijmerde hij. Maar dat jaargetijde en die publieke dienst in de kerk verveelde hem en toch kon hij er niet aan ontkomen, het was eene heilige plechtigheid elk jaar dien dinsdag na de kermis die geworden was als eene onverroerbare gebeurtenis - iets als een hoogdag, waar heel de parochie aan mededeed. 't Regende buiten en een dikke watermist hing over de boomen in den hof. De killigheid deed hem huiveren en het beloofde een nare dag te worden. De wederwerking, het contrast van de stilte na het uitbundige vermaak, dat kende hij van uit den studententijd en ook in Berlijn en Weenen had hij die katterigheid en dat vage heimwee ondervonden na zoo'n plezierige fuifpartij. Als men eenige uren de wereld en 't verstand op zij heeft gezet en in zaligen roes alles vergeten heeft, dan dringt zich de narigheid daarna veel feller op. Nu echter was er nog iets anders bij: de aanwezigheid zijner ouders, hun verwijt, 't gevoel om rekenschap te moeten geven, de vrees dat er iets tusschen hem en hen zou blijven hangen, onuitgesproken. Het gelaat zijner moeder had hem bij 't ontwaken fel gehinderd en hij kon de pijnlijke uitdrukking der oogen niet vergeten. Tegenover zijn moeder moet men zich altijd op zijn best vertoonen, dacht hij, en we zien er soms zoo ellendig en betreurenswaardig uit!

Het ontbijt verliep in stilte; niemand die iets te zeggen wist. Het rijtuig stond voor en de dokter met zijn vrouw en Albert reden naar 't dorp. Onderweg was 't alsof zij gedwongen waren in stilte, de slagen van het bedeklokje af te tellen, dat den jaardienst inluidde. De dokter miek enkel deze ééne beschouwing:

- Nu zijn we nog maar gedrieën meer om den dienst bij te wonen... En zijn vrouw voegde er aan toe:

- Wie weet is 't de laatste keer niet dat we nog met ons drieën zijn?...

Het was er akelig in dat rijtuig als in eene begrafeniskoets en ze dachten waarschijnlijk alle drie aan vroeger tijd toen ouders en kinders samen die plechtigheid bijwoonden.

Bij 't binnenkomen viel het Albert op als iets dat hem ontvlogen was: hoe hun eigen familieplaats, gelijk voor den edeldom, vooraan tegen den eersten pilaar, gereserveerd was en hun zitstoel neerlag over de zate van den knielstoel om te beletten dat iemand van 't mindere volk, er gebruik van maken zou. Albert stond paalstil vóór zich uit te staren en dacht na over alles wat hem in den geest kwam. Elk ding herinnerde hem iets uit zijne jeugd - 't was of hij de jaren die voorbij waren in een algemeenen blik te overschouwen kreeg - hij snoof er den geur van op, herleefde zich in den geestestoestand dien hij vergeten was en van een ander waande.

De eerste dagen bij zijne terugkomst hadden die dingen hem aangedaan als eene nieuwe aantrekkelijkheid - het herleven van iets wat hem eens zoo dierbaar was; maar algauw echter had hij het zinledige en de begoocheling dier gewaarwordingen ingezien. Een fata morgana - dat alles was dood en vergaan; hij wilde zich niet laten doorknagen van iets dat dood is - ons organisme moet zich immer vernieuwen, andere cellen aankweeken, zoo ook onze geest, - we leven van het tegenwoordige, al wat voorbij is vormt de assche, de afval, die we wegwerpen om er ons niet mede te infecteeren. 't Geen hij in de laatste jaren had medegemaakt had hem tot een nieuwen mensch hervormd en alles wat er hem van den ouden nog overbleef kwam hem voor als iets minderwaardigs, dat hij moest afwerpen. Hier en daar was er nog wel iets in zijne herinnering dat hem bekoorlijk voorkwam, maar dat juist waren de voetklemmen, de angels die hem wilden vasthouden aan dat vergane leven. Hier zou hij dus te worstelen hebben tegen de ingeboren neigingen der gevoeligheid - iets dat bij dorpsmenschen geldt als eene zedewet: de verkleefdheid aan de dingen die onze eerste jeugdjaren omringd hebben, de banden des bloeds, gelijk men dat met zekere eerbiedwaardigheid benaamt, - 't geen beduidt: het vasthouden aan de heerschende opvatting van 't leven. Daar stond papa als dorpsgeneesheer en mama met hare onwrikbare godsdienstige en zedelijke overtuiging. Welk een weeklacht zou er bij haar opgaan als ze

eens weten moest dat er niets meer in haar jongen aanwezig was van 't geen zij er met zooveel onvermoeide zorg had ingeprent!? Hoe voelde hij zich hier verdwaald en vreemd in die kerk en hoe ver van hem was de godsdienstige overtuiging van weleer - hoe heel anders was zijn inzicht nu geworden over die dingen! Wat scheen hem dat kerkje nu klein bij voortijds, toen hij hier als schooljongen aan moeders hand, met kinderlijke godsvrucht, naar die zelfde heiligenbeelden opkeek?! Elk ding kwam hem hier nog vertrouwelijk voor, de stemmingen die hij hier had opgedaan smaakte hij weer, - de geestelijke vervoering, de eerbied, het ontzag voor het mysterieuse met de zachtzalvende geneuchten der zaligheid. Hoe was dat alles broksgewijze weggevallen, vergaan, zonder tragiek in den overgang, zonder plechtige verloochening; als een kleed dat men aflegt omdat men het ontgroeid is - en eerst veel later was hij gewaar geworden dat er iets uit hem weg was maar toen tertijde was hij zoo zeer door de drukte van het dadelijke leven, door de wetenschap en de studie ingenomen dat hij zelf den weemoed niet ondervonden had of den nood om 't verlorene door iets anders te vervangen. Er was nog alleen het leven dat hem waardevol en belangrijk voorkwam, de zucht en de drang om zijn persoonlijkheid te ontplooien, hooger te geraken, meê te gaan met den stroom, te worstelen in den hevigen kamp waarvan hij de bruisching hoorde overal...

Nu viel het hem op als eene aardigheid, het verschil in 't voorkomen van den pastor dien hij zoo goed kende als mensch, in zijne toga gelijk hij over straat liep en in zijn huis leefde en de tegenstelling van zijn figuur in het missegewaad, met koorkleed en kazuifel. Met Gust Van Dorpe viel het verschil nog heviger op; dien had hij gekend als studiemaat in zijne burgerskleeren, nauwgezet, dandyachtig, en nu verscheen hij in de nauwsluitende albe, mager met den verzorgden haarbos, de glinstering van de goudgerande brilglazen en den ingekeerden blik, als een hiëratische Fransiscus. Neen, maar was het nu eene berekende aanstellerij om door het byzantynsche missegewaad, het voorkomen te krijgen van een abtract figuur waaruit de gewone mensch verdwenen is? Van 't geen men van hem vertelde op 't dorp als de kapelaan die op zijn uitzicht en aanzien gesteld is, die een beetje flirtlustig, middeltjes gebruikt om zijne voornaamheid ten toon te spreiden; van dat alles was er in het voorkomen van den officieerenden

priester niets te merken, hij geleek eerder aan een ontheven mystieker die boven de werkelijkheid heenzweeft; alleen de opgeschikte en met zorg gedragen haarlokken herinnerden aan 't geen hij als geestelijke buiten de kerk presteerde. En zoo werd het Albert mogelijk hem ook verder uit te kleeden en die houding te doorschouwen. Dat vermoeden werd heel en al gegrond, toen de onderpastor bij de offerande, nevens den pastor, de opgang bijwoonde der parochianen die in reek aan hen voorbij gingen. De blik waarmede hij enkele menschen opnam en onderzocht, was niet meer de blik van den ingetogen priester die zich van den mensch abstraheert; maar Albert bekende er al te wel die menschelijke nieuwsgierigheid welke door de oogen afgeleid wordt tot wereldsche zaken en beschouwingen. Op 't gelaat van den onderpastor was het te lezen wat ieder voorbijgaand figuur in hem wekte en bij de meisjes vooral, kreeg die blik de onbescheiden uitdrukking van iemand die zich 't genot gunt van iets dat hem verboden is.

De aandacht van Albert werd door de beweging der opstappende parochianen afgeleid van den kapelaan om ook de menschen te bekijken. Hij verkende er maar heel weinig meer van, en geene bijkans van het jongere volk - de opkomelingen. Dezen die met hem kind geweest waren bleken nu volgroeide menschen en hoe waren ze uitgegroeid?! Mijn God, hoe zagen zij er uit in hun beste kleeren? Leelijke koppen, stommerikken! sloffelig, beschaamd, dom lachend stapten zij op, zonder te weten waar hun voeten uitkwamen en wat aan te vangen met de slungelende armen. Zij droegen den reuk van sterken tabak in hunne muffige kleeren, waar zij aan hem voorbijgingen. Het was een aardige gelegenheid hier heel het dorp in oogenschouw te nemen. Bij velen moest Albert aan den familietrek van 't gelaat of de gestalte, de namen nagaan van dezen die hij niet meer thuiswijzen kon. Nog nooit echter had hij gemerkt wat leelijk volk het was waarin hij was opgegroeid! Krom, verwrongen naar hun werk meestal, grof en onbeduidend van wezen, met doorzakkende beenen, verweerde tronies zonder ziel of verstand, met schichtende en loensche blikken waar de kwade glunderheid of eene zalige onnoozelheid doorstraalde. Albert kreeg de ontzettende overtuiging dat een drie kwart der bevolking getareerd was door lichamelijke gebreken en evenveel in hun geestvermogen! Er waren er die de placide gerustheid op hun wezen droegen van een os, met het onrustige der

aandoening om 't ongewone hunner omgeving. Hier viel de toestand beter op te merken dan te lande waar iedereen in rijn kleeren zit en aan de bezigheid die overeenkomt met den aard van het ambt. Met de vrouwen was het nog anders gesteld, daar viel het belachelijke op der verwaande aanstellerij onder de zotste gedaanten en gekste kleeding. Bewust van de weerdigheid en 't voortreffelijke van haar voorkomen, stapten zij op, kroppend van hoogmoed, met den onderzoekenden blik en de glundere oogjes vol misprijzen voor hare weerga, statig en stijf, gepint en bewimpeld, met hoeden op om iemand te doen omver vallen, en een opgezwollen wezen en eene houding als indische afgoden bevreesd haar fatsoen te verliezen! Het was soms om te proesten en ongelooflijk hoe ze 't ernstig uithouden konden, en als in een comediespel zich aanstelden in hare verwaandheid, met heel die floddering van linten en speierende kleur waarbij de steedsche mode eerder geparodieerd werd dan nagevolgd. Enkele gezonde boerenmeisjes hielden zich nog aan de eenvoudige dracht, maar zij schenen beschaamd over haar schamele kleeding en misplaatst tusschen al die baldadigheid. 't Geheel geleek iets als een vastenavond-optocht waar elk zijn ernst trachtte te bewaren in dat zottespel en iedereen meende zijn bekoorlijkheid of rijken praal ten toon te spreiden. Ja, nu begreep hij welk een aardigheid het moest opleveren voor een jongen kapelaan om met 't priesterlijk gezag bekleed, het prestige te dragen van zijn ambt, en als nuchtere onervaren jongeling, de innerlijke psyche dier dorpsmeisjes te peilen en er de geheimzinnige aantrekkelijkheid uit te werken op zulk een troep eenvoudige gemoederen die voor hem in bewondering stonden en vol heilig ontzag waren bij zijne verschijning. Wat moesten zij voor hem voelen, nu zij onder zijn vorschenden blik opstapten, terwijl hij daar stond in zijn hiëratisch gewaad dat voor haar oogen den gewonen mensch veranderde in een bovenaardsch wezen? De bijval en de aard der betrekkingen zouden hier echter wel van de onschuldige soort zijn en Albert gunde 't genoegen wel aan zijn vroegeren maat die veroordeeld was om hier op dat buitendorp verstoken, zich te vergenoegen met zulke platonische toeneigingen van onbeduidende kwezeltjes. Het zielenprobleem van 't meerendeel kon niet zeer ingewikkeld zijn en andere aantrekkelijkheden zou hij hier onder die brave congreganisten niet veel vinden! Maar nu juist verscheen er eene in de rei die Alberts verbazing wekte. Hij had

te vroeg zijn oordeel gevestigd, want dat was eene schitterende uitzondering aan den regel! Groot van gestalte, prachtig gebouwd en waarlijk met eenvoud maar met veel smaak gekleed. Was het een vreemde juffer hier ergens bij familie op bezoek met de kermis? Waarom kwam ze zoo achteraan? Geen van de ingezetenen dus? Heel haar voorkomen was nochtans deftig, een tikje modieus, geposeerd als van iemand die bewust is van den indruk die hare verschijning maken moet. Albert merkte aan 't neerduwen van de wenkbrauwen bij den onderpastor en 't nijpen zijner mondhoeken, dat hij iets als minachting betuigde voor die juffer. In dit geval kent gij er niets van, en is uw misprijzen ongepast, mijnheer! of is 't de duivel der bekoorlijkheid dien gij in dat prachtig gelijnde lijf verfoeit? Of was het misschien haar schoonheid alleen die hier als eene zonde aangerekend werd om 't gevaar der verleiding dat er van uitgaat? De juffer keerde zich met 't gelaat naar zijnen kant toe om terug op haar plaats te komen en nu, - ho, ja! 't raadsel was opgeklaard - dat zal die naaister zijn waarvan hij reeds gehoord had. Dat er uit dat Irmatje op enkele jaren tijds zulk een princes gegroeid was, kon hij zich niet inbeelden. Maar zij was in Brussel geweest en had er dus nog iets meer geleerd dan het ambacht van kleermaakster en modiste! Pros en Piket, gij hebt het bijzonderste gemist! als gij hier ooit eens terug komt, zal ik u iets anders laten zien! Dat bracht zijn verbeelding op Sara en zonder hij de reden er van naging, voelde hij 't genoegen haar hier niet te zien verschijnen. Hij vreesde dat de bekoorlijkheid van dat schoone lijf zou teniet gaan in ongeschikte bovenkleederen en hij kon zich haar gestalte niet voorstellen met een hoed op, zonder heel de schoonheid er van naar den duivel te wenschen!

Toen iedereen weer op zijn plaats was en de rust herstelde, keerde Albert zijn gedachten in eene andere richting. Bij toeval sloeg hij den blik bezijds op het gebedenboek in de handen zijns vaders dat hij verkende 't zelfde te zijn van 't geen hij hem als kind nog, had zien gebruiken, waar de bladzijden door 't danig beduimelen in 't behandelen, de kleur gekregen hadden van eene doorrookte pijp. Wat al ernstig vrome en gemeenstige gebeden had die man zijn levenlang hier gepreveld! Dat boek was voor Albert iets als het onwankelbare, kinderlijk geloof zelf, waarmede zijn vader bezield was. Hij, integendeel, voelde zich hier alleen staan in heel die menigte waar geen enkele

zelfs eenig besef heeft dat er menschen buiten den godsdienst leven; dat er millioenen Boedhisten en Muselmannen over de wereld verspreid zijn die ook aan hun geloof houden en er hun eigene verwachtingen voor 't ander leven op nahouden! En dat er buiten dat alles nog veel meer menschen zijn die in de volstrekte onverschilligheid of in den twijfel leven en aan geen godsdienst meer denken. Voor zichzelf verbeeldde hij zich de mogelijkheid om, gelijk 't geval was bij makkers die door hun ambt en omgeving gedwongen waren hun leven lang te huichelen en genoodzaakt door de omstandigheden, aan de godsdienstoefeningen mede moesten doen, zonder er iets voor te voelen. De ceremonie der mis ging hij na als iets dat voor hem zijn ernstige beteekenis verloren had. De drang om alle verschijnselen van hun apparaat te ontdoen en in de wezenlijkheid objectief te doorschouwen, belette alle mogelijkheid om onder de suggestie te komen. Dwars door den kazuifel heen en de albe, zag hij den officieerenden priester in zijne menschelijkheid die iets aan 't doen is waar de beteekenis door routine grootelijks is afgesleten en die zijne eigene overtuiging ook maar gebouwd en staande weet op 't geloof dat hem voorhoudt alles te aanvaarden. 't Geen echter op Albert nog zijne volle bekoorlijk uitwerksel oefende was het orgelspel en de zang. De stem van dien jongen knaap vooral was een loutere verrukking. Zuiver als zilver kwam de klank perelend naar boven als water uit eene fontein en daarbij had die plooibare kinderstem in hare golvende buiging het diepe gevoel. Soms leek de zang ingetogen als eerbiedig gefluister en dan weer schoot hij de hoogte in als een straal die openspreidde in vollen rijkdom van klankgalm. Het knaapje kende hij niet, maar achter dien zang verkende hij wel den jongen koster die dat kinderstemmetje uitbuitte om zijn eigen aanzien op te dringen. Hij gebruikte het wellicht met inzicht als de lokstem van een nachtegaal die zijn eigen gevoelens aan de een of andere biddende juffer moest overbrengen? Bij 't eerste gezicht was het Albert opgevallen hoe die jonge artist met zijn weelderige lokken en rijzige gestalte, god-weet welke illusies er op nahield en hoe die geest hier in de enge grenzen van 't geen hij als zijn wereld beschouwde, en als koster, de kunst vertegenwoordigde en als kunstenaar in aanmerking wilde komen en zijn ideaal veroveren. Zijn eigen stem die den zang van het knaapje afloste stak er tegen af als vette pommade en

de affectatie die er dik bovenop lag, sterkte Albert in zijn psychologische veronderstelling: dat al die tierelantijntjes niet bestemd waren om den dienst op te luisteren maar om indruk te maken op Koornaerts nichtje, juffer Elvire die op de eerste rei nevens haar tante, ingetogen scheen te bidden. Echte parochie-toestanden waarin, tot de godsdienst toe, verwikkeld werd en als middel dienst doet tot nog iets anders dan 't bekomen der eeuwige zaligheid. Kleine, onschuldige neigingen van menschen die onbewust de ingeving volgen waartoe de natuur hen brengt en die alzoo voldoen aan de groote algemeene wet waar de overbewusten zelf, genoopt zijn aan toe te geven op straffe van als out-laws door die zelfde natuur uit het leven verbannen te worden. Een aardig verschijnsel die microcosmos die in zijn minste verhoudingen dezelfde verwikkelingen ondergaat van het groote, drukke bewegen uit de reuzencentra der hoogste beschaving!

Na den dienst vertrok de dokter naar zijne zieken en mevrouw Blondeel die Albert vervoegen kwam in 't kerkportaal, zegde hem dat hij nu eerst zou tot aan 't klooster gaan, dat Celeste gevraagd had hem te spreken. Zij zelf stapte in het rijtuig en vertrok alleen naar huis. Albert vermoedde wel dat er iets achter stak, maar hij wilde 't verzoek zijner zuster niet weigeren.

De nonnen die hij bij 't binnenkomen ontmoette schoven schroomvallig uit den weg en groetten mijdzaam. Hij werd alleen gelaten in de spreekplaats tot zijn zuster met rood bekreten gelaat hem daar kwam vinden.

- Wat is er? vroeg hij bekommerd.

Zij antwoordde niet, maar omhelsde hem, kalmer dan den laatsten keer, zonder drift nu.

- Waar zijt ge zondag naar de mis geweest Albert? vroeg zij en keek haar broer in de oogen om een onbewimpeld antwoord te eischen.

- Zondag? Hij moest zich bedenken.

- Ja, zondag, eergister....

- Ik had bezoek, ik moest vrienden van 't station afhalen... ik had lang geslapen....

- Maar, ge gaat toch vooral naar de mis, 's zondags?

De uitdrukking van haar gelaat veranderde, zij vocht om streng te blijven en wilde hare aandoening onderdrukken, maar het was haar te machtig.

- Albert! papa en mama hebben zooveel van u verwacht,

heel hun geluk hing van uwe terugkomst af, gaat ge ze nu teleurstellen?

Zij begaf, snikte 't uit, trachtte niet meer zich in te houden. Haar tengere handen hielden zijn arm omvat en zij leunde 't hoofd tegen zijn schouder.

- Wat is er? Wat bedoelt ge? vroeg hij.

- Mama heeft zooveel verdriet, Albert en ze durft het u niet zeggen! Gij zijt dezelfde niet meer als vroeger. En wat gaat er van papa geworden? Heel 't dorp is er vol van dat gij u oneerlijk gedraagt, in slechte huizen gaat en uw reputatie verspeelt!...

- Och kom, dat is een studentengrap geweest meer niet! Wat heeft zooiets te beduiden?

- Hier op 't dorp mag dat niet, Albert; de menschen zijn er zoo op gesteld dat gij u goed gedraagt - papa vooral neemt het hoog op; als dokter moet men deftig en eerzaam zijn. Ge weet niet eens wat er hem is overgekomen, of ge zoudt papa dat verdriet niet aandoen? Hij heeft er u uit eerlijke schaamte nooit over gesproken en mama heeft het u ook verdoken gehouden, maar ik wil het u kenbaar maken. Door dat proces met Koornaert heeft hij al zijne achting bij de menschen verloren en 't geen hem meest leed doet: veel zieken gaan bij de doktoren van 't omliggende. Verbeeld u dat men hem op straat durft achterna roepen en uitschelden als dief! En papa had nu juist op uwe terugkomst gerekend om zich weer op te richten en de menschen te dwingen weer tot ons terug te keeren.

- Wat heeft hij zich om zulke dingen te bekommeren en zwarigheid te maken om een bende domme dorpelingen?

- Ja, maar als gij hem nu in den steek laat?

- Toch niet om die rolpartij, hoop ik? de makkers zijn nu vertrokken en met papa komt dat wel in orde... die geschiedenis met Koornaert is toch te belachelijk.

- Daarom is 't dat gij hem moet helpen, hij verdient het dubbel; hij was toch altijd zoo goed voor ons en mama ook. Zie eens, van hun vier kinderen blijft er hun maar één over, waar zij alles moeten van verwachten en als zij nu daarin moesten bedrogen worden, 't ware hun dood!

- Kom, zusje, neem het toch niet zoo akelig op; wat zou er tegenvallen? Ik zal nu maar gauw eenige van die boeren op schitterende wijze genezen en ge zult wel zien! Maar eerst

moet ik met u beginnen. Luister, Celeste, gij zijt op slechten weg, gij moet u bezorgen, rusten, niet te veel van uw stemme verslijten aan die stomme bengels op school, veel en kloek voedsel en vooral: goede nachtrust en ik verbied u op die ziekenkamer te slapen en nog minder te waken - dààr is gevaar voor u! Geene opwinding, gemoedsrust, kalmte, alle aandoening vermijden. Uwe kleur bevalt me niet. Ik ga u morgen eens degelijk onderzoeken...

Zij glimlachte door hare tranen om die listige afleiding.

- Ik voel me heel goed. Nu heb ik eene valling, maar dat heeft niets te beteekenen. Luister gij maar naar 't geen ik u gezegd heb, liever en... mag ik iets van u vragen, Albert?

- Doe maar.

- Ga van morgen af te biecht en blijf niet met die doodzonde op uw geweten om die mis welke gij verzuimd hebt...

Hij moest een glimlach onderdrukken en uit medelijden wilde hij zijn zuster daarin gerust stellen. Met een fermen handdruk werd de belofte verzegeld en van weerskanten was men tevreden dat het zoo goed was afgeloopen. Buiten gekomen voelde Albert geen lust om nu aanstonds naar huis te gaan, hij vermoedde wat hem daar nog te wachten stond en wilde zooveel mogelijk eene haastige uitlegging vermijden. Van die eerste ontmoeting kon er veel afhangen en hij vreesde zijne kalmte te verliezen en een onbedacht besluit te moeten uitvoeren.

Beter eerst goed nadenken, een plan opmaken en den toestand zuiver houden zonder hevige beroering of tooneelen... en oneenigheid.

Het lustte hem nu door de velden te loopen, zich nat te laten regenen om zijn gemoed af te koelen en den toestand te doorschouwen. In de eenzaamheid, met dien gispenden watermist was het in elk geval nog beter dan te huis waar hij als een schooljongen zou bedonderd worden! En toch moest hij toegeven welke onrust en ergernis hij zijne ouders had aangedaan. Van hen kon hij toch niet verwachten dat zij zich in zijn toestand zouden verplaatsen en rekening houden van zijn onafhankelijk leven waaraan hij sedert zoo lang gewend was? Zij beschouwden hun jongen nog altijd als een onschuldig kind dat langs alle kanten gevaar loopt voor bederf en verleiding - de fout van alle ouders die de natuurwet willen tegenstreven, en bijhouden 't geen op zijn tijd een eigen weg op wil als zelfstandig wezen. Zij begrijpen niet dat op een

gegeven ouderdom, de lijnen uiteen loopen en ieder zijn eigen verantwoordelijkheid draagt. Wat wisten die brave dorpslieden eigenlijk van 't geen hij in den vreemde had doorgemaakt? - langs welke stijgende lijnen hij geëvoluëerd had en wat er omging in zijn hoofd, waar de elementaire levensopvattingen plaats hadden gemaakt voor geordende gedachtengroepen en systemen waar de bewuste, critische geest aan elke gewaarwording een vakje toekende met een naam en volgnummer betiteld. Kant, Hegel, Schelling, Fichte, Spinoza, Schopenhauer, Nietsche hadden in zijne denkmethode hun stempel geslagen en, wat verband was er nu noch tusschen zijn gedachtenleven en dat van zijn vader? Hoe zouden zij elkaar begrijpen? Was het niet als menschen die over zaken spreken in eene taal die zij van weerkanten niet verstaan? En zouden zij nevenseen kunnen leven zonder hunner zienswijze elkaar mede te deelen en op te dringen? Albert voorzag het conflict, den pijnlijken stond dat ze in hem een vreemdeling zouden zien! 't Vooruitzicht om belemmerd in zijne handelwijze, bespied te worden, om over alles wat hij doen zou, rekenschap te moeten geven of eene beoordeeling of een zuren blik te ontmoeten, stond hem tegen als iets onverdragelijks. Hij was te langen tijd zijn eigen meester geweest om nu nog onder voogdij te komen. En van den anderen kant, toch voelde hij 't medelijden om de ontgoocheling zijner ouders die hun zoon, waarvan ze den roem en 't geluk verwacht hadden, nu terug kregen in eene verkeerde richting uitgegroeid. Zij waren oud, vastgeworteld in hunne omgeving, verkleefd aan hunne gewoonten, bang voor beroering met, als ideaal voor hunnen ouderen-trots en hun groote bekommernis: in hun zoon den waardigen opvolger te zien, die de wegen zou bewandelen welke zij in eer en deugd afgelegd hadden. Die menschen kunnen zich maar niet inbeelden dat het leven in velerhande richtingen uitsprietelt, vervormt, dat de luchtkring bezwangerd is door duizenden tegenstrijdige stroomingen, die alle hun eigen invloed uitoefenen op wie er in ademt en leeft. De omgeving, de leering zijn zooveel krachten die altijd veranderd, van buiten naar binnen hunne werking doen op den geest en die de denkbeelden doen wentelen in allerlei richting. Maken en breken, rotten en groeien is de wet in 't geestelijk leven der maatschappij, juist gelijk het de wet is in de organische wereld - de natuur omgrijpt de beide bestanddeelen van

haar rijk met eenzelfde vuist en wij aardwormen, worden door dien greep meegesleurd op de willekeur van de momentaneel heerschende krachten, al wordt ons den waan gelaten dat we ons zelfs meester blijven, en beschikken naar eigen keus en inzicht over onze geestvermogens. Och kom, wat helpt het zich die dingen duidelijk voor den geest te halen! Ik heb het losgeld te betalen en de schatting aan mijne afkomst, aan mijn dorp, aan de omgeving waar 't toeval wilde dat ik geboren werd; ik zal er mij zoo goed en zoo kwaad van kwijten als 't kan en eens de schuld afgelegd, springen we de wereld in - heel het leven ligt vóór me open! Niemand zal me toch verhinderen mijne toekomst te bemachtigen?

Albert kwam thuis doorweekt van den regen, beslijkt, nat, maar met het voornemen in zijn gemoed zich voorloopig te schikken naar de omstandigheden en zijne ouders wat genoegen te verschaffen en zich behulpzaam en verdienstelijk te maken en vooral: door zijne tusschenkomst, dokter Blondeel weer in zijn gezag te herstellen op de gemeente. Daarna zou hij aan zichzelf denken.

's Noens aan tafel liet hij niemand de kans om den aanval te beginnen; hij viel zelf in met de bedenking over den toestand van Celeste en zijn voornemen haar door een specialist te laten onderzoeken. Hij sprak zijn vermoeden uit en eischte dat papa zijn gezag zou gebruiken bij de Overste om haar weg te houden van die non die door tering was aangetast en hare ziekte aan Celeste zou overzetten.

Dokter Blondeel schudde monkelend den kop en streek over den baard, terwijl hij beweerde:

- Roer me daar niet aan; ik heb al veel middelen beproefd - eene oude non is als eene sterke burcht die gij met geen geweld kunt bestormen! In alle gaten steken zij een stopsel en voor alle aanmerking stellen zij u bot met 't geen zij noemen ‘de regel hunner orde’ - hun heilige regel!

- Ik verklaar dat Celeste ernstig bedreigd is, zegde Albert.

Maar de dokter schudde weer betwijfelend den kop.

- De microben die zuster Charlotte's longeren aantasten zijn zoo oud als de oude non zelf en ze bezitten de kracht niet meer eene nieuwe colonie te gaan stichten in een jong lijf...

Albert echter liet zich niet ompraten.

- 't Geen bij die oude non slepend vooruitgaat, beweerde hij, kan bij Celeste een virulente aanval teweeg brengen.

Hij kwam met zijne meening vooruit en deelde zijne ondervindingen mede die hij in de laboratoriums over levelingen en kunst-wei had opgedaan. Zij gerochten in drukke woordenwisseling en er was verder geen kwestie om nog een ander onderwerp of de hangende kwestie aan te raken. Daarna aanvaardde Albert 't voorstel om met papa een toertje mede te maken in rijtuig en de zieken te bezoeken.

Eer hij nog uitzette, zocht de dokter in der haast eene gelegenheid om zijne vreugde over dat voorval aan Justine mede te deelen. 't Geen ze voor elkaar een paar dagen, als opperste leed verdoken hadden, dorsten ze, nu 't gekeerd was ten beste, bovenhalen en bespreken. Marie-Anne die met klachten afkwam over de moeilijkheid om den jongenheer te bedienen en den last dien hij meebracht met al zijn muniteiten om overal vergift te zien en alles zuiver wilde, en met water morsde op zijn kamer, werd nu het zwijgen opgelegd, - men zou de oude meid laten begaan en een tweede meid in werkelijken dienst nemen. Marie-Anne zou zich nog enkel in haar keuken hoeven te bemoeien. Poliet werd opgelegd den besten tilbury uit te halen en:

- Vandage moogt ge thuis blijven, ik heb ander gezelschap! loech de dokter.

- Nu zal ik maar voorgoed hovenier worden en stalknecht in plaats van koetsier, redeneerde de knecht die zijn meester zoo opgewekt zag.

Ze zaten nog maar rechts in de koets en waren de hofpoort nog niet buiten, als de dokter reeds begon gelijk iemand die zijn opvolger wil op de hoogte brengen van het vak en inwijden met de gebruiken. Hij trachtte de psychologie van den dorpsgeneesheer aan Albert uiteen te leggen, somde de lasten en moeilijkheden op in den omgang met zieken en bijzonderlijk met de gezonden! Hij wilde wijzen op de heerschende en meest voorkomende gevallen in 't algemeen en hunne oorzaak - de nooddruft onder de menschen!

- Er weegt een driehonderd jaar armoede hier op de bevolking, zegde hij, en al heerscht er nu een betrekkelijke welstand, toch blijft er altijd de vrees bij dat die hongersnood kan terug komen - de menschen durven niet eten of ze eten ellendigen kost! Dat heeft eene algemeene verzwakking

in 't gestel teweeg gebracht, waardoor de dorpelingen weinig weerstand bieden als ze aangetast worden door ziekte. De slordigheid in 't onderhoud is eene andere oorzaak van veel ziektegevallen zoodat we hier eigenlijk nooit zonder typhus zijn; we krijgen meest altijd de zelfde gevallen die men met de zelfde middels moet meesteren. Ons beroep hier te lande wordt er veel door vereenvoudigd en onze tusschenkomst is er meer voor den vorm, tenzij in gevallen waar men zedelijke hulp kan bieden en er zieleleed te heelen valt. Tusschen de theorie en de praktijk van den geneesheer ligt eene wereld! de wetenschap komt hier zoo weinig te pas en de ondervinding alleen speelt er de groote rol. Aan de manier van optreden is alles gelegen. Doe wat ge noodig of geraadzaam vindt aan uwe patienten maar geef hun nooit eenige gelegenheid tot vermoeden dat iemand door uwe behandeling gestorven is en zorg vooral dat de priester er niet te laat kome en niemand sterve zonder berechting!

De dokter was gelukkig de vruchten zijner rijke ondervinding eindelijk aan zijn zoon te mogen mededeelen. Albert luisterde, zag toe en zweeg. Hij was intusschen bezig met de herinneringen die hem uit zijne jeugd weer te binnen kwamen. Hoe hij als kleine knaap, na schooltijd, soms mede mocht met papa, om 't peerd te voeren; hoe hij vragen stelde over alles wat zij ontmoetten. En nu zat hij hier weer in die zelfde plaats, nevens zijn vader. Als knaap moest hij toen alleen op het paard letten terwijl papa bij de zieken binnen ging; nu echter moest hij zelf zijn oordeel uitspreken bij de verschillende gevallen en zien dat zijne meening niet in strijd kwam met deze van den ouden dokter die hier als een empirist te werk ging en alle heil verwachtte van zijne ondervinding en gezond inzicht.

In de eerste dagen dat Albert zijn vader vergezelde, kregen zij geen bijzondere zieken onder handen. De dokter wilde zorgvuldig vermijden dat Albert merken zou dat er minder werk was en hij gebruikte alle middels om te verduiken dat er 's morgens minder klanten naar de pharmacie kwamen dan vroeger en dat de bezoeken binst den dag meer op de omliggende dorpen geschiedden dan op de eigene gemeente.

Waar zij een armen zieke bezocht hadden, zegde de dokter:

- Zie jongen, hier mag een dokter niet veel rekenen op groote winst of hoe hij aan een kapitaal zal geraken, maar 't

genoegen dat men gevoelt om een lijdende geholpen te hebben, is ook al iets dat meetelt in 't leven.

Als Albert het voorstel waagde om dien armen man eens grondig te onderzoeken en uit zijne omgeving te brengen, besloot de dokter met de bewering:

- De eerste en grootste geneesheer hier op den buiten is de natuur; hare heilzame invloed kan wonderen verwezenlijken - men hoeft haar enkel te laten gaan... en haar hier en daar wat te helpen. Waar we doortastend willen optreden, bederven we veelal het spel.

Albert trachtte ondertusschen zijn vader van het onderwerp af te leiden door zijn belangstelling te toonen in 't geen zij ontmoetten langs den weg.

- Is 't nog dezelfde molenaar die op gindsche molen woont? vroeg hij. En die schaper met zijn kudde op het stoppelveld? En de zonen van het Berkenhof, zijn er al gehuwd? Al dingen die hem in 't geheugen kwamen effenaan zij zich aan hem voordeden. Aan die herinneringen bleef Albert gehecht, zij waren hem duurbaar als iets van hem zelf en hij ondervond een teleurstelling telkens als hij vernemen moest dat eene dier oudgekende figuren verdwenen was. Maar de dokter was er niet af te brengen; hij zat met 't vermoeden tegen de nieuwe opvattingen der geleerdheid te moeten opkomen en zocht naar eene gelegenheid om tegenspraak uit te lokken. Op voorhand wilde hij zijne zienswijze en zijn standpunt verklaren om er de praktische voordeelen van te doen uitkomen.

- Mijn stelregel, zegde hij, is: voorkomen waar ik kan, somtijds genezen, dikwijls verzachten, opbeuren en troosten, altijd! De geneeskunst kan men wel als wetenschap behandelen, als leeraar voor leerlingen, maar in de praktijk is 't anders gesteld; de pathologie der boeken en de therapeutiek der cursussen is eene bagage waarmede men bij 't bed van een zieke weinig kan uitrichten. Men moet den greep hebben, de ingeving, de gewoonte... Ik kan mij bedriegen in een geval, dat weet ik bij ondervinding; - er zijn gevallen waar men heelemaal de kluts kwijt raakt en in 't donkere tast, maar door lange oefening krijgt men een zienersblik, de intuitie; men werkt achterna meer als een kunstenaar dan als een geleerde! Waar ik gefaald heb, laat ik den moed niet zinken, ik herbegin, zoek in eene andere richting, want waar iets mislukt, is het niet zoo zeer mijne eigene schuld, maar wel die der

geneeskunst die ons als wetenschap overal te kort schiet. 't Geen mij meest leed doet, 't zijn die veelvuldige gevallen, waar men mij te laat is komen roepen en mij alzoo eene gelegenheid zie ontnemen den zieke te redden. Van den eenen kant zijn er zoo veel gevallen waar onze tusschenkomst weinig baten kan en van den anderen worden wij in onze taak zoo weinig geholpen - de menschen zijn zoo zorgeloos en missen totaal alle inzicht.

Het vertrouwen dat tusschen vader en zoon bedreigd scheen, herstelde weer door die toenadering en in het huiselijk leven ontstond de gezelligheid en verdween het ongemak.

De dokter en zijn vrouw geraakten al meer in de overtuiging dat hun zoon in de oude omgeving zou aarden en genoegen nemen in hun kalm bestaan. Van 't geen er op 't dorp over het gepleegde schandaal gepraat werd namen zij niet veel aandacht en daar zij zeer afgezonderd leefden, kwam er weinig van tot hun door.

Bij Albert was er iets ontstaan als berusting in den toestand; door een gevoel van medelijden en waardeering ten opzichte zijner ouders werd hij genoopt zich hunne levenswijze eenigszins aan te passen. Naarmate hij er in doordrong begon die stille vreedzame omgeving eenige bekoorlijkheid op zijn gemoed uit te werken - het deed hem aan als een verpoozing na het drukke der inspanning van de studie. De gezonde levensopvatting en de onverstoorbare welgezindheid van zijn vader als dorpsgeneesheer oefende een milden invloed op hem uit en in hun omgang ontdekte hij schoonheden die hem tot hiertoe ontgaan waren.

Na het werk wandelden zij samen in de warande of zaten gezellig bij de kachel te rooken. Daar had de dokter zijn behagen om de onuitputbare reeks van inzichten, overtuigingen, gedachten uit zijne ondervinding en lange praktijk, onder vorm van levenswijsheid aan zijn zoon mede te deelen.

Over sommige zaken wist die geleerde bol er wel meer van dan zijn vader, maar toch bleef hij met genoegen luisteren omdat het hem een dieper inzicht gaf over veel dingen van het buitenleven die hij nooit opgemerkt had.

Eens dat ze samen wandelden in den hof en over boomen en planten doende waren, zegde de oude dokter iets dat Albert trof.

- Dàt is 't verschil tusschen mijne opvatting en die van mijn gebuur. De tuin hier met de warande is iets als mijne

wereld; de boomen zijn een erfdeel mijner ouders, zooveel als bekenden en vrienden uit de familie; ik voel een verband tusschen hen en mij zelf als levende, gevoelige wezens die mij kennen en liefhebben. Ik kan ze bezien en geneigd zijn er mede te praten. Ik kan ze beklagen als ze door regen, koude en wind geteisterd zijn; ik zou ze willen binnen roepen om hun de deugd te laten genieten van een warm vuurtje!... Hun gestalte en voorkomen verraadt mij hun karakter en hoedanigheden - zij zijn mij belangrijker dan sommige menschen. Een bloeme zegt mij meer dan al de schatten en schoonheid van 't geen met menschenhanden gemaakt is en telkens het nieuwe jaargetijde ontwaakt, deel ik in de vreugde van het algemeen herleven van 't geen hier groeit - ik maak het cosmische leven mede met de seizoenen. Ik heb geen tijd tot treuren of zwarigheden maken omdat ik me voel medegaan in de onverroerbare wetten die voor plant en dier en mensch gelijk zijn. Bij Koornaert integendeel is dat gevoel er kunstmatig opgeplakt - hij ziet rond om te weten hoe hij er van genieten moet. Die mensch is uit zijn verband gerukt als een ontwortelde, die maar zoekt om de ijlte van zijn leven met iets doelmatigs aan te vullen. 't Geluk en 't genoegen bij zulke rentenieren is gelegen in het aanzien dat ze verwekken bij hun evennaaste; zij zijn maar bezorgd hun staat en naam hoog te houden, en altijd verlegen dat er iets zal bloot komen van de innerlijke leegheid die zij door uitwendig vertoon trachten te bedekken. Zoo zijn er de boomen voor hem, om een statig decor uit te maken en eene romantische omgeving die 't ideaal is der voornaamheid - iets dat behoort bij een echt heerenhuis. Zijn hof heeft hij opgevuld met sierplanten maar de praktische aard van den boer, die niets dult wat niet onmiddelijk winstgevend is en opbrengt, stookt daar onder en die nuttelooze pracht wil hij vergoed zien door zijn moestuin waarin hij de drift en de eigenliefde van den kweeker bot viert. Die groenten en fruit geven hem de illusie van eene opbrengst en daar hecht hij een belang aan als een landsman aan de vruchten waarvan hij leven moet. Die liefhebberij brengt hem dezelfde lasten mede en kommernis en eene werkelijke drukte als toen hij boer was en leefde alleen voor zijne vruchten en niet de vruchten om hem. 't Ongeluk nu is, dat zulk een mensch zijn eigen opvatting als de eenig mogelijke en algemeen geldende doet doorgaan en zijne eigen gedachten

en gevoelens onderstelt bij een ander. Het nietigste voorval krijgt afmetingen boven alle verhouding; bij hem is er totaal gemis aan 't waardegevoel der dingen onderling en zijn denken is ondergeschikt aan de zaken die er enkel zijn om genoegen aan te hebben. Die beschouwing bracht de dokter op de oorzaak die de breuk hunner vriendschap veroorzaakt had en Albert doorzag bij zijn vader het ongemak van den mensch die door zijne superioriteit gedwongen was, stand te houden en zijn gelijk niet kan doen gelden tegen iemand die door kleinzieligheid op een lager plan bleef te staan en de verzoening onmogelijk maakt omdat de eene door zijn eergevoel en de andere door verwaandheid zich weerhouden moest den eersten stap te doen. Dat er nog iets meer achter stak waar zijn vader om heen bleef draaien en het niet uitspreken dorst, vermoedde Albert wel, maar hij wilde 't niet wagen het delicate onderwerp zelf aan te raken. De dokter zat er blijkbaar in vernibbeld de inzichten van zijn zoon te kennen, de overtuiging te hebben namelijk hoe hij gesteld was tegenover Elvire en of hij om die reden misschien niet wenschte de verzoening te zien tot stand komen en de betrekkingen met 't gebuurmeisje weer aan te knoopen.

- Gij moet er u in geen geval iets van aantrekken, had hij hem reeds gezegd - ik zelf draag geen wrok en 't is maar omdat de gelegenheid ontbreekt dat we ons verschil niet effen praten. 't Zijn in den grond beste menschen en men is zot zwarigheden te maken en zich last aan te doen, want onvrede wekt onrust en voor zoolang we te leven hebben mogen we 't ons wel aangenaam maken.

Als Albert naar de reden vroeg en de oorzaak, verschoonde de dokter 't geval met te zeggen:

- 't Ongelijk dat ze mij aangedaan hebben was niet berekend of met kwaad inzicht gedaan. Bij Koornaert begint dat met een puntje dat hem aantrekt eerst als eene aardigheid, dat aangroeit en waarvoor hij zelf zal geschrokken zijn als hij de gevolgen zal gezien hebben. Ik vermoed dat hij er meer ongemak door lijdt dan wij.

Mevrouw Blondeel ook zag met welgevallen dat haar jongen weer dezelfde bleek, waarmede zij praten kon en haar innigste aangelegenheden vertellen. Zij deelde hem onder ander de klachten mede van Marie-Anne, die nog altijd niet begrijpen kon dat iemand zooveel water vermorsen moest om zich te wasschen

en die 't van een ernstig mensch niet aanzien wilde dat hij zich ophield met zijdepapiertjes aaneen te naaien. Zij deed hem uiteen hoe zij de oude meid eenige notie trachtte te geven van de nieuwe uitvindingen over microben, infectie, aseptie en antiseptie en aangaande 't naaien van die papiertjes, dat het eene oefening was om later de kleine, onzichtbare hartadertjes en binnenvliezen der maag en luchtkamer aaneen te driegen.

Over de uitspraken en beschouwingen van Marie-Anne bracht zij Albert dan telkens hartelijk aan 't lachen.

't Gebeurde ook soms wel dat Armand zijn congé-dag naar huis kwam overbrengen en dan zorgde mevrouw er voor telkens iets als een feestje in te richten om de gezelligheid onder hun vieren wat op te wekken. De jonge leeraar hield zich dan bijzonderlijk op met zijn broer, hij stelde er belang in hoe het leven was aan die Duitsche hoogeschool en welk soort wetenschap er gedoceerd werd. Met zijn broer kon Albert ook beter over zulke zaken praten dan met zijn vader, want hier vond hij beter gehoor en een modern ontwikkelden geest. Armand kon in veel dingen zijn man staan en soms geraakten die twee in drukke discussie over filosophie en metaphisiek waar elkeen kloek op zijn stuk bleef en zijn eigen zienswijze zoo goed mogelijk te verdedigen wist. Maar zoo gauw papa er zich in bemoeien wilde, liep het mis. 't Meerendeel van 't geen die jongen kerels vooruitzetten was totaal nieuw voor den ouden dokter en de opgewonden ijver en de volle overtuiging der jongeren kon hem niet warm krijgen - al die schoone volzinnen stootten tegen het kalm sceptisch geweten van den dorpsgeneesheer die zich op niets tenzij op zijn praktische bevindingen steunde.

- Wat ik al weten komen heb en vergaan! zegde hij glimlachend; leerstelsels die de absolute wetenschap omvatten en den ommekeer zouden teweegbrengen... tot er weer iets anders kwam, met heviger aanloop en 't voorgaande omver wierp! Als ge wat verder zult geleefd zijn, nu zijt ge nog te jong - dan eerst zult ge begrijpen dat men er vroeger ook iets van wist en onze voorouders toch zoo dom niet waren!

In het geneeskundig vak echter kon Albert zijne beslagenheid toonen, zijne kennis overheerschte heel de geschiedenis en hij wist door afleiding de verschillende doctrina's te noemen die elkaar beurtelings opgevolgd hadden en die als mijlpalen overeind stonden langs den langen weg waar de geneeskunst

van uit het duistere empirisme tot eene vaste wetenschap was geëvoluëerd. Hij erkende de kracht van de geleerden uit elke school en uit alle tijden, maar trachtte zijne twee toehoorders vooral duidelijk te maken wàt er van het oudere moest verworpen of behouden blijven. Hij drukte er op hoe de moderne geneesmethode de uitgediende ‘systèmes’ afgeschaft had, waar elk pathologisch geval tot eene gecatalogiseerde ziekte gerangschikt werd en door het zelfde specificum moest genezen worden.

En hoe men vroeger geploeterd en rondgezocht had, in de ergste onwetendheid. De oude geneeskunst hield alleen rekenschap van de uitwendige verschijnselen - de symptômes vertegenwoordigen voor hen de ziekte! Nu gaan wij meer de oorzaak na der verschijnselen; zoeken de inwendige lésions en onderscheiden de agent patogène waaruit de wanorde in de functies van het gestel voortkomt. Daarin is het bijzondere verschil gelegen tusschen de oude en de nieuwe manier. 't Geen vroeger soms als ziekteverschijnsel aanzien werd, was niets anders dan eene werking van 't gestel in verweer tegen de ziekte en dat verweer placht men regelmatig te bestrijden - zoo de koorts! - Nu heeft men geleerd te onderscheiden welke de symptômes zijn die het bestaan en de gezondheid van het organisme bedreigen, en deze die aan 't herstel voordeelig zijn. Met hun eenzijdig princiep der Natura Medicatrix, waren de ouden dikwijls de eersten om de hulp te bestrijden die de natuur hun bood om het aangetaste deel te genezen.

Nu zoeken wij zoozeer niet de ziekte een naam te geven omdat in elk verschillend geval de ziekte van anderen aard is en daarom bestaat onze tusschenkomst meer in het speuren naar de oorzaken die de wanorde in 't organisme teweeg brengen, en al naar gelang die oorzaken en de gesteltenis van den patient, trachten wij hem langs proefondervindelijke methode te genezen. Langs dien weg ook helpen wij elk in zijn vak de wetenschap vooruit, - wij vergaderen het materiaal waarmede onze nakomelingen de geneestkunst zullen heffen op de hoogte der andere experimentale wetenschappen. Wij brengen de physiologie in verband met de clinique waar het mecanisme der kwaal wordt onderzocht - de werking van het eene en de tegenwerking van het andere. Door de ondervinding in de laatste jaren gedaan, is de geneeskunst ètiologiek geworden; de bacteriologie heeft de étiologie opgeklaard in de infectueuse ziekten en er het mécanisme van doen kennen;

vandaar de ontdekking der intoxicatie die de antitoxines heeft doen vinden en de serotherapie tot stand gebracht. Met de bacteriologie is men tot de ontdekking gekomen van het weerstandsvermogen aan elk organisme eigen, de functies van het cellenleven, alsook de auto-intoxicaties; de wetenschap heeft haar nut opgedaan met de ontdekking der sécrétions internes en het ontoereikende in de zelfverdediging der organen. Ik spreek u nog niet van 't geen de ambachtelijke vaardigheid van enkele stoute heelmeesters - die als echte kunstenaars en virtuozen hunne specialiteit uitoefenen, bereikt hebben. De geneeskunst heeft eindelijk opgehouden een vak te zijn dat elke dokter zoowat volgens eigen goedvinden opvatte en in zijn geheel beheerschte; gelijk andere positieve wetenschappen heeft zij zich gedécentraliseerd in onderscheidene afdeelingen, zij heeft zich opengesprieteld in vakken die elk op zichzelf door specialiteiten bestudeerd worden en die zich later weer ontmoeten zullen op een centra-punt, eens dat de ondervindingen er ons toe gebracht hebben het complex geheel uit de hoogte, in één blik te overschouwen!

- Maar eerst zullen uwe geleerden nog wat zieken om 't leven gebracht hebben, ofwel laten sterven, om hunne ondervindingen op te helderen, meende de dokter. 't Is aan die hoogescholen niet dat men goede dorpsgeneesheeren zal opleiden! En dat alles is niet zoo nieuw als ge 't wel beweert. De zelfde leerstelsels komen onder een anderen vorm terug. Ik heb het medegeleefd in 1848, toen Claude Bernard optrad en de physiologie ophemelde - 't was alsof het laatste woord uitgesproken werd! En wat is er sedertdien al niet geschreven en geleeraard geworden? Telkens een nieuwe profeet opstaat, zweert men bij de nieuwe leus en 't voorgaande moet den kop in. Uwe geleerden vergeten te veel dat er intusschen menschen dienen geholpen te worden en de naastenliefde met de wetenschap moet samengaan.

Dat zette de discussie telkens stop en Armand doorschouwde wel dat het tusschen vader en zoon tot een conflict zou komen - dat ze nooit samen zouden werken of elkaar begrijpen. Hij trachtte nu wel als middelaar op te treden, hun opmerkzaam te maken dat ze elk op een eigen standpunt bleven. En mevrouw Blondeel eindelijk bracht er hare bedaarde bemerking bij met een appel of een schaaltje druiven, herinnerde hun dat de koffie koud werd en leidde 't gesprek op een ander onderwerp

waar eenieder dan op bedaard, gemoedelijken toon kon voortpraten. 't Geen Armand echter als eene vrees voor eene aanstaande botsing, onuitgesproken naar zijne kostschool had medegedragen, moest eerstdaags voorvallen. Terwijl de dokter met zijn zoon op ronde was, werd hij binnengeroepen door den boer van Ter Elst om naar zijne vrouw te komen zien. Terwijl zij mest aan 't spreiden was op 't land, had zij zich den voet gekwetst met den stalen punt der greep. De wonde, niet grooter dan een prik, was ontsteken en men vreesde dat 't vuur er zou in komen omdat heel de voet en 't been zoo opgezwollen was. Albert keek toe terwijl zijn vader 't zieke lidmaat onderzocht. Hij merkte hoe de weiaders als roode striemen over het been geteekend lagen, hoe de klieren onder de knie en de liesch gezwollen waren; nog andere teekenen echter brachten hem op 't vermoeden dat men hier voor een ernstig geval stond. 't Verwonderde hem dus niet weinig papa te hooren, die de vrouw en den boer geruststelde met te zeggen dat een prik van een stalen greep toch geen erge gevolgen kon hebben. Hij duwde nog eens over het zieke deel rond de wonde, waar de knoessel onder de gezwollenheid gedoken zat, maar omdat de vrouw pijnlijk kermde, staakte hij zijn onderzoek.

Hij schreef Eau de Goulard voor en zegde hoe zij compressen moesten leggen op den voet.

Ze waren nog niet heel 't hof af, als Albert zeide:

- Wat wilt ge met dit: Eau de Goulard, papa? die vrouw is aan 't sterven...

De dokter bekeek zijn zoon om zich te vergewissen dat hij ernstig was.

- Waarom zou ze sterven?

Albert antwoordde heel kalm:

- Omdat ik vrees dat wij hier een geval hebben van tétanos.

- Klem!? riep de dokter ongeloovig.

- Ja, kaakkramp als ge wilt!

- Geen kwestie van! Er is immers niets aan te zien...

- Hebt gij niet gemerkt hoe de kaakspieren reeds verstijfd zijn en 't hoofd achterover getrokken is? En de rilling over 't heele lijf toen gij den voet hebt aangeraakt?

- Maar van waar zou de tétanos hier komen? vroeg de dokter, die enkel aan tétanos spontané geloofde, en veroorzaakt werd door koude of vreeselijke wonden.

Albert echter raadde zijn vaders meening.

- 't Is een geval van tétanos traumatique, beweerde hij. De punt der greep heeft er met den mest infectie in gebracht. Ik kan u laten zien dat ik gelijk heb?

De dokter werd driftig, wilde zich niet gewonnen geven.

- Kom, toon maar, als ge kunt.

- Ik zeg er echter bij: de vrouw is niet meer te redden, het kwaad is te ver gevorderd, 'k doe het alleen om mijn meening te staven... en omdat gij de vrouw zoudt doen berechten want... daar vooral moet een dorpsgeneesheer voor zorgen, zegt gij?

Dokter Blondeel was geraakt in zijn eergevoel want Albert had dien laatsten volzin wat te schamper uitgesproken.

Toen zij terug gekomen waren, zegde de dokter tot den boer: dat zijn zoon de vrouw zelf eens begeerde te onderzoeken.

- Zie, dáár! zegde Albert, die zonder meer zijn vliem had genomen en met één rip, onder in den voet een diepe snede gemaakt die tusschen hiel en knoessel naar boven uitkwam. De etter en 't zwart bloed speitten tot tegen de zoldering en in 't wezen van dokter Blondeel die te dicht had toegezien en zich bij tijds niet kon terug trekken. Nu hadden zij beiden duidelijk bestatigd hoe de vrouw eene krampachtige rilling had gekregen toen het mes de snede miek. Albert vermaakte voorloopig de wonde met versch linnen en zond iemand met de fiets naar huis met een briefje om eau-oxygenée, ontsmette windsels en wieken om de vuiligheid af te voeren. Hij bleef er bij tot de jongen terug kwam, wiesch en vermaakte de wonde en legde er de wieken in. Toen zijn werk gedaan was, deelde hij 't gevaarlijke van den toestand mede en raadde den boer aan de vrouw onmiddelijk te doen berechten.

- Als ze nu komt te sterven, gelijk gij beweert, zegde de dokter aan zijn zoon, toen ze weer in 't rijtuig zaten, dan zegt men over heel 't dorp dat gij haar doodgesneden hebt! Ik zelf had ook vroeger de snede kunnen toedienen, maar ik waag me daar nooit aan tenzij in uiterste noodzakelijkheid, want als het kwalijk uitvalt, legt men de schuld op den dokter!

Albert trok de schouders op en antwoordde niet.

De vrouw stierf inderdaad een dag later en de mare liep dat die jonge dokter het gedaan had met een snede te geven waarvan de vrouw was uitgebloed.

- Laat ze praten, zei Albert minachtend, maar de dokter

en zijn vrouw droegen in stilte 't leed omdat het eerste optreden van hun zoon zoo deerlijk mislukt was.

Eenige weken later kwam men den dokter roepen voor Vermandel, de oude timmerman die bloed had overgegeven. Daar papa vertrokken was om een kraamvrouw te verlossen, moest Albert den bloedspuwer bijstaan. Hij kende hem van overlang als een teringlijder die door beenderziekte was aangetast en ook reeds een oog had verloren. Toen hij er bij kwam begon hij met al de ongelegene bezoekers en nieuwsgierigen te verwijderen, hij gebood volstrekte rust, en miek zich eindelijk gereed om den zieke inspuitingen te doen met hydrastinyne. De vrouw echter had nog maar rechts het spuitje gezien als ze zich er tegen stelde met den uitroep:

- Maar dàt niet, mijnheer; dat is om de pijn te stillen, en 't is vergift; uw vader zelf is er fel tegen en geeft telkens een fleschje. Neen, dàt niet; ik heb liever dat uw vader komt, die overklopt mijn mans rug en borst en gij luistert er maar eventjes aan!

Albert mocht zijn spuitje opbergen en vertrekken.

- Nu heb ik er genoeg van, verklaarde hij toen hij thuis kwam; ik bemoei er mij niet mede!

Voortaan liet hij papa alleen uitzetten, sloot zich elken uchtend op om te studeeren, liep 's namiddags wandelen door de velden tenzij het weer al te onhebbelijk was en hij de verveling trachtte te dooden met boeken lezen of wat muziek. Soms kreeg hij den inval om er uit te komen en reisde naar Brussel waar hij een paar dagen bij Janssens en Theunissen verbleef op hun sanatorium.

Hij keerde dan terug met 't gevoel eener doellooze tijdruimte te moeten doormaken, zonder lust of begeerte, met ‘du vague à l' âme’ en overdompeld in de treurigheid van het natte, mistige jaargetijde waarin de hof, en het heele landschap overwaterd scheen en het dorp met kerk en huizen opstak als iets dat lang vergaan is en uitgestorven. Om verzet te gaan zoeken buiten huis, daar had Albert niet meer aan gedacht - 't was toch alles maar van mindere hoedanigheid; - zijne lieve geburin was zelfs in den tuin niet meer te ontwaren, ze hield zich koppig opgesloten en onderhield geene andere betrekking tenzij met den kapelaan die haar voorzeker van dien ‘jongen vrijdenker’ wilde afhouden als van den duivel.

Albert verkeerde in dien toestand van lusteloosheid en was aan 't rondzoeken hoe hij er een einde zou aan stellen of beweging in zijn bestaan brengen, als de postbode hem eene prentbriefkaart overhandigde waar eene Spaansche Carmen met wuivend gebaar en smachtenden blik stond afgebeeld en Piket als groet had onder geschreven: 'To the bright eyes of the girl, who has just waved her farewell!'

Daar had hij het! Die kerel met zijn levenslust die nog dacht aan de donkeroogige meid van verleden zomer! Een inval: als hij haar Piket's groet eens overbracht en tevens beproefde of ze nog altijd zoo onverschillig zou blijven tegenover hem? Sedert dien had hij Sara wel eens ontmoet dat hij met papa op ronde was, en heur schelmsche blik had hem meer gezegd dan hij weten moest. Maar hij had haar uitnoodigend gelonk niet beantwoord en was er niet heen gegaan, omdat hij er geen lust in had; omdat, van hier uit gezien, het hem vernederend scheen, op zulke wijze, de deftige bevolking te verergeren; - 't gedacht aan zijn zuster was genoeg geweest hem te weerhouden.

Nu echter voelde hij behoefte aan opschudding, aan iets waar er sap en leven en lust in stak - om toch niet op te drogen als een stoppel en niet te stikken in die grijze nevel waar heel 't dorp, met heel de bevolking als in dikke pap versmoord lag - en iedereen zich zalig voelde!

Hij droeg haar de groeten van Piket en toonde haar de prentkaart.

De benadering van haar wezen waar de trots en de gemeenzaamheid elkaar afwisselden als twee tegenstrijdigheden waarmede zij om 't even worstelde. 't Zicht van dat prachtig gebouwd en harmonisch uitgegroeide lijf, gaf Albert iets als 't genot van een kunstwerk - iets waar hij met de oogen, een inwendige vreugde smaakte. En dan nog: het contrast van dien lossen omgang, waar men op geen deftigheid letten moet, waar men zich gaan laat op 't gevoel, zonder bijgedachte, was hem iets als eene heilzame ontspanning waarmede hij de verveling verdrijven kon. Hij keerde er terug, eerst 's avonds maar later ook op andere uren van den dag, omdat hij er toch altijd het veld vrij kreeg en Sara hem immer ten dienste stond en de andere klanten verliet zoo gauw de jonge dokter verscheen. In 't begin voelde hij er zich niet aan verslaafd, behield zijne vrijheid en deed het enkel uit tijdverdrijf en omdat die

Sara 't eenige was op heel het dorp waarvoor hij in bewondering stond. Het streelde ook eenigszins zijne ijdelheid te ondervinden dat hij toch die trotsche meid gedwongen had naar hem op te zien en door zijn voorkomen en stand al de andere pretendenten, al kwamen ze ook van ver en per auto de Dagsterre opzoeken, uit de baan hield en de verkorene bleef. Zijn liefhebberij ontwikkelde zich in die richting en eens dat hij de schoone naaister ontmoette, had hij zich verstout haar met steedsche hoffelijkheid aan te spreken en op den stond gemerkt welken invloed hij ook op die juffer had gemaakt. Naderhand waagde hij het bij baas Vandale binnen te gaan en daar werd hem de kans gelaten in de kamer, nevens de herberg, bij de jonge naaistertjes wat te praten en te gekscheeren. Daar had hij heel de ‘fine fleur’ bijeen en de meisjes en Irma niet 't minst, achtten zich om ter meest vereerd door 't gezelschap van den jongen dokter die bij 't eerste opzien zoo hoogdravend scheen, maar bij nadere kennismaking een charmante jongen bleek te zijn die zoo geestig vertellen kon over de dingen uit de groote stad en geen grootschheid uitgaf; die de voorname juffers gelijk Koornaerts nicht en Ema en Julie van den notaris verwaarloosde om zich liever met meisjes van den minderen rang te verlustigen. Wat kon het hem schelen als hij er behagen in vond hier als een prins bewonderd te worden en gevleid en al die lieve snoetjes der pronklustige meisjes in de blinkende oogen mocht kijken?

Het zal zijn tijd duren, dacht hij en daarmede wilde hij 't verwijt verjagen dat in hem opkwam soms, als hij 's avonds laat thuis keerde en zich in die groote heerenwoning, weer den zoon voelde van den eerbaren dorpsgeneesheer en 's morgens den blik zijner moeder ontmoette of aan zijn zuster dacht die ginder in dat kloosterken, haar teere gezondheid offerde aan een ideaal van menschlievendheid. Zijn eigen, ingeboren hooghartigheid moest hij 's anderendaags van kant zetten omdat hij bewust van zijne ontzaglijke zedelijke meerderheid, toch de mindere werd tegenover eene deerne die prat op hare natuurlijke begaafdheid en hare bloeiende jeugd, hem met vermetelheid den kop bood en op den rijken dokterszoon neerzag omdat zij hem bemeesteren kon met een blik harer diep, donkere oogen en een wrong harer opgezette borst en lenige slangenlijf. Met dien éénen blik sloeg zij alles omver wat hem boven haar verhief en met haar enkele schoonheid

begaafd, die zij als eene natuurlijke eigenschap, overal met zich droeg, voelde zij zich sterker dan hij met zijn geleerdheid en maatschappelijken stand, samen. Die dingen had hij enkel door vlijt verworven, ze waren echter niet met zijne natuur vergroeid - een ander kon ze zich ook aanschaffen - zij telden voor niets in vergelijking met de schoonheid waartoe hij onweerstaanbaar aangetrokken werd. Bij zichzelf moest hij bekennen dat de natuurlijke begaafdheden die in haar vereenigd waren, noch door rijkdom, wetenschap, genie konden geëvenaard worden! Die meid scheen zoo bewust van de macht die zij door haar jeugd en haar prachtige lijf uitoefende, dat zij met inzicht allen opschik en tooisel wilde verwaarloozen en voor den dag kwam, verborsteld, gehavend, de kleeren achteloos open of gescheurd, gelijk iemand die een heelen nacht geworsteld heeft en het iedereen liet zien. 't Was alsof zij daardoor de natuurlijke schoonheid van haar lijf te pakken bood en ze uitstalde met een blik waar de fiere lust doorstraalde als eene ontembare uitdaging. Haar verschijnen wekte bij Albert telkens de begeerte om met haar te vechten, haar te bedwingen en dien betooverenden trots te breken in zijn sterke vuisten.

Telkens hij er van weg was, keerde hij zich in en stelde de vraag: wat is of bestaat er nu tusschen mij en dat schepsel? Ik ken haar nauwelijks en ze is in mijn leven als eene noodzaak die 'k wel verloochenen maar niet ontberen kan! Het is begonnen als een zotte gril; zij heeft in mij gewekt eene begeerte als naar eene frische vrucht, een beste gezond, geurend, verschbakken tarwen brood. Haar karakter, haar gemoed geeft mij niets; in haar bestaat geene enkele hoedanigheid der meisjes-psyche die voor den jongen man soms zoo bekoorlijk is en de tegenstelling uitmaakt van onze eigen sterke natuur - de drang naar de teederheid die wij in ons zelf missen en in eene vriendin bewonderen. Het was niets anders dan de lust naar het jeudig vleesch, de wellust dien zij als een geurigen meibloessem met zich meedroeg; de bekoorlijkheid eener sombere boschplant die in 't wilde is opgegroeid en kommerloos het leven instaart en den veroverenden blik uitzendt zonder te denken wie hem treffen zal. Die blik had voor hem iets waar de argelooze behaagzucht van het kind, samengaat met de berekenende verleidelijkheid eener perverse hetaere. 't Geen sommige stadsdeernen van verleidingskunst aanleeren als een vak, behoorde bij hare vrouwelijke natuur als eene aangeborenheid. De weelde van

haar jonge, veerkrachtige gestalte scheen in 't nauw door hare kleeren en bij elke beweging was 't of de weelderigheid, die maar door een lossen knop of een krakenden naad weerhouden werd, dreigde uit te barsten. De pratheid waarmede zij hare borst liet welven, moest iederen toeschouwer beroeren, maar zij bekommerde zich allerminst om de lusten die elke houding van haar lascive gestalte wekken moest. Haar volronde hals droeg zij altijd bloot; hij was zoo zuiver geteekend als de krop eener grieksche kruik en in de bewegelijkheid van het vel dat in de ronding donkerder getaand was dan het blankere van borst en gelaat, lag de verzoeking der lijnen die onder haar kleeren heen, schouders en armen uitteekenden. Albert kon maar niet achterhalen of haar dartel kijkende oogen, en de gemeenzaamheid harer vleiende gebaren, de argeloosheid huichelde ofwel, als zij met geslepen inzicht, door den half-open blik met 't noodend lokkend gelonk en den glimlach waarmede zij de witte tanden tusschen de vleezig roode lippen liet glinsteren, bewust de verleiding oefende. 't Best was er maar de deugd van te nemen zonder diepzinnigheid.

Hier was 't voor hem 't geval te zeggen: dat hij zich gelukkig achtte den smaak van den sappigen appel te kunnen genieten zonder aan de chemische bestanddeelen van het heerlijke ooft te moeten denken. De twee bestanddeelen die voor hem in de schoone vrucht vereenigd waren, bestonden uit het vast-malsche van de pas ontloken vrouwelijkheid, met het bewust-rijpe en volbloeiende van haar uitgegroeide lijf. In het voorkomen dier veroveraarster, van hare kracht bewust, was er tevens iets overgebleven van den twijfel der onschuld, eene aarzeling en schuchterheid om haar vroegtijdig optreden. Wat een verschil met 't geen hij zich als collegestudent van het vrouwelijke ideaal had voorgesteld! Hoe deerlijk stak Elvierke daar tegen af, met haar passief wezentje en hare oogen als een cherubijn in permanente extase!

Hier bij Sara was alles echt, rond en vol, - vleesch om er in te knijpen, niets dat zich schuilen moest achter losse drapeering om de schraalheid te bedriegen. Hier teekenden zich de lijnen van het lijf als in 't marmer en van top tot teen liepen zij samen tot een harmonieuze prachtgestalte. De kleeren om haar lijf waren iets al nuttelooze hulsels, waarbij de coquetterie niet te pas kwam. En wat onnadenkendheid, wat levenslust, wat overgave in de gebaren en veerende kracht der

beweging, vergeleken met het afgepaste bieden en terugnemen voor zoover het door de dorpsdeftigheid, bij die eerbare meisjes verstaan en geoefend werd, en waar men zich moest tevreden stellen met damp en droom en ijdele, smachtende verzuchting. Haar blik deed hem aan als eene omhelzing en in 't gebaar van haar optreden ontwekte den lust om tegen haar aan te leunen.

Als die koorts hem bereed moest hij zich maar laten gaan op den dionysischen roes en zich niet meer door geredeneer trachten te weerhouden.

Bij stonden echter kon hij zich nog hersnappen en in 't uitzetten naar 't dorp gaf hij gehoor aan den drang van het oogenblik om eene andere richting in te slaan. Dan lustte 't hem iets te genieten van anderen aard en hij ging inplaats tot bij de schoone naaister die voor hem de levende tegenstelling was van Sara. Hier kwamen de hulpmiddelen der kunst van pas om de schoonheid te verhoogen en alles aan haren persoon was er op berekend en met een verfijnd inzicht aangewend om haar verschijning op de voordeeligste wijze te doen uitkomen. Hier kwam hij om wat te kijken en te praten, maar hij moest er zijn fatsoen houden, want al toonde Irma zich wel vereerd en gevleid door het voornaam bezoek, toch zou ze den jongen dokter wel doen begrijpen dat hij er in deftig gezelschap was. Hij had er zijn behagen in die meisjes te verbluffen door zijne beschaafde manieren en dan te zitten luisteren naar al die fijnbesnaarde, snebberende snoetjes die in de argelooze, onbewimpelde eenvoudigheid, te raden lieten wat er haar geest bezig hield en bezielde. 't Was maar als er onverwacht soms iemand den winkel binnenkwam dat hij 't ongemak voelde hier te zitten waar 't zijne plaats niet was.

Hij kreeg soms ook wel den inval om zijn zuster te gaan opzoeken en er in 't stille kloosterkamertje wat te praten. Daar werd hij als een ander mensch, hij onderging er den invloed van dat zachtaardig wezen en ondervond dat de spijt en de deernis nog altijd in zich aanwezig was om zijn zuster thuis te moeten missen. Hij liet er zich beprediken, toonde zich rouwmoedig, beloofde zich deftig te houden en papa en mama door een goed gedrag, 't leven gelukkig te maken. Hij liet er zich kloesteren en bewonderen door dat goede, warmbloedige kind dat verliefd scheen op de zwarte lokken, de donkere oogen en het licht krullende snorretje van haar broer.

Zij was er in staat toe in hem eene stemming te verwekken en hij keerde soms van het klooster terug gelijk hij was aan twintig jaar, alsof hij nooit zijn dorp en zijne omgeving verlaten had. Dan ook herinnerde hij zich dat andere vrouwelijke figuur uit dien tijd, geleund tegen een boomstam, overklaterd met schaduwvlekken en zonnelicht, met een wezen waar de smachtende blik hem aandeed als een stille zoen. Wat eene heerlijkheid ware 't geweest hier in die warande een wezen te ontmoeten dat men beminnen kan uit de volle kracht der ziel; zooiets ware in staat geweest hem zijne roeping en 't overige van de wereld te doen vergeten! Maar eene vrouw mag men niet alleen met de ziel beminnen, men moet haar zinnelijk kunnen liefhebben!... en dat andere van vroeger, was voorbij als een schoone droom en zooveel anders was er voor in de plaats gekomen! Hij moest er zich maar in schikken: 't leven nemen gelijk het zich voordeed, en den voorgetrokken weg volgen. De twee wegen waren niet te vereenigen, ze liepen in tegenovergestelde richting uiteen. Hier was alles hem ontvallen, hij was er uitgegroeid en stond als een vreemde te midden zijn eigen dorp en eigene familie. Hij zou zich nu nog wat intoomen om een uitwendigen vrede te bewaren en den omgang in den huiselijken kring mogelijk te maken. Daarom ook vervulde hij uitwendig zijne kristelijke plichten, voor zoover het de gebruiken eischten, maar onverschillig, alleen om zijn ouders en zijn zuster niet te ergeren; want alle overtuiging was er lang reeds uit en door de openlijke vijandige houding van den onderpastor, die in zijne preeken altijd maar openlijk aanspelingen maakte over de losbandigheid van den jongen godloochenaar, was hem de gehuichelde godsvrucht een gruwel geworden waaraan hij zich zooveel mogelijk zocht te onttrekken door den zondag heel vroeg reeds naar Brussel te reizen.

Ginder sprak hij er met zijn vrienden ernstig over eene plaats te bemachtigen aan de faculteit van Parijs; want na dien éénen winter van gedwongen rust, had hij er genoeg van en wilde de wereld in!

Gedichten.
Willem de Mérode.

De vreemdeling.

Een droef en wrang gevoel, een drang naar eenzaam weenen
Rijst, nu 'k na jaar en dag mijn dorpje weder schouw,
Zoo aarzlend in mij op, en gaat weer, trager, henen,
En keert al slingrend weer, als 't wegjen door de gouw.

Ik docht: dààr is de rust, dààr zal ik mij vermeien,
Daar lèèft der kindsheid droom, mijn schoone erinnering.
Wen 't avondlicht zich schift, zal ik zijn glans zien glijen,
Een zilverige gloor, langs elk vergeten ding.

Zoo toog ik dan ter reize, en 't hongerig begeeren
Liet mij geen rust, totdat 'k de hoogten ben genaakt.
Nu wil, met éénen blik, ik alles overheeren
En kies mij 't een en 't al, en heb het mìjn gemaakt.

Daar ligt de smalle weg, bezoomd door tuin en hoven,
Wier hoog-gewassen hout het zonlicht dempt en koelt,
Dat, als de wind ontwaakt en wispert in hun looven,
De vochte schaduw tint en lichtelijk verzoelt.

Ik lach naar elken hof, ik lach naar alle woonsten,
Als zou mij hier of daar een deure opengaan,
Alsof men zeggen zou: hier groeien de allerschoonsten,
En bieden mij, als toen, hun bloeme' en vruchten aan.

O, vroeger zwierf ik wel bij alle menschen binnen,
En plaagde, koene knaap, tot men mij schertsend vong,
En in den bongerd bracht, of fel begeerde dingen
Beloofde, wen ik hun een dartel liedje zong.

Wat heb in de'avondstond ik vaak een lied geheven,
Al loopend door het land, of liggend bij de sloot.
En menig zomernacht ben ik in 't veld gebléven
En hoorde: want de nacht werd wonderlijk en gróót.

En, o mijn ouderhuis! de bloeiende seringen,
Nog weliger dan toen, omranken dak en deur.
Hoe heeft mijn hart verlangd, in alle schemeringen,
Weer eenmaal, als een kind, te droomen in uw geur.

Mijn ouderhuis, hoe teer, zooals die zoete roken,
Zooals die ijle geur, het liefste van weleer.
Wel bloeide telken dag, versch uit haar knop gebroken,
De erinnering mij op.... ach, 'k heb geen ouders meer.

Ik mag die grauwe stoep, een vreemde, niet betreden,
Ik mag, wat bate 't mij, niet door uw gangen gaan,
Ik ben geweerd uit de vertrouwde duisterheden
Der kamers, waar ik lang, o làng, zou willen staan.

Hier leefde ik eens tevreê, hier wies mijn eerste minnen,
Hier was ik zwak en krank, en droevig tot den dood,
Hier vond en liet ik God, o smartelijk bezinnen,
Hier liet ik al wat 'k had, en ik, ontledigd, vlood.

Maar God gedacht aan mij, en wéér hief ik mijn handen
En bad mij zegen af, en iedren avondstond
Bracht ik Hem staamlend dank voor wat ik eens, o schande,
Al murmureerend droeg, en nu, een gunst, hervond.

Toen gunde ik ook mijn hart zijn heimelijk begeeren,
En toog naar 't lang gewenscht, dan nà geweten, doel.
Daar ik eens arm vertrok, zou 'k, rijkaard, wederkeeren.
O ommekeer van 't lot, o warm en zoet gevoel....

Doch, nu 'k na jaren kom, is elk mij vreemd geworden,
Hoewel mij ieder groet, biedt geen mij wellekom....
O hart, gij hèbt uw wensch! zie, hoe het àlles dorde...
Zoo láát ik dan dit dorp, en keer er nooit weerom.

De werver.

Moet ik nog langer om u werven?
Weet, welk een grooten schat ik zamel.
Wàt andren gaarden, 't is maar schamel,
Reê tot verderven.

Mijn liefde is 't al, mijn liefde is 't eenig,
Uw dierste goed voor alle tijden.
Hoor, wat mijn min u zal bereiden....
Wie had zoo menig?

Bij zonne zal haar loof u schutten
Met wind-doorwaaide baldakijnen.
Mocht ge in 't verdwazend maanlicht kwijnen,
Vlucht in haar hutten.

Uw slaap zal zij, ontroerend, dekken,
En lachen in uw diepste droomen.
Vóór schrik aan uwe spond' mocht komen,
Zal zij u wekken.

Laat gij háár hongeren, in deemoed
Zal ze u èn spijs èn drank bereiden,
Nóg and'ren geen genot benijden,
Lachen in weemoed.

Zij zal voor u versiersels wrochten:
Mijn oog maakt zij ten klaarsten spiegel,
Weerkaartsend harts geheimst gewiegel,
Al wat ik dochte.

Een goudspang zal uw haar omprangen,
Gesmeide om uwe polsen pronken,
Een keten naar uw boezem lonken
Al mijn verlangen.

Zij breekt u menig vaze aan scherven,
Dat gij den ijlsten geur zoudt kozen,
Perst reuk uit pas ontploken rozen.
Niets zult gij derven.

Met haar zult gij de stilte minnen,
Onroerbaar van gerucht of rimpel.
Haar hooge vreugd, zoo rein als simpel,
Geeft rust van binnen.

Ik heb zóóveel, dat heel uw leven,
Hoe diep gij het genot moogt teugen,
U nòch een droeve stond' zal heugen,
Nòch leeg-gebleven.

Wie was zoo rijk, wie hief den beker,
En dronk een drank, die hem bereid is,
Een vreugde, die zoo vaak beschreid is,
En daardoor zeker?

Moet ik nog langer op u wachten?
Nù wil mijn mond uw wangen rooden,
Nù wil mijn kus uw aarz'len dooden,
Vóór het vernachte.

Is mij nog langer leed beschoren?
Een vogel lokt uit loof en lommer,
Zoo klaagt mijn liefde in mijn kommer,
Of gij mocht hooren.

Liedje in de lente.

Ik heb maar één begeeren meer:
Van stil en u nabij te zijn.
Dat ik, mijn hart beheerend, leer
Van driften vrij te zijn.

Veel lentes woei de luwe wind,
Veel voorjaars loech de goudner zon.
Onrustig heeft mijn hart gezind,
Of het dit vatten kon:

De wind waait al de hoven door,
Kust alle looven maar zijn lust,
Bemind, ofschoon hij geen verkoor,
Vindt nooit zijn liefde rust.

O zon, o barnend hemelvier,
Van smart, van lust gloeit gij zoo rood?
Ach, wind èn zonne zijn mij dier,
Ben 'k dees of diens genoot?

Wàt nachten heb ik doorgebracht,
Waarin het moordend zoete lied
Der gale dronken maakt van klacht
En duiz'len doet naar 't niet.

Wat heb ik stonden lang geschreid,
Bij 't streelen van zijn droefste stem
Van hemelsche rampzaligheid.
En daarom vreeze ik hem.

Maar nu, weer is het woud ontwaakt,
Weer stijgt het sap de takken door.
Doch ik heb wind en zon verzaakt,
Dewijl ik u verkoor.

Nu gaat 't verlangen al ter rust
En sluimert aan uw hart voorgoed,
U kussende en weer-gekust,
Hoe nú de gaal ons groet.

Nu wiegt zijn zang zich heen en weer,
En weifelt tusschen vreugd en pijn,
En héft zich in één groot begeer
En reikt aan 't blijde-zijn.

Nu rust mijn onrust aan uw hart.
Zoo làng gezwoegd en smart,
Bemin ik, boven vreugde om vrij te zijn,
U steeds nabij te zijn.

De rijke dwaas.

Van vreugden is mijn ziel verzaad,
Door kommer werd mijn hart verzeerd,
Die rijke schat van goed en kwaad,
Hoe wordt hij opgeteerd?

Het leven vraagt slechts luttel deel
Van mijn bezit tot zijn behoef.
Wat doe ik met ov'rig veel?
Het maakt niet blij, maar droef.

Toch, telken jare, vangt dit hart
Onrustig weer zijn arbeid aan,
Doet weel'ge oogst van vreugde en smart
Me opnieuw verlegen staan.

't Vermogen vast - ik berg 't niet meer.
Het goed wordt waardloos opgetast.
Viere ik van werk, en wrocht ik weer
Als alles is verbrast.

Dan oogst 'k opnieuw en bouw zoo groot
Een schathuis, dat 't àl bergen kan.
Nu walg 'k van werken en zijn nood,
De last en lust daarvan.

Slechts vreeze ik, dat mijn loome ziel,
Die lusteloos ter ruste ging,
Zóó, ijdel, in Gods handen viel,
En breekt als waardloos ding.

Jean Paul en zijn schoolmeesters.
Geertruida Carelsen.

Muziekliefhebbers, die tegenwoordig het programma hunner zomerreizen zóó inrichten, dat hun reisroute over Bayreuth loopt, zullen allicht op hun wandelingen door die stad een standbeeld in het oog krijgen, waarvoor zij hoogstens het woord ‘ouderwetsch’ over hebben.

Misschien lachen zij even om dat zoetelijk, baardeloos gezicht, die gedraaide figuur en ijdel-gewichtig-nadenkende houding, met gezochte bevalligheid gehuld in een afgezakten kraagmantel, als reisdeken over het vooruitstekende linkerbeen geslagen. De hedendaagsche menschen zijn misschien over het algemeen niet minder ijdel dan die van een eeuw geleden; maar de kunstenaars, die hen portretteeren, hebben den goeden smaak, dit wat eenvoudiger te doen.

Het onderhavige, al of niet belachelijke, kunstgewrocht van den beeldhouwer Schwanthaler stelt Jean Paul voor, - Jean Paul Friedrich Richter[1].

Het tegenwoordig Nederland, voor zoover het zich niet speciaal op duitsche letterkunde toelegt, weet heel weinig meer van hem. Men herinnert zich misschien uit schoolboeken een vertelling getiteld ‘De Nieuwjaarsnacht van een Ongelukkige’. En in de boekenkast der grootouders stonden twee lichtgrijze deeltjes met ‘Gedachten van Jean Paul’, door Mr. J.A. Weiland in 1827 uit het Duitsch vertaald. Want de schrijver was een volbloed Duitscher, ofschoon zijn naam zoo fransch klonk....

Wel, in de dagen dat deze ‘Gedachten’ herwaarts overwoeien, woonde Jean Paul in datzelfde Bayreuth, dat thans een soort van Wagner - Mekka is geworden. En menig reiziger

1. Er bestaan van Jean Paul portretten, die heel wat beter indruk van 's mans uiterlijk geven, o.a. dat door W. Vogel, afgedrukt in *Ludwig Salomons Geschichte der deútschen Nationalliteratur des neunzehnten Jahrhunderts* (Stuttgart. Levy and Muller 1881).

van algemeene ontwikkeling bezocht, ook nog verscheidene tientallen jaren daarna, de plaats waar hij zijn glansperiode had doorleefd, en voelde zich dan bezield met eenzelfde soort van piëteit als heden ten dage de echte ‘Bühnenspiel’-vereerders vervult.

Hoe komt het dat iemand, die, nog geen honderd jaar geleden, zooveel bewondering en sympathie wist te wekken, reeds voor de kleinkinderen van zijn vereerders zoo'n vreemdeling geworden is? Wie in deze twintigste eeuw zijn geschriften ter hand neemt, leest geen twintig bladzijden voor zijn genoegen door. Men moet zekeren historischen zin, zekere historische oefening, en daarbij een goed deel geduld en vasten wil hebben, om zich door minstens èén zijner hoofdwerken heen te slaan. En er moet toch iets ‘in zitten,’ als ze vroeger zoo gepakt hebben....

Zeker, er zit iets in, heel veel zelfs.

Maar er is zooveel ballast bij, zooveel emballage, om dat waardevolle ‘iets’ heen! Men moet zich zooveel moeite geven om het er uit te halen, uit te pellen. En, zonderling, wat ons ballast dunkt, gold indertijd als een van Jean Paul's groote aantrekkelijkheden: zijn humor. En welbezien, is het dikwijls frissche, gezonde, gezellige humor, - maar zulk een omslachtige, - laat ons zeggen: zulk een ouderwetsche soort van humor!

Het is vermakelijk, achtereenvolgens eenige boeken over duitsche literatuur-geschiedenis op het stuk van Jean Paul te raadplegen.

Na eenig verslag omtrent zijn levensloop, die 21 Maart 1763 te Wûnsiedel in het Fichtelgebergte begon, en 14 November 1825 te Bayreuth eindigde, verdiepen de verschillende schrijvers zich in het conflict tusschen 's mans onmiskenbaar groote gaven en zijn volstrekt daaraan niet beantwoordende literaire voortbrengselen.

Een hunner oppert:

‘Den modernen lezer valt het moeielijk, de verdiensten van Jean Paul te voelen, die eens de lieveling van het heele publiek was. Zelfs Schiller en Goethe (die hem eerst koel behandelden, toen hij te Weimar door Herder gastvrij werd ontvangen) erkenden later den verkwistenden rijkdom van

zijn geest, maar werden afgestooten door zijn gebrek aan vormzin, dat zoo vèr ging, dat hem levenslang het samenstellen van een enkel paar rhythmische versregels onmogelijk was. De handeling in zijn romans schijnt slechts te bestaan om als onderlaag voor zijn eigen denkbeelden en ijverig verzamelde leesvruchten te dienen.'

Een ander verklaart:

'De humor, die met één gezicht lacht en met een ander weent, kwam nergens zóó tot volkomen ontwikkeling en uiting als in den dichter Jean Paul, dien Eichendorf "den eeuwigen jongeling onder onze dichters" noemt.'

Een derde:

'Jean Paul wordt tegenwoordig even erg *onder*schat, als hij bij zijn leven *over*schat werd. Trouwens, hij gold toen bij sommige tijdgenooten ook al voor: even onuitstaanbaar als onwederstaanbaar; en het laatste dankte hij hoofdzakelijk aan zijne *Schône Stellen.*' (Is het wonder dat een hollandsche vertaler er die mooie psssages uitzocht en daarmee de straks genoemde lichtgrijze boekjes vulde?)

Een vierde:

'Jean Paul bezat komische kracht in ruime mate. Ook zijn voorraad aan dichterlijke visie was ongemeen rijk. Voor breed opgezette en levendige vertellingen, vol detailbeweging, had hij meermalen het mooiste materiaal gereed; maar hij bracht dit nooit recht in gang. De schuld daarvan lag in zijn vormeloosheid, zijn met onbeperkte beeldspraak, tusschenzinnen en citaten overladen stijl, *der sich meist in unharmonischen Perioden fortschleppt*, *vor Wagnissen ûnd Geschmacklosigkeiten nirgends zurückscheut und von einem Extrem der Stimmung in das andere springt.* Nochtans heeft hij als humorist een sterken invloed uitgeoefend.' - Bij het bespreken van de oorzaak zijner 'vormeloosheid' worden wij dan verwezen naar het voorbeeld der engelsche humoristen, met name Lawrence Sterne, die toen in Duitschland bekend begon te worden. En als men bij die vermoedelijke navolgingspoging het verschil tusschen duitschen en engelschen zinbouw- en andere taal-eigenaardigheden in aanmerking neemt, is het waarlijk niet te verwonderen dat Jean Paul ons omslachtig dunkt!

Een vijfde, die hem toevallig, wegens tijdsorde, vlak na Pestalozzi behandelt, betuigt:

'Evenals Pestalozzi was ook Jean Paul doordrongen van

de innigste liefde voor het volk. Ook hij is een volksschrijver, in zoover als, buiten hem en Pestalozzi, geen ander de toestanden, de degelijkheid, het diepe gemoed van het duitsche volk zoo wáár opgevat en weergegeven heeft. Maar hij was geen schrijver vóór het volk. Want hij bezat geen enkele van de eigenschappen, die daartoe noodig zijn.'... 'Zonder twijfel was hij een dichterlijk talent van den eersten rang; maar in het algemeen laten zijn geschriften niet den weldadigen indruk achter, dien men recht heeft, van een kunstwerk te verwachten. Het ontbreekt hem aan een vasten, rustigen smaak en aan den tact, de details tot een geheel te verbinden.'

Een zesde eindelijk, noemt hem eenvoudig '*ein Gigant*,' en wijdt een heel hoofdstuk aan '*Jean Paul und dessen Nachtrab.*' Maar hij betreurt aanstonds dat 'dit genie, dat meer dan anderen geroepen scheen, de ontwikkeling der duitsche letterkunde energisch in den geest van Schiller voorttezetten, door de jammerlijke politieke misstanden van het toenmalige Duitschland verhinderd werd zich te ontwikkelen, en als een verminkte reus verschrompelde.'

Met verwijzing naar Jean Paul's eigen bekentenis: dat hij niet anders doen kon, dan óf boven alle wolken zweven òf plat op den grond liggen als een vogel in een koornveldnest, - maakt deze biograaf de opmerking: 'Dus bleef zijn doen voortdurend een onrustig heen-en-weer zwenken. Een gouden middenweg, die tot groote daden had kunnen leiden, heeft deze dichter nooit gevonden. Vandaar ook zijn satirieke stemming, welke hem gaandeweg tot humorist maakte, - helaas niet tot een humorist als Shakespeare of Dickens, die hoog boven hun personen staan en ze als met een veldheersstaf commandeeren, maar tot een die met zijn geesteskinderen op een zonderling-vertrouwelijken voet leeft, nu eens uitgelaten schertst en lacht, en dan weer in zoete sentimentaliteit met hen klaagt en weent; en dikwijls ten slotte niet meer weet wat hij met hen beginnen zal, hen aan hun lot overlaat en de vlucht neemt.' 'Zoo kwam het, dat, ofschoon sommige zijner romans korten tijd modeboeken waren, waarmee even als te voren met "*Werther*," heel Duitschland wegliep, - de man, die de aangewezen banierdrager der duitsche verbeeldingskunst scheen te zullen worden, niets anders werd dan een zonderling met een kindergemoed, wiens beteekenis, eer dan hij het had verdiend, bij een nieuw geslacht in het vergeetboek raakte.'

Tot Jean Paul's '*Nachtrab*' wordt hier o.a. Ludwig Börne gerekend, die werkelijk sterk onder zijn invloed stond en veel van hem overnam, en bij zijn dood een gedachtenisrede hield in dezer voege:

'Een ster is ondergegaan; en het oog dezer eeuw zal zich sluiten eer er op nieuw zóó een verschijnt. Een kroon is gevallen. Een zwaard is gebroken. Een hoogepriester is gestorven.... Aan elk land werd voor ontberingen een of andere vergoeding geschonken. Het hartelooze noorden heeft zijn ijzeren kracht, het ziekelijke zuiden zijn gouden zon; het duistere Spanje heeft zijn geloof; de noodlijdende Franschen verkwikt hunne geestigheid, en Engelands nevelen verheldert de vrijheid. Wij Duitschers, wij hadden Jean Paul; en wij hebben hem niet meer; en in hem verloren wij wat wij alleen in hèm bezaten: kracht en zachtmoedigheid en geloof en vroolijke scherts, en vrijmoedige taal. Dat is de ster, die is ondergegaan: het hemelsche geloof dat ons uit hem toeblonk. Dat is de kroon, die gevallen is, de kroon der liefde die den drager beheerschte en allen die hem onderdanig waren. Dat is het zwaard, dat gebroken is; de spot waarvoor koningen sidderden en die aan bloedelooze hovelingen het schaamrood naar de wangen joeg. En dat is de hoogepriester, die voor ons gebeden heeft in den tempel der natuur: hij is heengegaan en onze vroomheid heeft geen tolk meer.' Enz. enz. enz.

Indien wij, na al deze loftuitingen, aftakelingen en waarschuwingen, thans, honderdvijftig jaar na zijn geboorte-datum, even met eigen oogen naar Jean Paul zelf willen omkijken, dan doen wij allicht goed, daartoe twee zijner korte vertellingen op te zoeken.

Zij gelden als het beste - zegge het eenvoudigste, minst gewrongene en opgeschroefde van zijn werken. Het eene is getiteld: *Leben des vergnügten Schulmeisterlein M. Wuz* en het andere *Leben des Quintûs Fixlein.*

Van beide verhalen is de held een schoolmeester. 'Quintus' beteekent hier vijfde onderwijzer aan een openbare school.

't Was geen toeval dat onze auteur meermalen de schoolsfeer tot speelterrein voor zijn fantasie koos. Hij was er in opgegroeid; en na jaren van ontbering was hij de wereld te rijk, toen hij voor een poosje als hoofd van een school mocht fungeeren.

Gaan wij even zijn jeugd na.

Zijn vader, later predikant, was in 1763 nog niet meer dan ‘tertius,’ derde onderwijzer. Die samenhang van school en kerk, die opklimming van plak naar kansel, was blijkbaar destijds, althans ten platten lande, de gewone orde der dingen. En plattelandsch waren de verhoudingen te Wûnsiedel in het Fichtelgebergte in hooge mate. Een groote verbetering was de verhuizing der familie Richter, in 1765, naar de pastorie van het naburige Joditz, waar de kinderen te midden der vrije natuur, in een werkzaam tehuis, bij vaderlijk onderwijs opgroeiden. In 1776 volgde een verplaatsing naar Schwarzenbach aan de Saale, waar de jongens geregeld een school konden bezoeken. In 1779 kwam Johan[1] op het Gymnasium te Hof.

Maar kort daarop stierf de vader. En toen werd het armoe troef bij de familie. In 1781 beproefde Johan, te Leipzig theologie te gaan studeeren. Doch het was hem en zijne moeder onmogelijk te middelen daartoe bijeen te krijgen. Hij maakte schulden, moest dientengevolge Leipzig verlaten, vluchtte naar Hof, en had het daar, naar zijn eigen uitdrukking ‘nog erger dan een gevangene op water en brood,’ daar hij ‘dikwijls alleen het eerste kon machtig worden.’ Om het tweede, het brood, te verdienen, begon hij toen zijn pen aan 't werk te zetten.

't Laat zich hooren dat onder die omstandigheden, zijn eerste literaire voortbrengselen niet van de vroolijkste waren. Hij vatte ze samen onder den titel *Lob der Dummheit*, kon er echter in den oorspronkelijken vorm geen uitgever voor vinden, en maakte er toen den grondslag van voor zijne *Grönländische Prozesse.* In deze en de iets later verschenen *Auswahl aus des Teufels Papiere*, die hem eenig succes bezorgden, trad hij satiriek op tegen alles en nog wat, dat hem onder de oogen was gekomen. Zijn geestigheid sloeg wel soms de spijkers op den kop, maar bleef hangen in het beperkte kringetje dat hij van de wereld kende.

In 1790 had er een groote verandering voor hem plaats. Door toedoen van een vriend, met wien hij reeds als knaap

1. Het kan verwonderlijk schijnen dat zulk een op end' op duitsch schrijver den fransch-klinkenden naam van Jean Paul droeg. Feitelijk heette hij Johan Paul Friedrich Richter. Maar als men bedenkt dat reeds vroeg de werken van Rousseau tot zijn lievelingslektuur hoorden, is er niet veel psychologische diepgang noodig om te begrijpen hoe hij op den inval kwam, Jean Jacques tot zijn literairen peetoom te kiezen.

gespeeld had, werd hij aangezocht, de gezamenlijke kinderen van eenige familiën te Schwarzenbach te onderwijzen. Dit was een verademing in alle opzichten.

In die nieuwe positie, waarvoor hij behoorlijk werd betaald, en waarin hij zich gedragen voelde door sympathie en waardeering, ontdooide zijn gemoedsleven, voegde hij zich gewilliger in maatschappelijke vormen, kreeg hij lust in zijn bestaan. En van dezen ommekeer ondervond zijne muze aanstonds den terugslag: van satyriek werd zij idyllisch.

Toen Schiller, na jaren van gebrek en miskenning, plotseling te Leipzig bij de familie Körner warme vriendschap en ongekende tegemoetkoming vond, uitte hij zijn dankbare ontspanning in zijn jubelend lied *An die Freude.* Jean Paul, in een dergelijke stemming, greep wat lager bij den grond en schreef zijne twee schoolmeesters-vertellingen, waarvan hij zelf het ééne ‘eine Art Idylle’ noemt, terwijl het andere er, in even echte mate, ook een is.

't Ligt voor de hand, dat hij voor een groot deel zijn eigen ervaringen ten beste geeft, - in elk geval een duidelijk, en soms zeer humoristisch, licht werpt op de schoolverhoudingen binnen zijn vizier. Maar tegelijk is het een verkwikkend besef, dat de ‘vergenoegdheid,’ die uit die verhalen spreekt, den auteur toen ook volop, zij het allicht op iets minder naieve wijze dan zijn helden, bezielde.

Aan elk dezer boekjes ga ik een paar bladzijden wijden.

‘Sinds den tijd dat de Zweden in Duitschland huishielden, in den dertigjarigen oorlog, waren de Wuzes in Auenthal schoolmeesters geweest; en nooit had de predikant of de gemeente over één hunner te klagen gehad.’

De hierbedoelde representant van zijn geslacht, die, ofschoon hij een jongen was, Maria heette, doceerde het Abc. reeds in dezelfde week, dat hij begonnen was spellen te leeren. Trouwens zijn onderricht behield levenslang iets kinderlijks.

‘Reeds als kind had hij iets kinderlijks. Dat bleek uit zijn spelen. Er zijn tweeerlei kinderspelen: ernstige en kinderlijke. De ernstige zijn nabootsingen van volwassenen: men speelt koopman, soldaat, ambachtsman; de echt-kinderlijke zijn nabootsingen van dieren. Wûz was in zijn spel nooit anders dan een haas, een tortelduif, een beer, een paard, of wel de bij het paard behoorende wagen. Intusschen had hij ook al

vroeg zijn ernstige grappen. Als hij zijn vader moest voorlezen uit Kober's *Cabinetprediger*, dan was het hem een groot plezier af en toe een paar woorden, of zelfs regels, van zich zelf daarin te voegen en die mee voor te dragen, alsof de eerwaarde heer Kober persoonlijk tot zijn vader sprak. - In later jaren liet hij dikwijls, op Decemberavonden, het licht een uur na zonsondergang opsteken, om in donker de mooiste herinneringen uit zijn kindertijd op nieuw te beleven. Als de wind zijn vensters van sneeuwgordijnen voorzag en door de voegen van den kachel het vuur hem toeblonk, drukte hij de oogen toe en liet over de besneeuwde velden, bij tooverslag der fantasie, de lente verschijnen. Dan groef hij zich, in verbeelding, weer met twee zijner zusters in een hooiberg in, of klom boven op den architectonisch opgeladen hooiwagen en trachtte, zonder kijken, te raden hoe dicht hij, al rijdend, reeds bij huis gekomen was. Of wel, hij verbeeldde zich een zwaluw te zijn, deed het gekwietser der zwaluwen na en sleepte bedstroo en veêren bij mekaar om het uit klei gebouwde nest te voeren. Op een anderen winteravond recapituleerde hij de vele zomer-zondagochtenden, als hij in de vroegte met een grooten sleutelbos door het dorp liep te rinkelen, zijn lichaamslengte mat aan de bedauwde stengels van het hooge gras en, ter verfrissching, zijn hoofd stak in de kroon van een aalbessenstruik.'

Op zijn tiende jaar was het uit met het zwerven door het vrije veld en verpopte hij zich tot inwonend gymnasiast in een naburig stadje, 'na een examen, waarbij hij toonde al de uitzonderingen van de vierde latijnsche declinatie prompt van buiten te kennen, maar den regel zelf niet.' 'Heel plezierig is het leven in zulk een protestantsch jongensklooster niet; maar geestelijke wonden genezen evenals gecompliceerde beenbreuken in de jeugd vlugger dan op later leeftijd; groen hout breekt niet zoo licht als dor hout. Tot alle gewichtige ambten moeten de staatsburgers door een proeftijd van lasten en plagen opgeleid worden: waarom zouden die aan den toekomstigen schoolmeester en eventueelen lutherschen prediker bespaard blijven?' Hoe 't zij, Maria Wuz trok er zich weinig van aan. 'Den heelen dag verheugde hij zich op het een of ander.'

Bij het opstaan verheugde hij zich op het ontbijt, den heelen voormiddag op het middagmaal, en 's namiddags op het avond-

eten. Dronk hij een teug water, dan zei hij: ‘Dat smaakt!’ en niesde hij, dan zei hij zelf: ‘Prosit Wuz!’ Bij guur Novemberweer verheugde hij zich op straat al op de warme kachel binnenshuis. En gebeurde het eens dat een heelen dag alles tegenliep, dan troostte hij zich ook op zijn speciale manier. 't Was niet door berusting, die zich in het onvermijdelijke schikt; niet door afharding, die zich tegen narigheden ongevoelig maakt; niet door filosofie, die het leed verdunt; evenmin door een godsdienst, die op loon na lijden rekent; och neen, dood eenvoudig door het vooruitzicht op zijn warme bed. ‘Van avond’ - zei hij dan tot zich zelven - ‘lig ik in ieder geval onder mijn dekbed, en druk mijn neus in het kussen, voor den tijd van acht uren.’ En als hij daar dan goed en wel lag, zei hij: ‘Zie je wel, Wuz, nu is al het gejaag en gesjouw voorbij.’

Toen hij op één na de hoogste klasse van 't gymnasium bereikt had, werd hij, bij gelegenheid van een vastenavondbal, verliefd op zekere vijftienjarige Justel. Daardoor kwam zijn kunst om vroolijk te zijn in een hoogere fase.

‘Om te weten hoe het hem toen te moede was, doet men het best uit zijn bibliotheek zijn *Werthers Freuden* op te zoeken. Hij hield er namelijk één heel bijzonder soort van bibliotheek op na. Voor het koopen van boeken had hij geen geld; uit elk boek, dat hij grijpen en vangen kon, schreef hij iets over, al was het alleen maar den titel; als hij het dan weer af moest geven, fantaseerde hij de rest er bij, en wel doorgaans in vervroolijkende richting.’ Wat zijn feitelijke hofmaking aan Justine betreft, die bepaalde zich hoofdzakelijk dáártoe, dat hij af en toe een peperkoek voor haar mee uit de stad bracht. Maar dan moest hij eerst penningen genoeg op zak hebben om er twee te koopen. ‘Want hij had de ondervinding opgedaan, dat de geur hem steeds verleidde om op êénen, onder weg, de quadratuur van den cirkel te bestudeeren, zegge den langwerpig vierkanten koek met de handen rondom zóó te bewerken, dat het meetkunstig resultaat niet meer ter aanbieding aan eene jonge dame geschikt was.’

De hoogste klasse van het gymnasium bereikte hij niet. Want juist toen hij daaraan toe was, werd zijn vader ‘van onze planeet weggeroepen.’ Nu gold het, zelf zoo spoedig mogelijk den kost te verdienen, - ook maar weer als schoolmeester. De bevoegdheid hiertoe was blijkbaar zonder formaliteiten te

verkrijgen. Maar voor het daarbij behoorend kerkelijk ambt van koster, voorzanger, godsdienstonderwijzer, inspringend hulpprediker enz. werd een examen vereischt, dat ons in dezer voege wordt beschreven: ‘Eerst moest hij het Onze Vader in het grieksch, daarna het Symbolum Athanasii in het latijn, en ten slotte de titels van al de boeken van den Bijbel in het duitsch opzeggen (alles zonder over de geschilderde bloemen der kopjes en schoteltjes op het koffijblad van zijn intusschen ontbijtenden examinator te struikelen.) Voorts moest hij een poosje “herumkathechiseren”, met een bedeljongen, die zich de zaak alleen aantrok in zoover als hij het vooruitzicht had van er een penning voor te krijgen. Voorts moest hij zijn vingertoppen in vijf potjes met warm water steken, en uitmaken welk water den juisten warmtegraad voor de doopsbediening had. En na afloop van dit alles moest hij drie gulden zes en dertig kreuzers examengeld betalen.’

De goede zijde van reeds zoo vroeg tot een zelfstandige positie te komen, was dat hij zijn ‘met liefdegas gevulden hartsballon’ nu lustig kon oplaten en zijn Justel trouwen. De bruiloft was zoo idyllisch mogelijk. Het echtpaar leefde verder samen vele jaren eensgezind en gelukkig. Wuz bleef schoolmeester in Auenthal tot aan zijn kalm en zalig uiteinde, dat natuurlijk ook het einde van het verhaal is.

Wat den heer Egidius Zebedeus Fixlein aangaat, - die is een beetje minder naïef dan Wuz en brengt het een klein beetje verder in de wereld. Daarbij draagt zijn biografie de sporen van een beetje later geschreven te zijn.

Als wij hem leeren kennen, is hij juist als quintus in het stadje Flachsenfingen aangesteld; en hij treft het, dat al dadelijk, na acht dagen, de groote zomervacantie begint. En zijn biograaf zegent in zijn naam de nagedachtenis van den man die de groote zomervacantie uitvond, ‘als de kromme ruggen van duizenden schoollieden zich weer eens naar hartelust recht kunnen buigen, en hun knapzak gepakt aan hun voeten ligt en zij mogen gaan zoeken wat hun ziel verlangt: hetzij vlinders, of wortels van planten of van getallen of van woorden, of alleen maar hun geboortedorpen.’

Het laatste deed onze Fixlein in 't jaar 1793. Het dorpje heette Hukelum; en hij trok er heen, te voet, vroeg in den ochtend, op landwegen tusschen bedauwde velden; en hij

verrastte er zijn moeder, wier oogappel en trots hij was en die zich nooit zoo gelukkig voelde als wanneer hij haar ‘Mama’ noemde; hij deed dit sinds zijn Leipziger studietijd. Over studie-, of nog liever over studenten-aangelegenheden, ging hij graag een praatje houden bij den ‘Senior’, den ouden dorpspredikant; deze biechtte hem dan allerhande guitestreken, lang geleden te Wittenberg uitgehaald, en betreurde het dat de muzenzonen niet meer de rechten hadden van een nog ouderen goeden tijd, toen zij b.v. elken burger dwingen konden hun, zoo vaak zij dit verkozen, een paard te verhuren. In de dorpskerk zag het er nog precies uit als toen hij een jongen was; zelfs de bibliotheek was nog even voltallig als toen hij in verbeelding placht uit te meten, dat hij onmogelijk al de boeken tegelijk in zijn schoolriem zou kunnen pakken. Maar sinds hij zelf eenmaal een kansel had bestegen, zag hij hier nu alles met andere oogen dan vroeger. ‘Ja, plotseling kwam hem een denkbeeld in het hoofd, in meeslepende streeling alleen te vergelijken bij hetgeen Hannibal gevoeld moet hebben, op het moment dat hij den inval kreeg de Alpen over te trekken tot voor de poorten van Rome: het denkbeeld, de wensch, het vurige verlangen, mettertijd des Senior's opvolger te worden. Senior, zegge predikant-schoolopziener, hoofd van het heele plaatselijke kerk- en schoolwezen... het was een bijna al te stoute sprong voor des quintus verbeelding!

Intusschen werden dien eersten avond zijn gedachten van dit eerzuchtig vizioen afgeleid door de ontmoeting met zijn oude schoolvriendin Frl. v. Thiennette. Dit was een adelijke jonkvrouw, wier stamboom opklom tot in de dertiende eeuw, ‘maar die, behalve haar adel niets bezat: geen geld, geen ouders en geen nabestaanden’ en als huisbewaarster in een nabijgelegen leegstaand kasteeltje fungeerde. Doch het blijkt meer en meer, dat juist door dezen gewichtigen post, Frl. van Thiennette niet alleen voor zijn hart, maar ook voor zijn carrière, een factor van belang kan worden. Want genoemd kasteeltje is het eigendom van den op een ander kasteel resideerenden heer der heerlijkheid Hukelum, de dragonderritmeester von Aufhammer; en de jonge kasteleines heeft het oor van diens gemalin, en weet zich die omstandigheid heel handig in het voordeel van haar vriend ten nutte te maken. Reeds aanstonds, den volgenden dag, wordt hij bij de oude ziekelijke Frau v. Aufhammer tot een bezoek toegelaten, en

maakt bij die gelegenheid zulk een gunstigen indruk, dat zij gaarne bereid is tot zijn maatschappelijken vooruitgang mede te werken. Omtrent zijn vooruitzichten op een eventueel predikantschap kon zij hem geen hoop geven; want daarover had haar man te beslissen, en die sprak nooit met haar over zulke dingen. Wel zag zij kans, hem op de schoolladder te doen opklimmen, zelfs met overspringing van eenige sporten: van quintus tot conrector. 'Want daarover berustte de beschikking bij den stedelijken raad van Flachsenfingen; en zij was een goede klant van den burgemeester, die in koffieboonen, en van den secretaris, die in kaarsen deed. En deze edelachtbare heeren plachten bij de uitdeeling van ambten een artikel van het Romeinsche Recht in praktijk te brengen, volgens hetwelk 'degeen die het recht heeft een ding te ver schenken, het desverkiezende ook mag verkoopen.'

Door indirecte en directe toepassing van dit beginsel (want behalve Mevrouw von Aufhammer's klandisie moesten ook enkele geldstukken uit zijn eigen beurs de promotie ondersteunen) werd Fixlein dus conrector. Daarbij kwam dat hij, ook alweer op voorspraak van Frl. von Thiennette, door diezelfde Mevrouw in haar testament werd bedacht. Na enkele weken kreeg hij hierdoor een sommetje in handen, dat hem, voor zijnen doen, tot een welgesteld man maakte, - althans in staat stelde, al zijn studieschulden af te doen.

Nu scheen het wel, dat niets hem in den weg stond, zijn uitverkorene ten huwelijk te vragen. Maar er was een, voor zijn gevoel, heel gewichtig beletsel. Hij verkeerde in den waan, op zijn twee en dertigste jaar, en wel op den vierden zondag na Pinksteren, te zullen sterven. En het gekke was nu de onzekerheid, of hij dien termijn al achter den rug had of niet. Zijn moeder beweerde van wèl, maar kon het niet zwart op wit bewijzen, daar in zijn kindertijd de kerkregisters, die toen nog den burgerlijken stand representeerden, bij een brand beschadigd waren. Elk jaar, als genoemde vierde zondag naderde, bereidde hij zich voor op de waarschijnlijkheid van zijn naderend einde; en zoolang hij op dat punt niet volkomen gerustgesteld was, maakte hij er zich een gewetensbezwaar van, Thiennettes lot aan het zijne te verbinden. Dat stelde hij dus voorloopig uit.

De vreugd over zijn conrectorswaardighid werd hem min of meer vergald door een neef die aan dezelfde school werk-

zaam was, en wel als subrector, en dus, naar rang van ancienneteit, recht had op de verhooging.

Deze neef, Hans genaamd, ‘was zoo'n lomperd, dat het jammer is dat hij geen keurvorstelijk-hannoversch postbeambte was; dan had hij misschien, tengevolge van een mandaat der Hannoversche Regeering, die kortgeleden aan al hare ambtenaars verbetering van manieren voorschreef, kans gehad zich ook eenigzins te verfijnen.’ Nochtans was hij er in geslaagd, zich te laten adelen, en zijn familienaam te veranderen in ‘von Füchslein.’ En zijn groote grief tegen onzen Zebedeus was: dat deze op dat stuk niet met hem wou meegaan, maar zich hield aan het burgerlijke ‘Fixlein.’ Hans moest nu ‘op zijn adelijken triomfwagen, getrokken door een voorspan van vier familieleden uit vroegere generaties,’ een levenden nietadelijken nabestaande, als bewijs voor de betwistbaarheid zijns adels, achter zich aansleepen.

Het ergste was, dat die twee bloedverwanten, bij den dood van den Senior te Hukelum, mededingers werden voor diens geestelijke waardigheid. Doch ziet, bij die gelegenheid kwam hoogmoed voor den val. Want juist de adelijke titelatuur werd, bij vergissing, oorzaak, dat de ambachtsheer, wiens keus hier te beslissen had, niet Hans maar Zebedeus koos.

En zoo gebeurde het dat deze, op een mooien Aprilmorgen, uit zijn conrectorswoning te Flachsenfingen naar de Hukelumsche pastorie verhuizen mocht. Drie vrachtwagens transporteeren zijn inventaris. ‘Hijzelf loopt er naast, om te zorgen dat zijn meubelen en porselein niet nog juist in de achttiende eeuw beschadigd worden, nadat zij onbeschadigd uit de zeventiende overgekomen zijn. Hij hoort achter zich de schoolklok luiden; die klank ruischt hem als de orgeltonen van rustige toekomstmuziek in de ooren; hij is nu uit het jammerdal van het gymnasium verlost en in het rijk der zaligen opgenomen. Hier woont geen nijd, geen adelijke subrector; hier, in dit hemelrijk, is niemand verplicht aan de “Allgemeine deutsche Bibliothek” mee te werken’; in dit hemelsch Hukelumsch Jerusalem doet men niets dan God prijzen in de kerk; wie eenmaal dit doel bereikt heeft, behoeft zich verder niet om toewas van kennis en kundigheden te bekommeren.’

‘'t Kan wel zijn,’ voegt de schrijver er bij, ‘dat onze predikant op dit oogenblik wat vér ging in de appreciatie

der heerlijkheden van zijn nieuwe betrekking; maar dat is hem, in zijne omstandigheden, niet kwalijk te nemen.'

Werkelijk gaat, van dit oogenblik af, zijn karretje op een gemakkelijken weg. Door een samenloopje van romantisch-huiselijke omstandigheden komt er licht in het duistere vraagstuk van de twee-en-dertig jaar. De prediker trouwt zijn arme Fräulein von Thiennette, na eerst een rijke slagersdochter, die hem door den vader aangeboden werd, te hebben afgewezen. Wij wonen hunne bruiloft bij, in volle landelijke glorie. De oude moeder weent dagelijks van vreugde: haar zoon komt haar nu voor als een der figuranten op de kopergravures van haar prentenbijbel. Wij blijven nog een poosje bij het jonge paar; de doop van hun eerste kind is het slotaccoord... Eigenlijk valt er dan niet meer te vertellen; want het einddoel van 's mans streven was de geleidelijke overgang uit school naar pastorie...

Jean Paul bleef persoonlijk niet lang op schoolgebied werkzaam.

Reeds in 1794 gaf hij zijn betrekking te Schwarzenbach op. Zijn letterkundige voorspoed stelde hem in staat zich van alle 'seniors' en 'rectors' en wat daarmee samenhing onafhankelijk te maken. In dien voorspoed wenschte hij nog zoolang mogelijk zijn moeder te doen deelen en trok weer te Hof bij haar in.

Na haar dood, in 1797, koos hij Leipzig tot woonplaats, maar bracht meermalen verscheiden maanden te Weimar door en te Berlijn, waar hij in 1801 de dochter van een Obertribunalrath Mayer trouwde. Toen vestigde hij zich eerst te Meiningen, vervolgens te Coburg en eindelijk te Bayreuth.

Daar leefde hij, in huiselijk geluk en maatschappelijk aanzien, totdat, na 1821, zijn laatste jaren omwolkt werden door allerlei ellende (waaraan, volgens plaatselijke overlevering, de alcohol niet vreemd was.)

Doch, al had hij in werklijkheid reeds vroeg de school, als arbeidsveld, vaarwel gezegd, als speelplaats voor zijn fantazie bleef zij hem altijd lief. Zijn uitvoerig werk: *Levana oder Erziehungslehre* toont, hoe ernstig hij zich voor opvoedkunde wist te interesseeren. En de schooltoestanden en gebruiken, en de incarnaties, die hij daarvan had leeren kennen, prikkelden voortdurend zijn humor, zoodat er in bijna elk zijner verhalen iets daaromtrent voorkomt.

Het feit dat hij in beide bovengenoemde novellen veel gaf wat hij zelf had gezien en geproefd en door zijn ziel had laten heen gaan, maakt ze zooveel meer waard dan b.v. zijn roman *Titan,* waarin hij zich waagt aan een aristocratisch milieu, dat hem vreemd was.

Wie deze 'idyllen' leest, op een mooien zomerdag, in de open lucht, zal zich uit de verte kunnen verplaatst achten ergens in een behagelijk zuid-duitsch landschap; - al komen er stellig, zelfs in het meest afgelegen duitsche dorpje, tegenwoordig zulke oer-gemoedelijke figuren als Wuz en Fixlein niet meer voor.

De Zweedsche en de Fransche parlementsverkiezingen.
A.J. Verbeek van der Sande Jr.

AAN het slot van een artikel over de nationale beweging in Zweden in de April-aflevering van dit tijdschrift, heb ik gezegd, dat zich van het resultaat der Zweedsche verkiezingen, zoo goed als niets zeggen liet, aangezien wel alle 'fatsoenlijke menschen' aan de zijde der nationalisten stonden, maar aan den anderen kant de 'politieke slimmelingen' alles in het werk stelden om politiek eigenbelang en partijgeest de overwinning te verschaffen over het gevoel van nationale eenheid, dat dreigde aan hunne heerschappij voor goed een einde te maken.

Het Zweedsche volk heeft echter bewezen, zich door de fraaie voorspiegelingen der politieke scheurmakers niet van de wijs te laten brengen en de verkiezingen zijn geëindigd in eene schoone overwinning voor de nationalistische partij. Van de 102 zetels, waarover de liberale partij, die getoond heeft, in het gewichtige punt der landsverdediging, niet te weten, wat zij wilde, in het oude parlement beschikte, zijn er niet minder dan 22 aan de nationalisten verloren gegaan en terwijl de conservatieven in de oude Kamer 38% van het aantal burgerlijke zetels bezaten, bezetten zij er in de nieuwe Kamer 55%. Aan den anderen kant werden in de vorige Kamer niet minder dan 166 afgevaardigden (liberalen en socialisten) gekozen op een program, hetwelk vermindering der militaire lasten en verkorting van den oefentijd beoogde, terwijl thans slechts ± 80 der gekozenen (de socialisten minus een, en een tiental anti-militairistische liberalen) geacht kunnen worden tegen verhooging der militaire lasten en verlenging van den oefentijd te zijn. Van verkorting van den oefentijd in het bijzonder en vermindering der militaire lasten in het algemeen, wordt ook door deze liberalen in het geheel niet meer en door de socialisten nog slechts schuchter gerept. Men kan dus met gerustheid zeggen, dat er van 1911 (het jaar der vorige rijksdagverkiezing) tot 1914 een volledige omslag in de publieke opinie in Zweden heeft plaats gehad.

In verband met de omstandigheid, dat bij de afgeloopen verkiezingen de conservatieve partij geene meerderheid in de Tweede Kamer heeft weten te verkrijgen, hebben zich enkele bladen ten onzent aan de voorstelling gewaagd als zou de nationalistische partij eene nederlaag geleden hebben. Ja, zelfs een zoo voornaam blad als de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' waarvan men verwachten kon, dat het zich beter zou doen inlichten, heeft eene correspondentie geplaatst uit Christiania, waarin gesproken wordt van het 'wespennest,' waarin zich de tegenwoordige regeering gestoken heeft. Tegenover deze voorstelling meen ik in de eerste plaats de aandacht te

moeten vestigen op de absolute frontverandering der liberale partij, waardoor deze zich, zij het ook schoorvoetend bij de nationale beweging heeft aangesloten. Bij de verkiezingen van 1911 schreef zij vermindering der militaire lasten en verkorting van den oefentijd in haar program, terwijl bij de afgeloopen verkiezingen de liberale partij, althans officieël, ook de noodzakelijkheid van verzwaring der militaire lasten en verlenging van den oefentijd erkende, alleen omtrent de mate van verzwaring en duur en aard der verlenging met de nationalisten van meening verschilde. Had de liberale partij deze frontverandering niet doorgemaakt, dan zou zij ongetwijfeld minder zetels aan de socialisten verloren hebben, maar zou daarentegen het aantal nationalistische zetels zich aanmerkelijk sterker vermeerderd hebben. De partijverhouding in de Kamer zou dan b.v. 92 conservatieven tegen 70 liberalen en 68 socialisten geworden zijn.

Ook dan echter zouden de nationalisten in de nieuwe Kamer nog niet de meerderheid hebben kunnen behalen en dit wel om de zeer eenvoudige reden, dat een dusdanige omslag in de publieke opinie, die de conservatieve partij van 64 zetels op 116 had gebracht in geen enkel land mogelijk zou geweest zijn, en zeker niet in een zoo typisch Germaansch land als Zweden. De Zweedsche boer is bij uitstek Germaansch, d.w.z. dat hij er niet makkelijk toe overgaat eene meening, die eenmaal bij hem heeft post gevat, die eenmaal door hem voor deugdelijk is bevonden, voor eene andere te laten varen. Alvorens hiertoe over te gaan, moet hij eerst gelegenheid hebben gehad de nieuwe ideeën behoorlijk in zijn brein te verwerken. De Germaansche boer is niet iemand van plotselinge impulsies, die vandaag royalist is en morgen, als de koning iets doet, wat hem niet bevalt, republikein wordt; die, wanneer hij vandaag zijn instemming heeft betuigd met een liberaal program, morgen, wanneer er iemand is, die wat goed praten kan, op de conservatieven stemt. Hierbij komt, dat de Zweedsche boer, in tegenstelling met zijn Noorschen en Deenschen collega, betrekkelijk weinig geïnteresseerd is in de hoogere politiek, dat hem het partijgedoe betrekkelijk koud laat. Onder deze omstandigheden is het dan ook altijd bijzonder moeilijk geweest zijne belangstelling te wekken voor zaken, waarvan het gewicht hem niet direct in het oog springt. De Zweedsche boer is vóór alles nuchter, groote woorden hebben weinig invloed op hem; maar wanneer het iemand werkelijk gelukt hem te overtuigen, dan kan hij er van op aan, dat het zieltje, dat door hem gewonnen werd, niet den eersten besten anderen propagandist ten deel zal vallen en wanneer het gelukt de Zweedsche boeren er van te doordringen dat hun belang of de belangen van het vaderland, dat hun lief is, ernstig worden bedreigd, wanneer zij werkelijk overtuigd zijn, dat de toestand ernstig is, dat het belang van hun stand of van hun vaderland, een ingrijpen noodzakelijk maakt, dan zullen zij nooit aarzelen tot handelen over te gaan; en talrijk zijn de feiten, ook in dagen van de meest absolute adelsheerschappij of van het meest absolute koningschap, dat het ingrijpen der Zweedsche boeren, het taai doorzetten van hun wil, den loop van de geschiedenis van het land aanmerkelijk heeft gewijzigd.

De tocht der boeren naar Stockholm en ook de uitslagen in enkele districten (zooals b.v. in Gottland, waar het aantal conservatieve stemmen steeg van 2000 tot 8000) leverden het bewijs van dit ‘handelen’ der overtuigde boeren, maar in vele andere districten kan men aannemen, dat de boeren nog niet overtuigd waren, dat zij nog geen tijd gehad hadden

het nieuwe vraagstuk behoorlijk te overdenken en dat er nog vele maanden van politieken arbeid noodig zullen zijn, om ook in die districten de meerderheid der burgerlijke kiezers nationalistisch te doen stemmen.

Hoezeer men in conservatieve kringen hiervan overtuigd was, bewijst wel de omstandigheid, dat men na den, voor de conservatieven, schitterenden uitslag in Stockholm, in het conservatieve kamp toch nog lang niet gerust was omtrent den einduitslag. 'Ja,' zei men daar, 'Stockholm, dat was te verwachten, daar werkt een dusdanige beweging snel door; maar hoe het gaan zal op het land, daar is nog niets van te zeggen, het is onmogelijk na te gaan, of ook daar de beweging wel heeft doorgewerkt.

Wanneer men nu rekening houdt met deze omstandigheid, met de omstandigheid dus, dat de Zweedsche boer niet gemakkelijk zijne opinies wijzigt, dan mag het reeds verbazend heeten, dat, na eene campagne voor de landsverdediging van slechts enkele maanden, niet minder dan 21% van het aantal liberale zetels aan de nationalisten overging. Eene overgang van 81%, die noodig ware geweest om de conservatieven de meerderheid in de Kamer te verschaffen, ware onder die omstandigheden niet denkbaar geweest.

Gelijk van zelf spreekt, heb ik bij deze becijferingen de socialistische zetels geheel buiten beschouwing gelaten. Dat iemand, die eenmaal voor de socialistische beginselen gewonnen is, er later toe over zal gaan, op een conservatief candidaat te stemmen, mag wel uitgesloten heeten; immers, de nationalistische gevoelens, die er overigens liberaal of democratisch denkende personen toe brengen kunnen, en bij de laatste verkiezingen in Zweden ongetwijfeld toe gebracht hebben, op de conservatieve candidaten te stemmen, zijn in het kamp der socialistische industrie- en mijnarbeiders over het algemeen slechts bijzonder zwak ontwikkeld.

Dat echter de nationalistische campagne ook aan die kringen niet voorbijgegaan is, zonder althans eenigen indruk achter te laten, bewijst de verkiezing van den onafhankelijken socialist Christiernson in Malmö. Deze sociaal-democraat was oorspronkelijk in de Kamer gekozen onder de vlag: Geen man en geen cent. Na echter een groot jaar deel te hebben uitgemaakt van de parlementaire commissie voor de landsverdediging, was hij tot de ontdekking gekomen, dat de doorvoering zijner beginselen onder de tegenwoordige omstandigheden voor Zweden verderfelijk zou worden. Als eerlijk man meende hij deze, zijn veranderde opinie, niet voor zich te moeten houden, met het resultaat, dat hij na eerst op eene verschrikkelijke manier in de socialistische pers te zijn uitgekleed, ten slotte de vriendelijke uitnoodiging kreeg, zijn rijksdagmandaat te willen neerleggen. Aan dit verzoek werd door Christiernson voldaan en, aangezien in Zweden tusschentijdsche verkiezingen onbekend zijn, werd in zijn plaats de suppleant op de socialistische lijst, die vaster was in de internationale leer, in de kamer verkozen verklaard. Bij de verkiezingen der vorige maand werd, bij het opmaken der socialistische candidatenlijst voor het district Malmö, de heer Christiernson, die zich verstout had, er een eigen opinie op na te houden, glad voorbijgegaan en scheen het tot kort voor den verkiezingsdag, alsof de politieke carrière van den opposant bij decreet van het socialistisch partijbestuur zou worden afgesneden, totdat het een dag van te voren bekend werd, dat een aantal onafhankelijke socialisten zich verstout had een aparte lijst in te dienen onder dezelfde vlag als de officieële lijst, maar waarop als eerste prijkte de naam van het uitgeworpen lid Christiernson.

En tot groote ergernis van de partij-bonzen bleek het op den dag der stemming, dat de overgroote meerderheid der socialisten gestemd had op deze lijst en dat de officiëele candidatenlijst verre in de minderheid bleef, zoodat de, wegens zijne militairistische neigingen, uitgeworpen Christiernson met verreweg het grootste aantal der in Malmö uitgebrachte stemmen in de Kamer terugkeerde.

Begrijpelijkerwijze was de vreugde in het nationalistische kamp over deze verkiezing bijzonder groot; in de eerste plaats, omdat hierdoor bewezen werd, dat ook in de socialistische gelederen, waar men natuurlijk bezwaarlijk op een conservatief stemmen kan, toch niet allen vijandig staan tegenover de verzwaring der militaire lasten en in de tweede plaats, omdat deze door zijne eigen partij verloochende politicus, belooft een frondeur te worden, die niet alleen zijne eigen partij, maar ook de geheele linkerzijde, nog zeer veel onbehaaglijkheden zal bezorgen.

Den uitslag der Zweedsche parlementsverkiezingen resumeerende, komen wij tot de volgende getallen: 86 nationalisten, waaronder 81 conservatieven en 5 vroegere liberalen; 71 liberalen, waaronder een tiental zich persoonlijk tegen elke verzwaring der militaire lasten verklaard heeft en een vijftal zich desgelijks vrijheid heeft voorbehouden eventueel voor de voorstellen der regeering te stemmen; ten slotte 73 socialisten, waaronder een onafhankelijke, waarvan men aannemen mag, dat hij bij verschillende gelegenheden, mede aan de zijde der regeering staan zal. Summa summarum kan de regeering in de Tweede Kamer vermoedelijk op 92 van de 230 stemmen rekenen.

In de Eerste Kamer zijn de partijen aldus verdeeld, dat de conservatieven 87 zetels bezitten tegen de liberalen 51 en de socialisten 12. Van de liberale afgevaardigden hebben echter reeds drie verklaard, voor de regeeringsvoorstellen te stemmen, terwijl een vierde zijne onafhankelijkheid van het partijstandpunt bewezen heeft door in eene openbare vergadering te verklaren, dat het z.g.n. ‘constitutioneele conflict’ na de verklaring des konings niet meer bestond. Mocht zich alzoo het geval voordoen, dat de militaire voorstellen der regeering in de Tweede Kamer worden verworpen en in de Eerste Kamer aangenomen en de regeering er daarna toe overgaan deze voorstellen aan de goedkeuring der vereenigde zitting te onderwerpen, dan zal zij vermoedelijk in de vergadering op 183 van 380 stemmen kunnen rekenen. Slaagt het ministerie-Hammarskiöld er dus in van de overige 113 liberalen in Eerste en Tweede Kamer slechts 8 voor zijne voorstellen te doen stemmen, dan is het zeker van eene majoriteit in de vereenigde zitting.

De beslissing over het lot der militaire ontwerpen berust dus op het oogenblik bij de liberale partij. Noch de regeering, noch de tegenstanders van de verzwaring der militaire lasten beschikken over eene meerderheid en het zal dus in de macht der liberale partij staan, de schaal naar deze of gene zijde te doen overslaan. In zoo verre zij dus op de wip zitten en den sleutel van de situatie in handen houden, kan men nog altijd zeggen, dat de heeren Staaff c.s. ondanks de nederlaag bij de stembus, de macht in handen hebben. Aangenaam is hunne positie echter in geene deele. Immers laten zij zich op een compromis met de tegenpartij in (en de regeering is ongetwijfeld tot belangrijke concessies bereid, wanneer zij daardoor een dergelijk compromis kan tot stand brengen), en worden de militaire voorstellen dus met hunne medewerking aangenomen, dan kunnen zij er zeker van zijn, dat de radicale vleugel in de partij aan dit compromis niet medewerkt en dat, wanneer deze zich ook al niet van de partij afscheidt, bij de komende verkiezingen

toch duizenden stemmen aan de socialisten zullen verloren gaan. Gaat zij daarentegen op de aanbiedingen der socialisten in en vormen zij met dezen een anti-ministeriëel blok der linkerzijde, dan heeft hetzelfde afscheidingsproces ter rechterzijde plaats.

Intusschen staat het reeds vast, dat de liberale partij in de komende parlementszitting niet met de socialisten zal samenwerken. Door den leider der laatsten was reeds vriendelijk voorgesteld samen te werken op die punten, welke beide partijen gemeen hebben en de punten van scheiding voorloopig van het program te laten vallen. Nu is echter het cardinale punt van scheiding tusschen liberalen en socialisten juist het liberale defensieprogram, hetwelk verlenging van den oefentijd, versterking der vloot, enz., bevat en hebben de liberalen reeds bij monde van hun hoofdorgaan 'Dagens Nyheter' medegedeeld, dat zij dit program onder geene voorwaarde zullen wegmoffelen. Het blad verklaart n.l., dat de liberale kamerleden op dit program zijn verkozen, dat zij de kiezers beloofd hebben naar de verwezenlijking ervan te zullen streven en dat het daarom kiezersbedrog zou zijn, het thans te laten vallen.

Is intusschen samenwerking met de socialisten uitgesloten, evenzeer mag het twijfelachtig heeten, of een compromis tusschen de regeering en de liberalen zal tot stand komen, aangezien de heeren ook rekening moeten houden met de gevoeligheden van den radicalen vleugel. Intusschen heeft de liberale partij er geen belang bij, dat de militaire voorstellen worden verworpen, integendeel brengt haar belang mee, dat bij de volgende verkiezingen de militaire quaestie van de baan is, als wanneer deze weer kunnen worden gestreden op andere punten. In dat geval kan de liberale partij hoop koesteren, dat de oude scheidingslijnen tusschen liberaal en conservatief weer zullen terugkeeren en dat wellicht een gedeelte van de liberalen, welke thans conservatief gestemd hebben, weer onder het oude vaandel zullen terugkeeren.

In dit moeilijk geval is er eene oplossing, die zich als vanzelf biedt. De liberalen hebben namelijk op hun program een oefentijd met tusschenpoozen, de zoogenaamde 'gedeelde lijn', terwijl de nationalisten aanhangers zijn van een oefeningstijd in één stuk, de z.g.n. 'samenhangende lijn'. Nu schijnt tegen deze 'gedeelde lijn' uit technisch oogpunt zeer veel in te brengen te zijn, in het leger althans telt deze methode vrijwel geene aanhangers en ook in de parlementaire commissie was de groote meerderheid, zelfs van de liberale leden, voor de 'samenhangende lijn'. Volgens den sociaal-democraat Christiernson, het 'enfant terrible' van de linkerzijde, is deze 'gedeelde lijn' dan ook door liberalen speciaal daarom tot programpunt verheven, omdat zij zoo graag naast de conservatieven en socialisten, ook een eigen defensieprogram hadden. Hoe dit zij, men kan met vrij groote zekerheid zeggen, dat de conservatieven en de regeering tot welke concessies zij ook bereid mochten worden bevonden, dit punt uit het liberale program niet zullen overnemen. De vermoedelijke gang van zaken zal nu zoo zijn, dat de liberale partij bij haar standpunt wat betreft de 'gedeelde lijn' volhardt en dus als partij niet geneigd blijkt eenig compromis met de rechterzijde aan te gaan, dat echter een aantal liberale afgevaardigden zullen verklaren de militaire voorstellen niet om de 'gedeelde lijn' te willen laten stranden en deswege te zullen voorstemmen. Hebben de zaken dezen loop, dan zullen de militaire voorstellen der regeering worden aangenomen en kunnen dus de herfstverkiezingen op een andere basis worden gestreden

dan die van de landsverdediging, zonder dat het liberale partijbestuur den radicalen vleugel tegen zich verbitterd heeft.

Er is, naar ik vermoed, alle reden om aan te nemen, dat de oplossing van de crisis dezen loop zal nemen. Intusschen zullen de eerstkomende dagen wel meer licht werpen op de houding der liberale partij en in welke richting de reorganisatie van Zweden's landsverdediging zal plaats vinden.

Geven de Zweedsche rijksdagsverkiezingen ons het beeld te zien van een volk, dat langzaam en met schrik ontwarende welke sterke vorderingen het parlementarisme reeds in zijn land heeft gemaakt en hoe nadeelig het veldwinnen van dit systeem dreigt te worden voor de nationale eenheid, met kracht zijn stem tegen het partijgedoe doet hooren en dreigt bij eene volgende verkiezing definitief met het systeem af te rekenen, de Fransche verkiezingen toonen ons het beeld van een volk, dat steeds verder en verder wegzinkt in den poel van het parlementarisme. Kort voor de verkiezingen zijn er schandalen gebeurd, heeft het volk zijn regeerders, de leiders der parlementaire partijen leeren kennen op eene manier, die bij elk ander volk eene storm van verontwaardiging zou hebben doen ontstaan. Staatslieden als Caillaux, Monis en Doumergue zouden in ieder ander land eenvoudig onmogelijk zijn, een partijleider als Augagneur, die op de sprekerstribune, van waar hij zijne kiezers toespreekt, door zijne vroegere maîtresse wordt geoorvijgd, zou zich in ieder ander land verder van den parlementairen strijd terugtrekken, het Fransche volk daarentegen heeft de zelfde bende herkozen en met uitzondering van eenige persoonsveranderingen zit in het Palais Bourbon het zelfde stelletje tirannen en tirannetjes, die het Fransche volk uitzuigen ten bate van zichzelf en hunne vrienden, die de politieke en maatschappelijke moraliteit met voeten treden en die zelfs de justitie benutten, zooals dit hen met het oog op hunne belangen het beste past.

Tot verontschuldiging van het Fransche volk kan men althans aanvoeren, dat het verkiezingssysteem in de republiek allerjammerlijkst is. Wordt in Zweden het systeem van evenredige vertegenwoordiging zoo schitterend toegepast, dat op een totaal van 230 zetels slechts een fout ontstond van twee zetels, welke de liberalen krachtens hun stemmenaantal te weinig kregen tegenover de socialisten, in het land van vrijheid, gelijkheid en broederschap onderdrukt men stelselmatig en met bedoeling de minderheden. Wanneer door de socialisten en gematigden in de kamer wordt aangedrongen op evenredige vertegenwoordiging, dan stemmen de radicalen daartegen, omdat de invoering van dit systeem eener verdeeling der kamerzetels naar billijkheid, de ‘reactie’ zoo versterken zou. Blijkbaar heeft dus de ‘reactie’ recht op aanmerkelijk meer zetels dan zij thans bezit. Om dat recht bekommeren zich echter de radicale regeerders in het geheel niet en dat een belangrijk deel van het volk zonder vertegenwoordiging blijft, heeft voor hen niets te beduiden. Een feit is het, dat op de candidaten der monarchale en van de conservatieve en gematigde republikeinsche partijen niet minder dan ± 2 ¼ millioen stemmen zijn uitgebracht, terwijl deze partijen slechts 126 zetels op een totaal van 602 in de nieuwe Kamer bezetten. Van deze 126 zetels werden 106 bij eerste stemming, en over het algemeen met zeer groote meerderheden bezet, maar bij de herstemming, toen de regeering de geheele machinerie van maires, prefecten, enz. tegen de ‘reactie’ had georganiseerd, toen de democraten, welke groote ver-

schillen en welke bittere haat hen ook overigens scheiden mogen, bijna overal gemeene zaak maakten om de minderheid dood te drukken, bij de herstemming wisten de gematigden hun aantal zetels nog slechts met 20 te vermeerderen.

Het resultaat van de verkiezingen is, dat in Frankrijk alles bij het oude blijft; ja zelfs in zooverre de positie van het ministerie (het slechtste en meest corrupte sedert de stichting van de republiek) er door wordt versterkt, wordt de toestand nog een weinig slechter. Herkozen werd Caillaux, van wien men nog volstrekt geene zekerheid heeft, dat hij in den moordaanslag van zijne echtgenoote niet min of meer de hand heeft gehad en van wien men met zekerheid weet, dat hij als minister op allerongepaste wijze op de beslissingen der justitie heeft invloed uitgeoefend; herkozen werd Augagneur, de geoorvijgde, die als gouverneur van Madagascar de beroemde canapérekeningen(!) heeft ingeleverd, die hem in ieder ander land met de justitie in aanraking zouden hebben gebracht, maar waarover men in Frankrijk lacht; herkozen werd Doumergue, die als minister de schanddaad beging, den procureur-generaal Fabre, door wiens schrijven het parlementair schandaal althans gedeeltelijk aan het licht kwam, over te plaatsen; herkozen werd voorts een geheele rij staatslieden, die zich voornamelijk verdienstelijk maken door ieder jaar hun 15.000 francs op te strijken en wier parlementaire werkzaamheid daarin bestaat, dat zij, wanneer de partijleiding dit van hen verlangt, applaudisseeren of fluiten, terwijl enkelen, die meer op den voorgrond treden, zich onderscheiden door den sprekers der tegenpartij het spreken onmogelijk te maken door geschreeuw en interrupties, zulke als: ‘sale cochon, sale bête, crapeaud’, enz.

Het schijnt inderdaad, dat het Fransche volk, dat door de groote meerderheid onzer intellectueelen nog steeds voor beschaafd en verlicht wordt gehouden, alle schaamtegevoel verloren heeft.

Wanneer men de relazen leest van deze verkiezingscampagne, wanneer men ziet, hoe de Fransche bladen zelf deze bedriegerij op groote schaal van een volk, dat wil bedrogen worden, belachelijk maken, dan vraagt men zich met verbazing af: Hoe komen wij er in onze Germaansche landen, die in beschaving zoo mijlen ver boven Frankrijk staan, er toch toe, zoo tegen dit land op te zien, hoe komen wij er toe, terwijl wij dagelijks de bewijzen van het tegendeel voor oogen zien, nog steeds dit volk te beschouwen als het verlichte volk bij uitnemendheid? Welke reden bestaat er voor ons om op te zien tegen het volk van de Septembermoorden, het schrikbewind, de noyades in Nantes, de witte Terreur en de Commune, om maar eens eenige feiten aan te halen uit Frankrijk's aan schanddaden zoo rijke geschiedenis?

Het zou mij niets verwonderen, als de onbeschaamdheid, waarmede de Franschen hunne goede eigenschappen en de fouten hunner vijanden tegenover de wereld proclameeren, per slot van rekening de oorzaak is, dat de geheele wereld, en Frankrijk in de eerste plaats, van die eigen voortreffelijkheid en die fouten der tegenstanders, van de Duitschers in het bijzonder, overtuigd raakt. Men hoeft maar een Fransche krant of een Fransch tijdschrift van welke kleur ook, op te slaan, om daarin te lezen van ‘la France, le pays de l'art et des sciences,’ ‘la France, le pays de la politesse’, en het vermakelijke of liever bedroevende is, dat men dat in onze Germaansche landen maar rustig slikt; en in plaats van om het gesnoef der Franschen te lachen, in verband met wat men in werkelijkheid

van Frankrijk merkt, blijft men door dat gesnoef voortdurend van de meerwaardigheid der republiek overtuigd. In het onbeschaamde, domme tooneelstuk ‘Alsace’ wordt met de grootste gemoedsrust gezegd ‘Les Allemands ne comprennent pas la plaisanterie’, terwijl ik ervan overtuigd ben, dat de geachte schrijver nog nooit een amusant Duitsch boek gelezen heeft, misschien heelemaal geen Duitsch kent. Misschien ook beschouwt de schrijver als plaisanterie bij uitnemendheid de schunningheden van ‘Vie parisienne’ of ‘Rire’, waarin Frankrijk bijzonder uitmunt en die in Duitschland minder ‘geschätzt’ worden.

Er is geen land, waar men in domme zelfgenoegzaamheid van ‘grande nation’ minder notitie neemt van wat er op 't gebied van kunst en litteratuur in het buitenland, voornamelijk in de Germaansche landen, wordt geproduceerd; maar in de Germaansche landen blijft men bij voortduring in aanbidding opkijken naar den afgod van den Franschen smaak, zonder te bedenken, dat die afgod innerlijk reeds door en door verrot is.

De afgeloopen verkiezingen hebben ons bewijzen te over geleverd van wat ik, op gevaar af mij de eeuwige verachting der francophilen ten onzent op den hals te halen, wil noemen: de minderwaardigheid der Fransche natie. Ik heb er reeds op gewezen, hoe de Fransche natie telken keere een stelletje politici herkiest, die het in elk ander land niet eens zouden wagen, zich candidaat te stellen. Opmerkelijk is ook het kiezersbedrog op groote schaal, waarop de Franschen blijkbaar gesteld zijn. Dit bedrog blijkt reeds uit de namen der verschillende partijen. Niet minder dan pl.m. 360 van 602 afgevaardigden heeten ‘socialiste’ onder verschillende vormen: ‘socialiste unifié’, ‘socialiste indépendant’, ‘socialiste révolutionaire’, ‘radical-socialiste’, enz. enz. Dat zijn dan de meest vooruitstrevende, d.w.z. degenen, die voor het meest vooruitstrevend willen doorgaan, want een ‘républicain-socialiste’ als Briand of Millerand staat in zijne ideeën aanmerkelijk nader bij de gematigden, dan bij een ‘socialiste unifié’ en is b.v. veel gematigder dan een ‘radical’ als Caillaux. Behalve al deze socialisten zijn er nog een massa afgevaardigden, die al willen zij dan ook niet voor socialisten doorgaan, toch graag voor zeer democratisch en zeer linksch gerekend worden. Namen als ‘union démocratique’, ‘radical’, ‘fédération des gauches’ en zelfs ‘républicain de gauche’ wijzen op een dergelijk streven. Wanneer men bedenkt, dat de ‘droite’ gevormd wordt door de monarchisten en een republikein zonder meer reeds tot de ‘gauche’ behoort, dan dient dat ‘gauche’ natuurlijk slechts om de kiezers nog eens duidelijk de bijzondere vooruitstrevendheid van den candidaat, die zich in ons land vrij-liberaal zou noemen, onder het oog te brengen. Zoo zijn de ‘progressistes’: wat men in ons land zou noemen oud-liberalen met rechtsche neigingen en de ‘libéraux’: de meest principieele reactionairen, principiëel, behalve dan natuurlijk, dat zij zich ten einde het lieve volk zand in de oogen strooien ‘libéraux’ noemen.

Een ander staaltje van kiezersbedrog zijn de programma's der candidaten, met uitzondering dan van die van de ‘union catholique’, wier program klaar en duidelijk is. Ten einde den heeren kiezers te believen, worden er programma's opgesteld in verband met de eischen des tijds, die heel dikwijls in flagranten strijd zijn met het standpunt door den afgevaardigde in de kamer ingenomen en die dikwijls met het oog op de herstemming weer geheel worden herzien. Wij hebben destijds b.v. gezien, hoe op het congres te Pau de geunifiëerde radicalen en radico-socialisten zich tegen den

driejarigen diensttijd uitspraken, hoe daarna na het optreden van het kabinet-Doumergue, de aanhangers van het kabinet dat gedeelte van hun program weer netjes opborgen, om het vervolgens bij de verkiezing al naar de behoeften van het district, al of niet weer voor den dag te halen, totdat bij de herstemmingen, toen men de hulp der socialisten noodig had, het program van Pau weer fonkelnieuw opgepoetst voor den dag werd gehaald en op grond daarvan de verbroedering tusschen geunifiëerde socialisten, radicalen en radico-socialisten mogelijk werd. In ieder ander land zou men een dergelijk gekonkel walgelijk noemen, den Franschen kiezer echter schijnt men alles te kunnen wijs maken.

Van poging tot kiezersbedrog getuigt ook het optreden van den progressistischen vicomte Lannes de Montebello, overigens misschien de meest verdienstelijke der niet-herkozen afgevaardigden. Deze edelman, die een der meest schitterende titels uit het eerste keizerrijk draagt, dient zich bij zijne kiezers aan als ‘citoyen’ Lannes de Montebello. Men moet een volk toch wel zeer verachten, wanneer men tracht het op zoo platte wijze om den tuin te leiden!

Ook op de hooggeroemde Fransche beschaving werpen deze verkiezingen een eigenaardig licht. Wanneer men de Franschen en hunne ijverige bewonderaars hoort, dan is Frankrijk ‘le pays de la politesse’. Welnu op verschillende vergaderingen heeft men de sprekers der gematigde partijen eenvoudig niet aan het woord laten komen, op andere heeft men de candidaten met rotte eiëren gegooid of hun de automobielbanden doorgesneden.

Als staaltje van Fransche snoeverij diene ook, dat de vroegere prefect van politie, Lépine, na zich sterk beklaagd te hebben, dat zijn tegencandidaat hem zijn geheele program had ontstolen, pathetisch uitriep: Maar één ding kan men mij niet ontstelen, dat is mijn verleden, ‘ma peau trouée de balles’ in den oorlog van '70. In onze Germaansche landen zou men zeggen: Zoo iets laat ik liever een ander zeggen, maar in Frankrijk slaat men zich op de borst en somt zijn deugden op in het publiek, zoo ongeveer op de wijze, waarop de Arabieren dit doen.

De komende legislatieve periode zal voor Frankrijk wel op dezelfde wijze voorbij gaan als de laatste jaren. Men zal elkaar in het parlement hevig uitschelden, de ministeries zullen elkaar in ras tempo blijven opvolgen, met ieder ministerie, dat aftreedt, zal er een nieuw stelletje ambtenaren rijp worden voor pensioneering, en met ieder ministerie, dat optreedt zullen er een aantal ambtenaren en trouwe kiezers rijp worden voor het legioen van eer of gelukkig worden gemaakt met een tabaksbureau en in onze Germaansche landen zal men wel bij voortduring Frankrijk blijven beschouwen als het land van beschaving en verlichting, waarbij wij nog een heel eind ten achter zijn.

Literaire kroniek.

Frederik van Eeden, Sirius en Siderius. II - Het Kind. Amsterdam, W. Versluys. 1914.

Het tweede boek van dit vreemdsoortig-schoone verhaal, dat geen roman is en geen lyriek, en eigenlijk geen tusschenvorm ook. Maar een heel bijzonder boek is het zeker, prachtig gestyleerd en van eene hooge, exotische symboliek.

In de omgeving van San Francisco groeit het wonderlijke kind Sirius op; ziehier hoe de stad in de eerste bladzijden van het werk wordt geteekend; dan hebt ge tevens een voorbeeld van den schoonen, gedragenen schrijftrant:

'Als een helle spotlach schaatert de naam dier schoone hoofdstad aan de zonnige baai, de stad uit gouddorst geboren en door hebzucht innerlijk verrot, genaamd naar den goeden Heilige, die met de armoe wilde huuwen en den zijnen het aanraaken van alle geld verbood: - San Francisco, de schitterende wraak van Mammon, om veel-eeuwige verguizing trots ongeschokt gezag.

Daarbij woonden moeder en kind, digt genoeg om haar schoonheid te zien als een vizioen van de apokalyptische heemelstad - de hooge geevels in den avond-zonnebrand als van gloeyend kóper, - de blaauwe blikkerende zee deemoedig uitschuimend tot aan haar trotsche drempels - maar toch ook ver genoeg om buiten de sfeer te blijven van haar zieke weelde, gevrijwaard voor den stank van haar innerlijk bederf.'

Wonder-eigenaardig, en alleen als symboliek te aanvaarden, is het zieleleven van dit kind; vreemd ak stelsel van educatie in het algemeen, is ook de opvoeding van de begrijpende moeder.

Men vertelt dat Rousseau een vader, die hem mededeelde dat hij zijn zoon geheel volgens de in den Emile neergelegde theorieën had opgevoed, antwoordde dat dit zooveel te erger was, zoowel voor het kind als voor den vader. En ditzelfde zou men kunnen toevoegen aan ouders die hunne kinderen gingen opvoeden volgens het systeem waaraan Enna, de moeder van Sirius, zich houdt....

Maar Sirius is ook geen gewoon kind. Als in vele werken van Van Eeden ook hier een wezen met bovennatuurlijke begaafdheid, een mensch die bij zijn komst op aarde met sterkere koorden aan het onzichtbare blijft verbonden dan gewoonlijk het geval is

Bij het scheppen van deze creaties deinst de schrijver voor geen enkele mogelijkheid terug. Zoo begint Sirius gedichten te maken, als hij zes jaren oud is, en nog geen letter kan lezen of schrijven; hij dicteert de proza-verzen aan zijne moeder.

Hier volgt een van de 'brieven aan zijn vader', zooals de verzen door Sirius worden genoemd:

> Ik liep langs het zilveren meer
> de zon scheen over den bergrand
> in de schaduw stroomde de beek.
> Een doode duif dreef in het meer
> met de gekromde pootjes naar booven.
>
> Toen werd ik bedroefd

en verlangde naar mijn moeder.

Ligt er niet een wereld van gevoel in die enkele regels? Herinnert de simpele schoonheid van dit gedichtje niet aan het beste wat Van Eeden gaf? ‘Toen werd ik bedroefd en verlangde naar mijn moeder’.., hoeveel zuivere eenvoud, hoeveel poëzie in een paar kinderlijke woorden!

Er zijn bij deze brieven van Sirius verscheidene, waaruit een diepe intuïtieve levenswijsheid opstraalt. Als voorbeeld hiervan haal ik het volgende aan:

> Alle menschen hebben een naam
> en toch heeten allen hetzelfde.
> Ze heeten allemaal ‘ik’.
> Als de boomen konden spreeken
> noemden ze zich ‘ik’
> en de steenen en de sterren.
> Men noemt mij Sirius Gotama
> maar ik ben ook ‘ik’,
> net als alle menschen.
> Alle menschen zijn ‘ik’.
> Ik ben alle menschen
> ik ben ook de boomen
> ik ben ook de steenen en de sterren.

Hierin ligt een diep gevoel van identiteit met alles wat bestaat, en de bewustheid van deze innige verwantschap in de ziel van een zes- of zevenjarig kind: waarlijk, wanneer men den symbolieken opzet niet voortdurend in het oog houdt - en hoevelen zullen dat kunnen? - kan men zich moeilijk bij de waarde dezer subtiele uitingen-op-zich-zelf bepalen.

Overigens, hoe mooi zijn ze. Welk een teedere bespiegeling van eene in-zich schouwende ziel. Het subtielste is misschien dit:

> Als ik Ida zie
> dan gaat alles leeven,
> de palmbladen fluisteren,
> de grasjes wenken,
> de vaarens wuiven heel wijs,
> de rotsen krijgen gezichten.
> Ik verstaa ook de voogels,
> wat de zee zegt is duidelijk,
> ik zie wat de zon bedoelt.
> Maar des aavonds als Ida weg is
> ben ik alles vergeeten,
> het is stil en zwart.
> Alleen de sterren knipoogen,
> die weeten het nog.

Uiterst bijzonder is ook het visioenaire leven van Sirius. Inzicht in nieuwe levenswaarheden heeft de profetische schrijver hierin gesymboliseerd; hij overschouwt een nieuwe cultuur, wordend uit strijd en velerlei ellende; hij toont ons de achter onze beschaving liggende perioden in den valen glans van voorbijgegane beteekenis.

Met verschillende personen komt de jonge Sirius in aanraking; Sheldon, de Christelijke reverent en de Boeddhist in den gelen mantel zijn twee der voornaamste. In de snedige antwoorden van den knaap aan den dom-bruten

geestelijke komt weer het oude sarcasme van den schrijver tegen de praktijk van het Christendom aan den dag.

Zoo wast Sirius door de conventie der bestaande menschelijke begrippen heen, zoekend achter alle verschijningen het diepere wezen der dingen. Eigenaardig is zijn omgang met Ellie van Wijk, de beroemde pianiste, die Sirius op zijn vraag: wat is eigenlijk muziek? geen bevredigend antwoord weet te geven, en het hem ook door de macht van haar spel niet leeren kan.

Doch op het concert heeft Sirius een visioen, dat hem meer openbaart, dan eenig menschelijk wezen hem verkondigen kan:

'Des avonds op het concert speelde Ellie van Wijk een concert van Brahms met orkest. En midden in deze woelende zee van bruisende, schuimende klanken, in den wilden wervel van toonen, die den luisteraar bijna verbijsterden door hun onstuimige macht en hun fijne verwikkeling - had Sirius een vreemd vizioen. De zaal was halfrond, schelpvormig - en op eenmaal was het Sirius alsof het een oorschelp was. Hij zag al die luisterende menschenhoofden in rijen om een kern van bewegende menschenhanden en ze vormden te samen één luisterend orgaan, één groot oor. De klanken stroomden van uit het midden als luchtbeweeging, maar ze werden eerst tot harmonie en schoonheid in al die hoorende wezentjes. Die weezentjes wisten zelf weer niet wat ze deeden. Ze gehoorzaamden aan een aandrift en voelden bevreediging - maar de Groote, de Glansrijke, waarin ze allen leefden, die omvatte al hun aandoeningen met vol begrip en verbond ze tot één aandoening van harmonie en schoonheid. Zoo maakten al die menschjes tesamen een gehoor-orgaan voor Hem, die hun Ik is, zooals de bladeren het orgaan tot ademen vormen voor den boom'.

Ik haal dit fragment aan als een voorbeeld van de wijze waarop de schrijver zijne meening over de verhouding tusschen verschijning en wezenlijkheid uiteenzet. Het beschouwen van deze verhouding maakt een belangrijk bestanddeel uit van het werk, dat daardoor aansluit bij vroegeren arbeid, speciaal bij het Lied van Schijn en Wezen.

Waarlijk - dit is een boek dat wij met blijdschap en dankbaarheid moeten ontvangen, èn omdat het de eenheid in Van Eeden's diepere beschouwing van leven en dood bevestigt, èn omdat het, als kunstwerk op zich zelf, in bezielde schoonheid mag geplaatst worden naast des schrijvers beste werk.

HERMAN MIDDENDORP.

Stijn Streuvels. Dorpslucht. Eerste deel. - Amsterdam, L.J. Veen.

'Met die twee dingen: breedte buiten en diepte binnen, heeft een schrijver al genoeg om eenige honderden jaren aan zijn werktafel te zitten pennen en.... boeken vol te schrijven'.

Zoo schreef Stijn Streuvels in zijn belangrijk autobiografisch artikel: Hoe men schrijver wordt.[1] Deze uitspraak bevat in weinige woorden het geheele geheim van Streuvels' kunst; deze groote Vlaming ziet om zich de groote lijnen van leven en natuur, wording, bloei en ver-wording van beschaving en ras, de grootschheid der onbezielde schepping. En in zich voelt hij de teeder-zinnige, verzachtende bekoring van menschen en

1. Tijdspiegel, 1911, afl. I.

menschjes, het simpele leven van kleine zielen, die hij uitbeeldt met groote liefde en eindeloos geduld.

Streuvels zelf geeft in hetzelfde artikel nog iets naders over de uitgangspunten die ik daareven noemde:

'Waar ik nu te werken zit, hier op mijne heuvelhoogte, heb ik dus "buiten mij" de breede ruimte. Dat is voor de handeling met den grooten, groven borstel, het zwierig gebaar met de wabberende lijnen; het kleurenspel over de onmetelijke uitgestrektheid van licht en zon, wind en wolken, met velden vol vruchten, met huizen er in en dorpen, met menschen in hun poenderige doening, als nietige stippels in de groote natuur.

Daarbij heb ik nog: "de diepte" te zoeken in me-zelf - mensch te zijn onder de menschen, zonder meer. Dat is voor de tafereelen met het fijne penceel; de dingen van naderbij gezien; het kleine leven als hoofdrol in de groote natuur. De tegenkomsten en de verwikkelingen en de verschillende gestalten van het bestaan der boeren en der dorpelingen ondereen; dat altijd anderend, altijd gelijkig en altijd verschillend spel der menschelijke comedie in het eenvoudige, het gewone *buitenleven* met zijn bedaarde, gelijkvloeiende oppervlak; maar ook met zijn diepen, verdokenen, wisselkeerenden ondergrond - met zijne diepe ziel.'

Breedte en diepte - beide begrippen genomen in dezen gansch bijzonderen zin - zijn in Streuvels' scheppingen bijeen-gevoerd tot eene grootsche eenheid van leven en kunst.

Zoo ook in het boek, waarvan het eerste deel thans voor mij ligt: Dorpslucht. De Tijdspiegel-lezers hebben het reeds op de bladzijden van dit tijdschrift gevolgd, doch thans, als boekdeel, zal het den toen verkregen indruk verdiepen en verinnigen. Men merkt beter op, welk een grootsche compositie men hier voor zich heeft.

Eigenaardig zijn de verhoudingen in dit verhaal uitgesponnen; met breeden opzet, en krachtigen trek van groote lijning, geeft de schrijver hierbinnen een minutieuze, tot in uitersten verzorgde détail-bewerking, die evenzeer getuigt van bewonderenswaardig opmerken als van liefdevol medevoelen. Want Streuvels kènt zijne Vlamingen, en wat meer zegt, hij heeft ze lief.

Wat moet het voor dezen schrijver eene exquise genieting zijn, zijne figuren tot in de fijnste nuances af te werken, al die denkbeeldige levens te doorschouwen en te doorvoelen, en ze voor te stellen, ieder naar zijn 'aert en eigenschappen', en dan deze levens in elkaar te doen grijpen, tot de wondere, levende wisselwerking van ziel tot ziel de welvende booglijnen zijner stijgende conceptie beroert.

Misschien is de vergelijking vreemd - maar toen ik dit boek las, heb ik teruggedacht aan een groote ontroering die ik eenigen tijd geleden onderging te Parijs, in de Sainte-Chapelle van het Palais de Justice. Ik bezichtigde het groote ronde venster boven den ingang, toen plotseling de zon doorbrak, en onder de lijning van den kerkbouw eensklaps het licht in schitterende schakeering door de tachtig in ronde omlijsting gevatte, gekleurde ruiten naar binnen viel.

Dat was zoo schoon, dat ik die gewaarwording moet blijven beschouwen als een zeer bijzonder moment uit mijn leven.

En aan dit oogenblik dacht ik nu bij de lezing van Streuvels' laatste kunstwerk: grootsch van lijning, van opzet; maar daar-binnen verzorgd met fijne nuanceering van onderscheidene tinten, met levende sprankeling en onuitsprekelijke mildheid van licht.

Van de door den schrijver op den voorgrond gevoerde personen noem ik in de eerste plaats Koornaert, den stillen, goedmoedig-wijsgeerigen rentenier. Hoe weloverdacht, maar vooral hoe weldoorvoeld is het gedachtenleven van dezen eenzelvigen, deftigen burgerman, die, voor heel de wereld ongeweten, zijn vermaak vindt in zijn romantische fantasieën, tot hij, als éénmaal zijn verholen gedroom komt tot een daad - het doodschieten van den dief, die zijne tabaksplanten komt weghalen - zich zelf overrompelt, en uit zijn opgeschroefde verbeelding plotseling wordt teruggestort in wanhopige werkelijkheid.

In deze passage in een eigenaardige spanning, die tot beklemming verinnigt, als Koornaert, in den ‘kriekelaar’ gezeten, met geladen geweer de tweede komst van den dief afwacht.

Ziehier een klein fragment, waaruit die zwoelte opstijgt; het geeft u tevens een kijk op den goeden Koornaert, die, door zijne naïeve fantasiën medegevoerd, in den boom afwacht wat er gebeuren gaat, met angst luisterend naar de maanlichte stilte:

‘In die vreeselijke stilte gingen de boomen en heesters in den tuin, aan 't fluisteren eerst, aan 't praten met schelle of zware stemmen, met gegil en gebrom, al dooreen tot het een warreling van roezemoezige zotteklap werd, overgalmd door plechtige uitspraken zonder zin. Dan op een teeken, viel alles stil, hield alles den adem op, hijgden de dingen in bange verwachting naar iets dat gebeuren ging en niet gebeurde.

In die gapende ijlte vielen de klokslagen uit den toren over 't dorp en ronkten open als een streng vermaan. Verder, uit andere richtingen, werden de zware slagen herhaald, op al de torens der dorpen over den omtrek. Iedere slag was als een ronkende weeklacht die uitstierf en door een zelfde weeklacht werd herhaald. Ze klonken als een uitspraak van verwijt voor al wie niet te bedde was en in den slaap der rechtvaardigheid verzonken. Hij telde telkens weer elke nieuwe reeks en na den twaalfden slag viel alles terug in een ijzige stilte.

Uit zijne kindscheid had Koornaert den indruk van afschrik en gruw bewaard voor het spookachtig uur te middernacht, en hier op zijnen boom, in dit zonderling postuur, was hij er meer dan ooit van bewust: dat er te middernacht iets gebeurt in de natuur - dat er iets wakker wordt in den algemeenen slaap; dat er geheimzinnige krachten los komen en dat de boomen en beesten alsdan een andere gedaante aannemen dan deze waaronder wij gewend zijn, ze te zien. Nog nooit was 't hem gebeurd in zulke omstandigheid, alleen buiten te zijn op dat uur in die akelige stilte. Hij had het niet voorzien en nu werd hij bang - niet voor de dieven, maar voor den geheimzinnigen geest van den nacht die in roere kwam. Hij verbeeldde zich dat de boomen onderling afspraak hielden: dat ze zijn geval beoordeelden en dat de kriekelaar waarop hij zat, hem uit de kruine zou schudden.

De nacht scheen hem wreed, iets waar de mensch zich verdrongen ziet en andere krachten heerschen in den valschen sching der mane.’ (Pag. 139-140).

Kenschetsend voor een natuur als deze is ook de twijfel die in hem ontstaat, als de burgemeesters-vacature hem het uitzicht opent op een ander leven. Aan de eene zijde lokt hem het bestaan van machthebber, wakend over wel en wee van gansch eene gemeente; doch aan de andere zijde trekt hem zijn vreedzaam, onbewogen renteniersleven, zonder beslommeringen en zonder verantwoordelijkheid. Wel maakt Koornaert zich-

zelven wijs dat dit laatste voor hem het beste is, en toch, hoe groot is zijne teleurstelling, als de zaak bij den pastor besproken wordt, en de oude geestelijke zonder de minste aarzeling zijne meening uitspreekt:

'Dat gaapt gelijk een oven, - Blondeel! wie zou er anders burgemeester worden tenzij Blondeel?!'

Treffend is ook de teekening van den ouden, zelfgenoegzamen pastor, die zijn aandacht verdeelt tusschen twee belangrijke dingen: lekker eten en drinken ten eerste, en dan het bewaren van den lieven vrede, door alle dingen te laten zooals ze zijn. Kostelijk is zijn gemopper tegen den nieuwen kapelaan, het 'mager, zwarte manneke,' en diens 'verwaandheid van inzicht en een best-weten met een minachting en een onverdoken misprijzen voor alles wat naar 't oude rook'.

En wat de gezonde etensveerdigheid van den goeden pastor betreft - men leze op pag. 250-254 eens de beschrijving van het 'noenmaal,' dat Colete, meer meesteres dan dienstmaagd, 'gewend was op te dienen met statigheid'.

En niet minder dan deze twee, zijn al de hoofd- en bijpersonen voorgesteld met grandioze distinctie en eene fijnheid van pychologische wedergave die groote bewondering afdwingt.

Ik noem nog de beschrijving van 'het Gangske,' het warnet van steegjes en slopjes, waar het schuim van de dorpsbevolking bijeenhokt, waar een ras woekert 'met eigen zeden en gewoonten, een gespuis waar niemand vat of pak aan heeft en noch met goedheid noch met kwaadheid te leiden of te bekeeren viel'. Het sinistere bestaan van dit ruwe bestanddeel, onderling verstandhoudend door onuitgesproken, eigen wetten van recht en moraal, is door Streuvels met weergalooze harmonie van kunst-en-kunnen weergegeven, en een hoogtepunt bereikt hij zeker in het tooneel, waar de ruwe, sterke Busschere, die door Koornaert is gekwetst, na geweldigen doodstrijd sterft.

En dan Poortere, de uit het tuchthuis ontslagen strooper, die zijn vrouw als een verworden slons terugvindt in het Gangske, de eenige buurt, waar zij, de vrouw van een gevangene, niet met verachting afgestooten wordt, en waar ook Poortere zelf wordt binnengeleid als een koning, die door zijn onderdanen wordt ingehaald!

Wat nog meer te schrijven van dit schoone en rijke boek.... Ik wil niet zeggen dat het Streuvels' beste werk is, want bij hetgeen hij reeds schonk, is zooveel schoons, dat men met een dergelijke uitspraak niet voorzichtig genoeg kan zijn.

Maar dit is zeker, dat hier een werk wordt samengesteld, dat in ieder opzicht mag geplaatst worden naast den besten arbeid van den schrijver. De voltooiing van het tweede deel, thans in den Tijdspiegel verschijnend, wordt nog voor dit jaar aangekondigd.

HERMAN MIDDENDORP.

Aphorismen.
J. Petri.

De meeste menschen kennen het wild alleen op hun schotel; zoo zijn hunne passiën als dagelijkschheden, met de saus van een enkelen feestdag.

De tachtigers hebben zich overeten aan hors d'oeuvre; door veel soep zetten wij nu den maaltijd voort.

Zij die alle dag alledaagsch zijn, hebben zelfs geen kans om te verjaren, zij vereeuwigen zich zelfs niet tot een ommezientje.

Velen gaan liefjes met de liefde om; mijn liefje wat wil je nog meer?

De futuristen zijn een kolossaal anachronisme, zij behooren thuis in het praehistorische en zijn het mooist in het chaotisch duister.

Beethovens zevende symphonie is de ideale kermis.

Dichters loopen met het hoofd boven de wolken, daarom noemt de wereld hen bijziende en verstrooid.

De paradox is als de zon op sidderend water, men moet er oog voor hebben.

Woorden zijn voor de menschen als ratels, voor minnenden als brieven, voor dichters als bloesems, voor denkers als telescopen naar den hemel.

Onze leestafel.

De Roman van een Student, door Jo van Ammers - Küller. - H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1914.

Een greep uit het leven van een student, te midden zijner academie-vrienden en kennissen kan stellig op veler belangstelling rekenen.

Ik zie in mijn gedachten de jonge hoofden zich over dezen goedgeschreven, passievollen roman buigen, er gretig kennis van nemend. En al is het thema niet nieuw, het is er een, zou ik haast zeggen, dat nooit veroudert. Altijd weer zullen jonge mannen in zoo listig gespannen strikken verward raken en ook altijd weer zullen zij bedrogen uitkomen.

Het eerste hoofdstuk brengt ons al dadelijk op de hoogte van het gevaarlijk spel, waaraan Walda zich gaat wagen. Niet door ellenlange beschrijvingen raken wij 'au milieu,' maar door een vlot gesprek tusschen den held en zijn vriend Hegel. Auteur weet in enkele trekken, een kleine onderstreepte opmerking, een paar schijnbaar los daarheen geworpen woorden vrij wat te vertellen. Hier geen overvloed van verwarrende epitheta; iets sobers, iets leuks, iets eenvoudig de werkelijkheid afteekenend markeert het geheele boek. Elze blijft haast iets te veel in de schaduw, maar Walda, Hegel, Rand en de perverse Constance, wij zien ze voor ons.

Gloedrijk en boeiend, met de geschiedenis innig saamgeweven, is de roeiwedstrijd beschreven, waarbij 'de dag staat in het teeken van Laga's glorie.' Dit hoogtepunt van jong leven en studentengenot, zoo zonnig, zoo frisch, zoo vol van forsche kracht, arme Elze viert het niet mede. Waar Constance triomfeerde, zich als getrouwde vrouw vrij mal aanstellend op het bootenveld, ondervond Elze grievende veronachtzaming. Met een hartje vol leed keerde zij stil naar huis terug; anderer vreugde had haar slechts smart gebracht, 'martelende teleurstelling.'

De verhouding tusschen Walda en zijn moeder is mede zeer natuurlijk geschetst, behoort tot de best geschreven bladzijden van dezen boeienden roman. De gesloten vrouw met het liefhebbend hart, die niet beminnelijk kòn zijn, maar voor wie haar zoon, haar eenige, haar alles is, zoodat zij zelfs den trots van haar geslacht buigt, om hem uit onwaardige ketenen te bevrijden; die vrouw vormt in hare ouderwetsche, haast ongenaakbare degelijkheid, een prachtige tegenstelling met Constance. Blonde Elze is nog te veel kind, om Walda te kunnen beinvloeden, maar deze twee, zijn moeder en zijn minnares, hoe zwak staat hij voor beiden!

Arme moeder! Met haar blanco crediet voor het Senaatsjaar, dreef zij haar zoon zelve den weg op, waarvan al haar liefde hem niet weer kon afbrengen. En toch was het hare energische weigering op de laatste vraag, die hij haar ooit zou doen, waardoor Walda ten slotte voor het ergste dat een man kan treffen, werd bewaard.

Ook het einde is goed gezien en gevoeld. In 's menschen jeugd is er geen onverwinnelijk leed. Het leven strekt zich dan nog uit met wijde,

wijde horizonten, zij 't over grijze zeeën, in betrokken lucht. Het kan niet eeuwig stormen. De zon moet eindelijk op nieuw doorbreken, de zon, die tranen doet vervluchtigen en smart stilt.

ELISE SOER.

Janneke de Pionierster, door Louize B.B. Modern-Bibliotheek, v. Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Een goede bekende uit 'Eigen Haard,' die men gaarne weder eens ontmoet; een allerliefste novelle, die zich eenige jaren geleden reeds vele vrieden maakte. Er is iets gezelligs in, het moedige Janneken nog weer eens op haar proeftocht te volgen.

Hollandsche kracht en volharding wedijveren in dit verhaal met haast sprookjesachtige teerheid. Ouder verruwde bolsters kloppen goede harten in het eenzame dal van Rameleh, dat tusschen hooge bergwanden ingesloten, door woud, Indisch oerwoud omgeven, op een grafkuil gelijkt, waarin alle beschaving aan het versterven is.

Maar Janneke, het jonge, dappere vrouwtje, doet haar herleven; weet ruwe zeden te verzachten, gezelligheid te brengen, waar doodelijke verveling heerschte, die tot allerlei misbruiken, ja ondeugden voerde bij de arme opgeslotenen, te Rameleh.

Echtelijke liefde, angst haar man ook zoo te zien verworden, als zijn voorgangers, helpen Janneke wonderen doen. Tot... tot ook haar het klimaat overmeestert en zij, na een hevige ziekte, die haar liefste hoop vernietigde, in zware apathie vervalt. Dan beginnen de zaden, door haar uitgestrooid en welig opwassend, weer te verstikken onder allerlei onkruid; maar op het kritiekste oogenblik doen de liefde van haar man, de teere zorg van de vrienden voor een miniatuur-grafje, boven op den Oedjong, Janneke tot inkeer komen. Zij werpt hare zwaarmoedigheid van zich, als een looden last, die haar diep gebukt deed gaan; zij richt zich op, gestaafd door den plicht, die haar waarschuwend heeft aangezien... Met heldere oogen bezweert zij haar man, haar aan zijn zijde te laten blijven. Wat zou er van hem, wat van Rameleh worden zonder Janneke?

En zij krijgt vrouwelijke hulp, niet alleen van het lieve Chineesche vrouwtje, de kleine Yum, die was al lang haar vriendinnetje; maar van meisjes uit het moederland. Nu één schaapje over de brug kwam...

In het overvolle laatste hoofdstuk wordt ons vrij wat medegedeeld waardoor wij Rameleh's toekomst helderder leeren inzien.

En zeg nu niet, gij, die dit fijn gesponnen gegeven, hier te lande, gemakkelijk in uw armstoel gezeten, leest, dat de Ramelehsche toestanden met te zwarte kool zijn geteekend. Op vele plaatsen in onzen Archipel leven eenzamen, als dokter Spaan en consorten. Weinig vrouwen kunnen en willen zich voorstellen welk een leven hare zonen, broeders, vrienden daar ginds leiden. Nog minder hebben den moed, de geestkracht, de zelfverloochening, in zulke woestenijen den voet te zetten. Maar overbekend is, hoe Jan van Riebeeks volkplanting aan 'De Kaap' dat heerlijk land, pas vooruitging, toen Amsterdams vroede vaderen er vrouwen hadden heengezonden.

Niet de man op zijn eigen houtje of de vrouw alleen kunnen een maatschappij, groot of klein, stichten, hervormen, doen bloeien. Samen moeten

zij werken, man èn vrouw, beiden. Dit is de groote les, die Janneke, de pionnierster, predikt; maar laat men goed luisteren. Want de toepassing eischt verloochening van het eigen ik, eischt opgaan in anderer belangen, eischt trouwe toewijding, onbezweken volharding, eischt voor alles geduldige liefde. De liefde, die alle dingen bedekt en verdraagt en vergeeft.

Een weemoedig gevoel bekruipt ons, wanneer we bedenken, dat de hand, die dit en zoovele andere innige verhalen te boek stelde, voor goed is verstijfd. De uitgave van dit werkje, zoo kort na het heengaan der beminde schrijfster, zij als een eeresaluut bij haar graf.

ELISE SOER.

Judas Ish-Karioth, Tooneelspel in drie bedrijven, door J.L. Walch. - Tooneelbibliotheek, onder leiding van L. Simons.

Een stuk als bovengenoemd moet men zien spelen, wil men het volkomen recht laten wedervaren. Toch boeit het ook sterk onder het lezen. De oude stof is met veel vaardigheid, met echt artistiek gevoel behandeld. Hoe satanisch Judas ook is afgebeeld, hij blijft mensch. Er is iets deerniswekkend in zijn liefde voor Maria van Magdala, de schoone zondares, die bekeerd van hare booze wegen, gretig luistert naar de woorden van Jezus. Zij, de boetvaardige, hunkerend naar vergiffenis, voelt zich door de verheven goedheid van haar Heer en Heiland als wedergeboren. Zij werd veracht, bij hem vond zij mededoogen; zij was zoo moede, bij hem vond zij rust. In hare kennismaking met Judas Ish-Karioth is iets haast te naïf onschuldigs voor een vrouw met een verleden als het hare. Aangrijpend moet het tooneel zijn, waarbij zij, juist door hare diepe vereering voor den Nazarener, geen vergiffenis kan schenken aan den ellendige, die hem verried voor dertig zilverlingen. Diep voelt zij het gebod der Christelijke liefde: ‘Vergeeft elkander uwe misdaden.’ Maar de tegennatuurlijke daad van Judas, het monsterachtige in den man, dien zij eerst begroette als een broeder, hem volgeling van den Meester wanend, berooft haar van alle bezinning. Zij ontvlucht hem vol walging, eigen zonden volkomen vergetend. De natuur sterker dan de leer. Een mooie créatie, deze Maria van Magdala!

Ook het motief voor Judas' gruwelijk verraad is menschkundig gevoeld, en Kajafas, die zoo slim 's mans zwakke punt weet te vinden, den weifelaar verleidt tot de misdaad, is prachtig uitgebeeld, vooral in tegenstelling met Abraham, die den Hoogepriester niet durft oordeelen en toch....

Deze vreeselijke tragedie, ons allen zoo overbekend, is echt zielkundig behandeld; moet, door ware artisten vertolkt, diepen indruk nalaten; ons doen huiveren voor de diepte van ellende, waarin een menschenziel kan ondergaan.

De dialogen winnen aan zeggingskracht naarmate de handeling voorschrijdt.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Mei-aflevering besluit de heer P. Raëskin zijne novelle ‘Nonneke’. Prof. K. Kuiper vervolgt den ontwikkelingsgang der Grieksche tragedie. Dr. A.G. van Hamel geeft Iersche indrukken. De heer D.J. van der Ven behandelt de volkspoëzie der spinneweken. Dr. J. de Jong verhaalt de loopbaan van Lilly Lehmann. Verzen volgen van C.A.B. van Herwerden.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Mei-aflevering begint een roman van Dr. P.H. van Moerkerken, getiteld ‘De Bevrijders’. Over Anatole France schrijft de heer P. Valkhoff. Mr. P. Otten zingt eene ballade ‘Isenbele’. De heer H.J. Westerling verhaalt een stukje Middeleeuwsche Jodengeschiedenis. Johan Wesselink dicht een novelle uit de groote stad. Dirk Coster behandelt Carry van Bruggen's Heleen, Prof. C. van Vollenhoven den strijd om het adatrecht, Prof. J.G. Sleeswijk pest en pestbestrijding.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Mei-aflevering vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman ‘Aan 't lichtende strand’. Jac. van Looy geeft een ‘Uitvaart’, Aleida van Pellecom een schets ‘Oud’ en Felix Timmermans drie krachtig schoone herfst- en winterstemmingen uit zijn serie Vlaamsche natuurtafereelen. De heer J.R. van Stuwe Hzn. vervolgt zijn verhandeling over John Masefield, Dr. A. Aletrino zijn studies rondom Napoleon. Mej. Mien Vermeulen geeft een gedicht. Ten slotte worden drie nieuw ontdekte verzen van Keats gepubliceerd.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het Meinummer vangt Prof. T.J. de Boer een studie over psychanalyse aan. Aan Shelley is een nagelaten gedicht van Alex. Gutteling gewijd. De heer H.P. Berlage Nzn. plaatst zijn derde lezing over Stedebouw. De heer Jacob Israël de Haan bezingt den bloemendag van het Joodsche nationale fonds. Giza Rischl, J.G. Danser en Joosken den Beer Poortugael zingen liederen.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

De Mei-aflevering wordt geopend met onderhoudende brieven van den oud-minister Z. Exc. Colijn van zijn reis naar China. Dr. H.T. Oberman behandelt Rabindranath Tagore. ‘Als 't vertrouwen sterft’ is de titel eener novelle door Bernarda. Dr. D. Plooy vervolgt zijn beschouwingen over de grenzen van Antike en Christendom.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

Het Aprilnummer wordt geopend met eene novelle ‘Jong Vrouwtje’ door mevr. J.M. Westerbrink - Wirtz. Mr. P.H. Ritter Jr. houdt beschouwingen over proza en poëzie. H. van Meerenveldt geeft een schets: ‘De oude Man’. Willem de Mérode bezingt Eroos, den Tuin en Pieta. R. Tharod geeft mede eene novelle: ‘Verjaardag’.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

In de Mei-aflevering betoogt Dr. J. Six, dat de Rommelpotspeler van Genève moet toegeschreven worden aan Aert de Gelder. De heer Ary Delen behandelt de kunst van heden in de Antwerpsche tentoonstelling van dit jaar, o.a. Vincent van Gogh, Jacob Smits, James Ensor, Rik Wouters. De heer J.D. Kronig den dusver onbekenden Rembrandt ‘Ariadne en Bacchus op Naxos’.

***De Natuur,* populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.**

In het nummer van 15 Mei deelt de heer G.M. Claus iets mede over vervoerbare stations voor draadlooze telegrafie, de heer W.M. Mieras iets over het onderzoek van goud en zilver, en Mimosa iets over hagedisachtige dieren. Dr. G.J.D. Mounier bepleit, in overeenstemming met onze ‘christelijke’ jaartelling, voortaan alle klokken op de wereld naar die van Bethlehem te regelen, zoodat de tijd van Bethlehem op de geheele wereld uniform de eenige officieele zou zijn. Dr. D. Knuttel besluit zijn

beschouwingen over photoluminiscentie. Dr. D. van Gulik stelt eene beveiliging van ontvangtoestellen voor draadlooze telegrafie tegen den bliksem voor. Dr. Calkoen beschrijft den invloed van uiterst geringe hoeveelheden van sommige bodembestanddeelen op den plantengroei. Dr. A.J.C. Snijders berekent de verbrandingswaarde der steenkool. De heer E.K.L.A. Beyen E.I. beschrijft den toekomstsakkumulator van Prof. Dr. H.J. Hannover.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Mei handelt de heer Jac. P. Thijsse over stofzaad. De heer J. Drijver verhaalt van den grutto, de heer J. Vijverberg van kievit, kraai en tureluur, beiden met opnamen van vogels en nesten. De heer A.B. Wigman beschrijft een excursie in koude Aprildagen, waarin sneeuw de bergen bedekte, naar Bingen en omgeving. De heer W.L.M.E. van Leeuwen schetst Bussums lage landen. Mej. Marie Gijsen vertelt aardig van de ganzen, die zij door een Minorca liet uitbroeden. Nog deelt de heer J. Drijver zijn ervaringen mede van het wielrijden met licht over donkere landwegen en de heer J. Kohnhorst de zijne van eene lentewandeling.

In het nummer van 15 Mei behandelt de heer E. Heimans den oorsprong van de Geulflora, terwijl de heeren Jansen en Wachter Zuid-Limburgsche grassen beschrijven. ‘Vrouwke’ vertelt van een zwaluwnest binnenskamers in den huiselijken kring. Beschreven wordt een tocht naar de Betuwe. De heer W.L.M.E. van Leeuwen bespreekt Bussums hooge landen. De heer D. Woltman verhaalt van enkele vogels op Schiermonnikoog.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Het nummer van 25 April bevat de karakterschets van Herman Heyenbrock, den schilder der groot-industrie.

Ontvangen boeken.

P.C. Boutens, *Verzen.* P.N. van Kampen en Zn., A'dam.
G.F. Haspels, *Wisselend uitzicht.* P.N. van Kampen en Zn., A'dam.
Dr. G. Kalff, *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Constant van Wessem, *Hoe moeten wij Paul's ontwaken van Frederik van Eeden eigenlijk lezen.* W. Versluijs, Amsterdam.
Jo van Ammers-Küller, *De roman van een student.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Helen Keller, *Uit het duister.* Vertaald door Louise Stuart. P.N. van Kampen en Zn., A'dam.
Graaf A. de St. Aulaire, *De maagd van Neurenberg.* Naar het Fransch, door Mevr. E.H. du Quesne - van Gogh. E.J. Bosch Jbz., Nijverdal.
Joh. Limankoski, *Het lied van de vuurroode bloem.* Naar het Zweedsch, door Bertel Gripenberg. W. Versluijs, A'dam.
Dr. C.J. Wijnaendts - Francken, *Van Kaapstad tot Kartoem.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Hendrik van Balen, *De dierenwereld van Insulinde*, Afl. 1. Joh. J. van der Burgh, Deventer.
Onze Kolonien, I, 6. F. Fokkens. De afschaffing der laatste heerendiensten op Java. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Oudhollandsche Levenswijsheid, verzameld en toegelicht door L. van Eck Jr. Joh. J.C. van der Burgh, Deventer.
Dr. W.J. Aalders, *Groote Mystieken.* Santa Feresa. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links, II, 6. Evert Femme, De oplossing van de Schoolkwestie of Beginselverzaking in de schoolstrijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, III, 6. Dr. G.J. Heering, Het geloof in Gods Voorzienigheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III. 6. J.M. Reitsema, over misdadige krankzinnigen en hunne verpleging. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Pro en Contra, Vrije uitoefening van de geneeskunde. *Pro:* Prof. Mr. J.A. van Hamel, *Contra:* Prof. Dr. E.C. van Leersum. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
P. Plantenga, *Eenige geneeskundige wenken omtrent het wielrijden.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken, II. 1. Giordano Bruno, Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De voorgeschiedenis van den Rotterdamschen Stadhuisbouw beoordeeld. W.L.J. Brusse, R'dam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

VII.

NU konden de dokter en zijn vrouw hun verdriet niet langer meer verduiken. Zij zagen het malkander aan en, gedrongen om elkaar te troosten, moesten zij wel spreken. Hunne ontgoocheling was bij beiden even groot en van de voldoening die zij bij Albert verwacht hadden, was niets uitgekomen. Van die ontgoocheling echter spraken zij niet, maar hadden het alleen over de vrees voor 't geen gebeuren zou en heel het geluk en de gerustheid van hun ouden dag moest vernietigen. 't Geen er met Albert op 't dorp gebeurde werd hun met halve woorden, en meest onder vorm van huichelende deelneming, te verstaan gegeven; nooit de zuivere toedracht kregen ze te weten - zij woonden te zeer afgezonderd en te ver buiten alle betrekking met 't minder volk. Het kwam hun, als een kwade wind, uit de richting van 't dorp overgewaaid en daarvan vingen zij nu en dan eene vlaag op, waaruit zij 't ergste konden onderstellen. Albert ten andere, trachtte in geenen deele zijn gedrag te verduiken; hij wilde vrij zijne wegen gaan en leven gelijk hij 't verkoos. Dat juist bracht de spanning in hun wederzijdsche betrekkingen: het verwijt bleef er hangen als een onuitgesproken dreiging en 't vertrouwen scheen van beide kanten gebroken. In Albert verkenden zij hun zoon niet meer van voorheen - hij was een ander mensch geworden waarvoor zij ontzag gevoelden - en dat vermoeilijkte den omgang in huis. Albert stond tegenover hen als een mensch op zichzelf, die zijn eigen levensinzichten gekregen heeft en de ouders vreesden dat eene haastige bemerking hem nog

meer van hen afkeeren zou en hem opstandig maken. In de oogen van zijn vader had de jonge geleerde te veel aanzien gekregen om hem nog als wederspannige zoon, te durven berispen. Tegenover zijn vrouw wilde de doktor het nog niet bekennen dat alles verloren scheen; zij hadden te vast op dat voorgenomen geluk gerekend om het nu reeds te durven loochenen. Tegen alle hoop in, wilden zij elkaar in den waan houden dat een plotse ommekeer hen in 't bezit zou stellen van 't geen hun niet ontgaan kon. Mevrouw vooral trachtte zich zooveel mogelijk kloek te houden en den toestand te verbloemen om 't vertrouwen en de gerustheid bij haren man op te wekken. Uit eergierigheid wilde zij niet bekennen 't geen haar zelf zoozeer pijnigde en hoe zij nipte op 't toegeven stond om hare verteedering uit te storten, daar de lieveling ongevoelig geworden was en zij niets meer op zijn gemoed kon teweeg brengen. De dokter meende alles goed te maken met er zich uitwendig boven op te houden en vroolijkheid te gebaren opdat men alzoo niet raden zou wat er hem in 't harte neep. Hij vergat zichzelf en zijn eigen verdriet omdat hij merkte hoe Justine verachterde en door hare hartziekte ernstig bedreigd werd. Met groeiende onrust zag hij dat haar gelaat soms een purperwendige kleur kreeg, dat haar adem stokte bij de minste inspanning en de spieren van haar wezen verslapten; die blauwe adertjes over haren neus voorspelden hem ook niets dan kwaad. Justine, van haren kant, merkte nog beter hoe de dokter afviel en zienderoogen vermagerde; zij moest hem maar altijd aanwakkeren meer te eten en goed zijne rust te nemen. In hun verdriet schaarden zij zich dichter bijeen en zochten in elkaar den troost dien zij bij hun zoon niet vinden konden. Stilzwijgend gingen zij op zoek elk in eigen richting naar middelen om het ongeluk af te wenden. Justine stelde vooral vertrouwen in God en van daar verwachtte zij de eenige mogelijke hulp. Zij nam haren toevlucht tot het gebed en deed bidden opdat de ‘Goede Herder’ het verdoolde schaap naar den stal zou terug brengen. Voor God bekende zij hare onmacht en de onmacht van alle menschelijke tusschenkomst. Hare overtuiging was: dat men haar jongen, ginder in den vreemde bedorven had en er niet minder dan een mirakel noodig was om hem te reinigen en zijne goede gevoelens terug te schenken. In haren nood zocht zij rond en kwam alzoo op den inval om Armand er toe te

gebruiken - die kon Albert tenminste bepraten. Henri en Celeste zouden voor hem bidden.

De dokter zag de zaken meer van den werkelijken kant. Hij had het van Albert niet verwacht en hij kon het niet uitmaken, hoe iemand die zoo ernstig gewerkt heeft, zich nu ineens aan zulke domme uitspattingen kon overgeven en zijn eerlijken naam te niet doen. Maar dat was nog geen reden om te wanhopen. Bij den eenen mensch komen de apenjaren soms wel laat, daarna echter zou alles wel weer op zijn plooi geraken, want het was altijd 's dokters vaste overtuiging geweest: dat de goede grond moet bovenkomen. Ik heb al het mogelijke gedaan, zegde hij, om de kinderen een gelukkige jeugd te verschaffen, hun ouderlijke woning, hunne omgeving aangenaam en lustig te maken en, waar een mensch een gelukkige kindsheid beleefd heeft, daar komt hij altijd naar terug, want het blijft hem in heel zijn verder leven als een spiegelbeeld waar 't geluk zelf in weerkaatst wordt. Als hij 't nu maar niet te bont miek en zijn goeden naam verbeurde bij de dorpelingen! Want dat kon hem een onuitwischbare vlek blijven op zijn beroep als geneesheer - daar men op een dorp de buitensporigheden van een voornamen ingezetene, nooit kwijtscheldt, 't Andere, 't geen zijne eigene verhouding raakte als dokter, hield hij gedoken, praatte het zichzelf uit den kop met de reden: dat de dingen in eeuwigen kringloop veranderen; dat iedereen zijn beurt kreeg en elk maar werken moest volgens eigen inzicht... dat het hem als troost bijbleef te mogen zeggen: in alles 't beste gezocht te hebben en in de mate zijner krachten, met de wetenschap die men hem onderwezen had, zijn evenmensch ter hulp gekomen was; - dat het later wel blijken zou wie er 't rechte eind hield in de zaak. Het was hem wel eene wreede ontgoocheling te moeten verzaken aan het droombeeld dat hij altijd gekoesterd had om hier door zijn zoon opgevolgd te worden, om hem onder eigen leiding aan te stellen in het ambt dat hij er vijftig jaren geoefend had; maar, als dat nu niet te verwezenlijken was, zou hij er zich toch weten in te schikken. Als Albert er niet toe gesteld scheen, zou hij hem nooit dwingen te doen 't geen hem niet lustte! Voor zichzelf kwam het er niet zoo zeer op aan en hij wilde er wel toe besluiten zich terug te trekken om het ambt aan een vreemde over te laten. Zijn eigen bezigheid zou hij altijd weten te vinden.

Dit zegde hij voornamelijk om zijn vrouw aan 't gedacht gewend te maken van 't geen gebeuren kon, maar dat hij zelf nog niet gelooven wilde. Justine had zooveel van haren Albert verwacht, en gevoelde zulke behoefte aan verteedering, zoodat de dokter zooveel mogelijk trachtte goed te maken 't geen zij aan haren zoon verloren had. Hij zou niet meer opgeslorpt worden door werk, zich niet meer afsluiten en door zijn omgang en tegenwoordigheid, zijn vrouw wat opbeuren en verlustigen. Met zijn karakter kon hij dat zonder veel inspanning volhouden. En, wie weet, misschien viel alles nog wel anders uit dan ze 't vreesden!

Als zij alleen waren, spraken de dokter en zijn vrouw heel zelden over Albert; zij vreesden het onderwerp aan te raken omdat al wat ze er over zeggen konden, den toestand niet verbeterde. De dokter waagde 't soms maar als 't gelegen kwam, zijne vrouw moed in te spreken door haar zijne overtuiging mede te deelen: dat de vroegere gevoelens in Albert later weer zouden terugkeeren; dat hij den slechten invloed der stad zou ontgroeien en weer gewend worden aan het kalme dorpsleven. Hij steunde zich op den stelregel waarmede hij de kinderen had opgebracht en hij van zijn eigen vader als grondslag van alle opvoeding had overgenomen.

- Die oude man zegde mij als uiterste raadgeving eer hij stierf: ‘Zorg dat uwe kinderen u tot hun tiende jaar vreezen; dat zij u tot hun twintigste liefhebben; en dat zij u eerbiedigen al de dagen uws levens! Wees tot hun tiende jaar hun meester, tot hun twintigste hun vader, tot hun dood toe hun beste en vertrouwelijkste vriend.’

- Men mag ook niet te nauwgezet zijn, meende de dokter; de tijden en zeden zijn nu niet meer 't geen ze waren over vijftig jaren. En van iemand die zoo lang in stad heeft geleefd, kan men niet vragen dat hij de wereld den rug toekeere. De jeugd moet zich uitleven en dat uitleven vatten de jongelingen van dezen tijd wat breeder op dan wij in den onzen. Dat geraakt echter alles veel eerder uitgetamboerd dan we 't wel meenen en Albert moet niet te vroeg den droogstoppel uithangen, - hij zal er later wel de gelegenheid toe krijgen.

't Geen de dokter zoo luidruchtig en onbedwongen uitsprak, was niet heelemaal volgens zijn hart en gemoed; hij deed zich geweld aan den toestand te verbloemen zoowel voor zichzelf als voor zijn vrouw, want hij was te zeer op de

onbesproken eerbaarheid van zijn goeden naam gesteld om in iets te kunnen toegeven wat dien naam of de eerbaarheid zijner familie kon bevlekken.

Als bijzonderste oorzaak van het ongeluk met Albert, stond het den dokter nog altijd voor, dat de betrekkingen met Koornaert door zulk een domme geschiedenis verbrod waren! Daardoor was de heele opzet en de schikkingen van vroeger omver gegooid. Albert moest hier bij zijne thuiskomst door een aanminnig vriendinnetje gekaapt worden - dat zou hem van eerstenaf voor alle andere afwijkingen bevrijd hebben en dat ook zou veel dingen hebben goedgemaakt die nu verkeerd liepen.

Die meening stelde hij telkens vooruit, en de verzoening met den gebuur beschouwden zij als het eenige redmiddel en zochten langs alle kanten naar de mogelijkheid eener vreedzame oplossing. Dat bracht hen dan ook soms op den algemeenen toestand en de gebeurtenissen die er mede in verband waren.

Volgens de dokter was 't de kapelaan die in heel de zaak de groote rol speelde; en 't zou van hem alleen afhangen om er een gunstig verloop aan te geven. Maar, als ze 't van hem moesten bekomen, waren ze er wel aan toe! In zijn onbezonnen ijver had hij Albert al dadelijk van zich afgekeerd en hem openlijk aangevallen in den preekstoel. En had hij niet overal gezegd: dat hij zich sterk miek dien jongen, verwaanden godloochenaar van 't dorp te doen wegloopen?!

De parochianen moesten er geen tweemaal naar raden om te weten wie er bedoeld werd waar 't ongeloof en 't zedenbederf en de ergernis te pas kwamen. 't Was zoover gekomen dat mevrouw Blondeel het niet meer wagen mocht 's zondags naar de vroegmis te gaan uit vrees iets te moeten hooren dat haar ontstellen zou. En was het van een anderen kant niet voor iedereen zichtbaar dat de kapelaan Koornaerts nichtje voor den vrijdenker afkeerig zocht te maken? Verwekte hij niet de algemeene opspraak in 't dorp door zijn omgang bij den rentenier, waar hij, volgens 't zeggen van al wie 't weten wilde, tot tweemaal daags naartoe liep?!

- Daaraan moogt ge niet meedoen, Casimir, zegde mevrouw die niet verdragen kon dat er iets van dien aard bij een priester kon verondersteld, late varen uitgesproken mocht worden! 't Geen niet naliet dat hare nieuwsgierigheid gewekt werd te achterhalen waar die praatjes hun oorsprong namen

en wat men er van hebben wilde. Allerhande geruchten over den onderpastor waren tot hier doorgedrongen; Albert had er nu en dan met spotlust over bezig geweest en zij zelf had wel iets moeten merken van 't geen rond den biechtstoel en in de kerk, onder de meisjes gebeurde; - maar niettegenstaande alles, bleef hare eerbied voor den priester onaantastelijk. Zij geloofde niet en kon evenmin aannemen dat een geestelijke, die alle dagen het heilige misoffer opdraagt, ongeoorloofde betrekkingen kan onderhouden, - de gratie moest hem van zulke dingen bevrijden - dat zegde haar 't gezond verstand.

Waar zij echter zoo vertrouwelijk samen zaten, kon zij niet weerstaan om het geval met Casimir te bespreken en alle kwade veronderstellingen in 't gemoed van haren man te verdrijven. 't Was eigenlijk ook meer om haar te plagen dat de dokter de tegenovergestelde meening staande hield. En zij kon dan ook geen weg met de opwerping: hoe 't mogelijk was dat een verstandig man, wetens en willens, aanleiding gaf door zijne handeling, tot opspraak of ergernis? Zij moest zich alsdan verweren met te zeggen: dat er veel gepraat werd zonder grond, dat men er genot in zag de zaken te overdrijven; dat de kapelaan voorzeker met een goed inzicht te werke ging en voor doel had den ijver en den geest van godsvrucht bij de meisjes te bevorderen.

- Door hun geestelijken staat alleen zijn de priesters gevrijwaard tegen alle aanvechtingen van dien aard, herhaalde zij. Maar die bewering juist zette den dokter aan meeningen uit te spreken, die hij tot nu altijd voor zich had gehouden.

- De gratie waarvan gij spreekt, zegde hij, kan alleen hare degelijke werking hebben bij geestelijken die waarlijk voor den geestelijken staat geroepen zijn, - voor de uitverkorenen! Dezulken zijn uit te kennen buiten de andere: zij houden zich hoog boven alle wereldsche betrekkingen; ze stellen zich schrap om niet in 't minst toe te geven aan 't geen beneden of buiten hunnen staat en de waardigheid hunner bediening valt. Dàt zijn er van de goede soort! Bij de gratie van het ambt, hebben zij nog de aangeboren begaafdheid met menschen om te gaan en een gevoel van meerderheid straalt tot in de toppen hunner vingers door, zoodat hunne verschijning alleen reeds ontzag, eerbied en vooral genegenheid afdwingt! Dat zijn de priesters die uit den hoogeren burgerstand of uit rijke familieën afkomstig zijn en hunne beschaafdheid en taktvol optreden als

eene gave van huis uit, meêkrijgen; want men leert het hun ginder in 't seminarie niet en bij jongens van minderen rang ontaardt die ‘waardigheid’ zoo gauw in verwaandheid en vermetel optreden.

- Ge zult nu toch niet loochenen dat er eene roeping bestaat, Casimir, en dat die roeping niets te maken heeft met staat van fortuin of van opvoeding?

- De ware roeping moet uit haar eigen kracht ontwikkelen. 't Geen men nu verstaat door roeping is het eenvoudig toegeven aan een goed ingerichten dienst van aanwerving. En met zulk een systeem krijgt men een goede vijftig procent seminaristen, die beter ordentelijke burgers zouden gebleven zijn, omdat zij niet weten wat aan te vangen met de gratie van hun ambt... waarvoor zij eigenlijk niet geroepen, maar gelokt werden. 't Geen er met Armand, Henri en Celeste gebeurd is, kan ik u toegeven als roeping, maar weet ge nog hoeveel studenten uit de klas van rhetorica er met onze jongens meê naar 't seminarie trokken! Vijftien op vijf en twintig! Van die vijftien waren er acht die op 't voorstel om hunne studiën kosteloos voort te zetten, ingegaan zijn en dus priester werden, ja, omdat ze met hun latijn niets anders wisten aan te vangen!

- Die studiebeurzen zijn toch eene liefdadige instelling...

- Die dienen moet om de roeping te bevorderen! Ik weet zelf hoe er met die zaak omgesprongen wordt onder de studenten. Vooreerst hebt gij de overdreven godsvrucht, die de leerlingen in de colleges wordt opgelegd; van jongs af worden de braafste leerlingen in 't oog gehouden en aangewakkerd door den leeraar; - hun levensregel is die van een kloosterling; zij zien of hooren niets tenzij heiligheid en godsvrucht - al 't andere wordt met zorg geweerd en als zonde beschouwd. Heel vroeg verbinden of voelen die knapen zich verbonden door beloften tegenover henzelf of tegenover den biechtvader en eer zij weten wat de wereld is, eer de drift of lusten in hen ontwaakt zijn, hebben zij eene wijding en de soutane ontvangen! Als ik er iets aan te zeggen had, zou elke seminarist eerst een jaar caserne doen of ten minste, een jaar universiteit, eer zij eene wijding ontvangen; - dezen die ongeschikt zijn, zouden wegvallen; maar de rest zou uit gestaalde mannen bestaan die van hunne roeping bewust en in de vrije uiting van een ontwikkelden wil gehandeld hebben. En de

ondervinding van 't leven zou in 't uitoefenen van hun ambt ook niet ten onpas komen! Wat is de vrije wil van een piepjong studentje dat nooit anders dan geestelijken als leeraars gekend heeft en dan eene plechtige uitspraak doet waardoor de vrijheid van het verder leven verbeurd wordt? En wat wordt er van jongens uit de kleine burgerij, die, zonder innerlijke beschaving, aan vier en twintig jaar, op een dorp komen en geestelijk gezag moeten uitoefenen over eene heele bevolking? Dat gebeurt juist op het tijdstip dat hunne driften ontwaken en hun alle levensondervinding en geoefende wilskracht ontbreekt. Ik kan u gevallen aanhalen waar zulke kapelaantjes moesten optreden als geestelijke raadgever in zaken waar een oude dorpsgeneesheer geen uitspraak zou wagen, uit vrees van de verantwoordelijkheid; - en meent gij dat die mannetjes met hun boeken-theologie er een oogenblik aan dubben hun gezag uit te oefenen? - Korts daarna echter ondervinden zij dat, niettegenstaande hunne geleerdheid en al hunne gratie, de eenvoudige menschelijke krankheid haar rechten eischt en men verplicht is de schatting te betalen! Zij doen vooreerst de aangename ondervinding op: dat hunne verschijning overal indruk maakt en bewondering wekt en ze laten zich meedrijven.... 't Is misschien wel hoogst zeldzaam dat er zich iemand te buiten gaat; maar 't geen we hier nu op 't dorp zien gebeuren, komt maar al te dikwijls voor. Dat spectakel rond den biechtstoel is recht belachelijk en 't geen er omgaat in de meisjeswereld kan niets dan verkeerde gevolgen hebben. Al die godsvrucht is maar comedie en met de manier waarop ze verwekt wordt kan het ook niet anders.

- Maar wat zegt de pastor daarvan? Casimir.

- Niets, denk ik. Dat zijn van die dingen die onuitgesproken blijven hangen, maar die noodzakelijk op een storm moeten uitdraaien. Heel dat spel steekt den pastor fel tegen en ik denk dat het zonder veel woorden tusschen die twee tot een ontknooping zal komen. 't Slot van de geschiedenis zal zijn: dat de kapelaan zijn matten moet oprollen!

- Het valt toch niet te loochenen dat hij een ijverige priester is die veel goed sticht op 't dorp? Er komt meer volk ter kerk, er is meer godsvrucht...

- Ja, maar men kan ook te veel ijver hebben en te veel goed stichten! 't Is te zien welke soort godsvrucht er gewekt wordt en met welk inzicht men ze oefent. Meent ge dat er

iets van al dien ijver bij die meisjes doorstraalt in haar werkelijk leven? Ge moet die heilige zielen eens doende zien in den huiselijken kring! Zoogauw godsvrucht zich objectiveert wordt ze iets uit den booze. Ik heb te veel gevallen hier op 't dorp waar de heiligheid uitloopt op hysterie of zinneloosheid. En waarom, 'k vraag het u, moet een jonge geestelijke zich uitsluitelijk toeleggen om eenige uitverkorene zieltjes tot de heiligheid te bewerken? Die eenzijdige handeling juist wekt opspraak bij de gedaagde menschen, die het zottespel met minachting gade slaan. Wat moet men denken van meisjes die tweemaal op denzelfden uchtend bij den kapelaan te biechte gaan en die ruzie krijgen onder elkaar omdat de eene er wat langer gehoor krijgt dan de andere! Die biechtstoel vooral is niet in orde!

- Dat is al overdreven, Casimir....

- Ik vind dat een geestelijke vooral vermijden moet dat de godsvrucht naar hem toegaat in de plaats van naar God! De eene heeft meer moeite om den bijval af te weren dan de andere, maar zoeken ze 't zelf niet een beetje? Wat moet hij hier met dat meisje komen wandelen in den hof, te Koornaerts? Is het te verwonderen dat Albert er den spot mede drijft?

- Hij tracht haar in 't klooster te krijgen, misschien?

- En bij die naaistertjes op den winkel, wat heeft hij daar te verrichten? Is het om te beletten dat er onbetamelijke kleeren gedragen worden? Dat hij dan maar eerst met zijn zuster beginne! En is er dan nergens anders goed te bewerken? Waarom gaat hij alleen waar jonge meisjes zijn en niet in de arme huizen en bij 't mannenvolk? Justine wist niets meer te antwoorden en zij opperde alleen de bemerking:

- Hoe komt het toch dat zulk een verstandig mensch het gevaar niet inziet? Hij die zoo nauwgezet is in alles en zoo streng om de goede zeden te bewaren....

- Ja, dat komt veelal uit een lust om te behagen, om bewonderd te worden; eene behoefte aan een auditorium - een huis waar men praten kan en waar men vol eerbied luistert naar elk woord dat uit den kapelaan zijn mond komt. Maar de grond van alles is de nood der menschelijke natuur, de nieuwsgierigheid naar 't geheimzinnige dat uitgaat van het vrouwelijk wezen, waar zij onbewust naartoe getrokken worden - zooveel te meer dat alle innige betrekkingen hun

verboden zijn. Als 't nu enkel om de heiligheid der zielen te doen ware, zou die geestelijke genegenheid moeten uitgaan naar geëmatiëerde figuren, waar de vrouwelijke natuur verstorven is; maar 't geen hen integendeel aantrekt, 't is de jeugd waar de vrouwelijke natuur pas ontluikt of openbloeit! Men ziet ze 't gevaar inloopen en het benaderen als ware 't om hun eigen natuur te kwellen met 't geen ze niet benaderen mogen. Bij velen wordt het eene echte bezetenheid en ze zijn er zoodanig door verblind dat ze er nooit aan denken dat iemand de begeerlijkheid in hun blik kan lezen, waar ze in tegenwoordigheid komen van een mooi gevormd jong meisje. Hoe zulke geestelijken het met zich zelf effen spelen, weet ik niet, maar veel min weet ik wat ze denken over den indruk dien ze maken bij de onervaren jonge schepselen welke ze 't hoofd verdraaien.

- Nu we er toch over bezig zijn, Casimir, moet ik u iets vragen: hebt gij nog niet bemerkt hoe onze Celeste voor den kapelaan ingenomen is? Hoe hare oogen open gaan als ze zijn naam hoort uitspreken?

's Dokters wezen betrok en zonder zijn vrouw aan te zien bleef hij aan den baard streelen.

- Ik heb er mij altijd tegen verzet, zegde hij, dat onze dochter hier op 't dorp in 't klooster ging. Gij hebt uw zin gekregen...

- Zij was er toch wel toe geroepen?

- Die roep was niet speciaal voor dat kloostertje hier; ware ze niet even goed geweest in een groote orde waar alles beter is ingericht en het geestelijk bestuur in bekwame handen rust? Er gebeuren hier dwaasheden, als ze in een burgerlijk huis moesten voorvallen, men eene gerechtelijke vervolging zou oploopen. Albert heeft gelijk: Celeste is niet goed en men is ze langzaam aan 't vermoorden. En niets helpt er aan! Als ik aanmerkingen maak, knikt men mij vriendelijk toe, men geeft me gelijk, maar men doet juist lijk voorheen. Ze denken dat ik overdrijf omdat Celeste mijne dochter is - ze zeggen: dat ze bloost van... gezondheid! Daar heerscht eene mentaliteit onder die nonnen waar een redelijk mensch het eind aan verloren heeft; ze aanzien het leven als eene beproeving en verlangen naar de dood als naar de bevrijdenis van alle kwalen; maar ondertusschen laten ze vrijen loop aan hun bekrompen, kleinzieligen eigenzin. Bij die brave Chisti-bruiden is er afgunst, nijd, haat, en dat om dingen

die ons doen lachen. En wat er daar om en rond dien onderpastor gekonkelfoesd en geïntrigeerd en gecaballeerd wordt, is om te huilen. De schoolkinderen vertellen dat hij de klassen komt bezoeken, maar enkel om er met de zuster te praten in 't Fransch! De kristelijke leering werd vroeger in de kerk onderwezen, nu heeft de onderpastor dat veranderd en 't gebeurt voortaan in de meisjesschool. In 't spreekplaatsje heeft mijnheer zijn goudsche pijp hangen... Veel andere prullerijen vertelt men meer, die een verstandig mensch doen schokschouderen. Als de moeder-overste een vooruitziende vrouw was, die weet wat er omgaat, zou ze wel gewaar worden dat een jonge priester precies geen cherubijntje is en een kloostermaagd ook nog altijd haar menschelijk hart bewaart onder haar witten wimpel... en dat er evengoed verbodene betrekkingen kunnen ontstaan onder geestelijke zoowel als onder wereldlijke menschen.

- Waarom komt de pastor daar niet tusschen?

- Och, die zaken steken toch zoo wonderlijk ineen! In dat klooster liggen de nonnen in twee kampen: de ouden tegen de jongen, en wat kan de pastor uitrichten met de klachten waarmede men hem 't hart oprijdt? Als er geen vertrouwelijkheid heerscht en ware deemoed, kan men zulke onderwerpen niet aanraken zonder storm te wekken. 't Geen gij denkt te bestaan in de betrekkingen tusschen een pastor en zijn kapelaan blijft een vrome veronderstelling - zij leven samen in de kerk, maar hun innerlijk leven loopt elk in eigen richting. De eigenlijke, de ware vertrouwelijkheid bestaat alleen tusschen man en vrouw in een goed huwelijk; daar tenminste kan men elkaar àlles zeggen - of niets. En dan nog blijft er bij elken mensch een binnenkamertje gesloten waar er dingen geborgen zijn die men niet mededeelen kan omdat er een deel van ons eigen wezen zelfs, aan ons eigen bewustzijn onbekend blijft en waarvan we de beweegredenen en roering liefst onopgemerkt laten gebeuren. Indien een mensch moest mededeelen wat hij in 't diepste van zijn gemoed als mogelijkheden gewaar wordt die bij 't minste toegeven een leefbaren vorm kunnen krijgen - we zouden allen voor malkaar schrikken en gruwen. Gelukkig is er de kalme, bedaarde geest en 't beredeneerende inzicht die samen de meesterhand houden en de gekke sprongen beletten. Bij iedereen van ons leeft niet één mensch maar wel een half

dozijn, elk met eigen hoedanigheden en gebreken; en waar de eene wil toegeven, stelt de andere zich schrap. Zoo komt het dat we allen heel goed weten hoe het kwaad kan vermeden en in 't beste gekeerd worden, zonder dat wij er toch ooit toe komen die goede voornemens uitgevoerd te krijgen. Waar we zelf nog te bewegen zijn om een stap te doen in de goede richting, houdt het wantrouwen ons tegen en de vrees om op ongewilligheid te botsen. Als wij zien hoe moeilijk het is om ons eigen ongelijk te bekennen en onze gedaagde geest verstokt blijft bij dit minste ongelijk, moeten we dan niet wat geduld hebben met de jeugd die alle eigendwang nog mist en maar spontaan den inwendigen 'zot' laat bovenkomen zoogauw hij zich aanmeldt?! Aan die jaren laat men zich leven volgens het temperament dat de natuur ons ingegeven heeft; later eerst zien we rond ons, op de omgeving en worden wij bewust van den vorm die onze verschijning op onze medemenschen gemaakt heeft en naar dat model schikken wij onze handelingen. Als er dan nog iets bovenkomt van den hooveerdigaard, den gierigaard, den onkuischaard... die in ons leeft, dan duiken wij dat gauw naar onder. Op den predikstoel noemt men dat; de zeven hoofdzonden, 't zijn veeleer de zeven persoonlijkheden van ons wezen - de zeven slapende duivels die wij onder onzen jas overal meedragen en die ons beletten te doen 't geen wij als goed en voortreffelijk aanzien. Daarom is 't dat we er wel wat over praten mogen, maar altijd moeten rekening houden: dat 't geen ons verkeerd schijnt, een ander te machtig is en hij er niet aan weerstaan kan.

- Spreekt de pastor u nooit over die zaken, Casimir? Hij weet toch wat er op de parochie omgaat?

- Beter dan gij en ik. Maar hier weeral hebben wij met 't gesloten kamerken te doen: onder de beste vrienden heeft de vertrouwelijkheid hare grenzen en tegenover zijn besten vriend wil de mensch een figuur maken dat soms op den inwendigen mensch niet gelijkt. De benauwderik zal pochen op zijn stoutmoedigheid en de zwakkeling zal stoffen op zijn kracht. De pastor wil bij zichzelf doorgaan en meent werkelijk te zijn een vastberaden en wilskrachtig man en hij weet niet dat men met een weinig doorzicht in hem overal den twijfelaar en den schroomvalligen vent verkennen kan die niet handelen durft, die zich de moeite ontziet en vooral bang is in iets

den gewonen loop van zijn gerust leven te verstoren; - iemand die zichzelf voorliegt dat alles van zelfs terecht zal komen omdat hij daarmede zijn gemoed tracht te sussen.

De pastor heeft veel geduld en zal zoolang mogelijk de zaken laten loopen; hij heeft daarbij veel menschenkennis en hij weet heel goed dat de voortvarendheid van zijn kapelaan ontstaat uit een gemis aan bedaarde levensinzicht. Hij weet ook wel dat er bij afgetrokken mysticisme en geestelijke vervoering geern een greintje wellust schuilt van vleeschelijken aard... *Mala sunt vicina bonis*, - dat goed en kwaad soms over evenwijdige lijnen loopen en de symptômen in elkaar versmelten zoodat er de patient zelf niet klaar in ziet. Ten andere: *Naturam expellas furca*, *tanem usque recurret.* Dat wil zeggen: Waar men de natuur haar recht ontneemt langs den eenen kant, neemt ze 't langs den anderen terug! Bij den mensch blijft er altijd eene zware behoefte aan genegenheid: dat gevoel gaat door ons gemoed als eene zee in gedurige neiging en 't is maar te zien waarop die neiging zich neerzet want: men neemt het waar men het krijgen kan en aan God of aan den hemel hebben de heiligen zelf soms niet genoeg - zij ook ondergingen het hevigst de vleeschelijke aanvechtingen. En de pastor weet best wat een jonge seminarist kan overkomen: aan die jaren stijgt de roes hen naar 't hoofd eer ze 't zelf gewaar worden en de verwaandheid komt eerst op bij de nuchterste sujecten. 't Ongeluk wil dat die twee nu juist van tegenovergestelde geaardheid zijn: de pastor aanveerdt de wereld gelijk zij is, met al wat er op leeft, de menschen incluus; de onderpastor daarentegen zou alles anders willen en 't ergste, hij heeft zich voorgesteld alles te veranderen naar zijn eigen inzicht.

Justine keerde echter 't gesprek weer op 't onderwerp dat haar 't meest bekommerde:

- Gebeurt het waarlijk dat een jong meisje hare zinnen stelt op een geestelijke? vroeg zij.

- Dat weet gij beter dan iemand, meende de dokter.

- Hoe dat? veronderstelt gij misschien dat ik er eenige ondervinding van heb?

- Ondervinding toch in dien zin: dat gij beter weet dan ik wat er in 't hart van een dorpsmeisje omgaat. Haar voorraad van genegenheid schenkt zij aan den jongeling die haar liefde toedraagt, daarin volgt zij hare natuurlijke neiging; waar die

jongeling echter niet voorhanden is, blijft er de wellust onder latenten staat opgeborgen en zet zich gewoonlijk om in godsvrucht. De jonge geestelijke wordt alsdan noodzakelijk het middenpunt, de oorzaak waar al hare heiligheid naartoe straalt omdat hij haar raadgever en geleider is. Uit zijne persoonlijkheid gaat er iets geheimzinnigs dat haar aantrekt. Waar het natuurlijk vrouwen-instinct den man bewondert, wordt de schroomvallige zedigheid niet verontrust door den priester. Wantrouwen of vrees komt in haar niet op want ze ziet in hem een geïdealiseerd wezen dat voor geen wellust vatbaar is. 't Geen haar eerst aanzet is de drang om bij hem in aanmerking te komen, om zich belangrijk te maken. Daarom roept zij zijne hulp in en vertrouwt hem heel haar innerlijk gedachtenleven. Geleidelijk ontwaakt er naderhand dat ander gevoel waarmede zij bewust of onbewust haren invloed op hem wil doen gelden en daartoe zijn alle middelen goed en gebruikt ze vooreerst deze door de natuur haar geschonken en waarmede zij bij ingeving weet het meeste macht te kunnen uitoefenen! Coquetteeren doet zelfs het naïfste en 't heiligste meisje en ze meent er geen kwaad mede als haar voorkomen iemand ontroeren kan.

- In mijn jeugd heb ik nooit de gunsten genoten van een kapelaan, maar me dunkt dat ik toch zou geweten hebben wààr het ongeoorloofde begint, merkte Justine.

- 't Meerendeel denkt er niet over na; of liever, ze betrouwen zich op den geestelijke die toch best moet weten wat er toegelaten of verboden is. Ze laten zich gaan in eene zalige behagelijkheid en verduiken voor zichzelf waar de arglistigheid begint of de dubbelzinnige bedoeling.

- En denkt ge niet dat we er moeten tusschen komen om Celeste te verwittigen? waagde zij eindelijk.

- God, neen, vrouw! Dat nooit! Ons meisje heeft verstand genoeg en met haar zal 't niet verkeerd loopen, vrees niet!

Hij gevoelde hare onrust en door een algemeene beschouwing wilde hij den indruk wat verdrijven.

- Och kom, loech hij, wij zullen 't met praten niet veranderen. 't Menschelijk gemoed is zóó gemaakt. Op een dorp wordt zulk een gevalletje zoo gewichtig opgenomen omdat er niets anders te bepraten is. Wat kwaad kan het eigenlijk dat er wat roering komt in de meisjeswereld - ze moeten toch ergens met haar hartje heen? En als die jonge kapelaan

nu gesteld is om die geestelijke almoezen in te zamelen en er zijn eigen tekort aan genegenheid mee aanvult, wie zal het hem misgunnen waar hij hier verstoken zit ver van alles wat hem ander genot kan geven?

Mevrouw Blondeel sprak alsdan hare tevredenheid uit om dat zij nooit iets van zulken aard bij Armand of Henri ontdekt had... en als de inzichten waarmede Celeste haar hart aan God had gegeven nu maar zuiver bleven!

- Ons meisje is een heilig kind, merkte de dokter, en de onderpastor houdt van haar omdat zij de eenige is in 't klooster die vatbaar is voor 't geen hij in 't onderwijs wil tot stand brengen; de eenige waarmede hij praten kan.

Telkens zij alzoo goed hun hart geopend hadden en in lange samenspraken elkaar de onrust uit het gemoed trachtten te verjagen, waren ze weer tevreden en gingen ze - de dokter naar zijne zieken en mevrouw aan haar bezigheid. Voor 't overige zocht de dokter nog altijd zijn troost en genoegen bij den ouden pastor. Nu de andere bezoekers meestal wegbleven, mieken zij de avonden gezelliger onder hun getweeën. Bij 't rooken van hun goudsche pijp deelden zij hunne beschouwingen en uitspraken over de loopende gebeurtenissen in de wereldpolitiek en met een tikje spotlust velden zij hun meening over de onuitputtelijke comedie waarmede de groote mogendheden onder elkaar huis hielden. Hun gezond oordeel en bedaarden geest stelden zij tegenover de schreeuwende onrechtvaardigheden die door de staatshoofden voor 't aanschijn der wereld gepleegd werden. De dokter wond zich wel eens op en liet zijne verontwaardiging los over de machtvoerders die zich aanstelden als ontoerekenbare kinderen die openlijk zottigheid bedrijven of baldadigheden plegen. De pastor integendeel vergoelijkte alles van uit eene serene hoogte. Hij duwde zijn vette, dubbele kin op de borst, stak de pijp met den bak in de hoogte en reikte naar 't steenen kruikske waar 't bier zoo smakelijk uit stroelde. De beschouwing sloot hij gewoonlijk met een gemoedelijken monkel.

- 'k Weet wonder, zegde hij soms, wat de zon er zou van peinzen als ze al dat geploeter gadeslaat hier op den aardbol!

Wanneer ze echter de toestanden bespraken en de gebeurtenissen uit hunne onmiddelijke omgeving, werd de toon van weerskanten ernstiger. 't Gebeurde nog wel dat de pastor eene aanspeling miek over Koornaert en over den gemeenteraad,

maar die onderwerpen waren nu niet meer actueel te noemen, - ze waren er over uitgepraat; er was geen nieuwigheid meer aan en ook geen kans meer voor den pastor om zijn vriend op het genomen besluit te doen terugkomen. In den laatsten tijd scheen de pastor bijzonder kalm en gerust en waar er iets ter sprake kwam over de parochiezaken, neep hij 't één oog toe, spitste de lippen en scheen met zijn inzichtigen gelaatstrek te willen zeggen: dat hij er meer van wist en er zonder zijne tusschenkomst niets gebeuren zou van 't geen men op 't dorp aan 't beredderen was.

De dokter was te eergierig om te vragen naar inlichtingen over de benoeming van den nieuwen burgemeester en het was hem ook onverschillig; maar de pastor had er zienling behagen in en met een open lach op 't gelaat, herhaalde hij telkens: ze krijgen er geen! ik zeg dat ze er geen krijgen! Hij trachtte ook den dokter niet meer te overhalen om naar 't gemeentehuis te gaan en hij droeg blijkbaar iets anders in 't schild dat hij voorloopig gedoken hield.

Bij 't eerste gerucht over 't gedrag en de houding van Albert was de pastor afgekomen om den dokter en zijn vrouw te troosten en moed in te spreken. Hij zette zich in den zetel met de knieën open, schudde den kop en miek daar al geen zwarigheid in.

- Een beetje geduld en de jongen zal zelf wel zien dat hij op de verkeerde baan is, zegde hij. Dat zal zich wel zetten; dat is de overgang. Er kan wel iets dolen in zulk een hoofd maar het komt zeker in orde - er ligt een te goede grond in!

Wanneer mevrouw hare vrees uitsprak omdat zij meende dat Albert ook bij zijne goede zeden, nog het geloof verloren had, schudde hij nog driftiger het hoofd.

- Gerust laten! vooral niet bepreken of weerleggen! Dat zijn de jaren der brooddronkene jeugd, - laat dat afkoelen! Ons-Heer weet wel hoe hij de menschen aan den band legt; wacht maar tot er iets komt dat den jongen aan 't leven bindt! Nu is dat loutere wildvangerij - gelijk een ongebreideld veulen... Alles komt op zijn tijd. Er zijn menschen die zouden beletten dat er te meie blaren op de boomen komen en zij vreezen maar altijd dat de bloei eene baldadigheid is. Die menschen denken nooit dat een herfst volgt waar alles zich inkeert en naar de rede luistert. Albert is de

luidruchtigheid en 't breede leven gewend, het moet dus wat tijd kosten eer hij weer aan de stilte geraakt. De menschen oordeelen iedereen naar hun eigen opvatting. Hij betreurde het ten zeerste dat de onderpastor er in den preekstoel over gezinspeeld had en hij raadde 't ten stelligste af dat men Albert over geloofszaken zou aanspreken.

- Want, gelijk hij nu gesteld is en beslagen, zal hij iedereen rollen die er aan roert en zijne eigen redeneering zal hem sterken in zijne verkeerde opvatting. Doe maar alsof ge niets aan hem merkt en houdt hem in 't gedacht dat hij onmogelijk anders zijn kan dan christenmensch. Laat hem maar eens getrouwd zijn met een vroom vrouwtje en hier gesteld als geneesheer, dan zal hij al de inwoners stichten die nu in zijn gedrag verergerd worden.

De dokter durfde niet zoo stellig gelooven aan 't geen de pastor voorhield, maar toch klopte 't met zijne eigen opvatting en 't deed hem deugd den pastor te hooren zeggen: dat een mensch altijd den indruk zijner jeugd door 't leven meedraagt als iets waar hij noodlottig naar terugkeert.

Er bestonden echter andere redens om ongerust te zijn en daarmede scheen de pastor geen rekening te houden.

De dokter had namelijk bij Albert gemerkt dat er in de aansluiting met het voorgaande geslacht, iets verbroken was onder de jeugd: een gemis aan eerbied voor alle overlevering, het ontzag voor de overheid - zij wilden het verleden van zich afschudden en in de wetenschap zoowel als in den godsdienst niets meer aanvaarden wat ze niet aan hun eigen critische inzicht geproefd hadden. De onafhankelijkheid was nu de bijzonderste deugd en met dat gedacht kon de dokter zich niet voorstellen hoe Albert eens het ambt van geneesheer hier op 't dorp zou uitoefenen.

De pastor vertrok alevenwel in de meening dat hij zijn beste vrienden gerustgesteld had en waar de dokter er naderhand zijn vrouw over onderhield, gebaarden zij 't werkelijk voor elkaar: dat er geen reden was om boven mate beangst te zijn en dat ze wel gelaten de toekomst zouden afwachten. Bij zichzelf bleef mevrouw Blondeel echter bij haar meening: dat het alleen met gebeden te doen was en dat zij met de eerste gelegenheid Armand er op afsturen zou om zijn broer te bekeeren. De dokter liet Albert nu maar zijn gang gaan, want zijn statige eergierigheid en de gemoedelijke omgang waarmede

hij gewend was zijn zoon te behandelen, beletten hem aanmerkingen te maken of 't vermoeden te laten blijken dat hij eenige oneerlijkheid bij hem onderstellen kon.

In het groote huis ontstond toch geleidelijk de dwang en het ongemak in het wederzijds verkeer; het gemis aan onderling vertrouwen, waar men altijd in de opperste gezelligheid geleefd heeft, verwekt een wrang gevoel van onrust. Men ging elkaar sprakeloos voorbij of men praatte over onverschillige zaken, zonder elkaar in 't wezen te zien. Maar 't geen er tastelijk tusschen hen hing, raakte men niet aan; - het stilzwijgen bleef als een geopende kloof die men gebaarde te overkijken. De afstand die hen onderling van elkander scheidde, trachtte men nog te ontveinzen door uitwendige voorkomendheid en beleefden omgang. Albert alevenwel scheen er 't minst door verongemakt. Hij stond op, kwam bij tafel, ging uit en in, werkte op zijn kamer, las boeken in den hof, ging wandelen, zette uit op reis en keerde terug, vergenoegd, vroolijk alsof al 't geen hij deed naar den rechten eisch was en het den zoon van 't huis toekwam in alles aanspraak te maken op een lustig leven waar alles hem ten dienste moest staan.

Een enkelen keer had de dokter het toch gewaagd zijn zoon aan te spreken over de hartziekte van mama om hem alzoo tot inkeer te brengen en voorzichtig te zijn; maar de jonge geleerde had er met luchtigheid op geantwoord en zijn wetenschappelijke overtuiging uitgesproken: dat men met eene hartziekte honderd jaar oud wordt. Hij scheen niet te begrijpen dat hij iemand verdriet aandeed of eenige onrust veroorzaakte. Als 't gebeurde dat zijn zuster hem aanmerkingen miek, nam hij het haar niet kwalijk, omdat, zegde hij: een heilig nonnetje altijd opmerkingen maken moest. Hij plaagde haar wel gaarne met zich aan te stellen als een groote zondaar die niets inziet dan de lusten van het jong leven. Wanneer 't hem verveelde begon hij, als afleiding, met haar over de ziekte te spreken en over 't onbezonnene harer handelwijze. Hij hield haar ernstig voor: dat zij te leven had voor hem en voor hare ouders en zij daarom stipt zijne voorschriften moest onderhouden. Een onfaalbaar middel om haar aanstonds den preektoon te doen afleggen, was 't voorstel om haar in eene cliniek te zenden en haar te onttrekken aan dat nest waar de tering woekerde.

Met een opgelucht gemoed, vertrok de jonge heelmeester van 't klooster, voorbij 't huis van den onderpastor, recht naar de Dagsterre. Hij trachtte 't voor zichzelf niet meer te loochenen dat de zwartoogige meid hem te pakken had, - hij wilde 't alleen nog voorwenden als eene jongelingsgril - iets om zich wat te verlustigen in dat saaie dorpsleven. Hij stelde er zijne eer op eene gemakkelijke zegepraal te behalen over de stumpige kerels en de heeren van 't omliggende, met te doen zien dat hij hen iets van voor den neus had weggepikt en hij alleen waardeeren kon wat voor kostelijkheid hij hun ontstolen had. Hij toonde er behagen in te stellen zijn stand van jongeheer te buiten te gaan en ergernis te wekken bij de respectabele ingezetenen van 't dorp. Daarmede wilde hij den weerzin wegpraten en 't zelfverwijt als het soms in hem opkwam omdat hij zich in de macht wist van eene gemeene deerne, die hem aantrok als eene betoovering. Hij had zijn geval langs alle kanten bezien en ontleed en als hij de waarheid niet verwerpen wilde, moest hij bekennen dat de dorpslucht hem te pakken kreeg - dat hij hier vast zat en de wijde wereld aan 't vergeten was, en wel door den invloed van een schepsel waarvoor hij geen achting voelde, liefde nog veel minder - dat hij alleen door de bekoorlijkheid van een prachtig vrouwenlijf, in de kluisters zat en er zijne zinnen bij verloor. Het was hem eene behoefte geworden haar te zien en te genieten van de verrukkelijke onbezonnenheid waarmede dat jonge, vermetele schepsel haar natuurlijke gave, als eene verzoeking voor hem uitstalde en te pakken bood. Hij bewonderde in haar de roekeloosheid die nergens gevaar ducht en zich heelemaal geeft zonder achterdocht of bijgedachte of zelfzucht of inzichtig eigenbelang. Hij zag in haar eene echte hetaere die den aard van haar wezen uitleeft en die in de uitdrukking van haar open gelaat en de zwierige veerkracht van elke koppeling der lidmaten, het levendig gebaar maakt dat getuigt van een vurig temperament. 't Kon hem niet schelen wat ze vertelde, als hij maar hoorde den klank van haar stem die de begeleiding was van 't geen het straal harer donkere oogen te zeggen had.

't Was maar als hij thuis, en in den hof rondliep dat hem 't ongerijmde zijner handeling telkens weer opviel. Met 't gevoel zijner eigenwaarde, herleefde soms dat andere meisjesbeeld waarvan zijne eerste jeugd zoozeer vervuld was en hij

stelde zich de mogelijkheid voor: als Elvire nu eens de zelfde betooverende kracht op hem had moeten uitoefenen, hoe hij dan zijn leven de geleidelijk voorgetrokken richting zou laten volgen hebben en er geen erg had in gezien het ambt van dorpsgeneesheer te aanvaarden en zijn idealen van hoogere vlucht zou vergeten hebben! Zoo nauw was hij er aan toe! Was het dàt misschien waar Pros op doelde met zijn oogenpaar en zijn glazen sliffertje dat in staat is den ernstigsten geleerde van den baan af te brengen? Gelukkiglijk was 't nog zoo ver niet, want dan riep hij zichzelf de waarchuwing toe:

- Ik geloof niet aan de liefde! wil er niet aan gelooven - dat is het kwaad, de struikelblok, de hinderpaal! De liefde is alleen goed voor mijmerende meisjes en dorpskosters met poëtischen aanleg... zegde hij eens, toen het gesprek met Armand over dat onderwerp liep. Armand was de eenige in heel zijne huidige omgeving, waarmede Albert over zaken die 't diepere gemoed betroffen, vertrouwelijk spreken kon. Als gebroers en studiemaats hadden zij malkaar altijd hunne gevoelens en gewaarwordingen medegedeeld. Latertijd waren ze elk eene eigen richting ingeslagen, maar behielden toch eene wederzijdsche achting en een onbedwongen vertrouwelijkheid. Albert vermoedde niet 't minst met welke inzichten zijn broer op hem afgestuurd werd, - hij kende Armand als een kerel met openen, breeden geest, die priester geworden was omdat hij er zich toe getrokken voelde, maar die daarom nog alle zelfstandigheid in denken en doen niet had opgegeven. Het lustte hem met zijn broer om te gaan en over veel dingen zijn gemoed te luchten. Armand, van zijnen kant, had zich altijd gewacht eenige vermaning uit te halen of iets over 't gedrag van zijn broer aan te merken. Hij gebaarde er zich onwetend in of veinsde er zich niets van aan te trekken.

De gebeurtenissen en bevindingen uit hunne jeugd vormden 't gewone onderwerp van hunne gesprekken. Elken dinsdag dat Armand naar huis kwam, liepen zij nu samen, na 't eten wat in de warande en de dokter en zijn vrouw, lieten de twee gebroers met opzet alleen omdat zij de gelegenheid zouden hebben samen wat te kouten.

Om 't even veel deugd hadden zij er van de dingen uit het verleden weer op te halen en te toetsen aan hunne huidige opvatting. 't Geen ze zich vroeger voorgesteld hadden als idealen in 't vooruitzicht der toekomst en hoe de werkelijk-

heid het hun gebracht had; 't geen ze samen gedroomd en gefantaseerd hadden, hier in dien hof, onder die boomen van waaruit de wereld en 't leven hun voorkwam binnen den engen kring hunner verbeelding - dat alles werd nu nagezien en heropgehaald om de eigenaardige bekoring die als een goede geur, hen aan het verleden herinnerde. - Qui dit passé, dit poësie; le passé n'est-il pas la jeunesse de notre imagination? haalde Albert aan, om die toeneiging uit te drukken die hem aan 't verleden hield en die hij wilde afschudden. In dat verleden verkenden zij beiden de zelfde poësie die de schoonheid van hunne jeugd had uitgebeeld en dat gevoel hield hen nu nog samen omdat zij het bij elkaar konden aanvullen en versterken tot iets wezenlijks dat boven droomgedachten verstelligd werd.

Sedert dien tijd echter was er veel veranderd in hun gemoed en waar Albert zijn broer staan zag in die toga, moest hij zich soms geweld aandoen om er nog dienzelfden broer in te verkennen, waar hij eens zoo innig mede verbonden was. Het bleek er dus ook ver van dat hunne gedachten en meeningen in alles nog overeen kwamen; en Armand moest er waarlijk geen moeite voor doen zijn broer op het terrein te krijgen waar er discussie kon ontstaan. Albert was er zelfs lichtelijk op gesteld den jongen geestelijke door een voorgewend scepticisme wat te verbluffen om alzoo 't gesprek een beetje meer leven bij te zetten. Hij zorgde er immer voor een greintje spotlust in den toon te houden om desnoods een dubbele opvatting voor zijne uitspraken mogelijk te maken. Op zekere punten echter behield Armand een waardigen ernst en aan de manier waarop hij 't gesprek inzette en zijne leiding gaf, schemerde 't prosylitisme van den jongeren geestelijke wel eens door. Maar hij bleef altijd zeer voorzichtig omdat hij wist dat er onderwerpen zijn die men zelfs onder gebroers, met uiterste voorzorg moet behandelen uit vrees van alle toenadering op dat terrein voor altijd onmogelijk te maken.

Aan den raad van den pastor om dien ontvoogden geest in Albert te laten bezinken en geen discussie te verwekken, had Armand zich echter niet gelegen gelaten. Hij was overtuigd de aangewezen persoon te zijn om zijn broer de waarheden van den godsdienst voor te houden en hem weer op den rechten weg te brengen. Albert dacht er niet aan iets van den waren innerlijken toestand te verduiken. Hij vertelde

dus maar bij de eerste aanleiding, hoe de ommekeer in zijne christelijke gevoelens begonnen was van in den studententijd te Leuven en tot een volslagene beredeneerde nieuwe opvatting gekomen, later in Duitschland, waar hij met moderne wijsgeerige stelsels had kennis genomen.

- Religie voor mij, is eene kwestie van gevoel, beweerde Albert, men praat het een mensch niet aan en ook niet af - men ondergaat er den invloed van wanneer de lucht die men inademt, er door bezwangerd is. In eene omgeving gekomen waar niets meer aan 't godsdienstig leven herinnert, heb ik het onbewust voelen uit mij weggaan, als iets dat er uitslijt en er niet meer bij hoort. Een teeken wel hoe oppervlakkig alle formalisme het zieleleven ingrijpt! Ik was nu niet beter en niet slechter dan al de knapen van mijn soort en van heel die wel verzorgde geestelijke opvoeding is er niets overgebleven. Zonder tragischen afstand of plechtige verloochening heeft het phenomeen plaats gegrepen. Veel meer: ik denk dat het overdreven godvruchtige element de ommekeer bespoedigd heeft. Als men voor 't eerst in de wijde wereld komt, staat men versteld over al 't geen men een college-knaap verdoken houdt. Die vrije lucht werkt als eene bedwelming; men laat zich maar gaan door de verrukking van onbekende idealen, men gelooft alleen nog aan de wetenschap en, eens dat men tot de ontdekking komt dat de geest ontvoogd is, van alle drukkende vooroordeelen, en men zijn denken en doen heeft aangepast met de omgeving, schouwt men met kleinachting op al 't geen waarmede men ons gemoed nutteloos bezwaard heeft in den jongenstijd! Men gaat alleen nog rekenen op eigen kracht en verantwoordelijkheid en met bewusten zin, bouwt men zijn eigen levensplan op volgens de aangenomen philosophische en ethische stelsels; - men denkt er alleen nog aan: zijn leven in te richten en te evolueeren tot eene bereikbare hoogte die beantwoordt aan het voorgestelde schoonheids-ideaal.

Armand had er zich eenigszins aan verwacht en toch schrikte hij bij die cynische uiteenzetting. Om te weten of er ook nog eenige gevoeligheid in zijn broer's gemoed was overgebleven, haalde hij de herinneringen aan uit hunne jeugd en sprak hem over den blijden tijd van het collegeleven. Maar dat wekte alleen nog een misprijzenden glimlach bij Albert.

- Bij 't gedacht alleen gevoel ik nu nog den weerzin, zegde hij, als ik denk aan de zes jaren van mijn jong leven

die ik daar in dwang en verveling heb gesleten. Die winteravonden in de studie en die zomernamiddagen op de stofferige speelplaats, waar geen beschutting was tegen hitte of wind, - waar een boompje of tronk gebannen werd als baldadigheid - geven me nu nog den indruk van akelige heimwee en grondelooze triestigheid. Ik ben van meening dat al die opgelegde en aangekweekte vroomheid in 't college, juist de oorzaak is van den ommekeer dien men ondergaat zoo gauw men er uit komt. Wat ziet men gebeuren bij de studenten die als heiligen leefden in 't college, eens dat ze in de hoogeschool komen? De reactie blijft niet lang uit en eens dat men in eene breedere lucht ademt, komt de verachting boven voor heel het valsche systeem waarin men ons initiatief, ons verantwoordelijkheidsgevoel en onze wilskracht heeft willen stikken! Heel het opvoedings-princiep is er op gesteld de leerlingen tot de heiligheid te brengen en men denkt er nooit aan er menschen van te maken die in de wereld moeten! Ik voel nog al het drukkende van die omgeving ginder, den angst en de vrees om elk onschuldig woord, elk vrij gebaar dat de verdachtmaking wekte bij dien zwarten surveillant die als een cerbère, ons gedurig te bespieden stond en in alles de ‘verdorvene inzichten’ veronderstelde. Die priester had de manie om in iederen leerling een vuilpot te verdenken en 't is mij gebeurd dat ik beschuldigd werd en ondervraagd over dingen waarvan ik niet wist dat ze bestonden! Al goed en wel voor dezen die naar 't seminarie gaan, - die zijn de gods-kinderen, de anderen werden beschouwd als het minderwaardig soort - halve verlorenen op weg naar de hel! En er hoort waarlijk moed toe om zich in de wereld te wagen, want met zulke opvoeding voelen de leerlingen zich te heilig en het kwam mij zelf voor als een misstap, als ik het voornemen nam in de medicijnen te gaan studeeren! Niet te verwonderen dat men de godsvrucht gauw aan de botten lapt als men op vrije voeten geraakt! Het ordre-du-jour van het college doet me nu nog aan met eene huivering, alsof ik daar aan de discipline onderworpen werd van een verbeteringsgesticht. Drie vier keeren 's jaars algemeene bekeerings-tijd met sermoenen door vreemde predikanten; retraites religieuses, noemden ze dat. Verder, bidden van 's morgens vroeg, voor en na de klas; paternosters binst de studie; kerkbezoek voor en na den speeltijd; meditatie... om er misselijk van te worden. Maar

de ergste abominatie, dat waren de zondagen die wij er als levenslustige knapen van zestien jaar, tusschen die grijze muren, hebben doorgemaakt. Weet ge 't nog, beste broer? Ik zal 't u zeggen:

5½ uur tot 7½ uur, mis met algemeene communie. 9½ uur hoogmis met sermoen. 11 uur, compositie - 't werk dus waarvoor wij onzen geest 't meest inspanning te geven hadden. 2 uur Vincentiusgenootschap; 3 uur vespers en lof; 4 uur Congregatie en 's avonds gebed met geestelijke overweging! Dat was 't geen men ons voorzette den dag waarop God de rust heeft opgelegd en de armste burger der wereld, zijn verzet zoekt! Ik heb me dikwijls afgevraagd waarom we dien dag ons beste kleeren hoefden aan te doen?! Wat een verademing was het voor mij opeens in een ander midden te komen waar men niets van die verclericaliseering meer gewaar werd! Welk een flikker heb ik geslegen om heel dat duffe gedoe ineens van me af te gooien. En ik was de eenige niet, geloof me! - Van toen voort waren we ons aan 't emancipeeren en de vrijheid die men ons afgenomen had als het kwaad, bestormden wij nu met al de kracht onzer jeugd!! Naderhand heb ik zelfstandig over veel dingen nagedacht en 't geen ik rond mij heb zien gebeuren - ook bij de geestelijken -, heeft mijn godsdienstig ideaal gebroken. Het heeft me langen tijd mistroostig gemaakt omdat die schoone illusie in mij verloren ging als iets wat me zeer duurbaar was. En dan heb ik alles weggeschud....

Het onderwerp bracht de twee gebroeders op de verschillende manieren van opvoeding en Albert kwam met redenen aan om de voortreffelijkheid van het engelsch systeem aan te prijzen - waardoor de leerlingen bijzonderlijk de wilskracht en 't gevoel van verantwoordelijkheid ontwikkeld wordt. Armand bracht er bezwaren tegen in: dat het systeem niet paste op het karakter van ons volk en als priester verdedigde hij verder zijn standpunt: dat men de leerlingen vooral een goeden, godsdienstigen grondslag moest geven.

- Gij hebt toch uw geloof van christenmensch bewaard? vroeg hij ineens boudweg. Hij kon zich niet voorstellen dat zijn eigen broer de andere richting was opgegaan en als een tegenstrever stand had genomen.

- 't Is te zien hoe gij het bedoelt? merkte Albert.

- Wel, dat ge in zake godsdienst geen afvallige geworden zijt - een ongeloovige?

- Oh, wat dat betreft! antwoordde Albert ontwijkend. Tusschen uwe godsdienst en de mijne is er alleen maar verschil in den vorm - de inhoud komt overeen uit. Wij zijn allen menschen die voor 't Oneindige staan als tegenover iets dat ons te groot en te machtig is; we noemen het elk op zijne manier ‘God’. Wat het verschil betreft in onze voorstelling van dat Opperwezen, komt er niet op aan. Ik heb wel eens gepiekerd over die dingen, maar ben er nooit in 't klare mee gekomen en dan heb ik het maar laten steken. De wetenschap is er bij mij voor in de plaats gekomen en eindelijk heb ik het conflict tusschen hart en geest, tusschen gevoel en verstand, doorgehakt en een soort godsdienst aangenomen van alle formalisme ontdaan... Armand bleef er op gesteld dat de vorm in den godsdienst een onmisbaar onderdeel is, zonder 't welk de voorstelling van het geestelijk leven onmogelijk wordt.

- Eenvoudige en onontwikkelde lieden alleen, hebben behoeften aan ceremoniën en uitwendigen praal, merkte Albert. Den landman, die zich God voorstelt als een ouderling met witten baard en een wereldbol in de hand, zal men den godsdienst niet onder den zelfden vorm voorstellen als aan den cultuur-mensch die van het hiernamaals een voorstelling heeft buiten 't begrip van Tijd en Ruimte... die in elke materieële gewaarwording den ‘schijn’ onderstelt; voor wie niets van 't omgevende op zich zelf bestaat en die zich de dingen geluid, kleur-, en lichtloos kan indenken!

- Voor God staat de geleerde en de eenvoudige op de zelfde lijn, en de eene gelijk de andere, heeft zich in alles te gedragen naar de veropenbaring van God en de schikkingen der heilige Kerk, beweerde Armand. Of hoe wilt ge dan, als één soort menschen buiten de wet staan - dat er nog wetgeving mogelijk is?

- Dat heeft iedereen voor zichzelf uit te maken, beste broer. Wat mij betreft, ik zeg u: aan anthropomorphisme doe ik niet meê; God gelijk men hem ons hier voorstelt, is een parochie-god - de baas van een hoopje kleinzielige burgers die hem dienen en vereeren op tijd en stond, uit eigenbelang, en die verder aan hun zaakjes blijven waar ze dien god buiten laten, tenzij er goed weer of regen moet afgesmeekt worden. De godsdienst vind ik overal te zeer vermenschelijkt, te zeer ingericht naar de behoeften van het practische leven en om de belangen der maatschappelijke économie. 't Is bij velen maar

een vorm om 't gemeenebest te doen bloeien, met een beetje metaphysica erbij, omdat de menschelijke natuur en 't gevoel daar ook al behoefte aan heeft. Ik echter heb behoefte aan een grooteren God, aan iets ontzaglijks, dat over 't oneindige reikt, waarbij alle rechtstreeksche menschelijk betrek en vertrouwelijken omgang buitengesloten blijft. Ik wil mijn godheid door een mysterie omgeven, door geen sterfelijken geest te begrijpen.... De wijze waarop men ons God tracht voor te stellen, stoot me 't hart in! Men spreekt er van alsof 't een oom ware uit Amerika, een ontzaglijke ouderling, op een hoogen troon gezeten, waarvoor men ontzag voelt omdat hij straffen en belooningen uitdeelt. Men overlaadt hem met alle soort menschelijke eigenschappen, alsof hij niet bestaan zou zonder onze vereering en onze liefde niet missen kon.

- God heeft ons toch geschapen naar zijn eigen beeld en gelijkenis en ons met verstand begaafd opdat wij hem zouden kennen en dienen?...

- Zoo leert men ons, en de mensch stelt zich geern als de middenmaat van al het geschapene... Der Mensch ist das Mass aller Dinge! zegde Protagoras... maar van 't oneindige en van 't eeuwige kunnen wij, met al de inspanning van ons denkvermogen, geen duidelijke voorstelling vormen en den Schepper van heel die oneindigheid stelt men ons voor onder menschelijke afmetingen, als een burger die van ginder hoog op ons neerziet en er maar op uit is ons voor eeuwig te doen branden als we hier niet heel braaf zijn en de Wet onderhouden!

- Dan maar geen godsdienst? merkte Armand, geen goddelijkheid in Christus, geen tegenwoordigheid in 't sacrament?

- Ho, wat mij betreft, ik wil alles aannemen gelijk men het mij voorhoudt; zulke dingen laat ik door theologen uitvechten; ik ben verder van meening dat de godsdienst 't eenige middel is om de ethische waarde bij de menigte op te houden en buiten 't verschil van vorm, komt de opvatting van 't bovenaardsche bij alle menschen van goeden wil, toch op 't zelfde uit; 't is maar te zien hoe men dat bovenaardsche in 't dagelijksche leven te pas brengt, zonder het tot fétischisme ontaardt. Een weinig minder formalisme en wat meer berekening om ethisch de menschen op een hooger plan te brengen! Ik zou willen dat in al de kerken het koor afgesloten wordt door een zwaar gordijn, waarachter de plechtigheid geschiedt zonder de geloovigen er iets van te laten zien - iets gelijk

bij de oude egyptenaren, die ten minste den geestelijken huiver kenden in hunne tempels; - waar men het ons hier inricht als in een salon met als middenpunt, een beeld dat een ‘beau monsieur’ voorstelt die zijn vlammend hart ontbloot voor de vrome vrouwlieden!

Armand liet zijn broer doordraven.

- Beschouw nu maar eens het godsdienstig element in het leven der dorpelingen hier; wat een gekke tegenstelling van de natuurlijke levenswet die in conflict gebracht wordt met de onderwezene en voorgehoudene gods-idee? Vertel maar eens aan iemand die er heelemaal zou buiten staan of er mede onbekend is: dat de Schepper van hemel en aarde hier dag en nacht in de kerk tegenwoordig is en zie dan de christen-geloovige gemeente die hier rond die kerk leeft en amper 's zondags even den ‘plicht’ komt vervullen en verder dien grooten God aan zichzelf overlaat! En waar gij die dingen samen brengt, kan het niet anders: er moet noodzakelijk conflict ontstaan tusschen verstand en instinct. We wennen aan alles, ook aan het schromelijkste, maar we kunnen er nooit buiten, ons leven in te richten gelijk de natuur het ons oplegt. Men vergeet de beteekenis van de grootste wonderen als ze met onze natuur in botsing komen.

- Hoe zoudt ge 't dan willen?

- 'k Weet niet! Ik doel enkel op de inconsekwentie. Als wij aan dat groote wonder geloofden, gij en ik, we zouden nu, en al de geloovige parochianen met ons, - nù, zeg ik, heel de kerk vol, op de trappen van het autaar neergeknield liggen en alle aardsche bezigheid er bij vergeten, zoo lang tot de dood ons met God komt vereenigen!

- Maar ons-Heer vraagt zulks van ons niet? Hij wil dat wij leven!

- Goed, maar de eenvoudige consekwentie eischt het, dat wij, nietige schepselen, aangetrokken door de onmiddelijke tegenwoordigheid van den ontzaglijken God, niets anders meer verlangen en er alle levens-functies bij verwaarloozen. Maar we laten God, stilletjes waar hij is en we halen hem voor den dag als 't pas geeft, nadat onze aardsche bezigheden afgehandeld zijn De godsdienst slacht van de andere formidabele voorvallen waar wij gewend aan worden al zijn ze ook in dezelfde tegenstelling en in de verhouding van 't oneindige met 't eindige! Neem nu 't geval dat iemand onder ons sterft,

of geboren wordt, is dat niet voldoende om de heele wereld te verpaffen en alle mindere bezigheid voor altijd stop te zetten?! Maar we moeten vooral leven, beste, anders zou een blik naar omhoog in den sterrenhemel, al genoeg zijn om ons voor altijd 't gedacht aan eten en drinken en allen aardschen wellust te doen vergeten. Al 't geen onze eigen afmetingen overtreft, verminderen en verlagen wij tot onze grootte en 't is de eenige verontschuldiging voor 't feit waardoor wij God eene menschelijke gedaante toeschrijven - 't is omdat we niets kunnen verdragen of uitdenken dat ons zelf te boven gaat. Ik ben tot de overtuiging gekomen dat, als door een mirakel, de levenswetten die 't mecanisme van het heelal in werking zetten, ons moesten veropenbaard worden, wij in de onmogelijkheid zouden zijn er met onze zintuigen en ons verstand iets van te begrijpen. Wat denkt ge dan iets te willen formuleeren over de godheid?

- Maar waar vaart ge dan met de wereldorde, met de zedeleer, met uw eigen drang naar waarheid? Ge hebt toch behoefte aan eene conclusie, aan eene ordening waarop uw levensgedrag gesteund is - eene richting waar uw handelen naartoe streeft?...

- Die ongelukkige conclusie?! maar die kan ik best missen! Ik neem, onder vorm van wetenschap, 't geen me voor de hand ligt en waarvan ik een betrekkelijke samenhang kan vaststellen. Ik neem van de aarde 't geen ik er van grijpen kan, met het wonder der oorzaak als achtergrond. Ik voel me gevangen in mijn beperkte natuur als mensch, omgeven door het oneindige in wezen en potentie en daarom ontgaat mij alle noodzakelijkheid en behoefte om eene verklaring te vinden over dingen die ik niet bevatten kan. Oh! ik heb allen eerbied voor elke redelijke verklaring, want het is een lust voor onzen geest aan het spel mee te doen, om als vlindertjes, rond de lamp te vliegen en er wat van onze vleugelen aan te verbranden. Ik wil alles aannemen wat men mij voorhoudt als de absolute waarheid en er mijn leven eenigszins naar schikken, want men moet zich altijd voegen naar de meerderheid van 't gezelschap waarin men leeft. Ik zal het echter nooit wagen aan iemand eene meening op te dringen gelijk uw ambt het u oplegt. Voor zoover gij van de waarheid fel overtuigd zijt, kan ik het goedkeuren, maar 't geen gij meent te weten, hebt gij toch langs de wegen van het vrije onderzoek niet beproefd! Het hangt toch ten slotte alleen van

ons temperament af, welke richting ons denkvermogen neemt? De goden maken de menschen tot hun evenbeeld en gelijkenis, maar de menschen nog veel meer, maken de goden elk naar eigen opvatting en gesteltenis - als eene geschikte noodwenwendigheid voor hun gemoed. Wat mij betreft, ik kan gerust voortleven en mij al 't geschapene voorstellen als gedachten van God die effenaan ze ontstaan, substantie worden en objectieve werkelijkheid verkrijgen voor onze zintuigen, die weer vergaan als een fata morgana, om in eeuwige wisseling te veranderen buiten allen tijd en ruimte... ook voor toeschouwers van anderen aard dan wij, die toevallig met iets als zintuigen en denkvermogen zouden begaafd zijn. Als leveling blijf ik in het leven en van 't geestelijke aanveerd ik het donkere mysterie dat als positieve essentie al 't geschapene beheerscht. De natuur beschouw ik als de molen waar 't leven tot dood en de dood tot leven gemalen wordt - waar de twee principen elkaar opvolgen. Maar wie er den molen draaien doet, weet gij noch ik en zal ik mij door geen sterveling laten verklaren. Het eenige dat wij doen kunnen is het levensprobleem esthetisch oplossen en daarom gaat mijne vereering van het leven als een zang naar Appolo en Dyonusos, in wisselwerking van lichaamlijke en geestelijke strooming.

Het viel Armand niet moeilijk het holle van Alberts dualisme aan te toonen en de ondoelmatigheid van koude wijsgeerige stelregels te bewijzen tegenover den dogma-bouw waarop een godsdienst gesteund is en overeind staat, die aan 't leven zijn verklaring geeft en de deugd in stand houdt. Hij hield zijn broer voor waar hij komen zou als zulke opvatting van het bovenaardsche tot eenige leering aan de menigte moest aangepredikt worden Hij wees hem op de innerlijke werking die meer dan achtien eeuwen reeds, over de heele wereld, de natuurwet der baatzucht en eigenliefde veranderd had in opoffering en naastenliefde. Hoe die godsdienst, voor meer dan vijf honderd millioen menschen, de hefboom is die hen boven 't aardsche tot in 't geestelijke plaatst, waar de deugd ontstaat en de zielenschoonheid!

- Ik loochen dien heilzamen invloed niet, merkte Albert; zeker moet er eene wet zijn en maatschappelijk beschouwd, is de godsdienst onder dat opzicht een uitstekend middel om de zeden zuiver te bewaren en den économischen bloei te bevorderen. Daarom wordt de religie, ook door ongeloovige

staatshoofden zelfs, beschermd; - maar tusschen dit en het ander uiterste: om er casuïsten op na te houden die elke menschelijke daad moeten keuren tot goed of kwaad! zoo iets dient enkel om de lagere soort uit te baten - die slechts geleid wordt door vrees voor straf of belofte eener belooning. Oh, in 't meerendeel van 't geen de menschen als zonde aangerekend wordt, is er alleen natuurlijke aandrang van gezonden levenslust en veel deugdzaamheid is niets anders dan een vorm van eigenbaat en ikzucht; men ontzegt zich een genot om er een ander te bemachtigen! Bij 't begin en den oorsprong bestond er maar één soort kwaad en dat was: het werk der schepping vernietigen, de natuurlijke levenswet overtreden, al 't andere werd er uit afgeleid, en men verengt die voorstelling van den godsdienst te gemakkelijk door het goede uitwerksel uitsluitend aan de christelijke leer toe te kennen. Al wat er buiten staat wordt door den katholiek als verdacht en verdorven aanzien. Begin maar eens te zeggen aan de brave parochianen hier, dat er landen zijn, grooter dan de onze waar eenige millioenen Boudhisten en Brahmanen wonen die ook deugden oefenen gelijk hier en het maatschappelijk leven er even goed ineen zit en onverroerbaar zijn loop volgt als hier. Zien we niet hedendaags, hoe heele volkeren uit de barbaarschheid tot de beschaving overgaan en zich onze zedeleer aanpassen zonder het Christendom door te maken? Denk maar aan Japan. En hier in onze christenlanden zelf, in de groote steden, en weelde-centrums, waar voelt of ziet men nog iets van die noodwendigheid aan een rituëlen godsdienst? Het leven zelf draagt in zich eene blinde macht die eigen wetten voorhoudt om in 't onderhoud van dat leven te voorzien. Het is iets als een organisme waar al de onderdeelen tot de économie van het geheel medewerken - dat uit zich zelf opgestuwd wordt tot groei, van daar tot bloei en later tot verval en verrotting komt, waaruit er weer nieuw leven cristaliseert. Alles wat bestaat draagt de wetten der noodwendigheid in zich en is in onderling betrek met de omgeving die een geheel vormt waaruit niets kan weggenomen worden of bijgevoegd.

Op die wijze kon men doorpraten zonder tot een overtuiging te geraken. Armand merkte wel dat zijn broer de lucht invloog en steeds wijder kringen miek, maar hij trachtte hem weer neer te halen door de beschouwingen over het eenvoudige geloof

waarin zij samen opgebracht waren en van ouders tot kinderen hadden overgeërfd, 't eenige wat de ware gemoedsrust kon geven en den vasten stand in het huiselijk geluk. Alzoo, met eene zalvende ver*r*maning, liep de samenspraak *o*ver 't gewichtige onderwerp ten einde. 't Gebeurde soms ook wel dat zij in 't drukke van 't gesprek gestoord werden door mama en dan vonden zij 't alle twee geraadzaam aan iets anders te beginnen. Als Albert zich al eens liet gaan tot een heviger uitval over 't geen hij aan de inrichting van den godsdienst, in de diplomatie der hoogere geestelijkheid te laken wist en Armand geërgerd en in zijn priesterschap beleedigd, afbrak en heenging, mieken zij van weerskanten 't besluit er niet meer aan te beginnen, - omdat het achteraf beschouwd, toch nutteloos bleek over zulke onderwerpen te twisten. Maar altijd vielen zij toch op 't zelfde terug, want bij Albert was er de neiging om door spitsvondigheid zijn geest te oefenen en door 't spel der dialectiek, als in een toernooi den aanval en 't verweer beurtelings af te wisselen in altijd gewaagder zetten. Bij Armand echter was het de ernstige taak van den apostel die 't onmogelijke aanwenden wil om zijn broer tot de goede gevoelens terug te brengen. Zij hielden het nog vol, als ze voelden dat hunne redeneering elkaar voorbijschoot zonder doel te treffen en zij malkaar niet meer begrijpen konden omdat de woorden voor elk eene verschillende beteekenis hadden gekregen. Zij bleven elk van hun standpunt de dingen inzien en de kloof tusschen hen gaapte al wijder naarmate zij gewaar werden hoe elk zich vastschoorde aan eigen overtuiging. De luchtig joviale toon waarmede Albert zijn sceptiscisme uitsprak, behield altijd eene zekere voorkomendheid en achting om het zuivere en rechtschapen inzicht waarmede de priester bij Armand zijn opvatting verdedigde. Maar Albert voelde niet dat het zijn broer niet te doen was om gelijk te halen, dat het eerder een wanhopige poging was om hem te redden en tot de zaligheid te brengen. Hij merkte niet dat de jonge geestelijke den moed begon op te geven en telkens vertrok met het schrijnende gevoel dat er hem niets overbleef dan te bidden om bij God de bekeering van den verdwaalde te bekomen. 't Geen hem door de wetenschap en den omgang met de goddeloozen ontroofd werd, kon Albert nog alleen door een sprankel van Gods genade terug krijgen.

Mevrouw Blondeel raadde wel wat er gaande was en afgehan-

deld werd tusschen de twee broers en ze wachtte zich er tusschen te komen. Telkens Armand weer naar 't college vertrokken was, herkreeg zij nieuwen moed en ze telde de dagen tot het volgende bezoek, waarop hij weer Albert zou onder handen nemen. Al om 't even schenen zij op dat wekelijksch bezoek gesteld te zijn omdat het telkens iets als eene verademing, eene opluchting bracht in huis, want Armand werd voortaan beschouwd als het aanknoopingspunt tusschen ouders en kinders; hij bracht voor een dag het vertrouwen weer en den blijden omgang, iets van de oude gezelligheid van eertijds toen ze nog allen in 't zelfde gevoel vereenigd waren en niet vermoedden dat het ooit kon gestoord worden. Albert zelf keerde alsdan weer in den huiselijken kring en hij voelde aan hoeveel banden zijn gemoedsleven hier nog vast lag. 't Kwam soms in hem op als een bekoring om toe te geven 't geen Armand hem zoo goed kon voorschilderen als het ‘reine geluk in de kalme dorpslucht.’ Met één enkel gebaar en hij had het voor 't grijpen en met zijn eigen geluk, schonk hij 't geluk weer aan zijne ouders, broers en zuster en aan dat gebuurmeisje, dat, volgens Armand zegde, op hem te wachten zat en van niets anders weten wilde. Heel het dorp, heel de streek kon hij bemeesteren, er zijne talenten uitoefenen en beroemd worden, terwijl het kalme geluk van een zachtminnende huisvrouw hem 't innerlijk leven zou maken tot eene zaligheid... Maar zoo gauw Armand's overredende woorden vergaan waren, verzwond ook al het bekoorlijke van 't geen hem een stonde als een tooverzicht had voorgespiegeld. Met zijne eigen oogen beschouwd, zag Albert niets dan zoeterigheid en futlooze verveling, de verte lokte hem weer en 't geen hij hier doende was knaagde hem als een vermaan omdat hij hier zijn tijd vertreuzelde aan nietigheden. Maar er was ook nog altijd die Sara die hem de eentonigheid van het dorpsleven heel deed vergeten, en die hij niet meer laten kon, zoodat de onderhandelingen om te Parijs in bediening te komen nooit ernstig werden doorgevoerd.

Dien eigensten winter echter gebeurde er iets, waardoor de verwachtingen op eene goede uitkomst bij Albert deerlijk verijdeld werden en Albert zelf met spijt vervulden. Zekeren dag kwam Armand naar huis met zijne benoeming als onderpastor op een dorp tegen de zee! Verder afgelegen kon het niet en dàt vooral was te betreuren. Armand voelde 't wel hoe zijn ouders door dat nieuws geslagen waren, maar 't was hem eene

reden te meer om de vermoedelijke oorzaak zijner benoeming voor hen te verzwijgen. De kwade roep van den jongen heelmeester was reeds doorgedrongen tot in de stad en in 't college waar 't gezag van Armand als leeraar er door bedreigd scheen en zijn toestand tegenover de leerlingen onmogelijk werd. Hij zocht zijne ouders zooveel het kon te troosten, door het hun voor te stellen als het gewone verloop van eiken leeraar die, de eene vroeger dan de andere, 't onderwijs verlaten om onderpastor te worden - 't geen eigenlijk als eene promotie moest beschouwd worden.

Ter gelegenheid van zijne benoeming moest Armand het gebruikelijke bezoek doen bij den pastor, waarbij hij zich voorstelde den toestand bloot te leggen en naar middelen te zoeken om er verandering of eene oplossing te bewerken.

De pastor echter scheen niets te merken van 't geen den jongen geestelijke bezwaarde. Hij kwam hem tegemoet met een stralend wezen:

- Proficiat, abbé! Ge zet goed aan voor een begin! een beste parochie; uitstekend volk en een brave pastor - een oude studiemaat van mij! - gij zult er geen moeilijkheden mee tegenkomen, al wordt hij al wat van jaren!...

Daarop zetten zij zich neer om eens degelijk te kouten. Als Colete een flesch had bovengehaald en de pijpen ontsteken waren, begon de pastor.

- Hebt gij er alreeds aan gedacht, abbé, vroeg hij, wat het te zeggen is op eene parochie in werkelijken dienst te komen?! Ik heb er al zooveel ontmoet, jonge seminaristen, leeraars die op een dorp toevallen met eene vooropgezette meening, maar die nooit met menschen hebben omgegaan. Wat leeren ze u daarvan in 't seminarie? In mijnen tijd hadden wij een uitstekenden professor die ons onderwees, niet uit boeken, maar uit zijn eigen ondervinding. Gij ook zijt iemand van de nieuwe generatie die nu moet uw eerste sporen gaan beproeven. Maar, luister, ik ben een oude pastor, die u raad kan geven. Ik ga u iets zeggen dat gij moet meedragen door uw leven en waardoor gij u veel ongemak zult besparen. 't Eerste dat gij moet weten, 't is dat gij de wereld niet zult veranderen - dat gij de menschen moet nemen gelijk ze zijn en niet gelijk gij ze zoudt willen! Met ondervinding en een bezadigd verstand zult gij verder komen dan met 't vier in uw broek en bergen theorie uit de boeken. God heeft zijne leering

beschreven in 't Evangelie en de Paus verkondigt de zijne nu en dan nog. In alles echter moet men onderscheid maken tusschen de dingen die rechtstreeks van God komen en 't geen er in zijn Kerk door menschenhanden is opgeplakt, want eer een zuivere waarheid tot ons komt, wordt ze al bepeuterd, verklaard en uitgelegd door een aantal tusschenpersonen die er elk hun eigen meening bij doen; en zoo komt het dat we alleen nog de commentairs krijgen in plaats van de zake zelf. Dat vormt het 'menschelijke' in den godsdienst en met dat menschelijke kan men een godsdienst samenlappen waarnevens 't Evangelie flauw figuur maakt! Alzoo komt het dat we nu stilaan iets als een nieuwen godsdienst krijgen die heelegansch op uitwendige vormen en bijveerden berust en waarbij het eigenlijke, eenvoudige christelijke leven in den dagelijkschen gang, van weinig of geen tel meer en is! De Wet of 't geen de mensch te doen en te laten heeft om te 'deugen', daaruit is het woord 'deugd' ontstaan en dat bevat zonder meer: het vervullen der levensplicht: eerlijk door 't leven gaan. Dat is nu niet meer genoeg, er moeten altijd nieuwe godsdienstige oefeningen, gebeden, godvruchtigheden bijkomen waarin de eenvoudige levensdeugden versmooren! Geen enkele priester hoort men nog het woord uit 't Evangelie voorhouden, waarbij ons-Heere duidelijk zegt: 'zij en zullen alle in 't rijk der hemelen niet komen die mij zeggen heere, heere, maar wel die mijn Vaders wille doet!... Biddende en wilt niet veel spreken gelijk de heidenen, want u Vader weet wel wat er u van noode is eer gij Hem bidt.' Ziet ge, dat ware te eenvoudig, niet ingewikkeld genoeg; in den godsdienst moet er nu vooral acétisme, mystiek en godweet welke sentimenteele dévotie geoefend worden... Om zalig te worden is treffelijk leven en zijn plichten kwijten, nu enkel nog bijzaak! Men plakt er alle slag bijhoorigheden op, - een berg van formalisme, een stroom van boekjes waar de religie iets wordt als een lijmende siroop... Men stuwt de studenten al dien kant uit en in dien zin wordt het geloof aan de menschen verkondigd. Alles is nu gericht op den uitwendigen schijn om eere en lof te verwerven en niemand die nog spreekt van zuiver inzicht alsof er niet geschreven stond: Ziet toe dat gij uwe rechtvaardigheid niet en doet voor de menschen omdat gij van henlieden zoudt gezien worden of anders zoo en zult gij geenen loon hebben bij uwen Vader die in de hemelen is.

Een landman, die zich doodbeult om zijn huisgezin in stand te houden, - die zich alles ontzegt en met 't hoogstnoodige tevreden is om maar eerlijk door de wereld te geraken, is zulk een gebed niet het aangenaamste voor God? Wel, als er in 't huis van dien landman de ‘Bode van 't Heilig Hart’ of wie weet welke andere Boden nogal, ontbreekt, - als hij niet meedoet in alle soort confreriën, wordt hij door de nieuwe geestelijken aanzien als van de twijfelachtige soort. Ik ben hier nu bij de dertig jaar en 'k heb nooit anders gepreekt dan 't geen de menschen moet aanzetten om eerbaar te leven en door hun eerbaar bestaan den hemel te bekomen. Wel, van al de parochianen die ik hier in die dertig jaar heb weten leven en sterven, zijn er geen drie of 'k wil in hun plaats de eeuwigheid ingaan! Wat zegt ge daarvan, abbé? Wat wil men die eenvoudige lieden nu al opdraaien van dingen die geen grond genaken, en niet overeenkomen met den aard en den stand van 't leven?! Bezie maar eene van die modelkwezels in haren omgang met de huisgenooten en vraag eens waar die heiligheid die ze 's morgens in de kerk oefenen, nog doorstraalt in 't andere eind van den dag, en welk werk men van haar gedaan krijgt? Zulk een godsdienst brengt de menschen buiten hun sfeer en alle slag dubbelzinnige beweegredenen komen de heiligheid vertroebelen. De paus zelf schijnt er iets van te weten waar hij zoo uitdrukkelijk als opperste voorwaarde aanhaalt: dat men de heiligheid met een zuiver inzicht moet oefenen en dat de godsvrucht haar heilzaam uitwerksel moet hebben in 't dagelijksche leven. Hier op 't dorp wordt het erger als in een klooster, maar daarmede zijn er ook alle slag verholen ondeugden ontstaan die men alleen in de kloosters ziet woekeren. Weet gij wat zuster Constantia zei, - een oude, brave non, - gij hebt ze niet gekend, gij zijt te jong. Als ik naar Wareghem moet, met den trein, zegde ze, en als ik mijn kaartje hebbe en goed neerzitte en de trein schoone voortloopt, is het dan nog noodig dat ik gedurig herhale: ik rijde naar Wareghem, naar Wareghem, naar Wareghem!! Ha, Ha, ha! zuster Constantia was een brave, eenvoudige ziele die met al die trijfels niet weg kon. Ze bedoelde daarmee: dat iemand die in zijn dagelijksche bezigheid is en 's morgens zijn gebed gezeid heeft, niet gedurig en moet bezig zijn met devoties, maar veel beter goed doet 't geen hij te doen heeft, al ware 't ook aardappelen schillen en de zwijns

voederen. Onthoudt dat, Armand, van zuster Constantia! Ik ken er zoo vele van 't jonge geslacht die schrap staan op hunne onafhankelijkheid tegenover hunnen pastor, die eigenzinnig en met geweld hun meening willen opdringen in de bediening en lijk lammekes doen bij hunnen bisschop, met niets dan 't inzicht om 't ver te brengen in de eereposten! Zij kennen hunne verplichtingen niet en nog minder hunne rechten waarop ze mogen aanspraak maken bij de overheid. Neen, niets dan makke onderdanigheid, niet alleen waar 't geboden of verordeningen geldt, maar zelfs in de vrije zaken, zien ze van waar de wind komt en geven toe in de aangewezen richting; met daarbij een ijver om alles in stukken te breken. In de kerk maken zij zich dienstbaar erger als een stoeltjeswijf. Wij priesters bekommeren ons te weinig om den indruk die onze handeling op de menigte teweeg brengt, en denken niet dat ons minste gebaar invloed uitoefent op de parochianen. Ik zie niet geern een priester die zelf keersen ontsteekt of uitblaast en zich de bediening van den koster aantrekt. En waarom zijn de ceremoniën dan nog en de plechtigheden als een kapelaan de assistentie der solemneele mis laat steken om naar zijn biechtstoel te loopen of om eene kwezel, die maar van haar onderpastor wil bediend worden, op een ongelegen oogenblik de communie te geven! Denken ze niet dat in d'oogen der menschen, de eenheid en den zin van eene ceremonie daardoor geschonden wordt? 't Vrouwvolk speelt tegenwoordig ook een groote rol in 't leven van die voorloopers en daar zou ik u een kapitteltje van te vertellen hebben, abbé.

Ge moet dat spelletje reeds gemerkt hebben hier in de kerk. Aan mijn solemnele mis heb ik den kapelaan tot na 't evangelie, dan is de veugel gaan vliegen! hij heeft het te druk met 't geen hij noemt: het democratiseeren der godsvrucht. Dat noem ik: de religie verwinkelen en 'k zou liever wat minder drukte hebben 's morgens in de kerk en wat minder uitwendig vertoog maar meer eenvoudige godsvrucht. Die kerel echter legt het fijn aan boord: met alle nieuwigheid die hij wil inrichten gebruikt hij zijn zuster voor den inzet en deze neemt dan heel de keutelbende op sleeptouw en 't is om wie 't eerst en wie 't meest bij den ijverigen kapelaan in aanmerking te komen. Zulke dingen duren zoolang het kan; maar hoe die asceten van 't nieuwe bedde, gewoonlijk in 't zelfde opzicht flauw vallen en zich verbranden waar ze

zelf 't vuur aangestoken hebben!? Want dat is toch den duivel in huis halen, heel dien nasleep en omgang met jonge meisjes? Wat heeft een geestelijke daarmede te maken? Als ik maar instemde zoudt ge hier iets zien gebeuren! Er is al sprake geweest om al die dibben den kerkzang te doen meêzingen; heel de parochie wordt overgoten door boekjes en bladjes en gebedekens waarbij, voor de uitverkorene zielen, de godsvrucht versmakelijkt en versuikerd wordt en Ons-Heer als een geestelijke minnaar dienst doet om in de behoeften der gevoelerigheid bij die zielen te voorzien. Voor 't andere deel van de bevolking, voor al wie nog buiten de congregatie, zondagschool, kook- en speelschool en breischool en alle andere heilige genootschappen staan, wil hij dan geweld gebruiken - een soort inlichtings- en informatiedienst inrichten met fiches bij de paaschbiecht, gelijk men dwangbriefjes gebruikt bij de politieke verkiezing! Is dat nu ook al in den geest der heilige Kerk die alleen door goedheid en overtuiging de zielen wil winnen? En intusschen doet mijnheer van zich spreken door zijn aanhoudende bezoeken en zijn drukken omgang met de ijveraarsters die hij juist gekozen heeft onder de onnoozelste meisjes van 't dorp, die hij den kop verdraait en zot maakt! Tut, tut, tut, vergeten die heeren dan, 't geen Thomas de Kempeneer aanprijst? namelijk dees: ‘En wilt geen groote, sonderlinge gemeenschap houden met eenigen vrouwpersoon: maar beveelt alle goede vrouwen Gode in 't algemeen.’ Een boekske dat ik veel jonge onderpastors ter lezing zou willen aanbevelen, abbé, en bijzonderlijk dat capittel VIII bevat al een heele levensregel voor een dorpsgeestelijke!

Armand moest den pastor laten uitpraten zonder dat hem gelegenheid geboden werd een woord in te brengen. Eindelijk, bij 't heengaan, kon hij zijne vrees verklaren over Albert die nu geheel aan zichzelf overgelaten werd...

- Wees daar niet bekommerd in, merkte de pastor, - laat mij daarmede begaan en gij zult wel zien dat het terecht komt. Had ik het maar kunnen voorzien dat die kapelaan er zou op uitvallen! Heeft hij me niet publiek gaan vertellen: dat hij dien heer zou klein man maken en hem gescholden voor vrijdenker en zedeloos mensch! Hij zou ook dat volk uit 't Gangske bekeeren; hij heeft ze daarvoor met de brave menschen gemengd en, wat zien we nu gebeuren? Met zulke apostelen zou Ons-Heer alleen goed werk verrichten! Laat mij

maar begaan: die meid uit de Dagsterre moet hier eerst van 't dorp weg - ergens een goede betrekking zien we er voor te krijgen in stad - zulke schepselen zijn dààr beter op hun plaats. En wat Albert betreft, ik moet daar met uw papa over praten, 't wordt hoognoodig dat we heel dat zaakje regelen!

Armand kon niet laten te glimlachen als hij overdacht 't geen de pastor hem kwam te zeggen en hij was nog onder den indruk van dat gemoedelijk optimisme en eenvoudige inzicht, toen hij bij den onderpastor aankwam om daar ook een afscheidsbezoek te brengen.

Hier luidde de klok een anderen toon! Na de gebruikelijke gelukwenschen en de algemeene beschouwing over 't nieuwe ambt dat Armand te wachten stond, begon de onderpastor over zijn eigen toestand. Hij kloeg over 't werk en de bezigheid waaronder hij bezweek omdat hij alles alleen moest aanvatten en uitvoeren, waarbij hij dan nog tegenkanting onderstaan moest en heel zijne handeling kwalijk werd uitgelegd omdat de menschen er niets in zagen tenzij ijverzucht. Tot de pastor toe, denkt dat ik er op uit ben hem in alles te overtroeven en boven hem te heerschen! Hij lammenteerde over de domme bevolking die generaties ver aan zichzelf was overgelaten geweest en nu zonder verweer stond tegenover 't opkomende kwaad en alleen braafheid toonde uit inertie en lamenadigheid. Zonder omwegen stelde hij iets als een requisitorium in over de werking die de pastor hier, gedurende die dertig jaren verblijf, geoefend had.

- Waar overal op de omliggende gemeenten de godsvrucht zoover vooruit is omdat de priesters hun parochianen gegroepeerd en in handen hebben door sociale en maatschappelijke inrichtingen, staan we hier met ledige handen en blijft alles te doen. Van voor eeuwen schijnt alles hier om ter best op de beste der parochieën. Het onderwijs is er ellendig! de oppermeester is nu iets of wat zeven jaren boven pensioenstijd en de ondermeester is een halve onnoozelaar dien men genomen heeft uit medelijden. Pastor noch burgemeester denken nooit dat zulk medelijden oorzaak is: dat er eene heele bevolking in de ergste domheid wordt groot gekweekt en 't meerendeel van 't jong volk totaal ongeletterd is!

De onderpastor haalde verder zijne plannen en ontwerpen uit waarmede hij voor had de gemeente een ander aanzien te geven. Hij verklaarde er zijn leven en gezondheid bij te laten

maar voort te werken tot het einde omdat werk en bezigheid en drukte en beweging eene behoefte waren die hij niet missen kon. Zijn zenuwachtig temperament moest last en moeilijkheden uitzoeken om door overspannen bedrijvigheid de leegte te vullen der omgeving die hem nog altijd aangreep met 't heimwee en 't verlangen naar de echte koortsige bedrijvigheid van het stadsleven.

- Ik moet zooveel mogelijk trachten te vergeten dat ik 't verkeer misse van beschaafd en ontwikkelde menschen, waarzonder ik moeilijk leven kan en waar ik mij in stad aan gewend had!

De kapelaan verklaarde dat hij 't van zichzelf niet verkrijgen kon en zich hier nog altijd misplaatst voelde als iemand die er niet aarden kan en alle soorten lapmiddelen gebruiken moet, om zich 't leven mogelijk te maken...

- In elk geval de geschikte man niet om op den buiten te leven en met buitenmenschen om te gaan, mijmerde Armand toen hij op weg was naar huis. En welk eene tegenstelling! hoe moeten die twee het maken met elkaar?! En hij dacht zich den toestand in met zijn eigen geval dat hem te wachten stond. Wie weet kreeg hij nu ook zulk een pastor misschien die geëncrouteerd is in zijne omgeving en het ambt opneemt als eene gewone bediening, waar de mensch overal doorheen te voorschijn komt, als een gewone burger die alleen belang stelt in de dingen van den eigen huishoud, den tuin en de groenten, het eten en den wijn en voor wie de belangrijkste figuur op 't dorp de meid is in hoogst eigen persoon. Voor wie alle nieuwe inrichting uit den booze is omdat het werk en moeite kost en elke poging afgesnauwd wordt met een minachtenden grol. Dat alles maar afwachten en kalm zijn wegen gaan, besloot Armand. Nu bleef er hem nog over, afscheid te nemen van zijn zuster in 't klooster en daarna van 't ouderlijke huis en zijne ouders om ginder verre, in eene andere luchtstreek en onbekende bevolking, eene nieuwe levenssfeer in te gaan.

Toen de dokter den eerstvolgenden donderdag in de pastorie kwam, merkte hij dadelijk dat er iets haperde. Vooreerst werd er wat gepraat over de benoeming van Armand, waar de dokter geen zwarigheid in miek en zich reeds gewend had

aan 't gedacht: dat een geestelijke is als een vogel op den tak en maar gaan moet waar men hem zendt. De pastor echter was niet in zijn gewone doening; gelijk altijd als er hem iets op 't gemoed lag, bleef hij ingekeerd, verstrooid en moest zich hersnappen nu en dan om bij 't gesprek te blijven. Eindelijk kwam hij vooruit met de vraag:

- Hebt ge mijn nieuwen Sint-Josef al gezien?
- Het nieuwe beeld in de kerk? Ja.
- En wat dunkt u er van?
- Wel, goed zeker... schoon.
- Gaat onze fijne kapelaan nu overal niet rondstrooien dat hij 't afschuwelijk vindt!
- De gustibus non est disputandum, zegde de dokter met een glimlach.
- Neen, maar dat is omdat ik hem in de keus niet geraadpleegd heb.

Daarbij stokte 't gesprek weer. Er zal wel iets op volgen, dacht de dokter die nog maar raadde wat er met dat beeld zou gebeuren; te meer daar de pastor maar hoogst zelden 't hoofdstuk van den kapelaan beroerde.

- Wat dunkt u van Celeste? dokter, vroeg de pastor daarop, alsof het verband te raden was tusschen die twee heel verschillende dingen.
- Mijn dochter is niet heel goed, maar ze is jong, antwoordde de dokter ontwijkend.
- Als er een bijhuis aan 't klooster was, zou ik ze er heen sturen; Celeste zou er veel deugd van hebben hier weg te zijn, merkte de pastor die daarna weer bleef nadenken en in zichzelf voortpraatte:
- Een klooster zonder afdeelingen op vreemde gemeenten, is uit den booze - men moet de nonnen kunnen verwisselen van 't eene gesticht in 't andere. De dokter had daar niets op te zeggen maar kreeg tijd om te bedenken waar 't verband vast was tusschen den onderpastor en Celeste... die hier weg moest.
- En wat zegt ge van Blommaerts meisje? dokter. Ze zijn mij daar even komen roepen, - 't kind is stapelgek...
- 't Had misschien niet veel verstand te verliezen?
- En te Glabeke's, wat is 't daar met Marie?
- Die is, 't geen men noemt, hysteriek.
- Mannen-ziekte?

- Ja, als ze kon trouwen, zou ze misschien genezen, loech de dokter.

- En... er zijn er nog aan 't zot worden op de parochie, merkte de pastor, altijd ingekeerd, ik zie het komen.

- Ja, meisjes aan die jaren zijn onderhevig aan die ziekte. Dat is de natuur die in haar ontwaakt en een uitweg zoekt; en waar de krachten haar normalen loop niet krijgen, verwekken zij stoornis in 't gestel...

- En wat is er, volgens u, de oorzaak van dat verschijnsel? Vroeger zagen we zulke dingen niet gebeuren?

De dokter toonde zich niet bereid zijn meening vlakaf uit te spreken.

- De oorzaken liggen soms voor de hand en soms diep geborgen; men beweert ook dat die ‘troubles nerveux’ ‘nevrose’ en ‘hysterie’ betrapelijk zijn - dat de patienten de zotte kuren van elkander afkijken en nadoen.

- Hier schijnt het toch 't geval te zijn. In de laatste vijf maanden zijn er zes meisjes naar 't een of ander klooster vertrokken, - vier zijn teruggekeerd, ontredderd, zoodat er geen huis meer mede te houden is! Wij hebben er drie, vier zinnelooze en een heele troep op weg om het te worden. Waar moet dat heen?

De dokter bleef wachten en hield zijne uitspraak achterwege tot de pastor eindelijk zich niet meer bedwingen kon:

- Luister, dokter, zegde hij; gij weet zoo goed als ik waar 't vasthoudt. Ik heb al mijn uiterste best gedaan om 't kwaad af te keeren en geduld geoefend op hoop van beternis; maar, er zijn weinig menschen die uit zichzelf tot inkeer komen en klaar willen inzien dat hunne handeling verkeerd is; met de zulken moet men doortastende middelen gebruiken. Ge moet niet vreemd opkijken als ge binnen kort groote veranderingen ziet gebeuren op de parochie. Die waarschuwing wilde de pastor als een geheimzinnig tusschenvoegsel in zijn reden schuiven en zonder er meer belang te willen aan toekennen, vervolgde hij:

- Er bestaat hier eene verwerreling op de gemeente onder geestelijk zoowel als onder burgerlijk gebied. Al dingen die ontstaan zijn uit nietigheden maar die gevolgen dreigen te krijgen die we allen vroeg of laat zouden moeten betreuren. Ik ben besloten er een eind aan te stellen en van mijnen kant te doen wat ik moet om de zaken in hunnen vroegeren plooi te krijgen. Gij, dokter, moet ook uw deel doen...

- Wat bedoelt ge, menheer pastor?

- Vooreerst, weer naar den gemeenteraad moet ge. Uw flauw voorwendsel om Koornaert niet te willen ontmoeten is nu van geen tel meer, want sedert zijn voorstel tot benoeming twee keeren geweigerd is terug gekeerd, gaat hij naar geen vergadering meer, - en verder, onthoud wat ik u zeg: Koornaert is ook bij de bende en op weg om zot te worden!

- De menschen zeggen dat ik nog mijn zoon niet kan bestieren, merkte de dokter koel, wat zou ik me dan met 't bestier der gemeente bemoeien?

- Al fabels! riep de pastor ongeduldig. Met 't bestier van de gemeente moet ge beginnen om uw gezag weer te krijgen - ge moet uw gezag aan de menschen opdringen! - om vriendschap te sluiten waar veete was; om Albert op zijn rechten plooi te krijgen! Voelt ge niet dat al die zaken ineen zitten en 't eene van 't andere afhangt? Dat alles uit ééne oorzaak ontstaan is en als ge die oorzaak wegneemt, de orde weer heerscht?! Maar dat is gelijk met uwe zieken, ten andere!... Gij wordt burgemeester en de parochianen vieren uwe inhuldiging met uw jubileum samen; Albert trouwt met Koornaerts nichtje en ge wordt weer vrienden gelijk voorheen. Dat is 't eerste en dàt moet gij doen; met 't andere gelast ik mij. Ik wil er me vooreerst meê gelasten u tot burgemeester te doen benoemen al over 't hoofd van heel den gemeenteraad. Ik ken ginder te Brussel ook nog een beetje den weg! en de pastor knipoogde inzichtig om aan zijn invloed te doen gelooven. - Maar er is nog dat andere, vervolgde hij. Wij zijn hier onder ons - en Colete is te bed - aan u mag ik wel iets meer zeggen dan aan iemand anders - maar, al het kwaad komt eigenlijk van den kapelaan. Die jonge ijveraar doet hier niets tenzij potten breken en zaken verwerrelen - hij is hier op zijn plaats niet en hij moet weg! Hij is een stadsmensch die niet kan omgaan met lieden van den buiten!

- Ja, merkte de dokter; ik zit ook met zulk een stadsmensch thuis en ondervind dat er niets mede uit te richten valt!

- Dàt is een andere zaak! Albert is op den buiten geboren en groot gegroeid en zal zich wel weer aanpassen. Dat komt in orde met al 't andere; eens dat de veete gedempt is tusschen u en Koornaert, zal hij trouwen en u hier opvolgen - ik zeg het! Gij zijt rentenier en burgemeester; we worden weer allen eensgezind en we vieren dan uw dubbele inhuldiging

met uwen jubilee - een feest gelijk er nog nooit op 't dorp een te zien is geweest.

De pastoor scheen te zien gebeuren 't geen hij vertelde; zijn wezen klaarde op en zijn onverstoorde zelfvoldoening kwam weer boven.

- Gij zult het wel zien! riep hij en de lange pijp rees in de hoogte met 't gebaar van een scepter die de overwinning verkondigt. Nu hij zijn hart gelucht had, ging het weer beter en vlotte de samenspraak gelijk andere keeren. Ze bleven nog vrij lang bij elkaar en scheidden eindelijk met een gulhartigen handdruk gelijk menschen die, na vele omwegen, eindelijk malkaar begrepen hebben.

In 't naar huis keeren meumelde de dokter iets tusschen de tanden van: die dondersche pastor die toch de kennis had om zijn eigen gemoed en dat van een ander op te luchten! Over de dorpsplaats was er geen leven meer; de lanteerns brandden er noodeloos aan den hoek der straten, want iedereen was lang reeds te bed. Opeens hoorde de dokter gerucht in de richting van het Gangske.

't Zal Cabootere zijn, meende hij, die weer te been is en de lanteerns komt uitdraaien? Ik moet nu nog juist dien levenhouder tegenkomen. De dokter haastte zich om ongemerkt weg te komen maar 't gebeurde gelijk hij gevreesd had: 't was Cabootere met zijn ladder op den schouder, die juist de straat intord. De dokter kon niet anders dan goenavond wenschen, maar op den zelfden stond ging 't gerucht al aan.

- Ha! 't is de dokter! dief! dief! toebakdief! riep de kerel zoo luide dat 't galmde over de plaats en in eene onredelijke gramschap die plots opgekomen scheen.

Daar hebt gij het! meende de dokter die zich haastig wegspoedde. Dàt is 't begin der algemeene verzoening. Die onverwachtte tegenkomst werkte op hem als een koud stortbad en hij voelde heel zijne opgeruimdheid weer wegvlieden. Nu zag hij in, dat er van al 't geen ze daar ondereen gebabbeld hadden, niet veel meer zou overschieten dan 't gerucht hunner woorden, - dat er geen verband bestond of mogelijk uitwerksel tusschen de opvatting van den pastor en den toestand der zaken op de gemeente... dat het was evenals een ijdel gebaar in de lucht waarmede men niets teweeg brengt of verandert in de geesten der dorpelingen. In zijn verbeelding kwam hem

't opgewekte gelaat voor van den pastor die, gelijk een onberedende jongen, zichzelf opwindt om te gelooven dat alles zal uitvallen gelijk hij 't zich heeft voorgesteld. De dokter trok naar huis met 't voornemen niets van zijne mistroostige gedachten aan zijne vrouw mede te deelen. Alles in heel de woning was in diepe rust. Terwijl de dokter zijne schoenen uittrok, zag hij bij de trap, dat Alberts pantoffels gereed stonden bij de zijne en dat bracht hem te binnen dat hij licht gezien had in de herberg, bij Busschers weduwe... Te bed lag hij zonder slapen en daar kreeg hij de helderziende voorstelling van den samenhang der gebeurtenissen die buiten onze verwachting en eigen schiksels om, tot heel andere uitkomsten leiden en eene wending geven aan ons leven welke wij allerminst verwacht of ondersteld hebben. Eenige maanden geleden nog maar en al die schikselen stonden zoo vast, dat men er onvermijdelijk op afging; en in 't verschiet stond het rustig geluk van een schoonen ouden dag. Nu bleef er van heel die verwachting niets meer overeind zoodat hij niet dorst doordenken of de dingen bij hun naam noemen gelijk ze zich voordeden! Maar de kwelgeest zorgde ervoor en noemde de ongelukken luidop met grinnikend genoegen: Tustine een of anderen dag door een beroerte getroffen en sukkelend van verdriet; Celeste kwijnend of haastig weggerukt door de ziekte die haar niet had moeten treffen; Henri in 't vreemde, door gevaren omringd, vermoord of verscheurd! Armand ver van hier, op een schamel dorp... en Albert waar wij alles van verwachtten, weer de wereld in? Ik zelf hier alleen, lusteloos, de dood afwachten! En nu 't burgemeesterschap als een onnuttig geschenk wanneer hij niet meer wist wat er mede aan te vangen!

Waar hij te staren lag in 't donker, zag de dokter nu duidelijk 't verband tusschen oorzaak en gevolg in al die parochiezaken. Hoe had hij toch niet voorzien dat het zóó komen moest? Een eigenzinnig gevoel van eergierigheid had hem teruggehouden om tegenover Koornaert zijn eigen waarde niet te verliezen. Ha, ha! 't was wel de moeite om zoo nauwgezet te zijn in eerlijkheid, en zich zoo schrap te zetten en correct te willen blijven om tot de beschamende uitkomst te geraken, dat men zich zelf al die moeite en ongemak heeft aangedaan om zijn waardigheid stand te doen tegenover een ouden rentenier die aan 't zot worden is en aleens 't onderscheid niet

meer maken kan of waardeeren wat gekwetste eergevoel is! Had hij er maar overheen gestapt en Koornaert uitgelachen, dan zou er van dat alles niets gebeurd zijn! Maar ze hadden het elkaar aangedaan en de hooghartigheid was de schuld van al die tegenheden. 't Geen eerst als een gedacht, eene onwezenlijkheid in de lucht had gehangen, was gegroeid en had vorm gekregen in de geesten der dorpelingen, zoodat er niets meer aan te veranderen viel, en men het geval als eene daadzaak moest aanvaarden.

Justine was in slaap gebleven en de dokter zwichtte zich om haar niet te wekken. Zij tenminste was verlost van alle pijnlijke gedachten, maar de onregelmatigheid harer ademhaling deed vermoeden dat zij tot in hare rust door schrikbeelden vervolgd werd en zij tot in haren slaap zelfs, 't verdriet en het leed geborgen hield voor zich alleen, om er iemand anders van te sparen. Justine! zij ook had er zoo vast op gerekend... dat 't geluk van hun ouden dag onverstoorbaar zou zijn. Maar als moeder, vergat zij haar eigen leed omdat zij alleen bekommerd was in 't geen met haar zoon zou gebeuren. De dokter, die gewend was in alle zaken een besten kant te zoeken, vond het eene goede schikking: dat de mensch nooit op voorhand weet wat er hem te wachten staat! Nu overschouwde hij heel dat verleden waar ze samen hun verlangen gesteld hadden als op iets waar zij toe gerechtigd waren. Was de tijd van dat verlangen zelf de goede tijd niet geweest? Alleen was 't maar jammer dat zij er niet bewust van genoten hadden omdat al hunne begeerte en heel hunne verbeelding gericht was op die toekomst als op een verleidelijk spiegelbeeld!

Wie had het ooit anders geweten? De dingen die men 't hevigst begeert, krijgen wij nooit verwezenlijkt, of, als wij ze krijgen, 't is te vroeg of te laat en nooit in de omstandigheden waarop ze ons uiterste geluk moesten uitmaken.

De dokter wist het wel, maar de wijsheid van elke groote waarheid moet men aan zichzelf ondervonden hebben eer men ze grondig beseffen kan. Alle levenswijsheid doet men op ten koste van zijn eigen geluk. En de pastor had misschien wel gelijk met te beweren: dat men met zotten zich een beetje zot moet gebaren!

Liederen.
Constant Eeckels.

De koorknaap.

I.

Eerbiedig stappen beiden door de straat:
De priester, met de spijs der laatste reize
vroom voor de borst, aanbiddend Hem, die gaat
met zelfde min naar hutten en paleizen;

de koorknaap, die in de eene hand het licht,
in de andre hand de bel draagt, en bij poozen
haar klanglen doet, als sein voor 't hoog gericht,
wiens uchtend boven 't graf begint te blozen.

Ver van het dorp, in 't wrakke huisje, strijdt
een veege mensch om 't houden van het leven,
maar voelt dat zijne kracht verzwakt, verglijdt,
en dat hij dra in klem des doods zal sneven.

Ter lage deur dwaalt zijn gebroken blik.
Met open mond, door lijdenskramp verwrongen,
beluistert hij 't geluid, dat als een snik
van medelij door 't zwijgen komt gedrongen.

Hij weet: Nu nadert Hij, die álles kan,
waar menschenhulp verlamd den arm laat zinken.
En vreugd doortrilt den uitgeputten man
als hij de bel hoort klinken, 't licht ziet blinken.

II.

Mijn Jezus, mocht ik ook zijn, zooals hij,
die al wie staat voor 't eeuwge, gaat bezoeken,
en hen U brengt in 't hachlijk noodgetij,
om bloode ziel voor heet gevecht te kloeken.

Maar ach, ik ben 't onwaardig. Mijne hand
is veel te ruw, te onrein om U te raken.
Mijn hart is te verdeeld, en mijn verstand
te zeer gekeerd naar daaglijksche, aardsche zaken.

Doch laat me een knaap zijn, dragend fier het licht,
om U, wanneer Gij gaat, te begeleiden,
opdat, al weeft doodsangst zijn sluiers dicht,
de stervende U toch klaar moge onderscheiden.

Een koorknaap, die U voortreedt, en wiens bel
vermande kampers luid uw komst zal konden,
uw komst, die 't heir doet wijken van de hel,
daar Gij 't wit zoenkleed spreidt op zwarte zonden.

Stil zal ik in een hoekje van 't paleis
of van de hut, waarheen 'k U mocht verzellen,
dan danken, wijl voor vree van 't paradijs
een zaalge ziel haar hulsel zal ontsnellen.

Liedje.

Kom, want het avondt.
Ik ben zoo moe.
Kom, kus mijn oogen
nu toe.

Mijn slapen gloeien,
mijn hoofd is loom.
Kom, kus mijn geest nu
in droom.

Fel klopt het hart, als
hamergebons.
Kom, stil 't met kussen
van dons.

Nog zoekt de ziel naar
heel verre kust.
Kom, kus haar teeder
in rust.

Kom, want het avondt.
Ik ben zoo moe.
Kom, kus mijn oogen
nu toe.

Droef ruischt de regen.
't Is duister, koud.
Kom, kus me. 'k Word toch
zoo oud.

Mijn slapen gloeien,
mijn hoofd is loom.
Kom, kus mijn geest nu
in droom.

In droom van lente,
in droom van kind...
Kom, kus als iemand
die mint...

Nieuwe lente.

O, doet uw harten open
voor zomerzonnig hopen
dat in het heden lacht,
en tintelt van beloven
der weelde, die in hoven
van schooner morgen wacht.

De ploeg sneed door de gronden;
maar in de diepe wonden
viel, bloed-besproeid, het zaad.
De wereld werd herboren
uit rijk-bevruchte voren
bij gouden dageraad.

Juicht nu, gij die in tranen
gingt langs de lijdenslanen,
en lente sterven zaagt.
Juicht nu, gij die te voren
alleen 't geween mocht hooren
waarin het heimwee klaagt.

Ziet, hier zijn feestgewaden,
gemaakt van dappre daden
met smart-verstijfde hand.
Ziet, hier zijn keurjuweelen,
wier steenen vonken telen
uit zuivren hartebrand.

Tooit fluks uw looroe leden,
gij, die steeds hebt gestreden,
en treedt in 't Morgenland.
Geluk en liefde beiden
om u ten dans te leiden
aan hare zusterhand.

Al 't oude is weggezonken.
Met blijen gloed beblonken
bloeit nieuwe jeugd op 't veld.
O wederkeerend leven,
dat voor het wreedste sneven
de grootste glorie spelt!

Goed is 't in 't huis....

Goed is 't in 't huis aan de oever van den stroom,
waarover we in beproevingsjaren vaarden.
Zijn bruisen is nu als een bee zoo vroom,
als ruischen van door bries gezoenden boom.

Goed is 't in 't huis, waarrond de wingerd rankt
van onze liefde en ons vervuld verwachten,
in wiens geblaart de merel 's morgens klankt,
en nachtegaal bij dagensterven dankt.

Goed is 't in 't huis, door onze hoop gebouwd,
en door geluk in ieder deel verstevigd,
waarvan elk raam op nieuwe wereld schouwt,
die door een grooter welfsel wordt omvouwd.

Goed is 't in 't huis, waar de bevriende tijd
geleidlijk glijdt op 't kloppen onzer harten;
waar vrede 't blanke doek ter tafel spreidt
voor sterkend maal, uit duren plicht bereid.

Goed is 't in 't huis, waardoor de balsem walmt
der blauwe bloemen, die we op graven plukten,
en waar de levenslust zoo schallend psalmt
dat zelfs de dood, ontroerd, voor 't worgen talmt.

Gedichten.
H.C. Rümke.

Dichten is....

Dichten is het schoon ontwaken
van verpuurd' erinnering,
die den brozen band ging slaken
van verborgen sluimering.

Dichten is het zoekend tasten
naar een wijkend droomen-rag,
naar den luister die verraste
in een zon-door-lichten dag.

Dichten is het àl vergeten....
overgave aan den drang,
die het diepste zijn doet weten,
door den toover van den zang.

Dichten is de openbaring
van wat onbegrepen kwam....
wat in zuivere verklaring
oplaait tot een hooge vlam.

1912.

Avondliedje.

In den gouden avondglans
zie ik naar den muggendans
tusschen lage boomen.

Op den dicht-omgroeiden plas,
boven riet en vochtig gras,
zie ik nevels doomen.

Door de zoele loome lucht
komen op een winde-zucht
geuren van jasmijnen....

In de stille schemering
van den dag die henen ging,
gaat mijn liedje kwijnen.

1912.

Weifelingen.

I.

Ik was tot het outer der waarheid gegaan;
had vroom haar geofferd mijn glanzenden waan
uit trots en verblinding geweven.

Toen zag ik mij zelven van logen ontdaan,
in heel mijn naaktheid en armoede gaan,
want alle schijn was verdreven.

Ik kende de vreugde van 't ware niet
en voelde een stil en aanhoudend verdriet;
verlangen naar waan was gebleven.

Toen ben ik opnieuw naar de waarheid gegaan
met vragende oogen zag ik haar aan;
zij heeft mij ten antwoord gegeven:

Neem 't weer zoo gij onder uw offer lijdt
Gij, die te zwak voor mijn hoogheid zijt
en zonder waan niet kunt leven.

Febr. '13.

II.

Wie in 't pantser van zijn waan,
Zelfbeschouwing kan doorstaan,
nooit in 't duister is gegaan,
van zijn diepste zielgewelven....
Wie steeds zingt zijn trotsche lied
en zijn kleinheid niet doorziet,
kent de wrange vreugde niet:
Te lachen om zich zelven.

Wie in stille eenzaamheid
met zijn falend kunnen strijdt,
en vindt onvolkomenheid,
waar hij schoonheid wilde delven....
Wien door eenen gril van 't lot
machtloos pogen werd gebod,
wordt het tot een laatst genot:
Te lachen om zich zelven,

Febr. '13.

De leider.
Willem de Mérode.

Gij roept, en wij verlaten
Ons huis en volk en land,
En gaan, ter steile strate,
Naar zaalger overkant.

Gij duidt ons, onder 't stijgen,
Te dulden, sterk en waar,
En doet ons gramme zwijgen
Verzachten wonderbaar.

Gij voert langs wondre paden,
Naar wijze willekeur,
En laat ons, wenschend, raden
Naar uw beschikt gebeur.

Tot, zaligste genade,
Gij, lang bezeten goed,
Leert louteren het kwade
Tot deugden, schoon en zoet.

O, gij, die ons doet dolen
En vinden plotseling,
Die maakt tot een verholen
Verheuging ieder ding;

Slechts, die u zoèken, leidt gij
Tot daden, goed en groot,
En die u vìndt, bevrijdt gij
Van 's levens staêgen dood.

Een en ander over het ‘hierna’ en ‘hierdoor’ (post hoc en propter hoc).

Dr. D.G. Jelgersma.

NIETS schijnt duidelijker en eenvoudiger dan de beide voorstellingen ‘hierna’ en ‘hierdoor’ en niets meer voor de hand liggend dan het verschil, dat er tusschen deze twee bestaat.

Zoo schijnt het aan het gewone ‘gezond verstand’ en, afgaande op dien schijn, vormt dit zijn oordeel. Maar de wijsbegeerte toont aan, dat het zich in dit oordeel vergist.

Deze is in dit, als in zooveel andere gevallen, de wetenschap, die handelt over wat voor *ieder* duidelijk *schijnt*, om aan te toonen, dat het duidelijk *is* voor *niemand*; zooals ze in een aantal andere gevallen - en dit is tegenwoordig het meest in de mode - precies het omgekeerde doet, nl. handelt over wat voor *niemand* duidelijk *schijnt*, om aan te toonen, dat het duidelijk *is* voor *ieder*.

Wat leert ons nu de wijsbegeerte over de voorstellingen ‘hierna’ en ‘hierdoor’ en over haar onderlinge betrekking? Met deze vraag wensch ik u, lezer, en mij een poosje bezig te houden.

Wat de voorstelling ‘hierna’ betreft, deze levert geen moeielijkheden op. De waarneming van opeenvolging is een onmiddelijke, d.w.z. opeenvolging is een abstract element in een aantal concrete waarnemingen, en wordt door ons, als de omstandigheden gunstig zijn, daaruit geabstraheerd. En hiermede is de voorstelling ‘hierna’ gegeven.

Met de voorstelling ‘hierdoor’ is het een ander geval.

Dat we daarbij te doen hebben met een bizonder geval van het ‘hierna’ is duidelijk. Maar waardoor dit zich van een gewoon ‘hierna’ onderscheidt; wat er bij een ‘hierna’ moet komen om het tot een ‘hierdoor’ te maken; dat is minder duidelijk.

Maar in ieder geval: bij ieder ‘hierdoor’ is sprake van een opeenvolging - van twee leden, zooals we zullen onderstellen. Het eerste hiervan noemen we *de oorzaak* en het tweede *het gevolg.* En we zeggen, dat het gevolg *noodzakelijk verbonden* is met de oorzaak; dat het er door *wordt voortgebracht;* dat het een *werking* is van de oorzaak; dat de oorzaak de *kracht* of *energie* bevat om het gevolg voort te brengen enz.; uitdrukkingen, die allen ongeveer op hetzelfde neerkomen, en waardoor we trachten het verschil aan te geven, dat we *kennen* of *meenen te kennen* tusschen een bloote opeenvolging en een opeenvolging van oorzaak en gevolg.

Laten we van de genoemde uitdrukkingen, om redenen, die uit het vervolg van zelf zullen blijken, deze kiezen, dat de oorzaak de *kracht* is, door wier *werking* het gevolg wordt voortgebracht. En vragen we dan achtereenvolgens:

1e Wat verstaan we door een werking?

2e Hoe komen we aan de voorstelling van een werking?

De overeenkomstige vragen betreffende de voorstelling van kracht liggen in deze vragen opgesloten.

Wat de eerste vraag betreft moet ik beginnen met het bekennen mijner ontwetendheid. Ik kan u niet zeggen, wat we door een ‘werking’ verstaan; ik kan er u geen definitie van geven d.i. geen omschrijving, die niet reeds de voorstelling ‘werking’ meer of minder duidelijk in zich bevat. En *niemand* heeft dit, voor zoover ik weet, tot nu toe kunnen doen. Waarmee ik wil zeggen, dat het volgens mijne meening onmogelijk is een definitie van ‘werking’ te geven.

Toch is het zeer goed mogelijk, dat we een bepaalde voorstelling van werking hebben. Dit zou b.v. een voorstelling kunnen zijn als die van kleur.

Ook van kleur kunnen we geen definitie geven. Maar we kunnen de concrete waarnemingen aanwijzen, waaraan we de voorstellingen van bepaalde kleuren hebben ontleend, en nagaan, hoe we uit alle, op deze wijze ontstane, afzonderlijke kleurvoorstellingen het begrip ‘kleur’ hebben geabstraheerd. Aanwijzen nl. en nagaan voor *hen*, dien evenals *wij*, kleuren zien, maar niet voor blinden of voor kleurenblinden.

Zoo kunnen we misschien - ge ziet, dat ik zoo ongemerkt begonnen ben te handelen over de tweede der gestelde vragen - zoo kunnen we misschien ook de concrete waarnemingen aanwijzen, waaraan we de voorstellingen van bepaalde *werkingen*

hebben ontleend, en nagaan, hoe we uit alle, op deze wijze ontstane, afzonderlijke voorstellingen van werkingen het begrip ‘werking’ geabstraheerd hebben.

Kunnen we dit niet, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat we geen bepaalde voorstelling en daardoor ook geen bepaald begrip van ‘werking’ hebben; en dat we dus het verschil tusschen een bloote opeenvolging en een opeenvolging van oorzaak en gevolg niet werkelijk *kennen* maar slechts *meenen te kennen.*

Hier onderbreek ik mijn betoog voor een oogenblik om te antwoorden op een tweetal tegenwerpingen, die men zal maken.

De eerste heeft betrekking op het *bestaan* eener voorstelling van ‘werking’.

‘Hoe kunt ge er aan twijfelen’, zoo zal men zeggen, ‘dat we een bepaalde voorstelling van werking hebben? Daarvan zijn we ons onmiddelijk bewust. Ze is een *feit*, dat door de meest elementaire zelfwaarneming wordt vastgesteld, en waaraan de meest scherpzinnige redeneering niets kan veranderen’.

Te redeneeren tegen deze tegenwerping is natuurlijk onmogelijk. Men kan een waarneming van anderen slechts tegenspreken door te verzekeren, dat men zelf iets anders waarneemt.

Dit geldt èn voor de uitwendige èn voor de inwendige waarneming of zelfwaarneming, waarmee we hier te doen hebben. Bij deze laatste is bovendien dit tegenspreken daarom buitengewoon moeielijk, omdat ze zelf uit haar aard zoo onzeker is.

Men heeft, volgens mijn meening, in dit opzicht wel eens te veel kwaad gesproken van de zelfwaarneming, die dan toch de grondslag is, waarop de geheele psychologie en een groot deel van de philosophie is opgebouwd.

Maar het is toch niet te ontkennen, dat ze zeer sterk, sterker dan de uitwendige waarneming, staat onder den invloed èn van onze kennis èn van onze overtuigingen, van onze theorieën èn van onze gemoedsaandoeningen, in het bizonder van onze begeerten, zoodat ze ons, als we niet met de grootste behoedzaamheid te werk gaan, zeer dikwijls bedriegt.

Het zou mij te ver voeren indien ik dit uitvoerig ging toelichten. Ik bepaal er me daarom toe het te constateeren, en trek er de conclusie uit, dat het dus volstrekt geen wonder is, dat de zelfwaarneming bij verschillende personen, met verschillende theorieën en verschillende begeerten, leidt tot zoo verschillende resultaten.

En als ik het toch waag de zelfwaarneming van anderen tegen

te spreken, met de bewering, dat ik bij mij zelf volstrekt niet zoo duidelijk een voorstelling van ‘werking’ waarneem, dan doe ik dit:

1e omdat ik niet inzie, hoe het anders mogelijk zou zijn over deze en dergelijke zaken zelfs maar te spreken, en

2e omdat ik inderdaad meen bij mij zelf iets geheel anders waar te nemen.

Tracht ik zoo onbevooroordeeld en zoo onbevangen mogelijk te constateeren, of ik werkelijk bij mij zelf de voorstelling ‘werking’ waarneem; dan komt het mij soms voor, dat ik wel geen bepaalde, maar toch een onbepaalde voorstelling daarvan als het ware kan grijpen. Maar het volgende oogenblik ontglipt me die voorstelling weer en ben ik er verder van af dan ooit te voren.

Het resultaat is, dat ik er volkomen zeker van ben niet in het bezit te zijn eener *bepaalde* voorstelling van ‘werking’, maar me over de vraag, of ik niet een *onbepaalde* voorstelling daarvan heb, niet met beslistheid durf uitspreken.

Redenen voor de juistheid *mijner* zelfwaarneming kan ik u natuurlijk niet geven. Ik kan u slechts uitnoodigen om te doen, wat *ik* gedaan heb, en met de noodige onbevooroordeeldheid en onbevangenheid te beproeven, of ge een dergelijke voorstelling bij u zelf kunt waarnemen. Ik voor mij voel de subjectieve zekerheid, dat uw resultaat met het mijne zal *moeten* overeenstemmen.

Tot zoover over de eerste tegenwerping.

Over de tweede is ten minste *eenige* discussie mogelijk.

Ze richt zich tegen de mogelijkheid, dat we de voorstelling ‘werking’ ontleend hebben aan de waarneming en tegen de wenschelijkheid van een nader onderzoek hiernaar.

‘Zulk een onderzoek’, zegt ze, ‘is geheel onnoodig, want de voorstelling “werking”, die immers moet dienen om ons de betrekking tusschen oorzaak en gevolg duidelijk te maken bevat in zich een element van *noodzakelijkheid*, dat niet aan de waarneming ontleend *kan* zijn. Want door deze leeren we ten hoogste kennen *werkelijkheid*, feitelijke opeenvolging, maar nooit *noodzakelijkheid*, noodwendige opeenvolging.’

Deze opmerking is ongetwijfeld juist. *Noodzakelijkheid* is een begrip van *zuiver psychischen* oorsprong. Dit woord beteekent nooit iets anders en *kan* nooit iets anders beteekenen dan: ik *kan* het me niet anders voorstellen, niet anders denken

d.w.z. iedere poging om het me anders te denken of voor te stellen blijkt telkens en telkens weer een mislukking, en loopt hierop uit, dat ik me datgene, wat ik me anders *tracht* voor te stellen of te denken, weer op dezelfde wijze denk of voorstel.

Toch bewijst dit argument niet, wat men er mee *wil* bewijzen. Het staat zelfs met de zaak, die bewezen moet worden, slechts in een zeer verwijderd verband. Het bewijst alleen, dat, *indien* de voorstelling van 'werking' oorspronkelijk ontleend is aan de waarneming, het element 'noodzakelijkheid', toen het eens psychisch ontstaan was, daaraan *secundair* is toegevoegd door associatie, en daarvan oorspronkelijk niet, zooals men zegt, een wezenlijk bestanddeel uitmaakte. Dat het tegenwoordig voor ons volwassen bewustzijn een onafscheidbaar bestanddeel van die voorstelling schijnt te zijn, is een verschijnsel, welks analoga zich in zooveel andere gevallen voordoen, dat we er ons zelfs niet over kunnen verwonderen.

Ook aan deze tweede tegenwerping kan ik dus geen gewicht toekennen.

De beteekenis der beide tegenwerpingen, samen genomen, is deze: we zijn er ons onmiddelijk van bewust, dat we een bepaalde voorstelling van 'werking' *hebben*; deze is niet ontleend aan de waarneming, omdat ze een element van 'noodzakelijkheid' bevat; ze heeft dus een anderen oorsprong; d.w.z. ze behoort tot die voorstellingen a priori, die, onder den prikkel der waarneming, door ons zelf worden voortgebracht, en in overeenstemming met welke we vervolgens de waarneming construeeren tot een werkelijkheid, tot een *natuur*, zooals Kant zegt.

Natuurlijk is, indien de beide tegenwerpingen zelf onjuist zijn, ook de conclusie er uit onjuist. Ik keer dus terug tot het punt, waar ik mijn betoog heb onderbroken.

Het scheen ons wenschelijk te onderzoeken, of we de concrete waarnemingen kunnen aanwijzen, waaraan we afzonderlijke voorstellingen van werkingen hebben ontleend. Onze algemeene voorstelling van 'werking' zou dan een abstractie zijn uit deze afzonderlijke voorstellingen.

De eerste, die dit onderzoek in zijn vollen omvang heeft ingesteld, was David Hume, het uitvoerigst in zijn 'Enquiry concerning human understanding'.

Het resultaat, waartoe hij kwam, was, dat de voorstelling 'werking' nòch aan de uitwendige, nòch aan de inwendige

waarneming is ontleend, en dat we dus geen bepaalde voorstelling van ‘werking’ hebben.

Onze argumenten zijn voor een deel nog dezelfde als de *zijne*, maar voor een deel, tengevolge van onze grootere physiologische en psychologische kennis, ook andere. Laten we zien, welke die argumenten zijn.

Dat we de voorstelling ‘werking’ niet aan de uitwendige waarneming ontleend hebben, zullen slechts weinigen bestrijden.

Wanneer de ééne billartbal, stootend op de andere, deze in beweging brengt, zal men gemakkelijk inzien, dat we, dit waarnemende, alleen waarnemen de opeenvolging van twee bewegingen - een *hierna* - en *niet* de werking zelf, waarvan de tweede beweging een gevolg is, *niet* de kracht, waardoor de tweede bal wordt in beweging gebracht - een *hierdoor.* - En dat ditzelfde, als mogelijkheid, geldt voor de botsing van atomen en voor de afstooting en aantrekking van electronen - de onderstelde gebeurtenissen, waartoe de natuurwetenschap alle uitwendige verschijnselen zou willen terugbrengen -; dit inzicht is niet meer dan een uitbreiding van het eerstgenoemde. Het ligt dus, evenals dit, binnen het bereik van het gewone ‘gezond verstand’.

Eenigszins anders staat de zaak ten opzichte der inwendige waarneming. Door deze schijnen we ons inderdaad toe kennis te krijgen van een aantal gebeurtenissen, die gepaard gaan met een *gevoel van inwendige werkzaamheid*, met een gevoel van *inspanning*, met een *impulsgewaarwording* of *innervatiegevoel,* zooals het in de laatste decennieën gewoonlijk genoemd wordt.

Deze gebeurtenissen heeten *willingen.* Ze openbaren zich òf door *uitwendige* verschijnselen, door bewegingen der deelen van ons lichaam, òf door *inwendige*, door veranderingen in den inhoud van ons bewustzijn.

De eerste noem ik *uitwendige* willingen, en ik neem als type er van de gewilde lichaamsbewegingen, omdat alle andere uitwendige willingen daarvan een complicatie zijn. Ze worden bij de uitvoering *vergezeld* door een gevoel van inspanning en daarvóór meestal *voorafgegaan* door een eigenaardige impulsgewaarwording - het *innervatiegevoel* - die echter dadelijk bij het begin der uitvoering geheel overstemd wordt door het dan optredende gevoel van inspanning.

De tweede, aan welke ik den naam *inwendige* willingen geef, gaan gepaard met een gevoel van zelfwerkzaamheid.

Door beide worden we ons, naar het ons toeschijnt, bewust van de kracht of energie, waardoor de willing wordt uitgevoerd.

De vraag, die het eerst beantwoord moet worden, *is*, of de inwendige waarneming ons over deze dingen juist inlicht, of dat ze ons bedriegt.

Bij het beantwoorden dezer vraag zal ik me beperken tot de *uitwendige* willingen, omdat het antwoord er op ten opzichte der *inwendige* willingen voor ons doel van geen belang is.

Het gevoel toch van inwendige werkzaamheid, dat we hebben bij *inwendige* willingen, is veel minder sterk en duidelijk dan de gevoelingen van inspanning en innervatie, die we ondervinden bij *uitwendige.*

Dit blijkt b.v. uit gebeurtenissen, die we in onzen tijd herhaaldelijk kunnen opmerken.

Het is u b.v. allen bekend, welke buitensporige eischen de arbeiders sociaal-democraten stellen aan hun leiders en propagandisten, en hoe weinig waardeering ze hebben voor het werk van deze en voor intellectueelen arbeid in het algemeen. Menschen, die zelf gaarne minder dan acht uur per dag machinalen lichamelijken arbeid zouden verrichten, eischen van anderen veel langduriger en veel vermoeiender inspanning van intellectueelen aard. Wisten ze, *wat* ze eischten, *dan* - ik twijfel er geen oogenblik aan - zouden ze onmiddelijk èn hun eischen sterk verminderen, èn hun waardeering even sterk vermeerderen. Maar het gevoel van zelfwerkzaamheid, dat ook *zij* bij intellectueele inspanning zouden kunnen opmerken, ontgaat hun. En van het gevoel van vermoeidheid of van uitputting, dat een gevolg is van langdurige dergelijke inspanning, hebben ze geen ondervinding.

Deze verschijnselen zijn natuurlijk niet beperkt tot de arbeiders sociaal-democraten; ze komen bij dezen alleen maar het duidelijkst aan den dag.

Indien ze zich nu echter voordoen bij menschen, die midden in onze maatschappij leven, en aan wie men geen intellectueele onbewegelijkheid kan verwijten, hoeveel sterker zullen ze zich dan *voorgedaan hebben* bij die onontwikkelde, die primitieve menschen, die leefden in den overouden tijd, toen de voorstelling van werking ontstaan is!

Inderdaad, het schijnt moeielijk voor tegenspraak vatbaar, dat die soort van inwendige waarneming, waardoor we bij inwendige willingen waarnemen of schijnen waar te nemen een

gevoel van inwendige werkzaamheid, *is* het product eener reeds eenigszins gevorderde en min of meer verfijnde beschaving, terwijl de voorstelling van 'werking' misschien bijna zoo oud is als het menschelijk geslacht zelf.

De gevoelingen van inspanning en innervatie bij uitwendige willingen daartegen zijn, hoewel onbepaald, meestal vrij duidelijk en dringen zich soms zelfs aan ons op. Ook onze arbeiders sociaal-democraten hebben ze reeds, zooals blijkt uit hun overschatting van lichamelijken arbeid. We kunnen dus aannemen, dat ook de primitieve menschen ze hadden in den overouden tijd van het ontstaan der voorstelling van 'werking'.

Indien dus deze voorstelling ontleend is aan de waarneming onzer willingen, dan is ze *niet* ontleend aan de waarneming der *inwendige*, maar dan *kan* ze alleen ontleend zijn aan die der *uitwendige* willingen.

Laat ons zien, of de waarneming van deze is een waarneming van kracht en werking; zoodat we aan haar onze *voorstelling* van 'werking' ontleend kunnen hebben.

Ik begin met een paar algemeene argumenten, die reeds door Hume gebruikt zijn.

1e We hebben geen macht over *al* onze organen en weten niet a priori, maar alleen door waarneming, over *welke* we macht hebben. Kenden we echter de kracht, *waardoor* we macht hebben over *sommige* organen, dan zouden we a priori moeten *weten*, dat we geen macht hebben over *andere*, omdat we ons ten opzichte van deze van geen kracht bewust zouden zijn. We kennen die kracht dus *niet.*

2e De willing om een lichaamsdeel te bewegen en het feitelijk bewegen er van zijn de eerste en de laatste in een rij van meer dan twee opeenvolgende gebeurtenissen. Ze kunnen dus niet *onmiddelijk* tot elkaar staan in de betrekking van oorzaak en gevolg. Alleen *middelijk.* Om een zoodanige *middelijke* betrekking te kunnen aantoonen, moeten echter alle leden der tusschenliggende rij aan het bewustzijn bekend zijn als *onmiddelijk* staande in die betrekking tot elkaar. Maar deze leden der tusschenliggende rij zijn heelemaal *niet* bekend aan het bewustzijn, veel minder nog bekend als een rij van oorzaken en gevolgen. Hieruit volgt a fortiori, dat de afhankelijkheid van de laatste dezer gebeurtenissen van de eerste, als van een gevolg van zijn oorzaak, aan het bewustzijn *on*bekend moet zijn. Of m.a.w.

Daar we er geen bewustzijn van hebben, dat de willing om te bewegen de werkende kracht is, waardoor zelfs de onmiddelijk volgende gebeurtenis (b.v. het overbrengen van de hersenwerking naar de zenuwen) *onmiddelijk* wordt voortgebracht, kunnen we er nog veel minder een bewustzijn van hebben, dat deze willing de werkende kracht is, waardoor de resulteerende beweging van het lichaam *middelijk* bepaald wordt.

Bewezen wordt, naar het mij voorkomt, door deze algemeene argumenten van Hume, dat we bij de waarneming onzer uitwendige willingen *niet* hebben een *bepaalde* waarneming van kracht en werking, omdat we niet weten, *waarop* die onderstelde kracht zich richt, *wat* ze uitwerkt, ja zelfs niet, òf ze *iets* uitwerkt. Maar *niet* bewezen is nog, dat we óók niet hebben een *onbepaalde* waarneming van kracht; van een kracht, waarvan we wel niet direct weten, *dat* ze gevolgen heeft, en *welke* gevolgen ze heeft, maar die we toch op de eene of andere wijze als kracht herkennen.

Ik denk daarbij natuurlijk aan het gevoel van inspanning en aan het innervatiegevoel. Zijn deze gevoelingen, die ons toeschijnen directe waarnemingen van kracht te zijn, werkelijk zoodanige waarnemingen, zij het dan ook onbepaalde, of zijn ze dat niet? Dit moet onderzocht worden.

Vooraf echter, voor de duidelijkheid, een paar inleidende opmerkingen.

Afgezien van het gevoel van inspanning en het innervatiegevoel, krijgen we kennis van de bewegingen, die we maken, door twee soorten gewaarwordingen.

1e Door gewaarwordingen van onze uitwendige zintuigen: gezichts- gehoor- en tastgewaarwordingen.

2e Door gewaarwordingen van de bewegende deelen zelf: van de deelen der huid, de spieren, peezen en gewrichten, die direct bij de beweging betrokken zijn.

De eerste kent ieder; ieder, ook de meest alledaagsche mensch, heeft er een duidelijk en vooral een bepaald bewustzijn van. En er blijft een duidelijke en bepaalde voorstelling van achter. Ik geef ze daarom den alledaagschen naam van ‘bewegingsgewaarwordingen’.

De tweede zijn minder bekend; ons bewustzijn er van is minder duidelijk en vooral véél minder bepaald. We weten bij haar wel, dat we *iets* gewaarworden, maar wat dit precies is, blijft ons voor een goed deel verborgen. Van daar dat ze

lang voor tastgewaarwordingen gehouden zijn en eerst ongeveer een eeuw geleden, als afzonderlijke gewaarwordingen, zijn ontdekt door Brown, een Schotsch psycholoog en philosoof. Wel kunnen ze door oefening aanmerkelijk duidelijker en bepaalder gemaakt werden, maar ze blijven toch altijd vrij onbepaald. Zoodat men niet eens direct, door inwendige waarneming, heeft kunnen vaststellen, in welke organen ze haar voornaamsten zetel hebben, maar daarvoor zijn toevlucht heeft moeten nemen tot moeielijke en omslachtige experimenten. Hierom, en ter onderscheiding van de eerstgenoemde soort bewegingsgewaarwordingen, geef ik haar den minder alledaagschen, maar toch onder psychologen zeer gebruikelijken naam van *kinaesthetische gewaarwordingen.* Heeft men bezwaar tegen het pleonasme, dat ligt in - *aesthetisch* en *gewaarwordingen,* dan kan men ze ook *kinaesthesen* noemen.

Ook van deze gewaarwordingen blijft een voorstelling achter. Neemt men in aanmerking, hoe onbepaald reeds de *gewaarwording* is, dan begrijpt men, hoe onbepaald deze *voorstelling* moet zijn. We kunnen a priori verwachten, dat we haar nog veel minder direct, door inwendige waarneming, thuis zullen kunnen brengen dan de kinaesthetische *gewaarwording.*

Maar nu de vraag, of we in het gevoel van inspanning en het innervatiegevoel te doen hebben met directe, hoewel onbepaalde, waarnemingen van kracht.

Wat het gevoel van inspanning betreft, is deze vraag vrij gemakkelijk te beantwoorden. We kunnen daarbij onderscheiden een algemeen en eenigszins onbepaald èn een bizonder en meer bepaald gevoel van inspanning.

Het eerste kunnen we bij eenige oplettendheid localiseeren in de spieren van borst en keel - in de spieren, die de ademhaling beheerschen - en in de hoofdhuid. Het is dus een periphere gewaarwording. Mocht men daaraan, wat de gevoelingen in de hoofdhuid betreft, twijfelen, dan blijkt dit ten overvloede hieruit, dat deze gevoeld werden aan dezelfde zijde van het lichaam, waar de beweging plaats heeft, terwijl bij innervatie de aanwending van kracht uitgaat van de tegenoverliggende hersenhelft.

Het tweede localiseeren we met zekerheid in de bewegende deelen zelf. Het maakt dus deel uit van de kinaesthetische gewaarwording. Met groote waarschijnlijkheid plaatst men den zetel er van in de spieren en misschien voor een deel ook in de peezen, die deze met het beenige geraamte verbinden.

Beide gevoelingen zijn dus in ieder geval periphere gewaarwordingen, ontstaan door prikkeling van sensibele zenuwuiteinden. Ze kunnen dus in geen geval zijn directe waarnemingen van kracht, evenmin als een gezichts- of gehoor- of tast-gewaarwording dit kan zijn.

Maar dat ze onmiddelijke waarnemingen van kracht *schijnen* te zijn, valt niet te ontkennen.

Veel moeielijker te beantwoorden is deze vraag ten opzichte van het innervatiegevoel. Dit kan geen periphere gewaarwording zijn, want het gaat, zooals ik reeds opmerkte, aan de beweging vooraf en verdwijnt onmiddelijk bij het begin van deze. Het is dus hoogst waarschijnlijk van centralen oorsprong; en de mogelijkheid is niet a priori uitgesloten, dat het inderdaad is een directe waarneming van kracht; een waarneming, zooals men beweert, van de innervatie, die de beweging veroorzaakt. Aan deze bewering, aan deze *theorie*, als men wil, heeft Wundt den naam ontleend van innervatiegevoel, waaronder het gewoonlijk bekend staat.

Maar, *indien* het is een directe waarneming van kracht, dan kan het, zooals we gezien hebben, volgens de algemeene argumenten van Hume niet anders zijn dan een *onbepaalde* waarneming van kracht; van een kracht, waarvan we wel niet direct weten, *welke* gevolgen ze heeft, en *dat* ze gevolgen heeft, maar die we toch op de eene of andere wijze als kracht herkennen.

Indien echter alle directe kennis van de gevolgen dier kracht, d.i. van de bewegingen die ze veroorzaakt, is uitgesloten, dan blijft er slechts één kenmerk over, waardoor we haar als kracht kunnen herkennen nl. haar grootte.

Onderzocht moet dus worden, of we door het innervatiegevoel direct, door inwendige waarneming, kennis krijgen van de hoeveelheid kracht, aangewend bij de beweging, die door de innervatie wordt veroorzaakt.

Zoo is de zaak dan ook opgevat in de uitvoerige discussie, die er over gevoerd is onder psychologen en physiologen; niet echter om de redenen, die ik er voor heb aangevoerd, maar om andere redenen, ontleend aan waarneming en experiment. We kunnen dus wel aannemen, dat deze opvatting steunt op goede gronden.

Het is niet mijn voornemen u uitvoerig over genoemde discussie te spreken. Dat zou me veel te ver voeren. Ik bepaal er me toe u een paar experimenten mee te deelen, die, naar het

mij toeschijnt, vrij duidelijk bewijzen, dat het innervatiegevoel *niet* is een directe waarneming van de aangewende hoeveelheid kracht.

Gley en *Marillier* hadden een patient L., wiens geheele armen en wiens romp naar beneden toe tot aan den navel geheel ongevoelig waren, zoowel in de diepte als aan de oppervlakte.

Bij dien patient ontbraken dus tast- en kinaesthetische gewaarwordingen in armen en romp.

Zijn armen waren echter niet verlamd.

Hij kon daarmee dus actieve bewegingen maken d.w.z. de innervatie was ongestoord en moest, *indien* ze gewoonlijk wordt waargenomen, ook in dit geval waargenomen worden.

Nu nemen Gley en Mariller drie steenen kruiken van 250 gr. gewicht ieder, vullen er èèn van met kwik, zoodat ze 1850 gr. weegt, en vragen L. de kruiken op te lichten, haar gewicht te schatten en te zeggen, welke de zwaarste is. Hij antwoordt, dat hij ze alle drie even zwaar vindt. Met verscheiden dagen tusschenruimte nemen ze twee serieën van zes experimenten elk en zorgen daarbij, dat hij noch door het gezicht noch door het gehoor eenige inlichting kan krijgen. Het resultaat is altijd hetzelfde. De met kwik gevulde kruik in de hand houdende, verklaart hij zelfs te vinden, dat deze geen gewicht heeft.

Ik herhaal: de innervatie is ongestoord en moet dus, *indien* ze gewoonlijk wordt waargenomen, ook in dit geval worden waargenomen. Ze wordt echter niet waargenomen, want er is geen waarneming van gewicht, d.i. van de aangewende hoeveelheid kracht. Ze wordt dus ook in gewone gevallen niet waargenomen en het innervatiegevoel, dat in gewone gevallen aanwezig is, kan onmogelijk een directe waarneming van de innervatie d.i. van de aangewende hoeveelheid kracht zijn. Het ontbreken van de waarneming van gewicht bij L. moet klaarblijkelijk toegeschreven worden aan de afwezigheid der tast- of der kinaesthetische gewaarwordingen, waardoor hij zich van normale personen onderscheidt.

Een tweede experiment, nu genomen bij normale individuen, is niet minder bewijzend.

Flournoy nam tien verschillende voorwerpen van gelijk gewicht, maar van zeer verschillenden vorm en inhoud en verzocht aan 50 verschillende personen deze op te lichten en te rangschikken in de volgorde van hun gewicht.

Eerst liet hij de voorwerpen op de gewone wijze oplichten met de hand. Maar daarna, om te gemoet te komen aan het

bezwaar, dat de schatting van het gewicht beinvloed werd door de grootte van het huidoppervlak, dat door het voorwerp werd gedrukt, bond hij een draad aan de voorwerpen en liet ze daaraan oplichten.

De resultaten waren in beide gevallen zoo goed als identiek.

De voorwerpen van grooten omvang werden snel opgelicht, vlogen als het ware de hoogte in en werden voor de lichtste gehouden. Die van kleinen omvang daarentegen schenen als het ware aan de oppervlakte te kleven, gingen langzaam de hoogte in en werden voor de zwaarste gehouden.

Op enkele uitzonderingen na, die meestal gemakkelijk te verklaren waren, werden de voorwerpen gerangschikt in de volgorde van hun volume.

En het geschatte verschil in gewicht was niet gering. Het kleinste voorwerp werd éénmaal voor 29, éénmaal voor 1.1, en gemiddeld voor 7.4 maal zoo zwaar gehouden als het grootste.

Bovendien was de dwaling zeer hardnekkig; ze bleef bij allen subjectief bestaan, ook als ze overtuigd waren van de objectieve gelijkheid in gewicht; en sommigen geloofden zelfs de weegschaal niet. Werden echter de oogen gesloten en werd betasting der voorwerpen verhinderd, d.w.z. bleef het volume onbekend, dan verdween de dwaling.

De verklaring dezer verschijnselen ligt opgesloten in de beschrijving.

De laatstvermelde omstandigheid, dat de dwaling uitblijft, als het volume onbekend is, bewijst, dat kennis van het volume er de oorzaak van is.

Naar het volume wordt dus *onbewust* het gewicht geschat; dit *onbewust* geschatte gewicht bepaalt *onbewust* de sterkte der innervatie, zoodat de grootere voorwerpen tengevolge der sterkere innervatie sneller, de kleinere ten gevolge der zwakkere innervatie langzamer de hoogte ingaan; en deze snelheid ten slotte bepaalt - door gewoonteassociatie natuurlijk en niet oorspronkelijk - de *bewuste* schatting van het gewicht. Zoo worden de grootste voorwerpen, die het snelst de hoogte ingaan, voor de lichtste, en de kleinste, die het langzaamst worden opgelicht, voor de zwaarste gehouden.

Dat de innervatie op deze schatting geen invloed heeft, blijkt hieruit, dat de volgorde, waarin de voorwerpen naar het geschatte gewicht gerangschikt *worden*, precies de omgekeerde is van die, waarin ze gerangschikt *zouden moeten worden* naar

de sterkte der innervatie bij het oplichten. Immers de groote voorwerpen gaan snel, de kleine langzaam de hoogte in; de innervatie is dus bij het oplichten der eerste sterker dan bij dat der laatste; toch worden de eerste voor lichter gehouden.

De innervatie d.i. de aangevende hoeveelheid kracht wordt dus niet waargenomen. Want, werd ze waargenomen, dan zou ze invloed moeten hebben op de rangschikking naar het gewicht, en wel beslissenden invloed, omdat ze in zoo *onmiddelijk* verband staat met het gewicht. Zulk een invloed heeft ze echter *niet.*

Het innervatiegevoel kan daarom *niet* zijn een directe waarneming - die er immers niet is - van de innervatie d.i. van de aangewende hoeveelheid kracht.

Ge vraagt misschien, wat het dan wèl is.

Ook op deze vraag kan een vrij waarschijnlijk antwoord gegeven worden.

Hoewel die vraag eigenlijk buiten ons onderwerp valt, wil ik u toch ter nadere bevestiging van het voorgaande èn dit antwoord èn een paar der talrijke argumenten er voor meedeelen.

Er zijn zieken, die alleen bewegingen kunnen maken, wanneer ze deze voortdurend controleeren met hun gezicht. Bindt men een doek voor hun oogen, dan schijnen ze geheel of gedeeltelijk verlamd. Maar ze zijn toch overtuigd, dat ze iedere beweging, die men hun verzoekt te maken, volkomen goed maken, en toonen zich zeer verbaasd, als ze, nadat de doek van hun oogen is afgenomen, zien, dat ze de gevraagde beweging *niet* gemaakt hebben.

Het motorisch mechanisme bij deze zieken functioneert, als ze naar de beweging zien; het is dus ongedeerd. Is er dus innervatie, dan functioneert het; en functioneert het niet, dan is er geen innervatie.

Nu heeft er in de gevallen, waarover we spreken, geen beweging plaats. Toch *meent* de zieke, dat hij de beweging op het oogenblik, toen ze gevraagd werd, heeft gemaakt. Natuurlijk omdat één der kenmerken, waaraan hij gewoonlijk een beweging herkent, aanwezig was.

Deze kenmerken zijn, zooals we gezien hebben vier in getal nl.: de bewegingsgewaarwording, de kinaesthetische gewaarwording, het gevoel van inspanning en het innervatiegevoel.

Daarvan ontbreken in dit geval, omdat de beweging niet gemaakt wordt, èn de bewegings- èn de kinaesthetische gewaarwording en bovendien het gevoel van inspanning, dat, naar we zagen, een bestanddeel der kinaesthetische gewaarwording

is. De meening van den zieke, dat hij de beweging werkelijk gemaakt heeft, kan dus op niets anders berusten dan op de aanwezigheid van het innervatiegevoel.

Waarin moet dit nu bestaan? Het staat niet in betrekking tot de gewaarwording of tot het daarvan afhangende gevoel van inspanning; want deze ontbreken. En het kan, zooals ook in dit geval ten overvloede nog eens blijkt, óók geen directe waarneming zijn van de innervatie; want ook deze is niet aanwezig. Er schiet niets anders over, dan dat het is *niet* een gewaarwordings-, maar een voorstellingselement, een voorstelling van de niet-gemaakte beweging; en dan *een voorstelling* overgebleven *niet* van bewegings-, maar *van de kinaesthetische gewaarwording*, welke vroeger bij die beweging gevoeld is. Want met deze heeft het twee eigenschappen gemeen, die beide onbegrijpelijk zouden zijn, indien het een voorstelling was der bewegingsgewaarwording. Het is nl. èn zeer onbepaald, even onbepaald als of liever nòg onbepaalder dan de kinaesthetische gewaarwording, èn het schijnt ons, evenals deze, toe te zijn een directe waarneming van kracht.

Een tweede argument bevestigt dit eerste.

Sommige van onze bewegingen maken we door middel van onze dwars-gestreepte, andere door middel van onze gladde spieren. Bij beide heeft natuurlijk innervatie plaats. Van de eerste, b.v. van de bewegingen van armen en beenen, zijn we ons, ook als we afzien van de bewegingsgewaarwording, bewust d.i. we hebben er kinaesthetische gewaarwordingen van; en ze worden tevens voorafgegaan door innervatiegevoel. Van de tweede b.v. van de bewegingen onzer ingewanden, zijn we ons niet bewust d.i. we hebben er *geen* kinaesthetische gewaarwordingen van; en ze worden te gelijk *niet* voorafgegaan door innervatiegevoel. Wat zou dit innervatiegevoel dan anders zijn dan *een voorstelling van de kinaesthetische gewaarwording.*

Om kortelijk te recapituleeren.

Ons is achtereenvolgens gebleken:

1e Dat we door de uitwendige waarneming geen kracht en werking waarnemen.

2e Dat we bij de beantwoording der nog overblijvende vraag, of we door de inwendige waarneming, door de waarneming van onze willingen, kracht en werking waarnemen, ons kunnen beperken tot onze uitwendige willingen, omdat aan de *inwendige* deze voorstelling van kracht en werking in den overouden tijd van haar ontstaan niet *kan* ontleend zijn.

3e Dat we door de waarneming van onze uitwendige willingen geen *bepaalde* kracht en werking waarnemen.

4e Dat we door de waarneming van onze uitwendige willingen òók geen *onbepaalde* kracht en werking waarnemen m.a.w. dat nòch het gevoel van inspanning nòch het innervatiegevoel een zoodanige onmiddelijke waarneming van *onbepaalde* kracht en werking is.

De conclusie schijnt voor de hand te liggen.

Indien nòch *bepaalde* nòch *onbepaalde* kracht en werking direct wordt waargenomen, kan de voorstelling van kracht en werking niet aan de waarneming ontleend zijn. Zoo heeft men dan ook gewoonlijk geconcludeerd.

Toch is deze conclusie voorbarig.

Want gebleken is tevens, dat we door het gevoel van inspanning en door het innervatiegevoel een onbepaalde kracht en werking *schijnen* waar te nemen.

Een *schijn* van waarneming nu is voor de gevolgen, die ze heeft in het bewustzijn, even goed als een *werkelijke* waarneming, zoolang ze nl. niet als *schijn* is herkend, maar wordt gehouden voor *werkelijkheid.* En als schijn *is* ze niet herkend vóór de dagen van Hume, of liever vóór diens denkbeelden voldoende algemeen eigendom waren geworden d.i. lang nàdat de voorstelling van kracht en werking onder de menschen ontstaan was.

De mogelijkheid is dus, naar het mij voorkomt, niet uitgesloten, dat deze voorstelling inderdaad ontleend is aan de waarneming, al is het dan aan een *schijn* van waarneming.

Met een dergelijke mogelijkheid pleegt men zich in gevallen als het onze tevreden te stellen. *Wij* behoeven er echter niet tevreden mee te zijn. Want er zijn een paar vrij sterke argumenten, die het waarschijnlijk maken, dat deze mogelijkheid in ons geval beantwoordt aan de werkelijkheid.

Het eerste is de analogie.

We weten, dat zoo goed als al onze voorstellingen ontleend zijn aan de waarneming. Er zijn dus sterke argumenten noodig, om ons te doen aannemen, dat een bepaalde voorstelling *niet* is ontleend aan de waarneming. En zulke argumenten *ontbreken*, zooals we gezien hebben, in ons geval. We moeten dus overeenstemming met de analogie op zijn minst voor waarschijnlijk houden.

Een tweede argument heeft meer directe bewijskracht.

Ge weet allen, dat de ontwikkeling van *alle* of *bijna* alle volken een stadium heeft doorloopen, dat het stadium van het ‘animisme’ heet.

Niet alleen de historische overlevering leert dit; niet alleen kunnen we de sporen van dit ‘animisme’ nog bijna overal terugvinden; maar er bestaan zelfs nog tal van volken of volksstammen, die in dit stadium verkeeren,

Het kenmerkende er van is, dat alles - menschen, dieren, planten en levenlooze voorwerpen - voor bezield wordt gehouden; dat men in al deze dingen zielen of geesten doet wonen, die er zich uit kunnen verwijderen en er weer in kunnen terugkeeren en die er het werkzame bestanddeel in zijn.

Daarin stemmen de verhalen van alle reizigers met elkaar overeen.

En deze vertellen ons verder, dat, als men onder deze volken spreekt van veroorzaking, zooals *wij* die verstaan, dat de menschen u dan ongeloovig aankijken en zich niet bekommeren om wat ge zegt; maar dat, als men spreekt van veroorzaking door geesten, dat ze dan gaarne aannemen, wat gezegd wordt, en zich gemakkelijk laten overtuigen.

Dit denkbeeld nu van veroorzaking door geesten, waaraan zou het anders ontleend zijn dan aan de vermeende waarneming, dat hun eigen geest, dien *wij* in dit geval *wil* noemen, hun eigen lichaamsbewegingen bewerkt?

De menschheid - en waarschijnlijk mogen we zeggen: de *geheele* menschheid is dus geweest in een stadium, waarin de voorstelling van ‘werking’, en daarmee die van oorzaak en gevolg, ontleend is aan de vermeende waarneming er van bij het uitvoeren van uitwendige willingen, bij het maken van gewilde bewegingen.

En eens ontstaan, zijn deze voorstellingen overgedragen niet alleen op de bewegingen van andere menschen en van dieren, maar op alles, wat er gebeurde. Ook dit blijkt uit de korte mededeelingen, die ik zoo even heb gedaan.

Zelfs van de wijze, waarop deze overdracht heeft plaats gehad, kunnen we ons door de studieën der ethnologen een vrij waarschijnlijke voorstelling vormen.

En dat ook bij ons deze *overdracht*, dit *verband* in ieder geval, nog niet geheel verdwenen is, daarvan kan men zich overtuigen, als men wil opmerken, dat zelfs de meest ontwikkelde, de best onderwezene in de natuurwetenschap op een *door stoot*

veroorzaakte beweging iets overdraagt van de gewaarwordingen, die hij heeft bij een *gewilde* beweging; en dat menig billartspeler door bewegingen van armen en beenen, soms zelfs van zijn heele lichaam, de bewegingen tracht uit te drukken, die hij de billartballen *wil* doen maken.

Natuurlijk echter zijn deze voorstellingen van werking en veroorzaking in den loop der tijden in vele opzichten veranderd. Ze hebben zich b.v. losgemaakt van de geesten en zijn daardoor niet te gelijk met deze uit planten en levenlooze voorwerpen gebannen. Maar ze zijn blijven bestaan en in haar bestaan bevestigd; *niet* omdat haar juistheid door de waarneming bewezen werd, maar omdat òf de waarneming niets leerde, wat met haar in strijd was, òf telkens weer bleek, dat, indien ze zoo iets *scheen* te leeren, deze *schijn* van strijd bij nauwkeuriger onderzoek verdween en plaats maakte voor overeenstemming.

Zoo werden werking en veroorzaking langzamerhand een vaste kern, waarom zich een aantal beter waarneembare, meer of minder vaste kenmerken konden groepeeren, zooals noodzakelijkheid, regelmatige of onvoorwaardelijke opeenvolging en continuïteit of nabijheid in tijd en plaats.

En omdat, zooals we gezien hebben, deze kern zelf òf niet òf slechts schijnbaar kon worden waargenomen, daarom gingen we uit de aan- of afwezigheid van deze waarneembare, althans beter constateerbare kenmerken concludeeren tot veroorzaking of tot opeenvolging, tot een ‘hierdoor’ of tot een eenvoudig ‘hierna’.

Ten slotte nog één opmerking.

Het zou me niet verwonderen, indien aan sommigen van u de door mij gegeven schets van het ontstaan der voorstelling van ‘werking’ zeer ontmoedigend en onbevredigend toescheen.

Gij wilt die voorstelling afleiden van een *schijn*, zullen ze zeggen. Welke waarborg bestaat er dan nog, dat een voorstelling, voor ons menschen, zoowel praktisch als theoretisch, zóó belangrijk, juist is, d.i. harmonieert met de werkelijkheid?

Zoo zullen *zij* spreken, die meenen, dat menschen zijn wezens, zóó buitengewoon redelijk, dat ze niets voor waar houden en in geen geval iets voor waar *behooren* te houden, tenzij op voldoende gronden.

En de wijsgeeren, die voortdurend leefden in de wolken hunner theorieën en daardoor allen kijk op de werkelijkheid hadden verloren, hebben het hunne gedaan om hen in deze meening te bevestigen.

Toch is ze een groote en noodlottige dwaling.

Menschen *zijn* geen zoo bizonder redelijke wezens, en wat ze voor waar houden *steunt* niet steeds op voldoende gronden. De regel is veeleer, dat ze iets voor waar houden op onvoldoende gronden.

En het is zeer gelukkig, dat dit zoo is.

Want nòch inductie nòch deductie verschaffen ons in den regel voldoende gronden voor zekere gevolgtrekkingen.

Inductie niet, omdat we, behalve in de allereenvoudigste gevallen, zelden een voldoend aantal, in de noodige opzichten van elkaar verschillende en met elkaar overeenkomende, verschijnselen kennen, om er met zekerheid een *algemeene* conclusie uit af te leiden.

En deductie niet, omdat we, behalve al weer in de allereenvoudigste gevallen, bijna nooit voldoende kennis bezitten van het meer algemeene en van zijn betrekking tot het meer bizondere, om daaruit met zekerheid een *bizondere* conclusie te trekken.

We zijn dus gedwongen om òf niet òf voorbarig te concludeeren, en doen in den regel het laatste, d.w.z. we houden iets voor waar op onvoldoende gronden.

Gelukkig is er een derde proces, dat tot zekere hoogte de leemten èn van deductie èn van inductie aanvult. Ik bedoel de verificatie.

De voorbarig getrokken conclusie wordt geverificeerd door verdere waarneming. Stemt ze daarmee overeen, dan wordt ze voorloopig als juist gehandhaafd; in het tegenovergestelde geval wordt ze verworpen. En eerst als ze bestand is gebleken tegen een zeer omvangrijke en zeer strenge verificatie, eerst dan kunnen we haar, hoewel de volkomen zekerheid blijft ontbreken, met eenige zekerheid *waar* noemen.

De waarheid en zekerheid van een stelling moeten we dus niet zoeken bij het *begin*, als ze als conclusie uit onvoldoende gegevens voor het eerst wordt uitgesproken, maar aan het *eind*, als ze de vuurproef eener strenge verificatie heeft doorstaan.

Dit heeft onze voorstelling van werking en veroorzaking gemeen met bijna alle andere bestanddeelen der menschelijke kennis.

Ik voor mij kan daarin niets bizonder ontmoedigends of onbevredigends zien, hoewel ik toegeef, dat men, dit aannemende, moet opgeven de meening, dat menschen zijn wezens, zóó zeldzaam redelijk, dat ze niets voor waar houden, tenzij op voldoende gronden.

Het incident Jules Romain en de Hollandsche gemoedelijkheid.
A.J. Verbeek van der Sande Jr.

EEN paar weken geleden hebben zich in het plaatsje Harderwijk tooneelen afgespeeld, die een ieder rechtgeaard Nederlander het schaamterood naar de kaken moeten hebben gejaagd. Natuurlijk dient het onderzoek, hetwelk door den Minister van Justitie werd toegezegd, te worden afgewacht, alvorens men zich een definitief oordeel over de zaak vormen kan, maar zooveel staat reeds nu onherroepelijk vast, dat de Franschman Jules Romain en de zich in zijn gezelschap bevindende dames en heeren niet alleen in Harderwijk, maar ook op andere plaatsen van ons land op hinderlijke wijze door de bevoling zijn lastig gevallen, omdat zij vreemdelingen waren en er vermoedelijk, volgens de opvatting van ons volk, 'raar' uitzagen. Voorts kan ook thans reeds als vaststaande worden aangenomen, dat de verontrusting der Harderwijksche bevolking over het 'raar' uitzien der vreemdelingen dusdanige vormen aannam, dat men aldaar tot handtastelijkheden en molestaties overging, al dient te worden afgewacht, of de voorstelling, die de Franschman van deze handtastelijkheden en molestaties gaf, misschien niet een weinig overdreven is. Het vermoeden, dat dit laatste het geval zou zijn, werd in verschillende bladen uitgesproken en wij hopen van ganscher harte, dat het gerechtelijk onderzoek zal uitwijzen, dat de heer Jules Romain sterk overdreven heeft. Intusschen zijn de feiten, welke thans als vaststaande moeten worden aangenomen, op zich zelf reeds erg genoeg en is het dan ook zeer toe te juichen, dat bij het bekend worden van een en ander een storm van verontwaardiging door de Nederlandsche pers ging. Deze verontwaardiging heeft zich voorts niet tot de kringen der pers beperkt, maar ook het Nederlandsche volk, althans de meer ontwikkelde klassen der bevolking, voelden diep den smaad, welke door tooneelen als de bovengenoemde op Nederland en de Nederlanders wordt geworpen. Wanneer dan ook het incident-Jules-Romain kan gezegd worden een goede zijde te hebben, dan is het die, dat het de ontwikkelde en beschaafde Nederlanders de oogen heeft doen opengaan, dat men eindelijk de overtuiging gekregen heeft, dat het zoo niet langer gaat en dat, wie Nederland den goeden naam, dien het nog overal in het buitenland geniet, niet geheel en al verliezen, men krachtig zal moeten optreden tegen de tuchteloosheid van ons volk, die dergelijke excessen tengevolge heeft. Als eerste uitvloeisel hiervan mag men zeker beschouwen de vragen door het Kamerlid Eerdmans tot den Minister van Justitie gericht. Hoewel ik over het algemeen nu niet bepaald behoor tot de warme vereerders van den politicus Eerdmans, zoo voel ik mij te meer geroepen in dit geval den mij overigen verre van

sympathieken hoogleeraar een woord van hulde te brengen voor zijn optreden in deze zaak.

Intusschen vermoed ik, dat, wil men het daarheen leiden, dat van Regeeringswege stappen worden gedaan tot bestrijding der tuchteloosheid en het gewennen van ons volk aan orde en regel, men zoo af en toe den druk op dezen Minister van Justitie zal moeten hernieuwen. Immers van huis uit schijnt Mr. Ort bitter weinig voor eene krachtige bestrijding der tuchteloosheid te voelen. Toen namelijk bij de behandeling der Staatsbegrooting van dit jaar in de Eerste Kamer, de verdienstelijke voorzitter der Nederlandsche tuchtunie, de heer Edo Bergsma, na het geven van een aantal der meest afschrikwekkende voorbeelden van het schrikbewind van den Nederlandschen straatjongen, er bij den Minister op aandrong, maatregelen te nemen opdat aan dit schrikbewind een einde worde gemaakt, toen antwoordde de Minister van Justitie, dat hij meende niet tot dergelijke maatregelen te mogen overgaan, aangezien deze niet zouden vallen in den geest van het Nederlandsche volk.

Met dit antwoord van den tegenwoordigen Minister van Justitie zijn wij tevens aangeland bij, wat, volgens mij, de kern van de geheele quaestie is, n.l. de besliste afkeer, dien het Nederlandsche volk gevoelt tegen alles wat naar orde en regelmaat zweemt of nog sterker gezegd, het absoluut gebrek aan sociaal gevoel, hetwelk ons volk kenmerkt. Er bestaat bij ons volk een algeheel gemis aan besef, dat politie, wettelijke voorschriften en verordeningen er zijn in het algemeen belang en dat het algemeen belang meebrengt, dat men zich aan die voorschriften, verordeningen, enz. onderwerpt, ook al zijn zij misschien voor het oogenblik in strijd met de wenschen of zelfs het belang van het individu; ook, al vermag men in enkele gevallen, zelfs het nut van bepaalde voorschriften, enz. niet in te zien. Zooals gezegd, het Nederlandsche volk ontbreekt dit besef absoluut en de Overheid, wier taak het is voor de handhaving der bepalingen, voorschriften en verordeningen te waken, meent uit een oogpunt van ‘gemoedelijkheid’ die handhaving zoo slap mogelijk te moeten doen plaats hebben en tegen de overtreders, waar dit maar eenigszins mogelijk is, niet te moeten optreden.

Het ligt in mijne bedoeling in dit artikel eenige voorbeelden te geven van de ‘gemoedelijkheid’ der Nederlandsche Overheid, waarbij ik hoop aan te toonen dat het fatsoenlijke publiek, hetwelk zich hier mede bij voortduring tegen alle individueele vrijheidsbeperking verzet, en deswege ook voor ‘gemoedelijkheid’ bij de handhaving der wettelijke voorschriften is, zelf den grooten last van deze ‘gemoedelijkheid’ ondervindt.

Om tot mijn punt van uitgang terug te keeren, wil ik er in de eerste plaats op wijzen, dat het voornaamste bezwaar, hetwelk het Nederlandsche volk tegen vreemdelingen heeft, is, dat zij er ‘raar’ uitzien. Ons volk, dat op het punt van kleeding waarlijk niet uitmunt door goeden smaak, meent nog steeds tegen iedere buitenissigheid bij den uiterlijken mensch of wat het dan als buitenissigheid beschouwt, te moeten optreden. Een langdurig verblijf buitenslands maakt het mij niet mogelijk na te gaan of er in dit opzicht in de laatste jaren misschien niet reeds heel veel ten goede is veranderd; maar ik weet zeer wel, dat ik een jaar of zeven geleden, in het groote Amsterdam, per preferentie niet met een witte tennisbroek over de straat zou zijn gegaan. Trouwens de gevallen van vreemdelingen en ook van Nederlanders, die in hunne kleeding eenigszins de nieuwe modes

volgen, die door het publiek niet alleen van de kleine plaatsen, maar in den regel juist in de groote steden, worden nageschreeuwd en uitgejouwd, zijn legio. Het geval der Argentijnsche dames, die, in nieuw-modische Parijsche toiletten gekleed, op de Amsterdamsche straat dusdanig door het volk werden lastig gevallen, dat de politie zich ten slotte over hen moest ontfermen, ligt nog tamelijk versch in het geheugen. Het zou mijns inziens op den weg der onderwijzers liggen, er de kinderen reeds vroeg op te wijzen, dat het tot de taak der politie en van de overige gestelde autoriteiten behoort, te beletten, dat men op straat loopt in kleeding, die uit een oogpunt van zedelijkheid aanstoot kan geven of anderszins ergernis wekken kan, maar dat voor het overige geen enkel mensch er iets mede te maken heeft, hoe zijn medemensch zich kleeden wil. Aan den anderen kant heeft dan echter ook de Overheid er voor te zorgen, dat diegenen, die neiging mochten vertoonen, zich ongewenscht met de kleeding of het uiterlijk van andere menschen te bemoeien, daarin worden verhinderd en in het algemeen, wat men in het Duitsch noemt: ‘grober Unfug’ zwaarder worde gestraft. Bijna dagelijks kan men b.v. waarnemen dat auto's met vreemdelingen er in, die voor een hotel of café blijven staan, dadelijk worden omgeven door eene nieuwsgierige volksmenigte, die op alleronbeschaamdste manier de vreemdelingen opneemt en dikwijls hare kritiek op het uiterlijk der vreemdelingen niet spaart. Nu zou het ongetwijfeld op den weg der politie liggen, die menschen tot doorloopen aan te manen en diegenen, die niet geneigd zijn aan dit bevel te voldoen, eenvoudig te bekeuren. Zeer waarschijnlijk zou dit in den eersten tijd tot relletjes aanleiding geven, maar ik ben er van overtuigd, dat, wanneer eens een paar maal enkele recalcitranten tegen de lamp waren gevlogen en tot flinke boetes waren veroordeeld, waardoor de menschen gemerkt hadden, dat de politie niet met zich laat spotten, dat dan de lust er wel zou afgaan, om zich tegen het wettig gezag te verzetten. Een voorwaarde hiervoor is echter, dat de politie door de rechtbank worde gesteund. En het is juist hierover, dat men zoo dikwijls van de zijde der politie hoort klagen. Zij zouden graag willen, maar ontvangen slechts tegenwerking van het betere publiek en niet den minsten steun van de rechtbank. Het schijnt, dat onze rechters over het algemeen de meening van den Minister van Justitie deelen en oordeelen, dat men met ‘gemoêdelijkheid’ verder komt dan met een krachtig handhaven van het gezag. Ik heb eens een Engelschman, die zich over het optreden der bevolking ten onzent beklaagde, er op gewezen, dat de politie zoo bitter weinig doen kan, aangezien zij altijd stuit op de tegenwerking van het publiek. Als voorbeeld noemde ik hem, dat, wanneer de politie hier op straat iemand wenscht op te pakken of te arresteeren, er aanstonds tal van menschen bij zijn, die dit trachten te beletten. De man was hierover eenvoudig perplexe en zei, dat dit in Engeland alleen daarom reeds ondenkbaar is, omdat iemand, die daar de politie in de uitoefening van haar gezag poogt tegen te werken zoo ontzaglijk zwaar gestraft wordt, dat hem de lust daartoe een tweede maal wel zal vergaan. Bij ons is in den regel de gang van zaken, dat de politieagent met de omstanders in discussie treedt en in heel veel gevallen, na lang heen en weer praten, den arrestant vrij geeft. Ik erken hier volgaarne, dat de politie in de laatste jaren aanmerkelijk krachtiger is geworden in haar optreden en dat zij zelfs graag nog steviger zou willen ingrijpen; maar de bekende ‘gemoedelijkheid’ der rechtbank, die in geval van relletjes de politie bijna altijd den kous op de kop geeft, is voor deze verre van bemoedigend.

Wanneer ik thans voortga met het geven van voorbeelden, waarbij het slappe optreden der Overheid het publiek zelf tot ongerief strekt, dan noem ik in de eerste plaats het bekende geval van het rooken in de niet-rook-coupé's in de spoortreinen. Het is mij zelf herhaalde malen overkomen, dat een mijner medepassagiers in een niet-rook-coupé rustig, zelfs zonder mij te vragen, een sigaar aanstak en begon te dampen. Aangezien de menschen, die dit doen in den regel zijn, wat men met een familiaar woord 'palurken' noemt, menschen, met wie men dus liever niet in discussie treedt, heb ik in den regel mijn leed zwijgend gedragen. Mij is het geval bekend, van een jonge dame, die in een niet-rook-coupé zat, waar onderweg vijf heeren, althans mannen met hoeden op en boorden om, binnen stapten met brandende sigaren in het hoofd, waarvan slechts een de beleefdheid had zijn sigaar te laten uitgaan. De gevallen, dat het treinpersoneel de overtreders attent maakt op het rookverbod, zijn te tellen, terwijl het mij persoonlijk overkomen is in een derde klasse niet-rook-coupé, waarin ik speciaal was gaan zitten, aangezien ik eenigszins ontstoken oogen had, dat, toen ik bij den conducteur mijn beklag maakte over het feit, dat vier van mijne mede-passagiers lustig rookten, en de conducteur hun toen op het rookverbod attent maakte, daarover uitbundig gelachen werd, maar geen der kerels erover dacht zijn sigaar te laten uitgaan. Procesverbaal werd er natuurlijk niet opgemaakt, dat zou in strijd geweest zijn met onze hooggeprezen Hollandsche 'gemoedelijkheid'.

Een andere zaak, waarbij men dikwijls de nadeelige gevolgen bemerkt van de Hollandsche 'gemoedelijkheid', is het tramverkeer in onze groote steden, in het bijzonder in Den Haag. Men moet maar eens haast hebben, met den trein mee moeten of ergens vlug willen zijn. Dan verbijt men zich eenvoudig van ergernis en vervloekt de Hollandsche 'gemoedelijkheid', die de trams de helft sneller doet vooruitkomen dan anders het geval zou zijn. Bijna overal in het buitenland geldt als regel, dat degeen, die met een tram mee wil, bij de halte op duidelijk kenbare wijze, door het opsteken van stok of hand, zijn wensch moet te kennen geven, dat de tram zal stoppen. Bij ons heeft men het publiek daar nog maar steeds niet aan kunnen wennen en zoo gebeurt het b.v. in Den Haag, dagelijks tal van malen, dat de tram stopt, omdat er menschen bij de halte staan, terwijl die menschen of daar toevallig staan of met een andere lijn, die op dat gedeelte met de eerste lijn samenvalt, mee moeten. Een tweede punt is, dat men de tram nog steeds zoo'n beetje als zijn equipage beschouwt, in plaats van zoo snel mogelijk in te stappen, wandelt b.v. het publiek in Den Haag, dat een bijzondere voorkeur voor den bijwagen schijnt te hebben, op zijn doode gemak naar dien bijwagen om te zien of daar een goed plaatsje is. Is dit niet het geval, dan gebeurt het zeer dikwijls, dat dezelfde menschen weer met dezelfde bedaardheid terugwandelen en een plaatsje in den eersten wagen zoeken. Is het nog noodig een sterker bewijs te geven van gemoedelijkheid in eene stad van 300.000 inwoners? Wanneer men echter haast heeft, appreciëert men eene dergelijke gemoedelijkheid slechts ten halve, dan vervloekt men, gelijk gezegd, de Hollandsche gemoedelijkheid en verlangt men er naar, dat de Duitsche orde en regelmaat ook in Holland eens een plaatsje mogen vinden. In een Duitsche stad is iets dergelijks ondenkbaar. Wanneer daar de menschen het werkelijk in hun hoofd zouden krijgen op dusdanig 'gemoedelijke' wijze op te treden, dan zou op het oogenblik, waarop zij den eersten wagen voorbij liepen om in den tweeden wagen te

kijken, de conducteur reeds afbellen, in de overtuiging, dat die menschen blijkbaar niet mee wilden.

Intusschen is het maken van vergelijkingen tusschen Nederland en Duitschland ten onzent altijd eenigszins gevaarlijk, omdat men nu eenmaal in Nederland een ingekankerden afkeer schijnt te hebben tegen Duitsche politiemaatregelen. Intusschen is het de groote vraag, of die afkeer gewettigd is. Ik heb nog nooit een behoorlijk Nederlander (niet een lawaaimaker, een schreeuwer of andere voor de gemeenschap lastige menschen) zich hooren beklagen over de Duitsche politie of de Duitsche autoriteiten en evenmin was dit geval met mij bekende Engelschen of Zweden, die in Duitschland waren geweest. Ik zelf heb mij gedurende een verblijf van meer dan een jaar in Duitschland en tijdens verschillende reizen in het land van Bismarck, nooit ook maar in het minste te beklagen gehad over de Duitsche autoriteiten, van de Duitsche douane en de Duitsche conducteurs heb ik de meest aangename ervaring en ik geloof niet, dat er in de wereld iets meer volmaakts is dan een Duitsche 'Schlafwagenkontrolör', wien men een fooitje gegeven heeft.

Het eigenaardige is, dat men hier te lande steeds hoort afgeven op het Duitsche 'massregeln', en dat men van nagenoeg alle ordentelijke Hollanders, die in Duitschland geweest zijn, hoort, dat zij daar nooit eenigen last van hebben ondervonden. Men schermt bij ons graag met het woord: vrijheid en beweert dan, dat wij veel nader verwant zijn aan het vrijheidlievende Engelsche volk dan aan de Duitschers. Men vergeet hierbij echter twee dingen: in de eerste plaats, dat er in Engeland politiebepalingen niet alleen bestaan, maar streng worden toegepast, die, wanneer men ze slechts een dag in Nederland toepastte, dezelfde menschen, die het thans zoo druk hebben over de vrijheidlievende Engelschen, het hardst zouden doen schreeuwen over 'Massregelung'; en in de tweede plaats, dat het Engelsche volk reeds een stem had bij het invoeren van wettelijke bepalingen en voorschriften en dat het Engelsche volk reeds over eene groote mate van vrijheid beschikte, toen de rest van Europa nog twee en een halve eeuw op die vrijheid moest wachten. Op het oogenblik, dat in de rest van Europa het volk mede stem in het kapittel kreeg, had het Engelsche volk reeds twee en een halve eeuw gelegenheid gehad zich in het zelfbesturen van zijn land in te leven en had het in dien tijd leeren inzien, dat het beginsel van alle staatswijsheid is de eerbiediging en strenge handhaving der bepalingen en verordeningen. Dat het Engelsche volk in dit opzicht op een hooger plan staat dan de andere volkeren, werd door niemand minder dan den grooten Bismarck erkend. Naar aanleiding van eene redevoering in den Rijksdag, waarin op verschillende hervormingen in Engelschen trant werd aangedrongen, antwoordde de groote kanselier ongeveer als volgt:

'Gibt uns Englische Ehrfurcht vor dem Gesetze, gibt uns Englische Gottesfurcht.... gibt uns all das Englische, was wir nicht haben, und ich werde Euch Englische Gesetze geben.' Uit dit antwoord van Otto von Bismarck blijkt zeer voldoende, dat de groote kanselier, die het moderne Duitschland schiep en dien men er toch waarlijk niet van verdenken zal, niet vaderlandslievend geweest te zijn of zijn land te hebben geminacht, dat hij er niet tegen opzag de meerwaardigheid van Engeland in dit opzicht te erkennen, volmondig toe te geven, dat voor eene vrijheid als die, welke het Engelsche volk geniet, het Duitsche volk nog niet rijp is.

En volgens systeem van Bismarck en van de andere bouwmeesters van

het Duitsche rijk, is men toen begonnen het Duitsche volk door orde en tucht op te voeden, tot het mettertijd rijp zal zijn om meerdere vrijheid te genieten. Nu hoort men zich ten onzent zoo vele male tegenwerpen, dat de geaardheid van Duitsche volk zoo geheel anders is als die van het onze, men voegt er dan in den regel nog eenige vriendelijkheden bij aan het adres van de kruiperigheid der Duitschers en slaat zich fier op de borst in het trotsche gevoel van eigen meerwaardigheid.

Intusschen spreekt het van zelf, dat deze bewering, alhans wat betreft Westphalen, Rijnlanders en Hanoveranen in geen enkel opzicht opgaat. De bevolking van Noord-Duitschland tot aan de Elbe en van Mecklenburg is ongetwijfeld van den zelfden Friso-Saksischen en Friso-Frankischen stam als wij; en in de jaren, voorafgaande aan de oorlogsjaren 1866 en 1870, in de jaren van de studentenbonden, het Frankfurter parlement, de opstand in Baden en de revolutie in Berlijn, in dien tijd heerschte ongetwijfeld in Duitschland dezelfde geest als ten onzent. En wanneer Bismarck het niet had aangedurfd, tegen den wil van het Pruisische parlement de militaire hervormingen door te drijven, wanneer hij niet jarenlang geregeerd had zonder parlement en tegen den uitgesproken wil des volks, wanneer de oorlogen van 1866 en 1870 niet aan Bismarck en zijn koninklijken meester gelijk hadden gegeven en wanneer ten slotte ook na die oorlogen Bismarck niet menigen maatregel had doorgedreven tegen den wil van den rijksdag, dan zou het Duitsche volk zeer zeker niet geworden zijn, wat het thans is. De Duitsche vrijzinnigheid, die op het gebied van de vrijheid dezelfde ideeën toegedaan was, die ten onzent nog thans gehuldigd worden, is op dit gebied ten allen tijde Bismarck's meest verbitterde vijandin geweest. Tegen het militaire orde-systeem, hetwelk in Duitschland thans vrijwel in alle lagen der maatschappij is doorgedrongen, heeft de vrijzinnigheid altijd oppositie gevoerd en in naam der vrijheid tegen de ‘Massregelung’ geprotesteerd. De geschiedenis heeft echter aan Bismarck gelijk gegeven en hoewel in de vijftiger jaren zelfs vele conservatieven de Bismarksche opvattingen niet voor hunne rekening wilden nemen, hoewel zij zich noemden: ‘Konservativ sehr, aber nicht Bismarcksch’, zoo zal thans wel zelfs de meest verstokte Duitsche vrijzinnige de vrijheidsideeën, die in de dagen van het Frankfurter parlement gehuldigd werden, wel niet langer meer voor zijne rekening willen nemen.

Het Duitsche rijk is sedert 1870 met reuzenschreden vooruitgegaan en geen mensch zal thans wel meer willen ontkennen, dat deze vooruitgang voor een groot deel te danken is aan het militaire systeem van orde, dat door de Bismarcksche aera werd ingewijd, krachtens hetwelk het individu overal achter de gemeenschap terugtreedt, het individu er aan gewend is geraakt zijne belangen op te offeren, waar die in strijd komen met het belang van staat of gemeenschap, kortom waar ieder mensch geleerd heeft sociaal te voelen.

In Nederland is het sociaal gevoel over het algemeen al bijzonder zwak ontwikkeld. Een sterk bewijs hiervan was wel de hoedenpenverordening, welke een groot jaar geleden in Amsterdam moest worden gemaakt in verband met het groote gevaar, hetwelk de lange hoedenpennen der dames voor hunne medemenschen opleverden. Niettegenstaande de groote ongelukken, die reeds door deze hoedenpennen waren aangericht, niettegenstaande reeds iemand met een dergelijk sieraad een oog was uitgeprikt, waren de dames er niet toe te brengen zich de hoedenpenbeschermers, die overal

kosteloos te verkrijgen waren, aan te schaffen, totdat zich ten langen leste de gemeente genoodzaakt zag in te grijpen en eene verordening te maken tegen het dragen van te lange, onbeschermde hoedenpennen. Dat intusschen ook deze verordening, gelijk de meeste verordeningen ten onzent, slechts zeer slap werd gehandhaaft, heb ik gelegenheid genoeg gehad om waar te nemen.

Andere staaltjes van gering sociaal gevoel ten onzent, zijn o.a. het fietsrijden, en dikwijls zeer onvoorzichtig en ruw rijden, in de drukke straten onzer groote steden en het wegwerpen van afval van vruchten of groenten op de openbare straat. Telkens leest men in de courant of hoort men in zijn bekendenkring van menschen, in den regel oude menschen, die door woeste fietsrijders, de beruchte slagersjongens b.v., werden aangereden en telkens ook leest men van menschen, die over pisang- of sinaasappelschillen uitglijden en daarbij arm of been breken. Ik denk hierbij o.a. aan het geval van een gepensioneerd generaal, die een paar jaar geleden over een sinaasappelschil uitgleed en zijn arm brak, welke arm, vermoedelijk ten gevolge van den hoogen leeftijd van het slachtoffer, nooit weer in orde is gekomen.

Ik zet hier, gelijk van zelf spreekt, op den voorgrond dat èn het woeste rijden op drukke plaatsen, èn het dragen van te lange hoedenpennen èn het wegwerpen van vruchtenschillen op de openbare straat, niet geschiedt met eenig boos opzet, maar eenvoudig zonder nadenken, omdat het makkelijk is en men er eenvoudig niet verder over denkt, of het misschien ook nadeel voor zijne medemenschen met zich zal brengen. Maar dit juist is het gebrek aan sociaal gevoel en hieraan kan alleen een einde worden gemaakt door strenge politieverordeningen, door het onverbiddelijk handhaven van die verordeningen en door het voorbeeldig straffen van de overtreders.

Vrijheid is een heel goed ding, wanneer een volk daarvoor rijp is, wanneer het, zooals het Engelsche volk, begrijpt, dat bepalingen en verordeningen er zijn ten algemeenen nutte en dat een ieder staatsburger niet alleen zelf die bepalingen en verordeningen moet naleven, maar dat hij ook de gestelde machten bij de naleving daarvan zooveel mogelijk moet behulpzaam zijn.

Tot dusverre heeft ons volk de noodzakelijkheid hiervan nog niet ingezien en desniettegenstaande geniet het eene vrijheid, zooals deze zelfs in het ordelievende Engeland niets bestaat. Wil men ons volk opvoeden tot een ordentelijk, beschaafd volk, dan is het vóór alles noodig, dat die vrijheid krachtig worde besnoeid. Daar een man als Bismarck zijn eigen volk nog niet rijp achtte voor de Engelsche vrijheid, zoo behoef ik mij er zeker niet voor te schamen of bang te zijn, voor een slechte patriot te worden gehouden, wanneer ik verklaar, dat eene vrijheid, welke grooter is dan die van het Engelsche volk, voor ons ten eenenmale ongeschikt is.

Wat wij op het oogenblik behoeven, is een Minister van Justitie, die strenger maatregelen neemt ter beteugeling van de tuchteloosheid van ons volk en die er voor zorgt dat bij de rechterlijke macht de ‘gemoedelijkheid’ plaats maakt voor een krachtig streven, de politie te steunen bij het handhaven der verordeningen.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

IN het Aprilnummer van dit tijdschrift werd aandacht gevestigd op de groote beteekenis voor de internationale situatie van de toen aanstaande verkiezingen in Frankrijk. De groote vraag toch, waarom het ging, was deze: of in de sterkte der partijen of in de keuze der leiders zoodanige veranderingen zouden komen, als aan Poincaré gelegenheid konden schenken om de Kamer - die tot dusverre wel ten gunste van uitbreiding van Frankrijks macht en invloed, doch tegen oorlog was gezind - voor eene meer agressieve staatkunde te winnen. Vandaar dat een hoogstaand man als Constant d'Estournelles ten krachtigste ten gunste van de linkerpartijen ageerde en met name de candidatuur Caillaux heeft gesteund.

Ofschoon door den uitslag der verkiezingen de partijen van de voorstanders van eene zeer vooruitstrevende doch vreedzame buitenlandsche staatkunde eenigszins versterkt werden, heeft de President der Republiek, speculeerend op de betrekkelijke hulpeloosheid van een in veelheid van fracties verdeeld parlement, eene poging gewaagd om aan het land eene Regeering naar zijn smaak op te dringen, onder Ribot als Premier en Delcassé als Minister van Oorlog - twee van de voornaamste bouwmeesters van het Fransch-Russisch Verbond, als een middel om de in 1870/71 verloren Provinciën te herwinnen. Uitgaande van de redeneering dat 106 leden tot partijen behoorden, welke onder geen omstandigheden tot het vormen eener Regeering in staat waren, was Ribot besloten om, indien zijn program werd goedgekeurd door meer dan de helft van het resteerend aantal leden, dus minstens 248 uit een totaal van 600, aan de regeering te blijven. Hij rekende dan door eene conciliante houding tegenover de linksche groepen in alle vraagstukken, uitgenomen dat van de versterking der weermacht, langzamerhand eene volstrekte meerderheid te zullen krijgen. - De verpletterende nederlaag aan de Regeering toegebracht, die met 374 tegen 187 stemmen werd uitgeworpen, toont hoe grof er is misgetast.

Thans zal wel Viviani, wiens ministerie uit leiders der republikeinsche partijen is samengesteld, trachtten de Kamer te doen berusten in een agressieve politiek. Zijne besliste instemming met de tot dusver gevoerde op Entente en Verbond steunende buitenlandsche politiek, gepaard aan zijn zijn als onverzettelijk aangekondigd besluit om niet alleen den driejarigen diensttijd te handhaven maar ook andere maatregelen ter versterking van de weerkracht te nemen, spelt omtrent zijne voornemens niet veel goeds. Het zekere voorloopige resultaat van het gebeurde is echter eene verzwakking van de positie van den President der Republiek, die met zijne poging om het land een Delcassé-regeering op te dringen, die op eene minderheid in het Parlement moest steunen, aan een mislukten staatsgreep schuldig is. De mogelijk-

heid, dat hij, als heden of morgen een nieuw conflict ontstaat, tot aftreden gedwongen zal worden is geenszins geheel uitgesloten. Gebeurde het, dan zou het een geluk mogen heeten voor Europa in het algemeen en voor Frankrijk in het bijzonder. Hij is een gevaar voor den vrede.

Naar verluidt zijn plannen om 50.000 Algerijnen en Marokanen in Oost- en Noord-Frankrijk 'aan het werk te stellen' bij industriëelen arbeid en aanleg van wegen (welker toestand, naar het oordeel van het Fransche legerbestuur, veel te wenschen overlaat) in vergevorderde voorbereiding. Het is duidelijk, dat men hier met den toeleg te doen heeft om in verkapten vorm het Fransche leger te versterken, met half wilde hulptroepen, die een einde zouden maken aan de humaniseering van den oorlog, waaraan sedert een halve eeuw met ijver gewerkt wordt. Het ware een klap in het aangezicht van Europa, - eene bespotting der zoogenaamde vredesconferenties.

Beloofde de mislukking van Poincaré's toeleg, om, in strijd met de wenschen van de meerderheid van volk en volksvertegenwoordigers, eene oorlogszuchtige Regeering aan het roer te brengen, eenige ontspanning in de internationale situatie, - de gebeurtenissen op den Balkan voeden weer overvloedig het oorlogsgevaar

Het zelfstandige Albanië, waardoor de evenwichtstoestanden op den Balkan bevestigd en terzelfder tijd de voor den vrede gevaarlijke naijver tusschen Italië en Oostenrijk opgeheven moest worden, dreigt ten onder te gaan.

De positie was van den aanvang in toenemende mate onzeker. De omstandigheid, dat toen de Epiroten in het Zuiden des lands begonnen te woelen, de plaatselijke aanvoerder der gendarmerie - wien het zeker niet aan moed ontbrak - het zoo ondoenlijk bevond het gestelde gezag te doen eerbiedigen, dat hij op eigen autoriteit tot onderhandelen durfde overgaan, voorspelde reeds weinig goeds. Nadat daarop eene botsing ontstond met Essad Pascha, den voornaamsten leider der Mahomedanen, werd de toestand bepaald zorgwekkend - hetgeen vooral bleek toen de vorstelijke familie, een aanval op Durazzo duchtend, veiligheid zocht op een Italiaansch oorlogsschip. Al moge het den Prins allerminst aan persoonlijke dapperheid ontbreken, noch aan wijsheid, - hij schijnt niet de zeer sterke heerscher te zijn, dien de omstandigheden vereischen. - Hoe dit alles nu echter zij, hoeveel reden tot bezorgdheid er reeds moge hebben bestaan, tot voor zeer korten tijd scheen er geen dadelijk gevaar voor den Staat, die als alle de Balkan-Vorstendommen, moeitevol, door vreemde hulp in het leven geroepen werd. Want zoo de hoogst onbevredigende verhoudingen in Albanië den Italiaansch - Oostenrijkschen naijver, om in deze streken hun invloed te versterken weder opwekte en de Entente-Mogendheden onwillig waren ertoe mede te werken, dat de militaire hulp geboden werd, vereischt om het gezag te versterken, de Kabinetten van Rome en Weenen toonden zich toch geneigd om, als de nood drong, door gemeenschappelijke actie die orde in stand te houden, welke in hun wederzijdsch belang werd geacht en die door alle betrokken Regeeringen ter Londensche Conferentie was gesanctioneerd. Hunne samenwerking zou de Albaneesche bevolking èn de bestudeerd willooze Entente-Mogendheden te eenigen tijd voor het groote fait accompli van de herstelde rust kunnen plaatsen.

Terwijl nu, hangende het critische moment, waarop Graaf Berchtold en de markies van San Guiliano tot een decisief ingrijpen konden besluiten, de opstand der Mahomedanen aan kracht won, gebeurde er iets, wat de langzamerhand dringend noodig wordende actie bemoeilijkte. Een paar Italianen werden, wegens beweerd onderhouden van communicatie met de opstandelingen, te Durazzo gearresteerd. De Italiaansche autoriteiten, die getuigden, dat de aangehoudenen onmogelijk schuldig konden zijn, vorderden excuses. De Albaneesche Regeering verklaarde zich, om feitelijke of politieke redenen, daartoe bereid; - overste Thomson echter, die voor de arrestatie verantwoordelijk was, meende te mogen weigeren ongelijk te erkennen. Het gevolg hiervan is geweest, dat frictie bleef voortbestaan op een tijdstip, toen harmonisch optreden van Italië met Oostenrijk ten gunste van Albanië absoluut noodzakelijk werd.

Naar sommigen willen weten, heeft niemand minder dan de Italiaansche Gezant te Durazzo, Baron Aliotti, gestookt met het doel, om het gouvernement van den Prins von Wied onmogelijk te maken en daardoor de Albaneesche kwestie opnieuw aan de orde te stellen. In dit verband zou hij den Prins tot den compromitteerenden stap aan boord van een vreemd oorlogsschip verleid hebben. Is de lezing juist, dan is het mogelijk, dat Thomson, indien hij al ten onrechte arresteerde, dan toch tot zulke handeling werd misleid en niet bepaald excuusschuldig was. Met het oog op de dringende noodzakelijkheid eener Italiaansche samenwerking tot instandhouding van den Albaneeschen Staat, blijft het dan echter toch te bejammeren, dat niet een klein offer aan de politiek is gebracht geworden. Hierdoor zou de kans verbeterd zijn, dat de Oostenrijksche en Italiaansche schepen tijdig de hulptroepen overvoerden, die nu eerst kwamen, nadat de aanvoerder der gendarmerie in de vervulling van zijn plicht gesneuveld was en de door hem genomen maatregelen ter verdediging, zonder hunne hulp, onvoldoende gebleken waren.

De diplomatieke Overeenkomsten en Verstandhoudingen welke in de laatste jaren met betrekking tot den Balkan getroffen worden, zijn bijzonder zwak. Op het moment waarop zij tot stand komen, dienen zij ontwijfelbaar de wederzijdsche belangen der hooge contracteerende partijen. Maar de vraag of en in hoeverre zij effect zullen nemen, hangt van omstandigheden af. Bijzonder teer was en is de de Italiaansch-Oostenrijksche verhouding, die niet alleen door naijver en achterdocht wordt bemoeielijkt, daar de Entente-Mogendheden uit den aard der zaak het mogelijke doen om de beide Staten van elkaar te vervreemden en scheuring in het Drievoudig Verbond te brengen. Het Gouvernement van den Prins von Wied moest zorgzaam streven om de regeering te Rome te overtuigen, dat hare nationalen veilig en welkom waren in het land en geenerlei Oostenrijksche voorkeur werd getoond. Zij deed dat ook, - als onder meer kan blijken uit de omstandigheid, dat de Vorst, toen hij zijne familie in veiligheid bracht, daarvoor een Italiaanschen bodem koos en militaire hulp vragende het desbetreffende verzoek het eerst tot den Italiaanschen marine-commandant richtte, niet tot den Oostenrijkschen.

Toen onder den hevigen druk der gebeurtenissen van den 15en Juni, Durazzo gevaar liep door de opstandelingen te worden ingenomen, is de samenwerking van Italië en Oostenrijk in het belang van Albanië feit geworden. Beider schepen zonden landingsdivisies en bewezen daarenboven transport- en verkenningsdiensten. De voornaamste machtsbron van den

jongen Staat was hiermede geopend. Er is echter reden te vreezen, dat de co-operatie niet innig en krachtig genoeg kan worden om den Staat te redden, welks ondergang de naijverige bondgenooten tot tegenstanders mag maken. Nadat de overste der gendarmerie geweigerd had de verontschuldiging zijner Regeering te onderschrijven, heeft Italië zijn ontslag geeischt. Nu hij dood is, heeft Minister San Giuliano, hoffelijk en wel oprecht ook hulde brengend aan den dapperen soldaat, in het Parlement aangekondigd, dat andere voldoening van het Gouvernement van den Mbret gevorderd zal worden, hetwelk bereids over de met de arrestatie van kolonel Murrichio begane vergissing formeel leedwezen heeft betuigd.

De beteekenis van de gebeurtenissen der laatste weken is, zakelijk samengevat, dat de crisis, welke door den opstand van de volgers van Essad Pascha ontstond, hoogst ongunstig is verloopen. De Entente-Mogendheden hebben den Vorst van Albanië gedetermineerd aan zijn lot overgelaten, hem feitelijk bedrogen; en de krachtige Italiaansch-Oostenrijksche actie, welke toen dringend noodig werd, niet slechts ter verdediging van Durazzo, maar ter onderdrukking van de allerwege in het land woedende of dreigende opstanden, is uitgebleven. Dientengevolge beginnen thans, met steun van over de grens, Grieken in het Zuiden en Serven en Montenegrijnen in het Noorden weer ernstig te woelen. Het Vorstendom is in staat van ontbinding. De groote steun, die de stichting ervan aan den Europeeschen vrede gaf, is vervallen. De vraag of voor het oude doel een nieuw Souverein Albanië gesticht zal worden, onder betere waarborgen voor zijn voortbestaan, is aan de orde. De kans, dat men tot overeenstemming komt, moet gering geacht worden. De Italiaansch-Oostenrijksche samenwerking, welke daarvoor eerste vereischte is, toch wordt moeielijker, naar gelang de stichtingstaak verzwaard wordt. De spanning in Europa met betrekking tot den Balkan is nu wel gevaarlijker, dan zij nog was.

Afgescheiden van de Albaneesche kwestie - die als eene geheel op zichzelf staande kan worden beschouwd, in zooverre hare regeling onder de omstandigheden tot zekere hoogte waarborg voor de eensgezindheid onder de leden van het Drievoudig Verbond zal kunnen verzekeren - dreigt eene heropening van de Balkan-moeielijkheden. De verhouding tusschen Griekenland en Turkije is zeer gespannen en Belgrado heeft zich reeds solidair met Athene verklaard. Terzelfder tijd heeft de Regeering van Koning Constantijn grieven over de behandeling van landgenooten in Bulgarije. Het is niet gewaagd te veronderstellen, dat Roemenië zich te gelegener tijd solidair met Griekenland en Servië zal verklaren in het geval Koning Ferdinand met Turkije gemeene zaak wil maken. Men hoort dagelijks van mishandelingen van Grieken op Ottomaansch gebied; maar 't vergaat den Turken op Grieksch gebied zeker slechter. Men heeft met voorwendsels te doen. De oorzaak van het dreigende conflict ligt in de maritieme machtsverhoudingen der Balkanstaten. Griekenland, de Bond, heeft, naar bevoegde autoriteiten oordeelen, thans een, zij het niet groot, overwicht op Turkije. Vóór het einde van dit jaar zou dit echter te loor gaan, daar binnenkort twee nieuwe Dreadnoughts, zeer ver superieur aan al wat Griekenland bezit, aan Turkije moeten worden afgeleverd, terwijl de voor Grieksche rekening in aanbouw zijnde schepen niet dan na ander-

half jaar kunnen worden afgeleverd en pogingen om in Amerika zulke voltooide oorlogsbodems te koopen als de balans zouden doen overslaan, mislukt zijn.

Chili en Argentinië weigerden eerste klasse slagschepen te verkoopen. Het oogmerk nu is om Turkijë te slaan vóór het door zijn Dreadnoughts ter zee de machtigste wordt. Hoe groote energie Enver Bey ontwikkelde en welke machtige hulp hij bij zijn organiseerenden arbeid moge hebben ontvangen van de Duitsche militaire missie onder generaal Liman von Sanders, - het is wel twijfelachtig of het zwaar geschokte Rijk den nieuwen druk zal kunnen weerstaan, welke, blijkbaar wederom met moreele medewerking van Rusland, staat te worden uitgeoefend. De kans is groot, dat de op Engelsche werven gebouwde machtige Turksche oorlogschepen zullen strekken tot betalen van door Griekenland en verbondenen te vorderen schadeloosstelling, - en uiteindelijk zullen dienen tot dekking van Engeland's positie in de Middellandsche Zee, zoolang dit Rijk eigen vloot in de Noordzee houdt geconcentreerd. Echter - wie oorlog voert, loopt risico's. Enver Bey, kundig en dapper, heeft in Tripoli wonderen verricht en de Bulgaren, wier regeering thans onzijdigheid proclameert, zijn stoutmoedig en ondernemend. Het is mogelijk, dat de aanvallers bedrogen uitkomen.

Lord Esher heeft reeds voor geruimen tijd zich van elke medewerking aan Roode-Kruis-arbeid buiten de grenzen van zijn eigen land onttrokken, omdat hij dezen in strijd acht met ware neutraliteit. Het door hem ingenomen standpunt is volkomen juist. Door het leveren van ambulances verlicht men een groote zorg van een krijgvoerende, verleent hem naast eene moreele, groote militaire hulp - hetgeen reeds uit het nu vrijwel statistisch vastgestelde feit volgt, dat bij behoorlijke verpleging ongeveer 25% der gewonden binnen twee maanden weer in staat zijn dienst te doen. Het is te hopen, dat het Nederlandsche Roode Kruis, in geval wederom een oorlog op den Balkan tegen het geprangde Turkijë gevoerd wordt, zich zal onthouden de aanvallers te steunen. Zelfs indien particulieren speciaal hun ten behoeve aanzienlijke bedragen, de kosten ten volle dekkende, aanbieden, zullen het moreel en de neutraliteit gediend zijn, indien alle dienstbetoon geweigerd wordt, tenzij de schenkers minstens gelijk bedrag ter beschikking stellen ten faveure van de aangevallen partij en goede zorg worde gedrage, dat geenerlei medische hulp den agressor bereike vóór zijn tegenstander haar in gelijke mate ontvangt.

Volgens Reuter heeft het Gouvernement van President Wilson zich bereid verklaard om twee oorlogsschepen aan Griekenland te leveren, waardoor het tijdelijk nog bestaande geringe maritieme overwicht van dit Rijk op Turkije belangrijk vergroot zou worden. Uithoofde van de omstandigheid, dat een oorlog in den Balkan dreigt, zal levering van oorlogsbodems niet anders dan als een daad van inmenging in zuiver Europeesche aangelegenheden, en wel op een zeer critiek moment, kunnen worden beschouwd. Gaat de verkoop door, dan staat men voor het gewichtige feit, dat de Vereenigde Staten in den grooten strijd van de Entente-Mogendheden tegen het Drievoudig Verbond, welke in den Balkan zijn voornaamste brandpunt vindt, aan Engelsche zijde stelling hebben genomen.

Het bericht, dat na de in 'De Tijdspiegel' besproken Fransch-Duitsche Overeenkomst betreffende wederzijdsche belangen in Klein-Azië, de Kabinetten van Berlijn en Londen, onderworpen aan de Goedkeuring van de Porte, nu ook over wederzijdsche belangen in Mesopotamië, met name over den Bagdad-spoorweg en petroleumvelden een vergelijk getroffen hebben, is zeer heuchelijk - al kan niet ontkend worden, dat het veel van zijne zoo goede beteekenis verliest, sedert de algemeene situatie op de Balkan alles wat met betrekking tot het Turksche Rijk geregeld wordt, weer op losse schroeven zet.

Tusschen Londen en St. Petersburg zijn onderhandelingen over Perzië in vollen gang. De Overeenkomst van 1907, waarbij het Land, onder verstandhouding, dat de Perzische Staat (voorloopig) gehandhaafd zou worden, in een Russische Noordelijke en een Zuidelijke Britsche invloedsfeer werd verdeeld, gescheiden door een het geheele midden van het Rijk omvattende neutrale zône, heeft de facto opgehouden te bestaan. In het Noorden bezitten Russische kozakken-officieren het wezenlijk gezag, in het Zuiden heeft Engeland twee regimenten cavallerie in garnizoen gelegd. Wat de 'neutrale zône' betreft, daar verwierf in 1909 Engeland zijne groote olieconcessies. Te dezer zake zal de Britsche Regeering Russische welwillendheid moeten koopen. Er is reden te veronderstellen, dat bij de Onderhandelingen een vooruitzicht op de opening der Dardanellen ernstig besproken zal worden. - Men mag den Engelschen staatslieden veilig het verstand toekennen, dat zij aan Russische schepen geen vrijen doortocht naar de Middellandsche Zee zullen banen, zonder vooraf berekend te hebben den tijd waaromtrent en de middelen waardoor de weg weer gesloten of de vloot, die er gebruik van zouden kunnen maken, vernietigd kan worden. Real-Politik is een Duitsch woord, hetwelk echter nergens beter dan in Engeland wordt verstaan. Maar hoe weinig baat Rusland ook zou mogen hebben van met Engelsche hulp verkregen rechten - bij de bestaande internationale verhoudingen zou het veronderstelde vooruitzicht onmiddellijk een hoogst critieken toestand doen ontstaan. Oostenrijk toch, op gespannen voet verkeerende met Servië en bondgenooten, zal niet dan met de grootste zorg de mogelijkheid onder de oogen zien, dat, het schatrijke groote Slavische Rijk, hetwelk in een paar jaar tijds een vloot kan bouwen, tweemaal zoo sterk als de eigene, vrijen toegang krijgt tot de Middellandsche Zee.

Verwerkelijkt zich het aan Engeland toegedachte voornemen, dan zal de Regeering te Weenen in eene gevaarlijke positie worden gebracht waaruit zij wel mag meenen zich alleen te kunnen redden door een radicale verandering harer politiek òf een oorlog. Daar het onmogelijk kan blijken om dadelijk goede betrekkingen met Servië tot stand te brengen en de oude verhouding met Roemenië te herstellen, zoo moet de verleiding om het zwaard te trekken zeer sterk worden.

Het gevolg van den druk, welken men op Duitschland poogt uit te oefenen, openbaart zich in de grensprovincies in het Zuid-Westen door enkele geweerschoten, die nu en dan verraderlijk op eenzame schildwachten worden gelost en in het Noorden door de herleving van de 'nationale'

beweging der Denen. Op den Deenschen partijdag te Hadersleben, 14 Juni j.l. gehouden, heeft de leider, advocaat Andersen, het woord richtend tot een eenige duizende personen tellend publiek, melding gemaakt van sympathie, die de 'nationale' beweging in Holland wekte, blijkens de daar gehouden inzamelingen. De moreele steun, door Nederlanders aan deze anti-Duitsche beweging gegeven, kan niet nalaten over de grens een zeer onaangenamen indruk te maken. De Nederlanders zouden het toch ook niet prettig vinden als te Maastricht bijvoorbeeld propaganda werd gemaakt voor de Fransche taal en eene Waalsche 'nationale' beweging, uit Frankrijk of welken anderen staat ook, werd gesteund. Het geld en de energie, besteed aan het kweeken van wrijving met de Duitschers, mochten beter emplooi vinden.

Aphorismen.
J. Petri.

In O. Weiningers Geschlecht und Charakter hebben we de tragiek van den edelen, ideëelen Don Juan.

Voor Faust is de vrouw het heurèka en het miserere en het purgatorio, voor den Don Juan is het de stemmingshorizont van het blijvende verlangen.

De meeste denkers zoeken in de vrouw hun Narcissusbeeld en dan blijft zij voor hen de droevige bekoring van het grillige geheim.

Sommige menschen laten, als ze verjaren, zich op een photo voor altijd vereeuwigen d.w.z. nu hebben ze de eeuwigheid voor altijd verdaagd.

Vroeger toen de menschen nog rustig en gelukkig waren, hielden ze een dagboek; nu houden ze iederen dag boek en zingen op oudejaarsavond een statistiek.

De burger is het viveurtje van den blauwen maandag en in de Götterdammerung doet hij een dutje.

De kunst genieten de meeste menschen als een muziekstuk dat ze niet kennen; ze weten niet precies wanneer het uit is, om op te stappen; het is alles even mooi en voor het einde weg is nog chic ook.

Het applaus is de muziek van de symphonie des chaos.

Onze leestafel.

Uit het Duister, door Helen Keller; vertaald door Louize Stuart. Met een portret van Helen Keller. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Als een gevangene door drie zware gesloten deuren heen eenig geluid opvangt, hoe spitst hij de ooren, hoe spant hij de zenuwen, om taal en klank te verstaan, om te begrijpen wat daar buiten voorvalt, in een hem vervreemde wereld, in een maatschappij waaraan hij ontwende. En als het hem gelukt de zwakke geluiden te conbineeren, te duiden, hoe zwelt hem het hart van aandoening; hoe klopt het daarbinnen van onzegbare vreugde, hoe wijkt de doodelijke eenzaamheid uit zijn cel. Hij voelt zich voor een oogenblik, och, voor een enkel oogenblik slechts, mensch gelijk anderen. Hij is niet meer de levend doode; hij is ontwaakt, herboren...

Aan zulk een gevangene is Helen Keller gelijk. Drie zware poorten sloten haar buiten de maatschappij. Liefderijke handen konden ze niet ontgrendelen; maar zij wisten toch gemeenschap te verkrijgen met de nobele, gevangen ziel, wier hulsel lijdt aan doofstomheid, zooals overbekend is, terwijl ook het gezichtsvermogen haar is ontnomen. En deze misdeelde heeft haar rijken geest kunnen ontwikkelen. Zij heeft leeren spreken, leeren lezen, en al tastend in zich opgenomen, bij intuïtie begrepen, met fijn vrouwelijk waarnemingsvermogen gevoeld, meer dan millioenen harer met oog en oor bedeelde natuurgenooten.

Liefde, oneindig geduldige liefde heeft haar geschraagd en gesteund; maar weergalooze volharding, ijzeren wil, onleschbare dorst naar kennis deden haar niet halt houden aan de grenzen der normaal ontwikkelden, dreven haar verder, steeds verder, de banen der wetenschap op, naar de Universiteit, waar zij, de doove, de blinde, zoo goed haar graad haalde als hare bevoorrechte medestudenten.

O wonder, dat ons doet trillen van heilige ontroering, dat ons doet gloeien van bewondering voor zooveel geestkracht, zooveel vlijt, zooveel geloofsvertrouwen!

En nu schrijft zij voor duizenden.

Een boek van Helen Keller is op zich zelf een wereldgebeurtenis, een tastbaar bewijs, dat er geen grenzen bestaan voor den menschelijken geest. 't Is ook een hymne op onzen tijd, den tijd, waarin wij leven, die een succès als het hare mogelijk heeft gemaakt. In de middeneeuwen, wat zeg ik, nog veel korter geleden, was de arme Helen mogelijk stompzinnig geworden door minachting en gesar; wellicht als heks den vuurdood gestorven of ergens weggemoffeld, in troostelooze gevangenschap. In het beste geval hadden de haren het ongelukkige wezen geduld. Nu viert zij de triomfen der wetenschap mede, voert de pen, schaart zich in de rijen van hen, die het opnemen voor ongelukkigen en verdrukten. Als een welbespraakt advocaat pleit zij voor allen, die bescherming van noode hebben en vooral voor hare lotgenooten: doofstommen en blinden, die in Amerika nog niet zoo behandeld worden

als in 't oude Europa, voor wie daar niet genoeg, lang niet genoeg gedaan wordt, al brengt elke dag er verbetering op dat punt.

Zeker, haar pleidooi wordt gehoord van Noord tot Zuid in het groote nieuwe werelddeel, dat met al zijn energie, zijn schatten, zijn overmoed, nog wel iets te leeren heeft van het oude. Maar ook hier moge haar werk gelezen, herlezen en overpeinsd worden; niet alleen om voort te gaan op den goeden weg, maar om steeds nieuwe banen te vinden, ter verbetering van het lot van hen die zoo oneindig veel missen en zoo rijkbegaafd kunnen wezen als de auteur van *Uit het Duister*.

Toch zulken als Helen Keller weten zich een weg te banen. Rampzaliger zijn de alledaagsche blinden en dooven. p. 141 zegt Schr. ‘De wisselvalligheden in de wereld van den arbeid zijn zoo samengesteld, dat de blinde zijn geringe kans op een onafhankelijk bestaan licht verbeurt, tenzij er een bijzondere instelling is om een positie voor hem te zoeken, zijne vaardigheid bekend te maken, en de gemeenschap te overreden den blinden musicus, of onderwijzer of bezembinder, of masseur, of wat hij verder wezen moge, winstgevenden arbeid te bezorgen. Er zijn in Europa dergelijke instellingen, die alle krachten inspannen om vakonderwijs onder het bereik van alle blinden te brengen, en die de wegen zijn, waarlangs het ware oogmerk van het onderricht en van de liefdadigheid, die hun bewezen wordt, ten slotte wordt bereikt.’

Och, deze dingen laten nog zooveel te wenschen, ook bij ons te lande.

Mijzelve is o.a. een geval bekend van een doofstommen schoenmaker, die goed werk levert, maar... door zijn baas veel lager wordt betaald dan andere vakgenooten, omdat hij doofstom is. Het leed over deze onverdiende achteruitstelling heeft natuurlijk een neerdrukkenden, ontmoedigenden invloed op het karakter van dezen knaap. Het is dikwijls moeilijk voor hen, die zich het lot dezer misdeelden aantrekken, achter zulke toestanden te komen of ze te verhelpen. Maar wie in dit opzicht twijfelen, ja wanhopen aan 's menschen broederzin, niet Helen Keller.

Uit haar duister streeft zij naar het eeuwige licht, welks gloed haar aardsch bestaan reeds verwarmt en koestert. Ook zij schept zich een Utopia. Wie zal ontkennen dat hare blinde oogen mogelijk meer en verder staren dan wij, zoogenaamd zienden? Om Utopia werd indertijd gelachen en hoeveel Utopiën zijn toch werkelijkheid geworden? Geloof, geduld en liefde bewerken wonderen. Zij. die *Uit het Duister* lezen worden zachtkens geleid naar het licht, dat eenmaal, zij 't in verre toekomst, ook den allerarmste zal bestralen. Laat ons de oogen wijd openen, opdat wij niet minder zien dan zij, die het gezicht missen, niet minder beluisteren dan de doofstommen. -

Met zorg en nauwgezetheid is *Uit het Duister* vertaald en gebundeld. Slechts ter loops wijs ik op blz. 14 e.a. waar de revisie scherper had kunnen zijn.

De aantrekkelijkheid van deze schetsen wordt verhoogd door het portret der Schrijfster. Dat lieve jonge gezicht met de arme, blinde oogen, heeft iets aandoenlijk innemends. De naar binnen gekeerde blik verhoogt het geniale uiterlijk van deze zwijgende vrouw, die toch in hare stille taal tot zoovelen weet te komen. Hare rijke phantazie gaf eigenaardige opschriften aan sommige opstellen, zooals ‘De hand der wereld’ of ‘Een nieuw lied voor de Kerstklokken’, waaraan de inhoud beantwoordt.

Maar gretiger nog grijpt men naar de eenvoudige vertellingen, die auteurs eigen leven, eigen ervaringen ten onderwerp hebben. Men kan er zoo in deelen, als zij zegt: p. 38. ‘Het is de lichtzijde der akademische opleiding

dat men met elkander wedijvert in spel en sport en samen leest.... Het spreekt van zelf dat ik weinig deelnam aan het gezellige leven van mijn "jaar".... Ik had ook vele genoegens, die, hoewel in eenzaamheid en apart van de anderen, toch even "echt" waren als de hunne. Zij noodigden mij dikwijls uit bij hunne pretjes en club-bijeenkomsten en het gaf mij menigen steek in het hart, dat ik niet in staat was, mee te doen, want ik ging levendig in op alles wat de anderen interesseerde.' Maar toch, hoe tevreden is zij, die van zich zelve getuigt' op p. 60: 'Thans heb ik overvloed van werk, en ik vraag geen anderen zegen'.

Een aanbeveling voor dit boek is onnoodig.

ELISE SOER.

Wisselend Uitzicht, door G.F. Haspels. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Een mooie titel voor een boek, dat in zijn meest korte schetsen wijde vergezichten opent, in breede ruimten uw blik doet dwalen, de diepte der wolken peilend, over donkere wateren glijdend; en dan weer intiem teruggetrokken binnen engen kring, een enkel huiselijk bijzonderheidje, een kleine gebeurtenis, een spiegelbeeldje uit iemands, uit schrijvers, uit onzen eigen jeugd wellicht te zien geeft.

Er gaat rust uit van deze schetsen; vredige rust, stille kalmte. Blijkbaar was er geen haast bij het schrijven en schilderen van kleine, teere, treffende dingen, die indruk maken, juist door hun eenvoud, die ons doen peinzen over veel wat tot onze schade maar al te dikwijls aan ons onopgemerkt voorbijgaat.

Ik vraag mij af wat dezen schrijver in breeden kring geliefd maakt. Is het niet zijn door en door Hollandsche zin, die hem onze gewesten met het stille natuurschoon hunner vlakke beemden naast het grootsche hunner woelige wateren, zoo treffend in beeld doet brengen, als alleen onze beste schilders vermogen? Kan hij daardoor ook de menschen in verschillende streken van dit kleine plekje gronds zoo uitnemend typeeren? In hun doen en laten slaat hij ze gade met scherpen blik, lang en geduldig; voor zijn schrijftafel gezeten, schetst hij ze ons ten voeten uit; hij laat ze spreken in hun eigen dialekt.... En de omgeving; hoe geheel is auteur daarin thuis. Welk een diepe liefde schuilt er in dat minutieus beschrijven onzer Maas, in zijn fleurige schildering van den Berkel. Men zou geneigd zijn heele bladzijden over te nemen, om de pure schoonheid van den stijl. Juist het laatste stukje van dezen bundel voldeed mij in dit opzicht het minst. Soms stooten en horten hier de zinnen als de pinken, vaarzen en bullen, die den fietsenden auteur naar den Staringskoepel joegen. Maar waar zooveel schoonheid te genieten valt, zwijg ik liever over deze kleine mistastingen. Het ga U goed, kleine bundel, op uw reis door Holland, waar ge innig veel moois uit wist op te diepen.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Juni-aflevering houdt Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye een terugblik over de vorige verkiezingen. Dr. E.B. Kielstra behandelt de ontwikkeling van Noord-Borneo. Prof. K. Kuiper besluit zijn studie over den ontwikkelingsgang der Grieksche tragedie. Prof. Dr. F.J.L. Krämer schetst de verhouding tusschen het Jong-Turken-Comité en den Balkanbond. Verzen worden bijgedragen door Henk Mulder, Balthazar Verhagen en Jules Schürmann.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Juni-aflevering vervolgt Dr. P.P.H. van Moerkerken zijn roman ‘De bevrijders.’ Frans Bastiaanse geeft verzen uit ‘Een Zomerdroom.’ Prof. J.J. Salverda de Grave behandelt het Roelandslied en de theorie van Prof. Bédier. De heer A.W. Weismann bespreekt de eischen van het verkeer te Amsterdam in verband met ontworpen of ondernomen doorbraken. Dr. A.W. van Renterghem geeft zijn oordeel over de vrije uitoefening der geneeskunst. De heer R.N. Roland Holst critiseert Nederlandsche overheidskunst. Dr. N.H. Swellengrebel bespreekt het vraagstuk der pestbestrijding. De heer C. Pekelharing kondigt de laatste (!) hypothese over het wezen van het schoone aan. Dr. Jan Veth verhaalt van Oud-Hollandsche kunst in den vreemde. François Pauwels geeft zeven gedichten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De Juni-aflevering bevat den eersten van een cyclus van vier één-acters door Frans Mijnssen onder den titel ‘Ida Wahl.’ Gustaaf Vermeersch geeft een novelle ‘Vergeefsche Verwachting.’ G. van Hulzen vervolgt zijn roman ‘Aan 't Lichtende Strand’, Dr. A. Aletrino zijn studies rondom Napoleon. Dr. H.A. Naber geeft een levendige en hoogst belangwekkende beschouwing over de meetkundige kennis en het meetkundige gevoel der oude Egyptenaren (gulden snede als grondslag der pyramiden.) Gedichten worden gegeven door Victor E. van Vriesland, François

Pauwels, Jules Schürmann. Corn. Veth pruttelt ook nog wat over den Rotterdamschen stadhuisbouw.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

De Juni-aflevering bevat een novelle ‘Heerk Walling’ van Nine van der Schaaf. De heer H.P. Berlage Nzn. plaatst de vierde en laatste zijner lezingen over Stedenbouw. De heer J.I. de Haan deelt een verhaal mede uit Russische

gevangenissen. Gedichten worden bijgedragen door Käthe Mussche, J. Berkel, N. v. Bygaarden en A. van Leiden. Aert van der Leeuw geeft een schets: Straatmuziek.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de Juni-aflevering herdenkt Dr. L.C. Schuller tot Peursum het eeuwfeest van het Nederlandsche Bijbelgenootschap. Dr. E.H. Raukema voegt zich bij het koor van hen, die tegen de lyceumplannen waarschuwen. Bernarda vervolgt hare novelle ‘Als 't vertrouwen sterft.’ De heer H.J. van Wijlen bepleit een oplossing van den schoolstrijd op 't gebied van 't lager onderwijs.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

In het Meinummer vervolgt mevr. J.M. Westenbrink - Wurtz haar roman ‘Jong Vrouwtje.’ Dr. P. Blaauw behandelt de vrijzinnig-demokratische circulaire ten gunste van vermenging van godsdienst en politiek. De heer H.J. Tollig bezingt het bloeien der seringen. Mevr. H.C. Gunning - De Vries bepleit aan de hand van twee Fransche romans huwelijkstrouw tegenover vrije liefde.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

In de Juni-aflevering behandelt de heer Jos. Destrée een verloren origineel van Hugo van der Goes, waarvan drie verschillende copieën, in deze aflevering gereproduceerd, getuigenis afleggen.

De heer Arnold Goffin behandelt den modernen somber-romantischen schilder William Degouve de Nuncques, wiens picturaal zwaarmoedig expressie-vermogen door vele illustraties aanschouwelijk wordt gemaakt.

***De Natuur,* populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.**

In het nummer van 15 Juni geeft de heer F.E. Alsberg eenige bijzonderheden van het Amerikaansche spoorwegwezen. De heer W.C. van der Winden beschrijft den projectie-lantaarn als polarisatie-apparaat. De heer E.K.L.A. Beyen besluit zijn beschrijving van den toekomst-accumulator van Prof. Dr. H.J. Hannover. De heer G.J.J. v.d. Lubbe betoogt, dat de doos van den metaalbarometer niet luchtledig is. D.S.S. beschrijft een verbetering in den Kinematograaf, P.E.W. Kok het pottenbakken, Dr. D. van Gulik de draadlooze berichten van den Eifeltoren en H.E. Kuylman twee tapuiten. De heer J.M. Steffelaar W.E.T. geeft een indruk van de Berninabaan.

***De Levende Natuur,* onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 Juni beschrijft de heer J.v.S. het maken van rupsenkasten. De heer C. Eykman handelt over Hollandsche buizerden. Aardig wordt een tocht naar den Brocken beschreven. De heeren Jansen en Wachter vervolgen hun studie over Zuid-Limburgsche grassen. Mevr. J.L. Maris - Fransen van de Putte keuvelt over schelpen aan de Noord-Hollandsche kust.

In het nummer van 15 Juni schrijft de heer Jac. P.Th. over jonge vogels en de heer S. over een Tjif-tjaf-huishouden. De heer W.J. Dijk beschrijft een ruwe, wreedaardige otterjacht. De heer J.v.d. Veen handelt over den Plataan en de

heer G.J. Meinen over de waterviolier. De heer K. Boedijn neemt een kijkje in het Amsterdamsche aquarium. Dr. W.G.N. van der Sleen deelt een vacantie-herinnering mede en de heer P.J. Bolleman van der Veen pleit voor betere natuurbescherming.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

De aflevering van 25 Mei vervolgt de schets van leven en werk van den groot-industrie-schilder Herman Heijenbroek.

Ontvangen boeken.

Louis Couperus, *Van en over mijzelf en anderen*, IIe bundel, I. - L.J. Veen, Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *De Biecht.* L.J. Veen, Amsterdam.
Frederik van Eeden, *Aan de vrije jeugd,* (brochure 10 ct.) W. Versluijs, Amsterdam.
Vincent van Gogh, *Brieven aan zijn broeder.* Uitgegeven en toegelicht door zijn schoonzuster J. van Gogh - Bonger. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Joan van den Heuvel, *Gedichten.* P.N. van Kampen en Zn., Ad'am.
Humphy Ward, *Lydia's Huwelijk*, 2 deelen. Vertaald door Mevrouw E. Couperus. L.J. Veen, Amsterdam.
Charitas Bischoff, *Amalia Dietrich.* Naar de 20e Duitsche uitgaaf, door Cl. Bienfait. H. Honig, Utrecht.
Dr. A.J. de Sopper, *Synthese.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Synthese, II. Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, Democratie. Erven F. Bohn, Haarlem.
Van Rechts en Links II, 7. D. Leiman, Dr. J. van Leeuwen, De vrouwenbeweging en de strijd voor het Vrouwenkiesrecht in Nederland. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze groote mannen, I. 3. Rembrandt, door J.D.C. van Dokkum. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. W.J. Aalders, *Groote Mystieken.* Jacob Böhme. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VII. 7. Dr, W.J. Aalders, De waarde der mystiek voor ons geloofsleven. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mevr. J.M. Boon - Hofstede de Groot, *Het leven van Petrus Hofstede de Groot*, D.M.J. Storm Lotz, Rotterdam.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III. 7. Mr. J.R.B. de Roos, Oorzaken der Criminaliteit, Methodiek en Classificatie van Misdadigers. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Handboekjes Elck 't Beste. Prof. Dr. M.W. Pijnappel, Ziekte en Gezondheid.
Handboekjes Elck 't Beste. Romain Rolland. Het leven van Beethoven. alles Mij, voor Goede en Goedkoope lectuur.
Volksbibliotheek, (10 cents boekjes): J. Bos Meilink, Lectuur voor kinderen; E.J. Abrahams, Kwakzalverij; Mr. E.C. van Dorp, Rechten en plichten van

Dienstboden en Werkgeefsters; A.H. Gerhard, Beroepskeuze; M.E. Leliman - Bosch, De hygiëne onzer woning; J. Huisman, Hoe houden we onze kinderen bezig?; Dr. W. Lulofs M. Sc., Hoe gebruik ik Electriciteit in Huis; Dr. A.H. Oort, Over den Alcohol en zijne werking op het Menschelijk Lichaam; Mr. J.M.I.A. Simons, Hoe richt ik een vereeniging op? Mr. S. Zadoks, Rechten en verpljchtingen van den huurder; Mr. G.J. Salm, Hoe komt men aan zijn recht? Ernst Zahn, Een manestraal; Dr. C.E. Hooijkaas, Wat de bijbel ons te zeggen heeft.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

VIII.

DE grijze winterdagen waren, al aan elkander gelijk, in lange eentonige reeks voorbijgegaan. Terwijl Koornaert, als een onrustige ziel, door 't huis en over 't hof ronddwaalde, zaten Agatha en Elvire aan elken hoek van het venster in het voorplaatsje te werken en telden er de stille uren af van elken dag. Door heel het huis heerschte de sombere eenzaamheid; in de keuken zat het dienstmeisje versteken als in een gevangenis; in de veranda was het koud, en in het salon en andere groote kamers, bleven de blinden dicht alsof er een lijk in huis was. Hier in het kleine spreekplaatsje, waar men samengedrongen zat, was 't er gezellig, warm en men had er ook nog de kans soms een zeldzamen voorbijganger te zien en 't groot voordeel dat men de nog zeldzamere bezoekers van op straat reeds ontwaarde en 't hek zag opensteken, eer ze al aan de bel trokken.

In het vuile jaargetijde en met die korte dagen kreeg men den indruk dat het renteniershuis uit de gemeenschap der wereld gesloten was; dat er geen bevolkte omgeving, geen dorp in de nabijheid meer bestond, en alle menschen onder de aarde gekropen waren. De dagen hadden er al het zelfde begin en het zelfde einde. Eens dat Agatha en Elvire teruggekeerd waren van de mis en hun plaats ingenomen hadden aan 't venster, waren er den dag door, nog enkel de gekende geruchten van een deur die open- of toeslaat, een stoel die verschoven wordt, 't lutteren aan de kachel en de stil uitgesproken woorden waarmede tante en nichtje de bevindingen

van haar gemoed mededeelden aan elkander. Afwisseling of bewogenheid waren er onbekend en men wist vooruit dat morgen zou herbeginnen 't geen men vandaag gedaan had.

Onder 't uiterlijk van een vreedzaam, kalme vertrouwelijkheid leefden de huisgenooten neveneen. Dieper in 't gemoed, alevenwel, hield ieder voor zich, de eigen hartsaangelegenheden geborgen, die men bemijmeren kon telkens 't gesprek stil viel.

Het dienstmeisje en de hofjongen kwamen minder in aanmerking; Seraphien ging zijn eigen gang en bleef voor een ieder een gesloten boek; Agatha en Elvire echter voelden zich dichter bijeen, nauwer verbonden, inniger verwant, daar gedachten en bezigheid bij haar in dezelfde richting opgingen. Zij hadden meer aan elkander mede te deelen en veel van de gedachten die dadelijk in haar geest opkwamen, spraken zij uit, gedreven door de noodwendigheid en door de gewoonte van luidop te denken. Maar bij de eene gelijk bij de andere bleef er toch een poortje gesloten waar achter de diepere gewaarwordingen, verlangens, begeerten, inzichten zorgvuldig geborgen bleven. En terwijl zij met fluisterstem de dingen bespraken die ze elkaar wilden mededeelen, en ook binst de lange stilte-poozen, bleef hun zin bij 't geen haar inwendig bezighield en belangde.

De oude, vrome rentenierster had niet zooveel binnenwerk; haar gedachtengang was niet zoo ingewikkeld en bij haar was er meer nood om er alles maar uit te rammelen, gelijk te halen, in overweging te geven, op te dringen, veel meer dan bij haar nichtje dat liever te luisteren zat of stil en ingekeerd aan 't mijmeren bleef. 't Geen Agatha nu onderging was iets als eene koortsige opgetogenheid omdat er gebeurtenissen stonden om vervuld te worden waar heel haar begeerte en verlangen naartoe gericht waren. Die opgewonden stemming was vermengd met eene lichte angstvalligheid om 't onzekere van den uitval, iets dat spannender wordt naarmate de vervulling nadert. 't Plaagde en 't prikkelde haar te meer daar zij niet openhartig haar gevoelens mocht uiten en zij zich niet wilde voordoen met haar kinderlijke welgezindheid en haar beetje welbehagen en ijverzucht en leedvermaak en eigenbaat, 't hinderde haar ook omdat haar nichtje er zoo kalm bij bleef en er niet mede in opging.

Elvire toonde inderdaad weinig belangstelling in 't geen tante zoo zeer bekommerde; gelijk ze daar zat, was het haar

niet aan te zien wat er achter den effenen spiegel van het blanke voorhoofd en haar eenvoudig maagdelijk voorkomen, binnen haar gemoed gebeurde. Wat er sedert die reis naar Lourdes al veranderd was in haar gedachten en hoe die kentering in haar reflectieve bewustheid ontstaan was, kon zij met niemand uitspreken. Haar gevoelens en haar geest gingen in eene eigen richting uit, waar niemand haar volgen kon; er was haar een nieuwe wereld veropenbaard; - het kalme bestaan van het dorpsleven kon haar voortaan niet meer voldoen als 't eenige ideaal waar de begeerten van 't absolute geluk naartoe streefden. Zij onderging voortdurend een warreling en een drift van verlangens die tegen elkander inliepen, een gejaagde onrust om de tegenstrijdigheden te ontwarren en een steunpunt te vinden en orde te krijgen in 't geen haar tegen wil en begeerte kwam bestormen. Het ongemak dat zij niet bepalen kon en eensdeels uit de verveling ontstaan was, bleek nu duidelijk de begeerte te zijn naar gemoedsbeweging, 't verlangen naar eene oplossing, die haar reeds zoo lang voorschemerde als de veropenbaring van het eigenlijke leven. In haar voorstelling kwamen er dingen op die zij zich zelf niet bekennen dorst en andere waarvoor zij raad en hulp had willen inroepen om in haar eigen meening gesteund te worden en den twijfel te verdrijven. Maar er was niemand in heel hare omgeving die haar begrijpen zou en aan tante durfde zij haar hart niet openen. Onbewust droeg het meisje de slechte gevolgen harer opvoeding; daar men hare reinheid verdacht had toen zij nog heel klein was, twijfelde zij nu aan hare deugd en terwijl de goede en kwade geesten in 't diepste van haar gemoed aan 't worstelen waren en zij nu eens toegaf en dan weer streed tegen de zondige temptatie van den duivel, bleef Elvire uitwendig kalm en schijnbaar onberoerd kon zij mededoen aan het gewone gesprek over de nietige gebeurtenissen die tante oprakelde in hare verbeelding: 't geen ze gezien had in de kerk of vernomen had in 't kerkportaal; ontmoetingen of voorvalletjes langs de straat. Achter den onverschiligen toon waarop 't meerendeel van dit alles vermond werd, stak de nijdigheid soms door, of de afgunst, of een kleinzielig behagen dat met een glimp der oogen het tegenovergestelde bloot liet van 't geen de klank der woorden verkondigde. Die 't nu meest te ontgelden hadden bij Agatha, 't waren de twee dochters van den notaris. Zij stonden eigenlijk nooit hoog in aanzien bij

de rentenierster; deze had nooit die pronkzucht en hare stadsmanieren kunnen uitstaan en zij onderstelde altijd intriges en dubbelzinnigheid in hare handeling. Maar 't geen Agatha bijzonder tegenging, 't was dat zij die twee geregeld elken uchtend in de kerk ontmoette, achteraan tegen den laatsten pilaar geplakt, waar zij zaten te weerlichten met haar groote oogen, naar al wie uit- of inging om alles af te spieden wat er gebeurde en er dan naar huis en over heel de gemeente, praat gingen van maken. Maar de eigenlijke, fijne reden waarom Agatha er nu nijdiger dan ooit op gebeten bleef, 't was omdat zij 't loensche spel zag aanleggen van de twee juffers die nu trachtten vriend te geraken te Blondeels om daar lijm te leggen en Albert in te palmen! Maar wat voordeel daarover te praten? er waren ander onderwerpen genoeg zonder dat men van iemand kwaad spreken moest! Met onverholen welbehagen leidde Agatha meestal gesprek over den onderpastor en dan liet Elvire haar tante maar gaan en luisterde naar 't geen er in argeloozen eenvoud en eerbiedige opgetogenheid uit kwam gerold. De bewondering die Koornaerts zuster betuigde voor den geestelijke sterkte Elvire in hare eigen opvattingen en 't geen tante voor hem voelde van genegenheid was voor het nichtje iets als de verrechtvaardiging van hare eigen gevoelens tegenover hem, waarvoor zij anders nog altijd inwendig in onrust verkeerde en een zeker soort zelfverwijt niet ontkennen of verwijderen kon. Tante Agatha had het meest over de deugden, den ijver, de welsprekendheid, het wakkere optreden van den onderpastor; - dat waren hoedanigheden die iedereen hem moest toekennen. Maar zij had het ook soms over zijne begaafdheden, zijn voorkomen, zijn gang, gebaren, zijn levendige blik, den glans zijner schoone, fijn verzorgde lokken en aristocratische vrouwenhanden, de onberispelijke netheid van zijn persoon en zijn kleeding.... Dan jubelde Elvire inwendig maar de ingeboren eerbaarheid weerhield het meisje er eenige instemming van te laten blijken; zij vestigde den blik diep over haar naaiwerk om niets te verraden van de welgezindheid die er uit straalde. Hoogstens waagde Elvire het soms te spreken over 't klooster en de kloosterzusters om langs daar op Celeste te komen en te trachten iets op te puren over 't geen haar kwelde met een gedurige onrust en onzekerheid, waarvan zij geen woord mocht reppen. Maar tante was te zeer en te uitsluitelijk ingenomen

met 't geen haar eigen toestand betrof om haar vrouwelijke voelhorens te tinten in zaken die haar zelf en hare neiging niet schaden kon.

Over de Blondeels in 't algemeen en over Albert in 't bijzonder werd er tusschen tante en nicht nooit of zelden een woord gerept. Hare wederzijdsche vertrouwelijkheid was te groot en niet groot genoeg om over dat onderwerp de innige gevoelens mede te deelen. Zij wisten te goed van elkaar wat er achter stak en van welk een gewicht die zaken waren; en van anderen kant, was er de eergierigheid bij Elvire en de vrees bij tante om die eergierigheid van haar nichtje te kwetsen; zoodat men de zaak niet als afgesprongen durfde beschouwen en nog minder de hoop uitspreken dorst op eene gelukkige uitkomst. Zoo kwam het dat zij zich beiden verongemakt gevoelden om uit te spreken 't geen over heel het dorp in den mond liep. 't Brandde Agatha op de tong om hare verontwaardiging los te laten over het schandalig gedrag van den publieken zondaar, den jongeling die zooveel beloofd had en waar iedereen zooveel van verwachtte bij zijne thuiskomst. Niettegenstaande de ruzie met den dokter, was er bij haar nog altijd de vrees dat die schoone kans, waar zij voor Elvire zoo sterk op gerekend had, aan eene mededingster zou vervallen, en dat bracht haar in strijd met haar geweten, omdat zij niet dorst te tempeesten op het schandaal en de verergernis. Heimelijk bleef er toch altijd het betrouwen op een soort mirakel of geruchtmakende bekeering waarbij alles nog in 't best kon komen en zij geloofde dat hier, gelijk in de boeken, 't verloop noodzakelijk zijn goeden uitval en een blij einde moest krijgen. Daarom weerhield zij zich om eene veroordeeling uit te spreken en haar nichtje haar laatste hoop te ontnemen. Alzoo kwam het dat Elvire zich alle kans ontnomen zag eenige bijzonderheden te kennen over 't geen haar kwelde met afgunst en met onreine nieuwsgierigheid. Zij wist dat het zonde was en verboden er mede bezig te zijn, maar 't was sterker dan haar goede wil en 't bestookte haar met een geheim genot. Terwijl tante haar afkeer en walg uitsprak over die gemeene deerne, die haar lijf overgaf aan den duivel die het gebruikte als een aanloksel om jonkheden in 't verderf te storten en kwaad te stichten op de gemeente, dan zat Elvire met kloppend hart te wachten naar eene kans om toch eindelijk iets te vernemen over de praktijken van dat verdorven

meisje. Alzoo had Elvire het uitgevonden, telkens Siska Champetters het nieuws overbracht, zocht zij eene reden uit om zich te verwijderen en het wijf met tante de gelegenheid te laten volop uit te spreken 't geen in 't bijzijn van een jong meisje verdoken moest blijven. Maar 't was om zoo gauw op de teenen terug te keeren en aan de deur te komen luisteren.

't Gesprek liep dan gewoonlijk eerst over de vrouw en de dochters van den notaris en over al dezen der tegenpartij die kwaad spraken en er hun genot in stelden dat het tusschen mijnheer Albert en juffer Elvire uit was. Dat echter was voor Elvire het belangrijkste niet, zij was onverschillig aan de afgunst en het leedvermaak der mededingsters gelijk zij ongevoelig bleef aan 't geen Siska vertelde over de verliefdheid van den jongen koster en den schoolmeester die ondereen in ruzie lagen en malkaar zouden vermoorden uit minnenijd; zij wachtte met kloppend hart tot het belangende onderwerp zou aangeroerd worden, om iets te vernemen over 't geen er met Albert gebeurde in de Dagsterre, waar Siska altijd 't fijne van wist en met zondig genot te gewaagdste bijzonderheden ophaalde. Elvire dorst het gevoel bij zich zelf niet bekennen, - die Sara haatte zij, haten uit heel haar ziel - maar tevens werd zij aangetrokken tot het zondige dier gemeene deerne, die zich door geen wetten van eerbaarheid gebonden hield en de triomfen kende der vleeschelijke lusten. Elvire was jaloersch van hare mededingster en nu kwam bij haar voor 't eerst die vurige begeerte om schooner te zijn en door die schoonheid terug te veroveren 't geen die deerne haar ontstolen had alleen door 't verleidelijke van een prachtig lijf en haar vurigen blik. Telkens zij haar te zien kreeg, sloeg haar de ontroering met ontzag en nieuwsgierigheid om te achterhalen wat wonderbaarheid er was aan die gestalte, aan die beweging en gebaren.... En telkens ook scheen haar eigen eerbaarheid en haar deugd, iets als een onnuttig ding dat geen aanspraak mag maken om bemind te worden omdat zij geen lusten wekken mag.

Tante had geen flauw vermoeden van 't geen haar nichtje 't hart verteerde, zij had ten andere een onbegrensd vertrouwen in haar deugd. 't Geen waar zij altijd op terug kwam, als de andere onderwerpen waren afgehandeld, 't was hare onrust omdat Seraphien's benoeming zoo lang uitbleef. Telkens zij naar 't dorp ging, maakte zij er gebruik van om bij een gemeenteraadslid binnen te loopen en na te vragen of er nog

geen nieuws was. Den onderpastor werd er ook over aangesproken, maar, zoo één, zoo ál, trokken de schouders op en verklaarden niet te weten wat er onder stak.

Agatha's opgewektheid en geduld gerochten op en tenden, - ze verklaarde aan al wie 't hooren wilde: was zij maar geen vrouw geweest, dat het zoolang niet aanslepen zou, want: 'k ging nog liever zelf naar Brussel om te weten waar 't vasthoudt, zegde zij als de lammenadigheid van die mannen haar te zeer opgewonden had. In den grond was het eigenlijk niet heelegansch om haar zelf te doen en om 't geen zij er persoonlijk als prestige bij te winnen had, maar ook nog om haar broer die er blijkbaar door leed en omdat zijn toestand haar verontrustte. Zij besprak het soms samen met Elvire, omdat zij zich wilde vergewissen dat het geene verbeelding was 't geen ze bij Seraphien vermoedde. In hare oogen was hij in den laatsten tijd fel vermagerd; zijn hals was nog gedund, zijne ooren stonden nog wijder van zijn hoofd; de opgetrokken wenkbrauwen waar de oogen in hun diepe kassen rondschichtten, gaven aan de uitdrukking van zijn wezen iets te kennen als eene gestadige vrees en bange ontsteltenis. Zijn kinnepunt bibberde en zijn lippen en kaakbeenderen wrochten gedurig alsof hij een hespevelletje aan 't kauwen was. Zijn beenen lutterden in zijn wijde broek en zijne handen staken tot over de magere polsen uit de mauwen van zijn slobbervest. Dat alles was nog 't minst, maar 't geen Agatha meer verontrustte dan het ellendig uiterlijk, 't was dat Seraphien in den laatsten tijd zoo raar deed en zulke zonderlinge invallen en gewoonten kreeg; dat hij zich met trijfels bezig hield en om nietigheden bekommerd was - echte kinderachtige beuzelingen met een ernst opnam alsof er zijn zaligheid en bestaan van afhingen! Verschillende keeren had zij hem betrapt dat hij van straat de peerdekeutels in zijn muts geraapt had en ze in den lochting droeg - dat hij nooit meer zijn water wilde maken tenzij tegen eenen boom of ergens waar 't onmiddelijk voordeel kon doen. Dat hij met stokjes en strootjes te putteren zat en papiertjes opraapte en alles wilde te nutte brengen wat dreigde verloren te gaan; dat hij heele dagen met de spade stond te snekkeren aan de voetwegeltjes van zijn land, tot er niets meer overschoot om op te gaan; en dat hij soms over heel den lochting putten miek en scheen naar iets te zoeken... dat hij daarbij zulken vreemden praat uitging waar niemand 't rechte eind aan vond.

Zij had er hem eerst om uitgelachen, hem daarna berispt; hem voorgehouden dat het niet met zijn staat overeenkwam; dat hij het laten moest voor 't opzien der menschen. Maar hij had binnensmonds iets gemeumeld en zoo gauw weer alleen, was hij opnieuw aan 't knutselen met stokjes, te poenderen aan oude nagels of aan 't fineeren van een tuig of stel zonder dat iemand raden kon waartoe het dienen moest. 't Geen Agatha 't meest hinderde 't was dat hij haar altijd scheen iets te verduiken, dat hij opschrikte als zij hem kwam vinden, alsof hij kwaad doende was. Telkens meende zij hare ergernis daarover uit te spreken, maar de dutsachtigheid van zijn wezen en houding ontwapenden haar en wekten haar medelijden. Zij kon evenmin begrijpen hoe hij zoo kon opschieten met dien jongen uit het Gangske. In huis sprak Seraphien nog zelden iemand aan en zoo gauw in de schuur, op 't hof, in de warande, was hij met den knaap aan 't babbelen zonder einde.

- Goed nog dat hij aldaar eenige verstrooiïng vindt, dacht Agatha; zij zelf echter kon dien kreupelen hofknecht niet uitstaan. Zijne dievenoogen wekten haar wantrouwen omdat ze wegschichtten en hij den blik neersloeg en daar stond als een drukkelijke valschaard telkens men hem aansprak of in 't gelaat keek. Zij kon zich aan den jongen niet wennen; zijn stekelhaar, zijne stem, de wrong van zijn lijf en 't gestomp van zijn peerdspooten, gingen haar tegen; hij deed haar den indruk van iets dat haar op den hals was gegooid tegen haar wil. Zij zag in hem niets anders dan een uitschot vol ondeugden, waar niets aan te beteren viel, een galgenaas, te lui om te leven, die altijd keek alsof hij kwaad in 't zin had en alles opzettelijk verkeerd deed om van alle werk ontslagen te worden! Al meer dan eens was er ruzie om hem geweest, maar Seraphien gaf niet toe op dat punt en wilde er geen kwaad van hooren. Zij moesten er maar geduld mede hebben.

Terwijl tante haar spijt en mistevredenheid uitsprak om dat gespuis tegen wil en dank in hare omgeving te moeten dulden, hield Elvire zich gesloten en, met schijnbare onverschilligheid en gemaakte toegeving wilde zij wel luisteren naar een onderwerp dat beneden hare belangstelling was. Maar eigenlijk moest zij houden om 't geen zij beschouwde als haar geheim, niet te verraden. Want telkens de kreupele jongen vernoemd werd, klopte 't geweldig onder haar keurslijf en ze hield den adem in om 't gejaagde en ongestuimige deinen

van haar boezem niet te laten merken. Het kwelde haar als een verwijt; zij wist zich plichtig aan schijnheiligheid en ontveinsde zich geenszins de beschuldiging om dien vreemden wellust waarvan zij 't heimelijke behagen met geen middelen bedwingen kon. Tante vermoedde er niets van 't geen in haar huis omging en Elvire wachtte nog altijd het haar te zeggen, ja, om geen andere reden dan: dat zij er niet toe besluiten kon en omdat het nu toch reeds te ver gekomen was;... maar meest nog omdat het dan zou uit zijn en eindigen 't geen zij nu met een zondig genot bespieden kon!

De kreupele jongen was nog maar pas in dienst toen Elvire hem eens betrapt had, daar hij bezig was met Philotea! Zij was toevallig iets gaan zoeken in 't ovenbuur, toen hare aandacht gewekt werd door een gefluister in het aanpalende schotelhuis. Getroffen door een zonderling voergevoel, was zij stil tot bij 't kleine venster genaderd waar zij zonder gezien te worden, den knaap ontwaren kon die 't meisje in de armen hield en die dwaze kalle, met haar devotig wezen, die zich maar zonder verweer, liet zoenen! Op den stond was Elvire geschrokken als voor een zonde die ze zelf bedreven had, maar te zelfder tijde, had zij ingezien dat ze nu eene uitstekende gelegenheid had om het koppel af te spieden zonder dat iemand er iets af weten zou en metterdaad had zij toegegeven aan 't geen haar voorstond als eene hevige nieuwsgierigheid die haar aanzette met ontroerende belangstelling. 't Geen ze daar met die twee gebeuren zag was iets als de veropenbaring van 't geen haar als een mysterie verborgen gebleven was en waar zij uit alle macht naar haakte. Zij had de drift gezien die 't leelijke gelaat van den knaap vervormde, maar was bijzonderlijk getroffen door de uitdrukking op het wezen van dat anders zoo zeegbare en schuchtere meisje waar er iets klaarde als een ongekende glans van innerlijk geluk. Alsof zij ongevoelig geweest was of tot weerstand onbekwaam liet het onnoozel schaap de grijpende handen van den kerel begaan en keerde den mond niet af waar hij zijn vette zoenen op drukte. Zij moesten malkaar reeds herhaaldelijk ontmoet hebben, want geen van de twee scheen er door verrast en ze begingen hun spel alsof ze 't reeds gewend waren.

Elvire gruwde er voor en toch kon zij er niet van weg; ze vreesde maar dat iemand naar 't venstertje zou opkijken en haar ontdekken. Om de verliefden te storen of hunne ver-

bodene handeling te onderbreken, daar dacht zij niet aan, en toen de twee met een laatsten kus en veel fluisterende afspraak van elkaar gescheiden waren, bleef Elvire nog altijd staan beven, besluiteloos en te dubben over 't geen de plicht haar oplegde te doen. Haar geweten gebood onmiddellijk 't gebeurde aan tante te gaan vertellen, maar de schaamte weerhield haar en om haar zondig inzicht te ontveinzen, haalde zij als reden aan: de vrees dat, als die kwaadaardige knaap ondervond dat hij door hare schuld 't huis uitgejaagd werd, hij in staat zou zijn op haar zijne wraak te nemen....

Ondertusschen werd niemand aangeklaagd en Elvire benuttigde hare ontdekking om in 't geheim het minnekoozen van die twee verder af te spieden. Zij rekende het zich aan als eene zonde, als strafbaar kwaad, maar weerstond niet aan de verzoeking om telkens weer genot te scheppen in 't geen zij zag gebeuren. Zoo dikwijls reeds had zij 't voornemen gemaakt zich er van te ontlasten door 't geval aan hare vriendin te vertellen die het dan aan haar broer, den onderpastor zou mededeelen. Op die wijze zou het kwaad afgekeerd worden zonder zij er zelf moest tusschenkomen, maar de drang om haar nieuwsgierigheid te voldoen, was sterker dan haar goede voornemens. De duivel stelde haar de zonde voor onder zulk een verleidelijken vorm, met 't voorgevoel dat zij telkens iets meer en iets anders zou te zien krijgen, en door 't geen zij gezien had, een weerzin en afschrik krijgen moest voor de zonde; daarom mocht zij de gelegenheid niet verwaarloozen. Telkens de kans zich voordeed, miek zij er gebruik van om ongemerkt naar 't ovenbuur te sluipen en te zien of de minnekoozing niet aan gang was. Achterna werd het eene bezetenheid bij Elvire, eene behoefte waaraan zij toegeven moest en de verfijning van haar meisjesgeest bracht het zoo ver, dat zij de omstandigheden wist uit te lokken en gelegenheid uitvond om de ontmoeting van den knaap met het meisje te bevoordeeligen. Eén ding moest zij zien te vermijden: dat tante en nonkel er niet mede bekend gerochten en het scheelde weinig of Elvire zou er toe besloten hebben het dienstmeisje te vermanen dat zij opletten moest en voorzichtig zijn! Op den knaap had zij nooit acht gegeven en nu voelde zij er belangsteliing voor en waar zij den jongen met zijn stekelig vlassen haar en zijn peerdsspooten overdag ontmoette en waar zij Philotea aan 't werk zag, bekeek zij die twee in 't gelaat om er iets van 't geheim

te ontdekken dat zij gedoken hielden. Zij achtte zich als de ingewijde die er zelf aan mededoet en ondervindt wat de liefde uitwerkt op al wie er door bezeten is; zij aanzag hen als twee uitverkorenen die met iets bovenaardsch in aanraking zijn. Aan hun uiterlijk was er nochtans niets veranderd, maar iemand die ingelicht was, kon genoeg zien waar zij over 't hof liepen en malkaar ontmoetten, hoe er tersluiks, iets als een flikkerschicht opvlamde uit hun kruisenden blik en iets van de vervoering verraadde die op hun wezen lag toen zij elkaar in de armen hielden.

Die gebeurtenis was zoo onverwacht het eentonige bestaan der wintermaanden bij Elvire komen opschudden. Zoo heel bij toeval nu kreeg zij de handeling der liefde in hare nabijheid te aanschouwen. 't Geen waarover nooit iemand haar een woord had gesproken, maar waarvan zij altijd gedroomd had als van een opperste geneugte omdat zij er bij ingeving 't bestaan van had ondersteld, werd haar nu ineens veropenbaard. En die veropenbaring miek haar medeen veel wijzer en bracht haar tot nadenken, - het gaf haar een ander inzicht over de liefde en het leven. Dat geluk waarop zij zoo stellig had gerekend omdat het voor haar was weggelegd, scheen nu aan haar voorbij gegaan, door hare eigen schuld grootendeels, of door de schuld der omstandigheden die haar gemoed eene andere wending hadden doen nemen en haar 't voorgestelde geluk nu als ongenietbaar deden voorkomen. Bewust van dat groote verlies, achtte zij zich niet ellendig of genegen tot treuren; zij beschouwde haren toestand alsof zij er niet in betrokken werd en zij alles moest afwachten van 't geen door de kracht der buitenstaande dingen zou gebeuren. Nauwelijks, nu en dan, ondervond zij iets als eene verteedering, eene zelfkwelling om 't geen aan haar niet voltrokken werd gelijk ze 't zoo stellig had verwacht en in haar huiverde alsdan de aandoening bij 't bewustzijn dat het alleen van hare houding had afgehangen om den toestand zijn wending te geven gelijk iedereen het zich had voorgesteld. Zij moest zich boven hare omgeving gehouden hebben en in alle argeloosheid, recht op Albert toegegaan zijn alsof er niets gebeurd was dat hen raken kon. Maar bij zijne thuiskomst was er zooveel in haar veranderd; de vorm van 't leven, de schuchterheid, de hoogmoed hadden haar weerhouden; dat smachten en verlangen had zij plots voelen wegvallen en 't geen haar al die jaren als het licht van haar leven was voorgekomen,

bleek nu, bij de vervulling van dat verlangen, ineens in ijdelen damp te vergaan. Het kwam haar voor als een geheime schat dien men te lang en te weigerlijk heeft weggeborgen en wanneer men hem eigenlijk openmaakt om er van te genieten, men gewaar wordt dat de schat al zijn kostelijkheid en zijn natuur verloren heeft omdat hij te lang is opgesloten gebleven. De blank, de geur, de aantrekkelijkheid bleek er af. Op dat oogenblik was Albert voor haar niet meer de oorzaak van haar leven, de waardemeter van de omgevende dingen. De tooverij was verbroken; het bootje dat haar op het aangewezen punt stevende en zeker op het eiland van geneuchte moest doen aanlanden, was plots van koers veranderd en dobberde nu rond in 't onbekende. 't Geen haar altijd als de eenige uitkomst had toegeschenen en 't ideaal van het hoogste geluk, om hier op 't dorp als vrouw van den jongen dokter te leven, kwam haar nu voor als iets dat alleen in 't gedacht van nonkel en tante ontstaan was en haar opgedrongen werd. Zij zelf had nu de mijlpalen verplaatst tot ver buiten de grenzen der gemeente, omdat zij wist dat er verder nog andere steden zijn waar zij, als jonge juffer, beter tot haar recht zou komen en ook: dat Albert de eenige niet was onder de jongelingen die haar de opperste genegenheid en toeneiging kon bewijzen. Er was in haar niets meer over van het gevoelerige kostschoolmeisje; 't bewustzijn was er voortaan dat men buiten dien éénen voorgetrokken weg ook in ander richtingen 't leven kan bemachtigen en de overtuiging dat zij zich zelf eene dier richtingen uitkiezen kon, had haar gesterkt en verstevigd zoodat zij rekende op haar zelfstandigheid en eigenwaarde.

Door de belangstelling die zij gewekt had bij dien gestrengen, jongen geestelijke had Elvire zich verwend in de meening dat zij ook bij anderen kon in aanmerking komen en haar optreden en verschijning moesten indruk maken. Het was haar allang niet meer te doen zich bij den kapelaan 't voorkomen te geven van een nuchter bakvischje dat zich met een geestelijken minnaar bevredigt. Nu wist zij waarover haar jeugd beschikken kon en welke eischen zij stellen mocht aan al wie aanspraak wilde maken op eene diepere genegenheid of absolute toewijding. Zij wilde niet langer dat het gebeuren zou uit medelijden of met een glimlachje waar de tegemoetkoming doorstraalde. Albert bleef daarom nog altijd de uitverkorene, die

voor haar bestemd was, waarop zij recht had meer dan gelijk wie, maar zij verwachtte dat hij op haar zou afkomen, niet als op eene die hem minderwaardig is, maar wel met de noodige waardeering als voor iemand die hoog genoeg staat om met hem door 't leven te gaan. Hoe brandde 't in haar om hem te doen zien langs waar zij geëvolueerd had en gewerkt om op de hoogte te komen waar zij hem ontmoeten kon; wat had ze al niet te vertellen van 't geen ze had doorgemaakt in haar benadering tot de wijde wereld, waar zij zich als volvormde jonkvrouw ook de liefde in haar breeden vorm had eigen gemaakt. Vroeger was het maar droomen geweest, schuchter, ingehouden, bevreesd altijd, nu echter zou zij hem laten zien hoe een meisje kan beminnen en wat drift er stak achter haar maagdelijken eenvoud die altijd alle gevoel ontveinsd had en gedoken gehouden. Zij was overtuigd dat hij het in haar waardeeren zou en het al zijne bewondering moest afdwingen. Waarom echter had hij zich opgehouden in zijn hoogmoed en was hij blijven haperen aan 't geen de dorpelingen in zijne afwezigheid hadden uitgericht? Waarom moest hij zich storen aan die beuzelarijen en was hij niet rechtstreeks bij haar om inlichtingen of uitleg gekomen? Waarom deed hij niet gelijk vroeger? Had zij niet het recht te eischen dat hij onmiddellijk zijn eerste bezoek bij haar bracht? Wat zij dien langen tijd had uitgestaan, hoe zij had uitgezien en gesmacht naar die terugkomst moest hij toch wel weten? Daarom was zij zoo strak en zonder uitkijken blijven wandelen in den tuin, want 't was voortaan niet met een liedje dat hij haar moest lokken! Zij had zich geweldig moeten inspannen om niet toe te geven aan den drang van 't geen in haar van romantisme nog over bleef. Maar onmiddellijk daarop had zij zich gekwetst gevoeld in haren trots en het zich opgelegd als een plicht van eigenwaarde om aan alle flodderachtige verliefdheid vaarwel te zeggen en op haar stuk te blijven zoolang tot hij het officiëele bezoek zou afleggen waarop zij recht had. Al 't geen zij uitgestaan had en de kans van haar opgebouwde levensgeluk, wilde zij er bij wagen omdat zij nu weten wilde of hij haar waarlijk beminde, of het wel ernst was 't geen hij haar had voorgehouden. In haar meening, kon hij over alle hinderpalen heen en moest hij zich aan geen ruzie van ouders storen, veel meer, hij moest beginnen met door zijn optreden, de verzoening te bewerken! Zij kon het zich nog altijd niet anders voorstellen

of het moest uitkomen gelijk het voorbeschikt was. Daarom wachtte zij gelaten, zonder angstvalligheid of vrees naar de eerste ontmoeting die den doorslag zou geven en den toestand ophelderen. Die eerste ontmoeting echter was deerlijk tegengevallen! Zij had verwacht in den blik zijner oogen alles te zullen lezen wat er al dien tijd opgeborgen en onuitgesproken bleef, maar Albert scheen verstrooid of ongemakkelijk omdat hij bij vrienden was. Een tweeden keer had zij hem ontmoet dat Irma haar vergezelde en dien keer ook was er geen bescheid gekomen, maar veel meer, toen had zij gemerkt dat die blik waar zij de ziel in gezocht had, eigenlijk op haar vriendin gericht bleef gedurende die enkele seconden der ontmoeting. Sedertdien was Elvire derwijze ontstemd dat zij de oogen zoo vrij naar hem niet meer durfde opslaan en in 't vervolg ingehouden groette, niet meer dan het de beleefdheid eischt bij menschen die nooit in nadere betrekkingen hebben verkeerd. Naderhand was het nieuws openbaar geworden van Alberts verhoudingen met Busscher's dochter en dat voorval had aan de gevoelens van Elvire eene heel nieuwe wending gegeven. De verontwaardiging haalde zij aan als eene reden om hare ontgoocheling te boven te komen. Om het gevoel van gekwetste eigenwaarde te voldoen, moest zij hem nu alle achting ontzeggen; - bij zichzelf wilde zij de overtuiging vast stellen, dat hij zich door zijn gedrag onteerd en haar eene beleediging had aangedaan die hij nooit meer goed maken kon. Maar nu eerst en door 't feit dat hij haar onwaardig geworden was, begon zij hem hartstochtelijk te beminnen. Nu hij zijne liefde op een gemeen schepsel geworpen had, voelde Elvire het als een snerpend wee om zich die liefde ontstolen te zien. En waar de onderpastor en zijn zuster haar voorhielden dat: iemand die op zulke wijze zijne eer verspeeld had, nooit meer naar een eerzaam meisje mocht opzien, of betrekking met haar aanknoopen, sprak zij met een dubbelzinnig hart, de meening uit: dat een eerbare jongeling alle verleiding wederstaan kan, alhoewel zij nu door eigen ondervinding de broosheid kende van alle onschuld. Maar in plaats hem te veroordeelen, bleef zij inwendig bij haar overtuiging: dat er voor hem altijd volle vergiffenis te wachten stond en zij hem met opene armen zou ontvangen als hij tot haar terugkeeren wilde!

Maar hij keerde niet terug en Elvire moest voort leven en kon aan niemand mededeelen welk eene dringende behoefte

zij voelde aan genegenheid en liefde; zij had een hart om te beminnen en vond geen toevlucht om den overvloed harer toeneiging ergens uit te storten. Zij kwam zoo ver dat zij het eenvoudige meisje benijdde dat onder hare oogen de vuile liefdelusten smaakte met dien kreupelen jongen en zij zelf blootgedeeld bleef en bedelen moest naar een schoonen blik die haar ziel zou komen zoeken. Zij vond zich bedrogen in hare verwachting, kende den wrangen smaak van 't liefdeleed, de wanhoop, spijt, haat, de ontgoocheling, de moedeloosheid, den strijd met den drang van haar jeugd die op wilde naar lust en voldoening! Waar waren de jaren dat zij vol vermetelheid de toekomst inzag en geloofde dat niets of niemand hare liefde deren kon?! 't Eenige wat haar nog troost bijbracht en als eene versnapering diende in de uitgestrekte lusteloosheid, was 't herdenken aan 't geen haar dien verleden zomer op reis, als een ongelooflijk geluk haar leven overstraald had! Met 't zelfde welbehagen haalde zij de bijzonderheden op van 't geen haar als uit een zaligen droom was bijgebleven en toen in een warrelwind was voorbijgevlogen zonder dat zij er de volle kostelijkheid van had kunnen beseffen. Sedert die reis naar Lourdes was het dorp hier zijne aantrekkelijkheid kwijt; en van dan af was bij haar de mogelijkheid onstaan om er uit weg te komen, om de wereld in te gaan - 't vermoeden dat er in onaanraakbare verten schatten van schoonheid en poëzie verdoken lagen waar zij nooit van genieten zou als ze hier vereenzaamd en afgezonderd bleef, brachten in haar de onrust en den drang om aan den arm van Albert de schoonheid en 't geluk over de wereld, te bemachtigen. Maar nu kwam de tegenstelling van den droom met de werkelijkheid! Zij ondervond nu dat er een oneindigheid ligt tusschen 't geen men bemijmert en 't geen men uitvoeren kan; zij wist nu dat de tijd voorbij is waarop men zijn gevoelens kon uitdrukken in een lied dat de synthesis bevat van het liefdeleed - gelijk de twee koningskinderen het weleer deden! Door haar stand van eerbaar meisje voelde zij zich alle verweer ontzegd, in de onmogelijkheid een gebaar te doen, of een woord te spreken om zelf de toenadering te begunstigen; zij moest het maar lijdelijk afwachten en stond voor de keus: de kans laten voorbij gaan ofwel haar goeden naam verliezen. Een meisje van haren stand mag zich heimelijk wentelen in 't verdriet, wegteren en bekend staan als een verongelijkt slachtoffer, maar de trots moet haar weerhouden

om zelf aan den minnaar iets van haar gevoelens te uiten, zoolang er geen volstrekte zekerheid is dat die gevoelens zullen gedeeld worden en tot eene vereeniging leiden. 't Feit alleen dat zij beiden huwbaar waren, legde hen al die strenge verplichtingen op! Zij woonden hier nevenseen en om hare waardigheid op te houden was het aan 't meisje vooral, verboden een teeken te doen; zij moest zich streng houden onder de beleediging en liever heel het levensgeluk opgeven dan een stap te wagen waardoor men opspraak kon verwekken en zijn stand te buiten gaan! Dat Elvire er toe besluiten wilde zich correct te houden, was maar 't geen men in 't algemeen van haar verlangde. En wat had zij er bij te verliezen? Albert had wel zijn goeden naam verbeurd, maar zij moest hem niet afwijzen, want hij zag naar haar niet meer om! Alzoo viel het haar gemakkelijker aan iets te verzaken dat zij toch verloren had en 't vooruitzicht om in de betrekking met den geestelijke eene vergoeding te vinden voor de wereldsche liefde die haar ontzegd was, wekte eenigszins haren moed. Door zich aan zijn kant te scharen, kreeg Elvire toch de voldoening om hare eerbaarheid als een opoffering beloond en gewaardeerd te zien. 't Gevoel harer zedelijke meerderheid kwam er door tot zijn recht en zooveel te beter kon zij aldus uit de hoogte harer verontwaardiging neerzien op die zwartoogige meid en hare verachting laten voelen voor de lage middels die iemand aanwendt om de begeerlijkheid op te wekken. Maar uit eene andere richting, uit de onderste lagen van haar gemoed, kwam tezelfdertijd de overtuiging dat het deugd, noch vroomheid was 't geen haar weerhield, en er bij die verachting vooral de nijd aanwezig was, omdat zij moest onderdoen en niet in staat was dezelfde middels te gebruiken om haar liefde op te dringen als eene wet! Niemand echter zou bij Elvire een gevoel van dien aard ooit veronderstellen - zij wilde 't voor zichzelf gedoken houden en bevocht de verzoeking van den wellust door zich de genoegens voor te stellen die waren van geestelijken aard; de passie van het verdriet zou haar nog louteren en in aanzien brengen onder de menschen. Tegenover heel de gemeente wilde zij bekend staan met haar onschendbare trouw; men zou haar beklagen als het slachtoffer der eerloosheid. Had de kapelaan het niet gezegd: dat er meisjes zijn, door God bijzonderlijk verkoren en voorbestemd tot het lijden, die door het lijden tot de volmaaktheid moeten komen? Hij had

haar verzekerd dat dezen die lijden, de vreugde mogelijk maken en 't geluk der anderen en daardoor het evenwicht behouden wordt in de geestelijke spheren, waar elke vreugd door een overeenstemmende smart moet afgekocht en uitgeboet worden. Daarmede had hij haar iets veropenbaard van de wetten der substitutie die gekend zijn en beoefend in de hoogere mystiek; maar hij had er nog aan toegevoegd dat: bij 't vrijwillig sacrificie, ook de vergoeding bestaat in eene omgekeerde orde, te weten: dat dezen die tot het lijden voorbestemd zijn, de vreugde in het lijden vinden en dezen die tot de vreugde verkoren worden, het lijden smaken in de vreugde. Om haar te sterken in die overtuiging wilde hij Elvire bijzonderlijk aanzetten tot geestelijke lectuur die haar zou volmaken in de deugd. Nu had zij van hem een boekje gekregen waarvan de titel haar weinig voldoening beloofde; maar nauwlijks nader bekeken, was de belangstelling gewekt en de ‘Introduction à la vie Dévote’ las zij met smaak door! Hier kreeg Elvire voor 't eerst een helder denkbeeld over 't wezen der godsvrucht en de geestelijke volmaaktheid; 't geen haar echter bijzonderlijk aanstond, 't waren de hoofdstukken over de vriendschap. Dat onderwerp was er beschreven onder al zijn verschillende gedaanten en vormen, met al de goede en kwade eigenschappen. Elvire haastte zich natuurlijk alles uit te zoeken wat op haar eigen geval pastte. Nu zou zij eindelijk de verklaring krijgen over den aard der betrekking die zij met den kapelaan onderhield en van den twijfel en de onrust verlost worden omdat hier duidelijk werd uiteen gedaan 't geen verboden was of toegelaten. En klopte 't niet op haar eigen verhouding? ‘Mais si votre mutuelle et réciproque communication se fait de la charité, de la dévotion, de la perfection chrétienne, o Dieu! que votre amitié sera précieuse! Ella sera excellente parce qu' elle vient de Dieu, excellente parce qu'elle tend à Dieu, excellente parce que son lien c'est Dieu....’ Dat scheen zooveel als opzettelijk voor haar geschreven, want was de toegenegenheid van den onderpastor niet van zuiver geestelijken aard, met het doel haar te sterken in de deugd? Veel edeler dus en verdienstelijker dan gelijk welke wereldsche liefde! Hier ten minste zou er geen bittere nasmaak zijn. 't Was alsof de kapelaan het wist, dat zij eene heftige crisis had doorgemaakt en hij geraden had wat er in haar omging: dat zij op het kruispunt stond en besloten had afstand te doen van iets wat

haar langen tijd zoo duurbaar geweest was. De zaak zelf had hij nooit aangeraakt of rechtstreeks besproken, maar hij toonde te weten dat zij troost en verstrooiing behoefde; door zijne vriendelijke voorkomendheid en speelsche manieren wilde hij haar doen vergeten 't geen zij kwam te verliezen. Elvire voelde zich door die oplettendheid gevleid, zij liet zien dat het haar behaagde en om zijne genegenheid nog nauwer toe te halen, volgde zij den aandrang om 't geen men bij haar als een reden van groote treurnis onderstelde, nog te overdrijven. Opzettelijk hield zij zich neerslachtig, zuchtte en zag bleek als een kwijnende maagd die door troost en teedere zielenzorg alleen nog in 't leven te houden is.

Al liet de uitspraak van Franciscus de Sales niets te wenschen aan duidelijkheid, toch kwam er bij Elvire soms de twijfel of er in haar gedrag geen dubbelzinnigheid was en hare inzichten wel zoo zuiver waren als 't geen de Heilige in de betrekking der vriendschap aangaf. De verdachtmaking die zij onderstaan had als nuchter kostschoolmeisje was oorzaak geweest dat Elvire later nooit meer heel vast op haar eigen gevoelens durfde staat maken en 't geloof aan haar ongerepte zuiverheid was haar naderhand nog meer ontvallen. Aangezien men toen reeds veronderstelde dat er eenig verderf bij haar aanwezig was, hoeveel te meer viel er nu niet af te dingen op hare reinheid, met al 't geen haar geweten in den laatsten tijd was komen bezoedelen! Zij wist wel wat er verkeerd aan was, maar telkens zij het wilde in woorden brengen, stootte zij op allerhande tegenstrijdigheden en zij kon maar geen enkel middel vinden om den toestand door te hakken. Hij immers was een priester en wist wat er toegelaten of verboden was; hij zelf lokte het uit door de vragen die hij haar stelde en gaf er in toe als zij zelf een vrij gebaar dorst te wagen. Het was hem evenmin onbekend dat er over hunne verhouding gepraat werd op 't dorp, maar hij had het openlijk aangevat en uitgesproken, waar tante bij was: dat men zijn vrijen gang moet gaan op de wereld, dat men karakter moet hebben; dat er menschen zijn die altijd en om alles verergerd worden - dat zijn, ofwel kwaadwilligen die in de ergernis eene reden zoeken om hunne verkeerde meening te staven, ofwel bedorven naturen die bij een ander 't kwaad vermoeden waarvan zij zelf vol zijn! Maar, als hij eens hare echte inzichten kennen moest? Bij hem kon de beweegreden zuiver zijn en 't geen hij zich toeliet was om haar tot God te brengen?

Voor 't geen in haar binnenste omging was hij niet aansprakelijk en zij alleen moest het uitmaken wat er pervers of uit den booze was in hare handelwijze. Al haar coquetteeren, haar smachtend gelonk, de drang en de lust om hem door haar gebaren het geweten te ontroeren... ja, ja, als zij het maar bij den waren naam wilde noemen: dat zij met vrouwelijken list er op uit was hare macht bij hem uit te oefenen en indruk te maken, zich op te dringen als de eerste en de eenige waaraan hij denken zou en bezig zijn, alle uren van den dag! Daar alleen was zij op gesteld; en 't geen haar de volle zekerheid gaf dat het zóó was, kon zij besluiten uit de afgunst die zij voelde voor haar vriendin Celeste. De achterdocht en 't vermoeden dat er tusschen den kapelaan en die non iets bestond, iets gebeurde waar zij als nijdige mededingster moest buiten blijven en van kant werd gesteld, sneed haar door 't hart en bedierf alle ander genot! Door haar geestelijken staat van kloosterzuster had Celeste zooveel voor op haar en zij wist maar al te wel dat een priester met eene kloosterzuster inniger kon omgaan dan met eene juffer van 't dorp. Elvire mocht daarenboven wel vermoeden dat de gunsten van den onderpastor rechtstreeks uitgingen naar iemand die aan alle wereldsch verkeer verzaakt heeft om de geestelijke volmaaktheid te bereiken. Had hij haar ook niet herhaaldelijk gesproken over de voortreffelijkheid van 't kloosterleven; zijn bewondering over de zelfopoffering en 't karaktervolle van meisjes die alles verlaten om zich uitsluitend aan God te geven? Wist zij niet sedert lang welke de opvattingen waren van den onderpastor over de vleeschelijke lusten in het huwelijk en de ontrouw en de driften van alle mannen, al mochten zij zich nog zoo onschuldig en verstorven voordoen? Hij had haar immers meer dan eens voorgehouden hoe de leugenachtige wereld er op uit is alles rooskleurig en verleidelijk in te richten,.... maar welke wreede ontgoocheling elk meisje te wachten staat in het huwelijk. Had zij er zelf den schrik en den afschuw niet door gekregen om in de macht te vallen van een driftigen man? Zij had er lang over nagedacht en was op 't besluit gekomen: 't eenige middel om medeen haar geweten gerust te stellen en een voorsprong te doen bij hare vriendin, was kloosterzuster worden! Wat hield haar nog aan 't leven hier en wat mocht zij van de wereld nog verwachten van geluk?

Medeen zou zij dan ook van dien pijnlijken argwaan verlost zijn - dat overtrof nu, in de dadelijke opvatting van haar gemoed, al het andere! Daarbij spiegelde zij zich voor en drong zich op: 't behagen om hare vriendin - eens dat zij niet meer als mededingster in hare toeneiging te vreezen was - weer te kunnen beminnen. Om met Celeste in dagelijkschen omgang te komen zou Elvire alleen reeds kunnen besluiten den geestelijken staat aan te gaan. Als zij nadacht over 't geen haar op de gemeente nog aankleefde, kon zij niet laten met minachting te glimlachen. De verliefdheid van den koster en de voorkomendheid van den schoolmeester hinderden haar - twee goede dorpsjongens die alleen het fortuin van nonkel en tante op 't oog hadden om hun karige bestaan wat te verstevigen! Dat er iemand uit het vreemde zou opdagen om een aanzoek te doen, was al zeer twijfelachtig en 't scheen haar onmogelijk nu nog te herbeginnen aan eene nieuwe verliefdheid. Elvire was van meening dat men maar eens beminnen kan en dan alleen, als men heel zijn jeugdleven voor elkaar kan openleggen en bekend maken; als elke gebeurtenis telkens een aanknoopingspunt uitmaakt en herinnert aan een vroeger bestaan waarop de liefde zich geleidelijk heeft ontwikkeld en opgegroeid, kan men het ware geluk verwachten. Een huwelijk is toch maar te beschouwen als de bekroning van het liefdeleven der jeugd - en in haar geval was er buiten Albert, niemand met wien zij het naar die opvatting kon aangaan te trouwen. Nu dat ideaal in duigen lag, moest zij maar capituleeren en de liefde die in haar hart nog voorhanden was, laten uitbloeien als eene offerande aan haar geestelijken bruidegom. Dan ten minste bleef hare illusie bestaan om zich geheel en onvoorwaardelijk te geven aan iemand die zich geheel en onvoorwaardelijk aan haar geven zou. Dat het haar roep was en zij daar het verwachte geluk zou vinden, betwijfelde zij niet eens, want in haar kinderlijk gemoed stond het haar voor dat de onderpastor er altijd zijn zou om haar te sterken, dat, alles wat ze deed, altijd door hem zou gewaardeerd worden. Met dit als belooning had zij reeds genoeg om alles uit te staan, want al haar lijden en verdriet zou, om hem, in vreugde veranderen en in blijheid. Elvire verkeerde in dien geestestoestand toen zij van den onderpastors zuster Sienkiewicz' roman ‘Quo Vadis’ te lezen kreeg; het boek dat om zijne strekking aan jonge meisjes toegelaten wordt, maar

dat haar tevens de aandoening verschaft en waar zij heimelijk aan snoepen als aan een verboden vrucht. Heel het romeinsche leven met zijn verfijnde weelde, 't zedenbederf en de losbandigheid van het keizerrijk was iets dat Elvire deed opschrikken en de ontroering bracht in haar gemoed. Lusten waar zij nooit eenig flauw begrip van had, stonden nu in hare verbeelding alsof zij zelf ze had medegemaakt en onder het lezen kwam zij er geleidelijk toe personen en toestanden te vereenzelvigen met 't geen zij rond zich in de wezenlijkheid kende. Hare sympathie ging naar dat teerfijne christen meisje, Lygie, dat zij zich voorstelde onder haar eigen gedaante, denkend en handelend gelijk zij zelf het zou gedaan hebben. Petrone verscheen haar met de trekken en de gestalte van Albert en Vinicius kon zij zich niet anders voorstellen tenzij onder de gedaante en het voorkomen van mijnheer kapelaan. Gelijk Lygie 't zelf moest ondervonden hebben, vormden die twee figuren het zinnebeeld, 't eene van de vleeschelijke en 't andere van de geestelijke liefde en naarmate de handeling verder afspeelde, stelde zij hare voorkeur op den geestelijken minnaar. Elvire stond nog onder den indruk dier pakkende gebeurtenissen van het prachtigste boek dat zij ooit te lezen kreeg; zij was er nog vol van en had er juist met den onderpastor haar begeestering uitgesproken over de edelste deelen, zoodat tante, die er bij was, verbluft stond en niet begreep hoe haar nichtje zich zoo opwinden kon en in vervoering geraken. Telkens zij met Irma alleen was, liep het gesprek ook over Quo Vadis en Elvire had zich zelfs zoo ver gewaagd te bekennen hoe bij 't lezen, de vergelijking van Vinicius met den kapelaan haar was opgevallen. En dan plotseling, als een slag over het huis en over heel de parochie viel het nieuws: dat de onderpastor verplaatst was en naar Brugge moest! 't Bericht scheen wel echt te zijn want Siska Champetters had het van de kosterin zelf die vertelde: dat te morgen de kruisband aangekomen was en de onderpastor op den stond alles laten vallen moest, juist den tijd om zijn brevier en hoed te nemen en naar den trein te loopen; - want 't was juist zaterdag en dien eigensten avond nog moest hij op zijn nieuwen post reeds dienst doen! Siska had er blijkbaar deugd in het verpaffende nieuws rond te dragen en met uitleg te voorzien. Zij wist wel welk een verpletterenden indruk het moest te weeg brengen, bijzonderlijk hier te Koornaerts

waar de kapelaan zoo goed als thuis lag! Zij gebaarde alevenwel niets te onderstellen en bleef maar in de handen kletsen met den schamperen spotlach en den uitroep:

- De helft van 't dorp en al de jonge meisjes liggen omver van verdriet! En wat gaan ze nu aanvangen zonder haren kapelaan?

Agatha kon het nog niet gelooven, zij was te zeer onder den slag en bleef radeloos staan zuchten.

- Hij kan niet vertrokken zijn zonder hier afscheid te komen nemen! was hare meening.

Siska ging maar voort met 't geen zij wist van hooren zeggen:

- Nievers! geen enkel bezoek heeft hij afgelegd! - 'omdat hij geen jaloerschheid wil verwekken' had de kosterin gezegd! Zelfs in de pastorie is hij niet geweest! en de menschen spreken er van als dat de pastor hem een beentje zou gelicht hebben! In één plaats alleen is hij geweest: bij de zusters van 't klooster, omdat, e-ja, 't is gekend en geweten dat hij veel in 't klooster zat.... en dat het voor zuster Charlotte niet was dat hij er ging! Maar wie er daar zijn hartenagel was, weten de menschen wel! zegde Siska en ze wierp een schichtigen blik bij dat laatste woord, op juffer Elvire. En hij scheen er geen zier door aangedaan, integendeel, lijk een vogel die losgelaten is, zot van blijdschap - hij en deed niets dan lachen! 'K weet het van Charelowietje die in de klas is van zuster Celeste; mijnheer kapelaan kwam er binnen met zijn armen in de lucht en hij riep iets in 't fransch waar de jongens natuurlijk niets van verstaan, en hij is er nog wat voort blijven parlasanten in 't fransch, heeft heur dan de hand gegeven en de benediktie en vertrokken, partie! Maar hier nu begint het schoonste van de historie: Men vertelt dat zuster Celeste kwalijk gevallen is! zij hebben haar moeten wegdragen en... men zegt dat ze een heelen ketel bloed gespogen heeft en dat ze niets en doet tenzij eenbaarlijk krijschen! 'k Heb daar den ouden Blondeel in 't gemoet gekomen dat hij zeere liep om zijn dochter te bezoeken. Al 't geen ik vertelle is versch gebeurd, en wat er nog volgen zal weet God-den-heer alleen! besloot Siska met een meewarigen zucht.

Elvire was weggevlucht om hare aandoening te verduiken, - zij moest alleen zijn, haar gedachten vasthouden want 't draaide om haar heen. Op haar kamer, plaatste zij zich vóór den spiegel, greep met beide handen den boord der waschtafel, schoorde zich om niet te vallen en beet op de

tanden om de schuddering te beletten! Zij merkte dat haar gelaat bleek was als een linnen en ze vreesde maar dat haar iets zou overkomen gelijk met Celeste, want haar verdwaasde blik was als van eene zinnelooze. Hoe had zij zich nooit de mogelijkheid voorgesteld dat het eens gebeuren kon, gebeuren moest? En nu werd het haar brutaal voorgegooid zonder verwittiging, zonder er op gesteld te zijn! Het was haar onmogelijk te denken wàt uitwerksel het hebben zou of wat zij zonder hem moest uitrichten! 't Was te onverwachts en te versch nog. Een enkel ding dwong zij in haar verstand: den wil, 't besluit om niet te weenen! Zij klemde de vingers om den boord van het marmeren blad der waschtafel en duwde 't bevel met een harden blik in de oogen die haar uit den spiegel aanstaarden. 't Eene na 't andere, al 't geen waaraan haar hart zich had vastgeklampt, ontviel haar en er schoot nu niets, niemand meer over!! Neen, niet nadenken, nu geen beschouwingen! Haar leed stond daar als een verlokking om er zich op neer te werpen, er in te wentelen en onder te dompelen tot aan de wanhoop, maar neen, - niemand mocht ooit zien of zeggen dat Elvire geweend had of zelfs maar aangedaan was! Tante aleens mocht het niet weten en 't dienstmeisje niet, want zij beschouwde haar verdriet als eene oneer en eene vernedering - zij wist dat het niet mocht, dat zij dezen keer geen recht had verdriet te maken! Zij wilde sterker blijven dan al de meisjes van 't dorp, sterker vooral dan Celeste! En nu begon er plots iets in haar te jubelen, een nijdige vreugd verdreef al haar lijden en de heimelijke voldoening vuurde zij nog aan om 't leed en de zelfkwelling er door te stillen. Nu immers was er de volle zekerheid dat zij niet alleen was en niet de eenige die leed! dat er meer waren die hem beminden! En bij dat gedacht knarsde zij te tanden en de nijd bliksemde door haar hoofd zoodat ze 't niet inhouden kon en het uitgrolde als eene verwensching: Celeste tenminste zou hem nooit meer zien of ontmoeten! Nu reeds wist Elvire welk heimelijke vreugd het haar verschaffen zou om inzichtelijk het lijden na te gaan dat hare vriendin aan niemand ooit zou mogen verklaren! Zij zou er de stille getuige zijn die 't geheim moest helpen dragen! Dààr alleen dus had hij een afscheid genomen; hier niet? Het bleek nu duidelijk wie de voorkeur had! N'importe! 't was voor de eene gedaan gelijk voor andere. En toch kon Elvire niet gelooven dat het zóó moest eindigen

en onherroepelijk gedaan zijn! Hij zou nog terug komen; na al 't geen zij van hem ondervonden had, moest zij, meer dan wie ook, hare beurt krijgen; er zou afspraak gemaakt worden om ten minste de betrekking eenigszins in stand te houden! Brugge lag toch buiten de wereld niet en hij moest wel weten dat zijn vertrek haar verdriet zou aandoen? Hij zou haar komen troosten! iets bijzonders voor haar doen: een blijk geven ten minste, dat het niet uit was tusschen hen! Zij bleef tusschen hoop en vrees rondzoeken naar eene uitkomst. Een eerste inval was om aanstaans Irma te gaan vinden.... Neen, dat niet, eerst gaan zien hoe 't met Celeste gesteld was om te vernemen 't geen haar nu op den stond het meest belangde!

Siska was vertrokken en Elvire vond tante Agatha met de handen aan het hoofd, zitten schreien.

- Ach, kind toch, wat een verlies! kermde zij. Wat een verlies voor de parochie en... voor ons!

Elvire's verdriet was van heel anderen aard en 't zien van tante's tranen kwam haar zoo redeloos voor en ongepast dat zij er ineens den moed bij terug kreeg en de kalm droge bemerking miek:

- We moeten het ons zoodanig niet ter harte trekken, tante; de kapelaan heeft zich verbeterd, we moeten hem veeleer gelukwenschen en tevreden zijn omdat hij zoo wel vaart!

- Ja, maar intusschen zijn wij hem kwijt!

- We krijgen er een anderen!

- Ah, kind, laat er nog duizend komen, er zal geen enkelen bij zijn die hem gelijkt!

- We kunnen het niet weten, tante. En wat gedaan? we zullen hem met tranen hier niet terug krijgen!

Nu vond Agatha eene gelegenheid om uit te vallen op die zothoofden van kwezels die hem 't hart opgereden hadden en schandaal mieken rond zijn biechtstoel en de schuld waren dat hij vertrokken was!

- Want, dat hij aangeklaagd is, valt niet te betwijfelen. 't Kan eene belooning heeten, maar hij was hier veel te noodig en nog veel te kort om nu reeds te veranderen van plaats!

Elvire vestigde tante's aandacht op Celeste's toestand en vroeg of ze niet wel zou doen eens tot aan 't klooster te gaan zien? En er werd vastgesteld dat zij tegen avond zou gaan.

Seraphien die op 't ongewoon geruchte kwam zien wat er gaande was, nam het nieuws op met een vergoelijkenden glimlach

en hij ook meende dat men niet opstaan kon tegen den bisschop die zijn redens had om zoo te handelen.

- Zijn opvolger kan ook wel goed zijn! besloot hij en trok daarop weer naar zijn bezigheid om 't nieuws te bepraten met Polydoor.

Elvire die gewend was in 't klooster vrij uit en in te loopen gelijk thuis, werd nu in 't spreekplaatsje ontvangen en op haar vraag om zuster Celeste te zien, verklaarde zuster Stephanie: dat de dokter formeel verboden had iemand - gelijk wie, bij de zieke toe te laten; dat zij volstrekt rusten moest en alle beroering gevaarlijk was.

- Zeg haar dan toch dat ik hier ben en geern weten zou hoe 't met haar gesteld is? vroeg Elvire.

Terwijl de oude non naar boven slofte om de boodschap te brengen, kwam de jonge zuster Godelieve bij geslopen om Elvire gezelschap te houden. 't Eerste woord was over het groote nieuws en de postulante vertelde met de zenuwachtigheid nog der verrassing, hoe de onderpastor was komen afscheid nemen en dat hij zoo uiterst tevreden was met zijne benoeming.

- En toonde hij geen deernis om hier de parochie te verlaten?

- Niet het minst! Hij sprak van niets anders dan van de stad; dat hij voor de stad gemaakt was en niet omgaan kon met boerenkinkels....

Over 't ongeval van zuster Celeste in betrek met dat afscheid echter geen woord. Op het gelaat van het jonge nonnetje was er niet 't minste vermoeden te zien of te lezen dat er iets verdachts kon ondersteld worden. Met de argeloosheid en de onschuld van een kinderlijk zieltje, zegde zij:

- 't Was al eenige dagen dat zuster Celeste ongesteld was door eene verkoudheid en in 't hoesten zal zij zich gekwetst hebben. Haar vader heeft koude doeken doen leggen en de rust geboden; zijn vrouw zelf zou hij niet toelaten te komen om geen aandoening te verwekken. Mijnheer Albert was naar Brussel en zou eerst t' avond thuis komen.

Zuster Stephanie keerde terug om te zeggen: dat Elvire toch naar boven zou gaan, dat zuster Celeste haar volstrekt wilde zien!

- Maar,... op de toppen der teenen als 't u belieft, geen geruchte maken en vooral niet spreken! vermaande de zuster.

De zieke lag in de witte beddelakens zonder kap op, met een enkel mutsje en haar gelaat was zoo bleek als de witte lakens zelf - buiten dat een koortsblos op de koontjes gloeide

en haar groote, donkere oogen een ongewonen glans hadden. Op het zicht harer vriendin kwam een pijnlijke trek hare lippen tot een glimlach verwringen en twee tranen blonken onder de lange wimpers. Zij deed teeken dat Elvire naderen zou en eer 't iemand voorzien of verbieden kon, fluisterde zij met de gelatenheid op het wezen:

- Ik had het allang verwacht, ik voelde het hier binnen! Elvire, ik ben zoo ziek! In den zelfden zwong dat zij den blik gewisseld hadden, was het gevoel dat zij voor elkaar verduiken wilden, doorgrond tot in de ziel. Elvire moest niet raden naar 't geen hare vriendin zegde, verwacht en gevoeld te hebben, - zij wist het wel beter! Onder haar getweeën was het niet noodig nog iets te verduiken, de tranen waren hier de verraders van de ware oorzaak der aandoening. Zuster Stephanie was er gauw tusschen gekomen, suste met woorden van troost en hoop en sprak van eene spoedige genezing, terwijl de glimlach der zieke alle hoop scheen te wederspreken met de bewustheid van een dieper weten. Zij bleven elkander aanstaren in stilte en Elvire zag duidelijk genoeg in den blik, dat hare vriendin wel wist dat het met haar uit was en dat zij er niets om gaf te sterven.

Terwijl zij alzoo in pijnlijke stilte elkaars gedachten zochten te raden, ging het belletje aan de voordeur en Elvire schrikte op toen zij in de gang de stem verkende van Albert. Zij stond haastig op en wilde weg om hier niet gezien te zijn, maar 't was reeds te laat! Met drie vier grepen schreed de jonge dokter de trap op en ontmoette er Elvire. Hij zag er haastig en ontroerd uit, maar op het zicht van het meisje, verdonkerde zijn gelaat en het was blijkbaar dat hij een verwijt inhield voor de zuster die hem vergezelde. Toen Elvire buiten kwam, merkte zij dat het begon te duisteren. Albert had haar nauwlijks gegroet; in zijne verslagenheid was het hem ontgaan misschien en in zulk geval kon ze het hem niet kwalijk nemen. Hoe wonderlijk was 't haar te moede! Zij kreeg den inval om nu iets te doen dat haar als burger-meisje van hoogeren stand ontzegd was, dat opspraak zou wekken en haar kwalijk zou aangerekend worden, - zij wilde hier blijven treuzelen om met Albert naar huis te keeren! 't Docht haar dat die uiterste gelegenheid door de Voorzienigheid haar geboden werd om met hem te spreken - dat zij hem troosten moest om zijn zuster en hem bewijzen dat alles vergeten en

vergeven was en zij bereid was alles aan hem goed te maken! Maar bij nader besef echter en bij de voorstelling hoe het zich in de werkelijkheid moest voordoen, kwam het voornemen haar onmogelijk en onuitvoerbaar voor. Ja, nu weer ondervond zij dat er een wereld ligt tusschen 't geen wij ons inbeelden te doen en 't geen we kunnen uitvoeren, want op den stond dat het te doen komt, durven we niet! Zooveel keeren had zij liggen denken in bed over de mogelijkheid eener geschikte ontmoeting en hoe dit onvermijdelijk de uitspraak harer gevoelens zou tot gevolg hebben en de toenadering moest teweeg brengen; in de stilte van den nacht had zij zich meermaals zulk eene ontmoeting voorgesteld en zien afloopen gelijk zij 't wenschte. Maar nu zij er in de werkelijkheid voorstond, en eene aannemelijke reden kon aanhalen om het aanspreken te wettigen, kwam de vrees, de trots haar voornemen bekampen. De daver der aandoening liep over haar lijf - neen, er was geen denken aan, want zij zou toch niet in staat zijn een enkel woord te spreken. 't Gedacht dat hij haar aanzoek uit de hoogte zou opnemen, wekte bij haar 't gevoel van eigenwaarde en onder 't voorwendsel van maagdelijke eerbaarheid, dook de fierheid op die gebood eere te doen aan haren stand en als jongvrouw zich te weerhouden tot hij zelf de toenadering zou uitlokken. Haar tanden klepperden opeen als door de koorts. Zij voelde zich ongelukkig als een verlaten schaap en gruwde om zonder troost naar huis te keeren waar niets haar aantrok en haar lijden moest gedoken blijven als in een graf.

Toen schoot het haar in 't gedacht dat Irma er nog was. Al dien kant echter kon zij niet vinden 't geen zij verlangde en zocht. Maar de nieuwsgierigheid was er alevenwel en de gelegenheid om over 't belangende onderwerp te kunnen spreken kon Elvire niet weerstaan. Niemand zou er toch eenig erg in zien dat zij Irma ging bezoeken? De onderpastor was er nu niet en toch stelde zij zich voor, het behagelijk gevoel om er een avond innig samen over te brengen en er in de aandoening van het afscheid de gevoelerige smart te kunnen uitstorten. Maar het viel niet mede gelijk zij 't verwacht had! Van ver hoorde men 't kloppen en kleunen en bij de voordeur verkende Elvire de stem van Lowie den timmerman die er met zijn volk doende was om alles los te slaan en op te ruimen voor de verhuizing.

Irma was overdaan en toonde zich blijkbaar verrast door

het ongelegen bezoek, zoo laat in den avond. Alles lag er overhoop, geen stoel om op te zitten, geen plaats waar men vrij een woord spreken kon. Aan eene rustige keuveling viel niet te denken. Elvire merkte 't op den stond dat de band reeds gelost was en de vriendschap die door 't toeval gesloten werd, door een ander toeval zou uiteen vallen, zonder er iets van overbleef. Van weerskanten voelden de vriendinnen 't ongemak om hare ware gevoelens niet te mogen uiten - Irma die hare vreugde moest verbergen en Elvire die niet wist of zij haar droefheid mocht laten zien. Na de gebruikelijke verontschuldiging vonden zij den gepasten vorm om tegenover elkaar iets te huichelen, door op fatsoenlijke wijze haar spijt mede te deelen over de gedwongene scheiding. Geen middel of mogelijkheid om er dieper in te gaan, of met een woord te beroeren 't geen zij bij elkaar veronderstelden en kenden als de grootste aandoening. Zij praatten er rond, maar het gesprek liep telkens dood bij gebrek aan rechtzinnigheid en de gedachten waren ver van de banale woorden die alleen maar voor den vorm uitgesproken werden. Elvire verwachtte altijd dat hare vriendin iets zou trachten goed te maken van de handeling die haar onverklaarbaar scheen bij zulk een taktvollen en voornamen geestelijke; dat Irma haar broer vrijspreken zou van harteloosheid en egoïsme en eene reden opgeven omdat hij vertrokken was zonder een gebaar, een woord of een teeken waarmede hij zijn spijt of deernis kon uitdrukken! Zij wilde van de droevige zekerheid verlost zijn: dat hij alleen met zichzelf bekommerd was en de vraag lag gereed: of hij geen woord had nagelaten voor dezen die verdriet zouden maken om zijne afwezigheid!

Neen, integendeel, Irma lostte eindelijk 't geen haar op 't hart lag als een natuurlijk gevoel, zij sprak onbewimpeld haar vreugde uit om de promotie die haar broer te beurt viel, met 't genoegen voor haar zelf om weer in stad te gaan wonen. En eindelijk gooide zij alle schuchterheid overboord om de waarheid van haar gevoel los te laten: zij vertelde van de tegenkanting van den pastor, van de lompheid der dorpsche bevolking en van de vreugde om uit heel die kleinzielige wereld te mogen wegvluchten!

- Gustaaf was plein zot van welgezindheid! verklaarde zij. Hij gaf hier om niets meer en liet alles staan en wilde maar zoo gauw mogelijk weg en niemand meer zien!

Toen zij merkte hoe Elvire vreemd opkeek, voegde Irma er bij.

- Maar hij keert nog wel terug en zal dan zijne beste kennissen komen vaarwel zeggen!

- Hij is toch naar 't klooster gegaan? vroeg Elvire zonder inzicht te toonen.

- Daar heeft hij mij niets van gezegd! beweerde Irma.

Nu hadden zij het over zuster Celeste en hier ook scheen geen van beiden het echte woord over de zaak te durven uitspreken of te gebaren dat het ongeval met 't afscheid in verband was. Irma toonde zelfs geen vermoeden dat de kwâtongen reeds aan gang waren om den onderpastor in zijne betrekkingen te verdenken! Verder werd er van weerskanten aangedrongen op een bezoek en beloofd dat, niettegenstaande de afstand, de vriendschap toch zou onderhouden blijven.

In 't terugkeeren behield Elvire nog altijd een verwachting en de hoop om Albert te ontmoeten. Zij gaf er zich geen rekenschap van, maar ondervond den nood om het eene verlies door 't weervinden van het andere te vergoeden, - om niet alleen te staan met haar verdriet. Er was echter geen mensch op de bane in den donkeren avond!

Tante was benieuwd om alles te vernemen en Elvire wist zelf niet hoe 't haar zoo gemakkelijk ging te vertellen alsof het dingen waren die haar niet aangingen. Boven op haar kamer eerst, doorschouwde zij den toestand. Zij bleef er staan als verdwaasd voor de vraag: Wat moet er nu eigenlijk met mij gebeuren? Maar neen, het kon niet waar zijn! Want die andere vraag drong zich op: hoe hij het nu eigenlijk met haar voorhad? Dat hij haar beminnen zou durfde zij zelfs niet denken, maar dat zij hem beminde wist zij nu duidelijk en 't gedacht dat hij weg was, dat hij nooit meer naar haar zou omzien, was zoo gruwelijk dat zij 't niet voor waar kon aannemen! Sedert Albert haar ontvallen was, had de kapelaan zoo zeer haar heele leven vervuld dat het haar onmogelijk scheen dat hij er uit verdwijnen zou, - 't leven zonder hem had immers geen zin meer of beteekenis! Of zou hij ook zoo wreed zijn en zoo harteloos als de mannen waarvoor hij haar had gewaarschuwd en zou hij hier alles als minderwaardigheid achterlaten om in zijne nieuwe omgeving, te herbeginnen met versche vriendschap uit te lokken? In 't blinde zocht zij maar rond om eene reden te vinden en die zonderlinge handeling te verklaren... Was 't omdat zij op zijn aanraden niet toege-

geven had om non te worden? Beschouwde hij haar als lichtzinnig, waardeloos... en was al 't geen hij met haar voorhad enkel daarop gericht, dat hij haar afstooten kon als zij daarin zijn zin niet deed. Bij 't gedacht hoe 't tusschen hem en haar geweest was doorpriemde de behagelijkheid nu als een steek door haar hart. Er was iets als een geheim verbond tusschen hen geweest, iets dat zij onuitgesproken wisten te bestaan en voor iedereen en voor 't heele dorp verdoken hielden, - een geheime taal die zij met de oogen spraken en gevoelden in de vreugde van bijeen te zijn, zonder meer....

In een spontanen aandrang en om dat schromelijk verlies te vergeten, werd Elvire gedreven naar Albert, gelijk iemand die rondgrijpt in 't vallen waar de steun hem ontsnapt. Maar noch 't een noch 't ander: alles was verloren! Zij herinnerde zich, hier in de lade met snuisterijen en souvenirs uit de kostschool, onder de printjes die de meisjes bij 't afscheid, malkaar tot aandenken geven, een ‘emblême’ waar eene maagd verbeeld stond bij eene bron in de schaduw van een cypres, met eene gebroken kruik op den grond en als onderschrift: ‘Aux coeurs blessés, l'ombre et le silence.’ Van indertijd reeds had dit prentje een zonderlinge bekoring op haar uitgeoefend alsof het een heele wereld bevatte van weemoedige poëzie en de verzinnebeelding der smart moest voorstellen. Nu viel het haar op hoe zij zelf nu in dien toestand verkeerde. 't Gevoel kon zij nu eerst in woorden uitdrukken: dat het geluk misschien enkel bestaat in 't geen wij droomen en niet in 't geen wij bezitten! Al wat zij van geluk kende, had zij nooit verder dan met mijmering benaderd en nu 't leed haar overstroomde mocht zij het niet bekend maken of wagen naar troost te zoeken. 't Gedacht aan Celeste kon haar alleen nog moed geven. Zij ook mocht niet spreken, leed in stilte en hield den zaligen glimlach der tevredenheid op het gelaat. Maar Celeste was eene heilige en haar gemoed was rein en zonder vlek. Elvire benijdde het haar want zij zelf voelde zich door eigen schuld ongelukkig en in de onmogelijkheid hare onschuld weer te vinden.

't Was gelijk Siska 't gezegd had: op het dorp waren alle tongen aan 't roeren en iedereen sprak zijn meening uit over den onderpastor. Bij de eenen was 't de verontwaardiging omdat men zulk een heiligen mensch durfde betichten; bij de anderen was het leedvermaak en heimelijk genot omdat er

zulk een slag gebeurd was onder de dibben die liepen gelijk hennen zonder hoofd.

De opvolger van den kapelaan was een jonge geestelijke van boerenafkomst - dat zag men aan zijn poenigen kop en zware handen; hij stapte er wild door en droeg zijn driebek achteruit geschoven. Hij verschilde in alles van zijn voorzaat en de meisjes die al benieuwd hadden uitgekeken, wisten gauw genoeg alleen met hem den eersten keer te zien. Maar toen zij in de biecht nader kennis met hem gemaakt hadden, wisten zij nog beter: dat het nu voor altijd uit was en zij, bij 't verlies geen vergoeding zouden krijgen! Tante Agatha droeg hare ontgoocheling en treurnis met gelatene waardigheid, in 't stille; in 't openbaar echter viel zij uit tegen de schijnheiligaards die nu de godsvrucht lieten varen omdat de priester niet naar hun zin was en zij alzoo de dubbelzinnigheid hunner inzichten te kennen gaven. Door dit feit al achtte zij zich verheven boven heel hare omgeving, want hare godsvrucht was rechtstreeks tot God gericht. Elvire deed lijk gewoonte, volbracht hare geestelijke oefeningen uit eergierigheid, maar alle lust en ijver was erbij verdwenen; zij voelde zich verdoold, zag geen doel of uitkomst en alles was haar voortaan onverschillig. Zij durfde tot God haar toevlucht niet nemen en haar lijden aan Hem opfferen want haar hart was niet zuiver, - zij kon het niet meer ontveinzen of er een anderen naam aan geven - sedert hij vertrokken was kon het niet meer geloochend worden dat eene onreine liefde haar bezeten hield! Zij beminde hem, hartstochtelijk! Nu durfde zij het voor zichzelf uitspreken: dat zij hem niet missen kon, dat haar bloed, heel haar wezen naar hem verlangde; dat haar bestaan zonder hem onmogelijk was en haar leven gemist! O! ze besefte al de gruwelijkheid van hare heiligschennende genegenheid, maar hij zelf had er aanleiding toe gegeven zonder te weten dat zijn gemeenzame omgang haar zoover brengen moest! Zij moest hem verachten om zijn hardvochtig afscheid, - omdat hij haar hart ontstolen had zonder iets, een teeken zijner genegenheid als troost achter te laten; maar in plaats van haat, kreeg zij 't bewustzijn, de veropenbaring harer liefde, met de wanhoop er bij om 't verlies er van! Nu moest zij wel de waarheid getuigen van 't geen in haar notaboekje geschreven stond: N'aime-t-on pas immodérément un bien perdu à jamais?! - Waarom was zij er ooit aan begonnen en had zij niet voorzien dat zij het als eene straf

en vernedering zou ondergaan? Hoe had zij zich die illusie opgedrongen? Want nu bleek het duidelijk hoe klein en nietig zij tegenover hem stond. Zij, die gemeend had iets te zijn in zijne oogen, had hij van zich afgeschud als het stof van de kleeren, zonder zich nog te geweerdigen om te zien naar 't geen waarmede hij in speelschen lust zich eenigen tijd vermaakt had. Neen, hij had het alleen uit toegenegenheid gedaan, uit medelijden en uit ambstplicht omdat hij zag dat het meisje hulp en steun behoefde in haar leven zonder vreugd, nu de verwachte uitkomst mislooopen was! Niets in hem mocht zij veroordeelen want zij huiverde nog van behagen bij 't bedenken hoe ver hij haar tot zich had toegehaald zoodat hij met haar omging vrijer dan met zijn zuster. 't Was uit! En de wroeging bleef haar nu als straf voor 't geen zij willekeurig en bewust als vrouwelijke verleidster had aangewend om zijne belangstelling af te dwingen. Zij bekende haar verwaanden overmoed en ijdelheid en nu werd zij beroofd en losgerukt van 't geen zij in haar hart tot dweepende verkleefdheid had aangekweekt, zonder te letten op 't geen Franciscus de Sales waarschuwde onder den naam van: Misérables affections qui allanguirent perpétuellement votre esprit et l'appesantirent! Zij vergeleek haar eigen toestand met die zielen welke pas uit de zonde ontwaken.... et qui ressemblent aux filles qui ont les pâles couleurs, lesquelles ne sont pas malades, mais toutes leurs actions sont malades: elles mangent sans goût, dorment sans repos, rient sans joie, et se trainent plutôt que cheminer! -

Hoe moest zij hare zonde belijden of wat zou zij doen om er vergiffenis over te bekomen? Daar was Elvire voortdurend mede bekommerd, want vooreerst moest dit ingewikkeld en schaamtelijk geval in de biecht bekend gemaakt worden, om los te geraken van eene zondige gehechtheid die haar geweten bezwaarde en beletsel stelde aan den staat van genade. Er moest waarlijk iets van die lankmoedige weekheid op 's meisjes uiterlijk te merken zijn, want de pastor die haar reeds lang zocht alleen te spreken, deed nu alsof de ontmoeting op den kerkwegel bij toeval geschiedde en met gemaakte luchtigheid, om 't meisje niet op te schrikken, sprak hij haar onbevangen aan:

- Wat scheelt er U, Elvierke? gijziet er zoo bleek en treurig uit, me zou zeggen dat gij ziek zijt!

Elvire werd rood van schaamte alsof er iemand onverwachts

in haar binnenste had gekeken en er 't geheim ontdekt, dat zij zoo weiger gedoken waande.

- Ik moet u iets vragen: is 't waar 't geen ik heb hooren zeggen - dat gij naar 't klooster gaat?

- Wie zegt dat? meneer pastor.

- Ha, dat loopt in den mond! Maar 'k zegde in mijn eigen: Elvierke en zal niet vertrekken zonder haar ouden pastor te raadplegen....

- Daar en is geen kwestie van, mijnheer pastor, - ik heb nonkel en tante die ik niet kan verlaten.

- Ja, verlaten; men vindt altijd eene reden; er zijn er zooveel die hun eigen ouders verlaten om een staat aan te gaan.... Maar dat verwonderde mij toch van u; want ik verwachtte heel andere dingen!

De pastors open wezen loech gulhartig om zijn spotreden goed te doen opnemen. En hij vervolgde:

- Ik was maar bang dat gij een haastig besluit zoudt genomen hebben nu er u misschien iets tegen ging. We moeten wat geduld hebben en wachten. Zie ne keer hoe de zaken staan, zegde hij en deed een stap nader om stiller te spreken. Vooreerst moeten we zorgen dat nonkel en dokter Blondeel weer overeenkomen en dan neem ik Albert, dien vlegel, eens onder handen en het komt in orde. Geen verdriet maken! zegde hij toen hij merkte dat er twee tranen perelden in 's meisjes oogen en zij niet opkijken dorst. - Ge moet u kloek houden en moed scheppen. Nonkel en tante zullen niet blijven leven en 't wordt tijd dat gij aan uwe toekomst denkt eer gij alleen staat. Ik zal er juffer Agatha eens over spreken.

- Tante kan daar niets aan veranderen, zuchtte Elvire.

- Ja, meer dan ge denkt, kind! En de pastor lonkte inzichtig om te laten zien dat hij eene welbekende waarheid verkondigde.

Elvire glimlachte droevig maar sprak hem niet tegen, want zij voelde dat de pastor, die het goed meende, haar toestand niet begreep. Hij wist niet of vermoedde er niets van het onherstelbare; - dat Albert eenig 't verlangen van haar ziel niet meer uitmiek en dat 't geen zij verlangde, onbereikbaar was! Die bezorgdheid van den pastor was maar van stoffelijken aard en eene kommernis om het welzijn te bewerken dat aan de oppervlakte van haar wezen bleef, zonder den dieperen ondergrond te raken. Zij raadde dat de pastor vooral in 't oog had 't geen hem aanstond voor den welstand der parochiezaken;

en wat kon het haar schelen, zij die verder uitzag en zelf hier weg wilde waar 't leven vrijer opstroomde! De onderpastor en zijn zuster waren haar reeds voor naar de stad; Albert die er ook al van geproefd had, gaf zich over aan de lusten en zou zijn eigen wegen gaan door de wereld, zonder nog om te zien naar het nuffige dorpsmeisje dat hij gewogen had en te licht bevonden om hem door 't leven, hooger op te vergezellen. Dàt juist wekte meest hare vertwijfeling om door hem als onbeduidend aangezien te worden en haar geen gelegenheid gegeven werd zich uit te spreken. Niemand zou of wilde haar begrijpen, iedereen ontvluchtte de dorpslucht en zij moest hier alleen aan zichzelf overgelaten blijven! Ze onderging het als een noodlot en keek radeloos rond gelijk iemand die levend begraven is en geen geruchte maken kan om gehoord te worden en verlost uit 't geen zij aanzag als een graf. Wat verwachtte de goede pastor nu van eene menschelijke tusschenkomst om haar toestand te redden? De dokter, nonkel en tante aanspreken, Albert vastpakken? Het wekte niets dan haar minachtenden spotlach. 't Was alsof iemand beweren zou den wind te doen keeren! Zij geloofde niet, kon niet gelooven en toch had zij tegen alles in, zoo gaarne geloofd en gehoopt om weer te kunnen beminnen! Zij voelde 't als de eenige behoefte harer ziel: beminnen en bemind worden om maar iets van dien droom te bemachtigen die haar jeugd met den gouden toover der illusie had beschenen!

De uitwerksels van 's pastors bemoeiing, waar Elvire zoo weinig van verwachten wilde, bleven alevenwel niet lang uit. Op een doodgewonen dag, toen niemand er aan dacht, kwam het nieuws op de gemeente van dokter Blondeels benoeming als burgemeester!

Het was een vreeselijke slag en Agatha vooral was 't hart in - ze vreesde een ongeluk voor haar broer. Koornaert echter, die zich bij die andere gebeurtenis, toen de kapelaan verplaatst werd, heel onverschillig had getoond, bleef er nu ook uitwendig kalm bij en sprak geen woord. 't Was al lang dat hij vrijeigen en ingekeerd bleef zonder dat iemand wist wat er met hem omging. Bepraten bleef vruchteloos; Agatha had al het mogelijke gedaan en nu vergat zij haar eigen vernedering om haar broer

op te beuren en de ontgoocheling van zijn levensplan weg te praten; al verloren! Hij kende niets meer en had zijn zinnen gesteld uitsluitelijk op dien kreupelen Polydoor met wien hij voortdurend over de ingewikkeldste zaken praatte, zonder om te zien hoe de bengel het opnam.

- Ja, zuchtte Koornaert, ik heb wel ander dingen te doen dan mij om de politiek te bekommeren - dat is iets voor later, als het andere in orde is! 't Geen hem bezeten hield en niemand wilde begrijpen waar hij er van sprak, 't was de geheime vrees dat Poortere hem zou kwaad doen en wraak nemen. Hij had van alles uitgezocht om den man te bewilligen. Polydoorke diende er bij als tusschenpersoon die groenten, boter en eiers, hoenders en alle gerief langs 't achterpoortje wegdroeg naar huis, zonder dat Agatha het wist. Hij liet zich bestelen door den knaap en gebaarde het niet te zien omdat hij niet spreken dorst en gaf hem geld telkens de kwajongen al stouter optrad en gebruik miek van zijn meesters verdutstheid. Dat kon echter zoo niet voortduren - er was geene uitkomst aan en nu had Seraphien een plan opgevat om van alle onrust ontdaan te geraken. Hij wilde namelijk Poortere botsbollig voor de zaak stellen en hem uitvragen over 't geen Koornaert nog altijd als een radeloos mysterie kwellen bleef. Wat was er met het lijk gebeurd? Lag het in den hof ergens gedolven of was er eenig betrek tusschen den aanslag en de dood van Busschere? Wist er nog iemand anders iets over de zaak? Eens dat hij over dat alles opheldering kreeg, zou Koornaert weer aan de andere dingen van 't leven kunnen denken en zich opnieuw toeleggen op den kweek van groenten voor de toekomende lente. Hij keerde en wendde 't ontwerp in zijnen geest en kwam tot de overtuiging: dat hij eigenlijk daarmede had moeten beginnen! Daarna zou hij Poortere eene som gelds geven waarmede hij naar Amerika kon trekken en voor altijd onschadelijk blijven!

- Ha, ha! Simon Turchi zou het zoo slim niet gefineerd hebben om de zaak eene goede wending te geven. Eindelijk zou de rust dan toch weer opdagen en 't was hoogstnoodig, want Koornaert voelde dat zijn hoofd moe was van denken, dat hij slapen moest. Hij stond op het punt Poortere te ontbieden toen Polydoor hem de vreeselijke mare bracht en vertelde: dat vader en moeder gevochten hadden en vader vertrokken was zonder ‘hond of beest’ te zeggen! Dat beduidde voor Koornaert

dat hij van Poortere verlost was, maar met de kwellende onzekerheid bleef over 't geen hij trachtte te weten. 't Was alsof Polydoorken de reden van zijn meesters vrees geraden had ofwel door zijn vader over den toestand was ingelicht, want van dan af stelde de jongen zich aan als een kleine tyran. Hij robberde en stool dat 't schande was, werkte slechts als 't hem inviel, kustte de meid waar Seraphien bij stond en vertelde onbetamelijkheden in de tegenwoordigheid van juffer Elvire! Koornaert vreesde maar dat Agatha er zou tusschen springen en in eene heilige gramschap den jongen ging wegzenden. Om dit te vermijden, zegde hij zekeren dag:

- Polydoorken, ik zie u geern, gij moogt al doen wat ge wilt maar zorg dat juffer Agatha het niet en zie, zij zou kwaad worden!

De kerel had zijn meester daarop met stoute oogen bekeken en geantwoord:

- Ze moet maar niet kwaad zijn! Mijn moeder zegt: dat ik geen vrees moet hebben!

Dat was de godsklop voor Seraphien en 't geen hij gevreesd had, moest te wege heel zijn opzet omver gooien. Een zondag namiddag dat Agatha met haar broer alleen thuis was, riep zij hem in het spreekplaatsje, draaide de deur op 't slot en zette zich om een ernstig gesprek te beginnen. Seraphien zag hoe bleek zijn zuster was en hij verwachtte een ongeluk.

- Weet gij wat er omgaat met onze Philotea? zegde zij.

- Omgaat?

- Maar hoe zoudt gij het weten ook? Ik zal u zeggen welke straf ons Heer over ons huis zendt! En dat wij voor de schande staan!

Seraphien voelde de dood in zijn hart! Hij meende dat het dienstmeisje ergens het lijk ontdekt had - hij was te wege op de knieën om zijne schuld te bekennen. Agatha had heur zakdoek uitgehaald om haar gelaat te duiken en zij snikte, terwijl Koornaert in angst, zijn vonnis afwachtte. Hij kon geen woord uitbrengen, en hij schrikte nog meer toen hij hoorde hoe zij uitriep:

- En 't is eigenlijk toch mijne schuld - ik moest er beter op geschaft hebben! En zeggen dat ik er door vreemde menschen moet op gewezen worden, dat 't mij ontgaan was tot nu toe!

Koornaert hield den adem op en Agatha lostte eindelijk het geheim:

- Siska is hier geweest. Ze zei: ziet ge niet aan dat meiske dat er iets mede hapert?! Ik meende dood te vallen van schaamte! Wie zou er zulk een schijnheilig ding verdenken van vuile manieren?! Seraphien, ik heb het altijd gezegd: dat we 't gevaar in huis brachten met dien jongen... en 't is nu zoo ver! 't Geen Siska vermoedde is maar al te waar! Een geluk dat ik het nog bij tijds weten kon, - stel u voor dat er zooiets hier in huis voorvalt! Maar ik heb er kort spel mee gemaakt. Siska zal 't geheim niet verklappen - voor vijf franken zwijgt zij gelijk een graf. Ik heb haar nu naar Gent gezonden om plaats te vragen in 't moederhuis, waar dat verdorven schepsel haar schande kan gaan verduiken! Van morgen vliegt zij het huis uit en uw kreupele sloeber van 't zelfde! ik wil hem geen minuut meer onder de oogen!

Naarmate Agatha voortging, veranderde haar verdriet in heilige verontwaardiging, maar bij 't laatste woord was 't alsof Seraphien den steek van een angel gevoeld had; hij sprong recht.

- Zoo niet geboerd, zuster! riep hij. En statig deed hij zijne uitspraak:

- Met dat meissejonk doet ge wat u belieft, maar dien jongen kan ik niet missen en daarbij: Polydoor is nu zonder vader en ik heb beloofd voor hem te zorgen!

- Gij ziet waar gij komt met uwe zorg! Stank en dank! Hij kan heel ons huis bederven! Denkt ge aan Elvire en aan mij, als wij onze eer verliezen! En wie zegt er dat hij de schuld niet op u keert! gilde Agatha in wanhoop!

- We gaan daar nu niet over twisten, merkte Koornaert. Er zijn dingen die men stilzwijgend verdragen moet!

Daarop draaide hij 't slot open en ging rechtop de deur uit.

Een leelijke historie! mijmerde hij. Geen mogelijkheid meer nog een meid in huis te nemen met zulk een kerel; maar om Polydoor weg te zenden, daar kan geen spraak van zijn! Philotea werd dan ook den maandag heel vroeg naar Gent gestuurd en de manke leelijkaard bleef voort in huis en over 't hof rondloopen met oogen die schichtten als schietspoelen. Tante en Elvire wilden hem niet meer aankijken en voortaan kwam een bejaarde werkvrouw drie dagen te week als noodhulp.

Het was eene schomelijke vernedering voor de prefecte der congregatie en ijveraarster van alle godvruchtige confrerieën 't geen in haar huis gebeurd was. Zij bleef teneer geslagen, zuchten, gebaarde niet te weten wat er op 't dorp van haar

gezegd werd door menschen die er heimelijk behagen in stelden. Zij deed gedokene boetvaardigheid om toch van God te bekomen dat het ongeluk haar niet als eene zonde zou aangerekend worden. Tegen haren zin moest zij nu het gezelschap uitstaan van Siska die haar vriendschap opdrong en al maar door de belofte kwam herhalen, dat zij 't geheim gezwegen hield als een graf, maar te zelfdertijde te vertellen wist, 't geen de achterklappers en kwaadsprekers uitstrooiden van 't geen langs een anderen kant van 't schandaal was uitgeleekt. Te Koornaerts liet de kwade klappei gevoelen dat men haar nu dulden moest en zij miek er gebruik van om er elken middag een potje koffie te komen drinken?

Seraphien trok er zich verder niets van aan; hij bleef met zichzelf bezig of was aan 't tateren met Polydoor en deelde hem zijne beschouwingen mede over 't inzicht des levens, de waarde van 't geluk, den vrede des harten en den aard der betrekkingen onder de mogendheden van Europa. Van de ontsteltenis en de verwarring in huis had hij gebruik gemaakt om van slaapkamer te veranderen en op den zolder onder de bloote pannen het bed te betrekken waar Philotea placht te slapen. Hij verklaarde dat hij het deed om den wind te hooren loeien boven zijn hoofd en hij zocht het van den duivel uit om zijn zuster met redens te overhalen als ze hem wilde op zijn kamer doen terugkeeren. Koornaert loech er wel fijntjes mede in zijn eigen, want de ware reden was: dat hij ginder hoog, beter kon denken en hij van daar uit, vrij kon ronddolen in den nacht en gaan waar 't hem lustte. Hij voelde namelijk den nood in zich om 's nachts met de spade op den schouder door den hof te wandelen - voor zijn gezondheid, zegde hij, omdat zijn adem achterbleef in bed, - maar het was eigenlijk omdat hij dat lijk wilde vinden dat ergens met den kop boven den grond stak, bij nachte en er bij dage weer onder kroop! Hij zag met voldoening dat men hem in alles liet begaan, maar bij stonden kreeg hij 't bewustzijn dat hij wakker te droomen liep en dat er een wereld lag tusschen 't geen in zijn hoofd omging en 't geen de menschen rond hem bedreven. Ze wisten of wilden er niets van weten; ze aanzagen hem niet voor 't geen hij was en hij kon niemand overtuigen van 't geen hij gevoelde. Hij onderging het soms alsof hij van alle levende wezens afgezonderd was en in die vreeselijke eenigheid zonder middels bleef om aan iemand zijne gewaar-

wording mede te deelen. Hij liep er als een schim zonder schaduw. Dan weer kwamen er oogenblikken dat hij nog geloofde aan 't leven; dat het hem helder voorkwam wat hij doen en laten moest om in aanzien te komen. Hij wilde er zich van overtuigen dat niemand iets wist van 't geen hij misdreven had en wilde bekend maken en het nog niet te laat was om alles gedoken te houden. Het geheim lag immers in den put begraven en daar zou het niemand gaan zoeken als hij zelf het maar gedoken hield! Dat hij dokter Blondeel eenig ongelijk aangedaan had, en er daar iets te herstellen viel, kwam nooit in zijn gedacht - hij was het onderscheid verloren tusschen het zuivere inzicht der zedelijke verhouding onder de menschen. Hij herinnerde zich niet goed meer het verschil van 't geen er in werkelijkheid gebeurde en 't geen in zijn verbeelding leefde en hij werd geschommeld tusschen die twee uitersten: met allen angst houden om zijn eere te redden en 't geheim te bewaren en dan weer om met alle kracht de schijnheiligheid af te werpen en zich te toonen gelijk hij was - een booswicht die een moord begaan heeft en door zijn slachtoffer vervolgd wordt. Na die vlagen van waanzin overviel hem de moedeloosheid om zijn leven dat mislukt was, omdat hij alles verbeuzeld had met kleinigheden en bijzaken zonder 't hoognoodige te verrichten. De boomen wisten beter waarom zij leefden dan hij zelf; om hem heen vond hij nergens de reden waarom hij hier rondliep. Hij had verzuimd zijn roep te volgen, te doen 't geen waarvoor hij geschapen was en daardoor bleef hij de halfbakkene treuzelaar die overal ten onpas of te laat komt en die vertrekt gelijk hij gekomen is en alles bedorven heeft waar hij de handen aan stak. Nu zou hij sterven en 't zou zijn alsof hij nooit geleefd had; niets zou er van overblijven tenzij een vage herinnering als uit een vervaarlijken droom; geen verdienste voor God noch voor de wereld die hij verlaten moest met ledige handen, na een langen, dorren weg te hebben afgelegd. Zijn treffelijk gedrag, zijn vroomheid, 't geweld waarmede hij de driften had ingetoomd, zijn vrijwillig verzaken aan de wellusten, het telde alles voor niets, daar de dorre boom zou uitgekapt en in 't vuur geworpen worden. Wat had hij nu bekomen van al 't geen hij betrachtte? Het opgedrongen doel was geweest: zijne krachten werkstellig maken, iets nuttigs uitrichten, maar alles wat hij vastpakte was blijven stilstaan terwijl het leven aan hem voorbij ging. 't Geen

hij gedaan had was verkeerd uitgevallen en 't kreeg een ander wezen dan 't geen hij zich had voorgesteld. De hooghartigheid en 't wraakgevoel schonken hem bitterheid in plaats van het beloofde genot en nu hij zich wilde verdeemoedigen, had het gebaar ook al zijn waarde verloren! Hij bevond zich verlaten en liep met een lijk op den rug, te trakelen, moeizaam naar 't einde van zijn leven. Waarom had hij toch ooit iets anders begeerd en betracht dan het kalme bestaan in het stil geluk? Wat kon het leven hem anders schenken? Zie, dan had hij met een rein gemoed den uitgang kunnen overschrijden en vol betrouwen tot God gaan, waar hij nu met een bezwaard geweten alle mogelijkheid op vergiffenis verbeurd had. Het praamde daar binnen en hij moest het uitlaten - de kwelgeest zou hem vervolgen zoolang hij de menschen niet kon doen gelooven 't geen hij misdreven had! Met onsamenhangende woorden vertelde hij dingen van moord, aanslag, en eeuwige verdoemenis: dat hij 't bloed van zijn slachtoffer moest terug geven! Maar niemand die gelooven wilde 't geen hij voorhield. Hij ontwaarde overal denzelfden medelijdenden glimlach.

De dood zou nog zoo gauw niet komen, want de lente was aanstaande en dan moest de nieuwe levenskracht in hem de gezondheid terug brengen. Maar Koornaert hield zich als iemand die verwittigd is en zich gereed moet maken. Hij trok alles naar zich toe en bij 't gedacht om er te moeten van scheiden kregen de geringste voorwerpen een eigen kostelijkheid in zijne oogen. Hij kon zich moeilijk gewennen aan 't gedacht dat, na hem, hier alles zou voortbestaan en vreemden er bezit zouden nemen. Terwijl hij dat te overdenken stond, wist hij zelf niet hoe ellendig hij er uit zag en daar stond als een landverrader, met een koppel wenkbrauwen die als snorren van een waterhond van weerskanten boven de diepe oogholten neerhingen, en hoe de menschen zijne vervallenheid met afschrik bezagen.

Op 't dorp werd er gepraat, gegist naar redenen; onderstellingen gemaakt en iedereen wachtte naar een uitval of om klaarheid te krijgen in 't geen er als een geheim over de twee heerenhuizen gedoken bleef. Buiten enkele meisjes was de gebeurtenis met den kapelaan reeds vergeten en de aandacht afgekeerd door het andere.... Zoo is het menschelijk hart dat in den drang om te leven voortgestuwd, vastgrijpt en loslaat, herbegint en vergeet....

Elvire alleen kon dat niet... zij wilde bidden om het te kunnen, maar 't bidden ging niet. Zij moest zich ootmoedig neerwerpen en hare schuld bekennen, maar telkens stormde 't in haar op, dat zij de verongelijkte was, en men haar iets ontstolen had zonder iets er voor in de plaats te krijgen. Zij bewonderde de sublieme houding van Celeste maar kon het haar niet nadoen. Niettemin wilde zij uit alle macht hare bewondering laten voelen en het zette haar aan de vriendschap te brengen op de hoogte der zelfopoffering. Nu zij weer bij 't ziekenbed gelaten werd, zocht Elvire alles uit om hare vriendin te troosten, op te beuren en door haar gezelschap den tijd te korten. Zij trachtte er haar eigen verdriet door te vergeten, maar ter zelfdertijd priemde er een tweede inzicht door het eerste. Zij kon het niet tegenhouden, zij was er beschaamd voor omdat het eene ongelegen kleinzieligheid leek en de zuiverheid van haar bedoeling er door bevlekt werd. Maar in de ergste verslagenheid kan men niet beletten dat de hoop ergens onverwachts doorpriemt als een tenger plantje dat den kop door alles heenvlecht om lucht te genaken en 't leven te houden. Zoo ook kwam bij Elvire iets als een vermoeden om aan 't bed van Celeste een voordeeligen uitval te zien ontstaan en een gunstigen ommekeer in haar eigen leven. Het kwam haar voor als de aanleiding tot het blijendig slot dat onvermijdelijk in elk romantisch verhaal de gescheidenen samenvoert en tot behagen van den lezer, al het lijden in vreugd verandert.

Elvire die door hare zelfopoffering en ijver de genezing bevordert van hare vriendin, na de afgunst in leedwezen tot liefde te hebben omgekeerd; - de broeder van het zieke meisje die, getroffen door de toegenegenheid der vriendin, tot inkeer komt! Lag het niet voor de hand om de verbeelding langs die wegen tot de ontknooping der werkelijke toestanden te leiden? Elvire haastte zich dus ook naar 't klooster, maar tot nu was 't haar niet gelukt er Albert te ontmoeten of zijn naam te hooren uitspreken, en zij voorzag dat er veel geduld zou noodig zijn om het gewenschte uitwerksel te bekomen.

Die hoop ook moest verijdeld worden. Een maandagmorgen, op een ongelegen oogenblik, verscheen Siska te Koornaerts terwijl Elvire nog op haar slaapkamer aan 't mijmeren was en Agatha in de keuken 't werk deed. Er moest wel iets buitengewoons gebeurd zijn dat de moeite van een extra-bezoek

waard was, zoo dacht Agatha, te meer daar Siska's oogen straalden als twee lichtjes en haar ingevallen lippen smakten van ingehouden lust. Ze vergat zelfs den snuif te nemen 't geen zij gewoonlijk deed om aan den praat te komen.

- Is 't nichtje niet thuis? vroeg zij naspeurend.

- Juffer Elvire is boven. Wat is er? vroeg Agatha gejaagd.

- Wilt ge nu wat weten? Nu is 't wel! Van den nacht is er ramulte geweest op 't dorp - hebt ge nog niets gehoord? Weet ge van niets? Wel, ze hebben mijnheer Albert van den nacht meer dan half dood geslegen, in de Dagsterre,... te Busschers als 't u belieft! Heb ik het niet gezeid dat het zoo moest eindigen? Een gemaakt spel van die mamsel! 't Was allang dat er iets broedde in dat nest. Ze zijn Charel komen optrommelen, maar de toer was al gespeeld! niettemin de daders zijn gekend: drie zeuns van Poortere, Zutters gasten, Kabooters en Kockuyt. De eenen zeggen dat de ruzie gekomen is doordat die snelle Sara mijnheer Albert wilde dwingen met haar te trouwen omdat zij nu verkareld is! Ze beweert hem in schande te zullen brengen!... Anderen zeggen dat de mannen uit 't Gangske moe waren van dien windhaan met eene van hun soort te zien floreeren en ze hebben hem weggekegeld!

- En waar is mijnheer Albert nu?

- Charel heeft hem naar huis geleid en naar zijn zeggen, zal hij wel een paar dagen te bedde blijven, want ze hebben den jongenheer overstampt naar de mode - hij was al bloed en zijn kleeren hingen in riemen! Dat zal hem leeren!

Agatha besloot er niet van te spreken aan Elvire maar dien dag reeds was iedereen zoo vol van 't gebeurde dat 't verzwijgen onmogelijk werd. En Elvire, door den schrik en ontsteltenis heen, kreeg weer het gevoel dat die gebeurtenis in haar voordeel moest uitdraaien en misschien 't begin was van die gunstige ontknooping waarop de pastor gedoeld had. Zij beschuldigde zich reeds gewanhoopt te hebben wanneer 't nu weer bleek hoe ondoorgrondelijk de wegen der voorzienigheid zijn en hoe God soms de wonderlijkste middelen gebruikt om een doel te bereiken. In elk geval zou die kwade verleidster haren slechten invloed op Albert niet meer uitoefenen. Wie weet, was het voor hem de bliksemschicht niet op den weg van Damascus? de genadestraal waardoor de vereeniging van Vinicius met Ligie mogelijk werd!?

Juist drie dagen nadien in den achternoen, als Agatha en

Elvire, gelijk gewoonte, aan het naaitafeltje zaten, was 't dat Poliet plots, op zijn kousen langs achter te Koornaerts binnenstormde met den roep:

- Zeere, zeere! hulp, haast u, een ongeluk!

Zonder verderen uitleg was de knecht weer vertrokken. Tante en nicht bezagen elkaar om te weten wat ze zouden doen, maar deels uit nieuwsgierigheid en ook, omdat men in nood alles vergeten moet, en hulpe bieden, volgden zij zonder dralen langs achter door den hof en vonden er 't poortje nog open der warande langs waar de knecht gekomen en weer verdwenen was. In de keuken wachtte Poliet haar op en deed teeken dat ze zouden naar boven komen. Met ingehouden stem vertelde hij dat de jongeheer met ruzie vertrokken was en mevrouw daarop in bezwijming gevallen, - dat zij haar boven hadden gedragen en niet wisten of ze dood was of levend.

- En 'k sta hier alleen; de dokter is uit, merkte de knecht en 'k weet niet langs welken kant hem gaan zoeken! 't Is toch beter dat er iemand bij is... de pastor ook moet geroepen worden! God, God! wat zal mijnheer staan zien!

Mevrouw Blondeel lag uitgestrekt op het bed en de doove Marie-Anne was lijvelijk bezig haar 't gelaat te bessen met azijn. Er was geen leven meer aan te zien en niemand die wist wat aan te vangen. Poliet was al weg en er bleef niets anders te doen dan te wachten. Eindelijk kwam Agatha op den inval om de tafel op te schikken met keersen en kruisbeeld en watte en wij-water voor de bediening der heilige Olie. De tijd verliep als eene eeuwigheid in angstige afwachting terwijl de zekerheid al duidelijker werd dat Justine gestorven was. Agatha stelde zich luid aan 't opzeggen der gebeden en Elvire snikte van aandoening. Elk naderend gerucht werd afgespied als een gebeurtenis van belang en niemand die durfde uitkijken om te zien wie er eerst zou opdagen. Eindelijk hoorde men in de verte de bel der berechting die naderde. 't Was de verlossing uit den spannenden toestand. De pastor gerocht met moeite boven en door het asemjagen sprak hij half luide de latijnsche gebeden. Elvire zat beangst aan den hoek van het voeteind om te zien wat nu gebeuren zou, in de vrees of hare tegenwoordigheid hier gewenscht of gelegen was. De pastor bezag de zieke aandachtig, zocht naar den pols en zonder iets te zeggen, begon,

hij 't heilig Oliesel toe te dienen. Hij vermaande de aanwezigen dat zij heel stil zouden zijn en de gebeden medelezen. Terwijl ze daarmede bezig waren, en Agatha de gewijde kaars vasthield in de hand der stervende, ging er gerucht aan de voordeur en in de gang. Uit eerbied voor het lijden haastten de aanwezigen zich allen uit de kamer om den dokter met zijn vrouw alleen te laten. In 't heengaan bemerkte Elvire nog hoe hij den hoed aflegde en de handschoenen uittrok alsof hij een gewone zieke te onderzoeken had. Hij was bezweet en de druppels perelden op zijn blooten schedel. Wat er verder gebeurde wisten zij niet want uit de ziekenkamer ging geen gerucht en welhaast hoorden zij den pastor die zijn vriend wegbracht en naar beneden leidde.

- Dat zijn Gods werken, dokter, hoorden zij hem zeggen in 't heengaan. Gij hebt veel lijden gezien in uw leven, wij ook krijgen elk ons beurt; 't is nu aan u moed te toonen.

Een stille tegenwerping van den dokter en een ingehouden snik. Daarop de pastor weer, die met een diepe ademhaling, luider uitsprak:

- Neen, neen, neen, geloof dat niet; Albert keert terug en wie weet moest de dood er niet tusschen komen om hem tot inkeer te brengen!

Agatha en Elvire met de meid en den knecht waren weergekeerd en hernamen het gebed, toen de pastor binnen kwam en Agatha aansprak.

- Er is hier eene moeilijke boodschap te verrichten, zegde hij, die wat omzichtigheid vereischt, wilt gij u daarmede gelasten, juffer?

- Geern, mijnheer pastor.

- Het lijk hier moet opgetooid worden, de kloosterzusters doen dat gewoonlijk; er is nu kwestie, dat nieuws ginder bekend te maken, zonder dat zuster Celeste er iets van te weten komt.

Agatha knikte en had begrepen.

- Ik ga er naartoe, mijnheer pastor.

Er was hier niets meer te verrichten en toch dacht er niemand aan het doodsbed te verlaten; zoo gauw men er van weg moest, keerde men weer om niets van 't belangrijke te verliezen. Heel den dag was er geloop en bezoek; gejaagd, ingetogen, ernstig. Men praatte halfluide, uit eerbied voor de overledene; men bood zijne diensten aan, men zocht het uit

om deelneming te toonen. Door dat ernstig geval was plots al 't andere minderwaardig geworden en de gewone bezigheid van den dag opgeschorst.

In den namiddag, toen Agatha thuis kwam, vond zij Koornaert geleund tegen de horlogekast, staan nadenken en op de vraag van Agatha of hij nu 't lijk niet zou gaan groeten? bleef hij staan dubben gelijk iemand die bewust is van 't groote oogenblik en de plechtigheid van den toestand, waarop de gelegenheid geboden wordt om een gewichtigen stap te doen die over 't verder verloop van zijn leven moest beslissen. Maar hij bleef er staan en liet den kostelijken tijd zienling voorbij snellen om de gebodene kans te verliezen!

In den namiddag kwam de pastor ook nog het voorstel doen:

- Toe, toe Seraphien, de dokter is nu in 't verdriet en 't is maar recht dat gij nu als gebuur, het lijk gaat groeten. Koornaert, 't is nu 't oogenblik en denk dat er veel van afhangt en gij ook iets doen moet voor 't welzijn van anderen! Maar de rentenier schudde den kop:

- 'k Moet nog overletten... en dat andere; 'k moet eerst nog mijn straf uitdoen voor die moord en het lijk begraven. Ze zullen mij wel komen ophalen als ze 't weten! Gij ook gelooft niet dat ik het gedaan heb!

Het voorval had hem blijkbaar geschokt en Koornaert verkeerde in zijn slechte luimen. De pastor trachtte hem nog redenen te doen verstaan en zegde, als hij den dokter gemeenstig de hand wilde geven, al het overige van zelf terecht zou komen.

- 'k Zal 't doen! beloofde Koornaert, maar 't was eene belofte om gerust gelaten te worden.

Al dat zuchten en weenen en heel die meewarigheid verveelden hem en hij begreep niets van Agatha's inzichten die nu vooral op eene toenadering hoopte omdat dokter Blondeel de eenige was die haar broer zijn dolende zinnen in orde kon brengen.

Tegen den avond kwam er wat verpoozing en stilde het drukke geloop te Blondeels. Het lijk was opgetooid en er werd geschikt dat Elvire met Marie-Anne de eerste helft van den nacht zouden waken en Agatha hen zou komen aflossen om met Poliet de andere helft te doen. De dokter was er niet op gesteld om meer vreemde menschen in huis te hebben binst den nacht. Hij zelf zou opblijven om alles te schikken

daar Armand eerst morgen tegen den noen kon aankomen om te hem helpen.

Na 't avondeten trok Elvire op met haar kerkboek en Agatha bleef met nonkel alleen thuis. 't Was den eersten keer dat het meisje de dood aanschouwd had en dat gevoel doorschokte zoodanig haar gemoed, dat alle andere gewaarwordingen er bij stil stonden. Haar hart klopte en ze trok den witten shawl dichter om de schouders daar de angstrilling haar lichaam overzinderde. In stilte trok zij met de meid naar boven en vond er den dokter geknield vóór 't bed, met hoofd in de dekens geduwd. Hij bleef er langen tijd zitten en eindelijk stond hij op, vroeg of alles in orde was voor den nacht en vermaande hen, dat, als er iets ontbrak, zij hem beneden in de voorkamer moesten roepen. De nacht zette in met de plechtgheid eener heilige stilte. Niets dan het spokkeren der wassen keersen en bij poozen 't onregelmatige kloppen van den houtworm in de oude meubelen. Het uurwerk op de marmeren schouw was stilgelegd en het voortschuiven van den tijd werd men slechts gewaar telkens de klok van den kerktoren, heel in de verte, de slagen van het uur aftelde. Elvire had eerst gemeend in haar kerkboek te bidden, maar zij nam haar rozenkrans omdat zij niet laten kon den blik te houden op het gelaat der overledene. Het lijk boezemde haar geen vrees in, 't was eerder verwondering en nieuwsgierigheid om iets te zien dat met de eeuwigheid in betrek was, en 't bovenaardsche leven begonnen had. De beiers schoven haar door de vingers, de lippen prevelden, maar onophoudend moest zij denken aan mevrouw Blondeel die zij zoo goed gekend had en gehoopt haar eens ‘moeder’ te mogen noemen! Wat kwam er al niet opgestormd in haar gedachten en hoe volgde 't eene visioen aan het andere op! De gordijnen aan de vensters waren dicht maar er door heen was de klaarte merkbaar van de maan die ginder ergens, hoog aan den hemel uithing. Tegen Elvire's verwachting ging de tijd heel snel voorbij en 't verwonderde haar, nu reeds de kreveling te hooren langs de trap, die te kennen gaf dat Poliet en tante er waren om haar af te lossen. Men drong aan en wilde dat zij nog iets gebruiken zou; Poliet wilde haar naar huis vergezellen, maar zij weigerde, want 't was klaar lijk dag buiten en in den hof zou haar geen mensch ontmoeten!

En toch was Elvire wel bang, wilde 't echter niet geweten

hebben. De gruw voor de dood, 't ongewone van het nachtelijk uur, de kilte deden haar rillen, maar zij trachtte dat gevoel te overmeesteren want iets anders was haar ingevallen. Hier in den hof verkende zij heel goed de paden en wegels, de boomen en tronken, en de witte hofbankjes blekkerden van ver tegen de zwarte schaduw. 't Bekoorde Elvire om van de gelegenheid gebruik te maken al die dingen hier nog eens te bezien, waar zij vroeger het reinste geluk genoten had. 't Weer was prachtig, in het maanlicht stonden de naakte boomen er met donkere massa's en heldere diepten als de feërieke décor van een droomvisioen. Het bracht haar te binnen al 't geen zij hier op die eigenste plaats, jaren voorheen, beleefd had. God! hoe ver lag dit alles achteruit, zoo heelemaal buiten 't verband der huidige toestanden. Nu scheen het haar dat de dingen die zij hier eens beleefde, nooit bestaan hadden, of met haar zelf niet gebeurd waren. Met behagen hield zij stil bij al wat haar telkens iets nieuws herinnerde. Hier stond de treurbeuk als een machtig gebouw die 's zomers zijn loof open spreidde als een purperen mantel waar 't goed was onder te schuilen in de schaduw. In haar geheel was die warande voor Elvire iets als de oase vol kleurigheid, waar de beste stonden van haar leven voorbij gegaan waren. En nu, met dien maneschijn overgoten, was er iets van de plechtigheid te voelen, die hangt in 't wachten naar den liefdezang van den nachtegaal... die er elaas, afwezig was en uit dat aardsch paradijs verbannen.... De lente zou hier nooit meer haar wonder komen verrichten en waar Elvire rondkeek, hier in het dichte struikhout en door de naakte twijgen van het boschje, kwam het haar voor als de toovertuin van Klingsor die plots, door het gebaar van Parsifal met de lans, verdord, verpulferd en verschoeperd, versteend lijkt, zonder leven, gruwzaam als de dood. De angst bereed haar en zij haastte zich terug te keeren. Zij was beschaamd om nu op dit oogenblik, terwijl de meesteres over aarde lag, hier rond te loopen en 't geen zij gedaan had, kwam haar voor als de grilligheid van een onberedend meisje. Alle treurnis of weemoed, haar eigen vreugden en smarten schenen nu van geenen tel bij 't geen de dood hier geschonden had. Nu voelde Elvire, dat er ernstig zware voorvallen den levensgang komen storen waarbij al 't andere als nietigheid dient beschouwd te worden - dat 't leven, in zijn eenvoudigsten vorm 't eenig voorname is! Zij verliet

de warande gelijk men eene plaats verlaat waar iets afgespeeld is en waar men nooit meer zal terug komen. Nu maar gauw door het enge wegelte, tusschen de twee hooge hagen om het andere poortje te bereiken.

Eens in den eigen tuin gekomen, herkreeg Elvire 't gevoel om veilig haar ingeving te mogen volgen. Zij wilde toegeven aan den redeloozen drang om nu van die opperste gelegenheid gebruik te maken en nog een laatsten keer op het heuveltje te gaan en den toovertuin in 't maanlicht te overschouwen. 't Was een zotte gril en zoo gauw speet het haar dat ze 't deed, want het verschafte haar niet het verwachte genot! Van hier uit gezien verkende zij niets en de maan die er overschong, gaf er eene uitdrukking aan het uitzicht van oneindige kalmte zoodat al het gevoelerige er in opgelost werd en er in versmoorde tot nietigheid!

- Hoe kunnen de dingen die eens ons opperste geluk uitmieken, nu oorzaak zijn van ons ongeluk? Hier op dat heuveltje was 't dat zij vroeger telkens kwam uitkijken om moed en geduld op te doen en verlangen naar wellust! Nu was 't alsof zij op haar eigen jeugd blikte die vergaan was en verdord als een wintertuin!

Elvire keerde terug langs de middenlaan toen zij plots inhield en slaggelings staan bleef als aan den grond gesteven, verpaft door schrik en een schruwel wìerp zonder te kunnen vluchten. Vóór haar, vlak duidelijk, stond de zwarte silhouet van een man die een put aan 't maken was en met de spade haastig de eerde opgooide. Na den schok kwam de bezinning en zij meende dat 't inbeelding was, maar op haren schreeuw had de man zich in volle lengte opgericht en toen hij haar staan zag, sloeg hij de armen open, wierp een nog veel vervaarlijken schruwel die lunderde door de stilte en daarop viel hij ineen als een slunse. Elvire voelde zich nu los van den grond en vluchtte over en door alles, het poortje uit en stond, eer ze 't zelf wist hoe, te kloppen met beide vuisten te Blondeels op de achterdeur. In een wenk waren Poliet, Agatha en de dokter bij de werke en zagen het meisje dat bibberde van schrik en ontsteltenis.

- Ik heb een man gezien! Een man in den hof! Een doodengraver! was alles wat ze zeggen kon.

De dokter schudde twijfelend het hoofd en dacht aan eene zinsbegoocheling gewekt door de overspannen zenuwen die

haar dien grafmaker hadden voorgetooverd. Hij deed haar de slapen wasschen met azijn en trachtte haar intusschen te bedaren; maar Elvire hield aan, liet zich niet bepraten en bevestigde wat zij gezien had en gemeend haar nonkel te verkennen.

- Goed, ik en Poliet zullen gaan zien, zegde hij. En 't eenige middel om van den schrik ontslagen te zijn, 't is dat ge mee komt en u overtuigt dat 't inbeelding was 't geen ge gezien hebt.

- 'k Heb hem zien vallen! riep zij.

Poliet nam het geweer, de dokter een revolver.

- Zorg gij voor het meisje, zegde hij aan Agatha; Marie-Anne zal hier wel alleen blijven, zij is niet bang. Alle vier, dicht bijeen, zonder gerucht, gingen zij over den koer naar het poortje. De boomen kregen fantastische spookgedaanten en de nachtstilte rondom was vol verdachte geruchten. De dokter en Poliet gebaarden zich stout om de vrees bij de vrouwen te verdrijven; zij stapten voorop, recht naar de aangewezen plaats.

- Ginder! wees Elvire, tegen dien aardbarm.

Zij hielden de wapens gereed en stapten met omzichtigheid terwijl Agatha met Elvire bleven staan wachten naar de uitkomst. 't Was echter al te waar 't geen het meisje gezien had; want daar vonden zij in de groeve een man liggen met de spade nevens hem. De maan lichtte helder genoeg om Koornaert te verkennen; maar de dokter schrikte toen hij bij 't aangrijpen een kleverige vocht voelde en zag dat het bloed was. Hij vermoedde een ongeluk en om de vrouwen niet te verschrikken ging hij eerst tot bij haar:

- Juffrouwen, zegde hij, ga nu gauw in huis en ontsteekt het licht want 'k meen waarachtig dat Seraphien hier gevallen is; hij zal in zijn droom of in slaapwandel hier gedompeld zijn en zich ergens aan gekwetst hebben. Daarop dreef hij haar zachtjes van den put weg en drong aan opdat zij alles gauw zouden gereed doen. Aan Koornaert was er geen leven meer te bespeuren en de dokter en Poliet moesten hem onder de oksels en bij de voeten opnemen en dragen als een lijk.

- Schrik niet, hij is in bezwijming, zegde de dokter om Agatha, die op het zicht begon te kermen, gerust te stellen. Zij legden hem op een bed en de dokter reinigde 't bloed van het gelaat, onderzocht hem, maar vond nergens eene

schram of wonde. Poliet kreeg in stilte de opdracht den pastor te gaan roepen.

- Seraphien heeft bloed overgegeven langs den neus, merkte de dokter; er is geen onmiddelijk gevaar en ik hoop dat hij gauw bekomen zal.

Agatha en Elvire waren echter zoo gemakkelijk niet te stillen en op 't zien van het bleeke gelaat en de geslotene oogen wilden zij niet gelooven dat hij nog leefde. Om er wat afleiding in te brengen, begon de dokter met vragen te stellen over de gewoonten en levenswijze van den zieke, in den laatsten tijd.

- Ik heb hem in lang niet gezien, maar hij moet een ziekte gedaan hebben, 't is niet mogelijk zoo af te vallen, merkte de dokter. Heeft hij geen hulp ingeroepen van een geneesheer?

- Och, God! kermde Agatha, die niet beter vroeg dan te mogen haar hart openen; en in één stroom vertelde zij: van de gejaagdheid, de kwelgedachte om zich als moordenaar uit te geven en te moeten boeten voor eene ingebeelde misdaad. Dan zijne vreemde invallen om 's nachts op te loopen en in den hof al de aarde om te woelen om er iets te zoeken...

Eindelijk kwam de pastor en de dokter zond Poliet naar huis om Marie-Anne gezelschap te houden.

- Wat gebeurt er? Wat is 't? de knecht wist me geen bescheid te geven! vroeg de pastor benieuwd.

- We hebben hier te doen, zegde de dokter, met een geval van hartziekte, verzwaard door eene neurasthenie. Koornaert is meer ziek naar den geest dan naar het lichaam en als wij zijn gemoed kunnen bedaren, hebben we al een groote kans hem te redden.

- Maar dat bloed? vroeg Agatha.

- Heeft niets te beduiden! zegde de dokter en zich naar den pastor wendend, vervolgde hij:

- Bij arterio-sclerose valt het meer voor dat de adertjes in den neus verweerd worden en bij 't barsten iets teweeg brengen dat op bloedspuwen gelijkt.

Hij had het maar pas gezegd, als de zieke een nieuwen aanval kreeg en 't bloed hem weer uit neus en mond spatte. Koornaert opende de oogen, keek verdwaasd rond op de aanwezigen en sprak tot zichzelf:

- Nu heb ik den geest gezien! Hij is verlost. Ik heb het

bloed van mijn slachtoffer weergegeven - ik ben ook verlost!

- Ja, ge zijt verlost, Seraphien en nu zult ge spoedig weer genezen zijn! zegde de pastor. Ge moet u gerust houden en kalm blijven.

- Niemand wilde mij gelooven, en nu zullen ze wel moeten, als ze 't bloed gezien hebben!

De dokter verbood hem verder te spreken of te roeren, alle aandoening vermijden.

Koornaert meumelde nog wat binnensmonds en sloot de oogen weer. De anderen bleven rond het bed geschaard als de vergadering van een raad die iets gewichtigs moet beslissen. De pastor sprak voortdurend zijn beschouwingen uit om iedereen te troosten en op te beuren, maar allen ondergingen het ongemak omdat er iets onuitgesproken bleef dat tusschen hen in de kamer hing. Zij voelden het bij malkaar zoo duidelijk, zoo dat 't niet noodig scheen het uit te spreken. Want er bleek nu geen kwestie meer van uitleg om gelijk te halen of schuld te bekennen tegenover elkaar. Aan de uitdrukking van hun wezen was 't te zien, dat ze allen met de zelfde gedachte bezig waren en tot de overtuiging kwamen, dat zij door trijfels en beuzelarijen 't leven vergald hadden en gezocht zonder vinden, om langs een vervaarlijk langen ommeweg aan te komen waar ze wilden zijn; tot hunne beschaming moesten zij bekennen dat er een sterfgeval noodig geweest was en de dood had moeten tusschen komen om hen den zin van den waren levensernst te doen begrijpen!

- Waar de menschen het niet vinden, brengt God hen op den rechten weg, zegde de pastor eindelijk omdat hij zich genoodzaakt zag het algemeen gevoelen uit te drukken. Maar terwijl hij het woord uitsprak, meende hij iets te zien als een verwijt op 't gelaat van den dokter, die eene tegenspraak merkte in de woorden die hij altijd als zijn stelregel verkondigd had. Hij zelf voelde het zoo, want hij was overtuigd dat hij hier in de zaak niet genoeg of wel te laat had ingegrepen en zich te veel betrouwd om de dingen hun loop te laten en toe te zien.... Achteraf beschouwd, moest hij bekennen 't geen de dokter hem indertijd had voorgehouden: dat er door samenloop van omstandigheden, verwikkelingen ontstaan die niet meer in hun vorigen stand kunnen hersteld worden; dat de verhoudingen anders worden en de dingen in hunne innerlijke waarde en beteekenis, wijzigingen ondergaan waardoor zij voor

ons alle belang verliezen. De pastor echter, was de man niet om zich verloren te geven, of te laten ontmoedigen, - waar 't eene hem uit de hand viel, greep hij 't andere aan.

- Bij dood en sterfgeval moeten wij ons schikken, zegde hij, maar we mogen niet vergeten bij de levenden om te zien! en ook: ons te bekommeren om 't geen er na ons overblijft. De dokter sprak er niet op, maar hij dacht na: hoe dat groote huis nu en alles wat er in was, - hij kon het zich niet voorstellen zonder den bezielenden geest van zijn vrouw! - om er alleen te moeten in voortleven, - het kwam hem redeloos voor en onmogelijk. Voortaan zou hij zich onthechten van alles, want 't geen hem nu nog geschonken werd, kwam te laat om er te kunnen van genieten. Zijn bestaan was gebroken, en al waar hij rondkeek, lag alles in stukken gevallen, verbrijzeld. Daar doelde hij nu op die brave Celeste, die nog onwetend was van het ongeluk en wellicht er bij bezwijken zou als ze 't moest vernemen! Welken slag zou het zijn voor Armand? En hoe zou Henri, in de wilde streek, het nieuws opnemen? En Albert?!..... Zijn verstand bleef er bij stil. Er kwam hem iets voor als eene schemering, waardoor hij inzicht kreeg en den toestand overschouwde. Had hij geen ongelijk gehad zich te willen verzetten tegen het onvermijdelijke, met Albert te willen tegenhouden, en was hij zelf, door zijne kortzichtigheid, de schuld niet van 't geen nu gebeurd was? God, hoe staan wij hier blindelings rond te tasten en hoe verkeeren onze daden het goed in het kwaad, tegen ons beter weten in!

Daarbinst praatte de pastor maar gemoedelijk door, als iemand die bewust is dat het hoort bij het ambt en bij de omstandigheid, om de menschen in alle hevige gebeurtenissen van 't leven, bij te staan en moed in te spreken.

- Na de ramp moet men met de bouwvallen zijn huis weer optimmeren om niet van koude om te komen, verklaarde hij. Als we 't àl verloren wanen, blijft er nog zooveel over dat 't leven waard is en we klampen er ons aan vast hoe slecht het ook gaat. Zie nu, dokter, zegde hij, als 't ten kwaadste geweest is, komt de beternis - laat uw dochter nu weer gezond worden, en Albert terug keeren - want hij komt terug, stellig! Gij kunt nog zulk een schoonen ouden dag beleven en genot hebben in 't bestier der gemeente.

't Gedacht aan de grootsche betooging en het dubbele

jubelfeest, gaf de pastor nog niet op, maar hij vond het ongelegen om het nu uit te spreken. In zijn meening alevenwel, was de dokter nu getroost en opgebeurd.

Inmiddelertijd had Koornaert alles liggen aanzien, maar scheen enkel met zijn eigen geval bekommerd; in zijn eng boerenegoïsme opgesloten, liet hij den dokter vertrekken zonder een teeken te doen of een woord te spreken dat eenige deelneming verried of naar de verzoening trachtte.

Hij zond de anderen weg en toen hij met den pastor alleen was, verklaarde hij te willen biechten.

- Zijt ge nu gerust en tevreden? vroeg de pastor, nadat hij hem de absolutie gegeven had.

- Ja, als gij mijn straf en mijn boete zwaar genoeg acht..

De pastor stelde Koornaert gerust en drukte hem nog eens op het hart: dat hij nu zijn leven moest herbeginnen voor 't geluk van zijn nichtje en den vrede bewerken in zijne omgeving - voor zijn eigen geluk. Seraphien scheen het echter niet te vatten en bleef uitstaren boven de woorden die hem niet raakten. Elvire deed den pastor uitgeleid en eer te vertrekken zegde hij nog:

- En gij vooral, Elvierke, geen moed verliezen, - ik verzeker u dat die wilde vogel weer naar zijn kooi terug keert. De dood van zijn moeder zal hem tot goede gevoelens brengen. Ge moet veel voor hem bidden.

Zij glimlachte gedwongen, want haar gemoed was te zeer geschokt om nog belang te hechten aan 't geen de pastor zegde. Zij geloofde er toch niets meer van! Want, als hij ooit weerkeerde, Albert was de jongen niet meer, gelijk hij in haar hart gekweekt stond. Er was iets verbeurd aan hem, en ook aan haar was iets verbeurd, zoodat ze voor malkander ongeschikt waren; hunne begeerte straalde niet meer op naar malkaar en hunne verbintenis zou de ideale eenheid nooit meer uitmaken. Elvire, als jong meisje, had eens die stellige zekerheid gekend, dat 't geluk voor haar beschikt was, dat zij er recht op had, en nu voelde zij dat haar jeugd als eene bloeiende lente voorbij was en hare liefde niets inhield tenzij eene schoone illusie. Van 't leven en van de liefde had zij iets wonders verwacht en van 't eene gelijk van 't andere had zij niets dan de leelijkheid gezien. Iedereen had het haar voorgelogen en bekoorlijk voorgeschilderd, en ze had het bij zichzelf moeten ondervinden om de werkelijkheid der dingen te kennen.

Maar, God, wat had zij toch misdreven om zoo ongelukkig te worden? Wat heb ik toch anders gedaan, dan verlangd en begeerd 't geen mij volgens alle menschelijke waarschijnlijkheid toebedeeld was? En waarom wordt mij dat ontnomen? Zij had toch altijd gemeend en haar best gedaan iets te worden; zij wist dat zij iets had kunnen zijn en dat zij nu veroordeeld was om hier te blijven! Het was in haar geweest als eene vlam die een tijdje heeft opgeflakkerd om weer te vergaan!...

Om tot bedaren te komen, stelde Elvire zich de wondere heldhaftigheid voor van sommige heiligen; onder ander kwam het figuur van Ligie te binnen, - het christen meisje, dat om zijn geloof de schromelijkste vervolging en lijden verdragen had; maar een bedroefd gemoed wil geene troostredenen aanvaarden, dompelt zich liever onder om de troostredenen zelf te loochenen - was Ligie op het einde niet beloond geworden en zag zij hare begeerte niet vervuld in eene vreedzame vereeniging met den aanbeden Vinicius?! - En mij echter is alles ontvallen, zuchtte Elvire. Nonkel en tante waren er nog?! - Ja, maar die waren voor haar gemoed nu iets dan: goede kost waar men te veel van genoten heeft. Langs dien kant kon het meisje niet langer meer hare levensbegeerten voldoen; daarbij, tante en nonkel waren oud, ze zouden weldra sterven... En daar zag Elvire het eenige onvermijdelijke bestaan: om hier in dat eenzame huis alleen en verlaten het leven te slijten; te worden als tante Agatha zelf, met de herinnering harer verlangens als ‘eene bloedende wonde in het hart’! met de treurnis om 't geen had kunnen zijn en nooit kan worden!

In 't vervolg zouden de dagen, als een regen, druppel voor druppel, neerleken in de eentonigheid der stilzwijgende omgeving. Het leven dat een stonde uit den gewonen gang geschud was, zou weer zijn effenen loop hernemen, zonder ander speur der beroering tenzij de herinnering met 't bewustzijn aan de nuttelоosheid van alle treurnis en aan de onmogelijkheid van gelijk welke nieuwe beroering.

's Anderdaags vroeg was er wat meer beweging rond de kerk en in 't portaal stonden de wijven in haar kapmantel drukker aan 't vezelen dan naar gewoonte. Zij hadden werk om te vertellen hoe die jonge stadsheer er van door was omdat hij hier niet aarden kon, maar dat hij eerst zijn moeder zooveel verdriet aandeed tot zij geborsten was als eene pruim....

Over 't geen te Koornaerts gebeurd was, liepen de meeningen uiteen omdat men geen voldoende bescheid had en niemand eenig vermoeden durfde uitspreken of den braven man verdenken van een kwade daad.

Toen de pastor, na de mis, over 't kerkhof naar huis trok, was er al geen spoor meer van eenige beroering. Hij wribbelde vergenoegd de handen, glimlachte vol inwendige voldoening, gelijk iemand die een zware taak ten goeden einde heeft gebracht en al zijne begeerten vervuld ziet. Al wat eenigszins zijn gemoed van dorpsherder had kunnen verontrusten, was nu verwijderd en in 't verschiet was geen enkele vlek meer, die nog eenige zwarigheid zou kunnen meebrengen. Het deed hem den indruk alsof er hier een leelijk luchtgevaarte over 't dorp was neergedaald; een walm van de stadslucht naar hier was overgewaaid en een stonde de stille gemoedelijke rust der parochianen had gestoord. Maar nu dat 't kwaad geweerd was, en de serene, zalige dorpslucht weer stil over de huizen hing, zou het kalme geluk er weer heerschen voor al tijd.

E I N D E .

Oproep.
Balthazar Verhagen.

Hoor de wilde Noordervlagen
Door de donk're straten jagen,
  Zie den dans der doode blâren
  Om de trillende lantaren!
Zware winterwolken zwellen
Uit de branding en zij snellen
  Over de verkleumde landen,
  Waar de stille vuren branden.
Kom! Nu sluit ik de gordijnen:
Hier óók zal een lampje schijnen,
  Blauwe en roode vlammen stoeien
  In mijn haard - de kolen gloeien!
En de wijn zingt in de glazen:
Is 't niet schoon, als wijze dwazen
  Aan Gods gave ons te verkwikken?
  't And're mag de Tijd beschikken,
Die de buien wêer zal dringen
Naar de kille Noorderkringen,
  't Warme suizelen zal brengen
  En den luwen regen plengen,
Dat op weeke lente-weiden
Kruidengeur en dauw zich spreiden.
  Manestralen zullen stroomen
  Over nieuwe liefde-droomen,
Wen wij onder donk're linden,
Heimelijk, als jong-verblinden,
  Zonder weemoed, zonder woorden
  Schuilen in verscholen oorden....

Maar nu is het koud daarbuiten:
'k Zal de stormen buiten sluiten,
   Feestelijk mijn kamer cieren,
   Kom, den winter door te vieren!
Want in 't haardvuur dansen vonken,
Roode wijn staat ingeschonken,
   Kaarsjes droomen aan de wanden
   En in hagelwitte manden
Geuren ooft en zoete spijzen.
'k Heb een vedel, die de wijzen
   Onzer zomerschemeringen
   Zachtkens aan uw oor zal zingen.
'k Zal u naar den leunstoel leiden,
Aan uw voeten nederglijden,
   't Hoofd op uwe knieën leggen
   En de zoete waarheid zeggen,
Dat de weelde van den zomer
Nòg in uw verliefden droomer
   Warm blijft, nu de Noordervlagen
   Door de donk're straten jagen!
Winterwolken mogen zwellen
Uit de branding, razend snellen
   Over de verkleumde landen -
   Liefdesvuur blijft stralend branden!

Kom dan! 't Boos getij' begint,
En ik ben zoo eenzaam, kind!

Het goed recht van de spiritistische theorie.
Jhr. Mr. R.O. Van Holthe tot Echten.

DE wetenschap heeft tijden lang zich alleen of zoo goed als alleen bezig gehouden met die levensfeiten, die men proefondervindelijk kan nagaan; maar in de laatste helft van de vorige eeuw bleek, dat daardoor eene geheel reeks levensfeiten waren veronachtzaamd, die spontaan voorkomen en wijzen op de psychische zijde van de organische wezens. Onder die feiten nemen eene belangrijke plaats in de zoogenaamde spiritistische verschijnselen, die, voor zooverre zij spontaan en zonder suggestie van onderzoekers voorkomen, zelve als hun oorzaak aangeven de inwerking van de zoogenaamde dooden op ons, menschen. Het geloof van de Christenen, schoon wortelende in de verschijningen van Jezus van Nazareth na den dood, heeft door de vage begrippen van een verren hemel en een verre hel er sterk toe medegewerkt om aan te nemen eene breede en diepe klove tusschen de wereld der menschen en de wereld der ontlichaamde menschen.

Terwijl de wetenschap dus eenzijdig op louter materieele banen werd geleid, wierp het geloof geen tegenwicht in de schaal voor hen, die niet meer konden vasthouden aan de dogma's der kerken.

Toch heeft het onderzoek der laatste jaren tal van wetenschappelijke mannen, en daaronder van den eersten rang, - hoe bezwaarlijk tengevolge van den aard der verschijnselen, welker oorzaak wortelde in een wereld van andere menschelijke wezens en dus allerminst aan door de onderzoekers vast te stellen regelen was te binden, dit onderzoek ook is - er van overtuigd dat de klove tusschen ons menschen en de door den dood van ons gescheidenen, ofschoon belangrijk, niet zoo diepgaande is, dat zij - zij het hoogst onvolkomen en tijdelijk - niet door gevoel en gedachte is te overbruggen.

Sinds eenige jaren is er eene richting onder de mannen der wetenschap, die de levensverschijnselen tracht te verklaren op mechanische en chemische wijze; maar toch reeds de wording van ons menschen doet ons zien dat bij de levensverschijnselen een zeker iets - dat wij onzen geest kunnen noemen - regelend werkzaam is bij de organiseering van ons lichaam. Dat bezielende element heeft dus een organiseerende capaciteit, die niet zetelt in het lichamelijk organisme; want zij vormt dat naar den aard van het bezielende iets, dat een als het het ware samengesmolten deel schijnt van het bezielende iets van onze ouders en dus begiftigd schijnt met de erfelijke eigenschappen van die ouders, zooals deze zich uit de vereeniging vormden. De stof, waaruit het lichamelijk organisme is samengesteld, wisselt; maar het bezielende iets blijft en vormt het voor het leven onmisbare substraat van ons bestaan en als het niet meer in het lichaam werkt, valt dit uiteen. Is nu dat bezielende iets, dat de mensch zelf is, ook vernietigd omdat wij het niet meer zien en het niet meer werkt in het lijk? Is dat bezielende iets langzamerhand uitgeput door ouderdom en ziekte of is het naar den loop van de natuur ontgroeid aan het lichamelijk organisme en valt dit daarom af, m.a.w. zet de mensch na den dood zijn leven voort of niet?

Dat is de vraag en het spiritisme is de levensrichting, die beweert dat die kwestie door zekere feiten is opgelost en dat die feiten tevens - wat met de oplossing samenhangt - medebrengen, dat er invloed van de zoogenaamde dooden op ons uitgaat.

In den loop der eeuwen, van af de dagen van Homerus, waar Ulysses de geesten der overledenen aanschouwt, deed zich steeds het verschijnsel voor, dat er waren menschen, die volhielden dat zij verschijningen van overleden menschen hadden gezien. Natuurlijk ging dit gepaard aan bijgeloovige en vreemde verhalen, de faam voegde bij de eerste verhalen niet weinig bij. En ten laatste kwam het verstand, vooral van die groote meerderheid der menschen die van afwijkende levensverschijnselen geen kennis neemt, in opstand tegen deze van het normale afwijkende verhalen. Het geloof aan geestverschijningen werd in de schatting van die menschen gelijk aan een geloof aan spoken, maar met de uitwassen verwierp men ook de hoofdzaak.

Daartoe werd vooral bijgedragen door de in de wetenschap

gezag hebbende philosophen Kant, Hegel en Schopenhauer Kant werd afgeschrikt door het natuurlijke verschijnsel, dat de inwerking en de waarneming bij de mediums en zieners, bepaaldelijk bij Swedenborg, zich aansloot aan en beïnvloed werd door de gevoels- en gedachtenwereld van het medium en ziener, die immers op zijne wijze de visioenen en de inwerking opnam. Zijn critiek wendde hij aan tegen de spiritualistische verklaringen en in 'die Träume eines Geistersehers' komt hij tot de conclusie, dat de verhalen van de verschijningen van gestorvenen en alle theoriën van de verbinding van geesten met ons slechts in de schaal van de hoop zwaar wegen en in die van het dieper nadenken louter uit lucht bestaan en dat de eerste verhalen van vermeende verschijningen van afgestorvenen vermoedelijk ontstaan zijn uit de hoop, dat men na den dood nog leven zou. Aan 'das Ding an sich' ontzegt hij dan ook de eigenschappen om ruimte in te nemen en vorm en het vermogen om zich te bewegen.

Hegel's lievelingsformulier was dat het wezen der dingen subjectief was en dat ieder individu slechts een verschijnsel was van den wereldgeest. Het reëele moest wijken voor het ideëele.

Schopenhauer verklaart, dat de dubbelgangers - de verschijningen van levenden - het juiste standpunt aangeven van wat wij te gelooven hebben van de verschijningen van stervenden en gestorvenen; want zij leeren ons, dat eene reëele aanwezigheid niet noodig is voor de visioenen. De grondfout van de vroegere meening omtrent de geestverschijningen was, dat men zich plaatst op het standpunt van het spiritualisme in plaats van op dat van het idealisme.

Wel gaven Kant en vooral Schopenhauer hier en daar te kennen, de eerste dat hij niet de waarheid van alle geestverschijningen zal loochenen omdat hij onwetend is hoe de geest van den mensch uit de wereld gaat zoowel als hoe hij er in komt, en de laatste zelfs dat de ervaring heeft bewezen dat levenden en stervenden een visioen kunnen opwekken in het brein van den ziener en het slechts de vraag is of ook een gestorvene het kan; maar de tijd was niet rijp voor de theorie van de telepathie, op welke Schopenhauer wijst en men ontnam zoo aan de menschen het geloof aan verschijning en inwerking, zonder hun er iets voor in de plaats te geven.

Dat werkte door in alle lagen van het volk en de uiterste consequentie van dit systeem vinden wij bij Dr. Alfred Lehmann

in zijn werk ‘Aberglaube und Zauberei’: niemand ziet geesten dan die er aan gelooft. Consequent is het; want als er geen geloof aan geesten is, kan uit een *niet* geloovenden man het beeld van een geest niet oprijzen. Wat er niet in is, kan er niet uitkomen. *Nu is dat zoo niet.* De visioenen van verschijningen hangen *niet* af van het geloof aan het bestaan van geesten. Het onderzoek van de Society for Psychical Research in Engeland en Amerika, neergelegd in de Proceedings dier vereeniging, het onderzoek van mannen als Camille Flammarion neergelegd in zijn werk ‘l'Inconnu’, van Lombroso, Wallace en zoovele anderen zal voor het minst wel dit doen vaststaan, dat niet het geloof maar geheel andere eigenschappen iemand tot een ziener maken. Maar niet alleen, dat het argument in zijn consequentie niet juist schijnt, ook het punt van uitgang vormt geen bewijs voor hunne stelling. Als de mensch na den dood voortleeft en de verschijningen van dooden punt van uitgang vinden in de realiteit van het bestaan en de inwerking van die dooden - ook al wordt het beeld dat de geest van den levenden ziener opneemt naar diens opvatting gezien, - dan is het feit, dat soortgelijke verschijningen van levenden plaats vinden, geen argument daartegen, omdat ook bij hunne verschijningen het geenszins is uitgesloten, dat hun bestaan en hunne inwerking het visioen van den ziener deed ontstaan. Integendeel de wetenschappelijke mannen, die bijzondere studie van deze feiten maakten, kwamen slag op slag tot de meening: de oorzaak van de verschijningen ligt, althans in sommige gevallen, niet in den ziener. In de eerste plaats pleit daartegen, dat, gelijk niet uit enkele feiten maar uit duizende feiten blijkt, de verschijningen van levenden, stervenden en dooden, worden gezien zonder dat de ziener op het oogenblik van verschijnen aan hen dacht en het kunnen dus niet zijn de trillingen, die door zijn denken worden medegedeeld aan de atmosfeer, die door den ziener als het beeld van den persoon, aan wien hij dacht, worden gezien. Uit het normale bewustzijn van den ziener kunnen dus deze beelden geen oorsprong nemen maar, merkt men op, sinds langen tijd hebben de studiën van verschillende personen er het licht op doen vallen dat het wezen van den mensch niet is beperkt tot zijn bewuste verrichtingen en dat het bewustzijn van den mensch niet altijd is zijn normale bewustzijn. Ik heb er reeds de aandacht op gevestigd, dat het bezielend iets in ons, onze geest zal ik zeggen, het

lichamelijke organisme naar zijn erfelijken aard heeft opgebouwd en het gedurende het aardsche leven samenhoudt en onderhoudt. Deze hoogste, deze meest organiseerende werking van den mensch geschiedt onbewust. Ook van een gevoel zijn wij ons niet altijd bewust, evenmin als ons onze karaktertrekken bewust zijn, eerst langzamerhand naarmate ons bewustzijn wordt ontwikkeld of ons gevoel sterker wordt, worden deze dingen ons bewust. Waar wij evenwel handelen en spreken, zal ons bewustzijn aanwezig zijn, zij het ook dat het zoo gewoon is dat herinnering niet blijft. Scherp te scheiden zijn bewustzijn en herinnering. Zoo zien wij ook, dat, als ons lichamelijk organisme in rust is, wij kunnen droomen, waarbij soms geheele tafereelen, die niet door ons uitwendig, met onze zintuigen, worden waargenomen, aan ons zich kunnen voordoen. Daarom meende men dat droomen steeds waren uit den inwendigen mensch voortkomende visioenen, tafereelen van zijn herinnering of verbeelding en stelde men het voor als splitste zich de mensch in den droom op dramatische wijze soms in tweëen, als gaf hij vragen op of beantwoordde hij gezegden, terwijl hij dan steeds op die vragen weer antwoord gaf of die gezegden had gevoerd. En wat in den slaap gebeurde kon ook in andere toestanden plaats vinden. Het is wijders een feit, dat van hetgeen wij hebben ervaren, geleerd en gehoord, het grootste deel als het ware is gezonken onder den drempel van ons normaal dagelijksch bewustzijn; maar het komt soms weer naar boven en wij herinneren ons dan dikwijls voorvallen, die tijden lang als uitgewischt waren uit onze herinnering. Wij kunnen eveneens, als wij daartoe den vereischten aanleg hebben, in een bijzonderen slaaptoestand geraken, in wat men pleegt te noemen een somnambule-toestand. In dien toestand handelen en spreken de somnambules met oordeel en bewustzijn van hetgeen er gebeurt. Nu is het een gewoon verschijnsel dat de somnambules hebben een bewustzijn dat niet één is met hun normale dagbewustzijn; wat in somnambule-toestand door hen geschiedt en door hen gesproken wordt, herinneren zij zich niet in hun normale dagleven en toch bezit de somnambule ook uit dien toestand herinnering, want, op nieuw in somnambule-toestand geraakt, herinnert de somnambule zich hetgeen voorviel in zijn vorigen toestand.

Er is dus splitsing van bewustzijns*toestanden.* Met het verschillend bewustzijn bij de somnambules gaat soms gepaard

het naar voorschijn treden van andere eigenschappen. Daarom noemde b.v. Janet een zijner proefpersonen, de bekende madame B, Leonie 1, Leonie 2 en Leonie 3 al naarmate van haar toestand. Zulk een toestand kan zich bij sommige personen verlengen; er komen personen voor, die telkens of soms ook slechts één enkele maal gedurende langere tijdvakken geheel anders zijn dan in hun gewonen toestand. Zij *schijnen* twee persoonlijkheden. Een der eerste, die de aandacht op een dergelijk geval vestigde, was de Fransche medicus Dr. Azam. Hij kreeg als patiënte een meisje Felida, die na een slaap in een anderen toestand was geraakt en wanneer zij dan weer had geslapen, in haar normalen toestand verkeerde, 1858. Deze tweede toestand was superieur boven haar eerste, zij had geen zenuwpijnen en was, in plaats van morose, oplettend en aangenaam in den omgang. Ook de hoogleeraren Bourru en Burot verkregen een dergelijk geval in 1877 met zekeren Louis Vivé, die, door een schrik voor een adder, in een anderen toestand kwam, waarin hij, in strijd met zijn normaal karakter, heftig, twistziek, drankzuchtig, uiterst radicaal en atheïst was en wanneer hij in zijn normalen toestand terugkeerde, was hij vriendelijk, verlegen, eerbiedig en zegt hij de beoordeeling van politiek en godsdienst aan anderen, meer wetenden, over te laten. De andere toestand is geheel vergeten.

Meerdere dergelijke gevallen komen voor. Belangrijk was dat van Ansel Bourne, die in 1887 zijn woonplaats verliet en als Albert John Browne in New-York te voorschijn kwam. Hij leefde er acht weken en op zekeren dag hoorde hij iets als een plof en werd weer wakker als Ansel Bourne. Hij klopte aan de deur van een medebewoner van het huis en wist van hetgeen in de acht weken was geschied, niets. Prof. William James en Dr. Richard Hodgson onderzochten dit geval. Zulke verschijnselen gaven aanleiding tot deze stelling: de mensch heeft in zich eene dubbele persoonlijkheid, eene die haar gewone dagleven leidt en eene die een leven leidt dat onder den drempel van haar dagbewustzijn is en een ander bewustzijn kent, subliminaal, d.i. onder den drempel van het dagbewustzijn. Die persoonlijkheid noemde men de subliminale persoonlijkheid, dat bewustzijn noemde men het onderbewustzijn. Deze stelling werd aangenomen niet alleen door tal van tegenstanders van het spiritisme maar ook door mannen, die wij als de voormannen van het spiritisme kennen, Aksakow, du Prel,

Myers, Lombroso, Hyslop, Hodgson, Lodge en zooveel anderen.

Hier staan twee richtingen van spiritisten tegenover elkander, de oudere richting, vertegenwoordigd o.a. door den beroemden natuurkundige Alfred Russel Wallace en de jongere richting, van wie ik Frederick William Henry Myers in zijn standaardwerk 'Human Personality and its survival of bodily death' den vertegenwoordiger wil noemen. De eene neemt aan dat alle of bijna alle supernormale verschijnselen veroorzaakt worden door de handelingen van geesten van overledenen, de andere dat verreweg het grootste gedeelte veroorzaakt wordt door den nog in het lichaam zijnden geest van het medium.

Aan de zoogenaamde subliminale persoonlijkheid worden dan door deze spiritisten zeer vele en door sommige tegenstanders van het spiritisme alle bovennormale verschijnselen toegeschreven. Ik heb tegen dit laatste m.i. afdoende bedenkingen en mijne meening is, dat dikwijls als telepathie van overledenen de eerste stoot gaf, de uitwerking die is van het medium. In de eerste plaats heb ik bezwaar tegen de splitsing van den mensch als psychische persoonlijkheid. Hier is mijns inziens verwarring. Er is een verschil van bewustzijnstoestand mogelijk; maar geen verschil van persoonlijkheid in een anderen zin, dan dat de mensch in verschillende bewustzijnstoestanden anders kan waarnemen, anders kan voelen, wijl andere gevoelens naar voren springen. En het grootste verschil is wel, dat in somnambule-toestand de persoonlijkheid in veel sterkeren graad aan suggestie onderhevig is. Bestaat er mogelijkheid van inwerking van de zijde van de overledenen, dan heeft die inwerking dus veel meer kracht ingeval de mensch verkeert in een somnambule-toestand, dan wanneer dit niet het geval is. De afwijkingen, die dus de somnambule toont, kunnen dan ook voor een groot deel, wie weet hoe groot deel, worden toegeschreven aan inwerking van anderen, menschen en geesten beiden, niet aan de innerlijke werking van den geest van de somnambule alleen. Laat ik een klassiek feit geven. Zekere Mary Lurancy Vennum werd geboren April 1864 in Milfort bij Watseka. In Juli verhuisde zij naar Jowa en in October 1865, dus anderhalf jaar oud, kwam zij terug in de buurt van Watseka. Drie maanden te voren was daar overleden Mary Roff, nog geen negentien jaar oud. Eens in 1878 geraakte Mary Vennum, die reeds vroeger teekenen van mediumiteit gaf, in

een vreemden toestand. Zij herkende haar ouders niet meer, maar zij werd leergierig, vriendelijk, beleefd en bescheiden. De stem uit den mond van Mary Vennum zeide, dat zij was Mary Roff. Een week daarna kwam de moeder van deze een bezoek brengen en nog pas in het gezicht riep zij: daar komt mijne moeder en zuster Nervie. Zoo werd die zuster van Mary Roff door deze alleen bij haar leven genoemd, intiemen noemden haar later Minnie. Zij omhelsde haar, weende en juichte. Elf Februari 1878 ging zij bij de familie Roff, waar Mary Vennum nooit in huis geweest was, logeeren, zij omhelsde allen, noemde hen vader en moeder, kende iedereen en allen, die Mary Roff wel en Mary Vennum niet had gekend en dit was dubbel opmerkenswaardig, omdat het waren vrienden en naburen van de Roffs van 1855 tot 1864, tijdens het leven van Mary Roff en vóór de geboorte van Mary Vennum. Niemand van de familie van Mary Vennum of hare buren en vrienden kende zij. Eens kwamen op bezoek Mrs. Parker en haar stiefdochter Nelly, vroegere buren van de Roffs. Zij herkende haar dadelijk, noemde als vroeger Mrs. Parker tante en de dochter Nelly en zeide: herinnert gij u, hoe Nervie en ik pleegden in uw huis te komen en te zingen? Dat was twaalf jaar vóór de geboorte van Mary Vennum, door Mary Roff en haar zuster Nervie geschied. Zij herkende allerlei gedachtenissen van Mary Roff, vroeg er naar en beschreef de gebeurtenissen uit haar jeugd. Mr. Richard Hodgson onderzocht dit geval en bevond het geval, hoe vreemd het aan velen moge voorkomen, juist.

Op zekeren dag, in Mei 1878, riep zij Mrs. Roff, zeide in tranen, dat Mary Vennum teruggekomen was en dat zij Nervie, Dr. Alter haar man en Allie wilde zien om afscheid te nemen. Daarop sloot zij haar oogen en werd Mary Vennum wakker en zeide ‘waar ben ik, ik was nooit te voren hier.’ Mrs Roff zeide: ‘gij zijt bij Mrs. Roff’ en zij riep: ‘ik wil naar huis.’

Hier stuit de theorie van de werking van de subliminale persoonlijkheid op onoverkomelijke hinderpalen en kan alleen de theorie van het spiritisme opheldering geven, zooals ook Hodgson van oordeel is.

In de tweede plaats doet zich tegen de splitsing van de persoonlijkheid een hinderpaal gelden die m.i. afdoende is, terwijl de beweerde dramatische splitsing van de persoonlijkheid in den droom niet meer is dan een theorie, daar ook in de slaap telepathische inwerking in geenen deele is uitgesloten. Die

hinderpaal ligt in de ervaring, opgedaan bij het waarnemen van de verschillende bewustzijnstoestanden, die zich vooral uiten in de splitsing van de herinnering. Dr. Pierre Janet, de Parijzer hoogleeraar en tegenstander van de spiritistische theorie, meldt in zijn werk: 'l'automatisme psychologique' omtrent de somnambules Leonie, Lucie en Rose, dat zij allen in diepen somnambule-toestand wisten, wat in de verschillende toestanden was voorgevallen. Daar was dus éénheid van bewustzijn, eenheid van herinnering. Er was dus slechts één persoon. Zoo één somnambule belangrijke verschijnselen vertoonde, dan was het Andrew Jackson Davis, de schoenlappersjongen, die in trance wijsgeerige werken aan zijn onwetenden magnetiseur dicteerde en daarvan destijds in zijn normale leven niets wist. Hier hebben wij dus een man van ervaring en zulke menschen zijn - als zij zoo bekwaam zijn als Davis - meer deskundig dan buitenstaande geleerden, die nooit onderzochten. Hij zegt van zich zelf dat 'op zeker tijdstip hij zich alles van vroeger kon herinneren, dat het donkere gordijn, dat zoo lang gehangen had tusschen zijn uitwendig en inwendig wezen, was gescheurd en voor altijd weggenomen, dat er een natuurlijk gevoel van welbehagen ging door zijn vleeschelijk lichaam bij de harmonische vereeniging van die voorheen gescheiden toestanden, dat de superieure toestand niet omlaag was gebracht tot het niveau van den gewone maar het gewone leven was omhooggebracht tot den drempel van zijn hooger bestaan.' Een geval, waarin een langdurige zoogenaamde persoonsverandering plaats had, wil ik nog even vermelden: omdat het ons licht kan geven. Dr. Boris Sidis, een Amerikaansch medicus, vermeldt het geval van den geestelijke Hanna, die, na van het paard te zijn gevallen en uit een onmacht te zijn bijgekomen, alle kennis van zijn persoonlijke identiteit had verloren, in den toestand van een kind verkeerde en leerde als een kind wat hij reeds lang te voren geleerd had. Des nachts droomde hij echter voorvallen uit zijn vroeger leven, die zijne ouders herkenden. Zoo knoopte de geestelijke persoonlijkheid de herinneringsband weer aan, toen een lichamelijke schok letsel had toegebracht aan het normale met het lichaam verbonden bewustzijn. Wij zien ook hier de eenheid van de persoonlijkheid en hoe de geestelijke aard van deze bewaart datgene wat de toestand van het stoffelijk organisme uit het dagbewustzijn wegwischte.

Verder zijn aan de verschijningen verbonden omstandigheden,

die bewijzen dat zij niet alle oorsprong nemen uit de persoonlijkheid, ook niet uit de subliminale persoonlijkheid van het medium. De commissie van de Society, die zoo langdurig en zooveel onderzocht over de oorzaak en beteekenis van gezichtsen gehoorhallucinaties, verklaarde eenstemmig, dat er tusschen den dood en de verschijning van stervenden eene betrekking bestond, die niet alleen veroorzaakt is door toevallig samentreffen.

Wanneer dit zoo is en wie, die de feiten onbevooroordeeld heeft bestudeerd en overwogen, zal dit betwijfelen, daar dikwijls de dood aan de zieners onbekend was en niet kon worden verondersteld, moet er alzoo een oorzaak van buitenaf zijn. Ik zal een voorbeeld uit Flammarion's werk 'l'inconnu' aanhalen, vermeld op haar eerewoord door Marie Lardat. Haar tante woonde in de Vogezen en had een broeder François, die zendeling in China was. Eens, terwijl de tante het ontbijt klaar maakte, ging de deur open en zij zag op den drempel de gestalte van haar broeder François, dien zij in vele jaren niet had gezien. Zij liep op hem toe roepende: het is broeder François en wilde hem omhelzen; maar hij was, toen zij hem bereikte, verdwenen. Op hetzelfde uur van denzelfden dag las een andere broeder, die pastoor in Bretanje was, zijn gebedeboek, toen hij de stem van François hoorde: 'mijn broeder, ik ga sterven,' na een poos weer: 'mijn broeder, ik sterf' en na eenige minuten: 'mijn broeder, ik ben gestorven.'

Eenige maanden later ontvingen zij bericht van den dood van den zendeling op denzelfden dag waarop zijne broeder en zuster hunne ervaringen hadden. Waar is in een geval als dit de kennis van de subliminale persoonlijkheid vandaan gekomen, als het niet van buitenaf tot haar gekomen is? Één dergelijk geval is niet afdoende; maar meerdere duizende dergelijke gevallen doen ons toch nadenken en er zijn er onderscheiden duizenden, alleen de Proceedings van de Society bevatten er honderden.

Een tweede omstandigheid is, dat sommige dezer verschijningen verbonden schijnen gedurende zekere tijden aan een bepaalde plaats, als vertoefden zij daar waar een zekere attractie hen bond. Dat zijn de verschijnselen van de spookhuizen, die ten slotte den doorslag gaven, waarom een man als Cesare Lombroso van pur-sang materialist spiritist werd. Een voorbeeld vermeldt de groote natuurkundige Alfred Russel Wallace: In October 1857 woonde op het landhuis Ramhurst in Kent

M[rs]. R. Vanaf dat zij er woonde, hoorde zij kloppingen op de deur, geluiden als voetstappen, stemgeluiden. Op zekeren Zaterdag in October kwam er Miss S. logeeren, eene zieneres. Deze zag toen op den drempel staan twee verschijningen, man en vrouw, in ouderwetsche kleedij, omgeven door een grijzen nevel; zij gaven haar, die ook helderhoorend was, te kennen, dat zij Children heetten, dat zij daar gewoond hadden en het hen hinderde dat het huis niet meer in de familie was.

De mannelijke verschijning gaf te kennen, dat hij Richard heette en in 1753 gestorven was. De dames, mevrouw R. en haar logée, gingen onderzoeken; na vier maanden hoorden zij van eene stokoude vrouw, dat zij in haar jeugd een ouden man had gekend, die haar had verteld dat hij als jongen had gediend bij de familie Children op Ramhurst. Robert Dale Owen, lid van het Amerikaansch congres en gezant van de Vereenigde Staten te Napels deed een geschiedkundig onderzoek. Hij vond na lang zoeken in 'the Hasted Papers' in het Britsch Museum, dat Richard Children op Ramhurst had gewoond en in eene oude geschiedenis van Kent, in 1778 uitgekomen, dat Richard Children in 1753 stierf, oud 83 jaar, dat Ramhurst toen werd verkocht en zijn zoon elders ging wonen. Vanwaar deze voetstappen en geluiden, die *allen* hoorden, van waar deze verschijningen, van waar deze naam en datum van zijn dood meer dan honderd jaar geleden? Hoe kon de subliminale persoonlijkheid van Miss S. dit weten? Zij was in haar leven daarvan niet bewust en eerst door een moeilijk onderzoek werd de opgave juist bevonden. Schuift men dit alles en zooveel meer als in andere gevallen voorkomt op de vermogens van de subliminale persoonlijkheid, dan wordt deze persoonlijkheid zoodanig werkende buiten eenig bewustzijn (want het onderbewustzijn, dat bij somnambules werkt, werkt niet als agent bij deze verschijningen, die niet in vorm en inhoud in het herinneringsmagazijn van de somnambule zijn geborgen) dat het wonder veel grooter wordt, dan dat de mensch onsterflijk is, een gestalte heeft en onder zekere omstandigheden zich kan zichtbaar maken of telepathisch kan werken op den ziener. De spiritistische uitlegging is volkomen in overeenstemming met de feiten. De mensch is een eenheid, blijkens zijn herinnering en ontwikkeling; in het dagleven werkt hij met behulp van zijn lichamelijk organisme, dat hij opbouwde. Daar zijn echter in het organisme - iets wat met

de geldende theorie der natuurkunde in overeenstemming is - meer etherische elementen. Die elementen, die de het leven onderhoudende, de psychisch bekleede deelen van het organisme schijnen te zijn, schijnen niet onafscheidelijk verbonden met de andere deelen van het organisme. Zij zijn overal werkzaam, bij den dood schijnen zij zich van de andere meer materieele deelen van het organisme, die als lijk achterblijven, te ontdoen en de gestalte van den voortlevenden mensch te vormen. Is dit zoo, dan is ook eene tijdelijke uittreding van dat psychisch organisme niet onmogelijk en is het groote onderscheid, dat velen van spiritualist idealist deed worden niet daar en zijn voor de verschijningen van levenden ook nog andere oorzaken dan de geest van den ziener zelf of zelfs dan telepatische oorzaken te vinden. In zich zelf is dit mogelijk, ja mijns inziens de eenige plausible oplossing van 's menschen voortleven na den dood; want er moet dan toch een organisme zijn, waardoor de mensch werkt, een vorm die hem scheidt van zijn omgeving.

Bekend is het mediumschap van mevrouw d'Esperance. Door haar werkte en schreef een controle, die zich ‘Humnur Stafford’ noemde en die herhaaldelijk beantwoordde wetenschappelijke vragen, die de kennis van mevrouw d'Esperance verre te boven gingen. Eens raadpleegde zij, die zelf normaal bleef, haar controle ‘Stafford’ op Zondag 13 November 1899 over eene zieke vriendin, die in Engeland was terwijl zij in Duitschland zich bevond. ‘Stafford’ beloofde naar die vriendin te gaan en 's nachts te half twee uur schreef hij dat hij er geweest was en dat hij haar zooveel mogelijk geholpen had, zoodat zij wel spoedig beter zou zijn. Drie of vier dagen later schreef de vriendin, dat zij hopeloos langdurig leed aan neuralgie en melancholie; maar dat zij Zondagnacht plotseling wakker was geworden, een gevoel had gehad alsof zij op pinnen en naalden lag, dat zich dat gevoel over haar lichaam had verspreid en uit haar vingertoppen scheen te verdwijnen. Ondertusschen hoorde zij steeds kloppingen. Van tweeën één, óf de mededeeling is juist en de inwerking was die van den geest, óf de mededeeling is onjuist, het was de werking van mevrouw d'Esperances geest; maar dan werkte zij toch op grooten afstand, van Duitschland naar Engeland, en dus buiten toedoen van haar stoffelijk organisme om. En is daar psychische werking buiten het normale organisme, dan moet daaruit volgen,

als waarschijnlijk, een psychisch bestaan en een psychisch organisme. Het komt mij voor, dat deze leer aldus komt langs een omweg tot hetzelfde resultaat als de spiritistische theorie.

Uit gansch andere verschijnselen komt men tot een zelfde gevolgtrekking. De zoogenaamde kloppingen, welker sterkte, zooals de rechtsgeleerde en medicus Maxwell, advocaat-generaal te Bordeaux, schrijft, niet evenredig is aan de verwijdering van het medium van de plaats der kloppingen - wijzen op een fluidieke kracht, werkende buiten het lichaam van het medium; de bewegingen van voorwerpen zonder aanraking wijzen eveneens op een fluidieke kracht, buiten het lichaam van het medium werkende. De bekende Fransche hoofdofficier De Rochas en anderen namen proeven met de exteriorisatie van het gevoel, mede wijzende op een fluidieke psychische zelfstandigheid werkende buiten het lichaam. Hetzelfde doen de materialisatie-verschijnselen, bij welke veel bedrog te scheiden valt van enkele werkelijke verschijnselen. Zij, die zooals de Genueesche professor Morselli langdurig dergelijke seances van Eusapia Paladino in haar eigen land volgden en tegenstanders bleven van de spiritistische oplossing, kwamen gelijk Morselli en een reeks van anderen, Crookes, Thury enz., tot de theorie van de ‘psychische kracht.’ Morselli's theorie is vrij ingewikkeld en leidt m.i. tot eene werkzaamheid van het medium, die staat buiten het organisme, zooals dit dagelijks werkt. Zij luidt ongeveer aldus: de herinneringen aan den overledene, die de aanwezigen van hem en zijn uiterlijk hebben behouden, worden telepathisch aan de subliminale persoonlijkheid van Eusapia medegedeeld, deze zendt haar fluide naar buiten en de door de telepathie beïnvloede organiseerende verbeelding van Eusapia drukt de trekken in op dat fluide, dat daardoor de schijngelijkenis van den overledene aanneemt. Andere theoriën, zegt de tegenstander van het spiritisme prof. Flournoy uit Génève, behalve de spiritistische natuurlijk, geven geen oplossing aan de materialisaties van handen en gestalten, die niet op die van Eusapia gelijken, waarvan de Italiaansche onderzoekers zooveel voorbeelden geven. De theorie van Morselli is m.i. niet waarschijnlijk. Eusapia schijnt geen medium, dat voor telepathie erg geschikt is. Niemand minder dan Morselli getuigt dit, zeggende, dat Eusapia gemakkelijker te magnetiseeren dan te hypnotiseeren was. Bovendien, wel vormt de mensch zijn eigen lichaam bij de wording tot de geboorte en daarna, maar dit

is een natuurwerk en het is dus alleszins onaannemelijk, dat dit zou kunnen geschieden op de wijze zooals *een ander* zijn lichaam zou vormen. Hier zou zoo iets geschieden door bemiddeling van herinneringen, die bovendien nog latent waren, overgedragen op een ander, alsof niet de fluidieke uitstraling van het medium zich van zelf, uit haar eigen natuur, zou vormen tot een *dubbelganger* van het medium. De macht der telepathie uit het latente onderbewustzijn spruitende - een geheel onbewezen hypothese - wordt hier wel heel groot. En, zegt Lombroso terecht, al kan de dubbelganger van het medium vele feiten verklaren, daardoor worden niet verklaard die handelingen van het medium, waarbij de fantomen zich verzetten tegen den wil van het medium; want de dubbelgangers zijn fluidieke deelen van het lichaam van het medium. Zij missen in één woord zelfstandigheid. Ik meen te mogen stellen, dat tijdens het leven de etherische gestalte met het stoffelijke organisme werkzaam is en dat het fluide, dat uitstraalt, de middelaar tusschen beide is. Voldoende uitstralende neemt het fluide de gedaante van het medium aan; maar dat fluidieke evenbeeld, de dubbelganger, is op zichzelf slechts eene uitstraling. Zij kan min of meer met stoffelijke deelen bezwangerd worden en dan ontstaat er een materalisatie, maar als die materialisatie bezield wordt door iets, dat onafhankelijk van het medium handelt, dan heeft een geestelijke persoonlijkheid deze tot zich getrokken en bezield. Ook de etherische gestalte kan met het fluide uittreden. Geschiedt dit zóó, dat de band met het lichamelijk organisme wordt verbroken, dan is de dood ingetreden; maar blijft deze band bewaard, dan is er slechts tijdelijke opheffing van het leven in het lichaam. In die gevallen kan, gelijk ook Mijers aanneemt, een andere geest van het lichaam geheel of gedeeltelijk bezit nemen, zooals in het geval van Mary Vennum (Mary Roff). De reeks feiten, die zich bij mediums als Mrs. Piper, Mrs. Thomson, mevrouw d'Esperance voordeden, waarbij herhaaldelijk door het medium dingen werden uitgesproken of geschreven, die aan het medium niet bekend waren of konden zijn en die, omdat zij er niet waren ingekomen, niet konden oprijzen uit het herinneringsmagazijn onder den drempel van het dagbewustzijn, uit het onderbewustzijn, sluit de werking van de subliminale persoonlijkheid als de *eenige* oorzaak van die feiten uit. Wel kan iets uit een andere bron afkomstig door het medium werden overgebracht.

Er is, zegt Prof. James terecht, niet alleen een productieve functie maar ook een overbrengende functie, al houdt de gewone psycho-physioloog daarmede geen rekening. Dat is de telepathie.

De belangrijkste groep der verschijnselen bewaarde ik tot het slot, de telepathische inwerking van de onzienlijke wereld op ons, wat de ouden noemden ‘de inspiratie.’ Het is een wetenschappelijke waarheid, durf ik zeggen, dat onder zekere omstandigheden de eene mensch zijn gevoel en gedachten op een ander kan overdragen, natuurlijk mits de aanleg, bepaaldelijk bij den ontvanger, daar is. Ook de kracht van het gevoel en de scherpte bij het denken van den afzender zijn daarbij vormende elementen en ten slotte wordt een rapport vereischt tusschen afzender en ontvanger. De telepathische proeven van de onderzoekers van de Society for Psychical Research, Gurney, Myers, Sidgwick, Barrett, Podmore, Lang, Hodgson, Hyslop, Lodge, van de Parijzer hoogleeraren Dr. Charles Richet en Pierre Janet, van den Warschauer Dr. Ochorowicz, van Dr. N. Krainsky te Moskou, van den Turynschen hoogleeraar Cesare Lombroso, van den Berlijner hoogleeraar Dr. Dessoir, van Dr. Naum Kotik te Moskou, van den arts te Munchen Dr. A. von Schrenck Notzing, deden vast staan voor ieder, die de uitgebreide litteratuur wil naslaan, dat er is een gedachteoverdracht en een gevoelsoverdracht van den eenen op den anderen mensch zonder werking van de zintuigen en zonder zintuigelijkwaarneembare uiting van gevoel of gedachte. Terecht riep dan ook Camille Flammarion in zijn werk: ‘L'inconnu’ uit: ‘l'action d'un être sur un autre à distance est un fait scientifique, aussi certain que l'existance de Paris, de Napoleon, de l'oxigène ou de Syrius.’ Zelfs een zoo bevooroordeeld man als de Deensche psycho-physioloog Dr. Lehmann, werd door de macht der feiten overstelpt en gaf zijn theorie van het onbewuste fluisteren goeddeels op tegen de zee van bewijzen, die hem overstelpte. Een medium als Mrs. Piper *alleen*, liet reeds geen één onderzoeker vrijheid om te gelooven dat telepathie niet bestaat.

Het is trouwens een feit, dat aan de onderzoekers van de Society, die geen Spiritist zijn geworden, de eenig inneembare stelling bleek, dat mrs. Piper de eigenschap bezat, zooals Podmore opmerkte, om den aanwezigen hunne gedachten als het ware ‘af te tappen’. Zoo zegt de bekende hoogleeraar in de psychologie aan de Havard University William James ‘Ik

ben er bij tegenwoordig geweest, dat de persoon, die zich openbaarde door het medium Mrs. Piper en die zeide een Fransch doctor te zijn geweest, alle mogelijke omstandigheden uit het leven van zeer talrijke deelnemers aan de seance evenals uit het leven van hun levende en gestorven bloedverwanten en bekenden wist, welke laatste het medium nimmer te voren zag of van welke zij niet eens den naam kende.' Ik voeg er bij, dat die zich openbarende persoonlijkheid steeds te kennen gaf als tolk op te treden voor overleden verwanten en bekenden, die zich wilden maar niet konden openbaren. En elders voegt James er bij: 'de mediumieke verschijnselen zijn veroorzaakt door een verbinding der latente eigenschappen van het medium met een ander cosmisch bewustzijn, bezield met den wil om zich te openbaren, die men niet kan toeschrijven aan een gewilde bedriegerij van het onderbewustzijn van de mediums'. Maar telepathie is niet alleen overdracht van gevoel of gedachte op niet-zintuigelijke wijze tusschen *aanwezige* menschen; maar, gelijk reeds het woord zelf aangeeft, ook op afstand, uit de verte. Laat ik herinneren aan de proeven door de doctoren Pierre Janet en Gibert te Hâvre met mevrouw B., elders Leonie genoemd, genomen, waarbij Dr. Gibert en Dr. Janet haar op eenige kilometers afstand in slaap maakten, een album deden nemen, de portretten deden bekijken enz. Leonie zeide, dat zij Janet haar had zien in slaap maken. Daarbij komen de psychometrische proeven van Prof. Buchanan en van Prof. Denton, die zoovelen voortzetten en waarvan Dr. Kotik enkele jaren geleden nieuwe geslaagde voorbeelden gaf, waarbij bleek dat gedachten, die een briefschrijver had gehad zonder ze neer te schrijven, door de sensitieve Lydia, die den brief in handen kreeg, werden overgenomen. Dit geval van telepathie vermeldt Hyslop: 'Iemand rookt een sigaret, toen zag hij plotseling zijn broeders aangezicht met de hand ter zijde van het hoofd en dit hoofd ingedrukt. Even daarna werd er gescheld en kwam de boodschap dat zijn broeder zijn schedel ter zijde van het hoofd had gebroken. Hetzelfde stond in de courant, maar het was onwaar, de broeder had niets gehad.' De naderende boodschap was, vóór zij hem bereikte, door den man door een visioen waargenomen. Podmore[1] en met hem anderen willen

1. In zijn laatste werk 'The Newer Spiritualism', 1910, is Podmore weifelend. Hij zegt o.a.: op mij persoonlijk maakt indruk het argument van Hodgson dat als alle geslaagde berichten het gevolg zijn van telepathie tusschen de aanwezigen en het medium, deze zich zouden groepeeren om bijzondere aanwezigen. En de ware berichten groepeeren zich om bijzondere berichtgevers bij Mrs Piper b.v. Pelham (Robinson), Hogdson, Mijers na hun dood.

nu alle berichten verklaren door de telepathie van levende menschen zoo noodig in verband met de herinnering van het onderbewustzijn van het medium. Het is, als ik mij niet ten zeerste bedrieg, de laatste en sterkste stelling van de anti-spiritisten. Daarin verschansen zich dan ook bijv. Flournoy, Dessoir, Lehmann, Kotik en zoo veel anderen; maar het komt mij voor dat de stelling al te sterk is. Podmore zelf geeft toe dat de telepathie wel niet de onsterfelijkheid bewijst, maar er toch zeer sterke vermoedens voor oplevert. Het is dan ook voorzeker geen normale werking van het stoffelijke organisme om de gedachtentrillingen van anderen op te nemen in haar vorm en intensieve beteekenis, terwijl die trillingen een grooten afstand moeten afleggen. Ware dit wel zoo, telepathie zou zijn een dagelijksch feit en de menschen hadden geen eeuwen gewacht vóór dit feit in de wetenschap werd opgenomen. Trouwens het is zooals een man als dr. Alfred Lehmann in den tweeden druk der Duitsche vertaling van zijn werk: 'Aberglaube und Zauberei' opmerkt: de telepathische indrukken worden het best door een gehypnotiseerd of in-trance-zich-bevindend medium ontvangen of zooals een jarenlang onderzoekende deskundige, Dr. Ochorowicz, nog beter zegt: mentale suggestie slaagt het best als de zintuigen geheel zijn geparalyseerd. Dat vormt een sterk vermoeden dat bij de telepathie tusschen menschen althans de mensch, die de gedachte of het gevoel in zich opneemt, niet op normale wijze door het stoffelijke organisme bij die opneming werkzaam is. Hoe en door welk voertuig heeft telepathie dan plaats? 'De meeste natuurkundigen', zegt Sir Oliver Lodge, 'ontkennen handelingen op afstand. Ik neem telepathie als bestaande aan (dat ging trouwens moeilijk anders na al de bevindingen van hem zelf en anderen). Is daar een geleider bij noodig? Als natuurkundige weet ik het niet. Ik begrijp die processen niet. Het zijn geen natuurkundige processen. Eerst als telepathie is bewezen te zijn een etherisch verschijnsel, komt het in het domein van de natuurkunde.'

Het is echter de vraag of de natuurkunde reeds doorgedrongen is tot de wereld der oorzaken, of niet een psychisch substraat in alle dingen aan de natuurkunde onbekend is

gebleven en of daarin niet juist ligt de werkelijke oorzaak van wat nu reeds is geclassificeerd en geschift maar waarvan men de oorzaak niet kent. Er komen bij groote mannen somwijlen gezegden voor, die als een voorspelling klinken, die in later komende tijden in vervulling treedt. Arthur Schopenhauer schreef neer: ‘er zal een tijd komen, waarin de wijsbegeerte, dierlijk magnetisme en de in alle richtingen daaruit voortkomende natuurwetenschap een helder licht op elkander zullen werpen en waarheden aan het licht zullen brengen, die men anders niet zou kennen.’ De wetenschap heeft lang die bron van het dierlijk magnetisme verwaarloosd; maar zij zal door haar onderlaag, het uitstroomend fluide, naar mijne meening, blijken den psychischen band te vormen tusschen de menschen. Lodge en de andere mannen van de ‘Society for Psychical Research’ hebben ten onrechte de studie van het fluide verwaarloosd; evenals vele Italiaansche onderzoekers, Morselli bijv., die de studie van het fluide op den voorgrond stelde, de studie van de psychische inwerking verwaarloosden. Ik verwijs naar mijn gedrukte lezing: ‘Het menschelijk magnetisme als geneeskracht.’ De argumenten, daar vermeld, wijzen er sterk op, dat de fluidieke uitstraling van den mensch door sommige menschen als het ware wordt opgezogen. Daardoor - daarop wijzen ook de argumenten daar - wordt tusschen magnetiseur en gemagnetiseerde een rapport gevestigd, dat de suggestibiliteit van sommige gemagnetiseerden teweegbrengt. Proeven, genomen door professor Charpentier, doen zien, dat die fluidieke uitstraling bij het denken toeneemt, zijn proeven werden door die van anderen b.v. prof. Bordier, Dr. Kotik enz. bevestigd. Andere proeven, b.v. van den Franschen kolonel de Rochas en van den Genueeschen hoogleeraar Morselli, bevestigen dat het uitstralend fluide drager is van een gevoelsverbinding met den mensch en dat die uitstraling zich op vrij grooten afstand kan voortzetten. Weer andere proeven, in Frankrijk begonnen door majoor Tegrad, voortgezet door Dr. Baraduc, de Tromelin, prof. Boirac te Dyon, Dr. Joire, prof. Flournoy met behulp van den photografischen deskundige Demôle, Darget, Dr. Jodko in Rusland, bevestigen dat de fluidieke stralen - afgescheiden van de warmte - invloed hadden op de gevoelige plaat en Tegrad, Darget, Jodko e.a. bevonden, dat de fluidieke uitstraling bij het denken soms weergaf den vorm van het

gedachte voorwerp. Ook de Rochas en Taylor maakten daarvan studie en Lombroso zelf neemt het in zijn laatste werk aan. Proeven van de Rochas, Dr. Pagliani, Dr. Kotik e.a. bevestigden, dat het slagen bij gedachteoverdracht door aanraking bevorderd werd, dat het door afstand verminderde, maar dat een geleider, bijv. geisoleerd koper- of ijzerdraad, het slagen bevorderde. De reeds vermelde psychometrische proeven bevestigden, dat aan de dingen verbonden zijn uitstralingen, waaraan zich gedachte- en gevoelsindrukken-dragend fluide kan hechten. Met dit alles in overeenstemming is, dat de gedachtevorm - al is het een figuur - soms van den denker overgaat in de gedachten van de ontvangende sensitieve en dat suggestie hallucinaties kan verwekken. Het uitstralend fluide, drager van het gevoel en bewerker van de beweging op afstand zonder aanraking en van de materialisaties, blijkt ook drager te zijn van gedachte-indrukken. Ligt daarin niet eene oplossing voor de overdracht van gedachte en gevoel? Een voor de hand liggende opmerking nog: vele telepathische boodschappen hebben geen hallucinatorischen vorm, maar zijn gedachte-indrukken. De vorm zou dus de telepathie niet karakteriseeren; maar is dit wel juist? Kunnen gedachten niet in *een vorm* tot ons komen en door onze persoonlijkheid, die immers steeds uit alle indrukken kiest en oordeelt, die vorm worden omgezet in de ons gewone gedachten? Geeft zelfs bij het zintuigelijk zien van een voorwerp, dit ons niet tevens een gedachte en kan dit niet bij het psychisch zien direct geschieden? Maar is daar ook eene oplossing voor de overdracht op afstand in de fluidieke uitstraling? Zij moet beperkt zijn in haar werking. Sir William Crookes maakte daarom de hypothese van de ethertrillingen, terwijl Dr. Ochorowicz in zijn werk ‘la Suggestion mentale’ iets dergelijks uitwerkte. De theorie schijnt niet onaannemelijk. De trillingen van de fluidieke uitstraling zouden zich aan den ether kunnen mededeelen en deze weder aan de fluidieke uitstraling van den sensitieve. Gedachte-overdracht op geringen afstand kan zoo verklaard worden, maar, zegt Lombroso,: ‘het is niet begrijpelijk, hoe deze trillingsbeweging, zonder te worden opgelost, tot het organisme van den ontvanger kan komen van het eene einde van de aarde naar het andere, zooals bij sommige manifestaties, als men die door telepathie wil oplossen, zou moeten geschieden. De kracht van de trillingsbeweging staat toch in een omgekeerde verhouding tot den te doorloopen afstand’. Zoo schijnt telepathie,

hoe grooter de afstand is, des te meer te moeten staan op zuiver psychischen bodem. ‘Als een levende ziel, zegt Hyslop, ‘haar gedachten kan overbrengen op een ander levende ziel zonder hulp van stoffelijke middelen of van zintuigelijke indrukken, dan kan een doode ziel (d.i. een ziel zonder stoffelijk organisme) hetzelfde doen en het is alleen de vraag van het bewijs en het soort feiten, dat men verkrijgt, welke beslist of deze bron is de eenig reëele.’ Zoo schijnt telepathie, in plaats van een hinderpaal te zijn voor de spiritistische hypothese, juist de middelen aan te geven, waardoor de geestelijke gemeenschap plaats vindt[1]. Als nu door den mond of de hand van een medium zich tot u wendt eene persoonlijkheid, die zegt te zijn een overleden mensch, wanneer die persoon alles aanwendt om zich als zoodanig kenbaar te maken, uit tal van personen kiest degenen, die hij bij zijn leven gekend heeft, aan deze tal van bijzonderheden bekend maakt, zelfs die deze personen eerst van niet aanwezigen moesten vernemen, terwijl het medium die personen noch de overledenen, veel minder al die bijzonderheden heeft gekend, terwijl de overledene, gelijk nader bleek, die bijzonderheden kende, wat reden is er dan om niet aan te nemen, dat de overledene telepathisch op dat medium inwerkte? Zulk een geval deed zich onder anderen in sterke mate voor met Mrs. Piper als medium en den overledene Robinson, die zich als pseudoniem George Pelham noemde. Hier was niet aanwezig in het herinneringsmateriaal van het medium iets van dien overledene, van de bijzonderheden of de personen, die werden behandeld door den overledene; de subliminale persoonlijkheid van het medium kon die opgaven dus niet uit zich zelf putten. En wat redenen kunnen er zijn om klakkeloos zonder bewijs, met Podmore en hen, die hem napraten, aan te nemen, dat het medium herinneringen, die diep in het herinneringsmagazijn van de aanwezigen waren verborgen en hun op dat oogenblik niet bewust waren en zelfs herinneringen, die slechts *afwezigen* hadden, aan hen of die afwezigen aftapte? En wat reden is er voor de subliminale persoonlijkheid van het medium, die zelf niet eens was eene spiritiste, om bij dat aftappen de aanwezigen te bedriegen, door te doen alsof een overledene

1. Misschien zal men tegen eene telepathische inwerking door overledenen opmerken dat naar het schijnt de inwerking door levenden geschiedt met behulp van de uitstraling. Vele omstandigheden wijzen er echter op dat ook de overledene persoonlijkheid heeft eene uitstraling evenals een organisme.

spreekt en schrijft? En als dat *eens* geschiedt, dan zal het de aandacht trekken als eene vreemde combinatie van waarheid en bedrog, waarheid in den inhoud der berichten, bedrog in den persoon die ze afzond. Maar wat te denken als het regel is, gelijk het is, dat aldus waarheid en bedrog dooreengemengd worden? Wat er van te denken, wanneer, zooals Lodge zegt, bij Mrs. Piper de gewone controle, Phinuit, die zegt te zijn geweest een Fransch dokter, maar die dan zou moeten zijn de subliminale Mrs. Piper, zijn plaats schijnt te ruimen voor een ander persoon, overleden vriend of bloedverwant, welke dan berichten geeft met iets van zijn oude manieren en individualiteit? Stem en wijze van spreken uit den mond van Mrs. Piper zijn veranderd en herinneren aan stem en manieren van den persoon, die heet te communiceeren. En hoe is de macht van het medium zoo groot, dat het uit de herinneringen van de aanzittenden of van andere op afstand levenden juist die weet te kiezen, die den overledene aangaan, die zich heet te manifesteeren? Wat beteekent het, dat een berichtgever meldt, dat hij een anderen geest voor u zal roepen, die u daarna zijn komst meldt en u de identiteitsbewijzen tracht te geven, welke gij wenscht? Dat is zonder reden bij de telepathische theorie en volkomen ‘en règle’ bij de spiritistische. ‘Hoe,’ vraagt Hyslop, ‘is het met telepathie en met de kennis van eene subliminale persoonlijkheid te rijmen, als door middel van Mrs. Piper, die van mijne familie niets afwist, zeer heldere berichten worden gegeven op den naam van en betreffende mijn oom James Mc. Chellan en zeer verwarde berichten uit naam van en betreffende zijn zoon, terwijl er niemand aanwezig was, die mijne familie kende, behalve ik en terwijl ik mij dien zoon veel beter herinnerde dan den vader?’ Wanneer door de eene hand van Mrs. Piper op 18 Maart 1895 de overledene zuster van Miss Edmunds een bericht schrijft, door de andere hand de overledene Robinson, die zich George Pelham noemde, tegelijk een bericht van anderen aard neerschreef en op hetzelfde oogenblik door Mrs. Piper sprak een stem, die zich Phinuit, de gewone controle van Mrs. Piper, noemde, over een derde onderwerp, wat is dan waarheid? Zeker, het is een mode om aan te nemen het bestaan van verschillende, onderscheiden, individueele stroomen van bewustzijn, onafhankelijk van elkander tegelijk in den zelfden mensch werkende; maar het ontbreekt aan eenig bewijs, dat

er, al zijn er meerdere toestanden van bewustzijn van den mensch, bestaat een dergelijke splitsing, die de eenheid van den mensch verbreekt en twee, drie menschen op hetzelfde oogenblik handelende schept uit dezelfde individualiteit, terwijl die twee, drie menschen zelf zeggen dat zij zijn anderen, overledenen, die telepathisch op een medium inwerken. Deze atomistische theorie van het leven, die mij niet al te best in overeenstemming schijnt met den tegenwoordigen stand van de natuurwetenschap, maar die schijnt te stammen uit een verouderd standpunt, is bovendien, naar het mij wil voorkomen, in strijd met de wordingsgeschiedenis van den mensch, waarbij immers een organiseerende eenheid werkzaam is. De atomistische theorie, waarbij aan iedere hersencel bewustzijn wordt toegekend voor zich zelf, terwijl de geestelijke toestand is de samensmelting van alle bewustzijns-eenheden, schijnt mij verkeerdelijk opgebouwd uit de omstandigheid dat de zintuigelijke prikkels, die het beeld van het waargenomene aan den mensch brengen, gaan langs de verschillende zenuwen naar de verschillende hersen-cellen. Zij wil steunen op de daadzaken van het verschillende bewustzijn van de veranderde persoonlijkheden; maar zij schijnt mij te verwarren den invloed van de verschillende waarnemingsprikkels op de eénheid, die zich bewust is, met die zich bewuste persoonlijkheid. Zij schijnt te berusten op de stelling, dat niet alleen een normale bewustzijnstoestand correspondeert met den hersen-toestand, maar dat het bewustzijn in alle vormen is gebonden aan de hersens. En in zekeren zin in strijd met haar eigen leer wil zij ontkennen het bestaan van bewustzijn in dat deel van den mensch, dat na den dood uit onze waarneming is verdwenen. Terwijl telepathie van deze en gene zijde de gelijktijdige intellectueele en *dus* bewuste handelingen veel beter verklaart en bovendien met de *uitingen* zelf in overeenstemming is, schijnt mij de atomistische theorie eene mislukte poging om, terwijl in de eenheidscel toch geen bewustzijn aanwezig is, bewustzijn zonder aanwezigheid van een individualiteit te verklaren door samenvoeging van bewustelooze eenheden.

Ik wil eindigen met een paar feiten, waarin redelijker wijze noch telepathie van menschen noch cryptomnesie (werking van de herinneringen van het onderbewustzijn) als verklaring kan dienen. Het medium van Prof. Flournoy, Hélène Smith, zag op 12 Februari 1899 in een visioen een dorp en daarop

een gestalte in het wit met eene lichtende uitstraling. Zij greep een potlood, zij zeide tot de macht die haar ging beheerschen: ‘druk mijn hand zoo niet, gij doet mij pijn, wat doet het er toe of ik een potlood of een pen heb,’ daarop nam zij een pen en schreef langzaam met een bijzonder handschrift: ‘Chaumontet, Syndic’. Daarop zag zij het dorp terug met een handwijzer Chessenaz en op de vraag van Flournoy aan de gestalte door haar in gedachte overgebracht: ‘wanneer hij syndicus (burgemeester) was’, hoorde zij deze zeggen: 1839. Daarop maakte zich de gewone controle van het medium, Leopold, kenbaar en zeide dat de naam Chaumontet en een handteekening van den syndicus in Chessenaz te vinden was. Den volgenden dag vond Flournoy op de kaart van Savoye een klein dorpje Chessenaz. Veertien dagen later zag Helene het dorp weer, vervolgens de gestalte, nu met een andere gestalte, die hij zeide dat zijn goede vriend Burnier, een pastoor, was. Op 19 Maart kwam er, nadat Flournoy tevoren had gevraagd of de pastoor Burnier niet kon schrijven, met langzame penhalen: ‘Burnier, salut.’ Flournoy informeerde bij den maire, deze vond dat in 1839 syndic van Chessenaz was: Jean Chaumontet en van 1824 tot 1841 pastoor aldaar: ‘André Burnier.’ Hij zond handschriften en onderteekeningen van beide personen. En, zegt de niet-spiritist Flournoy, de overeenkomst is opmerkenswaardig. Helene, die evenals Prof. Flournoy, te Génève woonde, kende noch Chessenaz noch de namen van den syndic en pastoor, die zestig jaar te voren leefden. Haar moeder had een neef, die woonde in een plaatsje Trangy, niet ver van het dorpje Chessenaz, maar ook zij had geen herinnering van dat dorpje. Helene zelf was eens tien jaar te voren in een naburig dal geweest, maar nooit in Chessenaz of in het archief aldaar. Hoe kan telepathie of cryptomnesie (beelden uit het herinneringsmagazijn) zulke feiten oplossen? Hoe kan, zegt Lombroso, een voetreisje in een naburige vallei het onderbewustzijn van Hélène Smith in staat stellen de juiste handteekening van een burgemeester en een pastoor van een verwijderd dorpje van zestig jaren te reproduceeren? En telepathie met iemand, die de handteekening van deze beide oude heeren uit het archiefje van Chessenaz telkens opdook, is even ondenkbaar.

De dochter van den New-Yorker rechter Edmonds, Laura, sprak slechts Engelsch en een weinig Fransch. Eens kwam bij

Edmonds een Griek, Evangelides, die gebroken Engelsch en vloeiend Grieksch sprak. Laura raakte in trance en door haar mond sprak iemand, die aan den Griek verschillende dingen zeide, waardoor hij zich bekend maakte als een vriend, die voor eenige jaren in zijn huis was gestorven. Daarop sprak Evangelides gedurende een uur Grieksch en de stem uit den mond van Laura antwoordde in het Grieksch en in het Engelsch. Laura zelf kende in het geheel geen Grieksch. Evangelides sprak over huiselijke dingen uit Griekenland en over Grieksche politiek en de stem antwoordde op een wijze, waaruit bleek dat de spreker daarmede bekend was. Hij zeide te zijn de broeder van den patriot Marco Bozarris en in den loop van het gesprek zeide de stem, dat een der zonen van Evangelides, die hij levend en gezond had verlaten, was gestorven, nadat hij naar Amerika was vertrokken. Omstreeks tien dagen daarna meldde een brief aan Evangelides den dood van zijn zoon. Evangelides zeide dat het nieuw Grieksch van Laura correct was. Dr. Lehmann meent de kwestie op te lossen door te zeggen: ‘wie weet hoeveel Evangelides en hoe weinig Laura sprak,’ maar men moet al heel naïf zijn om dit eene oplossing te vinden. Het komt mij voor, dat noch het onderbewustzijn van Laura noch telepathie van Evangelides haar konden geven tijdelijke bekwaamheid om Grieksch te spreken en dat er geen rapport denkbaar is, waardoor telepathie van menschen aan Laura de wetenschap van den dood van Evangelides' zoon kon geven. Het komt mij voor, dat een onbevoordeeld bestudeeren van de zoogenaamde spiritistische feiten onafwendbaar aanbrengen moet de overtuiging, dat althans vele dier feiten worden veroorzaakt door inwerking van overleden menschen op telepathische wijze en soms door meer directe heerschappij over het organisme van het medium. Het vreemde valt weg, wanneer wij ervaren dat deze zelfde verschijnselen zich ook voordoen tusschen menschen onderling en wel juist, wanneer de sensitieve ontvanger van de inwerking in een toestand verkeert, waarin zijn geest passief en zijn organisme in ruste is. Er ligt dus de kiem van deze geestesgemeenschap in den mensch. Deze wordt vooral in werking gesteld, als de mensch tijdelijk vrij is van zijn organisme en er is dus alleszins reden om aan te nemen dat deze kiem wacht op een anderen levenstoestand om in werking te treden, op den levenstoestand waarin ons organisme meer vrij is geworden van die stoffelijke elemen-

ten, die ons gewone leven nu beperken tot een zintuigelijk leven. Wat is trouwens aannemelijker dan dat er in het heelal is een hooger leven dan hetgeen wij kunnen waarnemen? Wanneer er een dergelijk leven bestaat, waarom kan dan zulk een leven ons niet wachten na den dood en wat is natuurlijker, dan dat onze persoonlijkheid daarna het leven voortzet op een wijze, die overeenstemt met de kiem van een leven, van een waarnemen, die reeds *hier* in ons aardsch bestaan zonder ons zintuigelijk organisme schijnt te werken? Het is mijns inziens tijd, dat wij Nederlanders meer ons onderzoek richten op feiten, waaruit spreekt een leven, dat afwijkt van ons zintuigelijk bestaan en waardoor dit afwijkend aardsch bestaan schijnt te zijn eene ruwe en onzuivere afspiegeling, maar dan toch een soort afspiegeling, van het leven dat ons allen wacht na ons heengaan uit het zintuigelijk organisme. Laat ik eindigen met de woorden van prof. Hyslop: ‘Telepathie alleen, zelfs onder de grenzen, die het bewijs aanbrengt, brengt mede cosmische vooruitgang ver buiten iets, dat het gewone materialisme heeft bedacht en is de grootste conceptie, die de wetenschap ooit aan het onderzoekende verstand voor oefening heeft gegeven. Als wij bij telepathie voegen kunnen een proces, dat helderziendheid, voorspelling en het bestaan van ontlichaamde geesten inhoudt, dan hebben wij onze kennis van het heelal verre uitgestrekt boven alles, wat de physieke wetenschap heeft gegeven.’

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Nederlandsche Militaire Missie in Albanië.

EENIGE heeren, waaronder twee Generaals, hebben een Oproep tot het Nederlandsche Volk gericht, waarbij teekenen van adhaesie worden gevraagd voor een door hen aan de landsregeering te richten adres, ten verzoeke:

> ‘Dat zij de Mogendheden [die overeenkomstig de Besluiten van de Londensche Ambassadeurs-Conferentie den Albaneeschen Staat hebben gesticht] wijze op haar zedelijken plicht om van tweeën één òf aan die militairen [de Gendarmerie-officieren en -onderofficieren] alle middelen te verschaffen om hunne taak van onderwerping, bevrediging en regeling naar behooren te volvoeren òf - zoo daartegen onverhoopt bezwaren bestaan - te bevorderen, dat de [Nederlandsche] officieren en onderofficieren in dienst van Albanië eervol worden ontheven van een taak, welke zij redelijkerwijs zonder die middelen niet [verwacht mogen worden te] kunnen volvoeren.’

Elkeen, die zich een oogenblik in de positie der Hollandsch-Albaneesche officieren heeft ingedacht, zal wel iets sympathieks vinden in den Oproep. Geheel buiten hun schuld zijn deze mannen in een onzegbaar pijnlijken toestand verzeild. Zij wagen hun leven om het gezag te handhaven, maar hebben geen voldoende macht. Als hun Koning in den nood om brood vraagt, krijgt hij steenen. In stede, dat de Mogendheden, die hem het gezag formeel geschonken hebben, hem de onmisbare middelen gunnen om het te handhaven, heeft het optreden van Rusland, Frankrijk en Engeland tot direct resultaat, dat de opstandelingen aanmoediging en versterking ontvangen. En als dan onder de hoogst critieke omstandigheden, dientengevolge geboren, onafhankelijk van de bemoeiingen van een hunner, in het buitenland vrijwilligers worden aangeworven - met wier hulp de Gendarmerie mogelijk haar zoo verzwaarde taak nog tot een goed einde mocht brengen - zijn het diplomatieke bezwaren, gesteund door de Kabinetten van St. Petersburg en Parijs, waardoor dit uitzicht weer vernietigd wordt. - De een na den ander der Nederlandsche officieren verliest een of meer der weinige kanonnen van den Mbret of geraakt in krijgsgevangenschap, omdat hij, door zijne soldaten verlaten, zich in de absolute onmogelijkheid bevindt om geschut te redden of te vechten. Soldatenroem wordt op die wijze wel niet verspeeld, doch moeilijk gewonnen. - Zoo langzamerhand

ontstaat, zoo waar, de zonderlinge toestand, dat de Nederlandsche officieren een vreemd bestanddeel worden van een grooten hoop volks in Durazzo, dat niet nog zichzelf verdedigen kan, doch beschermd wordt dank het optreden van de Duitsche Regeering, die, bij monde van den marine-commandant ter reede, aankondigde, dat, indien de opstandelingen het zoover drijven, om wederom de hoofstad aan te vallen, het scheepsgeschut hen tot den aftocht zal dwingen. Deze aankondiging toch verzekerde de samenwerking tusschen de leden van het Drievoudig Verbond en dwong de andere mogendheden tot navolging. Het zijn de oorlogsschepen ter reede, welke tot dusverre voorkomen, dat Durazzo aangevallen wordt. En het is wel zeer beschamend, dat daaronder een Hollandsche bodem ontbreekt.

In de laatste weken is heel wat gesproken over de verdienste van de Nederlandsche officieren in Albanië, waardoor het oor der menigte werd gestreeld. Zeer zeker behoeft men haar niet af te meten naar het behaalde succes, dat zoo uiterst gering is, en kan er, te rade gaande met de omstandigheden, waaronder gestreden wordt, wel degelijk reden te over zijn om deze mannen zeer hoog te prijzen. De stellers van den Oproep zijn daarvan wel overtuigd - hebben echter getoond ook oog te hebben voor de 'seamy side' van de zaak en levendig te beseffen, dat er groote moreele ellende geleden wordt in Albanië, voor meer dan een onzer officieren misschien heel veel moeilijker te dragen, dan de misère van het leven te velde, dat, ondanks alle tegenheden, voor een goed soldaat aantrekkelijk is. Dat de Haagsche heeren nu eene poging wenschen, om de landgenooten in Albaneeschen krijgsdienst in eene betere positie te brengen, verdient uit zichzelf lof. Echter, de wijze waarop zij het goede doel zoeken te bereiken, lokt bedenkingen uit - nog geheel daargelaten, dat het niet goed is om het publiek te vragen een oordeel uit te spreken over maatregelen, die nauw verband houden met een vraagstuk van groote internationale beteekenis, met de al dan niet instandhouding van den Albaneeschen Staat, waarover geargumenteerd moet worden, zonder behulp van de adhaesie-kaartjes van Jan en Alleman, waartoe, voor wat deze materie betreft, gerekend moeten worden ook ambtenaren, advocaten, doctoren en professoren, kortom, allen te behooren, die de Albaneesche kwestie niet eenigszins hebben bestudeerd.

Het schijnt uitmuntend te mogen heeten, als de Nederlandsche Regeering thans krachtig haar invloed aanwendt, ten einde de Mogendheden te nopen om, niet, als in den Oproep te lezen staat, aan de Nederlandsche officieren en onderofficieren, maar aan den Mbret van Albanië den noodigen steun te verleenen. Men zal dan evenwel groote zorg eraan moeten wijden, dat de te ondernemen actie niet kan worden geconstrueerd als eene begunstiging van de internationaliseering van het Gouvernement van Albanië. Veel zal reeds gewonnen zijn als vrijheid van werving wordt erkend (waartegen geen volkenrechtelijk bezwaar bestaat, omdat men hier niet met oorlog te doen heeft, doch met het dempen van opstand.) In de tweede plaats is crediet noodig, opdat de jonge Staat de inheemsche en de in den vreemde aangenomen soldaten kunne betalen en behoorlijk wapenen. Verder behoort de Nederlandsche Regeering aan te dringen, dat de Mogendheden, die de stichting van het nieuwe Balkan-Rijk hebben goedgekeurd, individueel het recht vindiqueeren om, op verzoek van den Vorst, alle militaire hulp te verleenen, die zij voor de instandhouding van den Staat inderdaad noodig achten. Nederland is gerechtigd voorstellen in dezen geest te doen en kan

zelfs gezegd worden dit aan zichzelf en aan zijn menschen in Albanië verplicht te zijn. Om de bedreigde internationale verhoudingen te redden, heeft het, in het belang van den Europeeschen vrede, zijn officieren beschikbaar gesteld. Uit die medewerking vloeit in de gegeven omstandigheden het recht en de plicht voort, om ook mede te spreken in deze aangelegenheid. Indien de Regeering langs diplomatieken weg niet krachtig ijvert voor de handhaving van het gestelde doel, maakt de Natie een treurig figuur.

Wat nu betreft het voorgestelde alternatief - te bevorderen, dat de gendarmerie-officieren eervol van hun plicht ontheven worden - dit moet mijns inziens absoluut afgekeurd worden.

Het was op aandrang der Mogendheden, maar niet aan haar doch aan den Vorst van Albanië, dat de Nederlandsche Regeering officieren heeft geleend. Toen zij het deed, was het gemakkelijk te voorzien dat Grieksche en Servische vrijcorpsen zouden moeten worden bestreden. Het gaat niet aan, om, nu die strijd, door den kwaden wil der Entente-Mogendheden of door welke oorzaken ook, buitengewoon zwaar wordt, de verleende hulp te onttrekken. Integendeel zijn we veeleer in goede trouw gehouden tot meerder hulp bereid te zijn, naar gelang de toestand zorgelijker wordt.

Velen zijn geneigd te argumenteeren, dat de Entente-Mogendheden, die thans het gezag van den Mbret in Albanië tegenwerken, niet alleen aan den Staat, dien zij zelf hielpen stichten, ontrouw zijn, maar ook aan het Nederlandsche Gouvernement, hetwelk, mede op hun verzoek, aanvoerders beschikbaar stelde om het nieuwe Rijk te handhaven - en we ‘gevolgelijk’ volkomen gerechtigd zijn om ons uit de zaak terug te trekken. Door het eervol ontslag der officieren uit te lokken, zouden we echter zelf ontrouw worden aan het groote doel en den Mbret, tegenover wien we gebonden zijn, op het tijdstip van zijn grooten nood berooven van een korps langzamerhand over ervaring beschikkende mannen, die, als de omstandigheden zich wijzigen, onder leiding van den dapperen en kundigen Generaal de Veer zeer wel mogelijk nog uitmuntenden dienst bewijzen, krachtig medewerken kunnen om den Staat te redden, die een der bolwerken is van den vrede in Europa.

Aphorismen.
J. Petri.

De vrouw staat voor een idealist vaak als voor de maan, ze glimlacht... en zoekt de zon.

De Hollander is vooral een gelegenheidsdichter; nog beter een verlegenheidsdichter.

Het genie is eigenlijk een ontijdige grap; de conversatie liep juist zoo netjes over Jan en... alleman.

De denker is als de waterlelie, hij drijft op de diepte en spiegelt zich aan de oppervlakte.

De virtuoos is de accountant van de effecten der kunstenaars, de dillettant is de bakvisch op den schotel van zijn humor.

Aan de feesttafel vraagt men het woord en krijgt het altijd... cadeau; en in den kommer des levens zoekt men het en vindt het niet, dan wordt het geboren.

De dieren kunnen den menschen veel leeren: een haan klaroent den dag tegemoet, de vogelen zingen in de zon; de mensch kwijnt bij een moeden zonsondergang.

Het aphorisme is als een bloemkristal op ochtendvensterruit, de middagzon wischt af en men ziet weer het dagelijksch beweeg.

De aphoristicus is de philosoof van den inval, de polemicus de philosoof van den uitval.

Ieder mensch heeft iets geniaals; maar hun schepping beginnen zij bij den laatste regel, als het te laat is.

De burger is de hengelaar aan de rivier der eeuwigheid, hij tuurt zoo op zijn dobber in den stroom, dat hij op 't laatst denkt zelf... vooruit te gaan.

De fout der romantici is dat ze de continuïteit niet konden grijpen in de levende realiteit, doch deze liet afstroomen tot een spiegelend meer van verlangen.

Veel bespiegeling, die stilstaat, is de ijdelheid van een vijver, die het mooie huis weerkaatst; doch natuurlijke bespiegeling flitst de zonnevonk weer terug naar den hemel.

Het mooiste aphorisme is de dauwdrop; want daarin valt een zon te gruizel op een roos.

Degene die met deze aphorismen een loopje willen nemen, voorspel ik, dat ze het gauw zullen matigen tot een sukkeldrafje en als men vermoeid is, is 't dan maar het beste een uiltje te knappen.

Onze leestafel.

Dr. N.B. Tenhaeff, Diplomatische studiën over Utrechtsche oorkonden der Xe tot XIIe eeuw. (Bijdragen van het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht, I) - Utrechi, A. Oosthoek, 1913.

Dit werk, eerst als proefschrift van den Schr. verschenen en thans door het Utrechtsche Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis als zijn eersteling uitgegeven, levert een schitterend getuigenis van het groote nut van dergelijke instellingen aan onze Universiteiten. Vroeger was men gedwongen in het buitenland z.g.n. 'seminaria' te bezoeken, wilde men eene behoorlijke opleiding als historicus verkrijgen.

Dat het materiaal, dat het meest voor de hand ligt en het gemakkelijkst toegankelijk is, allicht het eerst wordt bestudeerd, is verklaarbaar; het Instituut zal evenwel, hopen wij, zich niet beperken tot een onderzoek van Utrechtsche geschiedbronnen. Daarom zien wij met belangstelling uit naar zijne verdere uitgaven.

De Schr. geeft bij de behandeling van zijn zeer belangwekkende stof zeker bewijs van speurzin en weet aan zijne oplossingen van twijfelachtige punten een degelijken grondslag te geven. Zijn stijl, op enkele plaatsen wat houterig, is vloeiend, zoodra hij betoogend zijne overtuiging uiteenzet; sommige woorden ('ver-enkeld', blz 265) en zinswendingen (slot van noot 2, blz. 14) treffen door hunne ongewoonheid.

Methode en opzet van zijne studie zet de Schr. in eene inleiding uiteen. Terecht heeft hij zich op het standpunt gesteld, dat de beoefenaar der diplomatiek zich niet moet vergenoegen met een onderzoek naar echt en onecht, maar zich ook rekenschap moet geven van de historische beteekenis eener oorkonde en de waarde als geschiedbron, ook van vervalschte stukken, moet trachten vast te stellen. Zoo worden de stukken in eene omlijsting geplaatst, waardoor de studiën een niet gering historisch belang krijgen. Wij moeten er dezen ernstigen geschiedvorscher echter een groote grief van maken, dat hij een wetenschappelijk werk zonder register, zelfs zonder inhoudsopgave, het licht heeft doen zien. Aan deze leemte komt de lijst der besproken oorkonden niet tegemoet.

De behandeling van *het Balderikcharter van 943* biedt den Schr. de gelegenheid tot eene verklaring van de allerbelangrijkste kathedraalkwestie. Utrecht had namelijk een tijdlang twee kerken, die kathedralen waren, de St. Salvator in de burcht en de St. Maarten buiten de muren, in Oudwijk. Naijver tusschen de verschillende kapittels en pogingen om na de verwoestingen door de Noormannen alle aanspraken te bevredigen komen in de oude oorkonden aan het licht en hunne onderlinge vergelijking strekt om den schijnbaar zeer verwarden toestand op menig punt op te helderen. Een tweede, niet minder belangrijk, punt is de vaststelling van het ontstaan van (U)trecht als een 'voorstad' van het oudere Vechten. Trecht was eerst

een laat-Romeinsche vicus aan een Rijnovergang stroomafwaarts van den hoofdzetel; ter beveiliging van deze nederzetting tegen de Friezen ontstond aan de overzijde (westelijken oever) eene Frankische sterkte met eene latere, Saksische, buitenwijk aan de zuidzijde. De 'vetus vicus', Oud-wijk, kwam, na de verwoesting der door St. Bonifacius gebouwde St. Maarten, in verval en de door St. Willebrord gestichte abdij-kerk in het beter beschermde stadsdeel werd het middelpunt van geestelijke en wereldlijke heerschappij. De omgeving der burcht, en hierin gaat de Schr. akkoord met De Geer van Oudegein, werd later als Wt-trecht (Uit- of Buiten Trecht) bekend. De St. Salvator (Oud-munster) moest later hare plaats afstaan aan Bisschop Adelbolds, aan St. Maarten gewijden, Dom.

De *vier falsa uit den Codex Hannoveranus van het Liber donationum* verspreiden licht over de bisschopskeuze in de 13e eeuw en de kiesbevoegdheden van kapittels, proosten e.a. en een drietal *Deventer oorkonden* over de verhouding van de Zwolsche kerk tot die te Deventer.

De *oudste oorkonden der St. Paulus-abdij* behelzen veel wetenswaardigs omtrent het bezit dier abdij in de graafschap Holland (Monster, De Lier, Loosduinen, Zwijndrecht) en de waterstaatspolitiek van Floris V, wiens verzienden blik en regeeringsinzicht aan den dag treden.

De *Zutfensche falsa* geven den Schr. aanleiding tot genealogische en palaeographische verhandelingen, verduidelijkt door een vijftal fraaie lichtdrukken van gedeelten dier oorkonden, waardoor de lezer in staat is kennis te nemen van de methode, die aangewend wordt om de herkomst van stukken en hun onderling verband uit het schrift zelf te verklaren. Wij krijgen tevens inzicht in maatschappelijke toestanden in de 13e eeuw in Westfalen en de streken langs den IJsel.

De Schr. stelt zich voor op dit gebied zijne studiën voort te zetten; wij mogen dus nog belangrijke gegevens verwachten voor de kennis van de middeleeuwsche toestanden in onze gewesten.

v. V.

Van Kaapstad tot Khartoum. Rhodesia-Oeganda-Soedan door Dr. C.J. Wijnaendts Francken met 10 schetskaarten en 20 afbeeldingen. - Haarlem, Tjeenk Willink, 1914.

Wanneer een wetenschappelijk en veelzijdig ontwikkeld man ons vergast op eene bloemlezing uit zijne reisindrukken, kan men veel belangrijks verwachten en de lezer geniet hier dubbel, door den aangenamen vorm waarin veel merkwaardigs wordt voorgedragen.

De heer W.F. heeft in zijne reisherinneringen op meerdere plaatsen épisoden en feiten uit de geschiedenis van Zuid-Afrika ingevlochten; aangevuld door een chronologisch overzicht aan het einde van het werk, roept dit historische deel talrijke gebeurtenissen, betrekkelijk de vestiging van het blanke ras in het zwarte werelddeel, in het geheugen terug; immers veel daarvan hebben wij als belangstellenden uit de verte mede beleefd.

De geschiedenis van Zuid-Afrika wordt voor een groot deel beheerscht door het optreden van Engelschen als bijzondere personen en van Engeland als Staat. De befaamde Cecil Rhodes - naar eene uitspraak van President Krüger de vloek van

Zuid-Afrika - is de zuiverste typeering van de manier, waarop Engeland de hand gelegd heeft op de meest geschikte

punten van den aardbol, zonder zich ooit door motieven van eer of geweten te doen afbrengen van het beginsel dat het doel de middelen heiligt.

Een der meest brandende vraagstukken in Z.A. was steeds de verhouding tusschen blanken en kleurlingen; de daarbij op den voorgrond tredende beginselen en omstandigheden worden in dit werk duidelijk uiteen gezet en men begrijpt dat dit punt een eeuwigdurende puzzle zal blijven voor de streken waar de beide rassen naast elkander bestaan.

Volgens mededeelingen in de Koloniale Rundschau (vermeld in Nieuwe Courant 30 Mei 1914 2e Avondblad) schijnt de oplossing nog in verre toekomst te liggen; pogingen daartoe liepen tot nog toe uit ten nadeele der inboorlingen in de omstreken van Victoria Nyanza, Taganajiki en Oeganda en de mooie rol was niet aan de zijde der Indogermanen.

Een gelukkig denkbeeld was het toevoegen van eenvoudige maar duidelijke schetskaarten en terreindoorsneden, waardoor de lezer, bij beknopter tekst, een veel juister begrip verkrijgt, van 't geen bedoeld is.

Eenige gegevens omtrent den *tijd* van duur der afgelegde *afstanden*, benevens een en ander omtrent de *kosten* der reis, zullen velen welkom zijn. In 't algemeen valt dit niet mede en 't is gelukkig dat reizigers als de Heer W.F. ook voor de velen die niet daarheen kunnen reizen, op zoo verdienstelijke wijze hunne aanteekeningen beschikbaar stellen.

B.

Vincent van Gogh. Brieven aan zijn broeder. Uitgegeven en toegelicht door zijn schoonzuster J. van Gogh - Bonger. Eerste deel. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam. MCMXIV.

‘Mogen de brieven met piëteit gelezen worden,’ schrijft mevr. Van Gogh-Bonger in haar voorwoord. Mij dunkt dat het moeilijk anders kan. Want wie zich gaat verdiepen in deze brieven, waarin men geheel het tragische leven van den kunstenaar weerspiegeld vindt, wordt gaandeweg door een gevoel van innigen weemoed overmeesterd. Hier wordt een leven voor ons ontsluyerd dat de smart, die hij in zijn ‘Sorrow’ zoo aangrijpend verwerkelijkte, met hare volle zwaarte heeft gedragen; in deze brieven vertwijfelt en hoopt, idealiseert en berust, strijdt en versaagt een mensch - de kunstenaar triomfeert er in. Want ook voor Vincent van Gogh is het waarheid gebleken dat de kunstenaar eerst door groot lijden tot de bewustwording van zijne roeping wordt gebracht.

Uiterst vertrouwelijk was de briefwisseling tusschen Vincent en zijn broeder Theo. En dat kan bijna wel niet anders, daar Theo een van de zeer weinigen was, die iets van de complicatiën in Vincent's zieleleven begreep, en daardoor niet buiten de sfeer van zijne gevoelens en gedachten stond.

Hier en daar zou het boek een roman in briefvorm kunnen verbeelden. Ik denk bijv. aan het jaar 1882, toen Vincent een arme, havelooze vrouw van de straat opnam, en in zijn groot verlangen om de kort te voren versmade teederheid te uiten - hij was nog onder den indruk eener onbeantwoorde liefde - dit ongelukkige schepsel een tijdlang met de innigste zorgen omringde.

De brieven, die op deze periode betrekking hebben, toonen Vincent in zijne eigenaardige psychische constellatie - zonderling mengsel van taaie

volharding en groote zwakheid, tezamen leidend naar de nederzinking van den mensch, die in den artiest moest ondergaan.

Ook de brieven uit de Borinage - meerendeels in het Fransch - en de daaraanvoorafgaande uit Amsterdam, waar Vincent studeerde, zijn belangrijk en belichten de geëxalteerd godsdienstige periode uit zijn leven op heldere wijze.

Wat heeft hij véél gehoopt, véél plannen gemaakt, véél idealen geschapen - en wat heeft het leven hem weinig geschonken!

Bijna een kwarteeuw is sedert zijn dood verloopen; het was eene goede gedachte van de uitgeefster dezer brieven, met de publicatie te wachten, tot de algemeene erkenning van Vincent's verdiensten haar daartoe aanleiding gaf. ‘Het zou een onbillijkheid zijn geweest - aldus mevr. Van Gogh - jegens den doode, belangstelling te wekken voor zijn *persoon*, eer het *werk* waaraan hij zijn leven gaf, erkend werd en gewaardeerd zooals het verdiende. Vele jaren zijn verloopen, eer Vincent als schilder erkend is; thans kan men hem als mensch leeren kennen en begrijpen.’

Doch niet alleen tot den mensch, ook tot den kunstenaar brengen de brieven ons nader. Talloos zijn de opmerkingen over Vincent's wijze van werken, over zijne sympathieën voor andere kunstenaars, vooral ook letterkundigen, bijv. Dickens; over zijne superieure wijze van *zien* en in-zich-opnemen. Ook hierom is het een allerbelangrijkst werk. Vele reproducties van teekeningen, in den tekst opgenomen, en nog vele portretten en illustraties versieren het mooi uitgegeven werk.

Met belangstelling zien we uit naar de volgende deelen, opdat dit kunstenaarsleven geheel voor ons zal komen te staan, met zijn felle tragiek, maar ook met zijn teedere liefde en over-groot mededoogen.

HERMAN MIDDENDORP.

De Biecht, door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Uitgave van L.J. Veen, Amsterdam.

De onderling zeer verschillende schetsen en novellen in dezen bundel werden betiteld naar het verhaal, waarmee het zestal begint: Een vertelling in mineur, uit herinneringen saamgeweven, droef en donker. Ook het tweede is somber, geheel in overeenstemming met het opschrift: ‘Liefde's Waan.’ Want, bij echte liefde was een verandering, als er in Loukie's gemoedsleven plaats greep, na het wederzien van haar door leverziekte aangetasten man, niet mogelijk geweest. De twee volgende, een man van de wereld, een viveur, en een vrouw dito, uit hooge kringen, tot onderwerp, eindigen al niet minder tragisch. Toch vormt deze bundel een reeks deels zeer spannende, boeiend geschreven verhalen, zooals er uit de pen van auteur bij menigte vloeien. Opgewekt, grappig, van het leven afgekeken is: ‘De Antieke kast.’ Griezelig, Guy de Maupassant herinnerend, noem ik: ‘De Hand’; maar de les er in opgesloten, kan menigeen, die een ongeluk oploopt, ter harte nemen.

Een enkele opmerking aan het slot: Waarom ‘onverbeterbaar’ in plaats van onverbeterlijk? p. 159. Die twee b's, zoo vlak bij elkander, maken dit woord niet welluidend, integendeel. ‘Lief-gehad worden,’ zelfde p., acht ik een zonderlinge samenstelling. Het weglaten van den vierden naamval

doet soms kinderlijk aan. Wij spreken slordig, moeten wij daarom ook even slordig schrijven? Wat het oor soms opvangt, mist het oog volkomen bij het gedrukte woord.

E.S.

Op en aan de Rivier, door H.J. van der Kraan. - Robijns en Co's Drukkerij, Nijmegen. Uitgevers en Drukkers.

Een onderhoudend, flink geschreven jongensboek in aantrekkelijk gewaad. Wij worden door den Schrijver niet naar vreemde werelddeelen gevoerd, waar het wemelt - altijd op papier - van onmogelijke avonturen en griezelige gebeurtenissen; neen, wij blijven in het vaderland, op en aan de rivier, die schilderachtig door het verhaal heenstroomt.

De geschiedenis van Jacob, zijn familie en vrienden beweegt zich in eenvoudige Joodsche kringen. De oom van den jongen held - die alles behalve heldhaftig wordt afgebeeld - is slager van beroep, een ruwe vent met een goed hart, wiens karakter mooi is geteekend, even mooi als dat van de vriendelijke, zachte en toch zoo flinke Hester, zijn vrouw. Eigenlijk meer nog dan Jacob is Barend de hoofdpersoon en hij juist maakt dit boek zoo onderhoudend.

Er komen eenige 'echte' jongens voor in dit verhaal, die waarschijnlijk meer sympathie zullen vinden bij de robbedoezige lezers dan Jacob. Maar als deze eindelijk ook mee gaat doen, het 'jongenheertje' op zij zettend, zullen zij hem met belangstelling volgen, al houden zij meer van den wilden Teun. Want het is nu eenmaal zoo in dit ondermaansche, trots Vredebonden en Vredespaleizen, een jongen moet durven, moet niet tegen een stout stukje opzien, moet zijn hachje leeren wagen, wil hij in de wereld vooruitkomen. Het is mogelijk dat de mensch later tammer zal worden - ik weet niet eens of ik dat begeerlijk zou vinden - maar voorloopig schijnt daar nog geen kans op.

Dat Schrijver kloeke jongens schetst, maar ruwheid, harteloosheid, overmoed afkeurt, spreekt van zelf. Ook wordt er aardig de les toegepast: 'Die wat verdient, moet wat hebben.' Het is goed, dat kinderen leeren begrijpen hoe niemand de gevolgen van zijn daden kan ontgaan. Onnadenkendheid doet meer kwaad dan opzet.

Het kleine van de kringen, waarin deze geschiedenis zich beweegt, is mede zeer natuurlijk weergegeven. Jacobs vlucht reikt niet ver, zijn horizont en die der meesten in zijn omgeving is eng getrokken. Alle gedachten aan een wonderkind, aan een kapstok voor groote-menschen-ideeën is gelukkig buitengesloten.

'Zoo doen wij, zoo denken wij,' moet de indruk wezen, die deze vertelling achterlaat; mogelijk zonder dat de jonge lezer er zich zelf van bewust is. Zij ga gretig van hand tot hand.

De sprekende illustraties van W.K. de Bruin verhoogen de aantrekkelijkheid van dit werkje. Zij passen geheel bij den tekst, waaraan het romantische, het spannende, vooral in de eerste helft van het boek, niet ontbreekt.

Een kleine opmerking moet mij van het hart: Dat Pauwtje een klein mannetje is, p. 102, zou men, op zijn beeltenis afgaande, niet zeggen.

E.S.

De Alpenkoning en de Menschenhater, Romantisch, komisch Sprookjesspel in drie bedrijven, door Ferdinand Raimund. - Tooneelbibliotheek, onder leiding van L. Simons.

In een werk, waarover haast een eeuw heenging, 'zijn natuurlijk dingen die sterk aandoen als van zijn - des schrijvers - tijd en niet meer van den onzen.' zooals L. Simons in het voorbericht zegt. Evenwel Molière, Shakespeare verouderen niet. Eeuwige jeugd is het geheim van het genie. Raimund komt mij voor een talentvol auteur te zijn geweest maar niet geniaal. Zijn *Warrelkop* is te ruw, te overdreven. Twee van zulke koppen mogen op de planken een comisch effect maken, maar den toeschouwers zal het af en toe wel een weinig duizelen, vrees ik.

Bij een mogelijke opvoering van dit stellig hier en daar zeer grappig sprookjesspel, zou veel wat onder het lezen hindert door de opvatting van den acteur verzacht kunnen worden. Er zou ook heel wat bij te zien vallen, terwijl de zangstukjes een afwisseling zouden aanbrengen, waaraan men niet meer gewoon is, die misschien juist daardoor in den smaak konden vallen, als Paladijnen en Nimfen, c.s., die scheppingen van onze dagen, op hun beurt verouderd zijn. Smaken veranderen. Voorloopig echter vrees ik met den vertaler, dat Raimunds sprookjesspel niet veel kans heeft.

In de Tooneelbibliotheek is het stellig op zijn plaats, al ware het slechts om uit een historisch oogpunt gezien, de stukken te leeren kennen, die voor eene kleine honderd jaar groot succès behaalden.

Het voorwoord van den vertaler, een kort maar zeer lezenswaardig artikel, geeft eenige bijzonderheden omtrent het leven en karakter van den auteur. De vertaling is boven mijn lof verheven.

E.S.

Ons Leesuurtje. Bloemlezing uit de kinderlectuur door H. van Strien en P.J. Mols. 6 deeltjes. Utrecht, Cenijn en Van Strien.

Een zestal boekjes die in de Hollandsche scholen zeker met sympathie zullen worden ontvangen. De samenstellers deden eene gelukkige keuze uit de bestaande jeugd-literatuur; zoo werd o.a. werk opgenomen van Lize Bührs, Kees Valkestein, Tine van Berken, Henr. Dietz, K. Leopold, en A.F. Pieck, namen die in de kinderwereld niet onbekend zijn.

Een prettige eigenschap van deze boekjes is, dat het alleen 'lees'-boekjes zijn, en dat niet, zooals dat zoovaak gebeurt, de andere leervakken te veel in de leesstof worden binnengesmokkeld. Veel sprookjes, veel avonturen van kinderen en hunne beste vrienden: de huisdieren.

De keurige uitvoering, en de waarlijk artistieke illustraties van den heer G.D. Hoogendoorn dragen er niet weinig toe bij, deze boekjes tot eene aantrekkelijke uitgave te maken.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Juli-aflevering behandelt Dr. Nico van Suchtelen Dante's Vita Nuova. De heer G.J. Vos Azn. bespreekt Booker T. Washington's komst naar Europa. De heer M.A. van Heekeren looft het Amerikaansche bestuur over de Philippijnen. De heer A.W. Stellwagen beschrijft Bismarck's dagen van strijd met zijn Koning. Dr. J. de Jong vervolgt zijn levensbeschrijving van Lilly Lehmann. Dr. Edward B. Koster vertaalt Deensche gedichten.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen &. Zoon.

In het Julinummer vervolgt Dr. P.H. van Moerkerken zijn roman ‘De Bevrijders’, de heer P. Valkhoff zijn studie over Anatole France. Frans Bastiaanse geeft verzen uit een zomerdroom. Dr. A.W. van Renterghem besluit zijn essay over de vrije uitoefening der geneeskunst in Nederland. Dr. Charles M. van Deventer behandelt de luimen der metalen. Mr. H.G. van der Vies doet mededeelingen uit den hernieuwden strijd tegen de doodstraf, Prof. J. Huizinga uit de geschiedenis der Groninger Universiteit. Prof. Van Blom herdenkt majoor Thomson.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Juli-aflevering vervolgt dc heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende Strand. De heer Felix Timmermans dicht weder twee forsche Vlaamsche natuurschetsen. Dr. A.N. de Hartog behandelt de beteekenis van den vorm voor het wereldgeheel. De heer J.B. Schepers bespreekt Bredero's invloed op tijdgenooten met iets over plagiaat in dien tijd, H.V. ‘les Begeries’ van Racan. De heer Peter Spaan deelt zijn Parijsch dagboek en een gedicht aan een vriend mede. Jac. van Looy bezingt een Pauwoog-vlinder. Hein Boeken geeft twee klassicistische gedichten en een aanteekening over een weergevonden vers van Alkaios, Corn. Veth een essay over moderne schilderkunst.

***De Beweging*, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

Het Julinummer behelst een studie van den heer J. Koopmans over Elisabeth Maria van der Post. Mej. Nine van der Schaaf vervolgt haar roman 'Heerk Walling.' De heer George Gonggrijp zingt gedichten. Albert Verwey vertaalt gedichten van Wordsworth en Baudelaire.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

De Juli-aflevering wordt geöpend met pittige reisbrieven van den Oud-Minister Colijn over Peking. Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman bespreekt de opleiding der juristen aan Gymnasium en Universiteit. Bernarda besluit hare novelle ‘Als 't vertrouwen sterft.’ De heer S. Coolsma deelt onder den titel De Vermeende Aap een stuk Soendaneesche literatuur mede. De heer P. Minderaa bezingt den avond.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

Op de eerste bladzijde der Juni-aflevering prijkt een opschrift voor Thomson's beeld, dubbel akrostichon op de namen Thomson en Durazzo. Dr. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard geeft een essay over Sleeswijk (Zuid-Jutland). Willem de Mérode zingt gloedvol vrome gedichten. De heer J. van Bommel behandelt de verhouding tusschen godsdienst en wetenschap. Ten slotte een aesthetische polemiek tusschen de heeren G.J.D.C. Stempels en P.H. Ritter Jr.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr., P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

De Juli-aflevering bevat een studie van den heer F. Schmidt Degener over het genetische probleem van De Nachtwacht, door eenige illustraties opgehelderd. De heer J.A. Loeber Jr. behandelt Hollandsche Kunst in Keulen, met name van Thorn Prikker, waarvan vier glasramen worden afgebeeld.

***De Levende Natuur*, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 Juli behandelt de heer E. Heimans de herkomst van de Geul-flora. De heer B.C. Ruitink geeft mooie voorbeelden van fasciatie of bandvorming. De heer G.M.R.B. geeft zijn ondervindingen met zijn terrarium ten beste. De heer W.E. Mol beschrijft een bastaard-vorm van Bidens, de heer J. Brummelkamp het Pothoofd in memoriam en zijn opvolger.

In het nummer van 15 Juli besluit de heer E. Heimans zijn onderzoek naar de herkomst der geul-flora. Dr. J.J. Tesch vertelt iets over krabben en kreeften. De heer S. Leefmans verhaalt van een tocht naar het kratermeer op den Kloet op Java. De heer J. Brummelkamp vervolgt zijn botanische excursie naar het Pothoofd bij Zutphen. De heer C.A. van der Gen beschrijft den Nachtpauwoog of Saturnia Pavonia.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Juni wordt de lof gezongen van den heer E.F.E. Douwes Dekker, den stichter der partij der Indo-Europeanen.

Ontvangen boeken.

Augusta de Wit, *Natuur en menschen in Indie.* Met 45 illustraties. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Joh. W. Arends, *Als met zijn hand.* Oorspronkelijke roman. G.J. Slothouwer, Amersfoort.

Anton Smit, *Van het oogenblik.* Herinneringen van Hein Heimer. Scheltens en Giltay, Amsterdam.
Prikkel idyllen, VI. Gids voor Padvinders. Indianenverhaal. G.A.J. v. Dishoek, Bussem.
Vondels' Spelen, III. 2. Bataviasche Gebroeders - Faëton - Adam in ballingschap. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
J. van Oudshoorn, *Willem Mertens' Levensspiegel.* W.L. en J. Brusse, R'dam.
Richard Vosz, *Twee Menschen.* Naar het Duitsch. A.W. Buma en Zoon, Utrecht.
Henry Bordeaux, *De sneeuw wischt alles uit.* Uit het Fransch door Mej. C.C. Engelbrecht. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Dr. H. Cannegieter Fzn., *Het lyceum-ontwerp en Denemarken.* Een waarschuwend voorbeeld. Mart. Nijhoff, den Haag.
Onze groote mannen, I. 4. Dr. J.A. Worp, Constantijn Huygens. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit onzen bloeitijd, III. 9. Prof. Dr. S.D. van Veen, De Godsdienstoefeningen der Gereformeerden. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Handboekjes Elk 't beste. Kees Meyer, De theosophie. Haar oorsprong, leer en occulte methoden. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Handboekjes Elck 't beste. Dr. M.H.J. Schoenmakers. Het geloof van den nieuwen mensch. Vierde druk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Onze Koloniën, I. 7. Dr. J.P. Kleiweg de Zwaan. Denkbeelden der inlanders van onzen indischen archipel omtrent het ontstaan van ziekten. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Meijer - Romeijn, *Nederlandsche Staatswetten*, 12de druk, J.F. van Druten.
Gids voor Haarlem en omstreken, Ruijgrok & Co., Haarlem.
Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, 58e deel, 1e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.
Nederlandsche Bibl. 269/71. J. Kleefstra, *Grondslagen van opvoeding en onderwijs.* Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Wandplaten, No. 13/16. No. 13, De Maas in Limburg door D. Wiggers. No. 14, Vlieland en het Vlie door F. Hart Nibbrig. No. 15, Een Terp in het Noorden van Friesland, door F. Nibbrig. No. 16, Bloembollenvelden bij Lisse, door A.L. Koster. P. Noordhoff, Groningen.

[Derde deel]

Antieke liefde. Een Oud-Egyptische sage.
Jules Krekel.

ZOU het waarlijk uit vrees wezen voor de werkelijkheid, dat we zoo graag fantaseeren in het verleden, daar we feitelijk niet méer weten dan dat onze in de verbeelding gekoesterde helden leefden, kinderen kweekten en zijn dood-gegaan?... Voor de vrouw, waar ik hier verhalen van wil, nochtans, bewaar ik - ik en weet niet welk vaag verlangen, want haar geest uit ongenaakbaar astrale plannen nadert steeds mijn geest; even aanroerende mijn gedachten in weeke melancholie, als de droom eener freele en tevens sterk geurende exotieke bloem mijn neusvlerken bij teer morgengloren.

Het was in de eerste dagen der overstrooming. Uit het Oosten, ver weg uit de eeuwen, buiten den tijd, met God-Osiris, de eeuwige zon, vergezeld van al de goden, die jubelden, kwam majestueus de Nijl golvende aanrollen, met glanzenden rood-gelen rug, die was van honig, langs twee reien heuvelen door, wier glinsterende solfer-geele toppen zinderende zuilden; en zijn duizenden oogen schoten sparkelende stralen, die doordrongen, verlevendigden, versterkten, alzoo het gebeurde sedert millioenen jaren, alle wezens...

En de witte als zwarte ibissen, met de roode pelikanen en regenboogkleurige zwermen andere vogelen schroefden in de laaie lucht, die, indigo en vermillioen van vloeiend goud doorweven, was heerlijk een koepel over het wijd-om van blijdschap daverende Egypte.

En kudden stieren, geiten, giraffen, en alle viervoetige dieren kwamen aanloopen, balkende en blatende, om te drinken het levend-makende bloed van den rooden Nijl-god. En ook de Egyptenaren waren danig gelukkig. De ouderlingen, die zaten in de schaduw der vijgeboomen en der wijndruivelaars, hieven de doór-zakkende lijven op de krom-gewerkte magere beenen

en starende over de rogge-, en maîsvelden, begonnen hun naar dood verlangende oogen mysterieus te stralen; en duwende open de deur des huizes, riepen ze - de roode Nijl-god! den voorsmaak der eeuwige dood te proeven.... wij loopen te proeven den voorsmaak van het altijduurende ware leven!... En de strijdbare mannen, met gestrekte smalle handen, waar begeerte in trilde de eeuwigheid in graniet op te bouwen, alsook de vele vrouwen, - misvormd sommige om té-vroeg en te-veel vrucht te hebben gedragen -, met hun menigvuldige kinderen, kwamen uit de enge deuren der op de heuvelen gehurkte lage huizen gestormd, langs de sycomoren en palmboomen door, zich werpende in het water; lofzangen zingende om de eeuwige verrijzenis van den Nijl-god, den overwinnaar der barre woestenij; den vader, - met het levenbarende zwarte slijk, der twee hoog- en laaggelegen Egyptenlanden...

Des was, een morgen uit de eerste dagen der overstrooming, het uitzicht van den Nijl langs Abydos, van Osiris de heilige stad, daar woonde Nitakrit - de allermooiste - jonge prinses, want eenige dochter des grooten Nowerhara, de vorst der honderd jaren, onlangs het rijk der groote goden binnengetreden; en zuster van aller majesteit en aller heiligheid Mentemsaur, vijfden regeerenden koning der zesde dynastie.

Na, dien morgen, vergezeld van gansch het prinselijk hof, ten tempele Osiris, te hebben geofferd, zou Nitakrit - de allermooiste - ook gaan baden. Langzaam daalde langs de sphynxlaan de stoet naar de vallei.

Voorop ging een eunuch, eerbiedig dragende vóor zich uit de cartouche der prinses, waar te lezen op stond in met veel liefde diep-uitgesneden hieroglyphen; - Nitakrit - dochter van Ptah - Osiris - Amon - Anulis - Nowerhara.

De hooge hymne den Nijl-god ter eer psalmodieerende, en dansende traag met eenig bewegen der nerveuze armen en beenen, die naakt waren, houdende te rechter hand een lotus -, als te linker een papyrusbloem, volgden de edelsten der vrouwen. Daarop kwam Nitakrit - de allermooiste. - Uit de zwarte pruik, hangende dik in fijn gestikte strengen haar over de smalle schouders, glansden gouden bloempjes en sterren van lapzuli, Amethysten, emeraude, en andere edelste steenen, in een aureool haar om het hoofd; want de kroon, die ze droeg, van fijn getrokken goud-draad, was niet anders op te merken. Nitakrit, die veel hield van ideaal en

kunst, weshalve van natuur uit fijn voelde, had het plan hier van persoonlijk uitgeteekend en voorgelegd haar werklieden-kunstenaars. Haar kleed, kostelijk delicaat en licht als zonnedraad, hong over het lichaam smal af, zonder een enkel plooi, dekkende al boven eventjes haar borsten, die vullen zouden de niet te grof en groote palm der beminde hand, die nog moest komen. - Want Nitakrit die zeer mooi was en daarom werd genoemd de aller-mooiste, was ook zeer jong nog, want een jonge vrouw even huwbaar.... En onder haar kleed uit steelden amberkleurig de geel geverfde beenen, waar de enkels gesloten waren in gegranuleerde gouden banden... En opdat het in de zinderende lucht heet gebakken en uitgegloeide zand haar teere voetjes niet deeren zou, droeg ze met sombere turquoisen bestikte sandalen. Zwierig was de lijn, die deinde langs de lichte heuveling van borst en lenige heupen, hetgeen in het verborgen gemoed harer mannelijke onderdanen, als tevens bij allen, die verre slechts haar ontwaarden, steeds sensueelen appetijt ópprikkelde. Gesloten den voornamen mond, want als dochters der goden kwam geen enkel nutteloos woord over haar nog passielooze lippen, doch uit het olijfkleurig delicaat-nerveus gelaat, waar neus en wangen teekenden lichte schaduwlijnen, die trilden, staarden uit brocaaat-gefardeerde kassen strakke oogen, als van de rood- en zwart-granieten sphynxen weerszijden de laan, - groote oogen, gewoon te zien met blikken, heet en scherp, maar binnen en door de verte...

Stappende onder het baldakijn, dat was van rood en blauw en geel doorweven batiste, gedragen door slavinnen, luisterde Nitakrit naar den psalmenzang harer vóór zich door dansende vrouwen, daar de stemmen van stegen moeilijk in de lucht, van laaienden stralen-drang zwaar - de lichte stemmen, die klonken als zuchten, want als rinkelend kristal zoo teêr. En ander vrouwen als slaven en slavinnen, opgeleid door eunuchen, volgden, dragende op het hoofd in sycomoren en ebenen vaten het lijnwaad en de penseelen, en in de rechterhand de gouden en albasten amphoren en kruiken met de kostelijke reuken, en de verwen, en den wijn....

Zóo naderde de stoet, dalende van Abydos, de heilige stad ten heuvele gelegen, langs de sphinxenlaan den Nijl.

En de slavinnen ontknoopten Nitakrit's kleed; namen af voorzichtig van haar hoofd de pruik met de kostelijke kroon; legde haar sandalen langs den oever op een lotusblad, en

gingen haar vooruit, en volgden haar, in het water, frisch en rood, van den goddelijken Nijl.... terwijl de anderen ten oever al dansende zongen...

- Wees gegroet O Nijl - O God weest gegroet!
- O Gij die komt in vrede, en brengt het leven in Egypte.
- Verborgen God, die het leven brengt op den dag... Op den dag dat het u behaagt het te brengen.
- Weg des hemels, die daalt op de aarde; weg, die verblijdt de geslachten uwer kinderen.
- Heer der visschen en der vogelen; heer der keurigste spijzen.
- Vriend der brooden, die alle woning verblijdt, die verblijdt allen tand en allen hongerigen buik.
- Schepper en vermenigvuldiger aller geslachten, en die drinkt de tranen aller oogen.
- Overwinnaar der barre woestenij, wees gegroet! Wees gegroet, o vader, met het levenbarende zwarte slijk!
- Nitakrit, badende in den Nijl, streelde het water, en het water dat rood was, en zangerig aan kwam deinen, streelde met zilveren lektongen, voorzichtig en met veel liefde, als een giraf troetelend lekken kan haar jong, het nerveus smalle lichaam der allermooiste dochter der goden. Zij omhelsde in getemperde passie, als een kind dat kan aan zijn vader, het goudnervig water. Ze dreef op den rug het water af en haar gevelouteerde borsten dreven mede als bolle lotusknoppen, die gaan open en bloeien.... en het ovaal haars gelaats glansde op het roode water, als van een delicaat in roos graniet gebeeldhouwde sphynx. En de Nijl-god jubelde - en uit den laaienden blauwen hemel, lijn-recht boven het water, - daar Nitakrit, onder het baldakijn - dat de slavinnen boven haar steeds beschermende hielden - dreef stilzwijgend in majesteit als een blanke zwaan, - kwam aanzuilen in heete zindering de sparkelende lach van Osiris, de eeuwige zon.

En zwermen visschen, goudig en zilverig geschubd, wemelden lustig dooreen in de klotsende golven; en de uraeussen - de koninklijke slangen, - in het schroeiende zand ten oever, en de glinsterende scarabeën, luisterden naar den aldoor psalmodieërenden zang en tegenzang der vrouwen. En al den overkant, in het hooge papyrus-riet verscholen zaten roerloos, want verslagen, te staren zeven krokodillen...

Toen daalde uit den blakenden mond van Osiris een koninklijke

Arend.... daalde steeds lager; in breeder vleugelzwaai kwam hij boven het water schroeven, traag drijven in de geelglinsterende lucht boven Nitakrit, die dreef in het deinende roode water... ging vallen ten oever, pikte voorzichtig, op het lotusblad, een sandaal; kwam weer over het water wieken, in nauwe kringen om het baldakijn - schoot dan den golvenden Nijlstroom af....

De vrouwen ten oever hadden hun zingen gestaakt; de eunuchen kwamen toeloopen; en Nitakrit, verschrikt, kwam aanzwemmen ten oever... bestatigende weemoedig van haar sandaal het mysterieus verdwijnen...

En terwijl de slavinnen haar slank lichaam inwreven met geparfumeerde specerijen, en fardeerden met dunne penseelen de kassen harer oogen; en de slaven brandden den welriekenden wierook en schonken te drinken hun prinses van den geurenden wijn, sloeg Nitakrit in voornaam beweeg haar oogen naar Osiris in den hooge en sprak: - Wees geloofd, Osiris-god, daar deze dingen volbracht werden op den raad uit uw goddelijken mond. De benauwdheid noch de aarzeling zal geenszins door mijn leden rillen...

En wanneer haar kleed toe was geknoopt, en gansch haar opschik gemaakt, hieven vier eunuchen Nitakrit, de allermooiste, voorzichtig op hun schouders. De prinselijke stoet hernam alsdan den weg van waar hij was gekomen, 't is te zeggen langs de breede sphynxenlaan, ter heilige stad, Abydos, daar stond de in graniet en basalt gebouwde villa hunner jonge en allermooiste prinses.

Onderwijl was te Memphis langs de Nijl gezeten de jonge Koning Mentemsaur, van priesters en ambtenaren als tevens van het volk omringd, en legde dezen uit, met weinige woorden, maar van Geschiedenis zwaar en plastisch beeldende als in dioriet gebouwen hieroglyphen, de weldaden van den rooden Nijl-god; toen in de verte, met den stroom af, aankwam wieken de goudglinsterende arend, die, naderende, boven de schare omdreef, vertragende zijn vlucht en toehalende steeds nauwer de kringen, beschrijvende boven het reeds gekroonde hoofd des konings een andere kroon, onzichtbaar in de laaie lucht... En zijn majesteit Mentemsaur bleef, met geheven arm in een half-uitgeteekend gebaar, en een te halven uitgesproken woord, zitten in verwacfiting... En het volk keek, met opgehouden adem in open mond, angstig toe, terwijl de

priesters telden op de lange vingeren de cirkeling van den goddelijken vogel. En toen zij gekomen waren aan zeven maal zeven - het symboliek getal -, en de koning voelde op zijn magere wangen de frischheid van des arends eerbiedig en voorzichtig vleugelzwaaien, viel voor zijn voeten een sandaal... waarop de heilige vogel in forschen wiekslag pijl-recht de hoogte in steeg en verdween in de wemelende schittering van Osiris' sparkelenden vuurmond....

De priesters en de ambtenaren met gansch de schare vingen te psalmodieeren aan den grooten lofzang, als wanneer de Koning sprak, - in hieratiek beweeg de oogen slaande naar de eeuwige zon: - Wees geloofd, Osiris-god. Alles zal volbracht worden naar den raad uit uw goddelijken mond. Ga, sprak Mentemsaw, zich oprichtende, voort - ga uit, in alle richtingen, zoeken de jonge vrouw aan dewelke heeft toebehoord dit schoeisel, want voorwaar, ik zeg u, zij is uitverkoren door al de goden als ook door mij, om te worden mijn echtgenoote en uw aller koningin.

Warm een stille blijdschap glansde om des konings bruin gefardeerd gelaat, bestarende de sandaal, die mooi was bestikt met sombere turquoisen en moest een freel voetje beschermd hebben. Aangenaam een gevoel zacht óp brandende trilde door gansch zijn jeugdig lijf, daar hij begreep dat de door goden hem uitgekozen koningin moest wezen een delicate jonge vrouw en zeer mooi...

Moedig stapte hij, want zijn geest vermeide zich aan week sensueele visioenen. En hij gaf bevelen het paleis te versieren, ging met gansch zijn hof - priesters, ambtenaren en al de vrouwen uit de harems - nemen een bad in den rooden Nijl; deed zich parfumeeren met de geraffineerdste gecombineerde reuken, en verven de oogkammen met versch gedistilleerde kleuren; en slachten de geiten; en kneeden het lekkerste lelien-brood; en bevool - want de jonge koning, ingelukkig, vergat niets - in het bijzonder goed te zorgen voor de koninklijke sponde.

Grootsch zou het feest wezen.

Wie de uitverkorene was, hoef ik niet te zeggen, en dat ze al ras werd gevonden, en onder luide jubeling van Abydos gevoerd werd, dienzelfden dag nog, naar Memphis, waar ongeduldig wachtende was de koning, wiens geluk verdubbelde, toen hij aankomen zag de uitverkorene, zijn eigenbloedige

zuster, Nitakrit, de allermooiste. Gekroond met de dubbele kroon der twee Egyptenlanden, de lenden omgord met den ceremonieelen pagne, het symbool des levens in de rechte hand en in de linke de scepter, wachtte Mentemsaur, - de glanzende oogen strak starende over het hem omringende naief-nieuwsgierig volk, onder de rood granieten lotus-zuilen portiek des paleizes. Bij elken stap eerbiedig buigende, stapte Nitakrit op den koning toe en haar slanke gestalte, mysterieus geprofileerd in het getemperde licht der late zon, boog, als een lotus-bloem op freelen stam buigen kon om te drinken den frisschen dauw in het gras aan haar voet. En Mentemsaur, haar leggende de hand op den schouder, terwijl Nitakrit hem sloot in de armen, sprak: - Gij zult wezen mijn echt- en troongenoote; alle heeren en prinsen zullen onderdanig u zijn en aan uw voeten neer leggen komen de oogst der bergen als der valleien; en de vrouwen mijner harems zullen u noemen hunne opperste koningin.

Waar Nitakrit, de allermooiste, op antwoordde, kinderlijk-naief haast: - Uw woord zal mij binden in banden als een momie, want worden zult ge mijn man, alzoo ik uw vrouw zal wezen!

Een schaterend gejubel steeg uit de tot hier met open mond geluisterd hebbende menigte.

Hetgeen daarna gebeurde? De Egyptenaren van voor vier duizend jaar moesten het geweld der passie ondervinden zooals wij. Of scheen Mentemsaur, als een huidig moderne jonge mensch, niet in Nitakrit gevonden te hebben het altaar, daar hij ten offer op brengen zou de wrangste als de aangenaamste sensaties van zijn voortaan melancholiek bewolkte dagen als van zijn passie-purperen nachten!....

Het huwelijksfeest was luidruchtig en duurde laat in den nacht. En wat te veel geproefd hebbende aan de overtollige spijzen en den ouden gekorseerden wijn, bewees de koning in het bijzijn der hovelingen wat al te veel liefde aan zijn jonge echtgenoote; zoodat sommige ter tafel aangezeten prinsen hun jaloerschheid niet verduiken konden. Want toen reeds bestond de jaloerschheid evenwel slechts onder het mannelijk geslacht, waar tegenwoordig ook de vrouwen - en in geweldiger mate misschien - het atavisme van in hun bekrompen harten dragen.

Ook de priesters begonnen te morren daar het feest meer

een orgie ging gelijken dan wel strekken ter verheerlijking der almachtige goden. En de heilige Os Hapi, het tweede leven van Ptah en de ziel van Osiris, brulde; hetgeen voorzeker onheil voorspelde; en de sterrekundigen kwamen, de hoogepriester, waar hij ter tafel gezeten was te linkerzijde van Nitakrit, de koningin, in het oor fluisteren, dat ze gelezen hadden, in het dragonder - als in het beer-gesternte, de verbolgenheid der goden en voor de twee Egypten-landen een fatalen rouw.

Nitakrit rilde van schrik; trok zich uit de van passie trillende armen des bedwelmden Konings, en ging, alleen, ten tempele om te offeren.

Als bekrompen menschen in opgewondenheid, komen soms al te haastig de goden met de straf, hetgeen dan meer op gemeene brutaalheid gelijkt. Want zie, toen tegen den morgen de allermooiste Nitakrit, angstig gejaagd weer ter feestzale kwam, vond ze niets meer... dan kermende slavinnen, gezeten op de hoeken der tafels, met ten teeken van rouw gescheurde kleederen, en die verhaalden met heeschgesnakte stem, het ellendig verdwijnen van den vorst, haar jongen echtgenoot...

De koningin, passieloos alzoo ze immer scheen, beklom den koninklijken troon; zette op het hoofd de dubbele kroon der twee Egypten-landen; nam den scepter in de hand en ging, onder de rood granieten lotus-zuilen portiek des paleizes afwachten den morgen; - niet de komst des welbeminden, doch de verrijzenis van God-Osiris, de ontnuchterde den vorigen avond aan den feest-disch zich in gulzigheid en overdaad ziek gemaakt hebben de hovelingen en priesters, en het ontwaken van het volk.

Hier nu zal Nitakrit, de allermooiste, jonge weduwe - want door nijdige handen werd haar man de keel toegenepen en hij in den Nijl geworpen - rijzen in aller oogen, als een onbegrijpelijke Mysterie, rijzen als de vrouw, die door de eeuwen heen amper twee, drie geestverwanten onder haar geslacht kan tellen! Geen enkele traan verweekte haar oogen, die sterker steeds straalden. Want fier, majestueus, - waar een doodgewone sterveling zijn kleederen scheuren zou en wanhopig zijn oogen uitschreien - verbeet zij haar overgroot leed, koesterde het in haar hart, louterde het met de liefde-passie, die tezelfder tijd geboren was, verbeidende het oogenblik dat ze het uitwerken zou kunnen in glorieuse levensdaden; zij,

van Aphrodite, die eeuwen later bij de Hellenen moest geboren worden, de prototype in mooiheid; - voor ons, door den evolueerenden tijd van beiden even verhaast gescheiden, zij, Nitakrit, toch de allermooiste, daar ze alhoewel menschelijker min vleesch, want mystieker was, weshalve uit de ver verwijderde astrale plannen makkelijker toch tot ons kan genaken.

Koelbloedig wachtte ze, den linkervoet vooruit, het ontwaken af der menschen, als de komst van Osiris-god.

Ze was niet meer de jonge, teere vrouw, haast een kind, van den vorigen dag; niet meer de onderdanige dienstmaagd, alzoo ze zich door de purperen passie des konings had laten begaan; maar stond nu, uitdagende spierkracht en passiegeweld, dat ze trotseeren zou. Den scherpen mond gesloten, schamper gekolkt tot een ietwat pijnlijken, edoch triomfantelijken lach; de groote oogen, zonder beweeg der schalen, strak; stond ze, hoogmoedig, pal, als een god in graniet!

Hoog reeds zat de eeuwige zon, te gieten solfer en vuur door den in schetterend lazuur gekleurden hemel, wanneer de laffe hovelingen en de nijdige prinsen verschenen, en het volk met hen, voor het paleis. Onwaardige priesters, want uitgekocht, hadden reeds verteld, valsch, uit den mond van Os-Hapi het orakel te hebben hooren aanwijzen des nieuwen konings, uit ander geslacht.

Maar Nitakrit, de almachtige godin in graniet, stond pal, vastberaden wachtende, onder de roode lotus-zuilen portiek. En de forsch-mannelijke blik uit haar oogen deed deinzen gansch de schare, die, haar vijandig, het paleis naderde. En Nitakrit, de freele jonge vrouw, rees in hun laffe oogen, majestueus als de roode Nijl -, de overwinnaar der woestijn. En het gebeurde dan, dat het volk, en priesters en prinsen met hen, met gestrekte armen plat ter aarde gingen liggen en haar te loven aanvingen met het gebed van Osiris.

- Lof aan U, Momie, die eeuwig verrijst, en die telken dage zich zelven baart!

Bevestigd in haar rijk, ving aldus aan de regeering, niet in uitbundige vreugde, hetgeen in losbandigheid, vaak noodlottig, de brutaalste passies kweekt, maar in kalme stilte, die weldoende op ascetieke wijze zinnen en geest loutert, hetgeen meer mysterie nog hong en heiligheid om het delicaat wezen der allermooiste jonge weduwe, koningin Nitakrit.

Denzelfden dag nog werd vóór het paleis een basalten miniatuur-obeliske opgericht, waar gansch het volk op lezen kon het koninklijk Manifest: - Zij, die koning Mentemsaur vermoord hebben, kunnen weer zijn lijk uit den Nijl gaan opvisschen, willen ze niet verliezen alle recht op eigendom en begrafenis. Vijf duizend man moet heden nog vertrekken naar het Fayoum, om er op te richten de pyramide en des konings tempel. - Tusschen haakjes stond er bijgevoegd dat de sarcophage wezen moest in Albast uit de groeven van Hat-Noule. Het overige volk moest zich ten paleize aanbieden komen, opdat de koningin, in persoon, uitkiezen kon de sterksten om uit te voeren een voor haar persoonlijk werk van aangelegenheid. En werd naar wensch volbracht. Slaafsch werd er gewerkt zeven jaar lang, aan een ruime zaal, twintig voet onder het paleis, waar de wanden van waren in albast, daar in fijn uitgestoken hieroglyphen gansch Nitakrit's geschiedenis op stond. Een lange gang met papyrus-zuilen uit grijzen kalksteen, liep ergens - Nitakrit alleen met enkel oud-versleten priesters wisten waar henen.

Toen, het zevende jaar harer regeering, de koningin uitnoodigen liet al diegenen, welken ze wist hun handen bezoedeld te hebben aan het bloed haars echtgenoots.

Sommige moesten komen van verre - van der Sinaî van Beni-Hassan, van den Wady Hammamat, en verder nog, - gevlucht als ze waren voor de oogen van Nitakrit. Maar omdat de boden spraken van lekkere spijzen en ouden wijn, hadden ze over den begeerigen buik gewreven, en kwamen ze, allen zonder uitzondering. Ten paleize, liet Nitakrit ze leiden ter nieuw gebouwde onderaardsche zaal. Maar koude angst omklemde ras de bralle blijdschap hunner gulzige buiken, toen ze in steê rijk gedekte tafels en geurige spijzen niets vonden... dan een met gouden sterren doorwemeld blauw gewelf, en op de albasten muren, in beeld en letter, de droevige historie hunner lafheid en.... zooveel acacia-houten sarcophagen als ze genoodigden waren....

In ceremonieel gewaad, gevolgd door haar heiligste priesters, beklom Nitakrit den aldaar opgerichten troon. En weer stond ze, - als voor zeven jaar, onder de portiek des paleizes -, den linker voet vooruit, majestueus, als een god in graniet. Ze sprak niet, doch haar oogen straalden vuur, dat wraak

was; en op haar licht beschaduwden smallen mond, koud, zweemde een lach, die was rechtvaardigheid.

En de priesters lazen met trillende preek-stem de geschiedenis af, die op de muren stond, en de genoodigde prinsen - verstrooid door de steeds glariënde gaap-muilen der sarcophagen, - laf, begonnen te sidderen en te wanhopen, want ze hoorden ergens van den verslindenden Nijl-stroom, het golf-geklots; voelden den kouden adem des doods op het voorhoofd, des doods, die ergens verscholen, wachtende was naar een teeken; en verstonden dat hun ongelukkige 'Ka', of ziel, weldra in den niet zou wederkeeren.

Langs waar ze was gekomen vertrok, met haar schraal gevolg, Nitakrit. De deur werd pot-dicht gesloten en op een teeken met haren scepter, barstte de verbolgenheid der goden los en de rechtvaardige wraak der koninklijke weduwe..... De heilige Os-Hapi brulde; Osiris, in den hooge, bedekte zijn aangezicht met zijn zwarte handen, en uit de diepte kwam wegsterven door de beenen der omstaanders een koude davering, dat was de dood. De laffe moordenaars werden verzwolgen door den Nijl, want de duistere Zuilengang was een arm, die verbond den stroom met de onderaardsche kamer.

Het volk psalmodieerde voor het paleis den lof der goden en de heerlijkheid hunner machtige koningin. En met een diepe verademing, die was een last van het hart, sloeg Nitokrit, de allermooiste, in voornaam gebaar de oogen naar Osiris en bad: - Al deze dingen heb ik volbracht op den raad uit uw heiligen mond. O God! uw raadgevingen werden niet overschreden; want zie, ik heb uwen lof verkondigd door alle eeuwen!...

En nu ik aan het einde mijner geschiedenis ben gekomen, vindt ge mij dwaas, daar gij geenszins inziet waarom ik koester voor deze vrouw een vaag verlangen dat aan melancholie grenst.... Edoch, weet ge nog niet dat ook in het zevende jaar zij, die slechts regeeren wou om rechtvaardigheid te doen aan haar echtgenoot, de allermooiste Nitakrit, stierf. - Ze werd begraven - naar haar laatsten wil - in een kostelijk blauw basalten sarcophage, ter derde pyramide van Gizeh, die was van den zeer godvruchtigen Mukerinos. - En van dien dag, zoo verhalen zij, die het ondervonden, vertoont zich langs deze pyramide te Gizeh, een jonge vrouw, naakt

en zeer mooi, die glimlacht teer en wenkt, en u voelen laat in mystieke communie met haar een vereering te delicieus om van deze wereld te zijn, te delicaat!... of den al te brutalen zendt, als een Ahasverus, op zoek naar verzadiging eener nooit voldane pijnlijke begeerte.

Verstaat ge nu, gedesillusionneerde zoeker naar sensatie's, die van een anderen Kosmos zouden moeten komen!... Aan al de begenadigde jonge vrouwen, die iets van dees allermooiste Nitakrit in hun overgevoelig hart meenen te koesteren, weze dan dees oud-egyptische sage opgedragen.....

Verhooging van het peil onzer strafrechtspraak.
Mr. Dr. S.J.M. van Geuns.

I.

DE volgende beschouwingen bedoelen niet te vormen eene critische behandeling van het ontwerp-wetboek van strafvordering, hetwelk op dit oogenblik bij de Tweede Kamer aanhangig is en naar wij hopen spoedig, wellicht hier en daar in gewijzigden vorm, zijn weg naar het Staatsblad zal vinden. De verschijning ten vorige jare van het ontwerp met de voortreffelijke Memorie van Toelichting van de Staatscommissie - 1910 en de indiening van het Regeeringsontwerp aan de Staten-Generaal waren voor den schrijver dezer regelen slechts de aanleiding om de denkbeelden, welk eene jarenlange, ambtelijke ervaring als lid van de *staande magistratuur* (Openbaar Ministerie) deden rijpen, voor zich zelven tot volkomen klaarheid te brengen en te formuleeren, en voor hunne openbaarmaking een beroep te doen op de gastvrijheid van dit tijdschrift. Wie met mij er van doordrongen is, dat niet alleen de beteekenis van de strafrechtspraak voor de algemeene zaak eene groote is en zij - zooals o.a. de Hoogleeraar Van Hamel in zijne inaugureele redevoering in 1910 't overtuigend aan toonde[1] - eene hooge taak heeft te vervullen, maar ook dat het peil van die strafrechtspraak voor een goed deel door de betrekkelijke voorschriften van formeel recht wordt bepaald, hij zal *thans* het oogenblik om over verhooging van dat peil te spreken niet slecht-gekozen achten. En wie ook op dit gebied aan de *ervaring* eene stem wil toekennen, hij zal misschien eenigen prijs stellen op het oordeel van iemand, die door zijn ambtelijken werkkring telkens en telkens de gelegenheid had om het door de mannen der wetenschap in woord en geschrift verkondigde te toetsen aan de *werkelijkheid*, om

1. Mr. J.A. van Hamel, De taak der strafrechtspleging.

wat in het stille studeervertrek werd overpeinsd en als vrucht daarvan aan de wereld daarbuiten ter overweging werd aangeboden, te vergelijken met de eischen, welke het volle, rijke leven met al zijne verscheidenheid, met al zijne wisseling èn van maatschappelijke behoeften en verhoudingen èn van inzichten en waardeering onafgebroken komt stellen.

Dat inderdaad het uitoefenen der strafrechtspraak is het vervullen van eene hooge en mooie taak, dat zij vordert den *geheelen mensch* in de ontplooiing van zijne kostelijkste gaven en de wijding van zijne volle persoonlijkheid, en dan ook elke gedachte aan zekere minderwaardigheid tegenover *andere* onderdeelen van de rechtspraak haar ten eenenmale vreemd is, het wordt ons in de Memorie van Toelichting der Staatscommissie op menige bladzijde in herinnering gebracht. Men kan de daarin verspreid voorkomende beschouwingen over den plicht van den Rechter-Commissaris in het vóóronderzoek, den plicht van het Openbaar Ministerie bij de voorbereiding van de zaak en bij zijn optreden op de terechtzitting, den plicht van den rechter bij de behandeling ter terechtzitting en bij het wijzen van het vonnis, niet lezen zonder de groote beteekenis van deze verschillende functies diep te gevoelen. Op allen, die bij het uitoefenen van de strafrechtspraak betrokken zijn - ziehier het motief, dat ons altijd weêr in de ooren klinkt - rust eene hoogst verantwoordelijke taak. En om nu maar terstond bij dit cardinale punt de *algemeene bespiegeling* te doen wijken voor de *persoonlijke ervaring*, moge herinnerd worden aan mijne reeds meermalen uitgedrukte meening, dat *ook het Openbaar Ministerie*, het orgaan van de *vervolging*, bij al zijn opbouwend te werk gaan, bij zijn opsporingszin en streven naar het verkrijgen van een positief resultaat, bij zijn beheerschen van de moeilijkheden, verbonden aan de formuleering van de aanklacht welke tot eene veroordeeling van den schuldige kan leiden, 't nooit mag verleeren om te *twijfelen*, te *aarzelen* dàn, wanneer alles samenwerkt om het ‘schuldig’ te doen aannemen maar daar tusschendoor telkens de stem weerklinkt, die spreekt van de mogelijkheid van het ‘niet schuldig’. Op grond van die *aarzeling*, dien *twijfel*, moge in die gevallen dat orgaan van de vervolging den moed hebben - den moed ook tegenover de publieke opinie, die de behandeling der zaak met belangstelling en spanning volgt en de veroordeeling van den schuldig gewaande

eischt - om zijnerzijds de *vrijspraak* van den beklaagde te vorderen.

Met groote beslistheid wordt 't dan ook mijnerzijds uitgesproken, dat reeds alleen de vraag van het schuldig òf onschuldig het zoeken naar de meest mogelijke waarborgen voor eene deugdelijke rechtspraak noodzakelijk maakt, het zoo hoog mogelijk opvoeren van het peil der rechtspraak stempelt tot een onafwijsbaren eisch. Zeker! Verhooging van dat peil kan velerlei beoogen, kan door meer dan ééne gedachte worden geleid. Dèze gedachte kan b.v. daarbij voorzitten, dat de rechtspraak worde minder formalistisch, minder gebonden aan doode vormen, meer levend, meer tot de maatschappij zelve sprekende. Maar *boven aan* staat toch altijd *dit* streven, dat de rechter bij zijne uitspraak - zóó ingrijpend in de individueele belangen, zóó gewichtig voor de samenleving - de *waarheid* huldige, zich niet late brengen op een dwaalspoor, niet veroordeele dààr waar eene veroordeeling niet mocht worden uitgesproken. En daarom beschouwe de rechterlijke macht 't nimmer als ongepaste aanmatiging, als afkeurenswaardige bemoeizucht, wanneer tegen eene door haar gegeven beslissing bedenkingen worden ingebracht, critiek daarop wordt uitgeoefend, middelen aan de hand worden gedaan om een mistasten harerzijds te verhoeden, eene rechterlijke dwaling te voorkomen. Zij gevoele, dat die bedenkingen, die critiek aan de vervulling van hare taak ten goede kunnen komen. Zij hulle zich niet in een waas van geheimzinnigheid en voornaamheid, stelle zich niet op een standpunt boven en buiten de maatschappij, maar beseffe 't diep, dat ook bij alle streven naar volkomenheid de mogelijkheid van onvolkomenheid blijft bestaan, dat ook de meest nauwgezette en zorgvuldige plichtsbetrachting, het meest ernstige zoeken naar waarheid de kans op vergissing niet uitsluit[1]. Wanneer mijne ambtelijke ervaring mij iets geleerd heeft, dan is 't wel dit, dat het gevoel van ‘het gegrepen

1. In dit verband moge ik vermelden twee opstellen, die bij de lezing grooten indruk op mij maakten en mij telkens weêr voor den geest komen: *Het zoeken naar waarheid*, de rede in 1898 gehouden door den toenmaligen Hoogleeraar G.A. van Hamel, en thans voorkomende in diens ‘Verspreide Opstellen’, en het hoofdartikel in het Weekblad van het Recht van 27 September 1911 (No. 9206) ‘Rechterlijke dwalingen,’ waarin de tegenwoordige Utrechtsche Hoogleeraar in het strafrecht Prof. Simons allen, die bij de strafrechtspleging betrokken zijn, wijst op hun plicht om ten deze waakzaam te zijn.
Wat gaat van dergelijke stukken eene suggestieve kracht uit! Nog jaren later spreken zij tot u en werken zij op u in.

te hebben’, het gevoel van eigengerechtigheid en zelfgenoegzaamheid, den rechter vreemd moet zijn, dat toegankelijkheid voor de stemmen, die uit de groote wereld daarbuiten tot hem doordringen, altijd voor hem blijft een dure plicht.

Uit dit oogpunt beschouwd, mag dan ook de positie van den verdachte in het strafproces onze bijzondere aandacht verdienen, en mag de volle nadruk worden gelegd op die bepalingen van het strafproces-ontwerp, welke aan *die positie* meer recht willen doen wedervaren, de *persoonlijke vrijheid* beter willen verzekeren, aan de *verdediging* meer invloed willen toekennen.

Daartoe gaan wij dus thans over.

II.

Spreekt men van de positie van den verdachte, dan denkt men 't allereerst aan de zoogenaamde *politiebewaring*, de vrijheidsberooving terstond na het gepleegde feit, vóór het eigenlijk strafgeding, in dat stadium der zaak, waarin de politie haar vaak zoo moeilijk opsporingsonderzoek verricht. Juist deze politiebewaring is in de laatste jaren bijzonder besproken èn in de rechtsgeleerde literatuur èn in het parlement èn in de dagbladpers. Zij heeft in hooge mate de aandacht op zich gevestigd. En zonder overdrijving mag worden gezegd, dat op dit gebied een bedenkelijke toestand van rechtsonzekerheid bestaat en dat 't voor den *wetgever* meer dan tijd is om daaraan een einde te maken. Het zijn niet alleen theoretische overwegingen, ontleend aan de mogelijkheid dat een *onschuldige* met de politiebewaring kennis maakt en deze pijnlijke inbreuk op zijne persoonlijke vrijheid ondergaat, welke hier een machtigen drang hebben uitgeoefend; niet minder is 't geweest de *werkelijkheid*, dié zich nu en dan kwam openbaren en allengs kwam versterken het besef, dat wettelijke regeling en beperking van de politiebewaring dringend noodzakelijk is.

Reikhalzend hebben dan ook voorzeker velen uitgezien naar de wijze, waarop de Staatscommissie het netelig vraagstuk zou trachten op te lossen. En 't dient gezegd, dat de door haar ontworpen regeling in belangrijke mate er toe zal kunnen bijdragen om een meer bevredigenden toestand in 't leven te roepen. De waarborgen, in het ontwerp gesteld en in de Memorie van Toelichting op blz. 96 en 97 in onderling verband besproken - nl. de beperking van het instituut tot strafbare feiten van betrekkelijk zeer ernstigen aard en de

beperking van den duur der inverzekeringstelling in elk concreet geval, de verplichting voor den hulpofficier van justitie (commissaris van politie of burgemeester) om den officier van justitie kennis te geven van een door hem gegeven zoodanig bevel, en eindelijk de mogelijkheid van bijstand van den verdachte door een raadsman - zijn inderdaad waarborgen van beteekenis. In 't bijzonder schijnt mij de laatstgenoemde waarborg van belang; en wel verre van in de mogelijkheid, dat de raadsman op den hulpofficier een zekeren invloed zal trachten uit te oefenen en 't zijne zal doen om den hulpofficier te overtuigen, dat deze 'zijne vingers zal branden'[1], een *gevaar* te zien, acht ik die mogelijkheid juist een voordeel: zij kan immers een tegenfactor vormen tegen *eenzijdigheid* van het politieonderzoek, eene eigenschap, die juist in dit eerste stadium van het onderzoek zoo *volkomen begrijpelijk* is (waar de politie, onder den verschen indruk van het gepleegde feit, krachtig moet optreden en meer heil verwacht van een spoedig handelen dan van een angstvallig wikken en wegen) maar die tevens aan groote gevaren blootstaat en noodlottige gevolgen kan hebben.

Er is dus reden tot tevredenheid. Zeker! wij zijn ons volkomen bewust, dat ook in de toekomst, ondanks de genoemde waarborgen, misbruiken zullen kunnen voorkomen. De termijnen van den duur der inverzekeringstelling - ten hoogste twee dagen, gedurende welke het bevel van kracht is, en nogmaals ten hoogste twee dagen, gedurende welke het in dringende gevallen door den officier van justitie kan worden verlengd - zijn betrekkelijk ruim genomen en zouden voor eene verkorting in aanmerking komen. Het groote gevaar, aan het *politieverhoor* verbonden, nl. de mogelijkheid van afkeurenswaardige 'pressie' met het doel eene bekentenis van den verdachte te verkrijgen, hoogst bedenkelijk niet alleen maar ook zoo krachtig er toe bijdragende om aan de politie die waardeering en die sympathie te *onthouden*, waaraan zij zoo dringend behoefte heeft bij de vervulling van hare moeilijke taak,... dit gevaar is natuurlijk niet door enkele wetsvoorschriften te keeren: daarvoor zijn andere middelen noodig. Maar deze overwegingen mogen ons de waarde van de thans voorgestelde bepalingen niet doen voorbijzien. De groote beteekenis daarvan is deze, dat *thans*

1. Een ambtenaar der gerechtelijke politie, Enkele artikelen van het Ontwerp-Wetboek van Strafvordering, bezien van het standpunt der gerechtelijke politie (Tijdschrift voor Strafrecht, XXV, blz. 366).

eindelijk de politiebewaring uit haren donkeren schuilhoek wordt gehaald en geplaatst wordt in het volle licht, dat de wetgever toont de noodzakelijkheid van eene regeling van dit instituut te erkennen door beperkende voorschriften in het leven te roepen. Dit resultaat moet in ieder geval dankbaar worden aanvaard. De politiebewaring zal voor een goed gedeelte haar waas van geheimzinnigheid verliezen. Wordt in een concreet geval misbruik vermoed, dan heeft de openbare bespreking en critiek meer dan tot nu toe vasten grond onder den voet. Reeds dit zal heilzaam werken.

In verband hiermede en als overgang tot het volgende onderwerp, hetwelk ons in het eigenlijk strafgeding binnenleidt, worde ons eene opmerking vergund over de wenschelijkheid, dat de strafrechtspraak in haar optreden naar buiten, d.w.z. in haar contact met de maatschappij, die eigenschappen ontwikkele, welke samenvallen in het begrip van *waardigheid.* Bij de critiek over de behandeling van de geruchtmakende zaak, welke vóór eenige jaren zooveel stof heeft opgejaagd, is de beteekenis van die eigenschappen zóó naar voren getreden, zóó diep gevoeld, dat met deze enkele herinnering mag worden volstaan. Die critiek, weldadig in menig opzicht, heeft 't aan onze magistratuur nog eens in herinnering gebracht, dat de justitie kieschkeurig heeft te zijn in de middelen welke zij tot bereiking van haar doel tegenover het individu aanwendt, en - bij al hare energie en krachtsontwikkeling - ook in hare uiterlijke vormen dat fatsoen en die wellevendheid heeft te betrachten, welke hare afkomst van ‘goeden huize’ bewijzen[1]. Het moge waar zijn, dat op dit gebied bijna alles afhangt van de opvatting, welke de magistratuur zelve van de hoogheid harer taak heeft, toch doet het goed te zien, hoe het ontwerp in meer dan één artikel en de Memorie van Toelichting op meer dan ééne bladzijde uitdrukking geven aan de juiste gedachte. Wanneer wij op blz. 70 der M.v.T. nadruk zien gelegd op het beginsel ‘de verdachten-ondervraging blijft gehandhaafd, doch met vermijding van elke pressie in inquisitorialen zin’, dan juichen wij dit beginsel niet enkel toe, maar dan vertrouwen wij tevens, dat de practijk zich meer en meer van die pressie zal afwenden en deze, als *onwaardig*, zal verwerpen.

1. Zie met name de op een hoog plan staande debatten in de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de vergaderingen van 10, 12 en 13 december 1910. (Handelingen, blz. 925 vlg.)

Na deze inleidende opmerking treden wij nu het eigenlijk strafgeding binnen en vinden daar het gewichtig vraagstuk, zoovele malen door de mannen der wetenschap besproken en door de organen der publieke opinie belicht, zoo diep ingrijpende in de levenssfeer van het individu en zulke hooge eischen stellende aan de gemeenschap, het vraagstuk van de *preventieve hechtenis.* Zoozeer is de Staatscommissie zich bewust geweest van haren plicht om de 'waarborgen tegen eene minder noodzakelijke toepassing van dat instituut' zoo hoog mogelijk op te voeren dat zij op de blz. 100 en 101 der M.v.T. die waarborgen nog eens bepaaldelijk de revue laat passeeren. Van die waarborgen laten wij op dit oogenblik den bijstand door een *raadsman* onbesproken, omdat wij straks over den raadsman in het vóóronderzoek afzonderlijk zullen spreken, en vragen wij voor een drietal de bijzondere aandacht: het verhoor van den verdachte door de tot toepassing der voorloopige hechtenis bevoegde autoriteit, zoowel bij het geven als bij het verlengen van een bevel daartoe; eene behoorlijke motiveering van de gronden voor de voorl. hechtenis in elk concreet geval; wederom verhoor van den verdachte, wanneer hij de opheffing der voorl. hechtenis verzoekt. Waarom hier juist deze waarborgen genoemd? Omdat hunne strekking is den rechter ertoe te brengen om zooveel mogelijk elk 'geval' op zichzelf te beschouwen, zich telkens de vraag te stellen, of voor *dezen bepaalden verdachte* de bedoelde vrijheidsberooving hare voldoende rechtvaardiging vindt. Ook *hier* natuurlijk is de waarde van dergelijke voorschriften slechts eene betrekkelijke. Ook *hier* komt 't hoofdzakelijk aan op een bij den rechter zelven levendiger wordend besef, het besef dat de preventieve hechtenis is een *noodzakelijk kwaad*, hetwelk als zoodanig tot de gevallen van volstrekte onvermijdelijkheid moet worden beperkt. Toch dient anderzijds te worden gewaarschuwd tegen geringschatting van de beteekenis der genoemde bepalingen. Immers zij zijn de toepassing van het, ook in het strafproces allengs doorbrekend, beginsel van de *individualiseering*, hetwelk - als reactie tegen een werken met 'ficties', een generaliseeren daar, waar het werkelijke leven tallooze schakeeringen aanbiedt - aan den rechter den plicht oplegt om door te dringen tot het eigenaardige, het bijzondere van elke aan zijn oordeel onderworpen zaak, zich voor oogen te stellen de levensomstandigheden en de belangen van *dezen*

verdachte, van *dezen* mensch, om wiens kostbare vrijheid 't gaat!

De gedachte, dat de voorloopige hechtenis voor elk concreet geval slechts in hare volstrekte noodzakelijkheid hare rechtvaardiging vindt, is 't, die mij ten slotte het thans voorgedragen stelsel van vrijlating onder borgtocht (cautie) doet aanvaarden. Niet dan na aarzeling. De bezwaren tegen het stelsel zijn bekend en behoeven hier niet te worden geformuleerd. Bij de behandeling van het vraagstuk der preventieve hechtenis in de vergadering der Juristenvereeniging (1897 te Zwolle) werden zij door den praeadviseur Mr. Jos. van Raalte, die zich een tegenstander ‘sine ira’ (zonder hartstocht) noemde, tot een viertal teruggebracht[1], waarvan het bezwaar, dat de vrijlating onder borgtocht aan het denkbeeld van klassenjustitie bevorderlijk kan zijn, steeds den meesten indruk op mij gemaakt heeft. Ook thans weegt die bedenking bij mij zwaar. Wanneer ik desondanks het stelsel van de schorsing der voorloopige hechtenis, zooals dit in het tegenwoordig ontwerp belichaamd is, in zijn geheel aanvaard, dan is dit om twee redenen. Vooreerst omdat daarvan deel uitmaakt de schorsing onder de *enkele* bereidverklaring tot de nakoming van bepaalde voorwaarden, *dus zonder cautie*, voorwaarden welke b.v. kunnen bestaan in ontzegging van het verblijf in drankgelegenheden òf verplichte onderwerping aan het toezicht van een door den rechter aan te wijzen persoon. En voorts, omdat wel is waar daarnaast, dus als tweede vorm van het nieuwe instituut, de vrijlating onder zekerheidsstelling wordt ingevoerd, maar - blijkens de M.v.T. op blz. 116 - 't juist de bedoeling is geweest het instituut vrij te houden van elke plutocratische strekking en de verwachting wordt uitgesproken, dat in vele gevallen een bedrag van enkele guldens eene voldoende zekerheid zal opleveren en overigens de gunstige persoonlijkheid van den onvermogenden verdachte den *meergegoede*, die hem kent en op grond daarvan weet dat hij de gestelde voorwaarde zal nakomen, ertoe zal kunnen brengen de gevorderde zekerheid voor hem te stellen. Zeker! het nieuwe instituut komt alweder nieuwe eischen stellen aan den rechter, die het in practijk heeft te brengen. Het zal oordeelkundig moeten

1. Handelingen 1897, II, blz. 211. De mede-adviseur Mr. A.J. Roijaards verklaarde zich vóór de vrijlating onder borgtocht. De vergadering sloot zich met 46 tegen 18 stemmen bij zijn gevoelen aan.

worden toegepast, met omzichtigheid en kieschheid en niet 't minst met een levendig verantwoordelijkheidsgevoel. Maar het zal eenerzijds, in den boven weêrgegeven gedachtengang, het hatelijk karakter, hetwelk daaraan eigen kàn zijn, verliezen, anderzijds een middel blijken te zijn om de voorloopige hechtenis - met hare groote, vaak onherstelbare, nadeelen - in menig geval overbodig te maken. Het zal dus geheel liggen in de lijn, welke ook in dit opstel wordt getrokken en welke de lijn der toekomst mag worden genoemd.

In die lijn ligt ook de *afschaffing* van eene bevoegdheid van het Openbaar Ministerie. Volgens onze geldende wet is het O.M. slechts dan gehouden een door den rechter gegeven *bevel tot invrijheidstelling* van een in verzekerde bewaring zijnden beklaagde onmiddellijk uit te voeren, wanneer dat bevel is gegeven op grond van onvoldoende aanwijzing van schuld. Van de *andere* zoodanige bevelen, b.v. op grond dat de beklaagde het te laste gelegde feit wèl heeft gepleegd maar dit feit niet-strafbaar is, kan het de uitvoering opschorten, wanneer het, zich met de gegeven beschikking niet kunnende vereenigen, deze aan het oordeel van het hoogere college onderwerpt. Met dit stelsel nu zal worden gebroken. Mijns inziens terecht. De thans gemaakte splitsing is in schijn juist maar in werkelijkheid onhoudbaar. Neemt de rechter aan, *op grond van juridische overwegingen*, dat de beklaagde buiten de strafwet valt, dan maakt hij daarmede uit, dat deze zich niet aan eenig strafbaar feit heeft schuldig gemaakt, en heeft deze beslissing dezelfde beteekenis als die, gegrond op het feitelijk niet bewezen zijn van de aanklacht. Aan het Openbaar Ministerie in het eerstbedoelde geval de bevoegdheid toe te kennen om het bevel tot invrijheidstelling niet uit te voeren, schijnt mij eene bedenkelijke, niet-gerechtvaardigde inbreuk op de persoonlijke vrijheid, met welker afschaffing ik mij volkomen kan vereenigen.

Niet in die lijn lag eene wijziging, door de Staatscommissie voorgesteld ten aanzien van de strafbare feiten, terzake waarvan preventieve hechtenis is toegelaten. Volgens onze tegenwoordige wet is zulks alleen het geval bij misdrijven met een maximum-gevangenisstraf van vier jaren of meer en eenige andere met name genoemde strafbare feiten. De Staatscommissie wilde de categorie uitbreiden tot alle misdrijven, waartegen gevangenisstraf van *één jaar* of meer is bedreigd. Hoewel talentvol

verdedigd - o.a. met een beroep op het ontbreken van een nauw verband tusschen het hoog strafmaximum en de noodzakelijkheid van preventieve hechtenis - was dit radicale voorstel m.i. niet voldoende gerechtvaardigd. Mèt het Weekblad van het Recht[1], hetwelk ook daadwerkelijk - door eene proeve van wetgeving - destijds zijne groote belangstelling toonde in het vraagstuk van de preventieve hechtenis, en met onverflauwden ijver steeds gereed stond om op de groote sociale beteekenis van dat vraagstuk te wijzen, acht ik 't dan ook verblijdend, dat de Regeering in dit opzicht niet met de Staatscommissie is medegegaan maar - zij 't ook met eenige uitbreiding[2] - tot het stelsel van ons tegenwoordig wetboek is teruggekeerd.

III.

Dit gedeelte zal gewijd zijn aan de *verdediging* in het strafproces. Ook hieromtrent heeft schrijver dezer regelen het een en ander op het hart. En ofschoon hij weet, dat zijn gevoelen niet algemeen zal worden gedeeld en het uitspreken daarvan *juist door hem* verbazing zal wekken bij hen, die nadruk leggen op het (enge) partijstandpunt van het Openbaar Ministerie, toch gaat hij zich aan dit gedeelte van zijne taak met groote voorliefde zetten.

Om dan maar terstond met de deur in huis te vallen, worde vooropgesteld, dat mijne geheele ambtelijke ervaring mij de hooge beteekenis van den rechtsgeleerden bijstand in het strafgeding heeft leeren kennen. Telkens en telkens heb ik 't begrepen, dat in het belang van het recht zelf de verdediging in strafzaken niet alleen hoogst wenschelijk maar vaak onmisbaar is. Nu eens was 't, wanneer - gedurende den loop van het onderzoek - aan den vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie van de zijde van den verdachte inlichting, ja! advies werd gevraagd, en de officier van justitie 't zoo gevoelde, dat hier inderdaad eene leemte is, die door eene ruime en milde opvatting van zijne taak slechts gedeeltelijk kan worden aangevuld. Dan weêr was 't op de terechtzitting, wanneer eene ernstige beschuldiging was uitgebracht, de beklaagde zich op

1. No. 9614 (van 6 Mei l.l.)
2. Zoo wordt de prev. hechtenis ten aanzien van den verdachte, *die hier te lande geene vaste woon- of verblijfplaats heeft* toegelaten voor alle misdrijven waarvan de kennisneming aan de Rechtbank behoort en waarop gevangenisstraf is gesteld. Door de op blz. 15 noot 2 te noemen balie-commissie wordt deze uitbreiding betreurd.

vrije voeten bevond en hem dus (volgens het stelsel van onze wet) niet ambtshalve een raadsman was toegevoegd, en allen, die de behandeling der zaak bijwoonden en den éénling zagen in zijn strijd tegen den openbaren aanklager, het officieel orgaan van de vervolging, zoo gaarne die *ledige plaats van de verdediging* hadden zien ingenomen. En weer een andermaal, wanneer daar géén strijd was over het schuldig of onschuldig, wanneer daar was eene volledige bekentenis maar tevens een complex van factoren, voor de beoordeeling van het gepleegde feit en voor de bepaling van de strafmate van gewicht, dan was 't niet 't minst de officier van justitie zelf, die - bij al zijn streven naar objectiviteit, bij al zijn pogen om ook op de lichtzijden te wijzen en nadruk te leggen op de individualiteit van den dader - 't zich helder bewust was, dat hij die taak niet zoodanig kon vervullen als de *raadsman*, die al de bijzonderheden van de daad heeft nagespeurd, in het vóórleven van zijn cliënt is doorgedrongen, kortom zich in de zaak heeft ingeleefd.

Geef dan ook in het strafgeding aan de verdediging eene ruime plaats! Waardeer haar als een middel om den rechter zoo volledig mogelijk in te lichten, om hem te wijzen op belangrijke dubia en te behoeden voor eene onjuiste beslissing, om hem al die gegevens te verschaffen, welke voor eene deugdelijke volvoering van zijne taak onmisbaar zijn. Stel u vóôr oogen, welk een verscheidenheid van vragen het rijke, volle leven aan den rechter ter beantwoording voorlegt, op welk verschillend gebied van wetenschap deze zich heeft te bewegen, voor welke nieuwe mogelijkheden en combinaties van mogelijkheden hij zich bij de vraag van het schuldig telkens geplaatst ziet, met welke uiteenloopende omstandigheden en levensverhoudingen, geestelijke en zedelijke ontwikkeling hij in aanraking komt; en erken dan, dat de advocaat in strafzaken, als voorlichter van den rechter, inderdaad eene belangrijke plaats in de rechtszaal inneemt.

Dat dan ook, om een voorbeeld te noemen, het ontwerp zoowel aan den beklaagde als aan diens raadsman de bevoegdheid toekent om op de terechtzitting *rechtstreeks* vragen tot de getuigen te richten, moet als een stap in de goede richting worden beschouwd. Dit rechtstreeksch vraagrecht komt ten goede aan de *verdediging*, zal deze meer dan thans tot haar recht doen komen, en de positie van Openbaar Ministerie èn

verdediging meer *gelijk* maken. Dat hiertegen eenig bezwaar zal worden gemaakt, is m.i. niet te verwachten; trouwens onder de werking van ons tegenwoordig wetboek, hetwelk aan beklaagde en diens raadsman het vraagrecht *door tusschenkomst van den president* toestaat, gebeurt het thans voorgestelde reeds hier en daar, met toestemming van den president; dit tot regel te verheffen, mag als een eisch van logische proceshervorming worden beschouwd.

In verband met dit streven naar meer gelijkheid in de positie van het Openbaar Ministerie ên de verdediging op de terechtzitting moge nog eene opmerking worden gemaakt. Meer dan eens is van de zijde der publieke opinie de wensch geuit, dat het Openbaar Minsterie zijn verheven zetel in (letterlijken zin) in de zittingzaal moge verlaten en tegenover den rechter eene soortgelijke *plaats* als de advocaat moge innemen. Mocht misschien de tegenwoordige plaats van het O.M. - aan de tafel, waaraan de rechters gezeten zijn - er toe bijdragen om den indruk te vestigen, 'dat O.M. en rechterlijke macht tezamen dezelfde rol spelen, elkaar in alles de hand boven het hoofd houden'[1], een indruk zoo noodlottig voor het prestige van onze justitie, dan zou reeds deze overweging tot aanbeveling van de bedoelde nieuwigheid moeten strekken en het Openbaar Ministerie zelf zich daartegen niet mogen verzetten.

Moeilijker dan deze punten schijnt mij de quaestie van den *raadsman in het vóóronderzoek*, het onderzoek van de zaak, vóórdat deze op de terechtzitting komt. Deze vraag, eene der gewichtigste welke het ontwerp had te beantwoorden, is verre van gemakkelijk. Krijgt zij een bijzonder relief door de overwegende beteekenis, welke het gerechtelijk vóóronderzoek voor den verderen loop van het strafgeding heeft, en welke er toe leiden moet om juist *hier* het recht tot medespreken aan de verdediging toe te kennen, daartegenover staat de overweging, dat zelfs aan het recht van de verdediging de deugdelijkheid van dit belangrijk processtadium niet mag worden opgeofferd.

1. Ontleend aan het eerste der drie artikelen, in 'het Vaderland' aan het ontwerp-strafvordering gewijd door Decembrius (nummer van 12 Sept. 1913, Tweede Avondblad. Niets heeft in ons land - volgens den schrijver - de onverschilligheid voor de rechtspleging méér gekweekt dan het idee, in de boven aangehaalde woorden uitgedrukt. Met kracht dringt hij er dan ook op aan, dat de rechterlijke macht geheel worde los gemaakt van actieve deelneming in het opsporings- en vervolgings-onderzoek en dit geheel aan het Openbaar Ministerie worde opgedragen. [In deze richting bewoog zich ook het merkwaardig, hier en daar humoristisch, opstel van den Haagschen rechter Mr. A.H. du Mosch getiteld 'Van een Rechter-Commissaris in strafzaken,' in het Tijdschrift voor Strafrecht, XXII, blz. 365 vlg.]
[.]

Toch aarzel ik niet mij te scharen - evenals het ontwerp dit doet - aan de zijde van hen, die den raadsman in het vóóronderzoek toelaten. Het belang van den verdachte, dat gedurende dat onderzoek aan het door hem ingenomen standpunt volledig recht wedervare en tot in de kleinste bijzonderheden rekening worde gehouden met hetgeen hij tot rechtvaardiging van zijne houding aanvoert en te berde brengt, is zoo cardinaal, dat de bijstand van den rechtsgeleerden raadsman een eisch van recht mag worden genoemd. De Rechter-Commissaris houde de leiding van het onderzoek in handen, bepale daarvan de richting en voere het door hem opgemaakte plan - punt van groot gewicht bij lastige en ingewikkelde zaken - in alle onderdeelen uit. Maar tevens worde de advocaat in zijn kabinet toegelaten om te waken voor het recht van zijn cliënt in dien zin, dat, waar de Rechter-Commissaris op zòòveel zijne aandacht heeft te vestigen (natuurlijk wordt ook hier meer bepaald gedacht aan de moeilijke en omvangrijke instructies), nimmer datgene uit het oog wordt verloren, wat voor den verdachte van belang kan zijn.

Het is allerminst een wantrouwen in den Rechter-Commissaris, welke mij deze beschouwing in de pen geeft. Neen, eenerzijds is 't de vaste overtuiging, gegrond op langdurige kennismaking van zeer nabij, dat de functie van Rechter-Commissaris zeer hooge eischen aan den titularis stelt en tot de gewichtigste ambten in en buiten de magistratuur behoort, anderzijds de erkenning van de waarheid, dat, hoe nauwgezet de R.-C. ook zijne taak opvat, hij niet altijd zijn eigen oordeel over de schuld of onschuld van den verdachte *kan* terzijde stellen, niet altijd de volkomen objectiviteit *kan* betrachten. Wanneer de bekende criminalist Julius Glaser de gulden woorden neerschrijft[1]: ‘Im Gegensatz zum inquisitorischen Verfahren.... muss der Untersuchungsrichter im heutigen Verfahren im Verhör sich jeder vorgefassten Meinung fern halten, sich ganz auf den Standpunkt des Beschuldigten und seines Interesse an der möglichsten Beglaubigung seiner Angaben stellen und ihn darin unterstützen oder anleiten’, dan teekent hij een ideaal, onbereikbaar misschien, maar waard om steeds vóór oogen te worden gehouden. En wanneer er ook met betrekking tot *onzen Rechter-Commissaris* veel waars is gelegen in die andere uitspraak: ‘Von vornherein schon geneigt, auf

1. Handbuch des Strafprozesses, I, blz. 630 en 631.

die eine oder andere Seite zu treten, wird das ganze Untersuchungsgeschäft eine bestimmte Färbung annehmen, eine bestimmte Richtung verfolgen, und die entgegengesetzte. Richtung der Gefahr einer nicht genügenden Berücksichtigung ausgezetzt sein'[1], dan moet tegenover deze - volkomen verklaarbare - tendens van het vóóronderzoek het optreden van den raadsman als een factor in tegenovergestelde richting worden beschouwd en vindt dat optreden reeds in dit feit rechtvaardiging.[2]

Wij trekken hier slechts enkele hoofdlijnen en verdiepen ons niet in de techniek van het strafproces. Toch moge bij twee punten, onderdeelen van het vraagstuk hetwelk ons thans bezighoudt, worden stilgestaan.

Het ééne punt betreft het *verhoor van den verdachte* in het vóóronderzoek. Van groot gewicht is dit. Het proces-verbaal van dat verhoor, waarvan zooveel afhangt voor de beoordeeling - in den verderen loop van het geding - van de processueele houding van den verdachte, moet niet alleen zoo volledig mogelijk zijn, maar ook geheel juist weêrgeven, wat de verdachte feitelijk erkent en daarbij in zijn belang aanvoert. Dat een Rechter-Commissaris den verdachte erkentenissen kan laten doen in aan de wet zelve ontleende bewoordingen, waarvan de leek de juridische beteekenis niet kent, weet een ieder, die met de practijk in dit opzicht bekend is. Maar bovendien kan 't gebeuren, dat na een langdurig, vermoeiend en in allerlei details afdalend verhoor, tenslotte bij het in schrift brengen van de verklaring van den verdachte diens bedoeling niet volkomen duidelijk en zuiver wordt weérgegeven. Dit gevaar bestaat - ook nu denken wij natuurlijk aan de ingewikkelde zaken, zooals deze bij eene drukke Rechtbank telkens voorkomen - zelfs voor den besten Rechter-

1. Aangehaald in het praeadvies van Mr. Z. van den Bergh voor de Nederlandsche Juristenvereeniging, over de vraag: Hoe behoort de verdediging in het strafproces te worden geregeld zoowel bij het vooronderzoek als bij de behandeling ter terechtzitting? (Handelingen 1902, I, blz. 188.)
2. Op het Fransche strafrechtscongres te Grenoble (1912) was, 't de Hoogieeraar Garraud, die bij het debat over den raadsman in het vóóronderzoek en de betrekkelijke loi - Constans van 1897 den advocaat in de instructie noemde 'l'auxiliaire de la justice' en de tegenwoordigheid van den verdediger ook in dit stadium van het geding bepleitte; en was 't Henri Prudhomme, die op grond van zijne ervaring als rechter van instructie zeide: 'Nous arriverons á cette conclusion, que la loi de 1897 a donné des garanties à la liberté individuelle sans compromettre aucunement la défense sociale'. (Bulletin de l'Union Internationale de droit pénal, XX, blz. 50-51 en 56-57.)

Commissaris. Welnu! hier heeft de raadsman eene taak te vervullen. Niet in dien zin, dat hij als 't ware zal ‘mede dicteeren’, den Rechter-Commissaris bij het in schrift doen brengen zal behulpzaam zijn: dit zou practisch groote bezwaren opleveren, de werkzaamheden van den R.-C. nog verzwaren, verwarring stichten, en aan de zaak van het onderzoek meer schade doen dan voordeel brengen. Maar in dien zin, dat aan den raadsman de gelegenheid worde gegeven om die opmerkingen te maken, misschien die wenken te geven, waardoor aan het bovengeschetste gevaar wordt ontkomen. Terecht wijst de Voorzitter van het Leeuwardensche Hof in een recent opstel er op, dat er verklaringen zijn, ‘wier beteekenis soms aanvankelijk niet in het licht valt, doch die bij eene latere behandeling, in verband met nieuwe gegevens, plotseling den blik op het geheel totaal kunnen wijzigen’[1], en voegt hij daaraan toe, dat te dien aanzien veel aan de aandacht kan ontsnappen, wanneer de beklaagde zonder verdediger is. En waar hij - sprekende van de *terechtzitting* - op dien grond de uiterste zorg voor volledigheid van het proces-verbaal een heiligen plicht van den rechter noemt, geldt dit stellig in niet mindere mate voor het kabinet van den Rechter-Commissaris, en zal ook aldaar de tegenwoordigheid van den advocaat aan de bedoelde volledigheid ten goede kunnen komen.

Op dezen grond mag 't een heuchelijk verschijnsel genoemd worden, dat zoowel de Staatscommissie als de Regeering het kabinet van den Rechter-Commissaris voor den raadsman hebben opengesteld. De Regeering koos daarbij een iets meer stelligen vorm. Immers, terwijl de Staatscommissie den R.-C. de bevoegdheid verleende om den raadsman toe te staan het verhoor van verdachte, getuigen en deskundigen bij te wonen, erkent de Regeering ten aanzien van de verhooren van *verdachte* het *recht* van den raadsman tot bijwoning *in het algemeen* voor zoover het belang van het onderzoek dit naar het oordeel van den Rechter-Commissaris niet verbiedt. Eene eenigszins scherpere formuleering dus, welke niet van beteekenis is ontbloot[2].

1. Mr. R.A. Fockema, Eenige opmerkingen naar aanleiding van het ontwerp-wetboek van strafvordering der Staatscommissie (Tijdschrift voor Strafrecht, XXV, blz. 216)
2. De commissie uit de balies van Rotterdam, Den Haag, Amsterdam, Den Bosch, Arnhem en Leeuwarden verzet zich (in hare over het wetsontwerp uitgebrachte nota) tegen de discretionaire macht, hier aan den R.C. toegekend; zij acht 't wenschelijk, dat de daarin gelegen *beperking* van de bevoegdheid van den raadsman om de verhooren van zijn cliënt bij te wonen vervalle. Ik zou geneigd zijn bij dit gevoelen mij aan te sluiten.

Het tweede punt betreft het mondeling en schriftelijk overleg tusschen den raadsman en den verdachte *die in voorloopige hechtenis is*, een punt hetwelk ten vorige*n* jare aanleiding gaf tòt eene gedachtenwisseling in de rechtsgeleerde pers[1]. De vraag is deze, of men dit overleg onbeperkt en onvoorwaardelijk zal aanvaarden dan wel aan eenig toezicht zal onderwerpen. Het antwoord op deze vraag hangt m.i. af van de mate van waardeering, welke men aan het beginsel zelf van het vrij overleg tusschen verdachte en raadsman schenkt. Dit beginsel mag *rechtvaardig* heeten, omdat het berust op de overweging, dat de van zijne vrijheid beroofde verdachte een gelijk recht op vrij overleg met zijn raadsman heeft als degeen, die op vrije voeten is. Moet men nu dit beginsel zóó hoog stellen, het zóó innig met eene juiste erkenning van het recht van verdediging verbonden achten, dat men het in zijne volheid aanvaardt, ook al mocht eene enkele maal - bij mindere rechtschapenheid en minder fatsoensbesef van een advocaat - de toepassing daarvan gevaar opleveren voor het onderzoek der zaak en het vinden van de waarheid bemoeilijken? Op deze vraag zou ik geneigd zijn een bevestigend antwoord te geven. Geene tempering dus van het eenmaal toegekende recht, geen tegenmaatregel, waardoor dit in zijne werking zou worden verzwakt! Met name zou het optreden van den Rechter-Commissaris in deze aangelegenheid - in den vorm van tegenwoordigheid bij het mondeling overleg en kennisneming van de correspondentie tusschen den gedetineerde en diens raadsman - bedenkelijk mogen worden geacht. Daargelaten nog de practische bezwaren, die hiertegen zouden rijzen, zou dit m.i. eene inbreuk op het *beginsel* zijn, welke nòch door de mogelijkheid van verkeerde practijken nòch door wat de ervaring, met name in Frankrijk, in dit opzicht heeft geleerd, voldoende wordt gerechtvaardigd.

IV.

De gedachte, dat de strafrechtspraak minder formalistisch moet worden, meer ‘levend’ zij en tot het volksbewustzijn spreke, eene gedachte waaraan in de inleiding van dit opstel uiting werd gegeven, moge nu uit het verband, waarin zij dààr

1. Ingezonden Bijdragen in het Weekblad van het Recht van den tegenwoordigen advocaat-generaal bij den Hoogen Raad Mr. L.Ch. Besier en den Amsterdamschen advocaat Mr. Fr. A. Kokosky (Nos. 9495 en 9501.)

voorkwam, worden los gemaakt en als zelfstandig denkbeeld onze aandacht vragen. Verjonging en verfrissching van die rechtspraak, zoodat zij meer aanpasse aan de werkelijkheid en het beeld vertoone van eene Justitie, niet langzaam en omslachtig, afstootend door haar air van gewicht, maar vaardig en vlug, eenvoudig en natuurlijk! Wil men de strafrechtspraak nader brengen tot het volk en de publieke opinie, wil men bij de 'groote menigte' inderdaad dat vertrouwen op de justitie doen ontstaan, hetwelk haar deze doet beschouwen als eene heilzame kracht, als eene macht ten goede, dan grijpe men met beide handen naar de middelen, die de bedoelde verjongingskuur kunnen bevorderen.

Het strafgeding voor den Kantonrechter, met zijne minder ernstige strafbare feiten, zijne over 't algemeen eenvoudige zaken en sobere bewijsconstructie, leent zich voor eene dergelijke kuur 't gemakkelijkst. Sympathie verdienen dan ook de voorstellen, in die richting door Staatscommissie en Regeering gedaan, voorstellen, die - met *verwerping* van de stelsels, welke hoofdzakelijk hun heil zoeken in de afdoening van de zaken *buiten de terechtzitting om*, in het bijzonder van het stelsel der Duitsche Strafbefehle - beoogen het zwaartepunt van de strafrechtspraak te blijven leggen in de *terechtzitting*, maar tevens streven naar *vereenvoudiging* en *bespoediging* van de procedure[1]. Bij de wijze, waarop dit laatste doel zal worden bereikt, staan wij hier niet stil; genoemd worden alleen de twee hoofdpunten: de mogelijkheid, dat de zaak worde aanhangig gemaakt niet door eene dagvaarding maar door eene eenvoudige *oproeping* van den vervolgde bij de bekeuring zelve door den bekeurenden ambtenaar, en - als regel - na de behandeling op de terechtzitting onmiddellijk het mondeling vonnis. Wel vragen wij verlof voor het citeeren van ééne zinsnede uit de Memorie van Toelichting der Staatscommissie, omdat daarin de waarde van eene *levende rechtspraak* zoo treffend uitkomt. Na gesproken te hebben van den eisch van bespoediging en vereenvoudiging van het rechtsgeding vóór den Kantonrechter ter openbare terechtzitting, gaat de M.v.T. aldus voort: 'Die rechtsbedeeling alleen, uitgeoefend in het licht en onder den waarborg der openbaarheid, waarbij ter

1. Ook bij de behandeling van het vraagstuk in de Juristenvereeniging (1896) werd in overeenstemming met het gevoelen der praeadviseurs, Prof. G.A. van Hamel en ondergeteekende, *in deze richting* naar hervorming gestreefd.

verantwoording staan de verdachte voor zijne overtreding, de politie voor haar beleid, de ambtenaar van het Openbaar Ministerie voor het instellen der vervolging, de rechter voor zijn onderzoek der feiten en zijn oordeel naar recht en wet, ja ook de wetgever, de algemeene en de plaatselijke, voor zijn verbiedend en regelend ingrijpen in het dagelijksch doen en laten der menschen, alleen *die* rechtsbedeeling mag in waarheid een stuk heeten van het volle rechtsleven in den Staat.' Welk een mooi perspectief wordt ons in deze woorden geopend!

Intusschen, ook *buiten* het geding voor den Kantonrechter, nl. bij de Rechtbank-procedure kan, met behoud van de onmisbare waarborgen voor op stevigen grondslag berustende en goed overwogen beslissingen, naar verfrissching en verjonging worden gestreefd. Wij noemen één voorbeeld. Stel u vóór oogen de groote beteekenis, wij mogen wel zeggen de opvoedende kracht èn tegenover den delinquent zelven, èn tegenover de publieke opinie, van de onmiddellijke uitspraak van het vonnis terstond na en onder den verschen indruk van de behandeling der zaak, op het oogenblik dat er tevens plaats kan zijn voor een ernstig woord van waarschuwing en vermaning, door den magistraat gesproken. Gevoel 't, dat hierin een machtig middel is gelegen om dat gevoel van *vertrouwen* in de rechtspraak te kweeken en te versterken, dat zooveel hooger staat dan een opzien tegen iets onbegrepens, eene vrees voor iets geheimzinnigs, vèr van ons af en geheel buiten ons om. En spreek dan met mij den wensch uit, dat, wat *thans reeds hier en daar geschiedt* en algemeen voldoet, toepassing moge vinden in die vele gevallen, waarin de dadelijke uitspraak *mogelijk* is, d.w.z. waarin de feitelijke en juridische figuur der zaak dit gedoogt[1].

Na dit op den voorgrond gesteld te hebben, komen wij nu tot eene der moeilijkste en gewichtigste vragen. Wij bedoelen de gevallen, waarin de eischen *eenerzijds* van de persoonlijke vrijheid van het individu, *anderzijds* van eene snelle en levende strafrechtspraak, met elkander in botsing komen. De oplossing van dit conflict biedt eigenaardige moeilijkheden. Welk van de twee groote beginselen, ieder voor zich doorwerkend in de tegenwoordige cultuur, zal dàn overwinnen? Het is bij

1. Zie in dezen zin het frissche artikel in 'Themis' (1913) van den Rotterdamschen rechter Mr. G. van Slooten Azn., getiteld Traag Recht. In denzelfden jaargang van dat tijdschrift mocht ik voor het denkbeeld eene lans breken, ook op grond van ambtelijke ervaring, in het opstel 'Engelsche en Nederlandsche Kinderwetgeving.'

deze vraag, dat wij thans nog enkele oogenblikken hebben stil te staan, en zulks ten aanzien van twee bijzondere punten: de vóórgeleiding - bij ontdekking op heeter daad - van den verdachte vóór den rechter ter onmiddellijke (of zeer spoedige) berechting; en de nieuw ontworpen regeling van de rechterlijke bevelen tot handhaving van de openbare orde.

Ad primum. Volkomen begrijpelijk is 't, dat men - vóór oogen hebbende de tergende langzaamheid van de Kantongerechtsprocedure, zoodat vonnis en straf verschoven worden tot weken, ja! maanden na de gepleegde overtreding - zich aangetrokken heeft gevoeld tot de onmiddellijke rechtspraak, de directe reactie op het begane feit. En hij, die den blik wendt naar Engeland en ook naar Frankrijk (met zijne instelling van het zg. petit parquet) en ziet, hoe daar getracht wordt dat ideaal meer nabij te komen, heeft 't zich afgevraagd, of niet langs dezen weg ook bij ons iets te bereiken zou zijn. En toch, hoeveel aantrekkelijks ook een dergelijk stelsel moge hebben, hoe sterk de neiging zij om het aan te grijpen als een machtig middel tot bereiking van het gewenschte doel, het moet ten slotte worden afgewezen als eene te groote inbreuk op de individueele vrijheid. Want men geve zich wel rekenschap van wat een dergelijk stelsel medebrengt. Men denke 't zich in, dat de berechting òf den dag van de aanhouding òf, bij aanhouding 's avonds, den volgenden morgen plaats heeft, dat dus gedurende uren, een etmaal vaak, vrijheidsberooving zal plaats hebben ter zake van kleine overtredingen, nietige ‘vergrijpen’ zoo men dezen naam daaraan mag geven, welke bijna altijd met eene *geldboete* worden gestraft, omdat eene vrijheidstraf daarvoor niet gerechtvaardigd zou zijn. Hoogst bedenkelijk zou dan ook het invoeren van eene zoodanige nieuwigheid mogen genoemd worden. Aan de strafrechtspraak zou zij schade berokkenen, door deze in zeer vele gevallen ongemotiveerd hard te maken en haar een hatelijk karakter te geven, en door - wel verre van aan het zedelijk gezag van de justitie ten goede te komen - de sympathie daarvoor te ondermijnen. Volkomen instemming verdient dan ook het gedeelte van de Memorie van Toelichting der Staatscommissie (blz. 312-313), waarin, met herinnering aan de bestrijding welke eene dergelijke wijze van procedeeren reeds vroeger hier te lande ontmoette, de niet-wenschelijkheid van invoering daarvan wordt betoogd.

Ad secundum. De rechterlijke bevelen tot handhaving der

openbare orde bedoelen een nieuw stelsel in het leven te roepen, gegrond op de overweging, dat in onze maatschappij zich gevallen voordoen, waarin volgens de wet voorloopige hechtenis niet is toegelaten maar tòch de eisch van een onmiddellijk krachtig ingrijpen van het openbaar gezag zoo luide spreekt, dat zelfs de persoonlijke vrijheid daarvoor moet wijken. Engeland kent de instelling van de 'recognizance for good behaviour' of 'recognizance to keep the Kings peace.' *Onze* Staatscommissie en de Regeering hebben eene regeling ontworpen, welke daaraan herinnert maar niet eene copie daarvan is en door hare beperking van den maatregel tot het geval van ontdekking op heeterdaad van een strafbaar feit het gebied van het nieuwe instituut scherper heeft omlijnd. Voorwaarde voor de mogelijkheid van den maatregel is verder, dat de openbare orde door het strafbaar feit ernstig zij aangerand, dat tegen den verdachte ernstige grond van verdenking besta, en dat er groot gevaar zij voor herhaling of voortzetting van het feit. Zijn al deze factoren aanwezig, dan kan de Rechter-Commissaris van den verdachte eene bereidverklaring vorderen, dat hij het strafbaar feit binnen een te stellen termijn niet zal voortzetten of herhalen; terwijl bij het weigeren van die bereidverklaring of het niet nakomen van de bevelen, welker opvolging verdachte beloofde, deze voor ten hoogste tien dagen kan worden in verzekering gesteld.

Ziehier het beginsel. De grondgedachte zelve schijnt mij juist. Onze samenleving wordt inderdaad nu en dan bedreigd door ordeverstoringen, van zulk eene wijde strekking en intensiviteit, zóó de aandacht trekkende en in het brandpunt der openbaarheid, dat het gezag op exceptioneele wijze optreden *moet.* Denk aan de reeks tafereelen, die - een paar jaren geleden - zich met groote hardnekkigheid bleven afspelen in onze residentie, vlak vóór het deftig en eerbiedwaardig Paleis van Justitie. Zelfs het kostelijk goed van de persoonlijke vrijheid moet in die buitengewone gevallen wijken voor den dringenden eisch van het algemeen belang.

Toch ontslaat de erkenning van de juistheid van het beginsel ons niet van de verplichting om aan de uitwerking daarvan onze bijzondere aandacht te schenken. Dit is dubbel noodig, omdat hier iets *nieuws* wordt beoogd en niet - zooals in Engeland - sprake is van het historisch gewordene. En dan mag twijfel worden geopperd, of de voorgestelde regeling eene volkomen bevredigende te noemen is.

Vooreerst heeft de regeling iets tweeslachtigs. Daarmede bedoelen wij dit. De inverzekeringstelling, voor het geval de bereidverklaring niet wordt gegeven of de zekerheid, welke daaraan kan worden verbonden, niet wordt gesteld, geschiedt op bevel van den Rechter-Commissaris. Daarnaast echter blijft de persoon ter zake van het begane feit vervolgbaar naar de gewone procesorde en zal hij dus voor Rechtbank of Kantonrechter terecht staan. Het zijn dus als 't ware *twee* procedures, die ter zake van hetzelfde feit tegen denzelfden persoon gevoerd worden. Waarom niet de zaak in haar geheel aan êéne rechterlijke autoriteit ter afdoening gegeven? De Memorie van Toelichting overweegt, dat daarvoor *Rechtbank of Kantongerecht* niet in aanmerking kunnen komen, o.a. omdat deze niet zoo permanent zijn dat ieder geval aanstonds zou kunnen worden berecht; en dat opdracht van de zaak in haar geheel aan den *Rechter-Commissaris* eene te diepgaande afwijking van onze gewone procesorde zou zijn. Met name het laatste bezwaar schijnt mij niet afdoende: juist omdat de geheele regeling haar ontstaan te danken heeft aan de luide om bevrediging roepende behoefte van de practijk, de werkelijkheid, zou er grond kunnen bestaan om het dogmatische, of wil men theoretische argument tegen het optreden van den R.-C. ook als gewoon strafrechter bij deze over 't algemeen lichtere delicten niet te zwaar te doen wegen. In ieder geval zal de ontworpen regeling, door hare tweeslachtigheid, haar minder eenvoudig en voor het groote publiek minder bevattelijk karakter, een deel van hare waarde inboeten.

Maar er is meer. Het terrein, waarop de maatregel zich bewegen kan, is m.i. te omvangrijk. De voorwaarde, dat door het strafbaar feit de openbare orde ernstig zij aangerand, is eene zeer ruime. En zulks mag bedenkelijk heeten, waar 't hier betreft eene inbreuk op de persoonlijke vrijheid van zeer bijzonderen aard en dus eene zoo scherp mogelijke omlijning wenschelijk is. Men vergete niet, dat èn in het begrip ‘ontdekking op heeter daad,’ èn in dien anderen eisch van ‘gewichtige bezwaren’ (ernstige gronden van verdenking) iets rekbaars is gelegen. Meent men *deze* omschrijvingen niet nader te mogen toehalen, dan is er reden te meer om ernstig te overwegen, of de *omschrijving van de strafbare feiten*, die den maatregel rechtvaardigen, niet meer kan worden gepreciseerd. De oud-hoogleeraar Domela Nieuwenhuis heeft te dien aanzien reeds zijne waar-

schuwende stem doen hooren, pleitende voor eene beperking tot de in het openbaar gepleegde strafbare feiten zooals straatschenderij en verkeersbelemmering, aantastende de algemeene veiligheid van persoon en goed, feiten die onmiddellijk moeten ophouden en waarvan de voortzetting niet kan worden geduld[1]. Moge in deze richting naar verbetering van de ontworpen regeling worden gestreefd! Te betreuren zou 't zijn, indien de toepassing van die - principieel gerechtvaardigde - regeling, door te sterke inbreuk op de individueele vrijheid, tot minder gewenschte resultaten leidde en daardoor schade deed aan de waardigheid en het prestige van het gezag.

Wellicht zal alsnog eenige wijziging in den aangegeven zin mogelijk blijken. Gelukt dit, dan is te verwachten, dat het nieuwe instituut, hoewel niet van nationalen bodem, aan de rechtsorde en het algemeen belang ten goede zal komen.

Zooals in den aanvang van dit artikel werd opgemerkt, was 't onze bedoeling niet om een bespreking te geven van het thans aanhangig wetsontwerp tot herziening van onze strafvordering. Veel van het voornaamste daarvan bleef dan ook onbesproken: zoo de quaestie van de bewijsleer, een der belangrijkste onderdeelen van elk procesrecht, en de voorgestelde bepalingen omtrent ‘schadevergoeding voor ondergane voorloopige hechtenis’, waarin - misschien te schoorvoetend - wordt tegemoet gekomen aan een sints lang gevoelden eisch van recht en billijkheid. Wij hebben dit alles laten rusten om het volle licht te doen schijnen op die hervormingen van ons strafproces, welke, meer dan eenige andere, dit tot een hooger peil zullen opvoeren. Laten wij eindigen met het uitspreken van drie gedachten, hier eenvoudig naast elkander geplaatst zonder voorkeur, zonder bedoeling van eenige climax.

De eerste is deze, dat, om meer aan het hooge doel van de strafrechtspraak nabij te komen, ons wetboek dringend herziening behoeft en het thans voorgestelde, behoudens eene enkele wijziging, met waardeering en dankbaarheid moet worden aanvaard.

Daarnevens worde 't nog eens herhaald, dat 't hier betreft eene zaak *niet van* ‘*de juristen*,’ maar van het geheele volk,

1. Zie zijn opstel ‘Het ontwerp-wetboek van strafvordering en de persoonlijke vrijheid’ in het Tijdschrift voor Strafrecht, XXV, blz. 337 vlg.

een groot sociaal en tevens een nationaal belang, òòk omdat 't de eisch is van eene goede procesregeling om de waarborgen tegen de veroordeeling van een *onschuldige* zoo krachtig mogelijk te maken. Wanneer mij dan ook *iets* verblijd heeft, dan is 't de houding, tegenover het onderwerp aangenomen door onze groote-dagbladpers, welke op veelal uitnemende wijze op de hoofdbeginselen der voorgestelde regeling de aandacht heeft gevestigd, deze als 't ware heeft getrokken binnen den kring der publieke belangstelling, en, ook waar zij de critiek niet spaarde, er toe heeft bijgedragen om onze natie iets te doen gevoelen voor de groote vraagstukken, door de procesherziening aan de orde gesteld[1].

En eindelijk deze gedachte, dat 't voor de deugdelijkheid van de strafrechtspraak toch altijd grootendeels blijft aankomen op het gehalte van onze rechterlijke macht zelve, op haren ernst en hare toewijding en niet minder op haar verantwoordelijkheidsgevoel en haar besef, dat zij - deel uitmakende van de groote maatschappij, werkende te midden van het rijke, volle leven - voor die maatschappij eene levende kracht ten goede moet zijn. Mogen die deugden zich bij onze magistratuur blijven ontwikkelen, opdat zij behoude datgene, wat de zedelijke kracht is van elke justitie: het vertrouwen van het volk!

1. Van de jongste literatuur mogen worden vermeld de serie artikelen ‘Een nieuw Wetboek van Strafvordering’ in het Utrechtsch Dagblad (begin van Mei l.l.) en de artikelen over de herziening van het Strafprocesrecht in het Algemeen. Handelsblad, jui*s*t than*s* verschenen.

Tafreelen uit ons eigen land.
S. Schilderman.

EEN treinreis rekent *men* over 't algemeen niet tot de genoegens des levens. Wat mij betreft, moge dit waar zijn voor een reis door een eentonig landschap; maar zeker niet, wanneer men van Zuid naar Noord door ons eigen mooie land spoort. Voor mij tenminste behoort zulk een reis tot de stille vreugden van mijn leven. Weggedoken in de kussens der coupé, niet gestoord door babbelende reisgenooten, is het een zeldzaam genot de staag-wisselende schoonheid van ons land te mogen indrinken, zachtkens ontroerd te worden door haar innigheid, stemmigheid, haar volkomen gemis aan opdringerigheid door dat fijne spel van lijnen, kleuren en tinten, dat zich telkens weer anders en hoe meer men de rivieren nadert, steeds schooner manifesteert, tot het daar naar zijn hoogste schoonheid wordt geleid.

Om te beginnen Brabant. Het Brabantsche land, het moge dan niet het schoonste wezen van onze elf provinciën, het heeft toch karakter, zij het armoedig, doch geenszins banaal.

Ja, werkelijk, het Brabantsche land is armoedig. Dit is een zijner meest kenmerkende eigenschappen. Het vette der aarde is deze landstreek vreemd. Hier in den zomer geen welige korenvelden, wier aaren zich buigen onder den last der vele en zware korrels, wier zon-gouden kleur ontgroeid is aan een inkt-zwarte vruchtbare aarde. Neen, men mist hier volkomen dien diepen, warmen, vollen, rijken toon der kleistreken; het is een geelig tintje en de aaren, zij waaien wel vroolijk als vaantjes in den wind, doch eilacie, zij zijn zoo goed als leeg.

Maar heeft men dan al niet het goud van het graan, men heeft er wel het blanke zilver van het boekweit. Bescheiden, haast bedeesd kijkt zoo'n boekweitveldje om den hoek, maar wat komt dit even de ziel verrukken. Toch is het land ook

wel laaiende kleuren rijk. Zoo'n veld met geele lupine b.v. is van een kleurfelheid, alsof er vonken uitschieten, zoo brani ligt het daar te schitteren.

Van arm gesproken, zag men ooit zulke armelijke koebeesten?

Vergelijk daar eens mee dat prachtig-uitgegroeide, zorgvuldig-onderhouden, glanzende vee uit het Noorden. Wat zijn de beestjes hier schraal en mager! De botten steken als kapstokken uit, de uiers zijn geheel verdroogd, het geheele dier zit van boven tot onder vol klonters mest. Het zijn bepaald de proletariers in de samenleving der koeien.

En de boerenwoningen, de boeren en boerinnen, het is alles hetzelfde. Het past volkomen bij elkaar. Het maakt allen den indruk van nooddruft, ontbering en onzindelijkheid, doch dikwijls ook van schilderachtigheid. Daar is tenminste stijl in die armoede!

In het Noorden vorstelijke hofsteden, waar de gezeten boeren soms vijftig stuks vee en meer op stal hebben, hier primitieve woningen, terwijl het vee ondergebracht is in krotten en de mest als goud wordt bewaard voor het onvruchtbare land. Instede van de blozende boerin en den welvarenden blonden boer der kleistreken, op zon- en feestdagen danig met juweelen en andere sieradiën behangen, treft men in Brabant op het platteland een bevolking aan, die de armoede op het gezicht te lezen staat en ook heusch niet veel geld voor opschik uitgeeft.

Een andere karakteristiek van Brabant is zijn weinige overzichtelijkheid. Het land, dat op zijn eigen rug zooveel kloosters draagt, heeft zelf veel van een groot klooster. Telkens wordt het oog door strooken akkermaalshout in zijn vergezicht belemmerd. Zoo wordt elk stukje land een cel, waar de landman zijn dagelijksche werkzaamheden vlijtig verricht en voor en na den arbeid misschien wel gebeden naar den hemel opzendt om een gunstigen oogst af te smeeken.

De schoone verschieten over hei en beemden missen we hier dan ook als regel. Daardoor wordt de Brabantsche schoonheid intiemer, ze zal zelden schokken, den adem benemen (behalve hier en daar in het oosten) door een wijdsch panorama tot den einder. Wij voelen ons hier bijna nooit het middelpunt van een naar alle zijden zich ver uitbreidende schoonheid tot den horizon. Wel worden we echter meermalen prettig

verrast met een aardig doorkijkje, een schilderachtig boerenhuis, tegen welks muur een wilde wingerd opkruipt, een typische Brabantsche kar met haar stevige paard, wiens groote donkere haam vroolijk onderbroken is door een versiering met glimmend koper.

Het heele Brabantsche land lijkt doortrokken van een stillen, vromen geest, en hiermee is zijn karakter dan ook het best gekenschetst. De Katholieke kerk, de talrijke kloosters, godshuizen en seminaria zullen hier zeker belangrijk op ingewerkt hebben.

Wij voelen onmiddellijk, dat we in een katholiek land zijn. Veel kerken en kloosters; veel zwart-gerokte priesters en vroom-blikkende nonnetjes, de smalle, vergeestelijkte gezichten gevat in zwart-witte lijstjes; stoere bebaarde paters, het geharde lichaam in de ruige bruine pij, de bloote voeten in sandalen; luid-biddende bedevaarten; ruwe, onbehouwen witte kruisen op de stallen om den duivel te bannen. De kerk heeft de menschen kinderlijk, als regel ingetogen, toch ook onbeschaafd gehouden. In verband daarmee zijn ze hier lang niet zoo stijf als in het Noorden, loopen ze zwieriger, is hun taal gezapiger, hun heele wezen vroolijker, opgeruimder. Maar wel minder beschaafd, primitiever nog van hartstocht, wat bij sommige feesten, als carneval en kermis, blijkt en waaraan de streek den naam te danken heeft van ‘het donkere Zuiden’.

Jammer, dat de kerken als regel te groot, te geweldig zijn voor de dorpen. Zij rijzen er te ver boven uit, zijn er niet innig genoeg mee verbonden, maken een eenigszins parvenuachtigen indruk tegenover de stille schoonheid van het dorp.

Na het Brabantsche land de Hollandsche riviergezichten, die voor mij steeds weer het superlatief der schoonheid zijn. Het is altijd een bijzonder feest voor mij, die geweldige waterbanen terug te mogen zien, schilderachtig verlevendigd door het drukke varen der schepen, terwijl aan haar flanken het lage land zich tot den einder uitstrekt.

Onbegrijpelijk is 't mij dan ook, dat zoovelen bosschen en bergen verkiezen en ongevoelig blijken te wezen voor deze sublieme schoonheid. Men spreekt van eentonig, maar heeft dan zeker geen oog voor de eeuwige wisseling der luchten, van den lichtval en het beweeg op de rivier.

Door het wijde, stille land, open voor zon, wind en regen, stuwt de machtige rivier haar golven naar zee. Op haar

soepelen, lenigen rug draagt ze onvermoeid de forsche rompen der talrijke schepen, wier felle beschildering vroolijk met het donkere water contrasteert.

Als een schoone fleurige waterstad, zoo doet dat beweeg op de rivier altijd aan. Groote booten met zwarte schoorsteenen, waaruit zware rookkolommen walmen, zijn als machtige fabrieken; sleepbooten lijken de nijvere centrales van arbeidsvermogen, luxe-booten zijn de paleizen der rijken, terwijl de eenvoudige zeilschepen, met hun bollende witte en donkere zeilen zoo schoon van wezen, de nederige woningen uit een ver verleden voorstellen, toen alles wat gebouwd werd natuurlijk schoon was. Stoer op de dekken der schepen staan de bewoners der stad, de nijvere, stille schippers, zwijgend, geloovig en bijgeloovig onder den hoog-koepelenden hemel, waarvan over dag de zon en 's nachts de sterren hun trouwe wachters zijn.

In een wijden boog tot den horizon ligt het lage land aan de oevers der rivier. Onbelemmerd kan het oog er over gaan.

Giet de zon haar licht er over uit, over de weiden met hun prachtige stoffage van zwart- en rood-bonte koebeesten, wier glanzende huid het licht zoo heerlijk opvangt en weerkaatst, over de rivier, die flonkert alsof ze ingelegd ware met edele steenen, dan lijkt het heele land als stralend in glorieschijn.

Hoog, onbereikbaar hoog, welft zich de transparant blauwe hemel met de gouden zonnepoort en enkele witte wolkjes boven het vlakke land.

Nergens treft iemand zoo de saamhoorigheid van lucht, water en land als hier. Versomberen de luchten, zoodat zware wolkenstapels als dreigende legers langs den hemelweg gaan, hoe droef en donker zijn dan de weiden en hoe kan de rivier dan soms toornen als een verbolgen god!

En de nachten! Als de gansche wijde hemel bespikkeld is met millioenen sterren en de maan met haar vreemd-zachten glans de dingen bekoorlijker maakt dan over dag, lijkt het watervlak der rivier van zilver, waarin de aan de oevers dansende en spelende elven zich spiegelen.

Wat liggen de stadjes knus aan den voet der reusachtige dijken, hoe blank slingeren de witte wegen zich door de groene alomheid, hoe goed doen het de torens, molens en strooken hout op den achtergrond.

Van zeldzame schoonheid zijn in dit landschapstype de boomgaarden. In de lente tooien ze met hun witte en roode

bloesems het land als een jonge bruid, in den herfst hangt het kostelijkste ooft tusschen de takken te gloeien.

Ten slotte de Veluwe. Dit is de romantische streek van Nederland ‘par excellence’.

Neemt men een paar lange winteravonden de moeite zich in de geschiedenis dier ‘Vale ouwe’ in te leven, dan put men uit die studie de overtuiging, dat daar bijna elke strook gronds historische beteekenis heeft.

Spoort men dan later, na zoo'n brok geschiedenis in zich opgenomen te hebben, weer over de Veluwe, dan ziet men die landstreek met heel andere oogen aan en leven als van zelf die gebeurtenissen weer voor ons op. Vooral de Middeleeuwen, die tijden, waarop de neo-romantiek teruggreep en uit wier schoot de ‘blaue Blume’ opbloeide, hebben hier een groote rol gespeeld.

Nog heerschte de ridderschap op haar machtige kasteelen, doch de derde stand was reeds in opkomst; een sterk, hecht, vroom, diep-wortelend christelijk geloof verinnerlijkte onbewust alle dingen en gaf de geestelijkheid een onbeperkte heerschappij; troubadours trokken van de eene burcht naar de andere en bezongen de schoonheid, de dapperheid, den moed en het geloof; twisten en daarop volgende strijd waren aan de orde van den dag; kortom het was een tijd van wisselend, kleurig leven, een sterk-bewogen, hartstochtelijke tijd, misschien wel wat dierlijk, maar toch niet in den zin van materialistisch.

Integendeel begrepen de middeleeuwers zeer zeker beter de verbinding van geest en stof dan wij, zij het ook onbewust en van binnen uit zonder redeneering.

Gaarne bevolkt men na aandachtige lezing dier historische verhalen en vertellingen de streek met de figuren zijner verbeelding en de natuur werkt daartoe mede.

De eindelooze heiden, die als gestolde bronzen zeeën tot den einder wijken of 's zomers zich als vorsten met het purper tooien, werken in dit opzicht bevruchtend op de verbeelding.

In langzamen draf gaat een colonne zwaar-geharnaste ruiters, forsche figuren op sterke paarden, over de golvende heide. Hunne wapenrustingen blinken als zilver in de zon. Door de open vizieren ziet men hun strenge, verweerde krijgsmansgezichten in een omlijsting van gepolijst staal. Zijn het misschien

de ruiters van Van Schaffelaar, die achttien dapperen, die in den toren van Barneveld een toevlucht zochten tegen de zwarte bende van Perrol met de roode hand?

Kleuriger evenwel is gindsche stoet, die ter valkenjacht gaat. De schoonheid der edele vrouwen komt bijzonder goed uit in het fraaie damast; op het sierlijk gekapte hoofd dragen zij de lange puntmuts, waarvan de rag-fijne, met gouddraad doorweven sluier langs den rug tot op den fijn-bewerkten gordel afhangt; heur hals is zedig bedekt met een kostbaar geborduurden doek, terwijl de voeten schuil gaan in lange tootschoenen van het soepelste leder.

Eng sluit de witte, hertsleeren kleeding der ridders, waarvan de lange hoozen en het wambuis uit één stuk lijken te bestaan, om hun mannelijke, lenige gestalte. Bij eenigen zijn wambuis en hoozen van overvloedig en grillig borduurwerk voorzien. Tegen het stemmige der kleedingstukken steken de kleurige lange puntschoenen, de versierde gordels, de veelal roode kaproenen en de fraai-gedreven lange dolken feestelijk af.

Op de ruggen der schoon-gebouwde paarden doen bijzonder goed de rijk met wapens bestikte schabrakken.

Een menigte pages, valkeniers en dienstknechten volgt dezen schitterenden stoet. Straks wieken de van de kappen bevrijde valken met krachtigen slag naar het blauw om de slanke reigers te vangen.

Zoo droomt men zich gaarne weg in die schoone tafreelen van het verleden, tafreelen, die voor het drukke, gejaagde, grauwe heden haast te schilderachtig lijken, dan dat ze eens werkelijkheid geweest zouden kunnen zijn.

Over de Veluwe gaand, inspireert de rustige, vredige, tot nadenken stemmende heide als van zelf tot zulke droomerijen. Men krijgt er het gevoel, dat de tijd over die uitgestrekte heidevelden spoorloos voorbijgegaan is. Zoo moeten ze ook vroeger, ver terug, daar gelegen hebben onder een lachenden of somberen hemel, nu eens door een zacht koeltje gestreeld, dan weer door huilende winden gegeeseld, meestentijds donker, in zichzelf gekeerd, toch een deel van het jaar, in den hoogzomer, in hellen jubel oplevend tot groote purperbloeiende tuinen.

Ook op de bevolking heeft de tijd en de daarmee hand aan hand voorschrijdende ontwikkeling nog niet veel invloed gehad. Ze is nog steeds tevreden met een karig stuk brood

ontwoekerd aan een onvruchtbaren bodem; zij is nog zeer geloovig en moge ook zij niet geheel ontkomen zijn aan de onvermijdelijke evolutie, deze is nog zoo gering, dat er heel wat wereldschokkende gebeurtenissen moeten voorvallen, voor de heibewoners te recruteeren zijn voor het leger der rooden.

Wat is de bevolking, niettegenstaande haar armoede, hier gul en hartelijk en van prettig Geldersch wezen! Hoe wel staat de vroolijke bonte halsdoek de vrouwen en hun meestentijds op het land gedragen roode rok bij het bruin van heide en het groen van veld en bosch.

Tegenwoordig worden ook op de Veluwe meer en meer stukken hei in cultuur gebracht, 't zij voor bosch-, 't zij voor bouwperceel, en zal misschien eerlang de tijd aanbreken, dat er van de heerlijke heidevelden niets overgebleven is als de herinnering. Dan zullen tevens met het schoon en schilderachtige der menschengebeurlijkheden, het romantieke der natuur tot het verleden behooren en zullen we dus ook moeten ontberen die prachtige vergezichten over de bronzen velden, die eens per jaar, als tot leven ontwaakt, als paarse zeeën golven.

Deze drie tafreelen uit ons eigen schoone land zijn zeker niet de eenige, die we er kunnen aanschouwen. Ik behoef slechts te wijzen op onze eenige Noordzee met haar duinen, op het karakteristieke Hollandsche stedendom, op de Zeeuwsche stroomen, op het Gooi en op ons wolkenrijke polderland. Voor ditmaal wilden wij alleen van de beschreven mooie plekjes van ons eigen land genieten.

Melati-knoppen. Gedichten in proza.
Raden Mas Noto Soeroto.

1.

N.M.

Ik wilde u met bloemen vereeren;
ik weet dat ze u lief zijn.
Zoo zocht ik naar bloemen, veelkleurig en geurig,
in den tuin van mijn eigen gedachten,
om daarvan een tuiltje te maken,
dat zich zal weerspiegelen in 'n glimlach van uw gemoed.
Vergeefs zocht ik echter;
geen enkele bloem vond ik daar,
in den tuin van mijn eigen gedachten.

Daar kwam een vroom gezang tot mijne ooren aangewiekt
en drong tot diep in mijne ziel.
Ik spoedde me naar mijn deur en zag
een vromen zanger langs mijn lage woning langzaam gaan.
Zijn schreden richtten zich naar gindschen tempel van licht
en in zijn armen droeg hij 'n vracht van de heerlijkste bloemen,
die mijn huis met 'n zoeten geur vervulden.

De bloempjes, die den armen des zangers waren ontslipt,
die had ik opgeraapt
en bond ze saâm tot een schuchter tuiltje.
Dit leg ik voor u neer, opdat ik moog' genieten
van úwe vreugde om bloemen uit dichter-levenshof.

2.

R.A.K.

Den avond voordat ik vertrok naar vreemde landen, zuster,
heb ik in een hoekje van ons kleinen tuin een *melati*-struik geplant.
‘Ja, zorg er goed voor,’ zoo sprak ik, ‘dit zij u mijn gedachtenis.
Als deze bloemen bloeien, wèl zal 't mij dan gaan.’

Jaren daarna schreeft ge me dat 't struikje vol zat
van kleine, witte knoppen.
Zoo hebt ge dan goed het teere plantje gekweekt,
met zorgvolle handen.
's Morgens plukt ge de bloemen af om kwistig
ze op 't bed van moeder te strooien.

Zuster, mogen even heerlijk bloeien de *melati's*
in mijn eigen hart.
Ze wachten nog op de frischheid
van zulk koele, zachte handen.
Ze wachten op de warme stralen
van koesterende zonne-oogen.

Als ik teruggekeerd zal zijn van vreemde landen,
zullen we van *de melati's* uit ons eigen tuin slingers rijgen
met *kantil*-bloemen als franjes aan de einden.
Ook zullen wij van bloemen netten weven.

Wie zal echter om den haarwrong
het net van bloemen dragen,
als een slinger van *melati's*
mijn *kris*-knop siert?

3.

De gastvrijheid, moeder, waarmee gij uw gasten ontvangt,
die ken ik al sinds ik een knop was
aan dezen ontzachelijken boom van het leven.
Toen de *prendjak*[1] in uw tuin van verlangens
mijn komst aankondigde, hebt gij toen niet in uw hart
uwe schatten van teedere liefde,
gelijk deze blankgele mat in ons huis,
uitgespreid ter ontvangst van de gasten?
Toen het gejuich uwer oogen door uw tranen heen trilde,
moeder, hebt gij me niet in uw armen begroet
als de gasten met uw glimlach en vriendelijke woorden?
Toen mij dorstte en hongerde en mijn kreten
door 't harte u sneden,
hebt gij me niet van uw eigen harte-bloed gegeven,
gelijk den gasten van uw eigen disch?
De gastvrijheid, moeder, waarmee gij uw gasten ontvangt,
ken ik reeds van 't oogenblik, dat voor 't eerst
in dit onmetelijke huis ik te gast ben gekomen.

1 *Prendjak*, een vogel ter grootte van een musch, wiens gezang in een boom voor het huis, volgens het Javaansche volksgeloof, de komst van een gast aankondigt.

4.

R.A.S.

Waarom ik jou mijn troetelzuster noem?
Zonder te weten heb ik moeder je komst reeds voorspeld
in de zachtheid van mijn spelen als kind.
Als moeder elken ochtend het morgenrood
met klimmende vreugde begroette;
als elken avond zij het zilverlicht des hemels
op zich deed afstralen,
nam ik geen deel aan het luidruchtige spel
van mijn speelgenooten.
Ik plantte bloemen op de heuveltjes van zand
en maakte suikergoed van klei in vele vormen.
'Gewis,' sprak moeder, 'je spelen voorspellen me vast,
dat het een zusje zal zijn.'

Waarom ik jou mijn troetelzusje noem?
Zonder te weten heb ik moeder voorspeld
de verhooring van haar bede in mijn fluisterend verlangen.
Toen nog God jou verborgen hield
voor moeder in haar schoot,
zoo liet me moeder stil naar je luisteren
met mijn hoofd zacht tegen je aangedrukt.
Vol spanning boog zij zich over mijn luisterende oogen.
Toen ik fluisterend 'een zusje' zei,
glimlachte moeder, als had zij
een heerlijke geheimenis ontdekt.
'Gewis,' sprak ze, 'je oogen! ze zeggen me vast,
dat het een zusje zal zijn.'

5.

Als de zomer in 't land komt met zuchten en geruchten
en 't zingen der leeuwerik hoog in de luchten trilt;
als ik in het gras in de schaduw der boomen te droomen lig,
dan komt me een stil en een heimelijk verlangen in 't hart geslopen.

In een hoekje van dit mijn herinneringsleven,
daar schemert het beeld van een jeugd-tafereel.
Als ons huis en ons hof me de zorgen van moeder onttrokken,
zoo nam ik vaak deel aan het spel van de herdersknapen.
In de schaduw der suizende *tjamara's*
spelen en stoeien de herdersknapen met 't vee,
en zij keuvelen over de schoonheid der lieve natuur.
Ach, zij kennen geen rijkdom, zij kennen geen eer.

Van weten en kennen zijn mijn open oogen nu blind
voor de bloemen en kleuren,
die ik toen met de herdersknapen zag.
Maar de herinnering aan mijn speelmakkers, de herdersknapen,
doet weer gloren het morgenrood van vrede en vreugd
aan den donkeren hemel van mijn hart.

6.

Wat zit de moeder toch zoo lang in stille aandacht
naar haar kind te kijken?
Een glimlach speelt steeds weer en weer
om hare lippen zacht;
ontdekt zij steeds dan nieuwe heimelijkheden?

In kindjes oogen ziet zij 't beeld van haar jonge bruids-gedroom,
zooals een welig tierende tak der *tjampaka*,
over 't spiegelvlak des stillen vijvers hangend,
zichzelven uitgroeien ziet
tot de welriekend-reine krop der *tjampaka*-bloem.
In kindjes mond herkent zij weer de bloemknop,
die, terwijl de bijen de opening verbeidden
van haar hart met honigschat,
der jonkvrouw beloofde den haarwrong te tooien
in den gulden zonneschijn van haar bruiloftsdag.
In de rose tint van kindjes armen
ziet zij weer den rosen gloed des ochtendhemels,
toen liefde's dageraad haar sluimerend meisjeshart
ontwaken deed.

7.

R.M.K.

Grootmoeder is ter ruste gegaan, mijn kind;
ze heeft zich begeven naar 't wijde en wondere woonoord,
waar iedereen ééns zal heengaan,
vermoeid van het wereldsch gewoel.
't Was haar tijd om te rusten, want zie! ook de boom,
die der jonge en teere *gadoong*-rank tot steun diende,
begint te verdrogen;
zijn blaren zijn geel geworden.
Nu zijn taak is volbracht,
nu menige *gadoong*-knop is ontloken tot bloem,
zal de wind zijn verdorde geblâart van de takken verstrooien
in de stilte des avonds.

Grootmoeder is ter ruste gegaan, ze is vermoeid
van zingen en spelen.
Voor mij zong haar zang, tot de snaren van mijn ziel zijn gestemd
naar het zingen der vogels en 't suizen des winds.
Tot u sprak haar spel, tot ge zèlf uit uw boog
kondet afschieten een pijl,
en gelijk onze *dalang* de *wajang*-figuren hanteeren
en zelfs hun verscheiden gedaanten herkennen.
O, hoorde ik weder haar zang in uw stem
en zag ik haar spel in uw daad,
wanneer uw leven zijn middag bereikt!

Grootmoeder is ter ruste gegaan, mijn kind,
en haar zang is gezongen, haar spel is gespeeld.

3 Dec. 1913.

8

Wat slaapt ge rustig in mijn armen, kind,
zooals de dauwdrup rust in 't donzig bed van 'n rozenblaadje!
Wat drukt je mondje zacht, mijn kind,
zoo éven tegen me aan!
Zult ge later ook zoo zacht de schoone fee-prinses
uit 't land van je droomen kussen?

Als je met je kleine knuistjes naar mijn vingers gretig grijpt,
mijn kleutertje, klem ze vast zoo stevig als je kunt.
Zoo moet je toch je armen sterken: de strijd, die je wacht,
zal wellicht, even hevig als zwaar, onophoudelijk zijn.
Als je met je kleine voetjes tegen moeders armen schopt,
mijn jongetje, spartel maar zoo heftig als je kunt.
Zoo moet je toch je beenen sterken: de weg, dien je volgt,
zal wellicht even moeilijk als lang en met steenen bezaaid zijn.
Als je giert en lacht, lawaait en kraait op moeders schoot,
mijn mannetje, zet je stemmetje uit zoo goed je kunt.
Zoo móet je toch later je stem steeds verheffen
voor àl wat de Rechtvaardigheid eischt!?

9.

Uit den kus der morgenstralen op de blauwende zee van mijn hart
werd mijn liefde geboren.
In een zonnig oogenpaar, daar heeft ze haar woning gekozen.
Haar levend lief gelaat is het licht van mijn wereld,
en haar zang is de kracht van mijn leven.
Heerlijk, honig-zoet klinken mij hare woorden.
En ik zou haar willen omhelzen en kussen haar oogen,
maar ik durf niet.
Ik ben bang, dat zij voor mijn uitgespreide armen
zal verdwijnen als een wolk door den stormwind.
Ik ben bang, dat mijn gretige hand, die de hare grijpen wil,
haar zal doen vervloeien als de schitterende dauw
door de aanraking mijns vingers.
Ik ben bang te ontwaken uit dezen schoonen zieledroom.

Eens was 't als hield ik in den slaap
een juweel in mijn hand.
Toen ik ontwaakte voelde ik nog mijn vingers
op elkander geklemd;
maar ik durfde niet mijn oogen te openen,
uit vrees te zien mijn ledige hand.

10.

O, mijn volk, mogen uw zonen zich over de aarde verspreiden.
Overal waar menschen hun woningen hebben,
mogen zij haar bouwstoffen zoeken,
zoo naarstig als de bijen van bloem tot bloem
en van veld tot veld den honig verzamelen
den ganschen dag.
Op het groote en heerlijke feest van den bouw van uw huis
zullen zij met volle handen terugkeeren
en hun gave aan uw voeten nederleggen.
Al zal dan niet ieders gave even groot zijn,
zoo zal de enkele steen van den zwakste
u even welgevallig wezen als de vele van den sterkste.

Een moeder weegt niet de geschenken van haar kinderen.
Het geringste blijk van kinderliefde zal het moedergeluk
in haar hart doen stijgen;
haar eenige toeleg is dit te doen overvloeien van liefde.

11.

Wanneer hebt ge 't luisteren naar *gamelan*-tonen geleerd,
of naar 't ruischen des winds door de zwiepende *tjamara's*?
‘Als moeder met zingen me lachen en dansen en waggelen deed,
of geneurie me wiegelde in slaap, toen hebben mijn ooren geleerd
de zangen der wereld te hooren.’

Waar hebt ge geleerd, zittend in 't gras
en de geuren der bloemen genietend,
naar het zonne gestraal in den morgen te kijken?
‘Als moeder me in beide haar armen nam,
ademde ik gretig den geur van haar bloeiende leden in,
en zag ik het lachende licht van haar oogen;
dáár hebben mijn oogen geleerd het licht van de wereld
en haar vreugde te zien.’

Hoe dus den armen te geven, de dorstigen te laven?
‘Als koude en dorst me genadeloos kwelden,
dan warmde me moeder mijn voetjes met koesterende handen
en drukte me teer aan haar borst;
het was zóó, dat ik leerde
den armen te geven, de dorstigen te laven.’

Wie heeft u geleerd het hoofd te buigen
voor den allerhoogsten wil?
‘Als ik haar leed had aangedaan, strafte moeder me;
dan zag ik trillen haar oogleden
en paarlen langs haar wangen glijden;
en mijn hart weende.
Moeder heeft me geleerd mijn hoofd te buigen
voor den allerhoogsten wil.’

12.

Als het witte doodskleed der natuur de zachte maanstralen
weerkaatst in duizend lichte tinten,
kraaien de misleide hanen in verscheidenheid van toonaarden.
Dat klinkt in mijn hart als één weemoedsgeluid
in de stilte van den nacht.
Weer zie ik aan uw diep-blauwen hemel, o mijn land,
de wolkjes als kinderzieltjes zoo wit,
achter elkander glijden langs de bleeke maneschijf.
Ik hoor het geschrei van een kind en een moeder snikken.
Heel in de verte treurt een droevig lied.
De hanen kraaien; diep is de rust der vermoeide aarde.
Eén weemoed, o mijn vaderland, is soms uw natuur
in de stilte van den nacht.

In het voorjaar bloeien hier meidoorn en anemonen.
Als zij zich den ganschen dag hebben gekoesterd
in het licht der voorjaarszon;
als zij zich daarna hebben verkwikt
in de frissche druppels van den meiregen,
dan plegen zij 's nachts kwistig de lucht te vervullen
met zoete aromen.
En bij den zachten adem van den lente-nachtwind,
bij het wit van al die bloemen, verbeeld ik me,
dat moeder me weer in haar armen wiegt,
langs de schaduw der bloeiende *kemoenings*,
in het zilverig-blauw van een maanlichtnacht.

Op een duintop gezeten in zwoelen zomernacht,
pleeg ik te luisteren naar 't zingen der zee.
Dan hoor ik dezelfde muziek van de zee,
die uw zuidelijke stranden omspoelt, o mijn land!
Daar zat ik menigen nacht in de stralen van maan en van sterren
met vrienden te luisteren naar 't gezang,
dat uw grootheid bezingt.
En ik weet, dat uw grootheid zal komen,
want dat hoor ik in 't zingen der zee.

Dichterschap.
Herman Middendorp.

Verzen van Willem Kloos, III. - Amsterdam, W. Versluijs, MCMXIII.

I.

HOE verschillend zijn de wegen, waarlangs de dichters gaan naar de vervulling hunner ongeweten bestemming! Voortschrijdend langs de paden der intuïtieve schoonheidsopenbaring, vindt de een het wezen van het mysterie zijner kunst in de wijsheid, die zich uit den gestadigen voortgroei zijner menschelijkheid allengs aan hem verduidelijkt, de ander in de verwantschap van zijne ontluikende ziel met de kleurenen geluidenweelde van de bloeyende aarde, die zich eeuwig verjeugdigt en, in de bestendiging van hare wisselende levensvormen, in de zielen van hare begenadigste kinderen altijd opnieuw de teederste snaren te beroeren weet. De een komt tot den drang tot uiting van den schat des harten door de smart, de ander door de vreugde; sommigen vinden de verzuiverde ontroering die de bron is van alle artistieke scheppen op de eenzame hoogten eener boven menschelijk denken en gevoelen uitgegroeide bestaans-beschouwing, anderen - onze tijd heeft er de treffendste voorbeelden van opgeleverd - in de diepten der droevigste maatschappelijke en moreele vernedering.

Ondanks den schijn der tegenwerkende elementen - onder wat voor omstandighededen hebben zich niet dikwijls de dichterlevens ontwikkeld! - vervult zich het mysterie; het groeit niettegenstaande, ja, niet zelden *door* den druk der menschelijke vermogens; en de menigte die het mysterie niet aanvaardt omdat begrip en waardeerende welgezindheid ontbreken moge in haar eeuwigen zucht tot nivelleeren den dichtergeest gelijk-strijken met het kalme vlak van haar eigen

beperkte bevattelijkheid, uit dat gemoedelijke niveau rijst hij weer op, geroepen tot vreugden waaraan de velen geen deel hebben, tot plichten voor welker vervulling de krachten van ‘men’ te kort schieten.

Weinig zijn zij, wier dichterlijke weg een stijgende baan is, van de ontwaking der ziel tot den aardschen dood. Dat zijn de enkelen, die voor alle tijden bij ons wonen, blijvende bemiddelaars tusschen het tijdelijke en het eeuwige; hunne stemmen verklinken niet, en de afglans van hunne onsterfelijkheid is voor alle tijden een lichtende troost voor onze zoekende zielen.

Dat zijn zij, van wie een dichteres[1] in onze dagen schreef:

> door meer waarheid bloeide hun leven rijper
> en de volken zagen een nieuw geslacht
> wand'lend met hen, als zij, maar God-gelijker:
> Dante en Homeros hebben dit volbracht.

Hier mogen wij ook den naam noemen van Goethe, wiens gansche leven immers een stijging was in de kennis der wijsheid, en die eerst aan het einde zijns levens de goddelijke intuïtie deelachtig werd, hem noodig voor de voltooiing van zijn hoofdwerk; eerst toen kon de twee en tachtigjarige aan zijn vrienden mededeelen: ‘mein ferneres Leben kann ich nunmehr als ein reines Geschenk ansehen, und es ist jetzt im Grunde ganz einerlei, ob und was ich noch etwa tue.’

Binnen de grenzen van onze literatuur hebben wij den grooten Vondel als voorbeeld van een dichterleven dat door het klimmen der jaren niet verzwakte, maar met den ouderdom eer steeg tot rijkeren bloei en schoonere volmaking. Toen hij drie en vijftig jaren telde, schreef hij den Joseph in Dothan, waarin hij de slanke, tengere gestalte van den jongen joodschen herder uit de mengeling der oud-testamentische heroën-wereld te voorschijn doet treden; de zestiger schonk de Altaargeheimenissen, die diepzinnige schepping van mystieke levens-berusting en gods-gelaten vertrouwen, en de grootsche beelding van Maria Stuart, waarvoor de nijd en de onverdraagzaamheid hem met den snoodsten laster overstelpten. Zeven en zestig jaren oud, voltooide hij de geweldige creatie van den Lucifer, en nog tien jaren later ontbloeide aan zijn als-verjongden geest de schoonste bloem die ooit de gaarde onzer letteren tooide: aller treurspelen treurspel.

1. Henriette Roland Holst - Van der Schalk.

Doch deze gestadige stijging van dichter-verbeelding, deze voortdurende zwelling van melodie, deze altijd-meer, altijd-inniger zich bestendigende grootschheid van compositie, deze immer zich uitbreidende verte van blanke schoonheids-verschieten, deze allengs gelouterde, allengs versterkte leiding der intuïtie, tot het einde toe - dat is toch een betrekkelijk zeldzaam verschijnsel. Hoe menigvuldig merken wij niet dit eigenaardige gebeuren op in den voortgang van een dichterleven: in de jeugd schenkt het plotseling, onvermoed, een werk van schoonheid; zonder leiding, zonder steun beklimt de fantasie een hoogte die doet duizelen; als bij ingeving van men weet niet welke geesten spreekt een stem van wijsheid, die alles in zich schijnt te vereenigen wat geslachten aan hun goddelijk deel hebben bijeen-gegaard. Maar in de vervulling bevestigt zich de verwachting niet, die de openbaring van een zóó machtig ontroeren doet koesteren; zij blijven werken van schoonheid geven, zeker; de stem, die in hun eerste scheppen de extaze verkondigde over de victorie der in bewuste kracht uit-bruisende jeugd, blijft in hun lateren arbeid doorzingen, maar verzwakt door men weet niet welke invloeden; de gloed der begeestering mindert, als getemperd door de bezadigde verstandelijkheid.

Deze gedachten drongen zich in mij op, toen ik den eersten verzen-bundel van Kloos vergeleek met het lijvige boek, dat ik thans ga bespreken.

II.

Wij hebben geestelijke bestaans-vormen in ons, die eigenlijk te ijl van wezen zijn voor een beeld, een gedachte of een woord. Zoolang zij ronddroomen in onze zielen, zonder de bewustwording eener geformuleerde aandoening, kunnen zij ons nameloos gelukkig maken; doch wanneer wij ons rekenschap willen geven van de tranen die onze verwonderde oogen vullen, zoodra wij wéten dat wij ontroerd zijn, zoodra wij met gedachten tot ons-zelven zeggen dat onze ziel vertoefde in een transcendente sfeer, dan is alles op eens voorbij, zooals een plotselinge windzucht over het water de droom-stille betoovering breekt van het spiegelende landschap.

Woorden kunnen deze sferen benaderen; bereiken is hun bijkans onmogelijk. Een woord drukt altijd een door verstandelijke bezinning saam-gebracht, een door denken omlijnd

begrip uit, en de dingen die ons diepste ontroeren gelukkig doen zijn, liggen buiten onze bewuste ‘Gestaltung’; zij behooren tot een gebied buiten ruimte en tijd, en hoe zeldzaam zijn de oogenblikken in ons leven, waarin de strijdende krachten onzer menschelijkheid ons veroorloven, ons éven te verliezen in de eeuwige sferen, waaruit wij zijn en waarheen wij keeren. Dan moet de mensch, dat is ons bewustzijn, onze aardsche persoonlijkheid, onze ik-heid, achterblijven; waartoe zou het trouwens dienen, een leven dat nog niet één seconde van de eeuwigheid doormaakt, in harmonie te brengen met het onsterfelijke? Onze bestaans-vorm van hier-beneden moet op de aarde blijven, en de mystici van alle tijden hebben dat gevoeld in hun smartelijke onmacht om aan hunne menschelijkheid te ontstijgen.

Toch - dat aller-subtielste bestanddeel, dat onverbreeklijke, teeder-sterke verband tusschen aarde en hemel, is door enkele begenadigden aangeraakt, zonder dat het zich bij de beroering hunner handen terugtrok en zich veronzichtbaarde voor hunne in eerbied op-blikkende oogen.

Hun spreken is verwant aan het groote zwijgen, waarvan Maeterlinck spreekt in Le trésor des humbles:

‘Il nous entoure de tous côtés, il est le fond de notre vie sous-entendue, et dès que l'un de nous frappe en tremblant à l'une des portes de l'abîme, c'est toujours le même silence attentif qui ouvre cette porte.’

Er zijn verzen in den eersten bundel van den dichter Kloos, die deze zelfde poorten kunnen openen, verzen die ons de verschieten toonen van het groote onbewuste, dat het domein is van de ziel.

Tot deze gedichten reken ik een sonnet als het volgende:

Zooals daar ginds, aan stille blauwe lucht,
Zilveren-zacht, de half-ontloken maan
Bloeit als een vreemde bloesem zonder vrucht,
Wier bleeke bladen aan de kim vergaan, -

Zóó zag ik eens, in wonder-zoet genucht,
Uw half-verhulde beelt'nis voor mij staan, -
Dán, met een zachten glimlach en een zucht,
Voor mijn verwonderde oogen ónder-gaan.

Ik heb u lief, als droomen in den nacht,
Die, na een eind'loos heil van éénen stond,
Bij de eerste schemering voor immer vloôn, -

Als morgen-rood en bleeke sterrenpracht,
Iets liefs, dat men verloor en niet meer vond,
Als alles, wat héél ver is en héél schoon.

Hoe zou men met woorden kunnen zeggen, hoe schoon dit vers is! Want juist omdat het een van die wondere stemmingen vertolkt, die door den mystieken rijkdom van enkele oogenblikken àl de ledigheid, àl de harde realiteiten van geheel een leven duldelijk maken en beminnenswaardig, omdat het ons medevoert in een sfeer, waarvan de onvermoede begeerlijkheid niet door omraming van aardsche begrippen kan worden aangeduid, daarom ook kan geen menschelijk oordeel de waarde van een vers als dit benaderen.

Men kan het slechts lezen en herlezen, en zich zelven met tranen in de oogen bekennen dat het schoon is, en zwijgend den triomf eerbiedigen van dit allerzuiverste dichterschap.

Verzen als dit, die de schoonheid op zoo volkomene wijze ver-beelden, vindt men in den derden bundel niet. Men zou hee nauwelijks mogen verlangen. En wie zou van een dichterleven als dit, dat zich in den opgang met bijna ontzettende schoonheden openbaarde, durven vergen dat het tot het einde opwaarts zou gaan? Deze dichter zou geen mensch kunnen zijn, indien dat verschijnsel zich in zijne ziel had bevestigd. Daarom grenst reeds de wensch, dat zijn later werk het eerste zou evenaren, aan het onredelijke.

Frederik van Eeden spreekt in zijn Lied van de Smart van een dag

Zoo schoon als twee niet in één leven rijzen.

De lente-tijd van dit kunstenaars-leven heeft zulk een dag gekend; een dag, zoo diep-van-hemel, zoo goudig-van-zon, dat zijn schoonheid zich niet zoo levend kan hernieuwen; maar de schijning van zijn gulden uren heeft voor alle tijden een zachte glanzing gespreid om het hoofd van den dichter.

Mag men nu spreken van decadentie? Deze derde verzenbundel is er, om het ten stelligste tegen te spreken.

O, men heeft het zoo dikwijls willen doen voorkomen, alsof de dichter Kloos, ‘die zooveel beloofde’, de verwachtingen heeft teleurgesteld.

Dat is onbillijk. Na eene productie van zooveel schoonheid vraagt men niet, hoe mooi het volgende zal zijn; men is dankbaar, en wacht af.

Maar daar waren in de eerste plaats de vertegenwoordigers

van de oude school, de mannen uit de duf-deftige rijm-periode, die door Kloos waren bespot en gehoond. Doel- en krachtbewust heeft hij hun de wrakke voetstukken onder de waggelende lijven weggeslagen, en het donker-dreigende:

> Ik zal u allen rechten, huich'lend vee,

is naar waarheid in vervulling gegaan.

Nood-gedwongen moest men de prachtige kracht van zijn geniaal kunnen erkennen, maar toen zijn volgend werk niet nog schooner was, eenvoudig-weg omdat dit onmogelijk geweest ware, toen is een regen van kleinen haat en persoonlijke rancune over hem neergedaald.

Maar niet alleen zij, die in de belachelijkheid van hun ongerechten trots door hem aan de kaak waren gesteld, hebben hem gesmaad. Tijdgenooten, die met hem hadden gewerkt aan de loutering der Hollandsche kunst, keerden zich tegen hem, en de stelling, dat Kloos een decadent van zich-zelf geworden is, werd bijna tot gemeenplaats.

Toch is niets minder waar. Deze bundel biedt schoonheid genoeg om er vrij wat meer aan toe te kennen dan een succès d'estime. Het moge reeds blijken uit het volgende citaat:

Vergilius.

Vergilius te lezen, Liefste! is dwalen
Door hooge en staatge galerijen, lang
Zich strekkend, waar dan, plotsling, stil en bang
Te voorschijn schietend uit verborgen zalen,

Een bleek gelaat komt harmonieus verhalen,
Met stem uitbarstend soms in vreemd gezang,
Van hoogheid en van leed, of door een gang,
Een lange gang, een klacht ging honderd malen.

Vergilius te lezen, Liefste! is zoet...
Te luistren naar die schim uit ver verleden,
Die heeft, als wij, gedroomd, gehoopt, geleden,
Wijl op zijn hartstreek nog een druppel bloed,
Fonklend door de eeuwen heen, robijn hoog-heerlijk,
Tuigt, dat hij heeft gevoeld groot-machtig-teêrlijk!

Het is, ontwijfelbaar, niet toevallig dat Kloos zich tot een dichter-gestalte als Vergilius aangetrokken gevoelde. Immers, de fijnheid van dictie in breede gedragenheid, de teederheid van wending en beeld in stoutheid van opvatting, waardoor het werk van den grooten Aeneis-dichter zich onderscheidt, kenmerken ook de kunst van Willem Kloos.

En waar de verzen van dezen bundel, door diezelfde eigenschappen, de bestendiging van een hooggehouden dichterschap bevestigen, moet eene beschuldiging van decadentie op stelligen toon worden tegengesproken.

Wij, menschen van de aller-jongste generatie, hebben misschien wel eens te spoedig een oordeel van ouderen-dan-wij overgenomen. De ontwikkelingsperiode van onze moderne verskunst is voor ons even goed literatuur-historie dan elk daar achter liggend tijdperk.

III.

'Mijn verzen volgen 't kloppen van mijn bloed,' zegt de dichter in een zijner sonnetten, en hij geeft daarin een levensuitspraak voor den ganschen gang zijner kunst. Deze verzen zijn uitingen van een ziel, die door levens-smarten heen-groeide naar menschelijke bestaans-berusting, en het eenmaal ongeweten deel der wijsheid mededroeg naar die sferen, waar de koele bezinning haar schat van door lijden gelouterd schoon herkennen mag.

Veel is er in deze dichterziel bezonken. De roode vlam van den haat doofde uit, en de zwarte bloem van doods-verlangen boog haar stengel. Maar de verreinde erkenning van het leven *goed* te weten, is gebleven, en uit den val der jaren rees deze bewustheid sterker omhoog.

Zoo is er in dezen bundel geen plaats meer voor verzen

> .... zwaar geslagen
> Van Passie, en Verdoemenis, en Trots,

doch zooveel te meer voor den weldadigen rhythmus, die een levens-gelatenen weemoed draagt door een vers als het volgende:

> Moeder, tot Wie wij allen zullen keeren,
> Nadat gij langzaam onze vreemde ziel,
> Waarin een afschijn van Uw Diepste viel,
> Hebt stuk-gemaakt met bitter-wreed bezeeren...
>
> Moeder, wij klagen niet: o, neen, wij eeren,
> In vroom zich voegend, sprakeloos gekniel,
> Wat slechts voor U, Natuur! ter aarde viel,
> Uw Wil die eeuwig staat en blijft regeeren:
>
> Uw kindren noemen we ons: in waarheid zijn
> Wij niets dan stroompjes, die Uw Zijn ontwelden,
> Durende een uur: wie zich als sterk laat melden,
> Pronkt, éénling, met der ijdele Ikheid Schijn.

Gij zijt niet zacht; doch 'k dank U voor dit Eéne:
De schoonste ziel, die leeft, woudt Gij met mij vereenen.

Bijzonderlijk zijn het de beide slotregels, die de schoonheid van dit gedicht bevestigen. Doch door het gansche vers huivert een zachte ontroering, die zich oplost in adoratie voor een geliefde.

Ja, - de erkenning van het leven goed te weten, dat is wel de grondtoon, die gedurig ruischt door de zweving van deze melodieën.

Daarin is de zwellende cadans van de vreugde zoowel als de zacht-aanstuwende klacht van den weemoed.

Tusschen de geweldige afstanden van het heerlijk-trotsche:

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten

tot het aller-smartelijkste:

.... met al mijn gloed

En trots en kalme glorie, te vergaan
Op úwe lippen in een wilden vloed
Van kussen....

beweegt zich in dit boek de poëzie niet meer; en de verheerlijking van het schoone zelf, het slingeren van den banbliksem over tijdgenoot en geslacht, de verheffing van den koninklijken wil - dat alles verzacht en verteedert zich in de overgave aan een beminde Vrouw:

o, weiger mij dan niet,
Nu 'k U mijn trotsche Zijn diep-needrig bied....!

Diezelfde verteedering, spreidend over het leven een schijn van nieuwe, onvermoede bekoorlijkheid, spreekt uit regels als de volgende:

Ik ben de man, die doodstil heeft geleden
Veel lange jaren door zijn zielegloed,
Totdat daar plotsling in zijn Zijn kwam treden
De al-eenge vrouw, die hem vergeten doet,

Dat Zij een mensch is als hijzelf, maar veeleer
Dunkt hem een Wonder, bovenaardsch van ziel....

De man die vele jaren door zijn zielegloed heeft geleden... Is het wonder, dat in deze dichter-ziel zich de behoefte openbaarde, van de kalme klaarte eener nieuw-gewonnen waarheids-doorkenning getuigenis af te leggen?

IV.

Laat ik thans nog spreken over enkele gedichten, die mij mèt de boven-geciteerde de beste uit den bundel schijnen.

Ik kies dan in de eerste plaats het volgende sonnet:

'k Ben stil en droef: de wind, daarbuiten jagend
Door wisseling van zonneschijn en regen,
Huilt tegen 't raam op en doet vreemd bewegen
De takken, armen om genade vragend....

't Is, of hij saamstemt met mijn ziel, die, klagend
Om 't heengaan van dien dag, nu, neergezegen,
Weet dat zij slechts voor één kort uur gekregen
Heeft schoonen schijn, thans langzaam weer vervagend....

O, uw hel lachen klonk me als zilvre' accoorden,
Ontlokt door Liefde aan 's levens diep-weemoedig
Gelaat, dat weent met wind en regenstroomen....

Daar gij nu weg zijt, treur ik, en dees woorden
Zend ik als stille bede en sluit deemoedig
Mijn oogen, die vergeefs van liefde droomen.

Ik wil niet beweren dat dit een vlekkeloos vers is. Op enkele plaatsen had de dictie treffender kunnen zijn; regel 12 is bijna kleurloos door het matte: *daar gij nu weg zijt, treur ik.* Maar het geheel is omdroomd door een zachte bekoorlijkheid, die het vers heel sympathiek maakt; de weemoed welt er uit op als een droeve gedachte in trouwe oogen.

Ook uit dit sonnet blijkt de meest kenmerkende eigenschap van Kloos' dichterschap: de hooge gedragenheid, het geestelijk-voorname, het aristocratische van zijn kunst. Het openbaart zich in al zijn werk, ook in de verdoemende, hoonende, gillende verzen van den eersten bundel. Met Van Deyssel heeft Kloos dit gemeen, dat hij altijd beschaafd blijft, of hij scheldt, vervloekt, dreigt of dondert.

Iets anders is, of het onderwerp der gedachte, de beeldkeuze, rijm en rhythmus zelfs, wel altijd met de hoog-gehoudene stemming in harmonie zijn gebleven.

Dat de dichter deze harmonie wel eens uit het oog heeft verloren, is voor vele zijner verzen noodlottig geworden; ook in dezen bundel treft men uitingen aan, waarin men wel het statige opwaarts-zwieren van den dichtergeest ontwaart; doch een enkele maal kan men een glimlach nauwelijks onderdrukken,

als men ziet wàt de adelaar in den greep zijner trotsche klauwen medevoert...

Doch met des te schooner sonoriteit ruischt die harmonie op uit regels als:

> De nacht rijst reuzig uit de weide omhoog,

en uit vele andere verzen, waarvan ik nog het volgende, Levens-mijmering, moge afschrijven, omdat het een gansch-bijzondere strooming in dit dichterleven typeert:

> 't Flauw licht, dat wijd-uit langs de weiden schijnt,
> Doet mij zoo denken aan heel oude droomen,
> Waar 'k ook soms 't licht breed-vaaglijk langs zag stroomen
> 'n Landschap, als dit, door groepen groens omlijnd....
>
> Ach ja! wat stonden daar die stroeve boomen
> Aan kim, in 't kijken, dichterbij gedeind,
> Of weer weg-wazende, zooals verdwijnt
> Plots een gedachte-beeld, nauw opgekomen....!
>
> Lijkt zóó ook alles, waar ons oog op staart,
> Niet vaak als vreemde afschaduwing van schooner
> Landen, dan dees verganklijk-scheemrende aard?
>
> 't Raadsel des Levens werd nog nooit verklaard....
> En elk mensch is hier slechts een vluchtig woner,
> Tot hij ten duister.... of zou 't licht zijn?.... vaart....

De verzen, waarvan dit mooie sonnet een kenschetsend voorbeeld is, zijn de uitingen van eigenaardig dwalend en dralend gedroom, van mystisch gemijmer dat zoekt en vraagt. In de Paschen- en Kerstmis-zangen, in den cyclus God en Geest en in vele andere gedichten vindt men den eenderen ziele-drang.

Wijsgeerig mag men deze verzen nauwelijks noemen. Legt men er Goethe's Gott und Welt, of de geestelijke liederen van Novalis naast, dan ziet men het groote verschil. Goethe en Novalis openen als het ware een uitzicht op het universeele; dit vermogen om ver over de grenzen van het aardsche heen te zien, ontbreekt Kloos; waar hij het beproeft, blijven zijne verzen zwak.

De bekoorlijkheid der mystische verzen van Kloos ligt niet in hetgeen zij aanwijzen, maar in wat zij zijn in-zich-zelf: ontroerde verwonderingen van de ziel, om het vinden van het menschelijk Zelf op ons levens-eilandje, omspoeld door de twee eindelooze oceanen van vóór- en na-bestaan.

In dit verband besluit ik mijne korte aanteekeningen over dezen verzenbundel met de aanhaling van het slot-gedicht Het wezen van Leven en Dood.

Hier zijn de drie begin-coupletten:

O, God, Dien ik niet zie, niet hoor, maar voel!:
Al werd Uw schijn verkondigd van de daken
Door wie daar, schrijlings zittend, hoog opstaken
Hun vingers naar de lucht, ik bleef toch koel.

Want geen van allen, die daar spraken, weet,
Waarom wij, menschen, komen en verdwijnen,
Waartoe de jubel en de gruwbre pijnen,
Die iedre ziel hier beurtlings smaakte en leed.

Doch morren doen wij niet, hoezeer Ge ook sla...
Heel lief-gedwee, maar vast-van-willen tevens,
Smeeken wij nooit: ‘O, Gij, de God des Levens,
Die óók de God des Doods zijt, heb genâ!’

Zeer schoon vind ik deze verzen niet; het beeld in couplet 1, van de schrijlings op de daken zittende predikers, doet wat komisch aan, en bovendien heeft het geen zin, als men den oorsprong van de uitdrukking nagaat, en aan het Oosten met zijn platte daken denkt! Het tweede couplet is het best geslaagde, en dit geeft tevens de hoofdgedachte aan: de overgave aan het onbewuste, zonder de kennis van het waarom der dingen.

Schoon zijn de vier midden-coupletten:

God, God! Die altijd waart mijn hoogste Wensch!
Geest, waar mijn geest uit vloeide in de oude tijden,
Toch 't was bepaald, dat ik nu óók moest strijden,
Als een bescheiden, stil-verdragend mensch.

Ik voel, dat ik, als alles, uit U kwam,
En 't eenge, waar wij U door leeren kennen,
Is dat we ons trouw aan 't needrig denkbeeld wennen:
Wij zijn slechts flauwe vonken van Uw Vlam,

En keeren tot U weder aan het slot,
Als we eerst doorgronden 't Wezen van het Leven,
Waarheen Gij zelf, van uit Uw diepte, streven
Gingt om te kunnen voelen: ‘Ik ben God!’

Zoo lijden we en genieten diep-in staêg,
En door al eeuwen henen zal 't zoo blijven,
Dat wij ons leven, tot het laatst verstijven,
Doorproeven als een bitter-zoete vraag.

Deze coupletten geven de kern van het gedicht: de bewustwording van het waarom der overgave, wijl uit de bezonkenheid des gemoeds het verklaarde weten rijst dat deze overgave betreft het zich voegen tot het innigste Zelf, waarin de afspiegeling glanst van het eeuwige. Deze waarheid geeft de rust die leidt tot de oplossing in de slot-verzen:

God, Die de wezens allen uit Uw zijden
  Doet springen als een stroom, die eeuwig vloot,
  Opdat zij, na wat denken en wat strijden,
Weer nedervallen in Uw eeuwgen Schoot....

Vergeef! 'k Heb hier gezegd wat in mij gloeit
  Sinds langen tijd, totdat het plots opwaaien
  Kwam uit mijn Binnenste in een strak-heet laaien,
Waarin 'k mij voelde aan Aarde en Zijn ontboeid.

Nu ben 'k weer rustig, wijl 'k de Waarheid zag,
  En trekkend zacht me omhoog uit diepre sferen,
  Keer 'k mij weer blijde, wijl ik veel mocht leeren,
Tot de koel-drukke dingen van den dag.

In deze slot-accoorden zingt het rustige vertrouwen, waartoe het goddelijk inzicht heeft geleid. De laatste vier regels geven tevens de bevestiging van hetgeen ik daareven opmerkte: dat uit deze verzen spreken de ontroerde verwonderingen van de ziel; deze poëzie blijft subjectief, zuiver-individueel. Voor zijn werk is waarheid gebleven, wat als algemeene stelling onhoudbaar bleek, de eigen uitspraak van Kloos, dat kunst zou zijn de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie.

Daarom is ook voor het wezen van Kloos' dichterschap deze bundel van waarde.

En al mogen de consequentiën van 's dichters richting nu en dan hebben geleid tot wonderlijk, ja, tot bedenkelijk resultaat, ik aarzel niet als mijne overtuigde erkenning uit te spreken, dat Willem Kloos ook in dit boek een groot kunstenaar is.

Een augustusmorgen in 1914.
Elise Soer.

In nevelsluier rust het duin;
Het ligt zoo stil, zoo strak,
Wijl nog geen gouden zonnestraal
Door 't wolkgewemel brak.
En d' aarde in angstig zwijgen vraagt:
Of nooit de morgen daagt.

Of slechts één lange, grijze dag
Den horizont omprangt,
De velden met een lijkkleed dekt,
Het woud met zwart behangt;
Terwijl een zachte doffe zucht
Snikt door de tranenzware lucht.

Maar plotsling deint het golvend groen
In Hollands vruchtbren tuin;
Waar d' akkers sluiten zij aan zij,
Beschermd door Hollands duin.
Onzichtbre voeten gaan langs 't veld,
Waar 't koren in zijn aren zwelt.

Het wordt een roepen hier en daar,
Veel stemmen overal,
Dof tromgeroffel, kort bevel,
Een schetterend fel geschal.
Geren van paarden, zwaar gedeun,
Een heftig donderend gedreun.

Als wervelwinden stuiven ze aan
En zijn reeds weer voorbij. -
Ontwaakt is 't al, in fellen schrik. -
Nu straalt de zon zoo blij,
Zoo schitterend over 't gouden graan,
En.... over d' oorlogsvaan.

Buitenlandsche zaken.
Saevis tranquillus in undis populus Batavus.
Valckenier Kips.

‘**D**E oorlog is, niettegenstaande de verschrikkelijke ellende, die hij het menschdom oplegt, en de misschien nog grootere bezwaren, welke de voortdurende gereedheid tot den oorlog in vredestijd meebrengt, een drijfveer te meer om alle talenten, die de cultuur dienen, tot den hoogsten graad te ontwikkelen.’

‘Slechts na eene - de hemel weet wanneer - voltooide cultuur zou eeuwige vrede voor ons heilzaam en ook daardoor alleen mogelijk zijn.’

‘De oorlog behoeft geene bijzondere rechtvaardiging, maar schijnt in de menschelijke natuur geënt te zijn en zelfs als iets edels, waartoe de mensch, zonder baatzuchtige drijfveeren, door zijn eergevoel bezield wordt.’

Deze uitspraken schijnen wel haast uit den geest gesproken van den auteur van het gevleugelde woord: ‘der ewige Friede ist ein Traum, und nicht einmal ein schöner,’ nl. den veldslagendenker graaf Moltke. Zij zijn echter herkomstig van den persoonlijk zoo vreedzamen en bescheiden Königsberger wijsgeer, Immanuel Kant.

Laat ik er nog eene aan toevoegen, mede te vinden in Kant's in 1790 verschenen werk, ‘Kritik der aesthetischen Urteilskraft’:

‘Was ist das, was selbst dem Wilden ein Gegenstand der grössten Verehrung ist? Ein Mensch, der nicht erschrickt, der sich nicht fürchtet, also der Gefahr nicht weicht, zugleich aber mit völliger Ueberlegung rüstig zu werke geht.

Auch im allergesittesten Zustande bleibt diese vorzügliche Hochachtung für den Krieger; nur das man noch dazu verlange, dass er zugleich alle Tugenden des Friedens, Sanftmuth, Mitleid und selbst geziemende Sorgfalt fur seine eigene Person beweise, eben darum, weil daran die Unbezwinglichkeit

seines Gemüthes durch Gefahr erkannt wird. Selbst der Krieg, wenn er mit Ordung und Heilighaltung der bürgerlichen Rechte geführt wird, hat etwas erhabenes an sich, und macht zugleich die Denkungsart des Volkes, welches ihn auf diese Weise führt, desto erhabener, je mehreren Gefahren es ausgesetzt war und sich muthig darunter hat behaupten können; dahingeben een langer Friede den blossen Handlungsgeist, mit ihm aber den niedrigen Eigennutz, Feigheit und Weichlichkeit herrschend zu machen und die Denkungsart des Volkes zu erniedrigen pflegt.'

Ook Nederland heeft middellijk deze heilzame gevolgen van den oorlog, die rondom zijn grenzen woedt, ondervonden. Ook hier kwamen in langen vredestijd ingesluimerde ideeën en krachten in jeugdige frischheid omhoog. Het voortreffelijke verloop der mobilisatie, de flinke houding onder miliciens en landweermannen, toonde dat het aan nauwgezette en voortvarende samenwerking niet behoeft te haperen als de ernst der doeleinden beseft wordt.

Het parlement vertoonde, in plaats van het zoo lang door de besten onzer met vrevel aanschouwde politieke kibbelspel, het hartverheffende beeld eener eendrachtige vertegenwoordiging van een eendrachtig volk. Een Minister van demokratischen huize, maar een man van temperament, bekwaamheid en karakter, roemde met spontane geestdrift het krachtige en wijze initiatief van Hare Majesteit de Koningin. Onwillekeurig komt daarbij een citaat uit de voorrede van Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman's 'Onze Constitutie' in gedachte, waarin verhaald wordt hoe de 'ministres Girondins' verrast waren toen zij den Franschen Koning van aangezicht tot aangezicht leerden kennen.

De eendrachtige samenwerking van groote bankinstellingen met de Regeering tot bezwering der financieele crisis verzacht de schaamte over het domme egoïsme van een deel der burgerij, die zilver en kruidenierswaren ging oppotten, als gold het een jarenlang Middeleeuwsch beleg te doorstaan.

Verzwegen mag ook niet worden, hoe, nu de nood aan den man kwam, de Overheidszorg zich opgewassen toonde tegen de taak om leiding te geven en desnoods, hoewel bij gelukkig zeldzame uitzondering, dwang te oefenen, toen 'het vrije spel der krachten in het vrije verkeer' in de regeling der oeconomische behoeften te kort schoot.

Hopen wij, dat de onvermijdelijke gevolgen van den oorlog met dezelfde eendrachtig-krachtige samenwerking zullen worden gedragen en hersteld en dat het ons land ook op den duur bespaard blijve, onmiddelijk te worden betrokken in den krijg. Hoeveel mannelijke deugden de strijd der wapenen ook tot hoogste ontplooiing brengt - en daaronder wel de hoogste deugd: het leven op te offeren voor een idee, voor de verdediging van het vaderland, voor het behoud en de ontwikkeling der *cultuur*, die het hoogste Staatsdoel is - zoo brengt hij ook zoovele rampen mede, dat een ieder moet hopen, eigen vaderland daarvoor zoo lang mogelijk gespaard te zien.

Wanneer de diplomatieke geschiedenis van den aanvang der twintigste eeuw bekend zal zijn, zal vermoedelijk blijken dat Nederland in dezen nog veel meer dan thans uitgesproken mocht worden, te danken heeft aan het beleid van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina!

Over de wordingsgeschiedenis van den grooten oorlog.
M.P.C. Valter.

TUSSCHEN 1880 en 1890 heeft Engeland, welks Regeering toen met Frankrijk, wegens de Egyptische, New Foundlandsche en Siameesche kwesties, op een gespannen voet stond, en daarenboven in voortdurende vrees leefde, dat een oorlog met het in Azië sterk opdringende Rusland zou moeten worden gewaagd, ter beveiliging van zijne internationale posite hoofdzakelijk op de vriendschap van het predomineerende lid van het Drievoudig Verbond gesteund, welks koloniale aspiraties het destijds dan ook heeft gediend.

Nadien ontstond in Engeland diep op het volksbewustzijn ingrijpende naijver over de gevoelige concurrentie van Duitschland's handel en industrie, welke een paar jaar te voren (1887) reeds aanleiding was geweest tot het passeeren der handelsmerkenwet, verplichtende om het land van herkomst der ingevoerde producten te vermelden - maatregel, die een tegenovergesteld effect had van wat ermede werd beoogd. Die naijver leidde tot ernstige vervreemding, toen Duitschland omstreeks 1894, evenzeer door ideëele als materiëele motieven beheerscht, beslist stelling nam tegen Engeland's toen in staat van uitvoering zijnde politiek om de Hollandsch-Afrikaansche Republieken weer onder zijn feitelijk gezag terug te brengen.

Rusland drong destijds in Azië sterker dan ooit naar voren. Aan Frankrijk werd de Boven-Nijl betwist. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika brachten de neo-Monroe leer in praktijk, aan lord Salisbury recht ontzeggend aan Venezuela de wet te stellen. - Engeland was zoo zwak gesituëerd, dat het zelfs aan de weerloos geachte Zuid-Afrikaansche Republiek zijn wil niet had kunnen opleggen, doch toevlucht had gezocht tot eene door financiers georganiseerde revolutionaire beweging, welke in een hopeloos fiasco was geëindigd - omstandigheid,

waardoor niet slechts de ijdelheid der Britten gewond, maar ook hunne positie in Zuid-Afrika ernstig geschaad was geworden.

Tusschen 1896 en 1898 heeft Engeland het zoo weinig splendide isolement, waarin het was geraakt, prijs gegeven en een complex van ententes tot stand gebracht of voorbereid, welke het gelegenheid moesten schenken zich van zijn tegenstanders, den een na den ander, te ontslaan. Deze groote koersverandering is hoofdzakelijk tot stand gebracht onder leiding van den toenmaligen Minister van Koloniën, den onlangs overleden Joseph Chamberlain, die wezenlijk de maker is geweest van de politiek van de Kabinetten van Salisbury en Balfour.

Duitschland had omstreeks 1896, dank het beleid van den Transvaalschen Staatssecretaris Leyds, voldoende vertrouwen in de stabiliteit van de Zuid-Afrikaansche Republiek om zich bereid te verklaren, in vereeniging met andere Europeesche grootmachten (als hoedanig, naast Engeland, ook Frankrijk en Rusland in aanmerking kwamen), de neutraliteit van de opkomende Republiek te waarborgen - in duidelijker woorden gezegd: het land aan Engeland's absorbeeringsvermogen te onttrekken. Midden 1896 kreeg de Regeering te Berlijn echter zekerheid, dat indien met Engeland over deze aangelegenheid oorlog moest worden gevoerd, Frankrijk van de omstandigheid gebruik zou maken, om revanche te nemen. Dit groote feit, gepaard aan een door Chamberlain voorgewend begeeren om, als voorheen, met Duitschland in de groote politiek samen te werken, veroorzaakte, dat dit Rijk de Transvaal aan haar lot overliet. - In 1898 troffen de Regeeringen te Londen en Berlijn eene Overeenkomst, wederzijdsche voorkeurrechten regelende als Portugal eenmaal ertoe werd gebracht van zijne Afrikaansche Koloniën afstand te doen. Het Kabinet van St. James hechtte verder zijne onmiddellijke goedkeuring aan de nederzetting in Kiautchou en legde zich oogenschijnlijk ook erbij neer, dat de Duitschers concessie kregen voor den aanleg van een grooten spoorweg door Klein Azië en Mesopotamië (de Bagdad-lijn) - een werk waarvoor eenige honderden millioenen mark benoodigd waren, doch hetwelk dan ook het economisch overwicht in Aziatisch Turkijë zou kunnen verzekeren. Waar zoo ruime gelegenheid tot vreedzame expansie verkregen werd, kon 't gereedelijk verklaard worden, dat Duitschland de Hollandsche Republiek in Afrika aan Engeland overliet,

omdat 1°. de Britsche Regeering nadrukkelijk voorwendde, dat slechts beweerd wenschelijke 'hervormingen in het bestuur,' geen verovering werd beoogd; 2°. Duitschland in ernstige omstandigheden de sterke vloot miste, noodig om aan zijn eischen tegenover Engeland voldoende kracht bij te zetten en 3°. het gevaar niet uitgesloten mocht worden geacht, dat de Republiek onder natuurlijke invloeden toch verengelschen zou en 4° de Transvaal zelf, ondanks het ernstige en bekwame streven van Leyds, niet had getoond den steun van Berlijn op de juiste waarde te stellen.

Niet slechts met Duitschland, ook met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werden banden van vriendschap gelegd. Engeland onderwierp zich aan het verbod der Unie om geweld tegen Venezuela te gebruiken (1896); beloofde eene welwillende neutraliteit te zullen betrachten in verband met de door de Regeering te Washington gewenschte en in 1898 ondernomen oorlog tegen Spanje; deed (1899-1900) afstand van zijne aanspraken op de Samoa-eilanden ten gunste van de Vereenigde Staten en Duitschland en gaf ten slotte zijne tractaatrechten in zake het Panamakanaal prijs, erin toestemmende, dat de groote wereldweg door de Vereenigde Staten zou worden gebouwd. - De politiek van de Britsche Regeering, welke driekwart eeuw lang onveranderlijk eene naijverige, onwelwillende tegenover Washington was geweest, onderging plotseling eene algeheele verandering. Amerikaansche expansiezucht werd niet langer tegengewerkt, doch juist aangemoedigd. President Mac. Kinley's Gouvernement (1897-1901) ondernam daartegenover om in de Azeatische aangelegenheden Engeland tegenover Rusland te zullen steunen - een politiek waarmede de Vice-President Roosevelt, die hem zou opvolgen, volkomen instemde. Samenwerking tusschen de twee groote Angelsaksische volkeren in de groote politiek was tot stand gebracht. De Britsche staatsman Joseph Chamberlain stelde zich daarvan de wereldheerschappij voor. Hij droeg echter goede zorg Duitschland niet te verontrusten, wendde, als gezegd, voor, een Engelsch-Duitsche aansluiting in het belang van den wereldvrede en vooruitgang te wenschen.

Inmiddels was in 1897 verstandhouding met Japan van wijde strekking tot stand gekomen, waaronder de beide Gouvernementen ondernamen elkanders rechten en belangen te zullen steunen. Japan werd tegen Rusland uitgespeeld. De groote beteekenis van deze Entente is aanvankelijk in Europa algemeen

miskend. De militaire waarde van Japan werd buiten Engeland ver onderschat. Terwijl de Washingtonsche diplomatie, in ruil voor de haar door het Kabinet van St. James bewezen gunsten, Japan's aanspraken in Korea tegenover de Regeering te St. Petersburg krachtig steunde, rustte het Rijk van den Mikado zich, onder leiding van Britsche officieren, met het door Engelsche en, hoofdzakelijk, Amerikaansche financiers bij honderden millioenen Yens bezorgde geld, op den oorlog tegen Rusland toe.

Tijdens Engeland nu de Republieken in Zuid-Afrika veroverde - welker enorme politieke waarde lag in de omstandigheid, dat daarmede de contrôle over een zeer aanzienlijk deel van de goudproductie der wereld in Britsche handen kwam - werd, ondanks Fashoda, de Entente met Frankrijk voorbereid, waardoor de internationale positie van Groot-Brittanië, welke door het langzamerhand vaster wordend Fransch-Russische Verbond nog zeer bleef bedreigd, beveiligd moest worden.

Onder de in 1904 in een reeks van Declaraties formeel vastgelegde Entente, werden alle de bestaande groote verschillen opgeheven en Engeland als predomineerend in Egypte erkend terwijl aan Frankrijk (behoudens een aan het zwakke Spanje gereserveerde kuststrook, nabij de zeeengte van Gibraltar gelegen) het bezit van Marokko in vooruitzicht werd gesteld. Deze Verstandhouding tastte de rechten van een breede reeks van andere groote en kleine Staten, onder het Verdrag van Madrid van 1881 aan. - Echter, Rusland liet zijn bondgenoot vrij spel op de Noord Afrikaansche kust en het gevreesde gemeenschappelijk verzet van de leden van het Drievoudig Verbond werd gebroken, doordien onder de in 1901 tusschen Italië, Engeland en Frankrijk gesloten Overeenkomsten, aan eerstgenoemd Rijk de verwerving van Tripoli werd toegestaan. - Duitschland gevoelde ernstig het gevaar van eene uitbreiding van het Fransch gezag, nog niet zoozeer omdat zijne naar alle windstreken afzetgebied zoekende industrie daarvan niet geheel onbelangrijke schade dreigde, als wel omdat Marokko aan de Republiek eenige honderdduizende zwarten soldaten leveren kon, waardoor eene groote wijziging in de machtsverhoudingen mocht ontstaan.

De dadelijke beteekenis van de Engelsch-Fransche Marokko-politiek was eene ernstige Fransch-Duitsche wrijving, waardoor de Republiek genoodzaakt werd aan Rusland bij den in 1904

met Japan uitgebroken oorlog den krachtigen steun te onthouden, welke onder de met St. Petersburg bestaande verhouding had kunnen worden verwacht.

Als gevolg van de reeks Entente's, welke de Britsche Regeering tusschen 1897 en 1904 heeft weten tot stand te brengen, werden de politieke verhoudingen op het ernstigst verstoord. De bestaande groote Verbonden - het Fransch-Russische en het Drievoudige - waren losser gemaakt, daarentegen was nieuwe samenwerking in vergevorderde wording, met name eene Groot Angelsaksische (in welk verbond ook de Koloniën tot militair coöperatie werden uitgenoodigd) en eene Britsch-Japansche, welke laatste in 1902 vaster vorm had aangenomen toen een nieuw Verdrag tot stand kwam. De geisoleerde positie van Engeland, hetwelk in 1895 in Oost Azië, Rusland, Frankrijk en Duitschland vereenigd tegenover zich had gevonden, was opgeheven. Rusland was nu ernstig door Japan bedreigd en kon, uit hoofde van de Fransche-Duitsche spanning en Engelsche-Fransche vriendschap niet langer, in geval oorlog moest worden gevoerd, op den steun der Republiek rekenen. Deze gevreesde tegenstander was niet langer van zijn overwicht in Oost Azië zeker. - Dank de stoutmoedige zetten van de Britsche diplomatie was de internationale situatie enorm veel in het onmiddellijk voorstel van Engeland gewijzigd. Tegen het in vooruitzicht gekomen gevaar, dat zijn overwicht in de Middellandsche Zee verloren zou kunnen gaan, werd dekking gezocht eensdeels in eene vervolmaking van het kunstig net van Ententes waarin Europa werd verstikt, anderdeels door eene groote versterking van de vloot. In zake Marokko nam Engeland een welwillende houding aan met betrekking tot Spanje's historische aanspraken en het verstrekte aan dit Rijk de middelen om zich eventueel gewapenderhand tegen Frankrijk te kunnen verzetten. Terzelfder tijd werd de reeds *vóór* den Zuid-Afrikaanschen oorlog krachtig ter hand genomen eigen vlootbouw nu op toenemend grooten voet voortgezet, zoodat omstreeks 1904 Engeland al gezegd kon worden onder de daaruit voortvloeiende financieele lasten gedrukt te worden.

Het verregaand eer- en heerschzuchtig oogmerk van de in 1896 ingeleide Britsche staatkunde begon duidelijk te worden. Zoo Rusland, dat het eerst de gevolgen er van zou ervaren nog rustig was, - te Berlijn werd de ernst der tijden niet miskend; daar gevoelde men dat groote waakzaamheid geboden was.

Duitschland, hetwelk sedert 1900 - toen zijne Regeering machteloos had moeten toezien tijdens de stamverwante Republieken niet hervormd doch veroverd werden en nadien (1903), onder een stelsel van bevoorrechting de Duitsche handel in dat deel der wereld was onderdrukt - zeer ernstig de vloot uitbreidde, trad nu krachtig tegen Frankrijk op. De Minister van Buitenlandsche Zaken Delcassé, die van Duitsch-vijandige gezindheid had doen blijken, werd tot aftreden gedwongen en ter Conferentie van Algeciras, door Duitschland belegd, is daarna de gelijkberechtigdheid van alle verdragstaten in Marokko gehandhaafd. - Kon de Engelsch-Fransche Entente voorloopig geen effect nemen tegen Duitschland - de verscherping der verhouding tusschen Berlijn en Parijs schonk aan de Engelsch-Amerikaansche diplomatie meerdere vrijheid om de verhoudingen in Oost Azië te regelen.

Nadat Rusland duchtig geslagen was, heeft President Roosevelt zich als vredestichter opgeworpen. Onder het Verdrag van Portsmouth (1906) werd - opdat Japan zich niet te sterk zou kunnen wapenen - aan dit Rijk de geldelijke schadeloosstelling onthouden, waarop het ontwijfelbaar recht had. Door de verdeeling van Sachelin en Mandschurije in Japansche en Russische invloedsferen, onder waarborging van Chineesche opperhoogheid, beoogde men den belangenstrijd tusschen de beide volken permanent te maken.

Toen de kracht van den ouden tegenstander in Azië door met Engelsch geld betaalde Japansche kanonnen te land en ter zee gebroken was, is Engeland's politiek rechtstreeks tegen Duitschland gericht geworden, dat met toenemende energie zich voor den zeeoorlog toerustte - noodgedwongen, aangezien niet slechts Engeland, maar ook andere Mogendheden ernstig aan de vermeerdering hunner maritième strijdkrachten arbeidden - met name Engeland's vrienden: Frankrijk, Japan (welks vloot sterker was dan de Duitsche) en de Vereenigde Staten. - Aan den kolos, verdoofd door de slagen hem in de Gele Zee en op de slagvelden van Moekden toegebracht, werd nu de helpende hand geboden, opdat de hem restende groote kracht tegen Duitschland zou worden aangewend en verbruikt.

Ofschoon daaromtrent geen feiten bekend zijn, mag men aannemen, dat Engeland na den vrede van Portsmouth aan Rusland steun heeft toegezegd voor de Slavische beweging in Europeesch Turkije. Hoe dit zij, in 1907 kwam alreeds

samenwerking met het Czarenrijk tot stand betreffende Perzië, dat in Russische en Engelsche invloedssferen, door een zeer breede neutrale zône gescheiden, verdeeld werd - hetgeen praktisch de uitdrijving beteekende van Duitschland, welks handelsbelangen in en met betrekking tot dit land aanzienlijk waren.

In 1908 brak onder Britsche auspiciën de revolutie der Jong Turken uit, waardoor de toestanden in het Osmanische Rijk, ook al bleef de bekwame Abdul Hamid voorloopig nog aan het hoofd der zaken, op het hevigst werden geschokt. - Daar een krachtig Turkije hetwelk Serven en Bulgaren in bedwang houden en de Dardanellen veilig beheerschen kon, een levensbelang voor Oostenrijk was, werd te Weenen en Berlijn deze gebeurtenis als een van zeer ernstigen aard ondervonden.

Oostenrijk vond in de uit de woelingen dreigende vredesverstoring in het Turksche Rijk, aanleiding zijne positie zeker te stellen. Het annexeerde (Oct. 1908) Bosnië en de Herzegowina, welke gebieden het volk dertig jaar te voren veroverd had en onder het Verdrag van Berlijn (1878) militair occupeerde en burgerlijk administreerde, nominaal onder suzereiniteit van den Sultan, wezenlijk als integreerende deelen van de Habsburgsche Monarchie. - Ten einde echter de goede verstandhouding met Turkije, welke dreigde te worden verstoord, doordien Engeland in deze voor de Turksche schijnrechten opkwam, te bestendigen en zooveel mogelijk te versterken, ondernam Oostenrijk, als compensatie voor deze formeele bekrachtiging van feitelijke toestanden, aan Turkije vijftig millioen francs schadeloosstelling te betalen en tevens het sedert 1878 militair bezette district Novi-Bazar te ontruimen. - Naar alle aanwijzingen had de Minister van Buitenlandsche Zaken, Baron Ahrenthal, vooraf Rusland's toestemming voor de formeele annexatie verkregen, doch wierp zijn collega Iswolsky, na bezoek aan Londen te hebben gebracht, plotseling bezwaren op. Feit is, dat Rusland, Engeland en Frankijk tegen elke formeele verandering in den status der voormalige Turksche Provincie protesteerden, tenzij de onderteekenaars van de Akte van Berlijn daarover zouden hebben beslist. Hieruit dreigde een Russisch - Oostenrijksche oorlog, welke echter, hoezeer de Britsche diplomatie hem ook mocht begeeren, verijdeld werd, doordien Duitschland verklaarde zijn bondgenoot te zullen steunen. Rusland was nog te zwak en Frankrijk ongereed, om reeds den grooten strijd te wagen.

Inmiddels waren de toestanden op en met betrekking tot den Balkan in toenemende gisting. In April 1909 was Abdul Hamid van den troon gestooten. Onder den begunstigenden invloed van de Entente-Mogendheden werd daarop Kreta aan Turkije ontrukt en aan Griekenland toegewezen. - Dewijl er sprake was van eene Engelsch-Grieksche ruiling van Kreta tegen Rhodus, kon dit, ongelijk de Bosnische annexatie, eene reëele wijziging in de machtsverhoudingen veroorzaken. 't Gevaar werd echter niet van zoo ernstigen aard geacht, dat de Kabinetten van Berlijn, Weenen en Rome daarin niet konden berusten. Het laatstgenoemde speelde trouwens, naar nu weldra blijken zou, in de Turksche aangelegenheden zijn eigen spel. Het begeerde Tripoli in bezit te nemen. - Er waren nog ernstige tegenstellingen tusschen de belangen der Entente Mogendheden te dezer zake. Met name zou Frankrijk, dat groote economische belangen op den Balkan had, van een Turksch-Italiaanschen oorlog ernstig kunnen lijden en met het Russische ideaal eener vernietiging van het Osmaansche Rijk, was de Engelsche politiek niet zeker gediend. Engeland's politiek begon nu echter vast gericht te worden op den aanval tegen Duitschland en aan de zucht, om scheuring in den Driebond te verwekken en aan de Duitsche Landen den steun te ontnemen, die zij in een grooten oorlog van Turkijë konden verwachten, zijn ten slotte alle bezwaren ondergeschikt gemaakt.

Duitschland moest vernietigd worden.

Gesteund door de Britsche diplomatie was Frankrijk in 1909-1910 krachtig werkzaam om, in strijd met letter en geest van de Algeciras Conventie, zich onder voorwendsel van voor de ordebewaring te zorgen, van Marokko meester te maken.

Duitschland, hetwelk zich omtrent dezen tijd zeer onbehagelijk begon te gevoelen, onder de voortdurende onrust, bleef niet werkeloos. Naar het door Engeland, de Vereenigde Staten en Japan gegeven voorbeeld, versterkte het zijne bewapening te land en ter zee. Al bleef het steeds verre bij Engeland ten achter, zoo bouwde het zich toch een vloot, waarmede zelfs de machtigste maritieme mogendheid eerlang degelijk rekening zou moeten houden. Doch niet in militaire weerkracht zocht de Berlijnsche Regeering het voornaamste middel om de van kwade kansen zwangere politieke atmosfeer te zuiveren. Zij toonde groote tegemoetkoming jegens Rusland en Frankrijk; ook tegenover Engeland. *Zij wilde vrede.*

Rusland's positie in Noord-Perzië en China, ofschoon zij, voor wat eerstgenoemd land betreft, ten koste van Duitschland verworven was, zou toch geëerbiedigd worden. Aan Frankrijk werd, onder voorwaarden, het innemen van een predomineerende positie in Marokko aangeboden (1909.) Beide Rijken zoomede Engeland ontvingen hernieuwde uitnoodiging om, op voet van gelijkheid, met Duitschland deel te nemen aan het groote ontwikkelingswerk met den aanleg van de Bagdadlijn beoogd, op welks meest gewenschte eindpunt, Koweit, Engeland inmiddels, onder contract met den quasi onafhankelijken Sjeik, reeds beslag had gelegd.

Met Rusland kwam oogenschijnlijk weldra eene goede verstandhouding tot stand - tot uitdrukking gebracht in de Verklaring van Potsdam betreffende het niet-bestaan van belangenconflict - en deze scheen van te grooter ontspannende beteekenis, omdat terzelfder tijd (1910) dit Rijk met Japan eene Overeenkomst tot samenwerking trof, welke praktisch de door de Engelsch-Amerikaansche diplomatie bij den vrede van Portsmouth opgelegde beperking van expansie ophief. - Ofschoon hare positie in Oost-Azië nu ernstig bedreigd werd, is het beleid der Britsche Regeering op het isoleeren van Duitschland en het veroorzaken van een oorlog tegen dat land gericht gebleven. De Duitsche politiek om met betrekking tot China algemeen Europeesche en Amerikaansche coöperatie op economischen grondslag tot stand te brengen, werkte zij zooveel mogelijk tegen. Halstarrig weigerde zij en ook het Fransche Gouverment medewerking, aan den spoorwegaanleg in Mesopotamië aan hare nationalen mogelijk te maken. Wat Marokko betreft, wilde Frankrijk van geen vergelijk weten; doch ging voort zich te gedragen, alsof er geen Algeciras Conventie bestond, die Duitsche rechten en belangen waarborgde.

Toen heeft Duitschland eerbiediging daarvan geeischt.

De kruiser ‘Panther’ verscheen voor Agadir. Welke oogmerken Duitschland zich toen juist heeft gesteld, staat niet vast. Zeer vermoedelijk was het voornemen om het gebied van Suss in bezit te nemen, aangezien Frankrijk Noordelijk Marokko reeds had geoccupeerd. Engeland moedigde de Republiek toen aan de Duitsche eischen van compensatie af te wijzen. De Minister van Oorlog, Kolonel Seeley verscheen in het Lagerhuis en verklaarde daar, in verband met den ernstigen buitenlandschen toestand, de haute voix: dat alles gereed was

om binnen driemaal vier-en-twintig uur eenhonderd duizend man naar het Vasteland te expediëeren. Zijn optreden was berekend om het Fransche chauvinisme op het kookpunt te brengen. Maar de Regeerders der Republiek hebben ten slotte de wijsheid bewaard. Dank Caillaux eenerzijds en de vredelievende gezindheid der Duitsche Regeering anderzijds, bleef aan Europa de ellende van den oorlog nog bespaard. Frankrijk bood schadeloosstelling in den Congo en Duitschland vergenoegde zich daarmede. - In November 1911 werd de Marokko-Conventie geteekend. Naar vele ernstige mannen in Duitschland oordeelden, was hiermede de Vrede echter allerminst verzekerd, de oorlog slechts uitgesteld tot een voor Frankrijk gunstiger moment, wanneer het van daadwerkelijke Engelsche en Russische medewerking beter waarborg zou hebben.

In October 1911 had Italië, verzekerd van de goede gezindheid der Entente-mogendheden, plotseling den oorlog aan Turkije verklaard, onder bespottelijke redenen den afstand van Tripoli eischende. De Duitsche Staten, die bij de instandhouding van een sterk Turkije enorm belang hadden, wisten zich intusschen tegen de uit dit conflict voortvloeiënde gevaren, eenigszins te dekken, daar Italië zich tegenover de bondgenooten verplichtte om den strijd uitsluitend in Afrika, niet ook op den Balkan te zullen voeren. - Met de weinige militaire krachten welke zij in Tripoli hadden en die niet konden worden aangevuld (daar de zeeweg door de Italiaansche schepen gesloten was en Engeland Egypte ‘neutraal’ verklaarde) hielden de Turken onder leiding van den dapperen, te Berlijn geschoolden Enver Bey den ongelijken strijd een jaar vol. Toen deden zij afstand van de Noord-Afrikaansche Provincie, tegen eene schadeloosstelling van vijftig millioen francs. De Jong-Turksche Regeering zou zich nu, naar gehoopt werd, onder bescherming van het Drievoudig Verbond, Italië niet uitgenomen, kunnen wijden aan de ontwikkeling van het Rijk in Europa.

Moeizaam werkte de Duitsche diplomatie aan het bewaren van een veilige internationale positie van de Midden-Europeesche Staten, waarvoor een weerkrachtige bevriende Mogendheid aan de Dardenellen een eerste voorwaarde was. Maar nog vóór het Italiaansch-Turksche Vredesverdrag formeel te Lausanne geteekend was, werd Turkije reeds weder door de onder Russisch-Engelsche leiding verbonden Balkan-Staten de oorlog aangedaan. - Terwijl Weenen en Berlijn den Staat,

die dertig jaar lang een voorname latente steun voor het Drievoudig Verbond was geweest, in bescherming wilden nemen, kwamen de entente-mogendheden krachtig op voor het ‘goed recht’ der Serven, Grieken en Bulgaren om, ter verbreiding van beschaving op den Balkan, het zwaard te trekken. Onder het Kruis gingen zij ten strijde om mede-Christenen te bevrijden. Het was de reinste huichelarij, waarmede Engelsche staatslieden hunne bedoelingen bedekten om Oostenrijk's positie door de opkomst van krachtige en strijdlustige Balkan-Staten te verzwakken en dusdoende ook zijn bondgenoot Duitschland te treffen. Geen politicus werd er dupe van. Slechts het naïve publiek. Ook in Holland, waar men zich zeer dwaselijk beijverde om aan de agenten van Rusland en Engeland in den vorm van ambulances moreele en materieele hulp te bieden.

Naar men algemeen aanneemt, is het slechts aan den grooten persoonlijken invloed van den Keizer, die onveranderlijk (niet zonder dat zulks tot ernstige bedenking aanleiding gat) ten gunste van den vrede werd aangewend - te danken geweest, dat de Oostenrijksche en Duitsche Regeeringen ten slotte in den oorlog der verbonden Balkan-Staten berustten, zij het niet dan onder uitdrukkelijke verstandhouding met de Entente-Mogendheden, dat de integriteit van het Turksche Rijk gehandhaafd zou worden. Toen evenwel de strijd eenigen voortgang had gehad, verklaarde de Britsche Regeering, bij monde van Minister Asquith, dat het niet aanging de oorlogvoerenden van de vruchten hunner overwinningen te berooven. Deze opvatting, met welke Frankrijk en Rusland zich volkomen vereenigden, hield geen rekening met de omstandigheid, dat Oostenrijk ook wel van *zijn* recht op verovering afstand had gedaan, hetwelk zeer zeker, dat der Serven zou hebben overheerscht. - De Duitsche Staten hadden zich bij den feitelijken toestand neer te leggen, wilden zij een grooten oorlog vermijden. Dies hebben zij berust in de relatieve verzwakking van de eigen positie, welke uit de versterking en vergrooting van den Russischen dochterstaat (die ook het voorheen door Oostenrijk bezette Novi-Basar had geannexeerd) voortvloeide.

Op de Londensche Ambassadeurs-Conferentie werden, na eindelooze besprekingen, de nieuwe grenzen op den Balkan getrokken, die vóór en nadat zij door den tweeden Balkanoorlog gewijzigd waren geen der partijen ten volle bevredigden, doch ook geene geheel onvoldaan liet. Een autonoom Albanië

werd gesticht, echter niet zooals graaf Berchtold dat, bij wijze van Oostenrijksche compensatie voor Italiaansch Tripoli, had gewild; doch als een Staat, die onder contrôle van de zes groote Mogendheden zou worden gesteld. - De Entente-Mogendheden hadden voor de Italiaansche belangen in de Adriatische Zee tegenover Oostenrijk stelling genomen. De zaak kwam op een geweldig échèc voor de Duitsche Landen neer. Italië werd van den Driebond afkeerig gemaakt en Oostenrijk moest toelaten, dat Servië, de Russische voorpost op haar Oostgrens, enorm vergroot werd, zonder dat het daarvoor tegenwicht verkreeg.

Eene voor de Monarchie werkelijk gevaarvolle situatie was ontstaan. De Regeeringen te Belgrado en Cettinje traden nu, één als zij waren met het Gouvernement te St. Petersburg, met de grootste aanmatiging tegen Oostenrijk op. De Duitsche diplomatie heeft echter de Weensche weten te overtuigen - de Keizer slaagde erin den Aartshertog te overreden - om het zwaard in de scheede te houden. Diep ernstig werd gevoeld, dat onder Engeland's leiding de Midden-Europeesche Staten in hunne levensbelangen werden bedreigd; maar de hoop bleef levendig, dat een politiek van toegeven ten slotte Frankrijk en Engeland ontwapenen en ook Rusland bevredigen zou. Het Duitsche Volk, de Duitsche Regeering, de Duitsche Keizer - zij eerden hoog des krijgmans macht; maar hadden den vrede lief.

Na de hoogst gevaarlijke spanning van 1912 kwam een oogenblik van rust. Het was de rust, die voorafgaat aan den kalm beraamden slag. Oostenrijk was in een toestand als na een verloren oorlog. Handel en nijverheid hadden ontzettend geleden onder de aanhoudende Balkan-dreiging, die tot gedeeltelijke mobilisatie had gedwongen. Geld moest door den Staat worden geleend tegen ruim zes procent. Zijn prestige tegenover Servië kon vernietigd heeten. Het Drievoudig Verbond was hevig geschokt. Op Italië kon niet nog gerekend worden. En inmiddels wapende Rusland zich sterk. Delcassé, de Duitsch-vijandigen oud-minister, thans Ambassadeur te St. Petersburg, bezorgde leeningen aan het Czarenrijk, die tot twee-en-eenhalf milliard francs opliepen, onder uitdrukkelijke conditie, dat minstens de helft daarvan zou worden aangewend voor den aanleg van strategische spoorwegen, welke tot snel offensief optreden tegen Duitschland zouden in staat stellen, overeenkomstig de aanwijzigingen van den Franschen generalen

staf (1912). - Toen naderde de Britsche Regeering de Duitsche weer: met een voorstel tot beperking van den vlootbouw. Het wilde de heerschappij ter zee, d.w.z. de macht om Duitschland's Koloniën te veroveren en zijn handel te vernietigen, erkend zien. Het was een eisch tot onderwerping; -

en terzelfder tijd drongen de Engelsche en Fransche Regeeringen met toenemende kracht bij de Nederlandsche Regeering erop aan, dat deze de Schelde zou openen voor eventuëele krijgsverrichtingen in België, ter 'handhaving van de onzijdigheid van dit gebied', welke hun gelegenheid kon schenken Duitschland snel met groote macht in de ongedekte flank aan te grijpen - voorstellen welke de Nederlandsche Minister, die thans Gezant te Londen is, niet dadelijk met de door de neutraliteit geboden beslistheid van de hand heeft gewezen.....

In de uiterst critieke omstandigheden heeft de Duitsche Regeering en, naar haar voorbeeld, ook het Volk eene merkwaardig kalme houding weten te bewaren. Hopend, dat Engeland ten slotte hare vredelievende staatkunde zou erkennen en den toeleg om een grooten Europeeschen oorlog te verwekken zou opgeven, als zijnde onder de omstandigheden niet alleen misdadig, maar ook voor de eigen toekomst gevaarlijk, daar eene nederlaag van Duitschland de militaire opkomst van het Slavische ras beteekenen moest en tot de vernietiging van het overwicht der volbloed Europeanen kon leiden - bleef het wachtwoord te Berlijn 'toegeven'. En inderdaad verbond Duitschland zich, zij het voorwaardelijk en voor beperkten tijd, om zijn aanbouw van groote slagschepen te blijven beperken tot ongeveer twee derde van hetgeen Engeland op stapel zette. Wel echter werd de toestand nu te Berlijn als zoo gevaarvol erkend, dat onmiddellijk tot eene uiterste versterking van het landleger besloten werd. Op eenmaal werd daardoor bijna de laatste man opgevorderd en een milliard mark van de vermogende bevolking geheven - door haar blijmoedig opgebracht. Dank den militairen aanleg en vaderlandslievende gezindheid van het Volk en den steeds toenemenden bloei van handel en nijverheid, schenen zelfs deze geweldige offers in mannen en geld gemakkelijk te worden gedragen.

Van onrust geen spoor. De algemeene indruk in Duitschland was, dat dank de sterke toerusting geen oorlog begonnen doch de vrede behouden zou blijven. Daarom werkte de de Deutsche Bank rustig aan het treffen van vergelijk met

Engelsche en Fransche bankiers, opdat deze zich, zij het in vreedzame concurrentie of in vriendschappelijke samenwerking met haar, onder goedkeuring hunner Regeeringen, mochten wijden aan economische conquêtes, waarbij veroveraars en overwonnenen gelijkelijk baat hebben. En inderdaad daarin slaagde zij. In het voorjaar van 1914 kwamen overeenkomsten tot stand, waaronder Klein-Azië en Mesopotamië, met instandhouding van het Turksch gezag, economisch werden verdeeld.

Maar de Kabinetten te Londen en Parijs wilden van geen vrede en samenwerking weten, tenzij Duitschland eene ondergeschikte positie aanvaardde. Zij onthielden hunne finale goedkeuring aan de regelingen, welke de grootvorsten der industrie aan nationale en internationale belangen bevorderlijk verklaarden. Zij hadden slechts één doel: zochten strijd. Hevig en niet geheel gevolgloos, werd ertegen geobjecteerd, dat de Duitsche Generaal Liman von Sanders als organisateur van het Turksche leger een gelijke positie zou innemen als de Britsche vlagofficier, voor wat betreft de leiding der maritieme zaken. Frankrijk nam maatregelen voor den aanvoer van 50.000 Turco's, die als ‘wegwerkers’ aan de Ooster en Noordergrens zouden worden geëmployeerd, nadat onmiddellijk te voren de garnizoenen in de grensvestigingen, naar dreigend, openlijk were aangekondigd, reeds met 100.000 man versterkt waren geworden. Aan Albanië, welks stichting het evenwicht tusschen de Balkan-Staten (waarvan de machtsverhoudingen in Europa in zoo hooge mate afhankelijk zijn), zoomede den Italiaansch-Oostenrijksche vrede moest verzekeren, werd het bestaan onmogelijk gemaakt. De vijanden van den Prins von Wied waren de vrienden der Entente-Mogendheden. In de Russische buffersstaten Servië en Montenegro werd openlijk propaganda gemaakt voor den opstand van de ruim vijf millioen in Oostenrijk wonende Serviërs....

Toen heeft de moord op den troonopvolger de aartshertog Ferdinand en diens gemalin, resultaat van de Servische agitatie, te Weenen het besluit doen nemen Servië te tuchtigen. Kennelijk heeft de Oostenrijksche Regeering berekend, dat op grond van den plaats gehad hebbenden ‘koningsmoord’ het Russische Gouvernement, de Czar, in de actie berusten zou. Vandaar, dat in het den 23sten Juli te Belgrado ingediende ultimatum geheel bijzondere nadruk werd gelegd op die meest geruchtmakende maar geenszins ernstigste uiting van vijandigheid tegenover de Monarchie.

De verwachting, dat Rusland Oostenrijk's goed recht erkennen zou, steunde vanzelfsprekend op ernstig diplomatiek onderzoek en het mag ‘a moral certainty’ heeten, dat zij verwerkelijkt zou zijn geworden, indien niet Engeland, dat in 1908 en 1911 vergeefs tot den oorlog had aangezet, wederom zijn invloed daartoe hadde aangewend.

Sir Edward Grey verklaarde, dat het Servische antwoord, - hetwelk formeel alle eischen inwilligde behalve de *hoofdzaak* d.w.z. Oostenrijksche contrôle over de ter onderdrukking van de tegen de Monarchie gerichte agitatie te nemen maatregelen - bevredigend was. Hij wierp zich als bemiddellaar op, als ‘Vredestichter’. Engeland kon - heette het - niet toelaten, dat het onafhankelijke Servië vernietigd werd; ter voorkoming waarvan Rusland toen onmiddellijk aanving militaire maatregelen te nemen.

Alsnog heeft daarop de Duitsche Keizer eene poging gedaan om den vrede tusschen de Grootmachten te bewaren: zijne Regeering overreedde de Weensche om zich te verbinden geen uitbreiding van grondgebied ten koste van Servië te zullen zoeken en de actie tot eene bloote tuchtiging te beperken.

Desondanks heeft de Engelsche Minister van Buitenlandsche Zaken toen aan de Russische Regeering doen weten, *dat de toestand hem te ernstig scheen dan dat hij de vloot niet* (*voor onmiddellijke actie*) *geconcentreerd zou houden.*

De Engelsche staatslieden begunstigden den strijd, omdat voorzien werd, dat daardoor niet alleen Duitschland, den op economisch en militair gebied gevreesden concurrent, maar ook de andere vastelandsstaten veel ernstiger zou worden verzwakt, dan Engeland, dat, dank zijn insulaire positie en overwicht ter zee, betrekkelijk weinig schade denkt te lijden.

In overeenstemming met Engeland's strijdbereide opvatting omtrent den toestand, mobiliseerde Rusland, ondanks de omstandigheid, dat de Keizer verklaarde dat zulks zijne verdere bemoeiïngen voor den vrede onmogelijk moest maken.

De Duitsche Regeering kon niet toestaan, dat Oostenrijk door Rusland in vereeniging met een of meerdere Balkan-Staten beoorloogd werd. Het zou onder de omstandigheden een daad van ontrouw zijn geweest en daarbij met politieke zelfmoord gelijk hebben gestaan. De Duitsche Landen vereenigd staan of vallen tegenover de Entente-Mogendheden. Dreigende tegenmaatregelen werden nu genomen: aan Rusland werd

een ultimatum gezonden, waarbij met contra-mobilisatie werd gedreigd en aan Frankrijk de eisch gesteld zich partij te verklaren òf neutraal - met Engeland moest onderhandeld worden over de voorwaarden waarop dat Rijk zich buiten den strijd zou houden.

Voor het geval Frankrijk zich in den oorlog van Rusland en Servië tegen Oostenrijk en Duitschland mengen zou, stelde Duitschland voor zich te verbinden om de integreteit van de Republiek te eerbiedigen en geen actie te zullen voeren op Frankrijks Noordoostkust.

Als Engeland in ruil voor deze vergaande beperking, welke Duitschland wilde aanvaarden wat betreft het gebruik zijner weermiddelen en de te zoeken resultaten, zich bereid hadde getoond buiten den strijd te blijven zou de gansche oorlog waarschijnlijk voorschijnlijk voorkomen zijn geworden. De Britsche Minister van Buitenlandsche Zaken verklaarde echter dat deze beperking haar niet vergenoeg ging.

Ten overvloede eischte hij de eerbiediging van België's grondgebied. Dit nu was een onmogelijke eisch. Het tachtig jaar geleden gesloten neutraliteitsverdrag had zijne beteekenis verloren. Met bijna zekerheid kon worden voorzien, dat een Fransch leger, door België trekkend, door de Fransche bevolking in de zuidelijke en oostelijke Provinciën met gejuich zou worden ontvangen en de Belgische officieren, de stelling Namen - Luik niet krachtdadig tegen hun Fransche broeders en verwanten zouden verdedigen. Onder de omstandigheden moest Duitschland wel over Belgisch gebied zijn vijand tegemoet trekken. Te beweren, gelijk zelfs hooggeleerde Nederlanders hebben gedaan, als zoude men hier met een daad van groote ontrouw te doen hebben, is eene grove miskenning van het wezen van Tractaten in het algemeen en van het garantieverdrag van 1839 in het bijzonder. Tractaten zijn als alle menschelijke werk niet voor de eeuwigheid gemaakt. De Engelsche Minister lord Salisbury heeft de leer verkondigd, dat zij ophielden bindend te zijn, zoodra zij voor een der partijen niet meer aan het doel beantwoorden. Dit gaat te ver! Maar zeker is, dat zij eenmaal uit den tijd geraken. Dit was hier het geval. Oorspronkelijk bedoeld als een bolwerk tegen Fransche expansiezucht, zou de eerbiediging der onzijdigheid Duitscherzijd's juist een mooie heirbaan aan de Republiek geopend hebben. Daarbij komt, dat België, sedert het zich

op groote schaal wapende en kon voorzien worden in den krijg aan Franschen kant te worden medegesleurd, een geheel andere internationale positie innam, dan tijdens voorheen Beslissend echter, (in internationaal publiekrechterlijken en in praktischen zin) voor de opvatting, dat het garantietractaat als niet bestaande moet worden beschouwd, is de omstandigheid, dat het in zijn wezen niet een Tractaat *met* België was, doch een Verdrag *betreffende* dien Staat, gesloten door de mogendheden, die nu onderling krijg voeren en dus niet nog door de tusschen hem bestaande Verbintenissen gebonden zijn. In 1870 hebben Duitschland en Frankrijk de onzijdigheid van den tusschen hen liggenden buurstaat dan ook niet geëerbiedigd krachtens het Tractaat van 1839 doch uit hoofde van nieuw Verdrag aangegaan tegenover een niet-belligerent Engeland dat daarmede zijn eigen belang nastreefde.

Den 2^{en} Augustus vroeg Duitschland aan de Regeering in Brussel doortochtsrecht ten einde te verhoeden, dat de Franschen, die door de Waalsche bevolking met gejuich zouden worden ingehaald, de stelling Namen - Luik bezetten. Toen Koning Albert's Regeering weigerde, rukten den volgenden dag de Duitsche troepen België in. Het kon niet anders, het moest geschieden. Aan alle kanten door vijanden belaagd, kon alleen een stoutmoedig aanvallend optreden de positie redden.

Van twee zijden werd Duitschland via Belgisch territoir door Engeland en Frankrijk bedreigd - gevaar waartegen de beste bedoelingen der Regeering te Brussel, indien men daarop ook al kunnen staat maken, geen voldoenden waarborg gaven. Het recht van België, om doortocht te weigeren, kan niets te kort doen aan het recht van Duitschland om het te eischen en te forceeren - hetgeen te doen een daad van groote moed was; want dit Rijk kreeg nu, naast zijne reeds zoo machtige vijanden, ook nog onmiddellijk het leger van België tegen zich, dat niet is het slachtoffer van ontrouw van een zijner garanten, doch van de omstandigheden, van Engeland's nu geslaagden toeleg om een oorlog der entente genooten tegen Duitschland te verwekken. - Hadde men te Brussel den oorlog willen vermijden en de zelfstandigheid bewaren, dan men beslist stelling moeten nemen tegen de oorlogspartij in Europa, tegen de Entente mogendheden. Voor die moedige daad hadden deze wel gebukt. Maar België, met Engeland en Frankrijk coqueteerend om zijne Koloniën te behouden, heeft daardoor

de eigen onafhankelijkheid verspeeld, die in tachtig jaren van eigen staatsleven was opgebouwd.

Van velen in Nederland kloppen de harten warm voor het Duitsche Rijk in dit uur zijner groote beproeving. Hun medelijden met België en zijn Koning gaat gepaard met de sympathie voor het Volk, dat in werken des vredes groot geworden is, - onder leiding van zijn Keizer, niet dan in den uitersten nood het zwaard trok, - en welks ondergang ook de ondergang van Nederland zou na zich slepen, dat slechts veilig kan groeien en bloeien, zoolang Duitschland groot en sterk genoeg is om te verhinderen, dat Engeland met ons en onze koloniën als met politieke koopwaar handelen.

Er zal later jaren ernstig onderzocht worden op welke uren, in welke preciese bewoordingen schriftelijke en mondelinge communique's gewisseld zijn om het aandeel van elken verantwoordelijken Regeerder in de gewelddadige oplossing van de sedert 1902 aanhoudende internationale wrijving vast te stellen. In zooverre er ten einde toe nog hoop bleef bestaan, om den steeds zwaarder zieken Vrede in het leven te houden, zullen die studies van het allerhoogste belang zijn en allerminst kan ik met het voortgaande bedoelen eene enkele Regeering van elke fout of eenige schuld vrij te pleiten. Maar wel levert het groot gebeuren der laatste twintig jaar, als door mij begrepen, het bewijs, dat Engeland de Urheber is van het ontzettend gebeuren, dat we thans beleven - over welks dreiging in dit tijdschrift herhaaldelijk geschreven is.

Het is een groote voldoening voor den schrijver, dat de bij de bespreking der internationale woeling door hem verkondigde leer, dat van Duitsche zijde voor Nederland geen neutraliteitsschennis dreigde, door de feiten is bevestigd. Hij zal zich gelukkig prijzen als zijne vrees, dat Engeland en Frankrijk onder omstandigheden wel een doortocht over Nederlandsch gebied zouden willen zoeken niet bewaarheid wordt. Moge de Nederlandsche Regeering in militair en politiek opzicht sterk staan tegenover elken aandrang van Engeland en Frankrijk, om lijdelijk of actief, in strijd met onze neutraliteitsrechten en plichten, de positie van Duitschland te bemoeiëlijken, onzen machtigen nabuur met wien we steeds in vrede hebben geleefd.

Onze leestafel.

Lydia's Huwelijk. door Humphrey Ward. Vertaald door Elizabeth Couperus. - L.J. Veen, Uitgever, Amsterdam.

Een roman van de hand dezer schrijfster, een roman, zoo in-Engelsch. zoo boeiend, is steeds waard vertaald te worden. De karakters zijn raak geteekend, met de uitvoerigheid, Humphrey Ward eigen, maar zij geeft geen uitwijdingen, die vervelen. Zij weet ons haar menschelijk materiaal voor oogen te stellen: mooi, forsch, somber, geducht, in alle afschuwelijkheid zelfs, waar het b.v. een zonderling betreft, een gierigen maniak, die langzaam maar zeker verwordt, welk procès wij belangstellend volgen 'to the bitter end.' Zij schetst ons even duidelijk, met altijd weer nieuwe frissche kleuren, het moderne meisje. Auteurs sympathie is aan de zijde der werkende vrouw, wier feilen en dwaasheden zij evenwel niet ontziet. De vrouw, vrij van vroegere conventioneele vormen en gewoonten, zich baan brekend met energie, met kracht, met geduld. Dat zij daarbij wondt en verwond wordt, dat ook zij ten slotte buigt voor den schepter van Eros, haar grootste eer er in stellend kameraad van haar echtgenoot te zijn; dat veel liefs en zachts en goeds van haar uitgaat, hoe menige diepgaande teleurstelling zij ook berokkent.... dit en nog veel meer, het intense wezen der moderne vrouw rakend, peilt auteur en leidt ons in dien doolhof, om ons haar te doen begrijpen, zoo wij haar al niet lief krijgen.

Haar werk is echter geen vivisectie. Met ruimen blik overziet Humphrey Ward hare medeschepselen, en laat ook aan kleine eigenaardigheden recht wedervaren. Zij zoekt niet het lage. het zinnelijke; in dat opzicht is zij stellig velen niet realistisch genoeg, hoe gruwelijk ook hare schildering zij van Melrose, den schatrijken landheer, die alleen leeft voor zijne liefhebberijen, zijne kunstverzamelingen - waarin toch weer iets groots niet miskend mag worden - terwijl zijne onderhoorigen in hunne ellendige hutten door twee worgengelen: honger en typhus, worden weggemaaid. Faversham, zijn factotum, herinnert in sommige opzichten aan een ouderwetschen romanheld, zooals auteur zelve ondeugend opmerkt.

Maar alles bij elkaar genomen is 'Lydia's Huwelijk' een van die boeken, waaruit ons meer bijblijft dan uit honderd andere. Wij, Hollanders, verheugen ons dit verhaal lezend, dat onze wetten het erfrecht betreffend zedelijker aandoen dan de Engelsche. Voor kunstverzamelaars bevat dit werk stellig menig behartenswaardigen wenk. Het getuigt van zooveel kennis op dit gebied, dat Schr. er een speciale studie van heeft moeten maken. Een fout in de conceptie acht ik de figuur van Nash, die te veel achter de schermen blijft, als een booze geest, wiens invloed zeer ver reikt, zoodat men hem moest leeren kennen meer dan door een enkel gezegde of zinspeling. Zeer mooi is daarentegen de figuur van Lady Tatham uitgewerkt, wier moederliefde treffend fijn is geschetst, en Boden, wien het laatste woord werd gegund, is niet minder sympathiek.

Ik wil niets verklappen van den loop dezer geschiedenis, want ‘Lydia's Huwelijk’ is een boek, dat niet aan zijn intrigue de grootste belangrijkheid dankt. Men moge over romans in 't algemeen oordeelen als over lichte lectuur;

de karakterstudies van Humphrey Ward bezitten blijvende waarde. Auteur voert ons langs het breede strand, waar 's levens zee tallooze merkwaardige dingen deed aanspoelen, naast schijnbaar waardelooze voorwerpen en wrakhout, stille getuigen van strijd en ondergang. Als ervaren leidsvrouw vestigt zij onze aandacht op de bijzondere schoonheid, de zeldzaamheid, de waarde, ook het afzichtelijke van eenige dezer zaken. Zij doet ons opmerken hoe uiterlijk schoon gepaard kan gaan met een gevaarlijk innerlijk, hoe eenvoudig de schelp kan zijn, die een parel herbergt. Bij het wrakhout weet zij ons medelijden te wekken; voor wat waarachtig schoon en goed is eischt zij onze bewondering. Het liefst en langst verwijlt zij bij de gecompliceerdste karakters onzer dagen; bij het zonderling tegenstrijdige, het raadselachtig onverklaarbare in 't hart van man en vrouw beiden.

Stout waagt zij zich dan in de branding en schuwt niet den hooggaanden golfslag, met Caesar van meening, dat het geluk is met de onbevreesden, dezen over hoogten en diepten tot weergalooze heerschappij voert.

Uit zulke romans kan de naneef putten, als hij zich een beeld wil vormen van onze hedendaagsche, met name de Engelsche maatschappij; waar het reusachtig grondbezit in weinige handen een zegen kan wezen, maar stellig tot wantoestanden aanleiding geeft. Groot is in dit boek nog het geduld der verdrukten, grooter dan wij het in werkelijkheid om ons heen opmerken. Maar dat de straffende hand, die den half waanzinnigen landheer treft, uit hunne kringen voorkomt, is een teeken des tijds, evenals de aanval op dat haast onaantastbaar bolwerk der Britten: hunne wetgeving.

Toch wordt dit werk niet afgekeurd als ‘De vrouw, die Gij mij gegeven hebt,’ van Hall Caine. Stellig is Humphrey Wards wapen fijner geslepen en wordt handiger gevoerd. Het is haar niet te doen om met bijtende scherpheid te wonden; zij handelt niet als de suffragettes, die Engelands heiligdommen aantasten, om ze te vernielen; zij streeft naar verbetering van misstanden met verstand en hart.

ELISE SOER.

Van het Oogenblik, Roman door Anton Smit. - Scheltens en Giltay, Amsterdam

Weinig heeft de auteur van dezen roman kunnen denken, dat zijn werkje in oorlogstijd zou worden gelezen en besproken. Nu eischen telegrammen en couranten aller aandacht. Persoonlijke geschiedenis verzinkt, waar vrouwe Historie hare bloedige bladzijden schrijft. En toch, de menschelijke geest wordt hare haast eentonige opsomming van gruwelen, hare lijsten van middeneeuwsche wreedheden ten leste beu, en grijpt naar iets anders; zij 't ter afleiding van de ontzettende tooneelen, die hem als een nachtmerrie vervolgen, zij 't ter ontspanning bij het waken en *w*achten van wat komen zal.

Aan zooiets voldoet *Van het Oogenblik.* Hoe het Hein Heimer verging met zijn al te bekoorlijke Margot van Akervoorde, leze men dus in de weinige vrije uren, die men tegenwoordig kan vinden. Want het is ons wel noodig, als wij eenigszins kunnen,

af en toe de gedachte aan de barbaarschheden van ons af te schudden, die ons letterlijk pijnigen; ons voor

een helaas korte pooze te verbeelden, dat deze vrij onschuldige Zaansche roman nog recht van bestaan heeft.

De jongelui, die er in voorkomen, zijn voor het meerendeel levendig geteekend. Hein Heimer alleen is wel iets te passief bij het om hem heen gebeuren en ook.... vrij spoedig getroost. Maar hij was nog zoo jong en de jeugd herneemt hare rechten op levensgeluk zooveel spoediger dan ouderen van dagen.

ELISE SOER.

Gids voor Padvinders. Indianen-verhaal. Prikkel Idyllen, VI, door Cornelis Veth. Uitgegeven in 't jaar 1914, door C.A.J. Dishoeck te Bussum.

Stellig is het genre even nieuw als vermakelijk, waarvan Cornelis Veth de schepper kan worden genoemd. Zulke dolle parodiën op zeker soort lectuur, zulke fijn humoristische zetten aan het adres van eenige instellingen, goed bedoeld, maar wier belachelijke zijde auteur scherp in het oog vat, vindt men alleen bij hem.

Zoo langs zijn neus weg zegt hij de schreeuwendste ongerijmdheden. De lezer moet goed op zijn ‘qui vive’ zijn of hij wordt door den oolijken Veth evengoed beetgenomen als de Padvinders en Meisjesgezellen, wier edele verontwaardiging, als zij dit boekje lezen, naar ik hoop in een lachbui zal gebluscht worden. De door het verslinden van gewild ernstige maar ‘au-fond’ zeer dwaze Roodhuidenverhalen, in de war gebrachte hersenen, mogen weer helder worden, als zij zich verdiepen in Veth's *Gids voor Padvinders.* Een vroolijke Gids, die stellig eenige verdwaalden terug brengt op het rechte pad. Moge hij daarin slagen. Waarheden uit lachenden mond wil men nog wel eens aanhooren.

E.S.

Als met Zijn Hand, Oorspronkelijke roman van Joh. W. Arend. Uitgever G.J. Slothouwer, Amsterdam.

Niet altijd is de taak der boekbespreking even aangenaam, vooral niet wanneer het werkjes betreft, waarvan men absoluut niets aanbevelends kan zeggen. *Als met Zijn Hand* zal geen mug kwaad doen, maar het is een weinig beteekenende geschiedenis van het begin tot het einde. De enkele bladzijden, waarbij de lezer zich niet verveelt, betreffen de vergissing van Mevr. Richards, als zij meent ten huwelijk te worden gevraagd door den heer Bicker - waarom aan zoo'n proléet zulk een edelen naam gegeven? - en tot hare woede moet bemerken, dat de oneerlijke voogd het op zijn rijke pupil en niet op de trouwlustige weduwe heeft voorzien. Als de laatste zich daarna ontpopt tot giftmengster, heeft men meer dan genoeg van dit slecht geschreven, ook van stijl- en taalfouten wemelend verhaal. Het was werkelijk de moeite waard *oorspronkelijk* op den titel te plaatsen en zoo weinig moeite te doen voor de schoone moedersprake. De naamvallen worden hier niet zoozeer weggelaten dan wel met elkaar verward, dat de haren U te berge rijzen. Er is geen uitdrukking te vinden voor het pruikachtige en ongelijke in den stijl. De inhoud is gerekt, met opgeblazen

nietigheden. En, aandoenlijk zijn de tamme helden en heldinnen, als in de dagen van Reinvis Feith. Wanneer b.v. een aardig jong meisje om een jonkman lacht, met wien zij den spot dreef, schreit zij later van berouw over het gebeurde. Wijs er mij zoo eentje in werkelijkheid.

Als een staaltje van den stijl sla ik op blz. 40: ‘Hij was nu in een positie van betrekkelijke onafhankelijkheid, als compagnon in een flinke zaak en ofschoon vooreerst door verplichte uitlandigheid, ter wille van de zaak, van hen, die hij liefheeft, heeft hij toch het vooruitzicht nog gescheiden moetende leven eenmaal geheel onafhankelijk te zullen worden en hun voortdurend bijzijn te genieten.’

Deszelfs is met andere antiquiteiten hier ook te vinden.

Hiermee kan ik volstaan.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Augustus-aflevering vertaalt Dr. Nico van Suchtelen Dante's Vita Nuova. Geertruida Carelsen keuvelt over Noorwegen, het land van Selma Lagerlöf. De heer G.J. Vos Azn. besluit het verhaal van Booker T. Washington's bezoek aan Europa, de heer A.W. Stellwagen het verhaal van Bismarck's dagen van strijd met zijn Koning. De heer J. Eysten acht het arbitage-verdrag tusschen Nederland en Amerika een model voor het op dit gebied bereikbare. Prof. Dr. P.H. Damsté geeft Hollandsche versie's van fragmenten uit zijn bekroond Latijnsch gedicht; Herman Middendorp zingt gedichten.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Augustus-aflevering wordt geöpend met liefdesverzen van Hélène Swarth. Dr. P.H. v. Moerkerken Jr. besluit zijn roman ‘de Bevrijders’. Mr. C.Th. van Deventer bepleit de heffing van een extra-bijdrage tot dekking van de aanschaffing eener vloot voor Indië.. Mr. H.G. van der Vies zet zijn beschouwingen over den hernieuwden strijd tegen de doodstraf voort. Dr. P.C. Boutens vertaalt Novalis' XIIIde geestelijke lied. De heer P. Valkhoff besluit zijne beschouwingen over Anatole France. De heer Carel Scharten geeft een novelle: ‘de kappers van Tremalfo’. Dr. J.J. Tesch behandelt de geologische ontwikkeling der diepzee fauna, Joh. De Meester de brieven van Vincent van Gogh, Dr. Jan Veth de aanbidding der H. Drie Koningen van Hugo van der Goes in 't Berlijnsche museum.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Augustus-aflevering vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende Strand. Bekentenis is een novelle van Dorothee Buijs. Dooitijd en Hooitijd bezingt de heer Felix Timmermans in zijn forsch gekleurde Vlaamsche natuur-tafereelen. Jac. van Looy geeft een bijlage ‘Het Verhevene’. De heer Frans Erens geeft indrukken

uit Colmar. De heer Corn. Veth kondigt een nieuwe schilderkunst ten onzent aan. A. van der Stok en M. Cohen Jr. geven gedichten.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

De Augustus-aflevering wordt geöpend met een literair tournooi tusschen Prof. Kamp te Potchefstroom en den heer Albert Verweij over de Afrikaansche poëzie. Mej. Nine van der Schaaf vervolgt haar novelle, Heerk Walling, de heer J. Koopmans zijne beschouwing over Elisabeth Maria Post.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de Augustus-Aflevering zet Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman zijne critiek over de opleiding der juristen voort. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine schrijft over Tomy Fallot. Wilmer geeft een novelle: 'Peetje keert huiswaarts.' De heer S. Coolsma vervolgt zijn studie over De Vermeende Aap. v. G. bezingt een meisje.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

De Augustus-aflevering wordt met een gedichtje van Franck Gericke geöpend, getiteld: 'De Meester'. De heer Westerkerk - Wirtz draagt een novelle bij, getiteld 'Verbonden' Over de levensomstandigheden van Spinoza doet de heer J. Petri mededeelingen Käthe Mussche bezingt Grijsaards in 't lentepark.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.**

De Augustus-Aflevering wordt geöpend met een aan Max Rooses gewijd 'in memoriam' met fraai portret. De heer K. Schmidt Degener zet zijne door illustraties overvloedig gedocumenteerde uitvoerige studies over het genetische probleem van De Nachtwacht voort. De heer Jac. van den Bosch bespreekt wandschilderingen van R.N. Roland Holst in het gebouw Nederlandsche Heidemaatschappij te Arnhem.

***De Levende Natuur*, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 Augustus wijdt de heer Jac. P. Thijssen een hartelijk herdenkinswoord aan zijn vriend en medewerker, den 22 Juli j.l. te Gerolstein plotseling overleden heer E. Heimans. De ontslapene zal in den breeden kring der natuurvrienden diep worden betreurd. Dr. J.J. Tesch vervolgt zijne mededeelingen over krabben en kreeften. De heer Jac. P. Thijssen deelt een en ander mede over Steenbreken (saxifragae). De heer S. Leefmans vervolgt de beschrijving zijner excursie naar het kratermeer op den Kloet. De heer J. Drijver verhaalt wetenswaardigheden

van den akkerleeuwerik. De heer J. Brummelkamp vervolgt zijn botanische excursie in de omstreken van Zutphen.

In het nummer van 15 Augustus geeft de heer Jac. P. Thijssen een onopgesmukte maar warm gevoelde beschrijving van het leven van E. Heimans. Over caprificatie bij de Smyrna-vijgen vangt de heer K.J.J. Lotsy een studie aan. De heer S. Leefmans besluit zijn tocht naar het kratermeer op den Kloet. Tot bescherming van dieren en planten wekt de heer T. Scheltema op. De heer J. Brummelkamp vervolgt zijn botanische excursie bij Zutphen.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In de aflevering van 25 Juli wordt het karakter geschetst van den heer P. Hols, Secretaris van den Alg. Ned. Typografenbond.

Ontvangen boeken.

Else Berner, *Lieder aus Holland.* P.N. van Kampen en Zoon, A'dam.
Frans Bastiaanse, *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde*, I. Nederl. Bibl. 290/93.

Vondels' Spelen, III. 3. Zuugchin - Noah - Huygh. - De Groote Sophompaneas. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Dramatische werken van Bernard Canter, *Medea. De bron der jeugd. De Gijzelaars.* Valkhoff en Co., Amersfoort.
Veen's Gele Bibliotheek, No. 11. E. Overduyn - Heyligers, Badmoedertje. L.J. Veen, Amsterdam.
Jean Stapelveld. *Het hoogste huwelijk?* Modern Bibliotheek.
Wereldbibliotheek, 287/89. R.K. Duncan, Moderne Wetenschap. Derde uitgaaf.
Wereldbibliotheek, 294. Ralph Waldo Emerson, Zeven Essays. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
A.C. Duker, *Gisbertus Voetius,* III. 3. (Hoogleerschap, 1634-1676). Boekh. en Drukkerij v/h. E.J. Bril, Leiden.
Mr. J.D. Veegens, *Schets van het Nederlandsch Burgerlijk Recht*, III. 3. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 58e deel, 2e en 3e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.

Pauwelienke.
Elise Soer.

I.

DE klokken beierden ter hoogmis. Zwaar, plechtig, met iets dringends in den sonoren roep, daar hoog in de lucht, zwierden de klanken boven de hoofden der menigte, als waren zij stemmen van onzichtbare, gevleugelde boden, zich bewust van het heilige hunner zending. Zij noodden niet tevergeefs. Een dichte menigte stroomde toe uit straten en stegen, naar het plein, waar de St. Gudula zich verhief; Brussels schoonste kerk. Breede trappen leiden naar den hoofdingang. Grijs en oud was het gebouw reeds toen, tegen het einde der zestiende eeuw. Met zijn strenge lijnen opwaarts strevend, als in een dicht woud slanke dennenstammen, rij aan rij, zou de geweldige kracht, waarvan deze steenmassa getuigt, iets dreigends hebben, liepen niet al de reeksen uit in spitse luchters, wier toppen het hemellicht opvangen, mat flonkerend, als overwaasde juweelen.

De spaarzaam versierde bogen en kroonlijsten, de weinig bewerkte rozetten boven de ramen, brengen het hunne bij tot den voornamen eenvoud van het geheel. Evenals bij de Nôtre Dame, te Parijs, eindigen de twee hoektorens elk in een massief vierkant, welks voltooiïng het toenmalig geslacht had aanschouwd. Daartusschen steekt een slank torentje op, bevallig het zware, ietwat sombere van den bouw verluchtigend; op zijn beurt weer kleinere torens torsend, wier gekartelde zijden geestig afteekenen tegen de sober opgetrokken hoeken.

Maar de menigte, gewend aan het uiterlijk der kerk, had, evenals in onze dagen, op den bewusten morgen, waarvan hier sprake is, weinig oog voor de schoonheid van dit ‘gebed in steen’. Zij spoedde zich naar binnen met ongewone haast. Iets bijzonders stond te gebeuren, waarvan velen getuigen wenschten te zijn.

‘Zoo Willemke, gaat ge ook ter hoogmisse?’ vroeg een eenvoudig gekleed burger aan een grijsaard, die op zijn stok

leunend, een weinig ter zijde van het gedrang stond toe te zien.

‘Och Thijssen Janszoon, wat zal ik je zeggen?’ luidde de wedervraag. ‘Is het mij als U van morgen niet minder om den dienst, dan wel om dit schouwspel te doen?’ Hij wees daarbij met zijn stok naar de driftig voortspoedende menschenmassa. ‘Die daar allemaal heenloopen, doen het ook niet zuiver ter eere van God en de lieve Heiligen. Veeleer willen ze onze Aartshertogen en hunnen hofstoet bewonderen.’

‘Nu, dat is te begrijpen’, meende de ander. ‘Onze Aartshertogen droegen den rouw over den dood van Koning Filips II zoo lang in Italië; pas zoo kort geleden werden zij hier feestelijk plechtig ingehuldigd, wie zou niet uitloopen om hen te zien, en vooral onze fiere, vrome Isabella, Clara, Eugenia, die zich waarlijk reeds bemind wist te maken.’

‘Och ja, de hoop op betere tijden herleefde bij haar komst. Het is echter bij hopen gebleven,’ zuchtte Willemke. ‘De dagen van Margareta van Parma keeren niet weder. Oorlog is het en oorlog blijft het. En belastingen, dat we moeten betalen!’ -

‘Alva's tiende penning is er niets bij,’ antwoordde Thijssen Janszoon.

‘Waar halen die Hollanders toch al het geld vandaan?’ viel Willemse weer in.

‘Ja, en ze schijnen het te hebben. Heeft niet Prins Maurits, toen de gevloekte admiraal van Arragon,

‘don Francisco de Mendoza’, zei Willemse gewichtig

... ‘het fort bij St. Andries pas had gebouwd en zijn tuchtelooze Spaansche benden aan het muiten waren geslagen omdat hun soldij niet werd betaald, hun van zijn kant die soldij laten betalen, waarop zij hem het fort hebben overgegeven?’

‘Nu, Mendoza had ook wel in het Kleefsche kunnen blijven, in plaats van zich in den Bommelerwaard door Maurits op den kop te laten slaan!’

‘Maar onze Aartshertog Albertus zal dan toch wel tegen dien jonge Oranje opgewassen zijn?’

‘Vroeger kardinaal geweest, man...; een geestelijke heer op het oorlogsveld...’

‘Zeg nu niets van onzen Aartshertog. Streng mag hij zijn, maar 't is een krijgsheld. En onze Aartshertogin! die zou zelf wel een leger willen commandeeren!’

‘Was ze door haar vader niet voor Keizerin bestemd geweest?’

‘Ssst. Er wordt gezegd, dat al twee aanzoeken misgeloopen waren voor ze met den Aartshertog is getrouwd; en ze is ook niet jong meer.’

‘Mag zijn, maar het doet me toch goed, dat onze gewesten nu weer gaan meertellen onder zoo'n kloek vorstenpaar. Wat was het doodsch hier in ons Brussel zonder den rijkdom en praal van het hof.’

‘Kijk, stil nu; kijk, daar komen ze!’

Met haar gemaal, Albertus van Oostenrijk, en haar ganschen hofstoet, schreed de Spaansche Koningsdochter juist de breede trappen op; statig, kalm, zich harer vorstelijke waardigheid zeer innerlijk bewust, evengoed als het besef, dat zij, nederige Christinne, devotelijk zich ging neerbuigen voor Hem, wien allen, vorst of bedelaar, gelijk zijn.

Toch, wie hen van een der torenramen uit had kunnen zien, uit een der hoogste vensters van de reusachtige St. Gudula, zou de Aartshertogen en hun gevolg, in al hun pronk en kleurigen tooi, echt nietige schepsels hebben gevonden, wier goud- en zilverborduursels even opschitterden in de zon, als de schilden van glanzende kevers in het gras. De hemelhooge Cathedraal met zijn steenen armen hemelwaarts geheven, predikte een grootheid, waarbij elke andere in het niet verzonk. Intusschen, van dichtbij boden de edelen en krijgslieden, die de Aartshertogen begeleidden, een bewonderenswaardigen aanblik, evenals zijzelven. De statige Spaansche kleederdracht van mannen en vrouwen toonde veel voorliefde voor donkere kleuren; maar de breed uitstaande, witte, met kant omzette kragen, het vele goudborduursel, de schitterende tressen, het geflonker van juweelen, zoowel op den stijven Spaanschen hoed, als in de rozetten der schoenen, de kostbare parelsnoeren en gouden kruisen, de blinkende wapens, wier handgreep vaak glinsterend van diamanten, coquet te voorschijn kwam van onder het korte manteltje uit, welks voering van licht satijn zilverachtig opglansde... dat alles zette leven en gloed bij aan den stoet. Vooral was dit het geval in de kerk zelve, toen het zonlicht door de geschilderde kerkramen zijn wemelend stofgoud als een ragfijn net van zijden mazen, over hem heenwierp.

Maar vele Brusselsche schoonen merkten met inwendig gegenoegen op, hoe noch de Aartshertogin, noch hare edelvrouwen door bijzondere gratie uitmuntten. Onder de mannelijke hove-

lingen zag men daarentegen menig edelbesneden gelaat en kloeke houding.

Ja, wel kalm en waardig schreden de Aartshertogen voorwaarts door de St. Gudula, omstuwd door hun schitterend gevolg, maar zorg, bekommernis van allerlei aard boog hunne zielen ter neder. Het ontbrak Albertus niet aan moed, zijne gemalin niet aan verstand, maar beiden streden voor een zaak, die reeds meer dan half verloren was.

Onder de menigte, die steeds oog had voor uiterlijk vertoon, die verblind werd door de pracht van het vorstelijk gewaad, de rijke kleedij der hovelingen, dachten er maar enkelen aan de benarde omstandigheden, waarin men zich eigenlijk bevond, aan geleden nederlagen, verijdelde hoop... Met blikken, die van nieuwsgierigheid glinsterden, waarin bewondering of afgunst te lezen stonden, ook wel naïve eerbied, schroomvallige onderdanigheid, sloegen Walen en Vlamen de Aartshertogen gade en hun gevolg.

'O moeder, het is een schilderij,' fluisterde een jong meisje, de kinderlijke oogen wijd open van genot.

'Verzuim het gebed niet, Pauwelienke,' waarschuwde deze, zelve neerknielend in haar bidstoel.

Maar het meisje bleef nog een oogenblik turen naar het bont gewemel van al die tinten en kleuren. Door haar ijdel hoofdje flitste de gedachte: 'O, was ik een van deze hoofsche vrouwen... boog een van die schitterende edelen zich ook eens voor mij...' Van vreemd verlangen doorhuiverde haar een rilling. Zij zag niet hoe ook zij werd opgemerkt en hare jonge schoonheid bewonderd, juist door een van die edelen, wier tooi haar zoo sterk in de oogen stak. Trots den eenvoudigen zwarten mantel, die haar omhulde en naar de mode dier dagen ook een deel van het hoofd bedekte, trof haar fijn profiel door de zuiverheid der lijnen, het prachtig Vlaamsche coloriet. De blauwe oogen glansden juweelig, de kleine, kersroode mond had iets lokkends; mollig rondde de blanke kin boven de stijve plooien van den halskraag; het welige blonde haar vatte het gezichtje als in een gouden lijst...

De dienst ving aan. Haastig boog Pauwelienke zich in haar bidstoel, het hoofdje in de handen, als om zich zelve van de geheele wereld en alle ijdele gedachten af te zonderen, en bij het Kyrie eleison steeg hare ziel op ten hooge, in devote aanbidding, alle wereldsche pracht en praal vergeten.

Maar ook de Aartshertogin voelde zich zorg en leed van 't hart genomen, hare moede stemming week; als op engelenwieken werd ook haar ziel gedragen, haar Schepper tegemoet. Krachtig, vol bruiste het door de St. Gudula, de lofzang der eeuwen, alle hoeken vullend, tot in duizelingwekkende hoogte opklimmend. Welk oprecht geloovige was iets anders dan aanbidding, lof, zelfvernedering gedurende den heiligen dienst, terwijl wierookwolken hunne ijle sluiers weefden boven de hoofden der knielenden; sluiers, waarin de zonnestralen tooverachtige tinten wierpen; en de priesters in hunne schitterende misgewaden zich plechtig bewogen voor het altaar, omstraald door een zachtgouden licht, waarin hoog het mysterie werd geheven van den menschgeworden God.

De dienst was geëindigd. Kalm en statig zooals zij gekomen was, verliet de hofstoet de St. Gudula, door de beide hoofddeuren; levendig, druk volgde de menigte; de aarde hernam hare rechten. Slechts hier en daar bleef nog een zeer vrome of zeer bedroefde, zwaar beladen ziel achter, in stil gebed verzonken. Door het voorwaartsdringen der dichte volksdrommen, was Pauwelienke van haar moeder gescheiden. Bevond zich deze achter of voor haar? Zij wist het niet, maar zij moest mede met den stroom. Bij het wijwatervat gekomen, stak zij vlug de hand uit, maar een ander was haar voor, een sterke, gebruinde mannenhand beroerde even het gewijde water en reikte het haar toe op de toppen zijner vingers, die snel de hare aanraakten. De mooie Vlaamsche onthutste ervan. Een edelman bewees haar den ongevraagden dienst; een edelman, wiens mantel van violet fluweel half teruggeslagen, een prachtig met goud bestikt wambuis vrij gaf. Het schemerde het meisje voor de oogen, toen haar blik dien van den jongen vreemdeling ontmoette, die haar glimlachend aanzag. Met een hoofsche buiging trad hij terzijde. Pauwelienke bekruiste zich en schreed droomerig verder. Was haar wensch van daar straks dan plotseling vervuld of had zij een zinsbegoocheling gehad? Maar neen, te helder stond voor haar geest het beeld van den jongen edele met zijn bekorenden glimlach. Zij zag zijn gebruind gelaat, met zwarten snor en puntbaard; zij zag zijn schitterende, doordringende oogen; zij voelde de aanraking zijner vingertoppen... Het violet gewaad, het goudborduursel, zijn hoed met veeren versierd, dat alles had zij zich kunnen ontgeven; maar blik en glimlach bleven haar bij, hielden haar aandacht

zoo sterk gevangen, dat zij hare moeder niet bemerkte, eer deze haar bij den arm greep.

‘Gelukkig, dat we elkaar eindelijk treffen, kind; ik zocht je overal,’ zeide deze bezorgd.

Pauwelienke lachte haar niet kinderlijk toe zooals anders. Zij murmelde iets onverstaanbaars, terwijl zij naast de waardige matrone de trappen afliep.

‘Zal ik het moeder zeggen?’ overwoog zij. ‘Och, waartoe? Moeder is altijd zoo streng, zij zal het ijdelheid vinden, mij beknorren... mij gelust te zwijgen.’

II.

De jonge edelman, die een zoo sterken indruk op het ijdele Pauwelienke had gemaakt, dwaalde dien middag met een der officieren van Isabella's gevolg, een Vlaamsche hopman, die het Fransch sprak als zijn moedertaal, en ook in het Spaansch en Italiaansch niet onbedreven was, door de enge, kronkelende straten der hoofdstad.

‘Ik had mij Brussel schooner voorgesteld,’ zeide de jonkman tot zijn geleider. ‘Men hoorde altijd zooveel van het rijke Vlaanderen... Het is waar, er zijn hier mooie kerken en paleizen, zelfs menig burgerlijke woning is niet onaanzienlijk, maar het geheel haalt niet bij een stad als ons Milaan, ons Venetië.’

‘Uwe edelheid noemt daar ook zoo iets,’ grimlachte de officier, in zijn vaderlandslievende gevoelens gekrenkt. ‘Wil bedenken, dat de bolwerken deze stad in engen ring omsluiten. Ook is hier veel achteruitgegaan door den langdurigen oorlog. De burgerij heeft meer geleden dan menigeen zoo op het eerste gezicht vermoedt. Onze goede stad is geen sleutel tot voorname Alpenpassen, zooals Milaan, noch heerscht zij over zee, als Venetië aan haar golf. Ik ken Brussel door en door; bij een eenigszins langdurigen vrede zal zij spoedig weer opbloeien. Er zit geestkracht genoeg in het Vlaamsche volk, doch handel en industrie kwijnen door den krijg. Er zijn hier plaatsen in de benedenstad, door ijverige burgers bewoond, maar waar het moerassig en ongezond is, de lust ontbreekt verbetering aan te brengen, al is er veel nering en bedrijf. Daar leert men de Vlaamsche bevolking pas kennen; toch zou ik U niet aanraden, er des avonds laat heen te gaan, tenzij onder goed geleide of vermomd.’

‘Marjo! Ik zou er dan juist eens heen willen,’ zei de ander ondeugend, ‘mij dunkt een goede degen op zijde...’

‘Zou U niet veel baten. Met de Vlamingen, die daar wonen, valt niet te gekscheren,’ waarschuwde de hopman. ‘Ook loopt er veel eigen en vreemd krijgsvolk rond. De soldaten spelen hier vaak den baas. Het is ook een ellende met die wanbetaling, het inhouden hunner soldij...’ Er fonkelde toorn in de oogen van den officier.

‘Men moest die kerels flink straffen,’ vond de Italiaan, ‘een tiental hunner ophangen zou er den schrik onder brengen.’

‘Daar komt men niet ver mee, een flinke bom goud zou meer uitwerken. Ik weet er, die den eersten den besten keer... te velde of waar ook... Men wil zich niet langer laten drilooren. Altijd worden zij gepaaid met schoone beloften, dat is om des duivels te worden! Als de Aartshertogen er maar eens waren, heette het, die zouden geld meebrengen, tonnen vol... Zoo werd er gefabeld. Het mocht wat! Vergeef een openhartig krijgsman deze ontboezeming? Goud dragen we op onze kleeren, maar ledig is onze beurs, de arme soldaten krijgen niets. Ja, 't valt niet te ontkennen: de Aartshertogen zijn vroom, dat doet hun veler harten winnen, maar met bidden en zaligsprekingen vult men geen leege zakken...’

Er was in den hopmans iets, waaruit eigen ontevredenheid hoorbaar werd. De Italiaan keek hem scherp aan en dacht er het zijne van.

‘Ik moet die benedenstad toch eens bij avond zien,’ hield hij vol.

‘Werkelijk, don Alonzo, het is een eenzaam man niet geraden, deze muiters, wanneer zij zwaar geladen hunne slaapplaatsen opzoeken, in den weg te treden,’ zei de officier dringend. ‘Om een degen- of messtoot bekreunen zij zich niet veel, en waar de overheid hare verplichtingen niet nakomt, ziet het er altijd treurig uit met tucht en orde. Zooveel mogelijk houdt men de troepen buiten Brussel, te Diest en omstreken, ook langs de Maas, maar verhinderen kan niemand, dat velen de hoofdstad bezoeken. Zoolang er geen geruchtmakende dingen gebeuren, ziet de poortwacht door de vingers, waar zij zelve aan meedoet. Doodslag, vechtpartijen... men is er daar aan gewoon.’

‘Tout comme chez nous,’ lachte de Italiaan zorgeloos.

In een der breedste, best befaamde straten der benedenstad

vol winkels en opslagplaatsen had meester Thijssen Janszoon, Pauwelienkes vader, zijn werkplaats en woonhuis. Als goudsmid of, zooals men toen ook wel zeide, goudslager, had hij veel licht noodig. Hooge ramen, met kleine ruiten, aan den straatkant, ook nog ramen aan den zijde van een binnenhof, verhelderden de vrij aanzienlijke ruimte, die in twee deelen was gescheiden. Het voorste, naar de toenmalige gewoonte, winkel en werkplaats beide. Daar zag het er zeer behoorlijk uit, met 'schappen' langs de wanden, met lange, houten tafels en banken, vlak voor en bij de ramen, waaraan de meester teekende. zijn klanten te woord stond, het goud afwoog of kleine reparaties verrichte, waarbij geen vuur noodig was. Voor het smelten moest men in de tweede werkplaats wezen; daar voerden roet en smook heerschappij; eenige gezellen zongen er bij den arbeid, terwijl zij den hamer hanteerden; anderen zaten er stil allerlei peuterwerk te verrichten. Zeer fijne kettingen, sierlijk gekronkelde banden van edelmetaal, voorhoofdsspangen, gespen, ringen, meer of minder zwaar bewerkt, met ingezette parelen of edelsteenen.,. wat niet al werd hier gewrocht, na zevenvoudige loutering. In veredelde schoonheid werd het goud dan weggeborgen, wachtte stil zijn lot af, evenals een menschenhart, dat veel heeft moeten lijden, eer het rein en goed is geworden.

Eenvoudig leefde Thijssen en zijn gezin, Toch werd gezegd dat hij zeer gegoed, ja zelfs rijk moest zijn, al had het gedrag van zijn oudsten zoon hem indertijd veel gekost. Men fabelde bij de buren van schatten, die zich in de diepe kelders onder het woonhuis zouden bevinden. Uiterlijk viel daar niets van te bespeuren.

'Ons Pauwelienke moet ook vlijtig arbeiden,' zei moeder Thijssen aan wie het hooren wilde. 'Zij heeft haar eigen tafel in vaders werkplaats; daar staat haar stoel en haar voetschemeltje, als in een nis, aan den kant van den hof, bij een hoog raam. Iets van haar ouderstalent is op ons meiske overgeërfd. Zij ook teekent vaardig en ontwerpt patronen.'

De buurvrouwen sloegen de handen ineen. 'Zoo'n meiske toch!'

'Maar haar grootste bekwaamheid bestaat eigenlijk in borduren op satijn. Meest in den morgen, op de helderste uren van den dag, is zij daarmede bezig. Nooit ontbreekt het haar aan werk. Vooral nu het hof weer in Brussel is, ontvangt zij meer

bestellingen dan zij af kan. Ik zorg er voor, dat Pauwelienke haar kleine handen blank en zacht houdt, als het satijn, dat haar door de vingers glijdt' stofte moeder Thijssen.

'Ja, mensch, als het bleef haken was het bedorven,' knikte een buurvrouw. 'Mijn Anneke is een kantwerkster, die kan zich ook laten zien.'

'Alles goed en wel', vond een tweede, 'de dochterkens zitten op haar gemak, dat worden ware Madamkens: al het huiswerk komt op de moeders neer.'

'Vader Thijssen werkt het best, als ons dochterken in haar hoekje zoo stil-vlijtig borduurt,' zei moeder, en liet een teekening zien, door den goudsmid gemaakt. Het stelde Pauwelienke voor, zooals zij daar zat, het blonde hoofdje licht gebogen, de oogen op haar arbeid gevestigd,.. als een heiligenbeeldje kwam zij uit in de nis achter haar, den grijzen muur, waartegen haar effen grijslaken kleedje, dat de bevallige figuur eng omsloot, maar even afstak. Pauwelienke hield er van in haar vrijen tijd haar eigen gewaden ook te borduren. Menigeen, die de werkplaats betrad, waagde een zijdelingschen blik naar het aardig meisje, bewonderde hare rijke kleedij maar meer nog het lokkige blonde haar, het lieve gezichtje, de bevallige figuur. Dat zou een mooie vrouw worden; helaas ongenaakbaar, bemerkten de stoute klanten tot hun spijt, als een echt 'Doornroosje.' Niemand waagde het haar aan te spreken. Zij deed of geen enkel bezoeker haar belang inboezemde, sloeg de groote blauwe oogen maar zelden op van haar werk, mengde zich nooit in de gesprekken, als er vreemden waren. Zij was in vaders oog nog steeds 'zijn klein meiske' en voelde zich veilig onder zijn hoede. Bovendien lag een ruige wolfshond meestal aan haar voeten. Kon edeler schat ooit trouwer bewaakt worden? Ja, moeder had het eenig dochtertje liever bij zich gehouden, in de veilige schaduw van het woonhuis, maar na het wangedrag van den oudsten zoon, die naar den vreemde was gevlucht en nadat de tweede het goudsmidshandwerk te Parijs leerde, terwijl de derde idioot bleek, was vader zwaarmoedig geworden. Hem opbeuren kon alleen het liefelijke Pauwelienke. Haar bijzijn vergoedde hem geleden smart. De aanblik van den idioten zoon, die als een goedige hond op iedere wenk heen en weer draafde, pijnigde hem minder, de herinnering aan zijn oudste werd verzacht; het verlangen naar den zoon, te Parijs, veranderde in berustend afwachten. Wanneer de meester

alleen was met zijn dochterke, was haar zoet gebabbel hem verkwikking, het geluid van haar zilveren stemmetje hem de schoonste muziek. Zij zong eenvoudige liedjes, die hij gaarne hoorde; zij lachte om zijn kwinkslagen of ook wel om een enkele opmerking, om een niets, met de heerlijke onbezorgdheid der jeugd. Pauwelienke was hem als de zon, die met haar licht en warmte een duister landschap verheldert.

Aan bezoek en gesprek ontbrak het anders niet in Thijssens werkplaats, vooral oude Willemke kwam dikwijls oploopen.

'De tijden worden nu toch beter,' erkende hij op een keer. Oorlog, geloofsvervolging, armoede zijn slechte gezellen voor het goudsmidsbedrijf. Dat heb je ook ondervonden, meester Thijssen.'

'Maar al te veel,' knikte de meester, een gouden schakel dichtknijpend. 'Het helpt, dat we weer een eigen vorst in ons midden hebben.'

'Zeker, de voortdurende afwezigheid van Koning Filips is hier, vooral na onze afscheiding van de noordelijke gewesten, zeer smartelijk gevoeld,' zei Willemke op zijn deftige, langzame wijze van spreken. 'Als het nu vrede werd,' en hij klopte beverig met zijn stok op de houten tafel, 'zij het met verlies van de Noordelijke broeders, zouden er goede dagen aanbreken voor den stillen handwerksman. Het ruwe krijgsvolk, dat meer onveilig dan veilig maakt, kon afgedankt of elders gebezigd worden. Men zou zich weer tehuis gaan gevoelen in eigen woning.'

'Toch, de vrede liet zich wachten tot dusver,' sprak Thijssen bezorgd. 'Wel eenigen voorspoed, maar niet wat men gedroomd heeft, bracht de aanwezigheid van het hof. Evenwel, laat ons dankbaar zijn, kleine munt is ook geld.'

'Kijk eens,' zei moeder Thijssen tot Willemke, terwijl zij met opgestroopte mouwen, zoo van haar waschtobbe geloopen, den oude een kruik bier kwam brengen, 'kijk eens wat onze Pauwelienke nu weer borduurt. Een van de dames van het hof heeft zich verloofd met een Italiaansch edelman, een graaf of zoo iets. Pauwelienke zal een deel aan het bruidskleed borduren met de wapens der dame, omslingerd door bloemen en ranken, fijn zilverdraad op wit satijn. Is het niet prachtig? Het is een werkje, dat maanden zal vorderen. Al verscheidene malen hebben de kamervrouwen der aanstaande bruid met Pauwelienke overlegd; zij heeft ook samenkomsten gehad met

de vrouwen, die het kleed verder bewerken en naaien zullen. Eens heeft zij de edeldame zelve gesproken, die zich verwaardigd heeft haar enkele aanwijzingen te doen in een Fransch, waarvan Pauwelienke door de Spaansche uitspraak niet veel begreep, want zij kent haar Fransch zoo goed als vader.'

'Ei, ei, Pauwelienke aan het hof! word niet hoovaardig, kind,' waarschuwde oude Willemke.

Pauwelienke lachte en boog zich even over haar borduurwerk.

'O moeder, ik meende dat alleen een zeer schoone dame zulk een kleed zou kunnen dragen; maar zij is niet mooi moeder, en niet jong ook. Als ik haar was, had ik geen wit satijn gekozen, het zal erg afsteken bij haar gezicht.'

'Kleine wijsneus,' lachte moeder, 'onder den sluier zijn alle bruiden mooi, en bij zoo hooge lieden, vooral als zij veel geld meebrengen, vraagt men niet naar schoonheid. Bovendien is dat alles maar ijdelheid.'

'Het geld of de schoonheid, moeder?' vroeg Pauwelienke schelms.

'Beide,' was het antwoord der matrone.

Pauwelienke dacht er het hare van.

Terwijl zij borduurde en haar vader de klanten te woord stond, of zelf in allerlei arbeid was verdiept, gingen de gebeurtenissen in de groote wereld daarbuiten haar eigen gang, schijnbaar zonder eenigen invloed uit te oefenen op de nederige personen in den goudsmidswinkel. Men redekavelde over vrede en de oorlog stond op 't vinnigst hernieuwd te worden.

Eenige weken later trad dezelfde hopman, die don Alonzo eens door den stad had geleid, op eens Thijssens werkplaats binnen. Hij liet er een kleine reparatie verrichten en begon al wachtend, Vlaming, die hij was, met zijn landslui een praatje.

Ja, de geruchten spraken waarheid. Om de wandaden der Duinkerker zeeroovers te straffen, die de Noordelijken noodzaakten in dit jaar wel zestig schepen, ter beveiliging hunner koopvaardij in zee te sturen, drongen Holland en Zeeland aan op een inval in het Vlaamsche land. Juist nu leek het den Staten zeer geschikt voor zulk een expeditie. Waren niet de Spaansche troepen te Gent, Diest, Antwerpen in volle muiterij? Werden de strooptochten der Hollanders niet maar zwak afgeslagen, als zij zich waagden diep in Vlaanderen en Brabant? Was de oorlogspartij niet tot zwijgen gebracht, na de

nederlaag, door Mendoza geleden? Heerschte er zelfs geen hongersnood hier en daar in de ongelukkige gewesten, nu de Hollanders er geen koren meer brachten? Zeker, mijnheeren Staten hadden de kansen goed berekend. Naar vrede, vrede reikhalsde alles in het Zuiden. Het Noorden werd er te krijgshaftiger, te vermeteler, te ondernemender door.

'Hadden wij geld, meester Thijssen, wij zouden ze keeren, maar maakt eens een vuist, als ge geen hand hebt,' bromde de officier,

De goudsmid zag zijn bezoeker ernstig aan.

'Dat het er zoo slecht voorstond, wist ik niet,' zeide hij.

'De Noordelijken zijn het meest kwaad, omdat wij de volle erkenning der Staten-Generaal weigeren; ze willen ons wat deemoediger stemmen,' meende de hopman, vertrouwelijk met een landgenoot, blijde zijn bezwaard hart eens te kunnen luchten. 'Waarom zouden zij het bestaan van een roofnest als Duinkerken langer dulden, wanneer zij de macht hebben het te vernietigen? Zoo spreekt mijnheer Van Oldenbarnevelt. Maar hij, die het zwaard der Republiek draagt en eervol, dat moet ik toegeven, prins Maurits van Oranje, maakt tegenwerpingen. Hij acht het voornemen uitermate roekeloos. Graaf Willem van Nassau valt hem bij. Op de Victorie zou korte blijdschap volgen; op een nederlaag de ondergang van den staat. Zoo vertelt men, als onze berichtgevers het wel weten. 't Is het geheele land hangen aan een zijden draad, oordeelt deze Nassau. Dus wie weet of de heeren Staten hun zin kunnen doorzetten?'

Maar zij dreven dien door.

Willemke was er niet over uitgepraat met zijn beverige stem, hoe men daar in het Noorden alles in gereedheid bracht, aan de grenzen troepen samentrok... 'O, een reuzenleger!' riep de oude man, 'onze spionnen zeggen: vele duizenden, goed bewapend, prachtig van alles voorzien. Geld noch moeite sparen die ketters. Wat zal ons overkomen? Wat moeten we beginnen?'

'Niet jammeren,' zei vader Thijssen. 'Handelen, dat is de boodschap.' Van ernstige gedachten vervuld, zweeg hij onder het werk, slechts nu en dan een opmerking plaatsend. Pauwelienke zag hem vaak bezorgd aan. Waarover peinsde haar vader, als hij zoo stil zijn teekenschrift hanteerde of in gedachten verzonken, voor zich uit staarde, met de goudschaal in de hand?

‘Zij zijn er, zij zijn er!’ riep Willemke buiten zich zelf van angst, de werkplaats binnenstrompelend, zo*o*dat Pauwelienke van schrik opsprong en haar vader zich half toornig tot den grijsaard keerde.

‘Ze zijn toch niet hier; ze staan aan de grenzen, dat weet ik al lang,’ beet hij hem toe.

‘Neen, ze zijn over de grenzen; met schepen zijn ze gekomen, en geland met man en macht. O, arm Vlaanderen, wat zal U overkomen?’ De oude man hield de handen biddend omhoog.

Zoo zat het Zuiden verslagen ter neer, terwijl het Noorden trilde van strijdlust.

‘Helaas al de verschrikkingen van den krijg wachten ons in eigen gewesten,’ jammerde Willemke.

Eenige andere mannen waren nu ook binnengetreden en luisterden verontrust toe. Thijssen gaf Pauwelienke een wenk, dat zij naar het woonhuis zou gaan, bij hare moeder. Het meisje ging volgzaam weg, na haar vader bedroefd de hand te hebben gedrukt, met een streelende beweging. Thijssen oogde haar zuchtend na.

‘Ja, hoe kunnen wij ons de Hollanders van 't lijf houden, met muitende troepen?’ klaagde een der mannen.

‘Het gevaar maakt hen onmisbaar, zij weten dat te goed. Daarom eischen zij geld, geld, geld, en de schatkist schijnt ledig...’ berichtte een ander.

‘Een nieuwe Spaansche furie steekt de vuisten op in 't verschiet,’ riep een derde.

‘God en Zijn heiligen behoeden ons,’ bad vader Thijssen.

‘God straffe de muiters!’ zei de vriend van over de straat. ‘Zij schreeuwen om hun soldij; straks loopen ze nog over tot Oranje, die prompt betaalt, dat weet een ieder.’

‘Straks is de vijand in Brussel,’ kermde Willemke, ‘het land veroverd, en zullen ze ons plunderen en brandschatten.’

‘Gemak, gemak’; riep de hopman, ‘Wat ik aan goud en juweelen bezit geef ik voor de verdediging van mijn landen,’ heeft de Aartshertogin gezegd. Maar de Aartshertog heeft dat niet willen aannemen: ‘we kunnen Uwe kostbaarheden verpanden, mevrouw’ heeft hij geantwoord: ‘nog zijn er lombarden en juweliers die er groote sommen op kunnen verstrekken.’

Vader Thijssen liep zijn werkplaats op en neer, in al dieper gedachten verzonken.

Tegen den avond, toen het reeds schemerde, trad een rijk gekleed man bij hem binnen. Na een korte woordenwisseling, de vreemde sprak vloeiend Fransch, met Italiaanschen tongval, nam de goudsmid zijn bezoeker mede naar een binnenvertrek van het woonhuis, wat hij anders nooit deed.

Vrouw Thijssen en hare dochter zaten er bij kaarslicht te werken. Op verzoek van den huisheer rezen beide vrouwen ijlings op en wilden het vertrek verlaten.

'Het spijt mij dat ik u stoor,' zeide de vreemde hoffelijk, in het Fransch. Pauwelienke zag op en herkende 'haar ridder' uit de St. Gudula. Ook hij herkende zijn blonde schoone, maar in haar fraai geborduurd huisgewaad leek zij hem duizendmaal bekoorlijker toe dan onder de zwarte huive. Hij glimlachte met een heimelijken blik van verstandhouding, die haar het bloed naar het voorhoofd joeg. Geheel verward volgde zij hare moeder.

'Vader, wie was die vreemde?' vroeg zij, nadat de samenkomst, die lang had geduurd, was afgeloopen, en de ander het huis had verlaten.

'Maar kind!' berispte de moeder.

'Ik mag het je niet zeggen, dochtertje,' zei de vader, haar een kneepje in den wang gevend. Hij scheen bijzonder opgeruimd, als iemand, die een goede daad heeft verricht. 'Zeker goede zaken gedaan,' dacht zijn vrouw.

'Het is een voldoening voor een eerlijk man, als hij in tijd van nood, eer gezocht wordt dan de Lombarden,' roemde Thijssen.

'Wees maar voorzichtig,' waarschuwde de verschrikte echtgenoote.

Reeds den volgenden dag keerde de vreemdeling weder, nu in den morgen. Pauwelienke zat te borduren in haar hoekje, ditmaal hield zij de oogen niet neergeslagen zooals anders. Thijssen Janszoon rees eerbiedig op bij zijn komst, maar de edelman riep lachend:

'U breng ik waarover wij spraken, meester Thijssen, maar dit schoone kind hier mag ik wel eerst deze kleinigheid vereeren.' Meteen wilde hij een roos op haar tafel leggen. De wolfshond, die schijnbaar te slapen lag, sprong, bij de drieste nadering van den vreemde, woedend blaffend overeind. Snel werd het dier tot rust gebracht door vader en dochter.

'Een grimmige draak, die uw prinsesje bewaakt, meester

Thijssen,' zei de vreemde kalm. Hij had haar de roos onderwijl in het uitgestoken handje gelegd.

'Pauwelienke!' riep Thijssen Janszoon verbaasd en ontevreden. Zijn dochter bloosde hevig, zij liet de roos op tafel vallen, lispelde een enkel woord van dank en nam haar borduurwerk weer op. Tinus, de idioot, had het tooneeltje dom aangegaapt; nu griste hij de roos weg, stak die op zijn muts en danste er de werkplaats mee rond, tot zij ontbladerd op den grond viel. Pauwelienke zeide geen woord, maar de tranen sprongen haar in de oogen, zoodat zij ze haastig afwischte, vol vreeze dat de schoone zilveren figuren, die zij borduurde, er door bevlekt zouden worden. De vreemdeling zag onwillekeurig naar het werk; hij onderscheidde een gedeelte van het wapen der aanstaande bruid. Met een binnensmonds gemompelden vloek trad hij terzijde. De hoffelijke bedoeling van den edelman scheen geheel mislukt, werd hij daarom zoo wrevelig?

'Nu onze zaken,' sprak hij uit de hoogte tot den vader, die al dien tijd bezig was geweest den hond te kalmeeren. Pauwelienke bukte zich diep over het satijn; zij keek niet meer op, hare kleine, witte handen sidderden. Vader Thijssen en zijn bezoeker verlieten het vertrek. De wolfshond vlijde zich liefkoozend tegen het kleed zijner meesteres, maar het meisje streelde hem niet, zooals anders over den trouwen kop, integendeel strekte zij den voet uit en schoof hem van zich af. Dien avond beschikte Isabella over een groote som gelds.

III.

In een hooge, sombere zaal van het paleis der aartshertogen, zaten Isabella's hofdames, in zwaren rouw gekleed, bijeen. Zij bespraken in half verbitterde, half gebroken stemming de gebeurtenissen der laatste weken.

'Wat al groote verwachtingen in rook vervlogen,' treurde er een.

'Het is haast ongelooflijk! Alles scheen zoo gunstig beschikt. Heeft onze Aartshertogin niet in eigen persoon te Diest de muiters bedwongen? Hoe fier beval zij de troepen aan te treden; hoe geestdriftig klonk haar vurige toespraak. Steenen zou zij vermurwd hebben. Welk een onvergetelijk tooneel. Ik zie haar nog voor mij te paard, de fiere amazone, en de muitende mannen tot plicht en eer terugkeeren...'

‘Ja, onze schoone vorstin riep hen op ter verdediging onzer alleenzaligmakende kerk, spoorde hen aan de ketters te verdelgen, als een Gode welgevallige zaak,’ zuchtte hare buurdame. ‘God en zijn heiligen hebben het anders gewild.’ Zij vouwde de bleeke handen op het zwarte kleed en staarde stil in haar schoot, als verzonk zij in gebeden. ‘De hoop op buit sprak ook een woordje mee,’ lachte een derde vergramd. ‘Buit! Herinneren de dames zich nog, hoe wij de Noord-Nederlandsche gewesten al schertsend onder ons verdeelden? Maria-Jozef! We zijn er zoo kaal afgekomen als kerkmuizen!’

‘En het stond alles zoo mooi voor de onzen,’ herinnerde zich een vierde. ‘Prins Maurits wist niets af van onze bewegingen. Hij werd slecht gediend in het Vlaamsche land. De Aartshertogen waren reeds te Gent, toen hij het beleg ging slaan voor Nieuwpoort. Oranje moet al bijzonder kwaad geluimd zijn geweest, toen hij er van hoorde. Trouwens, 't is een brombeer! O, stel u voor, dames, wat de Aartshertogin zelfs tot mij zeide, voor zij optrok: “Mij gelust te zien hoe zich die van Nassau stellen zal, als hij voor mij gebracht wordt.” Och, zoover was het nog niet en zou het niet komen.’

‘Laat dien Nassau met rust, ik kan zijn naam niet hooren,’ riep de eerste spreekster driftig. ‘Denkt liever aan onze dooden, onze gewonden...’

‘Ja, ook mijne arme don Alonzo,’ zuchtte een der dames hartbrekend. ‘Wie weet of hij zijn arm behoudt, zijn rechterarm...’

‘Hij heeft er ten minste het leven afgebracht... Hoevelen zijn er niet gesneuveld... sprak de kleine, bleeke jonkvrouw, met de gevouwen handen, doorzichtig als albast op haar rouwgewaad rustend, zij weende.

De ouderen zagen eerst haar, toen elkander bedroefd aan. Een beklemmende stilte scheen met het wegstervend daglicht in de groote zaal te zijgen.

‘Kom, de Aartshertog heeft den moed niet verloren, laat ons ook niet treuren, als die geen hope hebben,’ begon er eene te troosten. ‘Prins Albertus gaf een voorbeeld van kloekheid, zooals weinig te roemen zijn. Al ontkwam hij zelf ternauwernood, al werd Mendoza gevangen; hij uitte geen klacht. Dadelijk heeft hij de troepen verzameld, zich voor Dixmuiden gelegerd en Prins Maurits is afgetrokken. Ik vraag u allen, lieve dames, wat heeft die zege bij Nieuwpoort den Hollanders

gebracht? Een beetje eer en veel getwist. Mijnheer van Oldenbarnevelt moet woedend zijn op die van Nassau, omdat hij in plaats van dieper ons land in te trekken, zich inscheepte naar Zeeland. Geen wonder, dat de onderhandelingen over den vrede dan ook weer afgebroken zijn; mijnheer van Oldenbarnevelt....'

'Och, al die politiek, ik versta er niets van,' klaagde hare bleeke buurdame moedeloos.

'Wij moeten er ons wel mee inlaten, dames, als men er onze mannen, onze bruidegoms, onze broeders mee vermoordt,' riep de verloofde van don Alonzo spijtig.

'Laat ons dan het voorbeeld van onze doorluchtige vorstin volgen en in den gebede, in vrome overpeinzingen, in werken van liefdadigheid troost zoeken,' liet de zachte stem der kleine bleeke edelvrouw zich weer hooren.

'Best, maar onze kloeke Aartshertogin blijft intusschen van alles op de hoogte en staat haar gemaal met raad en daad ter zijde,' hield de andere vol, wier eigen gelaat van schranderheid getuigde. Zij zou gaarne haar afgebroken verhaal over Oldenbarnevelt hebben vervolgd, maar men liet er haar den tijd niet toe.

'Vrede of oorlog... Mijn bruidskleed lag gereed, mij trok het zonnig Italië... Nu is mijn huwelijk voor wie weet hoe lang uitgesteld. Don Alonzo de Navaro ligt zwaar gewond...'

'Hij zal herstellen. De wond staat gunstig,' bemoedigde men haar. 'Nog eenige weken geduld...'

'Ik heb reeds zoolang gewacht,' morde de dame meer teleurgesteld dan medelijdend.

'Toch niet zoolang als ik indertijd,' dacht Isabella, die stil en ernstig was binnengetreden, zonder dat een harer dames haar bemerkt hadden. Ook zij droeg zwaren rouw en zag er in dit somber gewaad, met het bidsnoer aan haar gordel, meer uit als de vorstelijke overste van een klooster, dan als een jong gehuwde vrouw. Bij hare nadering rezen de dames verschrikt overeind en bogen eerbiedig voor de souvereine.

'Het spijt mij een uwer in ongeduld te hooren klagen,' zeide Isabella hoog. 'Ons past vertrouwen in het bestuur eener alwijze Voorzienigheid. Wat over ons beschikt zij, hoeveel dieper smart heeft niet de Allerheiligste Maagd gedragen? Mijne dames, laat ons bidden!'

'In de hooge, sombere zaal zeeg de schemering dieper, al

dieper neder, zoodat de kleine groep der in 't zwart gehulde vrouwen nog slechts onduidelijke omtrekken vormde. Stil bogen zich hare hoofden... Als het zoet gemurmel eener beek, ontsprongen op ongerepte hoogten, zich spoedend naar eindelooze diepten, zoo rezen en daalden hare stemmen, bij het glijdend ruischen der koralen, in het gebed, dat ten slotte verstierf in een zachten zucht: ‘Ave Maria!...’

IV.

Achter het huis van meester Thijssen bevond zich niet wat wij tegenwoordig een tuin zouden noemen, maar een onordelijk uitziende lap gronds, die tot allerlei doeleinden diende. Er stonden eenige schuren tot berging van gereedschap en rommel, ook waren er opslagplaatsen voor het hout, waarmede de smeltoven werd gestookt. Eenige fraaie oude boomen, welig uitgegroeid, beschaduwden den met gras en onkruid overwoekerden bodem, waar men de stammen als toevallig had laten staan, zonder ooit aan snoeien te denken. Zij vormden schaduwrijke oasen in dit armzalig gebied. Het laagste gedeelte van het erf had men opgehoogd, er was ook een soort van kade of steenen borstwering aangebracht, om bevrijd te blijven van het water, als de Senne, die hier langs stroomde, buiten hare oevers trad. Dezelfde Senne, die nu overwelfd, herschapen is in de bekende, breede ‘boulevard,’ waar elke herinnering aan de landelijke oevers en de vroegere moerassen, hier ter plaatse, is vervallen. Een vrij hooge muur verhief zich ter weerszijden van Thijssens erf, met links een deur of poort, die uitkwam in een achterstraatje. Deze deur diende voor de gezellen, die dus den winkel niet behoefden door te gaan, als zij zich naar hun werk begaven of naar huis gingen. Men beweerde dat de muren dagteekenden uit den tijd, toen het huis van den goudsmid, met de woningen van eenigen zijner buren, een klooster was geweest, en zijn erf hunne begraafplaats. Enkelen der oude boomen zouden door de monniken zijn geplant. Velen vertelden dat er vaak dwalende lichtjes werden gezien en zonderlinge naargeestige zuchten gehoord; de gezellen sloegen een kruis, als zij er des avonds moesten doorgaan. Thijssen had huis en erf indertijd goedkoop kunnen krijgen, daar men uit bijgeloovige vrees deze plaats schuwde. De eigenaar kwam zelden in dit rommelig oord,

zijn vrouw bezigde een gedeelte, vlak bij de woning, voor haar kippenren en huishoudelijke werkzaamheden.

Tinus wist niet wat vrees beteekende, klom er in de boomen en bedreef kattenkwaad. Pauwelienke voederde er elken dag hare duiven. Ook liep zij er wel eens op en neer, nu het zomer was, met haar trouwen metgezel, den wolfshond, als vader en moeder hun middagslaapje deden. Bij klaarlichten dag konden de geesten niemand deren, bovendien bad zij er vlijtig haar rozenkrans...

Op een heeten Augustusdag bevond het meisje zich heel achter in den hof en stond er, over de borstwering geleund, in het water te turen. De Senne lag er klaar en stil als een spiegel, waarin haar beeldje weerkaatste, als zij zich ver vooroverboog. Geen zuchtje bewoog de warme lucht. Uit het onkruid langs den oever stegen prikkelende geuren op, enkele libellen zweefden over den plas. Pauwelienke droomde. In haar kinderlijke verbeelding zag zij zichzelve als betooverde prinses, wier bevrijder toefde te komen. Prinses! zoo had de vreemde edelman haar genoemd. Ach, welk een angst had haar doorhuiverd, toen vader zich had laten ontvallen, dat ook hij was opgetrokken, om den inval der Hollanders te keeren; hoevele gebeden had zij gefluisterd voor zijn behoud. En niets had zij sinds van hem vernomen. Vader had zelfs zijn naam niet willen zeggen. Verdrietig! Zij was nu toch een volwassen meisje, in vaders oog bleef zij een kind. Zij had nog minder vrijheid van beweging dan Tinus, wien God het verstand had benomen, om goed van kwaad te onderscheiden.

Pauwelienke zuchtte. Wat was het warm! Haar rijk geborduurd, luchtig linnen kleedje werd haar zelfs lastig. De zon broedde op de steenen en wekte allerlei zonderlinge gedachten in het hoofd van het jonge meisje. Zij benijdde de vlinders, die over de struiken zweefden en de vogels in de lucht. Nooit had zij te voren zich belemmerd gevoeld in hare bewegingen, hoe kwam dat zoo op eens? Nu kwam zij zich zelve voor als een mishandelde, opgesloten maagd, een onvrijwillig nonneke. Zij dacht aan eenige vriendinnen, die zich allen in een grooter mate van vrijheid verheugden dan zij. Waarom toch? Onbewust rukte het meisje aan een keten, die haar hinderlijk werd, waarvan zij het bestaan kort te voren echter nooit had bemerkt. Daar, terwijl zij zoo peinsde en zich verongelijkt voelde, werd het poortje van haar vaders erf langzaam, voorzichtig geöpend.

Twee donkere oogen in een gebruind gelaat, dat Pauwelienke zich maar al te goed herinnerde, ontmoetten de hare. De wolfshond richtte zich met een ruk op en gromde. Pauwelienke greep hem bij den halsband. Angst, vreugde, schrik, een chaos van gevoelens doorsidderde haar. 'Koest, Juun, koest, ga liggen!' beval zij met verstikte stem. Gerustgesteld trad de vreemde den hof binnen, schreed haastig op het meisje toe en groette haar eerbiedig, den bevederden hoed met sierlijken zwaai ter aarde buigend. Zij, verlegen en ontdaan, beantwoordde den groet ternauwernood.

'Quelle hardiesse!' riep zij angstig.

'Zou ik niet alles durven, om u te zien, Pauwelienke?' zeide de vreemdeling in zijn zoetklinkenden tongval.

Bij den vleienden toon, waarop haar naam werd geuit, bloosde het meisje sterker. Zij bukte zich dieper om den hond rustig te houden, die zich haar liefkoozende bevelen maar noode liet welgevallen.

'Er kan ieder oogenblik iemand komen... Men zal u zien... Vader zal woedend zijn...' waarschuwde zij, werkelijk ten diepste verontrust.

'Een krijgsman verkent het terrein, eer hij den inval waagt,' glimlachte haar bezoeker. 'De gezellen zijn er niet op dit uur... Uw vader slaapt.'

'Mijn broer Tinus,' stamelde Pauwelienke

'Wie luistert naar het gestamel van een idioot?'

'Ga heen,' stiet zij met moeite uit.

'In den oorlog als in de liefde, mooi meisje, zijn alle listen geoorloofd,' zeide hij zacht, hare vrije hand vattend. Juno gromde, zoodat zijn witte tanden den indringer tegengrijnsden.

'In de liefde?' herhaalde Pauwelienke verward.

'Ja, wie anders dan de godin Venus zelve voert mij tot u, kleine prinses?'

'Dat is heidensche taal,' verweet zij ontsteld.

'Ik ken ook nog wel een andere taal,' zeide hij schelms, en trok haar tot zich, den hond niet achtend.

Maar dit spel vertrouwde Juno volstrekt niet, hij wrong zich naar den vreemdeling toe en zette zijn tanden in den fluweelen mantel van den indringer, nu hij niets anders van hem kon bereiken.

'Heilige Maagd!' riep Pauwelienke, met groote moeite bevrijdde zij den Italiaan. Over alle leden bevend drong zij

hem te vertrekken. Hij bad, hij smeekte... *e*en ander uur... in den schemer... hij zou terugkomen, hij moest haar spreken, zij kon den hond vastleggen...

'Ja, Ja,' zeide Pauwelienke. Zij wist zelve niet wat zij beloofde, in haar vrees ontdekt te worden. Niet haar zelve gold haar angst, meest den vreemde, voor wiens leven zij sidderde. Hij zag dit te goed en kuste de kleine, witte handen, die hem de poort openden. Een steen viel haar van 't hart, toen de deur achter hem was gesloten. Als een dievegge sloop zij met wankele schreden in huis, de hond volgde al grommend.

Toen de vreemeling dien avond de poort trachtte te openen, was zij gesloten. Hij wachtte een geruimen tijd, nu hier dan daar verwijlend, in den doolhof van straten en steegjes, om geen argwaan te wekken. Toch viel zijn hooge gestalte in het oog en lette men op hem, in het duister, meer dan hem lief was. Mannen met ongunstig uiterlijk doken op uit de schemering, staarden hem vorschend aan, maar verdwenen als zij hem de hand aan den degen zagen slaan. Teleurgesteld, boos begaf hij zich eindelijk naar de woning, waar hij intrek had genomen, toen hij gewond terugkeerde, uit den slag bij Nieuwpoort, de woning, waar hij aan het ziekbed gekluisterd heette.

De jonge man dacht er niet aan, zoo spoedig den strijd verloren te achten. Den volgenden dag verscheen hij weer in het middaguur in den hof. Pauwelienke was er met hare duiven bezig, de hond ontbrak. Had zij, afwachtend hoe de vreemde zou handelen, hem toch niet geheel willen afweren? Zij bleef hem een raadsel. Eer hij haar kon naderen, haar iets kon zeggen, was zij in huis verdwenen. Tinus sprong uit een knoestigen eik plotseling op den grond, en bleef hem met open mond aanstaren.

'Roep je zuster,' zei de vreemde en hield den knaap een goudstuk voor. Maar het kind grijnsde, spuwde naar den indringer en uitte een soort van gehuil, dat wellicht een noodkreet moest verbeelden. De Italiaan besloot weg te gaan, vooral toen er in het woonhuis haastig een vensterluik, niet hoog boven den beganen grond, werd geopend, waar een wit gezichtje, van angst vertrokken, zich vertoonde, terwijl twee blanke handjes hem afwerend toewuifden.

Van toen af werd de vreemde stouter. Om de werkplaats te kunnen betreden, waar Pauwelienke zat te borduren, bracht

hij den goudsmid moeilijk uitvoerbare bestellingen, waarbij veel te bespreken viel. Schijnbaar sloeg het meisje geen acht op hem, maar zij wisselden welsprekende blikken, wanneer de niets kwaads vermoedende vader zich over een teekening boog. Wel klopte Pauwelienkes hart onrustig, toch kon zij het zoet vergif niet weren, dat haar door 't bloed woelde, haar bedwelmde... Zij begon het een verloren dag te achten, als de Italiaan er niet was geweest. Reeds lang kende zij den naam, waarnaar zij zoo nieuwsgierig had verlangd. Sti! herhaalde zij dien in zich zelf, nam hem op de lippen met verboden genot. Don Alonzo de Novara, Don Alonzo de Novara, alsof zij een heilige aanriep... En eindelijk... De avonden werden langer, het gevaar voor ontdekking scheen minder groot; zacht fluisteren vermengde zich met het geruisch der bladeren, onder de boomen, op Thijssens erf.

Het vensterluik van Pauwelienkes vertrekje, naast dat har er ouders gelegen, was niet hoog boven den grond... Wanneer vader en moeder zich hun dochterke voorstelden in schuldeloozen slaap verzonken, dwaalde zij onder het hoog geboomte, over de graven der monniken; de liefde had alle vrees voor de geesten der afgestorvenen op de vlucht gejaagd. In den tooverban der liefde gevangen, vergaten de Italiaan en de schoone Vlaamsche eer en plicht.

V.

Plotseling riep een kort, veelzeggend bevel don Alonzo naar het hof. Hij verscheen er, den arm in een draagverband.

In het voorvertrek stonden enkele hovelingen met eenige officieren; een paar hofdames hielden er zich schijnbaar doelloos op.

‘Ah, daar is onze arme don Alonzo,’ begroette hem een der officieren.

‘Pauvre Sire, hoe staat het met uw arm-wonde?’ deed een der dames belangstellend.

‘Och, men kan u het lijden der laatste weken wel aanzien,’ meende de tweede, met een stem vol kwalijk verholen spot.

Don Alonzo redde zich zoo goed mogelijk. Hij las hoon, vijandschap, leedvermaak in de blikken der hovelingen; zijn hart klopte sterker; met vasten tred, het hoofd hoog, begaf hij zich naar de groote zaal, waar men reeds van zijn komst

was verwittigd. De grafstem van den gegalonneerde, die zijn naam uitriep, galmde plechtiger dan anders, de wijze, waarop deze hem verzocht binnen te treden, was de aankondiging van een booze stonde. Don Alonzo de Novara hield zich dapper, al wenschte hij zich mijlen ver.

Maar niet alleen zijn verloofde, de Aartshertogin zelve verwaardigde zich hem te ontvangen. Als een zwaar beschuldigde verscheen hij voor der vrouwen rechtbank. Isabelle's hof zou niet voor niets den naam van het deugdzaamste in Europa dragen. Zijn diepe buiging werd kort en koel beantwoord door de twee dames. Isabelle gaf hem een wenk zich op te richten. Men liet hem staan.

'Ons zijn booze geruchten ter oore gekomen, don Alonzo, geruchten, die ons smartelijk aandoen en zeer verontrusten, waarover ons christelijk gemoed zich hoogst bezorgd maakt,' begon Isabelle, op de haar eigen hooge, kalme wijze, 'schuldige genegenheid voor eene, wier naam ge zelfs niet moest kennen, doet u den plicht jegens uwe verloofde, donna Mercedes de Castella, verzaken, doet u inkeeren ter plaatse, waar ge niet behoort...'

Don Alonzo hief smeekend de handen ten hooge en boog de knie, als vernietigd door schuldbesef. Een flikkerende straal van woede, van schier demonische blijdschap ook lichtte in de oogen van donna Mercedes, toen zij hem dus vernederd zag; haar onschoon gelaat verkreeg een wreede uitdrukking. Intusschen mompelde de edelman eenige woorden, waaruit men niet veel anders verstond dan: '... Booze aantijgingen, vuige laster...'

'Helaas, dat de Heilige Maagd u deze zware zonde kwijtschelde, in hare oneindige barmhartigheid, don Alonzo. Wij oordeelen niet dan na de juiste toedracht der zaak te weten,' zeide de Aartshertogin streng.

De Italiaan boog het hoofd. Een somber zwijgen heerschte in de zaal. Toen, plotseling de handen naar donna Mercedes uitstrekkend, steunde hij 'vergiffenis?'

De eenige jaren oudere vrouw genoot dit oogenblik ten volle. Daar lag hij aan hare voeten, de jonge, trotsche zondaar, die haar zoo snood had verraden, wiens leugens en ontrouw zij nu zou kunnen straffen met helsche voldoening; zijn leven was in hare hand gegeven, als zij hem verstiet... Hare borst zwoegde onder den stijven keurs, hare lippen

trilden; langzaam strekte zij de magere, bleek vingeren naar hem uit, wier kille aanraking hem inwendig deed huiveren.

‘Wat mij betreft, don Alonso, de tranen om u geweend, kunnen u het bewijs zijn mijner onveranderlijke liefde. Ik wil niet wroeten in het verleden. Wat gebeurd is zij wat mij betreft vergeten. Een satanische bekoring had u bevangen; ge zijt bevrijd van de ketenen, die u zoo smadelijk omknelden; zweer mij, dat...’ Don Alonso had reeds hare hand gevat en kuste die onstuimig. Donna Mercedes zweeg en keek glimlachend op hem neder.

Met eenig misnoegen had Isabella deze woorden vernomen, dit tooneel aangezien. ‘Zij vergeeft hem wel zeer haastig,’ dacht zij en gebiedend tusschenbeide komend:

‘Zoo gemakkelijk mogen wij het u niet maken, don Alonzo; al schenkt uwe bruid u vergiffenis, in al te genadige goedheid. Uwe vorsten hebt ge evenzeer beleedigd, als officier, als edelman, in onzen dienst, hebt ge u zwaar bezondigd. Onder valsche voorwendsels hieldt ge u van ons hof verwijderd. Het leger staat voor Ostende, uwe plaats daar bleef ledig...’

De jonge edelman zag doodsbleek. ‘Ik verdien den dood,’ erkende hij somber, ‘Uwe Koninklijke Hoogheid sta mij toe mijn degen aan den officier der wacht te overhandigen...’ Weer heerschte een plechtig zwijgen in de vorstelijke zaal. Isabella scheen in gebed verzonken, donna Mercedes hield krampachtig de handen in elkaar geslagen. Dit wenschte zij niet, haar jongen, schoonen bruidegom te verliezen, hem af staan aan den dood... Bij God en alle heiligen, neen! Die andere, die onkuische deerne, die hem door duivelskunsten van haar gelokt had, die moest boeten. Maar Alonso wilde zij behouden. Eenmaal de hare zou zij er wel voor zorgen, dat hij haar toebehoorde met lichaam en ziel... Schuchter waagde zij het door een zacht gesnik Isabella's aandacht te trekken. Wilde de hooghartige vorstin hare hofdame een les geven in zelfbeheersching? Lang bleef het zware zwijgen hangen in de zaal. Don Alonzo lag op een folterbank, maar donna Mercedes niet minder.

Eindelijk sloeg de Aartshertogin de oogen op beide smeekelingen, een lichte trek van ironie speelde voor een oogenblik op haar ernstig gelaat.

‘Het “Leid ons niet in bekoring?” moogt ge wel elken dag vlijtig op de lippen nemen, don Alonzo,’ zeide zij zachter

dan de schuldige had kunnen droomen. ‘Toch moet aan de goddelijke en wereldlijke gerechtigheid voldaan worden.’

‘Jezus Maria!’ snikte donna Mercedes.

Haar hofdame geen blik verwaardigend, vervolgde de vorstin, ‘Nog dezen zelfden avond zal uw huwelijk met donna Mercedes de Castella in onze tegenwoordigheid worden voltrokken, tenzij gij er de voorkeur aan geeft, don Alonso,’ zij poosde even, haar blik ging onderzoekend van den man naar zijne bruid, bleef weder op hem rusten, ‘...tenzij gij er de voorkeur aan geeft, graaf de Novara, naar het leger voor Ostende te vertrekken en dat wel binnen vierentwintig uur...’

Donna Mercedes kreunde. Er schitterde iets als een licht in don Alonso's oogen, maar snel boog hij het hoofd, want Isabella voer voort, ‘In het laatste geval, zullen de ouders van... van een zeker eervergeten meisje gewaarschuwd worden, omtrent het gedrag hunner dochter. In een klooster zal alsdan de diepgezonkene haar misstap kunnen boeten.’

Diep gezonken! Don Alonso voelde zich het heete bloed naar het gelaat wellen. Deze bejaarde, vrome vrouw kende geen hartstocht... Dacht zij soms dat haar vader... haar grootvader, keizer Karel de V^{de}, van wiens liefdesgeschiedenissen heel Europa gewaagd hadden... Bah! het was belachelijk! Maar hij moest zich zwijgend onderwerpen, niet om zijn eigen mislukt leven, maar ter wille van haar, die hem zoo lief was, wie onbekende gevaren dreigden. Dus kwam geen woord zijner gedachten hem over de lippen. Hij kromde de rug en onderwierp zich met rouwvertoon.

‘Als Uwe Koninklijke Hoogheid het toestaat, wil ik door Uwe genade hedenavond in het huwelijk treden,’ zeide hij met vaste stem. Nu keerde hij zich tot zijne snikkende bruid, wier tranen door een lach heenschemerden. Nogmaals bad hij haar hem zijne afdwalingen te vergeven. In hare oogen vlamde de passie, die haar verteerde. Ha! Nog dien avond zouden zij man en vrouw zijn! Het sacrament des huwelijks zou hem voor eeuwig aan haar binden... Uiterlijk kalm reikte zij hem de hand, maar in haar nerveuzen greep voelde hij de koortsachtige blijdschap, waarmede zij hare rechten hersteld achtte. In een stroom van uitgekozen zoetvloeiende woorden dankte zij haar gebiedster voor de onverdiende genade.

Don Alonso verrast en verontrust tegelijkertijd, sloeg haar ernstig gade. Kon een Spaansche vrouw allen hoon haar aan-

gedaan dus vergeven en vergeten? Werd hem soms een valstrik gespannen, hem en het Vlaamsche meisje beiden? Er lichtte iets in de groote koolzwarte oogen zijner bruid, dat hem op zijn hoede deed zijn.

Na een plechtig afscheid schreed Alonso door de voorzaal, waar nu niemand hem toesprak tot zijn bevreemding, slechts enkele nieuwsgierige blikken hem volgden. In een der gangen, die hij door moest, bevond zich de Vlaamsche hopman, die hem eens door Brussel ten geleide had gestrekt. Met hoofschen groet wilde de edelman hem voorbij gaan. Maar de officier zag hem een oogwenk veelbeteekenend aan, liet een handschoen vallen en dien achteloos oprapend, zeide hij binnensmonds:

'De lucht is ongezond, Heer, hier en in de benedenstad. Red u,' waarna hij schijnbaar doelloos de gang afkeek en zonder den Italiaan eenige aandacht te schenken doorliep.

Don Alonso begreep zijn bedoeling, diep bekommerd verliet hij het paleis.

Dien avond wachtte Pauwelienke zeer lang op den geliefde. Rillend zat zij op een bank, onder den ouden, halfontbladerden eik. Haar grijs laken kleed, zoo kunstig door haar zelve geborduurd met zijden ranken en bloemen, bood haar geen voldoende beschutting tegen de kille nachtlucht. Koude nevelen stegen op uit de rivier... Als er een blad ritselend den grond zocht, ontstelde zij. Haar hart klopte zoo zeldzaam onrustig. Geuren van afstervend loof, reuk van doode, rottende blaren vervulden de lucht. Slopen daar niet zachte schreden door den hof? Plotseling joeg de gedachte aan de oude monniken, die hier begraven lagen, haar schrik aan. De eigenaardige roken, die opstegen uit den vochtigen grond, spraken haar van dood en ontbinding; het was alsof de graven zich openden, om die door te laten. Zelfs het murmelen der Senne maakte haar beangst; rusteloos ruischten hare wateren 'voorbij, voorbij, voorbij...' Zeer donker was het om haar heen. Pauwelienke beefde. Het was haar alsof zij in een vochtig graf nederhurkte. Zij klemde de handen in elkaar. Tranen vloeiden haar over de wangen, tranen van weemoed, verlangen, verlatenheid...

Bijna had zij het uitgeschreeuwd van schrik, toen Alonso onverwacht voor haar opdook, een zwarte omtrek in het nachtelijk duister. Zoo zacht was hij nader getreden, dat zij

geen voetstap had vernomen. Onstuimig wierp zij zich in zijn armen, vast klemde hij haar tegen zijn borst.

In fluisterende woorden, zacht als een zucht, betoogde hij haar, dat zij moesten vluchten. Vluchten, onmiddellijk, zonder vertragen of omzien. Beiden dreigde het grootste gevaar. Zijn knecht wachtte hem met twee paarden, buiten den hof. Pauwelienke wrong de handen, een bezwijming nabij, maar het bewustzijn, dat ook hij gevaar liep, gaf haar kracht zich te beheerschen. Zij liet zich voortsleepen, zijn sterke arm droeg haar over den drempel...

Daar vernam hij eenig gedruisch achter zich. Hij sloeg de hand aan den degen, speurde in het stikdonker. Waar stond zijn knecht met de paarden? Maar plotseling werd de duisternis nog zwarter. Gestalten, die als uit den grond oprezen, omringden het paar, dat doodelijk ontsteld om hulp schreeuwde. Forsche handen grepen het meisje, ontwapenden Alonso, na enkele seconden van scherpe worsteling. Overmacht sloeg hem neder. Een snerpende gil scheurde de nachtelijke stilte, nog eenig verward gedruisch, korte, gesmoorde bevelen, voetstappen, die zich haastig verwijderden... Toen zeeg een benauwend zwijgen in den engen koker van het achterstraatje.

Zij, die reeds gewekt door het tumult, den gil hadden gehoord, kwamen toesnellen van alle kanten. Men riep om licht; iemand kwam met een lantaarn. Haar schijnsel viel op de open hofpoort. Bijna op den drempel lag een vrouw, een blondlokkig schepsel, het doodsbleek gezichtje in vreemde rust. Uit een wonde in de borst vloeide bloed, nog warm opwellend, een rijk geborduurd kleed bevlekkend, een kleine, witte hand...

Don Alonzo werd dien avond door een paar vreemden, die zich snel uit de voeten maakten, halfdood in zijne woning gebracht. Weken lang verkeerde hij in levensgevaar, maar hij herstelde en maakte het merkwaardig beleg van Ostende mede; hij sneuvelde in het vierde jaar, voor deze vesting.

Het bruidsgewaad, met de zilveren figuren op leliewit satijn, door Pauwelienke zoo fraai geborduurd, werd nooit gedragen. Zij, voor wie het bestemd was geweest, verliet plotseling Isabella's hof, reisde naar Spanje terug en nam er den sluier aan, in een der strengste kloosterorden.

Op den lijksteen, die het rampzalig overschot van zijn ongelukkig kind dekte, liet vader Thijssen een Latijnsch opschrift

beitelen, ontleend aan Samuel 12, vs. 3. Vertaald luidt het ongeveer:

‘Maar de arme had gansch niet dan een eenig klein ooilam; het at van zijn bete en dronk uit zijnen beker en sliep in zijnen schoot.’

Iets lager las men:

‘Hier rust onze eenige dochter

PAUWELIENKE.

Bid voor haar.’

Meer dan drie eeuwen zijn over deze gebeurtenissen heengegaan; maar het grafschrift is nog slechts ten halve uitgewischt.

Mei 1913.

Hoever reeds nu - tot hoever binnenkort?
door Mr. A.P.Th. Eyssell, oud-president van den Hoogen Raad der Nederlanden.

Voorwoord.

DE ondervolgende beschouwingen vereischen een Voorwoord, omdat zij ter papiere zijn gebragt te midden van gansch andere omstandigheden dan waaronder zij thans - October 1914 - aan de lezers van *De Tijdspiegel* worden aangeboden. Einde November 1913 begonnen, en soms door andere bezigheid wat opgehouden, werden zij omstreeks 21 Maart 1914 voltooid.

Toen evenwel was bij de Redactie van het tijdschrift de toevloed van bijdragen te groot om spoedige plaatsing te gedoogen, ofschoon zij mij vereerde met den wensch, om daartoe over te gaan zoo snel, als zich met de kans op belangstelling vereenigen liet. De uitkomst van ons toenmalig overleg was dat het stuk zou verschijnen in de September-aflevering, indien ik voor tijdige correctie zorgen kon. Dit nam ik aan, doch onder die bezigheid ben ik verrast door de wereldgebeurtenissen: eene verrassing die ten volle motiveert, dat de verschijning van het opstel nogmaals eene maand verdaagd is.

Noodzakelijk gevolg van dit maandenlange verloop tusschen voltooijing en uitgaaf is eene in het oog vallende ongelijkheid van makelij, die alleen door eene belangrijke omwerking te verhelpen zou zijn geweest; daartoe echter staat mijn zevenen zeventigjarig hoofd niet meer, allerminst in deze dagen. Slechts een toevoegseltje hier en daar, ontleend aan hetgeen tusschen 21 Maart en 21 Junij tot mijne kennis kwam, heb ik onder de correctie gemaakt.

Habent sua fata libelli, zeiden de ouden. Zouden de fata van het mijne misschien verkieslijk hebben gemaakt het maar niet in *De Tijdspiegel* op te nemen?

Mits van een voorwoord voorzien, heeft zijne geëerde Redactie anders geoordeeld: al is thans een halve wereldbrand uitgeslagen, behoeft haars erachtens mijn opstel niet gansch onopgemerkt te blijven, en kan juist in deze bewogen dagen de overweging van den inhoud, ofschoon dan van ongelijke makelij, eenig nut stichten. Zelfs kan datgeen wat wij beleven en gaan beleven wat meer klem geven aan deze waarschuwing, nu de eisch van een wijzer en zuiniger beheer *meer dan ooit* klemt. Want in vlammende letters is de geschiedenis van den dag m.i. bezig onder anderen dat neêr te schrijven.

Zoo iets zou natuurlijk mij hoogst aangenaam wezen; doch in elk geval gelieve ieder, die mij leest, geen oogenblik te vergeten, qu'il faut juger les écrits d'après leur date.

Den Haag, nazomer 1914.

MR. A.P.TH. EYSSELL.

MISSCHIEN besteed ik mijne laatste levensdagen, zoo die nog een weinig verlengd worden, aan het tot eenen bundel verzamelen van hetgeen ik sinds 1887 schreef over zoogenaamd ‘sociale’ onderwerpen. Voorwaar niet in de verwachting dat die opstellen maar eenigzins zullen bijdragen tot spoedige kentering van 's wetgevers bemoeizucht: voorshands zijn dat fossielen, opgegraven door een fossiel. Doch wanneer b.v. vijftig jaren na mijnen dood de gevolgen van dat wetgevend beleid zich terdege zullen gewroken hebben aan het nageslacht der huidige kiezers en wetgevers, dàn zou misschien de bundel nog eens aangetroffen worden door eenen landgenoot, die ging zeggen dat om de kentering der negentiende eeuw deze en gene, waaronder een al bejaarde jurist, destijds van eenigen tel in zijn vak, vaak ernstig en gedocumenteerd heeft voorspeld, hoeveel gevaren staat en maatschappij op den nieuwen koers tegemoet stevenden.

Zoo dit denkbeeld nog tot verwezenlijking geraakt, kunnen de volgende bladzijden dienst doen als inleidend opstel; zoo vóór mijnen dood lust of kracht daartoe mij begeven, zal naar ik hoop dit geschrijf door sommigen niet volstrekt nutteloos bevonden worden. Terwijl men aan het vaststellen der begrootingswetten voor 1914 bezig is, schijnt aanleiding te over voorhanden om te pogen, eens met onbenevelde oogen gewaar te worden *waar* we (binnenslands) financieel wel staan, *hoe* wij daar zijn gekomen en *waarheen* bij voortzetting van denzelfden koers het schip van Staat gevoerd wordt.

I.

Voor eenen terugblik op den tot nog toe afgelegden weg schijnt mij het twintigtal jaren, dat aanving met de belastinghervormingen van minister Pierson, voldoende ja eenigzins aangewezen. Want al was op belastinggebied al vóór dien tijd hervormd, en waarlijk niet zonder beteekenis - men denke aan de totstandbrenging (onder zekere toezeggingen) van het successie- en overgangsregt in de regte nederdalende lijn door

de regeering van 1878, en aan de opruiming of groote vermindering vier jaren later van de drukkendste evenredige registratieregten tegen 50 pct. opslag van de dito vaste plus invoering van het vijfcents quitantiezegel - zóó forsch als toen door Pierson was bijlange niet in het Rijksbelastingstelsel een greep gedaan. De zeepaccijns verdween, die op het zout werd met twee derden verminderd en de grondbelasting onderging eene verlaging, nu bij de inkomstenbelasting ook de opbrengst van gronden betrokken werd; de patentbelasting werd opgedoekt nu de inkomsten uit bedrijf regtstreeks werden belast. Want het kwam, in hoofdzaak ter overbrenging van druk op de weinig of niet bezittenden naar de meer bevoorregten, feitelijk tot eene inkomstenbelasting: eene inkomstenbelasting wel is waar nog gesplitst en, met beroep op de crisis van eenige jaren vroeger voor den boer, onder kunstmatige bevoordeeling van het landbouwbedrijf, maar toch was die *in beginsel* algemeen; zelfs wist de minister daarin een progressief element te doen opnemen en liet bovendien zich door de Kamer beduiden [waarover straks meer] om aandeelhouders in naamlooze vennootschappen *dubbel* te doen betalen: eerst door zoogenaamd 'bij de bron' ruim 2½ percent van de totale dividenduitkeering op te eischen en daarnevens zoowel de kapitaals- als de inkomstwaarde van elk aandeel te treffen in de 'gesplitste inkomstenbelasting,' met loslating van zijn oorspronkelijk voorstel om daarbij ter zake van het reeds 'aan de bron' geofferde eenen aftrek toe te staan.

Is het sedert Pierson gebleven bij in hoofdzaak *verplaatsing* van lasten? Gewis niet, want de accijns op het gebruik van gedistilleerd is zelf allerbelangrijkst opgevoerd en twee *kapitaal*-belastingen, het effectenzegel en het successieregt, zijn aangedikt met oneindig méér, dan de opgeheven (rijks-) land- en watertollen ooit van het verkeer gevergd hebben. Desniettemin heeft in die twintig jaren het algemeene rijksbelastingstelsel geen *veelbeteekende* verdere gedaantewisseling ondergaan. En trots de velerlei aandikking heeft het onmiskenbaar zijne *elasticiteit* kunnen bewaren. Want vooral in de allerlaatste jaren zijn telkenmale de Staatsinkomsten gestegen héél ver boven het bedrag, dat zich uit de aangestipte opvoering der lasten redelijkerwijs becijferen liet. Natuurlijk werd bij elke begrooting der rijksinkomsten rekening gehouden met beide factoren: de opvoering der lasten en de verrassende toeneming der op-

brengsten - desniettemin bleek telkenmale dat nog heel wat meer in de schatkist gekomen was.[1.]

Laten we, o lezer, nog eene wijle voortwandelen in de Elyseesche velden van het niet verre verleden, ons herinnerend hoe sedert 1892 groote financieele meevallers Nederland's deel geweest zijn. Toen waren we nog in of maar eventjes uit de landbouwcrisis, die van het vroeger rijke met gouden koffygerei pronkende noorden een spreekwoordelijk *arm Friesland* had gemaakt: wie denkt er thans aan, dat noorden nog aan te zien als maar een ietsje verarmd? Iets dergelijks hebben wij beleefd op Java. De crisis van de tachtiger jaren met koffy en suiker was doorstaan, o.a. omdat de in den klem geraakte voortbrenger alles had gedaan, om door intensieve cultuur en verbeterde installatie beter rendement te verkrijgen. Was niettegenstaande dit en de zeldzaam gestegen prijzen Insulinde er boven op? Zoo weinig schijnbaar, dat voor een tiental jaren elks mond ginds overliep van een '*Ingezonken Java*' gelijk indertijd hier van een 'arm Friesland' en de Indische regeering eene officieele Mindere-Welvaart-Commissie ten onderzoek van feiten en oorzaken te werk stelde. - En nu? weinig anders dan jubelen over het tegendeel.

Een ander feit uit hetzelfde vrij nabij verleden, de daling toenmaals van den laatstelijk weer gestegen rentevoet, heeft ons in staat gesteld om, door geleidelijke terugbrenging tot 3 pct. van het 4 pcts rentetype eener nominale Grootboeksschuld van meer dan vijfhonderd millioenen, den jaarlijkschen last uit dezen hoofde voor goed te verminderen met bijna een vierde - moest niet bij dergelijken loop van zaken het ambt van Nederlandschen minister van Financiën haast een wellust voor zieltjes zonder zorg zijn? *Het mogt wat*, heer Bertling, niet waar?

Toch zitten wij, die twintig jaren lang financieel boften, dan zus dan zoo, met onze rijks- en onze gemeentefinancien van daag leelijk vast, zóó leelijk dat we haast niet weten, waar van daan we op niet àl te schadelijke wijs de middelen zullen halen om (zooals onvermijdelijk is) weer los te komen. Dit feit vereischt geen woord van betoog, want het wordt erkend door iedereen.

Hoe heeft het schip van staat zich, algemeen en plaatselijk, zoo erg vastgewerkt? Antwoord m.i.: allereerst door van overheidswege jaarlijks meer te doen, en dat dan nog te doen zonder

zuinigheid; door in beide opzigten te gaan leven *grootscheeps*, van jaar tot jaar steeds op grooteren voet, nooit vragend of het niet wat minder kon, 't althans niet voorzigtig ware zuiniger te doen - integendeel altoos doleerend dat we nog niet meer uitgeven en o zoo noode alleen dáárom dit nalaten, omdat anders buiten alle perken van voorzigtigheid getreden zou worden. *Het geld komt er niet op aan:* dit bedenkelijke woord van eenen op nieuw aan de ministerstafel gezeten staatsman, die eens ten aanzien van gemeentebeleid ongeveer aldus sprak, is veel te veel tot een *leidend*, een gevleugeld woord geworden. Kwam b.v. niet dezer dagen aan het licht dat de reorganisatie der Landsdrukkerij, ondernomen op eene begrooting van *f* 670000, anderhalf millioen of *meer dan het dubbele* heeft gekost? dat men (aldus het V.V. op het voorstel tot wijziging der begrooting Binn. Z. voor 1913) het rijkskrankzinnigengesticht te Medemblik is gaan verbouwen zonder behoorlijke voorbereiding en, daarbij de credieten met meer dan 42 percent overschrijdend, toen blijkbaar te werk is gegaan als ware men noch aan een werkplan noch aan een gevoteerd bedrag gebonden? dat, nu men wel zuiniger tewerk *moet* gaan, volle drie ton blijken bespaard te kunnen worden alleen op de bouwplannen van een rijkskrankzinnigengesticht te Woensel?

Voorloopig zwijgende van alle staatssocialisterij, doe ik opmerken dat de Staat allerlei ter hand heeft genomen waarvan vroeger geen spraak was, allerlei dat ons scheppen met geld kost en ambtenaars zonder tal ten laste der openbare middelen brengt: dat alles moet dan op royalen voet gedaan en de ambtenaars, in oude zoowel als nieuwe takken van dienst, steeds ruimer gesalarieerd worden.[2.] Een gedoe van ‘'t kan er af,’ *precies het tegendeel* van 't geen mijn ooren in den gymnasiumtijd, als een nagalm uit de jaren van financieel bekomst uit de benauwdheid van 1843, hebben opgevangen tijdens Thorbecke's eerste ministerie, met den overleggenden Van Bosse aan het laadje. Zou het er héél welligt nog af kunnen, zoo men dat toepast *of* op de bezoldigingen *of* op het instellen van nieuwe diensten, in geen geval bij toepassing, zooals heden, van die leus *op allebei tegelijk*, omdat is geschapen eene weelderigheid in de staatshuishouding waarbij in 't vergeetboek geraakt is de waarschuwing van olim, dat het *sterke beenen* moeten zijn die de weelde dragen kunnen. Wat gedaan werd moest grootscheeps gaan.

En laten we nu een weinig rondzien naar hetgeen zoo al gedurende het laatste twintigtal jaren onder het bereik der Staatsbemoeijing is gebragt. Een rondzien gansch feitelijk, daarbij nog zeer beperkt ten aanzien van het aftekijken terrein en voorshands ontdaan van iedere beschouwing aangaande de strekking der ondernomen bemoeijingen.

Onbeschouwd blijve het uitgestrekte gebied der in omvang en kosten verbazend toegenomen militaire overheidsmaatregelen: want tot spreken daarover ben ik volkomen onbevoegd.[3.] En als ik ter *dezer* plaatse van mijn geschrijf den eenen of anderen 'sociaal' getinten maatregel ga vermelden, zal dat geschieden bloot om, zonder eenige kritische bedoeling, dien voorshands te catalogiseeren.

In dien catalogus teeken ik allereerst aan de laatstelijk in 1911 (Sb. 319) herziene Arbeidswet, ofschoon zij oorspronkelijk dateert van een paar jaren vroeger dan het twintigtal, waarover ik voornam revue te houden. Want eerst gedurende dàt twintigtal is zij uitgegroeid tot een allersprekendst voorbeeld van het groot en weelderig gaan doen. Met heel wat moeite kregen in 1889 de apostelen dezer staatsbemoeijing gedaan dat doorvoor inspecteurs zouden benoemd worden: in geen geval meer dan drie, en om gewis te wezen dat deze ambtenaarderij niet als een olievlek (aldus toen Schaepman) zou uitdijen, werd dat getal *in de wet* vastgelegd. Hoe minnetjes toen, hoe *grootscheeps* nu! We hebben eenen inspectiedienst van welgeteld 68 personen: aan de spits eenen hoogbezoldigden Directeur-generaal van den arbeid met staf van medici, technici en allerlei andere ambtenaars, die met hun elven een Centrale inspectie vormen, en onder deze hebben we het land verdeeld in districten, elk met een hoofd van dienst en een bureau, bezet ook met bureelambtenaren, niet om te inspecteeren maar om een ganschen papiermolen te drijven.[4.] Eene nieuwe Drankwet makende, schiepen wij eene drankwetinspectie. De wet van 1865 op het geneeskundig staatstoezigt (aan welker uitvoering ik achttien jaren lang mogt medewerken) omvormend tot Gezondheidswet (21 Juni 1901 Sb. 175) maakten wij eenen culmineerenden Centralen Gezondheidsraad, en laatstelijk die dure organisatie nogmaals duurder door den Raad met een heel laboratorium toe te rusten.

Hoe bij het onderwijs? Einde 1889 (Sb. 175) besloten we tot een offer van ongeveer driekwart millioen staatsgeld aan het

bijzondere ten einde den politieken schoolstrijd tot rust te brengen; de vraag of iets van dit doel *bereikt* is, zie ik door de felheid van regts[5.] om herziening van art. 192 G.S. vasttesmeden aan het kiesregtvraagstuk allerwonderlijkst belicht; maar zooveel is zeker dat we verbazend *scheutig* zijn geweest om tot eene bevredigende oplossing te geraken, wijl heden de bijzondere scholen met circa het *tienvoud* van die 7½ ton staatsgeld gesubsideerd worden en de begrooting voor 1914 alweer eene subsidieverhooging van 4¼ ton verlangt. Voorbijgezien mag hierbij niet worden dat aan dit uitdijen deel heeft gehad de Leerpligtwet van 7 Juli 1900 Sb. 111, die Borgesius binnenloodsde door aan de regterzijde, voor de kosten hieraan verbonden, verruiming der onderwijssubsidien te beloven. Over dien leerpligt evenwel twee woorden. Bevredigd moest volstrekt worden de eisch van de tegenwoordige voormannen[6.] om het niet te laten aankomen op eene *geleidelijke* ontwikkeling der dingen, in zake schoolverzuim zich reeds jarenlang openbarend in het onafgebroken aanzienlijk dalen daarvan: verlangd werd *wetsdwang* tot verkrijging van stoomresultaten. De staatkundige gevolgen van die stoompolitiek laat ik alweêr onbesproken, maar niet de kostbare paperassie waarmeê de wet schoolhoofden en schooltoezigt is komen overstelpen, overstelpen dermate dat hun voor hunne eigenlijke taak haast geen tijd meer overblijft en de dwangwet eene groote uitbreiding van personeel om te doen wat zij moeten laten liggen heeft geëischt. (Zie Jan Ligthart's uitnemende voordragt van 4 Febr. 1914 in Vragen v.d. Dag dezes jaars blz. 265 v.g.g.) We schiepen staatsbedrijven in het bosch- en mijnwezen ('t muntbedrijf, bloot als vervorming van den vroegeren toestand, blijve des noods ter zijde) niet precies op een zuinigje. Wij schiepen, beginnend met de gewone Rijksbelastingkantoren, een heele rijksklerkerij.[7.] Wat op 't gebied der aankweeking van technische kennis of tot bevordering van rationeelen landbouw en fokkerij is ondernomen, van het Delftsche en Wageningsche hoogere onderwijs tot controlestations, of dito hengstenveulens, onderzoek van rubber en handelswaren, serumfabrikatie, in 1914 weêr een te scheppen Centraalinstituut tot het onderzoeken van landbouwvoederstoffen en naast dit alles nog subsidieering van allerlei - het volledig catalogiseeren van dat alles is een onbegonnen werk; misschien is op de nuttigheid er van hoegenaamd niets af te dingen, maar op de zuinigheid in het organiseeren of inspecteeren[8.] en op

de raadzaamheid om maar grootscheeps zooveel *tegelijk* te doen ongetwijfeld meer. Want op het gebied van hetgeen al bestond zijn we ondertusschen voortgegaan met méér doen en niet *goedkoop* meer doen, zooals bij het universiteits-onderwijs het instellen van nieuwe professoraten en het scheppen of herscheppen van laboratoria: dat alles moge aan Nederland onstoffelijke, misschien ook stoffelijke renten opbrengen en (naar de vakmannen) soms ver van voldoende zijn, *duur* is het en daardoor ons vermanend een niet alteveel *tegelijk* aantepakken.[9.] En van die aanpakkerijen heb ik eenige van de allerwijdste strekking nog niet opgenoemd. De allerjongste is de even vóór de verkiezingen tot stand gebragte rijksmachinerie om aan gemeenteambtenaren pensioen te verschaffen. Al zullen de gemeenten daarvoor opbrengen aan het rijk en op hare beurt de ambtenaars in deze kosten kunnen doen bijdragen, is 't reeds heden een paal boven water dat bijna overal deze (ook op politiek aangelegde) wet den pensioenlast der gemeenten niet weinig zal doen stijgen. De groote gemeenten hebben 't aan den wetgever voorgerekend dat zij belast worden boven hetgeen haar bestaande pensioenfondsen kosten, zelfs al vergen zij van haar ambtenaars alles wat de nieuwe wet veroorlooft; doch is niet het ambtenaarskoor van ‘hef asjeblieft toch weinig, o zoo weinig; ‘Doe 't zelfs heelemaal niet’ zóó sterk, dat in dezen tijd van ‘verteedering der harten’ het in de verste verte niet zal lijken op het ouderwetsch zijnen pensioenlast gansch of grootendeels *zelf* dragen?

Een andere meer algemeene machinerie bragt ons voor enkele jaren (Sb. 1901 no. 158, 1905 no. 4) de Woningwet. Regtstreeks lei zij niet veel meer verpligtingen op dan b.v. in elke gemeente eene bouwverordening en een uitbreidingsplan te eischen; zijdelings echter meer, door ten aanzien van woningtoestanden uittelokken allerlei inmenging van de commissien krachtens de straks vermelde Gezondheidswet ontstaan: ligchamen die thans de magt verkregen om onbewoonbaarverklaringen te doen uitspreken en daardoor woningschaarschte te doen ontstaan. De gevolgen evenwel van dit alles laten zich heinde en ver voelen en zijn niet weinig kostbaar. Stelt de bouwverordening wat hooge eischen en is dientengevolge de bouwindustrie weinig levendig; komt daarbij een grof onbewoonbaar verklaren, dan wordt te weinig bijgebouwd, vooral wanneer men tevens met maatregelen tegen overbevolking van behuizingen in de

weer is, en aan de dan dreigende woningschaarschte ontkomt men slechts langs twee *peperdure* wegen: overheidsbouw of een subsidiestelsel als we in de Woningwet al neêrgelegd vinden. Krachtens haar kunnen, behalve tot verbetering van bestaande woningen, tot nieuwbouw voorschotten en bijdragen worden verleend uit de openbare kassen. De voorschotten zijn aan rente en aflossing onderhevig en worden aan de bouwers verleend door de gemeente, die daarvoor weder een voorschot uit de rijksmiddelen kan bekomen; dit alles meerendeels op langen termijn. De bijdragen echter zijn *geschenken* soms om den druk der aflossingspligten te temperen, doch vaak ook ten einde de huurders beneden kostprijs te kunnen herbergen; de rijksbijdragen aan gemeenten zijn kennelijk eene poging om haar eenigzins toeschietelijk in het verleenen van voorschot te maken, door haren angst voor kostbare woningpolitiek te bezweren. Wordt dit doel bereikt? Daargelaten de bij elke overheidsbegunstiging wederkeerende vraag, wie dan wel voor gunstbetoon in aanmerking komen (hier woninggunst voor alleenstaanden of gezinnen, voor groote of kleine, voor lager of hooger huurbedrag der woningen) bij den allemanswedloop naar de ruif, blijft de uitvoering der wet o zoo ver van hare bedoelingen, wanneer men luistert naar het geklaag der ijveraars in dit opzigt: *doch zooveel is zeker* dat dan die kostbaarheid ten slotte treft de rijkschatkist en dat met eene uitvoering der wet naar het hart harer ontwerpers en vrienden een schep millioenen is gemoeid: met het ééne millioen, op hoofdstuk V der begrooting 1914 daarvoor uitgetrokken, zijn de heeren lang niet tevreden.[10.] En dan dient gedacht aan het dure Ongevallen-houdkindje, in 1901 op den schoot genomen. Een *ongeloofelijk* duur houdkindje voor ons allen, al brengt de wet (Sb. 1901 no. 1, art. 45) ‘tot verzekering van werklieden tegen geldelijke gevolgen van ongevallen in bepaalde bedrijven’ de kosten dier verzekering tegen de zoogenaamde *bedrijfs*-ongelukken ten laste van hen die in een als *gevaarlijk* geclassificerd bedrijf werklui in dienst hebben. Want die wet heeft nevens eene Rijksverzekeringbank doen scheppen eene gansche Ongevalmagistratuur ten laste der schatkist, voorts honderden bij honderden ambtenaars die, al wordt misschien hunne bezoldiging gerekend onder de ‘administratiekosten’ van art. 45 voornoemd, voor hun pensioen Staatslijfrenteniers zullen wezen; na slechts vijfjarige werking is op deze instel-

ling, *zegenrijk*[11.] volgens het onlangs uitgekomen geschrift der Bankambtenaren - ofschoon in éénen adem haar directie erkent dat de arbeiders ontevreden zijn over de Ongevallenwet en de ondernemers van kleine of achteruitgaande zaken klagen over haren loodzwaren druk, die hunnen achteruitgang versnelt en hun de mogelijkheid beneemt om zichzelf en hun gezin te verzekeren - een tekort ontdekt van ettelijke millioentjes, die wel ten laste van de algemeene middelen zullen moeten worden genomen, tenzij - zie 'Onze Eeuw' 1914 blz. 305 - het gat zich door een niet onbedenkelijk mekaniekje van 'inverdienen' laat stoppen. Een *duur* houdkindje voorwaar, dat jaarlijks al meer dan 5 ton regtstreeks uit de schatkist trekt en dan haar nog op zooveel millioenen aan de kinderziekten van het wichtje te staan komt!

Als een last, twintig jaren vroeger niet drukkend op de schatkist, dient ook gecatalogiseerd de uitkeering aan de gemeenten krachtens de aan het initiatief van Sprenger v. Eyk te danken wet van 24 Mei 1897 Sb. no. 136. Wel kwam daardoor aan het Rijk terug de volle opbrengst der personeele belasting, die sinds de afschaffing der plaatselijke accijnsen grootendeels door de gemeenten was genoten, maar de uitkeeringen door den Staat hebben heel wat boven die opbrengst bedragen en waren trouwens daarop aangelegd, omdat de uitkeeringswet moest dienen om tegemoet te komen aan veelvuldigen plaatselijken financienood. Dat deze nood nog niet uit de wereld is, bepaaldelijk niet te Amsterdam, waar voor den dienst 1914 het percentage der stadsinkomstenbelasting alwéér zal worden opgevoerd, terwijl men vreest zelfs met zulke krasse heffing niet te zullen uitkomen, is bekend.[12.]

Wat hebben wij ons wel aangeschaft voor al het uitgegeven geld? voor een niet gering deel iets wat naar mijn bescheiden meening niet bijster begeerlijk is: *ambtenaarderij*. Dit moge blijken uit (Zie de Handelingen S.G. 1906/7 Bijlage no. 124 aangevuld met eene van het Pensioenfonds ontvangen opgaaf 1 Jan. 1913) het navolgende staatje van personen, op 31 Dec. der jaren in dienst daarbij vermeld:

1880	13600	met een pensioensgrondslag van	*f* 14.300.000
1885	15000	met een pensioensgrondslag van	*f* 16.000.000
1890	15700	met een pensioensgrondslag van	*f* 17.100.000
1895	17600	met een pensioensgrondslag van	*f* 19.900.000
1900	20800	met een pensioensgrondslag van	*f* 12.600.000

1904	24100	met een pensioensgrondslag van	ƒ 26.800.000[13]

terwijl op 1 Jan. 1914 dat getal bedroeg 31846. Een tweeden kijk op die ambtenaarderij en hare paperasserie verschaft het regeeringsantwoord op hoofdstuk IV van begrooting 1914, waarin ter verklaring van de behoefte aan steeds meer departementsambtenaren bij Justitie, zooals vier administrateurs ja eigenlijk *zes*, omdat er twee fungeeren als *hoofd*inspecteurs van den gevangenisarbeid en het rijkstuchtwezen - wordt medegedeeld het aantal duizenden van uitgaande stukken: in de eerste 9 maanden van 1908 ruim 81 en in die maanden van 1913 reeds 93.2.

Ambtenaarderij: dat woord heeft geen vriendelijken klank en is ook niet heel vriendelijk door mij bedoeld[10.],[40.]. Doch hoegenaamd niet jegens de personen, evenmin als Schaepman het tegen personen had toen hij sprak van *olievlek*; slechts aard en strekking der bureaucratie zijn aan menigeen niet sympathiek, en ik acht nuttig eens duidelijk te zeggen *waarom* in de meerderheid harer vertegenwoordigers. Ik wacht mij wel als vertegenwoordigende persoonlijkheid aantemerken het departementsheertje dat, in de kamer van eenen mij bekenden minister geroepen om eene teregtwijzing omtrent zijn dienen te ontvangen en ter inleiding daarvan aangesproken met de vraag wat hij wel als de eischen van goed dienen beschouwde, verbluffend antwoordde ‘om tien uur verschijnen, om twaalf gaan koffiedrinken, om twee uur terugzijn en om vier uur verdwijnen.’ Maar deel maakt hij uit van een zamenstel, doorgaans vervuld van gewigtigheid, omslagtigheid, papieren formalisme en bemoeizucht. Wat in en buiten de ministerieele departementen onder het bereik der bureaucratie komt, moet door heel de filière administrative en eene oneindige paperasserie heen. Haar kenmerkt een eigenaardig soort van *werkzaam* wezen. Een dienstijverigheid bijzonderlijk eigen aan de veelvertakte administratieve ambtenaarderij; een ijverigheid bij haar voorkomend *oneindig* vaker dan er, af en toe, bij de ambtenaren der belasting een *fiscaliteits*-, onder die van het O.M. een *criminaliteits*-, onder de opspoorders van drankovertredingen *agent provocateurs*-dienstijver voorkomt. Een zeer hinderlijke dienstijverheid, lang niet synoniem met de echte d.i. iets *tot stand brengende* werkzaamheid; veeleer een eeren van den sleurgang, een niet best kunnen zetten dat de burger het *buiten* Zijne Gewigtigheid om klaar speelt; hoe meer ‘gewigtig’ (vooral in de lagere rangen) de heeren doen, hoe grooter de afhankelijkheid

der burgerij. Indien in het gefabel over periodieke tractementsverhooging en verbetering van pensioensvooruitzigten of weduwenen weezenverzorging opgedischt als evenzooveel prikkels tot wakker dienen iets wezenlijks steekt, dan steekt er in eene opwekking tot *die* soort van dienstijver en aanmoediging van den bij den bureaucraat toch al aanwezigen drang naar bemoeizucht. Komt deze tot een resultaat, wee U dan zoo gij daarop het minste aanmerkt, want het wordt beantwoord met een zelfgenoegzaam: '*wij* doen dat zoo'; en zoo ge tracht te weten in *wien* dat 'wij' zich wel beligchaamt, dan bemerkt gij te zijn gestooten tegen eene *collectieve*, zegge *geene* verantwoordelijkheid. Te meer, omdat de bureaucratie zich bewust is dat die feitelijke onverantwoordelijkheid een hoofdpijler is van hare *magt*, iets waardoor haar solidariteit en hare neiging om zich in iedere vertakking tot een gesloten korps te maken niet weinig worden bevorderd. En bijna ongeloofelijke maar welgestaafde bewijzen daarvoor, tijdens het neerschrijven van deze regels mij in mijne allernaaste omgeving toegekomen, geven mij aanleiding om er aan toe te voegen, dat onder de heeren laatdunkende behandeling van het publiek, als ware slechts een 'beschränter Untherthanenverstand' daaraan toebedeeld, ofschoon heer ambtenaar niet eens beschikt over voldoende vakkennis, ook al geene zeldzaamheid is.

Deze teekening der ambtenaarderij is weinig vleiend; maar is zij door overdrijving *onjuist?* Ik meen van neen, en nogmaals zeg ik dat ik daarmee heb willen geven haar algemeene teekening, en voorwaar niet het portret van iederen ambtenaar. Er is gewis eene minderheid volstrekt niet gelijkend op deze voorstelling, eene minderheid die (als b.v. mijne oudcollega's A.A. de Pinto en Clant v.d. Myll, beide uit het ministerie van Justitie voortgekomen) toonbeeld is van *uitstekende* ambtenaareigenschappen, van *echte* werkzaamheid en dito pligtbesef. Maar *minderheid;* en zelfs onder deze, geregtigd tot groote waardeering in plaats van kleineering, ontkomt meenigeen slechts gedeeltelijk aan den bureaucratengeest. Onder anderen helt zij, en juist *door* hare *goede* eigenschappen, het sterkste over tot den lust om het publiek naar de bureaucratische pijpen te doen dansen. Zoo niet erger: daarop sla men mr. H.J. Smidt's recente geschrift over de Woningwet en haar Bouwverbod maar eens na. Summa summarum daarom: eindelijk eens *halt* met Schaepman's 'olievlek': te meer nog omdat nevens

al dat ‘sociale’ kommandeeren, inspecteeren, kwellen door middel van onthouding of intrekking van autorisatie[10.] de uitbreiding der ambtenaarderij een hoogst *onsociaal* gevolg heeft. Dit namelijk, dat door het verwerven van een ‘baantje’ menigeen in zijnen stand wordt gehouden, die wegens onbruikbaarheid behoorde neêrtedalen *beneden* dien stand: want dergelijke wisselwerking is in eene gezonde maatschappij even noodzakelijk als het onbelemmerde opklimmen uit den lageren stand, in geval men de opklimming waard is.[40.]

Ik besluit dit gedeelte van mijn opstel met nog eens stilte staan bij mr. Patijns merkwaardige Kamerrede van 15 April, en doe dat in verband met het straks aangehaalde woord ‘het geld komt er niet op aan.’ *Gevleugeld* is voorwaar dat woord geweest, helaas in dezen zin dat wij, zooals mr. Patijn opmerkte, *zonderling onverschillig* zijn geworden voor deficitten. Want let eens op (zoo sprak hij) dat, toen maar acht jaar geleden, in Februari 1905, de financieminister De Meester een deficit van 4½ m.m. moest aankondigen, iedereen dat héél erg vond, terwijl men thans o zoo kalm is geweest en gebleven onder de mededeeling van 17 Sept. l.l., dat heden het (sedert nog allerbelangrijkst gewassen) deficit de *twintig* millioenen al aardig te boven gaat. Kalmpjes is men, als Jantje zonder zorg, bezig om jaarlijks meer millioenen te verdoen, maar (behalve aan ambtenaars Th.E.) *waaraan* toch? steeds *alle financieel perspectief verliezende*, en zoo goed als onbewust dat men drie kwart van het verdane geld door de vingers liet slippen *zonder* dat groote reorganisaties tot stand werden gebragt. Kortom: aan de Staatshuishouding werd door mr. Patijn de ervaring gedemonstreerd van den gewonen burger, dat wie maar zorgeloos leeft van den hoogen boom, *heel duur* leeft, en dat wie niet leeft met het oog op de toekomst, zijn gemis aan perspectief bekoopt met *alleronaangenaamste verrassingen.* Ik gevoel mij (zoo sprak de Zierikzeesche afgevaardigde) hoogst onbehaaglijk in onze zamenwoning; zou (ziehier mijne vraag) onder de medebewoners van het nationale huis, die over de gezamenlijke belangen zijner bevolking wat gezet nadenken, heden nog wel iemand wezen die zich daarin *behaaglijk* voelt?

II.

Aldus onze marsch in het *uitgeven*: bij resumtie van de voorgaande bladzijden saamtevatten in de uitkomst dat, terwijl

wij de huidige belastingen, bestemd om het uitgegevene te dekken, met merkwaardige elasticiteit zagen oploopen geregeld en in de allerlaatste jaren tot gansch buitengewone bedragen, we in diezelfde jaren beland zijn bij... *het deficit*, en niet in 't voorbijgaan, maar zoo wat *permanent.* Het bedroeg naar de millioenennota van 17 Sept. l.l. bijna 29 ton over 1911, kwam over 1912 tot een voorloopig cijfer van 13⅓ millioen, liet zich over 1913 aanzien op een nog onbekend aantal millioenen aan 'buitengewoon,' al mogt op 'gewoon' de zeldzame opbrengst der belastingen een microscopisch overschotje laten en werd voor 1914, bij de eind January van dat jaar nog niet vastgestelde Staatsbegrooting, geraamd op het wisjewasje van haast 25 millioenen, waarvan ruim 14 op de *gewone* uitgaven.

Van waar halen wij de dekking?

Want hoe vooruitstrevend we al geworden zijn, nog niet dermate, of we zijn nog begeerig om, in stede het deficit te verheffen tot een vast financieel rijksinstituut of het te dekken door wissels op de toekomst in den vorm van voortdurend leenen, *daarvan* aftekomen *voor goed.* En waar allen, ook zij die met mij remmen in het uitgeven *onmisbaar* achten om dat doel te bereiken, beseffen dat zonder belastingverhooging onze Staatsbegrooting steeds in minus zal sluiten, inspecteert ieder nadenkende onze bronnen van inkomst en voelt zich verlegen. Misschien zelfs incluis hen, wier recept is: 'haal maar weg overal waar iets te grijpen is, in afwachting dat we alle privaatbezit afschaffen' een recept naar hun eigen overtuiging vrijwel eene snorkerij, wijl hun niet ontgaat dat dáárvoor de 'kapitalistische' maatschappij nog véél te vast in elkaar zit. Verlegen met den toestand gevoelt zich, zoodra hij den bril der algemeenheden afzet om het concreete te gaan beschouwen, gewis ook iedereen die zich vermeit in vooruitstrevende beschouwingen over de taak van den Staat, de heerlijkheid van de ontwaking der conscientiën in onze maatschappij, hare roeping ten aanzien van de economisch zwakken en wat dies meer zij.

Aan mijne bevindingen ga eene tweeledige opmerking vooraf:

Wat is wel **De Staat,** nederlandsche of andere, die in den gedachtengang van dit deel der burgerij zich voor de verwezenlijking van gezegde idealen heeft te spannen? Eene inrigting of instelling philosophisch of theoretisch nog altoos *onbekend*, omdat nog niemand der oneindig velen, die gepoogd hebben haren aard te bepalen, daarin geslaagd is op eene

althans de communis opinio, laat staan iedereen, bevredigende wijs. Maar diezelfde inrigting, die theoretisch dus voldoende bekend is aan *letterlijk niemand*, is praktisch volkomen bekend aan *iedereen*: want Jan en alleman maakt aan den lijve kennis met den Staat als *belastingheffer.* De schamelste baliekluiver b.v., die hunkert naar een slokje, merkt dat dit slokje o zoo verkleind is sinds 'de Staat' *f* 90 op een vat gedistilleerd heeft gelegd; de huismoeder in de achterbuurt, die Zaterdagavond een zakje suiker gaat halen, bespeurt dat per kilo 'de Staat' 27 centen accijns wil hebben. En gelijk op elk ander gebied, waarop hij zich bemoeit met zijne burgers, heeft de Staat op dat der belastingen verbazend *plompe* handen. Belasting *moet* hij afvorderen, omdat hij onbetwistbaar zorgen moet voor allerlei en zonder belasting hem de mogelijkheid daartoe ontbreekt; de beste wil, om dit te regelen billijk en met de meeste zorg om daarbij niemands belang onnoodig te krenken, kan den Nederlandschen Staat doorgaans niet worden ontzegd, en toch... kies eene heffing nog zoo aanbevelingswaardig in grondslag en matig in bedrag, classificeer haar zooveel gij wilt, stoffeer deze bovendien met allerlei degressien, uitzonderingen, reclame-bevoegdheden - **nooit** kan voorkomen worden dat, ongeacht al zulke voorzorgen, de toepassing harer regelen individueel eene hardheid, vaak eene heel erge hardheid is. Vaste regelen van bedrag moet zij hebben of de heffing ontaardt in willekeur, op belastinggebied onduldbaarder dan elke andere fout: daarom zijn regels den belastingheffenden staat onvermijdelijk, maar steeds zijn die onafscheidelijk van plompheid: immers de oneindige schakeering der levensomstandigheden maakt van den onbuigzamen regel vaak eene schrijnende ruwheid[16]. Herzeggend dat bovenal als belastingheffer de staat altoos *plompe* handen uitsteekt naar de burgers en dat de plompheid van zijnen greep even onvermijdelijk is als het hun afvorderen van geld, regtvaardig ik de uitspraak dat dus vermenigvuldiging of verzwaring van belastingen steeds bedenkelijk is.

In het licht van deze opmerkingen en van de waarheid dat onze staatsbelastingen (niet te vergeten ook de belasting in het meerendeel der gemeenten) reeds hoog opgevoerd zijn, gelieve thans de lezer met mij rond te zien, welke heffingen wel verhoogd kunnen worden tot zóóveel, dat zij te zamen den minister afhelpen en voor goed afhelpen van een begrootingsdeficit. Of kan hij onbedenkelijk misschien nieuwe belastingen toevoegen aan dat stel?

Deze ronde beginne bij onze successiebelasting, de machine bij uitnemendheid voor W.H. Vliegen en zijne socialistische medeleden in de Kamer, om geld te schaffen en bezitters aan te pakken, het middel dat thans inbrengt eene vijftien millioen en dat ook minister Bertling hoopt aan te dikken.

Bij hare (van einde November dateerende) M.v.A. aangaande hoofdstuk 1 der Staatsbegrooting 1914 moge de regeering hare overtuiging hebben uitgesproken dat het successieregt nog vatbaar is voor eene 'noemenswaardige' uitbreiding, heeft zij zich wel gewacht te verkondigen dat de opbrengst kan naderen tot de *f* 16.847000 deficit op den *gewonen* dienst 1914, hetwelk zij in datzelfde Staatsstuk voorziet. *Noemenswaardig kan*, *in vergelijking met zoovele millioenen de verhooging* eigenlijk niet wezen; immers hoever komt men daarmee, nu niemand geloof ik (de socialisten natuurlijk daargelaten) dergenen, die met mij eene voorloopige berekening ondernamen, waagt de verhoogingen op 't allerhoogst te ramen op ongeveer vijf millioen. Deze stel twintig millioenen, welke jaarlijks toegevoegd worden aan de gewone Staatsinkomsten, worden in hoofdzaak afgenomen - ziehier eene eerste opmerking - van het nationale *kapitaal.* Hetgeen wil zeggen dat jaar in jaar uit we uit ons *kapitaal* onze gewone huishouding bedruipen, in strijd met den eersten stelregel van iederen voorzichtige dat hij leve uitsluitend van zijn inkomen. Wanneer bovendien juist mogt zijn de meening, blijkens de begrootingsrede Van Nierop of de nota Van Gijn bij het defensierapport voor Indië niet onbekend in de financieele wereld (eene meening op 17 September in 's ministers nota eveneens aangestipt) dat op het nationaal vermogen toch al wordt ingeteerd, en dat onwedersprekelijk het evenredige effectenzegel ook al een middel is om, bij pogingen der burgerij tot kapitaalvorming, enkele percenten van dien spaarpenning af te knijpen voor den fiscus, dan is heel duidelijk dat men met maar opvoeren van het pas in 1911 aangedikte successieregt voorzigtig moet zijn; dergelijke politiek in Frankrijk heeft trouwens de noodzakelijkheid van voorzigtig zijn bewezen, doordat onvermijdelijk bleek om sommige tot 64 opgedreven percentages terug te brengen tot de oude 20½ p.ct. Want is feitelijk reeds nu in de zijlijn, buiten den kleinen kring van verwanten in den vierden graad, de Staat niet aanzienlijke mededeelgenoot met iedereen die uit eenen boedel iets krijgt: mededeelgenoot van de

deelbare dubbeltjes voor 15 of 20 percent verhoogd met ruim een derde aan 38 opcenten: feitelijk mede-erfgenaam dus voor *bijna een vijfde tot haast een vierde* van de deelbare massa? Familie zoo na als broeder of zuster betaalt toch ook al de helft van deze bedragen: alleen van datgene wat aan de kinderen onmidddellijk of vermoedelijk binnen kort toevalt haalt de schatkist niet meer dan een bescheiden percentje af. Immers tot nog toe heeft de schatkist zich in hoofdzaak[17.] gehouden aan de beloften van Gleichman toen deze voor ruim 35 jaren met *groote* moeite het belasten der regte lijn verkreeg, beloften afgelegd bij wijze van *accoord*, dat men met dit belasten nooit verder zou gaan. Doch ziende dat men, de regte lijn nooit hooger aanslaand, onmogelijk aan de successiebelasting een noemenswaardigen nieuwen toevoer tot de schatkist ontleent, heeft de minister reeds nu aangekondigd dat dit accoord onvatbaar is voor algeheele bestendiging. Wel en erg moet het *nijpen*, als de Kamer, gelijk zich laat aanzien en te billijken valt, hiertoe is te vinden; maar dan trekke men daaruit de leering dat *voor de praktijk* voortaan dit vaststaat: de oprigting van eenigzins beteekende slagboomen tegen opdrijving van eene belasting is **volstrekt** onmogelijk.

Ik sprak daar van putten uit 's volks kapitaal, zoo men wil zijne kapitalisatie, en moet daarbij nog iets langer stilstaan. Want van het onderwerp is men niet af met den galm uit de Algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting, dat het een sociale pligt der bezitters is offers voor de nietbezitters te brengen. Zelfs de sociaal-democratische galmers, spécialitès dans l'art *d'improviser* des sociétes *irréprochables* nog wel naar een recept, waarmee die galmers rondloopen in den zak maar hetgeen ze *weigeren aan iemand te laten kijken*[18.], zullen hieraan misschien wel willen toevoegen: *mits* daarmeê onze nietbezitters, zegge zij die hun dagelijksch bestaan in hoofdzaak moeten halen van den dagelijkschen (handen- of anderen) arbeid, *werkelijk* gebaat zijn en wat *duurzaam* ook. Welnu: *werkelijk* zijn te midden van ons snel aanwassend volkje deze menschen alleen gebaat door toenemende *arbeidsgelegenheid*, en in een kapitalische maatschappij, waarin zij leven en nog vrij lang wel zullen moeten leven, ontstaat geenerlei aanwas van arbeidsgelegenheid zonder aanwas van *kapitaal*.[19.] En hoe onvoldoend die gelegenheid al was in de dagen van algemeenen voorspoed - en worden gaat, nu die Hochkonjunktur schijnt omteslaan in het tegendeel, - dat blijkt klaarder

dan uit ieder betoog uit het brutale feit van overal opduikende *werkloosheid.* (Zie daarover het slot van dit opstel.) Geen enkele regeering die dat feit niet aanmerkt als een dreigend spook en niet zint op middelen tot zijn verjaging: op *andere* middelen helaas dan het middel *bezuiniging*, dat iedere Staat kent maar geen enkele durft te hanteeren. Zelfs Nederland, dat de kleinste magtspositie niet begeert maar, voor elken nijveren vreemdeling hier en in de kolonien wijd open, alleen verlangt zich binnenshuis rustig te ontwikkelen, voelt zich meegesleurd in dien stroom: getuige het Indisch defensieverslag. Ziet iemand verandering in onzen toestand dagen, een ietsje? een ietsje zelfs maar héél ver weg? Onze belastingpolitiek heeft bovendien te rekenen met de noodzakelijkheid, om daaruit de kapitalen weer bij te spijkeren: alle soliede naamlooze vennootschappen b.v. zullen hun gedaalde reservefondsen belangrijk moeten aanvullen.[20.] Dat de kapitalisten een knauw krijgen moge van socialistisch standpunt onverschillig, zelfs wenschelijk wezen... voor de nog altijd kapitalistische maatschappij zijn kapitalisten onmisbaar om productie en arbeidsgelegenheid op de been te houden, en bij 't einde van 1913 ervaart men overal, hoe moeilijk het is de kapitaalbehoeften te bevredigen. De minister van financiën, die zelfs moeilijk zou kunnen leenen misschien, *kan* niet zeggen ‘waar ik te pakken vind, daar pak ik’, evenals een middeleeuwsche regeerder die, rijk geworden joden vindende, door verbeurdverklaring leur faisait rendre gorge. Op de *gevolgen* van zijn pakken komt het bovenal aan en die laten zich niet uit den weg ruimen met de gewone redeneering, dat wie erft wel kan dokken van hetgeen tot hem kwam. Gouden eieren *voortdurend* gelegd zijn hem onmisbaar, en om die gelegd te krijgen *kapitaalvorming*: deze gaan afsnijden is den nek gaan afsnijden van de kip, bezig om de onmisbare eitjes te leggen.

Over de noodzakelijkheid van dat bijsparen, over de mogelijkheid eener belastingpolitiek van ‘haal maar waar te halen is’, over de werkeloosheid die bij de intredende depressie steeds dreigender wordt, maak ik nog deze algemeene opmerking. Bijsparen gaat gepaard met inkrimping van verteringen, dus inkrimping van vraag naar verbruiksartikelen, en deze baart weer mindere productiviteit van reeds aangewende kapitalen. Dit alles loopt zamen in eene *vermindering* van arbeidsgelegenheid in stede van de zoo noodige vermeerdering, en daaruit komt voort

eene periode van werkgebrek, *evenredig* aan den tijd vereischt voor de nieuwe kapitaalvorming. Hoe meer belasting men dan den burgers afhaalt, hoe langer het duurt (soms tot onmogelijkmaking toe) dat ze weer bijgespaard hebben. En als dan de geldbehoeften na den Balkankrijg, laat staan nieuwe verwikkelingen, den rentevoet opjagen, dan verschaft dat den spaardertjes wel aardige inkomsten, maar tegelijk stremt die rentevoet hevig de werkverschaffende industrie.[21.]

Uit de successiebelasting, ziehier mijne slotsom, is voor minister Bertling dus slechts een vrij bescheiden bedrag te halen. Gaan wij voort met wapenschouwing over de verder mogelijke belastingverhoogingen te houden.

Daargelaten eene beursbelasting in zegelvorm, waarover beneden, valt van onze zegelregten na de reeds gemaakte opmerkingen weinig te zeggen. Aan verhooging van 't vijf cents quitantiezegel zal men wel niet denken, omdat juist de *geringheid* daaraan ingang verschafte en die ingang het quitantiezegel tot eenen hoofdpost der zegelontvangsten heeft gemaakt; aandikking voorbij de in 1882 aangebragte verhoogingen zou al bitter weinig inbrengen, tenzij men het beproefde met het evenredige verwante regt, toen op de boedelscheidingen gelegd. Maar dat aandikken gaat ook al slecht omdat het, indien productief, ons, langs eenen omweg, deels de in 1882 eindelijk opzijgezette overbelasting der eigendomsovergangen zou terugbrengen, deels zou werken als eene blindelingsche verhooging van successieregten. De overige belastingen die bij ons, in tegenstelling met de invoerregten en accijnsen, technisch *indirecte* genoemd worden (registratie, hypotheekregten enz.) zijn voor het stijven der berooide schatkist quantités absolument négligeables.

Kunnen we misschien onze accijnsen daartoe bezigen? 't Zout of het geslagt b.v.? Maar van hooge zoutbelasting hebben we niets dan ellende beleefd, en iedereen zou veel liever het vleesch wat digter bij 't bereik der schrale beurzen brengen dan verder uit haar bereik. Wijn? zonder aan onzen handel met Frankrijk een krassen knauw te geven, kunnen wij niet geraken tot eenige verhooging. Het bier? ja daaruit schijnt den minister, blijkens de toelichting van zijn opcenten-(nood)wetje, redelijk wat te halen; misschien wel twaalf ton. Eveneens van het gedistilleerd? De opbrengst van dezen accijns vermindert en over de redenen dier vermindering juicht iedereen, de socialisten incluis - wie echter durft op de *f* 90 per vat,

heden betaald, nog eenige guldens leggen? om deze of gene reden *niemand.* Dringen in die redenen is onnoodig; noodig daarentegen een woord te zeggen over het verband van die *f* 90 met den suikeraccijns, heden van *f* 27 per honderd kilo. Op den grond dat dit bedrag erg in den weg staat aan betere volksvoeding en aan de ontwikkeling van menig bedrijf, gaat het al lang om eene flinke verlaging, maar de duurte van onze staatshuishouding sloot verlaging steeds uit. Laatstelijk trachtte men dit doel te bereiken door eene combinatie met het opvoeren van den drankaccijns: dien zou men brengen tot *f* 90, maar al hetgeen deze boven (ruim) 25 millioen opbragt zou men reserveeren, om binnen eenigen tijd middels dit 'suikerpotje' den anderen accijns te verlagen. Vaststaat alzoo, dat voor allebei deze middelen *verhoogen* niet in aanmerking komt. Dit zal wel o.a. bij den minister van financiën vaststaan denk ik; eveneens voor hem, dat het deficit op onze begrooting 1914 dwingt om dan de ruim 3½ opgepotte millioenen gewoon weg *optemaken*? In Sept. scheen blijkens de millioenennota, het antwoord *ja ik*, maar in de begrootingsdiscussie van 11 Dec. 1913 een weinig minder ferm. Doch al ware alleen op komst het verbreken van grondslag der vroegere financieele politiek, gelegen in de opzegging van het accoord Gleichman aangaande het belasten van kinderen met successieregt, deze bovendien beperkt tot zeer groote bedragen.... *héél* scherp teekent zich reeds daarin de ontreddering onzer financiën.

Indien we niet zullen raken aan het suikerpotje om van die ontreddering los te komen - voorhands schijnt de minister besloten om niet te raken aan het reeds opgepotte geld, maar met *bijpotten* optehouden - en we lang niet genoeg millioenen zullen halen uit het successieregt, van waar halen we dan wel het vele dat ons ontbreekt? Een heel klein beetje misschien uit eene zoogenaamd *technische* herziening onzer invoerregten, gelijk reeds Pierson, en bedrieg ik mij niet ook minister de Meester[22.] op het oog heeft gehad: zeker o zoo weinig, omdat de room daarvan al goeddeels af is door de maatregelen tegen het te laag aangeven: eene importeurs-handigheid, door welke vroeger de schatkist heel dikwijls maar 3 percent binnenkreeg waar ze vijf had moeten beuren. Maar die technische herziening is er niet dadelijk, en de protectionistische die de heer Kolkman en de zijnen ons

door het dreigende deficit haast afpersen wilden,[23.] is door het verkiezingsplebisciet zóó onherroepelijk van de baan, dat zelfs Dr. Kuyper haar niet meer onder de noodzakelijke ordeningen durft te rangschikken.

Op den tot nog toe vrij onfortuinlijken zoek naar de millioenen, *talrijk en permanent*, die ons tot dekking van het deficit onontbeerlijk zijn, belanden we thans bij de regtstreeksche heffingen uit kapitaal en inkomen; de Vermogens- en de Bedrijfsbeslasting met hun dienstjaar 1 Mei - 30 April. Over het dienstjaar 1911/12 bragten zij, aangedikt met 10 opcenten, (die van 1906 af bijna voortdurend zijn geheven en die dus haast als eenen *vast* geworden opslag kunnen worden beschouwd) op rond *f* 9.490000 de eerste en *f* 12.941000 de tweede: te zamen alzoo ± 22□ mm. die naar den schijn en naam treffen voor 't kleine half der belastingpligtigen kapitaalbezit en voor het grootere half hun inkomens. Doch alzoo slechts *in schijn en naam.* Want door de werking van art. 9 Bedrijf heeft iemands kapitaalbezit eenen zoo belangrijken invloed op zijnen aanslag in eerstgenoemde belasting, dat de twee te zamen vaak aangemerkt worden als eene gesplitste inkomstenbelasting.

Dit schijnt in elk opzigt anders te zullen worden. Want indien ik rigtig versta wat van de voornemens des heeren Bertling tot mij is doorgedrongen, blijft weliswaar de Vermogensbelasting een heffing op het kapitaal, maar tot een zeer verminderd bedrag en alsdan ontdaan van elken invloed op de andere heffing; eene opbrengst van maar een paar millioenen zou zijn bedoeld. Van het tweespan Pierson wordt dan de Bedrijfsbelasting vervormd tot algemeene inkomstenbelasting en groeit uit tot hoofdbelasting op progressieven grondslag; de Vermogensbelasting wordt slechts haar nevenheffing, haar Erganzungssteuer, tot eene soort suppletoire progressie ten laste der kapitalen.

Al dadelijk, als bloot feit afgescheiden van elk oordeel over deze hervorming, valt in het oog dat zelfs al hadden we geen halven cent meer te dokken, de nieuwe inkomstenbelasting aan de schatkist zal moeten verschaffen 21 à 22 millioen: zegge de bijna 13½ nu geleverd door de Bedrijfsbelasting plus het achttal waarmede de Vermogensbelasting zal achteruitgaan.

Voor Z.Exc. van Financiën heeft m.i. deze al door minister Kolkman overwogen verandering van koers het voordeel dat hij zich minder heeft aan te trekken de daling der waarde van vele vroegere beleggingen ingevolge de sedert ingetreden verhooging van den rentevoet en den hierdoor waarschijnlijk wordenden achteruitgang van de opbrengst der Vermogensbelasting over haar aanstaande dienstjaar. Te minder, nu we van den minister hebben vernomen dat in 1914 de vervorming der beide heffingen onmogelijk in werking zal kunnen komen en door belastingopcenten - twintig, voor de vennootschappen zelfs zestig - in de dringendste geldbehoeften zal moeten worden voorzien. Misschien leidt datzelfde economische verschijnsel tot wat hoogere opbrengst van de Bedrijfsbelasting in dat zelfde dienstjaar; bij het opcenten-voorstel kan de minister rekening houden met het een en ander.

Overigens zit de heer Bertling niet op rozen, veeleer op doornen. Want welk gat in de schatkist grijnst hem wel aan? en hoeveel millioenen méér dan de eenentwintig zooeven vermeld zal hij wel, zonder tooverstaf, uit de nieuwe inkomstenbelasting moeten kloppen om den kijk op dat gat minder verbijsterend te maken, in afwachting dat het *goed en voor goed* gedigt wordt? Een gat, waarbij de indertijd geraamde drie millioenen, door de omvorming van Pierson's tweelingen aan de schatkist te bezorgen, worden tot eene bleeke schim. Zoo schimmig, dat men vrij van iedere poging tot bewijs apodictisch mag zeggen; met de nieuwe Inkomstenbelasting komt *nooit* wat de fiscus noodig heeft. Want in zijne nota van 17 September kondigde minister Bertling aan een tekort van bijna 25 millioen op den geheelen en ± 14½ op den gewonen staatsdienst, daaronder rekenend (schijnt het) 28 ton terzake van het onzalige amendement Duijs-Talma. In de eerste weken des nieuwen jaars is zijn collega Treub, zijn ontwerp Ouderdomsrente indienend, komen zeggen dat uit dien hoofde 9½ millioen noodig zullen zijn en bovendien aan rijksbijdragen, ten einde door middel van dit nieuwe wetsvoorstel de onbillijkheden van dien sprong in het duister weg te nemen, nog vijf millioenen meer[24]. Alleen aan 'invaliditeits'-uitgaven belanden wij dus bij 14½ in plaats van ½ millioen, hetgeen uitkomt op eene kleine 12 millioenen, toe te voegen aan voormelde deficits-raming.

Cijferaars die met m.i. gewigtige gronden aankomen (zie

W.F. Detager in het Handelsblad van 18 Maart l.l.) meenen dat, al ondergaan de grondslagen der regeering geen enkele wijziging, de Staat aan de gemeenten eenen bijslag van circa 3 millioen meer dan door Treub voorgesteld zal moeten geven, om te verhoeden dat met het ouderdoms-ontwerp onze gemeenten eenen *financieëlen strop* thuis krijgen in stede van de in vele plaatsen onontbeerlijk geworden Rijkshulp.

En houden we rekening met het zooeven verschenen V.V. over het Treubsche voorstel (in welk Staatsstuk de rapporteurs de financieële gevolgen van den greep Talma-Duijs vaststellen op 10½ millioen) dan prijkt binnenkort een nieuwe opslag met vijf millioenen op de kostenrekening der invaliditeits-staatszorg, daar in de Kamer het bijna algemeen ondoenlijk wordt geacht om, zooals minister Treub beproeft, thans de bedeelden buiten die Staatszorg te houden.

Zoo aldus de nieuwe inkomstenbelasting ons niet verder dan een eind weegs uit het deficit kan helpen, welke andere inkomst wel? Zeker *niet* de personeele belasting, want die duldt geen noemenswaarde verhooging. De herziening der belastbare opbrengst van het ongebouwd dan? ja *mettertijd* komt daaruit misschien wel eene bate voor de schatkist, maar dit zaakje komt niet heel spoedig tot stand en hoopen gouds brengt het dan stellig niet in. Nog minder gauw, indien ooit, krijgt men eene belasting op het in theorie ideale heffingsobject den tabak, in eenen vorm die onze wereldmarkt en industrie in dat artikel niet allerbedenkelijkst neerkwakken zal; heeft men om die reden nog niet onlangs het door Kolkman voorgestelde debietregt opgedoekt? Officieel is ook gewaagd van een regt op schenking onder de *levenden.* Alsof dáárvan de schatkist vet zou worden! Schenking *bij akte* is reeds getroffen, en niet weinig ook, door de registratiewet; 't zijn dus de schenkingen *van hand tot hand* (art. 1724 B.W.), van waar de opbrengst zou moeten komen, dus beteekenende handgiften van *vermogenden*, de éénige die zich dergelijke weelde kunnen veroorloven - en hoe vaak komen deze wel voor? En hoe krasse inquisitie zouden zulke aan geenerlei formaliteit gebonden handgiften wel noodig maken, om achterhaling door den fiscus te verzekeren? Probaat daarentegen zou zulk eene belasting wezen om iedereen af te schrikken van philantropische goedgeefschheid, of van den lust om eens Maecenasje te spelen ten gunste van eenig onbaatzuchtig doel:

voor behoud b.v. van schilderijen Steengracht, voor een Koloniaal Instituut, eenen kerkbouw, een sanatorium; ook de bescheidenste uitingen van Maecenaten-gezindheid ontkwamen dan niet aan den fiscalen moord. Flink vooruit brengt dit alles de schatkist of niet of lang niet spoedig.

Ook niet, dunkt mij, de beursbelasting, die de minister van financiën naar Fransch of Duitsch voorbeeld zou willen invoeren bij gelegenheid van eene spoedig te ondernemen herziening onzer zegelwetten. Beurstransactiën zouden, schijnt het, voortaan schriftelijk moeten worden gesloten en de daarvan op te maken afsluitnota's te voorzien zijn van een zegeltje, evenredig aan de waarde van den bewerkten omzet. Beurstransactiën ook in den goederenhandel of alleen in den gelden fondshandel? Ondersteld de goederenhandel bleef van beursbelasting vrij, is er gewis wekelijks op de effectenbeurs een omzet van zooveel honderde millioenen, dat eene matige belasting dáárop een alles behalve matig bedrag in het laadje zou brengen, indien maar die heele omzet zijn penningske offerde. Maar dáár ligt het struikelblok: de ontduiking is o zoo gemakkelijk en de contróle o zoo moeilijk. Van ouds worden die millioenen ja milliarden omgezet *haast zonder bewijsmiddelen*: afspraken bijna vlugtig vormen den grondslag en goede trouw geldt als waarborg; eenen waarborg ditmaal van meer dan schijn. Doch waarom? Niet omdat het gansche beurspubliek zoo prima prima is, maar omdat dit publiek van hoog tot laag is doordrongen van de wetenschap dat met ongekrenkte goede trouw de Beurshandel (zegge *allemans bestaan*) staat of valt, daarom de allerscherpste onderlinge politie uitoefent en elke trouwbreuk straft met onverbiddelijken boycot. Den fiscus daarentegen, tegenover wien bijna elke belastingbetaler er af en toe een ruim geweten op nahoudt (want wie heeft moed om zichzelven volstrekt vrij van dit zwak te verklaren? ik niet), dien staat de boycot niet ten dienste; contróle moet hij uitsluitend zelf houden: ja al te straffe politie zijnerzijds en al te strenge keering der overtredingen zouden wel eens kunnen leiden tot verzetscombinatiën, waartegen de nooit populaire belastingheffer onbestand bleek. Dus zal de beursbelasting steeds onderhevig zijn aan allerlei breekage en lekkage, die haar véél minder doet afwerpen dan naar eerlijke naleving het geval zou zijn, en een zeer matig tarief zal nog het beste middel zijn om haar redelijk te doen opbrengen: opbrengen wel bij tonnen maar *stellig niet* bij millioenen.

Van waar halen wij de dekking? Met deze vraag werd het tweede onderdeel van mijn opstel ingeleid. Ik resumeer thans het bevonden antwoord.

Wanneer bijeengeteld wordt wat in de voorgaande bladzijden in het midden is gebragt omtrent:

het successieregt;

de accijnsen op de suiker en het gedistilleerd;

de overige accijnsen;

de registratie en zegelregten, onder het beproeven van aanvulling door een regt op schenkingen onder de levenden en op beurstransactiën;

de vermogens- en bedrijfsbelasting, nadat daarvan is gemaakt eene inkomstenbelasting met de vermogensbelasting tot suppletie;

dan zal vermoedelijk de optellende lezer met mij de vraag aldus beantwoorden, dat het er met die dekking al niet héél veel opwekkender uitziet dan met den kijk op het te stoppen gat - en dit zoowel in de allernaaste, als in de iets verder verwijderde toekomst. Ik erken dat, na het afhandelen der inkomstenbelasting in de 2e Kamer, de kijk op digten van het gat wat gunstiger geworden is - doch wáárdoor wel? Door een *paardenmiddel*: de vier millioenen extra die men ten spot van elk beginsel (behalve het fatale 'haal maar waar te halen is') in de schatkist sleept[20.] middels het nieuwe dividendentarief. En gedachtig b.v. aan den Duitschen 'einmaligen Wehrbeitrag', voorspel ik dat die negatie van beginselen zich door herhaling nog wel eens wreken zal, omdat zulke wraak *nimmer* uitblijft. Doch philosopheeren over dit thema is thans niet aan de orde: wel over het vinden van eene andere conclusie dan dat het deficittengat nog lang niet *digt* is en vooral nog niet digt is *voor goed.*

III.

Wat ik tot nu ontwikkeld heb, schijnt onwedersprekelijk te staven dat op dit oogenblik teruggekeerd is, en geenszins maar oogenblikkelijk, de financieele toestand der laatste regeeringsjaren van Koning Willem II, toen het budget sloot met terugkeerende deficits en men verlegen zat met het vinden van belastingbronnen om aan die chronische kwaal een einde te maken. *Waaruit volgt* dat, wij zonder de financieele ellende der veertiger jaren op nieuw over het vaderland te brengen, niet *kunnen* voortgaan met steeds meer uitgeven aan *drieerlei* politiek:

weerbaarheidspolitiek;

leven op eenen weelderigen voet van staatshuishouding;

den staat en zijne onderdeelen spannen voor sociaalpolitische proefnemingen.

Op dien weg voortgaan is onze ondergang. Hierbij doe ik opmerken dat het budget 1914 de onmisbaarheid van *remmen* tweeledig bevestigt: door een aangekondigd en een niet aangekondigd voorstel.

Het *aangekondigde* is uitvoering gaan geven aan de Zuiderzeeplannen: vrage hoe wij komen aan de twee honderd hiervoor te leenen millioenen, als we geen overschotten hebben om daaruit bij den stijgenden rentevoet intrest en aflossing te betalen? Het *niet* aangekondigde is minister Treub's lievelings-idee van spoorwegnaasting: zou daarvan volkomen gezwegen zijn zonder de huivering voor den millioeneneisch, eveneens daarvan onafscheidelijk?

Hoe dan ook, *geremd* moet er worden; doch feitelijk achterwege blijft een voldoend besef dezer ijzeren noodzakelijkheid. Wel toont iedereen te begrijpen dat chronisch het deficit niet *mag* post vatten in onze staathuishouding, maar geenszins dat zonder remmen de deficitperiode zal standhouden. Alles saamgenomen is de begrooting voor 1914 gewis geen *remmings*budget, ofschoon het dit behoorde te zijn.

Dat dit budget niet remt ten aanzien van onze weerbaarheidspolitiek, eerste rubriek van de drie bovenomschreven rigtingen van beleid, is geen wonder. Op dit gebied zijn wij grootendeels *onvrij* in onze bewegingen: behalve wegens de boven opgegeven redenen ten gevolge van vorderingen in de techniek - luchtvaart b.v. - en van velerlei anders. De millioenen daaraan heden en toekomstig te besteden, *moeten* alzoo steeds gevonden worden uit het Staatsinkomen. Remmen kan alleen in aanmerking komen ten aanzien van den voet onzer niet militaire huishouding, of wel ten aanzien van het staatssocialistische beleid, of wel ten aanzien van beide. Het onderzoek der resultaten, tot nog toe daarmeê bereikt, moet dunkt mij de overtuiging vestigen dat het kommando van *eindelijk halt* eerst en meest behoort te gaan aan het staatssocialistische adres.

Ter motiveering van deze uitspraak allereerst een paar âlgemeenheden.

Daarvan is de algemeenste wel de volgende. De overgroote meerderheid van onze bevolking boven 21 jaar heeft zich *vrijwillig* in het huwelijk begeven en in die huwelijken kinderen voortgebragt: daarmee schiep zij zich *vrijwillig aanvaarde* verpligtingen, die *boven* haast elken anderen volkspligt gaan. Met name de verpligting - *sociaal* evenzeer als *zedelijk*, omdat het gezin de grondslag van onze zamenleving is - om zorg te dragen voor de bestaansvoorwaarden en de toekomst der leden, zoolang die (normaal) niet op hun eigen economische beenen kunnen staan. *Onbetwistbaar* dientengevolge is dat, zoo dikwijls economisch zwakkere burgers gedwongen worden om aan medeburgers de bestaansvoorwaarden of de toekomst te waarborgen eer zij in staat zijn geweest om datzelfde te verzekeren aan hun eigen gezin, dergelijke dwang is *on*sociaal en *on*ethisch in den *superlatief*.

Wijl nu vaststaat dat bij een *overgroot* aantal werkers (onverschillig of zij hoofdzakelijk werken met de handen of met den geest) het voorschreven geval zich voordoet, niet maar een enkel keertje en door een ongewonen zamenloop van omstandigheden, maar *alledag*, staat alreeds dáárdoor *muurvast* dat op allerlei gebied, met namen de ongevalinvaliditeits- ouderdoms- werkloosheidsverzekeringen, die berusten op dwang of op groote subsidien uit de *iedereen* afgedwongen belasting, aan hetgeen wat heet '*sociale* wetgeving' een *hoogstergerlijke* kant onafscheidelijk vastzit. Bijna altoos is zij behebt met eigenschappen *strijdig* met de hare en harer voorvechters leus.

Gewagend van die eigenschappen, kom ik van zelf tot eene tweede hoogst algemeene opmerking, beligchaamd in de vraag welke de aard van die sociale wetsbemoeying wel is en welke kenmerken haar, krachtens dien aard, *onafscheidelijk* eigen zijn?

Mijn antwoord daarop is dat in den grond dit 'Katheder-socialisme' niets anders is dan, moderner en gevaarlijker aangekleed, het ouderwetsche *protectionisme*, voorbij den economischen kant nog wat uitgebreid naar de staatsregtelijke zijde. Want het berust op dezelfde grondgedachte: dat de staat de schijnbaar of werkelijk economisch zwakkeren tegemoetkomt *op kosten van andere staatsburgers*, onverschillig door bevoorregting dan wel door middel van het aan iedereen afgenomen belastinggeld. Van denzelfden protectionistischen huize als de tariefbescherming, heeft zij met deze ook drie van het protectionisme

onafscheidelijke euvelen gemeen. Vooreerst dat aan dengeen, die zou willen omkeeren op haren weg, dat terugkeeren haast onmogelijk wordt, omdat met den protectionistischen koers alteveel belangen onverbrekelijk vastgegroeid zitten. Secundo dat alle protectie onverpoosd voortwoekert: om het even of het gaat om beschermende tarieven, dan wel om dwangverzekering en allerlei staatsinmengingen in iedereens bedrijf door voorschrift, bevel of verbod. Volgde niet, ten bate slechts van een deel der nietbezitters, op het belasten der ondernemers met ongevalverzekering al heel gauw de dwangverzekering tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom en vertoonde daarna de verzekering tegen werkeloosheid zich niet aan den horizont? Zag men op de overheidsbemoeying ten aanzien van volwassenen met soort, plaats en duur, soms zelfs met belooning van den arbeid niet volgen verpligte winkelsluiting en reglementeeren van den huisarbeid? Tertio eindelijk hebben kathedersocialisme en protectionisme dit euvel gemeen dat, zooals beneden zal blijken, elk oogenblik die inmenging gansch onvoorziene gevolgen teweegbrengt: de bemoeizieke overheid zelve kijkt er vreemd van op. En als ik dit moderne protectionisme *allergevaarlijkst* noem, dan doe ik dit omdat het zijn propaganda drijft door beroep op allerlei humanitaire en christelijke beginselen, voor welker bekooring maar weinigen ontoegankelijk zijn. Wie in deze bladzijden voortleest zal elk oogenblik een concreet bewijs ontmoeten van hetgeen ik tot toe maar in het algemeen ter sprake heb gebragt. Men oordeele.

De sociale wetgeving, zoo heette het bij ons, in hare bakermat Duitschland en overal elders, zou wat **socialen vrede** in de wereld brengen; dat de sociale *onvrede* steeds toeneemt betwist niemand.

Is een beetje meer vrede althans *in zigt*? Voor het *tegendeel* hebben wij het onverdacht getuigenis van Troelstra, bij het jongste begrootingsdebat toegevend dat de arbeiders in welstand merkbaar zijn vooruitgegaan en toch voorspellend dat ze ontevreden zullen blijven, zoolang de huidige maatschappij met haar privaateigendom niet is omgevormd naar het sociaal-democratische regt: den heilstaat zonder privaatbezit. Zonder die nieuwe maatschappelijke ordening voelen, volgens Troelstra's partijgenooten Sannes en Mendels (zie de jongste begrootings-discussien) zich steeds *gekrenkt in hun regtsbewustzijn*, want

de tegenwoordige inrigting van staat en maatschappij is verouderd, en volgens die heeren is 't, bij dit gevoel en bij de algemeene mentaliteit van den arbeider, geen wonder dat deze b.v. bij stakingen toffelt op den ‘onderkruiper’, als den minderwaardige, tegen wien hij het opneemt voor eene betere regtsorde.

Wat meer vrede door sociale wetten *blijft* dus buiten zigt, ofschoon aan het regt van den staat om dáárop aan te sturen een hoofdgrond voor de regtvaardigheid en nuttigheid van zulke dwangwetgeving wordt ontleend. Delbrück getuigde almede den 17^{en} Febr. 1909 in het pruissische Heerenhuis dat het voortdurend uitbreiden der sociale wetgeving de betrekkingen tusschen patroon en werkman had verslechterd (2798). Verneemt hetzelfde van onzen landgenoot Dr. J.G. Sleeswijk, hoogleeraar in de technische hygiène te Delft, ofschoon hij aan het slot zijner rede verklaarde voortzetting onzer sociale wetgeving te begeeren; onverdacht is dus wat hij tevens uitsprak, toen hij den 29 Maart 1913 het Nationaal Geneeskundig Congres sloot (Nieuwe Ct. 30 Maart.) Hij verklaarde dat deze wetgeving *geen* vrede heeft gebragt; dat onze Ongevallenwet *geen* ongevalbeperking oplevert maar simulatie plus aggravatie en ongevalsneurose; dat de zoogenaamde traumatische neurose tot eene kwaadaardige werkmansinfectie is uitgegroeid; dat de werklieden, vooral de unskilled, voor het inachtnemen der veiligheidsvoorschriften onverschillig zijn geworden en hun verantwoordelijkheidsgevoel is geslonken; de technische en arbeidsambtenaren, ter uitvoering van de sociale wetgeving aangesteld, botsen onderling of vangen elkaar vliegen af, en maken zelf die tot eenen druk. Ofschoon dit citaat gaat voorbij den socialen vrede, neem ik het op in zijne volle lengte, omdat het terugslaat op bijna alles wat beneden ter sprake zal komen; doch tot dien vrede nog even terug.

Zekere categorien van werkgevers brengen (zooals straks zal blijken) millioenen extra op voor werkmansdoeleinden: leven ten minste deze zwaarbelasten in eene atmospheer, ik zeg niet van waardeering maar van betrekkelijke rustigheid? Zóó weinig, dat economische noodzakelijkheid alleen tegenwoordig kan nopen om ondernemer te worden of te blijven, nu terrorisme jegens hem met vrouw en kinderen als een geoorloofd stakingsmiddel wordt aangemerkt. Niet alleen tegen hem, maar ook tegen den werkwilligen medewerkman. De

overheid wordt bij haar beschermend optreden letterlijk op den hond gejaagd en wegens deze bloote pligtsvervulling nog gebrandmerkt, in meetings en socialistische ja zelfs in vertegenwoordigende lichamen als schuldig aan partijkiezen in den economischen strijd. Roode schoolmeesters nergens zoo goed betaald als hier, waar aanvang 1909 de salarissen met *f* 187000 verhoogd werden en sedert nog verhoogd zijn, die met zulk optreden *stelselmatig* te kort doen aan den ambtspligt en het den kinderen verschuldigde voorbeeld, zij overstelpen hunne hoofden met onbeschoftheid, maar vinden zich, o zoo verongelijkt niettemin, als zijzelf niet in den Haag tot dien gevilipendeerden rang worden geroepen; ook zij beproeven dan eene soort terrorisme door protestvergaderingen in hunnen Ossendorpsbond, die davert van het onregt door de overheid aan Posthuma c.s. gepleegd. Dàt koopt de Raad voor periodieke traktementsverhooging![25.] Zelfs Bismarck ervoer dat met sociaal wetgeven, waarvoor hij op verwachting van wat *vrede* zijnen keizer in 1881 wist te winnen, dat artikel niet te koop is en erkende een dozijn jaren later in het parlement ruiterlijk zijne vergissing. Heeft de IJzeren Kanselier haar toen kunnen herstellen? *neen*, en de geschiedenis is te leerzaam om, een beetje buiten de orde, haar niet optehalen. Aan de voor den Keizer en zijnen kanselier even ergerlijke sociaal-democratie zou door den staat met een tuchtmiddel ad hoc - afkondiging van den kleinen staat van beleg overal waar socialisten erg het hoofd opstaken - het leven onmogelijk worden gemaakt; tegelijkertijd echter zouden de arbeiders door staatssocialistische maatregelen, al aanstonds hunne kostelooze verzekering tegen arbeidsongevallen, ervaren dat diezelfde staat hun ook wel voordeelen wil toevoeren. Wat leuke Bismarck-combinatie, niet waar? van Realpolitik, dat knijpen en aaien; wat lag tevens meer voor hare hand dan dat, als van het dwangmiddel werd afgezien, ook de contralieftalligheid werd teruggenomen: ophouden met den *kneep*, dan ook met den *aai*? Maar jawel! Het knijpen, dat bleek den groei van het onkruid te bevorderen, hield op *maar het aaien hield aan*, ofschoon Bismarck wel de allerlaatste was om voorttegaan met *dure* lieftalligheden zonder een greintje rendement. Waarom toch? Kennelijk dunkt mij onder het besef dat zelfs zijn forsche greep onmagtig was tegen de gevaren, vast aan het ophouden met de sociale douceurs waaraan hij te kwader uur Sint-werkman gewend had.

Ik waag mij aan de stelling dat men met den 'socialen' koers *nooit* bereikt wat men beoogt en ga voor deze bewering eenige bewijzen geven.

Door de ongeval- ziekte- invaliditeitsverzekering moesten de kosten der openbare armenzorg zeker dalen: de ervaring heeft het tegendeel zóó afdoende getoond, dat in Duitschland en bij ons *iedereen* dit nu beschouwt als een sprookje.

In Amsterdam heeft men met zijne vervroegde winkelsluiting bereikt dat de kleine neringen, die geenerlei inkrimping van hun debiet kunnen velen, dit zien te loor gaan aan.... venters van benoorden het IJ, ten wier behoeve de verordening[26.] *stellig niet* gemaakt is. Onder aanvoering van wijlen den 'vooruitstrevenden' Gerretsen begon men daar, met zijn minimumloon en maximumwerktijd in gemeentebestekken, aan eene kunstmatige opdrijving der ondernemerskosten: teweeg werd gebragt uitdrijving der Amsterdamsche werkgevers ten bate van de buitensteedsche, zulks tot schade van den te begunstigen lokalen 'loonslaaf,' die buiten emplooi raakte.

In Grootbrittannie was waargenomen dat sinds dergelijke begunstiging de werkgevers minder valide werkkrachten gedaan gaven - fiat prima loon enz., maar dan ook prima werk - en vaak heb ik doen gelden dat slechts een *model-werkman* aanspraak zou maken op den zoo vaak geëischten 'model werkgever.' Wat zien we, blijkens blz. 22/23 van Tien jaren praktijk der Ongevallenverzekering, voortkomen uit het opleggen van den verzekeringspligt? o.a. die voorzeker *niet* bedoelde uitstooting. De Britten hebben eene ziekteverzekering met verpligte bijdragen (gelijk ook onze wet van 5 Juni 1913 Sb. no. 204 wil) van werkgevers en werklieden: een door de laatsten gedokte som van nu ± 14 ton ligt nog ongebruikt en zal naar de bladen van 13 Nov. 1.1., faute de mieux, ten deel vallen aan personen, voor wie dat werkmansduitje *niet* bestemd was. Den Haag verbood het nazien van *buitengezette* vuilnisbakken; scharen voddenrapers bestormden, o zoo geriefelijk voor bovenhuisbewoners, de huisbellen. De Engelsche wet verbood het tappen aan niet-reizigers op Zondag - als bona fide traveller ging men pooieren een uur buiten Cardiff b.v. en de buitenman daarbinnen.

Ziehier iets[27.] omtrent de bemoeijing van Duitsche wetgevers met den omzet. Het weeklagen der kleinere winkels over de concurrentie der *alles* verkoopende grands magasins leidde in

enkele bondsstaten tot het besluit om dezen ‘uitwas’ wettelijk af te snijden door eene speciale *Waarenhaussteuer*, naar de maat van den omzet en het daarvoor noodige personeel: sinds zijn de klagers beland van den wal *in de sloot.* Want toen hebben de ‘warenhuizen’ met succes de volgende redenering gemaakt; van den massaverkoop moeten we het hebben, dus van een *minimum* winstje op elk artikel: kunnen we onze prijzen niet afslaan met de belasting en nog wat? Zoo kwamen zij nog *beneden* den prijs der klagers en snoepten hun steeds meer de klanten af. *Nooit* weet de wetgever, als hij met sociale bedoelingen zijne plompe handen gaat leggen op de even *fijne* als *wijd vertakte* geledingen der maatschappij, wat zijn toetasten bewerken zal. Met zulk eene bedoeling kwam in Pierson's bedrijfsbelastingwet eene feitelijke vrijstelling voor den landbouw, zonder dat eenigzins gerekend werd met den weerslag hiervan in eene landbouwprovincie als Groningen. De daaruit voortvloeiende wanverhouding in het gewest tusschen hetgeen in stad en platteland werd opgebragt deed overgaan tot heffing van *provinciale* opcenten, die op hare beurt op sommige Statenverkiezingen (b.v. in Juni 1907) teruggewerkt hebben. De ‘bescherming’ van den arbeider door beperking van werkuren - eerst voor jeugdigen, dientengevolge ook voor volwassenen die dan niet voort kunnen, en daarna regtstreeks voor deze laatste - heeft in Frankrijk dit *onvoorzien* gevolg gehad dat de patroons het opleiden van leerlingen in de werkplaats, als hun te schadelijk, zijn gaan staken: een euvel voor de arbeiders zóó groot, dat in 't najaar van 1908 op een congres voor volksopvoeding de als zeer radicaal bekende afgevaardigde Ferd. Buisson zijn geestverwanten heeft gewaarschuwd tegen dit ‘vooruitstrevende beperken.’

Ziedaar voorshands eenige staaltjes van *niet* berekende uitkomsten der sociale wetsbemoeijing bijgebragt.

Daarnaast stel ik er thans eenige van *mis* rekenen bij die wetgeverij.

Begin 1901 kondigden wij eene Ongevallenwet af en in Februari 1903 voerden wij haar in - na vijf jaren praktijk werd een premietekortje van *f* 4.189088 bevonden.

Voorgesteld werd eene Invaliditeitswet die, heette het toen, aan de schatkist zes, op zijn allerhoogst 8½ millioen voor *alle* betrokkenen zou kosten; even vóór hare behandeling in de Kamer moest die bijslag al tot tien millioen worden verhoogd; daarin zou

begrepen zijn 2¾ millioen noodig om de overgangsbepaling van art. 369 uittevoeren en zie.... indien juist blijkt het berigt van de eerste dagen des nieuwen jaars, dat te Amsterdam toen al 111000 aanvragen waren ingekomen, moet dat het viervoud van die raming gaan kosten, omdat haar grondslag een getal van hoogsten 27000 aanvragen is geweest. Het ministerie voorziet wel de afwijzing van heel wat gegadigden, maar zelfs dan nog een kostenbedrag van *minstens* zeven millioenen.[28.] En het laatste nieuws daaromtrent brengt ons minister Treub, den 5^{en} Febr. 1914 zijn 'Ouderdomswet,' als correctie der Invaliditeitswet indienend: de kosten der artt. 369 en 370 Inv. ten laste van het rijk zullen vermoedelijk 9½ millioenen bedragen. Allerlaatste nieuws dienaangaande, van half Mei 1914, is dat van C. v. Rapp in 't V.V. over Treub's ontwerp Ouderdomsrente: voorzegde kosten zullen stijgen tot 10½ millioen alleen aan Talma-Duijs-klantjes.

Te Amsterdam dacht men, de publieke huizen onmogelijk makend, althans andere ontucht dan de 'kamertjeszonden' wat te kunnen inperken: heeft 's Raads verordening tot eenige beteugeling der ergernissen geleid? Bekend is de verklaring van een harer vaders, in eene openbare raadsvergadering hulde brengend aan 's burgemeesters (Vening Meinesz) ijver om haar te handhaven, tegelijkertijd getuigend dat hare uitwerking geen andere was geweest dan overdekking van de stad met clandestiene inrigtingen.

Wat heeft men zien gebeuren? Dat de wettelijke maatregelen tegen het drankdebiet een bedenkelijk morphinisme hebben doen ontstaan, of, gelijk in sommige streken van Ierland, verslaafdheid aan ether, terwijl hier en daar elders over dergelijk misbruik met Eau de Cologne geklaagd wordt (2846).

Bekend is dat, zoo in Nederland het drankgebruik is verminderd, dit heugelijk verschijnsel is te danken aan allerlei *andere* invloeden dan onze geleidelijke inperking sinds 1881 van het aantal 'vergunningen.' Een paar onverdachte getuigenissen uit het buitenland mogen onze gelijksoortige bevestigen. Blijkens Stead in zijne bekende Review 1908 blz. 356/7 heeft voor Engeland een vurig socialist alle verband tusschen drankgebruik en drankgelegenheid ontkend, bijbrengend dat hij in Accrington een dranklokaal per 347 en in 't nabije Nelson een op 1025 inwoners gevonden had, terwijl in deze plaats het aantal geconstateerde drankzonden 1 per 162 zielen was geweest en in

Aecrington eene op maar 300. Een artikel der Quàrterly Review van Mei 1908 geeft te lezen dat in Sheffield de public houses véél langer open mogen zijn dan te Glasgow en door muziek, damesbediening enz. bezoekers mogen trekken: alles te Glasgow verboden verleiding; vindt men nu in deze fabriekstad *minder* dronkenschap dan in gene? De statistiek der veroordeelingen deswege wees uit dat proportioneel Glasgow het *vijfvoud* van Sheffield bereikte (2796)!

De bevinding kort te voren van lady Bell in Middlesbro was, dat het afsnijden van gelegenheid om te drinken buitenshuis alleen te weeg heeft gebragt zwaar drinken binnenshuis, alwaar de sociale panacee van verbieden en straffen de deur *gesloten* vindt. 't Is de sociale *zede*, niet de dáárop haast geen vat hebbende wet, die de beslissende magt in het sociale heeft: politie, strafwet, allerlei ambtelijke machinerie brengen weinig anders te weeg dan kolosale geldvermorsing. Zoolang in Londen het rinkelrooyen als een soort van nette sport werd aangezien, waren in het duister de straten zelfs onveilig, maar toen ruim eene eeuw geleden de beschaafde standen zich de zatlapperij gingen schamen, begon dronkenschap zelfs onder de lagere merkbaar te verminderen.[29.]

Onze Loterijwetgeving, product van Dr. Abraham's begeerte om het Nederlandsche volk zedelijk te reinigen: wat heeft die sinds 1905 gedaan? blijkens de vele sedert gewezen strafvonnissen heeft zij doen uitvinden allerlei slimmigheden ter onstrafbare bevrediging van den dobbellust, maar zij kan *de speelzucht zelve* zoo weinig betoomen dat onlangs wereldkundig zijn geworden regeeringsplannen, om aan de zoogenaamd ten doode opgeschreven Staatsloterij *uitbreiding* te geven, bij wijze eener wettelijke kanalisatie van den nationalen hang.[30.] Wat bereikte de Duitsche wet van 1894 tot intooming van het koopen enz. op geregelde afbetalingen? In zijnen commentaar van 1911 op dat Abzahlungsgesetz verklaart Dr. Hein het voor *mislukt* (2834). Evenzoo ging het met de eerste wet tegen de oneerlijke concurentie: bescherming leverde zij zoowel volgens de winkeliers en als juristen Burckhardt, Pinner, v. Eyck (2834, 2814) niet op, en men verkreeg eene verscherpte wet van 7 Juni 1909, o.a. met de Kautschukbepaling dat *elke* handeling met concurrentiebedoelingen (alzoo ook bloote reclame-advertentien) aanleiding kan geven tot een geregtelijk verbod en schadevergoedingspligt wegens strijd met de goede zeden; protesten tegen de mogelijkheid om *alles*

daaronder te brengen werden gekeerd met een: ‘nu ja, dat vindt zich wel.’ *Hoe* vond zich dat wel? Met remedien erger dan de kwaal. Af en toe met den volgenden reconventioneelen eisch: in strijd met de goede zeden bespringt *gij* klager, om mij als concurrent te fnuiken, mij met eene opgeraapte vordering en moet me dat vergoeden; meestal echter door *chantagepraktijk:* zie in het Kamerverslag van 16 Dec. 1913 wat mr. ter Spill te Berlijn bevond.

Wat heeft wel de Duitsche wetgever met het straf baarstellen van den woeker bereikt? Niet veel anders dan socialen aandrang, *omdat dit strafbaar stellen weinig hielp*, dat de strafbepalingen werden verscherpt: en hoe staan heden de zaken? Heden laat zoo wat alles dat voortkomt uit het verband der verlangens om iets te verwerven met het gemis van middelen of crediet om aan die begeerte te voldoen, zich brengen onder ‘Sachwucher,’ maar heel veel verder heeft men 't op den ingeslagen weg der gelijkstelling van dergelijk ‘woekerbedrijf’ met bedrog en afpersing nog niet gebragt.[31.]

Met het doel de volkshuisvesting te verbeteren heeft de Woningwet het maken eener bouwverordening voorgeschreven en, bij nalatigheid der gemeenten in dit opzigt, Gedeputeerde Staten met het maken belast. Wat is hieruit voortgekomen? Volgens den secretaris eener Gezondheidscommissie (Vragen d. T. 1908 blz. 146) hier en daar verordeningen die het bouwen *tegenhouden.* Hier in den Haag stelde iemand *f* 50000 beschikbaar voor den bouw van werkmanswoningen, maar de bouw bleek *onuitvoerlijk* (N. Ct. 30 April 1906), omdat de nieuwe bouwverordening geen keukens van minder dan 7 M^3. toeliet. Ook stuitte men op de beperking van vier gezinnen onder hetzelfde dak, terwijl uit vrees voor al te hooge bouwkosten (2710) Rotterdam er 6 en Amsterdam zelfs 8 toelaat. Hadde men het advies W. van Boven gevolgd, die op 24 April 1906 in de residentie geapplaudisseerd is omdat hij afkeurde dat de bouwverordening niet meer ruimte binnen en buiten de werkmanswoningen, voortuinen enz. eischte, wat zou er met zulk schieten over het doel heen wel van aanbouw gekomen zijn? In Grootbrittannie heeft men het geprobeerd met gemeentebouw, maar den woningnood toch niet overwonnen, zelfs niet nadat men de oorspronkelijke plannen sterk vereenvoudigd had. Zal het beter gaan, nu bijna overal de gemeentekas leég en de rentevoet voor leeningen sterk gestegen is?

Als blooten memoriepost, want al jaren geleden heb ik de desbetrefffende feiten medegedeeld, vermeld ik de ervaring met het Amerikaansche Homestead-instituut, onder den naam van Heimstättenrecht in Duitschland bekend geworden en meen ik ook wel toegepast: het in sommige Uniestaten uitgevaardigd verbod om plattelandswoningen met een lapje grond voor schulden uittewinnen. Den schuldenaars is deze staatsbescherming te staan gekomen op verlies van crediet, bijzonderlijk het zakelijke: want eenen hypotheekgever konden ze niet meer vinden: vaak zelfs niet op hunne gronden buiten den Homestead-kring. Ginds maakte sedert die wetgeving weinig vorderingen meer. En in Duitschland aanbevolen uit medelijden met de vele kinderen van keuterboertjes, is men daar (D. Jur. Z. 1914 blz. 352) gaan oordeelen: ‘das zeigt jawohl Menschenliebe für die armen Kinder, *aber auf Kosten* des *nicht* immer reichen hartherzigen Glâubigers.’

Bij ons vatte, naar Duitsch voorbeeld, de gedwongen winkelsluiting post: Amsterdam voerde die in en zag zijne verordening door den H. Raad verbindend verklaard. Onmiddellijk vonden de in hun bestaan zelfs door *eigen* arbeid geknauwde winkeliertjes den ‘verkoop over het hekje’ uit: ook deze werd ongeoorloofd geoordeeld; een ander legaal bezwaar tegen het verbod op Zondag, ontleend aan de eene eeuw oude Rijkswet op de viering der Christ. feestdagen, wacht nog zijne beslissing. Doch men zag gebeuren waarop niemand gerekend had: verkoopers van buitengemeenten over het IJ kwamen in de Amsterdamsche buitenwijken venten tot elf uur 's avonds toe en gingen strijken met de wettige verdiensten der winkeliertjes; ook de klandisie der sigarenverkoopers daar verplaatste zich naar de koffiehuizen en bioscopen (N. Ct. 27 Jan. '14 Ochbl.), alwaar de suppoosten door geen negenuursche sluiting verkoopsbelemmeringen ondergaan.

Indien de ambtenaar of de werkman maar ruim traktement kreeg, en tegen zijnen ouden dag pensioen en bij vroeg overlijden degelijke bestaanszekerheid voor vrouw en kinderen, welken oogst van haar opofferingen zou pretens de gemeenschap binnenhalen! Arbeitsfreudigheit, begeerte om veel te praesteeren en ik weet niet hoeveel heerlijks meer; maar jawel. Klinkklank genoeg, *papieren* dankbaarheid, nog minder waard dan eertijds de assignaten! Ziet men van dat alles iets meer dan eene halve eeuw geleden, toen de ‘verteedering der

harten' nog slechts zaak der individuen, *niet* van staat en van sociale Massregelung werd geacht? zien zal men veeleer dat het 'nooit genoeg' hoogtijd *blijft* vieren. Nu alweér nooit genoeg bij de invoering der pensioenwet ten behoeve van gemeenteambtenaars en hun gezin. Toen die vrucht van veeljarig urmen en wurmen tot stand kwam, een koor van o zegen! bij de invoering een tweede koor: maar ditmaal een van 'nooit genoeg' in den vorm van 't straks vermelde geroep om heel lage en zoo mogelijk *geene* heffing van inkoopsgelden.

Wettelijk dwingen om den arbeidsduur te verkorten, hoe zegenrijk! dan kan de werkmam zich wijden aan eigen ontwikkeling en aan zijn gezin - doch waarvoor worden *feitelijk* de vrije uren der Trois-Huit gebruikt? Meestal om te gaan naar meetings, alwaar Sintwerkman zich 'ontwikkelt' in het oreeren of den kalmer kameraads de hoofden op hol te brengen; gaan anders, met of zonder gezin, naar den bioscoop en verteren wat men in de goede dagen oververdient. Dan komen de kwade, is het dan niet aan 'de gemeenschap' of aan het veelgesmade particulier initiatief om de monden open te houden? Dat velen *kunnen* sparen blijkt uit het belangrijk aandeel van den arbeidersstand (n.f. twee vijfden) in het getal postspaarbankboekjes, maar op de meeting wordt men wijzer gemaakt.[32.]

Naast het *verbod* van lang arbeiden zou, als indirect middel van arbeidsbeperking, staan het voorschrift van hooger, vaak dubbel uurloon voor overuren, nacht- en zondagsuren. Leidt dat tot *beperking?* Bij menigeen, waarlijk niet de minderwaardigsten, integendeel tot langere inspanning met lofwaardige bedoelingen. Maar gebruikt worden die regelingen ook voor gansch wat anders: om aan *alle* werkkrachten, óók hen wier praestatie dat gewis *niet* waard is, die hooge loonen te verschaffen. En behalve dit ongewenscht resultaat bereikt men een nog veel ongewenschter. Arbeidsbeperking en loonsverhooging, dáárop ging indertijd, onder patrocinie van het raadslid Gerritsen straks genoemd, de Amsterdamsche verordening voor aantebesteden gemeentewerken uit en die bestekdwang had wel degelijk gevolg zelfs voor particuliere aanbestedingen, maar een *onvoorzien* en hoogst ongewenscht gevolg: het werk werd opgedragen buiten Amsterdam en die aannemers kwamen in de hoofdstad met hun lager betaald personeel, terwijl de huiseigenaars, die karreweitjes hadden niet groot genoeg dáárvoor, die karre-

weitjes veel langer uitstelden. Men was voor de Amsterdamsche bouwindustrie *werkgebrek* gaan scheppen.[33.]

Dat de tariefwetgeving zoogenaamd ter bescherming van den nationalen arbeid dien arbeid *fnuikt* slechts voor memorie, want de verkiezingen hebben bewezen dat althans dit besef is doorgedrongen tot de meerderheid van ons volk. Zeer ware te wenschen dat de kiezers en hunne mandatarissen gingen inzien dat een overgroot aantal 'sociale' maatregelen, oude en moderne, precies datzelfde beschermende karakter hebben, even eens met *averegtsch* gevolg: hiervan echter zijn we hier zoowel als elders nog héél ver weg. Probeert men 't bij voorbeeld in Frankrijk door eene wet van 14 Juli 1913 sur l'assistance aux familles nombreuses niet weêr met aanmoediging van het huwelijk en de kinderteelt (in Oostenrijk, naar verluidt, met het voorstellen van een Junggesellensteuer), ofschoon in het oude Rome noch premien noch achteruitzettingen iets in die rigting konden teweegbrengen. Steeds meer terrein van het maatschappelijke leven gebragt onder hetgeen euphemistisch 'wettelijke regeling' wordt genoemd; il y a quelque chose à faire roept in Frankrijk het sociaal zelotisme[34.], 'sociaal' omdat het alweêr een onderdeel der nog in hare bewegingen vrije maatschappij snoert in het dwangbuis der puur *socialistische* levensgemeenschap - en dat 'quelque chose,' waarop draait het uit? Behalve op de reeds behandelde belastingopvoering en ambtenaarderij, op het vermenigvuldigen van *wetsdelicten, vervolgingen en strafvonnissen.* Zoo even brengt mr. J.A. Levy in het W. v.h. Recht no. 9607 tot mijne kennis de bevinding in Duitschland, dat daar op 1 Dec. 1910 van de 'strafmündige' mannelijke bevolking (dat zijn degenen tegen wie een strafvonnis mag worden gewezen) één op de *zes* daarmee gezegend is - bij ons één op de *negen* - en teregt vraagt hij wat, bij dergelijke kwistigheid met *eerste* veroordeelingen (want alleen over deze loopt de becijfering), er nog overblijft van den heilzamen schuw voor een vonnis, die als 'generale preventie' in het oog van alle deskundigen volstrekt onmisbaar is om de criminaliteit binnen zekere perken te houden.

Bovendien verneme men eens de bevinding al jaren geleden in Duitschland opgedaan met de *politieke* gevolgen van dat strafregtelijk gedoe, geboekstaafd door Laband, den meestgezaghebbende aldaar op staatsregtelijk gebied. De altijd op reglementeeren en straffen uitloopende sociaalwetgeving (schreef

hij in de Duitsche Juristenzeitung van 1906 blz. 7 ter gelegenheid van haar tienjarig bestaan) is voor onze politieke en sociale partijen een middel geworden om voor partijdoeleinden het strafregt te *misbruiken*, als middel b.v. om aan onstrafwaardige medeburgers van andere rigting allerlei hinderpalen en valstrikken in hun eerlijke kostwinning in den weg te leggen, alzoo om daardoor het regtsgevoel te krenken en de rechtspraak te discrediteeren. Maar *dien* kant uit kijkt uitteraard het zelotisme niet: het gaat maar voort om, naar Wach's geestige uitdrukking, het maatschappelijke leven te maken tot een Eiertanz durch Straf-paragraphen. Ook bij ons, als moest het voormelde cijfer van eerstveroordeelden ten spoedigste op het Duitsche worden gebragt. Dat recordcijfer van één man op de zes dankt de 'Mof' goeddeels aan zijnen voorsprong in wettelijk regelen en sociaal dwingen. Doch met onze ontwerpen b.v. op het stuwadoorsbedrijf, de onregtmatige daad, eene lex Aalberse op de oneerlijke concurrentie even rekbaar ingerigt als het (eindelijk op afschaffing staande) Groberunfug-gomelastiek, zullen we hem spoedig dien eigenaardigen voorsprong niet meer te benijden hebben. *Zalig,* niet waar?

Niet alleen de zeloten, ook de *medelijdenden* (en hoevele hunner scharen zich niet onder de 'sociale' vaan!) letten bijna nooit op de keerzijde der verlokkelijke medaille, gestempeld met 'Verteedert Uwe Harten.' Hoe vaak heb ik niet, natuurlijk vergeefs, met tal van bewijzen aangetoond dat een alreeds in 1838 slap aangelegd, een 'verteederd' schuldregt ten slotte opbreekt aan de *gansche* zamenleving; thans ervaart men dat in de Balkanstaten aan de herhaaldelijk verleende moratoria: 'beklagenswaardige schuldenaars,' insolvent geworden door den krijg, moeten niet kunnen worden aangepakt. Maar de niet beurende schuldeischer raakt daardoor ook in den knoei: is wel aan hem gedacht? Hoe onnoozel gevraagd! hoor ik zeggen: want geldt het moratorium niet voor een ieder die schulden heeft? Ongetwijfeld: doch wanneer in het gansche land haast niemand voorshands betaalt *en dus niemand ontvangt*, hoe gaat het er dan wel uitzien? Op *deze* kleinigheid lette de 'verteederde' wetgever niet, en over dezen terugslag der moratoria op de regels van het wisselregtelijk protest- en regresregt bekommerde hij zich amper: thans voelt ginds Jan en alleman zich onder die moratoria o zoo benauwd.

Steeds meer belasting heffen ten bate der maatschappelijk

minder bedeelden... liefelijke kijk zoo men wil. Maar met een minder begeerlijken kant juist voor de aldus gekoesterden. Deze namelijk dat zoetjes aan de onvrijwillige belasting in mindering gebragt wordt op de *vrijwillige*, zegge het vele dat aan allerlei philanthropie wordt bijgedragen. Hoevele inrigtingen bij ons klagen niet steen en been over het verminderen hunner contributien!

Ziet wat men in Amsterdam met zijne tot het uiterst[35.] opgevoerde inkomstenbelasting, wat men in haast alle grootere Duitsche steden beleeft. Men weet niet meer van waar het geld voor al zijne uitgaven te halen[36.] tenzij uit verhooging van het tarief der gemeentebedrijven, zegge uit eene belastingheffing op *artikelen van verbruik*, in aard gelijk aan wijlen onze gemeenteaccijnsen, de impopulaire octrois, waarmeê de meeste Fransche gemeenten zich op de been hielden en noodgedrongen weêr *gaan* houden. Zoodoende bij ons Hagenaar *digt* al van daag de deur b.v. voor verlaging van den gasprijs, die volgens de beschermers van muntgasverbruikers en kleine neringdoenden voor hen broodnoodig is.

Zietdaar al enkele zaakjes van sociale beteekenis, waarop de sociale wetgever verzuimt te letten. Van die onoplettendheden zijn er meer.

Hij geeft b.v. maar geld uit aan tuchtscholen van anderhalven ton het stuk met eenen héél hoog betaalden staf van ambtenaren en opleiders. De hospitanten zijn nog maar candidaat-boefjes, wel echter *krasse deugnieten* die, op deze wijs opgevoed en in de maatschappij voortgeholpen,[37.] kras worden *voorgetrokken* boven hare betere elementen. Is feitelijk die begunstiging niet eene premie op onsociale nalatigheid van vader of moeder in het vervullen hunner eerste pligten? Hoe dat werkt kan men vernemen van de Voogdijraden, die maar al te dikwijls in aanraking komen met ouders, speculeerend op overneming krachtens de Kinderwetten van hun *stelselmatig* verwaarloosd kroost, ja met dat doel zich misdragend en brutaal verklarend dat zij met hunne beestachtichheid zullen *voortgaan* totdat de Raad de kinderen weghaalt uit hun poel van ongeregtigheid. En dan spreekt men nog tegen dat die stâge overheidszorg geenerlei verslapping van individueel pligtsbesef en energie teweegbrengt! Het tegendeel hebben we straks al uit Delft vernomen van prof. Sleeswijk, en met hem volkomen overeenkomstig sprak vijf jaren

vroeger te Leiden (N. Ct. 23 Mei 1908) Dr. Bijleveld omtrent de door hem waargenomen werking der Ongevallenwet, als uitlokkend allerlei *niet te keeren* simulatie en tevens kweekende luierzucht, neurasthenie, verslapping van werklust en werkkracht. Eene buitengewoon merkwaardige bevestiging van Sleeswijk's en Bijleveld's ervaringen vond ik (2738) in een verslag ik meen over 1906 van de Rijksverzekeringsbank omtrent patienten met beenbreuken, waarvan de helft tegen ongeval verzekerd was. Op een gegeven oogenblik konden de onverzekerden weêr loopen *maar de verzekerden niet:* reeds alleen aan de houding der luidjes ontwaarden de dokters wie verzekerd waren. Thans (Mei 1914) komt de Leidsche hoogleeraar Korteweg in een adres aan den gemeenteraad aldaar deze ervaringen bevestigen door de mededeeling, dat onder den tegenwoordigen koers de genezing van heel gewone beenbreuken zonder complicatie dubbel en driedubbel zoo lang duurt als voorheen.

Ook dezen kant eens gaan uitkijken mag niet langer, gelijk tot dusver, verzuimd worden, omdat bij aftakeling van de volksenergie een sociaal belang van den *allereersten* rang betrokken is; als men op het daaraan verbonden gevaar niet beter gaat letten, dan worden zelfs de Kinderwetten bedenkelijk, en omdat die wetten in velerlei opzigt zoo sympathiek zijn, *ook aan mij*, hoop ik dat mijne opmerkingen iets tot beter opletten zullen bijbrengen. Zijn tot dat opletten de eigenlijk sociale wetgevers niet in staat of niet genegen, reden dan te meer om hen zoo gauw mogelijk *gedaan* te geven.

En als de eenzijdige[38.] begunstiging, die van zulke wetgeverij uitgaat en hare gunstelingen verslapt, tegelijk bij de niet begunstigden wrevel doet ontstaan, is dat toevallig een post in haar credit? Het feit dat dergelijke *hoogst onsociale* stemming er is, en er is *door haar*, wordt ten aanzien der Ongevallenwet gestaafd door hare uitvoerders zelf, blijkens de Tien jaren van mr. Macalester Loup en zijnen staf. *Impopulair* is de wet volgens eerstgenoemden bij de niet verzekerden, de vele arbeidenden buiten loondienst; en zelfs bij de verzekerden: eene uitspraak doorloopend en met opgaaf van gronden (b.v. p. 308, 351) door zijne medewerkers bevestigd.

Het zelfde ernstige gevaar is geschapen door Talma's Invaliditeitswet, die eveneens alleen geldt voor vroeger *in loondienst* werkende oudjes; eene sociale wet nog veel meer

bitterheid moetende kweeken, omdat de *f* 2 's weeks van art. 369/70 veel meer bekostigd worden uit de belastingen dan de ongevalsrente, die grootendeels door de werkgevers wordt opgebragt. Eene inderdaad *bittere* regtsongelijkheid, die minister Treub tracht wegtenemen door zijn pas verschenen wetsontwerp Ouderdomsrente. Maar zijn wegruimen van dezen steen des aanstoots vordert een vijftal millioenen meer aan rijksbelastingen dan de 9½ (thans 10½ millioentjes gebleken) die Talma en Duys ons op den nek schoven, en het is alles behalve zeker dat dan de gemeenten nog vrij zullen uitgaan. En gesteld de berooide schatkist en berooide gemeenten kunnen al dat geld bijbrengen, blijft nog onzeker of de kiem van mokken en wrokken wel uit de Invaliditeitswet weg is, omdat hoogstens de zeventigers dan zullen zijn geholpen maar de overige opzet der Talmawet nog niet herzien is.[39.]

Tot de eigenaardigheden van sociale wetgevers schijnt ook te behooren een ongezond *haast* maken met het in werking brengen van een of ander nog maar half afgewerkte kunststuk van hun sociaal wetgevingstalent. Ik gebruik hier het meervoud, omdat ik in 't gezaghebbende Zeitschrift für Handels- und Konkursrecht 1914 p. 214 van wijlen Goldschmidt mededeelingen vind omtrent het Duitsche Versicherungsgesetz fur Angestellten, die getuigen van hetzelfde euvel der Duitsche wetgevers. En een *kunststuk* doop ik het Nederlandsche gewrocht, niet omdat het gemeenlijk lang uitvalt, en van een lengte *omgekeerd* evenredig aan zijn duidelijkheid: men zie maar de halve wetboeken, waarmede Talma ons begiftigd heeft: veeleer is grond daarvoor dat onze wetgever bij het tot stand brengen van zijne Ongevallenen nog veel meer van zijne Invaliedenwet *kras* heeft ondervonden, hoe weerbarstige stof voor wetgevende bemoeiing het fijn vertakte economische leven is, en hoe onhandig het den wetsfabrikant af gaat corsetten daarvoor te maken. Deze ondervinding had bij hem het bewustzijn moeten wekken hoeveel stoornis zulk een corset in de natuurlijke ontplooying van dat leven aanrigt, maar voor die les bleken zijn ‘sociale’ ooren potdigt. Toen hij zich verbeeldde dat het ongevallencorset klaar was, moest en zou dat op 1 Febr. 1903 worden gedragen ofschoon blijkens het merkwaardige boek der Rijksverzekering-ambtenaren dat nog niet paste: in hunne beeldspraak hadden zij wel kunnen zorgen dat op dien dag een trein tot afrijden

gereed stond, maar behoorlijk gerangeerd was die trein alles behalve en elke wagen was even verkeerd beladen als de wagens ondoelmatig waren geschikt. Niet zonder politieke strekking, onvermijdelijken factor ten kwade bij elk sociaal gedoe, werd niettemin *haast* door dik en dun daarbij het wachtwoord: afrijden op 1 Februari. Volkomen hetzelfde geldt van de verleden jaar, eveneens op hoop van kiezerszegen, er doorgejaagde pensioenwet voor gemeenteambtenaren en hun gezinnen: een fabrikaat volgens minister Treub vatbaar wel voor invoering *maar niet voor uitvoering*, dermate onuitvoerlijk dat den Haag is gaan overwegen om aan de met de wet 'lekker' gemaakte luidjes *voorschot* te geven, in de hoop dat het Rijk die welligt onverpligt blijkende uitkeeringen misschien eens terugbrengt in de stadskas. Nog véél krasser uit den zelfden hoofde (want daarmee scheen de uitslag der verkiezingen gemoeid) heeft in 1913 die zelfde ongezonde haastmakerij zich doen gelden bij de nog door het afgetreden ministerie gedecreteerde maatregelen, om in de eerste dagen van December de oude-menschjes-uitkeeringen Talma-Duijs te doen aanvangen. *Kon* men daartoe gereed zijn? zelfs in de verste verte wist men niet hoe groot hun *getal*, laat staan hoe gegrond hun *aanspraak* was - toch konden de *begunstigden*, overeenkomstig het gevleugelde woord ten behoeve van Dr. Abraham's christelijke schoolmeesters, geen dag en geen nacht wachten. Het gevolg is geweest dat ten uitkeeringsdage van de circa 94000 aanvragen te voren bij de Rijksverzekeringbank bekend, er maar 41000 (en *hoe* dan nog?) onderzocht waren en dat de zeker niet onsociaal gezinde minister Treub naar Amsterdam moest schrijven: alsjeblieft een ietsje méér nagaan dan de *vormelijke* rigtigheid der aanvraag: onderzoeken het hoofdpunt (zie boven) of vroeger wel beroepsarbeid is verrigt. Want naast de gretigheid om maar dadelijk uit de staatsruif te eten, komt in aanmerking, doch was (meende de minister: zie over dit alles mr. Tasman's Sociale Kroniek van December 1913) men aan 't vergeten, of in die ruif wel hooi genoeg voor het meeeten voorhanden zou zijn. Zelfs bij het pogen om een flater bij de uitvoering - het Ongevallendeficit van vier millioen - te herstellen, schijnt de sociale wettenmakerij zich niet te kunnen spenen van dien ongezonden haast, eenen haast waarbij de regeeringsbureax hoegenaamd niet bedacht zijn op de gevolgen van hetgeen fluks aldaar gedecreteerd wordt: men leze hier-

omtrent H. S (missaert)'s leerzame mededeelingen van Augustus l.l. in ‘Onze Eeuw’ blz. 305-309.

Wat behoort met het oog op dit alles te geschieden? want de tijd is gekomen om daaruit de slotsom op te maken. Die slotsom is *voor mij* niet twijfelachtig: een financieele catastrophe is onvermijdelijk, tenzij forsch het *halt eindelijk* tegenklinke aan de sociale wetgeving: daarmee zij het voor goed *uit*, niet aarzelend en op een halfje, maar - behoudens 't vermijden van alle onnoodige hardheid bij het afwikkelen van reeds geschapen toestanden - *beslist en volhardend.* Ten bate van dit besluit waag ik schuchter eene speculatie op de sympathie van velen voor onzen kranigen president-minister, door aandacht te vragen voor dien houding tijdens het afdoen der Lager-Onderwijs-begrooting van zijn departement, eene houding m.i. *tragisch* door hare onafwijsbare noodzakelijkheid. We zien mr. Cort v.d. Linden op 3 Feb. 1914 de Tweede Kamer binnengaan met een bloementuiltje hem op dat oogenblik door het sociale wetgevingsbeleid op de borst gespeld. Een tuiltje bestaand uit de bovenvermelde uitkomsten van het beleid des evengenoemden schenkers: wetsbemoeiing onverwacht uitloopend op een ander *gansch verkeerd* gevolg dan het berekende en anders op de kolossaalste misrekeningen; een beleid zoogenaamd *sociaal* hetwelk 's volks middelen, kracht en magtsontwikkeling niet opvoert tot het bereikbare, maar uitput of in spankracht verslapt; een ongezonde haast om maar half voorbereide maatregelen in te voeren alleen om het etiket ‘sociaal’; een politiek brengend socialen onvrede in plaats van vrede en verbittering in plaats van beteren zin opzigtens het bestaande: kortom al hetgeen ik *welgestaafd* aan onbegeerlijkheden heb laten zien. Aldus versierd zien we den minister uit alle hoeken der vergadering overstelpen met vragen, amendementen, motiën, *dringende* vragen enz.: oneindige druktemakerij opdat voorzien worde in allerlei schaden, naar het oordeel der sprekers waargenomen: schaden zelfs zóó fataal dat onmiddellijke en afdoende voorziening onvermijdelijk is. Wat deed wel toen de minister en *moest* hij doen? Wijzen op zijn tuiltje en beminnelijk maar *beslist* zeggen: ‘gij kunt het grootste gelijk hebben, beste heeren van allerlei gading, en ik ben heel bereid dat te onderzoeken zoo ge't verlangt; maar hoe dat onderzoek ook uitvalt, is 't mij *onmogelijk* zelfs

het minste van die verlangens te vervullen, nu ik bij mijn optreden deze bloemekens gekweekt heb gevonden. Daarmee is uit de schatkist elke gulden zoo volstrekt verdwenen, dat voor onderwijsdoeleinden geen enkele overschiet, dit jaar niet en ook toekomend jaar niet; of misschien daarna en wanneer dan wel, wat baat het daarover te gaan praten zoolang het dure, *elken* cent tot zich trekkende bloemkweeken doorgaat? Mijne plaats hier wil ik aanstonds afstaan aan ieder, die een paar millioenen tot vervulling van Uwe wenschen op het regeeringsprogram durft te zetten, *maar ik doe dat niet*, al voel ik voor veel van het verlangde de grootste sympathie en hiermee laat ik, beste vrienden! U aan den gang met amendeeren of motionneeren.' Dat het debat toen is geëindigd onder aanneming met kleine meerderheid van eene dier motiën was van weinig beteekenis; ieder der 71 die daarover stemden wist immers dat de circa 2½ millioen voor salarisverbetering, die met de verwezenlijking gemoeid schijnen, er niet waren. Van vrij wat meer beteekenis was, dat *niemand* van de stemmers had gedurfd de verklaring des ministers *tegen te spreken*, al noemde de heer Ketelaar die verklaring 'troosteloos.'

De waarneming van dit m.i. tragisch tafereel laat, dunkt mij, voor onbevangenen geen twijfel over omtrent de noodzakelijkheid van mijn antwoord op de gestelde vraag. Want tragisch was daarin de hoofdfiguur: de figuur van onzen op dit oogenblik leidenden staatsman, die zich ter volksvertegenwoordiging gaat uiten over een volksbelang zoo groot als goed lager onderwijs en die niet anders *kan* zeggen dan: betere voorziening daarin acht ik werkelijk allerdringendst, maar ik ben hiertoe volstrekt onmagtig, omdat in uitvoering zijn zekere 'sociale' maatregelen die het mij beletten. Maar welk grooter *sociaal* belang is wel denkbaar dan goed volksonderwijs? sociaal grooter voor *iederen* burger, die vrij is van parti pris, zelfs voor den burger die veel gunstiger dan ik denkt over de specifiek 'sociale' maatregelen hierboven gekenschetst? Onder de burgers van dezen stempel staat ongetwijfeld v.d. Linden vooraan, en toch klonk zijn 'non possumus.' Maar hij is minister en daardoor in zijn antwoorden *niet vrij*. Zou hij, opper ik verder, in dit jaar 1914 zich nog vrij genoeg voelen in zijne bewegingen om thans te onderstaan wat hij een vijftiental jaren geleden tijdens zijn vroeger ministerschap de Ongevallenwet in de Eerste Kamer verdedigend, volkomen

mogelijk achtte: terug te komen op dezen eersten (grooten) socialen maatregel zoo die verkeerd bleek? Ik acht het geen vermetelheid om in v.d. Linden's plaats te antwoorden: volkomen vrij '*beslist niet*', ook indien Z.Exc. zelf terug wilde en wel omdat in gezegde 15 jaren 'sociaal wetgeven' de leus is geweest en gebleven, zulks met dit echt protectionistische gevolg (zie boven) dat allerlei particuliere belangen haast onuitroeibaar in ons wettelijk zamenstel zijn ingegroeid en bij den dag meer ingroeien. De Talma-wetten zullen dit euvel weer een heel eind doen voortwoekeren, zelfs indien 't minister Treub gelukt om, ingaand tegen 't misbaar van heel en half socialistischen kant over het schenden van verkregen regten (sic), enkele ellenden daaraan vast wat te temperen. Aan 't besliste '*halt*' eindelijk met een wetgeving en overheidsbemoeijing zoogenaamd tegen misstanden die ons overmijdelijk voert naar den Krach, dien 'misstand' bij uitnemendheid, dááraan waagt *niemand* zich meer. Dan echter zal *iedereen*, incluis de werklui, de financieele catastrophe over zich zien komen. Een uitzigt in de toekomst onafwendbaar welligt, maar akelig somber gewis.

Zoo even sprak ik van *tragiek* in de figuur van onzen premier. Ik eindig met een tweede tragiek, merkwaardigerwijs zich knoopend aan dezelfde figuur. *Dat uitzigt had zoo gansch anders kunnen zijn* bij rigtige politiek ten momente dat, ongeveer tegelijk met de wording der Ongevallenwet, het Zuiderzeevraagstuk een vasteren vorm begon te krijgen. Ten behoeve van een woord daarover nogmaals terug tot de Invaliditeitswet, ditmaal in verband met de Troonrede.

Toen dit staatsstuk moest worden opgesteld, kort na de de geboorte van het nieuwe kabinet, zat *politiquement* iedereen vast aan de Invaliditeitswet. Natuurlijk de regterzijde, die op hoop van verkiezingszegen haar in de eerste instantie had doorgedreven middels een monsterverbond en in de instantie van revisie (Eerste Kamer) afgejakkerd; evenzeer echter elke liberale fractie, want in elke blaast eveneens de sociale wind, al is dat met ongelijke kracht. De zorg der socialisten, die aan Talma zijne wet verschaft hadden, was even natuurlijk te bewerken, dat het manna der *f* 104 krachtens artt. 369/70 zoo wijd mogelijk zou stuiven, al kwam dat manna ook aan vele zeventigers die aan het hen uitbuitende werkgeverdom - gelijk mij persoonlijk van eene onderneming met circa 600 arbeiders bekend is - al pensioenen van *f* 104, zelfs twee-, drie- ja

viervoudig, te danken hadden. Zoo kwam uit elken hoek, onder half politieken wind, een stroom aanzetten om niet karig te wezen met Talma-Duijs renten. Maar tijdens de samenstelling der Troonrede, ja tijdens de millioenennota wist nog niemand iets van de geschapen *economisch-financieele* gevolgen der Invalidenwet: eerst in de tweede helft van October kwam een begin van gegevens aangaande eenen tegenval van millioenen. Geen wonder dat weken te voren, met Dr. Lely in het kabinet, aan droogmaking der Zuiderzee eene plaats in de Troonrede werd ingeruimd naast de nog maar 2¾ mn., die op den dag der Kameropening het amendement Duijs gedurende 1914 scheen te vorderen. Zou men 't gewaagd hebben bij monde der Koningin dat werk aantekondigen bij de wetenschap reeds toen, dat dit bloote *onderdeel* der wet volle acht millioenen boven dit geraamde bedrag vorderen zou? Hoe dit zij: ik noem het thans *beslist onmogelijk* geworden om *boven* al de budgetaire lasten, waaraan geen ontkomen meer is, jaarlijks de boven becijferde 10 millioen te doen opbrengen voor het Zuiderzeewerk, minstens tot 1950 toe. **Van dit werk zal moeten worden afgezien.** Dit wil zeggen afzien van een nationale daad van voortreffelijke *sociale* beteekenis: eene daad van vreedzame vergrooting des lands, gezonde staats-werkverschaffing dus gedurende de drooglegging, alzoo gedurende een reeks van jaren; schepping na den afloop van eene steeds en toenemend spuitende bron voor welvaart en volkskracht. En al die degelijke sociaalwinst moet Nederland zich ontzeggen, omdat het zich heeft laten begoochelen door een averegtsche staatssocialisterij en wettenmakerij: eene smeding van ketenen waarvan wij nimmer meer (tenzij misschien door een revolutie) los zullen komen. Spreekwoordelijk om van te huilen dunkt mij.

Och konden we in 1914 economisch even vrij staan als eene vijftien jaren geleden mr. Cort d.v. Linden ons vrij waande, vrij om de rigtige sociaalpolitiek, die der Zuiderzee-droogmaking, te verkiezen boven de sociaalpolitiek, tijdens v.d. Linden's eerste ministerschap ingewijd met het tot stand brengen der Ongevallenwet! Doch vrij om alsnog de rigtige keus te doen voelt haast niemand zich meer, geloof ik. Is dat reden om nog verder te gaan op den verkeerden weg, eenen weg die thans ook al er ons toe brengt om, ter bijhouding zoo mogelijk van het maatschappelijke leven, allerlei hetwelk dan gelast of verboden zou moeten worden door den *wetgever*, maar meer

en meer over te laten aan een magtwoord van het *uitvoerend gezag*[40]. To go to the bitter end? Dat bittere einde aan den rand van mijn graf te voorzien, is smartelijk voor mijne vaderlandsliefde, maar oneindig smartelijker zal voor een jonger geslacht wezen dat bitter einde te moeten beleven.

Ik heb gezegd.

den Haag, in den winter 1913/4.

Naschrift.

L.S.

De hier den Tijdspiegel-lezers aangeboden, in drieën afgedeelde bladzijden vormen niet de voltooijing mijner oorspronkelijke voornemens: die bladzijden moesten gevolgd worden door nog twee onderdeelen, in eerste lezing al ten papiere gebragt. Maar de groote welwillendheid der redactie van het tijdschrift, om aan het eerste drietal de tegenwoordige plaats te gunnen, kon zich *onmogelijk* uitstrekken tot het dan eerstvolgende halfjaar. Bij 't vooruitzigt dientengevolge om alligt tot het voorjaar van 1915 te moeten wachten, de mogelijkheid alzoo om mosterd *n*a den maaltijd aantedragen, beperk ik mij liever tot een zeer saamgedrongen overzigt van die twee afdeelingen.

Onderdeel IV was bestemd tot bespreking der Ongevalwet 1901 als een sprekend voorbeeld van *onsociale* werking, dus mislukking van ons eerste belangrijk ondernemen in 'sociale' wetgeverij. Te kwader ure heeft die wet van de gehoudenheid eens werkgevers om zijnen arbeider diens beroepsschade te vergoeden - eene civiele gehoudenheid die, indien aanwezig, logisch alleen het gevolg van het aangegaan *civiele* arbeidscontract kan zijn, gemaakt eene *publiekregtelijke* verpligting. Daartoe scheppende de 'Rijksverzekeringbank,' eene instelling desnoods door publiekregtelijk dwangbevel premien heffend om daaruit den arbeider schade te vergoeden, heeft de wet voorts, in strijd met ons gansche civielregt, in werkelijkheid ingerigt eene machinerie om al bij voorbaat de solvabiliteit van personen, die eene uiteraard civiele geldverpligting aan hunne medecontractanten te kwijten *kunnen* krijgen, aan die medecontractanten te waarborgen. Om aan deze fraaijigheid een schijn van regtvaardiging te geven, hebben de scheppers der wet, haar toelichtende, te pakken genomen het woord '*bedrijf*' een woord met twee beteekenissen en daardoor *dubbelzinnig:* door hun goochelspel met dien dubbelen zin is de regtvaardiging bloote *schijn.* De wetgever, echt 'sociaal' zijn instituut aan den gang brengend met eene overijling, die zich gewroken heeft door allerlei onnoodig invoeringsgetob, heeft op deze valsche grondslagen ingerigt een machinerie, den belastingschuldigen te staan komend (daargelaten allerlei zijdelingsche kosten) nu al op dertien ton 's jaars *plus* een tekortje van ruim vier millioen; eene machinerie waarvan nog zal moeten blijken, of zij overigens zichzelf financieel op de been kan houden en of de dure contrôle onlangs door haar ingevoerd doeltreffend werkt; zeker evenwel eene machinerie met ambtenaarderij *zonder einde.* In één woord kostenverslindend buiten alle evenredigheid met het heil harer werking. *Dat men zonder een leger ambtenaars en met oneindig geringe kosten de bedoelingen der Ongevallenwet geheel tot haar regt kon doen komen en*, *den patroon heel wat geld besparende*, *de veiligheid hunner arbeiders aanzienlijk bevorderen*, *dat is al sinds jaren afdoend gestaafd door den stâgen groei der vrijwillige ongevalsverzekering*, *die de landbouwers en de tuinbouwers onderling tot stand bragt*, *laatstelijk is datzelfde ook in een krachtig licht gesteld door het pendant der Tien jaren van de R.V.*, *het vanwege de Centrale Werkgevers-Risicobank door haar bij Mouton en Co. (maar buiten den handel) pas uitgekomen verslag* '*De Risicobank in de jaren 1903-1912*'. Ook ten opzigte van haren druk op de ingezetenen. Want kleine werkgevers en achteruitgaande bedrijven bezwijken haast onder den premielast - en waren zij nog maar de eenige bij wie de wet impopulair is! Maar ook in

de werkmanskringen kweekt zij wrevel. Want al dat geld uit de schatkist komt ten goede slechts aan arbeiders *in loondienst*: waarom (zoo vragen de onverzekerden en met hen vele onvolledig verzekerden) ook niet aan ons? Met regt dus, blijkens het al aangehaalde Tienjarenboek passim, een *ongeluks*wet, een sociaal misbaksel, daar het niet eens socialen *vrede* in wat ruimte brengt.

Zal men pogen het baksel te voorzien van rigtiger grondslagen? Eene taak al uitermate moeilijk: doch *onmogelijk,* zoo men de R.V.B. gaat bezigen om de nog niet ingevoerde sociale wetten te brengen hetzij tot uitvoering hetzij tot afwikkeling.

Mijn laatste onderdeel (V) moest strekken om althans wetsbemoeijing met de *huisindustrie* te keeren. Wel heeft minister Treub daartoe strekkende voorstellen nog volstrekt niet toegezegd, maar van dergelijke bemoeijing, zij het binnen zeer enge grenzen, scheen hij dezen winter principieel niet afkeerig. Principiïs jam obstate, bovenal in 'sociaal' opzigt; want nergens is het 'dunne eind van de wig' gevaarlijker. Daarom beproefde ik reeds nu aantetoonen, dat hetgeen op dit gebied in aanmerking *kan* komen elders thuisbehoort, en dat tal van ervaringen, even goed gestaafd als die in onderdeel III bijeengegaard, aan elke bemoeijing overigens een stellig *halt* toeroepen.

TH.E.

Eindnoten:

1. Aan de Jaarcijfers 1911, de begrootingsnota van 21 Sept. l.l. en de laatste mededeelingen der Staatsct. onttleen ik, dat terwijl in het van *buitengewone* ontvangsten bijna gespeende jaar 1893 de belastingopbrengst rond 135 m.m. was en van 1906-8 deze van 160.8 klom tot 161.5, in 1911 zij al was rond *f* 180.8 en zij in de 11 eerste maanden van 1913 wordt aangegeven op rond *f* 182.191 tegen *f* 172.602 in het overeenkomstige tijdperk van 1912. Thans (N.C. ochtendbl. 16 Jan. 1914) ontvangen we officieele cijfers omtrent de totaalopbrengst over gansch 1913, hierop neerkomende dat die is geweest ruim 200½ m.m., zijnde in vergelijking met 1912 een meer van 10½ m.m. Voorwaar een recordcijfer, wijl in 1912 een meer slechts van ruim 5□ en in 1911 van bijna 7⅜ gehaald was.
2. Een der sprekers in het begrootingsdebat der Eerste Kamer heeft het bedrag, alleen aan 'lotsverbetering' in de laatste jaren besteed, becijferd op het wisjewasje van *acht millioen.* Toen na het Paaschreces de beraadslagingen over de nieuwe Inkomstenbelasting aanvingen, heeft een onzer voornaamste financiers in de Kamer, de Zierikzeesche afgevaardigde mr. Patijn, op 15 April het debat ingeleid o.a. met de klagt dat al zijn gecijfer hem niet had kunnen doen ontdekken wááraan eigenlijk de veel meer dan dertig millioen (38 noemde hij n.f.) gegaan zijn, waarmeê in de laaste jaren onze uitgaven-budgets verhoogd zijn; noch de minister noch iemand in de Kamer heeft eenig bescheid gegeven op de klagt. *Scheppen met geld* in mijnen tekst dik ik dus aan met de toevoeging 'zonder dat men behoorlijk weet wááraan (behalve ambtenaarderij: zie beneden) al dat geld wel gegaan is: kostelijke manier van huishouden.'
3. Omtrent dit onderdeel bepaal ik mij tot volgend staatje der begrootingen 1903-1913 van Marine en Oorlog (H. VI en VIII) in duizendtallen guldens. Het is ontleend aan de laatstverschenen Jaarcijfers, die van 1911 blz. 276 vgg., en uit Pyttersen's Staatsalmanak voor 1914 bijgewerkt.

	Marine	**Oorlog.**

1903	bedragen uitgegeven	16.082	26.370
1904	bedragen uitgegeven	16.569	29.013
1905	bedragen uitgegeven	15.737	28.877
1906	bedragen uitgegeven	17.434	26.945
1907	bedragen uitgegeven	17.196	25.414
1908	bedragen uitgegeven	18.142	27.931
1909	bedragen uitgegeven	19.445	27.317
1910	bedragen uitgegeven	19.175	28.397
1911	bedragen voorloopig	20.465	28.895
1912	bedragen toegestaan	20.088	30.275
1913	bedragen aangevraagd	20.122	33.363.

Volgens de millioenennota werd 1914 op Marine weer bijna 7 ton meer gevraagd en voor Oorlog, behalve eenen verleden jaar teruggenomen doch thans op nieuw voorgestelden post van zes ton voor een kustverdedigingsfonds, ruim *f* 1.285.000. De begrootings-debatten van 22 en 23 December K. VIII doen mij hierbij alleen voegen dat kolossale, eer bij millioenen dan tonnen te tellen bedragen *onmisbaar* zullen zijn om ons vergroote leger te helpen aan onderdak, aan materieele hulpmiddelen, voorraden enz.; want *paraat* moeten we de in den strijd te zenden landskinderen maken. Van de begrooting, die minister Bosboom bij zijn optreden gereed vond liggen, nam Z.Exc. een paar millioen verhoogingen boven het eindcijfer 1913 wel terug, doch met de mededeeling dat hij in den loop van 1914 om vrij wat meer zou komen: een reculer *pour mieux sauter.*

4. Deze en volgende opgaven zijn in den regel ontleend aan jaargangen van Pyttersen's Staatsalmanak voor Iedereen of aan de jongste Jaarcijfers van het Centraalbureau voor de Statistiek.
5. Zou die felheid, kwalijk bemanteld met schetterleuzen als *vrijmaking, regtsgelijkheid* en ander gewas van Kuyperiaanschen bodem, een weinig geluwd zijn nu omstreeks nieuwjaar de regterzijde zich tot deelneming aan Cort v.d. Linden's Staatscommissie heeft laten vinden? Het ware te wenschen; maar mijn geringe verwachting dienaangaand (blijkens zijnen Staatk. brief van 9 January 1914 gedeeld door v. Houten,) doet mij geschreven laten wat ik vóór dat oogenblik neerschreef in mijnen tekst. En zullen we, indien een duurzamer schoolvrede dan die van 1889 tot stand is te brengen, dien voor een bereikbaar getal millioentjes kunnen koopen, of slechts door te bezegelen den val van het openbare onderwijs, door wijlen den voortreffelijken Veegens in zijn brochure over de *niet* pacificeerende pacificatiewet Mackay voorspeld?
6. Zoo raak geteekend door Phillimore (Law Mag Aug. 1912 blz. 397/8): all good philantropists, who are anxious to find short cuts to Utopia, and think that their excellent intentions will be more speedily and more quickly effected, if they use *compulsion* to make their poorer neighbours walk in the straight way. Tot welke akeligheden die dwang juist op onderwijsgebied leidt, kan men in zijn opstel vinden.
7. Eene schepping oorspronkelijk van Pierson. Tegen den dringenden raad zijner hoofdambtenaren in, zette hij door dat de ontvangers niet meer hun hulppersoneel zouden aanstellen, zich beroepend op zijn ervaring bij de Ned. Bank; de opmerking dat bij deze instelling, hoe hoogstaand overigens, zulk personeel slechts in *particulieren* dienst was, mogt niet baten. Thans hebben

wij daarnevens Rijksklerken, zegge *ambtenaars*, bij de registratie, de parketten, de griffie en ik weet niet waar al meer, *de echte zich steeds uitbreidende olievlak der ambtenaardery*, natuurlijk vereenigd in eenen Bond van rijksklerken, die steeds wurmt om promotie met klassen van opklimming, lotsverbetering en verhooging van de aan het rijksambtenaarschap verbonden pensioen: in *elk* opzigt een duur houdkindje. Dat het, gelijk hem toen voorspeld werd, zoo zou uitgroeijen en weinig gelijken op het Banktype, heeft de edele vader niet kunnen gelooven; nu *voelt* de schatkist het wicht loodzwaar op haar knieën.

8. Laatstelijk alweer inspectie van de 'ligchamelijke opvoeding.' Zou welligt de padvinderij niet spoedig in inspectie genomen worden?
9. Eene vermaning waaraan minister Treub niettegenstaande het wijdgapende tekort op de begrooting 1914 *potdoof* blijkt, getuige zijn zooeven (12 Dec. 1913) tot onze kennis komende verhoogingsaanvraag van ruim *f* 170000 met meer dan twintig posten, gedeeltelijk om reeds *vroeger* gevoteerde zaken tot stand te brengen, gedeeltelijk echter om van overheidswege te gaan meedoen aan pluimveeteelt en arbeidsbemiddeling, aan voorlichting in zake rubber- en vezelcultuur, landverhuring, vrouwenarbeid - zulks met de gebruikelijke bevordering van de ambtenaarderij en de paperasserie. Maar blijkens het berigt van twee dagen later dat de aanvraag is teruggenomen, omdat men geen zin heeft dit zaakje aftedoen zonder afdeelings-onderzoek gaat in de Kamer eene voorzigtigheidsstrooming. Een begin althans van wijsheid.
10. En nog duurder voor de schatkist zal de Woningwet worden zoo zij, me dunkt wat voorbij de bedoeling harer makers, wordt uitgevoerd naar de denkbeelden, door den minister v. Binn. Z. uitgesproken in de Kamerzitting van 27 Jan. 1914. Toch waren reeds die makers niet bang voor een kleintje, getuige Mr. H.J. Smidt in Uitbreidingsplan en Bouwverbod, het merkwaardige sluitstuk eener loopbaan van tachtig jaren, want (Inleiding blz. V) laboreert zij aan overdrijving van bouwvoorschriften en *bijzonder* aan willekeurige, onbillijke en inhalige voorschriften. Eene krasse aanklagt, maar (b.v. blz. 340/1, 354, 362, 369, 372) *welgestaafd.* Vooral hier in Den Haag is hare toepassing eene van administratieve inhaligheden, verwant aan afzetterij en knevelarij, uitgaande *nominaal* van de collegialiteit Burg. Wetb. *feitelijk* veelal slechts van den met Publieke Werken belasten eenling uit hun midden, maar vaak ook maar van onder dezen ressorteerende ambtenaars, misschien zelfs dienstijverige duodecimo bureaucraatjes. Is het wonder dat ik, lezend van allerlei tirannie, over de burgerij gepraktiseerd reeds door het *niet af* doen van gevraagde vergunningen, onvriendelijk van 'ambtenaarderij' spreek?
    Wien Smidt's boek wat lijvig is, dien verwijs ik naar het kritische overzigt daarvan, hetwelk Mr. S. van Houten daarvan gegeven heeft in 'Onze Eeuw' 1912 blz. 320 v.g.g.
11. Zegenrijk aan *ongelden* naar eenen bevoegden getuige, die bevond dat met elken gulden uitkeering 97½ cent van dit (in spoorwegtaal) *doode* gewigt gemoeid is.
12. En toch kon men aldaar op 9 Dec. 1913 (Nieuwe Ct. 10 Dec. Ocht.) Dr. Easton hooren verkondigen dat het plan van B. en W. voor het verbreeden der Leidsche straat à *f* 2.350.000 niet mogt voorgaan boven een ander plan van een millioen meer; want *overwegen* in deze zaak mag volgens heer E. het geld niet.
13. Vorenstaande cijfers omtrent de aanspraken op het 'Staatslijfrentenierschap' hier slechts *pro memorie*, ofschoon voor de kosten, verbonden aan de ambtenaars, vermeerdering, dat regt op de pensioenslijfrente flink meetelt.
    Deze aanteekening dateert van vóór de Kamerdiscussie van heden 15 Januari 1914. Maar nu ik het verslag daarvan in de bladen lees, vestig ik ten aanzien van beide punten - het vermenigvuldigen en de kostbaarheid der ambtenaardery - de byzondere aandacht op het toen geblekene. Door verscheidene Kamerleden werd zoo dringend mogelijk gevraagd traktementsverhooging voor allerlei lagere ambtenaartjes, ofschoon niemand weêrsprak des ministers verklaring dat die personen *hoogst* eenvoudig en ondergeschikt werk doen; de verburgemeesterde heer Ter Laan, haantje de voorste bij dezen nieuwen aanval op de o zoo leeg blijkende schatkist, maakte bovendien drukte over het op wachtgeld stellen van twee mannetjes, maar durfde niet het bescheid wéerspreken dat er voor hen *geen werk* was.

10. En nog duurder voor de schatkist zal de Woningwet worden zoo zij, me dunkt wat voorbij de bedoeling harer makers, wordt uitgevoerd naar de denkbeelden, door den minister v. Binn. Z. uitgesproken in de Kamerzitting van 27 Jan. 1914. Toch waren reeds die makers niet bang voor een kleintje, getuige Mr. H.J. Smidt in Uitbreidingsplan en Bouwverbod, het merkwaardige sluitstuk eener loopbaan van tachtig jaren, want (Inleiding blz. V) laboreert zij aan overdrijving van bouwvoorschriften en *bijzonder* aan willekeurige, onbillijke en inhalige voorschriften. Eene krasse aanklagt, maar (b.v. blz. 340/1, 354, 362, 369, 372) *welgestaafd.* Vooral hier in Den Haag is hare toepassing eene van administratieve inhaligheden, verwant aan afzetterij en

knevelarij, uitgaande *nominaal* van de collegialiteit Burg. Wetb. *feitelijk* veelal slechts van den met Publieke Werken belasten eenling uit hun midden, maar vaak ook maar van onder dezen ressorteerende ambtenaars, misschien zelfs dienstijverige duodecimo bureaucraatjes. Is het wonder dat ik, lezend van allerlei tirannie, over de burgerij gepraktiseerd reeds door het *niet af* doen van gevraagde vergunningen, onvriendelijk van 'ambtenaarderij' spreek?
Wien Smidt's boek wat lijvig is, dien verwijs ik naar het kritische overzigt daarvan, hetwelk Mr. S. van Houten daarvan gegeven heeft in 'Onze Eeuw' 1912 blz. 320 v.g.g.

40. Zegge drilbesluiten in *naam* Koninklijk, in *contreseign* ter verantwoording van eenen minister komend, doch in werkelijkheid goeddeels afkomstig van eene *onverantwoordelijke bureaucratie*, die onder dit stelsel nogmaals wast in magt en in getal.
10. En nog duurder voor de schatkist zal de Woningwet worden zoo zij, me dunkt wat voorbij de bedoeling harer makers, wordt uitgevoerd naar de denkbeelden, door den minister v. Binn. Z. uitgesproken in de Kamerzitting van 27 Jan. 1914. Toch waren reeds die makers niet bang voor een kleintje, getuige Mr. H.J. Smidt in Uitbreidingsplan en Bouwverbod, het merkwaardige sluitstuk eener loopbaan van tachtig jaren, want (Inleiding blz. V) laboreert zij aan overdrijving van bouwvoorschriften en *bijzonder* aan willekeurige, onbillijke en inhalige voorschriften. Eene krasse aanklagt, maar (b.v. blz. 340/1, 354, 362, 369, 372) *welgestaafd.* Vooral hier in Den Haag is hare toepassing eene van administratieve inhaligheden, verwant aan afzetterij en knevelarij, uitgaande *nominaal* van de collegialiteit Burg. Wetb. *feitelijk* veelal slechts van den met Publieke Werken belasten eenling uit hun midden, maar vaak ook maar van onder dezen ressorteerende ambtenaars, misschien zelfs dienstijverige duodecimo bureaucraatjes. Is het wonder dat ik, lezend van allerlei tirannie, over de burgerij gepraktiseerd reeds door het *niet af* doen van gevraagde vergunningen, onvriendelijk van 'ambtenaarderij' spreek?
Wien Smidt's boek wat lijvig is, dien verwijs ik naar het kritische overzigt daarvan, hetwelk Mr. S. van Houten daarvan gegeven heeft in 'Onze Eeuw' 1912 blz. 320 v.g.g.

40. Zegge drilbesluiten in *naam* Koninklijk, in *contreseign* ter verantwoording van eenen minister komend, doch in werkelijkheid goeddeels afkomstig van eene *onverantwoordelijke bureaucratie*, die onder dit stelsel nogmaals wast in magt en in getal.
16. Individueel plomp en hard pakt ook vaak het strafregt, even onmisbaar voor den Staat als het belasting heffen. Doch zelfs dit is nog niet zóó plomp als de belasting, omdat het strafregt twee middelen van buiging naar de omstandigheden bezit, volkomen onbruikbaar bij het heffen van eene belasting. De strafbedreiging der wet kan hebben een maximum en minimum; kan aan belastingambtenaren even als aan onze strafregters worden overgelaten, om den aanslag van Z of IJ te stellen vrij hoog of op bijna een schijntje? En dan kent het strafregt nog het correctief van gratie, wanneer de omstandigheden van 't geval zelfs de ligtste straf onduldbaar zouden maken, terwijl het fiscale regt alleen voor 't verzuim van eenen termijn, eenen vorm, kortom voor eene bijzaak ontheffingen toelaat; want onbuigzaamheid overigens van den belastingpligt is *onvermijdelijk.*
17. In *hoofdzaak*, daar zij bij de zamensmelting onlangs van de successie- en overgangsregten handig wêer een duitje naar zich toegehaald heeft.
18. Aldus reeds voor tachtig jaren Louis Reybaud (Réformateurs II p. 32), en dezen winter mr. Marchant in eene openbare vergadering.
19. Dit betwist niemand en werd bij het jongste Suriname-debat door niemand tegengesproken, toen mr. Fock, oud-gouverneur der kolonie, hare kwijning aan *kapitaalgebrek* toeschreef. Volgens de welbekende Sociale Monatshafte van begin 1914 (N.C. 28 Febr. 1914) verneemt men iets dergelijks uit Berlijn. Daar klaagt men over groote slapte in de bouwbedrijven en wijzen de Hefte als hoofdoorzaak hiervan aan het *ontbreken van kapitaal*, zelfs tegen eerste hypotheek, zoowel voor eigen als voor speculatiebouw. Alzoo geen kapitaal, *geen werk.*
20. Eene omstandigheid die ook maakt dat het plan, om van die vennootschappen eene nieuwe belasting te heffen, eene belasting als waren deze wezenlijke *personen* met een eigen vermogen, vrij bedenkelijk wordt. Want wat zijn economisch deze inkomsten hebbende 'personen' wel anders dan de *aandeelhouders*, tusschen wie die inkomsten in den vorm van een dividend verdeeld worden? Die aandeelhouders zullen voortaan van rijkswege *driemaal* genepen worden, daar zij vóór alle dividendontvangst al 2½ percent van het te verdeelen bedrag hebben geofferd als Bedrijfsbelasting; diezelfde belasting dokken zij individueel ten *tweeden* male op hun persoonlijk aanslagbillet: moeten zij nu bij het zamensmelten van Pierson's twee belastingen (van welke men, ten laste van het kapitaal, de Vermogensbelasting in stand houden wil) nogmaals bloeden? Toch wordt door de nieuwe Inkomstenbelasting, die de Tweede Kamer dezer dagen met aanzienlijke meerderheid aannam, deze kostelijkheid om eene enkele categorie van bezitters

te knijpen en te nijpen weldra wet: eigenlijk alleen omdat die uitknijperij een viertal millioenen meer in de schatkist brengt. Teregt schreef op 7 Mei l.l. de Nieuwe Courant dat dit belasten van een ligchaam dat noch vermogen nog inkomsten bezit - immers die 'belastingschuldige' zelf is maar eene *fictie* - op *geen enkelen* juridischen of economischen grond berust, dat het is een fiscale misgeboorte, welke ofschoon strijdig met de gezonde belastingbeginselen, luidens de sprekers van regts door *niemand* wordt verdedigd en door die van links *zuchtend* aanvaard. Maar omdat het *vele* geld dat thans noodig is vooral uit de Inkomstenbelasting moet komen, en deze dividendbelasting vier millioen extra belooft, daarom hebben alle politieke partijen met deze haast monsterlijke vinding gedaan als ware zij h.i. *gerechtvaardigd.* En die millioenenbegoocheling heeft volkomen doen *vergeten*, ofschoon menig vennootschappelijk verslag van dit voorjaar het reeds wereldkundig had gemaakt, dat die ligchamen geducht moeten *bijspijkeren*, gelijk ik aantoon in mijnen tekst.

In 't voorbijgaan merk ik op die eisch van bijspijkering even kras treft allerlei instellingen: niet het minst die van sociale strekking. De Haagsche Nutsspaarbank b.v. heeft heden te voorzien in eene afschrijving van ver boven de ton, en hoeveel millioenen Rijkspost- en Verzekeringsbank, wel zullen hebben afteschrijven zal ik niet begrooten. Over de laatste welligt beneden.

21. Hier ga ik eens uitspatten, regts en links, door eene noot in drie onderdeelen a, b en c neer te schrijven. Drie onderdeelen elk met een eigen thema, ontleend aan hetgeen men gezegd vindt in den tekst, en dus dien tekst annoteerend. Maar onderdeelen in eene *noot* zaam gebragt, omdat anders die tekst te veel zou vervloeien.

a. Het omslaan der Hochkonjunktur hier en elders. Hare kentering werd al in de Kamerzitting van 8 Dec. l.l. aangekondigd door Dr. Bos; de overgang in stellige depressie is voor Engeland waargenomen door The Economist; blijkens de jongste aflevering van het Journal des Economistes getuigt in Frankrijk eveneens aldus Yves Guyot; den 25en September l.l. dikte een ander economisch tijdschrift deze uitspraken aan met tal van cijfers, onder anderen van toenemende werkeloosheid, en voorspelde bovendien dat de liquidatie van den Balkankrijg en de nieuwe militaire uitgaven deze depressie zouden doen aanhouden *jarenlang.* Officieel bevestigde voor Duitschland de pruisissche minister van Handel, dezen zomer sprekend in eenen kring van Bergleute, dit pessimisme. Thans, einde Mei 1914, is de depressie een door niemand meer betwijfeld voldongen feit geworden.

b. De weerbaarheidsuitgaven. Heeft men die ooit bekeken uit het staatssocialistische oogpunt der zoo geliefde *dwangverzekering*? Toen wij met deze al opgescheept waren heb ik, in eene vergadering van wijlen de kiesvereeniging Grondwet, betoogd dat, wilden wij onze welvaart niet te zeer in gevaar brengen, het *kiezen* tusschen het uitgeven voor onze verdediging en voor sociale doeleinden onvermijdelijk werd. Aan de nota van mr. v. Gijn bij het Indisch defensierapport, betoogend dat we niet *kunnen* betalen wat de overige rapporteurs onmisbaar achten, verbind ik thans de uitspraak dat op de defensieuitgaven onze keus *moet* vallen. 't Is eene *dwangverzekering*, waaraan we juist uit sociaalpolitiek oogpunt *moeten* gelooven, al drukt die nog zoo zwaar, gansch overeenkomstig de betoogen der advokaten van Talma- en andere wetgeverij op de tegenwerping dat die *te duur* uitkomt. Want indien wij Indië verliezen, logeeren de economisch zwakken in het moederland *voor goed* in Hotel Aap, en vóór alles moeten zij dus *verzekerd* worden tegen dat verlies. Zonder dat die assurantie aan het moederland iets kost, wanneer doorgaat het voorstel om haar te brengen ten laste der Indische begrooting? Een voorstel alligt niet best te rijmen met onzen ethischen koers in de koloniale politiek: dus niet heel ordentelijk. Maar gesteld het tegendeel, zal onvermijdelijk die millioenenuitgaaf reageeren op de portemonnaies in patria. Meer belasting in Indië, lagere dividenden hier gebeurd: dus mindere koopkracht en lager rendement der inkomstheffingen in Nederland - dus *ongunstige* wijziging van de factoren waaruit de dekking van het moederlandsche deficit voortkomen moet.

c. De werkeloosheid.

De algemeene bekommernis over dit verschijnsel vereischt geen betoog; dat die ook bij ons bestaat blijkt uit de instelling van eene Staatscommissie te dier zake en uit de verslagen reeds door haar uitgebragt. In afwachting van een op komst schijnend nieuw verslag de volgende opmerking omtrent eene vergadering, omstreeks 1 Febr. 1914 te dier zake gehouden. Is niet het toen vrij algemeen aanbevolen hulpmiddel daartegen van tijdelijke arbeidsbeperking (ondersteld eens haar gunstige werking) *volstrekt onuitvoerlijk*? Stel een arbeidstijd tegenwoordig van tien uren, betaald met een uurloon van 20 cent, en stel dien arbeidstijd verkort met twee uren, dus met een vijfde. Dat beteekent inkorting van dagloon voor den werkman met veertig cent of, zoo hij die 40 ct. niet zal derven, verhooging van het uurloon voor den ondernemer: is op een van beide de allerminste kans? De tijd is er wel naar om aan Sint-werkman, die maar altoos

door *opslag* eischt, te vragen: heb voor uwe werklooze medearbeiders die loonderving over! Ik denk (2780) aan de ondervinding van 1907/8 te Amsterdam met de werklooze diamantwerkers, blijkens het verslag der commissie uit de burgerij, die van haar drie ton voor die benarden had bijeengetrommeld. Den 25en Jan. 1908 trof zij op de 6629 aanvragerś 1735 simulanten aan, die alzoo op de giften voor den nooddruft kwamen *parasiteeren;* eene commissie voor losse werklui vond toen 430 parasieten op duizend van haar sollicitanten. Wat de ondernemers betreft: hoe *kunnen* die, als de Hochkonjunktur voorbij is, het uurloon zooveel hooger stellen? *Volstrekt onuitvoerlijk* alzoo, deze voorslag.

22. Dit leid ik af uit de rede v. Nierop d.d. 17 Febr. 1914 in de Eerste Kamer; tevens echter dat het gecijfer van dien bewindsman hem tot eene meeropbrengst van maar ruim een half millioen had gebragt.
23. En die minister Bertling blijkens zijne juist nu (medio Dec. 1913: Nieuwe C. 14 Dec. Ocht.) verschenen M.v.A. op het begrootingshoofdstuk VIIb zoo beslist mogelijk afwijst. Dat staatsstuk komt voorts bevestigen wat ik schreef omtrent de onmogelijkheid dat aan de registratie, de personeele en andere belastingen eene wezenlijke versterking van middelen is te ontleenen; ten aanzien der personeele belasting schijnt zelfs een voorstel tot eenige verlaging op komst.
24. Minstens dus het *dubbele* van 't bedrag dat Pierson ongeveer met de zaak gemoeid achtte toen hij zijn sympathie daarvoor uitsprak. Zoo hij die verdubbeling had voorzien, zou hij dit woord, waarmee de stoot aan deze wetgeverij gegeven is, gesproken hebben? *Stellig niet* m.i.: de verantwoordelijkheid daarvoor zou hij hebben geschuwd.
20. Eene omstandigheid die ook maakt dat het plan, om van die vennootschappen eene nieuwe belasting te heffen, eene belasting als waren deze wezenlijke *personen* met een eigen vermogen, vrij bedenkelijk wordt. Want wat zijn economisch deze inkomsten hebbende ‘personen’ wel anders dan de *aandeelhouders*, tusschen wie die inkomsten in den vorm van een dividend verdeeld worden? Die aandeelhouders zullen voortaan van rijkswege *driemaal* genepen worden, daar zij vóór alle dividendontvangst al 2½ percent van het te verdeelen bedrag hebben geofferd als Bedrijfsbelasting; diezelfde belasting dokken zij individueel ten *tweeden* male op hun persoonlijk aanslagbillet: moeten zij nu bij het zamensmelten van Pierson's twee belastingen (van welke men, ten laste van het kapitaal, de Vermogensbelasting in stand houden wil) nogmaals bloeden? Toch wordt door de nieuwe Inkomstenbelasting, die de Tweede Kamer dezer dagen met aanzienlijke meerderheid aannam, deze kostelijkheid om eene enkele categorie van bezitters te knijpen en te nijpen weldra wet: eigenlijk alleen omdat die uitknijperij een viertal millioenen meer in de schatkist brengt. Teregt schreef op 7 Mei l.l. de Nieuwe Courant dat dit belasten van een ligchaam dat noch vermogen nog inkomsten bezit - immers die ‘belastingschuldige’ zelf is maar eene *fictie* - op *geen enkelen* juridischen of economischen grond berust, dat het is een fiscale misgeboorte, welke ofschoon strijdig met de gezonde belastingbeginselen, luidens de sprekers van regts door *niemand* wordt verdedigd en door die van links *zuchtend* aanvaard. Maar omdat het *vele* geld dat thans noodig is vooral uit de Inkomstenbelasting moet komen, en deze dividendbelasting vier millioen extra belooft, daarom hebben alle politieke partijen met deze haast monsterlijke vinding gedaan als ware zij h.i. *gerechtvaardigd.* En die millioenenbegoocheling heeft volkomen doen *vergeten*, ofschoon menig vennootschappelijk verslag van dit voorjaar het reeds wereldkundig had gemaakt, dat die ligchamen geducht moeten *bijspijkeren*, gelijk ik aantoon in mijnen tekst.
    In 't voorbijgaan merk ik op die eisch van bijspijkering even kras treft allerlei instellingen: niet het minst die van sociale strekking. De Haagsche Nutsspaarbank b.v. heeft heden te voorzien in eene afschrijving van ver boven de ton, en hoeveel millioenen Rijkspost- en Verzekeringsbank, wel zullen hebben afteschrijven zal ik niet begrooten. Over de laatste welligt beneden.
25. Blijkens kritieken van mr. Troelstra in Het Volk, vooral het vijfde dier opstellen, gaat zelfs dezen leider de ossendorperij te ver.
26. Van 29 Juni 1911, volgens het advies van den hoogleeraar Van Hamel Jr. gedekt door 's Raads verordeningsregt omtrent de *huishouding der gemeente.* Want dit slot van art. 135 Gemw. behoort z.i. ruim te worden opgevat en brengt dan daaronder de regeling *van het geheele maatschappelijke leven* binnen zijnen kring; daartoe behoort *ongetwijfeld* de regeling van zekere bedrijfstoestanden daar binnen. Dit geldt bovenal voor Amsterdam. Doch ook elders, Zaandam b.v.; Heerlijk uitzigt voor door rooden te drillen bevolking. En dat ultra-staatssocialisme zou Thorbecke, door art. 135 voornoemd al in 1851 aan elke gemeente hebben veroorloofd!!
27. Uit Snijckers ‘les chambres des métiers’ Leypzig 1906 blz. 25.
28. *Zeven millioen*, ofschoon Duijs en zijne sociaal-democraten ten stemmingsdage *wisten* dat de wet alleen zeventigers die in loondienst geweest waren zou baten en haar, wegens deze stuitende

regtsongelijkheid jegens alle anderen, onaannemelijk hadden verklaard. Maar Talma bezwoer die oppositie en dreef zijne wet door, middels de overneming van het amendement der heeren om art. 369 al einde 1913 uittevoeren. Zou hij gedurfd hebben of daarin geslaagd zijn, bijaldien toen even stellige wetenschap omtrent het aantal candidaten voor die toepassing voorhanden ware geweest? *Zijn opvolger zit er nu mee opgescheept en wij allen met hem;* hij kan van deze wetenschap en hetgeen de procedures sinds einde January bij den Raad van Beroep te Amsterdam verder aan het licht brengen omtrent ergerlijkheden uit de wet (Nieuwe C. 24 Jan. 1914) alleen gebruik maken, om hare schadelijkheid wat te temperen. Of is *niet* schadelijk en *niet* ergerlijk bij den deerlijken toestand der schatkist (Zie Tasman's Socialekroniek 1914 p. 98) dat, toen mr. Treub zijn rentevoorstel indiende, al gebleken was dat van de Talmaklanten er vijfduizend zijn aangeslagen in de Vermogensbelasting en achtduizend uit anderen hoofde niet behoeftig zijn, doch niettemin *f* 1.350000 rente trekken? Die *kleinigheid* wil de *zoogenaamd* vrijzinnig-democraat Treub hun afnemen, en gansche kleurschakeering belaagt bovendien het 'verkregen' regt der bedeelden van meer dan 65 jaar. Aldus Het Volk. Het staat te bezien of, tegen deze felheid in, de minister slagen kan in zijn temperingspogingen.
Ofschoon niet zoo bar als bij ons, valt ook elders dit sociale zaakje niet weinig tegen. Volgens mr. Tasman's Sociale Kroniek p. 175 en 180 in de Vragen des Tijds van September 1.1. had Engeland in het eerste jaar der Staatspensioneering van oudjes al 25 percent rentetrekkers boven de raming, en in het tweede jaar 30 percent. Voorts had men daar gerekend op hun talrijker uittogt uit de Workhouses en heeft reeds nu de gunsten met 1¾ millioen moeten verhoogen: want buiten de gestichten kunnen zij en hun gezin met een paar ponden niet rondkomen, tenzij ze wat bijteverdienen vinden of van elders ondersteund worden: dus liever *blijven.* Aldus het op verslag uitgezonden Kamerlid mr. V. Rutgers, die (Nieuwe C. 12 Oct. 1913) als zijn oordeel nog heeft medegedeeld, dat de leeftijdgrens wel tot 65 jaar verlaagd zal moeten worden. Vrage tot (en hoe ook *aan*) zoovele millioentjes we dàn wel zullen komen?

29. Daarom is (gelijk trouwens de mislukking van dit bedenkseltje in Engeland en Amerika bewezen heeft) de thans in voorbereiding zijnde actie onzer drankbestrijding om Local Option een streven zonder *reeële* toekomst.
Lady Bell's At the Works, study of a manufacturing town (waarover de R. des 2 Mondes v. 15 Sept. 1907 blz. 457 vgg.) toont zonneklaar dat maatschappelijke gewoonten en geenszins het al van 1828 af ten harent ter hand genomen wettelijk gepeuter de drankzucht beheerschen. Tevens de onjuistheid der socialistische bewering dat proletariërs drinken om hun maatschappelijke ellende te vergeten; want schrijfsters enquête bij 1270 gezinnen bragt aan het licht dat twee derden een weekloon hadden van 20 tot 40 shillings en van het overige derde velen zelfs 50 en 60 sh. maakten.
30. In de N. Ct. van 18 Jan. 1914 ontwikkelt mr. del Castilho Salomons, ter gelegenheid eener van regeeringswege ondernomen razzia bij de debitanten der ontduikingsloten, dat bij de aangestelden der regeering zelve de oorzaak van dat debiet moet worden gezocht. Merkwaardige illustratie, indien juist, van de werking eener 'sociale' wet!
31. Verg. prof. Reichel in D.J.Z. 1914 blz. 15. Of men 't veel verder zal brengen langs den door dezen aanbevolen weg staat zeer te bezien.
Zoover is men hiermeê gegaan dat ook iemand, wiens onmagt om te betalen al *van te voren* vaststaat, 'bewoekerd' kan worden en dat 'bewoekering' ook geschiedt aan eenen wettelijken erfgenaam, wanneer deze de geldigheid van een betwistbaar testament heeft erkend omdat hij *andere* wettelijke erven zoo hardhandig vervolgd zag voor hun schulden aan den boedel, dat ze daardoor failliet gingen. (Gerichtssaal 1913 p. 466).
32. En niet alleen daar: ook in deftiger kringen leert tegenwoordig het kathedersocialisme, dat nach heutigen sozialen Empfinden overheidsbedeeling een *regt* is, kein Gnadenakt. Aldus in voorjaar 1913 sprekers in de algemeene vereeniging voor Armenpflege und Wohlthätigkeit (D.J.Z. 1913 blz. 1414).
33. Zie als nieuwste bewijs het Dordtsche adres January 1914 (N. Ct. 6 Jan.) van acht groote ondernemingen over het opdragen van werk buiten de stad, omdat *ten gevolge der verordening* dit daar goedkooper geschiedt dan binnen Dordt.
34. In zijne Histoire de la France contemporaine IV p. 398/9 heeft Hanotaux ons een kostelijk antwoord bewaard, door den *democraat* Gambetta gegeven aan eene werkmansdepulatie, die in 1878 met zulk een quelque chose à faire aankwam: Le gouvernement ne doit strictement à tous qu '*une* chose: la *justice.* Chacun s'appartenant, il convient à chacun de se rendre heureux ou malheureux par le bon ou mauvais usage de sa liberté; l'Etat se contente d'assurer le *droit*

de chacun, du pauvre comme du riche, du petit comme du grand. Heden komt dat, vooral ten aanzien van *grooten en rijken*, alligt er minder op aan.
Voor den Staat, wiens abstracte natuur sinds meer dan tweeduizend jaren nog door *niemand* tot eenigzins algemeene bevrediging verklaard is, maar die zich *concreet* vertoont in de drilmagt van een zeker getal feilbare, met hartstogten behebte, allerlei taktiek praktiseerende menschen, wordt de zotste regtsbevoegdheid opgevorderd, zooals onlangs dat dwang, om na negen uur in zijn *eigen* winkel koopers niet meer *zelf* te bedienen, ware optevatten bij wijze van des winkeliers bescherming *tegen zich zelven.* Zegge zijne levenslange minderjarigverklaring en. ontneming van bevoegdheid, om naar *eigen* inzigt en op *eigen* verantwoordelijkheid te leven in de maatschappij.
Recht auf Bildung voor onbemiddelden predikt (in zijne Sozialpolitik Leipzig 1911, bl. 97) heer von Zwiedinek-Sudenhorst door toegankelijkmaking van alle universiteiten, kunstakademien, conservatoria. Misschien zelfs theater- en concertbezoek als middelen van volksopvoeding, zoo als bij het afdeelingsonderzoek der Haagsche begrooting 1914 werd verlangd? Regt van het Nederlandsche volk op *schoonheid*, gelijk in den Gids van dit najaar is verkondigd door den architect A.W. Weismann en in bondgenootschap met dezen heer vervolgens in eene conferentie der vereeniging Heemschut (een doopnaam onverstaanbaar zonder terugvertaling in het Duitsch: een doopnaam tot vereering van de schoonheid onzer moedertaal?) hetgeen ware te verwezenlijken door schepping van een ‘monumentenregt’, uitermate geschikt om ieder verstandig mensch afteschrikken van den lust om zijn huis, zijn van den weg zigtbaren tuin of zijn buiten wat mooi aanteleggen, uit vrees dat de overheid daarop, in naam van dat algemeene schoonheidsbelang als ‘regtsgrond’, legt het verbod om zonder hare toestemming iets te veranderen. Waarom met, zeggen de heeren, nu de Woningwet al een bouwverbod kent? O.a. heer Weissmann, omdat gij met uw ‘monumentenregt’ eene premie gaat scheppen op *leelijk* bouwen, op terugkeer van de eentoonige straten, die tot uwe en mijne ergernis dertig jaar geleden elke nieuwe stadswijk onuitstaanbaar maakten. Want wanneer ik, gaande bouwen, moet kiezen tusschen eenen onbeteekenenden gevel, die mij vrijlaat in de beschikking over de aanstaande woning, en eenen veel mooieren die mijn beschikkingsregt grootendeels in handen der overheid legt, dan kom ik met kazernestijl oneindig beter uit dan met uwe prachtigste schepping.

35. Nergens meer dan daar reikhalst men naar het afdruppelen van de al vaak in uitzigt gestelde staatshulp; men zal dunkt me al blij mogen wezen, zoo men gespaard wordt van afdruppeling in *bijdragen tot rijksuitgaven* b.v. ten bate van verkeersverbeteringen voor Amsterdam (Noordzeekanaal, spoorwegen), of tot eventueel tekort in 's rijks toelaag voor de uitvoering der Treubsche Ouderdomsvoorstellen. De hoofdstad en het rijk wedijveren in *leegheid* van beurzen en in *betalingseischen* aan die leegheden gesteld - te Amsterdam b.v. eene nieuwe haven in het westen: uitnemend oogenblik om uit het eene vacuum over te storten in het andere!
Te Amsterdam *tot het uiterste?* Maar de hoofdstad is thans *ver* overtroefd door Zaandam, alwaar het sociale evangelie Duys en zijn roode karnuiten nu eens onderwijzen hoe men eene gepaste inkomstenbelasting (N. Rott. Ct. 16 Jan. 1914 Ocht.) heft. Reeds van *f* 3000 betaalt men er 1¼ pct. meer dan te A'dam, bij *f* 10000 bereikt de progressie 9½ pct. en die gaat maar steeds; voor den werkman daarentegen voortdurende *degressie* tot al spoedig niets. Doch nu verschijnt een en ander waarop *niet* gerekend was. B.v. dat de hoogvereerde werkman 10 cent weekhuur meer moet betalen wegens de onvermijdelijk geworden verhooging der retributie voor het gemeentelijke tonnenstelsel. En verhooging van weekhuur kan Z.Ed. niet lijden: want om een maar eenigzins redelijk onderdak te vinden moet hij al eene fooi van zes tot tien gulden aan den huurophaler offeren. Immers niettegenstaande ergen woningnood hokt de aanbouw. En wat voor den hoogvereerde nog erger is: ook de *arbeidsgelegenheid* hokt, omdat de werkgevers terugschrikken voor het uitbreiden hunner inrigtingen, zoo ze al mogten afzien van emigratieplannen.
36. Te Aken b.v. was van 1895 op 1906 (Tübinger Zeitschr. Staatsw. 1908 578 v.g.) de bevolking - deels door inlijving - gestegen met 14 pct., doch tevens de uitgaven met 47 en de schulden zelfs met 67 dito; München had in 1905 eene bevolking van 587000 inwoners en een budget van M. 11 millioen, maar dank zij M. 200 millioen, in 30 jaren geleend voor grootdoenerij, gingen 8 van de elf af voor rente en aflossing en zag men geen kans om zonder schuldvermeerdering het allemoodigste te doen (2582, 2897). Aan gemeentebelastingen vraagt Berlijn per hoofd van zijne ruim twee millioen inwoners bijna M. 44, en Frankfort M. 58½ per hoofd van de 438000 ingezetenen: het dubbel ongeveer van het geen in beide steden wordt geheven aan Staatslasten. In de groote Rijnsteden gaat het wat minder kras; toch neemt in Coblenz met nog geen 60000 inwoners de stad van ieder hunner al M. 29, zegge weer haast het

dubbel van de M. 15 die aan den Staat te dokken zijn Volgens de M.v.T. op de 4 Febr. 1914 ingediende novelle op het Pruisische (Kommunal en dito Provinzial) Abgabengesetz (D.J.J. 1914 pag. 397 vg.,) een Staatsstuk vol merkwaardigheden omtrent den haast ongeloofelijken lokalen geldnood, heffen maar ruim een derde der gemeenten euphemistisch *niet meer* dan 100 pct. boven de rijkslasten, maar vindt men er oorden die tot 390 ja 425 percent gaan, terwijl ten gevolge van allerlei wettelijk en administratief gedoe de opbrengst der huidige gemeentemiddelen is ingekrompen en niemand in staat is om iets van beteekenis aantewijzen om deze lekken te stoppen, laat staan om aan de stijging der uitgaven tegemoet te komen.

37. Volgens de officieele Tuchtwezenstatistiek waren in 1912 170 verpleegden, verzorgd door ruim 80 personen; alzoo niet veel minder dan één beambte per twee candidaat-boefjes. Over het resultaat oordeelt men verschillend. In de discussien van Dec. 1913 over het aanhangige Justitiebudget haast niets dan lof; maar heel wat anders zegt ons mr. Pannenborg in het T. v. Strafrecht 1913 blz. 477-488, waar men o.a. leest (p. 482) dat Francis Galton, Londensche leider van het Eugenic Laboratory, en menige andere Engelsche of Duitsche onderzoeker nadrukkelijk wijzen op het gevaar van dit ‘sociale’ doen.
Blijkens hetgeen uit gevangeniscommissien en andere betrokken kringen tot mijn ooren komt, zijn op de eventjes in den tekst genoemde *reclasseering* mijne opmerkingen menigmaal van toepassing. Ook voor haar heel wat ‘olievlakkerij’, want voor baar reeds nu een afdeelinkje bij Justitie, dat Staatsgeld met vrij losse hand besteedt - ditmaal niet aan candidaat-boefjes maar aan door een vonnis als *echt* gemerkten. Zoo die echter maar zorgen zich niet harder te branden dan aan een half jaartje straf, worden zij met kleeren, reisgeld, arbeid, plaatsing voortgeholpen, haast om onbesproken burgers te doen zuchten ‘had ik tobber ook ook maar reclasseering van noode’ en om op den weg naar het belastingkantoor hen, die de schatkist gaan vullen, te doen vragen ‘moet ik van mijne hoog noodige verdiensten nog premie-genot voor het hebben van eene *vuile* strafregtslei bijdokken?’
38. Op die *eenzijdige begunstiging* maak ik de kantteekening, dat men tegenwoordig ten behoeve der economisch zwakken *maar van hen alleen* vervalt in *kwistigheid*: kwistigheid zoowel met den tijd als met het geld bestemd ten behoeve van de *gansche* burgerij. Met verkwisting van den *tijd* bedoel ik de vele uren, vooral in gemeenteraden verdaan aan opgeschroefde debatten over het verongelijken van dezen of genen arbeider enz.: debatten die aan het collegie haast geen tijd laten voor zijn hoofdwerk. Bij de kwistigheid met het *geld*, zoodra het dergelijke heeren geldt, komt mij voor den geest het Haagsche belastinggeval, waarin een vijftigtal firma's - zie in de N. Ct. van 29 Maart 1914 hun adres - betrokken zijn geweest. Laat ik aannemen dat om afdoende redenen van *formeelen* aard niet voor inwilliging vatbaar was haar verzoek om vergoeding van hetgeen, naar 's raads eigen erkentenis, haar *wederregtelijk* was afgenomen. Doch zoo die wederregtelijkheid eene vijftig kleijne luijden getroffen had, wat zou de raadzaal gedaverd hebben van de volstrekte noodzakelijkheid om het onregt goedtemaken! par le temps qui court zou alsdan de stroom van billijkheids-argumenten ten gunste wel zóó hoog gestegen zijn, dat hij den dam van vormelijkheden deed bezwijken.
39. Volge nog eene aanteekening, slechts gedeeltelijk thuisbehoorend hier. Zij is véél meer verwant aan het onderwerp hierboven behandeld, doch toen over het hoofd gezien.
Eenmaal, ik geloof in 1905, las ik in de Wetensch. Bladen een opstel over werkloosheid: het gaf verslag van een zeer nauwkeurig onderzoek, ingesteld bij ruim 4100 als werkloos aangeduiden. Natuurlijk werden daaronder eene duizend quasi werkloozen aangetroffen, *parasiteerende* op de meewarigheid van het publiek; voorts werd bevonden dat echte werkloosheid niet weinig was bevorderd door de straksvermelde uitstooting van iedere maar eenigzins aftakelende arbeidskracht, ingetreden van het oogenblik af dat men hooge loonen en korte arbeidstijden afdwong. Op het oogenblik echter is het mij te doen om eene andere bevinding der onderzoekers: de blijken van groote *verbittering* onder vele bezochten, door hen waargenomen juist onder de allerbesten van die 4100, onder de werkelijk knappe arbeiders, niet thuis in de loopjes van het mindere soort of te trotsch om daar aan mee te doen, en daardoor achterstaande bij de ondersteuning. Juist onder die allerbesten was wrevel ontstaan, gelijk dien van John Burns tijdens de groote dokwerkersbeweging van 1892. Ja meer dan wrevel was verwekt: hun achterstelling had van die allerbesten besliste *vijanden der maatschappij* gemaakt (2708/9).
40. Zegge drilbesluiten in *naam* Koninklijk, in *contreseign* ter verantwoording van eenen minister komend, doch in werkelijkheid goeddeels afkomstig van eene *onverantwoordelijke bureaucratie*, die onder dit stelsel nogmaals wast in magt en in getal.

Het geluk.
J. Petri.

De menschen zoeken u in barre winden
Als bliksemvuur over de heide schicht,
En klagen gaan zij steeds als ze u niet vinden
Daar tijdsvlam door hun levenshoeve licht.

Als felle smart de levensader roerde,
Als 't breed bezit in wisseling verging,
Dan zoeken zij de macht die hen beroerde
En grijpen 't lot dat om hun leden hing.

De menschen zoeken 't hoogste in de wenschen
Die groeien uit hun vaag maar fel begeer,
Zij zoeken bij de wijdgetrokken grenzen
Al maar naar ander land altijd en meer.

Maar 't wijde is waar 't rustig hart in stilte
Omzegent cirkelend het ver verschiet,
Waar 't klare denken woont in reine kilte
Zooals de zon door 'n fijn kristal heenschiet.

Als men weer lied'ren hoort in boomentoppen
En melodie in het zingen van de rust
Als men weer paarlen vangt in regendroppen
Die tokk'len tijd als liefde stilte kust.

Als men als perspectieven ziet de dagen
Door kloostergang van schoon en fijn begrip,
Dan sterft de vraag om 't blond geluk te dragen;
Want eeuw'ge koelt omringt het steev'nend schip.

Vergankelijkheid.
Agnes van der Moer.

Nòg is uw purper niet verbleekt,
Nòg geeft uw bloem haar diepste kleur,
Nòg valt de onverzaadb're dar,
Van liefde dronken in uw geur.
Nòg ligt mijn hoofd zoo goed en zacht
Verborgen in uw weeldrigheid,
Nòg droom ik van geluk en vreugd,
Nòg wacht ik alles van den Tijd!
O hei!! Hoe ongelooflijk mooi,
Hoe purper, geurig, zon-belicht,
Zijt gij! O, met uw bloemenschat,
Dek nu mijn booze oogen dicht!
Mijn oogen, die al zien uw val,
Het komen van den winternood!
.....
Want mòrgen komt de winterwind,
En bijt uw schoonheid dood.

Literaire kroniek.

Anton Zelling. 'Pia Fraus.' G. Vormer, Den Haag.

De heer Zelling, die reeds door zijn drama 'Drijfzand' in den Nieuwen Gids, en door menig wèl-analyseerend en van fijn-zinnig speuren getuigend essay - ik herinner slechts aan zijne diepgaande en boeyende studie over Carl Spitteler in den *Tijdspiegel* - de aandacht trok, biedt hier een werk aan, dat zeker niet minder de belangstelling verdient dan zijn vorige arbeid.

Intusschen - laat ik eerst spoedig even zeggen wat wellicht als 'minder goed' te qualificeeren zou zijn - is het de vraag of niet meer dan een lezer, beginnend met de studie van dit werk, het na een zeker aantal pagina's te hebben verwerkt teleurgesteld op zijde zal leggen, omdat hij niet 'er in' kan komen. Men is niet zeer geduldig in onzen tijd, waarin ieder een philosophie voor zichzelf begint te ontwerpen en daardoor de eerste naweeën vertoont van het ontwaken der persoonlijkheid, om nog met zorg een ineen-geward stelsel van een ander te gaan ontkluwen... en de heer Zelling vertoont soms een weinig de gebreken van zijne deugden: hij heeft véél geest en een scherpzinnig ontledingsvermogen, maar hij kan niet steeds vermijden, dat een opeen-stapeling dezer qualiteiten de atmosfeer van zijn werk soms wat drukkend maakt... Ik haast mij er bij te voegen dat ik deze quaestie van zeer ondergeschikt belang vind, te meer daar zij, zooals ik reeds opmerkte, voortkomt uit des schrijvers deugdelijkste en meest te waardeeren eigenschappen.

Deze hoedanigheden: fijne geest en treffende analyse verleenen aan dit werk voor een goed deel zijn niet geringe waarde. Doch in de eerste plaats: wat een oorspronkelijkheid, zoowel in de wijze van voorstellen als in de gedachten-sfeer, waarin de schrijver ons binnen-leidt,

In de wijze van voorstellen: er is veel *drama* in het werk, en veel *epiek*; ik vermoed dat de heer Zelling geaarzeld zal hebben, hoe zijn door sprekende personen verbeelden arbeid te noemen. Hij kwam tot de juist-typeerende benaming van 'episch ministerium', en zet in de epiloog deze keuze op de volgende wijze uiteen:

'Pia fraus' is een onhistorisch spel met namen die historisch klinken. In dien zin dat de draad gewonnen is van de historie, maar geweven naar eigen inzicht.

In dit weefsel nu brachten de ingevingen van epischen gestaltingslust de veelheid van kleurige motieven, waarom het spel als episch ministerium - episch gegeven handeling - het zuiverst is bijgenoemd.'

Wat de gedachtensfeer betreft - de fantasie van den schrijver zweefde over het tijdvak der kruistochten op een wijze, die het resultaat in wezen al even origineel, even verrassend-nieuw deed zijn als in inkleeding.

Ziehier het gegeven, in breede trekken eenigszins weergegeven:

Oostersche mysterie-broeders wenschen de plaag der durende kruistochten op te heffen, en een algemeenen wereldvrede tot stand te brengen door

Christenen, Mohammedanen, Joden en Perzen - als voornaamste vertegenwoordigende volkeren van religieuze vormen-uiting - in één verbroedering samen te brengen. Tot dat doel vatten zij het zonderlinge plan op, een bovenaardsche verschijning te fingeeren, die voor de Christenen de herrezen Verlosser zal zijn, voor de Joden de Messias, voor de Mohammedanen de opgestane Profeet, voor de Perzen de Zoon van de Zon, en die door deze 'pia fraus' zijn zegenrijke werking zal oefenen op de verdeeldheid en den onderlingen haat der rassen. Eene onderneming, waarin tal van figuren rechtstreeks of zijdelings betrokken zijn; in de eerste plaats de fantastische Tankelijn, die de verschijning creëert, een beelding die door een samenvoeging van exact-historische weergave en omkleeding door des schrijvers brillante ziening en denking werd tot een geheimzinnig-fascineerende gestalte; dan zijn er de ridderlijke Reinout Palster, de wantrouwende koning Amfortas, de kerkzieke bisschop Abelard, en vele, vele anderen die zich door de gevoels- en gedachte-golving van dit spel bewegen met eigen nuanceering van bestaan, eigen gebaar van wil en bedoeling.

De slot-acte brengt den lezer in de spelonk van het Heilige Graf waar de intrigue van het 'vrome bedrog' wordt uitgevoerd, die volkomen gelukt zou zijn als niet de misleidende en innerlijk zelf-misleide Tankelijn door zijn geest-drijvend ijverenden waanzin was overmand en daardoor alles in duigen had geworpen.

Er is iets exotisch in deze wonderlijke gestalten-warreling, overkleurd door de veeltintige glansen van des schrijvers verbeelding. Maar uit deze saam- en uiteen-vloeying, deze sprankelende schakeering van op den voorgrond gevoerd rasbestaan in en naast individueel leven bloeit soms, plotseling verrassend, zuiver weergegevene, in de dichterziel wèl-verstane ontroering van alleen- of twee-gesprek op. En, misschien een oogenblik verblind door het ongemeene van dit in velerlei vormen zich uitende saam-hoorige van zelfs de meest on-verwante godsdienstige drijfveeren, voelt men weer plotseling hoeveel warme, oprechte menschelijkheid er achter dezen arbeid schuilt. Een van de meest typeerende voorbeelden hiervan schijnt mij het saam-spreken van Reinout Palster en Broeder Willebrord in het eerste bedrijf, een tooneel waarin de wisseling van welgezindheid en begrip een wel-doende koestering van de door-voelde aandoeningen op den lezer doet overgaan.

De tooneel-aanwijzingen heeft de schrijver in het kader van het geheel gehouden door ze metrisch weer te geven. Er is in deze fragmenten veel dat er op wijst hoe fijn de heer Zelling luistert naar stemming-scheppenden klank. Ik schrijf ter verduidelijking het volgende af:

> 'Een starre steenwoestijn
> Spreidt weedom uit, of 't ijle lichtgekwijn
> Doet uit den steenen grond beschreide klachten slaken,
> Roepend in schemerstond hartstochtelijk om ontwaken
> Uit doodsche eenzaamheid tot liefde, licht en leven;
> Doch wen de maan haar vrede breidt is deze beê
> weer heengedreven
> En slaapt de donkre aard als 't sombre kerkenhof,
> Omspookt en zerk-bezwaard, van stilte loom en dof.

Dit is zeker geen vlekkeloos fragment; het woord 'kerkenhof' voor 'kerkhof' bijvoorbeeld in den voorlaatsten regel is bepaald leelijk, en als

rhythmisch-noodzakelijk kwaad dan ook beter te verklaren dan te excuseeren. Doch let eens op de zuivere sonoriteit van den, opzettelijk in langer-deinende gedragenheid gehoudenen regel:

> Doch wen de maan haar vrede breidt is deze
> beê weer heengedreven;

daarin doolt een expressieve intuïtie voor het treffen van klankbeeld en vinding van harmonie, die het innerlijk één-zijn van des schrijvers arbeid bevestigt.

Zoo schonk de heer Zelling ons in zijn Pia fraus een werk, dat ondanks kleine gebreken - voor zoover ze gebreken genoemd mogen worden - recht heeft op veler aandacht en waardeering door eigenaardige, niet volkomen te scheiden dramatische en epische verdiensten; een werk ook waardoor eene uitgebreide belangstelling gevestigd mag worden op de volgroeying van dit talent, dat zoowel de wegen kiest der eenzame bespiegeling als het sprankelende spel der geestelijke uitwisseling-willende woorden van ziel tot ziel.

HERMAN MIDDENDORP.

Louis Couperus. Van en over mijzelf en anderen. Tweede bundel. L.J. Veen, Amsterdam.

Een nieuwe bundel met verzamelde feuilletons uit Het Vaderland. Lectuur om te amuseeren, om te ontspannen, en toch zoovéél meer dan gewoonlijk in dit genre wordt aangeboden. Wel is het licht en luchtig werk, haast een spel met de machten die in Couperus vroegere werken zoo zwaarsubjectief aanstuwden, maar toch, achter elk verhaal of verhaaltje donkert een schemer van weemoed, zwelt áán een schaduw van geheim, trilt een nuance van exotische zwoelte, en de geest van noodlot, van Majesteit, van De Berg van Licht, vindt men, hoezeer verschoven naar den achtergrond van des schrijvers innerlijk leven, in deze verhalen terug.

Veel en velerlei zijn de gestalten die door den schrijver op den voorgrond worden gevoerd. Daar is Michel Dracosès, de afstammeling van den allerlaatsten der Byzantijnsche Keizers, die den schrijver, als gast, ontvangt in een scharlaken gewaad en hem bedwelmt door den geur zijner goudomcirkelde hadsjisch-cigarettes; daar is Giovannino, met zijn zuidelijk ideaal: zoo min mogelijk uit te voeren en het zoo goed mogelijk te hebben, Giovannino, die er zijne broodwinning van maakt de vreemdelingen des avonds in te wijden in de ‘sculpturale en architecturale schoonheden’ van Florences donkere steegjes en slopjes; daar is Olinto, de charmante oplichter, die met een glimlach en een ruikertje violettes-de-Parme zijn donker doel bereikt; daar is Dorian Gray, de aan lager wal geraakte Dorian Gray, die eenmaal door de macht van zijn schoonheid Wilde's geest wist te boeyen, model werd voor diens schitterenden roman, en nu verarmd, verziekt, vermoeid van te leven, den schrijver ontmoet onder de arkaden van Florence, op een regendag, en met hem de cinematograaf bezoekt voor dertig centimes....

Maar tusschen de gestalten die werkelijke menschen verbeelden, dolen andere rond, gestalten uit de schimmenwereld der zuidelijke legenden; we krijgen verhalen van de slechte koe, die een heks was, en die nu misschien nog immer de Sabbath

meê viert in hare monsterlijke koegedaante en er op de achterpooten rond danst met larven en met lemuren,

verhalen van de Diavolino en van den droom van Leonello, den markies van Sassogirone, en van de mooie dienstmeisjes die verdwenen in de nauwe straat waar het groote sombere huis was met de roode en groene lichten...

De moraal is wel eens een klein beetje zuidelijk, maar men gevoelt zich, al lezende, dan ook zoozeer medegevoerd in de sfeer van het zinnen-betooverende zuiden, dat men het gaarne voor lief neemt, àls men het tenminste nog opmerkt...

In al het zuidelijk-legendarische hoort men den luchtig-superieuren bijklank, ofschoon de schrijver ernstig verzekert dat er zékerlijk iets van waar moet zijn, 'want menschelijke fantasie is zoo zwak, en de werkelijkheid is onbedenkbaar...'

En ziehier verklaard, hoe zoo talrijke wonderverhalen konden ontstaan in een stad als Florence:

'Dat de legenden, die van vreemde, onaardsche dingen spreken, zoo vele zijn in Florence, is nauwelijks verwonderlijk... De oude kerken, de mysterievolle kloosters, de sombere paleizen, de nauwe, hooge straten, waar de nacht dadelijk hare geheimzinnigheid stapelt... geheel deze zoo lang onveranderde middeneeuwschheid is bij uitstek geschikt geweest om de bleeke legende-bloem te doen ontluiken, de bloem, die verkwijnt in den zonneschijn en onder tintel-azuur, maar die zijn vreemde, witte, zwavelgeurige kelken ontpluikt in nacht en schemer en schaduw; tusschen donkere muur-tapijten onder duisterende zoldering, tusschen warrelende steegjes en sombere tuinen als Cascine en Boboli zijn, heeft gedwaald de Geest der Legende en zoo ge des avonds gedoold hebt langs de Arno en de maan hebt zien verglanzen langs de achterkant der huizen van Borgo san Jacopo of over den Ouden brug... dan kunt ge misschien wel gelóoven aan die sprook van de Witte Hand, die spookt boven het water, als de gezwollene vloed overstroomen gaat: de Witte Hand eener goede waterfee, wier vinger waarschuwend aan wijst de hoogte, die de wateren zullen bereiken...'

Ik haal dit fragment aan niet omdat ik het een der best geslaagde bladzijden vindt maar omdat het den geest der verhalen typeert, en deze geest mag soms éven iets gewilds krijgen, de gedachte blijft u maar een moment bij; want dadelijk sleept de auteur u weer mede in zijne fijne, spelende ironie en de volkomene pracht van zijne wondere woorden-kunst, zijne soupele lenigheid van zegging.

Daardoor weet Couperus eigenlijk àlles belangwekkend te maken, en het is eender of hij spreekt over een Byzantijnsch keizer of over zijn poes.

De 'Belangrijke mededeelingen over Louuis Couperus door zijn vriend Jan' waarmede de bundel geopend wordt, zijn inderdaad zeer belangrijk, en de stijl van 'Jan' lijkt merkwaardig veel op dien van Couperus. Maar laat ik een indiscreet vermoeden tijdig onderdrukken.

Ik vind de meeste verhalen eigenlijk geen feuilletons, maar als men het gehalte van feuilleton-literatuur wil uitbreiden tot de hoogte van Couperus' kunst - dàn is de schrijver verrukkelijk als feuilletonnist, misschien het meest omdat er in zijn werk altijd iets blijft van een kind dat met stilletjes bemachtigde juweelen speelt...

HERMAN MIDDENDORP.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Augustus-aflevering behandelt Prof. Dr. P.J. Blok den oorlog. De heer heer J. Bosboom Nzn. geeft eene studie over mevrouw Bosboom - Toussaint en Nicolaas Beets, naar aanleiding van tusschen hen gewisselde brieven. Dr. A.H. Kan behandelt het verblijf van Nicolaas Heinsius in Italië. Dr. Nico van Suchtelen besluit zijne vertaling van Dante's Vita Nuova. De heer E. Franquinet bezingt een wintermorgen. Mr. W.J.M. Benschop stelt Mr. J.R. Thorbecke in het licht als verzorger van 's lands weerbaarheid. De heer C.K. Elout behandelt de oeconomische instorting als gevolg van den oorlog.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

'Het zwervende zeevolk roept den wind' is de titel van een schets, waarmede Augusta de Wit de September-aflevering opent. Jacob Israël de Haan draagt liederen bij. Carel Scharten geeft een critische beschouwing over de Camera Obscura. Mr. Dr. C.P. Burger Jr. bespreekt Prof. Hartman's boek: 'Horatius voor iedereen.' De heer G. Busken Huet geeft naar aanleiding eener dissertatie een essay over Middeleeuwsche vervalschingen. Prof. D. van Blom stelt naar aanleiding van het 40jarig jubileum van Van Houten's kinderwetje den horoscoop onzer sociale politiek. Na verzen van Johan Toot spreekt de heer C.L. Schapp over zeekrijgskunde. Dr. Jan Veth bespreekt het Nachtwachtprobleem. Dr. Colenbrander geeft zijn opinie over den oorlog.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de September-aflevering vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand en geeft de heer Felix Timmermans vier Vlaamsche natuurtafreelen. Victor E. van Vriesland dicht vier brieven over den oorlog en Frans Erens geeft bladzijden uit het dagboek van een grensbewoner. De toestanden in een fabrieksbuurt worden door den heer Johan Borgman novellistisch geschetst. De heer P.H. van der Kemp beschrijft de stichting van den botanischen tuin te Buitenzorg. De heer T. Landré

teekent een kentering in de kunstopvattingen aan. Na gedichten van Joannes Reddingius en J.L. Walck, maakt Hein Boeken aanteekeningen over vrede en vooruitgang.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

De September-aflevering bevat een gedicht van Albert Verwey over de verwoesting van Wezet. De heer Jacob Israël de Haan handelt over Hollandsche crimineele politiek. Nine van der Schaaf vervolgt hare novelle Heerk Walling. Jooske van den Brandeler - De Beer Poortugael en Jacob Israël de Haan geven gedichten.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de September-aflevering herdenkt Dr. J.Th. de Visser Professor Beets. Dr. C. van Gelderen kondigt als belangrijke studie over oude religies aan: het werk van Aage Schmidt: 'Gedanken über die Entwicklung der Religion auf Grand der Babylonischen Quellen.' Dr. J.R. Slotenmaker de Bruine behandelt de christelijk-sociale beweging in het Fransche Protestantisme. De heer S. Coolstra besluit zijn studie over den Vermeenden Aap.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

In het Augustusnummer vervolgt Mevr. J.M. Westerbrink - Wirtz haren roman 'Verbonden.' Nellie draagt verzen bij. De heer J. Petri zet zijne studie over Spinoza voorf.

***De Levende Natuur,* onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 September wijdt ook de heer A.H. Blaauw te Haarlem nog een warm woord aan den ontslapen heer E. Heimans. De heer Jac. P Thijsse bespreekt den doornappel. De heer K.J.J. Lotsy zet zijne beschouwing voort over caprificatie bij de smyrnavijgen. Na artikelen van ongenoemden over plantenziekten en hun bestrijding en grootteverschil bij vogels van dezelfde soort, zet de heer J. Brummelkamp zijn botaniseertocht bij Zutphen voort.

In het nummer van 15 September besluit de heer Jac. P.Th. zijne verhandeling over den doornappel. Een studie over de dagroofvogels wordt door den heer J. van

Laren aangevangen. Over vogelgeluiden begint de heer Jac. P. Thijsse te schrijven. Notenkrakers en pestvogels worden door den heer S.H. Jakma Szn. behandeld. De heer J. Brummelkamp besluit zijn botaniseertocht bij Zutphen. De heer P.J. Bolleman van der Veen pleit bij herhaling voor meerdere natuurbescherming.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann Jr.; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.

In het rijk geïllustreerde Septembernummer behandelt de heer J.O. Kronig twee vroege werken van Rembrandt in het museum te Stockholm. De heer Georges Eckhoud geeft een overzicht van de driejaarlijksche tentoonstelling te Brussel, 1914.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Augustus wordt het karakter geschetst van den heer G.D. Gratama, Directeur van het Frans-Hals-museum te Haarlem.

Ontvangen boeken.

Prof. J. de Louter, *Hoofdpunten van het oorlogsrecht.* Losse aanteekeningen van actueel belang. Martinus Nijhoff, den Haag.
Dr. Mr. S. Muller Fzn. *Schetsen uit de Middeleeuwen.* S.L. van Looy, Amsterdam.
Vincent van Gogh, *Brieven aan zijn broeder*, II. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
J. Eilkema de Roo, *De man van veertig jaar.* H.J. W, Becht, Amsterdam.
H. Roland Holst - Van der Schalk. *Opwaartsche wegen. Verzen.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Josef Cohen, *Overijsselsche Sagen.* Scheltens en Giltay, Amsterdam.
Kleine Geschriften, No. 108. Mr. H.J. de Lang, De Vredesbeweging. S.L. van Looy, Amsterdam.
H.H. van Kol, *Driemaal dwars door Sumatra en zwerftochten door Bali.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
H. Roland Holst - Van der Schalk, *De maatschappelijke ontwikkeling en de bevrijding der vrouw.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
R.N. Roland Holst, *Brieven over de tentoonstelling van den Duitschen werkbond te Keulen.* W.L. en J. Brusse. Rotterdam.
Handboekjes Elck 't Beste, T. Landré, De moderne woning-inrichting. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Levensvragen, VII. 8. Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga. Religie en Wetenschap. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Jan Ligthart, *Jeugdherinneringen.* Tweede druk. J.B. Wolters. Groningen.
Jan Ligthart, *Over Opvoeding.* Paedagogische opstellen, I. Derde druk. J.B. Wolters, Groningen.
'*Pro en Contra.*' Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk. Pro: J.J. Berdenis van Berlekom Contra: Dr. Ch. Bles. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. K.H. de Raaf en J.J. Griss, *Letterkundig leesboek*, III. W.L. en J. Brusse, R'dam.
Engeland in oorlog voor de gewaarborgde rechten van kleine naties. Getrouwe en onverkorte vertaling van het Engelsche witboek. Mart. Nijhoff, den Haag.
Paul Hamelius, *The siege of Liège.* F. Wemer Lauri Ltd., London.
Edmund B. d'Auvergne, *A.B.C. Guide to the Great War.* F. Wemer Lauri Ltd., London.
De Waarheid over den Oorlog. Opbrengst ten bate van het Roode Kruis. E.S. Mittler und Sohn, Berlijn.

Schuld.
Agnes van der Moer.
Voor Nell v. B.H.

.... denn alle Schuld rächt sich auf Erden.

IN het overvolle bovenzaaltje bij Lensvelt was het een voortdurend gonzen van menschenstemmen en muziek. Telkens opnieuw kwamen er weer andere naar boven om te zoeken naar een tafeltje, maar alles was vol.

Bij een raam zat Théa, eenzaam wachtend. Haar groote, helle kinderoogen zochten telkens weer opnieuw als er menschen naar boven kwamen, en dan keerden ze zich weer teleurgesteld af... het wachten dúúrde, dúúrde...

Langs haar schoven de bestel-juffrouwen, in het zwart met witte schortjes en witte kanten kraagjes... Aan het tafeltje naast Théa zat een lawaaïge jongelui's bende:

'Mij een coupe-Jacque juffrouw, en dan twee thee en één witte port en... enne, geeft u wat appelbroodjes óók...'

Théa luisterde verveeld... hè, altijd hetzelfde... het orkestje bóven het buffet, en voóral het genre publiek... dikwijls dezelfde menschen... nóóit variatie, nóóit iets bijzonders... en wárm was het er ook! Hier en daar stonden bloemen op de tafeltjes, maar ze waren slap en verwelkt... en àl die menschen waren zoo vermoeiend. De vrouwen voorál, álle met dezelfde onorigineele, verbanaliseerde krullenkapsels... ach, was Liesbeth er maar, de rustbrengende voor Théa's hunkerende ziel, die in vrome jeugd-extase zocht de schoonheid in ál wat vredig was, vredig en ónaangetast...

O! dáár!

Langs den spiegel, boven aan de trap... een smalle vrouwenfiguur...

'Híer!' wenkte Théa met haar mof... 'hier' en terwijl dacht ze: 'wat is ze toch líef, líef...' en het beleedigde haar, toen ze een tafeltje met heeren zag opkijken naar haar vriendin... Théa voelde het streelen van hun blikken, maar Liesbeth zèlf

voelde het niet... Rustig, met een zachten glimlach naar Théa, naderde ze.

'Ben je daar eindelijk, Lies?'

'Ja... heb ik je láng laten wachten? Je moet niet boos zijn; ik zal je dadelijk vertellen, hoe het komt... Heb je al thee? Ik wil graag wat croquetjes, ik heb trek... raad eens, wie ik ontmoette op de Hooge wal?'

'Nou? Ik wéét niet...'

'Edmond van Duynen, je weet wel, waar ik verleden jaar van vertelde, die schilder is geworden, die zoo slecht werkte op de Burgerschool.'

'O ja, die! Die was toch in Parijs?'

'Ja, maar hij is nou klaar; hij komt hier in Holland exposeeren: we kwamen elkaar tegen. Zoo'n vroegere schoolkennis, dat trekt altijd... hij is meegeloopen tot hier toe; daardoor ben ik zoo laat... We zaten indertijd immers in dezelfde club, en hij was een van de aardigste leden, en nou heb ik hem gevraagd, om overmorgen óók op mijn Kerstdinertje te komen; Nel Roelofs komt ook met Verheyde, dáárom vooral... die waren toen óók in de club... ze zullen niet weten, wat ze zien!'

'Néé; maar je man kent hem toch niet?'

'Néé, dat is juist aardig... dan kunnen ze samen kennis maken. Ik vond het zoo leuk. Ik had Edmond in geen drie jaar gezien!'

'Niks voor jou, om zoo ineens iemand te vragen!'

'Nee; nou dan moet je maar denken, dat jullie solide Liesbeth óók eens een caprice gehad heeft...'

Ze lachte even... toen trok ze haar handschoenen uit en schonk ze thee... Théa zag haar aan, in stille bewondering... zoo mooi als Liesbeth vanmiddag was! Hoe rustig zat zij daar; in het nauwe, zwartfluweelen pak, met het bont zwaar over haar schouders... De rand van den grooten, zwarten hoed maakte een donker aureool rond haar blank madonna-kopje... Hoe lief, die neergeslagen oogleden met de donkere, omgekrulde kinderwimpers. Over den hoedrand boog een groote, losse veer tegen het glanzende haar. Hoe anders dan alle Haagsche vrouwen was Liesbeth, met haar apart charme, het bekorende, dat het religieuse heeft, zoet en stil... Zuiver en en schoon lagen de gladde, zwarte haren gescheiden rond haar blank, sereen gezicht...

‘Liesbeth!’

‘Ja, kind...’

‘Ik kan je niet zeggen, hoe ín-gezellig ik het vind op je dinertje te komen... het is bij jou altijd zoo prettig, zooveel beter dan thuis.’

‘Kom, een beetje vroolijk, Théa, niet dadelijk weer vergelijken, je kunt immers net zoo dikwijls bij ons komen als je wilt.’

‘Ja...’ klonk het wat aarzelend terug.

‘Wat zeg je dat weinig zeker... is er iets?’

‘Och nee, ik weet niet, maar soms denk ik, dat je man het niet prettig vindt, als ik zoo dikwijls kom... als ik zoo uren bij je zit. Léo hóudt zoo van je, hij bewondert je in álles, en altijd kun je aan hem merken zijn groote eerbied voor jou, en dan lijkt het me wel eens, of hij ook álles van jou voor zich zelf alléén wil hebben... dan voel ik me te véél... néé, zég nou niks, laat het mij nou zeggen... Het is héél natuurlijk! Als ik je vóór je trouwen gekend had, éérder dan hij je kende, zou het wat anders zijn. Maar jij en ik kennen elkaar pas één jaar, en je man en jij kennen elkaar al drie jaar... hij heeft dus de oudste rechten... als ik nou 's middags zoo lang bij je zit, lijkt het me, of hij me boos aankijkt, als hij thuiskomt.’

Liesbeth lachte.

‘Ja, oudere rechten héèft hij... maar je bent hem nooit te veel, hóór; daar ken ik hem genoeg voor... daar is hij veel te goed voor, en te groot, om jaloersch te zijn... we zijn nou twee jaar getrouwd, en álles is net zoo als in het begin... We hebben nog nooit gekibbeld; dat is eenvoudig onmogelijk met zóó'n man... hij is zoo nóbel... het lijkt een gek woord, maar zoo is hij werkelijk... je kunt niet gelooven, hóe hij is... hoe góed voor alle menschen. Hij zou gewoon nóóit iets slechts kunnen doen... en hij heeft een afschuw van alles, wat slécht is... geen mensch zou hij verdriet doen... en voor mij is hij zoo goed, en zijn gelóóf in mij, zijn vereering, waar je het straks over had... je vindt het misschien ijdel van me, maar heúsch, het is zóóiets heerlijks in mijn leven, dat geloof van hem in mij... ik zou dat niet kunnen missen... ik zou dóód gaan, als ik dat missen móest...’

Haar zachte stem trilde even, als huiverend in een plotsen, onberedeneerden angst.

‘Dat zul je nóóit immers moeten missen, Liesbeth... dat

wéét ik, daar ken ik je voor... jij zou toch nooit iets kunnen doen, waardoor hij je minder achtte... wij allemaal, die je kennen, weten dat immers... iedereen vindt jullie zoo uitstekend bij elkaar passen; mijn broer zei laatst: "dat zijn twee pracht-menschen; álles voor elkaar, en sámen alles voor anderen." Oók zooals jij en Léo samen zijn in gezelschap. Jullie geeft elkaar zelfs nooit een hand, of een knikje, maar altijd vóel ik, hoe Léo je bewondert... hij kijkt dan naar je, en ik merk ook, dat jij zoo innig veel van hem houdt... Jullie léven alleen voor elkaar; midden tusschen alle menschen, bestaan jullie toch alléén voor elkaar.'

Liesbeth glimlachte stil met haar lieven, teederen glimlach, en ze voelde in Théa ineens het héél jonge, het zich móeten uiten, en het gaf haar een gelukkige sensatie. Ze vóelde, hoe Théa noodig had een áfgod, om ál haar liefde aan te geven, de liefde, die zij in haar eigen huis niet schenken kon, het ongelukkige thuis, waar Théa eenzaam en onbegrepen was.

Het was zoo goed, zoo heerlijk in Liesbeths leven, die vereering van haar vriendin, en van anderen, en het meest van Léo, haar man... Het leven zou zoo dór, zoo hongerend zijn, zónder dat, zónder die adoratie, zonder zich te voelen madonna voor hem, voor hém.

Ze peinsde even; het kleine, smalle vrouwenhandje om haar zachtrondende, blanke kin... haar grijze oogen verdroomden het groote geluk, de weelde van haar leven.

'Lies!'

Ze schrok op: 'Ja?'

'Breng je me nou naar de Groenmarkt, dan kan ik de tram nemen; het is mijn tijd.'

Ze betaalden en gingen heen. In de straat liepen ze gearmd, als twee innige zusters.

'Daar is de tram... gáuw Théa...'

'Ja, dag... tot overmorgen; groet Léo van me!'

'Ja, dánk je... dág...'

Toen keerde Liesbeth terug, want ze had nog enkele boodschappen. In de nauwe Veenestraat was het hèèl vol, en het licht uit de winkels scheen naar buiten... Zij voelde het, met een zachte joligheid, dat het nu bijna Kerstmis was. Het leek, of alle menschen daar liepen in de blijdschap van de komende feestvreugde, waarin íeder elkaar kende en náder kwam. Ze keek op in de straat... het was koud... haar oogen zochten

een zwarten jas met een breeden bontkraag; want het kón, dat ze Léo tegenkwam. Hij wist, dat ze met Théa naar Lensvelt ging... en áls hij dan kwam, konden ze samen verder gaan; zij, aan zijn arm, dicht tegen hem aan... dan gingen ze door ál die menschen... en dan telkens hem aanzien, als hij zijn hoofd boog naar haar; zijn blik vol eerbiedige innigheid. Ze voelde dan haar oogen verteederen, in een glans van oneindige liefde en overgave... zij werd dan zoo nietig, zoo klein, zoo veilig bij hem... het leven was dan zoo góed. Al, wat schijn in haar was, werd dán tot werkelijkheid. Ze had dat zoo noodig... het was haar een levensnoodzakelijkheid, zijn blik van eerbied en aanbidding.

'Liezel.'

Vlák voor haar stond hij.

'Hè! gelukkig Lé, ik liep net te denken, dat ik je wel tegen kon komen.'

'Heb je het gezellig gehad, kind?'

'Ja, héél gezellig en ik heb nog een gast voor overmorgen óók gevraagd: Van Duynen, de schilder, die vroeger in onze club zat...'

'Ach díe..! heb je díe ontmoet? Aardig... die zat toch in die club, waar Wilkema óók inzat...?'

'Ja jùist...'

'Wilkema heeft zich immers doodgeschoten in Parijs?'

'Ja.'

'Om een vrouwenkwestie, hè?'

'Ja; tenminste, er scheen in Parijs iets met hem gebeurd te zijn.'

'Mal Liesbeth, dat dat nog een vroegere adorateur van je is, en dat een man, die van jóu gehouden heeft, dáárna nog een vrouwenkwestie kon hebben!'

'Ja, maar die adoratie voor mij is al weer lang geleden... we waren nog half kinderen, en toen hij merkte, dat ik niet op zijn avances inging, heeft hij nooit eenige moeite meer gedaan - alleen heeft hij nog eens bij ons thuis geprobeerd een visite te maken, toen jij en ik op onze huwelijksreis waren... Ik wist niet, waar hij precies in Parijs zat, en had hem dus geen kaart van onze ondertrouw gestuurd, dus misschien, dat hij het niet wist...'

'Nee. Heb je het niet koud Lies?'

'Nee' zei ze zacht en ze keek naar hem op.

‘Zullen we nu maar trammen?’

‘Ja goed.’

Ze liepen tot het Plein en wachtten, en in den kouden winteravond drong ze dicht tegen hem aan, zich veilig wetend onder zijn algoede teederheid.

II.

‘Alleen de kaarsen nog op tafel, mijnheer’ zei de meid, ‘of ú die aan wou steken, vroeg mevrouw.’

‘Ja, dan is alles klaar. Je kunt nu wel naar de keuken, Truus.’

Hij bleef alleen in de kamer. Het was er zoo ín-gezellig. Hoe aardig had Liesbeth dat nu weer gedaan!

Op het glanzende damasten kransjes-tafelkleed vlekten fél de vuurroode hulstbesjes, als bloeddruppels: en de stekelige, glimmende blaren schenen onwezenlijk schoon onder het wazige kaarslicht. Daartusschen stonden nagemaakte paddenstoelen, dikke wit-gele stengels, met groote, roode hoeden, en daarachter de dunne kristallen glazen, de gracieuse, broze champagne-kelken... In het midden op de tafel een groot, Delftsch bord, met eene opstapeling van vruchten; groote, opgewreven Amerikaansche appels, met de roode kanten naar buiten, peeren en bananen, druiven en mispels en de holten daartusschen gevuld met allerlei soort vergulde nooten... In de roode, glazen vingerkommen, die waren als een half gesloten papaver, lagen in het stille water, kleine witte mistletoe's... Wat had Liesbeth alles mooi bedacht... hoe donker gloeide het licht door de roode kaarsenkapjes.

De deur ging open.

‘Lé, wat zeg je van mijn nieuwe japon?’

Ze stond er stil, in een japon van mat-groen satijn; lange mouwen bogen een punt van kant tot op de teere vingers. De bleeke hals was bloot, het fijne gouden kettingje, met één enkele brillant als hanger, scheen een gulden herfstdraad met een trillenden druppel dauw...

Het trof hem, hoe zuiver zij daar stond, in de gladde japon, zónder sierselen, de japon van enkel mat-groen satijn met crême kanten ondermouwen.

‘Gód!’ zei hij: ‘wat ben je toch mooi en goed, mijn kind, mijn vrouw.’

Hij nam haar handen en kuste die, en in hem zonk geknield de oneindige teederheid van zijn eerbied voor haar.

Zij glimlachte zacht, en sprak niet... Een oogenblik was haar ziel vol van bezonken, eeuwig geluk, waarin zij voelde: ‘hoe dikwijls, zullen we nog zóó'n oogenblik hebben... o, wat dikwijls, wat dikwijls zal hij zóó nog voor me staan...!’

Hij zag haar aan, in haar devoot gezicht, dat éven opbloosde onder den rooden kaarsenglans.

Toen werd er gebeld en traden zij in hun ontvangkamer, waar de eerste gast binnenkwam.

Het was Edmond van Duynen. Liesbeth had hem gevraagd, wat vroeger te komen. Ze stelde hem voor aan haar man, en ze voelde het dadelijk: Léo en Edmond waren elkaar sympathiek.

‘'t Is leuk, dat je een kwartiertje eerder bent gekomen, dan de anderen,’ zei ze ‘nu hebben Léo en jij kennis met elkaar kunnen maken, want nou hoor ik alweer stemmen... o, ik weet het al, Nel en Verheyde; ik vertelde je toch, dat ze geëngageerd zijn?’

‘Ja.’

Hij stond op, toen zij binnenkwamen. Even keken ze elkaar aan, toen zei Nel ineens, blij verrast: ‘Hè, jij Edmond! Hoe leuk!’

‘Jij kerel?’

‘Ja Verheyde, dat had je niet gedacht, hè?’

‘Le célèbre maître...!’ plaagde Nel: ‘ja, daar hadden we al van gehoord, van je schilderijen; maar dat je in Holland was..! en dat we je zien zouden!’

‘Dat is nou mijn Kerstverrassing!’ lachte Liesbeth.

‘Hoe wist je het, Lies, dat hij hier was?’

‘Toeval hoor! maar je mag niet in mijn geheimen dringen... Wat laat Théa zich wachten... o, nee, ik hóór haar in den gang. Dan zijn we voltallig.’

Théa kwam binnen.

‘Ik ben zoo laat’ fluisterde ze tegen Liesbeth: ‘mijn japon tornde, toen ik me kleedde...’

Lies lachte en trok haar naast zich... Staande bleven ze nog even praten, toen schoof Liesbeth de deuren naar de eetkamer open en zei plagend: ‘nu zullen we maar gaan eten, door Théa's schuld zou de soep koud worden.’

‘We krijgen toch zeker wel eerst behoorlijk een hors d'oeuvre?’ plaagde ze terug.

‘Nou misschien!’ lachte Léo, en hij liet zijn gasten binnengaan.

Het dinertje met de uitgezochte gerechten kreeg door Edmond een apart charme. Hij werd een beetje het middelpunt; hij

vertelde véél van Parijs en van zijn werk, en hij voelde zich een beetje thuis in Liesbeths gastvrij huis, hoewel hij anders stil bleef in gezelschap, dat hij zéér weinig zocht.

Na hun 'club' vroeger, had hij alle samenkomsten vermeden. Een plotse mélancholie overviel hem, vreemd en hevig, omdat dit gezellig samenzijn zoo aan vroeger deed denken, toen Fré Wilkema nóóit op de clubavonden ontbrak. Hoe innig weemoedig was hem nu weer opnieuw dit groot gemis, zijn beste vriend... Hij werd even wat stil, maar luisterde toen weer naar Théa, die, naast hem zittend, hem van alles vroeg over zijn werk.

Hij vond haar een beetje een Haagsch meisje, dat sprak over 'werk' en niet wist, wát het wás. Hoe anders was Liesbeth, hoe vredig met dien schijn van stil geluk in haar oogen. Hoe édel dat blanke voorhoofd met de gebogen lijn van donkere, gladde haren er rond...

Met een takje hulst spelend, bekeek hij haar... Ze sprak met Verheyde... hij hóórde haar zachte, rustige stem... hoe góed en gezellig was álles... en zoo móói... de kleuren van de kamer en de menschen... het was, of Liesbeth en Théa en Nel hun japonnen hadden gekozen bij het roode kaarslicht... Liesbeth in het mat-groen, Théa in gris-perle, en Nel in ivoor-crême... niets détoneerde...

En hij begon Théa te vertellen, wát werken wás, dat het een schilder maar niet 'aanwaaide' zooals zij dacht, maar dat ìeder talent werken moet, om zich te ontwikkelen en te volmaken...

Na het déssert, dat lang had geduurd, stelde Liesbeth voor, in de ontvangkamer een kopje koffie en een pousse te nemen.

'Wat hebben we lang getafeld... het wordt héusch tijd, dat we eens in een ándere kamer komen, dan kunnen jullie rooken!' vond Liesbeth.

In de ontvangkamer brandden hooge vlammen om de gestapelde houtblokken in het haardje, en na het geheimzinnige licht in de eetkamer, deed het gaslicht vreemd en fel aan.

'Nou gaan we gezellig en makkelijk zitten' vond Léo, en hij schoof rond den haard een kring van diepe stoelen. Ze zaten er weggegleden en wat stiller dan aan tafel.

'Zeg', zei Nel toen ineens tegen Edmond: 'zég, jij was in Parijs toen Wilkema zich doodschoot... hoe kwám dat toch? heb je hem nog wel eens geproken?'

‘Ja...’ zei hij zacht, weer opnieuw herinnerd aan wat hem zoo droef maakte: ‘ja... we waren in Parijs altijd samen...’

‘Wat is dat gaslicht schél...’ vond Liesbeth: ‘ik kijk er net in...’

‘Wil je in mijn stoel zitten?’ vroeg Verheyde: ‘mij kan het niet schelen...’

‘Ja, graag dan...’ Zij schoof den stoel iets uit den kring, en ging toen weer zitten.

‘Vertel eens van Wilkema’ vroeg Nel.

‘Ach nee, het is zoo'n naar verhaal...’ weerde hij af, en hij dacht: ‘Wat kan jullie de ellende van Fré eigenlijk schelen?’

‘Maar ik stel er zoovéél belang in, ik mocht hem zoo graag in onze club’ drong Nel aan.

‘Ja, ik ook’ vond Verheyde: ‘En Liesbeth heeft hem óók gekend, vertel er eens iets van... we hadden gehoord het was om een vrouwenkwestie.’

Edmond lachte even, kort en bitter: ‘Ja, een vrouwenkwestie noemen ze dat... een vrouwenkwestie, ja, dat wás het ook. Het is nou al twee jaar geleden, dat hij zich doodschoot... Ik ontmoette hem twee en een half jaar geleden in Parijs... je weet, hij had geld, en hij hoefde niet te werken, maar hij was student, dus verwonderde het me, dat ik hem ineens zoo zag, dat hij zoo uit zijn werk kon. Ik vroeg er hem naar, en hij vertelde me toen, dat hij te weinig zag in Holland... Jullie weten nog wel, hoe óp en top hij een dichter was... En toen zei hij ook, dat het hem véél gekost had uit Holland te gaan, maar dat hij aan zijn ontwikkeling verplicht was, te zien, wat hij zien kón.’

‘Echt iets voor Fré’, vond Verheyde.

‘Ja, zoo wás hij; hij wou vooruit... hij wou iets gróóts worden, een gróót schrijver. Hij had altijd idealen en altijd illusies. Dien eersten avond spraken we nog wat, en hij vertelde me ook, dat hij ruzie had met zijn ouders over de keus van zijn studie, en dat die herrie er óók wel toe bijgedragen had, om een tijd uit Holland te gaan. Hij was tóch al zoo nerveus, dat dit hem bepaald aangegrepen had, en hij hoopte dat de afleiding in het buitenland, de studies, die hij er van het Fransche tooneel en de Fransche literatuur maakte, hem weer op streek zouden brengen. Hij had geen bepaalde vrienden in Holland en van zijn ouders hoorde hij niets, dus was hij blij, mij eens te spreken. Hij vroeg nog naar jullie allemaal.

Hij had zelf geld van een oom geërfd, en zoo kon hij leven. We maakten dien avond een afspraak voor den volgenden dag, en toen hij den volgenden dag kwam op mijn kamer, vroeg ik hem over zijn studie in Leiden. Hij leek me onrustig en...'

'Ik zal éven thee schenken' zei Liesbeth zacht, en terwijl ze dat deed, stokte het gesprek. Toen ze weer zat, drong Nel: 'Hè, vertel nou door.'

'Ja' antwoordde Edmond, die éven peinzend voor zich uit had gestaard, in hem herléefd ál, wat hij met Fré had doorgemaakt.

'Ja, ik zei, dat hij me onrustig leek, en ik vroeg hem, of er iets was. Hij zweeg eerst en liep tóen ineens naar het raam en begon vreeselijk nerveus tegen de ruit te trommelen.'

Het blokkengebouw in het haardje stortte ineen... de vonken spatten naar boven... Liesbeth schrok. 'Hè!' zei ze huiverend; toen schoof ze haar stoel achteruit. 'Hoe jullie het uithouden!' vond ze: 'het is hier gloeiend!' Haar wangen waren donkerrose... met een langzame beweging wierp zij nieuwe beukenblokken op den haard.

'Waarom was Fré zoo nerveus?' vroeg Nel zacht. In haar stem was een diep medelijden en een warme belangstelling voor den man, die zoo vroeg en zoo droef gestorven was.

'Waarom hij nerveus was? Dat vroeg ik hem ook, en hij zei me, dat hij eigenlijk een malle, zwakke kerel was, maar dat hij nóóit tegen zijn zenuwen óp kon. Hij vertelde me, dat hij geëngageerd was; met wíe, mócht hij nog niet zeggen, dat had hij zijn meisje moeten beloven. "Ik zal haar zoolang Annie noemen tegen jou" stelde hij voor, dat was makkelijker, als we eens over haar spraken. Hij had eerst niet naar Parijs willen gaan, maar zij had er op aangedrongen, omdat hun engagement toch nog niet publiek werd, en dan was het toch beter er eens een tijd uit te zijn, na de onaangenaamheden met zijn ouders. Ze schreef hem twee keer in de week en vertelde hem van alles. Eéns, een paar weken tevoren had ze hem geschreven, dat ze in de Kurhausbar kennis had gemaakt met een man, waar ze heel enthusiast over was.'

'Net als wij, Liesbeth!' lachte Léo: 'dat schijnt een goed terrein te zijn...'

Liesbeth knikte hem tóe, éven, met iets liefs, langs de anderen heen.

'Ja, dat is het zeker!' antwoordde Edmond: 'dat moet je

maar hooren. Fré had zich toen opgewonden. Hij was wat jaloersch, maar ze schreef hem terug, dat hij niet zoo'n malle jongen moest zijn, en na dien tijd schreef ze nooit meer over haar nieuwe kennis. In die week, dat ik Fré ontmoette, had ze maar één keer geschreven, en dáárom was hij zoo zenuwachtig. Hij was zoo gauw aan den grond.'

'Ja, zoo wás Fré' herinnerde Nel zich: 'Over het kleinste pretje dolblij, en voor ieder vervelendheidje in den put.'

'Ja, dat zei ik hem ook!' ging Edmond verder 'en hij knapte daar heelemaal van op. Hij schold zichzelf toen voor idioot en zei, dat ze misschien hoofdpijn had gehad... ìets anders kón het niet zijn, ze was zoo goed en nobel; ze zou hem nóóit het kleìnste verdriet doen. Haar brieven waren zoo góed, en hij las er me één voor, en ik kan me niet voorstellen, dat ik nog óóit in mijn leven een brief zal lezen, zóó vol liefde, zoo trouw en aanhankelijk, als deze brief was. Ik zei aan Fré, dat hij gerust kon zijn, een meisje dat zóó schreef... Hij ging toen naar huis, en we maakten wéér een afspraak om samen naar het Louvre te gaan. Er waren enkele schilderijen, die hij graag met een schilder wou zien, en hij was blij, dat ik hem nu kon helpen.'

'Ja, dat is altijd véél prettiger' viel Léo in: 'weet je nog Lies, dat wij op onze huwelijksreis in het Louvre ook schilderijen gingen zien met een schilder? Je was toen nog zoo blij, dat we tóch naar Parijs waren gegaan, want je wou eerst niet naar Parijs. - Heb je het zoo warm?' vroeg hij toen verwonderd, want op haar wit voorhoofd parelden héél fijne druppeltjes. Toen voelde ze, voor het éérst van haar leven, zijn oplettendheid als iets lastigs.

'Je voelt je toch wel góed, Lies?'

'Ja zéker Léo' zei ze, en ze lachte ineens: 'mallerd, omdat ik het een beetje warm heb?'

'Je kunt toch geen kou gevat hebben?'

'Och welnée!' zei ze zacht afwerend, met een blik op haar gasten, maar zij huiverde toch, toen hij bij haar kwam.

'Geef me nog maar een glas champagne.' vroeg ze: 'ik heb aan tafel bijna niet gedronken en ik heb zoo'n trek ineens.'

Léo haalde een flesch en een glas en schonk voor haar in.

Ze dronk even, en zette toen haastig het glas uit haar bevende vingers. Léo keek even bezorgd; maar geruststellend knikte ze hem tóe...

‘Je maakt mijn gasten báng!’ plaagde ze. Edmond zag haar aan. Hoe mooi was zij! De kleur was van haar wangen verdwenen, en ze zag nu bleek. Haargrijze oogen glinsterden...

‘Vertel nou verder Van Duynen’ drong Verheyde: ‘het interesseert me, het was zoo'n beste kerel.’

‘Ja... Nou, de volgende week kreeg hij weer twee brieven en hij was zóó dolblij, dat ik hem bijna kinderachtig vond... Hij riep maar “ik wou, dat ik je mocht zeggen, wie het is, maar ik mág niet!” en ik lachte hem uit, om zijn trots op het meisje, dat ik niet eens kende. Toen kwam er de volgende week pas Zaterdags een brief; ze schreef hem, dat ze het zoo druk had gehad, ze had drie dagen in Arnhem gelogeerd bij een tante.’

‘Wanneer wás dat?’ vroeg Léo, wien het verhaal ook interesseerde.

‘In Augustus...’

‘O...! Zeg Lies, misschien ben jij dat meisje dan ook nog wel eens tegengekomen in Arnhem, want jij heb toen ook nog bij tante gelogeerd, weet je wel? Vlak voor ons engagement publiek werd.’

‘Ja Lé... dat is wáár ook’ antwoordde ze, en dan tegen Edmond: ‘Wat vertel je uitvoerig, je maakt het zoo griezelig op die manier...’ en zich plots voorover bukkend, nam ze het glas champagne en dronk het leeg... Toen bleef ze er mee spelen, en draaide het tusschen haar vingers rond... Ze had er geen oog van af.

‘Ik vertel dáárom zoo uitvoerig’ zei Edmond verontschuldigend, ‘omdat ik zoovéél van hem hield, omdat het iets is, dat ik nóóit vergeten zal... Het is waar, ik verg véél van jullie geduld, maar ik doe dat, omdat jullie dan zullen weten, hoe de *vrouwenkwestie* was..! ik vergeet daarbij, dat jullie hem niet zoo goed hebben gekend als ik...’

‘Néé’ zei Nel, ‘hè nee, vertel het nou ook heelemaal...’

‘Ja, maar ik wil mijn gastvrouw niet vervelen!’ protesteerde hij even.

‘Och, dat dóe je niet, wel Lies?’ vroeg Verheyde. ‘Liesbeth heeft toch óók met hem in de club gezeten!’

‘Je verveelt me niets Edmond... ik vind het alleen een beetje naar, zooiets over een oude kennis te hooren...’

‘Het is nu gauw verteld’ zei Edmond: ‘Fré kreeg toen weer eenige weken één brief; het was weinig, maar de brieven

waren lièf en gelukkig geschreven, en hij besloot gauw naar Holland terug te keeren, en dan het engagement publiek te maken, en gauw te trouwen. Een láng engagement leek hem vréése lijk.'

'Dat ís het, dunkt me, ook' vond Léo: 'Liesbeth en ik zijn maar drie maanden geëngageerd geweest. In Augustus ons engagement, en eind November onze trouwerij.'

'Nou zoo iets wou Fré dan ook; hij verlangde naar haar, en het werd me in onze gesprekken duidelijk, dat het bij Fré geen verliefdheid was, maar de groote, ernstige liefde, die een mensch maar ééns voelt... Toen kwam er een week, dat hij heelemaal géén brief kreeg, dat was in het laatst van November, en toen voelde Fré zich zóó radeloos ineens, dat hij hals over kop naar Holland ging.'

Edmond zweeg. Hij ademde even; hij léefde in zijn verhaal; àl het leed van zijn vriend werd hem weer zoo helder, en hij zag de spanning op het gezicht van Nel en Verheyde, van Théa en Léo; toen keerde hij zich om naar Liesbeth, die buiten den kring zat. Ze speelde nog altijd met het champagne-glas; een nerveuse beweging, die ál haar aandacht scheen te vragen... Ze voelde Edmonds blik, en keek hem aan; toen lieten haar bevende vingers los, en viel het glas stuk op den grond.

'Láát maar' zei ze snel, toen ze opsprongen om de scherven te verzamelen 'ik raap het zelf wel op...'

Ze bukte weg in de donkere tafelschaduw, en toen zei Edmond, héésch bijna:

'Toen kwam Fré na een week in Parijs... Hij stond inééns vóór me... hij was ingevallen en bleek en ik vroeg hem, wát er was... en hij barstte in huilen uit, en hij huilde uren lang en vertelde me, waaróm hij terug kwam. Hij was naar haar huis geweest en toen hij naar haar vroeg, zei de meid: "De juffrouw? wéét mijnheer dan niet dat ze getrouwd is? Ze is op haar huwelijksreis naar Parijs." Zóó heb ik Fré terug gekregen in Parijs. Geen ménsch meer..! Hij kon het eerst niet gelooven, en ik óók niet... Ik vroeg hem, waarom hij niet eerst geïnformeerd had in den Haag, of het wáár was, en hij zei maar: "ach, ik wéét het niet... ik wéét het niet... ik ben maar ineens naar Parijs doorgegaan" en hij lág er zoo armzalig met zijn hoofd op mijn tafel, en ik wist niets te zeggen, níets, níets...'

Edmond wond zich op... Hij was bleek geworden, en

stond op... met zijn handen in zijn zakken liep hij door de kamer. Het was duidelijk, dat hij zwáàr meegeleden had met zijn vriend.

'Die vróuw, die vróuw' zei hij en zijn vuisten balden zich. 'O, als ik haar náám tóen had geweten, ik zou haar wel gevónden hebben... al had ik héél Parijs moeten doorzóeken... en dán...' Hij zwéég even, zijn stem was allengs onvast geworden, een máchtige, onverzoenlijke haat glansde in zijn oogen. 'Een man zóó te... zoo... o, en als je die brieven van haar had hooren voorlezen, één en al reinheid en tééderheid, je zou zeggen van een heilige... en dan zóó'n bedrog..! geen woord tot waarschuwing... en dat had hij ineens maar áán te nemen, in álle gruwelijke wreedheid... Maar: alle Schuld rächt sich auf Erden...' Hij zei het krachtig, overtuigd: 'deze vrouw ontkomt daar óók niet aan, nóóit;' en zijn stem, die donker klonk, als een geheimzinnige, onontkoombare profetie, gaf hun allen een huivering. Het bleef even stil, toen begon Edmond weer: 'Fré hoorde niet tot de sterke menschen, die het lot dwingen naar hún wil; hij was voor góed vleugellam... hij kon níets meer. Ik was bijna altijd bij hem en honderd keer sprak hij er wéér over, en honderd keer zei hij het niet te gelooven, maar ín zich wíst hij, dat het wáár was; dát zag ik wel. Toen, eens, kwam ik weer en hij vertelde me, dat hij een brief had geschreven naar haar moeders huis. Dat was in Februari; ze was dus al een paar maanden getrouwd, en hij hoopte, dat de moeder den brief óp zou sturen. Een week later kreeg hij ook antwoord, schijnbaar logeerde ze net een paar dagen bij haar moeder, toen de brief kwam en... 'Wanneer wás dat?' vroeg Léo.

'Midden Februari.'

'O!' Léo zweeg, en wreef met zijn hand over zijn oogen... het was, of hij klaarheid zocht in een gruwelijk, onbegrijpelijk iets. 'Antwoordde die vrouw dus?' vroeg hij.

'Ja, ze antwoordde hem, dat ze werkelijk getrouwd was, met den man, met wien ze in de bar had kennis gemaakt 's zomers, en dat Fré toch niet kon gelooven, dat ze hun kinderspel tot ernst hadden kunnen maken, dat dát maar onzin was geweest, en dat ze héél gelukkig was getrouwd... O, die brief, ik hoor nóg, hoe Fré me dien voorlas met een toonloze stem... ik werd rázend, ik vroeg hem haar naam. Nóóit heb ik iemand díeper geminacht dan díe vrouw... ik wéét niet meer,

wat ik wou, maar ik vergeet nóóit Fré's stillen glimlach, waarmee hij zei: "haar náám, óch, wat dóet dat er toe? Zoo zijn immers *alle* vrouwen!" Hij had verloren zijn dichterschap, zijn vertrouwen in het góede van de menschen... Toen ik 's avonds kwam, was hij dood.'

Hij zweeg.

Nel wreef zenuwachtig haar handen, en Verheyde zei moeilijk:

'Wat is dat beróerd, beróerd!'

'Het heeft me ellendig gemaakt, je verhaal, Edmond' fluisterde Nel, 'maar ik ben toch blij, dat ik nu weet, hóe Fré stierf... Hij was altijd zoo'n dichter, en als je dan hoort over *vrouwenkwesties*, denk je nóóit aan iets moois... van zijn kant was alles zuiver, maar die vrouw...'

'Bah, já, die vrouw!' zei Théa diep verontwaardigd... 'ik dacht niet, dat er zulke wezens waren, jij wel Lies?'

'Néé' antwoordde ze, bijna onhoorbaar.

'Als je met zoo iemand in aanraking komt, moet je de misdaad wel op haar gezicht zien.'

Léo zag haar aan: 'Dat hóeft niet Théa' zei hij, en zijn stem klonk wonderlijk: 'haar gezicht kan dat van een heilige zijn, terwijl ze minder gevóel toonde dan een beest.'

Zijn stem was snijdend gegaan door de weeke stilte, die gebleven was om Edmonds droefheid.

Liesbeth stond op: 'Thea... ik ben moé... ga naar huis... ga met Nel en Verheyde, zooals altijd.' Ze sprak zacht, en op de tafel, waarop zij leunde, rinkelden de theekopjes.

Haar tanden klapperden éven, toen beet ze haar lippen op één. Théa dacht: 'Hoe jammer eigenlijk, dat die Van Duynen dat zelfmoordverhaal heeft gedaan... en dan bij Liesbeth, die zoo gevoelig is... had Lies maar niet die caprice gehad van hem te vragen... wat ziet ze bleek, arm kind.'

'Gaan jullie mee?' vroeg ze toen aan Nel en Verheyde: 'Lies is wat moe.'

Ze stonden op... het was stil... ze waren allen onder den indruk van het sombere verhaal.

'Dag Lies.'

'Dag Nel... het laatste deel van den avond was niet héél prettig' antwoordde ze, en het kostte haar moeite zich verstaanbaar te maken.

'Néé... och, nou maar het volgend jaar beter...'

‘Het volgend jaar... ja... het volgend jaar’ zei ze werktuigelijk.

Léo haalde het goed van Théa en Nel. Edmond hielp hem.

‘Ik ga tegelijk nu óók’ zei hij in den gang.

‘Blijft u nog éven’, vroeg Léo hem dringend. Edmond-voelde: ‘Ik heb verkeerd gedaan, de ellende van mijn vriend te vertellen... zelfs Liesbeths man heeft het aangegrepen... hij is bleek... ik deug toch eigenlijk niet voor gezelschappen. Ik mis den conversatie-toon.’

Hij wachtte. Léo liet de gasten uit. Edmond bleef alléén met Liesbeth.

‘Zég...’ zei ze, toen zweeg ze weer, en dan: ‘Hoe wás dat, wat je zeide, alle Schuld... alle Schuld...?’

‘Alle Schuld rächt sich auf Erden.’

‘Ja... ja...’

‘Heb ik je verdrietig gemaakt? Het was onhandig van me, dat verhaal te doen, maar ik kán er niet overheen... God, als ik die vrouw óóit zag..!’

Léo kwam binnen.

‘Uw verhaal heeft me geïnteresseerd’ zei hij, en zijn stem was wonderlijk helder. ‘U leerde Wilkema twee en een half jaar geleden kennen... tóen begon dat mindere brieven schrijven... tóen logeerde dat meisje in Arnhem... eind November trouwde ze, en ging Wilkema naar Holland en trachtte haar op te zoeken in haar moeders huis; ze was toen op haar huwelijksreis; half Februari logeerde ze bij haar moeder, en schreef ze hem, niet?’

‘Ja’, zei Edmond verwonderd, ‘hebt u een vermoeden? kent u die vrouw?’

‘Néé, gelukkig niet. En al hád ik haar óóit gekend, dan bestónd ze nú toch niet meer voor me. Liet Wilkema niets voor u achter?’

‘Ja, een brief en het médaillon, dat hij altijd droeg... hij vroeg me het te bewaren... er zat niets in dan een haarlok... ik heb het médaillon altijd bij me... het lijkt me sóms, of het lóódzwaar is... maar ik heb het tóch bewaard.’

‘Mag ik het eens zien?’

‘Och, jawel...’

Edmond nam een portefeuille uit zijn zak, waarin het médaillon geborgen was.

Liesbeth trad snel naar voren... toen, rustiger, ging ze door naar den haard, en in een stoel zonk ze neer, met haar rug

naar het vuur, en ze zag naar haar man, die met het médaillon tot onder het licht liep. Hij rukte het open... toen wreef hij langzaam met zijn hand over zijn voorhoofd en éven róók hij aan het kleine vlokje haar. Toen zei hij:

'Dit médaillon sluit goed... er is nog een flauwe geur aan die haren...'

'Ach kom!' antwoordde Edmond 'dat heb ik nooit geroken.'

'Néé. Misschien ként u dat parfum niet, maar ik wel... ik heb dien geur vroeger óók wel eens gerooken... hier is het médaillon terug... dank u, dat u nog even gebleven is... Het interesseerde me bijzonder...'

'Is u detectivisch aangelegd?'

'Néé, dat niet... dát niet...'

'Ik moet nu toch werkelijk weg... Dag Liesbeth, mag ik nog eens terugkomen?'

'Ja zeker...'

'Dag dan, ga maar gauw slapen. je ziet er zoo moe uit.'

'Ja, dag Edmond...'

'Dag Lies.'

Léo liet hem uit, en toen Liesbeth alleen in de kamer achterbleef, toen wrongen haar vingers zich radeloos om elkaar en tegenover zich in den spiegel zag ze haar vreemd, strak bleek gezicht; het leek vermagerd.

'Ben ik dat...?' dacht ze verbaasd...

Daarna trad ze wankelend terug, vér van de deur, naar den uitersten hoek van de kamer.

Toen kwam Léo binnen, en toen hij er was, kón hij niet verder. Leunend tegen de deur, barstte hij uit in een dof, wanhopig snikken. Zij bewoog zich niet, ze durfde niet... ze durfde hem niet troosten, nu ze alle recht verloren had. Zwijgend wrong ze zich tegen den wand. Eindelijk bedaarde hij.

'Alle Schuld... alle Schuld...' dacht ze even, verdwaasd.

Hij zag haar aan... hij wilde iets zeggen, maar kón het niet... 'Adieu...' zei hij toen eindelijk... Hij opende langzaam de deur. Op den drempel bleef hij staan, en toonloos nóg eens, zei hij: 'Adieu...'

Ze boog haar hoofd... ze voelde het alles zoo wonderlijk... als gebeurde alles met een ander... ze wist, dat élke poging nutteloos zou zijn...

Ze dacht: 'álles had hij me kunnen vergeven; maar géén bedrog...' en vóór zich, zag ze plots in klaarheid, dat nu

niets in haar leven meer waarde zou hebben... níets, niets.

‘Adieu Liesbeth...’ zei hij voor het laatst, maar ze kón niet antwoorden... Toen ging hij weg...

Ze hoorde de voordeur dichtslaan, en een wankelenden hollen stap, die langs het venster ging... in uiterste spanning luisterde zij, of de stap niet wéér zou keeren... maar doffer verging het geklak op de steenen... nóg was het een zwak gerucht... ze luisterde, luisterde en láng, láng, toen alle geluid al uren verstorven was, luisterde ze nóg...

Sonnetten.
L. Baas Becking.

De ware vrijheid luistert naar de wetten.
(J. PERK).

Sonoor sonnet, dat met uw rustig schoon
Gelijk wordt aan 't geluid van zwellende accoorden,
Dat in uw rythm' en klank de volheid van den toon
Paart aan het vloeiend zoet van goed gekozen woorden.

Geen enk'le vorm waarin de wilde klanken
Gevangen zijn in stalen regelmaat,
Gelijkt dit vers, dat toch de slanke ranken
Der vrijheid niet beperkt, maar weeld'rig groeien laat.

Geen schooner wet dan die de vrijheid laat
Aan alle dingen, maar slechts in wil toomen
De teugellooze wildheid en d' ondoordachte daad.

Maar die toch ook de allerhoogste droomen
Van schoonheid in den toon niet onbeantwoord laat
En in een dooden vorm het levende laat stroomen.

Dennebosch.

Het lauwe zuchtje van de loome lucht
Doet nauwelijks de dennetakken wuiven,
Doet nauwelijks de gouden zonnevlekken
Op glooiend-gladden dennegrond verschuiven.

Hier hangt de zware geur van zonbestraalde naalden.
Hier gonst het wijd omher van suizelende vliegen,
En in de verte kreunt het door de kruinen
Die als in loome lust zich heen en weder wiegen.

Nu ben ik heel alleen en verre van de menschen
Een groote rust is over mij gekomen
En stille hier te blijven zou ik wenschen....

Maar 't wijde leven heeft geen tijd voor droomen
Het eischt voor zich de rust van alle menschen
En langzaam schrijd ik voort door zonbestraalde boomen.

Lichtende zee.

De wilde wijde zee in rustloos ruischen,
In rustloos buigen van de breede golvenkammen
Die als gerafeld, schuimend-wit uiteenebruischen,
Schijnt hel in wondre kleuren op te vlammen.

Het maanlicht doet de wolkensilhouetten
Die dreigend-duister henejagen naar het strand,
Omlijnen wonderscherp, en toovert lichtend witte
Strepen en vlakken op het grauwe strand.

En telkenmale bij het buigen van een top
Verlengt zich 't licht tot groote breede lijnen
Die geel en groenig lichtend vlammen op.

En telkenmale bij het teruggaan van de vloed
Lichtpuntjes dwarrelen op in tint'lend schijnen
En trillen even hel bij 't stampen van den voet.

Gedichten.
Laurens van der Waals.

In de eenzaamheid.

Op het rustig schâuwig wegje
    heb ik lang op u gewacht...;
door de heesters en het hegje
    suizelde de wind zóó zacht,
dat de takjes rustig bleven,
slechts de blaadjes trilden even
in het teer en teeder beven
    van de brooze eenzaamheid.

Bij de bocht waar gij kunt komen
    vangt het korenveldje aan -
zie, de schaduw van de boomen
    geeft er iets zeer innigs aan -;
in het zachte licht daar ginder
drijft een weifelende vlinder
en dat alles maakt beminder
    't wachten in de eenzaamheid.

Als ge om de bocht zoudt komen,
    zoù uw schred voorzichtig zijn? -
zie, de schaduw van de boomen
    is als schemering van schijn;
zie, de lichtjes en de kleuren
zijn vol van vervaagd gebeuren -;
zoù uw stem wel zachtjes neuren
    in den zang der eenzaamheid?

Lentewind.

Op de zachtbezonde weide,
- aan het einde van de laan
waar de witte berkeboompjes
in elkanders schaduw staan -

heeft de schaduw zich verscholen
in de lage dorenhaag
en schijnt schemer bij de schaduw
van de haag op 't gras omlaag.

Waar de grasjes zijig glanzen
in het prille zonnelicht
en de bleeke pinksterbloemen
schuw en rank staan opgericht,

is met weifelende rukjes
wind gekomen uit het woud,
bracht de warme rijpe geuren
mee van dennenloof en hout.

Grazen bosjes deinden even,
halmpjes wankelden opzij,
de verraste pinksterbloemen
trilden er vereenzaamd bij.

In het rustig berkenlaantje
- waar hij eensklaps in verscheen -
werden alle zilvren blaadjes
luid en schichtig om hem heen...;

En ook mij heeft hij gevonden,
- mij van verre iets gezegd -
en een onvermoede zoetheid
heeft hij om mijn mond gelegd.

Toen heeft weifelend verlangen
mij een wijle stil doen staan;
en ik ben met zachte schreden
met hem naar mijn huis gegaan.

Dolore.
Door Anton van Engelen.

Aan m'n moeder.

M'n lief is hêengedragen
Van d'aarde, star en kil.
Nu treuren àl m'n dagen,....
De nacht was koud en stil.
M'n dagen en m'n nachten
Die rouwen rond de baar, -
M'n dagen en m'n nachten
Zijn loom van droefheid, zwaar.

Dec. 1913.

Melati-knoppen. Gedichten in proza.
Raden Mas Noto Soeroto.

13.

Des morgens begaf zich de moeder naar den tuin;
maar zij bleef op den drempel van haar woning staan,
verbaasd over de schoonheid van 't kleurenfeest.
De guldene stralen der zon tooverden kleurige bogen
in dert nevel van druppels, verspreid
door het klaterende water der fontein.
In de mozaïken van bedden,
omzoomd door de groene met paarlen doorwevene grasperken,
vingen de bloemen het jeugdige morgenlicht op
met haar gretige kelken.
Veelkleurige vlinders fladderden rond
om de weelderige vormen der Perzische rozen.
En temidden van 't kleurengespeel stond haar bloeiende jongen
met kwistige knuistjes graankorrels neer te strooien.
Als een witte wolk kwamen de duiven toen neergestreken
en stoven klapwiekend omhoog,
verschrikt door 't geschreeuw van den pauw,
die met ijdel beweeg van zijn hals om zich heen staat te kijken.

Sprakeloos bleef de moeder nog staan.
Haar oogen liefkoosden de vormen van 't kind,
de natuur vertolkte 't gebed van haar hart:
‘Moge zijn geest beweldadigd wezen met gaven,
zóó als hij kwistig het voer den vogelen geeft.
Zóó als de vlinders den honig der bloemen beminnen,
moge zijn hart onafscheidelijk zijn aan het mijne.
Zóó als de bloem alleen in 't licht ontluikt, en
zóó als het water naar de diepte stroomt,
moge zijn leven zich zoeken te wijden
aan den dienst van mijn dierbaar volk.
Mogen zijn gedachten aan U, o Heer,
als een snelbewiekte duivenvlucht zich omhoog verheffen
en hem in deze wijde wereld den weg wijzen.’

14.

Het was in den morgenstond, dat Ge heen zijt gegaan, Moeder.
Alleen op ons wondere slaapplaats ben ik achter gelaten.
Toen de zon van mijn geest
reeds hoog aan den hemel mijns levens stond,
toen kreeg ik besef van de scheidingssmart,
die naar U me deed zoeken,
zonder rust, zonder poozen, overal en altijd.
O, mocht mijn zoeken niet ijdel gebleven zijn!
Heb ik U weder gevonden in deze, de wereld om me heen,
die me omarmt en gevoed heeft door de hand van mijn naasten?
Ze heeft me gekoesterd met 't stralende licht van den dag en
me in sluimer gesust door de fluisterende zangen des nachts.
Zij heeft me het harte gevuld met de gave van haar liefde
en mijn kracht is ontleend aan de vloeiende bron van haar leven.
Zóó is 't in deze, de wereld om me heen, dat ik U dien' te wijden
al mijn kracht en mijn liefde, mijn leven in vreugdvolle wijding.
Maar, daar Ge spreekt door déze mijn stem en
leeft in déze mijn ziel, is het zóó?
heb ik waarlijk U weder omhelsd in dézen mijnen geest?

15.

Is 't dan waar, mijn lieveling, moet ik alleen voortaan dwalen
in deze onmeet'lijke vreugd?
Zie! de nog jeugdige stralen der zon,
ach, ze dansen in golven van licht voor mijn oogen en
vinden hun weg in het blauwende diep van het water.
In de zee van dit licht badend en wieg'lend op lenige twijgen
kweelen met lustige keeltjes de vogels en
zingen de vreugd der natuur.
De vlinders liefkoozen de bloemen in éénen langdurigen kus
en op de bladeren schittert de dauw
als diamanten op groenend fluweel.
Ach, vreugde en smart tegelijk!
Vergeefs zoeken mijn oogen de uwe
en wachten op uw stralenden lach.
En mijn hart is één en al smart om den zilveren klank van uw stem.
Vergeefs zoeken mijn lippen den zoeten honig
van uw vochtigen mond,
en mijn brandend gezicht vindt geene verkwikking
noch weldadige koelte in den dauw,
als juweelen gestrooid en verspreid door der hemelen weelde.

De buiging van uw hals is zoo sierlijk als deze *gadoeng*-rank.
Gister omvatte ik haar, om haar blozende bloemen
te streelen, te kussen.
Bedwelmd door haar geuren, besefte ik niet
den steek van haar doornen,
maar de vlijmende pijn, ik voelde ze nog tot in mijn droom.

16.

Hoe gelukkig ben je toch met deze nieuwe liefde,
deze pop met 't zwarte haar en bruine oogen, meisje!
Wat koost je haar in teere omhelzing,
wat zoete woordjes spreekt je haar toe!
Je neemt haar in je arm en blikt haar in de oogen
en fluistert haar in 't oor je scherts en je verdriet.

Met hetzelfde vertrouwen en 't zelfde geloof heb je 'n vorige liefde,
de pop met het goud in de haren en hemel in de oogen, aanbeden.
Zij was je god in je eigene kleine, maar levende wereld,
zoo licht en zoo teer en zoo broos als de sprookjes van moeder.
Je streelde haar zacht in je wiegende armpjes
tot zij zelf voor je zingt in je zonlichte droomen.

Op een dag liet je vallen je god, en gebroken was 't hoofd.
Bedroefd om 't geval heb je 't lijf aan je hart nog gedrukt.
Maar op éénmaal begon je een pruillip te zetten.
Boos heb je weggesmeten de vooze gedaante,
waar je meende geen leven meer in te bespeuren.

Ach, mijn meisje! ook deze uw nieuwe idool van het hart
zal vallen en breken; gij zult haar dood weten tot gij,
al zoekend naar liefde, die ook in uw eigen woont,
haar eindelijk weder zult vinden in Zijne omarming.

17.

Toen wij in ons groote gezin volwassen begonnen te worden,
ontwikkelden zich onze gaven in wijd uiteenloopende richting.
Dit verschil van inzicht in dingen dreigde 'n oorzaak te worden
van algeheele vervreemding en hopelooze verwarring.
Maar midden in onze krakeelen riep op éénmaal één van ons:
‘Houdt op met uw twisten en ziet eens elkander toch aan!
Als de knoppen ontloken zijn in verscheidene grootten en pracht,
als ze over 't geheele vlak van de bladerenkruin zijn verspreid,
zijn ze niet van denzelfden geur, zijn ze niet van denzelfden
stam meer?
Als het licht van de zon hen streelt op verschillenden tijd
van den dag,
als de afgevallene blaadjes verstrooid in de schaduw verdrogen,
is het niet dezelfde zon, die hen allen gelijkelijk beschijnt,
is het niet dezelfde grond, die hen allen gelijkelijk begraaft?
O, mijn broeders! wij dingen naar liefde der eenige Moeder.
Laat dan, broeders, 't gezag van den eenigen Vader ons wezen
de band, die ons allen tot éénheid bindt.’

18.

Mijn vaderland! tal van gedaanten heeft 's dichters
verbeelding geschapen,
waarmede ze u heeft getooid als een bruid met juweel'
om de slapen.
Gij zijt de kostbaarste steen in den gordel van flonkrend smaragd.
Gij zijt de feeën-prinses, ontwaakt door der eeuwen gefluister.
Gij zijt het heerlijke land, vermaard om zijn wonderen-luister,
de tuin, nog méér, 't paradijs van het Oosten, in hemelsche pracht.

Mijn dierbaar oord! O, wat zijt gij voor mij, mijn lief vaderland?
'k Ben één van de velen, die 't Leven u gaf als een kostbaar pand.
Gij zijt als de palmen van moeder haar handen,
slechts nietig en teer,
doch heilig, dewijl door haar ik het eerst in de weer'ld
ben gedragen.
Gij zijt als vaders voetzolen zoo klein, die van jeugdigste dagen
ik echter met kussen van groote' eerbied en van liefde vereer.

Oude en nieuwe ideeën over bestuiving en bevruchting van bloemen.

M.J. Sirks.

HET is in onzen tegenwoordigen tijd van steeds meer opbloeiende natuurwetenschappen wel vaak belangwekkend, eens na te gaan, hoeveel gedachtenontwikkelingen en hoeveel ideeën-revoluties er op een bepaald gebied van natuurstudie zoo al in den loop van eeuwen hebben plaats gehad. En dan is wel een van de meest merkwaardige ontwikkelingsgangen van het menschelijk denken die over den aard en de beteekenis der bloemen. Wat doel en werking de plantenwortels hadden, was duidelijk genoeg; ook de natuur en de beteekenis der bladeren was een betrekkelijk gemakkelijk op te lossen vraagstuk; maar het wezen der bloem, van kelk en kroon, meeldraden en stamper, bloemenkleur en bloemengeur, dat was gedurende lange jaren een in nevelen gehuld raadsel.

De kennis van de beteekenis van het stuifmeel voor de zaadvorming is oud; vaag, als het ware bij intuïtie voelden reeds de Babyloniërs de noodzakelijkheid om bij tweehuizige planten, dat zijn dus die planten, waarbij stuifmeel en vruchtbeginsels door verschillende individuën gevormd worden, om dus bij tweehuizige planten, beide exemplaren naast elkander te plaatsen. Zij wisten reeds, zoo verhaalt een schrijver der oudheid, Herodotus, ons, dat ze de bloemtakken van dadelboomen, die de Grieken mannelijke noemen, aan de takken van vruchtdragende planten moesten binden, om hieraan werkelijk goede vruchten te krijgen. Weliswaar was de verklaring, die sommige wijsgeerige schrijvers ervan gaven, niet juist, maar de kern van de zaak, het feit, was onloochenbaar.

Met een gevoel van meerderheid achtten latere schrijvers en natuurgeleerden, vooral Aristoteles, zich boven dergelijke volkspraatjes verheven; planten konden zich niet van hun plaats

bewegen; bevruchting kon alleen plaats hebben als twee organismen bij elkaar konden komen, en dus was hun conclusie: planten missen alle geslachtsorganen, planten hebben geen bevruchting. Dat deze meening in strijd was met de feiten, mogen wij een man als Aristoteles, die toch de grondlegger was van het moderne inductieve natuuronderzoek, niet al te streng verwijten.

Zoo was het in de vierde eeuw vóór Christus en zoo bleef het eigenlijk tot 1691 toe. Wel werd hier en daar bij verschillende onderzoekers het vermoeden aangetroffen, dat de meeldraden bij zaadvorming een belangrijke rol zouden spelen, maar de meerderheid bleef op het standpunt van Aristoteles staan, zelfs de beste Middeleeuwsche botanici, als Caesalpinus en Jungius. De weinige schrijvers, die wel eenige waarde hechtten aan de rol der meeldraden, bijv. Grew, de beroemde grondlegger der plantenanatomie, Millington en Ray, waren van meening, dat de meeldraden niet alleen tot taak hadden, nuttelooze stoffen uit de plant te verwijderen, maar dat ook het stuifmeel een rol moest spelen bij de vorming van het zaad. Haperend en schuchter komt deze meening slechts op enkele plaatsen in hun werk om den hoek kijken; zonder overtuigend bewijs voor hun opvatting, maakten ze zich van een dergelijke netelige kwestie maar zoo spoedig mogelijk af. Had Grew wat meer aandacht gewijd aan de door Herodotus, Theophrastus en anderen als volksfabeltjes vermelde feiten, hij zou waarschijnlijk met meer durf voor zijn meening opgekomen zijn.

Wanneer de schrijvers der Middeleeuwsche Kruidboeken nogal eens spreken van mannelijke en vrouwelijke planten, zooals eereprijs-manneke, mannetjes-varen, wijfjes-varen, mannetjesplantein (voor smalle weegbree) en vrouwtjesplanten (voor de groote weegbree), dan hebben we hieraan, zooals deze voorbeelden ons reeds duidelijk doen zien, geen waarde te hechten uit het oogpunt van geslachtsverschil; dergelijke namen werden aan twee nauw-verwante soorten gegeven met het oog op verschillen in habitus, grootte, kleur. Van die namen zijn er een aantal tot op onzen tijd behouden gebleven, en sommige ook officieel in de Linneaansche nomenclatuur ingevoerd: Cornus mas, Aspidium filix mas, Asplenium filix femina. Kenmerkend is bijv. de onderscheiding, die een der middeleeuwsche schrijvers, Matthioli, maakt: van het Bingelkruid kent hij twee vormen: Mercurialis mas, die donkerder

van tint is dan de andere: Mercurialis femina. Maar juist voor Mercurialis mas geeft Matthioli aan, dat de bloemen zaad vormen, terwijl M. femina volgens hem de bloemen laat vallen, alvorens ze tot zaadvorming overgaan. Hij heeft dus hier wel de beide geslachten van een der Mercurialis-soorten voor zich gehad, maar de namen juist verwisseld.

Eerst in 1691 kwam er licht in dit vraagstuk; aan de heerschende meening, dat kelk, kroon en meeldraden niets anders waren, dan organen om de daarbinnen ontstaande knop te beschutten, en om overtollige en schadelijke stoffen te verwijderen, kon alleen een eind gemaakt worden door het experiment, de eenige gezonde basis voor een meening op natuurwetenschappelijk gebied. Tot de gedachte daaraan had vóór het einde der 17e eeuw nog niemand het gebracht; men achtte het veel nuttiger, op gezag van dezen of genen ouden schrijver stijf en strak bij zijn meening te volharden, dan zelf het onderzoek ter hand te nemen.

Den 28en December 1691 dateert Rudolph Jacob Camerarius, hoogleeraar in Tübingen (Wurtemberg) de eerste van een reeks mededeelingen, die hij over zijn proeven ten opzichte van bestuiving en vruchtzetting bij planten publiceerde. Hij had opgemerkt, dat een vrouwelijke moerbeiboom wel vrucht gaf, al was er geen mannelijke boom in de nabijheid; maar dat alle zaden in deze vruchten loos waren, dus geen plantenkiem bevatten. Hierdoor werd zijn aandacht op deze vragen gevestigd, met het gevolg, dat hij besloot door proefnemingen te trachten de oorzaak van dit verschijnsel te vinden. De eerste vraag, die Camerarius zichzelf stelde, was: kunnen tweehuizige planten, indien ze volkomen geïsoleerd staan, rijpe zaden geven? Om hierop een antwoord te vinden, plaatste hij twee vrouwelijke planten van het Bingelkruid (in tegenstelling met Matthioli herkende hij de juiste vrouwelijke planten) in potten en zette ze binnenshuis. De groei der planten ging onverminderd voort; de vruchten begonnen te zwellen, maar verdroogden al spoedig, zoodat geen enkel rijp zaad gevormd werd. Dus, was zijn gevolgtrekking, voor de vorming van goede zaden mogen vrouwelijke planten niet afgezonderd staan.

Belangrijk om het uitvoerige feitenmateriaal, dat er in medegedeeld wordt, is vooral zijn: De sexu plantarum epistola, een brief, den 25en Augustus 1694 door hem gericht aan Valentin, hoogleeraar in Giessen (Ostwalds Klassiker der exakten

Wissenschaften No. 105). In dit werk geeft Camerarius blijk van een helder inzicht in het belang van het door hem behandelde vraagstuk; hij bespreekt de geheele hierop betrekking hebbende litteratuur met zorgvuldige kritiek en toont door het onderwerp in zooveel mogelijk details uit te werken volkomen, hoe een uitstekend en nauwgezet waarnemer hij was. Hij beperkte zijn waarnemingen niet tot tweehuizige planten, maar onderzocht ook eenhuizige met eenslachtige bloemen, als Ricinus en Mais. Bij Ricinus zag hij bijv. dat zaadvorming volkomen uitgesloten was, wanneer de mannelijke bloeiwijzen steeds weggenomen werden, voordat de meeldraden zich openden, terwijl hij bij Mais-planten door het afknippen van de lange stempels bestuiving en bevruchting verhinderde. Al deze proeven waren dus volkomen overtuigend voor zijn meening, ‘dat in het plantenrijk geen vermenigvuldiging door middel van zaden, het meest volmaakte geschenk der natuur, het algemeene middel om de soorten in stand te houden, plaats vindt, wanneer niet eerst de meeldraden de in het zaad aanwezige jonge plant ten leven opgewekt hadden.’

Kenmerkend voor zijn nauwkeurigheid is het feit, dat hij, hoezeer ook overtuigd van de juistheid zijner stelling, zich tòch genoodzaakt ziet, een paar hiertegen indruischende feiten te publiceeren: hij wist bijv. niet te verklaren, wat de taak der sporen van wolfsklauwen was; aan één der maisplanten, waar hij alle meeldraden had weggesneden, werden aan één der drie vrouwelijke kolven elf zaden gevormd, terwijl geïsoleerde vrl. hennepplanten tòch zaad geven. Dit laatste feit is nu wel voldoende als juist bekend, maar tevens is door de onderzoekingen van den laatsten tijd waarschijnlijk gemaakt, dat we hier met een geval van parthenogenesis, d.i. zaadvorming zonder bevruchting, te maken hebben.

De geschriften van Camerarius gaven veel stof tot zeer uitvoerige discussies, die voor het grootste deel gevoerd werden door personen, die zonder zuiver oordeel hun meeningen alleen bouwden op de door Camerarius bijeengebrachte feiten. En natuurlijk waren daaronder een aantal tegenstanders der nieuwe leer, die zooveel mogelijk partij trokken van de door Camerarius vermelde tegenstrijdigheden. Zooals het meestal in dergelijke gevallen gaat, waren er maar heel weinigen, die probeerden op grond van eigen onderzoek, zichzelf een meening te vormen. Onder die weinigen waren er een tweetal, wier

waarnemingen vooral van belang zijn: de Berlijnsche hoogleeraar Gleditsch beschreef in 1751 zijn onderzoekingen omtrent vruchtvorming bij een palmsoort: Chamaerops humilis, waarvan in Berlijn een vrl. exemplaar aanwezig was, dat nog nooit vrucht gedragen had. Een mnl. boom van die soort was in geheel Berlijn niet te vinden, om welke reden Gleditsch stuifmeel uit Leipzig liet komen, waarvan natuurlijk tijdens het negendaagsche vervoer een groot deel te gronde ging. Maar omdat Gleditsch wist uit mededeelingen van Ludwig, dat de inwoners van Tunis en Algerië gedurende eenigen tijd het stuifmeel bewaren, om het daarna pas te gebruiken, strooide hij toch dit gedeeltelijk bedorven stuifmeel over de vrl. bloeiwijzen uit, met het gevolg, dat zich werkelijk in den volgenden winter rijpe vruchten vormden, die ook kiemkrachtige zaden bevatten.

Een andere waarneming van Müller in hetzelfde jaar is ook uit historisch oogpunt van belang: hij probeerde zaadvorming van tulpen te verhinderen door de meeldraden steeds weg te nemen, voordat ze zich openden; een paar dagen later zag hij bijen op een gewoon tulpenbed zichzelf met stuifmeel bedekken en daarna naar zijn proeftulpen vliegen; en werkelijk bleken hem de stempels dier bloemen met stuifmeel bedekt te zijn, waardoor ook later rijpe zaden uit die gecastreerde bloemen ontstonden. Zoo is Müller de eerste, wiens waarnemingen de medewerking van insecten bij het bestuivingsproces aantoonden.

Hoe was nu de houding, die de grootste der achttiende-eeuwsche plantkundigen, Linnaeus, jegens het vraagstuk der planten-sexualiteit meende te moeten aannemen? De experimenten van Camerarius hadden Linnaeus volkomen overtuigd, maar het lag niet op zijn weg te trachten de twijfelachtige gevallen, als van hennep, op te helderen door eigen onderzoek. Linnaeus' geloof in plantensexualiteit was vast; dat hij zich geen moeite gaf om het vraagstuk verder op te lossen, behoeft toch waarlijk niet te verwonderen, indien we bedenken, hoedanige reuzentaak zijn systematisch-aangelegde geest te vervullen had. Hij was systematicus vóór alles; zijn doel was orde te brengen in den onoverzichtelijken chaos van plantensoorten: Deus creavit, Linnaeus disposuit, God schiep, maar Linnaeus ordende alles. Maar al te vaak is door schrijvers over plantenbiologie vergeten, dat de taak, die Linnaeus op zich genomen had, er een was, zwaar genoeg om een enorme werkkracht, als hij bezat, geheel en al in beslag te nemen. Volkomen onverdiend

wordt hem zijn neiging tot indeelen en systematiseeren voor de voeten geworpen, ja zelfs, als door Francé in zijn ‘Zinneleven der Planten’ belachelijk gemaakt. Toch wist Linnaeus zuiver experimenteel werk, als de proeven van Camerarius, volkomen naar waarde te schatten; wel bracht zijn scholastisch-philosophische natuur hem er toe, uit het ‘wezen’ der planten en uit de bekende stelling van Harvey: ‘Omne vivum ex ovo’ (Al wat leeft, ontstaat uit een ei), een andere philosopische bewijsvoering voor plantensexualiteit af te leiden en liet hij in 1749 door een van zijn leerlingen, Gustaaf Wahlboom in diens dissertatie ‘Sponsalia plantarum’, nog eens de waarde van dit philosophisch bewijs breedvoerig betoogen, maar dit alles neemt niet weg, dat Linnaeus overtuigd aanhanger was van de nieuwe leer,[1)] en dan ook op de eigenschappen der meeldraden zijn nieuwe plantensysteem, het kunstmatige sexualiteitssysteem bouwde. Volkomen terecht zag hij in, dat de tot nog toe bestaande kunstmatige indeelingen in boomen, struiken, halfstruiken, kruiden, wat de Duitschers zouden noemen ‘grundfalsch’ waren; dat er noodzakelijk een nieuw en meer juist systeem moest komen, maar dat dit systeem altijd ‘kunstmatig’ zou blijven; hij begreep, dat voor een ‘natuurlijk’ systeem de tijd nog lang niet gekomen was.

Ongetwijfeld heeft deze overtuiging van den invloedrijken Linnaeus het baanbreken der nieuwe leer in hooge mate bevorderd; nadat Tournefort in zijn ‘Institutiones Rei Herbariae’ (1703) de meeldraden nog als excretie-organen, als klieren beschouwde, was door Linnaeus' steun deze meening nu wel voor goed vernietigd, wel is waar schijnbaar, zooals we straks zien zullen.

Stond nu eenmal het feit, dat meeldraden een sexualiteitsfunctie hadden te vervullen, vast, toch was dit pas de eerste stap op een nog volkomen ongebaanden weg.

Op het gebied der dierlijke embryologie stonden in het midden der achttiende eeuw twee partijen lijnrecht tegenover elkaar; de eene partij, waaronder onze beroemde Leeuwenhoek en Swammerdam, waren aanhangers der ontwikkelings- of praeformatietheorie, waartegenover Kaspar Friedrich Wolff in 1759 zijn epigenesis-theorie opstelde, die door hem en later door Blumenbach met succes verdedigd werd. Maar de

1) Ten bewijze hiervan zijn uitlating: ‘Ovum non foecundatum germinare, negat omnis experientia; adeoque et ovum vegetabilium’.
‘Dat een onbevrucht ei zich zou ontwikkelen, is in strijd met al onze ervaring; zoo ook een plantenei.’ (Linnaeus. Philosophia botanica. 1751. p. 89.)

praeformatisten waren nog in twee groepen verdeeld: de aanhangers der eene partij, de ovisten, meenden dat in het dierlijke ei het volwassen dier ongeveer als miniatuurafgietsel aangelegd en in hulsels opgesloten zou zijn, zoodat de embryonale ontwikkeling in niets anders, dan in een groeiproces bestaan zou. Alle organen waren dus van begin af aan aanwezig, mikroskopisch klein gepraeformeerd, waarna dan een ‘evolutio’, een ontwikkeling van al die kleine organen opgewekt werd door de bevruchting. Daartegen kwamen Leeuwenhoek en zijn aanhangers op, aangezien in een dergelijke theorie geen plaats was voor en geen beteekenis werd toegekend aan de door Leeuwenhoek's leerling Ham ontdekte ‘zaaddiertjens’, spermatozoën. Op grond van deze ontdekking verdedigde Leeuwenhoek de theorie der ‘animalculisten’, volgens welke in de zaadcel een heel klein menschje, een homunculus aanwezig zou zijn, terwijl deze homunculus bij de bevruchting in een soort broedruimte gebracht werd en zich pas dáár verder kon ontwikkelen. Vooral de door Malebranche uitgewerkte noodzakelijke consequentie der ovisten-leer, n.l. dat in het mikroskopische ei, waarin alle organen reeds in aanleg aanwezig waren, ook de eieren der volgende generatie aanwezig moesten zijn, en in deze eieren weer de eieren voor een nog latere generatie, en zoo tot in het oneindige door (théorie de l'emboitement), heeft het onhoudbare der ovistentheorie in het licht gesteld.

Van veel gezonder opvatting, alhoewel evenzeer onjuist, is de epigenesistheorie van K.F. Wolff, volgens welke theorie het geheele bevruchtingsproces zou bestaan in een omzetting van een anorganische grondstof in organische massa, waarbij door de spermatozoën slechts voedsel geleverd zou worden. (Zie Hertwig. Lehrb. Embryol. IXe Aufl. S. 22.)

Deze strijd over vraagstukken van zoo ingrijpend belang oefende natuurlijk ook grooten invloed uit op de verdere ontwikkeling van het probleem der plantensexualiteit. De resultaten van Camerarius werden terstond door de aanhangers der praeformatietheorie aangenomen, die meenden in het stuifmeel een klein plantje opgesloten te zien, dat dan in het vruchtbeginsel in een broedruimte gebracht zou worden, en pas daar zich tot zaad kon ontwikkelen. Daartegenover zou het stuifmeel volgens de epigenesis-theorie zwavelachtig voedsel geven, dat met de olieachtige massa op den stempel zich ver-

mengen zou, welk mengsel dan tot voedsel zou strekken aan de anorganische stof in het inwendige van het vruchtbeginsel.

Het resultaat van al deze theoretische beschouwingen en deze, soms zeer heftige, woordgevechten was voor de ontwikkeling van het grondvraagstuk niet zeer groot. De ernstige fout van iedere hypothese op dit gebied was de veronachtzaming van het proefondervindelijk bewijs, waartegenover aan de menschelijke fantasie, hoe onmisbaar deze ook in natuurwetenschappelijke onderzoekingen moge zijn, een veel te belangrijke rol werd toegekend. De man, die het onderzoek over het vraagstuk der plantenbevruchting weer in het juiste spoor leidde, was een landgenoot van Camerarius, Joseph Gottlieb Koelreuter, geboren in Salz a.d. Neckar, en op 31-jarigen leeftijd hoogleeraar te Karlsruhe. Omstreeks 1760 maakte Koelreuter een begin met een reeks onderzoekingen, die het vraagstuk van geheel andere zijde zouden belichten: zijn werk is de grondslag geworden van de leer der bastaardeering, van de wetten, volgens welke bastaarden, dus planten, ontstaan door kruising van twee tot verschillende soorten of variëteiten behoorende individuën, zich gedragen. Juist de talrijke bastaardeeringsproeven, die gedurende de laatste tien jaren genomen zijn, hebben nog eens de aandacht gevestigd op de omvangrijke gegevens, hierover reeds door Koelreuter bijeengebracht. Jammer is het, dat Koelreuter nooit meer gepubliceerd heeft dan een viertal ‘Vorläufige Nachrichte’, en een aantal verspreide mededeelingen in de Verhandelingen der Petersburger Keizerlijke Academie, al behooren dan ook reeds deze beknopte verhandelingen tot de Klassieken der natuurwetenschappen.

Reeds in 1719 was door een Londensch kweeker, Fairchild de eerste plantenbastaard, een kruisingsprodukt van twee Dianthus (Anjelier)-soorten, gemaakt, die toen vrij algemeen als onbelangrijk beschouwd werd, en daardoor in het vergeetboek raakte. Veertig jaar later kweekte Linnaeus een bastaard van twee Tragopogon-soorten; kort daarop volgde het stelselmatige bastaardeeringswerk van Koelreuter. Zijn verhandelingen getuigen van een groote wetenschappelijke veelzijdigheid; behalve het eigenlijke doel zijner studiën, het bastaardeeringsvraagstuk, bespreekt hij tal van waarnemingen op zuiver biologisch gebied: over de verhouding tusschen insecten en bloemen, over windbestuiving; hij vond de beteekenis van

nectar voor de bloemen, merkte meeldraadbeweging op bij een aantal planten en stempelprikkelbaarheid, bijv. bij Bignonia radicans, waar de stempellobben zich na een mechanische prikkeling sluiten, om zich echter weer spoedig te openen; zijn er echter stuifmeelkorrels op den stempel aanwezig, dan blijft deze zoolang gesloten, tot het bevruchtingsproces afgeloopen is. Bij het geslacht Epilobium, de bastaardwederik, ontdekte hij de proterandrie, het verschijnsel, dat de meeldraden eerder rijp zijn dan de stempel, zoodat een bloem alleen door stuifmeel uit een jongere bloem bevrucht kan worden. Als belangrijke vraag beschouwde hij ook deze: ‘hoeveel stuifmeelkorrels zijn er noodig om een vruchtbeginsel zich tot vrucht te doen ontwikkelen?’ en in verband hiermede bepaalde hij het aantal der door één bloem gevormde stuifmeelkorrels en het aantal, dat per bloem noodig was. Door zeer nauwkeurige waarnemingen vond hij bijv. dat een Hibiscusbloem 4863 stuifmeelkorrels vormde, terwijl voor de volledige bevruchting van het zaadkapsel, dat nooit meer dan dertig zaden bevatte, slechts 50 of 60 stuifmeelkorrels op den stempel gebracht behoeven te worden; evenzoo dat voor de vorming van Mirabilis-Jalapa-vruchten, die slechts één zaad bevatten, ook maar twee of drie stuifmeelkorrels noodig waren, terwijl er in zoo'n bloem toch 321 aanwezig waren.

Van Viscum album, maretakken of mistletoe, merkte hij de zaadverspreiding door vogels op, ‘zoodat’ zegt hij ‘deze plant in het geheele plantenrijk de eerste is, waarvan men zeggen kan, dat de bevruchting van insekten en haar verspreiding van vogels afhangt, en dientengevolge haar voortbestaan berust op de aanwezigheid van twee dieren uit gansch verschillende klassen, maar ongetwijfeld ook dat het voortbestaan van deze dieren verband houdt met de aanwezigheid der mistel, omdat ze noodzakelijk zijn voor haar instandhouding; een nieuw voorbeeld, waaruit de volkomen en noodzakelijke harmonie tusschen alle dingen ten duidelijkste blijkt.’ Men ziet, zelfs een proefondervindelijk werker als Koelreuter kan niet nalaten, zoo nu en dan een tikje philosopisch te redeneeren.

Maar Koelreuters talent kwam eigenlijk pas tot zijn recht bij het zuiver experimenteel werk: het maken van bastaarden. Daarin toonde hij zijn kracht; daarin legde hij een bekwaamheid aan den dag, die bij zijn tijdgenooten volkomen ontbrak.

De talrijke bastaarden, die hij in zijn bovengenoemd werk en later nog (bijv. 1781) in de Acta van de Keizerlijke Akademie van Wetenschappen te Petersburg beschrijft, geven een goed denkbeeld van zijn werkkracht, zijn nauwkeurigheid van waarneming en zijn systematisch inzicht in de op te lossen vragen. Hij liet het niet bij het maken van bastaarden; in zijn proeven over tabak-kruisingen (Nicotiana rustica × paniculata bijv.), die wel het meest uitvoerig door hem zijn onderzocht, ging hij ook het gedrag der bastaarden in volgende generaties na; het resultaat der terugkruisingen, d.w.z. kruising van een bastaard met een der ouders, was, dat hem de mogelijkheid bleek, één soort in een ander om te vormen, door voortdurend met stuifmeel van de andere soort te bestuiven.

Had Koelreuter zich dus voornamelijk bezig gehouden met het experimenteele bastaardeeringsonderzoek, en waren voor hem de waarnemingen over het bestuivingsproces bijzaak, deze waarnemingen waren toch voldoende aanleiding voor een lateren onderzoeker om van de medewerking van insecten bij het bestuiven van bloemen een zeer speciale studie te gaan maken: Christian Konrad Sprengel publiceerde in 1793 een historisch zeer belangrijk werk, ‘Das entdeckte Geheimniss der Natur im Bau und in der Befruchtung von Blumen’ (Ostwalds Klassiker No. 48-51). Sprengel was overtuigd teleologisch in al zijn onderzoekingen; reeds in het begin van zijn inleiding schrijft hij de merkwaardige, en zoo vaak met een gevoel van beter weten aangehaalde woorden: ‘Ueberzeugt, dass der weise Urheber der Natur auch nicht ein einziges Härchen ohne eine gewisse Absicht hervorgebracht hatte, dachte ich darüber nach, wozu denn wohl diese Haare dienen möchten.’ En al moge dit eenigszins kinderlijk en naïef uitgedrukt zijn, al was Sprengels natuurbeschouwing wel wat al te veel gericht op de doelmatigheid, toch voelt ook de tegenwoordige lezer in Sprengels beschrijvingen en uiteenzettingen als achtergrond een warme persoonlijkheid, wars van alle gedroogde-planten-aanbidding, waarin de plantkunde na Linnaeus' pogen om systeem te brengen maar al te zeer ontaard was. Sprengel was een man met een open blik voor al het mooie in onze omgeving; was het wonder, dat hij, wien alle samenwerking tusschen insecten en bloemen slechts uit enkele losse gegevens bekend was, zich als in een sprookjeswereld waande, toen hij langzamerhand door gestadige waarneming en toewijdende aandacht

de harmonie tusschen bloemenbouw en insectenlichaam, de wederzijdsche aanpassing aan dit ééne doel: bestuiving van bloemen te veroorzaken, ontdekte?

Camerarius had het bestaan van een sexualiteit bij planten aangetoond, Koelreuter bewees de mogelijkheid om zoodoende planten van verschillende soorten met elkaar te vereenigen, terwijl Sprengel door zijn talrijke onderzoekingen aan vrijwel alle bloemplanten het algemeene voorkomen van een bepaalde bastaardeeringswijze n.l. tusschen twee bloemen van eenzelfde plant of van verschillende planten dezelfde soort, duidelijk maakte. Sprengels werk is de grondslag geworden van alle insecten- en bloemenbiologie; evenals Koelreuters Vorläufige Nachricht de basis werd voor het bastaardeeringsonderzoek, zoo berusten alle latere onderzoekingen van biologischen aard op de door Sprengel gelegde fundamenten. Volkomen logisch redeneerend bouwt hij zijn meening op feiten en waarnemingen: een enkel geval, zooals bij de gele lisch, waar de onmogelijkheid van zelfbestuiving hem opvalt, is aanleiding om na te gaan, in hoeverre dit meer in de natuur voorkomt, of dus bloemen, die een zeer typisch honingmerk hebben, ook in den regel door insecten bestoven worden. Maar daarbij doet hij een voor zijn opvattingen onaangename ontdekking: bij twee Orchis-soorten vindt hij zulke mooie honingmerken als maar eenigszins denkbaar zijn, en toch bevatten deze bloemen geen vrijen honing. Sprengel ontdekt nu de schijnnatuur dezer bloemen: ze zien eruit, alsof ze honing bevatten zouden, lokken daardoor vliegen, die gelooven in de betrouwbaarheid van het hun wegwijzend honingmerk, en betalen voor de bestuivingsdiensten niets. Als zoodanige schijnhoningbloem herkent hij ook Aristolochia Clematitis, de Holwortel, die hij terecht ‘ein wahres Wunder der Natur’ noemt ‘dass nemlich diese Fliegen deswegen von dem Ansehen der Blume verleitet werden, hineinzukriechen, damit sie dieselbe befruchten, und dass sie so lange darin gefangen gehalten werden, bis sie sie befruchtet haben, so bald dieses aber geschehen ist, aus ihrem Gefängniss wieder herausgelassen werden.’

Zoo is Sprengels boek een schatkamer van bloembiologische bijzonderheden, een verzameling belangwekkende mededeelingen over het leven der bloemen en hun verband met insecten, tal van eigenaardigheden in den bouw der bloem vonden bij hem een verklaring; een groot aantal biologische feiten van

beteekenis werden door hem ontdekt en hij rustte niet vóór hij een verklaring kon geven, die hem bevredigde.

Koelreuter had reeds, we zagen het, de dichogamie bij Epilobiumbloemen ontdekt; Sprengel merkte op, dat dit een in de natuur algemeen verbreid verschijnsel was, dat we niet alleen zooals bij Epilobium, gevallen van proterandrie hebben, maar dat er ook proterogynische bloemen zijn, waar dus stempel en stamper rijp en voor bevruchting geschikt zijn, voordat de meeldraden zich openen. Hij vond een voorbeeld van proterogynie in Euphorbia cyparissias, een onzer wolfsmelksoorten, en trok hieruit de logische gevolgtrekking: 'dasz die ersten Blumen, welche die Pflanze hervorbringt, keine Frucht ansetzen könnten, dasz sie folglich entweder männlichen Geschlechts seyn müszten, oder, wenn sie Zwitterblumen sind, ihr Pistill unbefruchtet bleiben müszte.' Maar, en nu komt de streng doorgevoerde teleologie van Sprengel haar invloed doen gelden: 'Das Erstere schien mir der Weisheit des Schöpfers würdiger zu seyn, welcher keinen Theil einer Blume, folglich auch kein Pistill, welches keinen Nutzen stiftet, hervorbringen kann. Und nun betrachtete ich die Blumen, und fand, dasz ich mich nicht geirrt hatte; denn die ersten Blumen hatten kein Pistill.'

Uit dergelijke opvallende feiten en zuivere waarnemingen was voor Sprengel maar één conclusie af te leiden: 'Da sehr viele Blumen getrennten Geschlechts, und wahrscheinlich wenigstens eben so viele Zwitterblumen Dichogamisten sind: so scheint die Natur es nicht haben zu wollen, dasz irgend eine Blume durch ihren eigenen Staub befruchtet werden solle.' Daarin herkent Sprengel zoo volkomen terecht een algemeen in de natuur voorkomende regel: dat bijna geen bloemen volstrekte zelfbestuivers zijn, maar de meeste gewoonlijk insectenbezoek ontvangen, en sommige, indien dit bezoek uitblijft, zich behelpen met eigen stuifmeel. Dat hij dit als algemeen geldend beginsel in de natuur opmerkte, blijft wel Sprengels groote verdienste; het feit was door hem voldoende geboekstaafd; het waarom te beantwoorden, lag niet op zijn weg, daartoe was hij teveel dichter, bezag hij de natuur met te veel op de poëzie gerichte blikken.

Maar juist dit waarom was de voor de wetenschap belangrijkste vraag; wat voor nut zou een plant er van hebben, dat haar bloemen nooit met eigen stuifmeel bestoven werden? De oplossing van dit vraagstuk liet Sprengel aan anderen over;

en nog heden is het een niet in alle opzichten uitgeputte bron voor meeningsverschil.

Alvorens zich echter aan de verdere uitwerking van dit vraagstuk te kunnen wijden, zou de wereld der plantkundigen nog eenmaal opgeschrikt worden door een strijd over het grondbeginsel van alle verdere bestuivings- en bevruchtings-biologie, over het al of niet aanwezig zijn van sexualiteit bij planten.

Het was in het begin der negentiende eeuw, dat overal een wederopleving viel waar te nemen van de zuivere natuurphilosophie, van de beweging, om te trachten natuurwetenschappelijke vraagstukken op te lossen door bespiegeling, door beschouwingen, gebouwd op een enkele aangenomen grondstelling. Van die beweging, waarvan Goethe wel een der belangrijkste voormannen was, ging een groote invloed uit; Goethe's natuurwetenschappelijke bijdragen, zijn Optica, zijn Metamorphose der Pflanzen, zijn Osteologie zijn van algemeene bekendheid, en worden door de in Duitschland zoo sterk verbreide Goethe-vereering met voorbijzien der daarin toch niet weinige aanwezige fouten als geniale meesterwerken beschouwd. Dat Optica en Osteologie niet in alle opzichten betrouwbare meeningen, bijv. de schedelwerveltheorie uit de laatste, verkondigden, kan hier buiten beschouwing blijven; de Metamorphose der Pflanzen heeft onmiddellijk betrekking op de theoriën, die onze belangstelling wekken. In 1790, toen hij zijn Metamorphose schreef, was Goethe, hoewel met eenige persoonlijke vrijheden, aanhanger van de leer der plantensexualiteit, ten bewijze hiervan bijv. de volgende uiting (Metamorph. Abschnitt VIII, No. 64): ‘Die feine Materie, welche sich in den Antheren entwickelt, erscheint uns als ein Staub; diese Staubkügelchen sind aber nur Gefäsze, worin höchst feiner Saft aufbewahrt ist. Wir pflichten daher der Meinung Derjenigen bei, welche behaupten, dasz dieser Saft von den Pistillen, an denen sich die Staubkügelchen anhängen, eingesogen and so die Befruchtung bewirkt werde.’ Meer overtuigd van het plaatshebben eener bevruchting door toedoen van het stuifmeel had Goethe zich moeilijk kunnen toonen. En daarna? Na een gesprek met Schelver, onder Goethe's oppertoezicht hoogleeraar en directeur van het botanisch Instituut te Jena, later te Heidelberg, begon Goethe twijfel te koesteren aan de waarheid van de sexualiteitsleer:

‘Ich hatte das Dogma der Sexualität bei meinen Naturstudiën gläubig angenommen und war deshalb jetzt betroffen, gerade das meiner Ansicht Entgegengesetzte zu vernehmen; doch konnt' ich die neue Lehre nicht für ganz ketzerisch halten’ schrijft hij in de inleiding van zijn verhandeling: ‘Verstäubung, Verdunstung, Vertropfung’ (1820). Juist deze verhandeling is een kenmerkend voorbeeld, hoedanige verwarring speculatieve beschouwingen, berustend op aangenomen grondstellingen, kunnen stichten. Volkomen in tegenstelling met zijn in 1790 uitgesproken meening, uit hij zich nu op een dergelijke manier: ‘Die ewigen Hochzeiten, die man nicht los wird, wobei die Monogamie, auf welche Sitte, Gesetz und Religion gegründet sind, ganz in eine vage Lüsternheit sich auflöst, bleiben dem reinen Menschensinne völlig unerträglich.’ Hij huldigde de opvatting, dat de werking der meeldraden niets anders zijn zou, dan een ‘Verstäubung’ van schadelijke stoffen, een zich vrijmaken van de plant ‘vom lästigen Stoff, damit die Fülle des eigentlichst Innern endlich, aus lebendiger Grundkraft, zu einer unendlichen Fortpflanzung sich hervorthue’. Goethe vindt overal in de natuur analoge verschijnselen, die hem versterken in zijn meening: de sagopalm, die tegen den bloeitijd in den geheelen stam een fijn stof ophoopt, welk stof, nadat de boom geveld is, als meel gekneed wordt, is de bloeitijd voorbij, dan is ook dit stof uit den stam verdwenen; de berberis ‘verstäubt sich selbst im Blühen nicht genug, auch nachher kommen aus den Zweigblättern Staubpunkte zum Vorschein, die sich sogar einzeln kelch- and kronenartig ausbilden’; zoo ook bij de Rosa centifolia, waar, door de vervorming van meeldraden in kroonbladeren de ‘Verstäubung’ niet voldoende kan plaats hebben, zoodat nu ook de gewone loofbladeren moeten meehelpen, die dan ook in den zomer steeds aan de onderzijde met geel stof bedekt zijn; de brand in het koren en in mais zijn voor hem ook volkomen analoge gevallen van ‘Verstäubung’, maar nu zoo ver doorgevoerd, dat ze voor de plant verderfelijk wordt. ‘Durch welche Unregelmäszigkeit des Wachsthums mag wohl die Pflanze in den Zustand gerathen, dasz sie, anstatt sich fröhlich zuletzt und lebendig in vielfacher Nachkommenschaft zu entwickeln, auf einer untern Stufe verweilt und den Verstäubungsakt schlieszlich und verderblich ausübt?’ En ook in de dierenwereld vindt Goethe gevallen van ‘Verstäubung’: het

verschijnsel nl. dat vliegen zich aan een ruit vastklemmen, sterven en na eenige dagen door een witten krans omgeven zijn wijst er, volgens hem, op, dat ook hier het lichaam der vlieg verstuift, dus ook hier een vernietigende werking der 'Verstäubung'. De aangehaalde voorbeelden zijn wel voldoende, om aan te toonen, hoe sterk verschillende verschijnselen door Goethe als 'Verstäubung' samengevat werden, het reservevoedsel in den vorm van zetmeel bij de Sagopalm, dat tijdens de vruchtzetting opgebruikt wordt; de roestzwammen op berberis en rozen; de brandschimmels op koren en mais en de vliegenschimmel (Empusa) die steeds in gestorven vliegen leeft en haar witte sporen naar alle zijden uitstrooit. En daarmee zou de stuifmeelvorming bij alle bloemplanten te vergelijken zijn, alleen omdat deze opvatting 'eine natürliche Folge war der mir so werthen Metamorphose'. Oppervlakkiger en vluchtiger conclusies zijn eigenlijk niet denkbaar.

Nu zouden dergelijke opvattingen van Goethe, wiens geschriften door zijn geleerde tijdgenooten, de officieele wetenschapsvertegenwoordigers, ook wel eens ten onrechte, meest niet als ernstig beschouwd werden, weinig schade hebben gedaan en in de kringen der wetenschap weinig weerklank gevonden hebben, ware het niet, dat juist Schelver in 1812 zijn 'Kritik der Lehre von den Geschlechtern der Pflanze' had uitgegeven, welk werkje in 1820 gevolgd werd door een dik boek van Dr. August Henschel: 'Von der Sexualität der Pflanzen'. Zoo werden nu ook van officieel-wetenschappelijke zijde bezwaren tegen de sexualiteitstheorie ingebracht: Schelver was hoogleeraar te Heidelberg, Henschel Dr. med. privaatdocent aan de Universiteit Breslau, correspondeerend lid van de naturforschende Gesellschaft in Halle. In zijn zeer lezenswaarde 'Geschichte der Botanik' kenmerkt Sachs het boekje van Schelver als een 'wunderliches Produkt eines irre geleiteten Verstandes', en ieder, die ook maar even een blik slaat in de 80 bladzijden logica, die dit werkje bevat, zal terstond de juistheid van Sachs' scherpe veroordeeling moeten toegeven. Camerarius' werk acht hij niet meer dan een tiental regels waard; Koelreuter's geschriften citeert hij onvolledig en wekt daardoor den indruk, alsof hierin meer theorie dan feiten gegeven wordt; de onderzoekingen van Spallanzani, die, zooals later bleek, volkomen onvertrouwbaar waren, neemt hij zonder eenige kritiek voor goede munt aan, omdat ze in zijn

theoriën pasten, en deze theoriën zelf waren zoo door en door onbegrijpelijk, dat het ons tegenwoordig groote moeite kost, te denken, dat nog geen eeuw geleden zulke beweringen ingang vonden. Een enkele bewering (p. 66): 'Demnach ist es unmöglich, dass irgend ein Geschöpf Hermaphrodit sey', is zoo duidelijk mogelijk bezijden de waarheid, en bewijst, dat Schelver van dierlijke hermaphrodieten, als regenwormen en mollusken, nooit gehoord schijnt te hebben.

Daartegenover draagt het boek van Henschel het schijnkleed van eigen onderzoek; het heeft ook wel geen gebrek aan kunstig gebouwde redeneeringen en mooie philosophische uiteenzettingen, maar daarenboven tracht hij zijn meening te staven door op de meest wonderlijke wijzen uitgedachte proefnemingen. Ondanks het 'pathologisch karakter', werd dit boek van Henschel met den meesten eerbied ontvangen, eerbied, die waarschijnlijk voor een groot deel te danken is aan het aantal bladzijden, dat niet minder dan 644 bedroeg, en tevens op gunstige wijze in toonaangevende botanische tijdschriften beoordeeld. Een aantal personen waren terstond overtuigd door Henschels uitwendig degelijk werk, en daaronder invloedrijke plantkundigen; toch was de vreugde van betrekkelijk korten duur, daar reeds in 1822 een succesvolle wederlegging van Schelvers en Henschels wonderlijkheden verscheen van de hand van C.L. Treviranus, toenmaals hoogleeraar in de plantkunde te Breslau.

Inderdaad scheen de openbare meening der plantkundigen toch wel vóór de sexualiteitstheorie te zijn; na 1822 verscheen nog een enkel artikel van Wilbrand, terwijl ook de henneponderzoekingen van Girou en Ramisch moeilijkheden bleven bereiden, maar toch was na 1822 de strijd wel als voorgoed beslist te beschouwen; de sexualiteitsleer had gezegevierd.

Nu was het fundament voor verdere onderzoekingen gelegd als een onwrikbare bodem, en kon de wereld der botanici zich gaan wijden aan de verdere uitwerking van het vraagstuk. Drie richtingen werden hierbij ingeslagen, en drie vragen waren te beantwoorden. In de eerste plaats moest nagegaan worden, wat de beteekenis was van de door Sprengel waargenomen insectenhulp, moest dus de eigenlijke bloemenbiologie, het bestuivingsvraagstuk bewerkt worden; dan was het bevruchtingsproces zelf, dus de vraag wat er gebeurt, nadat het stuifmeel op den stempel is gekomen, een volkomen braakliggend

terrein voor onderzoekingen, en ten slotte was het de toepassing van de ontdekte feiten, de bastaardeering, die de aandacht van tal van geleerden tot zich trok.

Sprengels schitterend werk is tijdens zijn leven nooit naar waarde geschat; hij was zijn tijd te ver vooruit, om door zijn medemenschen begrepen te worden, en vooral zijn eenigszins naïeve uitdrukkingswijze is een rijke bron van spotternij geworden. Zeventig jaren moesten verloopen. voordat eindelijk aan Sprengels verdiensten recht gedaan zou worden: het was Darwin, die in 1862 in zijn boek over de bestuiving der Orchideeën ('The various Contrivances by which Orchids are fertilised bij Insects') voor het eerst de aandacht vestigde op de groote belangrijkheid van Sprengels werk, en het daardoor vrijwel uit het vergeetboek bevrijdde. Toch had kort na Sprengel een ander onderzoeker zich aan de oplossing van hetzelfde vraagstuk gewijd. Deze onderzoeker, Andrew Knight, deelde in 1799 zijn resultaten mee in de 'Philosophical Transactions' (1799 p. 200) waaruit we deze conclusie citeeren, ongeveer gelijkluidend, maar scherper uitgesproken dan die van Sprengel: 'Nature intended that a sexual intercourse should take place between neighbouring plants of the same species.' Verder meent Knight de stelling te mogen opstellen, dat geen enkele plant gedurende een onbeperkt aantal generaties zichzelf zou bevruchten, welke stelling veel later in 1837 door Herbert (Amaryllidaceae, with a Treatise on Cross-bred Vegetables) en in 1844 door C.F. Gärtner ('Versuche und Beobachtungen über die Befruchtungsorgane der vollkommeneren Gewächse und über die natürliche und künstliche Befruchtung durch den eigenen Pollen') nog nader uitgewerkt werd. In deze onderzoekingen van Knight, Herbert en Gärtner werd nu voor het eerst een poging gedaan, om een zuiver antwoord te vinden op de door Sprengel nog opengelaten vraag, wat voor nut het bevorderen van kruisbestuiving, waarop blijkbaar de bouw der bloemen ingericht is, voor de natuur zou hebben. De kunstmatige kruisingen, door deze drie onderzoekers verricht tusschen een aantal bloemen van dezelfde soort, werden vergeleken met de zelfbevruchting van dergelijke bloemen, en bleken over het algemeen een gunstiger resultaat te geven. Dus kwamen zij op de gedachte, dat de door Sprengel ontdekte verhouding tusschen bloemen en insecten ten doel zou hebben, te zorgen voor een zoo krachtige en zoo talrijk mogelijke nakomelingsschap, een

gedachte, waarop later Darwin voortbouwde en die voor hem een der vele steunpunten zijner selectietheorie werd (1859). Wel is door Dr. Burck (1907) aangetoond, dat Darwin in zijn uitvoerige onderzoekingen, waarover hij in 1876 zijn beroemd werk: 'The effects of cross and selffertilisation' schreef, veeleer het voordeel eener kruising, dan het nadeel der zelfbestuiving bewees, en dat bovendien Darwin's proeven onvoldoende waren om de juistheid zijner stelling te bewijzen, maar toch schijnen we uit het feit, dat juist onder de hoogere dieren de hermaphroditen ontbreken, wel te mogen opmaken, dat kruising een voordeel bezit boven zelfbestuiving.

Bovendien weet de natuur verschillende middelen te vinden, om planten tot kruising te dwingen: allereerst zijn er, zooals we reeds zagen, een aantal planten, die òf alleen meeldraadbloemen òf alleen stamperbloemen dragen, die dus volkomen tweehuizig zijn; daarenboven komen er ook planten voor, die op het eerste gezicht volkomen normale bloemen, met meeldraden en stampers dragen, maar toch indien ze tegen insectenbezoek beschermd worden, kunstmatig met eigen stuifmeel bestoven geen enkel zaad opleveren. Deze laatste planten, waarvan onze gewone paarse pinksterbloem een kenmerkend voorbeeld is, zijn dus morphologisch, d.w.z. naar den vorm, eenhuizig, daarentegen physiologisch, d.w.z. naar de levenswijze, tweehuizig. De vele inrichtingen, die we in het plantenrijk vinden, en die grootendeels bestemd zijn om kruisbestuiving te bevorderen, op te sommen, zou ons hier te ver voeren; een enkel sprekend voorbeeld van een algemeen bekende plant, de sleutelbloem, Primula, moge hier even in herinnering gebracht worden. Van de sleutelbloem bestaan twee vormen, wier aantal onder de wilde Primula's meest ongeveer gelijk zijn: een vorm met langen stijl, wier stempel juist op de hoogte der kroonbuisopening ligt, en met korte meeldraden ongeveer in het midden der kroonbuis geplaatst, en een andere vorm met korten stijl, wier stempel midden in de kroonbuis ligt, en met rondom de kroonbuisopening geplaatste meeldraden.

Nu schijnt een bestuiving van langen stijl met stuifmeel uit hooggeplaatste meeldraden, en eveneens een bestuiving van korten stijl met stuifmeel uit laaggeplaatste meeldraden in de natuur de aangewezen weg tot zaadvorming te zijn, en tevens ook, zooals Darwin door proefnemingen aangetoond heeft, het beste resultaat op te leveren. Primula wordt dus, omdat

de stijl twee lengten kan hebben, heterostyl genoemd. Van al dergelijke verschillen, die bij planten aangetroffen worden, heeft de Belgische plantkundige, Leo Errera, in 1878 een overzicht gegeven in een artikel: ‘Sur la structure et les modes de fécondation des Fleurs’ (Bull. Soc. Roy. bot. Belg. Tome 17).

Tweeërlei bestuivingswijzen zijn het, die in de natuur op den voorgrond treden: de anemophile planten (windbloeiers) gebruiken den wind als stuifmeelvervoerder, terwijl de insectophilen de hulp van insecten tot dat doel inroepen. Buitendien zijn er enkele planten, zooals Salvia- en Abutilonsoorten, die door kolibri's bestoven worden, en zonder hun hulp vrijwel onvruchtbaar zijn.

In verband met deze manier van bestuiving bestaan er natuurlijk een aantal verschillen tusschen de bloemen der anemophile en der insectophile planten. De eersten, wier stuifmeel op goed geluk af de wereld wordt ingezonden, zijn derhalve veel minder zeker van resultaat dan de laatsten, bij wie het stuifmeel van bloem tot bloem gebracht wordt, en moeten dus in verhouding veel meer stuifmeel vormen, daar een veel grooter percentage verloren gaat. Dan is het stuifmeel der anemophilen meest lichter van bouw en kleiner van korrel, dan dat der insectenbloemen, terwijl de korrels vaak voorzien zijn van een of twee luchtzakjes, die dienen om het soortelijk gewicht zooveel mogelijk te verminderen (bijv. bij onze Coniferen: dennen, sparren). Daarentegen zijn de bloemen der windbloeiers, als bijv. vrijwel alle grassen en een aantal onzer loofboomen: eiken, beuken, berken, veel eenvoudiger van bouw, veel minder opvallend van kleur en vrijwel reukeloos in vergelijking met insectenbloemen.

Lokmiddelen hebben windbloeiers dus niet noodig; insectenbloemen daarentegen moeten juist door de keuze van hun lokmiddelen de insectenbestuiving bevorderen en dus zichzelf handhaven in den strijd om het bestaan. Hoe beter lokmiddel, des te meer kans op insectenbezoek, en hoe meer insectenbezoek, des te krachter nakomelingsschap. Door twee verschillende middelen zijn bloemen voor insecten aantrekkelijk: door kleur en vorm en door geur.

Het was Hermann Müller, die in 1873 in zijn ‘Die Befruchtung der Blumen durch Insekten’ door statistische onderzoekingen aantoonde, dat insecten in het algemeen in staat zijn kleuren te onderscheiden en waar te nemen. Maar ook

experimenteel werd ditzelfde bewezen door Lubbock, die gekleurd papier met honing bestreken aan bijen ter beschikking stelde en ook waarnam, dat bijen voor bepaalde kleuren een voorkeur schenen te vertoonen, terwijl Forel het vraagstuk trachtte op te lossen, door bijen van hun voelers en monddeelen te berooven, en daarna opmerkte, dat ze toch met het bloemenbezoek doorgingen, tenzij ook hun oogen met een ondoorzichtig lak bestreken waren.

Weliswaar zijn dergelijke proeven met gekleurd papier niet zoo eenvoudig te nemen en niet zoo overtuigend bewijskrachtig, als ze op het eerste gezicht misschien lijken, daar rekening gehouden moet worden met tal van ondergeschikte omstandigheden: gewennen der dieren aan de plaats, waar vandaan ze hun voedsel halen, windrichting en dergelijke. Al is dus door de proeven van Lubbock en Forel ook niet bewezen, dat insecten de kleuren evenzoo onderscheiden, als wij; toch blijkt hieruit wel, dat ze in het algemeen kleuren van een afstand kunnen onderscheiden en opmerken, zonder daarbij door eenigen reuk geleid te worden. Natuurlijk zijn de proeven van Lubbock niet onweersproken gebleven, en is door Bonnier en later door Plateau hiertegen gestreden. Vooral Plateau heeft gepoogd, in een reeks artikelen (1895-1902) de juistheid te staven van een drietal conclusies, die hij meende uit zijn onderzoekingen met gemaskeerde natuurlijke en kunstmatige bloemen te mogen trekken: 1^{e} ‘Noch de vorm, noch de levendige kleuren der bloemen schijnen bij het lokken van insecten een belangrijke rol te spelen’; 2^{e} ‘de insecten leggen nòch voorliefde nòch afkeer aan den dag tegenover de verschillende bloemenkleuren van variëteiten eener zelfde soort of van verwante soorten, immers ze vliegen zonder duidelijk merkbare keuze van een witte bloem naar een blauwe, dan naar een paarse, een roode enz.’: en 3^{e} ‘de insecten worden volkomen zeker door een ander dan het gezichtszintuig naar de bloemen, het stuifmeel of de honing geleid, en dit zintuig kan geen ander dan de reuk zijn.’ Voor mogelijke kleurwaarneming door het gezichtszintuig blijft dus in de conclusies van Plateau geen plaats; al de daarvoor door Müller, Lubbock Forel en ook door Kerner in zijn Pflanzenleben aangevoerde argumenten zijn voor hem van weinig of geen waarde. Kerner bijv. vond, dat van de baltische flora 33% der bloemen wit, 28% geel, 20% rood, 9% blauw, 8% violet en 2% bruin

gekleurd is, waaruit dus wel voldoende blijkt, dat de kleuren wit, geel en rood, die met de groene onderkleur van het landschap het scherpst contrast maken, juist het meest vertegenwoordigd zijn.

Spoedig na Plateau's artikelen kwamen van drie zijden protesten tegen zijn opzienbarende stellingen, protesten, die berustten op zulke betrouwbare waarnemingen van drie verschillende onderzoekers, die volkomen onafhankelijk van elkaar werkten, dat er nu aan de onjuistheid van Plateau's meening wel niet meer te twijfelen valt.

De drie publicaties, die voorgoed een eind maakten aan de theorie van Plateau en de beteekenis der bloemenkeur voor de insectenaanlokking onomstootelijk vaststelden, waren van Andreae (1903), Mlle. Wéry (1904) en onzen landgenoot Giltay (1904). Uit hun proeven bleek duidelijk, dat het lang niet onverschillig is met wat voor planten en met welke insectensoorten het experiment genomen werd. De honingbij, dagvlinders en enkele vliegensoorten gaan veel meer op het gezicht af dan op den reuk; omgekeerd volgen nachtvlinders en kamervliegen veel meer den weg, dien hun reukzintuig hun wijst. Mlle. Wéry besluit bijv. uit hare talrijke waarnemingen het volgende over het gedrag der honingbij: ‘Pour l'abeille l'attraction exercée par la forme et le coloris des fleurs est - très approximativement - quatre fois plus forte que celle qu'exercent leur pollen, leur parfum et leur nectar réunis.’ Giltay, die zijn proeven merkwaardigerwijze nam met dezelfde plant, als waarmee Plateau gearbeid had, n.l. met de gewone klaproos, vond o.a. dat onbeschadigde bloemen en bloemen, waarvan de kroonbladeren weggenomen waren, wel beiden bezoek ontvingen, maar dat in denzelfden tijd de eerstgenoemde bloemen door 34 insecten bezocht werden, de laatstgenoemden door slechts één; echter scheen het, dat de bezoekende bijen zich langzamerhand aan het ontbreken der kroon gewenden, zoodat het bezoek der ontkroonde bloemen langzaamaan grooter werd.

Zijn dus voor dagbloemen kleur en grootte der kroon van de meeste beteekenis, daartegenover trekken nachtbloemen het meeste nut van hun geur, terwijl, indien hierbij de kleur een rol speelt, deze steeds wit of lichtgeel is, de kleuren, die in de avondschemering het meest opvallen. Algemeen bekend bijv. is het geuren van kamperfoelie, dat vooral tegen den avond

sterk is, en de schitterende kleuren van Toortsen, Siertabaksoorten en Oenothera's, die ook allen tegen den avond hun bloemen ontplooien, en wit of geel gekleurd zijn.

Naast de eigenlijke bloemenbiologie kwam na de door Treviranus uitgevochten strijd om het sexualiteitsbeginsel, een andere richting van onderzoek de aandacht der wetenschappelijke wereld vragen. Was de bestuivingsleer een volkomen zelfstandige tak, de bevruchtingstheorie, het vraagstuk van wat er gebeurt, nadat het stuifmeel op den stempel gekomen was, was in hooge mate afhankelijk van de ontwikkeling der andere vakken, van onze opvatting over het celbegrip, van de kennis der voortplantingswijze bij lagere gewassen, als wieren, mossen en varens, en van den vooruitgang der bevruchtingsonderzoekingen in het dierenrijk.

Hoe de in den loop van de zeventiende en achttiende eeuw op het gebied der dierlijke embryologie heerschende strijden tusschen praeformatie- en epigenesis-theorie, tusschen ovisten en animalculisten, zich van de ontdekte plantensexualiteit meester maakten, zagen we reeds. De voorstelling, die in de achttiende eeuw algemeen gehuldigd werd, en dan ook in de voormannen Linnaeus, Gleichen, Needham en anderen krachtige verdedigers vond, was, dat het stuifmeel op den stempel gekomen, zou barsten, de zich daarin bevindende korreltjes zouden door den stijl heen naar beneden dringen, en dan in het vruchtbeginsel aangekomen òf zelf tot plantenkiemen uitgebroed worden (animalculisten-richting) òf op een of andere manier aan het tot stand komen dier plantenkiemen medewerken (ovisten). Deze beide praeformatie-richtingen vonden steun in de mikroskopische waarneming, dat stuifmeelkorrels, in water gelegd, barsten en hun inhoud doen naar buiten treden. Koelreuter kon het met deze theorie niet vinden; hij beschouwde de door het stuifmeel afgescheiden olieachtige massa als de bevruchtende stof, die zich met de stempelvloeistof vermengen zou, welk mengsel door den stijl heen naar het vruchtbeginsel gevoerd zou worden. In het begin van zijn werk meent hij in de stempelvloeistof de eigenlijke vrouwelijke stof te mogen zien; later komt hij op grond van door hem genomen proeven tot de slotsom, dat de stempelvloeistof niets dan een geleidende rol speelt, en de eigenlijke vrouwelijke stof dus in het vruchtbeginsel aanwezig moet zijn.

Het barsten van het stuifmeel, dat in gewoon water plaats vond, bleef volgens hem op den stempel achterwege.

Lang bleef men op dit standpunt staan; door de weer oplaaiende strijd over het sexualiteitsvraagstuk werd de aandacht van deze dingen afgeleid, totdat in 1823 Amici als door een toeval een belangrijke bijdrage tot de kennis van het bevruchtingsproces leveren kon. Amici was bezig met een onderzoek der stempelharen van Portulaca en zag, dat het stuifmeel, dat op den stempel aanwezig was, niet gebarsten was, maar gekiemd tot een stuifmeelbuis, waarin de inhoud een stroomende beweging vertoonde. Nadat Brongniart aantoonde, dat de vorming van een stuifmeelbuis een zeer algemeen verschijnsel was, slaagde Amici er in (1830), de stuifmeelbuis over zijn geheele lengte te vervolgen, d.w.z. tot het oogenblik waarop ze den zaadknop binnendringt, en bleek hem, dat iedere zaadknop door één stuifmeelbuis bevrucht werd. Dit was aanleiding, dat Schleiden, die met Schwann de grondlegger der cellenleer, volgens welke theorie alle organismen opgebouwd zijn uit cellen als elementaire eenheden, is geweest, het vraagstuk aanpakte en de waarnemingen van Amici met zijn eigen onderzoekingen in de richting der animalculisten, die zich in plantkundige wetenschap pollinisten noemden, uitlegde. Volgens hem zou de top van de pollenbuis, na in den zaadknop, die als broedruimte dienst deed, aangekomen te zijn, opzwellen en een celweefsel vormen, waaruit dan weer zaadlobben en verdere plantenorganen ontstaan zouden. Schleiden vond een aantal aanhangers, maar ook veel bestrijding. Weer was het Amici, aan wien we de eerste krachtige protesten tegen Schleidens meening danken: zijn waarnemingen toonden duidelijk aan, hoe vóór de intrede van de pollenbuis in den zaadknop reeds een duidelijke structuur bestond, een kiemblaasje, waaruit na een prikkeling door de stuifmeelbuis op een of andere manier, het zaad ontstond. Hoe de eigenlijke samenwerking tusschen stuifmeelbuis en kiemblaasje plaats had, was hem niet duidelijk; hij meende, dat door den wand van de pollenbuis heen de inhoud als vloeistof zou overgaan naar het kiemblaasje, een meening, die in meer vagen vorm reeds bij Koelreuter bestond.

Grooten steun ontving Amici, wiens artikelen doordat ze in het Italiaansch geschreven waren niet terstond de bekendheid hadden, die ze waard waren, van Hugo von Mohl, die zijn

publicaties in het Duitsch vertaalde en in de ‘Botanische Zeitung’ opnam, en van den genialen Wilhelm Hofmeister, den man, die in de negentiende eeuw ongetwijfeld het meest schitterende mikroskopische werk geleverd heeft.

Omstreeks 1839 was door Schleiden en Schwann de theorie opgesteld, dat alle organismen, hetzij planten of dieren opgebouwd zouden zijn uit cellen, d.w.z. uit kleine met eene slijmachtige stof gevulde blaasjes, welke stof later door von Mohl protoplasma genoemd werd. Na de ontdekking van Robert Brown, dat in bijna al die cellen een kern, een in bouw sterk afwijkend bolvormig lichaampje te vinden is, werd langzamerhand de beschouwing van Schleiden en Schwann, dat de wand van de cel het voornaamste deel zou zijn, verlaten en meer en meer beteekenis toegekend aan den inhoud, en vooral aan de kern. Hofmeisters onderzoekingen over den bouw van het kiemblaasje (embryozak noemde hij het) hadden nu vooral tot resultaat, dat wel deze embryozak een aantal kernen bevat, maar hieruit toch nooit meer dan één plantenkiem zich ontwikkelt.

Eigenlijk was het vraagstuk der bevruchting door de onderzoekingen van Amici en Hofmeister voor een groot deel opgelost; hun werk was zóó helder en zóó mooi uitgewerkt, dat van eenigen twijfel aan de juistheid hunner gevolgtrekkingen moeilijk sprake kon zijn. Maar toch achtte ons ‘Koninklijk Nederlandsch Instituut der Wetenschappen’ de zaak belangrijk genoeg, om er een prijsvraag over uit te schrijven; het door Schacht ingezonden antwoord, dat met goud bekroond werd, verdedigde de theorie van Schleiden; aan de afbeeldingen, die de verhandeling van Schacht verduidelijkten en de juistheid van zijn meening moesten bewijzen, ontbreekt volgens een kritiek van von Mohl ‘nichts als die Wahrheit’. Schijnbaar wordt aan den levendigen strijd een eind gemaakt door een publicatie van Deecke (1854) die in een door hem vervaardigd praeparaat van Pedicularis een zoo sterk bewijs voor de pollinisten-theorie van Schleiden ziet, dat hij meent te mogen schrijven: ‘Dieses Praeparat würde allein genügen die Schleiden-Schachtsche Befruchtungslehre als unumstössliche Tatsache festzustellen’; volgens Schacht waren zelfs door dit praeparaat ‘die Gegner dieser Ansicht für immer zum Schweigen verurteilt!’ Heel het werk van Amici, van Hofmeister, van von Mohl, drie botanici van grooten naam en schitterende bekwaamheid vernietigd door één praeparaat van een tot dusver onbekend

onderzoeker, wiens naam in de geschiedboeken der plantkunde bijna niet genoemd wordt!

Ongelukkig voor de pollinisten waren Hofmeister en von Mohl, bij wie zich spoedig Tulasne en Unger aansloten, niet zoo spoedig overtuigd van de bewijskracht van Deecke's publicatie, als Schacht. Reeds twee jaar later (1856) wordt door Radlkofer voorgoed de strijd beslecht, maar nu ten voordeele van de door Amici gegrondveste leer, waarna Schacht volkomen eerlijk zijn ongelijk bekent, en Hofmeister dus als overwinnaar uit den strijd treedt.

Radlkofer deed nog een stap in de goede richting; hij meent, dat de bevruchting niet door het diffundeeren van den vloeibaren inhoud der pollenbuis kon plaats hebben, maar dat de geheele inhoud door den wand heen breekt, en ongeveer te vergelijken zou zijn met de spermatozoïden van varens.

In denzelfden tijd, waarin levendig strijd gevoerd werd omtrent het bevruchtingsproces bij hoogere planten, was ook in de kringen der botanici twijfel gerezen aan de juistheid van het heerschende dogma, dat lagere planten: varens, mossen, schimmels, wieren alle sexualiteit zouden missen. Wel waren reeds in den tijd van Koelreuter en Linnaeus hier en daar vermoedens geuit, dat aan bepaalde deelen van paddestoelen bijv. een bevruchtingsfunctie moest worden toegekend, en hadden in het begin der negentiende eeuw reeds Vaucher, Ehrenberg, Nees von Esenbeck en Bischoff onderzoekingen gepubliceerd, die vóór de aanwezigheid van een sexueel verschil bij enkele Kryptogamen pleitten, maar de groote ontwikkeling van dit vraagstuk zou komen van den zelfden kant als bij de Phanerogamen: het waren Unger en Hofmeister en naast hen Nägeli, Mettenius, Thuret, de Bary, aan wie het schitterende werk over de bevruchting der Kryptogamen te danken is.

Door de samenwerking van al deze geleerden kwam weldra de opvatting tot stand, dat sexualiteit een zeer algemeen verspreid verschijnsel is in het plantenrijk, maar toch bleef er één punt, dat onopgehelderd was: wat was eigenlijk te beschouwen als het principieële van het bevruchtingsproces?

Voor zoover de Kryptogamen betreft, werd deze vraag beantwoord door Pringsheim, die de eerste aflevering van de door hem gestichte Jahrbücher für wissenschaftliche Botanik opende met een publicatie over het bevruchtingsproces bij

Oedogonium, een in onze slooten zeer algemeen groenwier. Hij ontdekte, dat hier een volkomen versmelting plaats had tusschen het protoplasma van het mannelijk spermatozoïd en dat van de vrouwelijke eicel: uit de beide afzonderlijke cellen wordt er één, die nu tot verdere ontwikkeling in staat is (1856). Duidelijk werd hierbij nu, voor zoover de stand der wetenschap het toeliet, het beginsel der sexualiteit herkend: versmelting van twee cellen tot één.

Zoo was men dus op het gebied der Kryptogamen, die zich voor mikroskopisch onderzoek veel beter leenden dan de Phanerogamen, in een vijftien jaar tijds een heel eind gevorderd, en als het ware een mijlpaal op den langen weg van wetenschappelijk onderzoek opgericht.

De vraag van beteekenis, wat als het principe van het bevruchtingsproces te beschouwen is, werd nu overgebracht naar het terrein der algemeene biologie; het was een vraag, die niet alleen voor botanici maar ook voor zoölogen belang had.

De eerstvolgende mijlpaal werd in 1876 geplaatst door Oscar Hertwig: zijn onderzoekingen over de bevruchting van zeeëgeleieren leidden hem tot de zeer belangwekkende waarneming, dat bij de bevruchting niet alleen de beide protoplasma-massa's van eicel en spermatozoïde versmelten, maar dat ook de beide bolvormige lichaampjes daarbinnen, de kernen, elkaar naderen en ten slotte één kern vormen. Zoo is het beginsel van bevruchting geworden de versmelting der protoplasma-massa's gevolgd door een kernversmelting.

Eenige jaren later volgde een dergelijke ontdekking op botanisch gebied (1884): aan Strasburger gelukte het, dank zij de groote ontwikkeling der mikroskopische techniek, de kernversmelting ook bij Phanerogamen aan te toonen. De vrouwelijke kern ligt in de eicel, die als kiemblaasjes reeds door Amici en anderen waargenomen en beschreven werd; de mannelijke kern is aanwezig in de stuifmeelbuis, die zich aan den top opent en één van zijn kernen naar buiten laat treden, teneinde zich met de vrouwelijke kern te vereenigen. Ook bij de Phanerogamen blijkt dus hetzelfde bevruchtingsbeginsel te heerschen, als bij andere planten en in het geheele dierenrijk.

De derde richting, waarin zich de wetenschap na 1822 ontwikkelde, was de toepassing van het sexualiteitsbegrip: de bastaardeeringsleer. Een overzicht te geven van den gang dezer

onderzoekingen, waarvoor door Koelreuteur de fundamenten gelegd waren, zou ons thans te ver voeren en heeft op het hier besproken onderwerp geen betrekking; het is een gebied, waarop met koortsachtigen ijver gewerkt wordt, en waarop iederen dag steeds nieuwere en belangrijke resultaten en ideeën verwacht kunnen worden.

Een bladzijde uit het leven van Geel, (met onuitgegeven brieven.)

Dr. M.J. Aalbers-Hamaker.

BIJ het opruimen van oude papieren vond ik in een portefeuilletje een aantal brieven en briefjes uit de jaren 1834 en 1835 gericht aan den 15, 16jarigen H.G. Hamaker, en afkomstig van zijn ouders, zijn jongere zusjes en van Geel. Deze H.G. (Gerard) Hamaker, later als Graecus niet onbekend gebleven, was de zoon van H.A. Hamaker, hoogleeraar in de Oostersche talen te Leiden, een van Geel's beste vrienden. Gerard kon blijkbaar om zijn school, in '35 ook om zijn colleges, 's zomers niet zóó langen tijd buiten doorbrengen als de verdere familie - vandaar die correspondentie. Hij werd later de pupil van Geel; als zoodanig wordt er van hem nog al eens melding gemaakt in mijn 'Jacob Geel.' Aan de piëteit voor zijn vaderlijken vriend en leermeester, die hem alle brieven van Geel bijeen heeft doen bewaren, had ik de stof voor mijn proefschrift te danken. Wel was ik dus verrast toen ik niet lang geleden in een verborgen gebleven portefeuilletje op nieuw Geel's handje voor mij zag liggen. Waarom waren deze brieven niet bij den anderen bundel bewaard? De inhoud ervan verklaart het; de meeste zijn een herinnering aan de droevige dagen, in September en October 1835 doorleefd, toen Gerard te Leiden eerst de ziekte van zijn geheele familie, later den dood van zijn beide ouders moest vernemen. Het roodvonk had het gezin, dat dien zomer op het huis Rhodesteijn te Neerlangbroek doorbracht, aangetast.

De aandoenlijke kleine tragedie begint met een briefje van het 12 of 13jarig zusje Jet, gedagteekend 20 Sept. 1835, waarin het kind van het roodvonk haast niet rept. Zij wil Gerard maar eens schrijven, nu de familie eenige dagen langer op Rhodestein zal blijven wegens de ziekte van een der andere zusjes. Maar het bezoek van de familie Wttewaal en vooral

de perzikken en peren en appels die zij daarna van hun gasten ontvingen, hebben meer haar belangstelling dan de zieke Coos. De moeder voegt er een woordje bij, waarin zij zegt dat de toestand van Coos ‘niet erg of ontrustend is.’

De laatste acte eindigt met den brief van 7 October, van Geel aan Gerard, aanvangende met de woorden: ‘Dezen nacht omstreeks 1 ure, heeft U, lieve Gerard, de zwaarste slag getroffen, die U treffen kon. Uw lieve vader is niet meer.’ Wat daar tusschen ligt, voert door een bitteren strijd van hoop en vrees, door Geel en grootmoeder Camper tot den einde toe meegestreden, die op het bericht van de ziekte der moeder, te samen naar het besmette huis waren getrokken. Ook de bevrediging die de ziel, door een drama geschokt, zoo gaarne voelt dagen, ontbreekt niet gansch. 12 October, kort vóór de kinderen met Geel en Grootmoeder naar Leiden zullen terugkeeren, schrijft de vriend, dat Gerards ouders stellig tot hem zouden gezegd hebben, zoo zij zich van den naderenden dood waren bewust geweest: ‘Geel, zorg voor onze kinderen, zooveel gij kunt.’ Dàt heeft hij gedaan, ten zegen voor de kinderen, vooral den oudsten zoon - tot een troost voor zijn vereenzaamd gemoed.

Met den dood van de Hamakers begint de periode van Geel's leven, die het best is bekend geworden. Van zijn jeugd, van zijn gouverneurschap bij de familie Dedel, van het eerste tiental jaren in Leiden als 2de bibliothecaris doorgebracht, weten wij niet veel. Slechts dit, dat hij veel leed heeft gekend. Misschien veel meer vlijmend leed, dan deze onverwachte dood van zijn beste vrienden en de plotselinge uiteenscheuring van hun gezin, hem deed ondervinden - maar allicht nooit zóó schokkend. De vriendschap van Hamaker en Geel dagteekende waarschijnlijk van 1806[1]. Zij waren toen beide 17 jaar oud, en staan dan voor 't eerst ingeschreven als student aan het Athenaeum te Amsterdam. In de collegekamer zullen zij elkander wel hebben aangetroffen, o.a. bij professor D.J. van Lennep. Geel was de zoon van een kostschoolhouder, Hamaker koopmanszoon. Beiden, de laatste althans sinds den den dood van zijn vader, in bekrompen omstandigheden; maar wegens de schoone verwachtingen, die de professoren van hen hadden, door eenigen, o.a. door Van Lennep, met

1. Hamaker getuigt in zijn Academische Voorlezingen van 1835: ‘Wij althans hebben het bijna dertig jaren met elkander uitgehouden.’

raad en daad gesteund. In een brief van 9 Mei 1809, door Willmet, Hamakers leermeester in de Oostersche talen geschreven, las ik o.a., dat de student Hamaker niet in staat was zijn studiën verder voort te zetten, ‘schoon Prof. v. Lennep, ik, en nog eenige anderen dit reeds een geruimen tijd gedeeltelijk bekostigden, en zelfs bekostigden met genoegen, daar gem. Heer zo wel als ik nooit beter leerling gehad hebben.’

Het is een aanbevelingsbrief voor het Rectoraat te Bommel - de student moest helaas de maatschappij in. Een jaar later verliet Geel, nog niet gepromoveerd, het Athenaeum, om de betrekking van Gouverneur te aanvaarden van de zoons van Baron J.W. Dedel, nauw verwant aan professor Van Lennep. Geel had die betrekking aan de voorspraak van zijn leermeester te danken. Sporen van de vriendschap der beide studenten heb ik niet gevonden. Dan moet het tot 1822 duren, eer het lot de vrienden weer samenbrengt in een zelfde stad. Hamaker was in 1815 hoogleeraar te Franeker geworden; in 1817 verliet hij het stadje voor Leiden, waar hij eerst tot extra-ordinaris, later tot gewoon hoogleeraar in de faculteit der Wijsbegeerte was benoemd. Hij was intusschen getrouwd met Johanna Camper, een kleindochter van den geleerden Petrus Camper, en had al eenige kinderen in 1822, toen Geel zich als 2de Bibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden kwam vestigen. Toen is daar de bekende vriendschap gaan bloeien tusschen Bake, Geel en Hamaker. Geel ging op kamers wonen bij Van Leeuwen op het Steenschuur, misschien vlak bij de Hamakers, die in ieder geval in Leiden ook op het Steenschuur zijn begonnen. In het gezellige leven stond hij ver achter bij zijn vriend. Ongehuwd, ook niet verloofd, strijkt hij in Leiden neer. En het is of hij in het gezin van zijn vriend voldoening vond voor hetgeen hem zelf ontbrak. Nauwelijks toch is de taak, die hij aan den oudsten zoon van zijn overleden vrienden wilde vervullen, volbracht, of hij verklaart zijn liefde aan Carolina Reinwardt. ‘Het is Zondagavond klaar geraakt, hoewel het eigenlijk reeds sedert jaren een soort van troebele klaarheid had.’ Zoo schreef hij in '44 aan Gerard Hamaker, die door zijn huwelijk in '43 een eind had gemaakt aan hun samenwonen. Geel was dan ook wel een dierbaar vriend van ouders en kinderen, de laatste zoetjes aan tot een zevental aangegroeid; vele brieven getuigen het. Ook in de kinderlijke

briefjes der zusjes, die nog al eens schrijven aan den voor haar zoo gewichtigen oudsten broer, wordt ‘oom Koo’ (n.l. Geel) haast altijd genoemd. ‘Jan Noordziek[1] is thans met oom Koo bij ons, van morgen hebben wij gevischt. Jan vong er zes, maar oom Koo en ik geen een... Vaartwel lieve Gerard. Mijne zusters hebben geen tijd om u te schrijven want Jet schrijft aan oom Koo en Dora aan Oma Camper...’ Dàn weer voegt oom Koo zelf een grapje toe aan zoo'n kattebelletje. En als Geel evenals Gerard te Leiden is, verzoeken zij ‘zooals vanzelf spreekt, de groeten aan oom Co;’ dan weer is het Gerard die aan zijn ouders kan schrijven: ‘Donderdag heb ik met oom Ko geroeid en gezeild op het Galgewater tot bij Valckenburgh.’ Het is een alleraardigst tafereel, dat uit al die brieven voor den lezer opdoemt; een gelukkig gezin, waarvan de flinke, lieve, vroolijke moeder het middelpunt is. Volop genieten ouders en kinderen van de vacanties, 's zomers buiten doorgebracht, soms in Velzerbosch, dan in Rozendaal of bij Nijmegen, in 1835 op het oude huis Rhodestein te Neerlangbroek. Mij kneep het hart toe, toen ik aan de lectuur van de eerst nog onbezorgde briefjes begon, van Rhodestein geschreven. Want - ik wist het - vandaar zouden de kinderen, pas van het roodvonk hersteld, als weezen naar Leiden terugkeeren en zich met hun oudsten broeder hereenigen, die de droevige feiten uit brieven had moeten hooren.

De waarachtige goedheid van Geel is niet alleen in deze dagen gebleken; maar de indruk, dien men daarvan hebben kan, wordt door de volgende brieven stellig zeer versterkt.

20 September 1835 schrijft zusje Jet:

Rhodesteijn, 20 Sept.

Lieve Gerard. Daar wij hier nu eenige dagen langer blijven, dan wij gedacht hadden, moet ik u toch een paar regels schrijven; ik hoop dat gij mij ook een klein briefje zult antwoorden. Verleden week is mijnheer, de jonge heer en de jufvrouw Wittewaal bij ons geweest; zij aten dien dag bij ons. De volgende dag zonden zij vier en twintig perzikken voor mama en papa, en appels en peren voor ons. Mijnheer Lunenburg zendt ons ook nog wel eens wat. Gister is Naatje[2] bij ons gekomen, maar zij had niet veel nieuws bij zich, zij vertelde ons dat de roodvonk ook te Leyden was. Hoe vaart grootmama? Groet haar voor mij. Hebt gij Oom van Breda al eens weêr gezien? Die moet gij ook voor mij groeten, oom Koo zooals van zelf spreekt ook. Nu is er niet veel nieuws meer, dus vaarwel lieve Gerard.

Jet.

1. een zusterszoon.
2. de dienstbode.

Aan de keerzijde van dit briefje schrijft de moeder:

Gerard hebt gij uw jas al, of zit die opgesloten, ik zal Naatje de sleutel medegeven om hem te kunnen krijgen zoo hij op de blaauwe zolder hangt. Wees niet lui maar schrijf eens aan uwe moeder en zusters, want het is nu wel de moeite waard omdat wij langer blijven,.. Wij zijn heel wel behalve Coos, maar het is niet erg of ontrustend... Groet oom Koo zeer als gij hem ziet, hoe gaat het met Jan van Vloten,[1] en met uwe kennissen, en hoe bevalt het studentenleven U. drink niet te veel wijn bij Grootmoeder, want dan verwent gij. Dag lieve Gerard, gezondheid voor lijf, voor hart en hoofd.

Adieu.

Uwe moeder, J. Hamaker.

Daags daarop wordt de moeder ziek, en vier dagen later ontvangt de 16jarige Gerard een brief daarover van zijn vader:

Mijn lieve Gerard!

Zoo op het oogenblik heb ik Oma Camper en Oom Koo van Doorn afgehaald met de huifkar van Smerenburg. Zij zeggen mij dat gij gaarne spoedig eenige tijding van Mama enz. had, en ik haast mij dus u daaromtrent het een en ander mede te deelen. Koos is Maandag acht dagen, den dag na uw vertrek ziek geworden en Betsy tegen het einde dier week. Beide zijn door mama opgepast, en ik vreesde dus al spoedig dat Mama het ook krijgen zou. Zij wilde Piet absoluut des nachts bij zich houden, wat ik er ook tegen zeggen mogt. De overigen hield ik en houd ze nog buiten de kamer en die zijn dan ook nog flink en wel, zoowel als lieve Piet, die ik zoodra Mama ziek werd, dadelijk aan Betje heb overgegeven, die volstrekt niet op de ziekenkamer komen mag. Mama begon Maandag avond te klagen, een paar uur nadat mijne boeken en vele zaken, die wij hier voor een langer verblijf noodig hadden, naar Leyden waren afgezonden. Dingsdag en Woensdag heeft zij het vrij benauwd gehad, vermits de roodvonk niet uit wilde komen, en zij niet aan het zweeten konde raken. Vandaag begint zij recht rood te worden en dit is een goed teeken. Ik verbeeld mij zedert gisteren veel aan haar gewonnen te hebben, en wij gelooven geen van allen dat er reden tot ongerustheid is. Het ergst is dat het zooveel moeite kost, Mama in het bed te houden. Ik slaap thans in uw kamer.

Ik hoor met genoegen dat gij uwe collegien getrouw waar neemt. Hoe verlang ik de mijne te beginnen en u onder mijne vlijtige toehoorders te zien! Als het met Mama goed gaat, kom ik spoedig en neem Jet, Suze en Dora mede om hen uit de besmetting, die het ergst is, wanneer de zieken beter worden en vervellen, te verlossen.

Vergeet *vooral* niet, lieve Gerard, aan Naatje te doen weten, hoe het met Mama is. Oom Koo heeft haar dit stellig beloofd. Ga maar

1. Gerard logeerde toen bij de moeder van Jan van Vloten, zijn toekomstige schoonmoeder.

eens zelf naar haar toe. Gij vindt haar bij ons aan huis[1]. Nu vaarwel lieve Gerard! Vele groeten van Mama en ons allen.

Uw liefhebbende Vader,
Hamaker.

Rhodesteyn, 24 Sept. 1835.

NB. Vergeet uwe Hebr. en Arab. lectuur niet, en leer J. van Vl.[2] Arabisch lezen.

Rhodesteyn, den 26 Sept. 1835.

Lieve Gerard!

Gij ontvangt bij dezen een kort bulletin over Mama's ongesteldheid. Zij leidt nog sterk in de keel die echter langzaam ruimer wordt... Wij zijn echter zoo ik hoop en geloof, over het ergste heen, en het is dus zeer mogelijk dat ik tegen de helft der volgende week in de stad kom en Jet, Suze en Dora medebreng, om die voor de besmetting te beveiligen. Informeer u eens bij Naatje, of het mogelijk zou zijn die drie dames en u, door middel der bedden die reeds te Leyden zijn, te bergen. Meld mij dit zoo spoedig als gij kunt en geloof mij steeds van harte
Uwen liefhebbenden Vader.
Hamaker.
PS. Vele groeten van ons allen aan u en uwe huisgenooten.

Twee dagen later:

[Lieve, beste Gerard! 28 sept. 1835]

De zaken willen zich bij ons nog maar niet ten beste schikken, Mama is hard ziek. Gevaar is er wel niet, maar de Crisis is nog niet daar, en er is dus nog niets van te zeggen. Coos is weer hersteld, maar Suze en Jet hebben het sedert gisteren en heden ook weg, maar zoo het schijnt in een ligter graad dan Betsy, die echter langzaam begint te beteren. Intusschen zijn wij hier van vele dingen verstoken, die wij noodig hebben, iets hetgeen ondragelijk zou worden, wanneer er nog meer ziek worden, dat toch zeer mogelijk is. Ga dus na den ontvangst dezes dadelijk naar Naatje en zeg haar dat ik de volgende artikelen met den meesten spoed verlang te hebben.

1°. Het ledikantje[3] waarin oom Koo gelegen heeft met het daarbij behoorende bed, en dekens.

1. Op de Hooglandsche Kerkgracht.
2. Jan van Vloten.
3. Geel schreef eens spottend over zijn ‘lomp gewicht’: ‘Ko zal u verteld hebben, dat ik 136 pond weeg, schoon aan den haak.’

2°. Zooveel linnen lakens als er gemist kunnen worden. Er moeten altijd eenige overblijven, om te kunnen dienen, wanneer ik misschien voor eenige dagen in de stad kwam.

3°. Mijn winterhuisjas; de grijze namelijk, of anders mijn blaauwe jas met kragen.

4°. Eindelijk de vijf mantels van de kinderen. Deze moeten ten

huize van Oma Camper liggen, waar zij volgens het zeggen van oom Koo op den avond vóór het vertrek van Oma Camper, door Naatje bezorgd zijn....

Ik schrijf dit aan u omdat Naatje die meermalen blijken gegeven heeft, van onze brieven slechts half te verstaan, misschien de commissie niet goed zou volvoeren, en bovendien toch het adres niet kan schrijven. Beduid haar de zaak met de meeste duidelijkheid, en zorg dat de bezending niet later dan Dingsdagavond met de schuit van 9 uur naar Utrecht vertrekt... Denk eens tusschenbeide aan ons, lieve Gerard in onze treurige omstandigheden en geloof mij steeds

Uwen liefhebbenden Vader
H.A. Hamaker.
Rhodesteyn, 28 Sept. 1835.

Aandoenlijk slecht geschreven is de volgende brief:

Lieve, beste zoon!

Wanneer gij dezen brief leest, zal het u reeds bekend gemaakt zijn, dat uwe lieve Mama niet meer leeft; gij weet niet wat het mij kost arme Gerard, die schrikkelijke woorden daar neer te schrijven, en hoe treurig ik de toekomst inzie. Ik kon in den beginne niet weenen lieve zoon; want mijn ongeluk schijnt een droom, aan welks wezenlijkheid ik naauwlijks gelooven kan. Maar nu ik aan u schrijf, komen Goddank mijne tranen los, en ik hoop dat zij een weerklank zullen vinden in uw hart, en dat het u aansporen zal om de steun en troost van uwen armen, verlaten vader te worden, aan wien gij zoo innig en meer dan gij weet, dierbaar zijt. Gij moet u echter door uw gevoel niet laten wegsleepen, om buiten te komen. Dat zou zeer onvoorzichtig zijn en u zonder dat gij hier eenig nut kunt stichten, aan het gevaar der ziekte blootstellen. Ik verzoek u dus ernstig, zeer ernstig, te Leyden te blijven.

Uw arme en liefhebbende Vader
Hamaker.
Rhodesteyn, den 29 Sept. 1835.

Dit briefje, zóó droevig, is het laatste dat Gerard van zijn vader heeft kunnen ontvangen. Geel zal nu verder den jongen op de hoogte houden.

[Neerlangbroek, 30 sept. 1835]

Het is een harde post, beste Gerard, aan U te schrijven, na zulk een verlies, wannneer men het gevoelt, gelijk ik. Ik heb diep medelijden met U en uwe zusters, omdat ik zooveel van U allen houd, en omdat misschien zelfs gij, niet *geheel* gevoelen kunt, wat U ontvallen is. Ik wil U, vooral in deze oogenblikken, beste Gerard, niets verwijten; maar gij weet wat het zeggen wil wanneer ik U een regt bedroefd en

verteederd hart toewensch, en dat gij nu Uzelven plegtig beloven moogt, uwen vader te troosten, en lief en hupsch met hem te zijn, zooals hij het noodig zal hebben. Want er zullen pijnlijke dagen volgen, en het harde verlies uwer lieve, engelachtige moeder, wier waarde gij nog niet geheel hebt gekend, zal altijd gevoelig blijven, en de dierbare zal

gemist worden. Ik kan hierover *nu* niet langer aan U schrijven, het zal ons menigmaal stof tot onderhoud geven; thans ben ik hartstogtelijk en diep, regt diep geschokt. - Maar mijn gezondheid lijdt niets. Uwe grootmama, de arme ongelukkige vrouw, houdt zich bedaarder dan ik gehoopt had, maar zij ondervindt een bitter lijden. Koos is geheel beter, maar moet voor togt bewaard worden; Betsy vordert en Jet en Suze zijn nu in het midden der ziekte; maar het staat goed, en met goede verzorging kunnen zij spoedig hersteld zijn. Uw arme vader is een weinig ongesteld van den schok en ligt te bed; maar het schijnt niet, dat hij de ziekte onder de leden heeft. Dat zal zich spoedig herstellen, de dokter belooft het ook. Ik schrijf morgen weer. Groet allervriendelijkst Mevr. van Vloten van uwe Grootmama en van mij.

Vaarwel, mijn lieve Gerard
Uw vriend J.G.
Neerlangbroek, 30 Sept. 1835.

Uw vader heeft u een goeden raad gegeven in Leiden te blijven. Gij zoudt weinig kunnen helpen, en wat baatte het u, misschien zelf door de kwaal aangetast te worden? Een ding smert mij er in, dat gij den laatsten pligt der begrafenis niet aan uwe lieve moeder vervullen kunt. Goddank, dat ik zooeven verneem, dat uw oom Breda[1] overkomt; ik zou anders misschien geheel alleen haar overschot aan het graf moeten vergezellen; en dat zou mij te zwaar vallen: een groot deel van mijn levensgenot zinkt met haar in het graf.

(3 October.)

Dat was een goede brief, lieve Gerard, dien gij aan uw vader geschreven hebt. Ach, ik heb hem dien voor zijn bed moeten voorlezen. Gij weet dat de aandoening en de schrik zijn zenuwgestel geschokt hebben, zoodat zich reeds de eerste verschijnselen van eene beroerte vertoonden; dat is, God zij dank, afgewend. Nu schijnt het, dat het roodvonk er bij gekomen is. Misschien in een minder hevigen graad. Maar zijn hoofd lijdt toch veel. Zijn toestand is tusschen gezonde redeneering en ijlhoofdigheid in; maar hij is meestal geëxalteerd. Ik zie in zijnen toestand niets bedenkelijks, maar nu het roodvonk er denkelijk bij is, zal ik het op den dokter van hier niet alleen laten aankomen. Hij is waarlijk kundig en bedaard, maar toch nog jong. Wees overtuigd, jongenlief (maar gij weet het) dat ik alles doe wat ik kan om hem te helpen en op te passen. Onze toestand is akelig, akeliger dan ik u schilderen kan. Vermoeijing van ligchaam, en hartstogtelijke spanning der ziel. Maar ik vlei mij toch, dat wij elkander allen in welstand te Leyden ontmoeten zullen - ééne minder, lieve, beste Gerard! die zoo onmisbaar was; och, ik vind u arm, dat gij niet met de uwen zijt; maar het zou dwaas zijn, een gevaar te willen deelen, zonder dat gij nut zoudt kunnen stichten. Al de buren zijn voorkomend met aanbieding van ververschingen, maar handenhulp blijft grootendeels achter; men mijdt het verpeste Rhodesteyn. Ik verlang zeer naar de komst van Naatje; want zoo ik geen behoorlijke nachtrust heb, houd ik het niet

1. J.G.S. van Breda, hoogleeraar te Leiden in de geologie.

uit. Uw grootmama is vermoeid, maar wel: ik bewonder hare bedaardheid. Jet heeft vandaag een uurtje opgezeten; arme Suze heeft het moeilijker, vooral hindert haar de spruw, en hoofdpijn; Betsy moet nog meest in bed blijven, en Koos is hersteld, maar moet de kamer nog houden. Vaarwel, lieve Gerard, en groet uwe tegenwoordige huisgenooten van uwe Grootmama en van mij.

Uw vriend J.G.
Rhodestein, 3 Oct. 1835.

Neerlangbroek, Zondag 4 Oct. 11 ure voormiddag.

Sedert ik U gisterenavond om 5 ure geschreven heb, lieve Gerard, is de toestand van uwen Vader niet verbeterd. Ik heb Prof. Suurman per expresse uit Utrecht laten halen, die met den Dokter hier geconsulteerd heeft, en alles wat deze gedaan had, goedkeurde. Maar de Hr. Suurman heeft mij verklaard, dat uw Vader in een groot gevaar is. Van het eerste oogenblik der ziekte af, is er eene opzetting van bloed naar de hersenen geweest, en nu is de arme sedert 24 uren in een volkomen delirium, dat ik den ganschen verleden nacht heb moeten aanhooren; op raad van den Hr. Suurman, hebben wij den nacht door, bloedzuigers aan zijn hoofd gezet, en het bloeden aangehouden. Helaas, tot nu toe, zonder effect. Volgens afspraak is er een expresse naar Utrecht zoo even vertrokken, om den Hr. Suurman berigt te geven, hoe de nacht geweest is; hij zal dezen avond terug komen. Ik voor mij ben mat en stomp, Gerard, en eene machine die helpt; over vooruitzichten en toekomst denk ik niet, ik kan het ook niet. Met de overigen gaat het wel; maar de arme Piet heeft het kwaad onder de leden. God zal den lieveling uwer moeder sparen, hopen wij. Eer ik dezen verzend, schrijf ik er dezen avond nog iets bij; ik kan nu niet meer; de oppassing van uwen lieven vader laat mij geen tijd meer.

4 ure namiddag. De toestand van uw vader blijft dezelfde: het delirium houdt aan. Indien de koorts tegen den avond zich verheft, zie ik een kommervollen nacht te gemoet. Bij zulk een lange ijlhoofdigheid is het te vreezen, dat er zich eene inflammatie in de hersenen gezet heeft; maar de redding is toch niet onmogelijk. Naatje is zoo even aangekomen. Ik had die hulp noodig. Bij Piet begint het roodvonk sterk uit te breken; daardoor kan de arme kleine er gemakkelijk en spoedig doorheen komen. Morgen schrijf ik met de diligence nader. Bij Suze, die het hardst ziek is, begint het te schikken; met de overigen gaat het steeds vooruit. Dora loopt nog vrij, maar voor hoe lang? Zij kan nu niet meer buiten de besmetting blijven, nadat Piet aangetast is. Uwe Grootmama en ik zijn wel, uitgenomen vermoeijing, en zielsafmatting. Groet Mevr. v. Vloten vriendelijk van uwe Grootmama en van mij, en deel deze berigten mede. Ik moet U nog steeds bidden, lieve Gerard, dat gij niet overkomt. Uwe Grootmama en Oom v. Breda zijn van dezelfde meening. Vaarwel lieve vriend, het is mij een harde taak geweest aan een zoon zulke tijdingen van zijn vader te zenden; maar ik doe best, de waarheid precies te melden. God geve morgen uitkomst.

J.G.

Maar morgen bracht geen uitkomst. De eenige troost, die Geel in zijn briefjes van 5 Oct. 11 ure voormiddag en 5 ure namiddag den zoon kan geven is deze, dat 'tijd gewonnen veel is in het geval van uwen vader.'

6 Oct. lijkt de toestand gunstiger:

[6 oct.]

Er is beterschap, lieve Gerard; sedert dezen ochtend om 11 ure, is de arme lijder, na verschrikkelijke benaauwdheden doorgestaan te hebben, tot eenige kalmte gekomen; de inflammatie schijnt verminderd, en het delirium is minder vaag, en concentreert zich nu geheel op zijn eigen toestand. Hij schijnt er zelf bewustheid van te hebben. Ik heb hoop, en onze docter hier meent ook goede teekenen te bespeuren. Ik wacht met ongeduld den avond, wanneer Prof. Suurman mij beloofd heeft, weder te zullen komen. Misschien is de crisis doorgestaan, en is uw vader gered. God geve het. Piet was een oogenblik geleden, stil en speelde op den schoot van Betje.

De volheid van de borst en de slijm hinderen uw vader erger. Vaarwel, lieve Gerard; groet Mevr. v. Vloten van ons.

Neerlangbroek.

t.t. G.

Maar de beterschap was slechts schijn.

7 October 1835.

Dezen nacht omstreeks 1 ure, heeft U, lieve Gerard, de zwaarste slag getroffen, die u treffen kon. Uw lieve vader is niet meer. Ik schrijf het U in weinig woorden, omdat gij reeds sedert twee dagen daarop voorbereid waart. Arme Gerard, ik beklaag u zoo hartelijk; gij weet welke standvastige en langdurige vriendschap mij aan uwen vader verbond; die band is losgescheurd, en ik breng gaarne al mijne liefde en genegenheid, die ik voor uwe ouders had, op U, ongelukkige, ouderlooze kinderen over. Ik lijd veel, Gerard, en ik heb deze laatste dagen veel geleden; dat begrijpt gij misschien niet zoo geheel en al.

Loop terstond na het ontvangen van dezen brief naar uwen Oom v. Breda, en spreek met hem af, of hij het noodig rekent, dat gij ten minste voor éénen dag overkomt om uwen vader mede naar het graf te vergezellen. De begraving zal aanst. Zaterdag *moeten* geschieden. Het zou kunnen ingerigt worden, dat gij, om alle mogelijke besmetting te vermijden, slechts voor een paar uren in een afgezonderd deel van Rhodestein waart, en daarna weder naar Leiden terugkeerde. Maar ik wil en mag in deze zaak niets raden noch beslissen. Zoo uw oom misschien reeds hierheen vertrokken is, na de ongunstige tijding van gisteren, dan moet gij met Mevr. v. Vloten of beter nog met docter Salomon raadplegen. Vaarwel, lieve Gerard; ik verlang in allen geval u weder te zien en de hand te drukken. Het gaat met de overige zieken wel. Uw Grootmama en ik blijven gezond.

Uw vriend G.

Bezorg nog dat inligg. advertenties geplaatst worden aanst. *Vrijdag* en *Maandag*.

Het laatste briefje van zusje Dora, waarop Geel in den volgenden, laatsten brief zinspeelt, is jammer genoeg, niet bewaard gebleven.

[Neerlangbroek, 12 oct. 1835]

Ik heb u de belofte laten doen door Dora, dat ik U schrijven zou, lieve Gerard, en ik houd ze, ofschoon het mij moeite kost, niet zoo zeer, omdat ik mat ben van ligchaam en ziel, maar omdat het zulk een treurigen pligt is, voor den eersten keer geliefde ouders te vervangen, wanneer zij pas den laatsten adem gegeven hebben. En toch weegt die pligt mij zwaar op het hart, beste jongen! Geen van uwe beide ouders hebben op hun ziek- en sterfbed kunnen spreken of een wensch kunnen uitdrukken aan den vriend, die hun lief was, en die hun trouw bleef tot in besmettelijke krankheid, tot in den dood. Maar indien zij hadden kunnen spreken, en zij hun einde tegemoet gezien hadden, wat zouden zij het eerst tot mij gezegd hebben? Och zeker, 'Geel zorg voor onze kinderen, zooveel gij kunt.' Dat zouden zij gedaan hebben, Gerard, ik weet het, en gijl. allen weet het, gij vooral, die tot jaren gekomen zijt, waarin het verstand begint te onderscheiden en te beseffen, en het hart dieper te gevoelen. Wat de loop der omstandigheden zijn zal, en welke maatregelen er voor u allen zullen *moeten* genomen worden, ook door drang van Wet en gewoonte, weet ik nog niet, maar ongetwijfeld zal men het mij dank weten, dat ik mij bij U, bij voorraad, nader aansluit, en men zal het mij niet betwisten, wanneer ik, de bekommering van uwen vader over U herdenkende, U mijne vaderlijke zorg aanbied. - Er is iets in mij, dat mij zegt, dat u dit niet onaangenaam zal wezen, daarover behoef ik niet in het breede te schrijven. Ook over al het andere kunnen wij beter spreken.

Wat ik nu schrijven wilde, beste Gerard, is dit. Gedraag u in deze treurige dagen zóó, dat gij rekenschap doen kunt aan uw eigen geweten, aan den geest van uw overleden vader, aan mij.

Arbeid, arbeid, om Gods wil, en hoed u voor ledigheid, en bezoek uwe collegiën met vlijt en *naauwkeurigheid.* De oogen zullen nu op U geslagen zijn, nog meer dan anders; en men zal ook daaruit oordeelen, hoe uw hart gesteld is, en of gij den vader waardig geweest zijt, die het land met zijn naam eer bijgezet heeft. Lees en herlees en herdenk deze weinige woorden, Gerard. Zij zijn het thema waarover ik lang zou kunnen uitweiden. Maar met U is dit niet noodig. Ik zal hier inmiddels nadenken welke maatregelen ik voor het vervolg nemen kan, die U nuttig en aangenaam zijn kunnen. Indien gij van uwen kant iets op het hart hebt, stort het voor mij uit, en schrijf mij. Gij hebt van nu af aan geen ouder noch beter vriend dan

J.G.

Neerlangbroek, 12 Oct. 1835.

Het gaat ons allen vrij wel, uwe zusters hebben reeds eens opgezeten. Het is waarschijnlijk, zegt de docter, dat wij, zoo voortgaande, heden over acht dagen naar Leiden zullen kunnen vertrekken. Dat geve God. Deze spelonk wordt akeliger dan ik U beschrijven kan.

Zeven weezen, tusschen 16 en twee jaar oud, die nu terug zullen komen in het ouderlijk huis op de Hooglandsche Kerkgracht, maar beroofd van het ééne noodige: de warmte, de liefde, de zon, in hun jonge leven. Familie was er niet veel. Grootmoeder Camper leefde nog, en haar eenige zoon; van hem hoort men echter niets. Misschien dat toen reeds moreele en lichamelijke ongezondheid hem ongeschikt maakte om eenige verantwoordelijkheid te dragen. Professor van Breda leefde nog, weduwnaar van een jongere zuster Camper. Dat was al. Maar - de vriend is er; de vriend, die de meeste der kinderen in de wieg had gekend, die wist, in welken geest de opvoeding was geleid, die van dezelfde geestesrichting was als de vader, die, bovenal, innig veel van beide ouders had gehouden. Wie zal beter hun plaats, althans die van den vader, kùnnen vervullen dan hij? Hij voelt het; hij verwerkt het gedeeltelijk in die ‘spelonk’ Rhodestein - de laatste brief vandaar aan Gerard geschreven, heeft een troostrijk perspectief.

Geel werd tot toezienden voogd der kinderen benoemd en is gaan samenwonen met den oudste, Gerard, in het huis der Hamakers op de Hooglandsche Kerkgracht. Zoo werd hij vanzelf de leider en raadgever van den jongen student; de band tusschen hen is in die jaren zeer nauw aangehaald. Grootmoeder Camper nam de meisjes en den kleinen Piet tot zich; wanneer zij sterft in '49, aarzelt Geel niet, de twee minderjarige van de meisjes bij zich in huis te nemen, al werd daardoor het gelukkig rustig samenleven met zijn vrouw min of meer verstoord. De brieven, sinds '36 door Geel geschreven aan Gerard, zijn door dezen te zamen bewaard. De eerste daarvan, geschreven toen zijn pupil een reisje deed in den zomer van '36, en hij zelf alleen was achtergebleven in Leiden, getuigen nog van het verdriet om de gestorven vrienden. Waarom schrijft de jongen toch niet; kan hij niet begrijpen, dat zijn vaderlijke vriend zich nog niet zóó eenzaam had kunnen voelen als nu, nu in de vacantie de dagelijksche plicht ontbrak en hij voor 't eerst de uitstapjes naar het zomerverblijf der vrienden moest ontberen? ‘Ik ben ook *exigeant*, mijn lieve Gerard! kon ik niet stil en tevreden wezen in een groot, hol huis, waar alle voorwerpen mij een wreed verlies herinneren, terwijl ik niemand zie, en niemand mij toespreekt, dan dien ik uit pligtpleging op zoek, en opdat mijn stem in mijn

mond niet verroest? Zoo zit ik nu bijna veertien dagen. Prof. Bake is vertrokken, en zijn vertrek doet mij gevoelen, dat hij, ik zou haast zeggen, het *eenigste* is, dat mij in Leyden overgebleven is en met mij gevoelt, en mij ondersteunt. De band, dien vriendschap, medelijden, en waarom ook niet erkentelijkheid moest versterken, blijkt zwak te wezen, en dreigt te breken; want *mijn* hart is niet tevreden met koude beleefdheid, waar hartelijkheid pligt was, en waar ik geen nut *kan* stichten, daarvan verwijder ik mij liever, en breek dat weg, waaraan ik toch geen steun heb[1]. - Maar op *U* heeft mijn hart gerekend, als op een aangenomen zoon.... Het geschrevene is mij daar zoo ontvallen; in mijne harde leerschool leer ik dagelijks meer *verkroppen*...

Gelukkig, dat hij in een volgenden brief o.a. kon schrijven: ik heb maar een kwartier uurs vóór dat de post gaat, om u te vertellen dat gij een beste vent zijt, en mij *veel meer* genot door uwen brief geeft, dan eerst verdriet door uw stilzwijgen en verzuim. - Gij hebt verstand genoeg om te hebben kunnen bespeuren dat die Groningsche brief in een zwart oogenblik geschreven was. Ik heb anders nog al vermogen op mij zelven; maar hier begaf het mij. Er is niets meer tegen u in mijne ziel, beste Gerard, en alles is over...

Zoo gij moed hebt Langbroek te bezoeken (doe het), dan weet gij, waar uw pelgrimstocht u voeren moet; en sta dan eens een poos te denken bij het graf, waar zooveel dierbaars rust, en mij zooveel tranen ontrold zijn.'

1 Deze zinsnede slaat op de verhouding tot de oude Mevrouw Camper.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Wetenschappelijk werk.

Dr. G. Kalff. Inleiding tot de studie der Literatuurgeschiedenis. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1914.
Frans Bastiaanse. Overzicht van de Ontwikkeling der Nederderlandsche Letterkunde. Met bloemlezing en illustraties. Deel I. - Nederl. Bibliotheek No. 290-293.
Karel van den Oever, Kritische opstellen. - Antwerpen, Boekhandel 'Veritas.' 1913.
E. d'Oliveira. 'De jongere Generatie' (Vervolg op 'De mannen van '80'). Geïllustreerd. Nederl. Biblotheek. No. 276-278.

Het boek van Prof. Kalff is breed-opgezet werk, dat, zijn titel getrouw, den lezer in waarheid *inleidt* in de studie der literatuur-geschiedenis. En de schrijver verricht de taak die hij zich stelde op eene wijze die evenzeer getuigt van ontzachlijk veel kennis en belezenheid als van een onbekrompen opvatting.

De auteur deelt zijne stof in vijf hoofdstukken in. Hef eerste geeft algemeene beschouwingen over de begrippen literatuur, proza, poëzie enz. in onderscheidene tijden en bij onderscheidene volken; ook gaat het de langzame, zich door de tijden heen ontwikkelende wording der literatuurgeschiedenis na. De beide volgende hoofdstukken handelen over de schrijvers en hunne werken; hierin wordt breedvoerig gesproken over uiterlijk en innerlijk leven der auteurs, over eigenschappen van den kunstenaar en zijne verhouding tot de werkelijkheid, waaruit de schrijver gaandeweg kwam tot de rubriceering: idealisme, realisme, naturalisme.

Het vierde hoofdstuk handelt over het publiek, en de wijze waarop kunstenaar en publiek zich verhouden, waarna een slot-hoofdstuk duidelijke begrippen bijbrengt omtrent het wezen der literatuur-geschiedenis.

Opzettelijk gaf ik - zeer in het kort - den inhoud der hoofdstukken weer; hieruit blijke, dat het boek, zoowel in opzet als in behandeling, de uiting is van een persoonlijk geestesleven.

Dit kwam het werk ten goede, en al moge er op sommige bladzijden misschien wat veel geclassificeerd, wat veel gedefinieerd zijn ten opzichte van kunstwerk als uiting van gemoedsleven dat zich zoo moeilijk positief behandelen laat, zeker is dat de auteur nergens in eerbied voor kunst en kunstwerken is te kort geschoten.

In verband hiermede neem ik uit de voorrede dezen karakteristieken zin over:

'Wat in deze Inleiding van algemeen nut kan zijn, moge zijn werking op jongeren niet missen; wat voortgekomen uit de individualiteit van den samensteller, niet past voor anderen, moge ieder vervangen door hetgeen strookt met zijn bijzonderen aanleg. Dat sommige onderdeelen van dit werk - ik heb het oog vooral op de Literaire genre's - beter door een scheppend kunstenaar, tevens kunsthistoricus en kunstcriticus, kunnen

worden geschreven, daarvan ben ik overtuigd; moge dit boek een of meer hunner aanleiding geven, hun meerderheid in dezen metterdaad te toonen.'

Toch kan ik naar aanleiding van deze uiting niet nalaten te vragen: heeft niet juist de literatuur van de laatste vijfentwintig jaren veel belangrijks voortgebracht op kunst-critisch gebied, dat de schrijver van dit werk zwijgend is voorbijgaan? Hebben Kloos en Van Deyssel - om nog maar te zwijgen van Gorter, Mevr. Roland Holst en anderen[1] - niet fijn geanalyseerd, niet met bewustheid baangebroken en nieuwe wegen aangewezen? Is hun fijn-zinnig woord van minder waarde dan een uitspraak van bijv. Beets, die men in ditzelfde verband herhaaldelijk genoemd vindt?

Overigens een werk, dat met fijne distinctie is geschreven. Wat betreft het leveren van letterkundige critiek, haal ik nog de volgende uitspraak aan:

'Dat uit het critisch werk van kunstenaars veel te leeren valt, is duidelijk gebleken uit de voorgaande bladzijden, waar telkens een beroep is gedaan op de uitspraken van auteurs. Bij eenig nadenken is dat ook licht te verklaren. Een letterkundig kunstenaar staat zooveel dichter dan den criticus bij den auteur, wiens werk hij aan een critische beschouwing onderwerpt; in menig opzicht kan een dichter slechts door een dichter ten volle worden begrepen.'

De schrijver demonstreert dit door het aanbalen van Shelley's vers op Coleridge:

> You will see Coleridge; he who sits obscure
> In the exceeding lustre and the pure
> Intense irradiation of a mind
> Which, in its own internal lightning blind,
> Flags wearily through darkness and despair -
> A cloud-encircled meteor of the air,
> A hooded eagle among blinking owls.

Voor wie waarlijk inzicht in letterkundige richtingen en verschijnselen wil krijgen, voor wie in het diepere wezen der literatuur-geschiedenis wil doordringen, is dit boek van het hoogste nut; Prof. Kalff is een ervaren en kundig leidsman, aan wien men zich, bij vrijheid van eigen opvatting die den lezer hier ruimschoots gelaten wordt, veilig kan toevertrouwen.

Ofschoon minder op wetenschappelijken basis gesteld dan het vorige, is het werk van den dichter Bastiaanse toch geenszins de arbeid van den artist alléén. Zijne korte literatuur-historie mag aanspraak maken op uitgebreide aandacht.

De schrijver heeft zich veel, met uitstekenden uitslag bekroonde, moeite gegeven om de stroomingen en stroompjes die onze letterkunde voor een grooter of kleiner deel hebben beheerscht, bijeen te brengen, en daardoor een geheel te vormen dat de wording der Hollandsche literaire kunst in beeld brengt. Men bemerkt dat men in dit boek staat tegenover een naarstig en conscientieus werker, die veel heeft gespeurd en gevorscht.

De wijze van opvatting is zeer eigenaardig en maakt het werk van den heer Bastiaanse tot een gewrocht van geheel eigene waarde. Het boek heeft namelijk - zooals de schrijver in zijne inleiding terecht opmerkt - het

1. Adama van Scheltema's Grondslagen zijn vermeld; Verwey wordt eenige malen genoemd.

karakter van eene beredeneerde bloemlezing; telkens vindt men een grooter of kleiner onderdeel besproken, en daarna een aantal teksten, die den persoon of het tijdvak typeeren waarover de voorafgaande bespreking loopt. Niet alleen van de Hollandsche auteurs vindt men fragmenten opgenomen, doch waar het den schrijver wenschelijk voorkwam tot het vastleggen van het verband met de breedere literaire strooming waaruit zoo dikwijls eene nationale kunstuiting voortkwam, heeft hij ook teksten van buitenlandsche dichters geciteerd. Zoo vindt men enkele vertalingen van Dante en Ronsard.

Het eerste deel loopt tot en met de behandeling van Hooft. Het is een kloek stuk werk dat een helder overzicht geeft, en vooral door evenwichtige, onderscheidende nuanceering van hoofd- en bijzaken uitmunt. Het is de arbeid van een dichter, meer dan die van een geleerde; toch heeft het historische element in geen enkel opzicht schade geleden. Doch voornamelijk uit aesthetisch oogpunt bezien, komt de stof in hare juiste waarde-bepaling vóór ons, en gesteld in een helder-uiteengezet verband met mystische en wijsgeerige stroomingen. In dit kader is ook de behandeling van Erasmus, en het geciteerde uit zijne werken volkomen goed gezien.

Enkele opmerkingen van ondergeschikt belang teekende ik bij de lezing aan. Bij de beschouwing van de ridder-romans had ik gaarne het onderscheidene karakter der soorten iets dieper aangegeven gezien, al ging dit in den betrekkelijk kleinen omvang wellicht bezwaarlijk. Ook stel ik de kunst der middeleeuwen over het algemeen hooger dan de schrijver van dit werk het doet, en de naïeve, half-onbewuste vereering voor een symbool, de kinderlijke uitingen dier kunst-in-wording zijn mij liever dan vele uitgesponnen analyses met ‘zielkundige diepte’, door den heer Bastiaanse een der kenmerken van poëzie genoemd. Ik wil dit natuurlijk allerminst ontkennen, en zonder dat ik iets wil afdingen op hetgeen de schrijver op pag. 24-26 opmerkt over het wezen der kunst, toch schijnen mij dergelijke abstracte uitweidingen van betrekkelijke waarde.

Maar nog eens: dit zijn opmerkingen van ondergeschikt belang. De heer Bastiaanse schreef een waardevol werk, uitgaande van een constant beginsel, en hoog-gehouden door een doel-bewuste persoonlijkheid.

Minder door bezadigdheid, doch sterker door het vuur eener persoonlijke overtuiging onderscheiden zich de kritische opstellen van den heer Van den Oever.

Uit dit boek spreekt een persoonlijkheid. Bij het doorlezen van deze opstellen gevoelt men dat het ‘Perisse le monde plutôt qu'un principe’, als motto gekozen voor den geheelen bundel, hier meer is dan een phrase.

De waardeering die in deze woorden ligt opgesloten houdt volstrekt niet in dat ik alles wat dit lijvige boekdeel aanbiedt voor mijne rekening zou willen nemen.

‘Voor Kristus, Vlaanderen en Kunst’, schrijft de auteur aan het begin, en dit standpunt vindt men nader omschreven op pag. 25:

‘.... meer dan in een kerkelijke vorm, moet de katholieke kunst het heele menschelijke leven omvatten, omdat het essentieele begrip van heur wezen - let wel, zonder aanpassing - gansch de kern van ons algemeen leven zelve is en het eigenlijke geeestelijke bloed vormt waardoor ieder der menschen, willens nillens, leeft naar dien geest. Elke mensch is van natuurlijken aard katholiek; iedere normale, gezonde uiting van hem kan het onwillekeurig zijn; alle natuurlijk leven is het....

Door deze bewering omvat de katholieke kunst heel onze algemeene menschelijkheid en moet, ten noodzakelijken gevolge, al de zedelijke, esthetische elementen en begrippen bederfelijk voor het Leven, uit heur innerlijk wezen wegweren, daar het Leven de Dood ontkent.

Want het is altijd de bezorgheid der katholieke idee geweest het leven immer naar evenwichtige verhoudingen te herstellen en alle anormale afwijkingen van onzen gewoon-natuurlijken aard tot hunne allerjuiste betrekkingen en middens terug te brengen; zoo keerde de luxuur weerom tot een gezonde zinnelijkheid, de gierigheid tot een normaal geldbezit, de gulzigheid tot eene gewoon-natuuurlijke etensveerdigheid....'

Men gevoelt dat de in deze aanhaling genoemde uitgangspunten van kunst alleen absolute waarde kunnen hebben voor een katholiek; voor een buitenstaander is uitteraard de beteekenis relatief. De auteur zal toch moeilijk van een niet-katholiek kunnen vergen dat deze op zijn gezag een stelling zal aanvaarden als zou het katholicisme in elke uiting van natuurlijk leven zijn.

Iets verder komt de auteur tot den practischen zin zijner uitspraken:

'En naar dien wel begrepen zin zouden "Les fleurs du Mal" van Charles Baudelaire en "La Terre" van Emile Zola - konden wij ze van hunne anormale intrinseke verhoudingen terug leiden tot een natuurlijker zedelijke stand der voorgestelde dingen - loffelijk voor gezond-zinnelijke en katholieke boeken kunnen geprezen worden.'

Hier komen wij te staan voor een tweede consequentie van des schrijvers beginselen; werken als de door hem genoemde moeten zonder eenigen twijfel vallen buiten den cirkel die zijne kunstbegrippen omlijnt.

Zonder dat ik ook hierin met den schrijver wensch mede te gaan, moet ik mijne waardeering uitspreken voor den ernst en de waardigheid waarmede de heer Van den Oever zijn standpunt verdedigt.

Uitgaande van boven-geciteerde beginselen, komt de schrijver natuurlijk vlak tegenover de domineerende kunstrichting onzer dagen te staan; heftig, maar niet altijd met evenveel overtuiging, treedt hij op tegen Kloos, en niet minder tegen prof. Vermeylen. Federik van Eeden vindt genade, omdat hij een ethisch-idealistisch bestanddeel in de kunst noodzakelijk acht, parallel-loopend aan de opvatting van den heer Van den Oever: 'De schoonheid toch van een kunstwerk is minder of meer naar mate de graad van zedelijk gevoel minder of meer bij den kunstenaar aanwezig is.' Doch als in Van Eeden de anarchist om den hoek gluurt, en de individueele moralist op den voorgrond treedt, krijgt ook hij een vermaning mee naar huis.

Wij, jongsten van het nieuwe geslacht, die zijn opgegroeid in de sfeer der absolute kunst-aanvaarding, wij moeten soms vreemd staan tegenover dit boek. Als wij eene stelling lezen als van Aug. Vermeylen: dat om de kunst te beoordeelen men moet uitgaan van den eeuwigen grondslag aller kunst, het zuiver-menschelijke, en niet van de waarheid eener bepaalde confessie, dan valt ons dat niet eens op als iets nog niet eerder gehoords, omdat wij diep-innerlijk gevoelen dat deze opvatting één is met ons zieleleven als kunstenaar.

En als hiertegen de heer Van den Oever met vurige welsprekendheid optreedt, sprekend van een scabreus systeem, en schoonheid van het menschelijke-met-meer, dan kunnen zijne woorden voor ons eigenlijk niet meer zijn dan klanken die wij met welbewuste gerustheid opvangen omdat ze ons toch niet overtuigen. Maar wij kunnen

den ernst en de waardigheid eener opvatting op prijs stellen, ook als is zij niet de onze.

Absoluut genomen zijn die artikelen de beste waarin de schrijver niet met de kunstopvatting van anderen in botsing komt; voornamelijk dus de opstellen waarin niet gestreden wordt om het goed recht van een of ander standpunt, doch waarin de auteur met zijne scherpe opmerkingsgave en zijne beheerschte stijl-qualiteiten blijft op eigen terrein. Ik noem in het bijzonder de waardevolle studies over Conscience. Trouwens, het geheele boek door zegt de schrijver voortdurend goede en ware dingen, en omdat zijne opmerkingen tintelen van geest, is zijn werk zoowel voor den tegenals voor den mede-stander van waarde.

De drie hiervoor besproken werken vormen met dat van den heer d'Oliveira eene afdalende reeks wat wetenschappelijkheid, eene opklimmende, wat populariteit betreft. Men make hieruit niet op, dat het boekje van den journalist-literator populair zou zijn in dien zin dat het bestemd ware voor hen wien het vermogen tot geestelijke verdieping ontbreekt.

Men komt in deze gesprekken-met-schrijvers voortdurend in aanraking met psychische en geestelijke stroomingen waaraan het werk van den betrokken kunstenaar meer of minder verwant is. Ook strekt deze verwantschap zich uit tot den geestelijken aanleg van den heer d'Oliveira zelf. Toen deze auteur indertijd zijn werkje over ‘de mannen van '80’ in het licht gaf, is de opmerking gemaakt, dat de schrijver van de verschillende interview's zelf niet genoeg achter de schermen bleef. Zij, die daarom zijn boekje hebben gelaakt zullen thans nog minder tevreden zijn.

De auteur spreekt er zelf over in de inleiding: ‘.... ik heb, waar dit pas gaf, mijn vragen en de verkregen antwoorden in onderling verband beredeneerd, scherper dan voorheen gezegd: waarom ik een bepaald antwoord onvoldoende achtte en in een bepaalde richting heb voortgestuurd. En zoo zal het den opmerkzamen lezer - vlei ik mij - tòch wel duidelijk worden, welke meening ik mij in den loop van het onderzoek over personen, temperamenten, richtingen, heb gevormd.’

Het is waar, men zou als men kwaadwillig wilde zijn, de opmerking kunnen maken, dat het eigenlijk niet gaat om de meening van den heer d'Oliveira, maar om de levensopvattingen van de te bespreken personen. Doch onze tijd staat nu eenmaal in het teeken van de herleefde individualiteit, en zoo heeft ook het boekje van dezen geestigen journalist-criticus een persoonlijk karakter gekregen. Ik voor mij vind het zoo erg niet, en ik zou zelfs zeggen: het kan er moeilijk bij verloren hebben, vooral omdat de bewerker tegenover de verschillende kunstenaars volkomen objectief blijft.

Interessant is het onderhoud met Couperus, dat - niet plaats had. Voor in het boekje is zijn portret afgedrukt, met in fac-simile een paar regels van Couperus' verrukkelijk handschrift:

‘Aan den heer E. d'Oliveira met de groeten van zijn ontsnapt slachtoffer.... Louis Couperus. München, Oct. '13.’

In de inleiding schrijft de heer d'Oliveira er over. Hij geeft fragmenten van een brief van Couperus, waarin deze zijne ‘ontsnapping’ verklaart; ik citeer het volgende:

‘Werkelijk, ik heb over de meeste dingen die u mij vraagt nooit nagedacht; eigenlijk denk ik nooit na en laat ik mij leven volgens mijn gevoelens, want ik geloof dat ik meer voel dan denk. Welnu, hoe zal ik dan hierover uitweiden? U vindt alles, wat misschien licht kan ontsteken over mijn persoonlijkheid, in mijn boeken, te meer omdat ik mij in die boeken

eigenlijk geheel geef als ik ben, en u dus, zoo u ze aandachtig leest, mijn eigen analyse daar vindt en dan in een kunstvoller en eigenaardiger wijze dan ik u nog zou kunnen geven, in brief of zelfs in interview.'

Ik vind ze teekenend voor Couperus: die enkele beminnelijke regels, en de lichte spot van de foto... Hij denkt niet over kunstopvattingen; hij redeneert niet over theorieën - hij schrijft. En wat hij schrijft behoort immers tot het heerlijkste wat de Hollandsche proza-kunst ooit heeft voortgebracht!

De verschillende studies geven gesprekken weer met Johan de Meester, Karel van de Woestijne, mevr. Simons-Mees, Cyriel Buysse, Frans Bastiaanse, Herman Robbers, Quérido, Adama van Scheltema, P.N. van Eyck en Dr. J.D. Bierens de Haan. Carel Scharten gaf een interview per brief.

De belangrijkheid van de verschillende gesprekken hangt natuurlijk veel af van de personen met wie ze gevoerd werden, en zonder dat ik de keuze van de betrokken kunstenaars telkens even gelukkig zou willen noemen, de schrijver is er toch in geslaagd, in ruimen omvang en veelzijdigen zin, een schat van materiaal te verzamelen.

Betreffende de hoofdlijnen der verschillende gesprekken nog het volgende:

De auteur begon gewoonlijk met de vraag, hoe en wanneer hun bewust werd dat zij als taalkunstenaar zouden optreden. Waarop natuurlijkerwijze een verhaal volgde van persoonlijke omstandigheden, die dikwijls voor de kennis en het begrip van des schrijvers productie van het hoogste nut kunnen zijn. Hieruit ontsponnen zich belangrijke vraagpunten, door den schrijver in de inleiding genoemd:

'Weet de representatieve persoonlijkheid reeds in zijn eerste jeugd dat hij publicist (in hoogeren zin) zal worden? Wat is in hem primair: een zekere wereldkijk, een bepaalde overtuiging die tot uiting dringt; of wel: een min of meer onbepaald vormgevend, dat is poëtisch vermogen, dat naar inhoud smacht? Op welke wijze hebben zich Idee en Kunstenaars-aanleg in zijn latere ontwikkeling verstaan? Zijn ze harmonisch versmolten? Trachten ze nog steeds naar een ontmoeting? Stooten ze elkaar af? Heeft de een den ander aan zich ondergeschikt gemaakt?

Naast deze vraag van algemeene strekking deed de schrijver uitkomen, in hoeverre de betrokken kunstenaars beïnvloed zijn door de beweging der tachtigers, en in verband hiermede, hoe zij deze beweging definieeren. Eveneens stelde de heer d'Oliveira zich ten doel, de meening der kunstenaars te weten betreffende de verhouding tusschen kunstenaar en massa; hun standpunt tegenover de leuzen van de socialistische kunst; de waarde van de Persoonlijkheid, enz.

Omtrent deze en andere vraagpunten hebben de bovengenoemde kunstenaars hunne meeningen ontvouwd; en ik behoef hier zeker niets meer bij te voegen, om den lezer te doen begrijpen dat het werk voor de kennis van de verschillende dichter-persoonlijkheden zoowel als voor een recht begrip van de wording onzer cultuur, een allerbelangrijkst boek is.

Poëzie.

Het Jaar der Dichters, Muzenalmanak voor 1914, samengesteld door J. Greshoff. - Bij S.L. van Looy te Amsterdam, MCMXIII.
Joan van den Heuvel. Gedichten. - Amsterdam. P.N. van Kampen en Zoon.
Bernard Canter. Dramatische werken. Amersfoort, Valkhoff en Co. 1914.

Om het maar dadelijk te zeggen: de Muzenalmanak voor 1914 heeft mij teleurgesteld. Toen ik mij zette tot de lezing, dacht ik aan de gelijknamige uitgave van het vorige jaar, indertijd door mij in den Tijdspiegel besproken. Ik houd de keuze van toen voor gelukkiger dan die van thans; ik ben in dit boekje gestuit op een vrij groot aantal gedichten die mij tamelijk nuchter aandoen, als een soort van verstandelijke gevoels-uitingen, deftig en gewichtig, alsof de dichters eigenlijk te voornaam zijn zich gansch-en-al aan hunne stemmingen over te geven. Daardoor is het boek voor een groot deel gevuld met mooi-klinkende rhetoriek. De ‘schoonheidsconceptie’ waarvan de heer Greshoff in de evenzeer deftige en gewichtige voorrede spreekt, van ‘de saamgekomen dichters’ had iets minder gereserveerd moeten zijn. Trouwens, een woord als ‘schoonheidsconceptie’ is in den grond der zaak belachelijk; er is maar één conceptie voor een dichter: dat is door het leven ontroerd te worden en te schrijven omdat hij het niet laten kan. Men redeneert weer te veel over kunst tegenwoordig.

Intusschen staan er in dit boekje, dat door den heer Van Looy keurig werd uitgegeven, een aantal zeer mooie gedichten; de beste zijn van de hand van P.N. van Eyck, G. Gossaert, J.I. de Haan, François Pauwels en A. Roland Holst, wier afgestaan werk ik in het kort zal bespreken.

De dichter P.N. van Eyck stond o.a. het volgende sonnet af, dat hij Adagio noemde:

> Hier heeft het leven heet geweend, hier heeft
> Het wee der donkre, dof bedwongen stonden
> Die zwegen tot zij niet meer zwijgen konden,
> Zijn pijn in luide klachten uitgeleefd.
>
> Toen heeft zich 't zware lied in stilte ontbonden
> En stilte wacht of vrede weerklank geeft,
> Maar vrede zwijgt, en als de zang weer beeft
> Heeft smart de weemoed haar gewaad bevonden.
>
> O zachte ziel, van zooveel leed verzaad,
> Hart zóó bedroefd, daar zóóveel droomen drijven,
> Hoe kon nog óóit uw loome troostberaad
>
> In u dien diepen weemoed doen beklijven,
> Wiens teederst is, dat geen verdriet kan blijven,
> Wiens bitterst is, dat alle vreugd vergaat?

Het is wel eigenaardig dat naast de donkere, zwaar-gedragene weemoed van dit gedicht in de ‘schoonheidsconceptie’ van den samensteller plaats is voor een expressie als de volgende:

Ik ben boven m'n bier
Van plezier!
Jandorie, 'k ga liggen, languit in de wei,

enz., - een aantal Adama-van-Scheltema'sche malligheden, afgestaan door den heer W. van Doorn. De heer Van Eyck plaatst verder een drietal weemoedig-mooie ‘Mijmerliedjes.’

Van G. Gossaert is er o.a. een passie-vol fragment uit ‘Helena in Aegypte;’ van Jacob Israël de Haan, die door zijne exotische fantasie en de grillige diepten van zijn dichtergevoel zeker een der bijzondersten onder de jongere dichters is, zeven gedichten, waarin de qualiteiten die zijne kunst kenmerken eigenaardig uitkomen.

François Pauwels plaatste een prachtig schilderend gedicht De Steeg, dat, opzettelijk in sinistere grijsheid gehouden, een vechtpartij in een achterbuurt beschrijft. De dichter A. Roland Holst stond twee gedichten af, waarvan het eerste en beste door de hoog-gedragene stemming herinnert aan De belijdenis van de Stilte.

Noem ik ten slotte nog het fantastische gedicht ‘De gedroomde reis’ van J. van Nijlen, dan ik heb het beste deel van dezen muzen-almanak aangehaald.

Laat ik mijne bespreking van de gedichten des heeren Van den Heuvel beginnen met den auteur voor het verdere deel van zijn leven een excellente gezondheid toe te wenschen. De lezer zal allicht verwonderd zijn over dit zonderlinge begin, maar ik noodig hem uit verder te lezen; dan zal hij alles begrijpen...

Ziehier eerst dit verrassende voorbericht:

‘De navolgende verzen zijn alle, gelijktijdig met nog vele andere, gedicht door eenen man van gevorderden leeftijd, gedurende het snel verloop eener ziekte en harer genezing. De plotseling opgekomen drang tot uiting in dezen bepaalden kunstvorm is even plotseling verdwenen na herstel. Het blijft denkbaar, dat gedichten op zulk een wijze ontstaan, ook al ontzegt men hun de gewenschte poëtische waarde, toch een oogenblik van belangstelling zouden mogen vragen voor hun secondaire hoedanigheid van psychiatrische curiositeit.’

Begint ge iets te begrijpen, scherpzinnige lezer? De heer Van den Heuvel mocht eens weer ziek worden, en dat zou voor onze Hollandsche verskunst zeer noodlottig kunnen zijn. Want wie weet, hoeveel ‘poëzie’ er nog zou ontstaan van dit gehalte:

De Tempel-kat.

Een kat
Zit en zat
Op den zonnigen drempel
Van een Oosterschen tempel
En vangt muizen.
De luizen,
Die ze heeft en had,
Vangt ze nimmer,
De kat.

Komt een muis
Stil voorbij, gaand naar huis,
Springt de kat van den drempel:
'*Waar* is mijn stempel?'
Pakt de muis, tot exempel:
'Daar moet ik voor zorgen
... Door je even te worgen...
Zie zoo, nog een por! Ge
Zijt nu goed geborgen
Voor heden en morgen.
Vooral ja.,. voor morgen,
Alle katten zijn borgen.'

Niet waar lezer, nu helpt ge me wel dezen dichterling een bloeyende gezondheid toe te wenschen? Of ge moest zijne geesteskinderen als amusement willen bezigen; dan is dit wellicht iets voor u:

Het uitspansel daarboven
Sluit al 't daarboven dicht,
Doch in de duisternissen
Sprak God: het worde licht!
Want in mijn zwarten hemel
Plaatste de Heere God
De zon van vrouwenliefde,
De maan van kunstgenot.

Het is zóó idioot, dat men zich, om op alles voorbereid te zijn, eigenlijk moet afvragen: is hier niet de een of andere grappenmaker aan het werk geweest, die eens wil zien hoever de serieuze critiek gaat? Een tweede Julia-poëet of zoo iets.

Maar het boek ziet er zoo waardig en ernstig uit; de firma Van Kampen en Zoon gaf het - 't is gedecideerd zonde! - zoo allerkeurigst uit; en er komen van die bijkans onverdenkbare wijsgeerige beschouwingen in voor, al zijn ze dan ook van een cent de el:

In uwe hand ligt d' eigen levenslust:
Deugd blijft de eenige, zekere weg tot rust.
Geluk? een God, dien men geschapen heeft!
God is geluk voor wie rechtschapen leeft.

Dit ziet er zoo benauwend-ernstig uit, dat men de even-opgevatte veronderstelling weer laat varen, en peinzensmoede besluit dat het niet alleen een lichamelijke krankheid was die den heer Van den Heuvel naar de pen deed grijpen.

Vanwaar anders uitingen als deze:

Ziet hoe de floersen der aarde zich lichten!
Hoe zich haar boezem verheft tot den God!
Och, wat een roep om te dansen en dichten!
Duizenden doen het verrukkelijk zot.

Inderdaad - de dichter is een levend bewijs voor de waarheid van den laatsten regel.

Het is allemaal eender. En waar de auteur op pag. 77 vertelt: ‘Jan Jasses is mijn buurman,’ daar zou men zich tot dezen beminnelijken Heliconbestormer willen richten met de opmerking dat hij zeker al lang naast hem woont...

Minder vreemdsoortig dan de wijze waarop de heer Van den Heuvel de aandacht vraagt voor zijne dichterlijke voortbrengselen, is die van den heer Bernard Canter. Bij deze is het evenwel ook geene ‘psychiatrische curiositeit’, doch een gewoon-menschelijk gevoel van eigenwaarde, gemengd met een ietsje ijdelheid. Ik heb eens ergens gelezen dat de heer Canter een miskend kunstenaar is. Ik heb het geloofd en ik ben nòg wel een beetje geneigd het te gelooven maar na de lezing van deze ‘dramatische werken’ ben ik toch gaan twijfelen. Niet dat de drie hier aangeboden spelen waardeloos zouden zijn, en dus elke mogelijkheid op miskenning van den auteur tot nul zouden reduceeren, maar ik heb er toch veel minder van genoten dan ik mij, de miskenning min of meer als feit vooropgesteld, had gedacht.

Wie wel aan de miskenning van dit kunstenaarschap gelooft, is de heer Bernard Canter zelf; het blijkt genoegzaam uit de inleidende vergelijking, die het dramatische werk voorafgaat:

De witte pauw.

De geluwbleeke pauw, met opgeschroefde treden,
Stapt in de ren en zet zijn pronksteert hoog,
Hij schuift de waaierveeren, vol hoogmoedigheden,
Tot een in 't zonlicht blankvergulden, weidschen boog.

Rondom hem krielt het lage volk van duiven, kippen,
Dat naar hem tuurt, maar 't pronken niet verstaat,
Bevreesd ter zijde wijkt, met domme, preutsche trippen,
En naar de doffers en de hanen gaat.

Tot in den laten avond hoort men 't klagend lokken,
Des schoonen vogels, die om 't vrouwtje krijt,
En in den nacht, 't geloken oog in treurend mokken,
Nog soms zijn kreet, de stilte stroef doorsnijdt.

Zoo klaagt, die 't heerlijkst schoon heeft om te pronken,
Maar eenzaam blijft, bij kippen en bij duiven,
Die wezenloos zijn prachtgeveert zien schuiven,
En weet, zijn stralend hart, werd nutteloos geschonken.

Er is iets wat mij sympathiek aandoet in deze eerlijke ijdelheid, deze onverholen ingenomenheid met eigen kunnen. Een ietsje naieveteit, niet onaardig verbeeld in de gelijkenis van den Oosterschen Soliman, hofdichter van Haroun-al-Raschid, die door den kalif werd uitgezonden om de inwoners van Bagdad te tellen, en een veel te groot aantal opgaf omdat hij - zooals hij zeide - al de verschijningen van zijne dichterlijke ziel had medegeteld.

Ook deze vergelijking gaat, in den kleurigen trant eener Oostersche vertelling, vooraf.

De drie spelen - Medea, De bron der Jeugd, en De Gijzelaars - die ik achtereenvolgens in het kort moge bespreken, zijn alle lenig van ver-

woording; men glijdt er bij de lezing als het ware doorheen. Maar ook vrijwel zonder emotie, zonder dat men van eene geestelijke verdieping der kunstenaars-ziel wordt overtuigd. De heer Canter maakt het zich te gemakkelijk, òf - als zijn sentiment nu eenmaal niet dieper kan graven dan het doet, dan is het zijn schuld niet. Maar het resultaat blijft er hetzelfde om: werk dat niet door diepten van hartstocht en schoone menschelijke bewogenheden voert, maar dat, hoe woordenrijk, tamelijk kleurloos voortvloeit naar een eindpunt zonder verrassing.

Vooral in het eerste stuk is dit zeer hinderlijk. De schrijver heeft de ontzachlijke tragedie van Euripides samengevat in een wel handig ineengezetten één-acter, maar - nog afgezien van het gemis aan eigen vinding en ziening, aan oorspronkelijkheid door eene vernieuwing van dramatisch uitbeelden - hij slaagde er niet in de huivering-wekkende, angstige heerlijkheid dezer schepping te behouden. De Medea van Canter is weinig meer dan eene slecht-geslaagde reproductie van het antieke origineel, en als de schrijver de tot het uiterste gedrevene moeder na den moord op hare kinderen tot Jason doet zeggen:

> Dood mij - ik zeg u, gij kunt mij niet dooden,
> Want die gij dooden wilt, is reeds doorstoken,
> Dood mij - gij, die mijn vaders brein verstoorde,
> Dood mij - gij, die mijn broeders leven naamt,
> Dood mij - gij, die mij aan mijn land ontroofdet,
> Dood mij - gij, wien ik tweemaal 't leven redde,
> Dood mij - het gulden Vlies beschermt mij nu niet meer,
> Doorsteek deez' boezem... dien gij hebt ontwijd,
> Door duizend steken van uw valsche kussen,
> Doorsteek deez' borsten, waar zoo vaak g' aan rustte,
> Hier staat Medea, Grieken - een barbaarsche -
> Die alles heeft geofferd voor uw heil,
> Tot loon kreeg laffen smaad en breuk der trouw,
> Ik zeg u, steek toch toe, wat draalt gij nog?
> Men wenscht u te Thessalië alléén,
> Nooit werd u beetre kans dan nu geboden.

- dan gevoelt men de groote sensatie langs zich heen gaan, in plaats van dat zij overweldigend door meesleepend menschelijk ontroeren over den lezer heen bruist.

‘De bron der Jeugd’ kan beter voldoen. In dit stuk komt de eigenaardige aanleg van den schrijver, wiens kunnen klaarblijkelijk neigt naar het luchtige beweeg van het kluchtspel, meer naar voren. In dit genre is werkelijk iets bereikt, dat de aandacht verdient; te meer opmerkenswaardig en sympathiek-te-begroeten, omdat de Hollandsche literatuur waarlijk niet rijk is aan gezonde, d.w.z. niet door kwalijk-riekende pikanterie bedorven kluchtspel-kunst.

‘De bron der jeugd’ is een tooverspel in vier bedrijven, dat in menig wel-geslaagd fragment tintelt van geestig woorden-spel.

Wanneer ik evenwel de goede zijde van dit stuk als kluchtspel-qualiteit prijs, dan blijf ik toch nog grootendeels buiten de strekking van het stuk als geheel; een geheel waarvan de schakels worden verbonden door de figuur van den Magiër, die buiten het kader van het kluchtig-luchtige valt,

met zijne tamelijk-goedkoope wijsheid een onprettigen indruk maakt en daardoor veel van het aardige effect verzwakt.

Ook is de dramatische kracht van dit werk niet groot. Maar wat aan de woorden-wapperende phrasen van 'Medea' niet gelukte, wordt door de speelsche, dartele grilligheid dezer kaartspel-typeeringen bereikt: eenige vergoeding te geven voor wat den schrijver aan diepte en ontroering ontbreekt. Jammer, dat de Magiër - zooals ik reeds opmerkte - zoo'n pedant heerschap is; trouwens, deze wijze man dreigt, doordat zijne menschelijke aandoeningen hem gaan overmeesteren bij het onverwacht weerzien van zijne dochter, het spel te bederven door een sentimenteelen klank te brengen in het geluid van de carnaval-mandolines. En om aan de Pierrot-tragedie te denken is er in dit tooverspel geen aanleiding.

'De Gijzelaars,' een blijspel in dichtmaat in vier bedrijven, wil mij weer minder goed bevallen. Minder op een plan van verdichte werkelijkheid gebracht, en dus onze menschelijke besnaardheden directer beroerend dan het vorige, geeft dit blijspel doorzichtiger blijk van zeker gebrek aan geestelijke distinctie. Er is eene dochter van den hertog van Toscane, Beata, die zich aan het hof van haar vader verveelt. Er is ook een dronkaard met een Xantippe van een vrouw en een mooie dochter. De hertog van Modena eischt Beata in gijzeling, doch de hofmaarschalk van den hertog verzint een list: n.l. om de dochter van den dronkaard te zenden in plaats van de hertogin. Dit geschiedt, doch de drinkebroer en zijne vrouw moeten nood-gedwongen als pseudo-vorst en vorstin mee. De romantisch-aangelegde Beata neemt echter deze gelegenheid waar om het hof haars vaders te ontvluchten en als dienstmeisje verkleed het drietal naar Modena te vergezellen. Een geestig-opgezette intrigue, die ook hier in de uitwerking meermalen door grappige situaties en komische tooneeltjes aantrekt. Maar tevergeefs heeft de schrijver getracht de hertogin Beata naar haar staat te tooyen; wie innerlijk zoo weinig vorstelijkheid voelt dat hare taal nauwelijks van die der nieuwbakken hoogheden te onderscheiden is, kan men moeilijk, al is het in blij- of kluchtspel, als hertogin ten tooneele voeren, zonder dat de lezer of aanschouwer een oog dicht knijpt. Trouwens, ook de overige vorstelijke personages van den heer Canter hebben maar weinig blauw bloed in de aderen, zoodat zij soms leelijk hun zuidelijken aard verloochenen en den schrijver in verlegenheid brengen, die zich inspande om handeling en personen zéér Italiaansch voor te stellen.

Summa summarum: wat hier onder den weidschen titel van 'Dramatische werken' is verzameld, draagt al te zeer de kenmerken van niet zeer fijnen geest en niet zeer diep gevoel; ontdaan van den would-be-artistieken omhang, dien de schrijver vruchteloos trachtte met het schrale wezen van zijn arbeid een te doen worden, blijft voor de beide laatste stukken genoeg komisch effect over om er bij opvoering iets van te verwachten. Vooral bij picturaal opvatten van regie, waartoe de beeldend-scènische aanwijzing van den schrijver veel aanleiding geeft.

Onze leestafel.

J. Elkema de Roo. 'De man van veertig jaar'. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Deze romanschrijver debuteerde voor een drietal jaren kranig met 'Dubbele Levens,' een werk van frisschen en pittigen toon waarin de wijde bruine heide meeneurde. Zijn tweedeling. 'De man van veertig jaar' - die ook aan een 'dubbel leven' het leven verliest - is eveneens een kloeke arbeid. In forschen trant, totaal meester van omgeving en atmosfeer, beschrijft hij accuraat het karakter van zijn veertigjarige. Hetwelk hij niet geheel nieuw te ontwerpen had, want in zijn vorig boek leefde het al, en bovendien - in de (psycho-pathologische) literatuur van heden is het een bekende *type* geworden. Het type voor den verouderenden mensch die zich maar niet vernieuwen kan, daar uit gemis aan oorspronghoudende persoonlijkheid hij zich het leven rondom door sleur vergiftigen liet en nu te midden der wondere werkelijkheid aan banale alledaagsheden verkommert. Lang verzet zich de tweede ziel in de borst tegen dit verraad, met al de heete opstandigheid die het heimwee ingeeft, tot de poel der gemoedelijkheid het al met goren adem verstikt. Deze figuur van het ontbrekende levensinzicht en de mislukte levensbestemming behoort tot de aanklachtsliteratuur, tot de boeken van ondergang, tot de boeken van afgeleefdheid en verleefdheid, tot de boeken die minder scheppingsdaden zijn van het levende in hun schrijvers dan wel de mono(tono)grafiën hunner levensbeklemming. Zoo ook dit karakter, waarvan de waarnemer zelf waargenomen wordt daarin dat hij de behandelde figuur niet volledigier doorzag, maar alleen om zich heen of wel aan zich zelf opmerkte. Met een welhaast ervaren schrijverschap geeft hij een kijk *op* het wezen, minder *in* het wezen der behandelde personen. Dat geeft den roman eenerzijds zijn verdienste van serieus leesbaar te zijn - anderzijds laat het geestelijk onverrast: de grens van het kunnen, waarbinnen de varianten op een oud thema worden afgespeeld, is strak afgespannen en doet nu verder niets meer verwachten dat wezenlijk nieuw zou zijn.

Daarom wordt zulk een werk, met verdienste en al, weer snel vergeten als een van de zoo vele instandhouders eener soort, welke, uit het naturalisme voortgekropen, aan de psycho-pathologie ten onder gaat.

Kenmerkend voor deze soort is het vruchteloos vlucht- en vrijheidsverlangen dat den romanheld wordt ingegeven. Een verlangen, goed verstaan, dat meer de kreet is van die literatuur en van die schrijvers zelf, om te ontkomen aan de troebele ziening die slaat met doffe verveling en onmachtige ergernis, om te ontkomen aan zichzelf. Daar zijn die Boeken der kleine zielen van doorhijgd. Zoo ook dit boek.

Naast het door de romanciers meest bevoorkeurde Parijs is het hier ook Amerika, dat de veertigjarige romanheld uitzoekt voor een korten vergetelheidsdronk over zijn ingedufd Hollandsch burgergezinsleven. En, evenals zoo vele andere Hollandsche romanhelden, met boeken van Nietsche,

Maeterlinck e.a. bij zich, met het kennelijk doel, wat meer Europaan te worden. Met doorzicht blijkt de zinloosheid dezer uitwendige schijnmanoeuvres: bij de allervèrste tochten reist de zwarte schim in de verfloerste ziening mee; bij het lezen laat gemis aan diepe oorspronkelijkheid elk wezenlijk contact uitblijven; voor groote liefde is het individu zijn energie kwijt - kortom het eindeloos en troosteloos relaas van den ouden mensch die niet meer wedergeboren kan worden, die afgetakeld en ontredderd ten onder gaat. Met hem de literatuur van hem en over hem, die het ook niet brengen kon tot mutatie, maar zich uitput in een slechte oneindigheid van variaties.

Wie met inzicht deze literatuur volgt, begrijpt waarom daar altijd weer van Ibsen gesproken wordt - dien grimmigen grootmeester in het afsnijden van levend leven. Begrijpt ook waarom deze verongeestelijkende literatuur, die over de realiteit van den geest in het onklare raakt, geen onderscheid meer maakt tusschen de woorden ‘eenzaamheid’ en ‘verlatenheid,’ terwijl daar toch een negatie-verschil tusschen bestaat als tusschen licht en duisternis, als tusschen de levend ademende zee en de dorre, doodsche woestijn.

Ja - noemt ge in uw boeken Nietzsche, dan zult ge ook alles te overdenken hebben wat hij vernemen liet. En daaronder dit in het bijzonder, regelrecht tot en tegen de kunstenaars gericht:

Het Gethsemané van den wijze: ‘O, kunstenaars, kunt ge niet één uur met mij waken’ Anders gezegd: ‘wees over de levende werkelijkheid uitgedacht voor dat ge schept.’

In het boek van Eilkema is dit niet gebeurd. Al geeft hij het mislukt huwelijksleven van een verkantoorden veertiger met verborgen dichterader en een vervelende schoonmaakster van een vrouw, die niet zijn ‘drang naar kunstgenot’ en zijne ‘neiging tot wijsbegeerte’ volgt, nòg zoo uitvoerig en gewichtig aannemelijk, als noch die drang noch die neiging van diep oorspronkelijke beteekenis zijn, blijft het boek maar bij een zielige, niet zielsdiepe schildering. Oppervlakkig dus. En teekenend voor het genre is, dat de eenige figuur van ‘levenswijsheid’ in dit boek, die het ‘plukt den dag!’ predikt, een invalide in een rolstoeltje is: ‘uitpratend zijn overmaat van ongestild leven.’ Zulk een figuur - zijn uitspraak is treffend juist - is ook al verre van nieuw, en kan, na Zarathustra, de levenswijsheid niet op gezonde beenen gaan? ‘Sitzfleisch ist Sünde wider den heiligen Geist.’ Dit boek is vol zitvleesch, er is geen overmoedig dansen in, geen zweven, geen springen; het is zoo verdrietig, zoo vol vermoeienis, zoo vol zorgvuldige noteering van banaliteiten, leelijkheden, vervelendheden, ergernissen, onmachtigheden.

En toch is deze schrijver meer dan gewoon, toch is er nog gezondheid in hem, taalplastiek waar hij beschrijft:

‘Voor het eerst gedurende de reis was de wind die middag gekrompen; blauwe flarden lucht kleurden tussen de grauwe wolkstapelingen. Nu brak een schoof zonnestralen door; zachte groenen en diepe indigo's legden zich over 't witdooraderd water.’

Zoo'n regeltje wil herlezen zijn na bladzijden banale conversatie of sentimenteele beter-ik-uitingen.

Zijn burgerlijke milieu's, zijn Parijs en New-York beschrijft Eilkema de Roo gewoontjes, foutloos maar ook futloos. Zoo laat hij ook Paul Kenis naar Parijs gaan - in Hollands-duffe kleeren. Maar om dat alles heen waart eenzucht naar vrijheid, naar zelfbevrijding duidelijker gezegd, die al het waar

genomene nog greller doet uitkomen. En al is het boek dan geen resultaat van eenig blijvende waarde, de adem eener belofte luwt er door. Een belofte die wellicht in een ander genre dan dat van den roman zich verwezenlijken zal. Want zoo iets als dit loopt uit op psycho-pathologische Huysmans'-literatuur à la 'Willem Mertens' levenspiegel,' 'Heleen,' enz. enz., waarin die zucht naar zelfbevrijding met meesterschap verstikt is.

Ik ben mij bewust dat den schrijver een oordeel als dit verwonderen zal, temeer daar ik hemzelf uit sympathie voor 'Dubbele Levens' dit werk ter bespreking aanzocht. Opzettelijk liet ik mijn beschouwing niet aan detailleerende kritiek toekomen - het oordeel vooruit maakte dat overbodig.

A.Z.

Wat de tijden rijpen, door E. Overduyn - Heyligers. Uitgave L.J. Veen. - Amsterdam.

Het zij mij veroorloofd een eeresaluut aan onze uitgevers te brengen, die in deze benarde tijden den moed bezitten, een roman het licht te doen zien. Het licht? Is het dan niet zeer donker in Europa? Moet ik niet eer van schemering spreken? Doch deze H.H. uitgevers althans wanhopen niet; zij bewijzen door een daad, hoe zij gelooven aan een herleving uit dit duister, aan een herrijzenis der vredeszonne. Laat ons ook deze teekenen als een 'omen' beschouwen, dat de zwartste nacht eindeloos kan schijnen, maar in waarheid een morgen aankondigt: dat oorlogen, hoe reusachtig en verschrikkelijk, met al hun nasleep, ten slotte moeten ophouden; dat op en om ruïnen weer nieuw leven, nieuwe schoonheid ontbloeit; dat de bitterste tranen eindelijk weigeren te vloeien; dat de felste haat sterft.

Hoe dacht Holland over Spanje in vroegere tijden... hoe denkt het nu? Wat was Duitschland na den dertigjarigen, Pruisen na den zevenjarigen krijg? Meer dan honderd jaren streden Engeland en Frankrijk tegen elkander... Verbroederd staan zij thans schouder aan schouder. Niets veranderlijker dan de geschiedenis der menschheid.

Wat de tijden rijpen - doen rijpen had ik taalkundig juister geacht - de tijden brengen *verzoening*, ook na de grievendste beleedigingen, ook na het ondragelijkst lijden. Dit leert ons deze boeiende roman van de ons zoo welbekende schrijfster. Is het zwakheid of een geheimzinnige natuurkracht, die de èchte vrouw er toe brengt, haar hart nooit geheel te onttrekken aan den man, wien zij eens in volle overgave toebehoorde? In het laatste geval is het een natuurwet, die zeer nauw samenhangt met het beroemde woord: 'De liefde vergeeft alle dingen'.

Maar Mary, de heldin dezer geschiedenis had zich in hare hulpelooze verlatenheid wel zeer ver weg laten lokken naar een ander levensdoel. Had zij niet van een 'jong geluk' gedroomd, dat voor haar en den nobelen Dolf zou opbloeien? De lezer gunt echter dien 'stevigen, robusten jongen' met zijn medelijdend hart, een flinker vrouwtje dan zijne beminnelijke maar voortdurende 'reconvalescente', die ons wel eens ongeduldig maakt.

Wie hiertoe in de gelegenheid is, wil ik de lezing van dit spannend geschreven boek gaarne aanbevelen.

ELISE SOER.

Balmoedertje, door E. Overduyn-Heyligers. Veen's Gele Bibliotheek.

Van vrij wat beter gehalte maar toch verre beneden haar 'Als de Sennah's bloeien,' zijn de twee novellen, ons hier aangeboden. *Balmoedertje* is mij minder sympathiek dan *Kruisweg.* Al hebben beide schetsen zelfverloochening tot onderwerp. Waar de eene vrouw zich wegcijfert voor haar kind, de andere voor het verdriet eener verjaagde moeder.

Kan men nog tijd, lust en gelegenheid vinden tot het lezen dezer eenvoudige verhalen, nu de ziel van geheel andere dingen vervuld is, nu men den enkeling ziet opgaan in het lot van millioenen, dan beveel ik dit nommer van Veen's Gele Bibliotheek gaarne aan.

ELISE SOER.

Het hoogste Geluk, door Jean Stapelveld. Modern Bibliotheek. Holkema en Warendorf.

In deze ernstige dagen valt de nietigheid, het onbenullige van een werkje als bovenstaand dubbel in het oog. Ik kan er met den besten wil niets aanbevelends van zeggen.

Het verhaal boeit niet, al is het onderwerp ook modern en de afloop tragisch. Het is vol van bijeengeraapte, zonderlinge onwaarschijnlijkheden. De matte beschrijving van Lourdes kan het niet redden. Schr. overlaadt zijn stijl o.a. met verkleinwoordjes. Ik sla op p. 21: 'O, ze vond hem haar lief ven*tje*, met zijn mooi, Engelsch profiel*tje* en zijn zwarte golfharen onder een deftig hoed*je* uit. Ook had hij zijn aardig pak*je* aangetrokken...' pag. 137: (Het betreft een onweder in het gebergte.) 'In een oogenblik*je* was de weg geheel nat. Gestadig vormden zich plas*jes.* Allengs hadden zij het gebouw*tje* bereikt, 't was zoowaar een kerk*je.* En daar naast was een kerkhof*je*....'

Sommige vergelijkingen treffen meer door hunne eigenaardigheid dan doordat men ze juist of mooi kan noemen, b.v. p. 30: 'Een orkaan zou niet bij machte zijn hun liefde weg te blazen. Want (?) brieven onderhielden den band van liefde, hecht als een drijfriem, waarvan de stof steeds in werking is, bereikend en verlatend de eindpunten.' Ook van vreemde smetten is dit Hollandsch niet vrij te pleiten; p. 47: 'Zij wilde in Amsterdam gaan wonen, *dat kostte wel duur*....' Gallicisme; p. 109: 'Steeds had zij den druk gevoeld, die haar geweten *belastigde*....' Germanisme.

Wat denkt de lezer van: 'In Wanda's kinderlijke inborst had de liefde allengs zoozeer gewoed, dat zij den naam van bakvisch ontloopen ging.' p. 10. Aan keukenmeidenlectuur herinneren zinnen als deze, op p. 103. 'Zij vonden hem een verderfelijken snaak, zwart, maar liefelijk en daarom hadden hem de maagden lief...' Wat is een '*heftige* lichaamsbouw', p. 81? Maar genoeg van dit onsmakelijk product eener ziekelijke verbeelding, te kwader ure in de Modern Bibliotheek verzeild geraakt.

ELISE SOER.

Else Berner. Lieder aus Holland. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Wanneer men vele verhalen heeft gehoord - het eene losrakend na en door het andere - van de onbesch*a*amdheid der Hollandsche jeugd tegenover vreemdelingen, dan is het eene verademing als men een stem verneemt die zich, van uit den vreemde, milder over Holland's volk uitlaat.

Zulk een stem klinkt op uit dit boekje, zooals uit het eerste gedicht al dadelijk blijkt:

Du Land der graden Wege,
Du Land der schimmernden Luft,
Du Land der Farbenwunder,
Du Land im blauen Duft,

Du Land der graden Herzen,
Du Land des sinnenden Blicks,
Du Land der harten Hände,
Du Land des stillen Glücks,

Du Land, da draussen nennen
Sie dich ein Ländchen bloss,
Ich weiss es, Land und Menschen
Sind schön und rein und gross.

Dat doet na de Harderwijksche misère zoo weldadig aan, dat men bijna over het hoofd zou zien dat het gehalte van Else Berner's poëzie niet altijd schitterend is.

Wel sympathiek doorgaans, deze in versvorm weergegeven indrukken van Holland, maar men gaat onwillekeurig tot zich-zelven zeggen: ‘het is te mooi,’ en vooral: ‘zoo naïef zijn we niet,’ De dichteres is nog wat al te zeer geneigd om in elken Hollander een Zeeuw of een Volendammer te zien. En dan zooveel moois, zooveel edels van eigen volk en dus ook van zich-zelf te hooren - men wordt er verlegen mee, en ik voor mij heb geen Baas Gansendonck-geest genoeg om zooveel lof te kunnen verwerken...

Ik heb bij de lezing van deze gedichten gedacht aan het wonder-mooie sonnet van mevrouw Roland Holst:

Holland gij hebt zwellende wolken-stoeten.

Niet om de overeenkomst maar om het verschil. Bij de Hollandsche dichters het zich voelen opgaan, het geestelijk één-worden met de eindeloosheid van Holland's luchten en lijnen, bij de Duitsche tamelijk nuchter weergegeven indrukken, zònder de verdieping van een groot dichterlijk ontroeren, dat ieder gedicht tot een gebeurtenis, tot een verschijnsel had kunnen maken. Het zijn gemoedelijke versjes gebleven.

Als typisch-vertegenwoordigend gedicht in het bundeltje, schrijf ik nog het volgende af:

In der Sonne.

Auf der Weide, in der Sonne,
Steht ein Häuschen ganz allein,
Bäume deckens rings im Kranze
Wie ein bräutlich Mägdelein.
Blüten fliegen um den Giebel,
Der wie rote Wangen lacht,
Ach, was ists doch, dass mich immer
An ein Mädchen denken macht.

Wie das Brücklein, in der Sonne,
Weiss sich übern Graben biegt,
Wie ein weisser Mädchenarm wohl
Sich um seinen Liebsten schmiegt.

Blitzt da nicht ein goldnes Stirnband,
Klappts nicht, kicherts dort am Zaun?
Ach, ich glaub, die helle Sonne
Lässt mich gar Gespenster schaun.

Men ziet het: het is wel aardig, wel goed bedoeld, wel eerlijk gemeend. Maar het is niet doorschreid, doorjubeld, doorléefd, en - dan is het immers ook geen èchte, geen lévende poëzie...

HERMAN MIDDENDORP.

Hoofdpunten van het Oorlogsrecht, losse aanteekeningen van actueel belang, door Prof. J. De Louter. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

'Treurig en treffend blijkt uit de verhalen van ooggetuigen het noodlottige, ja levensgevaarlijke van onkunde omtrent de elementaire beginselen van het volkenrecht, met name van het oorlogsrecht.' 'Daarom kan voorlichting nuttig en noodig zijn en acht ik zelfs de regeeringen in sommige omstandigheden verplicht tot waarschuwing. Ook privaatpersonen kunnen daaraan medewerken en zich daartoe verplicht achten.'

Ziehier in des schrijvers eigen woorden de verklaring van het ontstaan van dit beknopte geschrift.

Weldadig doen de absolute wetenschappelijke rust en de van elk spoor van tendenz vrije objectiviteit aan, waarmede de schrijver de taak, die hij zich stelde, volbracht heeft. Dit boekje zou in elke taal vertaald kunnen worden en niets van zijn waarde verliezen.

Zijn beknoptheid en bevattelijke vorm maken het tot geschikte lectuur voor iedereen.

Het is ernstig-wetenschappelijk zonder eenig vertoon van geleerdheid: populair, in den edelsten zin des woords.

De behandelde onderwerpen zijn alle van hoog actueel belang: rechten en plichten van oorlogvoerenden en burgerbevolkingen; oorlogsbezetting, requisitiën en contributiën; oorlog ter zee, blokkade, prijsrecht; rechten en plichten der neutralen; handel der neutralen, oorlogscontrabande, visitatie; ten slotte onze eigene neutraliteit: ziehier aangelegenheden, die thans alle zijn aan de orde van den dag.

Het korte overzicht, dat de Senior der Nederlandsche hoogleeraren in het Volkenrecht er van geeft, is een betrouwbare vraagbaak voor ieder, die zich daarover wil orienteeren.

Meer nog. Menigeen staat in deze dagen van spanning en opwinding met een oordeel gereed, dat niet altijd berust op een kennis van *feiten*, die *niemand* thans wel volledig en onbetwijfelbaar kan bezitten, noch op een kennis van *rechtsregelen*, waaromtrent men wèl op de hoogte kan zijn.

Daarom ware het wel te wenschen dat ieder Nederlander, die de gebeurtenissen met belangstelling volgt - en wie zou dat niet? - tot juist begrip van hetgeen dagelijks vermeld wordt, zoodra mogelijk, zoo hij het nog niet deed, een uurtje voor de lezing van het boekje van Professor De Louter afzondert.

V.K.

The Siege of Liège, bij Paul Hamelius, Dr. Phil., Professor of English Literature at the University of Liège. - London, T. Werner Laurie Ltd.

Dit boekje verdient volstrekt niet de geringschatting, waarmede het in een recensie als 'spoorweglectuur' werd aangeduid. Wel is waar bevat het geen sensatieverhalen, schimpt het ook niet op de Duitsche barbaren en maakt het evenmin literair-artistieke pretenties. Het is echter het nauwgezette, kalme onopgesmukte verhaal van tusschen 31 Juli en 11 Augustus te Luik gebeurde feiten, door een ooggetuige die vertrouwen verdient. Wetenschappelijk man, Belg van nationaliteit (passim) en geboorte (blz. 68 'motherland'). - stelt de schrijver met kennelijke objectiviteit te boek al wat hij persoonlijk zag en waarnam. Hoogst zelden geeft hij weer wat hij van anderen hoorde; dan zegt hij er dit steeds uitdrukkelijk bij en het is eigenaardig dat zulke weinig talrijke passages dan dadelijk een meer fantastische kleur krijgen, waar de schrijver zelf aanstonds tegen waarschuwt.

Wij treffen derhalve in dit boekje niet *alles* aan, wat in Luik *voorviel* - bijvoorbeeld geen woord over den overval op een Duitsch regiment bij den intocht -; maar blijkbaar alles wat de schrijver zelf *zag* en *beleefde* en dit met den onmiskenbaren stempel der volle waarheid en niets dan de waarheid.

Dientengevolge vernemen wij enkele militaire détails, zoowel van Belgische als van Duitsche zijde, en zeer veel feiten ter illustratie der volkspsychologie gedurende den oorlog.

Lees blz. 60: 'een belangrijke oorzaak van bezorgheid was de algemeene onbekendheid van ons volk met de regels van het oorlogsrecht. Men wist er niet meer van, dan de gemiddelde Engelschman of Amerikaan, die, veilig aan de overzijde van het water, geen kennis behoeft te hebben van de techniek van overgave, bezetting of krijgswet.' (?)

Zijn oordeel over physiek, uitrusting en optreden der Duitsche troepen, die de schrijver te Luik waarneemt, is volstrekt gunstig. Op 10 Augustus maakt hij kennis met een Duitschen luitenant en constateert dat, hoewel hij het militaire beroep geen aangenaam beroep vindt, hij 'toch een soldaat had ontmoet, die tevens een gentleman was.' De naïviteit waarmede de auteur in dit geval dus blijkbaar een uitzondering ziet, is een verder bewijs voor zijn oprechtheid.

Over dezen oorlog zullen natuurlijk tallooze boeken verschijnen. Het boekje van professor Hamelius wil geen roman of verhaal zijn, het is slechts het bescheiden dagboek van een ernstig ooggetuige. Als zoodanig zal het onder de historische bronnen voor dezen tijd een bescheiden maar eerlijke plaats blijven behouden.

V.K.

The Secrets of the German War Office, bij Armgaard Karl Graves, late Spy to the German Government. - London. T. Werner Laurie, Ltd.

Wie kan in deze dagen den oorlog uit het hoofd bannen? Men zoekt afleiding en kan soms zijn aandacht toch niet bepalen bij ernstige lectuur. Voor zulke oogenblikken is dit boek over 'de geheimen van het Duitsche Departement van Oorlog', dat ons echter alleen verhalen over gepretendeerde geheimen van het Ministerie van

Buitenlandsche Zaken doet, aan te bevelen. Men behoeft het niet eens in geregelde volgorde achter elkaar

door te leren; elk hoofdstuk houdt ons in verloren oogenblikken op Sherlock-Holmes-manier aangenaam berig. Op blz. 117 verwijst de auteur zelfs naar een vorig hoofdstuk, dat... zoek is.

Het is ook naar het model van Sherlock-Holmes en Jules Verne dat de auteur zich introduceert met een bespreking, die ‘op 12 Juni 1913 te half vier ure 's namiddags’, in het Lagerhuis te Londen aan zijne arrestatie als Duitsch spion te Edinburg zou zijn gewijd. Wij worden dan nog meer griezelig gemaakt door de mededeeling, dat achter den on-Duitschen schuilnaam Graves, drie dingen verborgen zijn, die den lezer niet aangaan: des schrijvers naam, zijn nationaliteit en zijn karakter. ‘Er zijn drie personen in leven, die weten wie ik ben. Een van hen is de grootste heerscher op de wereld. Geen van drieëen zal, om voor hemzelf afdoende redenen, er licht toe overgaan mijn identeit openbaar te maken.’

In elk geval is de schrijver van de wereldpolitiek tamelijk wel op de hoogte. De geheimen, die hij zegt te verklappen, worden spannend door hem verteld; maar ieder die de gebeurtenissen der laatste jaren met eenige aandacht gevolgd heeft en over voldoende fantasie beschikt, had ze even goed kunnen verzinnen.

Hij werkt echter wel zeer met de in dit genre gebruikelijke slordigheid. Zijn chef, die hem aan het begin van elk hoofdstuk op een nieuwe en gevaarlijke missie uitzendt, heet op blz. 48 graaf *Botho* von Wede*l* met één *l*, op blz. 77 (met een baronnekroon op zijn kaartje) graaf *Udo* von Wede*ll* met twéé *l's* en verder bij afwisseling zus of zoo. Veldmaarschalk Von der Goltz wordt als Von der *Golz* gespeld.

Op blz. 156 worden de Freiherr von Stein en de generaals Scharnhorst en Gneisenau tot een generaal von Stein (!) samengesteld; op blz. 157 worden Generaloberst von Heeringen, generaal von Hülsen Haeseler en veldmaarschalk graaf Haeseler op de wonderlijkste manier dooreengehaspeld, nadat op blz. 108 de beeltenissen van von Heeringen, graaf Haeseler en graaf Moltke ook al dooreengeloopen zijn om de gelijkenis met Ramses II te kunnen maken. Den arendsneus had alléén graaf Moltke, hebben nòch von Heeringen, nòch graaf Haeseler; laatstgenoemde hoogbejaarde veldmaarschalk heeft echter wel het doorgroefde, mummieachtige gelaat dat aan Ramses II doet denken; maar zijn hooge leeftijd belette hem niet nog onlangs in Frankrijk persoonlijk een Franschen soldaat gevangen te nemen. Moltke was geen liefhebber van het schaak-, maar van het whistspel; en zoo zou men met het signaleeren van slordigheden aan den gang kunnen blijven.

Niettemin beschikt de auteur over een zeker journalistiek-literair talent, dat hooger staat dan zijn model, de bekende Sherlock-Holmes-producten en eenigszins nadert tot het vroeger beroemde merk Gregor Samarow. Er is ook eenige verwantschap met den voor eenige jaren zooveel opgang makenden roman van ‘Seestern’ getiteld ‘1906.’

De auteur weet aardig, hoewel dan vluchtig, te beschrijven en boeiend te vertellen. Voor oogenblikken van ontspanning zal hij in deze dagen menigeen een welkome gast kunnen zijn, naar wiens verhalen, in leeren fauteuil onder een sigaar na het diner in vlot conversatie-Engelsch voorgedragen, men gaarne luistert, - al zal men daarna ook met een glimlach opstaan.

V.K.

Schetsen uit de Middeleeuwen door Dr. Mr. S. Muller Fzn. Nieuwe Bundel. Amsterdam S.L. van Looy.

De geleerde, onlangs tot Doctor honoris causa bevorderde Utrechtsche archivaris, verloochent zich in dezen nieuwen bundel schetsen uit de Middeleeuwen niet. Als weinigen verstaat hij de kunst, een kennis van feiten en toestanden, wier omvang buitengewonen eerbied afdwingt, te verwerken tot een levend geheel en dat op zoo onderhoudende wijze voor te tragen, dat de tafreelen voor den lezer gaan leven als zag hij ze voor zich.

De 'Naturalwirtschaft' der Utrechtsche kapittelen, waar de kapittelheeren behaaglijk eten en drinken in een huishouding zonder geld; de uitvoerige bisschoppelijke administratie en des bisschops op ruimen voet geschoeide hofhouding; middeleeuwsche geleerdheid en middeleeuwsche liefdadigheid; en nog tal van onderwerpen meer worden met rijkdom van bijzonderheden voor onze oogen gebracht. Geheel nieuw is de reconstructie van het bestuur van den middeleeuwschen Utrechtschen kerkvoogd Jan van Nassau, tijdgenoot van Floris V. Op de ontwikkeling van een stad als Utrecht tot eene stedelijke eenheid in juridischen zoowel als architectonischen zin, over de overblijfselen der kapittels, immuniteiten of montaden heen, wordt helder licht geworpen.

Kortom, de vruchten van des schrijvers grondige geleerdheid, zijn *sm*a*kelijk* door den volkomen staat van *rijpheid*, waarin zij worden aangeboden.

V.K.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de October-aflevering bespreekt Jhr. Mr. H. Smissaert onder den titel ‘these, synthese, antithese, demoratie’ de poging van Dr. de Sopper en Prof. Kohnstamm tot synthese der democratie. Mr. W.J.M. Benschop besluit zijn studie over Mr. J.R. Thorbecke als verzorger van 's lands weerbaarheid. Prof. J.D. van der Waals Jr. geeft eene critiek op het pragmatisme van William James. Dr. A.H. Kan besluit het verhaal van Nicolaas Heinsius verblijf in Italië. De heer J.C.C. Grasé bespreekt Dante Gabriel Rosetti. Prof. Dr. P.J. Blok en de heer C.K. Elout behandelen, elk op zijn wijze, den oorlog. Gedichten worden geleverd door J.J. Zeldenthuis en Dr. P. Otten.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In het Octobernummer bezingt de heer Jacob Israël de Haan den oorlog. Mr. W.H. de Beaufort geeft eene doorwrochte verhandeling over den oorlog en het volkenrecht. Mr. P.H. Fromberg vangt eene studie aan over de Inlandsche beweging op Java. Na liederen van Isoude door Dr. P.C. Boutens, looft de heer G.J. Hoogewerff Roomsche schoonheid. De heer C. Kramer bespreekt Alfred de Vigny's nieuwen roman Daphné. Prof. J.F. Niermeijer bepleit meer vrijheid in de opleiding onzer jongelingschap. J. de Wit deelt iets mede over de beteekenis der Hegelsche philosophie. Hélène Swarth bezingt de liefde. Mr. J.N. van Hall geeft herinneringen aan het Théatre Français gedurende den oorlog 1870/71. Dr. Jan Veth bespreekt den Amerikaanschen schilder Winslow Homer.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de October-aflevering begint de heer G. van Hulzen het tweede deel van zijn roman ‘aan 't lichtende strand.’ ‘De Witte Hinde’ is de titel van een sprookje door Frits van Raalte. Aart van der Leeuw geeft een schets: ‘Joost de Wandelaar.’ Frans Erens vervolgt zijn dagboek van een grensbewoner. Maurits Wagenvoort behandelt het pausdom en de opheffing der Jezuitenorde in de 18e eeuw. Johan de Zeeuw deelt

mede hoe Duitschland en Oostenrijk bondgenooten werden. François Pauwels bezingt een saltimbanque.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de October-aflevering verhaalt oud-minister H. Colijn zijne reiservaringen in Midden-China. Dr. J.R. Slotenmaker de Bruine behandelt de christelijk-sociale overtuigingen in Frankrijk. Dr. J. Riemens geeft een studie over Peter Rosegger. Dr. C. van Gelderen besluit zijne bespreking van het boek van Aage Schmidt over oude religies. Heinrich Petermeijer geeft een gedicht 'Dien Avond'.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

In het Septembernummer laat Dr. J. van der Valk ons in een interessante beschouwing Cleopatra zien als het model van Vergilius' Dido. Franck Gericke geeft eenige actueele disticha. André Schillings houdt eene beschouwing over Walther von der Vogelweide. Peter van Maarn dicht vier liederen. Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman doet verschillende mededeelingon uit Groen's jeugd.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

De October-aflevering bevat een zangspel van Aart van der Leeuw, getiteld De Storm. Prof. T.J. de Boer behandelt de droomtheorie van Freud. W.L. Penning Jr. draagt verschillende gedichten bij. Albert Verwey geeft eenige 'onzijdige overwegingen' en 'begrippen van nu', Jacob Israël de Haan 'Tijdzangen', Maurits Uyldert een weeklacht op Frankrijk. Na gedichten van J.C. Bloem, bespreekt Prof. Dr. P. de Vooys de steunbeweging.

***De Levende Natuur,* onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 October behandelt de heer J. Heimans de bestuivingsinrichting van de Aronskelken, de heer Jac. P.Th. zet zijn studie over vogelgeluiden voort en de heer J. van Laren besluit de zijne over dagroofvogels. Den blauwen sprinkhaan beschrijft de heer Jac. P.Th. - C.E. v. Dr. verhaalt van zijn pastorietuin, mevr. Else Kalse Kalshoven - Biermann op even onderhoudende als, dieper beschouwd,

belangwekkende wijze over haar kraaienkweekelingen. Over hypnose bij dieren doet A.H.M.W. enkele mededeelingen.

In het nummer van 15 October handelt de heer Jac. P. Thijsse over bollen. Den invloed van 't water op alicularia behandelt Dr. A.J.M. Garjeanne. Mooie vlinders heeft de heer A. Joman bij de havezate Slangenburg bij Doetinchem gevonden. De heer K. Boedijn vertelt een en ander van de tarwe.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In de aflevering van 25 September wordt het karakter geschetst van mej. Anna Polak, directrice van het nationaal bureau voor vrouwenarbeid.

Ontvangen boeken.

Stijn Streuvels, *Dorpslucht* II. L.J. Veen, Amsterdam.
M.W. Maclaine Pont, *Op de grenzen der Middeleeuwen.* Het leven van Jacoba van Beijeren. Hollandia Drukkerij, Baarn.

E. Overduyn-Heyligers, *Wat de tijden rijpen.* L.J. Veen, Amsterdam.
Cornélie Noordwal, *Greet Hemming.* A.W. Bruna en Zoon, Utrecht.
Dr. J. te Winkel, *De ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde* 15e afl. De erven F. Bohn, Haarlem.
M. Manilii, *Astronomica.* Vertaald door Dr. J. van Wageningen. Boekhandel en Drukkerij v/h. E.J. Brill, Leiden.
F. Hadland Davis, *Mythen en Legenden van Japan.* Vertaald door Dr. B.C. Goudsmit. W.J. Thieme & Co.. Zutfen.
Onze groote mannen, I. 5. Dr. B.J.H. Ovink, Spinoza. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze groote mannen, I. 6. Jhr. Mr. de Savornin - Lohman, Groen van Printerer. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VIII. 9. Dr. Paul Carus, De philosophie als wetenschap. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken II. 4. Madame Guyon, door Dr. W.J. Aalbers, Hollandia-Drukkerij. Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven III. 8. A. van der Chijs, Inleiding tot de grondbegrippen en techniek der psycho-analyse. Hollandia-Drukkerij. Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven III. 9. Dr. C.H. Sissing over beroepskeus. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De oorsprong van den oorlog. Getrouwe en onverkorte vertaling van het Russische Oranjeboek. Mart. Nijhoff, den Haag.
L. Simons, *Een Nederlander in geteisterd Belgtë.* Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Armgaard Karl Graves, *The secrets of the German War Officie.* F. Werner Laurie Ltd., London.
Onze Koloniën, I. 8. Mevr. B. van Helsdingen - Schoevers, De Europeesche Vrouw in Indië. Hollandia-Drukkerij Baarn.
B. Person. *Het karakter van den journalist.* Van Wijngaarden & Co. Scheveningen.
Pro en Contra IX. 5. Een Nederlandsche opera. Pro: C. van der linden, Contra: Haganus. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
B.E. Bouwman & Th.A. Verdenius, *Deutsche Literaturgeschichte, nebst Lesebuch für höhere Lehranstalten*, Zweite Auflage. J.B. Wolters, Groningen.
Fokko Bos. *De vreemde woorden.* Verklarend woordenboek. Tweede druk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
J.M. Jouwersma - Ruseler. *De practische Naaimethode* II. H. ten Brink, Meppel.
Patroonboekje No. 1/10. Sportmutsjes - IJsmuts - Kinderbaret - Babykappe - Dames- en Meisjesbaretten - Strand- en Operamutsen - Sporthoed - Kindermantel - Babymantel - Kinderjurkjes. H. ten Brink, Meppel.

Schimmenspel.
Herman Middendorp.

DE dwalende schemering van den vroeg over de stad vallenden September-avond doezelde het blauw-met-bruin van Truusjes salonnetje weg in vage vormen. De pendule sloeg half zeven; een kort schril klank-gerucht snerpte éven een stoornis door het vertrek; toen zonk weer zwijgen neder, zwaar en stoorloos, als een diep gedenken. Duister schimde uit de plooyingen van de roerloos neerhangende portières en gordijnen, kroop met inniger aanzwellende somberte langs de wanden, wegschemerend alle scherpte van lijning om de schilderijen, die spiegelend terug-wierpen het nog schaars door de vensters invallende, late licht.

Truus van Waarden zat op een laag stoeltje voor het raam. Schijnbaar verzonken in gedachten, maar in werkelijkheid denkeloos, in doellooze mijmering, staarde ze naar buiten, waar de schemering kwijnde over den verlaten singel, omhuivend den zwaren bladertooi van de roerlooze boomen tot één immense massa van onbewogen zwart.

Er was iets vreemds, iets onwerkelijks in dit bewegelooze zwijgen hier in de kamer en daar buiten, als was alles in den ban van booze krachten verstard; geen gerucht, dat den droom van stilte stoorde, geen beweging die den indruk brak van versteende rust. Alleen de tinten vaagden weg, smolten wazigend tezamen tot eenerlei kleur, en al de dingen borgen hunne innigheid, voorzichtig getoond in getemperden schemerglans, weg in wade van nacht.

Truus werd er bijna bang van, en vagelijk herinnerde ze zich den tijd, toen ze, klein kindje nog, niet gaarne alleen was in donker. Toch beminde ze de bekoring van den dalenden schemer, die haar mijmering bracht zonder gedachten van verdriet of vreugde, een doelloos denken aan niets.

Plotseling werd zacht de bel overgehaald.

Eenige oogenblikken zat ze verstrooid te zinnen, wie op dezen tijd aan de deur zou kunnen zijn; want het was niet

haar jour, en niet het uur van bezoek; toen bracht de dienstbode een visitekaartje binnen. Ze ging bij het venster, en boog zich over het kaartje; met moeite ontcijferde ze in het schaarsche licht: W. Verheyde.

Een visioen uit het verleden doemde plotseling op: een zomerdag, zon en wind, en een weide, wijd-gestrekt onder blauwen hemel; een seconde stond zij met de hand aan het voorhoofd; toen zeide zij: ‘Steek het licht aan, Jansje, en laat meneer dan binnen.’

Zij-zelve trok de gordijnen toe; de meid stak het gas aan, dat even met een gele vlam boven de lamp uit-plompte.

Truus knipte nog met hare oogen tegen de plotselinge scherpte van het licht, toen de bezoeker binnentrad. Hij boog, en verontschuldigde zich, dat hij haar op dit ongewone uur kwam storen. ‘Vanmiddag was ik verhinderd,’ ging hij voort, ‘en morgen ga ik waarschijnlijk weer vertrekken.’

Een zachte, zangerig-welluidende stem met een licht geprononceerd voornaam accent - een slanke gestalte, blond haar en groote oogen, die al-door een streepje wit onder het blauw vrij lieten - hij was het, Willem.

‘Meneer Verheyde,’ zeide ze, met éven een licht-nerveuze trilling in hare stem, ‘hoe aardig, dat u eens komt. Gaat u zitten.’

Ze schoof een blauwen fauteuil bij, waarin hij zich langzaam neerliet; al zijne bewegingen hadden heel lichtelijk iets loom-vermoeids, bijna iets bestudeerds, dat ook kwijnde in de zachte nuance zijner stem.

‘U komt onverwacht,’ zeide Truus, die weer in haar laag stoeltje was gaan zitten, ‘ik wist niet, dat u in de stad was. Het is lang geleden, dat we elkaar voor het laast gezien hebben.’

‘Ja negen jaar,’ antwoorde hij. ‘Ik was zestien, en u vijftien.’

Een poosje zwegen zij beiden; toen vervolgde hij:

‘Ik ben lang in 't buitenland geweest; het laatste jaar heb ik in Berlijn gewoond. Maar ik verlangde plotseling naar Holland terug; waarom, dat weet ik niet. Soms heb ik wel lust om hier nog af te studeeren; ik heb vroeger in Leiden candidaats gedaan in de letteren. Pas gisteren ben ik in de stad gekomen; ik heb een vriend bezocht. Toen gevoelde ik plotseling een behoefte, u nog eens te bezoeken; ik wist dat u getrouwd was.’

'Ja', hernam ze, en het was Willem, of er een klank van berusting zweefde in haar stem, 'ruim twee jaar. Henry is nog even naar de fabriek; er is een geschil met de arbeiders, maar het is niet ernstig.'

Weder kwam er een toevriezing van zwijgen tusschen hen beiden.

'Ik heb uwe verzen gelezen', zeide Truus plotseling.

'Heusch?' vroeg hij geïnteresseerd, 'daar ben ik blij om.

'En mijn roman...'

'Ja, ook uw roman,' hernam ze. 'Ik heb ze beide gekocht, uw verzenbundel en uw boek. O, ik heb er van genoten; ik herkende er u in, zoo... Zooals ik u vroeger gekend heb. Maar ze zijn wel smartelijk, zoo droevig en zoo donker, uw verzen. Is het leven zóó moeilijk voor u geweest?'

'Och,' zeide hij met een glimlach, 'ik had niet erg veel te verliezen. Een hevige idealist ben ik nooit geweest. Maar ik geloof dat ik toch nog te veel van het leven verwacht heb.'

Truus dacht na. 'Er zijn meer menschen, die daardoor teleurgesteld zijn,' wilde ze zeggen; doch zij bedacht zich, en hield de woorden op de lippen terug.

'Mag ik weer Truus zeggen, net als vroeger?' vroeg hij plotseling.

'Ja, dat is goed,' hernam ze; 'het is zoo officieel met dat meneer en mevrouw. En we denken toch alle twee aan de vóórnamen.'

'Truus... Truus,' zeide hij half-luid, als bij zich-zelven, alleen maar om den naam te hooren, 'het is een lieve naam. En lieve herinneringen zijn er aan verbonden. Mag ik er nog wel over spreken?'

'Och ja,' zeide ze met een glimlach, 'waarom niet....'

'Het is wel lang geleden,' hernam hij, 'maar ik weet toch nog alles. Het zijn de innigste dingen uit mijn leven. Jij zat een klas lager op de H.B.S. dan ik, en ik knoeide expres, om bij jou in dezelfde klas te komen. Maar dat is me mislukt.'

Ze lachten beiden, en waren gelukkig in het herdenken.

'Ik heb je nog veel te danken uit dien tijd,' ging hij voort. 'Jij was vriendelijk voor me; o, je weet niet, hoe ik dat toen gewaardeerd heb.'

'Je was een eenzame jongen,' zeide Truus zacht, 'ik voelde me tot je aangetrokken. Er waren er veel, die je stijf en onhartelijk vonden, maar ik wist beter.'

‘Ik had een natuurlijke vrees, om mijne gevoelens aan de menschen uit te zeggen,’ vervolgde Willem. ‘Tegenwoordig doe ik het heelemaal niet meer.’

‘Wij begrepen elkander wèl,’ zeide Truus. ‘En wij vertrouwden elkander. Ik zei je alles. Dat was juist zoo heerlijk, dat volle, innige vertrouwen. Weet je nog van onze verre tochten op Woensdagmiddagen? We spraken over alles, over God, en over hel en hemel; jij vertelde dat je dat niet zoo geloofde, als we 't op de catechisatie geleerd hadden. Ik luisterde altijd maar stil naar je, en vertrouwde, dat alles goed was, en had vrede met alles.... Het vertrouwen van een paar kinderen... Groote menschen hebben dat niet zoo: die zijn te verstandig...’

‘Ja,’ hernam hij droomerig, als ver-weg in de sfeer van het verleden, ‘het was een tijd van geluk. En niemand wist er iets van; het was een lief geheim tusschen ons tweeën. Ik voelde zoo'n heerlijke kracht in me, als jij me alles vertelde, en ik betreurde het eigenlijk, dat er nooit een gelegenheid kwam, om je te beschermen.’

‘We zijn toch eens in gevaar geweest,’ zeide zij met een zachten lach. ‘Dien avond in het moeras. Weet je nog, dat we op een avond daarover geloopen zijn? Het was mijn schuld. We konden terug den weg niet vinden; toen werd het heel angstig.’

‘Ja,’ zeide hij, ‘maar je was toch niet bang. Je hebt je dapper gehouden. We hielden elkaar bij de hand vast. De nevel sloeg klam aan tegen onze kleeren. Maar op 't laatst zagen we de wieken van den watermolen boven den mist uit. Toen waren we gauw gered.’

‘Toen ik 's avonds in bed lag was ik bang,’ hernam zij. ‘Ik zag ons beiden in het veen wegzinken. En het werd zoo mistig, dat we elkaar niet meer konden zien. Ik had het wel kunnen uitgillen. Maar het was een romantisch avontuur.’

‘Het was heelemaal een romantische tijd,’ zeide hij. ‘Ik beschouwde je niet als een gewoon meisje. Voor mij was je veel meer. Als ik alleen was, noemde ik je altijd met vreemde en lieve namen. Ik wist altijd alles van je, je strikken en je blouses.

Het was eigenlijk geen liefde, onze omgang. We hebben elkander maar eenmaal gekust. Bij den molen, op een Woensdagmiddag, toen we samen in Heine gelezen hadden.’

‘Ik weet het nog,’ zei ze. ‘Jij las de verzen voor. Ik

begreep nog niet alles, maar het was veel van tranen en kussen.'

Stilte zeeg tusschen hen beiden neder, maar het was nu vredig en wel-vertrouwd; de gouden deuren van het verleden hadden zich voor hen ontsloten.

'Kort daarna ben ik vertrokken,' zei Willem toen. 'Ik weet nog, hoe ik bij ons afscheid tegen je zei, dat ik voor je bidden zou, of je heel gelukkig worden mocht. Ik had toen nog zoo'n vertrouwen. Ik heb het gedaan ook, dat bidden, en later ook nog meer dan eens. Truus, is het zoo uitgekomen?...'

Ze zag hem aan met een blik vol weemoed, en tranen welden in haar diepe oogen, toen ze zacht antwoordde:

'Neen. Ik zou er nooit tegen iemand anders over gesproken hebben, maar jij mag het wel weten.'

Op 't zelfde oogenblik hoorden ze gerucht aan de buitendeur; een sleutel werd in het slot gestoken, en er trad iemand de vestibule in.

'Het is Henry,' zeide Truus. Haar éven naar zijn gelaat op-smeekende oogen schenen hem iets te vragen, en snel zeide hij:

'Ik ga morgen nog niet weg; ik kom nog eens met je praten.'

Henry trad de kamer binnen. Truus stelde de heeren aan elkander voor, en Henry zeide, dat het hem genoegen deed, een vroegeren vriend zijner vrouw in zijn huis te zien.

Het zachte stemgerucht van Truus gonsde Willem in de ooren. Zij was niet gelukkig - zij was niet gelukkig....

Henry was gaan zitten; hij presenteerde sigaren, en Truus belde om thee te laten brengen. Henry maakte den indruk van een plomp-joviaal mensch, zooals hij daar zat in zijn licht-grijs costuum met kleurige zijden das.

Er was een klein conflict aan de fabriek, vertelde hij. Maar het zou wel gesust worden. De lui wilden altijd meer verdienen, en die beroerde socialisten ruiden het volk op, en stuurden aan op een staking. Maar dat zou ze ditmaal niet gelukken. Het werkvolk had het goed bij hem; drie maanden halve uitkeering bij ziekte, en de vrouwen konden een maand half loon krijgen bij bevalling....

Willem deed zijn best, belangstelling te toonen. Truus sprak weinig. De deuren van het verleden waren gesloten....

Nog een kwartiertje bleef Willem praten: toen stond hij op om heen te gaan.

‘Kom morgen bij ons eten,’ noodigde ze vriendelijk.

Henry ondersteunde haar vraag, en voegde er bij:

‘Dan kunt u als u wilt, morgenavond meegaan naar het concert in Musis. Het is een van de laatste van het seizoen. Ik geef er niet veel om, maar mijn vrouw houdt nog al van muziek. Ik ben lid, en vreemdelingen kunnen geïntroduceerd worden.’

Willem beloofde dat hij komen zou, en vertrok.

Langs den eenzamen singel liep hij stil te denken.

Wat een lief en zoet vrouwtje was zij geworden.... De laatste jaren had hij weinig aan haar gedacht. Het leven was met een breede golf van passies over hem heengegaan, die veel van zijn vroeger vertrouwen hadden weggespoeld.

En nu hij haar terug-gezien had, - nu welde hem in de ziel een eindeloos-diepe weemoed. Zij was niet gelukkig, had ze gezegd. Wellicht had het leven ook haar teleur-gesteld....

Ze was nog even mooi als vroeger, met hare witte handen, en haar fijne vingers, die hij zoo dikwijls in teeren druk omvat had gehouden; met hare diepe oogen, en de wonderfijne omlijning van haar lief gelaat. Alleen heur haar, dat was veranderd; dat had hij vroeger nooit anders gezien dan in eene lange vlecht, en nu waren de zware, donkere tressen gewonden om haar hoofd.

's Avonds laat, op zijn hôtelkamer, mijmerde hij nog door over het fijne vrouwtje, dat niet gelukkig was, en plotseling zeide hij zacht haar lieven naam, en kuste haar in de eenzaamheid goê-nacht.

Den volgenden middag bezocht hij de omgeving van de stad; het was een bedevaart naar de plaatsen, waar hij eenmaal met Truus gelukkig was geweest.

Achter het stadje waren uitgestrekte heidevelden en lage veenlanden; daartusschen lage drassige gronden en stukken moeras. Het was gevaarlijk, daarover te gaan; hier was het, dat hij eens met Truus verdwaald was geweest, toen plotseling de mist neersloeg.

De rustige velden lagen overgloord van stil en helder zonlicht. Langzaam wandelde hij langs den eenzamen zandweg; zwermen vogels gingen geruischloos over hem heen, en wiekten weg in de witte leege lucht. Hier en daar waren boschjes van elzen en berken; zilverig glansden de spichtige stammen in het middaglicht.

Hoe dikwijls had hij hier met haar gewandeld, hand in hand, niet sprekende, maar zij-beiden vervuld van innige, teere vertrouwen, dat de hechte bruggen bouwt tusschen eenzame menschen. Dikwijls lagen zij naast elkander in het bruine kruid, om uit te rusten, en hij zag nóg de teere belijning van hare reeë-ranke enkels, waar hij het fijne been met één hand gemakkelijk omspannen kon...

Negen zomers was het geleden. De jaren van passie en opbruisend leven hadden de indrukken verduisterd, maar niet uitgewischt, en inniger dan ooit gevoelde hij, dat het onzegbare, ragfijne contact van het innerlijke wezen is onverbreeklijk, sterker dan de stormen van passie, sterker dan al de duistere krachten, die daar sluimeren in een menschenhart.

Onder een paaar alleenstaande boomen had vroeger een met mos begroeide, zware boomstam gelegen; daar hadden ze dikwijls samen gezeten. Na eenig zoeken vond hij het plekje terug. Waarlijk, de zware stam lag er nog, schamel overhuifd door de drie schrale berkeboompjes, die door de stormen naar 't oosten waren gebogen. Heel wat boeken hadden ze hier samen gelezen; dan hield hij den arm om haar middel, en zijne vingers speelden met haar donkere haarvlecht, als hij met het lezen van een bladzijde eerder gereed was dan zij.

Hij zette zich neder op de gewijde plek, en speelde voort met de schimmen uit het verleden. Maar een plotselinge somberheid beving hem, toen hij ontwaarde, dat de lichte gestalten droeviglijk waren getooid met de flarden van zijn verscheurd geluk.

Henry was al thuis, toen Willem de villa op den singel binnentrad. Truus had ook den middag doorgedroomd in oude herinneringen; wat zij gestorven had gewaand in hare ziel, was plotseling weer met de oude innigheid opgebloeid; niets van het teedere der voorbijgegane dagen was verloren; het was alleen maar getemperd door het weemoedige weten, dat het nimmer kon keeren.

Na het diner bleven Willem en Henry te zamen; Truus ging zich kleeden voor het concert.

Henry was in een goed humeur; het conflict met de arbeiders was opgelost, doordat het werkvolk had toegegeven.

‘'t Is ditmaal nog goed gegaan,’ zei hij, terwijl hij met gestrekte beenen op een causeuse lag, en kleine rookwolkjes

in de hoogte blies, ‘maar er zijn een paar elementen bij mijn werkvolk, die gevaarlijk blijven. Bij de eerste de beste gelegenheid zal ik die er uit zien te krijgen.’

Henry sprak geruimen tijd door, verkondigde dom-oppervlakkige, goeyige theorieën over staat en maatschappij.

Tegen zeven uur kwam Truus binnen, en zeide dat het tijd was om weg te gaan. Maar ze behoefden zich niet te haasten, beweerde Henry; zooveel bijzonders waren hier de concerten niet. Willem begon te begrijpen, waarom Truus niet gelukkig was...

Het concert was niet druk bezocht, ofschoon de avond schoon en rustig was. Bij een tafeltje gingen ze zitten, achteraan. De kruinen der zware accacia's ruischten boven hunne hoofden. Maar de kwellende gedachte, dat Truus niet gelukkig was, liet Willem niet los.

Henry vond, dat het tamelijk was; in München had hij een liederenconcert bijgewoond voor twintig mark entree; dat was kunst...

Willem gevoelde een plotseling verlangen om Truus in zijne armen te sluiten.

Den volgenden morgen verwachtte ze hem. Hij had niet gezegd dat hij komen zou, maar ze wist, ze voelde dat hij het zou doen. Toen hij haar den vorigen avond een hand gaf, hadden zijne oogen gesproken. En de hare hadden geantwoord. Van Henry had hij al afscheid genomen; hij wilde den volgenden dag vertrekken.

Tegen drieën kwam hij. Langs den Singel zag ze hem komen; ze deed zelf open.

‘Ik kom nog even afscheid van je nemen,’ zeide hij. ‘Van-avond ga ik weg.’

Een poosje was het stil; Truus voelde, dat het spreken hem moeite kostte.

‘Ik wou nog graag even met je praten,’ ging hij voort. ‘Ik heb er al-door aan moeten denken, dat je niet gelukkig bent.’

‘Het is zoo heel erg niet,’ zeide ze berustend. ‘Ons huwelijk is ook niet bepaald on-gelukkig. Maar Henry begrijpt mij niet. Het is ook niet door woorden op te lossen. Een scène hebben we haast nooit; een enkele maal verwijt hij me, dat ik te week ben; hij noemt het kinderachtigheid. Voor ons huwelijk heb ik het niet ingezien, en mijn ouders waren er erg vóór. We zijn maar kort geëngageerd geweest. Langzamerhand ben ik

gaan inzien, dat ik de groote liefde, waarvan ik vroeger gedroomd heb, en waarvan je in verzen en romans leest, niet gevonden heb. Gewoonlijk kan ik er wel in berusten, maar soms heb ik er nog zoo'n groot verlangen naar. Ik voel me vaak zoo koud, zoo koud van binnen. Maar het zal wel stilletjes in me doodgaan, dat is het beste...'

Willem voelde, dat hare berusting geforceerd was. Kon zij, die nog zóó jong was, nu reeds vrede gevonden hebben in het denkbeeld, dat het geluk haar was voorbijgegaan?...

'Truusje,' zeide hij zacht, 'mijn arme Truusje... Wie had dat vroeger gedacht; wij zijn toch zóó gelukkig geweest...'

'O,' hernam zij gelaten, 'dát geluk heb ik nooit meer verwacht. Dat komt maar eens.'

'Ja, dat komt maar eens,' herhaalde Willem. 'Maar als je het eenmaal gekend hebt, o, ik geloof dat het dan nooit weer geheel weggaat. Ik heb gisteren de plekjes bezocht, waar wij samen gelukkig zijn geweest. Toen voelde ik, dat het niet gestorven was.'

'Het zal niet sterven,' zeide zij met een zachten lach. 'In jouw ziel niet, en ook niet in de mijne. Het heeft al-door geleefd. Daarom heb ik je verzen gekocht, en je roman; en daarom was het of jij tot me sprak, als ik iets van je las...

... Met de herinnering moeten we tevreden zijn.'

'Ik had eerder terug moeten komen,' zeide hij droevig.

'Misschien,' antwoordde ze. 'Het is niet zeker, dat wij het geluk terug hadden gevonden. Er had zooveel kunnen gebeuren dat ons van elkander voerde, ook al waren we bij elkaar gebleven. Misschien is het zoo wel beter; nu ligt ons geluk ongeschonden in het verleden. Niemand kan het aanraken.'

Een sombere smart welde hem in de ziel; hij stond op, en trad op haar toe.

'Truusje', zeide hij met trillende stem.

Nog eenmaal neigden hunne zielen tot elkander. Hij sloeg den arm om haar middel, en kuste haar lokken, waaruit een zoete, zachte geur opsteeg. Net als vroeger... Maar hare oogen blikten droef in de zijne, en smeekend zeide ze:

'Wim, doe het niet... Ga nu weg; toe, ga nu weg... Als je blijft, zullen we alles verliezen, ook het mooie van de herinnering. Dan is er niets meer...'

'Moet ik weggaan?' vroeg hij, terwijl hij haar langzaam losliet.

‘Ja,’ antwoordde ze zacht; het is beter, dat je gaat...’

Hij nam hare handen in de zijne, en kuste ze. Tranen trilden in zijne stem, en zacht zeide hij:

‘Dag Truus... dag Truusje...’

Toen keerde hij zich plotseling om, en ging heen. De deur viel dicht, met een slag.

Niet eenmaal zag hij om. Truus stond voor het venster en zag hem na. Even flitste het door hare gedachten, of ze hem terug zou roepen. Het kon nog...

Maar ze deed het niet. Toen ze hem niet meer zien kon, was haar kracht gebroken; ze boog het hoofd in de witte handen, en schreide stil.

Gedichten.
A. Cardinaal-Ledeboer.

Scheiding.

O, zeg toch niet: ‘slechts aanzien doet gedenken’
't Is vaak de scheiding, die 't gedenken voedt,
Als vrij de ziel zich aan de ziel kan schenken
En têer verlangen 't spoor haar vinden doet.

Het dierbaar beeld, dat los werd van ons wezen,
Het wint aan volheid, aan omlijnde kracht,
Het wordt een ster, die ver en hoog verrezen,
Ons wenkt uit 't duister van den scheidings-nacht.

O, *dan* op nieuw 't bemind gelaat te aanschouwen,
Als 'k door dien voorhof tot de ziel mag gaan,
Als 'k heb geleerd dien glimlach te vertrouwen,
Als 'k heb geleerd dien ziel-klank te verstaan!

Nooit zal mij 't uur der droeve scheiding rouwen
Zij heeft een groot, een heilig werk gedaan!

Ontheffing.

Als de Nacht haar koele handen
Legt op Aardrijk's mat gelaat,
En de dauw-befloerste landen,
Aadmend vrij van 't zonnebranden,
Met haar maan-blik gadeslaat,

Lokt z'u zacht om uit te treden
Uit de woning van uw smart
In haar zilvren maanlicht Eden,
Waar het licht wordt om uw leden,
Waar het stil wordt om uw hart.

Zalig is 't om uit te weenen
Heel uw bittre wereldklacht,
In de ruimte gansch alleene.....
Milder tranen zijn er geene
Dan de tranen van de nacht.

Plotseling verlies.

Gelijk een landschap, mild door zon beschenen,
Een langen zomerdag met licht doorvoed,
Nog warmte draagt, al is de zon verdwenen,
En langzaam slechts zich van zijn weelde ontdoet,

Zoo blijft mijn wezen warm nog van uw stralen;
Nog hoor ik, als in zoele zomernacht,
Een zoet gekweel elk teeder woord herhalen,
Terwijl de Smart zich nog erbarmt en wacht!

O, laat mij niet uit laatsten droom ontwaken,
Niet scheuren 't schamel weefsel om mij heen!
Te vroeg, te vroeg zal werklijkheid genaken
Als straks de herfstwind suizelt om mijn lêen,
De starren fonklen met heur koude sprake
En 't dwarlend loover suist: ‘gij zijt alleen!’

Contemplatie.
Anton van Engelen.

Na den dood.

Dat ik je niets meer zeggen kan,
Dat ik je nimmermeer kan vragen
'n Simpel woord als toen,... en dan
Dat ik dit leed alleen moet dragen.

Ach! - voor wie eenzaam leeft en lijdt,
Alleen in duisternis gebleven,
De droefheid is 'n kind dat schreit
Maar duisternis èn licht is leven! -

Versje.
Jules Schürmann.

Ban de droefheid uit uw leven
‘Pluk den dag’
Want het leven zal weer geven
Vreugd en lach.

Worden d'allerdroefste dingen
Niet gewijd
Tot de liefste erinneringen
Met den tijd?

Notre-Dame.
Agnes van der Moer.

DONKER tintte de teere torenspits van de Notre Dame tegen de zacht-mauve avondlucht... de boomen wuifden licht... en ik heb me ingedacht, hoe het zou zijn, als niet òm de Notre-Dame Parijs was, als er niet was het geluid en de drukte van de stad, als de kerk alléén lag aan de Seine, met de kalmte van den avond, en wijde, rose-lila lenteavondlucht er boven; als de kerk daar stond, hóóg boven de rivier uit, in àl haar waardigen, rustigen trots. 't Leek me zoo vreemd, dat ik daar alléén was, als een non uit den ouden, òuden tijd, die stìl staat en in zich laat bezinken de àldoende goedheid, de wijding, die het geloof haar gaf, waar ze trachtte te schuilen voor de zonden en ellenden van het leven...

Ik kon nu binnen in de kerk gaan en er alles zien, zònder anderen, die er hun óp- en aanmerkingen maakten over den bouw.

Want wàt is de constructie van een tempel, als wij niet gevangen worden door àl de geheimen van een fanatiek geloof, dat daar onder de bogen is gebleven, de stemming van wat làng voorbij is?

Er zouden wel niet veel menschen zijn, nu zoo in den avond.

Ik ging een portaal binnen, en ineens òm me heen, voelde ik de stille, koele vrede... àlle geruisch van Parijs verdofte tot een ver-weg gerucht.

In die zéé van breede duisternis onder de gewelven, lichtten als toorts-bloemen de altaarkaarsen...

Menschen zag ik niet, ongestoord kon ik in me laten dringen die machtige, plechtige rust... Ik ging héél langzaam door de kerk, en mijn eigen stap was tè veel geluid in de immense stilte. 't Was daar de droom uit lang-vergane tijden... een oude, donkere droom van brandend geloof en geheimzinnige mystiek; een groot, wonderbaarlijk ièts, dat alléén maar te voelen was, met een huivering, in de duisternis van de nissen en de stilte van den avond. En ik móest wel denken, hoe we

leven tusschen kleinigheden, nietigheden... hoe dikwijls we ons gelukkig of ongelukkig voelden in het kleine, en hoe we nóóit dachten aan de waarlijk groote dingen die er zijn, zooals hier was de rust van de kerk, zoo oud en sterk. Het groote: de tot blanke vrede geworden al-dags-strijd.

Wat waren we toch eigenlijk klein, met al onze doodgewone menschelijke gevoelentjes, oordeeltjes, vooroordeeltjes, aandoeningkjes..!

Ieder menschelijk gevoel leek me plotseling een belachelijk aanmatigend iets, een niets, bij de reusachtige, overweldigende plechtigheid van de kerk... een niets, dat vergaat, zònder wat na te laten... een niets, tegenover de zwijgende, eeuwige blijvende gedachte, die uit den tempel spreekt, en waarin leven en dood zich oplossen.

En tóen, terwijl ik doorliep, zag ik dat ik *niet* alleen was. Voor een klein Maria-beeld knielde een vrouw; haar handen waren gevouwen op de leuning van het bidstoeltje, en óp haar handen lag zwáár, haar vreemd, bleek hoofd, met sluike, zwarte haren onder haar geel-strooien hoed. En 't was me zoo vreemd, die vrouw die daar sprak, en bad aan dat beeld, dat in koel-hooge stilte op haar neerzag.

En naast haar stond onbewegelijk een klein meisje van een jaar of acht... met haar lange, amandelvormige oogen keek ze naar het Maria-beeld, star, onafgewend... Maar toen ik langs kwam, zag ze naar mij. Een klein, dik molletje was het, met een perzikgezichtje en een mondje als een kers... Ik bleef éven staan, en lachte tegen haar... ze was zoo lief, zoo klein.

Ze lachte terug, met om haar half-open mondje een grappige trek, en een breeden glans in haar oogen, waarin het licht van de kaarsen kaatste. Ik wenkte, en ze kwam tot me.

De vrouw bleef onbewegelijk...

En ik vroeg het kind zachtjes, of dat haar moedertje was, die daar bad?

‘Oui madame, c'est maman... ne parlez pas si haut... elle prie!’

En met devotie in haar bruine oogen, zag ze eerst naar de moeder en dan naar het beeld. En ik zei haar, dat we zacht zouden praten, zoodat maman het niet hoorde, en ik vroeg haar of ze broertjes en zusjes had, en ze vertelde van een grooten broer ‘Sulien’,’ en van twee kleine broertjes, Jean en André, en dan maman, die ziek was.

‘Elle est toujours malade!’

‘Et elle est là? Elle peut aller à l'église?’ zei ik.

‘Oh! Pour prier! Oui, naturellement! pourtant elle est malade!’

Ze kwam nog wat dichter bij, en vertelde me, dat zij-zèlf Ninette heette, en dat ze zooveel van poppen hield. Ze had er maar ééntje, maar die had geen beenen meer... En nu had ze op een kermis een popje gezien van 2 francs, dat was zóó mooi, met oogen, die dicht konden, en échte, blonde krullen! Ze wou het erg graag hebben, maar 't was véél te duur, had maman gezegd... Ik keek haar even aan. Haar oogen peinsden weg, in droom over het 2 francs popje.

‘Wou je 't héél graag hebben?’

Ze lachte, maar antwoordde niet, en ìk knielde naast haar en kreeg mijn beursje.

‘Les voìla,’ zei ik, en gaf haar twee francs. Ze begreep me nièt, en keek me aan.

‘Pour toi’ drong ik: ‘pour acheter la poupée!’

Toén begreep ze het; ze nam het geld, en met een kleur, sloeg ze ineens haar armen om mijn hals, met een spontaniteit waaruit héél het fransche volk te voorschijn trad, en ik voelde haar warm, dik gezichtje tegen mijn wang, en ineens voelde ik een zoen.

‘Ah madame, que vous êtes gentille! Je vous aìme!’

't Was zoo vreemd... ik had al làng de kerk vergéten, en àl, wat om me was, en ik voelde me gelukkig, om dien zoen van het kleine kind, dat naast me stond, haar armpjes om mijn hals. Ik voelde iets onmetelijks in me, toen ze die armpjes om mijn hals sloeg, toen ik die kleine stem hoorde fluisteren: ‘Ah! Madame! je vous aime!’

Een menschelijk gevoel, dat vergaan zou, en níets achterlaten in den loop der tijden??

Ze liet me los, en inééns zàg ik òm ons de kerk... de kerk... zoo koud, zoo gevoelloos, zoo hóóg boven onze menschelijkheid...! maar náást me was het kind, zoo klein, zoo nietig in die statige, wijde ruimte... Om dat kleine, om dat kind, had ik vergeten de onzegbare plechtigheid, die ik in me had laten dringen, als het beste wat het leven geeft, het grootste boven àlle nietigheden. En ik vroeg me, hoe dat kòn, hoe je dàt vergeten kon, om zoo'n kléin, klein menschje.

Misschien wàs er in dat kleine ìets grooters dan in dàt, wat mij even te voren het hoogste had geschenen.

Misschien is er zoo in ieder klein ding, in elke nietigheid, een enorm, ongekend mysterie, dat we bijna nóóit begrijpen, maar dikwijls voelen.

Ik stond op.

'Adieu Ninette!' zei ik.

De moeder lag nog steeds onbewegelijk geknield.

'Kom je iederen dag hier?'

'Oui...'

Ik zei haar, dat haar moedertje nog altijd lag te bidden, of het niet *te* lang duurde?

'Oh non! elle prie toujours comme ça!'

'Et que fais tu cependant?'

'Je regarde...'

'Quoi...?... Qui...'

'Notre-Dame!' zei ze zacht: 'elle écoute ma mère, et je regarde si elle écoute bien...'

'Adieu petite,' zei ik, en streelde even over haar kort geknipt, zwart haar... ze was zoo lièf, zoo klein...

'Au revoir, madame!'

En zachtjes ging ik terug, en omkijkend zag ik Ninette, die op haar teenen tot náást den bidstoel liep, en daar bleef staan, onbewegelijk, zooals ik haar gevonden had, starend naar Maria, haar kinderoogen in adoratie opgeslagen naar de moeder aller moeders...

Zooals ze daar stond, íederen dag...

'Je regarde Notre-Dame, elle écoute ma mère, et je regarde, si elle écoute bien.

Ver over zee.
Elise Soer.

Een schitterend schoone najaarsdag!
De luchten koepelen hoog en breed,
Als tentdak voor haar Majesteit
De zee, wier lijn den hemel meet
Rondom, in verre oneindigheid..,.

Nog straalt de zon met gouden gloed,
Maar zilveren spoelen schieten staag
Door 't ijle floers van 't hemelruim.
De golven deinen loom en traag;
Slechts in de branding vlokt wat schuim.

Een vogel stort met forschen slag
In 't golvend blauw, dan langzaam weer
Wiekt hij omhoog, drijft op de lucht,
En sierlijk zwenkt hij keer op keer....
Maar plotseling krijscht hij wild, en vlucht.

Als zware donder rolt het aan,
Ver over zee.... Slag volgt op slag.
De aarde dreunt. Der golven zang
Wordt overstemd. Verbleekt de dag?
Hoe klopt ons 't hart zoo fel, zoo bang?

O grijze hemel, grijze zee,
Doodsgrauw tot aan des einders boog....
't Is of Europa's bleek gelaat
Ons aanziet met bekreten oog,
Of zij een rouwfloers om zich slaat....

Het Nederlandsch Artillerie-Museum op het kasteel ‘Doorwerth’, wijlen Luitenant-Generaal F.G.A. van Ermel Scherer.

HET is mij een weemoedig voorrecht, hier het laatste werk van wijlen Luitenant-Geneneraal F.G.A. van Ermel Scherer in *De Tijdspiegel* te mogen opnemen en op deze wijze nog eene hulde te brengen aan de nagedachtenis van een van Nederlands groote mannen.

Jaren lang heb ik het oprechte en voortvarende karakter en het heldere, fijne verstand van den ontslapene eerbiedig bewonderd. Was het mij ook niet gegeven, zijne wetenschappelijke verdiensten, in de kringen mijner wiskundige ambtgenooten hoog gewaardeerd, te kunnen beoordeelen, - wèl heeft steeds zijne, in het gesprek zoowel als in zijne brieven en geschriften aan den dag tredende, grondige en strenge methode van denken op mij diepen indruk gemaakt. Volledige beheersching en overweging van alle bijzonderheden leidde hem steeds tot een zoo helder overzicht over het geheel, dat zijn oordeel overtuigend was door hechtheid van grondslagen en meesleepend door wèl omlijnden eenvoud.

Op hem waren Schopenhauer's woorden toepasselijk:

‘Die Werke aller wirklich befähigten Köpfe unterscheiden sich von den übrigen durch den Charakter der *Entschiedenheit* und *Bestimmtheit*, nebst daraus entspringender Deutlichkeit und Klarheit, weil solche Köpfe allemal bestimmt und deutlich wussten was sie ausdrücken wollten. Das charakteristische Merkmal der Geister ersten Ranges ist die Unmittelbarkeit aller ihrer Urteile.’

Door deze groote gaven is hij de ziel geweest van de in 1903 door den Minister Vice-Admiraal Ä. G, Ellis ingestelde commissie tot het ontwerpen eener reorganisatie onzer kustverdediging, welke in 1904 haar rapport heeft ingediend.

De weinige voortvarendheid, in den loop der jaren, bij de uitvoering van deze en andere aangelegenheden van landsverdediging betracht, heeft hem zeer gedrukt; maar de tragiek, die geen grooten des geestes in hun levensloopbaan bespaard blijft, heeft hem nimmer kunnen ontnemen de veerkracht, die hem ook tot in zijn laatste oogenblikken bijgebleven is. Zijn levendige geest, die met gespannen belangstelling het uitbreken van den lang door hem voorspelden wereldoorlog volgde, deed hem lichamelijke smarten onderdrukken.

Het artikel dat hieronder volgt, is van meer beschrijvenden aard. Generaal van Ermel Scherer had plan andermaal de pen ten bate der ontwikkeling onzer landsverdediging op te vatten en stellig ware iemand als hij bij uitstek bevoegd geweest, uit de ervaringen die zich thans voordoen, de voor ons vaderland

noodzakelijke gevolgtrekkingen in systeem te brengen. Dit kan thans niet meer zijn. Moge nu zijn laatste werk gelezen worden in den geest, waarin het geschreven werd, den geest van liefde voor ons vaderlandsche krijgswezen, ontsproten uit het besef, dat het recht der wapenen het politieke kenmerk is van de souvereiniteit van elken Staat.

VALCKENIER KIPS.

OP 5 Augustus 1913 werd, in het kasteel 'Doorwerth', door Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins der Nederlanden, Hertog van Mecklenburg, het aldaar nieuw ingerichte Artillerie-Museum geopend.

Terwijl in de meeste landen musea bestaan, welke een geschiedkundig overzicht geven van de ontwikkeling der artillerie-wetenschap, ontbrak een zoodanig museum in Nederland nog geheel, en dit niettegenstaande juist de artillerie hier te lande, in vorige eeuwen, een zoo grooten invloed op den vooruitgang der artillerie-wetenschap in het algemeen heeft uitgeoefend en zij vaak als leerschool voor andere natiën diende.

De artillerie was in vroeger tijden, en is ook nu nog steeds, eene kunst, welke op degelijke kennis van wis-, natuur-, schei- en werktuigkunde berust, alsmede op uitgebreide bekendheid met de algemeene militaire wetenschap. Vroeger was dan ook aan de artillerie de vervaardiging opgedragen van nagenoeg alle oorlogsmateriaal, zoowel de zwaardere vuurmonden met bijbehoorende munitiën en materiëel, als ook alle draagbare en blanke wapenen, zoomede nagenoeg al het materiëel en de voertuigen, voor de uitrusting van een leger benoodigd. Ook het ingenieursvak behoorde in vorige eeuwen tot het wapen der artillerie. En thans maken nog de pontonniers en het bruggewezen, zoomede het in de tweede helft der vorige eeuw ontstane defensieve torpedo-materiëel, deel uit van de artillerie hier te lande.

Wanneer men dan ook de geschiedenis der artillerie in de verschillende landen nagaat, bemerkt men dat dit wapen, vooral in vorige eeuwen, steeds zeer nauw verband houdt met den trap van kunst en wetenschap, welken door het volk, waartoe die artillerie behoorde, werd ingenomen. Er is dus ook geen ander wapen, dat op zoo'n verleden kan bogen, dat een zoo uitgebreid en veelzijdig museum zou kunnen tot stand brengen en dat eene zoo belangrijke geschiedenis heeft, als juist het wapen der artillerie.

Het doel van een artillerie-museum nu is om die geschiedenis in zichtbaren vorm te doen herleven, en de ontwikkeling te toonen welke de artillerie achtereenvolgens heeft ondergaan, ten einde, op die wijze, aanschouwelijk te maken, hoedanig men van het verledene, primitieve oorlogstuig tot het tegenwoordige bijna volmaakte artillerie-materiëel is gekomen. Dat een zoodanig artillerie-museum eene rijke bron van studie oplevert, zal wel geen betoog behoeven.

Het schijnt dat er vroeger reeds sprake van geweest is om hier te lande ook een artillerie-museum op te richten, en men zelfs een oogenblik daartoe het oog heeft geslagen op de voormalige Rijks Gieterij van Bronzen Geschut te 's Gravenhage, in welk gebouw ook de Hoogere Krijgsschool is ondergebracht. Echter bleef het bij wenschen en praten. Bepaalde maatregelen ter uitvoering zijn daartoe nooit genomen. Het ontbrak aan iemand, die er zijn schouders onder wilde plaatsen; aan den krachtigen arm, die de wenschen en besprekingen in daden zou omzetten. De regeering, wier taak het eigenlijk zou geweest zijn een Nederlandsch Artillerie-Museum te stichten, nam daartoe niet het initiatief en trok zich van de zaak weinig aan. Toch is er in ons land zeer veel materieel voor de samenstelling van een flink artillerie-museum aanwezig. Doch het was opgeborgen, als waardeloos materiëel, in hoeken en gaten of op zolders; of wel het was in bezit van steden, van gemeenten, van vereenigingen, van bijzondere personen, die er niet aan dachten dat, door eendrachtige samenwerking, één schoon geheel zou zijn te verkrijgen. Bovendien bleef de vraag: waar en in welk gebouw een zoodanig artillerie-museum zou worden ondergebracht.

Doch ook hier kwam eindelijk redding. Een der oudste kasteelen in ons land, het in de omstreken van Arnhem zoo prachtig gelegen kasteel ‘Doorwerth’, geraakte, doordat het niet meer bewoond werd, gaandeweg in verval en liep dientengevolge ernstig gevaar te worden gesloopt.

Het is de buitengewone verdienste van den Heer F.A. Hoefer, oud-artillerie-officier en Archivaris van de stad Hattem, dat hij, bezield met de ware piëteit voor historische monumenten, zich met hart en ziel er aan heeft gegeven, om dit schoone bouwwerk uit vorige eeuwen van een wissen ondergang te redden. Daartoe in staat gesteld door de welwillende medewerking van Hare Majesteit de Koningin en van Hare

Majesteit de Koningin-Moeder, zoomede van een aantal belangstellenden, kocht de Heer Hoefer in 1910 het kasteel Doorwerth, met voorburcht binnen de grachten, van den laatsten bezitter, den Heer J.W.F. Scheffer en had de gelegenheid later nog de grachten met het omgelegen terrein over te nemen.

Hij richtte toen eene vereeniging ‘Doorwerth’ op, met het doel het kasteel te herstellen, waartoe het Rijk en de Provincie subsidiën verleenden, en dat gebouw daarna voor musea in te richten.

Dit is in de jaren 1910-1914 geschied. Het oorspronkelijk denkbeeld was, in het kasteel een Geldersch historisch museum te vestigen; doch het zeer uitgebreide gebouw, met zijn groot aantal lokalen, leverde genoegzame ruimte op voor een tweede museum. En daar in ons land een artillerie-museum geheel ontbrak, leidde dit den oud-artillerie-officier F.A. Hoefer er toe, een deel van het kasteel tot artillerie-museum in te richten, terwijl eindelijk nog een genoegzaam aantal zalen overbleef, om daarin de vergaderingen van de Commandery Nederland der Johanniterorde te kunnen houden.

Gaarne wordt hierbij erkend dat alstoen de Heer Hoefer voor de oprichting van het Nederlandsche Artillerie-Museum alle mogelijke medewerking ontving van den toenmaligen Minister van Oorlog Colijn, zoomede van de verschillende autoriteiten welke daarbij betrokken waren.

De oudst bekende bezitter van het kasteel ‘Doorwerth’ was Berend of Barnard van Dorenweerd (1260). Daarna vindt men als bezitters leden van de geslachten van Doornik, Wisch, van Homoet, van Montfoort, van Rechteren genaamd Voorst, Schellard van Obbendorp, Aldenburg, Bentinck, van Brakell en van Rappard. In 1908 kwam het kasteel in handen van den Heer J.W.F. Scheffer, die het in 1910 aan den Heer Hoefer verkocht.

Voor nadere toelichtingen omtrent de lotgevallen van dat aloude kasteel verwijzen wij naar de beschrijving daarvan, gegeven door den Heer Hoefer in zijne ‘Enkele mededeelingen omtrent het kasteel Doorwerth’ ('s Gravenhage, Mouton & Co, 1910), en naar de verdere bronnen welke omtrent dat kasteel bestaan. Wij zullen ons hierbij niet ophouden, aangezien wij ons meer bepaald ten doel stellen op het Nederlandsche Artillerie-Museum aldaar de aandacht te vestigen.

Men kan het kasteel ‘Doorwerth’ bereiken, hetzij van de

landzijde via Heelsum of Oosterbeek, hetzij van den Rijn. In het laatste geval voert een weg over den uiterwaard tot de oprijlaan nabij het voorplein. In het eerste geval komt men langs de restauratie ‘De Zalmen’, gelegen nabij het kasteel, aan den weg van Oosterbeek naar ‘Doorwerth’ en bereikt men door de groote oprijlaan eene ophaalbrug, toegang gevende tot een door water omgeven voorplein, dat, aan de tegenovergestelde zijde, door middel van eene brug gemeenschap heeft met den eveneens door eene gracht omgeven moestuin.

Op het voorplein bevindt zich nog een oude vervallen wachttoren. Van dit voorplein leidt de toegang over eene brug tot het door eene breede gracht omgeven kasteel. Die brug voert, door de voorpoort met wachterswoning, tot den voorburcht, voorhof of Nederhof, zijnde een groot plein, in welks midden nog eene eeuwenoude acaçia staat - de eenig overgeblevene van een drietal, die vroeger den Nederhof versierden.

Boven den ingang van het poortgebouw zijn drie wapens in omlijsting zichtbaar. Het rechter is van Schellard van Obbendorp, het linker van Voorst en het middelste van Doorwerth. In de beren rechts en links van den ingang zijn eveneens wapens gehouwen, rechts het mannenwapen Aldenburg, links het vrouwenwapen Trémoïlle. Aan de westzijde van den Nederhof bevonden zich de zeer ruime stalgebouwen en het koetshuis, beiden door een muur van den hof gescheiden. Aan de oostzijde bevindt zich het eigenlijke kasteel. De geheele Nederhof wordt, voor zoover geen gebouwen de afsluiting met de gracht vormen, door een muur omgeven.

Het kasteel zelf is ook door eene natte gracht van den Nederhof gescheiden. Eene brug voert door het poortgebouw naar een binnenplein, de Opperhof genaamd. Aan beide zijden van de brug staan op voetstukken geplaatste leeuwen, elk een wapen houdende. Het rechter wapen met gevierendeeld schild is dat van Schellard van Obbendorp (rechter boven- en linker benedenkwartier) met dat van Doorwerth (linker boven- en rechter benedenkwartier). Het linker wapen heeft een gedeeld schild, nl. het wapen van Baedberg met dat van Oije.

Het eigenlijke kasteel vormt, met den afsluitmuur en het ingesloten poortgebouw, een rechthoekigen vierhoek en bestaat uit verschillende gedeelten, in den loop der tijden ontstaan.

Het Oostelijke gebouw, een rechthoek, is het oudste. Dit gedeelte dagteekent van de 13e eeuw en bevat, behalve het onderhuis, opvolgend boven elkander drie groote zalen. Oorspronkelijk waren de eerste en tweede verdieping door baksteenen trappen, in den westmuur ingebouwd, bereikbaar, waarvan nog overblijfselen aanwezig zijn. Aangezien de loop van de rivier de Rijn in de 13e eeuw anders was dan thans en langs het kasteel voerde, was het mogelijk dit per schip te bereiken. In de boogopening in het onderhuis aan de oostzijde ziet men nog de boogvormige laad- en losplaats van dien tijd.

De eerste uitbreiding, die het kasteel in de 14e eeuw onderging, bestond uit den aanbouw van den Noordelijken vleugel, voorzien van nog aanwezige spietorens op de Noord-, Zuid- en Oosthoeken - eens onderling verbonden door een weergang. Behalve het onderhuis bestaat deze vleugel thans uit twee vertrekken driemaal boven elkander. Een baksteenen trap in den zuidelijken muur voert nog van de tweede verdieping naar den weergang.

De tweede uitbreiding van het kasteel, in de 15e eeuw, bestond uit den aanbouw van een zuidelijken vleugel ter grootte van eene kamer, later verhoogd tot driemalen boven elkander.

De derde uitbreiding, eveneens in de 15e eeuw, had wederom aan de zuidzijde plaats, door aanbouw van eene kamer, welke later verhoogd werd tot drie kamers boven elkander. Gelijktijdig hiermede werd de ronde traptoren gebouwd in den hoek van het oudste gebouw van dezen vleugel.

De vierde uitbreiding, omstreeks 1550, omvatte het overige aan de zuidzijde. Hiertoe behooren dus drie kamers boven elkander, en de kapel in den vierkanten toren in den zuidwestbuitenhoek; de gang langs den noordelijken wand van den zuidelijken vleugel, het poortgebouw en de thans afsluitende rechthoekige ringmuur, overblijfsel van vroeger hier aanwezige lagere gebouwen. De in den toren op de beganegronds verdieping gelegen kapel is eenvoudig ingericht, doch houdt de herinnering levendig aan de Hertogin de la Trémoïlle, de weduwe van den Graaf van Aldenberg, heer van Doorwerth. Onder het orgel treft men nog het door haar zelve vervaardigde versje aan:

> Qu'importe quand on dort dans la nuit du tombeau
> D'avoir porté le sceptre, ou trainé le rateau.

De vierkante toren in den zuidwestbuitenhoek werd tot zijn tegenwoordige hoogte opgetrokken omstreeks 1840.

Het portaal en de trap vóór den hoofdingang van het oudste gebouw bestonden reeds in het midden der 18e eeuw.

De bestemming der verschillende zalen en lokalen in het kasteel is thans als volgt:

De kelderverdieping met keukens, bergplaatsen, gevangenissen enz. laten wij buiten beschouwing, aangezien deze thans hoofdzakelijk dienen tot berging van verschillende voorwerpen, emballage enz. Den trap voor den hoofdingang opgaande, heeft men aan de linkerzijde eene zaal, die door den Heer E.Ph.A.M. Scheidius te Arnhem geheel voor zijne rekening is ingericht en gemeubeld, en waarin men vele voorwerpen aantreft die, met reden, onder de rubriek belangrijke antiquiteiten zijn te rangschikken. Overigens is de begane-grond-verdieping geheel bestemd voor de vergaderingen van de Commandery Nederland der Johanniterorde, welke deze zalen zal meubeleeren en inrichten, doch ze tevens ter bezichtiging van het publiek zal laten. Ook de kapel is aan de Commandery ten gebruike gegeven.

Het Artillerie-Museum is in hoofdzaak ondergebracht op de eerste verdieping, voor zooveel althans betreft de lichtere voorwerpen en die van geringen omvang. Alle vertrekken op die verdieping zijn voor plaatsing van artilleriemateriëel bestemd, met uitzondering van de groote zaal, welke voor het Geldersch Historisch Museum wordt ingericht. Alzoo zijn aan de Noordzijde van het gebouw twee zalen en twee kleinere kamers door het Artillerie-Museum in beslag genomen en aan de Zuidzijde de drie zalen ten Westen van de groote zaal, zoomede de zoogenaamde Torenkamer, welke boven de kapel gelegen is.

De drie laatstvermelde westelijke zalen zijn benoemd naar de drie eerste Stadhouders van de Vereenigde Provinciën nl. naar Prins Willem I, Prins Maurits en Prins Frederik Hendrik. Aan de twee noordelijke zalen zijn de namen gegeven van Prins Willem III en van Ernst Casimir, terwijl de beide kleine kamers, oostwaarts van laatstbedoelde zaal gelegen, naar den artillerist-vestingbouwkundige Menno Baron van Coehoorn zijn genoemd.

Op de tweede verdieping bevindt zich nog eene zaal, waarin

voorwerpen van het Artillerie-Museum zijn ondergebracht. Deze zaal is genoemd naar Koning Willem II.

Eindelijk is in de bijgebouwen, nl. het voormalige wagenhuis en in het voormalige stalgebouw, zoomede in de open lucht op den Nederhof, eene groote hoeveelheid artillerie-materieel opgesteld en wel voornamelijk zoodanige voorwerpen waarvan het gewicht of de omvang eene plaatsing in het eigenlijke hoofdgebouw bezwaarlijk of ondoenlijk maakte.

Ten slotte zijn op het voorplein, dat toegang geeft tot het kasteel, twee zware vuurmonden als wachters opgesteld.

Na aldus in grove trekken te hebben aangegeven in welke lokalen en in welke open of gesloten ruimten het Nederlandsch Artillerie-Museum in 'Doorwerth' is ondergebracht, zal hieronder in het kort worden vermeld welk soort materieel zich op elk der vorenvermelde plaatsen of in elk der genoemde lokalen bevindt, waarbij op enkele belangrijke voorwerpen meer bepaald de aandacht zal worden gevestigd. Wellicht moge in die vermelding door belangstellenden of nieuwsgierigen aanleiding worden gevonden een bezoek te brengen aan het kasteel 'Doorwerth', ten einde kennis te nemen van de voorwerpen uit het verleden, aldaar tentoongesteld.

Tot recht begrip van hetgeen een Artillerie-Museum eigenlijk is, behoort men een korten blik te slaan in het 'verleden' van het wapen der Artillerie, waaraan zich het 'heden' uit den aard der zaak aansluit; terwijl hetgeen thans tot het nog bruikbare of tot het nieuwere materiëel behoort, tengevolge van den wedstrijd in de bewapening der verschillende natiën, binnen korteren of langeren tijd aanspraak verkrijgt om mede in het Artillerie-Museum, onder de rubriek vervallen of verouderd materiëel, te worden opgenomen.

Reeds vóór de toepassing van het buskruit bestond er zoogenaamde 'Artillerie', welke benaming afstamt van het Latijnsche woord 'Ars', dat kunst beteekent. De toenmalige Artilleristen waren dan ook de kunstwerkers die, vóór de aanwending van het vuurgeschut, zich toelegden op de vervaardiging en bediening van toestellen, waarmede het mogelijk was zware stukken ijzer of steen en voorts pijlen en brandende voorwerpen naar den vijand te slingeren. Deze toestellen worden aangeduid met de benaming 'Spangeschut', omdat de voortdrijvende kracht werd verkregen door spanning van touwen,

veeren, stangen of dergelijke. De latere toestellen waarin buskruit werd gebezigd, noemde men ‘vuurgeschut’.

In 1291, onder den Franschen koning Philips IV, toen dus het gebruik van buskruit nog niet tot Europa was doorgedrongen, bestond reeds de betrekking van ‘Maître de l'Artillerie du Louvre’.

Ten onrechte wordt veelal de uitvinding van het buskruit aan Barthold Schwarz toegeschreven (1354). Voor de bewering dat de Chineezen reeds langen tijd de voortdrijvende kracht van een salpetermengsel kenden, bestaat alle waarschijnlijkheid. En bekend is het in elk geval, dat de Arabieren reeds vroegtijdig een schiettoestel gebruikten, dat men terecht als den voorvader van het schietgeweer kan aanmerken.

Dit toestel bestond uit een holle lans, waarin eene ijzeren buis werd geschoven, die aan het achtereinde gesloten was en die geheel of ten deele werd gevuld met een mengsel van salpeter, zwavel en houtskool, waarop alsdan een pijl of kogel werd geplaatst. Een gaatje in het achtergedeelte der ijzeren buis aangebracht en dat met een gaatje in de holle lans correspondeerde, gaf de gelegenheid de lading te ontsteken.

Reeds in 1326, dus 28 jaren vóórdat de zoogenaamde vinding van Barthold Schwarz bekend was, werd in Italië vuurgeschut gebezigd, en in 1351 werden in 's Graven Hof te 's Gravenhage reeds gaten gehouwen voor de zoogenaamde donderbussen van Meester Jan Rosen, ‘geschutmeester’ van graaf Willem V.

De eerste vuurwapenen vervaardigde men uit saamgesmeede ijzeren staven. Dit geschiedde zoowel voor de lichtere soorten, die meestal door één persoon konden bediend worden en die donderbus, knipbus, loodbus, haakbus, enz. werden genoemd, als voor de zwaardere, met name de pothonden, vogelaers, snellekens, kartouwen, slangen enz., waarvan de bediening meerdere personen eischte. Later echter ging men er toe over, het zwaardere geschut van brons te gieten en dit dan veelal kunstig te versieren en van opschriften te voorzien. Ook bij ons tegenwoordig stalen snelvuurveldgeschut heeft men de vroegere gewoonte van opschriften toegepast. Men leest op het kanon:

Het Vaderlandt getrouwe
Blijf ick tot in den Doot.

Vermits brons als geschutmetaal vrij kostbaar was, ging men, in het midden der 16e eeuw, er toe over vuurmonden van gegoten ijzer te vervaardigen. Dit materiaal was veel goedkooper dan brons, doch daarentegen niet zoo taai en wêerstandbiedend, zoodat het veel meer gevaar opleverde dat de vuurmonden bij het schot uit elkâar sprongen.

In de tweede helft der 19de eeuw gelukte het, bij de verbeterde staalfabricage, de vuurmonden van staal te vervaardigen, welk materiaal gaandeweg onder verschillende vormen tot geschutmetaal werd en nog wordt gebezigd.

Het ligt in den aard der zaak dat de eerste vuurmonden van zeer primitieve constructie waren; ook de middelen om de vuurmonden op te stellen, te bedienen en te richten waren uitermate gebrekkig. Men kan dan ook gerust verklaren, dat het destijds in gebruik zijnde geschut feitelijk meer leven maakte dan dat het den vijand kwaad deed, en tot zelfs in het midden der 19de eeuw gold nog meestal de waarheid van het Duitsche rijmpje:

> Schiessen ist Artilleristen Kunst
> Treffen aber Gottes Gunst.

In vroeger tijden kon men de vijandelijke projectielen als het ware uit den weg gaan. Heden ten dage is men daarentegen niet tevreden, als het trefpunt, op afstanden van meerdere kilometers, niet als het ware met het mik- of doelpunt samenvalt; terwijl nadat men elkâar vroeger op zeer korte afstanden beschoot, de werking van het hedendaagsche moorddadige vijandelijke vuur, wegens het rookzwak buskruit, dikwijls van dien aard is, dat men in den oorlog door projectielen overstelpt wordt, zonder zich spoedig rekenschap te kunnen geven van de zijde waarvan, of van het punt waaruit dat vuur wordt afgegeven.

De vooruitgang der artillerie, vooral in de laatste 50 jaren, is dan ook reusachtig geweest. En toch is het niet alles nieuw wat op dat gebied verschenen is, al wordt toegegeven dat hetgeen vroeger ruw, onbehólpen en gebrekkig werd vervaardigd, heden ten dage, door de kolossale vorderingen welke de techniek heeft gemaakt en door de toepassing van vindingen op dat gebied, der volkomenheid nagenoeg nabijkomt. Zoo werden b.v. reeds in de 14de eeuw achterlaadkanonnen vervaardigd. Revolverkanonnen kwamen reeds in de 15de eeuw voor. Mitrailleurs trof men, natuurlijk in primi-

tieven vorm, reeds 1382 aan, terwijl zij door de Franschen in den oorlog van 1870-1871 in vrij grooten getale werden gebruikt. Getrokken geweren en geschut werden reeds in de 17de eeuw in studie genomen. Achterlaadgeweren werden terzelfder tijd als de achterlaadkanonnen beproefd. Schilden voor dekking van de bedieningsmanschappen van het geschut werden ook reeds in de 16e eeuw toegepast, doch, daar ze eerst vóór het schot over den vuurmond werden geplaatst, zag de vijand dat ook en kon hij zich gemakkelijk aan de uitwerking van het schot onttrekken. Duikaffuiten bezigden de Amerikanen in den successie-oorlog. Zwaar geschut vervaardigde men reeds in de 15de eeuw. Gewapende booten (uitleggers) werden reeds in 1351 beproefd. Het automatisch weder in batterij loopen van het geschut - zooals thans algemeen bij het snelvuurveldmaterieel wordt toegepast - trachtte men te bereiken door het kanon, na het schot, tegen een gebogen vlak te doen oploopen.

In het Nederlandsche Artillerie - Museum op het kasteel Doorwerth treft men verschillende voorwerpen aan, die getuigen van de hierboven medegedeelde feiten en van de in die richting voortgaande ontwikkeling van de Artillerie-wetenschap.

Tot in de zeventiger jaren der 19de eeuw beheerschte de artillerie zelve de ontwikkeling van dat wapen en het waren dan ook de artilleristen, de kunstwerkers, onder wier lading en toezicht het artillerie-materieel en het buskruit werden vervaardigd.

Sedert echter de particuliere nijverheid eene groote vlucht heeft genomen, in het bijzonder de metaalindustrie o.m. door de betere vervaardiging van ijzer en staal haar afzetgebied ook op het terrein der legerbehoeften heeft gezocht, kan men het artillerie-materieel, als een broodje bij den bakker, koopen en wordt door ondeskundigen doorgaans meer naar den prijs dan naar de intrinsieke waarde en naar de doeltreffendheid van het materieel voor oorlogsgebruik gezien. Het is echter juist daarom des te meer dringend noodig, dat in het wapen der artillerie de techniek hoog gehouden worde, opdat men steeds kunne beschikken over personen die, door langdurige studie en groote ondervinding en door voortdurende aanraking en bemoeienis met de praktijk van het wapen, de volkomen bevoegdheid bezitten om over technische artillerie-

aangelegenheden te kunnen oordeelen en de bevoegdheid, om na te gaan of het beoogde materieel wel in allen deele aan de eischen voor oorlogsbruikbaarheid voldoet, niet alleen aan hun toevallig verkregen ambt ontleenen. Zoo ooit, dan geldt op dat gebied de waarheid van het gezegde: que pour savoir quelque-chose il faut l'avoir apprise.

En niet alleen in gevallen als bovenbedoeld, doch ook om onder de moeilijkste omstandigheden het dikwijls zeer gecompliceerde hedendaagsche artillerie-materieel doeltreffend te kunnen gebruiken, of wel om den strijd te kunnen voeren en volhouden met gebrekkig materiëel en met minderwaardig geschut, en dàn nog daaruit te halen wat er uit te halen valt, dient de artillerist, de kunstwerker, technisch en ballistisch degelijk onderlegd te zijn.

Zéér te betreuren is het dat men, in de laatste jaren, hier te lande, door gebrek aan oorlogservaring en geheel in tegenstelling met hetgeen in andere landen geschiedt, bovenbedoeld zeer juiste beginsel heeft prijs gegeven en, uitsluitend steunende op vredestoestanden, als het ware opzettelijk de techniek uit het wapen der artillerie tracht te bannen. Het is dan ook aan geen twijfel onderhevig, dat de nadeelen van dezen kortzichtigen maatregel later, doch vooral op het werkelijke oorlogsveld, geducht zullen worden ondervonden.

Hoezeer eerst sedert korten tijd opgericht, geeft het Nederlandsche Artillerie Museum - zonder thans reeds op volledigheid te kunnen aanspraak maken - reeds een groot aantal voorwerpen te zien, die voor de studie van het verleden der artillerie van groote waarde zijn, en die ook bij den bezoeker voorzeker groote belangstelling zullen opwekken. Zonder in eene dorre opsomming van al het voorhanden materiëel te vervallen, zullen wij hieronder de aandacht op eenige der meest belangrijke aldaar aanwezige voorwerpen vestigen.

Zooals mij reeds hebben aangestipt, zijn, op het *Voorplein* buiten de kasteelgracht, nabij den vervallen wachttoren, twee zware kanonnen opgesteld. Het eene is een getrokken ijzeren achterlaadkanon van 24 c.M., zooals deze, in groot aantal, achtereenvolgens, in het laatst der zestiger en het begin der zeventiger jaren van de voorgaande eeuw, op onze kustbatterijen zijn opgesteld en eerst voor korten tijd uit de bewapening zijn vervallen. Het zijn gegoten ijzeren vuurmonden,

welke zoogenaamd gecercleerd zijn, d.w.z. met stalen ringen omgeven. De ringen zijn afkomstig uit Frankrijk, de kanonnen van de gieterij Finspong in Zweden, alwaar ook de afwerking heeft plaats gehad.

Het tweede kanon op dit voorplein is een in 1812 te Luik, in de Fonderie Impèriale, gegoten ijzeren granaatkanon, dat als proefkanon was aangemaakt ten einde na te gaan of het als kustkanon geschikt zou wezen. Het kaliber in 29.8 c.M. de lengte der ziel is 2.384 M. of 8 kalibers. Het kanon weegt ± 4250 K.G., de granaat 43 K.G. Eene koperen plaat geeft eenige nadere gegevens omtrent dezen vuurmond aan, ook wat betreft het aantal proefschoten dat met dezen vuurmond gedaan is. Het resultaat der beproeving gaf geen aanleiding om een verderen aanmaak dezer kanonnen aan te bevelen.

Op den *Voorhof* of *Nederhof* zijn, behalve een paar ijzeren affuiten van 15 c.M. K. en 12 c.M. L., nog opgesteld een glad ijzeren kanon van 6 □ en een van 24 □; voorts een ijzeren kanon met bronzen voering en een bronzen achterlaadkanon.

In het *Wagenhuis* zijn opgesteld een aantal mitrailleurs, die hier te lande aan beproeving zijn onderworpen geweest, waaronder van de stelsels Nordenfelt, Gatling, Christophe, Palmerantz en Winborg, enz. met een aantal van 30, 27, 10, 8, 6 en 3 loopen; voorts een revolverkanon en een stalen kanon op affuit, in 1860 in de Gussstahlfabrik van Fried. Krupp te Essen vervaardigd - alzoo een der eerste stalen vuurmonden.

Verder treft men aldaar aan verschillende soorten van thans vervallen affuiten, zoomede stoelen met beddingen voor mortieren, een rolwagen tot vervoer van 4 zware projectielen van 24 c.M. een kogel en een granaat van 24 c.M., een kustbak tot het opheffen van zwaar geschut, een lichtfakkelrolwagen, toestellen tot het afschieten van vuurpijlen enz.

In het *stalgebouw* zijn ondergebracht een bronzen mortier van 15 c.M. met stoel, bedding, vervoerraam, beurston, gereedschapskist, enz., voorts een aantal uitrustingstukken en toebehooren, zoomede laad- en bedieningsgereedschap voor het bronzen veldkanon van 8 c.M: een oud-model ziekenwagen, een lonthaspel en eindelijk een vestingbok op het ⅔ der ware grootte en een schrank met kaapstander eveneens op het ⅔ des ware grootte.

Ons thans naar het eigenlijke kasteel begevende, gaan wij den steenen wenteltrap in den hierbovenvermelden ronden traptoren op en komen dan, op de eerste verdieping, in het, naast de groote zaal gelegen, eerste zuidelijke vertrek, aan hetwelk, ter nagedachtenis aan den Grooten Zwijger, de naam is gegeven van *Zaal Prins Willem I.* Hier bevinden zich een aantal projectielen, zoowel voor het vroegere voorlaadgeschut, als voor de eerste achterlaadvuurmonden; verder brand- en lichtkogels, drijvende petroleumlichten, marinestankkogel, bluschstangen, brandpijl, flambouwen, enz. meest allen thans niet meer bij de artillerie in gebruik. Verder gereedschappen tot het vervaardigen van vuurpijlen, lichtkogels, kardoezen en andere ernstvuurwerken, een toestel tot het equilibreeren van projectielen, een toestel Navey tot het meten van aanvangssnelheden van projectielen; slagtoestellen en slagkamers tot geschut, laad- en bedieningsgereedschap oudmodel, lonthaspel, buskruitproefmortier à bilboquet enz.

De volgende *zaal* is genoemd naar *Prins Maurits* die, zelf uitstekend artillerist zijnde, als de grondlegger der Nederlandsche artillerie kan worden beschouwd. In deze zaal treft ons oog al dadelijk eene Oranjevlag met het wapen van Groningen in het midden en in elk der vier hoeken eene springende granaat. Het is het vaandel van het regiment Oranje van Stad en Lande, uit het laatst der 18e eeuw. Voorts zien wij hier een aantal modellen van geweren, karabijnen en buksen enz., van verschillende, meest buitenlandsche fabrikanten en uitvinders. Mede zijn hier tentoongesteld: een windroer met luchtdomp; eenige hellebaarden; sabeltasschen, gibernes en een halster met singel van wijlen den Ordonnans-officier *Baron van Heeckeren van Molecaten;* eenige vitrines met staalkaarten van wrijvingspijpjes, pyrotechnische lichten enz.

Verder modellen en ontwerpen van opzetten, kwadranten, vizierhoekmeters, spreidingslinialen, en eindelijk modellen in metaal en papier van verschillende soorten van verouderde vuurmonden.

De volgende, meest Westelijke *zaal* is genoemd naar den Stadhouder *Frederik Hendrik* en bevat eene groote verzameling van vuursteen-, percussie-, voorlaad-, achterlaad- en repeteergeweren van verschillende stelsels; zoowel die slechts ontworpen, als wel die hier te lande of in het buitenland zijn ingevoerd geweest; voorts eenige jagerbussen, een walbus,

een paar lansen van Engelsch en van Wurtembergsch model.

Uit deze zaal in de *Torenkamer* komende, welke boven de kapel gelegen is, treffen wij aldaar aan drie gesmeede haakbussen uit de XVI eeuw, afkomstig van den Gelderschen Toren of het Huis te Spankeren; voorts een walgeweer van fransch model, 1831; een vuursteendubbelhaak, verder een groot aantal verschillende soorten van gladde, getrokken, achterlaad- en repeteerkarabijnen en een aantal modellen van pistolen en revolvers, waaronder een revolver, in 1871 toegekend aan den cadet F.A. Hoefer van de koninklijke Militaire Academie, als prijs voor het uitmunten in practische geschiktheid.

Eindelijk treft men hier een aantal degens en sabels aan, zoowel van de soorten die hier te lande, als die in het buitenland in gebruik zijn geweest. o.a. ook een franschen sabel voor Marine-offieieren met dubbelpistool.

Wij begeven ons nu naar de Noordelijk gelegen zalen van het kasteel en wel het eerst naar het meest Noord-Westelijk gelegen vertrek, dat genoemd is naar den Stadhouder-Koning *Prins Willem III.* Deze zaal bevat een groot aantal zéér belangrijke voorwerpen, o.a. eene verzameling welke, in 1856, door Z.M. Koning Willem III aan de Koninklijke Militaire Academie werd geschonken en welke thans welwillend aan het Museum in bruikleen is afgestaan. Bedoelde verzameling was oorspronkelijk afkomstig van den Artillerie-Generaal Geisweit van der Netten.

In de zaal hangt een schild met het opschrift: Hulde aan de gesneuvelden! Het daaronder afgebeelde zwaard met schild en overige wapens geven het zinnebeeld van den strijd aan. Eene slang in den vorm van ∞ is het teeken der eeuwigheid. De wolken stellen de nevelen voor, die ons van vroeger tijden scheiden, en door welke de hedendaagsche lichtstralen heenschieten.

De meest merkwaardige voorwerpen van de hoogst belangrijke verzameling in deze zaal zullen wij hieronder vermelden:

Een spaansch geweer, vervaardigd door den beroemden Ximenes te Madrid, met sierlijk bewerkten met goud gëincrusteerden loop; het slot is gegraveerd, voorts heeft het een gouden zundgat en zilveren garnituur. Daarnaast ligt een Italiaansch bandietengeweer uit Calabrië; met langen loop, geheele lade en Spaansch slot, vervaardigd door den beroemden Venetiaanschen meester, Lazaro Lazarimo Legitimo,

in 1640. Dan nog een kamergeweer met een kistje met 13 losse kamers, welk geweer zoodanig is ingericht, dat door het drukken op een haak vóór den beugel telkens eene geladene kamer met pan kan ingestoken worden.

Een zeer kostbaar Albaneesch geweer was bestemd tot geschenk aan den Sultan van Marokko. De lange loop is met goud versierd, terwijl het verguld zilveren beslag, evenals het slot, de lade en de kolf kunstig zijn bewerkt.

Verderop ligt een verzameling zadel- en andere pistolen van verschillend model; o.a. van de garde te paard van den Stadhouder (begin 18de eeuw); zadelpistolen met twee loopen boven elkander, en twee draaibare pannen; twee Spaansche pistoolloopen met hooge figuren kunstig bewerkt; verder nog een pistool met vier loopen en twee pannen boven elkaar, dan twee getrokken campagne-pistolen vervaardigd naar de modellen van den Generaal Geisweit van der Netten.

Van een Turksche kogelbuks, groot kaliber, zijn slot en kolf van ouden vorm.

Onder vijf zinkroeren met radslot, is er een van 1520 met een zeer kunstig bewerkten loop en lade en zijn er twee van 1550 met atbeeldingen van Ulrich von Hütten en Götz von Berlichingen en twee overeenkomstig het pistool, door Balthazar Gerardts gebruikt.

Plomp is het uiterlijk van een metalen donderbus en een grooten donderbus met ovalen tromp, een tegenstelling vormende met twee zeer kunstig bewerkte buksen met radslot van het eerste stelsel van zeer klein kaliber met drie trekkers, gegraveerd en gedamasceerd en met een zeer merkwaardig slot; een buks met radslot van het tweede stelsel; en een Duitsche buks met radslot van het derde stelsel.

Zonderling is de loop van een oud geweer, waarvan het kamerstuk vierkantig en het voorste gedeelte achtkantig is.

De vuurwapens worden afgewisseld door een aantal sabels, waaronder een officierssabel van de grenadiers te paard der oude garde, bij Waterloo gevonden; het gevest is door een kogel beschadigd. Voorts een Turksche sabel, zeldzaam oud gedamasceerd, de kling met gouden Arabische letters gëincrusteerd, het gevest met kunstig zilveren figuurwerk, de schede van chagrijnleder. En nog een sabel der huzaren van Ziethen.

Er volgt nog een reeks blanke wapenen:

Een handgier of Turksche tweesnijdende kling, inwaarts gebogen, fijn gedamasceerd.

Een wolfskling gemerkt 1414.

Een scherprechterszwaard van 1628. Op het lemmet staat, in een fraaie omlijsting, aan de eene zijde:

> Wan dem Sünder ist abgesprochen das Leben
> So wird er dan unter meine Hand gegeben - 1628

en aan de andere zijde eveneens:

> Die Herren steurren den Unheil
> ich exequire Ihr Urtheil.

Een tweesnijdende Spaansche kling uit het beleg van Leiden.

Een ridderzwaard met tweesnijdende kling met portretten op de greep. Boven eene vrouw, daaronder Karel V met het omschrift: Carlo par la grace de Dyeu. Daaronder Nero met het omschrift: Nero.

Nog tal van stukken zijn in deze zaal opgesteld:

Een groote Germaansche voetboog met windas en katrollen, zoomede voetbeugel.

Lansen, pieken, hellebaarden, handbogen, enterbijlen, dolken, waaronder de dolk van den Admiraal Piet Hein; helmen, een stormhoed van 1500; het vóór en achterstuk van een harnas uit het jaar 1740; een corselet of harnas der Spaansche voetknechten uit het beleg van Leiden, enz.; tevens een zonnewijzer, zoodanig vervaardigd dat de zonnestralen op een bepaald uur een klein kanon doen ontbranden.

Eindelijk treft men in deze zaal, behalve tal van andere merkwaardigheden, nog een groot aantal modellen aan van vervallen Nederlandsch materiëel, alles op 1/10 der ware grootte, waaronder een bronzen kanon van 6 □ met affuit en voorwagen, model 1827, bespannen met 6 paarden, benevens een officier en een wachtmeester, beiden te paard. De harnaschementen zijn van marokijnleder en het beslag van zilver. Het stelt voor een kanon van de Rijdende Artillerie uit de jaren 1816-1842.

Merkwaardig is ook nog een uit Ned. Oost-Indië afkomstige lillah op drievoet.

Wij verlaten thans deze zaal en treden in het volgende vertrek dat genoemd wordt *Zaal Ernst Casimir*, naar Ernst Casimir, graaf van Nassau, Diez, Vianden, Katzenelnbogen,

Dillenburg enz., stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, geboren 22 December 1573, gesneuveld voor Roermond 2 Juni 1632.

Onder de in deze zaal aanwezige voorwerpen zijn mede een aantal afkomstig van het geschenk, dat Z.M. Koning Willem III in 1856 aan de Koninklijke Militaire Academie heeft gedaan. Daaronder bevindt zich een groot aantal vuurwapenen, als geweren, karabijnen, buksen enz. Bepaalde aandacht verdienen enkele donderbussen, een aantal vuursteen- en percussiegeweren, geweren en karabijnen, een Pruissisch zundnadelgeweer, een getrokken buks naar de denkbeelden van den Generaal van der Netten, een geweer met langen gedamasceerden, gesmeeden loop. Voorts een windbuks, een blaasgeweer dat in de kolf een blaas bevat die, opgeblazen zijnde, door een sterke veer plotseling kan worden saamgedrukt.

Verder zijn in deze zaal opgesteld een aantal modellen van ontworpen of uitgevoerd materiëel en kanonnen, van een duikaffuit, van een kustaffuit met raam, van een stoomhamer met onderbouw, van een vestingbok, enz. alsmede een veldbureau zonder onderdeden, eene officierscantine en twee mahoniehouten kisten, de eene met geweer, karabijn en een aantal geweermakersgereedschappen, de andere met sabels en onderdeelen daarvan, kapmes, zaagmes enz.

In de aan dit vertrek aansluitende twee kleinere kamers genoemd naar *Menno Baron van Coehoorn*, den Nederlandschen vesting-bouwkundige uit de 17de eeuw, treft men kasten aan met keurig uitgevoerde plans ‘en relief’ van verschillende vestingen, als Gorinchem, Schoonhoven, Brielle, Naarden, Hellevoetsluis, Geertruidenberg, Willemstad, Weesp, Breda, Loevestein enz.

Op de tweede verdieping zijn in de zaal, genoemd naar *Koning Willem II* verschillende meet- en visiteerinstrumenten voor vuurmonden ondergebracht, alsmede toestellen voor verschillende richtmethoden, voor waarneming, afstandmeting, snelheidmeting, gasdrukmeting, zoomede een standaard-Meter.

Hiermede hebben wij een kort overzicht gegeven van hetgeen het Nederlandsch Artillerie-Museum op het oogenblik bevat. Genoegzaam blijkt hieruit, dat zich in dit Museum reeds een rijke verzameling materiaal bevindt, dat den ernstigen bezoeker voorzeker belang zal inboezemen en voor hen die

het verleden van het wapen der artillerie willen nagaan een waardevolle bron van studie zal opleveren.

Mogen dan ook de bovenstaande regelen er toe bijdragen om het aantal bezoekers van het kasteel ‘Doorwerth’, zoo merkwaardig wegens zijne ligging, en zijne historie en thans ook wegens zijn Musea, belangrijk te doen toenemen. Een bezoek aan ‘Doorwerth’ mag werkelijk in alle opzichten loonend genoemd worden.

Nog één' wensch voegen wij hierbij. Aangezien zoo menige stad of dorp nog in het bezit is van voorwerpen die feitelijk ïn het Nederlandsche Artillerie-Museum zouden te huis behooren en daarin eene uitstekende plaatsing zouden vinden, hopen wij dat door de besturen dier gemeenten moge bedacht worden dat Eendracht Macht maakt, en dat het doeltreffender is, de voorwerpen, die op 's lands historie betrekking hebben, bij elkander te vereenigen tot één schoon geheel, dan ze afgezonderd en vergeten hier en daar op te bergen.

Men bedenke dat het museum op het kasteel ‘Doorwerth’ is het:

Nederlandsch Artillerie-Museum.

De vrouw van Lot.
Door Willem de Mérode.

Mijn linkerarm bezwijkt van 't zware pak
Dat ik reeds torschte, sinds, de treuzeling
Des twijfelmoedigen ten leste zat,
Des engels greep mijn ander pols omsloot,
Zoo stevig, dat des levens zware slag
Onder der vingren persing voelbaar werd.
Onwillig volgde ik, maar zijn taaie drang
Werd sterk en sterker, trok en stuwde mij,
En greep mij overal, en overwon.
Ik voelde mij, alsof een stijve wind
Mij onverhoeds ter rugge stiet, en 'k boog
Mij achterover en ging toch gezwind,
Volgend, gedweeën dwangs, zijn vlugge vaart,
Tot plots... mijn arm was vrij en viel zwaar neer.
Wij stonden voor den God, dien Lot aanbidt.
En zóó doordringend was zijn felle blik,
Dat ik, doch mokkend, de oogeleden look,
En zwijmde, schoon ik stond, en was gansch doof
En voelde flauw en des bezwijkens na
Des levens stuwing als een zwakke vloed
In 't hart, tot berstens toe schier uitgezet.
Toen voelde ik mijn eigen oogen blind,
Maar in der bollen steeds verzwartend zwart
Zijn scherpe licht, een altijd feller stip.
Toen trof mijn oor een klank, en ongestuim
Vloog 't bloed mijn polsen door, met scherpen grens
Verwde de blos zich op mijn bleek gelaat,
Dat vreemd doorschijnend werd, met om den mond
De woeste doorbraak van mijns harten toorn:

Hij sprak verderving van mijn Sodoma.
En 'k opende mijn oogen wijd en driest,
Doodelijk hatend Hem, die zoo mijn hart
Doodelijk trof in 't delgen van mijn stad.

Hij sprak: (mijn adem stond ter lippen stil)
Dat niet in 't vuur uw veege vleesch verga,
Vliedt naar 't gebergte en behoudt uw lijf,
En keer u niet met draai van hoofd of hiel.
Ter zonne-opgang zinkt dees gantsche kreits
Van Sodoma en Zoar, Zeboïm,
Van Adama, Gomorra, vademloos,
Onder den laaien regen van mijn toorn. -
Toen haalde ik aêm, toen zwol mijn enge borst
En in mijn hoofd een ijle tinteling,
Als, die den dood nabij, opnieuw den dag,
En in den dag des levensschijn ontwaart,
Borst 'k uit.... ontnam zijn zwijgen mij de spraak?
Geen woord ontging mijn mond, doch, zeer geperst,
Ontweek mijn adem fluitend aan de spleet,
Der lippen, die ik grimmiger verbeet,
Toen 'k hoorde, machteloos, hoe Lot Hem bad,
Bevende en vervaard, om Bela's schut...

Wij gingen. Met hun vader op een rij
Gingen mijn dochters, roepend, doch de wind
Waaide hun stem, die recht naar voren ging,
Weg van mijn ooren, die, nog vol gerucht,
Verward gebroken, hoorden schralen klank,
Boven den nadreun van zijn grammen vloek.
Te moe om naar hun zwak geroep te raên,
Kwam ik alleen, hijgend en hatende...

O wee mijn hart, welks pijnigende slag
Mij maant terug naar mijnen schoonen hof,
Welks kruinen nu, vlammende wiegeling,
In 't altijd feller wordend hemelvuur
Stormende ruischen zullen, tot hun blad
Knetterend berst en springt, en, zwart verkoold,
Verstrooid, zal waaien door het diep kozijn.
O mij, mijn dak, door vader zelf gedekt

Met bladren, zorgzaam in figuur gelegd,
Heilge traditie en gewijd symbool.
Hoe ligt, en zwart, het sterk gebinte bloot!
Hoe kraakt de balk, terwijl hij, brekend, stort,
En ploft op al mijn huiselijk gerei. -
O mij! mijn keur van kostelijk gewaad!
Wièr lijnwaad had zoo teedren wederschijn,
Wièr wijle was zoo zacht en water-klaar?
O mij! mijn keur van kostelijk gewaad,
Dat, dunner dan de vleuglen van een mug
En 't versche vochte web der wijze spin,
O mij! mijn keur van kostelijk gewaad
Zengt, vlugger dan ik mijnen adem haal,
Tot een zwart stuifsel, tot een luchtig niets. -
En midden in de heete ontreddering
Waggelt op 't witte stutsel aan den wand
Mijn kleine terafim, die, machteloos,
Voorover stort, terwijl zijn strak gelaat
Verweekt, verwringt, in niet te keeren val.
O mij! mijn ketenen! de zware spang,
Wier glans tezaêm smolt met den glans der lach,
Wanneer zij flonkend, om mijn voorhoofd sloot;
De lange dunne goudene spiraal,
Wier koelte om mijn blanken arm zich wond,
O mij! een vuile vormelooze klomp
Ligt alles... alles... álles op den deel,
En 't gloeiend zaagsel vliegt, een gouden wolk,
Verblindend, door het opgeborsten dak,
Wijd, met het stof van ieder brandend huis,
Ten hoogen hemel in, tot mij. tot mij! -

Is het niet zoo? voel ik de hette niet
Achter mij, zengend, als een heeten wind?
Ruik ik de prikkelende geuren niet
Van brandend sulfer, welks vergifte stank
't Hijgen der longen pijnelijk benauwt?
Blkkert de koperroode hemel niet,
Zwakker en zwakker in het goud-geraad
Der dochtren vóór mij, al naar zij den arm
Heffend en dalend zwaaien in hun vlucht?
En zijn die armen zelve rooder niet,

Dan wanneer zij gestaêg den heeten damp
Verdroegen bij 't bereiden van het maal?
O zie! o zie! daar vloeit een rosse schijn
Langs 't blauwe zwart des haars, dat op en neer
Ten rugge wipt en recht naar achtren waait.
Zelfs 't wit van hun ter knie geschort gewaad
Wordt rood getint; het heeft een gloed, die stijgt!
Mijn Sodoma, mijn Sodoma vergaat,
En staat in vlam van hemel en van aard!...

(Zij staat stil.)

O schamel deel, dat in dees linnen doek
Ik moeizaam draag, gouden kleinoodiën,
En bag en boot mijn eigen goôn gewijd.
Och, of ik, met uw rijken tooi gesmukt,
Binnen de blijde stede van mijn volk,
Ter reidans ging om 't nederzinkend heem,
En mèt mijn volk, mijn schat, mijn grond verzonk.
Ik voel mijn armen zwellen van een kracht,
Alsof mijn ondergaande goôn hun drift
Stierden een oogenblik door mijnen wil,
En met een wijden overhoofdschen zwaai
Slinger ik heel het bundelken terug
Om met mijn alles te vergaan....
Mijn al?
Mijn maagschap is ten gelen horizont
De schaduw van den hoogen muur genaakt,
Waarin de poort, hen ter behoudnis, draait.
Wat let mij, zijn zij niet mijn harte vreemd,
Terug te gaan, reeds ging mijn hart den weg,
Sneller gevleugeld dan het morgenlicht.
O stad, mijn stad, wier hoog geschuimde lust
Ten hoogen sidderenden hemel zwol!
O stad, wier brand dezelfde hitte is,
Als nu, ter eigen stond, mijn hart verteert.
Ik wil, wil, wil de diepe dompeling
Met u in 't ondergrondsche vuur bestaan....

(Zij keert zich om en verandert in d'eigen oogenblik in een zoutpilaar.)

Groen's plaatsing bij het kabinet des konings. (30 September 1827.)*

Jhr. Mr. W.H. De Savornin Lohman.

DEN 26sten September 1827, in den 'Ouden Doelen', het welbekende logement van de weduwe Bulsing, aan de Groote Markt te Groningen, waar hij zich bevond om kennis te gaan maken met de familie zijner aanstaande vrouw, ontving Mr. Guillaume Groen van Prinsterer de tijding, dat zijne aanstelling tot Referendaris bij het Kabinet elken dag kon worden verwacht[1].

> Lieve Willem - schreef zijne jongste zuster[2] - zoo even brengt Henry[3] aan Papa de volgende brief van den Hr. de Mey van buiten mede.
>
> Brussel, 20 S.
> Bij gelegenheid eener nadere regeling van 's Konings Kabinet, welke geene vermeerdering van het getal van Hoogstdeszelfs Kabinetssecretarissen zal meebrengen heeft Z.M. het voornemen uw zoon als Referendaris aan hetzelve te verbinden. Ik mag uit de mededeeling welke Z.Ed. mij nagenoeg een jaar geleden omtrent Z.Ed. verlangen en gezindheid heeft gedaan, de veronderstelling afleiden dat zoodanige benoeming UH.EG. en hem aangenaam zal zijn en het is daarom dat ik UH.EG. met een dubbel genoegen bij deze van dat voornemen verwittige.
> Ik heb de eer mij met de meeste Hoogachting te noemen
> Hoog Edel Gestr. Heer
> Uw
> De Meij van Streefkerk.[4]

* Men vergelijke bij dit opstel, behalve de door mij in den 13den jaargang van 'Onze Eeuw' gepubliceerde brieven, Groen's Nederl. Gedachten, deel V, pag. 25, 161 en 249.

1. Hy werd benoemd bij K.B. van 30 Sept. 1827 met ingang van 1 Nov. d.a.v.
2. Maria Clasina geb. te Voorburg 19 Juny 1806, overl. te 's Hage 9 Juny 1868, later gehuwd met Mr. J.A. Phillipse president van het provinciaal Gerechtshof van Zuid-Holland en de Eerste Kamer der Staten Generaal, geb. te Middelburg 19 Maart 1800, overl. te 's Hage 10 Mei 1884.
3. Groen's zwager. Mari Aart Frederik Hendrik Hoffman geb. te Rotterdam 19 April 1795, overl. te 's Hage 3 Febr 1874.
4. Mr. J.G. de Meij van Streefkerk geb. 6 April 1752 overl. 5 Jan. 1841.

Papa zal met de post van dezen avond op dien brief antwoorden en aan den Heer De Meij schrijven gij te Groningen zijt met de reden waarom er bij, en dat hij gelooft gij geen tijd verzuimen zult om zelf met hem over de zaak te Brussel te komen spreken. Morgen zal Papa aan U schrijven. Lieve Willem, uw rustige tijd is nu uit en die aanstaande benoeming zal U zeker niet weinig in de verlegenheid brengen. Het is zeker een zeer honorable post en onder het oog van den Koning zonder andere directie te werken maakt hem zeker voor U aangenamer, doch met dat al is het dunkt mij om te beslissen. Het is enkel een suppositie van mij maar zou het ook mogelijk zijn die benoeming met de N.G.[1.] zamenhing: dat men daarin soms een beslissing wou hebben en men U daarom ter vergoeding eene zeker zeer mooijen post offreerde. Denk eens na of dit niet zou kunnen zijn.
Nu dag beste Willem U en Betsy[2.] alle mogelijke succes op uwe deliberatie alle gelukkige gevolgen op uw beslissing wenschende en U van een hartelijke zoen aan mijne aanstaande zuster chargeerende blijf ik zooals altijd
Uwe opregt liefhebb.
Mimi.

Zeg toch eens aan Betsy ik recht naar een brief, een langen brief ook met iets over deze zaak verlang.

De jonge man stond gansch versteld; hij had niet anders gedacht dan dat het onweder reeds lang was afgedreven.

Ten vorigen jare, den 13^{den} Mei, toen de Kabinetssecretaris, de Heer van de Poll[3.], in den Raad van State was opgenomen had hij, na lang dralen, op verlangen zijns vaders[4.], zich voor den post aangemeld en was Z.M. het verzoek eerst gunstig geweest. Vol hoop schreef Doctor Groen hem den 2^{den} September 1826 naar Parijs:

1. d.i. Nederlandsche Geschiedenis.
2. Zijne verloofde Elisabeth Maria Magdalena van der Hoop, geboren te Groningen 6 Febr. 1804; overl. te 's Hage 14 Maart 1879.
3. Jhr. Mr. Willem Gerrit van de Poll, geb. te Amsterdam 1 April 1793, overl. te 's Hage 22 Mei 1872, later Vice-President van den Raad vsn State en Minister van Staat.
4. De Heer v.d. P. werd als Secretaris van het Kabinet ontvangen; ik had geen lust naar de open gevallen plaats te solliciteeren, maar na eene serieuse conversatie met Papa, die bemerkt had dat de practijk mij niet bijzonder beviel, besloten wij toch eerst vier maanden later om met den Heer de Meij daarover te spreken.
   Groen aan Mevr. v.d. Hoop, 10 October 1827. R.A.

‘De bewuste zaak, Lieve Willem, is in zooverre gevorderd, dat Z.M. kennis draagt van het verlangen en op die wijze zich daarover heeft uitgelaten, dat de aangeduide zwarigheid mij toeschijnt niet onoverkomelijk te wezen. Voorl. Woensdag heeft de Koning audientie gegeven, maar ik heb begrepen, dat het in de gegeven omstandigheden verkieselijk was tot een volgende gelegenheid te wagten en daar Z.M. weder naar het Loo vertrokken is, zal deze niet voor tegen het einde van deze of het begin der volgende maand plaats hebben[1.]’.

Vier dagen later had de doktor hem daarop laten weten[2.]:

‘De Hr. Mollerus[3.] heeft als Vice-President eene aanschrijving ontvangen om den Raad van State op den 2^{den} Oct. te Brussel te doen vergaderen; dit is veel vroeger dan men gedacht had en maakt het waarschijnlijk, dat de Koning ook vroeger van het Loo in den Haag komen zal en den 20sten of 27sten van dezen maand audientie van afscheid zal geven; maar misschien zal ik pas op ons diner van aanst. Vrijdag wel gelegenheid vinden om daaromtrent iets naders te vernemen en het U dan dadelijk schrijven; het zou jammer wezen, indien het noodig ware spoediger dan Gij U had voorgesteld te retourneren; maar in die onzekerheid is het ook ons dubbeld aangenaam, dat Gij zoo spoedig en goed en train zijt gekomen, om van iedere dag de beste partij te trekken en in korten tijd veel af te doen. Uw manuscript is in handen van den Heer Mollerus; zoodra ik hetzelve terug ontvang zal ik hetzelve met Uw briefje aan den Hr. Copello[4.] zenden.

Gisteren heeft men in den Haag tijding ontvangen van den Hr. Dominicus uit Zeeland, dat zij vertrokken naar Brussel zonder er bij te voegen of zij voornemens waren verder te reizen’.

En den 9^{den} Sepember had deze er bij gevoegd:

‘Ik wenschte wel waarde zoon U meer bepaalde berigten omtrent de komst van den Koning en de audientie te

1. Archief der familie Van der Hoop.
2. Als voren.
3. J.H. Baron Mollerus, Secretaris van Staat, Vice-President van den Raad van State.
4. Johannes Kappeijne van de Copello geb. te Middelburg 7 Maart 1790, overl. te 's Hage 27 April 1833, Groen's leermeester op de Latijnsche school zijner vaderstad, door hem, levenslang, dankbaar herdacht.

kunnen geven maar het een en ander is geheel onzeker, het eenige waarop gij mijns inziens, kunt rekenen is, dat de audientie niet voor den 27sten en meest waarschijnlijk op dien dag zal plaats hebben. Er is alzoo geen reden om uwe terugkomst te dien einde te verhaasten, maar gister zijn twee besluiten van Z.M. bekend geworden, waarvan het eene U bijzonder zal interesseeren, de aanstelling namelijk van Neef Stratenus[1.] om uithoofde van den grooten omvang der werkzaamheden van den Heer de Meij een gedeelte van denzelven tijdelijk waar te nemen, terwijl de Hr. Netscher[2.] ad interim hem zal vervangen als administrateur. Daar ik reeds eenige dagen geleden door den Hr. Logge vernomen had, dat de gezondheid van den Hr. de Meij, ook volgens het oordeel van den Hr. Bernard[3.], vermindering van werk volstrekt noodzakelijk maakte, beschouw ik deze aanstelling als een gevolg daarvan en zou van opinie wezen dat dezelve de vervulling van de vacature in de Staatssecretary niet alleen niet zal verhinderen, maar veeleer bespoedigen in 't byzonder ook omdat de Hr. Hofmann[4.] als gewoonlijk voor een geruimen tijd in de Duitsche Staten zich gaat ophouden en alzoo de Heer Cattendijke[5.] als secretaris van het Cabinet alleen overblijft. Deze consideratie zou mij doen overhellen, om Neef S., die ik supponeer, dat U zeer genegen is, met verlangen bekend te maken en zijn appui te verzoeken, maar er zijn evenwel ook bedenkingen die mij doen aarzelen en bij de mogelijkheid, dat ik na alles wel overwogen te hebben, het verkieslijk oordeelde, om zulks provisioneel niet te doen, verzoek ik U om mij Uwe gedachte en Uw verlangen ten spoedigste te melden[6.].

Bij een tweede Besluit is de Hr. de Bije benoemd tot Staatsraad in gewonen dienst en de directie over de gevangenissen aan de Hr. Broese toegevoegd: bij de Commissie voor de Culte aangesteld en in den Haag moetende blijven, schijnt de Hr. de Bije geen reden te

1. Mr. A.A. Stratenus, destijds Staatsraad in buitengewonen dienst en Administrateur voor de Nationale Nijverheid bij het Dep. van Binn. Zaken.
2. Mr. J.F. Netscher, Inspecteur Generaal van de Nationale Nijverheid.
3. Prof. Dr. J.C. Bernard, destijds Inspecteur Generaal van den Geneeskundigen dienst bij de Land- en Zeemagt.
4. E.W. Hoffmann, Kabinetssecretaris.
5. Jhr. J.W. Huijssen van Kattendijke.
6. Zie Groen's brief in den Jaargang 1913 van ‘Onze Eeuw’, dl. II pag. 107.

> hebben om deze verandering als een faveur te kunnen rekenen.
> Ziedaar, lieve Willem, wat ik U heb mede te deelen en het overige van de plaats aan Mama overlatende wensch ik U verder veel genoegen en blijf hartelijk
> Uw liefh. vader
> Groen van Prinsterer.
> Vreugde en Rust, 9. September 1826.

Hij had de zaak aan zijn vader overgelaten en de doctor had, alles gewikt en gewogen, het verkieselijk gevonden om er aan geen derden over te reppen. 'De geheimhouding zou twijfelachtiger en de hoop op de deelnemende activiteit van de twee anderen[1], indien zij zulks bemerkten, minder geworden zijn - meende hij. - De komst van Z.M. blijft geheel onzeker; maar ik zou het voldoende rekenen alles zoo te schikken, dat Gij vóór den 27sten terug kunt wezen; intusschen verneem ik 'misschien wel het een en ander 't welk kon bepalen of en in hoeverre zulks noodzakelijk moet voorkomen en gaat Gij voort van Uw verblijf in Parijs de beste partij te trekken'[2].

'De Koning wordt aanst. Dinsdag den 19den dezer in den Haag verwagt en zal hoogstwaarschijnlijk Woensdag den 27sten audientie geven' - waarschuwde hij hem drie dagen later - 'van veel belang reken ik het dezelve niet te missen en daarom moet ik U aanraden om den tijd tot Uwe terugreis bestemd, niet te krap te nemen. De Hr. Mollerus vertrekt ook tegen het einde van de maand naar Brussel om den 2den October de vergadering te doen beginnen, maar hij is thans te Utrecht en zijn vertrek zal waarschijnlijk in die dagen plaats hebben; zeker zult Gij wel verlangen om hem zelf te spreken en het verkieslijk vinden om Maandag den 25sten thuis te wezen ten einde meer voor Woensdag geprepareerd te wezen.'

En den 18den September schreef hij nog eens:

> Ik heb, Lieve Willem, den Hr. Mollerus, die gister van Utrecht geretourneerd was, dezen morgen gesproken en vernomen dat zijn vertrek naar Brussel bepaald is tegen het midden van de volgende week en dat de Koning overmorgen in den Haag verwagt wordt, daarom hope ik, dat gij Maandag te huis zult kunnen wezen, zonder

1. Wie daarmede bedoeld zijn, heb ik niet kunnen ontdekken. Voor zooveel ik heb kunnen nagaan wist niemand van het plan, behalve Z.M. en de Hr. de Meij.
2. Dr. Groen aan zijn zoon, 12 Sept. 1826, Archief Van der Hoop.

U aan te veel fatigues te exponeeren; ik verlang om U mondeling alles wat ik betrekkelijk de bewuste zaak te weten gekomen ben, mede te deelen, wensch dat de laatste dagen Uwer reize niet minder interessant en aangenaam voor U zullen zijn dan de vorige en blijve hartelijk
Uw liefhebbende vader.
P.J. Groen van Prinsterer.

Dr. Groen's verwachting was echter niet uitgekomen. De hulp van den Heer Stratenus was voor den Heer de Meij voldoende gebleken en over de zaak niet verder gesproken. In December had de jonge man nog eens de aandacht op zich gevestigd door den Heer de Meij zijn boekje 'Over den Oorlog in Poortugal' toe te zenden en daarbij ook een exemplaar voor den Koning te voegen, doch vooral om zijn vader gunstig te stemmen, daar het geschriftje in diens afwezigheid ter perse gelegd was en hij niet zeker wist of deze het nu wel goedvinden zou[1]. Doch ook daarop was niets verder gevolgd. De heer de Meij had enkel geantwoord dat de lezing hem had overtuigd, dat het werkje slechts strekken kon tot bevestiging van de goede meening die Z.M. reeds van den schrijver had en hij het daarom dezen zou aanbieden[2].

Een gansch andere loopbaan lokte den jongen man dan ook aan[3]. Van het bureauleven had hij een afkeer. Van de academie was hij in den Haag komen practiseeren en was daar nog weinig tijds geweest, toen hij gelegenheid kreeg om aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken bij de Afdeeling Kunsten en Wetenschappen te worden geplaatst, maar daarvoor om die reden bedankt had[4] en evenmin kunnen besluiten om naar het Griffierschap der Staten aan Noord-Holland te dingen. 'Zonder dat wij er aan gedacht hadden - verhaalde hij later - maakte zekere Heer die bij den Gouverneur van Tets[5] veel invloed had, de zaak aan Papa en mij zoo aannemelijk, dat ik besloot den volgenden dag, nadat hij, tot dat einde, bij mij was geweest, voorzien met een recommandatie brief, die hij zoo krachtig mogelijk had opgesteld, naar Haarlem te vertrekken, om den Gouverneur daarover te spreken: doch ik bragt den

1. Zie den brief aan zijn vader van 27 December 1825, R.A.
2. 28 Dec. 1826, R.A.
3. Ned. Ged. V, pag. 161.
4. aan Mevr. Van der Hoop. t.a.p.
5. Mr. A.W.N. van Tets van Goudriaan.

nacht slapeloos door en toen het oogenblik daar was om met de ochtend diligence mijn sollicitatie reis te ondernemen, kon ik het niet van mij verkrijgen en bragt den brief met de opregte dankbetuiging aan den schrijver terug'[1]. Maar toen den 23sten December 1826 het Kon. Besl. was verschenen, waarbij de Vaderlandsche geschied- en letterkundigen waren uitgenoodigd om vóór 15 April d.a.v. een plan te ontwerpen voor eene Algemeene Nederlandsche Geschiedenis met eene uiteenzetting der wijze hoe zij dachten het te verwezenlijken en aan dengene, wiens ontwerp het doelmatigst gekeurd werd eene aanstelling tot Geschiedschrijver des Rijks in het vooruitzicht gesteld was, had hij zich onmiddellijk aan den arbeid gezet. Reeds den 26sten Februari van het volgende jaar had hij over zijn schets het oordeel van zijn boezemvriend Kappeijne van de Copello kunnen vragen, en, hoewel hetgeen hij er af en toe van hoorde niet geschikt was om hem moed in te boezemen[2], zoolang de Commissie, die den Koning voorlichten zou, haar rapport nog niet uitgebracht had, gaf hij de zaak nog niet verloren.

Toen hij, in het begin van Juny 1827, zijne redevoering 'Over de redenen om de geschiedenis der Natie bekend te maken' die hij, naar aanleiding van dat besluit opgesteld had, aan Z.M. persoonlijk was gaan overhandigen, had hij den Heer Stratenus zoomin als den Heer de Meij, zijn eigentlijke begeerte verzwegen en er ook tegenover den koning geen geheim van gemaakt, zonder daarom in ronde woorden te zeggen dat hij van een andere betrekking niet wilde weten[3]. Maar zoo men bepalen wilde hoe het werk moest worden ingericht en de schrijver een ambtenaar moest zijn, begeerde hij den post zelfs niet te hebben[4]. Zijn eigen weg wilde hij gaan. Het

1. aan Mevr. v.d. Hoop, t.a.p.
2. Wie ik nog gesproken heb, die iets meer dan gewoonlijk aan de Vaderlandsche Historie gedaan hebben, allen houden het, zoo niet voor bijkans onmogelijk ten minste hoogst moeilijk werk. (Kappeyne van de Copello van Groen 25 April 1827, R.A.) Men zie voorts dr. H.T. Colenbrander: De jeugd van Thorbecke, in de Gids Jaargang 1906, dl. IV.
3. Groen aan Mevr. v.d. Hoop 10 Oct. 1827.
4. Hoe dikwijls hebt gij mij niet vertelt je zeer opzaagt tegen de moeilijkheden die het schrijven eener zoo volledige Vaderlandsche Geschiedenis als *gij* zulks zoudt willen doen, bij al de aangenaamheden aan dat schrijven verbonden toch medebrengt en daarenboven dat Gij vreesdet dat de conditie waarop die benoeming zou gedaan worden, U niet zouden bevallen en gij dus hoogstwaarschijnlijk die benoeming, als zij U werd aangeboden, niet zoudt willen aannemen. (Mimi ongedateerd archief V. d. Hoop.)

bestudeeren der geschiedenis om haar zelve en om hare toepassing was de lust van zijn leven, om zich daarop toe te leggen had hij geene opwekking noch aanmoediging noodig van administrateur of Minister en zoo hij zich ooit in staat mocht achten eenig belangrijk deel onzer historie te bewerken, dan zou hij wenschen, dat het zijn werk wezen mogt uit eigen keus begonnen en uit eigen keus ten einde gebragt, een werk 't geen hij zelf uit eigen beweging ten nutte van het Vaderland aan de Natie aanbieden kon, geen opstel voor een Minister of voor een Monarch[1]. Het bleek reeds uit zijne verhandeling, waarin hij zich schrap had gezet tegenover de wijze om de geschiedenis te schrijven, die zijn leermeester Borger hem zoo menigmaal als de ware geroemd had[2].

Zijne opvattingen vonden steun bij zijne verloofde. Nog den 14^{den} Augustus 1827, had hij Kappeyne v.d. Coppello uit Steenwijk geschreven:

> 'Door niemand ben ik ooit grondiger gekend, dan door U: aan niemand hunner heb ik mij even vertrouwelijk medegedeeld: het besef mijner verpligting, de opregtheid mijner dankbaarheid aan U hebben steeds tot het onbeperkte van mijn vertrouwen medegewerkt - het is dus wel onnoodig het U te verzekeren dat ik een hart bezit onvatbaar om door de zoogenaamde genoegens waaraan de meeste menschen uit onze kringen zich hechten, be-

1. Groen aan Kappeyne V. d. Copello 21 December 1828. R.A.
2. n.l. de pragmatische.
   Zie Borger's Verhandeling in de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen ter beantwoording der Vraag: 'Is het eene volmaaktheid der Historie, en dus een pligt van een Geschiedschrijver, zich alleen te bepalen tot het mededeelen van daden en gebeurtenissen? Of mag hij zich veroorloven zijne gedachten en oordeelveilingen tevens mede te deelen, zoowel omtrent de bronnen en oorzaken dier gebeurtenissen en beweegredenen der daden, als ook omtrent de lessen van Wijsheid en Menschenkennis, welke daaruit zijn af te leiden?' opgenomen in de werken dier Maatschappij (Letter- en oudheidkundige Verhandelingen I pag. 167), ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: 'Disputatio de Historia Pragmatica, editio altera.' (Hagae Comitum 1818).
   Borger schreef daarover aan Curatoren der Leidsche Universiteit toen er sprake was van zijne benoeming als Professor in de Letteren, als opvolger van Wijttenbach: 'Ik moet hierbij nog aanmerken, dat ik door het houden van dit College gaarne zou willen beantwoorden aan het ideaal dat ik in eene Verhandeling bij de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen van de beoefening der Historie ontworpen heb (25 September 1816 (Archief van H.H. Curatoren der Leidsche Hoogeschool.)
   Groen bestreed deze methode uitvoerig in zijn antwoord zie 'Proeve over de zamenstelling eener Algemeene Nederlandsche Geschiedenis', naar aanleiding van 's Konings Besluit van den 23sten December 1826, artikel 2, (pag. 31.)

vredigd te worden en vatbaar daarentegen om waarlijk te beminnen en door wederkeerige liefde waarlijk gelukkig te zijn. Niet dat ik door mijne tegenwoordige aandoeningen bedwelmd, mij een verschiet van onvermengde vreugde tooveren zou; ik ben verzekerd dat ik in mijne Betsij sommige, dat zij in mij zeer vele, thans haar nog onbekende gebreken ontdekken zal en dat ook aan ons lasten, rampen en wederwaardigheden beschoren zijn. Doch wij denken en gevoelen beide zoo geheel eveneens over alle gewichtige zaken; wij hebben elkander wederkeerig zoo opregt en hartelijk lief; die liefde gaat bij ons beide met achting en met eene levendige zucht om die achting te blijven verdienen, gepaard. Wij beschouwen beide het volgend leven als een voortzetting en ontwikkeling, zoo onafscheidenlijk verbonden met ons tegenwoordig bestaan en daarom meen ik, zonder aan ijdele verbeelding toe te geven, te mogen hopen en vertrouwen dat de eenstemmigheid van zulke denkbeelden en gevoelens voor ons een duurzame bron wezen zal, gelijk U het in Uw briefje hebt gezegd en bij ondervinding hebt kunnen zeggen, de hoogste levenszaligheid.

De beker zal ook voor ons met vreugde en droefheid zijn gemengd, maar ook in de bitterste teug zal het zoet der deelneming en der liefde misschien nog wel het meeste worden geproefd. Ik zie in alle opzigten mijne volgende levensdagen met meer opgeruimdheid tegemoet. Het pad moge moeilijk wezen, maar met zulk een gezellin aan de hand mag ik vertrouwen niet als ik het inslaan wil telkens afgeleid, maar als ik het verlaten wil, telkens teruggebragt te zullen worden op dat pad hetwelk ik, in gemoede, als door de Voorzienigheid aangewezen beschouw. Aan die studie, waarvoor ik steeds heb gewenscht te leven, en daartoe van het onwaardeerbare voorregt der onafhankelijkheid gebruik te mogen maken; die toewijding als de van mij afhangende hoofdzaak en de betrekking waarin ik zou kunnen worden geplaatst als van mij niet afhangende bijomstandigheden te beschouwen, dat is eene voorstelling, welke bij de meeste vrouwen zeer zeker niet, maar bij mijne zoo regt goed en edeldenkende Betsij gemakkelijk ingang zou kunnen vinden.

Ik ben thans meer dan ooit benieuwd naar den loop

die het kiezen van een Historieschrijver zal nemen en ik hoop door U alles te vernemen 't geen direct of indirect U bekend zou mogen worden. U weet dat prof. Tydeman voornemens is een werkje uit te geven tegen 's Konings Besluit[1]. U moet de vriendelijkheid hebben dit en ieder soortelijk stukje over de zaak 't geen van eenig aanbelang zou mogen wezen bij ons aan huis te bezorgen met een recommandatie om mij het spoedig te doen geworden. Intusschen het zou bijzonder arrogant zijn en daarenboven weinig kennis verraden van de wijze waarop benoemingen van dien aard menigmaal geschieden zoo ik mij vleien wilde dat bij de groote menigte ook van zulke competitoren welke mij in jaren en verkregen kennis zoo verre vooruit zijn, de keus op mij zou mogen vallen.
Weet U, dat ik niet met dat oogmerk aan 's Konings uitnoodiging heb beantwoord; en dat ik de moeilijkheden om in onze tijden een zelfs middelmatige historie der Nederlanden te schrijven ook bij en door de bewerking van dat vak zoozeer heb leeren kennen dat ik mij niettegenstaande al onze gesprekken daarover zoodanige levensbestemming nooit zonder huivering voorstellen kon. Doch ik gevoel, dat de energie welke door het ellendige ronddraaien in den kring eener beuzelachtige en alles deprimeerende levensmanier bij mij langzamerhand geheel te niet zou zijn gegaan, weder zal kunnen herleven en nooit heb ik zooveel moed gehad om, niet of althans zeer zeker min voornamelijk uit ambitie een carrière inslaan waarin ik mij zoo oneindig vele opofferingen, moeilijkheden en onaangenaamheden zou moeten getroosten. Evenwel, zoover zou ik dunkt mij niet komen, dat ik mij ten dezen opzichte onderwierp aan de leiding van het Gouvernement omdat zoodanige onderwerping mijns inziens de voorbode zou zijn der onvermijdelijke mislukking van het werk. Doch al dit redeneeren begint al wat naar het verkoopen van den beerenhuid te gelijken; ik maak mij daaromtrent geene illusies; en evenwel, wanneer ik mijne bijzondere neiging die ik steeds voor de studie der geschiedenis had, bedenk, dan gevoel ik een bijna onwederstaanbare trek om in dat vak mijn vermogens ten nutte van anderen te besteden. Gelukkig dat mijne B. het

onderscheid kan bevatten tusschen Historie te schrijven en aangesteld Historieschrijver te zijn; tusschen eene roeping van het Gouvernement en eene roeping in onzen eigenen aanleg gelegen en dus, gelijk ik liever de goedkeuring van haar en haar verstandige hart, dan de toejuiching der wereld zou willen verdienen, zoo ook zij haren echtgenoot liever haar en zijne eigene achting waardig dan met eeretitels overladen te zien. Pligtvervulling aan regt huiselijk leven te paren dit is de wensch van haar en gelijk gij weet ook van mij, en zoo aan het eerste vooral door mij niet dan zeer gebrekkig wordt voldaan aan opwekking zal het mij niet ontbreken.'

Doctor Groen daarentegen was volkomen tevreden. Het was hem, toen hij een jaar te voren, na eene 'serieuze conversatie'[1] zijn zoon er toe had weten te brengen om met den Directeur van het Kabinet te gaan spreken, een groote teleurstelling geweest, dat er ten slotte van de zaak niets was gekomen. Eerst had hij dan ook den Heer de Meij willen schrijven, dat het wellicht te laat was en zijn zoon de betrekking waarschijnlijk niet meer begeerde, maar hij had zich bedacht[2] en een vrien-

1. Groen aan Mevr. v.d. Hoop, t.a.p.
2. De aanvankelijk opgestelde brief aan den Heer de Meij, die ik nog onder de papieren van Dr. Groen in het familiearchief Van der Hoop terug vond, luidt:
   Hoog Edel Gestrenge Heer!
   Een paar dagen van huis geweest zijnde is mij de gerespecteerde missive van Uwe Excellentie van den 20sten dezer niet eerder dan heden geworden en alzoo is het de eerste gelegenheid welke ik waarneem, om Uwe Exc. te informeeren dat mijn zoon zich gedurende eenigen tijd te Steenwijk bevonden heeft in de nabijheid van het Buiten van Mevrouw de Weduwe van der Hoop, met de jongste dochter van welke hij tot ons groot genoegen geëngageerd is en voornemens was om met de familie vandaag naar Groningen te vertrekken; ik heb de zoo belangrijke inhoud met de post van heden hem medegedeeld en zeker zal hij met mij de gunstige gezindheid van Z.M. ten zijnen opzichte, blijkbaar in Hoogstdeszelfs voornemen om hem als Referendaris aan het Kabinet te verbinden, zeer hoogschatten, daar hij nagenoeg een jaar geleden, toen er quaestie was om het getal der Kabinets-secretarissen te vermeerderen, niets meer wenschelijk voor hem zou gevonden hebben, dan in die qualiteit onder de leiding van Uwe Excellentie werkzaam te mogen zijn; maar alle vooruitzigt daarop tengevolge van de benoeming van den Heer Stratenus verloren hebbende, is hij voortgegaan met de practijk als advocaat en voor zooverre deze zulks toeliet, zich met zooveel geestdrift toegelegd op de beoefening zijner geliefkoosde studie, de Nederlandsche geschiedenis, dat ik inderdaad zelve niet zou durven bepalen of de ingenomenheid met deze studie niet dien invloed op zijn verlangen en zijne gezindheid gekregen zou hebben, dat hij het misschien ondoenlijk, althans minder wenschelijk voor hem zou beschouwen, eene carrière in te treden, in welke hij deze alleen als bijvak zou kunnen en mogen waarnemen. Hij zelf zal hieromtrent moeten oordeelen en aan Uwe Excellentie nader schrijven, terwijl ik de eer heb Uwe Excellentie de verzekering mijner vol komen hoogachting aan te bieden.

delijk antwoord gezonden, waarvan hij, in den brief aan zijn zoon, de copie insloot.

> Hoog Edel Gestrenge Heer - luidde het - Gister bij mijne terugkomst van een gedaan uitstapje, heb ik de geëerde missive van Uwe Exc. van den 20sten dezer gevonden en in dezelve de voor mijn zoon zoo belangrijke mededeeling van het voornemen des Konings om hem als Referendaris te benoemen en aan Hoogstdeszelfs Kabinet te verbinden. Ik neem de eerste gelegenheid waar om Uwe Exc. te informeeren, dat mijn zoon zich gedurende eenigen tijd te Steenwijk bevonden heeft in de nabijheid van Mevr. de Weduwe van der Hoop[1], met de jongste dochter van welke hij, tot ons groot genoegen, geëngageerd is, maar voornemens om gister met die familie naar Groningen te vertrekken. Met de post van heden op G. geef ik hem hiervan berigt en zal hij alzoo spoedig in staat gesteld worden om zelf de uitdrukking der gevoelens van erkentenisse en verknogtheid welke dit vereerende bewijs van 's Konings welwillendheid ten zijnen opzigte en Uwe zoo hooggeschatte toegenegenheid bij hem hebben opgewekt, Uwe Exc. aan te bieden.
> Laat ik de mijne daarbij mogen voegen en Uwe Exc. verzekeren van de volkomen hoogachting waarmede ik de eer heb[2].

Zijnen zoon schreef hij:

> Uit nevensgaande kopij van den brief aan den Heer de Meij ziet Gij, lieve Willem, de zoo belangrijke mededeeling welke U gedaan wordt. Uit den datum, den 20sten dezer, blijkt, dat de brief reeds voorl. Vrijdag door mij had kunnen ontvangen geweest zijn; daarom zal ik dezelve nog heden avond beantwoorden en schrijven dat Gij absent zijt, met de reden waarom, en dat Gij zeker zoo spoedig doenlijk te Brussel zult komen om hierover te spreken: dit immers heb ik begrepen dat in alle geval raadzaam en noodzakelijk zal wezen; daar ik deze benoeming aanmerke als een vereerend blijk van 's Konings

1. Arnolda, Aleida, Maria Thomassen à Thuessink, weduwe van Mr. Abraham van der Hoop, in leven Wethouder der stad Groningen. Het buitengoed hier bedoeld was ‘de Bult’ nabij Steenwijk.
2. Ik heb het couvert open gemaakt, vreezende, zooals ook gebeurd is, dat de kopij van mijn antwoord aan den Heer de Meij was blijven liggen. Zie hier hetzelve zooveel ik het mij kan te binnen brengen.

welwillendheid ten Uwen opzigte en van de vriendschappelijke intentie van den Heer de Meij om op deze wijze als referendaris *bij* en niet als secretaris *van* het Kabinet aangesteld, U de behandeling van belangrijke of instructieve zaken beter te kunnen opdragen en U van de verpligting om altijd Z.M. te volgen, te bevrijden. Voorts late ik geheel aan Uw eigen oordeel over om te dien aanzien te handelen gelijk Gij zult begrijpen best te wezen, mij alleen bepalende tot den hartelijken wensch, dat het Gode behagen moge U hierin de noodige wijsheid te schenken. Wij hopen U dan eerstdaags bij ons te zien, groet uwe lieve Betsij met hare waardige moeder en verdere Familie hartelijk, terwijl ik met vaderlijke affectie blijve

T.T.
P.J. Groen van Prinsterer.
Rotterdam, 24 September 1827.

Of de doctor zijn zoon wel zoo geheel vrij liet als men uit den brief opmaken moet, betwijfel ik echter[1]. Voor de gansche familie, ten minste, was het niet twijfelachtig dat Willem het aanbod aannemen zou. 'Dat lieve prettige huishoudentje, waarvan ik mij zoo heel veel plezier voorstel - klaagde de jongste zuster in den brief dien zij bij het schrijven van haren vader insloot - om het andere jaar te moeten missen spijt mij ontzagchelijk. Maar egoïstisch kan ik met U en Betsy niet wezen[2].' In denzelfden geest liet de moeder zich uit. 'Maar dit is dan ook wel de grootste zwarigheid en in welke carrière vind men die niet - meende deze[3], en zijn zwager troostte hem met de gedachte dat hij er immers, als hij wilde, altijd weer af kon. 'Ik kan u zeggen - schreef deze[4] uit Rotterdam - dat ik zeer benieuwd ben na den uitslag en begrijp dat het U wel eens en peine brengd, vooral daar onze goede vader W. er zoo op gesteld is geen blauwtje te ontfangen. Neen dat denk ik toch ook dat wel niet noodig zal zijn want ik ken tot nog toe maar een ding dat zoo vast

1. Nadat ik gister zoo gedetailleerd over de groote zaak geschreven heb, kan ik mij daartoe refereeren en er dit nog bijvoegen, dat het wikken en wegen van alle daartoe betrekkelijke omstandigheden ons bevestigd hebben in al hetgeen ik gemeend heb U als onze opinie te moeten voorstellen.
   Dr. Groen aan zijn zoon 26 Sept. 1827. Archief V. d. Hoop.
2. Mimi, ongedateerd. Archief V. d. Hoop.
3. Mevr. Groen, 26 Sept. 1827. Archief V. d. Hoop.
4. 28 Sept. 1827. Archief V. d. Hoop.

bind, dat men er niet altoos af kan, al wilde men en daarin hebben wij, dunkt mij, beide zoo goed doorgedacht dat wij het nimmer zullen willen.'

De jonge man beraadde zich in elk geval maar niet lang.

> Terstond na het ontvangen van Uwe geëerde missive van den 20sten dezer - liet hij den Heer de Meij weten - heeft mijn waarde vader mij den inhoud daarvan medegedeeld. Ik bevind mij te Groningen, alwaar ik nog eenige dagen zou zijn gebleven indien ik het mij niet tot een aangenamen pligt had gerekend UHEG. ten spoedigste te komen betuigen, dat ik hoogst gevoelig ben aan eene benoeming die mij de duidelijkste bewijzen verstrekt van de voortdurende welwillendheid van Uwe Excellentie.
> Zoo ik niet had vernomen dat Uwe Exc. eerstdaags in 's Gravenhage wordt terug verwacht, zou ik terstond naar Brussel zijn vertrokken om thans weldra in de gelegenheid te zullen zijn, mijne opwachting alhier bij U tc maken, meen ik echter de vrijheid te mogen nemen aan UEd. te verzekeren, dat ik steeds ook in den opgedragen post alles in het werk zal trachten te stellen om de goede opinie van UHEG. en de gunstige beschikking van Z.M. te verdienen[1].

Hoe het hem echter te moede was blijkt uit zijn brief aan Mevrouw van der Hoop:

> .....
> Steeds is onafhankelijkheid het voorwerp geweest van mijne wenschen en nu heb ik evenwel gekregen den slaafachtigsten post van het geheele land..... .....
> Het is een mooie titel, een post van vertrouwen waarin men veel belangrijks kan hooren en zien[2] en die op den duur den weg tot bevordering ontsluit. Over 't algemeen hebben de menschen er hooge opinie van en ik werd er door velen hartelijk mede gefelisiteerd, misschien door sommigen hartelijk er om benijd. Ik zal steeds met den Heer van Kattendijke in de nabijheid van den Koning dienen te zijn en ook dit schijnt aan de meeste menschen zeer aangenaam. Het kan zijn dat het meevalle in het

1. Ongedateerd. R.A.
2. Vergelijk Ned. Ged. pag. 287.

vervolg: ik spreek er nu nog over als iets dat ik niet ken. Maar na ik meen met eenige waarschijnlijkheid te kunnen gissen, zoo ben ik nagenoeg overtuigd, dat de post zoovele onaangenaamheden medebrengen zal van ongelooflijke drukte en gebondenheid, van werken soms in het holle van den nacht, met Z.M. overal henen te trekken enz. enz. dat het voor Betsy en mijn geluk niet dienstig zou zijn op den duur daarin te blijven. Nu te bedanken zou volgens aller opinie al te onvoorzichtig zijn geweest en om dezelfde reden zal ik daaraan in de eerste maanden wel niet kunnen denken, zoodat ik uit aangename droomen op een regt onaangename wijze ben wakker gemaakt[1].

1. Groen aan Mevr. V. d. Hoop, 10 Oct. 1827. R.A.

Melati-knoppen. Gedichten in proza.
Raden Mas Noto Soeroto.

19.

‘Heb dank, moeder! voor deze zoete, lichte, deze zonne-vreugde.
Het warme licht van deze morgenmuziek doordringt
geheel mijn leden.
Ik voel me als kristal, waarin het oog des daags zijn blikken straalt;
het ontwaart geen enkel troebel vezeltje, of zweempje zelfs in mij.
De *kemoening*-bloesems en de rozen stralen hare geuren uit,
en ach, ik voel me wiegend dansen op de golven van aromen.
In dezen oceaan van licht en geuren zweven vele vogels
op kleuren-wieken, mengend hun gekweel
in 't bruisend morgenlied.
Mijn harte trilt en rankt, geslingerd in den stroom der vreugde-zee.
Het zingt, en zijn danklied versmelt in deze gulden melodie.’

Dit is de dag, dat 't kind voor 't eerst met héél zijn
naakt en blozend lijfje
de koelte van de aarde kust; der wereld om haar liefde smeekt.
Met ringen om pols en enkels slechts, een kralen-snoer
om zijnen hals,
getooid met 's Levens zegen, graait het in de geurig
dampende aarde.
Dit is de dag, waarop de moeder haar schat der wereld weder geeft.

‘Heb dank, moeder! voor deze zoete vreugd.
Gij hebt me weer gegeven
aan licht, aan lucht, aan hemel, aarde, en aan de gansche
menschheid.’

20.

Ik zag voor menschen spelen 'n blinde op de *sloending*.[1]
Ik meende eerst een droeve klacht te hooren en
mijn eigen leed, vergeten, klein en onbeduidend,
zoo waar, het kwam me plots in 't harte opgeweld,
doch loste zich gauw op in 't groote lied van smart.

Toen klonken jubelkreten; mijn eigen blijheid zwol,
verloor zich echter dra in 't stemmenkoor van vreugd.
Daar schoot me plots te binnen: blind was de arme speler.
Met mêelij sloeg ik toen mijn oogen op en keek
den armen speler aan; naar hier was 't gelaat gekeerd.
Maar 'k wenschte toen te weten, met mijne ziende oogen,
hetgeen de blinde schouwde met zijne blijde ziel.

1 *Sloending* een Javaansch muziekinstrument bestaande uit koperen staven boven een klankbodem. Het wordt bespeeld middels houten schijven aan lange stelen.

21.

den heer en mevr. A.

Zingen we samen van 's levens geneugt,
handen aan handen en oogen in oog.
Klinkt al ons liedeke stil; doch verheugd
trilt toch de stem van ons hartë omhoog
steeds op den maatslag der eeuwige vreugd,
héél, héél lang nog; dat Hij het gedoog'.

Blijf bij me en deel met mij àlle de zorgen:
stil zou me schijnen dit hevig gedruisch!
Kàn de *tjlempoeng*[1] dan nog klinke' in den morgen,
zoo de bespeler terug keert naar huis?

Dwalen we samen door kwaden en deugden,
daar, waar bloemen, verscholen voor winden,
bloeien op d'akker van smarten en vreugden.
Enkele bloemekens konden we vinden,
maar zéér schoon, die dan òns ook verheugden,
't meest wel de liefde van dierbare vrinden.

Ga nog niet henen en blijf me in het zicht:
éénzaam zou 'k dwalen in 't deinend gewoel!
Kúnnen mijn oogen dan zien, zoo me 't licht
laat in de duisternis, huivrig en koel?

1 *Tjlempoeng*, een Javaansch muziekinstrument, een soort van liggende harp.

22.

‘Ik ben als de bergen zoo groot’, sprak de liefde der mannen.
‘Hoed u dan voor de langzaam sloopende stroomen’,
zei de liefde der vrouw. ‘Ik ben slechts als het topje
van een nagel zoo klein; maar knipt gij het 's morgens al af,
zoo wáár als ik vrouw heet, het groeit in den avond weer aan.’

‘Mijn liefde is een woud’, zoo zingen de mannen hun lof.
‘Zijn schaduw bewaart u voor schroeiende hitte van twijfel.’
‘Mijn vriend! laat mijn liefde slechts wezen als 't rankende,
ruischende riet.
Laat de storm van beproevingen over de aarde varen, hij zal
me doen nijgen tot laag aan den grond; me bréken, dat
kàn hij toch niet.’

23.

Toen de Moeder der wereld haar rijkdommen wilde
verdeden, toen riep
zij haar kinderen bijeen op de nevelige plaats van het
scheppingsbegin.
En nadat zij met kwistige hand al de schatten van landen
en zeeën
onder haar kinderen had verdeeld, toen kwam daar nog
op éénmaal een kind aangestapt.
Ach, het was 't kleinste en tengerste en leek wel een bedelaartje.
Met deemoedige houding vroeg het der Moeder zijn deel.
Toen sprak de Moeder der wereld: ‘Van al deze schatten kan
ik je niets meer geven; maar hier geef ik je drie bloemknoppen,
die zullen in je hart ontluiken tot vreugde, wijding en aandacht;
en steeds wanneer je dit wenscht, zult je bij mij in den hemel zijn.’
Toen was het, dat uit dien kleinen bedelaar zou groeien
de rijkste man in gansch de wereld, en zijn rijkdom is
tonen en kleuren,
gevoel en zielenadel en zijn naam is dienaar der Kunst.

24.

Wel is de reis aanvaard, moeder, maar nog toef ik steeds
aan uw zijde.
In 't geroep van den *tjintaka*[1], hij die om regen smeekt,
zult ge me hooren.
Mijn geroep zal tot daar, in uw treurend hart, weerklinken
en uw tranen zullen rijkelijk vloeien als antwoord op mijn bêe
om uw zegen.
Als ge in een hoekje der kamer mijn bonte speelgoed onbeheerd en
onverzorgd ziet liggen, voelt gij me niet in de huivering licht
door uw leden gaan en de vlijmende pijn, die dan snijdt
door uw hart?
In den eenzamen avond, moeder, als ge stil zit te kijken
naar ons tuin, van bloemen wit en
nog maar schemerig verlicht door de bleeke opgaande maan,
dan zal ik op den koelen adem van het avondwindje verschijnen
en dan zacht langs uw voorhoofd strijken in duizend teere kussen.
Als ge in *Roewah*-maand[2] een bedevaart gaat doen naar de plaats,
waar mijn kleed is neergelegd vóór mijn reis naar ons
aller eeuwig thuis,
zult gij mijn aanwezen ruiken in de zoete geuren der
blauw-kringende wierookwolken.
De *sembodja*-boom, aan wiens koele schaduw mijn kleed
is toevertrouwd,
zal u zijn bloemen in den schoot werpen als groeten van mij,
uw kleinen jongen.
Wel is de reis aanvaard, moeder, maar nog toef ik steeds
aan uw zijde,
en steeds zal ik mijn aanwezen aan u openbaren.

1 *Tjintaka* of *tjekaklak* is een vogel met helroode veeren. Zijn geroep wordt voor de voorbode van den regen gehouden.
2 In de maand *Roewah* bezoeken de Javanen de graven om er bloemen te strooien en wierook te branden.

De blijde droefenis.
Herman Middendorp.

Aan Dr. Ludwig Wüllner.

Soms kan een droom het arme leven wijden
tot grootsch verhaal van schoonheid onvermoed;
als óver d'aardsche horizonnen glijden
de lichte stonden als een gouden stoet.

Dan komt een groot gedacht de ziel bevrijden
dat àl begeeren dooft, en deinzen doet
heugnis van schaamle vreugd en donker lijden,
genade-glimlach die geschrei vergoedt.

Soms maakt een wonder 't kleine leven gróót...
Gebenedijde kunstnaar, die het leven
gepeild hebt van Gods sterren-klaren nacht
tot het huiver-diep duister van den dood;
Gij hebt mijn droefheid met dien droom doorweven,
en dat schoon wonder aan mijn ziel volbracht.

Allerheiligen, 1914.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Vincent van Gogh. Brieven aan zijn broeder. II. 1914, Amsterdam. Maatschappij v. Goede en Goedkoope Lectuur.

Het tweede deel dezer brieven is voor wie Vincent van Gogh's kunst beminnen, eene nieuwe verheugenis. Weder een schat van auto-biographische bijzonderheden; deels bewust, deels onbewust, vertelt de auteur in deze bladzijden zooveel van zich-zelf en van zijn werk, dat zij voor de kennis van zijn kunst een moeilijk hoog genoeg te schatten hulpbron zijn.

Brief 240-322 geeft het vervolg van Vincent's leven in Den Haag, waarheen hij in Dec. 1881 vertrok, nog geheel onder den indruk eener onbeantwoorde liefde. Men weet dat de kunstenaar in de wanhoop van zijn onbevredigd verlangen naar teederheid, dezen winter eene zwervende arme vrouw van de straat opnam, en met haar en hare inderen zich een gezin stichtte. Aanvankelijk meent hij dat het geluk hem thans niet is voorbijgegaan; hij is niet eenzaam meer; het gevoel van zich te ontfermen, van zijne teederheid weg te schenken, geeft hem vreugde, hem, den onbegrepene, die ronddoolt met zijne ongevraagde, ongewilde innerlijke tresoren van liefde en mededoogen. Wonderlijk, als zooveel in het leven van dezen eenzame, is zijn samen-bestaan met deze vrouw: een beklagenswaardig schepsel uit de laagste klasse, uit de verachte kaste van prostitueé's; zij is ruw, onbeschaafd, onwillig; zij wil tijdens haar samenleven met hem haar vroeger bestaan niet eens opgeven; zij betrekt hem in ellendige intrigues met hare familie, die zoo mogelijk nog lager staat dan zij. Door dit avontuur scheidt hij zich af van zijne weinige betrekkingen; Mauve en Tersteeg halen de schouders over hem op, en Vincent, ondanks zijne verbeeldingen van gedeelden kommer, vereenzaamt meer en meer. Alleen zijn broeder Theo keert zich niet van hem af; zijn groot begrijpen omvat ook deze daad van Vincent.

Bijna twee jaren viel zijn leven samen met dat van de vrouw; toen gaf hij haar op, uitgeput van eindeloos volhouden, eindeloos trachten om ook maar één uur van geluk te puren uit gedeelde bitterheid.

Eerst in zijne laatste brieven uit Den Haag ontvouwt hij Theo den geheelen toestand, geeft hij toe dat het niet langer kan.

Reeds eerder schrijft hij er nu en dan iets over, maar steeds met het vaste vertrouwen dat er eenmaal harmonie tusschen hen zal heerschen, steeds in het stellige bewustzijn - en dat bewustzijn heeft dezen waarachtigen christen nimmer verlaten - dat wat hij gedaan had toen hij deze vrouw tot zich nam, goed was.

Vooral nadat Theo zich te Parijs het lot eener arme, onverzorgde vrouw heeft aangetrokken en hem daarover schrijft, worden zijne confidenties

menigvuldiger. Vincent beschouwt het geval van hem en dat van Theo in een licht van eenzelfde barmhartigheid. Zoo schrijft hij in brief 262:

'In 't groot beschouwd, (daargelaten verschil tusschen de beide personen in kwestie) is U en mij op een koud, onbarmhartig trottoir een somber, droevig vrouwenfiguur verschenen, en noch gij noch ik zijn voorbijgeloopen, maar beiden stonden we stil en volgden de inspraak van ons menschenhart.

Zoo'n ontmoeting heeft iets van eene verschijning, althans als men terugdenkt ziet men een bleek gelaat, een droevigen blik, als een Ecce Homo op een donkeren achtergrond, al het andere verdwijnt. Dat is het sentiment van een Ecce Homo en in werkelijkheid hetzelfde is er in de expressie, maar hier is 't een vrouwengelaat.'

Perioden van ellende ontmoedigen hem niet, noch het povere resultaat van zijne pogingen om de vrouw eenigszins voor een samen-bestaan met hem geschikt te maken. In briet 284 komt eene passage voor, die op deze levens-phase van den kunstenaar een eigenaardig licht werpt; er blijkt uit dat Vincent de verworpene op geheel eigene wijze zag:

'Michelet zegt terecht: une femme est une malade. Zij varieeren Theo, zij varieeren als het weer. Nu wie er oog op heeft, ziet iets moois en goeds in *alle* weer, vindt sneeuw mooi, en brandende zon mooi, en storm mooi, en stilte mooi, koude goed en hitte, heeft alle seizoenen lief en wil geen dag missen uit het jaar en is in den grond tevreden en berustend de dingen zóó zijn als ze zijn; doch ook als men zóó 't weer beschouwt en 't veranderende jaar, en zóó de veranderende vrouwelijke natuur, in den grond ook van die geloovende er een raison zij, in 't raadselachtige daarvan, berustende waar men niet begrijpt, ook zeg ik als men 't zóó zou opvatten, is onze eigene natuur en zienswijs niet steeds en op ieder moment in harmonie en stemming met die der vrouw waaraan we verbonden zijn, en voelt men individueel 't zij zorg, 't zij onvoldaanheid, 't zij twijfelmoedigheid, ondanks 't geloof en den goeden moed of sereniteit die men hebbe.'

Waar op zoo schoone en klaar-analyseerende wijze de verhouding wordt uiteengezet, mag men van een misstap in Vincent's leven niet spreken. De kunstenaar leidt een individueel leven, en met Vincent van Gogh was dit in bijzondere mate het geval; de weg die hem voerde naar de ontdekking van zijn grootsch en machtig kunstenaarschap, lag nu eenmaal niet daar waar het begrip der gemeenschap hem volgen kon. Daarom werd hij verguisd - een gewoon feit en dus onnoodig om verder te bespreken.

Als eindelijk het weten dat de scheiding noodzakelijk is uitgroeit boven de verwachting dat alles zich schikken zal, dan komen voor Vincent de moeilijkste oogenblikken.

Na een gesprek waarin hij tegen de vrouw op de mogelijkheid gezinspeeld heeft, schrijft hij aan Theo:

'Ik kan niet precies zeggen hoe haar expressie was, maar iets van een schaap dat zeggen zou: moet ik geslacht worden ik zal er me niet tegen verzetten.

Enfin iets zóó navrants, dat ik niet anders kan dan vergeven ten volle, ja veeleer schuld gevoel zelf dan dat ik beschuldigen zou.'

Eenigen tijd later excuseert hij haar gedrag door aan te halen wat Zola zegt in l'Assommoir:

‘Pourtant ces femmes-là ne sont point mauvaises, leurs erreurs et leurs chûtes ayant pour cause l'impossibilité d'une vie droite dans les commérages, les médisances des faubourgs corrompus’,

en zelf getuigt hij van haar:

‘Doch ik houd haar niet voor slecht, zij heeft nooit gezien wat *goed* was, *hoe kan* ze goed zijn?’

Zop ziet Vincent haar steeds buiten de verantwoordelijkheid voor hetgeen zij doet. Zooals hij-zelf getuigt, handelt hij als de pastoor Bienvenu uit Vicior Hugo's Misérables, die tegen vergiftigde beesten zei: ‘pauvre bête, ce n'est pas sa faute qu'elle est ainsi.’

Doch korten tijd later is de scheiding feit geworden. In een zijner eerste brieven uit Drente, waarheen Vincent nu vertrok, schrijft hij aan Theo:

‘Dat haar karakter een bedorven karakter is, wist ik van 't begin af, maar ik had hoop op terechtkomen, en nu juist terwijl ik haar niet meer zie en nadenk over een en ander dat ik in haar zag komt het me meer en meer voor, zij al te ver weg was om terecht te komen.

En dat maakt juist grooter mijn gevoel van deernis en dat wordt een melankoliek gevoel, omdat het niet in mijn macht is het te verhelpen.

Theo als ik op de hei zoo'n arm wijf zie met een kind op den arm of aan de borst, dan worden mijne oogen vochtig. Ik zie er haar in, ook haar zwakheid, slordigheid dragen er toe bij om de gelijkenis te vermeerderen.

Ik weet dat zij niet goed is, dat ik er het volle recht toe heb om te doen zooals ik doe, dat bij haar blijven ginder *niet kon*, dat meenemen eigenlijk ook *niet kon*, dat wat ik deed zelfs verstandig, wijs was, al wat ge wilt, maar dat neemt niet weg dat het door mij heengaat als ik zoo'n arm figuurtje zie, koortsig en miserable, en dat dan mijn hart week wordt. Wat is er veel triestigheid in het leven, enfin, men mag niet melankoliek worden en moet het in iets anders zoeken, en het werken is recht, alleen er zijn momenten dat men zijn rust slechts vindt in 't bewustzijn: het ongeluk zal ook mij niet sparen.’

Teekenend voor Vincent's verdere leven zijn deze woorden. De donkering van de tragedie over zijn leven wordt er in voorvoeld. Het mislukken van wat hij met taaie volharding en geduldig verwachten in het leven dier vrouw dacht te zien ontluiken, plaatste hem directer voor het bewustzijn, dat voor hem geen plaats was in de geordende conventie der menschelijke gemeenschap. En vele moedelooze uitingen bereiken Theo uit Drente.

Laat ik nog de volgende korte fragmenten citeeren uit de Haagsche brieven; zij zijn typeerend voor Vincent's impressionisme, en geven kijk in de diepe klaarheden van zijn geest:

‘Twee dingen, die eeuwig waar blijven en elkaar aanvullen, zijn m.i.: doof uw inspiratie en verbeeldingskracht niet uit, wordt geen slaaf van 't model, en het andere: neem model en bestudeer het, want anders krijgt uw inspiratie geen plastisch corps’ (br. 241).

‘Ik kan soms zoo verlangen naar landschap te maken, net als naar een verre wandeling om eens op te frisschen, en ik zie in de heele natuur, b.v. in boomen, expressie, en als 't ware een ziel. Een rij knotwilgen heeft iets van een processie weesmannen soms. Het jonge koren kan iets onuitsprekelijk reins en zachts hebben, dat een dergelijke emotie opwekt als de expressie van een slapend kindje b.v.

Het platgetrapte gras aan den kant van een weg heeft iets vermoeids en bestovens als de bevolking van een achterbuurt. Toen het laatst gesneeuwd had zag ik een

groepje savoyekoolen die stonden stonden te verkleumen, dat me herinnerde aan een groepje vrouwen, die ik 's morgens vroeg in

een water- en vuurkelder had zien staan, in dunne rokken en oude shawls.' (blz. 242).

Hoe moeilijk de 'petites misères' zijn leven maken blijkt uit brief 305. Na een verhaal over een brutalen schuldeischer:

'Mijn studies en al wat er van het werk op 't atelier is zijn gedecideerd Uw eigendom. Nu is er geen sprake van - nog eens - maar in vervolg van tijd b.v. wegens 't niet betalen van belasting - kan men den boel verkoopen, maar in dat geval wou ik het werk wel in veiligheid brengen en het huis uit. Het zijn mijn studies die voor later werk ik moeielijk missen kan, dingen die me veel moeite gekost hebben om te maken.'

Zijn werk - altijd zijn werk. Met koortsachtigen ijver heeft hij in Den Haag - ondanks de jammerlijke omstandigheden - gewerkt. Hartstochtelijk zocht hij de schoonheid, met onweerstaanbaren, ongebreidelden scheppingsdrang. Er was een chaos in hem van oorspronkelijkheid, en rusteloos heeft hij gezocht naar het machtwoord, dat licht en duister in zijn binnenste scheiden zou.

En tegenover die langzaam-aan bewust-wordende zekerheid van innerlijke grootschheid de voortdurende botsingen met de omgeving; botsingen, die hem brengen tot het naïef-uitgesprokene, schijnbaar zoo onbeduidende, maar voor hem zoo veel-beteekenende zinnetje:

'Ik zou minder bezwaar in de toekomst zien, als ik minder onhandig was om met de lui om te gaan.'

Uit Drente komen aanvankelijk goede en prettige berichten. Nog onder den indruk van de scheiding, sehrijft hij in brief 326 goede en diep-doorvoelde dingen over vrouwen; gedachten die bewijzen hoe innig Vincent het menschelijke gevoelde in iedere vrouw.

'Vrouwen als zij, - zoo schrijft hij, - ze kunnen fataal slecht zijn, (ik spreek hier niet eens van de Nana's, volbloedig en wellustig, doch van de meer zenuwachtige, denkende temperamenten onder hen) vrouwen zooals zij, ten volle rechtvaardigen ze 't woord van Proudhon: la femme est la désolation du juste; om wat wij "la raison" noemen geven ze niet, en handelen rechtlijnig en schuldig er tegen in, ik weet dat, maar zij hebben aan den anderen kant toch dat echt menschelijke dat maakt men niet zonder hen mag of kan, en er van voelt er goeds in hen zit, en iets almachtig goeds zelfs al kan men het niet definieeren anders dan als een je ne sais quoi qui fait qu'on les aime après tout. Gavarni was serieus toen hij zeide: avec chacune que j'ai quittée, j'ai senti quelque chose se mourir en moi. En het mooiste woord en het *beste*, dat ik ken betreffende de vrouwenkwestie, is dat wat gij ook kent: o femme que j'aurais aimée, en men zou daarmee de eeuwigheid in willen gaan - willende er niets verder meer dan dat van weten.'

In ditzelfde verband spreekt Vincent nog over de maîtresses van sommige dichters, o.a. die van Béranger, of Père Lachaise begraven achter de tombe van den dichter. Een van de 'stille muzen' zooals Vincent ze noemt.

Onder de brieven uit Drente zijn uiterst fraaie en waardevolle bladzijden. De schoonheid van hef eenzame landschap in het late najaar greep hem diep in de ziel.

Over een tochtje door bosch en heide schrijft hij o.a.:

'Hier zijn de woningen heel breed tusschen eikeboomen van een superbe brons. Tonen in het mos van goudgroen, in den grond van roodachtige

of blauwachtige of geelachtige donkere lila grijzen, tonen van onuitsprekelijke reinheid in het groen van de korenveldjes, tonen van zwart in de natte stammen, afstekende bij gouden regens van warrelende, wemelende herfstbladeren, die in losse pruiken alsof ze er op geblazen waren, los en met de lucht er doorheen schemerend nog, hangen aan populieren, berken, linden, appelboomen.

De lucht effen blank, lichtend, niet wit, doch een lila dat niet te ontcijferen is, wit waar men rood, blauw, geel in ziet wemelen, dat alles reflecteert en men overal boven zich voelt, dampig is, en zich vereenigt met den dunnen mist beneden. Alles tot elkaar brengt in een gamma van fijne grijzen.' (br. 340).

In denzelfden brief een sublieme schildering van den avondschemer, te lang om hier aan te halen. Heel de brief is vol van heerlijke ziening; het is niet vreemd, dat de dag van deze schoonheidsdoorkenning als een droom aan den kunstenaar voorbijging, zooals hij schrijft, en dat de navrante muziek der kleuren hem eten en drinken vergeten deed...

Toen de winter kwam, kon Vincent het niet langer uithouden in Drente. De al te groote eenzaamheid begon hem te drukken. Zijne hoop om met andere artisten in aanraking te komen bedroog hem. Theo ontvangt mistroostige brieven, en in December 1883 vertrekt hij plotseling naar de ouderlijke woning te Nuenen, waarheen Ds. Van Gogh van Etten uit beroepen was.

Bijna twee jaren blijft hij hier, hij werkt hard, doch vindt het geluk evenmin op de Brabantsche heide als in een zijner vorige woonplaatsen. Voortdurend ontvangt Theo moedelooze brieven, soms verwijten omdat zijne werken niet worden verkocht. In dezen tijd kruist weder een vrouwenleven het zijne, doch na korten tijd van misschien éven opgewekte verwachtingen behoort alles tot het verleden; het zenuwgestel van de betrokken vrouw is diep geschokt, doch er volgt volkomen herstel; voor Vincent heeft het geval slechts tengevolge een dieper neerstorten in zijne versomberde stemmingen.

'Ons leven is eene ontzettende werkelijkheid - schrijft hij in brief 345 - en wij zelf loopen tot in 't oneindige; wat is - is - en onze opvatting zwaarder of minder zwaar, doet niets af of toe aan het wezen der dingen. Zoo denk ik er over bijvoorbeeld 's nachts als ik wakker ben, of zoo denk ik er over in den storm op de heide, 's avonds in de trieste schemering.'

De gedichten van François Coppée houden bem in deze dagen bezig; uit Désir dans le Spleen schrijft hij voor Theo een der gedichten over, waarvan de volgende coupletten zijne dominieerende stemmingen uit dien tijd wel moeten weergeven:

'Tout vite, tout aime, et moi, triste et seul, je me dresse
Ainsi qu'un arbre mort sur le ciel de printemps,
Je ne peux plus aimer, moi qui n'ai que trente ans,
Et je viens de quitter sans regrets ma maîtresse.

Je suis comme un malade aux pensers assoupis,
Et qui, plein de l'ennui de sa chambre banale,
N'a pour distraction stupide et machinale,
Que de compter des yeux les fleurs de son tapis.

Je voudrais quelquefois que ma fin fût prochaine,
Et tous ces souvenirs - jadis délicieux,
Je les repousse, ainsi qu'on détourne les yeux
Du portrait d'un aïeul, dont le regard vous gêne.'

Later gaat het weer beter. Met meer opgewektheid vat Vincent den arbeid op. Hij begint met het schilderen van zijne prachtige Brabantsche koppen. In verschillende brieven vindt men schoone dingen gezegd over kleur, naar aanleiding van de wetten van Delacroix. Gedurig schrijft hij over zijn innerlijk leven en dat van Theo, ook over hun beider verschil en overeenkomst, waarover hij gaarne peinst, en dan steeds een fijnen zin voor diepe analyse aan den dag legt.

Van Theo schrijft hij:

'Ik blijf het erg betreuren Theo, dat ik aan de eene, gij aan de andere zijde van een zekere barricade staat, die in de *straatsteenen* nu wel niet meer te zien is, maar in 't maatschappelijke wel degelijk nog bestaat en doorgaat. (br. 380).

En in denzelfden brief, van zich-zelf:

'Ik voor mij weet genoeg, de toekomst quand même altijd zeer moeielijk blijft voor me, en ik weet zoo goed als zeker, dat het mij in de toekomst niet, wat de menschen noemen *goed* zal gaan.'

De bewustwording van onoverkoombare levensdingen wordt bijwijlen tpt obsessie, concentreert zich tot eene benauwenis om zijn gevoelsleven.

Uiterlijke moeilijkheden vereenigen zich, na een tijd van betrekkelijke rust, met zijn innerlijken drang naar verandering. Zijn vader sterft, de dorpspastoor bemoeilijkt hem het bekomen van modellen. In November 1885 vertrekt hij plotseling naar Antwerpen, waar hij tot Februari van het volgende jaar blijft. Hij vervalt er in een ware rage om te werken en heeft voor bijna niets anders den tijd; toch dateeren uit deze maanden belangrijke brieven, waarin fijne opmerkingen verspreid liggen over de Fransche naturalisten.

Moge het derde deel der Brieven spoedig volgen.[1)] Het is een genot deze boeyende en leerrijke ontboezemingen te lezen, die de eenzame kunstenaar schonk aan den eenige die geen vreemde in zijn leven was.

Stijn Streuvels. Dorpslucht. Tweede deel. Amsterdam, L.J. Veen.

Enkele maanden geleden mocht ik in dit tijdschrift mijne groote bewondering uitspreken over het eerste deel van Streuvels' Dorpslucht. Het tweede deel ligt thans voor mij - een boek van ontzachwekkende dikte. Wanstaltig van dimensie eigenlijk; ik begrijp niet goed, waarom het werk niet liever in drie deelen is uitgegeven. Dan was meteen het onevenredige vermeden dat het tweede deel tweemaal zoo dik is als het eerste.

Wat nu den inhoud van dit respectabele volume betreft, ik mag niet verhelen dat ik, na de groote en rijke schoonheid van het eerste deel, teleurgesteld werd. Had de auteur bestendigd, wat hij schonk in het eerste

1) De Redactie deed het mij inmiddels reeds ter recensie toekomen.

deel, onze literatuur ware verrijkt met een werk waarvan de wederga moeilijk te vinden zou zijn geweest, zoowel om de compositie als om de verfijnde innerlijke volkomenheid.

Ik wil natuurlijk allerminst beweren dat het tweede deel geen waarde zou hebben. Streuvels, met zijne grootsche verbeelding, zijn gezonden, gaven drang tot scheppen, zijn fijnen zin voor innerlijke analyse en lenigheid van verwoording, is er de man niet naar om zich-zelf in te deelen bij het gilde der talent-arme verhalen-fabriekers. Maar mijne groote waardeering voor den kunstenaar mag mij niet weerhouden mijne bedenkingen uit te spreken tegen het tweede deel van dit boek, dat volgens mijne overtuiging staat beneden datgene wat Streuvels blijkens zijn vroegeren arbeid, in staat is te scheppen.

Mijne aanteekeningen hebben in de eerste plaats betrekking op de compositie, en daarnaast op de afwerking van eenige der in het boek op den voorgrond gevoerde personen afzonderlijk.

De *compositie.*

In het eerste deel is die voortreffelijk. Met forschheid van lijning stelt de schrijver de expositie zijner figuren op. Forsch, en zonder weifeling, schetst hij de levens der dorpelingen, ieder met zijne eigene gedachten en gevoelens, eerst met een paar breede lijnen tegen den achtergrond van dorpsch gedoe afgebeeld, dan verinnigd en verfijnd met superieur navoelen van de zielen der kleine levens.

Zoo zien wij aan het einde van het eerste deel de verschillende personen gegroepeerd om het dubbel-feit, dat de handeling om zich concentreert: de diefstal van den tabak, en de vraag wie de opengevallen burgemeesters-plaats vervullen zal. Koornaert, de eenzelvig-wijsgeerige rentenier, Blondeel, de goedmoedig-joviale dorpsdokter, de naar vadsigheid geneigde pastor die tot elken prijs de rust in het dorp bewaren wil, Agatha, de vrome, maar naar aanzien dorstende zuster van den rentenier, zij hebben er allen hun evenredig aandeel in. Ook de bewoners van het Gangske.

Het tweede deel brengt het boek op een ander plan. De voornaamste hoofdpersonen, met zooveel kracht van uitbeelding voorgesteld, met zoo fijne distinctie van den schrijver gezet in den cirkel van hun begrensd bestaan, raken op den achtergrond, en hiervoor treden in de plaats Elvire, het pleegkind van Koornaert, en Albert, de zoon van den dokter.

Vooral voor de figuur van den rentenier is dit jammer. In het eerste deel staat deze persoonlijkheid zoo klaar voor ons uitgebeeld met zijn zonderling gedachtenleven, en zijn op eigen doen en laten geconcentreerd gepeins. Na het doodschieten van den roover die zijn tabak kwam stelen, heeft hij geen rustig oogenblik meer; steeds met zich-zelven in de weer om het gebeurde voor eigen geweten goed te praten, steeds angstig om het raadselachtige van de verdwijning van het lijk, versombert hij meer en meer; tot de voortdurende spanning zijn geest krenkt.

Dit proces van verwording komt evenwel niet tot ons met de gedragene geleidelijkheid die deze figuur in het eerste deel zoo boeyend maakt, doch het ontaardende gevoelsleven van den rentenier is voor het grootste deel weggeschoven achter de nieuw-ingevoerde elementen.

Albert, de dokterszoon, houdt in zooverre voeling met den gang van het verhaal, dat zijn sceptisch-modern levens-inzicht is gesteld tegenover de behoudende degelijkheid en het min of meer bekrompen raison van zijn vader. Het verloop van de uiteen-groeying dezer levens is hier en daar

zeker met groot talent geschetst; maar het neemt in den roman een veel te groote plaats in, en verloopt in eene langwijligheid, die in het tweede deel tot nadeel doet worden wat deugd was in het eerste: het uitspinnen van de persoonlijke gedachtenlevens.

De pastor, die in het eerste deel den zachten, bekorenden humor meebrengt, en daardoor een gansch bijzonder element voert in het gegeven, komt in het tweede deel bijna niet terug. Een enkele maal klinkt zijn 'gemoedelijke monkel' nog weer uit het verhaal op, zooals op pag. 435, waar hij tot den dokter zegt:

''k Weet wonder, wat de zon er zou van peinzen, als ze al dat geploeter gadeslaat hierop den aardbol!'

De bewoners van 'het Gangske' blijven in het tweede deel van het tooneel; wel worden zij een enkele maal nog genoemd, maar in hun midden, waar wij een der hoogtepunten van het verhaal - de gruwelijke sensatie van den stervenden strooper - doorleefden, keeren wij niet terug.

Waar in de verhouding tusschen den dokter en zijn zoon het eindelooze 'nadenken', waarin ook tal van bladzijden gewijd zijn aan de voor-geschiedenis van Albert's leven, wordt afgewisseld met handeling, wordt het verhaal dadelijk weer belangwekkend; dan vinden we weer fragmenten waarin Streuvels de kracht van zijn geniaal kunnen ontplooit. Zoo in het tooneel waar de beide dokters de zieke boerenvrouw behandelen (pag. 405-407).

Feitelijk - en hier komen wij tot de quintessens van de zaak - *is het boek geen roman*, doch eene uitvoerige novelle, bestaand uit een aantal tamelijk losjes aan elkander geschakelde tafereelen. Dat het geheel deze wending zou nemen, kon bij de verschijning van het eerste deel niet worden vermoed, omdat daar de expositie, met enkele belangrijke episoden, nauwelijks ten volle in was tot stand gebracht. Ook was daar de samenhang inniger dan in het tweede deel. Waar nu de intrigue zoo goed als ontbreekt, wordt de gerektheid der verschillende tafereelen volstrekt niet vergoed door eene spanning die zich richt op eenige ontknooping. Daardoor is de wezenlijke schoonheid van dit werk bepaald tot eenige fragmenten. Hierbij moet wellicht worden uitgezonderd de figuur van Elvire, waarvan de behandeling het geheele verhaal door getuigt van eene grandioze distinctie, en met eindeloos geduld opvatten van tint en schakeering. Laat ik daarom het eerst spreken over de beelding deze teedere gestalte, waarmede ik kom tot het nagaan van:

de afzonderlijke personen.

Maar al te gemakkelijk laten zij zich lichten uit het verband van het verhaal. Ook Elvire. Reeds in het eerste deel leerden wij haar kennen: de frêle verschijning, het naar contemplatie geneigde meisje, droomend in de eenzaamheid van hare stille kamer van het geluk dat tot haar zou komen met den zoon van den dokter.

Ziehier een fragment uit het contemplatieve leven van Elvire, waaruit blijkt hoe fijn de schrijver het droom-leven eener eenzame vrouw heeft nagevoeld;

'Zij geloofde aan de goedheid van alle mens*c*hen en aan hunne rechtzinnigheid omdat zij zelf goed was en rechtzinnig; en van de aardsche wisselvalligheden wist zij alleen 't geen er in de boeken over geschreven stond, waar die dingen aangebracht zijn om 't belang der gebeurtenissen op te houden en om de lijnen langs waar het leven van de handelende

figuren heen loopt, te verwikkelen en uit die schijnbare verwarring een einde en uitval te bewerken die den lezer aangenaam bevredigen moeten.

Alleen om 't genot van haar eigen geval belangrijk te maken, schiep zij ook van die verwikkelingen. De stilte en de eenzaamheid werkten er toe mede om hare verbeelding vrij spel te geven. Binst klaren dage liep het meisje te droomen en de dingen uit hare onmiddellijke omgeving herschiep zij al volgens de noodwendigheid van hare inzichten. 't Geen hare eigen voorstelling ontbrak trachtte zij aan te vullen door 't geen zij in de boeken kon vinden en zoo wentelde zij zich moedwillig in eene schemerlucht van lichtende misten en poeierend zonnestuifsel om in den wellust der verbeelding te vergeten al hetgene in werkelijkheid op de wereld bestond.

De jongelingen die zij in de verdichte verhalen beschreven vond, ging zij heel geleidelijk vereenzelvigen met Albert en zoo kwam zij er toe zich haren geliefde voor te stellen als een ideaal figuur, slank van leest, onwerkelijke gebaren makend, in een houding, altijd gereed om neer te knielen en met smachtenden blik opkijkend naar de vereerde maagd in wit gewaad met oogen als ontlokende bloemen, den rozeblos op de wangen en den eeuwigen glimlach op den koralen mond, in vervoering ontheven als eene heilige. In de nabijheid van die twee was er altijd: het gekweel van nachtegalen en het onvermijdelijke zilveren licht der maan. Verder ontbrak er niet de valsche verleidster, de wraak, de verdrukking en het lijden die de maagd tot eene heilige moest louteren en den jongeling sterken tot een held om als verliefden, weerdig te worden van het groote geluk waarvoor zij bleken geschapen te zijn.'

In de omglanzing eener smartelijke tragiek komt deze meisjes-figuur te staan, doordat langzaam-aan het besef tot haar doordringt dat het geluk haar is voorbijgegaan. De gaandeweg zich ontwikkelende perversiteit, waarvan de kiem is gelegd door het vroegere kostschool-leven, is door Streuvels aangeduid met hooge zuiverheid van meedoogend ervaren. Langzamerhand vertroebelen de droomen van het meisje; door de realiteit van het leven gescheurd uit de kalme sereniteit van haar in-schouwend bestaan, mist zij de kracht zich-zelve uit de eens-geschapene, en zorgvuldig gekoesterde verbeeldings-sfeer te verlossen.

In verband met Elvire's leven als afzonderlijke episode is zeer mooi weergegeven de bedevaart naar Lourdes; als op zich zelf staand verhaal is dit gedeelte levendig van coloriet, en teekenend voor de ontwakende, intuïtief-voelende zinnelijkheid van het meisje. De beschrijving van Lourdes als religieus verschijnsel komt er te schetsmatig af. Als onderdeel van het geheele werk kan het uitvoerige intermezzo niet gelukkig gevonden worden geacht; immers, het voert geheel buiten het kader van het werk, en de 'dorpslucht' is er waarlijk ver van.

Over Koornaert sprak ik reeds. Ofschoon niet volledig, niet voltooid in den scherp-nuanceerenden geest van het eerste deel, boeit toch ook deze figuur door vele wèlgeslaagde momenten; zoo het vijfde hoofdstuk, waarin de rentenier naar de stad gaat om het gebeurde met den dief in den tuin, te biechten, doch na lang besluiteloos in de kerk te hebben gewacht, onverrichterzake terugkeert en opnieuw zijn eigen geweten met drogredenen in slaap tracht te wiegen.

In de persoon van den dokterszoon verdient erkenning zijne verhouding tot Sara, de herbergiersdochter uit de Dagsterre. Dat is kunst die gloeit

van passie; dat is het intense, werkelijke leven herschapen in levende, tintelende schoonheid. Deze noordelijke Carmen, hoe leeft zij voor ons als eene ontembare, uitdagende volksmeid; en hoe zuiver en volkomen gezien is de geweldige bekoring, die de lascieve zinnelijkheid van haar lichaam uitstraalt op den jongen dokter. Genomen uit het verband van het geheel is de verhouding van Albert tot Sara, met de verkwijnende, langzaam-aan in hysterische fantasieën vervallende Elvire op den achtergrond, eene prachtnovelle. Maar onderbroken door de traagzaam-voortwevende voltrekking van het moeizaam-bijeengehouden verhaal, wordt de indruk verzwakt.

Zeker, schoonheden, uitingen van zijn innigst kunstenaarschap vindt men ook in dit werk van den grooten schrijver. Maar wat het eerste deel van dit boek aan het wankelen bracht, wordt door het tweede deel opnieuw verzekerd: de bevestiging dat de grootste kracht van den buitengemeen genialen Streuvels niet ligt in de psychologische complicatie van de roman-kunst.

Henriëtte Roland Holst - van der Schalk. Opwaartsche wegen. Tweede Druk. Rotterdam MCMXIV, W.L. en J. Brusse.

Er is één eigenaardigheid, die men in al de werken van mevr. Roland Holst terug vindt: de speurende, bewuste analyse om tot het wezen der dingen te geraken. Hierdoor wordt het verband, de verhouding tusschen hare dichterlijke ontroeringen en de buitenwereld op geheel bijzondere wijze bepaald. Waar meestal de lyrische dichter alleen het resultaat geeft van hetgeen de bewogenheid in hem bevestigde en daardoor vreugde, smart, verwondering, angst of wat ook, maar in ieder geval een menschelijke aandoening als overheerschende nuanceering aan het gedicht schenkt, en de diepere gronden die hem tot deze uitkomst hebben geleid niet noemt, eenvoudig weg omdat daarvoor in de expansieve zielegesteldheid die hem beheerscht, geen plaats is - daar nemen wij bij deze dichteres een ander verschijnsel waar: zij speurt dieper dan dat zij alleen tot de ontroerde ervaring van hare aandoeningen zou geraken; er is in haar werk een gestadig trachten naar het vinden van diepere verwantheden tusschen de ziel en de groote saamhoorigheid waarin de mensch werd geplaatst. Diep en aandachtig gebogen over hare ziel, mediteert deze dichteres over wat daar zingt van leven en dood. En bij veel wat haar in deerlijke uitkomst ongetroost liet - vanwaar anders de twijfelende klachten in De nieuwe Geboort - viel er veel licht in haar binnenste dat haar verklaarder uitzichten opende. Zoo ontdekte zij ook deze ‘opwaartsche wegen.’

In haren bundel: Sonnetten en verzen in terzinen geschreven, dit jaar eveneens in herdruk verschenen, getuigt mevr. Roland Holst van de gesteldheid van haar gemoed, en dus van den aard van hare poëzie:

> Ik werd geboren met een aard die sterk
> van zelf gaat naar de kern van alle zaken
> maar veel stond tusschen mij in en mijn werk.
> Groeiende, heb ik dat op zij gezet:
> het werd al lichter, alle duisters braken
> en ik zag liefde als de levenswet.

De erkenning in den laatsten regel: liefde de levenswet, kan eigenlijk tot uitgangspunt dienen voor elke bespreking van eenigen arbeid dezer dichteres. Want elk verband dat zij ziet tusschen wezen en verschijning, herleidt zij tot dien regel, omguldt zij met het heldere licht dat diep in de grootheid van haar gemoed zijne schijning om de dingen spreidt. Ieder van hare gedichten is als het ware een rekenschap van hare gevoelens ten opzichte van de groote liefde die de levenswet is.

Ook in de Opwaartsche wegen treedt deze eigenschap sterk naar voren. Het schoonst in den cyclus Liefde-van-nu, die ik daarom eenigszins breeder moge bespreken. Ving ik hier mijne aanteekeningen over dezen verzenbundel aan, ik zou er als motto boven wenschen te plaatsen het mystieke woord van Verlaine, uit *la chanson bien douce*, het lied dat de waarheid verkondigt eenvoudig als een klare ster:

> Elle dit, la voix reconnue,
> Que la bonté c'est notre vie,
> Que de la haine et de l'envie
> Rien ne reste, la mort venue.
>
> Elle parle aussi de la gloire
> D'être simple sans plus attendre,
> Et de noces d'or et du tendre
> Bonheur d'une paix sans victoire.

Peinzend over de wisselwerking der liefde van mensch tot mensch, noemt de dichteres het eerst de moeder, want ‘de moeder staat in 't hart van alle dingen, er is geen waan, die van haar scheidt.’ De moeder, wier hart groot genoeg is om de stijgende verlangens-van-leven der kinderen met hare liefde te omvamen - van haar wilde mevr. Roland Holst een cyclus verzen, die in het mystieke wezen der liefde trachten door te dringen, doen uitgaan.

Den aanhef moge ik hier neerschrijven; hoe zou men de teederlijk-willende neiging van de moeder naar het kind zuiverder met woorden kunnen benoemen dan in deze regelen:

> Bij de moeder begint de wereld; in 't hart
> staat ze van af het eerst-bewuste, stadig
> door der dagen en nachten val,
> zij met de warmte van het open hart,
> in stem en oog en streelgebaar weldadig
> meevoerend het thuis-veilige overal.
> En om haar de heel-eigene atmosfeer,
> eeuwig gelijk en doorzichtig-gezeefd
> van innigheid die geen één ander heeft:
> iets helderzachts, dat in haar stem 't meest teer
> is vastgelegd en o haar hand hoe zacht.
> Haar glimlach is als een maanlichte nacht.
> De moeder heeft de onbesnoeide macht
> die reikt van voor leefheugenis begon
> en alle vezels trekken tot haar heen.

Hoe vindt men de onaantastelijke, wonderlijke waarheid van het oermoederlijke instinct hier ontroerend verwerkelijkt. Maar hevig schrijnde in de dichterziel het droeve weten, dat de schoone en groote liefde wordt

verwrongen en mismaakt; dat aan dit allerinnigste sentiment de groei wordt belemmerd, de levensvatbaarheid verstikt in de kiem:

> Een donkere schande
> ligt over dit zonnig land:
> de moederhand
> is verscheurd door handen.
> .....
> De zachte dieren lekken
> hun jong, hun broed
> maar de menschmoeder met harde trekken
> weet niet, hoe wèl liefde doet.

En waar de dichteres van het socialisme de milde herstelling wacht van deze wreede schennis der natuur, is het wonder dat hare groote deernis verlangend reikt naar de komst der gedroomde toekomst-tijden?

Troostend gaan hare verzachtende woorden uit naar wie zoo versmacht zijn, dat de klagende vraag naar een dronk niet meer rijst uit hare ziel:

> Moeders, de tijden
> gaan zacht worden voor u:
> wij komen u bevrijden
> van den smaad van nu.
>
> Ziet: ongeboornen
> maken de kimmen blauw,
> elk jong kind de verkoorne
> van een schoone vrouw.
>
> De mildheid, de Zegen
> als een oogst over de landen:
> moeders in uw zachte oogen
> gaat geluk branden.

Ik ben geen geestverwant van de dichteres, en hare idealen zijn niet de mijne; maar haar werk is mij lief om het groot beminnen en het milde mededoogen, dat er uit opwelt als een klare bron.

Even schoon als de moederlijke liefde bezingt zij het wondere saamstemmen der zielen in de liefde tusschen man en vrouw:

> Zooals de sikkel van de jonge maan
> in de heemlen zijn vragend smal gezicht
> opheft, dan aanzwelt tot een bol van licht
> die over heel het landschap zacht genucht
> van glans giet: geen nachtschaduw kan weerstaan
> zoo rondt zich jonge liefde ook tot vrucht.
> Eerst staat zij, half een vraag en schuchter-bevend
> aan den horizon van man en van vrouw,
> dan opgaand maakt zij, vol en voller levend
> alle uren van hun dagen zilverblauw.

Het door-voeld weergeven van wat liefde werkt, stijgt in deze regels tot een stille verrukking, die in het geheele gedicht onafgebroken doorzingt.

Ook in deze liefde-verhouding gevoelt de dichteres de kentering der tijden. Doch zonder haat, zonder wrevel aanziet zij de ‘liefde met heersch-

bedoelen', doordrongen van de bewustheid dat de nieuwe verhouding der seksen groeide, door den drang van innerlijke factoren, uit de oude, wetend dat ook die vorige verhouding eens goed was zoo als zij was. Dan valt er niet te smalen of te toornen, en met onbezoedelde vreugde mag deze dichteres den bloei begroeten die voor haar inzicht uit den breuk der tijden omhoog wies.

Er is in vele verzen van mevrouw Roland Holst een sterk voelbare weemoed om veel wat in de samenleving afsterft al koestert zij zich bij de vlam van erkenning dat het nieuwe beter is, en al heeft in hare ziel de klare bezinning vrede gevonden bij de wisseling der verschijningen. Zoo klinkt er een ondertoon van weemoed in het volgende fragment, waarin zij een afscheidswoord toeroept aan eene liefde, die zij in onzen tijd geen plaats meer meent te mogen toekennen:

> Gij teederst omzoomde bloem
> die de menschheid heeft voortgebracht,
> haar oogentroost, haar harteroem:
> voor u wordt het nacht.
>
> Liefde, enkel-aanhanklijke
> der rankende vrouwe,
> opziend-dankend,
> nederig trouwe,
>
> Liefde wij gaan u verdrijven;
> nog leven die u toehooren,
> maar zij vergaan en blijven
> morge' ongeboren.
>
> Nog eenmaal de roerende pracht
> van uw schuwe wimpers gekust,
> dan bedden wij zacht
> in der eeuwen rust,
>
> bloemen van zang over u,
> teedere blonde
> die in het verborgene luw
> geluk hebt gevonden.

- alsof de nieuw-gewonnen levens-verklaardheid maar noode werd aanvaard, en de dichteres wel gaarne eene plaats in haar gemoed open had willen houden voor het geluk dat haar niet van dezen tijd schijnt te zijn, *la paix sans victoire.*

Dan bezingt zij de vriendschap, als de liefde die meer in de werkelijkheid van het leven staat, minder droom en daardoor minder de ziel medevoerend naar teedere verschieten van doormijmerde fantasie, meer daad, en daardoor meer gevend en ontvangend van voor elkander geplukte vruchten uit 's levens hof.

Ook in het wezen van deze verhouding, thans vertroebeld door materieele verschillen, verwacht de dichteres een verzuiverd oprijzen uit toekomstloutering.

Uit de beide groote slot-gedichten: Triomf van het Socialisme, en Voor het Vaandel, bruist de zekerheid op van Toekomst-geluk. Het sterke gemeenschapsgevoel en de geprononceerd-socialistische denksfeer worden in

deze gedichten bijna verstandelijk beredeneerd, al blijft de aanstuwing van het bloed-warme individueele leven der dichteres in de onderste lagen van hare poëzie voortdurend aangolven.

Als kenschetsend voor de hooge, krachtige gedragenheid schrijf ik nog den aanhef af van Voor het Vaandel:

> Zachtstralend-blauw klimt de hemel boven de rumoerende stad,
> stad aan den stroom die haar nadert, tusschen weien ingevat,
> blauw tusschen gouden schittring, want Mei maakt goudgeel 't groene land.
> Rustig ontrolt zijn baan zich, breed staalfonkelend band,
> niet zoo rustig altoos: zijn pols volgt immer de wisselmaat
> van uw groot hart, woelige zee, die niet ver te koken staat
> en uw groote nabijheid bevolkt hem met drom van vrachtdragende schepen;
> diep zinkt hun kiel door den stroom: zij ploegen blinkende streepen
> over zijn donkere rug, die trekken achter hen mee.

Een hymne aan het leven, waarover de verbeelding van de dichteres de zonneglansen van toekomstdroom toovert - daarvan is eigenlijk elk van hare gedichten een klank. En liefde draagt hare werken. Daarom moet ook deze herdruk met blijdschap worden begroet: waar deze stemmen opklinken, zullen zij een verwanten wedertoon vragen aan de teerste roerselen der menschelijke besnaardheid.

Onze leestafel.

Nieuwe leer.
Dr. M.H.J. Schoenmaekers, Het geloof van den nieuwen mensch. - Mij. v. goede en goedkoope lectuur.
Dr. M.H.J. Schoenmaekers, Mensch en Natuur. - C.A.J. v. Dishoeck, Bussum.

In perioden van kruising van verschillende cultuurstroomingen plegen er velerlei religies en mysteriën te ontstaan, die vaak meer getuigen van het los raken van oude banden met het Onzienlijke, dan dat zij nieuwe en bruikbare aanhechtingspunten opleveren. De extatische verzekerdheid der nieuwe apostelen is wel eens grooter dan hun overtuigingskracht voor het redelijke denken.

Wat de heer Schoenmaekers voor nieuws over de verhouding tusschen Mensch en Natuur heeft te zeggen, laat zich het best met zijn eigen woorden weergeven:

'In "Mensch en Natuur" begin ik het nieuwe beeld van de objectieve werkelijkheid te ontwerpen, zooals het, in wezen, groeien moet als innerlijke en uiterlijke daad van de nieuwe persoonlijkheid.'

Van dit op deze wijze ontworpen beeld een toevallig en onopzettelijk uitgezocht staal:

'We zagen, dat de muziek het horizontale kosmische beweeg is ("kosmisch" is namelijk horizontale beweging: tijd en verticale beweging: ruimte (!)), geopenbaard als kunst. Nu, de muziek is de kunst van het geluid; de kunst, die het geluid doet ervaren als wat het is: het fundamenteele verschijnsel der horizontale beweging. In verband met de derde vormwet, dat het voortplantbare, objectieve leven tot fundamenteelen vorm moet hebben den eivorm, weten we nu ook, waar dit verschijnsel in den letterlijken zin des woords "plaats grijpt". Dat gebeurt nl. in de elliptische aardeloopbaan om de zon. Die elliptische lijn is wel niet hoorbaar voor onze ooren, maar ze is *in aanleg* hoorbaar, ze is in-wezen geluid, evengoed als ze in-wezen historie is. Het kosmische geluid is gebaseerd op de fundamenteele, kosmische ellips. Uit licht geboren en door licht begrensd, "luidt" de elliptische lijn der aarde om de zon. Waar het kosmische geluid op aarde wordt herhaald, daar (dus niet overal, alleen dáár) is het heel natuurlijk, dat we den elliptischen vorm terug vinden in de lijnbeweging van de ronde klok, meer uitgesproken nog en daarom verder dóórklinkend in de ellipsvormige bel; en 't is heel natuurlijk, dat de menschen, die in pieuzen eerbied zochten naar den besten klankbodem voor zingende snaren, den ellipsvorm der viool gevonden hebben. Een volmaakte muziekschepping zou niets anders doen dan het geluid der fundamenteele kosmische ellips herhalen. Of liever, zij zou die elliptische geluidsbasis die *in aanleg* hoorbaar is,

vertalen in direct-hoorbare klanken. Dan zou de geschiedenis zelf hoorbaar worden.' (blz. 83).

Alzoo sprak Mephisto in de heksenkeuken:

> 'Gewöhnlich glaubt der Mensch, wenn er nur Worte hört,
> Es müsse sich dabei doch auch was denken lassen.'

Stellig zien wij met belangstelling uit naar de vervulling van 'schrijvers belofte:

'Dat zal ik verdiepen en verbreeden en positiveeren in een volgend werk, waarin het nieuwe wereldbeeld wil komen tot controleerbare juistheid, tot bewust doorschouwde werkelijkheid, tot... exacte schoonheid. Verscheidene cursussen, die ik over "positieve mystiek" gehouden heb, geven mij de hoop, dat ik eindelijk iets zal kunnen bijdragen tot de juiste teekening van het nieuwe, objectieve wereldbeeld, dat eens de nieuwe menschen zal vereenigen tot een levende gemeenschap van innerlijk-wetenden.'

Het is voor de aldus opgewekte verwachting slechts jammer, dat de schrijver niet heel best over 'het verstand' te spreken is.

'En wat is nu, in wezen, onplastische menschelijkheid? Verstand, dor verstand. Het verstand is, op zichzelf, geen beeldend vermogen. Het verstand critiseert, berekent, redeneert, maar schept, aan zichzelf overgelaten, niet, het beeldt niet uit. Zoodat we dus moeten zeggen dat, bij disharmonie van ziel en lichaam, de menschelijke, plastische eenheid min of meer uit elkaar valt tot... verstand. En dat is ook zoo.' (Geloof, blz. 113, vgl. blz. 27, waar de zondeval verklaard wordt als hoogmoedigheid van het verstand.)

Men zou willen vragen hoe de schrijver anders dan door verstandelijke redeneering den lezer van de juistheid van zijn wereldbeeld overtuigen kan? Doch deze vraag ware voorbarig. *Die* vorm van overtuiging is in onze tegenwoordige maatschappij - en niet alleen in verkiezings- of in oorlogsdagen - reeds lang afgeschaft.

Zoo is ook 'het geloof van den nieuwen mensch' over het algemeen meer bewerend of apodictisch dan betoogend gehouden. Zoo beteekent bijv. volgens den schrijver het bekende woord 'Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeeren': 'Zweer àf die gewilde sublimiteit, die bloot-verstandelijk wil redeneeren over goed en kwaad. Al 't zedelijk oordeelen van uw verstand is niets dan gemaakte verwaandheid. Het ongezochte, spontane. natuurlijke leven van stof, ook van uw stof, uw zinnen, uw lichaam is heilig.' (blz. 29).

Een leer, die, algemeen toegepast, vrij gevaarlijk zou worden.

Voor de 'nieuwe wetenschap' zijn blijkbaar Emerson en Bölsche des schrijvers meest gewaardeerde autoriteiten. (blz. 96 vlg.)

De 'nieuwe wetenschap' is materialistisch. (blz. 95-104.)

'Het religieuze leven, dat zich in onzen tijd zeer universeel doet gelden met nieuwe kracht, is, in diepste wezen, niet een reactie tegen het materialisme, maar een voltooiing en rijp-worden van het materialisme.' (blz. 101.)

De geheele paragraaf is trouwens een gekeuvel over alles en nog wat, behalve wetenschap.

Ten slotte slaagt de schrijver er in, het bewijs te leveren, dat de door Nietzsche aangekondigde 'Uebermensch' door de democratie zal worden voortgebracht! Dit berust zeer eenvoudig op het volgende syllogisme:

'De democratie is een grootsche natuurmacht. Denkt gij dat een grootsche

natuurmacht alleen af breken zal? Neen, de natuur is scheppende, aldoor scheppende en daarom moet haar democratie zijn een scheppende democratie.' (blz. 108)

Bovendien zal de 'Uebermensch' worden voortgebracht door 'het eerherstel aan de menschelijke liefde.' (blz. 110.)

Deze voorbeelden zijn kenmerkend voor den geest van het boekje.

De wijze waarop de schrijver als gevoelig kunstenaar de taal weet te hanteeren, verdient waardeering. Een vondst als deze om 'Uebermensch' te vertalen door 'Koningsmensch' teekent een begaafd taalkunstenaar. Op vele plaatsen leven kracht van expressie en intensiteit van gevoel. Maar peilt men de verstandelijke beteekenis, het resultaat is zeer onbeduidend; nu eens schraal, dan weder vaag. 'Für einen der das Wort so sehr verachtet' zal dit wellicht geen blaam zijn. Wilde de schrijver op taalkunst zich toeleggen, hij zou ons waarschijnlijk met werken van poëtisch gehalte kunnen verheugen; maar zijn krachtproeven in schijnredeneering op een gebied, dat dusver aan wijsgeerige studie placht te worden voorbehouden, herinneren ons Leibniz' oordeel over Hugo de Groot: 'qu'il n'était pas assez philosophe pour raisonner avec toute l'exactitude nécessaire sur les matières subtiles, dont il ne laissait pas d'écrire.'

De vraag komt soms op, of men in dit werkje te doen heeft met mystiek, dan wel mystificatie; maar dan in geen geval opzettelijke. Men zoekt vergeefs naar eenige wetenschappelijke of wijsgeerige basis, naar eenige zuiver logische of verstandelijke redeneering. In dien zin kan dit werkje 'goedkoope' lectuur zijn. Maar om het gevaar, waarin zijn vage aspiraties eenvoudigen des geestes kunnen brengen, is het geen 'goede' lectuur te noemen.

V.K.

Gedachtenschetsen van E.A. von Schmit, moderne levens- en wereldbeschouwingen. - Deventer, Charles Dixon.

Opwekking tot denken is misschien meer waard dan gedachten in volle rijpheid aan te bieden; daarom hoopt de schrijver dat de onvolmaaktheid van zijn, aanvankelijk alleen voor zijn vrienden bestemd boekje, hare verschooning zal vinden in het streven, dat er uit spreekt.

Daarmede heeft de schrijver zelf zijn werk wellicht het beste beoordeeld.

Zijn streven is ernstig en edel; de uitwerking van zijn gedachten bleef vaak in het vage. Het is alles gezond en eerlijk, gevoelig en ernstig, wat de schrijver dacht en uitsprak; maar het mist kracht en gloed. Het zijn uitnemende moderne kanselredenen, gemoedelijke, dat is: door een rein gemoed gedragene, toespraken; maar zij schokken en schudden u niet. Wij stemmen den schrijver aanstonds toe; maar wij worden niet door hem gegrepen, geboeid, medegesleept. Voor jongelieden, die nog weinig hebben kunnen nadenken, is dit boekje echter goede en gezonde lectuur.

V.K.

J.A. Blok, de Grond der Dingen. - Apeldoorn, C.M.B. Dixon & Co.

Het gaat bezwaarlijk de twee vel druks van den heer J.A. Blok in één adem te noemen met de boekjes van Dr. M.H.J. Schoenmaekers. Bij den

laatstgenoemde vage, nevelachtige mystiek (als het dien naam verdient), die over alles en nog wat een oordeel gereed heeft en over niets een betoog levert dat ook maar eenigszins kan bevredigen, laat staan overuigen; bij den heer Blok daarentegen een korte, welsprekende uiteenzetting van het *ware* en *echte* 'geloof van den nieuwen mensch.'

Welsprekend is het boekje van den heer Blok niet enkel om den mannelijk gerythmeerden stijl, den helderen zinbouw, de zorgvuldig-reine woordenkeus. Niet enkel omdat '*pectus disertum fecit*', dat wil zeggen, omdat wij achter zijn taal den gloed voelen eener heilige overtuiging. Welsprekend is het ook, omdat de schoonheid van den zichtbaar voor ons door den schrijver opgetrokken tempel berust op de hechte fundeering van omvangrijke, doorwerkte wetenschappelijke kennis en gebouwd is volgens de onveranderlijke wetten van het menschelijke denken. Dit is de schoonheid, die bij Bach en Mozart eeuwig boeit en bekoort, omdat 'de ware schoonheid luistert naar de wetten', omdat bij deze meesters ook de diepste en hoogste gevoelsverklanking met gedachteinhoud is saamgevloeid; terwijl de enkel door een gevoelsinval voortgebrachte klankschakeeringen van zoovele minderen in het rijk der tonen slechts voor een kort oogenblik kunnen treffen, zoo men ze niet reeds dadelijk in hun ijlheid doorziet.

De streng-wetenschappelijke basis van des heeren Blok's boekje wettigt, het aan te kondigen als het *echte* en *ware* geloof van den nieuwen mensch. *Echt* om de eerlijkheid van zijn wetenschappelijke redeneering; *waar* om de overeenstemming zijner gevolgtrekkingen met den huidigen stand der nieuwere wetenschap.

In korte samenvatting overziet de schrijver de strekking der nieuwere physico-chemische onderzoekingen om te komen tot de aanvaarding van éénheid der oermaterie en éénheid der energie in haar vele verschijningsvormen, terwijl naar de nieuwste onderstellingen (de door schr. niet genoemde intra-atomistische energie van Gustave le Bon) de materie als een bijzonderen, een oervorm van energie wordt beschouwd.

Gelijk nu ons eigen ik zich naar buiten toe in energie omzet, zoo moet alle energie oorspronkelijk uiting van bewustzijn wezen. (blz. 17).

'Zooals alles in objectieve aanschouwing uiting is van een enkele en nimmer vergaande energie, zoo is alles in werkelijkheid uiting van een eenig en onvergankelijk bewustzijn. Noem het God, Alziel, Wereldwil; het is de Eene met de duizenden namen. Het is in alles en niets is er buiten.'

'Alles vertoont zich als vorm in eeuwige vervloeiing en is in wezen rusteloos bewustzijn.' Voor mij is de wereld een wereld van energie en die energie uiting van bewustzijn en het is dat Bewustzijn buiten mij, dat, ondanks zijn afgescheidenheid, voeling blijft houden met het Bewustzijn binnen mij langs den weg mijner zintuigen, (blz. 19).

Ons denken is uiting van het Albewuste.

De Goddelijke Werkzaamheid is doelbewust bouwer van het heelal volgens een vast plan, dat drijft in de diepten van het Goddelijke denken. (blz. 22).

Doch 'werkelijker dan het wereldplan, drijvende in de diepten van het Goddelijke Weten, is de onbegrensde Onnoembaarheid zelf, waarin plannen oprijzen en weer verzinken, de groote Al-Eenheid, oneindige welbron, waaruit werelden en stelsels van werelden en stelsels van wereldstelsels oplichten om weer te verblinken. Dit is

het ééne grenzeloos Bewuste, dat niet een enkel plan in zijn diepten deinen laat, maar leeft in de eeuwige scheppingsmogelijkheid aller plannen.' (blz. 25).

Maar gelijk wij gedurende ons leven door inkeer in ons zelven, door ons vatbaar te houden voor de weerspiegeling van Gods openbaring in ons binnenste, moeten trachten te naderen tot God, - zoo is ons einddoel hereeniging met den Albewuste, Al-Eene.

'Elk beperkt bewustzijn op zichzelf kan in den tijd niet durende zoo blijven; dit ware eene dwingende begrenzing voor het Eene, een eeuwigbindende voorwaarde voor zijn openbaringswijze. Daarom moet elke beperking anders weer worden, anders en anders tot in eeuwigheid van tijden. Boei na boei moet worden verbroken, vorm na vorm vergaan.' (blz. 31).

Ik schrijf hier af de woorden van Adolf Friedrich Graf von Schack, waarmede ik mijne intreerede besloot:

> 'Doch eine Spanne Zeit, um mitzustreben,
> Nur ward dem Einzelnen gegeben,
> Denn in der Menschheit ist sein wahres Leben,
> Und, wie die Welle in den Ocean,
> Sinkt er in die Zurück. Drum wirke du,
> So lang vor dir die Erdenbahn
> Erschlossen ist; doch, wenn dein Tagewerk gethan,
> Froh schliesse deine Augen zu
> Und juble, dass die Schranken fallen,
> Die dich getrennt vom grossen Sein!
> In ihm, betreit vom trügerischen Schein,
> Der deinen Blick umwob, als Eins mit Allen
> Erkennen wirst du dich, die sind und waren:
> Und wie von je du in den Wesenscharen
> Gewaltet, eh du trugst dein Staubeskleid,
> So darf dich keine Sorge quälen,
> Dir werde je die Zukunft fehlen,
> Dein ist die ganze Ewigkeit.'

Wanneer eene opmerking geoorloofd is, dan moge het deze zijn, dat de overgang van het menschelijke bewustzijn tot het Goddelijke Albewustzijn ietwat abrupt is.

Het is onwedersprekelijk dat ons eigen bewustzijn, 'de werking van ons eigen ik', overgaat in energie, (althans energie doet ontstaan, of latente energie in actueele omzet) wanneer, blijkbaar in de hersenen, de electrische stroomingen worden opgewekt, die, langs de zenuwen gaande, de spieren tot spanning prikkelen. Dat echter derhalve alle energie uit bewustzijn is voortgekomen, of dat al wat als verschijning energie is, in wezen bewustzijn is, - dit is wel zeer aannemelijk; dit is in andere bewoordingen ook reeds door Platoon (Aristoteles was dualist), Goethe, Schopenhauer, Ed. von Hartmann en, voor zoover ik weet ook in Oud-Indische - misschien ook Egyptische - theosofie verkondigd; maar toch is het slechts eene vergelijking, geen dwingende gevolgtrekking. Hier is het punt waar, zooals mijn onvergetelijke leermeester Land het uitdrukte: 'in de persoonlijke overtuiging van hem, die aan de wetenschap den voorrang in zijn leven toekent, zonder bijmenging van geloof geen afsluiting tot stand zal komen.'

Meer klem zou, naar mijn bescheiden meening, de schrijver aan zijn redeneering hebben kunnen bijzetten, indien hij ook de leer der neovitalisten omtrent de phychische energie in den kring zijner onderzoekingen had betrokken, gelijk door Prof. Dr. H. Visscher in diens rede 'Het Levensbegrip' geschiedde.

Uit deze opmerking blijke intusschen alleen de aandachtige waardeering, waarmede ik den schrijver heb gevolgd. De heer Blok toont niet alleen de resultaten der exacte psysico-chemische natuurvorsching te hebben gepeild; zonder eenig vertoon van geleerdheid geeft hij de blijken eener volkomene beheersching der wijsbegeerte, die hem positie doet nemen ten opzichte van Herakleitos en Platoon, Descartes en Leibniz, Hegel en Ed. v. Hartmann. Zijn diep en grondig doordenken voert hem tot die helderheid, waarin Schopenhauer terecht het kenmerk van den waren wijsgeer zag en tot een poëtische taalschoonheid, waar alle elementen der taalkunst, als rythme, alliteratie en metaphoor, slechts tot den dienst der doorzichtige gedachteuitdrukking gesteld zijn.

Deze schrijver, wiens staat des levens mij onbekend is, heeft een heerlijk boekje gewrocht. Een gulden boekje; neen, een diamanten, schitterend, vast en rein.

V.K.

Het vierde Kerstboek voor Jong-Holland, onder Redactie van Dr. C.E. Hooijkaas. J. Waltman. - Maassluis, 1914.

Voor de vierde maal verschijnt thans zulk een Kerstboek *voor het omstreeks tienjarige Jong-Nederland.* En evenals de drie vorige malen, kunnen wij het weer hartelijk aanbevelen.

Ook in dit oorlogsjaar? Zeker, juist nu: Wij kunnen toch niet uitstellen het Christendom in eere te houden, totdat de heele wereld zich christelijk zal gedragen! Dit thema - zegge dit bezwaar en deze repliek - wordt in dit boekje wel degelijk bij wijze van 'Voorwoord,' ter sprake gebracht. En dan gaat de Redacteur met zijn stof weer aan het vertellen, in denzelfden goeden geest en kinderlijken toon als de vorige malen.

Er zijn een groot aantal verhalen in, en versjes en spreuken, een muziekstukje zelfs; en prentjes, - zooveel dat de vooruit-lezende en keurende ouders gemakkelijk een keus kunnen doen, op wèlke bladzijden zij bijzonderen nadruk wenschen te leggen.

G.C.

Nonnekc, door P. Raeskin. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Een teer weemoedige geschiedenis, die van Nonneke.

De oude en toch eeuwig jonge geschiedenis van het menschelijk hart, dat voor aardsche gevoelens blijft kloppen, ook onder het kloostergewaad. Hoe goed is Nonneke geteekend, de jonge, onthutste liefdezuster, wanneer zij daar staat voor de deur der kamer van de Eerwaarde Moeder, bij wie

zij het overvol hart komt uitstorten. ‘Nonneke tikte voorzichtig en wachtte dicht op de deur, alsof ze eigen vingergerucht in wijde plooien van haar kleed wilde opvangen.’ p. 2. En och, hoe klein waren hare zorgen, hoe onschuldig de zonden, waarvan zij zich te betichten had, vergeleken bij wat haar wachtte. Als levend staat zij voor ons, naïf en beminnelijk, met haar weifelziek, onrustig zieltje. Ook de Moeder-Overste, het geheele gestichtskringetje, de eigenaardige verhoudingen in zulk een ziekenhuis, zijn sober maar scherp in beeld gebracht. Het leven is hier op de daad betrapt.

Ik wil de rustige, intieme intrigue door dit verhaal van strijd, lijden en boete geweven, niet navertellen. De lezer neme zelf het boekske ter hand, dat hem thans van grover dingen zal afleiden, om te gevoelen dat er nog veel fijns en edels aanwezig is in dezelfde maatschappij, die tegenwoordig bezig schijnt met zelfvernietiging. Ik herhaal: *schijnt;* want, hoe gruwelijk wreed de reuzenschaaf van den oorlog moge zijn, die nu tusschen hemel en aarde met razend geweld te keer gaat, aan een alles verwoestenden cycloon gelijk; eenmaal heeft de vreeselijkste storm uitgewoed; in gezuiverde luchten zal het beter ademhalen zijn dan te voren. Ten minste... zoo hopen wij. Stellig kan men men dit beweren van de stormen, die het menschelijk gemoed teisteren. Nonneke ook moest gestaald worden in het vuur van den strijd, die haar leidde tot algeheele zelfverzaking, haar waarlijk wijdde tot wat zij eerst maar uit plichtsdrang heette: Liefdezuster!

E.S.

Greet Hemming, door Cornelia Noordwal. 2de Druk. - A.W. Bruna en Zoon. Utrecht 1914.

Bij een tweeden druk wordt voorondersteld, dat het bewuste werk genoegzaam bekend is, maar als het ter recensie wordt gezonden, wil men er toch een enkel woord over hooren.

Auteur kan zeer onderhoudend zijn; menig boek en tooneelstuk van hare hand kenmerkt zich door snaaksche invallen, ondeugende zetten. Zij heeft er ook slag van den climax in hare geestesgewrochten te doen voortduren tot het einde; zoo ook weder in Greet Hemming. Maar.... schr. laat zich gaan, laat zich te onbeteugeld gaan. Zij dwingt hare lezers tot het ledigen van een boordevollen beker, waarin het vocht niet zuiver is gehouden, het is verbazend aangelengd.

Greet Hemming telt over de 500 bladzijden! Ook is het geen lichte uitgave, integendeel de bladen zijn dicht bedrukt. Greet Hemming heeft iets van een foliant! ‘In der Beschränkung zeigt sich der Meister.’ Een tweehonderd pagina's van dit boek zijn bovendien hoofdzakelijk vervuld van de twisten eener altijd ruziezoekende alleronbeminnelijkste familie, wier scherpe hatelijkheden en ‘ordinaire’ taal den lezer al dadelijk vervelen, zoodat hij zijn kennismaking met Gideon en diens spruiten niet bepaald van verheffenden invloed oordeelt. Greet Hemming, de oudste dochter in dit huisgezin, een achterlijk voorgesteld, zachtzinnig (?), versukkeld kind, kan ook vinnig haar mondje roeren, zoodat men ietwat verbaasd kijkt, wanneer schr. dit meisje als een toonbeeld van lieve eenvoudigheid, verheven onschuld enzv. wil doen doorgaan. Greet en Piet,

de meid, voeren een taaltje samen, zooals tusschen geen dochter des huizes en hare dienstbare mag voorkomen. Beiden zijn zeer ‘vulgair’. Zelfs de allerslechtste vader mag niet zoo besproken worden door zijn kind, in de keuken, tegenover een vreemde.

Ook bij de familie de Behr, wier loftrompet elk oogenblik te pas of te onpas wordt gestoken, verliest men alle kieschheid uit het oog, waar het vader Gideon, zijn ijverzuchtige hysterische dochter Diana c.s. betreft. En dan: Er komen ongetwijfeld antisemieten voor in Nederland; maar of het Oude Volk reden heeft zich zoo over algemeene verguizing te beklagen in een land, gastvrij en loyaal als het onze, dat zijn poorten steeds geopend hield voor duizenden vluchtelingen, ook van het Israëlitisch geloof, valt te betwijfelen. De Israëliet, in onze gewesten geboren, is een Nederlander, naar wiens godsdienst meestal even weinig wordt gevraagd als naar dien van andere kinderen des lands. Wie zich door talent, verstand, eerlijkheid onderscheidt, schept zich een even grooten vriendenkring als andere Hollanders met deze deugden bedeeld. Waar echter zucht tot intrigues, hoogmoed, indringerigheid, kwade trouw zijn aan te wijzen, moet een Israëliet daarvan evenzeer de gevolgen dragen als welk Christenmensch ook in de wereld. En nu genoeg over dit onverkwikkelijk onderwerp, er door auteur voortdurend met de haren bijgesleept. Vrienden kunnen iemand soms meer schaden dan vijanden.

Nog een enkel woord over Donald, den held dezer geschiedenis. Als ingebeelde vlegel treedt hij op tegenover zijn vlegelachtige familie, terwijl hij, ook een Hemming, nota bene ver boven deze heet te staan in beschaving, ontwikkeling enzv.

Zijn verhouding tot Greet en hare metamorphose grenzen een beetje aan het onmogelijke, evenals haar verblijf te zijnent in den nacht, toen Diana de huisdeur voor hare zuster hield gesloten. Het leven te Parijs is veel beter geschetst. Waarlijk mooie bladzijden zijn aan de beschrijving der wereldstad gewijd.

Patty Burger, Donalds vriendin, is een exotisch verschijnsel, en als zoodanig gloedrijk beschreven. Haar einde verwondert ons niet. Vermoedelijk is zij alleen antisemiete, om Greet te ergeren, want zulke ‘lionnes’ kijken niet nauw waar het afstamming of geloof geldt. In hare eigen stamboeken zijn meestal begrijpelijke vlekjes.

E.S.

Historische Karakters. Op de Grenzen der Middeleeuwen. Jacoba van Beieren, door M.W. Maclaine Pont. Met een Portret. - Uitgave van de Hollandia-Drukkerij, te Baarn.

Dit is op den omslag de eenigzins uitvoerige titel van een werkje, waarover ik gaarne enkele woorden wil zeggen. Binnenin heet het: *Het Leven van Jacoba van Beieren*, waaraan werkelijk de inhoud meer beantwoordt, dan aan de teekening, die men van een historisch karakter verwachten mag.

Eigenaardig en toch niet onverklaarbaar, dat juist deze prinses meer de aandacht trekt dan onze andere vorstinnen. Jacoba was niet zacht van aard, als de beminnelijke Maria van Buren, prins Willem van Oranje's eerste gemalin. Zij was niet zoo betooverend schoon als Maria van Bourgondië.

Zij werd niet tot een huwelijk gedwongen, als de arme Ada van Holland. Eén lot hebben echter al deze vrouwen met elkander gemeen: zij stierven in den bloei harer jaren, na gestreden en geleden te hebben voor wat zij haar goed recht achtten. Maar het ongelukkige Japikje heeft stellig meer dan al de genoemde vorstinnen een groot deel harer rampen zich zelve te wijten; dit maakt haar lot tragischer dan dat harer zusters.

Ook tintelt er zekere haast onverwoestbare levenskracht door haar geheel bestaan. Zij is door en door een dochter van de krachtige middeleeuwen. Als vrouw geeft zij, meer dan goed is voor haar zelve en hare partij, telkens gehoor aan gevoelsquaesties. Waar zij iets begeert, treedt haar hartstochtelijke natuur zeer op den voorgrond. Tegen paus en keizer durft zij het wagen haar zin door te drijven...

Zulk een karakter wekt belangstelling en... het einde bekroont alle dingen. Wanneer Jacoba ten, slotte, als in de sprookjes, geluk deelachtig wordt in haar vierden echt, waaraan haar vroege dood te plotseling een einde maakt, zegevierden in onze jeugd belangstelling, mededoogen over afkeer door vele harer daden opgewekt, die men dan grootendeels op rekening van anderen schoof, om onverdeeld op te gaan in de romantische historie der schoone Beiersche, die wij een ware heldin achtten, steeds in de wapenen voor een ten ondergang gedoemde maatschappij.

‘Op het hoogtepunt van den zomer geboren, genoemd naar den Beschermheilige van den oogst, kon zij nog eens, als vurig Hoekschgezinde, den adel en de ridderschap in vollen luister om zich vereenigen; kon zij nog eenmaal oogsten en ook... nog eenmaal wegmaaien, wat zij onkruid achtte te zijn. Maar de zon daalde onverbiddelijk, voor deze maatschappij moest de winter komen, en het zaad dat zij in hare schuren verzamelde, had alleen in zooverre waarde, als het kon dienen voor voeding en ontwikkeling van den nieuwen tijd...’ In deze bezielde taal vat Schr. den korten inhoud van Jacoba's leven samen op blz. 47. Overigens vertelt zij eenvoudig wat ons uit kronieken en zeldzame stukken van Jacoba van Beieren is bekend.

Stellig heeft Jacoba's optreden, haar steunen op den Hoekschen adel, vele steden en daardoor de burgerij, natuurlijk zeer tegen hare bedoeling, aan macht geholpen. De Kabeljauwschen zochten hierin hun kracht tegenover haar recht; waardoor de nieuwe tijd werd voorbereid, wemelend van stedelijke privelegies, die zelfs een Filips II niet ongestraft kon aantasten.

Hoe vlot Jacoba's geschiedenis ook door auteur is beschreven, toch zijn en blijven daarin vele duistere punten. Ik meen niet de verhouding der Beiersche vorstin tot Jan van Arkel, die ik gereedelijk onder de verdichtsels rangschik; maar b.v. de vergiftiging van Jan van Beieren door Heer Jan van Vliet, Jacoba's zwager; en zeer zeker haar geheim huwelijk met Frank van Borselen. Velen zijn geneigd in dezen laatsten hoogen troef der onversaagde prinses een slim spel te zien, waarbij zij niet zoozeer door gevoel dan wel door eerzucht geleid, nogmaals beproefde de heerschappij over hare door Filips van Bourgondië bestuurde landen te herwinnen. Of is er hier misschien sprake van ondergestoken werk? Heeft wellicht Frank van Borselen, die een *trouw* dienaar bleef van Filips van Bourgondië en later van diens zoon, Karel den Stoute, Jacoba verschalkt, zoodat zij ook van hare laatste rechten afstand deed, ten behoeve van den slimmen Bourgondischen partijganger? Als afgezette landsvrouwe, gehuwd met een man van

minderen rang, was Jacoba volkomen ongevaarlijk geworden voor de Bourgondische heerschappij in onze gewesten.

Legendarisch klinkt veel, juist omtrent het ten einde spoedend leven der Beiersche vorstin, als wierpen de middeleeuwen meedoogend een sluier over den ondergang eener schitterende figuur aan hun firmament, die toch niet veel anders is geweest dan een dwaalster.

Voor de studie onzer geschiedenis noem ik dit boek een aanwinst; maar ook de leek moge zijn oude liefde voor Jacoba van Beieren niet verloochenen en het gretig ter hand nemen.

ELISE SOER.

Driemaal dwars door Sumatra en zwerftochten door Bali, door H.H. van Kol Lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal. Met illustraties naar photographien en 2 Kaarten. - Rotterdam MCMXIV. W.L. en J. Brusse.

Als deskundige op velerlei gebied heeft de reiziger-schrijver op zijne tochten veel waargenomen en aangeteekend, gezien en onderzocht, nagedacht en vergeleken, uit welke geesteswerkzaamheid ontstaan zijn talrijke scherpzinnige en scherpe oordeelvellingen over ons Rijks- en Koloniaal-bestuur en over talrijke personen, die in de laatste 10 à 12 jaren op koloniaalgebied op den voorgrond zijn getreden. Het trof ons meermalen dat die afkeurende toon extra scherp werd, zoodra het personen gold, die met forsche hand hervormingen invoerden en ons gezag vestigden in de plaats van vroegere anarchistische toestanden. De Heer Van Kol schijnt tegenstander van alle krachtige maatregelen en roept gaarne in zeer sterke bewoordingen de Nemesis op over allen, die, bekleed met burgerlijk of militair gezag, tot zulke maatregelen overgingen.

Maar een zonderlingen indruk maakt het wel als men dan, eenige bladzijden verder, de erkentenis leest dat welvaart, gezondheid en orde in eene streek het onmiddellijk gevolg waren van de vestiging van ons gezag. Auteur zelf kon niet nalaten te erkennen, dat hij in eenige uren tijds en in volmaakte veiligheid per auto en per hekwieler (stoomboot) een gewest is doorgetrokken, dat nog voor korten tijd ongenaakbaar was door gebrek aan wegen, onveiligheid en wild gedierte.

Dat den Heer Van K. niet bij toeval in een onbewaakt oogenblik zijne waardeering van actief optredende personen uit de pen ontsnapt is, blijkt o.a. op bladz. 270 waar hij eene soort vergelijking treft tusschen den toenmaals welbekenden Goesti Djilantik en den Gouverneur Generaal Van Heutsz. Hij zegt daar:

'Daardoor heeft G. Djilantik zoowel Nederland als Bali het verlies van talrijke menschenlevens bespaard. Het domme geluk heeft den man des gewelds, den G.G. van Heutsz, een dapper soldaat, maar een bekrompen en roekeloos staatsman, gediend bij zijn imperialistisch drijven. Had G. Djilantik, met zijn organiseerend talent, de partij der Balische vorsten gekozen, dan wel ware de raad opgevolgd van den Radja van Bangli om een guerilla te voeren in plaats van zich ten doode te wijden[1], veel grooter offers aan bloed en tranen waren geplengd.'

1. poepoetan.

Dat is duidelijk gesproken; op meerdere plaatsen worden Generaal van Daalen, de Heer E.B. Kielstra en nog eenige anderen met dezelfde openhartige preciesheid over den hekel gehaald; wij zullen ons wachten in dezen strijd van deskundigen partij te kiezen.

Van bijzondere beteekenis, maar weinig stichtelijk, komen ons voor de bladzijden waar schrijver uiteenzet zijn zienswijze over onze staatkundige verhouding tot de vorsten van Bali, en over de geweldmaatregelen die in de jaren 1906 en '08 geleid hebben tot den ondergang dezer vorstengestachten, met mogelijk nòg meer expedities in het vooruitzicht.

Hier worden wederom ernstige beschuldigingen uitgesproken tegen den landvoogd, maar beschuldigingen van heel wat zwaarderen aard dan een ondoelmatig gekozen wegtracé of eene onhandigheid bij het onderwijs aan inlanders. De Heer v. K. beweert hier niet meer of minder dan dat wij tegen alle recht en billijkheid in, sedert jaren met allerlei ignobele middelen krakeel met de inlandsche vorsten hebben *gezocht* en *onderhouden*, met het opzettelijk doel aan hen eischen te stellen, die zij niet *konden* inwilligen en op die wijze expedittën en verjaging dier vorsten *noodzakelijk* te *maken.* Wie de bladzijden 281-400 van het werk van den Heer v. K. aandachtig leest, zal misschien met ons veel gaan gevoelen voor het volgende dilemma:

òf de aantijgingen van den Heer v. K. zijn juist en dan dient er nòg recht gedaan te worden tegen de schuldigen;

òf de aantijgingen zijn valsch en dan moet de schrijver er officieel herinnerd worden, dat men niet alleen zijn tong, maar ook zijn pen in bedwang moet houden.

O.i. gaat het niet aan dat staatslieden van naam zulke dingen zeggen en zich laten zeggen zonder te reageeren.

Na aanduiding van hetgeen ons voorkomt stellig tendentieus te zijn, mogen wij in weinige regels met dankbare waardeering bespreken véél zakelijks en merkwaardigs op het gebied der ethnographie.

Bali vooral levert allerlei toestanden op, die in andere deelen van den archipel niet te vinden zijn; het karakter der Hindoe-bevolking, die haar geloof en bijgeloof weder geënt heeft op overoude begrippen der primitieve bevolking van polynesischen oorsprong, bracht zeer bijzondere gebruiken en opvattingen mede. Men vindt er b.v. het geloof aan de Trimourti, meestal in den vorm van den Siwa-dienst, weduwenverbranding (door onze regeering verboden) lijkverbranding van aanzienlijke personen, kastenwezen in zeer strengen vorm, occultisme, eigenaardige vormen van taboe, poepoetan enz. Deze bijzondere uitingen van het Balische volkswezen worden op zeer belangwekkende wijze besproken; niet minder de heerschende landbouwmethoden, waarbij wij vermeld vinden *twee* eigenaardigheden, zeldzaam bij Oostersche volken, n.l. de Baliër is werkzaam van aard en hij is vatbaar voor de invoering van betere voor hem vreemde methoden. Voorts is de Baliër een geboren bouwmeester - eenige illustraties geven een denkbeeld van zijne zeer elegante tempel- en grafgebouwen - heeft een goed, voor ontwikkeling zeer vatbaar verstand en stelt ook prijs op onderwijs en vreedzame cultuur.

Aangezien hij, geestelijk en lichamelijk, sterker schijnt te zijn dan de Javaan, is de waarschijnlijkheid groot dat hij eenmaal eene allereerste plaats onder de bevolking van ons eilandenrijk zal innemen, waartoe hem

op het oogenblik nog zijne verregaande onzindelijkheid en zijne verslaafdheid aan opium in den weg staan.

Terecht wijst de Heer v. K. in zijne conclusie er op, dat het bezit van een in vele opzichten zoo rijk gezegend land met eene zoo flinke en begaafde bevolking, aan Nederland den plicht oplegt dit eiland niet slechts te onderwerpen maar het te brengen tot de ontwikkeling, waarvoor het vatbaar is.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de November-aflevering behandelt Prof. P.D. Chantepie de la Saussaye het probleem van oorlog en beschaving. De heer C.M. Vissering beschrijft eene zeereis. Dr. E.B. Kielstra behandelt Nieuw-Guinea, de heer H. van Malsen Groen van Prinsterer en Heinrich Leo. Jacquelne van der Waals geeft eene novelle: 'Als allen u verlaten' en Maurits Sabbe eene andere: 'Hoe Fräulein Dämchen begraven werd.' 'Iemand' geeft eenige zeer fijne en rake 'zeitgemäss - unzeitgemässe Betrachtungen.' Jhr. Mr. H. Smissaert behandelt op degelijke wijze de oeconomische gevolgen van den oorlog voor ons land. Balthazar Verhagen bezingt een klassiek tafreel: 'glimwormen'.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In het Novembernummer praat de heer Just Havelaar over nationalisme. Mr. P.H. Fromberg zet zijne studie over de Inlandsche beweging op Java voort. 'Mijnheer de rector' is het onderwerp eener schets door A.H. van der Feen. Dr. N.J. Singels behandelt Martialis en zijne epigrammen. Prof. A.J. der Kinderen geeft beschouwingen over de maatschappelijke positie der beeldende kunstenaars. Mr. F.S. van Nierop behandelt de financieele crisis. Johan van Wageningen dicht drie verzen. Dr. Jan Veth prijst de redding der schilderijen van D*i*rck Bouts in Leuven.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de November-aflevering vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman 'aan 't lichtende strand.' Mej. Aleida van Pellecom verhaalt van eene erftante; Jac. van Looy schildert een vergadering van een deftig quasi-geleerd gezelschap. De heer C.F. Gijsberti Hodenpijl publiceert herinneringen aan Metz uit 1870. Mevr. G. Kapteyn-Muysken behandelt den oorlog, Maurits Wagenvoort het Pausdom en de opheffing der Jezuitenorde. De heer H.L. Berkenhoff herdenkt W.G. van Nouhuys; J.R. v. Stuwe Hzn. Charles Péguy. Joh. W. Broedelet geeft een tooneelnotitie en Jules Schürmann

mijmeringen van een mandarijn. Hein Boeken bezingt den chaos. Willem Kloos herdenkt de nagedachtenis van Mr. A.E.H. Goekoop.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Novembernummer behandelt Prof. Dr. H. Bavinck op belangwekkende en waardige wijze het probleem van den oorlog in het algemeen. De oud-minister H. Colijn geeft een buitengewoon belangrijk artikel over den huidigen volkerenstrijd, waarin hij naar alle zijden de waarheid weet te zeggen of aan te duiden, zonder in een enkele richting de onzijdigheid te overschrijden. Zijn deskundig oordeel is zoo helder, zoo rustig, zoo zakelijk, dat het een verkwikking vormt na den vloed van dwaasheden waarmede onze publieke opinie werd verbijsterd.

Op boeiende wijze verhaalt L.E. de lotgevallen der dochter van Lodewijk XVI en Maria Antoinette, de hertogin van Angoulème. Dr. M. Visser behandelt Milton's jeugdperiode.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

De Octoberaflevering begint met eene novelle door J.L.F. de Liefde: ‘Als een, die zijn moeder troost’. De heer G.G. van As beschrijft de armenzorg in de wereldstad Weenen. De heer J. Lens behandelt de gegevens van het regeeringsverslag L.O. 1912-1913. Dr. J. van der Valk analyseert Feith's gevoelspantheisme. De terugblik handelt over Nederlands positie ten opzichte van den oorlog.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 November handelt de heer J. Metzelaer over parasieten. De heer Jac. P.Th. vervolgt zijn studie over vogelgeluiden. De heer Ph.A.M. handelt over een overblijvende toorts (verbascum). De heer P.J. Bolleman van der Veen pleit met volharding voor natuurbescherming.

In het nummer van 15 November is een opstel van den Heer E. Heimans over Maandbloemen (Asclepras) opgenomen. De heer A.B. Wigman beschrijft zijn tochten naar dodaarsen. De heer H.N. de Fremery verhaalt van rooverijen in de insectenwereld, de heer A. Joman van de nestkastjes bij het Rijksopvoedingsgesticht op den Amersfoortschen berg. De heer A. Dulser beschrijft zijn vangst van Tapinostola-rupsen. De heer J. Derksen geeft een merkwaardig staaltje van de slimheid van katten.

Ontvangen boeken.

P.H. van Moerkerken. *De bevrijders.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
P. Raëskin, *Nonneke.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Carry van Bruggen, *Het Joodje*, Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Jac. van Looy, *Feesten.* Tweede druk. S.L. van Looy, Amsterdam.
Herman Heyermans, *Op hoop van zegen.* Zesde druk. S.L. van Looy, Amsterdam.
Herman Robbers, *Helene Servaes.* Jac^{s}. G. Robbers, Amsterdam.
Vincent van Gogh, *Brieven aan zijn broeder*, III. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Ada van der Vecht, *Jonge Liefde.* L.J. Veen, Amsterdam.
J.H. Speenhoff, *In de forten*, W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

Jac. M.Th. Fock, *Schuchtere schreden.* Van der Haar en v. Ketel, den Haag.
Mr. H.Ph. 't Hooft, *De student Beets.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Willem Kloos, *Nieuwere Literatuur-geschiedenis.* S.L. van Looy, Amsterdam.
Dr. J.D. Bierens de Haan, *Dante's Mystische reis.* S.L. van Looy, A'dam.
Hermenn Hesse, *Rosshalde.* Vertaling van Anna van Gogh Kaulbach. P.N. van Kampen en Zoon, A'dam.
Barbra Ring, *Peik*, *en hoe hij fortuin maakte.* Uit het Noorsch door Mevr. A.M. v.d. Linden - van Eden. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Mary Gaunt, *A woman in China.* F. Werner Laurie, London.
J.C. Claudel, *1813-1913. Le français né malin...*, *suivi de: Stingy Frenchman!* G. Fastré, Zwolle,
K. Kuiper, *De ontwikkelingsgeschiedenis der Grieksche letterkunde.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
H.B. Cotteril M.A., *Oud Hellas*, zijn kunst, letterkunde en wijsbegeerte enz, Bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
E.M. Tappan Ph.D., *De geschiedenis van het Grieksche volk.* Bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Dr. S.J. von Wolzogen Kühr, *De Nederlandsche vrouw in de eerste helft der 18e eeuw.* Boekh. en Drukkerij v/h. E.J. Brill, Leiden.
T. Francis Bumpus, *A guide to Gothic Architecture.* T. Werner Laurie Ltd., London.
Groote Mystieken, II. 5. door Dr. W.J. Aalders. Tersteegen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, III. 8. G. Horreus de Haas. De belijdenisquaestie in de Ned. Herv. kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, IX. 6. De nieuwe richting in de strafwetenschap. *Pro:* Mr. J.H. Polenaar, *Contra:* Mr. R. van der Meij. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Voor denkende menschen, III. 7. K. Geertsma, God en de oorlog. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
H. Dunlop, *Als de vrede komt.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
W.J.E.H.M. de Jong, *Hoe betalen wij onze oorlogslasten?* W.L. en J. Brusse, R'dam.
Uit Zenuw- en Zieleleven, III. 10. Mr. H.J. Lendertsz, De waarde van kindergetuigenis in Foro. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën, I. 9. Ch.S. Lugt. De bosschen van Nederlandsch-Indië, hunne benutting en verzorging. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën, I. 10. D. Fock. Over de kolonie Suriname. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
J. Versluijs, *Contribution à la théorie de l'écoulement de l'eau souterraine.* W. Versluijs, Amsterdam.
P. Schouten, *Grondbeginselen der levensverzekerings-wiskunde.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Kerstboek voor Jong Holland. J. Waltman, Maassluis.